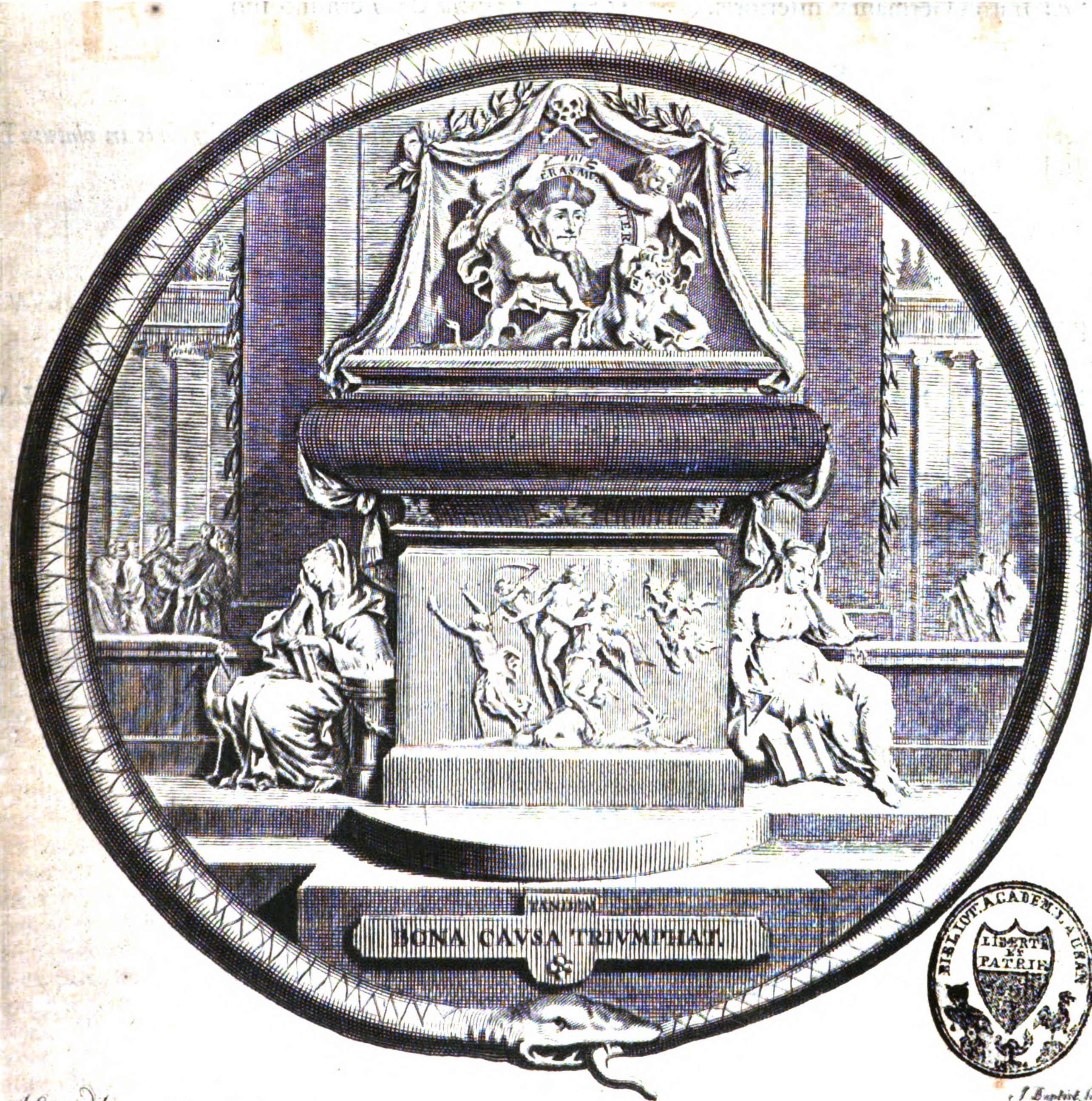

DESIDERII
ERASMI
OPERVM
OMNIVM
TOMVS DECIMVS.

DESIDERII ERASMI
ROTERODAMI
OPERA OMNIA
EMENDATIORA ET AVCTIORA,
AD OPTIMAS EDITIONES, PRAECIPVE QVAS IPSE ERASMVS POSTREMO CVRAVIT, SVMMA FIDE EXACTA,

DOCTORVMQVE VIRORVM NOTIS ILLVSTRATA.
TOMVS DECIMVS,
QVI APOLOGIARVM ERASMI PARTEM SECVNDAM COMPLECTITVR.

Ad quam accesserunt, in hac Editione, Martini Lydii *Apologia pro* Erasmo, *Index Expurgatorius in ejus Opera,* Guilielmi Insulani *Oratio Funebris in obitum* Erasmi, *Epistola inedita, & Index Universalis ad omnia ejus Opera excepto* III, *Volumine, cui Indices sui sunt adjecti.*

LVGDVNI BATAVORVM,
Curâ & impensis PETRI VANDER AA, MDCCVI.
Cum speciali Privilegio Illustr. ac Præpotent. Ordd. Holl. & West-Frisiæ.

CONTENTA
HVJVS VLTIMI VOLVMINIS.

SEQVENTIA ADDITA SVNT.

SEQVITVR,

HABENTVR ET NONNVLLA ALIA EJVSDEM ARGVMENTI IN VOLVMINE EPISTOLARVM, NEMPE EPISTOLAE APOLOGETICAE.

Sunt & Novo Testamento præmissæ Apologiæ, quas isthic invenies.

ERASMUS ROTERODAMUS LECTORI S. D.

RODIIT Servum Arbitrium, *titulo* Martini Lutheri, *sed elaboratum à multis, multo tempore, (nam ante annum liber excudi cœperat, ut narrabant, qui prædicabant se vidisse paginas aliquot) summaque cura, quod ipsa res indicat. Liber mihi sero redditus est, idque casu: nam ipsi celabant, ut saltem ad menses aliquot triumphum agerent, non solum addicti* Luthero, *verùm etiam ambobus inimici, mihi quidem ob bonas litteras, illi vero ob improbata dogmata. Temporis spatium, quod dari poterat tum relegendæ Diatribæ, tum perlegendo* Lutheri *libro, non tam prolixo, quam loquaci, tum responsioni meæ, non erat longius diebus decem, & redditus est jam defesso, atque adeo etiamnum satagenti in absolvendis iis, quæ parabantur in mercatum proximum. Ejus rei certissimi testes sunt* Basileæ, *si quis mihi diffidit. Et tamen quoniam sensi, quam insolenter jam tum ad odorem hujus libri quidam exsultare cœperint, visum est aliquam responsionis partem, hisce nundinis* Francfordiensibus, *quamvis tumultuariam edere, quo moderatius ageretur istis triumphus ante victoriam. Respondimus autem ad eam partem, quæ pugnat cum Præfatione mea Diatribes, reliqua daturi per otium elucubratiora. Aliquoties capitum* Lutheranæ *Disputationis numeros adjecimus in marginibus, quo facilius conferas quæ refellimus, si prius illius capita numero signaveris. Bene vale, & exspecta in argumentando certiorem victoriam.* Basileæ 20. *Februarii, An.* 1526.

DESIDERII ERASMI HYPERASPISTES DIATRIBAE ADVERSUS SERVUM ARBITRIUM MARTINI LUTHERI.

LIBER PRIMUS.

VOD felix faustumque sit, protinus ipsam rem aggrediemur, & quidem Attica lege, ἄνδ προοιμίων ϰὶ παθῶν, quod idem si tu quoque, *Martine Luthere*, facere animum induxisses, minus profecto detrivisses otio tuo, cujus inopiam quereris, & mihi minus addidisses negotii, cui jam erat plus satis. Nunc dum maluisti quorundam affectibus obsequi quam tuo judicio, quam multa sunt in isto tuo libro prorsus ἀπροσδιόνυσα, quam multa supervacanea, quot in locis communibus moræ, quantum conviciorum, quam multa manifestæ vanitatis, quantum stropharum, quantum figurati morsus, quam multa parum pudenter detorta ac depravata, & ex depravatis tragicæ conclusiones, rursus ex his vociferationes in immerentem. In his quoniam tibi visum est bonas horas collocare male, cogor & ipse in refellendo nonnullam aquæ meæ portionem consumere.

Primum igitur demiror, cum mea Diatriba nihil habeat nisi moderatam de re disputationem, cumque è propinquo allatret *Hieronymus Emserus*, è longinquo *Joannes Cochleus* adjurget, ex *Anglia* præter *Roseum* & alios, *Joan. Episcopus Roffensis* justis voluminibus te lacessat, è Gallia *Jodocus Clithoveus Lutherum* oppugnet *Anti-Luthero*, ex Italia *Christophorus Longolius* elaboratam orationem in te torserit: denique cum hic habeas ex tuæ sodalitatis Coryphæis, qui tibi sedulo facessant negotium, quorum *Ulrichus Zwinglius* edito libello nequaquam, ut ferunt, edentulo, dogma tuum, sed ex parte cum Ecclesia commune, de Eucharistia oppugnat, cum idem fecerit *Capito*, & *Joan. Oecolampadius*, nullis quidem conviciis, sed crebrioribus & acrioribus machinis: hæc, inquam, cum ita sint, demiror quo consilio, ad omnes obmutescens, nostræ Diatribæ respondendum putaris, præsertim cum præter modestiam, tam frivolis rationibus rem agat, quemadmodum ais, ut causam, quam suscepit, reddiderit deteriorem.

A Nec tamen expostulo quod responderis, nec inquiro cur Opus ante annum excudi cœptum, nunc demum absolveris: illud demiror, cur meam in respondendo civilitatem non sis imitatus, quam te decuit etiam superare, si nobis istius animi spiritusque, quem tibi vindicas, fidem facere velles. Verùm hic obsequutus es fratribus, inter quos scio permultos esse, quorum mores procul absint ab Euangelio, cujus titulo sese venditant. Horum cupiditatibus, *Luthere*, te plus satis obsequentem præbes, non sine gravi detrimento causæ quam sustines. Non enim me clam est in cujus gratiam ad istum modum scripseris in *Cochleum* & in Regem *Angliæ*.

B Is nimirum erat in quo duas personas Comicas posses agnoscere, stupidissimum ac gloriosissimum *Thrasonem*, & adulantissimum *Gnathonem*. Certe indignus erat cujus hortatu vel Epistolam scribere debueris in tam arduo tamque periculoso negotio. Quin illud potius erat tibi reputandum quam personam suscepisses, videlicet qui se profiteretur Euangelium jam plus mille quingentis annis sepultum & obrutum revocaturum in lucem, & abrogata Pontificum, Conciliorum, Episcoporum & Scholarum auctoritate promitteret Orbi certam veramque viam salutis, quam hactenus mundus ignorasset. Quam vero non congruebat, ut qui tam

C arduo negotio velut *Atlas* cœlo supposuisset humeros (jam enim tecum sic ago, quasi vera sint omnia quæ tibi arrogas) perinde quasi in re ludicra dicteriis, sannis, salibus, & cachinnis in quoscunque lubitum fuerit ludat, & ex *Wilhejli* cujuspiam arbitrio stylum vel stringat vel moderetur in quenquam, non dicam in Regem. Instigavit idem alterum quendam ut Dialogum scriberet in *Leum*, & hunc itidem atque te multis mendaciis instruxerat. Nihilo melius te instruxit, mihi crede, cujus impulsu librum istum emisisti. Ego tot eruditis, tot Ecclesiæ proceribus, tot Orbis Monarchis efflagitantibus, quibusdam etiam cum minis exigentibus, ut summis eloquentiæ viribus in te detona-

rem ac fulminarem, nisi vellem Ecclesiæ desertor, & tuæ sodalitatis fautor videri, tamen excusavi, non quod probarem tua dogmata, quæ, sicuti vere scribis, non intelligebam, sed partim ne imprudens læderem causam, cui initio totus pene Orbis applaudebat, partim quod intelligerem negotium non esse mearum virium. Itaque metuebam ne, quod solent imperiti Medici, malum sinistra curatione exasperarem. Postremo sic aliquando mecum cogitabam, quid si Deo visum est corruptissimis horum temporum moribus, tam sævum dare Medicum, qui sectionibus & usturis sanet, quod potionibus & malagmatis non poterat. Videbam eruditos homines pedibus in tua dogmata discedere, perspiciebam fatalem quendam Orbis favorem, animadvertebam quo vehementius à Theologis ac Principibus obsistebatur, hoc latius propagari, ac magis invalescere negotium, ex his ratiocinabar rem non sine Numine geri, itaque decreveram spectator esse tuæ tragœdiæ, sic apud me cogitans juxta *Gamalielis* sententiam, si Deus hæc movet, non est meum resistere, sin aliunde ortum est quod agitur, sua sponte dissipabitur. In Actis Apostolorum legimus: *Cæterorum nemo audebat se illis conjungere.* Simili religione abstinebam à vestro negotio. Verùm ubi Principibus diutius excusare non possem, & opprimerer invidia falsissimaque suspicione, scripsi Diatribam, sed ita temperato stylo, ut tu non posses optare disputationem civiliorem, ac Pharisæis quibusdam visus sim tecum non decertare, sed colludere, qui sic dentes & ungues continuerim. Certe putabam me abunde vitasse, ne tibi debacchandi convitiis ansa data videretur. Quædam in tua assertione dicta odiosius, prudens dissimulavi: quoniam nisi te læso tractari non poterant. Ubi ad morum comparationem ventum esset, declino locum invidiosum, malens vitare offensam, quam servire commodo causæ meæ. Quodam loco nominatim etiam depello suspicionem abs te, cum ita scribo: *Non hæc proprie in* Lutherum *dixerim, quem de facie non novi*, &c. Et vide quam consentiant vestra judicia. *Philippus Melanchthon* huc scripsit meam Diatribam æquissimis animis acceptam *Wittembergæ.* Et adjecit, iniquissimum sibi videri, si non liceret in Ecclesia suam cuique sententiam dicere. At tu respondens, sic arte stylum temperas, ut in alios forte scripseris clamosius, in neminem hostilius aut amarulentius: id quod vanissimum videri patiar, nisi mox omnibus perspicuum fecero. Meam disputationem, Diatribam & collationem appello: quo titulo quid esse potest modestius? Ipse non pronuntio, cum verser in argumento, quod in integrum aut in dubium disputando revocare fas non erat. Congressurus tecum, depono Cæsaris, Pontificum, Conciliorum, Academiarum, & veterum Orthodoxorum auctoritatem, qua te poteram urgere, etiamsi argumentis fuissem inferior. Ex tuis legibus quamvis iniquis tecum confero manus, nec te tamen appello quemadmodum tu me. Habet enim ipsa compellatio quiddam contentiosum & contumax. Nec tua solius argumenta tracto, ut non proprie tecum, imo ne tecum quidem certare viderer, sed cum tua assertione. Non video quid potueris optare civilius. Usque adeo-ne non pateris quenquam contra tua placita hiscere? Atqui huc soles omnes provocare, ut tecum manus conferrent. Et ubi est illud quod admonet *Petrus*, *Parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem, de ea quæ in vobis est spe, sed cum modestia & timore.* Et *Paulus* vult Episcopum esse διδακτικὸν, non πλήκτην. Quod si ego parum erudite disputassem, debebas illud *Pauli* meminisse: *Sapientibus & insipientibus debitor sum.* Qui tibi fuerant juratissimi, audent in te ferrum stringere, nec à convitiis temperantes: & *Erasmum* moderatissime disputantem ferre non potes? Ego mordicus tenui meam modestiam, quam sciebam mihi futuram invidiæ: hanc cum tua laude, cumque causæ, quam agis, uti-

A litate, poteras ac debebas imitari. Scilicet pervicit tuam patientiam quorundam exsultatio, mihi decernentium triumphum, te victum esse jactantium. Quos tu mihi triumphos narras? Hîc tantum erat de mea Diatriba silentium, ut mihi propemodum exciderit scripsisse. Semper solus esse volui, nihilque pejus odi quam juratos & factiosos. Sed ad tuum libellum, velut ex insidiis subito provolantem, Deum immortalem, quæ fuit tuorum exsultatio, quam gloriosas voces sparserunt: Habet *Erasmus* quod agat, habet malum calculo gravius, aliaque vehementer Euangelica. Verùm nec tui calami amarulentia, nec hujusmodi vocum petulantia me perpulit, quo minus
B in hac Apologia rationem potius adhiberem in consilium quam affectus. In dictis nonnunquam animi motus præcurrunt rationem; in scriptis nihil tribuendum est affectibus: nec spectandum est quid tum sic affecto videatur esse rectum, sed quid perpetuo rectum videri possit. Quanquam hîc, ut vere dicam, levissima pugna fuit cum affectibus. Ad istiusmodi maledicta tot Epistolis, libellis famosis exercitatus occallui.

Vis autem scire quantum molestiæ pepererint aculei tui? Utinam ante annos quinque, cum me prædicares, strinxisses in me calamum tuum, multo quam nunc hostilius! Verùm quoniam tu in hac tam non
C amica responsione vis etiam amicus, si Superis placet, & candidus videri, te simul cum tuis scire volo, me nec esse tam stupidum, qui istiusmodi strophis falli, nec tam imbecillo animo, qui tuis convitiis commoveri possim. Simplicius fecisses, si tui similis palam in me debacchatus fuisses. Soles enim τὴν λεοντῆν ἐνδυσάμενος clava rem gerere. Nunc vulpinam pellem assuisti leoninæ, & melle toxico me perungis. Atque ad hanc scilicet fabulam, sesqui anno fere meditatam, adsciscendus erat Logodædalus, qui componeret orationem, rhetoricosque fucos adderet, nimirum adversus hominem rhetoricum. Novi enim impetum tuæ dictionis, & torrentem illum ingenti fra-
D gore è monte decurrentem, ac saxa truncosque secum rapientem. Istius Logodædali oratio lenius fluit, sed plurimum veneni secum trahens. Non me fugit quis sit. Est enim unus ex eorum numero, qui, quod tu cum candidus & memor videri vis, fateris, hoc ipsum, quod habent, loquentiæ, fere hauserunt è meis Lucubrationibus. Nec mihi jam novum est, in meis vulneribus pennas meas agnoscere. Nec satis erat unus rhetor supposititius, cum urget belli moles, *Patroclum* tuum nobis immittis, qui simul & tuis armis & suis, hoc est, dicendi viribus, nobiscum pugnet. Adeo enim est infans, ut me potius eloquentia gravet, quam argumentis. Ac ne
E me putes in tenui discrimine dictionis hallucinari, non est nisi unus qui hoc possit, quod ille præstitit. Quanquam & alioqui notus est mihi peculiariter illius in dicendo genius. Nam prior ille rhetor absque bonorum Auctorum lectione, absque Grammatica facundus est. Et si tu pateris huic imputari fucos ineptos potius quam tibi, non repugno. Sunt autem quædam admixta tuo libro tam insulsa indoctaque, ut nunquam crediturus sim abs te profecta fuisse, quæ suis locis indicabuntur. Sed interim iniquior est mihi hæc pugnæ conditio, quam gladiatorum. In arena unus cum uno, retiarius cum *Mirmillone* committitur: mihi uni cum multis res
F est: & si cum uno, cum *Geryone* tamen. *Isaac* in uno homine agnovit duos: ego in uno libro varias voces diversasque manus sentio. Cum phalange pugna est, non minus armata linguis, eruditione, convitiis, quam strophis, vafritie, obliquisque consiliis. Nunc agnosce consilium tuorum Logodædalorum, qui sic cogitarunt: Non est impotentibus convitiis debacchandum in *Erasmum*. Nam ea res liberaret illum suspicionibus, quibus gravatur apud Principes, & invidia, qua premitur apud Theologos ac Monachos.

Sed

Sed est appetens gloriæ. Proinde passim inculcabimus, illum nihil scire: & ubique veluti nullius rei hominem magno fastidio contemnemus consputemusque. Ea res pessime uret illum. Cæterum ut hoc faciamus cum fide, laudem admiscebimus, amicitiam simulabimus, & misericordiam potius quam odium præ nobis feremus. Tribuemus illi ingenium & eloquentiam summam, quo lector hîc perspecto candore nostro, existimet nos cætera quoque tributuros fuisse, si promereretur. Deinde suspicionem & invidiam, qua gravatur, omnibus modis augebimus, exasperabimusque, sic temperantes orationem, quasi ille nobiscum sentiat, sed partim metu, partim amore lucri dissimulet. Sophistas cum hoc collatos, longe præferemus. Denique sic agemus fabulam, ut ab utroque theatro gratiam ineamus, & fratrum, qui illi jampridem male volunt, & Sophistarum ac Pharisæorum, quos ob bonas litteras jam olim habet infensos. Denique tantum admiscebimus scommatum & convitiorum, ut homo seniculus ac meticulosus, si nec loquacitate delassari, nec argumentis obrui poterit, saltem maledictis conficiatur. Hoc consilium tam simplex & Euangelicum, cum nemo cordatus non statim deprehendat in tuo libro, tamen tuis visum est perquam facetum. Quis hîc non videbit scorpii complexum, mox infigentis aculeum? Quis non sentiet venenatum poculum, melle prælitum? *Venerabilis* Erasme, *mi* Erasme, *carissime* Erasme, *optime* Erasme, *summo ingenio*, *maximis dotibus*, *summa eloquentia pradite*, *cui plurimum debent bonæ litteræ*, &c. Nimirum hic est complexus, hoc mel. Sed mox idem laudatus *Erasmus tam impie scribit*, *ut nec impii Sophistæ potuerint ferre: blasphemus est in Deum*, & quod his quoque gravius est, *nihil omnino credit*, *sed Epicurum ac Lucianum* ἄθεον *celat in pectore*, *dicens in corde suo: Non est Deus: aut si est*, *non curat res mortalium*. Hic est aculeus, hoc lethale venenum, hoc est rubetæ virus. Si liber hic non scatet undique talibus facetiis, sim ego *Cretensi* vanior. Sin & hæc & alia multa passim impinguntur, inculcantur, & iterantur, quæso proferas in quem unquam scripseris virulentius. Et hic ipse tuus sermo secum pugnans, prodit insinceritatem tui pectoris. Quî convenit ut tibi sit carissimus, & frater carissimus, & venerabilis, optimus, & quid non? cum eundem pronunties impium, blasphemum adversus Deum, denique ἄθεον? Adeo-ne putas homines esse fungos, ut non intelligant quo spiritu ducaris cum ista scribis, ex eodem ore frigidum efflans & calidum, ex eodem poculo mel porrigens ac venenum, altera manu panem ostentans, altera lapidem incutiens? Quorsum autem attinebat hîc tot verba perdere de mea summa eloquentia, deque tua summa infantia? In disputatione *de Libero Arbitrio* quid facit eloquentia? Ego istam eloquentiam non jacto, nec agnosco, nec affecto. Certe in Diatriba non depromsi si quam habeo, & erat locus amplissimus si voluissem. De tua vero infantia, quando, te rogo, questus sum? Aut quando desideravi in te eloquentiam? Utinam tam adesset tibi sobrius ac sincerus animus, quam non deest eloquentia! Rursus quantum abest ab Euangelica simplicitate, toties precari veniam infantiæ, cum subornaris ad causam agendam hominem insigniter eloquentem, quod ipse declarat orationis fluxus? Jam quid mihi donas, cum tribuis summam eloquentiam cum summa rerum ignoratione conjunctam? Aut quid largiris, cum concedis ingenium sexagenario, & prædicas bonæ spei indolem? Si nunc tantum ingeniosus sum, quando sapiam? Verùm hic est fucus merus tui Logodædali, qui ficte tribuit eloquentiam, ut cum fide adimat scientiam: & fucate laudat ingenium, quo probabilius hæreat in me crimen animi dissimulati. Atque hoc ipsum quod initio tribuis, in disputationis progressu detrahis, dum *Erasmum* facis adeo stupidum, ut nec ea videat quæ sunt Sole clariora. Quoties autem illi facundissimo impingis imperitiam rhetorices, qui non intellexerit causæ statum, qui toties dicat aliena, toties ipsam causam funditus subvertentia, male definiat, pejus dividat, pessime ratiocinetur, breviter, qui nihil non faciat contra præcepta rhetorices. Et hæc qui scribit, ni fallor, litteris huc missis tribuit mihi eloquentiam *Ciceronianæ* proximam: quæ res adeo me delectavit, ut legens risum tenere nequiverim. Et objicis, quod summis eloquentiæ viribus oppugnem dogma tuum in Diatriba, cum illi Lucubrationi vix dederim dies decem: interim ne cogitans quidem de dictionis ornamentis, quorum & alias mihi non solet esse anxia cura. Hæc tam sibi pugnantia satis arguunt, te nihil ex animo loqui. Ergo detracta eloquentia, superest ingenium, quod initio tribuebas. At in disputando mea Diatribe stupet, cæcutit, stertit, somniat, nihil meminit, nec intelligit quid alii dicant, nec quid ipsa loquatur. Sic *Erasmus* est ingeniosus. Verùm ad istum modum variare solent, *Luthere*, qui non ex vero sermonem depromunt, sed ex arte loquuntur omnia.

Neque multo melius cohæret, quod in Operis tui principio præfatus, non esse contemnendam auctoritatem *Erasmi*, in progressu nihil aliud agis, quam ut *Erasmum* ludos delitiasque facias, & Orbi deridendum propines. Quod si te auctoritas dissentientis proricit ad pugnam, quin cum *Joanne* Episcopo *Roffensi* manus conseris? Ille & eruditione, & dignitate, & non vulgari vitæ sanctimonia probatissimus est, ac te toties lacessit, nec prodis ad certamen. Rursus quam illud congruit, in fine disputationis mihi gratias agis, quod mea Diatriba tibi præbuerit occasionem confirmandi dogmatis tui: id si dicis ex animo, cur toto libro sic in illam debaccharis, cum illa sine ullis convitiis disputarit? Sed hæc sunt argumenta tuæ perpetuæ constantiæ. Porro quod tibi cum *Paulo* vindicas scientiam, utinam id vere posses, simulque præstares spiritum Euangelicum, qui fragrat in scriptis *Pauli*, cum in tuis obstrepat alius spiritus. Aut quæ tandem contumelia est, si tu mihi derogas scientiam, cum eandem jamdudum detrahas & Conciliis universalibus & Pontificibus & Episcopis omnibus, & priscis pariter ac recentibus Ecclesiæ Doctoribus, denique Scholis omnibus? Quis unquam sapuit, qui vel latum, ut ajunt, digitum, dissensit à tuis dogmatibus? Omnes quamlibet antea docti, protinus ut tibi contradicere cœperint, patiuntur hanc metamorphosim, ex Lynceis vertuntur in talpas, ex hominibus in fungos. Et tamen illis justius exprobraris ignorantiam, qui magno supercilio vindicant sibi peritiam Scripturarum, prædicantes te nihil omnino scire, tuaque paradoxa, quo nomine hactenus sum usus, illi donant aliis titulis. Ego meam imperitiam semper ingenue confessus sum, & hoc nomine me semper excusavi, ne tecum committerer. Proinde mihi objicere ignorantiam, perinde est, ac si quis cæco mendico, deploranti luminis orbitatem, exprobret quod in clarissima luce nihil cernat. Ego quanta possum voce quotidie oppleoro auribus *Jesu*, miserere Domine, da ut videam lumen, & tu sic clamanti dicis: Tace luscios. In ipsa Diatriba, quoties profiteor imperitiam meam? Atque utinam ante annos quatuor Orbi persuasisses me nihil scire rei Theologicæ, videlicet præstitisses officium longe gratissimum: nam ego quantumlibet eloquens, ut ais, illud cum maxime conarer, persuadere non potui. Ac misere metuo ne nunc quoque non persuadeas quibus vellem. Siquidem olim in tuis commentariis, quibus explicas Epistolam ad *Galatas*, prædicor vir in Theologia summus, & invidiæ victor: sic in Præfatione. Rursum in ipso statim frontispicio commentarii sum Theologicissimus, in progressu vero quoties citor honorifice. Ibi *Erasmus* recte dicit ut omnia, ibi dignissime reddo Græca, ibi sum *Erasmus* optimus, ibi cum *Erasmo* tuo libenter

ter sentis. Rursum in Appendice, quam adjecit *Commodus Brittannus*, tu posteriores fers, mihi prima laus decernitur in restituendo Euangelio. Non hîc proferam sexcentas Epistolas tuorum, quibus prædicor Theologiæ princeps. Verùm simulàtque sum ausus hiscere adversus tuum dogma, subito factus sum totius ignarus Theologiæ. Quid si is, qui scripsit meam Diatribam æquissimis animis isthic acceptam, primas agit in hac fabula? Quis vestro judicio tam inconstanti fidem ullam est habiturus, optarim autem haberi quam maximam, hac potissimum in causa. Quæso te, quid dicent homines cordati, cum viderint tantam animi tui inconstantiam, hunc librum tuum cum illis tuis scriptis conferentes? Me *Proteum* appellas, hoc superat omnes *Proteos*. Quo colore hîc excusabis scripta cum scriptis pugnantia? Dices, opinor, tibi tum illusum fuisse à spiritu carnis, nunc *Christi* Spiritu duci. Nimirum habes lemma, quo possis excusare quidlibet, si tibi fides habeatur. At tum temporis plurimi de tuo spiritu bene sentiebant, qui nunc aliter sentiunt, & in dies sentiunt pejus. Excute Lucubrationes meas omnes, & si quid tale deprehenderis, me *Proteum* voca. Tum blanditiis illectabas in tuum fœdus, nunc offensus Diatriba, conaris ex *Erasmo* talpam reddere. Verùm ut illis magnificis laudibus non capiebar, ita nunc ista tua vituperatione ne tantulum quidem commoveor. Sciebam illas laudes non proficisci ex animo, quemadmodum has vituperationes tibi dictavit odium & ira. Sed quemadmodum illic prædicatus summus in re Theologica, ne pilo quidem factus sum eruditior: ita nunc simili hyperbola prædicatus nihil omnino scire, nihilo reddor indoctior. Vis argumentum quam me delectarint illa tua præconia? Monui te per litteras ut inposterum à talibus laudibus abstineres. Vis scire, quantum mihi displiceam abs te dejectus? Majorem in modum opto, ut quod suades persuadeas, vel isto dedecore cupiam emtum otium. Nunc mihi vide quam reliqua vestra judicia consentiant. Excusa est Epistola *Melanchthonis*, in qua tibi tribuit plurimum, me tamen non dubitat Veteribus omnibus anteponere. Rursus quidam *Erasmus Alberus*, è tua Schola θεοδίδακτος, me divo *Hieronymo* vel æquat vel anteponit. Si Veteres omnes, si *Hieronymus* nihil noverunt rei Theologicæ, si cæcutierunt cum Ecclesia, & illorum miseret, & meam cæcitatem moderatius fero, cum tot eximiis viris communem. Sed ut tuorum laude ne tantulum quidem commoveor, ita tuo judicio propemodum etiam delector. Si tua dogmata passim infulsissem in meis Lucubrationibus, papæ quantus fuissem Theologus! Verùm ego mihi conscius mei moduli, semper malui cum *Paulo* sapere ad sobrietatem, cum scientia inflet, caritas ædificet: ac nunc etiam vehementer gaudeo mihi non esse tantum scientiæ, ut promerear nomen Hæresiarchæ, quod promeruit Scripturarum peritissimus *Arius*. Quare te rogo, *Luthere*, huc totis viribus incumbas, ut persuadeas omnibus me nihil scire rei Theologicæ, id non solum mea, sed tua quoque refert. Sunt enim qui per orbem spargunt vanissimas voces, & plurimis fecere fidem quicquid scribit *Lutherus*, hausisse ex uberibus *Erasmi*, meque libris etiam editis magistrum tuum, te vocant discipulum meum, simul & me falsissimis laudibus onerantes, & tuæ scientiæ contumeliosissime detrahentes. Adversus hos blaterones vindica tuæ scientiæ, quam prædicas, gloriam, eadem opera & à me magnam initurus gratiam. Et tamen in hac disputatione quàm non prætteriteris istam admirabilem totiesque jactatam scientiam, suo loco declarabitur. Adhuc tantum mihi res est cum tuo Logodædalo, cui tu delineatam abs te figuram, coloribus fucandam locasti, tuæque dictionis œconomiam commisisti, quo rhetorem arte rhetorica tractaret. Verùm is multum loquentiæ suæ perdidit in deprecanda tua infantia, in extollenda tua scientia meaque eloquentia, in detrahenda mihi scientia, & tuo spiritu prædicando. De stylo tuo ne verbo quidem unquam questus sum. De scientia tua jam frequenter audivimus, nec hanc in te desideramus, meam ignorantiam semper ingenue professus sum. Spiritum istum, quem tibi vindicas, utinam tam præstares in tuis scriptis, quam constanter & fortiter asseris! Utcunque hæc habent: Amarulentia Logodædali tui, si stultitiæ, ineptiæ, & crassissimæ ignorantiæ conviciis fuisset contenta, dissimulassem. Cæterum impietatis crimen intentatum, blasphemiam in Deum, non semel objectam, postremo *Lucianum* illud ἄθεον si dissimularem, dignus essem qui vere talis haberer, qualem tu prædicas. Et hæc tamen ita diluam, ut nullum convitium in te regeram, ne Pontificum quidem aut Theologorum censuris te gravabo, quibus tu nunc vafer propemodum adularis in odium mei, cum nondum abolita sint quæ in eos scripsisti.

Sed hæc suis locis, nunc carptim ad convitia tuis blandimentis inspersa, si prius indicaro & illam Logodædali tui stultitiam, quòd meam Diatribam componit cum libro *Melanchthonis* de locis Theologicis. *Melanchthon* pro te pugnat, ego contra te, quid igitur aliud quam aquam igni comparas? Et istud tuum judicium quid habebit ponderis apud cordatos, si laudas tuum propugnatorem & deprimis antagonistam: quanquam periti rhetorices solent attollere vires & animum adversarii, quo reddant illustriorem victoris gloriam. Discedat *Melanchthon* in diversam partem, & arma moveat in te, protinus & ille tibi putebit, neque mitiorem patietur metamorphosim, quam passus est *Carolstadius*, qui repente è Spiritus Sancti myrothecio factus est organum Satanæ, simulatque latum unguem discessit à tuis præscriptis. In præsentia nihil detraho laudibus *Philippi*, nec ad rem facit, tantum illud obiter dicam, me jam pridem non diligenter legisse Locos *Melanchthonis*, qui si mihi per omnia satisfecisset, abstinuissem à Diatriba. Εἰρωνικῶς tribuis mihi geminam victoriam, alteram quod mea modestia tuum spiritum & impetum remoratus sum, alteram quod nugalibus ac jam olim protritis argumentis, quas tu vocas feces, sic asseram Liberum Arbitrium ut nihil dicam novi, & tamen plus tribuam illi, quam hactenus tributum est à sophistis. Hoc posterius quam impudenter abs te dictum sit, suo loco perspicuum faciam, & fecis convitium tuo ingenio condono præter infantiam: malim enim feces dici quam venena, feces ablui possunt, venena non item. Cæterum quis illud absque risu leget, quod scribis mea modestia te segniorem redditum ad pugnam, cum ista fortitudo tua, me frustra revocante, jam orbem universum exitialibus dissidiis concusserit? An equo sic currenti erant subdenda calcaria? Habemus fructum tui spiritus, res usque ad cruentam stragem progressa est, & metuimus atrociora, ni Deus propitiatus averterit. Dices hanc esse naturam verbi. Ego nonnihil arbitror referre, quomodo prædicetur verbum Dei, ut jam Dei verbum sit quod doces. Non agnoscis hosce seditiosos, opinor, sed illi te agnoscunt, & jam compertum est multos, qui se jactabant Euangelii nomine, fuisse seditionis crudelissimæ instigatores. Quorum conatus si successisset, fortassis exstitissent qui probarent, quod nunc re male gesta detestantur. Tu quidem libello in Agricolas sævissimo, suspicionem abs te depulisti, nec tamen efficis, quo minus credant homines, per tuos libellos, præsertim Germanice scriptos, in oleatos & rasos, in Monachos, in Episcopos, pro libertate Euangelica, contra tyrannidem humanam, hisce tumultibus fuisse datam occasionem. Nondum tam male de te sentio, *Luthere*, ut existimem te huc destinasse tua consilia, sed tamen jam pridem cum hanc fabulam ordireris, è calami tui violentia cepi conjecturam, rem huc exituram, & hoc erat quod primis litteris admonui, ut ad hoc negotium adferres animum sincerum, caverésque ne quid impotenter aut factiose scriberes. Videbare suscepisse negotium purgandi mores Ecclesiæ, quos nemo non fatetur eo prolapsos, ut nec vitia nostra, nec remedia pati pos-

possimus. Idem sæpe frustra tentatum est, & vicit mundus. Tu videbaris ad hoc idoneus, & orbis applausus, favorque Principum, felicem aliquem exitum pollicebatur, ad eam rem videbam quam esset inutilis ista tua violentia, non in Pontifices tantum, aut Episcopos, in quos ferociam tuam plerique fortitudinem Euangelici pectoris interpretantur, sed in omnes qui mutirent adversum te: nam quid in me scriberes nunquam fui sollicitus, & propemodum optabam, ut tuo calamo lacesseres etiam non responsurum, tantum aberat, ut eam modestiam mihi persuaserit tui formido. Quod si paratus eras debacchari in omnes, qui fabulam abs te susceptam non omnino improbarent, actionem vero damnarent: id ego ante annos complures tot Epistolis editis testatus sum. Cur dissimulabas? Sed nolebas me exonerare invidia, hoc erat catum & callidum tuorum consilium. Moderationem autem non ego solus in tuis scriptis desideravi, desiderant etiam ii qui tibi sunt juratissimi. Siquidem ipsa re comperiunt, quot hominum millia calami tui sævitia, aut si mavis parum Euangelica facetia, abalienarit ab Euangelio, si modo quod tu doces Euangelium est. Ac multis quidem festivus es visus, cum in hunc & illum luderes, cum in Pontificem & Regem Angliæ, fortis etiam & intrepidus, cæterum ubi pari modestia tractares *Carolstadium*, dictu mirum, quam hic displicueris tuis *συνεργοῖς*. Et ferre non potes si ego, qui sum alienus à vestro consortio, modestiam in te desidero? Verùm hæc alias fortassis
4. incident opportunius. Illud risi fateor, quod negas te deterritum à respondendo timore mei. O fortem virum! Quid ego audio? An tu tantus leo timeas muscam *Erasmum*, aut si quid musca imbecillius? an mihi sunt armatæ phalanges? an ulla factio? An versor in aulis Principum, ut illos in te concitem? Nemo magis fugit aulas. Et si quid mihi cum illis est consuetudinis, hactenus quoscunque potui, dictis & scriptis revocavi à sævitia: recte-ne an perperam, alii viderint. Ego carnifex esse non possum, factiones semper odi. Hactenus solus esse volui, nisi quod ab Ecclesia Catholica non segregor. Nihil igitur erat quod metueres, cum uno eoque inermi, tibi tot conjuratis munito res erat. Sed armatus, inquis, es eloquentia. Eam in te non exercui, si quam habeo: nec hanc armaturam solum deposui, verum etiam omnem auctoritatem Ecclesiæ procerum, qua vel sola satis armatus videri poteram. Quorsum igitur attinebat excusare timorem homuncionis, & unius, & exarmati, qui & Pontifices, & Cæsares, & Theologorum cohortes hactenus fortissime contempsisti? Verùm in his tibi rhetoricari libuit. Jam illud qui consistit, ut mea Diatriba multos ex his, qui spiritum è tuis scriptis nondum hauserant, subverterit, cum adeo frivolis nitatur argumentis, ut tibi tuisque risum potius ac miserationem moverit? Adeo-ne facile deficiunt homines ab Euangelio? Ecce autem aliud incommodum. Ubique lubricus sum, inter *Scyllam* & *Charybdim* navigans: & hic scilicet fit mentio *Protei* & *Ulyssis*, miror cur prætermiseris Polypos & Chamæleontes, Vertumnos & Empusas. Tale seculum, *Luthere*, nobis peperit tua fortitudo, ut jam de *Christo* nec bene loqui liceat nec male. Quanquam est hoc hominis imperiti, non temere quicquam asserere, sed ab aliorum magis pendere judicio. Certe in Diatriba non ago *Proteum*, sed ingenue propositis diversorum sententiis, designo cum quibus mihi potissimum congrediendum est: & post argumentationem aperte pronuntio, quam sententiam ipse sequar. Porro quod mihi videor, ut dicis inter *Scyllam* & *Charybdim* navigare, vix habeo quod respondeam, nisi tu declares, utram Ecclesiam *Charybdim* aut *Scyllam* appelles. Ab Ecclesia Catholica nunquam defeci. Tuæ Ecclesiæ adeo nunquam fuit animus dare nomen, ut homo plurimis alioqui nominibus infelicissimus, hoc certe nomine videar mihi felix, quod constanter à vestro fœdere abstinuerim. Scio in hac Ecclesia, quam vos Papisticam vocatis, esse multos qui mihi displicent:

A sed tales video & in tua Ecclesia. Levius autem feruntur mala quibus assueveris. Fero igitur hanc Ecclesiam donec videro meliorem: & eadem me ferre cogitur, donec ipse fiam melior. Nec infeliciter navigat, qui inter duo diversa mala medium cursum tenet.

Nunc ad ea quæ tu ex mea Præfatione decerpta, 6.
magno artificio detorques ad calumniam, & locum communem de *Scepticis* nobis aperis. Hic statim excitas tragœdiam, quod *Scepticorum* meminerim: quasi sentiam omnino nihil asserendum. Nec facis calumniandi finem, donec me facias atheon, cum præfatus sis te nolle nunc judicare de animo meo. Quam pulchre B illa congruunt: Optimo animo dicis, item, *Nolo nunc de animo tuo judicare*, & quod sequitur, *alium* Lucianum *in pectore circumferri*. Et hic mihi liberum facis, utrum videri velim ridiculus orator, an impius & insanus scriptor. Hæc est illa tua moderatio, qua meam Diatribam imitaris. Verùm hic mihi vide, quam bis agas calumniose. Primum ipse nominatim excipio à *Scepticis*, quicquid sacris Litteris proditum est, aut quicquid nobis tradidit auctoritas Ecclesiæ. Nihil opus ut mea verba recenseam, cum ipse recitaris. Proinde totus ille sermo, quo magno supercilio detestaris *Scepticum* animum in his quæ sunt Christianæ Religionis, mavisque vel *Stoicis* pertinaciores assertores, tibi C sapientissimo oratori prorsus extra causam declamatum est, ut non pessime te ipsum reprehenderis hisce verbis: *Sed ego longe stultissimus, qui in re clariore quàm Sol est, verba & tempus perdo*. Et tamen non potes desinere, sed subjicis, non minore temporis jactura: *Quis Christianorum ferat assertiones esse contemnendas? Hoc esset aliud nihil, quam semel totam Religionem ac pietatem negasse, aut asseruisse nihil esse Religionem, aut pietatem, aut ullum dogma. Quid ergo tu quoque asseris: non delector assertionibus, & hoc ingenium te malle quàm diversum?* Hæc tua, *Luthere*, verba sunt. Sic argumentaris homo sapientissimus adversus imperitum, quasi mecum non de causa, sed de principatu imperitiæ D certes. Neque minus absurda sunt quæ subjicis. 9.
Sed quid dices de istis tuis verbis, ubi non de una Liberi Arbitrii causa, sed de totius Religionis dogmatibus generaliter dicis: *Si liceret per inviolabilem auctoritatem divinarum Litterarum, & Ecclesiæ decreta, te discessurum in* Scepticorum *sententiam, adeo non delectaris assertionibus? Quis Christianus sic loqueretur?* Ita tu. Quantum tribuam sacris Litteris, quamque non vacillem in articulis fidei, puto satis liquere ex scriptis meis. Hic adeo non opto nec habeo *Scepticum* animum, ut pro his mortem oppetere nihil dubitaturus sim. Sed de dogmatibus contentiosis loquor, in quibus & olim Ecclesia *Sceptica* fuit, diu considerans antequam definiret: quod genus sunt, de processione Sancti Spiritus E ab utroque, de comprobatione vocis *homusii*, de transsubstantiatione panis in corpus Domini, de Purgatorio, de Baptismo non iterando, de baptizandis parvulis, de conceptione Virginis matris, & fortassis de Libero Arbitrio: de his & hujus generis quæstionibus loquor, in quibus si nihil definisset Ecclesia, rogatus quid sentirem, responderem mihi non liquere, sed Deo cognitum esse. Posteaquam de his quoque definivit Ecclesia, contemtis argumentis humanis, sequor Ecclesiæ decretum, & *Scepticus* esse desino. Referam mea verba, quæ tu satis rhetorice depravas: F *Qui semper*, inquam, *arcano quodam naturæ sensu abhorruerim à pugnis*. Audis, *Luthere*, me non de Scripturis sacris, sed de pugnis, hoc est, contentiosis quæstionibus agere? Et mox: *Eoque semper habui prius in liberioribus Musarum campis ludere, quam ferro cominus congredi: & adeo non delector assertionibus, ut facile in* Scepticorum *sententiam pedibus discessurus sim, ubicunque per Scripturarum divinarum inviolabilem auctoritatem*, &c. Nimirum impius animus est, qui non audet definire, de quo nondum definivit Ecclesia: quique in re controversa dubitationem ani-

A mi ponit ad Ecclesiæ proditam sententiam. Quis Christianus ferat hunc animum? Mox hunc animum meum confero, non cum his qui asserunt Symbolum Apostolorum, aut Conciliorum decreta, aut Conciliorum præscripta, sed cum iis qui pertinaciter asseverant omnia. Sic enim sequitur: *Atque hoc ingenium mihi malo, quam quo video quosdam esse præditos, ut impotenter addicti sententiæ, nihil ferant quod ab ea discrepet: sed quicquid legunt in Scripturis, torquent ad assertionem opinionis, cui se semel manciparunt*, &c. Hæc cum perspicua sint, quorsum pertinet locus communis, quem atrociter tractas adversus eos qui putant nihil asserendum in divinis Libris, aut in causa fidei? A

B temeritate definiendi abhorret animus, non ab asserendo. Quæ tradita sunt fidei nostræ, non sic excutienda ut in dubium revoces, sed profitenda. Et hæc omnia dico sub persona hominis imperiti, quam mihi sumo te probante. Nec simpliciter eos damno, qui conantur moderata disputatione aliquid inquirere, quod non est expressum in sacris Litteris, aut ab Ecclesia definitum: sed qui in hujusmodi quæstionibus seditiose digladiantur. Hæc sunt mea verba: *Quanquam illud libenter persuaserim mediocribus ingeniis, in hujus generis quæstionibus non adeo pertinaciter contendere, quæ citius lædant Christianam concordiam, quam adjuvent pietatem. Non damno moderatam inquisitionem, sed contentiosam digladiationem, cum jactura pietatis & concor-*

C *diæ.* Audis, *Luthere*, me non omnes excludere ab hujusmodi quæstionibus, sed mediocria tantum ingenia: at multo minus ea tractari volo apud rudem plebeculam. Verùm hic urges me dilemmate: *Si de frivolis quæstionibus loqueris, quid ad nos qui tractamus necessaria? Si de Libero Arb. non in loco tibi hæc dicta sunt, nec opus est te magistro.* Audi nunc ad tuum mutilum syllogismum. Sunt aliquot quæstiones, in quibus non damnatur modesta inquisitio, quales sunt, de annis *Mathusalem*, & quoto ætatis anno *Solomon* factus sit pater: sed anxia inquisitio contentioque damnatur. Rursum multa themata versantur inter Theologos Scho-

D lasticos, de quibus nondum dilucide pronuntiavit Ecclesia: de his sestit animus ille *Scepticus*. Sed urges, hîc agi de Libero Arb. quod si colloco inter quæstiones frivolas, recte loquor, sed impie sentio: sin inter necessarias, pie sentio, sed impie loquor. Hîc scilicet constringor inter sacrum & saxum. Sed facillimus exitus. Ego quæstionem, an sit aliquid Liberum Arbitrium, adeo non judico supervacaneam, ut potius hæreticum existimem de eo dubitare, quod ab Orthodoxis omnibus magno consensu traditum est, quod Ecclesia clara voce definit, non jam disputandum, sed credendum. Oportet enim aliquem esse disputandi finem: nam quod nunc veluti de re integra disputatur,

E tu nos cogis, qui tot jam seculis comprobata, fixa, & ἀκίνητα, revocas in dubitationem, imo convellis ac demoliris. Alioqui meum animum nulla unquam subiit dubitatio, an esset aliquid Liberum Arbitrium. Verùm ut illud præscriptum est, esse liberum hominis arbitrium, ita multa disputantur circa quæstionem hanc, quæ sine dispendio salutis possent omitti, meo quidem judicio, in quibus nec veteres Orthodoxi, nec recentiores per omnia consentiunt, & de quibus adhuc suam sententiam suspendit Ecclesia. Adhuc enim disputatur inter Scholasticos, an hæc propositio, *Deus aliqua præscit contingenter*, in aliquo sensu vera sit. Nec desunt qui

F credant omnia contingentia à Deo contingenter præsciri, cum fateantur Dei præscientiam falli non posse. Rursum, *an Deus omnia faciat necessitate*. Item, nihil certius est quam esse tres Personas, proprietatibus inter se differentes, cum sint eadem essentia. Cæterum circa materiam hanc multa quæsita sunt olim ab *Augustino*, plura à recentioribus, quomodo differat Persona à Persona, & quare productio Sancti Spiritus à Patre, *processio* dicatur non *generatio*: & an divina essentia generet aut generetur: & an sit eadem identitas divinæ essentiæ ad quamlibet Personam in Triade, quæ est divinæ essentiæ ad ipsam divinam essentiam: Et an potentia generandi in Patre sit absolutum quiddam an respectivum: & an potentia generandi possit communicari Filio à Patre. Item, si concedatur, Deum generare Deum, utrum Deus generet se ipsum Deum, an alium Deum. Hoc genus innumera tractantur circa simplicissimum & clarissimum articulum fidei catholicæ: nec in Scholis opinor impie disputari, modo sobrie. Ita circa quæstionem prædestinationis, quæ est affinis Libero Arbitrio, quærunt, an possibile sit aliquem prædestinatum damnari, & reprobatum salvari. Item, an præter divinam voluntatem sit alia causa prædestinationis aut reprobationis. Hæc tractare in Scholis, modo sobrie, non improbo: verùm consultius arbitror, ut qui mediocri sunt ingenio abstineant ab hoc quæstionum genere, in quibus periculose erratur: nec tractentur apud populum. Non igitur damno qui apud populum docent esse Liberum Arbitrium, simul adnitens cum adjuvante gratia, sed qui apud rudem plebeculam tractant eas difficultates, quas vix in Scholis convenit. Veluti Sacerdos pie docet populum, esse Patrem, & Filium, & Spiritum Sanctum: cæterum illas Scholasticorum difficultates, de notionibus, de realitate & relationibus, tractare apud promiscuam multitudinem, an expediat, tu videris.

Hujus generis exempla cum aliquot proponam in Diatriba, intermisces hæc verba, *non sine aculeo & suspicione*. Quid hîc est suspicionis, si nolim ea, quæ circa has materias disputant *Scotistæ* & *Occanistæ*, disputari apud imperitos, ne apud doctos quidem altius in hæc penetrari quam sat est? Aut quem aculeum mihi narras? An ut sugillem articulum de tribus Personis & eadem essentia? Quid enim tu dubitabis impingere, quem non pudet toties *Erasmum* vocare *Lucianum* & *Epicurum*? De peccato irremissibili dicetur alias. Sunt igitur quæstiones prorsus inutiles, quales arbitror de instantibus & prioritatibus: & an sit propositio possibilis, Pater odit Filium Deum, & an anima *Christi* potuerit falli aut mentiri. Sunt rursus utiles, sed in quibus non sit operæ pretium sic contendere, ut scindamus Christianam concordiam, sed satius est, ut permittamus unumquemque in suo sensu abundare. Sunt rursus dogmata maxime necessaria, sed in quibus aliquousque progredi licet, quoad nobis prælucet Scriptura divina. Quod genus est de uno Deo ac tribus Personis. Quanquam hîc quoque bis peccatur, si vel altius scrutemur quam oportet, vel apud eos tractemus quibus hæc non conveniunt. Hanc fuisse mentem meam palam perspiciet, qui meam Diatribam attente legerit. Quare etiam atque etiam te rogo, *Luthere*, quid ad hanc causam faciunt, tot tua convitia, tot calumniæ, tot insultationes, tot vociferationes, tot exsecrationes, me optare in Litteris sacris *Scepticorum* licentiam, me nihil curare, utrum assequar an non assequar quod præscribit Scriptura aut Ecclesia, & mea verba nihil aliud sonare, quam apud me nihil referre quicquid à quolibet ubique credatur, modo pax mundi constet, liceatque ob periculum vitæ, famæ, rerum & favoris, illum imitari qui dixit, *Ajunt, ajo: negant, nego*, & habere Christiana dogmata nihilo meliora, quam Philosophorum opiniones, & ex verbis meis nihil aliud declarari, quam me in corde *Lucianum* aut alium quendam de grege *Epicuri* porcum alere, qui cum ipse nihil credat esse Deum, rideat occulte omnes qui credunt, & confitentur: & ais alibi me tibi grandem inhalare crapulam *Epicuri*, nec aliud spirare quam *Lucianum* ἄθεον. Nec his tantis convitiis contentus, etiam figuram rhetoricam adhibes: *Scis*, inquiens, *quid hic premam*. Hîc tibi præsto sunt illæ tuæ hyperbolæ, sine quibus nihil scribis. Sophistis, (sic enim vocas Theologos) ubique tribuis summam impietatem, & me facis tam impie scribentem, ut ab impiis fuerim dentibus dilacerandus, nisi tu eos tua pietate revocasses. Perinde quasi dicas, basiliscum nec ab aliis venenis tolerari. Deinde cum me toties facias *Lucianum*

ἄθεον,

ἄθεον, qui dicam in corde meo: Non est Deus, cum me facias *Epicuri* de grege porcum, quasi credam aut nullum esse Deum, aut si quis est, ei non esse curæ res mortalium, hæc, inquam, cum impingas, quibus ne fingi quidem quicquam potest atrocius, tamen addis hyperbolam, me scire, quid hîc premas. Hic erat locus in te debacchandi, si calami tui petulantiam imitari vellem. Nihil erat opus tam impudentibus commentis. Poteram ex aliorum sententiis aperire quod monstrum tu celes in corde, & quem spiritum tua scripta nobis inhalent. Etenim si tibi jus facis quidlibet in me jaculari vel ex tuorum veredariorum delationibus, vel ex fratrum litteris, vel ex animi tui divinatione, quanto justius ego possem idem ex Cæsaris ac Pontificum diplomatibus, ex gravium virorum libris in te proditis? Obtestor tuum istum spiritum, quem toties nobis jactas, *Luthere*, utrum hæc ex animo scribis, an in odium mei confingis? Si me sentis esse talem qualem describis, falsissimam de me concepisti opinionem: sin ista, quod magis credo, confingis, facile divinas qualem ego de te concipiam opinionem. Sin hæc ad te detulerunt fideles in Christo fratres, pessima fide mentiti sunt. An ideo mihi curæ non sunt Ecclesiæ dogmata, quia tuas damnatas assertiones tueri recuso? An hoc testantur tot meæ Lucubrationes, me credere nihil esse Deum? Quorsum opus erat tantum laboris desudare, cum licuerit profanas tractare materias? Aut quis unquam audivit ex me vocem de Deo impiam? Verùm scio te longe aliud sentire quam scribis, neque cuiquam obscurum erit quo spiritu afflatus hæc tam odiose scripseris. Nec illa fucata facient, ut quisquam tibi credat: Metue Spiritum Dei, qui scrutatur renes & corda, nec fallitur compositis verbis. Hujusmodi si velim in te vicissim uti, quantam dicendi copiam mihi non ars rhetorica, sed ipsa res suppeditatura sit, & tu vides, opinor. Sed certum est tueri promissum, depellam intentatam calumniam, non recalumniabor. Quanquam hæc calumnia tam impudens est, ut non egeat ullo patrocinio. Ergo ad rem.

Si tibi usque adeo displicent *Sceptici*, si tantopere placent assertores, cur quod ab Orthodoxis omnibus assertum est, quod Ecclesiæ clarissima voce præscriptum est, audes convellere? Utrum magis impium est, non disputare plusquam sat est de dogmatibus Christianis, an ea labefactare, disjicere, conculcare, & his ornare vocabulis, quibus tu ornas? Hîc mihi rursus ingeres tuam figuram, quasi tu reverearis (inquis) Scripturas & Ecclesiam. Quid superest, nisi ut prophetiæ spiritum tibi vindices, imo divinitatem quandam, ut pronunties quid quisque celet in corde? Et tamen toties repetis, te nolle de animo meo judicare. Solus Deus dictus est καρδιογνώστης. Excute tuum cor, & noli de alieno judicare. Vides hîc, *Luthere*, quid merearis audire? Ego non revereor Scripturas Sacras, & tu revereris? Et hîc scilicet erat locus scommati: *Verùm*, inquis, *tu de confitendo* Christo, *& dogmatibus ejus, hîc nihil voles dixisse.* Recte moneor, & ego in gratiam tui, meo juri cedo, ac de animo tuo nolo judicare, inque aliud tempus vel aliis id reservo. Hæc tua, *Luthere*, verba quid olent, quid spirant, quid sapiunt? Quid nisi spiritum sinceritatis Euangelicæ? Obsecro te, si velles, potes tu judicare de animo meo, & si judicares, quid aliud quam impudentiam lucrifaceres? Aut quod jus tuum vocas, quod in gratiam meam cedis? Num licentiam in quoslibet jaculandi quidlibet? Aut quem morem tuum mea causa relinquis? Nonne toto hoc libro morem antiquum obtines, nisi quod maledictis & calumniis teipsum superas? Aut quod tempus, quos alios sycophantas mihi minitaris? Itane tu purgatus eris Ecclesiæ Catholicæ, si mihi crimen impietatis impegeris? Istis artibus, opinor, Apostoli Mundum pellexerunt ad Euangelium. Hoc volo te tuosque omnes scire, primum quod ad Scripturas attinet, fieri potest, ut in his enarrandis labar imprudens, quod, ut tu prædicas, passim accidit *Hieronymo*. Cæterum non alia in re plus colloco vel spei, vel solatii quam in divinis Litteris, ex quibus arbitror me tantum hausisse lucis, ut absque tuis contentiosis dogmatibus ex misericordia Domini sperem æternam salutem. Itaque Scripturarum non minor est apud me reverentia, quam apud eos qui illas adorant religiosissime. Deinde quod ad Ecclesiæ reverentiam pertinet, fateor me semper optasse repurgari Ecclesiam, à quibusdam moribus, nec me per omnia assentiri omnibus dogmatibus Scholasticorum, cæterum Ecclesiæ Catholicæ decreta, præsertim ea quæ generalibus Synodis prodita sunt, & Christiani populi consensu comprobata, tantum apud me ponderis habent, ut etiamsi meum ingeniolum humanis rationibus non assequatur quod præscribit, tamen velut oraculum à Deo profectum sim amplexurus, nec ulla Ecclesiæ constitutio à me violabitur, nisi necessitas ipsa legem relaxet. Ac mihi vehementer displicerem, animoque discruciarer, si proceres Ecclesiæ eam sententiam in me tulissent quam in te pronuntiarunt, qualem causam sis habiturus apud Deum, ipse videris. Hunc animum hactenus præstiti & præstabo. Tu divina ex tuo animo quæcunque voles, ac me terque quaterque Papisticum appella. Animo meo nihil potes objicere, nisi quod cum omnibus bonis viris optavi correctionem Ecclesiæ, si sine gravi rerum tumultu fieri posset. Nec te pudet toties mihi objicere optatam *Scepticorum* licentiam, quasi quod per se falsum est, repetendo & asseverando fiat verum. In Litteris sacris, quoties sensus dilucidus est, nihil *Scepticum* esse volo: similiter nec in decretis Ecclesiæ Catholicæ. Cæterum in aliis, de quibus assertores magna contentione digladiantur, dico me facile discessurum in sententiam *Scepticorum*, hoc est, diu consideraturum, nec temere pronuntiaturum. Non est igitur *Scepticus*, qui non curat scire quid verum, quid falsum, cum à considerando nomen habeant: sed qui non facile definit, neque pro sua opinione digladiatur, verùm quod alius sequitur ut certum, ille sequitur ut probabile. Tales *Scepticos* videas fuisse veteres Orthodoxos frequenter in enarrandis sacris Litteris, inquirentes ac suspendentes interim sententiam, judicium aliis deferentes. Et in plerisque definiendis Ecclesia, sicut ante diximus, *Sceptica* fuit, multis seculis suspendens sententiam. Quis autem tam perversæ mentis est, ut malit nihil certi scire, quam omnium rerum habere certam scientiam? Verùm in tanta rerum caligine, modestius simul & quietius est *Scepticum* agere quam contentiosum assertorem. Quid erit tandem quod tu non depraves ad calumniam? Quàm vero amanter interpretaris quod scripseram, *sive assequor, sive non assequor*, id est, *non curas, an assequaris nec ne.* Et addis graviter, *Christianus vero anathema sit, si non certus sit & assequitur quod ei præscribitur: quomodo enim credet quod non assequitur?* Ita-ne, vir egregie, assequi est certum scire? An potius rem intellectu difficilem, ingenii viribus, & naturalibus argumentis percipere? Neque te fugiebat, quid sentirem, non usque adeo rudis es Latini sermonis, sed huc te rapuit calumniandi libido. Et si parum scires Latine, ipse sermonis contextus indicat quid sentiam. Quid enim aliud est submittere sensum humanum Ecclesiæ judicio, nisi credere quod præscribit Ecclesia? Ego non assequor quomodo differat Pater à Filio, quomodo procedat Spiritus Sanctus ab utroque, cum neutrius sit filius, & tamen hoc apud me certius est, quam quod digitis contrecto. Et vide quam inique calumniaris omnia: eandem sententiam, quam in mea Diatriba calumniaris multisque convitiis exagitas, ipse ponis in tua formula, qua meam scilicet corrigis: *Ubicunque*, inquis, *per infirmitatem liceret*, &c. Quod tu vocas infirmitatem carnis, ego dico non assequi. Neque enim veritas est in causa, quo minus assequamur, sed infirmitas ingenii, quale me profiteor habere. Hic αὖθις αὖ triplicem litem moves. Primum, quod scripseram in sacris Lit-

Litteris esse aliquid obscurum, deinde quod tibi jus adimam rescindendi, quæ sunt à Priscis decreta, denique quod nolim omnia apud quosvis evulgari. Ut ad medium primo loco respondeam, jus istud adimat tibi qui dedit. Surgente posteriore propheta jubetur prior tacere, quid tum postea? Ergo-ne fas est cuivis rescindere Veterum sententias publico Ecclesiæ judicio comprobatas? Denique cur tu sic commoveris in prophetas qui surgunt post te? Cur illis juxta Pauli præceptum non das locum? Deinde quod dicis de luce Scripturarum, utinam esset verissimum! At longe aliter sentiunt qui in his explanandis multis retro seculis desudarunt. Sed de hoc posterius incidet ut loquamur. Atque hunc campum ingrediens, statim uteris arte tua, dicens quod ego Christiana dogmata sic distinguam, ut quædam sint necessaria cognitu, quædam minus. Obsecro quis unquam dixit Christiana dogmata non esse cognitu necessaria? De quæstionum generibus loquor, non de Christianis dogmatibus. Deinde non illic ago de Professoribus Theologiæ, sed de vulgo: nam hodie & coriarii in compotationibus disputant de Libero Arbitrio.

Jam quod ipse fateris in signis tantum obscuritatem esse, non in rebus, haud magni refert ad excludendam obscuritatem: utrum fatearis res non intelligi, propter ignoratas voces, an rerum caliginem esse in causa ut voces non intelligantur. Quod si sola Grammatices peritia submovet omnem obscuritatem à sacris Litteris, qui factum est, ut divus *Hieronymus* Linguis omnibus instructus, sic passim hæreat, sudet in explanandis Prophetis? ne quid alios commemorem, in quibus est & *Augustinus*, cui nonnihil tribuis. Cur tu ipse, qui Linguarum inscitiam non potes prætexere, nonnunquam hæres in explicandis Psalmis, testificans te somnium animi tui sequi, non damnatis aliorum opinionibus. Atqui si veritas in propatulo est, oportebat eorum opiniones, qui à vero aberrassent, rejicere. Hoc eum certe decebat, qui sic odit *Scepticos*, professus assertorem. Denique cur inter tuos fratres adeo male convenit? Eandem Scripturam habent omnes, eundem spiritum sibi vindicant omnes: & tamen *Carolstadius* abs te fortiter dissensit, dissentit & *Zwinglius*, & *Oecolampadius*, & *Capito*, qui *Carolstadii* sententiam probant, probationes non probant. Rursus inter *Zwinglium* & *Balthazarum*, quantis de rebus quantum est dissidium? Ne commemorem imagines ab aliis ejectas, per te defensas, ut taceam de novo baptismo, à tuis rejecto, ab aliis prædicato, ut sileam humanas disciplinas, ab aliis reprobatas, abs te defensas. Cum tractetis omnes rem Scripturæ, si ea nihil habet obscuritatis, cur inter vos tam male convenit? Nec est quod hîc miseros Sophistas exagites: docet hoc *Augustinus*, obscuritatem alias proficisci ex ignoratione seu ambiguitate vocum, alias ex ipsa natura rei, nonnunquam ex tropis & allegoriis, interdum ex locis inter se pugnantibus, quod ad sermonis speciem attinet. Et causam adfert, quare Deus hanc obscuritatem in sacris Voluminibus residere voluerit. In loco de peccato in Spiritum Sanctum nunquam remittendo, negas quicquam esse obscuritatis. At *Augustinus* fatetur se semper vitasse hujus difficillimæ quæstionis molestiam, & tamen cum tractet eam accurate, non sibi fidit, sed suspendit sententiam. Breviter, an sibi satisfecerit nescio, mihi non satisfecit. *Verba sunt*, ut ais, *clarissima, peccatum irremissibile*: sed doce quæ sit illa blasphemia in Patrem aut Filium, cui promittitur remissio, quæ in Spiritum Sanctum, cui negatur. An contumelia Patris & Filii non pertinet ad Spiritum Sanctum? Deinde, quod est illud seculum futurum, in quo videntur condonari quædam peccata? Vide quanta sit in clarissimis verbis obscuritas. Quæ non torquet *Augustinum*, ut ex his angustiis semet explicet: & tamen non explicat, nec mea, nec sua ipsius sententia. Porro quod me cum omnibus Sophistis provocas, ut vel unum locum obscurum aut abstrusum proferamus è divinis Voluminibus, quem tu non statim ostendas esse dilucidum, utinam præstare posses quod polliceris! Deferemus ad te difficultatum examina, tibique condonabimus, si nos appelles talpis cæciores, modo luculenter explices in quibus hæremus. Quod si nobis hanc legem præscribas, ut quicquid tu fueris interpretatus, id credamus sentire Scripturam, non patientur tui sodales, qui tibi fortiter reclamant, asseverantes te de Eucharistia perperam interpretari Scripturas. Quare non æquum est nos tibi plus auctoritatis tribuere, quam tribuunt tuæ professionis sodales præcipui. Jam cum hîc agamus de difficultate quæstionum, quæ ex mysticis Litteris nascuntur, veluti cum quærimus quid sit illud quod distinguit in sacra Triade Personam à Persona, res an relatio, & an Spiritus Sanctus cum procedat ab utroque, ab uno principio procedat, an à duobus, aliaque innumera. Item cum legamus impiis post hanc vitam denuntiari ignem gehennæ, quæsitum, an impiorum animæ statim ut avulsæ sunt à corpore, dedantur suppliciis, an serventur luituræ pœnas in die supremo. Rursus an ignis ille sit materialis: & si est, quomodo res corporea agat in animam incorpoream. Tu, qui solus nunquam deflectis à re proposita, mire huc confers Scripturas & rationes, de lapide revoluto à monumento, de Euangelio prædicato omni creaturæ: quasi tales difficultates prædicarint Apostoli. Quod si nomen Euangelii Christique quæstiones ejusmodi universas complectitur, unde factum est, ut post prædicatum Euangelium tanta cæcitas resederit in Ecclesia Dei, ut post Apostolos nullus exstiterit, præter *Joannem Hus* & *Wiclevum*, qui non passim hæreat in sacris Litteris? Nisi forte sentis nihil ultra quærendum, quam sacris Litteris expressum est. At hoc nec te nec tuos sentire verisimile est. Nam tu hactenus cum Ecclesia faciens, pronuntias in synaxi verum esse corpus & sanguinem, id est, substantialiter: atqui substantiæ vox non est in sacris Litteris. Rursus tui fortissime contendunt, non esse illic corpus & sanguinem, nisi in signo efficaci. Ne hoc quidem exprimunt sacræ Litteræ. *Omnibus*, inquis, *notum est, Filium Dei factum hominem, esse Deum trinum & unum, Christum pro nobis passum, & regnaturum in æternum*: poteras eadem opera è Symbolo proferre duodecim articulos. Ista fateor & laicis decantanda. Sed quid hoc ad difficultates quæstionum quæ ex his articulis oriuntur? Nam nos de his loquebamur non disputandis apud promiscuam plebem. Proinde vides, opinor, quam illa sint ἀπροσδιόνυσα quæ citas: *Prædicate Euangelium omni creaturæ*: &, *In omnem terram exivit sonus eorum*: &, *Quæcunque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt*: &, *Omnis scriptura divinitus inspirata, utilis est ad docendum*, &c. Ista quis unquam negavit? Hæc scilicet faciebant ad rhombum, ut tuis abutar facetiis. Porro quod rejicis meum *Corycium* specum, qui declarat aliquo usque scrutandas Litteras sacras, cæterum altius quam sat est ingredi nefas esse, ne scrutator majestatis opprimatur à gloria, sed doces abstrusissima quæque mysteria omnibus in promtu atque propatulo esse, satis tu quidem fortiter asseris: sed ipso mundo reque ipsa reclamante, postremo tuis ipsius scriptis, ac tuorum dissidio refellente quod asseris. Non admodum excutiam hîc distinctionem tuam, qua discernis Deum à Scriptura, quemadmodum creatorem à creatura: quam propositurus, nescio quamobrem profitearis te velle rhetoricari aut dialecticari: aptius erat si dixisses sophisticari. Nam illi distinctionibus solent elabi, quod tu nihilo rarius neque verecundius facis quam illi, quoties tibi commodum est. Scriptura nobis Deum depingit, ac de divinæ naturæ mysteriis loquitur. Proinde sermo de re ut est incomprehensibili, & ipse aliqua ex parte incomprehensibilis sit oportet. Nec refero pronomen *Ejus* ad Scripturam, ut tu divinas, sed ad Deum: *Inepte igitur*, inquis, *accommodas ad Scripturam, cum illic* Paulus *loquatur de Deo, quemadmodum*

dum & Esaias. Verùm inter sese respondent imago &
res expressa. Et *Paulus* antequam ad hæc verba ve-
niret, tractaverat ex sacris Litteris difficillimam quæ-
stionem de *Jacob* dilecto, & *Esau* odio habito, de fi-
gulo & luto fictili. Quare non tam inepte mihi tra-
ctata sunt hæc loca, quam tu videri vis. Sed quæ ad-
ducis testimonia, nihil faciunt ad sensum meum, qui
tamen non videtur fugisse te, cum hunc in modum
17. scribis: *Si loqueris de Sophistarum quæstionibus circa has
res agitatis, quid tibi fecit innocentissima Scriptura*, &c.
Sciebas igitur me non de Scriptura, sed de quæstioni-
bus hinc exsistentibus loqui. Proinde quorsum attine-
bat tot verba incassum fundere? Quanquam non omnes
quæstiones sophisticæ sunt; sunt & utiles & necessa-
riæ, modo sobriæ sint, & quoad fas est progredian-
tur: & tamen in his sunt quædam, quæ nec à quibus-
libet tractanda sunt, nec apud quoslibet. Rursus il-
la distinctio de obscuritate interna & externa, ad ni-
hil conducit nisi ut elabaris, nosque tua loquentia de-
lasses. Nec in hoc dico in Scripturis esse difficultatem
aliquot locis, ut homines ab ejus lectione deterream,
sed ut exhorter potius ad acre studium, & à decernen-
di temeritate dehorter parum exercitatos. Verùm hæc
alias fortassis incident.

Veniam ad formulam Christianæ mentis, quam tu
pronuntias plus quam Ethnicam & Judaicam, quam
tamen, ut dictum est, præscripsimus non tui simili-
bus, sed idiotis, qui nihil aliud sunt quam Christiani.
Sed præstat ipsam formam hîc referre, quo magis per-
spicuum sit lectori quod agimus: *Ego meo*, inquam,
*judicio, quod ad liberum arbitrium attinet, quæ didicimus
è sacris Litteris, si in via pietatis sumus, ut alacriter
proficiamus ad meliora, relictorum obliti; si peccatis invo-
luti, ut totis viribus enitamur, adeamus remedium pœ-
nitentiæ, ac Domini misericordiam modis omnibus am-
biamus, sine qua nec voluntas humana est efficax, nec
conatus; & si quid mali est, nobis imputemus; si quid
boni, totum adscribamus divinæ benignitati, cui debemus
& hoc ipsum quod sumus. Cæterum quicquid nobis acci-
dit in hac vita, sive lætum sive triste, ad nostram salu-
tem ab illo credamus immitti, nec ullam posse fieri nobis
injuriam à Deo natura justo, etiamsi quæ nobis viden-
tur accidere indignis: nemini desperandam esse veniam
à Deo, natura clementissimo. Hæc*, inquam, *tenere meo
judicio satis erat ad Christianam pietatem, nec erat irre-
ligiosa curiositate irrumpendum ad illa retrusa, ne dicam
supervacanea, an Deus contingenter præsciat aliquid*, &c.
Primum, ut sæpe jam dictum est, hæc forma datur idio-
tis Christianis, quibus satis est ut pro viribus profi-
ciant, seque totos voluntati divinæ commendent, nec
ab his, opinor, requires, ut sese torqueant quæstionibus,
ne inter Theologos quidem satis explicatis, de futuris
contingentibus, de præscientia & prædestinatione Dei:
& affingis me hîc deposito Sceptico, asseverare, cum
bis adjiciam, *meo quidem judicio*. Verùm istiusmodi per-
multa tibi permittis, & ego, ne nimium hîc operæ su-
mam, ad multa connivebo. Nunquam enim dissuasi, ne
cum inciderit oportunitas, populus quoque audiat, esse li-
berum arbitrium, sed inefficax absque Dei gratia: verùm
illa quæ nunc doces populum, nullum esse lib. arb. omnia
mera necessitate fieri, præterquam quod falsa sunt, per-
niciose dicuntur apud imperitam multitudinem, nec mi-
hi videtur consultum, ut etiam qui asserunt lib. arb. cæ-
teras hujus quæstionis difficultates tractent apud popu-
lum. Quot sunt purissimi Christianismi virgines, quæ se-
se totas divinæ voluntati consecrarunt, nec tamen intelli-
gunt quomodo præsciat Deus, & an aliquid præsciat
quod nolit, & quomodo eadem velit & non velit: &
quomodo præsciat contingentia quæ pendent ab huma-
na voluntate. Corpus nostrum non intelligit quomodo
vim suam in ipso exserat anima, satis est, quod animo
se præbet morigerum: ita non est necesse ut anima
sciat, quibus modis in ipsa operetur gratia, sufficit
quod se gratiæ præbet obsequentem. Tu vero putas
nihil esse religiosum, si hæc à Religione Christiana se-
A moveantur, an nostra voluntas agat aliquid cum ope-
rante gratia, an Deus præsciat aliqua contingenter: sed
hæc occurrent suis locis. Nondum enim disputamus,
sed tuas calumnias, quibus liber tuus undique scatet,
refellimus: quarum hæc una non multum habet frontis,
quantum mentis nescio. Formam hanc damnas ut Eth-
nicam ac Judaicam, quod ne jota quidem fecerim men-
tionem *Christi*: quasi doceam, esse pietatem Christia-
nam sine *Christo*, tantum si Deus natura clementissi-
mus totis viribus colatur: quanquam hæc verba, *Tan-
tum si Deus*, &c. de tuo affinxisti, ne non haberet ali-
quem fucum tua calumnia. Hîc iterum appello tuam
conscientiam, *Luthere*: non te pudet tales nænias miseris
B chartis illinere? Tu huc torques mea verba, quasi for-
mam totius Christianismi præscripserim omnibus. Imo
præscripsi quod satis esset simplicibus adversus conten-
tiosas difficultates, & propemodum inexplicabiles, quæ
tractantur circa materiam liberi arbitrii. Cedo mihi,
ubi nominatur Deus, utique Christianorum, an illic
abest *Christus*? Nisi *Christum* non habes pro Deo; &
ubi Christianus nominatur, an ibidem non intelligitur
Christus? In cujus libris frequentius inculcatur nomen
Jesu Christi, quam in meis? Et post tam evidentem
calumniam, de nihilo suscitatam, infers hæc tragica:
Quid hîc dicam, Erasme? *Totus* Lucianum *spiras*, &
inhalas mihi grandem Epicuri *crapulam*. *Nunquam ti-
C bi deest quod dicas, sed puto cordato lectori non esse ob-
scurum, quid hîc de te cogitem*. Jam illud mihi vide
quam tibi non constes, homo adamantinus: cui *Era-
smus* est Proteus. Id accidere solet, quoties quis non
ex animo loquitur. Admoneo ut Christianus se totum
mancipet voluntati divinæ & totus spiro *Lucianum*,
& inhalo crapulam *Epicuri*. An hoc est negantis esse
ullum Deum? Num hoc est spirare *Lucianum*, qui
ἄθεος dictus est, quod in libris suis derideat omnes Gen-
tium Deos, hactenus pii vocabulo dignus, si verum
Deum agnovisset? An hoc est inhalare crapulam *Epi-
curi*? Quomodo quis committet se totum Deo, quem
aut credat non esse, aut si est, non tangi cura rerum
D humanarum. Rursum qui credit omnia tum læta tum
tristia piis immitti à propitio Deo ad salutem nostram,
an is existimat res hominum non esse curæ Deo? Etiam
atque etiam vide, *Luthere*, quo te rapit impetus animi
tui, cui nimium obsequeris, contra quam decorum est
personæ, quam ipse tibi imposuisti. Et tamen quasi
jam argumentis irrefutabilibus viceris quod intendis,
adornas gloriosum, prolixum ac magnificum trium-
phum, quem agis aliquot capitibus.

Hæc verba, *Luthere*, *totis viribus enitamur, adea- 12.
mus remedium pœnitentiæ ac Domini misericordiam omni-
bus modis ambiamus, sine qua nec voluntas humana ef-
ficax*, &c. non miror tibi videri sine Christo, sine
E spiritu dicta, & quavis glacie frigidiora, cum dissen-
tiant à tuis dogmatibus, à quibus quicquid discrepat,
impium est tuo sane judicio, & hæc ipsa tamen viden-
tur tibi non ex animo dicta, sed metu Pontificum ac
tyrannorum extorta, ne prorsus viderer ἄθεος. Dic mi-
hi, καρδιογνῶστα, est-ne ullus locus in tot meis lucubratio-
nibus qui aliter loquitur de libero arbitrio quam hîc lo-
quor, juxta definitionem Ecclesiæ, & Orthodoxorum
sententiam? Aut audivit me quisquam approbantem tuam
de libero arbitrio sententiam? Qua igitur fronte fingis
metu Principum nunc demum hæc verba à me extor-
ta? Malueram tecum in arena gladiatoria non commit-
ti, vel quia prævidebam me nihil profecturum, nisi
F ut equum in campum, quod ajunt, provocarem, vel
quia malueram aliis vacare studiis. Proinde si me di-
cis adversus animi sententiam prodisse in arenam, non
aberras à vero. Sin existimas me tecum sentire, cum
aliud apud me celem, aut erras tota via, aut impu-
dentissime confingis hoc, ut alia multa. Invitus ac
detrectans accessi ad conflictum, sed in ipso conflictu
nihil aliud defendi, quam & sensi semper & hodie sen-
tio: id quod testificatus sum & in mea Diatriba. Et
tu jam olim in me stomachabaris: (id arguunt litteræ

A tuæ à tuis excusæ) quod in causa liberi arbitrii abs te dissentirem. Unde igitur novus ille tyrannorum metus, qui has voculas expressit adversus animi sententiam? Illud scito, *Luthere*, nullum esse dogma tuum, de damnatis loquor, in quo tecum per omnia sentiam, nisi quod quæ scribis in mores Ecclesiæ corruptos, veriora sunt quam vellem; tantum abest, ut hac una in parte abs te dissentiam. Quare posthac omitte illas blandas appellationes, *mi Erasme*, *mi Erasme*, & palpis istiusmodi tibi juratis caput demulce. Atque hîc mirum quam tibi fluant verba tragica, falso multumque fluenti expressa arbusto, quasi omnibus interdixerim ne vestigent quid possit voluntas nostra, quid agat in nobis B gratia Dei. Imo quæ curiosius circa hæc disputantur, non requiro ab omnibus Christianis, & nego esse ventilanda apud populum. Et legis in mea Diatriba taxatos eos, qui irreligiosa curiositate in hæc irrumpunt, significante nimirum aliquam piam esse curiositatem, qua hæc aliquousque sobrie citraque contentionem possint investigari. Et vis nullum haberi pro Christiano qui ignoret, quid sit in nobis illud quod vocatur liberum arbitrium, & utrum sit in voluntate tantum an etiam in intellectu: & an tantum patiatur ab agente gratia, &c.

Superiores illæ quæstiones, & illis similes possunt à simpliciter Christianis simpliciter credi, etiamsi non C excutiantur subtilitate Scholastica. Proinde quoniam à scopo nostri sermonis aberrasti, quicquid hîc atrocibus verbis exaggeras, irreligiosum, impium, supervacaneum, frustra tibi dictum est. Deinde quid opus est simplices Christianos disputare de contingentibus, deque voluntate tantum patiente, cum jam Ecclesia magistra persuasum habeant, aliquid agere voluntatem, verùm id inefficax esse, nisi perpetuo adsit opitulatrix gratia. Hoc dogma jam annis mille quingentis tenuit populus Christianus. Nec de hoc disputare fas est, nisi si qui moderate in hoc disputent, ut magis confirmetur quod tradidit Ecclesia. Cæterum quod in congressu D profiteor me disputatorem, non judicem, civilitas erat, quam tibi tuisque tribui, qua simul & auctoritate Conciliorum, Pontificum & Academiarum memet exarmavi. Quid enim attinebat me pronuntiare, de quo jam olim pronuntiavit Ecclesia catholica? Proinde cum hoc agam tota mea Diatriba, ut evincam esse verum quod definivit Ecclesia, esse in homine vim liberi arbitrii, quæ operanti in nobis gratiæ cooperetur, sed sic ut ipsum non assequatur salutem absque gratia: quid attinet mihi ingerere mea verba, quibus assero voluntatem aliquid agere in his quæ pertinent ad æternam salutem, & hanc rursus inefficacem esse, sine misericordia Dei? Sed hîc mecum pugno, ut ais, qui præfatus sim, esse curiosum his de rebus disputare cum E ipse disputem. Non solum curiosum, verum etiam impium est illa vocare in dubium, quæ tanto consensu recepit Ecclesia, id quod tu facis. Et addo multas alias quæstiones quæ huic adhærent, quas tu prudens retices. At in forma non definio, quid valeat nostra voluntas, quid misericordia, & quomodo intelligendum sit agere & pati, quo videlicet prudens, ut scribis, faciam ignaros. Grave flagitium si hæc non explico in forma, quam præscribo simplicibus, at explico satis, opinor, in ipsa disputatione, & forte melius quam tu ferre possis. Nam quod tu Diatribam meam sic elevas, sic dejicis, sic conspuis, hoc ipsum arguit illam non tam adspernabilem esse quam tu videri vis, si non urgeret te, F non tot conviciis in illius auctorem debaccharetur tuus calamus. Rursum illa vide, quam non in loco tibi dicuntur, quod neutri parti adhærere statui, & inter *Scyllam Charybdimque* tuto evadere, ut medio mari fluctibus obrutus & confusus omnia asseram quæ nego, & negem quæ assero. An omnes defecerunt ad tuam *Charybdim* qui non stringunt calamum pro Ecclesia? An defecit ab Ecclesia, quisquis maluit aliud agere, quam tecum congredi? A vestro fœdere me alienum esse semper professus sum, cum Ecclesia Catholica pacem habeo, cui & censuram scriptorum meorum detuli, si quid inest erroris humani, nam malitiam aut impietatem procul ab illis abesse scio. In nullius gratiam unquam impugnavi cognitam veritatem, nec ullius tyrannidem meis scriptis fovi. Mihi in Pontificum & Episcoporum vitam censoria virgula data non est. Et si quid monitis proficitur, videor mihi hîc fuisse liberior, quam huic personæ congruebat. An ideo sejunctus sum ab Ecclesia, quod mihi cum duobus aut tribus Theologis, quos tu Sophistas vocas, parum convenit? Hæc cum tot Epistolis & privatim scriptis, & per typographos evulgatis ante tot annos declararim, tibi adhuc navigo inter *Scyllam* & *Charybdim*, (nam hoc tam lepido dicto videris mire delectatus, toties inculcas nobis) & neutri parti adhæreo. Si persuasisses nobis, te esse virum illum divinitus Orbi datum, qui gladio verbi Euangelici renovares Ecclesiam, qui ducereris Spiritu Dei, cui soli nihil esset obscurum in sacris Litteris, ultro isthuc adrepsissemus, etiam pedes tuos exosculaturi. Verùm hoc, quantumvis arrogas tibi, mihi nondum persuasisti. Permulta quidem obstiterunt, sed inter præcipua fuit ista tui calami amarulentia, & effrenis conviciandi libido, ac plusquam scurrilis dicteriorum sannarumque petulantia, qua uteris in omnes, qui audent adversus tua dogmata hiscere. Hîc enim non solum desiderare cogimur Spiritum illum *Christi*, quem tibi fortiter arrogas, verum etiam sentimus longe alium Spiritum, videlicet *Lucianicum* aut *Aristophanicum*, nisi mavis *Archilochium*.

Et tu negas animam hominis ferre duos sessores, quorum alter alterum vicissim depellat, at qui tua legit sentire videtur ambos simul eidem animæ inequitantes. Cum enim nobis commendas fiduciam erga Deum, cum extenuas vires hominis, cum divinæ Scripturæ majestatem & auctoritatem extollis, omniaque humana præ hac dejicis, multa sic dicis, ut videri possint ab Euangelico spiritu proficisci: rursus ubi tuis *Wilheylis* & applausoribus incipis agere fabulam, tanta est petulantia subsannandi conviciandique, tanta vafrities, & adeo nullus in his modus, cum in argumentando sis adstrictus, ut nullus, quamvis æquissimus tibi, possit excusare spiritum tuum. Jam quo gravius vulneres, vafritie quadam addis maledicentiæ strophas, & obliquas figuras, hoc est, gladio venenum illinis. Quemadmodum & hîc facis, cum nihil omiseris quod in hominem deploratissimum dici possit, cum sim tibi *Lucianus* Atheos, cum *Epicuri* de grege porcus, cum tam impius, ut nec impiissimis Sophistis sim tolerabilis, cum hostis totius Christianismi, qui nolim apud populum disputari, an de futuris contingentibus sit certa veritas: tamen adhuc aliquid premis in pectore, & concedis de tuo more, & vela contrahis, & ni *Erasmus* essem tuo more ferreris in me, quasi tibi postules & gratias agi pro tam clementi modestia. Hæc in te cum sint evidentia, tamen postulas ut credamus te nihil facere ex libero arbitrio, sed ex moderatione Spiritus *Christi*, & indignaris quod non protinus deserta doctrina, quam tot retro seculis amplexa est ac tenuit Ecclesia Catholica, juremus in tua verba. Mihi nunquam fuit animus admisceri vestræ conspirationi. Et tamen si me tæderet hujus Ecclesiæ, quæso te per Euangelium, quo me vacillantem ac perplexum vocares? ad istam vestram disgregatam congregationem, & undique dissectam sectam: *Carolstadius* in te debacchatus est, tu vicissim in illum. Nec dissidium fuit *de lana caprina*, sed de re gravissima. *Zwinglius* & *Oecolampadius* multis voluminibus oppugnant tuam sententiam. Et his consentiunt aliquot proceres tuæ congregationis quorum est *Capito*. Rursum *Baltazarus* quanta contentione pugnavit cum *Zwinglio*? Et haud scio an istic in exigua civitatula, satis inter vos conveniat. Hîc tui discipuli palam docebant, disciplinas humanas esse venenum pietatis, non esse discendas Linguas, nisi Hebraicam & Græcam ex aliquantula parte, Lati-

nam prorsus negligendam. Exstiterunt qui tollerent baptismum, tum qui novarent, nec defuerunt qui hos opprimerent. Alicubi Divorum imagines dira passæ sunt, tu illis tulisti suppetias. Ubi prodisset libellus tuus *de instaurandis studiis*, ajebant te destitutum tuo spiritu, jam humano spiritu cœpisse scribere, qui pugnaret cum Euangelio, idque dictitabant te facere in gratiam *Melanchthonis*. Exortum est istic propheticum genus, quicum tibi fuit acerrima conflictatio. Denique quemadmodum quotidie inter vos exsistunt nova dogmata, ita simul exoriuntur nova dissidia, & postulas ne quis à vobis dissentiat, cum ipsi inter vos de rebus gravissimis sic dissentiatis? Finge igitur verum esse quod toties sine fronte repetis, me miserum fluitare inter *Scyllam* & *Charybdim*, in quod littus, in quem portum me vocas? Si quando dedissem nomen vestro fœderi, & in veterem Ecclesiam revolutus essem, vos poteratis defectionis & inconstantiæ crimen impingere, alii vocarent resipiscentiam. Si vestram doctrinam comprobasset Orbis Christianus, vel pertinax vel impius videri possem, qui solus non accederem. Si vos inter vos consentiretis in dogmatibus, fastidium objicere poteras, qui nollem auscultare quod tanto consensu docerent homines eruditi. Nunc cum Ecclesiæ Catholicæ semper adhæserim, à vestro consortio semper abstinuerim, cum vestra doctrina damnata sit per Ecclesiæ principes & Orbis Monarchas, ne quid dicam de censuris Academiarum, cum vos sic inter vos digladiemini, & nemo interim sibi non vindicet Spiritum *Christi*, sacrarumque Litterarum certissimam cognitionem, quomodo tibi adhuc inter *Scyllam* & *Charybdim* navigo, & indignaris quod homo senex & rei Theologicæ rudis malim sequi consentientem auctoritatem Ecclesiæ, quam vos sic dissentientes ab Ecclesia, ut nihilo secius inter vos dissentiatis? Hæc pluribus inculcare visum est, quod te non pudeat toties occinere nobis *Scyllam* & *Charybdim*, & animum ancipitem in medio fluctuantem. Ego, *Luthere*, tantum habeo fidei divinis Litteris, & Ecclesiæ decretis, ut etiam absque vestræ fidei præsidio sperem mihi salutem à misericordia Domini. Quare noli posthac tibi vindicare quod est Dei, noli pronuntiare de spiritu hominis, sed tuum ipsius spiritum excute, ne forte alium habeas sessorem quam prædicas. Ego cum ex aliorum auctoritate possem, de tuo spiritu non ausus sum pronuntiare, tantum dixi mihi suspectum esse, & optavi ut mea me suspicio falleret, quod idem & hodie opto. Hoc de te suspicatus sum, jam inde ab initio, cum tu fabulam hanc magno Orbis applausu saltare instituisses. Hunc animum constanter præ me tuli, multo antequam in me stringeres calami tui cuspidem: idque factum gaudeo, ne si quid nunc de tuo animo judicarem, causari posses, non esse judicii, sed doloris & odii. Promittis alicubi te effecturum ut me pudeat editæ *Spongiæ*. Ego contra non ausim polliceri me effecturum, ut illius rei te pudeat, ea est animi tui præsentia: attamen efficiam, ut omnes intelligant, quantus sis artifex, detorquendi, depravandi, calumniandi, exaggerandi quidlibet, quanquam istuc jam pridem agnoscit mundus. Sunt qui libris editis ingerant tibi tuam inconstantiam, & vafre dissimulas, mihi occinis, *ajunt ajo, negant nego*, & hîc assero quæ nego, nego quæ assero, cum tu tantus *Protei* capiendi artifex, adhuc ne unum quidem locum proferre potueris, in quo mihi non constem, nisi forte *ajunt ajo, & negant nego*, putes in eos competere, qui ajunt quod affirmat Ecclesia, & negant quod rejicit Ecclesia, ut jam dictum hoc inversum videatur in te torquendum, *ajunt nego, negant ajo*, adeo lubens dissentis ab omnibus quæ recepit Ecclesia: nec assero quæ nego, negans quæ assero, sed ea tibi vafrities est, ut recte dicta depraves quoties est commodum: ut quod album est vertas in nigrum, quod lucidum vertas in tenebras. Pertinet & hoc ad artem, quod subinde mones, ut metuam Spiritum *Christi*, Deum non irrideri. Ita-ne periculum

A est ne offendam Spiritum Dei, si metuam dissentire ab Ecclesia *Christi*? Imo hoc est, cur non audeo me vobis credere, quod metuam offendere Spiritum Dei. Et postea nobis excusas tuam istam admirabilem insaniam, cum ad maledicendum & calumniandum suppeditet tibi tanta copia sermonis amari, ut quamvis otiosum & patientem delassare queas, rursus tantum adsit artis, ut nihil tam circumspecte dici possit, quin tu vertas in atrocem tragœdiam.

Primum quod dixeram obiter in Præfatione, *satius esse si de difficultatibus, quæ incidunt circa materiam liberi arbitrii, non disputetur ab idiotis, aut apud idiotas, id quod nunc fit libris in Linguam vulgatam versis, adeo*
B *ut passim à militibus audiamus, Quid refert? non est liberum arbitrium, Deus omnia operatur in nobis & bona & mala: Sinamus illum operari, scit quid agat, & ejus voluntati nemo resistit:* sic interpretaris, quasi nolim quenquam usquam loqui de libero arbitrio. Simili arte cum ego multas quæstiones recenseam, tu unam aut alteram urges, cum in meo sermone à sobriis quæstionibus perveniatur ad curiosas, & postquam omnia detorsisti, tum præsto sunt illa tragica, *curiosum, vanum, supervacaneum, irreligiosum*, quo lectorem, talem offundens ob oculos pulverem, exocules. Prodeo, ut ais, in medium diremturus vos, præfatus de his rebus non esse disputandum, & rem esse supra ca-
C ptum humani ingenii, & interim facio quod improbo. Primùm non dirimo vestram litem, qui me disputatorem tantùm profiteor. Ea testificatio erga te civilitas erat, erga Catholicam Ecclesiam deprecatio malitiosi erroris. Deinde non tecum luctatur Ecclesia, imo adversus tuum dogma, quod jam olim prostratum est ab Ecclesia, disputo, sed sobrie, sed coactus. Si rem tam arduam mea sponte suscepissem, poteras impingere crimen temeritatis, nunc cum detrectans & nihil non excusans susceperim, temeritas objici non potest, sed obedientia laudari debet. Postremo non disputo quo te superem, sciebam enim me nihil profecturum, sed ut omnibus testatissimum facerem, me non sentire tecum, & tuo-
D rum quibusdam fucum detraherem, qui prædicabant & plerisque persuaserant, me tecum sentire. Quam suspicionem, ut capitalem ita falsissimam, tu quoque fovere conaris tametsi frustra: ni plane pro lapide habes *Erasmum*. Rursus ipse mihi contradico, qui in eadem formula jubeam anniti totis viribus, & asseram nostros conatus esse inefficaces sine Dei misericordia. Sic arguis: *Qui nisus & virium meminit, sentit aliquid agere voluntatem nostram, qui fatetur inefficacem esse sine Dei misericordia docet eam nihil aliud quam pati.* O inconstantiam! Quid ego audio? quicunque professi sunt hominis vires non sufficere ad parandam salutem absque Dei misericordia, faten-
E tur voluntatem nostram nihil agere, sed tantum pati? Atqui istud nemo neque veterum neque recentium Orthodoxorum negat, qui tamen docent nostram voluntatem aliquid agere simul cum agente gratia. An absurdum videtur, eandem voluntatem juxta diversam rationem simul & agere & pati? Quin istam inconstantiam impingis divinis Litteris, ubi toties legis misericordiam Dei cui debemus omnia, rursum toties illa, *insta, vigila, labora*: legis apud *Paulum, plus omnibus laboravi*: & rursus, *certa bonum certamen*: &, *cursum consummavi*. At apud eundem legis, *gratia Dei sum id quod sum*: quin huic impingis inconstantiam, quam mihi impingis è duabus vocibus, *nitendi*, & *misericordiæ*? Sed non de-
F finio, ut ais, quomodo illud agere & pati sit intelligendum. Hoc scilicet explicandum erat in formula, quasi non satis fuerit in disputatione ubi oportebat id esse factum. Postremo an Christianus sit impius futurus, si tantum didicerit, quicquid in nobis est boni, id totum divinæ benignitati adscribendum, nisi pollice metiatur etiam, quantum debeatur illius misericordiæ, quantum nostris viribus? Sed hanc quæstionem paulo post magnifica pollicitus tractas. Illic igitur audies quam non respondeat tua probatio pollicitis.

Hisce rebus tam feliciter gestis adornas triumphum, 13.

& animi gratia exspatiaris in locum rhetoricum, *ut cum Rhetore parum rhetoriceris*, sic enim loqueris, vere parum rhetorice. Ac mire urges me similitudinibus scribendi Poematis, agricolandi, belligerandi, & turris ædificandæ, ex Rhetorica *Quintiliani*, & Poetica *Horatii*, & hîc, si Superis placet, citantur *Virgilii* Georgica & *Salustii* sententia, quasi quicquam sit simile inter agricolam humana industria colentem agrum, & Deum operantem in nobis. Nam quod adducis ex Euangelio de turri, aut frustra huc adducis, aut contra te facit. Quid enim supputabit ille, qui nihil habet quod impendat?

16. Eadem felicitate post adducis similitudinem ex media arte Rhetorices, de oratore & præceptis. Deum immortalem! non puduit tuum Logodædalum hujusmodi nugas infulcire disputationi, in qua tu profiteris esse cardinem totius doctrinæ Christianæ? An qui sic doceat simplicem Christianum, ne te torqueas quæstionibus, quæ superant ingenii tui modulum, sed juxta Dei præcepta connitere, ut fugias quod vetitum est, & præstes quod præceptum est, at ita ut ne quid tuis fidas viribus, neu quid ex benefactis tibi arroges, sed totum adscribas benignitati divinæ, cui debes non solum quod recte facis, verum etiam hoc ipsum quod naturæ viribus potes aut es, docet socordiam, & dicit oraturo, ne labores de præceptis, tantum scribito? Tam insulsis jocis mecum agis qui vindicas tibi cum *Paulo* scientiam, mihi vix sensum relinquens communem. *Paulo* minus inepte contulisses tua similia, si Christianum comparasses agricolæ, colendi rationem Dei præceptis, cœli favorem gratiæ divinæ. Huic, opinor, non absurde quis diceret: Tu gnaviter labora juxta præcepta agricolationis, verùm hoc scito, te frustra facturum omnia, nisi cœlum faverit: nam illud fructificat potius quam ager. Sed cœli favor tibi in manu non est, nec semper scis quomodo faveat: nam favet aliquando, cum credas inimicum. Similia sunt quæ præscribo simplici Christiano. Itidem sentiendum de eo qui dicturus sit de re Christiana: Exerce te in Litteris sacris, meditare quid sis dicturus, sed invocato illius Spiritu, sine cujus auxilio sterilis est hominis sermo. Nec est tuum illi præscribere, quomodo sit moderaturus organum linguæ tuæ. Scit ille quid expediat. Hîc tu dicturum voles lancibus expendere, hoc ego præstabo, tantum Deus, sic ego dicam, sed Deus sic afficiet animos hominum. Opinor & martyrem jam apparatis cruciatibus & mortibus, jubebis expendere quid ipse possit suis viribus, & quid misericordia Dei, simulque cogitare, quomodo patiatur aut agat liberum arbitrium, quomodo operetur misericordia Dei. Quanto Christianius monueris illum, ut suis viribus diffisus, totum se tradat misericordiæ Dei, ipse tantum ne se subducat gratiæ, respiciens carnis præsidia. Sed valeant stultissimæ Logodædali tui collationes. Qui docet Dei misericordiam in nobis operari principium, incrementum, & consummationem, sed simul cum illa conari nostram voluntatem, pie docet: qui vocat in dubium an sola gratia operetur, voluntas nihil aliud quam patiatur, non pie disputat. Quod autem censes fuisse pios homines, qui nunquam vestigarunt quomodo Deus necessario præsciat ea, quæ pendent à libero arbitrio, & an ipse Deus, quando voluntatem habet immutabilem necessitate faciat omnia, quemadmodum nos omnia necessitate quadam facimus, quod illius omnipotenti voluntati nemo possit resistere: & quare traxerit *Petrum*, cum *Judam* non traxerit, aliaque hujus generis innumera: neque enim tantum loquor de hac quæstione, an gratia totum peragat in nobis, & voluntas nihil agat, sed de omnibus quæ Scholæ Philosophicæ huc invehunt. Nec, quod mihi sæpe repetendum est adversus tuam importunitatem, loquor de sobriis eruditorum inquisitionibus, sed de rixosis contentionibus apud populum.

15. Hæc cum sic habeant, expendito, quam non in loco tibi dicuntur illa: *Qui hoc non sentit, fateatur se non esse Christianum: qui vero reprehendit vel contemnit,* A *sciat se esse summum Christianorum hostem. Nam si ignoravero, quid, quatenus, & quantum ego possim & faciam erga Deum, pariter incertum & ignotum mihi erit, quid, quatenus, & quantum Deus in me potest & faciat, cum Deus operetur omnia in omnibus. Ignoratis vero operibus & potentia Dei, Deum ipsum ignoro. Ignorato Deo Deum colere & gratias agere, servire Deo non possum, dum nescio quantum mihi tribuere, quantum Deo debeo.* Hic est tuus syllogismus scalaris, in quo cum nobis egregie sophistam agas, tibi tamen mirus videris Theologus. Non est necesse ut Christianus ad trutinam expendat, quid ipse possit, quid Deus, & quantum ipse faciat, quantum Deus, modo sciat, B quicquid boni facit id divinæ benignitati acceptum ferri oportere. Nec potentia scitur, sed creditur, nec protinus Deum ignorat qui per imbecillitatem humani ingenii non assequitur, quomodo operetur omnia in omnibus. Quemadmodum non assequimur ingenio quomodo condiderit mundum, & tamen conditum ab illo credimus. Et multi pii credunt *Christum* fuisse Deum & hominem, qui tamen nesciunt, quomodo, & quatenus, quibusque modis agglutinarit sibi natura divina humanam: nec respondere possint, an eo tempore quo corpus exanime jacebat in sepulchro, *Christus* potuerit dici homo. Nec male gratias agit Deo, qui sibi nihil tribuens, summam boni operis illius gratiæ fert C acceptam, etiamsi non dimetiatur pollice, quantum debeat sibi tribuere, quantum Deo. Egit *Augustinus* gratias Deo, coluitque Deum, & tamen aliquando ignoravit illud tuum quid, quantum, & quatenus. Coluit, egitque gratias divus *Bernardus*, qui tamen hæret in his quæstionibus. Egit *Thomas*, opinor, & *Scotus*, qui inter sese dissentiunt. Agunt & hodie plurimi gratias Deo, qui contenti Patrum definitione non expendunt ad trutinam, quid, quatenus, & quantum. An Christianus non est, nec Deum colit, nec illi servire potest, aut agere gratias, qui cum toto pectore credat articulum de carnis resurrectione, tamen non disputat, nec assequitur illa tam multa, quæ Theologi D circa hanc materiam disputant? An totum Deum nescit, qui certa fiducia sperans vitam æternam, non excutit innumeras difficultates, quæ de videndo Deum facie ad faciem sicuti est, tractantur à Theologis? Ipsa Virgo sacratissima non aliud quæsivit ab Angelo, quam quomodo sine viri contactu esset paritura, simulatque audivit: *Spiritus Sanctus superveniet, & virtus Altissimi obumbrabit tibi:* nihil ultra sciscitata, ancillam professa est cœlestis opificii: & fieri potest ut vel ignorarit, vel non inquisierit multa, quæ Theologi disputant de rationibus, quibus in corpusculo Virginis illud opificium Spiritus fuerit peractum. Intelligis quot E exempla queam hîc congerere, in quibus ridiculus & impius erit tuus scalaris. Quot sunt Christianorum millia, qui Deum sincere diligunt, coluntque, quos tamen si interroges quid sit gratia, utrum creatum quiddam an increatum, & an sit eadem gratia qua nos attrahit Deus, & qua nos illum redamamus, responsuri sint, Deus novit. An pronuntiabis de talibus in universum, quod Deum nesciant, ignari quid, quantum, & quatenus in ipsis operetur? Nam huc perducent illos tui gradus. Et impius erit indignusque Christiani nomine, qui contentus tenere quod traditum est, verum *Christi* corpus & sanguinem esse in Eucharistia, nisi quæsierit & assequatur, quomodo corpus solidum sit absque dimensionibus, quomodo corpus hominis sit abs- F que distinctione membrorum, hoc est, ut non alibi sit pes, alibi caput, alibi pectus, sed ubique totum, sit: item quomodo solidum corpus possit in cœlo sedere ad dextram Patris, & idem tot locis in terra comedi ab hominibus. Equidem arbitror, nec tu, ni fallor, inficiaberis, millies centum millia regnatura cum *Christo*, quæ dum viverent nunquam exquisierunt, an in omnibus tantum patiatur voluntas hominis, an simul & agat aliquid, & si quid agat, quomodo unius operis possint esse plures causæ, & utra causa sit principalis, utra secun-

cundaria, Deus, an voluntas hominis: deinde quomodo utraque possit esse principalis & secundaria, si distinguas esse substantiae, & esse meritorium: nam haec aliaque multa vis apud omnes excuti, ni fiat, negligi Christianismum & articulos Ecclesiae. Haec si à me dicta fuissent, exclamasses impium sophistam; nunc quoniam visa sunt facere ad calumniam, vis erudite pariter ac pie dicta videri. Nec minus olet sophistam alter ille scalaris, qui praecessit: *Nescient enim quid faciant, dum ignorant quid & quantum possint. Ignorantes autem quid faciant, poenitere si errent non possunt. Impoenitentia autem peccatum irremissibile est.* Istiusmodi gradibus non adscenditur ad veritatem, sed descenditur ad insaniam. An ille nescit quid possit, qui doctus est se nihil posse absque gratia Dei, per illam nihil non posse? Sed finge esse simplicem Christianum, qui nesciat expendere ad lancem quanta sit vis liberi arbitrii, quanta vis agentis gratiae: num ille peccans adversus praecepta Dei, nescit quid faciat, nec poterit unquam poenitere? Haec plus quam sophistica obtrudis nobis simplicibus, dum ostentas Orbi tantam rei divinae scientiam, quantam haud scio an quisquam Apostolorum sit unquam professus. Certe post Apostolos nemo sibi vindicavit, nihil esse in Libris arcanis, quod ipsi non esset dilucidum. Rursus inculcas me idem asserere quod tu asseris, qui in formula doceam totum bonum nostrum Deo adscribendum esse, nam ex eo consequi, Dei misericordiam solam omnia agere, & voluntatem nostram nihil agere, sed potius pati, alioqui non totum Deo tribueretur. Non tu desines hisce tam confessae tamque pudendae vanitatis asseverationibus miserum lectorem obtundere, cum in Diatriba mea tam explanate tamque dilucide docuerim, hunc sermonem non pugnare secum, si quis summam operis boni tribuat gratiae divinae, & tamen asserat hominis voluntatem pro sua portiuncula aliquid agere. Porro cum jam dudum sic ineptias, ut me quoque tui puduerit, tamen adjecto epiphonemate tibi ipsi plausum das, idem & actor & applausor: *Sed sic*, inquis, *loqui cogitur mens sibi ipsi non constans, in rebus pietatis incerta & imperita.* Quid superest, nisi ut tibi Dei nomen usurpes, posteaquam tam asseveranter pronuntias de mente aliena? Toties inculcas inconstantiam, cum nondum potueris vel unum locum evincere, in quo mihi non constem: & si id fecisses, nihil aliud probasses, quam hoc usu venisse *Erasmo*, quod accidit *Augustino* & *Hieronymo*. Nam nusquam errare, nihil nescire, nullius dicti poenitere, tibi *Stoico* & *Gnostico* peculiare est. Sed age dic qui tibi constas, qui cum mihi tribuas summam imperitiam veri, tamen impingis peccatum irremissibile? At nemo per imperitiam labens, tenetur isto crimine: nam & *Paulus* blasphemus fuit adversus Euangelium, sed quoniam ignorans fecit, misericordiam consequutus est. Ab hoc igitur crimine me mea liberat imperitia: sed tibi metuendum est qui nihil nescis, ne in hoc crimen incurras, dum fortiter rescindis Ecclesiae placita, nihilque non asseris. Rursus qui convenit, ut cum nihil sciam, tamen tecum sentiens, in gratiam Principum diversa defendam? Vis me videri pessimum, qui sciens, verum impugnem metu Principum: at eundem vis videri veri ignorantissimum. Sic tu vir constantissime ignem aquae misces, & impotenti omnia calumniandi libidine, dum nunc huic nunc illi cupiditati obsequeris, pugnantia loqueris. Quoties excusas animum meum, quoties eundem accusas? Nunc laudatur animus bonus & pacis amans: mox contra conscientiam scribo in gratiam tyrannorum, & *Lucianum Epicurum*que gero in pectore. Quam vero quadrant ista cum Spiritu *Christi*, quem tibi reclamante mundo vindicas?

16. His feliciter absolutis, accedis ad alterum exempli gratia propositum, an Deus aliquid praesciat contingenter, aliaque quae huic adhaerent quaestioni. Et haec *Lutherus* vult discuti à quibuslibet Christianis, & apud promiscuam multitudinem tractari. Et rursus hic inculcas voces atroces, *irreligiosum*, *curiosum*, & *vanum*. At mea verba in Diatriba sic habent: *Libens persuaserim mediocribus ingeniis, in hujus generis quaestionibus non adeo pertinaciter contendere. Doctis, felicibus, & exercitatis ingeniis, non dissuadeo sobriam ac religiosam inquisitionem, nec ultra tamen quam fas est.* Haeccine tibi videntur usque adeo non ferenda? At quoties *Hilarius* disputaturus de mysteriis sacrae Triadis, deprecatur crimen irreligiositatis, quod res supra vires humanae mentis audeat humanis verbis attrectare? Nec dissimilia praefatur *Augustinus* in libros ejusdem tituli, & *Athanasius* disputaturus adversus *Arianos*. Jam mihi confer, quas argutias ex Philosophis in hanc quaestionem convehunt, quibus placet *Scoti* subtilitas, & assevera de iisdem rebus sic esse disputandum apud promiscuam multitudinem, quemadmodum illi disputant. Atqui hic rursus ex tua Rhetorica, cujus inscitiam praetexis, quo magis despicabilem reddas meam Diatribam, hyperbolen & epitasin venaris ex collatione Sophistarum, de quibus cum pessime sentias, id quod tui libri declarant, tamen eos propemodum incipis praedicare in odium mei, adeo ut quae tua vafrities est, credam futurum, ut quemadmodum non injusto quidem illo, sed immodice saevo libello in rusticos, utcunque placasti Principum indignationem; ita debacchando in me, recolligas reconciliesque tibi Theologorum animos, quos interim tamen non alio nomine dignaris quam Sophistarum. Imo jam agnoscere mihi videor tela quaedam, quae ex *Lei*, *Latomi*, *Stunica*que libris deprompta in me torseris: *Sophista*, inquis, *sane melius hic dialecticantur, quando rhetoricari nesciunt, qui liberum arbitrium aggressi definiunt omnes quaestiones ejus; An sit, quid sit, quid faciat, quomodo habeat*, &c. Aequum, *Luthere*, postulas, ut in libello, quem adversus animi sententiam suscepi, & in quo vix totos octo dies collocavi, qui quidem sumtus mihi visus est immodicus, quemque in hoc, ut dixi, potissimum scripseram, ut ostenderem me non idem sentire quod tu: quicquid est quaestionum apud Sophistas, de praedestinatione, de voluntate, de praescientia Dei, de bono opere, de meritis humanis, in unam disputationem converrerem. Id si conatus fuissem, quomodo consputsses sophisticantem *Erasmum*? Sed quid egissem illis Sophistarum argutiis, etiamsi maxime callerem, quas tu pili non facis? Et tamen quod me scribis nihil aliud agere in Diatriba, quam an sit liberum arbitrium, similis verecundiae est, qua, ut partim ostendi, sed post evidentius ostensurus sum, multa alia non ex re, sed ex causae tuae commodo in me jacularis. Relege meam Diatribam, & perfricta fronte aude negare, quod illic definiam liberum arbitrium, quod distinctis gratiarum generibus, digestis variis opinionibus, ostendam cum quibus opinionibus mihi potissimum congredi fuerit propositum: deinde quousque velim hanc tractari materiam, postremo quod illic declarem, in qua animi parte potissimum sit liberum arbitrium, & quid possit ante gratiam, & quid agat cum agente in nobis gratia, & quomodo se habeat erga Deum, & laudem boni operis, aliaque permulta. I nunc & jacta me nihil aliud attulisse ad disputationem, nisi tantum hoc, an sit liberum arbitrium. Imo notari merebar potius, qui transiliens septa propositae disputationis, excurram usque ad *Adam* nondum lapsum, & ipsum Deum, attingens nonnihil de necessaria illius & voluntate & actione. Quanquam hoc loco aut ego fallor, aut tu tibi parum constas. Sic enim dicis: *Urgebo igitur hoc libello te & Sophistas omnes, donec liberi arbitrii vires & opera mihi definiatis.* At paulo ante dicebas, omnes de libero arbitrio quaestiones à Sophistis fuisse definitas. Quid exigis ab illis, quod fateris ab illis abunde factum? Cur me negas fecisse, quod ipsa Diatriba clamitat me fecisse copiosius quam tu praescribis? Et hic incandescit spiritus tuus, teque polliceris adacturum me ad poenitentiam editae Diatribes. Isthuc, *Luthere*, praestandum erat, non

toties jactandum: ne fiat quod ajunt Græci, *πρὸ τῆς νίκης ἐγκώμιον*. Nam hac tota priore libri tui parte, quæso, quid aliud quam triumphas, insultas victo, ostentas trophæa, canis pæana, cum nondum ad aciem nostram perveneris. Moxque post hanc egregiam pollicitationem, velut aggressurus rem, doces nos Dei præscientiam Deique voluntatem non minus incommutabilem esse, quam sit ipse Deus, nec illo imprudente aut nolente quicquam omnino rerum accidere: neque enim præscientiam illius falli posse, nec voluntatem impediri, quemadmodum fit in nobis, nec opere perfecto desinere illius voluntatem, quemadmodum homini, posteaquam exstructa est domus, voluntas struendi desiit, cum opus maneat. Sunt ista retrusa mysteria quæ nos doces? Quis ista, qui vel sex paginas legerit in Theologia, nescit, aut quis tam insanus qui neget? Sed interim non distinguis voluntatem signi & voluntatem efficacem, quarum hæc prorsus immutabilis est, altera quodammodo mutabilis, cum sæpe non fiat quod ille jubet fieri, & fiat quod ille vetuit. Nec distinguis velle Dei, collatum ad res externas, & ad voluntatem Dei naturalem, sive collatum ad actiones internas. Item Dei voluntatem absolutam & conditionalem. Denique non distinguis voluntatem à velle. Deus, qui voluit condere Mundum, an nondum desiit velle condere Mundum? Voluit Filium suum assumere corpus hominis, an nondum desiit velle? Quam vero scite nobis definis quid sit contingens, *quod*, inquis, *nobis contingenter & velut casu imprudentibusque nobis fit.* Hîc primum disco rem abstrusam, contingens esse quod contingenter fit, quasi dicas artificiosum opus, quod arte fit. Deinde quid est, *veluti casu*? Est aliquid quod non sit casus, sed veluti casus? Deinde addis, *imprudentibus nobis.* Atqui hæc vox longe aliud declarat *Aristoteli*, qui distinguit *contingens*, *fortunam* & *casum*: Contingens enim opponit necessario, fortunam tribuit rebus animatis. Contingenter igitur facimus, non tantum quod casu & imprudentes facimus, verùm illud quoque quod scientes ac volentes facimus, sed quod in nostro arbitrio erat non facere. Quemadmodum hæc scribo, nec imprudens nec necessario, sed voluntatis arbitrio, quæ potuerit non scribere, si sic visum fuisset. Quid igitur hîc nos doces, nisi quod affectas sophisticam argutiam, sed parum feliciter?

19. Sophistæ in hoc quoque torquentur, an Deus cum præsciat res natura contingentes, hoc est, quæ pendent ab hominis arbitrio, veluti cum sedet, cui in promtu est stare si velit, quærunt an Deus aliquo modo præsciat contingenter, non quod illius præscientia falli possit, sed quod objectum præscientiæ sit contingens. Demiror autem, quare locum, è media Diatriba decerptum, hîc putaris non suo loco tractandum, de necessitate consequentis & consequentiæ, quod tu professus te velle crassius explicare, sic involvis perplexo sermone, ut videare non solum non intellexisse quod ego scripsi, verùm nec tuam ipsius orationem intelligere. Sed quoniam urget temporis brevitas, nec hoc paucis verbis posset absolvi, præstat suo loco diligentius tractandum reservare.

20. Ad reliqua properandum, ut undequaque probes te doctissimum, quemadmodum ante ex *Horatio* & *Quintiliano* docuisti nos, tractandum esse *an sit*, *quid sit*, *quale sit*, &c. ita nunc ex Poetis doces me, res omnes mera necessitate geri, quam illi *fatum* vocant. Id tantam habet vim, ut ipsos etiam immortales Deos, atque adeo summum *Jovem*, involvat inevitabili necessitate. Atque nunc demum Poetæ sapientes viri sunt ipsis etiam Philosophis perspicaciores. Tantum laudis merentur qui tecum sentiunt: Hîc *Virgilius* certissimus auctor veri subinde ingeritur, qui docuerit conatus hominum, fato Parcisque volentibus, frequenter alio cadere quam exspectarant. Atqui nos hîc de eventis non disputamus, sed an nostra voluntas aliquid agat in his quæ sunt salutis æternæ. Credo tibi hoc Caput de industria admixtum fuisse, quo stomachum lectoris jam dudum ad reliqua tam insipida nauseantem, aliqua voluptate recreares. Verùm quid hæc ad rhombum? Institueras probare, pium & sanctum esse, de hujusmodi quæstionibus, quæ non habent exitum, & apud quoslibet, & à quibuslibet, in utramque partem disputari, & jam omisso quod cœperas, asseris omnia merâ necessitate geri. Id si constat, si verissimum est, quorsum attinet torqueri disputationibus? Sin verum & indubitatum est quod decrevit Ecclesia, non tutum est imperitam multitudinem audire rationes, asseverationes, ac dejerationes diversæ partis. Atqui hoc erat quod ego suadebam ut simpliciter sententia catholica contenti, credant, teneantque quod acceperunt, hoc est, quod tu impugnandum suscepisti. Hoc argumentum, quod inter eruditos sobrie tractari poterat, tu cogis propalam in promiscuo mortalium theatro, velut anceps, vocare in disquisitionem. Solent concionatores in *Italia* ferè singulis annis renovare quæstionem de resurrectione mortuorum, de qua sobriam in Scholis disputationem nemo damnat: sed ea res tantum attulit fructum ad pietatem, ut Romanus Pontifex vetuerit illa ventilari apud plebem. Sed delibabo reliqua.

Doces nos admodum religiose, Dei voluntatem esse omnipotentem, Dei præscientiam esse certissimam, qua de re qui dubitet, cum prorsus ignorare Deum, nec certo posse fidere promissis illius, qui falli possit ac mentiri. Fateor ista pie dici, neque raro mihi dicta sunt in meis Lucubrationibus. Sed quid hæc ad me, qui moneo ne talia disputentur, hoc est, in dubium vocentur, præsertim apud simpliciores? Quod si tu certum & indubitatum esse credis, Deum necessario scire omnia, nihil autem contingenter, siquidem auscultemus tuis rationibus, oportebit omnino disputare, ne putemus Deum esse inscium aut mendacem. Quemadmodum enim de libero arbitrio disputandum putas, quod impius sit qui nesciat nostram voluntatem tantum pati, gratiam solam agere, eadem ratio suadebit, ut hoc quoque vocetur in disputationem. Et tamen Theologi, qui disputant, an Deus aliquid præsciat contingenter, constanter asseverant quæ tu asseveras, Dei præscientiam falli non posse, Deum non esse mendacem, Dei promissis certissime fidendum, nec putant ob rem, quæ contingenter fit, periclitari certitudinem præscientiæ divinæ, quod eleganter explicavit *Laurentius Valla*. Sed illi paulo rectius definiunt contingens quam tu.

Hîc perinde quasi dixeris aliquid, proximo Capite torques fulmen tuæ maledicentiæ in me, qui doceam 22. ignorantiam Dei, contemnendam fidem, ut promissa Dei deseramus, aliaque multa, quæ vix *Epicurus* præscriberet: nec his contentus, damno, conculco Christianos & Christianismum universum. Quid ni? qui suadeam mediocribus ingeniis, ne de talibus argumentis contentiose disputent, sed teneant id quod tradidit Ecclesia. Et hinc concludis homo dialecticus, meum libellum adeo esse impium, blasphemum ac sacrilegum, ut nusquam habeat similem. An te horum pudeat nescio, certe puderet, si quid haberes frontis.

Sed proximo Capite mitigas atrocissima dicta: *Talia*, inquis, *portenta coguntur effutire, qui malam causam susceperunt agendam, quique invita conscientia, aliena scena serviunt.* Quam tu malam causam appellas, 23. ego cum Ecclesia puto optimam: eam licet animo detrectante susceperim, sincerissima tamen conscientia egi, sive feliciter id feci sive infeliciter: nec ullorum Principum vel favor vel terror tantum apud me potuit aut poterit unquam, ne tua quidem sævitia, ut in his quæ sunt pietatis sciens oppugnem quod verum est, aut defendam quod sciam esse falsum. Proinde quod tu sæpius inculcas, me præter conscientiam favoribus aut terroribus servire, toties declaras te aut misere falli, aut malitiosissime fingere. Jam quod admones quantum

tum sit periculi docere pietatem, mihique precaris Dei misericordiam, adeo non offendor, ut ne videar ingratus, officium referam, te totidem verbis admonens, tibique Dei misericordiam precans. Cæterum quod fateris à me moveri quæstiones aliquot vere sophisticas ac supervacaneas, & tamen illos esse tolerabiliores qui conspurcarunt aurum, me, qui simul aurum abjicio cum stercore. Vide quantum abs te dissentiam. Arbitror enim tolerabilius peccare, qui disputant de frivolis quæstionibus, quam qui disputationibus suis ea revocant in contentionem, de quibus jam olim ex Ecclesiæ decreto diremta est altercatio, damnato eo quod falsum erat, & approbato quod erat verum.

24. Eximis teipsum è numero causaque Sophistarum, sed frustra, cum omnes qui tecum decertant, clamitent sibi rem esse cum Sophista vaferrimo: neque tu sophisticam Theologiam sustulisti, sed mutasti. *Contra me*, inquis, *tibi dicendum erat, nisi maluisses chartas & tempus perdere:* quasi cum uno te illic congrediar. Congredior cum iis qui tecum, sed non eodem modo, tollunt liberum arbitrium. Et si in te proprie scripsissem, an non erat fas quicquam admiscere, quod ad te non pertineret? Sunt illic quædam quæ pertinent ad *Carolstadium*, quædam quæ ad *Melanchthonem*, quædam quæ ad *Scotum*. Et quodam in loco moneo lectorem, ne putet in te dicta quem non novi, sed in alios potius mihi notos. In hoc libro, quem proprie ac nominatim in me scribis, quam multa sunt, quæ nihil ad me pertinent, id quod jam ex parte demonstratum est, ac posthac plenius demonstrabitur. Unde hoc habes, quod in te proprie scripserim Diatribam? Non hoc promittit titulus, & aliud clamat ipsum opus, sed hoc tibi persuaseras, aut fingebas potius, quo justius videreris in me debacchari. Hinc est quod in disputatione semel atque iterum mecum expostulas, quod falso nomine te traducam, quasi locum hunc: *Extende manum tuam*, sic fueris interpretatus, id est, *gratia extendet*, &c. Atqui hæc *Carolstadius* respondit *Eccio*, cujus verba sunt in prima responsione: *Gratia enim agit manum, & extendit.* Rursus in tertia responsione: *Satis enim dixi, quod gratia extendit manum consilii nostri ad bonum.* Rursum in eadem: *Caritas omnia credit, omnia sperat*, &c. sic interpretatur: *Gratia facit nos patientes, credulos, & operatores.* I nunc, & querere te falso traduci. Idem mihi satis procaciter impingit *Franciscus Lambertus*, & impostorem appellat in Commentariis, quos scripsit in *Osee*, quasi talia mendacia confingam in fratres.

24. Scripseram quædam esse vera, quæ tamen aut non essent inculcanda popularibus auribus, aut non quibuslibet verbis essent efferenda. Veluti cum quidam Sophistæ sic nugantur: *Deus est ubique.* Hoc concesso, inferunt, *Ergo est ibi*, & nominant locum, quem ego præ verecundia non ausus sum nominare, & pono antrum scarabei, tu suspicaris de cloaca, quanquam hoc nihil ad rem. Hîc mecum sentis, & fateris esse rectum quod moneo, de rebus divinis religiose sobrieque loquendum: nec satis esse vera dicere, nisi dicas & circumspecte, castisque verbis. Et tamen hîc quoque doceo *Epicurum*, lapsus in sacræ Scripturæ Deique contemtum, & injuriam, blasphemiam, ac sacrilegium. Nam hujusmodi blanditiis scatet undique tua caritas. Sed ad tuum dilemma. *Si de his*, inquis, *quæ continentur in sacris Litteris loqueris, ea omnia quoniam aperta sunt & salutaria; nusquam non debent invulgari, sin de aliis, nihil ad nos.* Non hîc repetam quod Judæi quosdam Libros sacros, in quibus est Genesis, non permittebant legi, nisi si quis trigesimum annum excessisset: sed agetur hoc alias. Nunc ad illud, *nihil ad nos*, audi. Si Medicus dissuadens ægroto, ne vescatur calidis in febri, distinguat genera febrium, indicans quid in unaquaque fugiendum aut sequendum sit, num ægrotus dicet, quid ista ad me? Dic de mea febri. Nonne respondebit Medicus, hæc ad te pertinent, ne putes tibi tutum esse vesci quibuslibet, quovis tempore, quemadmodum tu, *Luthere*, doces, quicquid quæstionum è sacris Litteris nascitur, apud quosvis esse tractandum. Hoc ne fiat, distinguo genera quæstionum. Primum de iis quæ Deus voluit nobis esse ignota, veluti de die supremo, non est pium disputare. Deinde sunt quæ voluit nobis esse notissima, ea jubeo etiam edisci. Nonnulla sunt, quæ fas est aliquousque scrutari, sed non ultra quam sat est. Quod superat intellectum humanum, servetur illi tempori, cum videbimus Deum revelata facie sicuti est, nunc per speculum & in ænigmate. In hac classe pono quæstiones de libero arbitrio, & quæ huic adhærent, item de distinctione Personarum, de discretione nativitatis & processionis. Postremo loco recenseo quædam esse, quæ tametsi vera sunt, tamen non sine periculo pietatis & concordiæ dicantur apud quosvis, sed prudenter dispensanda sunt. Et in his pono multa, quæ tu nunc Lingua Germanica prodis idiotis, veluti de libertate Evangelica, quæ suo loco, sobrieque prædicata, fructu non carent: sic prædicata, quid fructus attulerint, vides. Eadem in classe ponerem tuum dogma de necessitate rerum omnium, etiamsi verissimum esset, nunc cum sit falsum, & impium, longe graviore periculo vulgo jactatur. I nunc & dic hæc nihil ad te pertinere. Sed hac de re alias. Nunc hoc obiter indicasse sufficit. Non igitur hominum culpam in rem confero, nec ex concionatorum vitiis Scripturam damno: sed eos reprehendo, qui Scripturam secus tractant quam oportet, inter quos te quoque numero. Verùm hîc rursus opponis bicorne dilemma: *Si recte disputatur de libero arbitrio cur damnas: sin minus, cur profers tuam Diatribam?* Respondeo quod antea respondi, ut hisce de rebus disputaremus tu nos coegisti, qui quæstionem hanc à Scholis in compotationes protraxisti: & aliter disputo, quam tu, nec disputo dubitans, sed adversus tuum dogma partem eam defendo, de qua dubitare pium non est, tenere, tuerique, sanctum ac religiosum. Jam cum fatearis referre, quibus verbis Scripturæ veritas tractetur apud populum, ut interim largiar, verum esse quod doces, tu ipse judica, quid fructus adferant ad pietatem, qui sic clamant apud rudem plebeculam: Nullum est liberum arbitrium, voluntas nostra nihil agit, sed Deus operatur in nobis & bona & mala. Novi quosdam qui ex *Thoma* cæterisque, atque adeo ex *Juvenale* depingebant apud promiscuam multitudinem omnia libidinum genera. Hi non reprehenduntur, quod falsa doceant, sed quod vera sine fructu, quoniam intempestive. Hoc certe ad tuos pertinet, neque enim de te proprie scripsi. Ad eosdem pertinet, quod adjicio de tribus Diis, hoc ἀξίωμα, cum *Petrus Aliacensis*, assentientibus Theologis, putet in aliquo sensu verum esse, tamen apud populum magno cum offendiculo diceretur, inter eruditos nihil habet offensæ, quibus cognitum est Dei vocabulum, non semper sonare divinam essentiam, sed accipi nonnunquam pro Persona: ut cum dicimus: Deus gignit Deum, & *Jesum* esse Filium Dei. Nihil enim aliud intelligunt docti, quam esse tres Personas, in quarum unamquanque competat Dei vocabulum. Neque prorsus negat *Aliacensis* posse dici tres omnipotentes, ac tres æternos, & si negaret, consequitur tamen ex his quæ concessit, posse dici tres Deos, licet non simpliciter. Quemadmodum enim juxta Dialecticam non est absurdum dicere, tres sapientes una sapientia, tres bonos eadem bonitate, tres omnipotentes eadem omnipotentia, tres esse sed eadem essentia, tres volentes eadem voluntate, ita non arbitror impium dicere, tres Deos eadem Deitate. Non enim minus ad substantiam Dei pertinet Deum esse, quam sapientem esse. Verùm ut hæc non asserit *Aliacensis*, ita nec ego assero. In hoc tantum adduxi, ut docerem fieri posse, ut quædam sint vera, juxta sensum aliquem, quæ tamen apud imperitos efferri non expediat. Jam qui tenent litteras Hebraicas do-

docent nos in Genesi: *Deus fecit cœlum & terram*, apud Hebræos esse vocem pluralis numeri, putantes hoc modo declarari, in tribus Personis eandem naturam & operationem. Hæc extra causam injicere volui, quod tu pronuntias simpliciter esse falsum ἀξίωμα, & prorsus alienum à sacris Litteris.

29. Nunc ad articulum de confessione & satisfactione, quam ego duntaxat exempli gratia produxi, nec asserens, nec refellens, quæ de hac disputantur, videlicet cum aliud agam. Et ne usquam non sis maledicus in *Erasmum*, qui tuum dogma civilius tractavit, te nullo modo læsit, impingis, quod metuens tyrannidem Pontificis non ausim damnare confessionem. Non adeo metuo Pontificem, ut si mihi constaret esse damnandam confessionem non ausim inter eruditos proferre meam sententiam, & anxiis amicis hoc in aurem instillare, denique dare operam, ut citra gravem tumultum, auctoritate Principum tollatur. Nunc ipse servo, nec aliud doceo quam facio, non tantum ob id, quia præcepit Romanus Pontifex, sed multo magis quod recepit populus Christianus. Ut enim non omnes constitutiones approbo, ita procul absum ab illorum sententia, qui putant omnes humanas constitutiones aut consuetudines esse rejiciendas, successuris aliis, fortasse durioribus his, de quibus vulgus nunc queritur. Quanquam video & inter ipsos, qui confessionem asserunt, cordatiores, non audere pronuntiare an sit instituta à *Christo*, an sumta ex divinis Litteris, an ex generali Ecclesiæ constitutione profecta. An hoc est per summas aristas ingredi, non pronuntiare de his, de quibus nondum clara voce pronuntiavit Ecclesia? Nec hîc accuso vel te, vel tuos, sed meum ipsius animum qualis sit profiteor. Quare vide, *Luthere*, nisi te prorsus exoculavit odium *Erasmi*, quam sine causa tibi dicta sint illa tam virulenta. *Itaque*, inquis, *sepositis interim Deo & conscientia, quid enim ad* Erasmum, *quid ille in his rebus velit, & quid huic expediat, in larvam externam ruis, & vulgus accusas*, &c. Hujusmodi convitia si funderes aliquando in re atroci, jam evicta, posset appellari vehementia: nunc cum tu nusquam non crepes ejusmodi, nec ullum facias finem, cum nihil sit dignum ullo convitio, nec probaris quod assumis, nemo, *Luthere*, non perspicit istam tam impotentem maledicentiam tuam animi tui morbum esse, quem ego malo contemnere, quam imitari.

30. Post hæc aggrederis meam sententiam, sane perquam festiviter ridens, & irridens meam similitudinem, quo schemate videri volo abundare copiosius quidem orator, sed nihil intelligens eorum quæ loquor. His convitiis sic assuevi, ut propemodum etiam delecter, nisi quod verear ne animus iste tuus tam ferox, mundum maximis involvat malis. Nam *Erasmi* levissima sit jactura, modo regnet Euangelium. Sententia hæc erat: *Ut sunt morbi quidam qui minore malo tolerantur quam tolluntur, ita quædam irrepserunt in populum Christianum, quæ satius est ferre, quam ut dum conaris submovere, malum exasperes.* Hîc exemplis tecum non agam, quoniam nec tutum est, nec admodum ad causam pertinet. Tantum illud ex te scire cupio: Finge in Principibus multum fuisse tyrannidis erga rusticos, quod mihi non constat, utrum conducibilius erat rusticis, ferre Dominos iniquiores, an hos experiri tumultus? in quibus tot millia perierunt, & adeo calamitas depulsa non est, ut jugum conduplicatum sit; asperiusque redditum. Hæc verba mea non tam accusant tuos, quam me excusant, cui frequenter impingitur, quod non acriter stringam calamum in vitia Pontificum & Episcoporum. Et tamen hæc ad te quoque pertinent, quandoquidem ad te rapis. Sit enim ista causa tanti momenti, quanti vis esse, tamen importuna tua maledicentia nulli omnino mortalium parcens, facit ut non solum nihil proficias, verum etiam conduplices & exacerbes tyrannidem, quam exstinctum tendis, & eos provehas, quos cupis oppressos. Est aliqua ratio tollendi malum, quod inveteratum longe lateque radices egit. Exaggera hîc causam tuam quantumlibet, quo melior est, hoc tu magis accusandus, qui tam malum agas Medicum. Neque cuiquam pugna est cum verbo Dei, quod toties intonas, sed cum tuis interpretationibus. Jam & illud vide, num istis rationibus Apostoli doctrinam Euangelicam invexerint in mundum, quibus tu restituis, sicut ais. Nunc ubi calumniantur immerentes, num scurrilibus dictis debacchantur in quemlibet? Num quem suspendunt naso, num strophis, calumniis, ac minis agunt Euangelii negotium? Num utuntur tanta linguæ petulantia? Poteram hîc alia multa commemorare, quæ premo, tua prudentia fortasse divinat quid sentiam. Si tu scis hos tumultus divinitus ortos, ego nescio, nec futurus sum illorum vel auctor vel adjutor, non desino tamen orare *Christum*, ut undecunque ortos, & quomodocunque progressos, omnipotens artifex vertat in gloriam suam & Ecclesiæ salutem.

Vehementer offendit te hæc mea sententia, *licet verum dicere, sed non expedit apud quoslibet, nec quovis tempore nec quovis modo.* Et inepte cito *Paulum*: *Omnia mihi licent sed non omnia expediunt*, quod *Paulus* 33.
illic non agat de prædicanda veritate, quam vult apud quosvis, quovis tempore, quovis loco, quovis modo prædicari: sed de vitando scandalo infirmorum. Esto, ut dicis, sed hæc sententia latius patet suapte natura. Siquidem caritas, quæ *Paulo* suadebat ut abstineret ab alioqui licitis, eadem suadebat, ut doctrinam Euangelicam ad utilitatem hominum dispensaret. Jam illud mihi vide quanto minus ad rem faciant quæ tu refers: *prædica verbum, insta, opportune, importune.* Et, *modo verbum Dei annuncietur*: Rursus, *verbum Dei non est alligatum.* Et, *Ite prædicate Euangelium omni creaturæ.* Nam in his verbis *opportune importune* tropus est, qui non indicat verbum esse prædicandum ubi non oportet, sed instantiam Euangelii prædicandi commendat: quanquam adjicere debueras quod illic additur, *argue, obsecra cum omni lenitate & doctrina*, lenitatem enim in te requirunt etiam tui. Cæterum scribens *Philippensibus*, non laudat eos qui insincere prædicabant Euangelium, sed gaudebat illorum insinceram operam, tamen cedere in Euangelii profectum. Ad hæc *Paulus* alligatus, tamen gaudet verbum Dei non esse alligatum, sed in dies latius spargi. Obsecro te, an *Paulus* docuit eadem apud omnes quæ tu doces? An cum admoneo doctrinam esse temperandam ad utilitatem auditorum, alligo verbum Dei? Nam hoc impingis, & interim assumis, quicquid doces esse verbum Dei: ut nihil jam supersit, nisi ut fias *Christus*, denuo prædicans Euangelium. Atqui quemadmodum nobis non constat quo spiritu ducaris, ita nobis nondum persuasum est quicquid doces esse verbum Dei. Quid alii sapiant nescio, ego certe profiteor me esse de eorum numero, qui mallent mori decies, quam semel impedire cursum verbi divini. Neque nos tamen de eo loquebamur, sed de quæstionibus quæ nunc Orbem concutiunt. Et tamen Apostoli primum jussi sunt prædicare regnum Dei, celantes *Jesum* esse *Christum*. Et *Petrus* initio prædicationis *Jesum* virum appellat, tacens de divina natura. Nec aliud *Paulus* facit apud *Athenienses*. Idem habet lac quo fovet imbecilles, habet solidum cibum quo vegetat fortes, & habet sapientiam, quam non apud quoslibet, nec in propatulo, sed apud perfectos in occulto profert, quem locum tu non recte citas, *sapientiam in mysterio absconditam*, cum sit apud Græcos, *loquitur in occulto sapientiam quæ est recondita.* Quin & ipsi Apostoli jussu Domini excutiunt pulverem pedum in eos qui rejiciunt sermonem Euangelicum, & in Actis imponunt Gentibus, ut abstineant ab Idolothytis, suffocato, sanguine & scortatione, nec statim docent Legem prorsus abrogandam. Postremo sunt rudimenta Philosophiæ Christianæ, quæ traduntur catechumenis, donec proficiant

ad

ad magis recondita. Hebr. VI. *Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectiora feramur*, &c. Ecclesia vero ne hæc quidem solet temere committere postulantibus initiari, nisi fidejussores spopondissent abesse dolum malum, & *mysteria* vocantur, id est, sacramenta. Num ideo vocantur *mysteria*, id est, arcana, quod apud quoslibet essent evulganda? An tu putas Christianos olim arcanum Eucharistiæ, vulgo prodidisse Judæis ac Gentibus irrisuris? Quin ipse Dominus aliter respondet Pharisæis malitiose tentantibus, aliter Sadducæis per imperitiam, stultam proponentibus quæstionem, cujus etiam illa vox est: *Nolite sanctum dare canibus, & ne projiciatis margaritas vestras ante porcos.* Idem præcipit Apostolis, ut ingressi vicum aut oppidum explorent si qui digni sint, mox iis annuntient Euangelium, sin minus excusso pulvere aliò se conferant. Rursus Dominus, qui dixit per Ecclesiasten, *Est tempus loquendi, & est tempus tacendi*, ad *Herodis* percunctationes prorsus obticuit, *Pilato* pauca respondet, in Monte copiose docet discipulos arcana Euangelicæ Philosophiæ. Nec eodem modo *Paulus* agit cum *Atheniensibus*, quo cum *Hebrais*, illis orditur Euangelium à quibusdam apud ipsos notis ac receptis, Hebræos incredulos Legis *Mosaica* præsidiis oppugnat. Apud *Festum* & *Agrippam* quanta civilitate temperat sermonem suum, hoc est, quam tui dissimilis est. Idem aliquando mutat vocem suam, inserviens auditorum utilitati. *Carolstadii* sententiam de synaxi recte impugnas: sed fingamus eam esse veram, nonne diceres non in tempore proditam, primum hoc rerum statu, cum plus satis exulcerata sunt omnia, deinde quia non tradidit doctis ventilandam, sed Germanica Lingua vulgo prostituit, magno Christianæ concordiæ detrimento. Ipse in spectris tuis doces, quid sit inculcandum morientibus, reprehendens eos qui gravant illos intempestivis sermonibus: & nunc dicis nihil referre, quid, apud quos, quo tempore, quo modo dicatur. At reclamat tibi Sapiens Hebræus, musicam in luctu, narrationem esse intempestivam. *Paulus*, inquis, *coram toto mundo dixit: Deus quos vult indurat*, &c. At *Paulus* nusquam scribit, quod tu Mundo ingeris, liberum arbitrium nihil esse nisi nomen inane, neque nostros conatus quicquam ad rem facere, sed mera necessitate fieri omnia, Deum in nobis operari & bona & mala. Hæc sunt quæ nolebam evulgari. Hæc satis arguunt ne ipsum quidem Euangelium apud quosvis, quovis tempore, quovis loco, quomodolibet esse prædicandum, sed ex audientium utilitate dispensandum. Quanto minus id fieri convenit in quæstionibus, quæ trahuntur è sacris Libris, quædam etiam ex humana Philosophia, veluti cum disputamus de Eucharistia, quomodo corpus possit esse sine dimensionibus, & quomodo idem corpus sit in diversis locis? Quod si contendis nihil omnino referre, quomodo prædicetur Euangelium: quin ipse simili sævitia debaccharis in Cæsarem, qua in Pontificem & Episcopos. Cæsar enim magis obstat Euangelio tuo quam Pontifex. Hìc nimirum cogeris adferre *Paulinum* illud: *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt*, & abs te dicetur apte, quod à me inepte fuerat citatum. Hæc cum sint per se dilucida, nimirum evidens est, quantum tu verborum incassum fuderis, & quam nihil ad rem citaris sacræ Scripturæ testimonia, & quam parum tempestive fumos illos tuos protuleris. Paulus *dicit: Verbum Dei non est alligatum, &* Erasmus *alligabit? Et Dominus dicit: Ite in universum Mundum*, Erasmus *dicit: Ite aliquo, aliquo non.* Rursum: *Prædicate Euangelium omni creaturæ*: Erasmus *dicit: Apud aliquos, apud aliquos non.* Denique quasi hæc tam insulsa non fuerint satis, addis novam facetiam, Græcas aliquot voces occinens, *prosopolepsias, topolepsias, tropolepsias, chreolepsias*: his quando tua sunt, miror te non etiam addidisse *œnolepsias*. Hæc enim tam stulta, aut alius addidit tuo libro, aut non eras sobrius cum scriberes. Mirum vero quam in loco nobis hìc adducis: *Deus personas non respicit*, hoc est, *Deus ex omni gente, ex omnium mortalium genere per fidem admittit ad Euangelii gratiam, ergo nihil refert, quid, apud quos aut quomodo disputes.* Nec hìc contentus adjicis epiphonema: *Vides*, inquiens, *iterum, quam temere irruis in verbum Dei, quasi tuas cogitationes & consilia longissime illi praferas.* Si hæc à febricitante dicerentur, quid dici poterat insanius? Ego toto pectore veneror verbum Dei, sed non arbitror quicquid asseveras esse verbum Dei. Et si Dei verbum non tractes meliore fide quam tractas nostra, perspicuum est quantum oporteat tribuere tuo Euangelio. Ego si minus erudite, saltem timide cumque reverentia tracto sacras Litteras, inhærens Orthodoxorum vestigiis, ac metuens ab Ecclesiæ decretis recedere. Tu violentus irrumpis, ac submotis omnibus contendis hoc sentire Scripturam quod vis, quodque tuis dogmatibus commodum est. Breviter sic rem geris, quasi tuam velis esse victoriam, non Euangelii, & quasi sacræ Scripturæ dominus esse postules, non dispensator.

Efflagitas à me ut præscribam oportunitatem docendæ veritatis. Impudenter hoc flagitas ab *Erasmo*, qui nihil omnino scit, nec novit personas, tempora, modos, certe nescit corda hominum, quæ solus omnia novit *Lutherus*. Atque in hoc triumpho camelum saltantem nobis exhibens lascivis inverso *Virgilii* carmine: 37.

Ante suum clauso componet tempore finem
Mundus —— —— ——

Vidisti quicquam istiusmodi inficetiarum in mea Diatriba? Mox facis me præscribentem formulam, *ne Papa indignetur, ne Cæsar irascatur*, &c. Quanquam nec ista, quæ velut absurda fingis, tam sunt, quam videri vis. Quid enim peccat, si veri prædicator sic orationem moderetur, ut quoad fieri potest, non exasperentur potentes, sed alliciantur potius quam provocentur, & si spes nulla est, saltem ne sine fructu irritentur. Et tamen quod exigis jam ex parte præstiti, non ex me, sed ex sacris Litteris. Qui canibus objicit sanctum, qui margaritas porcis, peccat: & dictum est in contemtores, excutite pulverem. Habes personas. Cum nulla spes est fructus, sed nihil aliud quam tumultus excitatur, cedendum est, donec sese offerat melior oportunitas. Habes tempus. Cæterum docendi modus ex his omnibus circumstantiis sumitur, nec omnes certo præscribi possunt, quandoquidem ex re nascuntur ac variantur, sed hoc dispensatoris prudentiæ relinquitur, quid cuique conveniat. *Paulus* mavult consuere coria, quam ali beneficentia *Corinthiorum*, quod tamen suo jure poterat, nec circumducit sororem mulierculam, sed omnia sustinet, ne quod offendiculum det Euangelio. Apostoli ductas uxores relinquunt Euangelii studio, nec ducunt, cum nulli fuerit interdictum: nunc qui jactant pro Euangelio millies esse moriendum, ea faciunt, quæ plurimos alienant ab Euangelio. Si bonus Medicus est, qui quibuslibet quælibet porrigit pharmaca, sit bonus Theologus, qui nulla vel personarum vel temporis habita ratione, quomodocumque provulgat verbum Dei. *Omnis*, inquis, *Scriptura divinitus inspirata, utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum.* Nihil igitur tua refert, quid, apud quos, quomodo proferas aliquid è sacris Litteris? Eadem docebis catechumenum, quæ jam futurum Episcopum? Iisdem locis ages cum Ethnico Philosopho, quibus cum Judæo? Eadem mysteria proferes apud irrisurum, & discendi cupidum? Nec deliges è sacris Litteris quæ dicas apud sacras virgines, & lenones scortaque publica: nec referre putabis, utrum privatim comiter moneas Principem aut Episcopum, an apud populum seditiose vociferes in illos: nec aliter objurgabis ingenium putidulum, & ad desperationem proclive, quam erectum, ferox, & contumax? Atque hìc mihi ingeritur mea *Paraclesis*, in qua volo neminem secludi à lectione sacrorum Voluminum. Idem multo dili-

gentius ago in Appendice, quæ præcedit Paraphrasim in Euangelium *Matthæi:* verùm præscribo qualem esse velim qui legat Libros sacros, & rationem indico qua legi debeant. Si permitto omnibus ut legant sacros Libros, ideone de quibuslibet difficultatibus, apud quosvis, & quovis modo disputandum est in utramque partem? Et huic Capiti additum est virulentum epiphonema: *Quorum*, inquis, *furori tu*, Erasme, *hoc consilio tuo perniciose inservis.*

38. Taxans quorundam incivilitatem, monueram si quid forte perperam esset constitutum in Conciliis, ita corrigendum, ut tamen parceretur, quantum fieri posset, autoritati Pontificum & Conciliorum, quam non expedit vulgo contemni. Si idem efficit civilitas quod tumultus, nonne quod tranquillius est præferendum est? Si tu mavis seditiosam maledicentiam, ego plurimum abs te dissentio: imo tuæ sententiæ reclamant & litteræ & vita Apostolorum. Quorsum igitur attinebat hoc scomma, nisi quod nunquam maledicendo satiaris? *Hoc scilicet Papa voluit a te dici, & audit libentius quam Euangelium, ingratissimus si te Cardinali pileo cum censibus non rursus honorarit.* Non te pudet, *Luthere*, manifestæ vanitatis? Mihi-ne datur ullus census à Pontifice? Imo quod *Adrianus* obtulit recusavi. Galerum Cardinalitium aut dedit aliquis, aut ambii, qui dignitates multo etiam inferiores manibus pedibusque recusavi? Sed quid faceres? Hujusmodi fabulæ jactantur inter fratres fideles, quibus diffidere nefas est. Quam tibi nihil est pensi, quid in quem dicas. Sed haud scio an tu *rursum* posueris pro *vicissim*, ne videaris infantiam omnino simulare. At interim non desinis impingere, quod contra conscientiam ea defendam quæ non oportet, in gratiam Pontificum, ac spe præmiorum: quo nihil est falsius, id quod te quoque scire credo, quantumvis dissimules. Jam quod toties inculcas, fieri non posse ut hominum constitutiones serventur cum Euangelio, prorsus abs te dissentio, qui video quasdam hominum constitutiones esse necessarias, quasdam utiles, tametsi displicet immodica turba, in qua nonnullæ sunt, quæ meo quidem animo rectius tollerentur. Et hîc si vellem ingererem, quam tibi non constes, cum alibi pronunties, ceremonias infirmis esse necessarias. Nam certum est hominum constitutiones fere in ceremoniis versari. Sed interim hîc aliud agimus, nec est animus ab argumento digredi, ne nimium operæ in his rixis ponamus. Tandem & hoc Caput claudis dilemmate: *Si de verbo Dei sic sentis, impie sentis: si de aliis, nihil ad nos verbosa disputatio consilii tui.* Jam ostendi referre, sacras Litteras apud quos doceas, deinde demonstratum est, me non tantum loqui de sacris Litteris, sed de quæstionibus hinc exsistentibus, quibus tandem & admiscet sese humana Philosophia. An hoc est Dei verbum, omnia ex mera necessitate fieri, & nostros conatus nihil ad rem facere? Hoc paradoxon tuum interim fingo verum in aliquo sensu. De quo si percuncteris alios, dicent esse hæreticum. Nec ideo taceri volui quia durum est, ut ais, sed quod homines ad malum pronos, & imbecilles invitet ad licentius peccandum. Tuum paradoxon elicis è sacris Litteris, sed opinionem suam Ecclesia quoque sumsit è sacris Litteris, ut jam res pendeat, non à verbis Scripturæ, sed ab interpretatione. Cæterum in hoc peccas, quod nobis perpetuo tuam interpretationem obtrudis pro verbo Dei. Itaque nec impie sentio de sacris Litteris, in quarum interpretatione malo sequi sententiam tot Orthodoxorum & Ecclesiæ, quam tuam unius & paucorum tibi juratorum, & tamen ad te pertinet mea disputatio, qui tale dogma inculcas auribus imperitorum, quale si citra controversiam verum esset, non absque periculo evulgaretur apud quoslibet.

39. En iterum syllogismus cornutus opponitur: *Si hæc paradoxa dicis esse hominum inventa, quid æstuas, contra quem dicis*, &c. *Sin autem Dei verba esse credis illa paradoxa, ubi est frons tua?* &c. Audi contra, nobis videntur esse commenta hæreticorum, divinas Litteras ad suum sensum detorquentium. Et tamen hîc fingo esse humanam opinionem è sacris Litteris, fortasse perperam intellectis, conceptam, quam patiar inter eruditos sobrie disputari, apud promiscuam multitudinem jactari nolim. Aufer igitur ista, *verbum Dei, verbum Dei.* Non est nobis bellum cum verbo Dei, sed cum tua asseveratione: neque enim pugnat secum Dei verbum, sed hominum interpretatio cum interpretatione colliditur. Si judicium Ecclesiæ te movet, quod asseveras commentum est hominum, quod impugnas, verbum est Dei. Si nihil te movet, tamen evidentissimis rationibus evincas oportet quod asseris, prius quam jubeas nos in tuam ire sententiam, pugnantem cum tot Ecclesiæ luminibus, atque adeo cum publico Ecclesiæ judicio. Nunc cum antequam congressus sis cum mea Diatriba, sic exsultes, insultes, gestias, quid aliud quam triumphum agis ante victoriam? Ista Rhetores servant jam probatæ rei, si libeat ad singulas causæ partes agere triumphum: aut perorationi, si sint unico triumpho contenti. Sed indecentius est quod non tantum exsilis, gestis, ac ludis, sed ostentas trophæa nondum erepta, circumfers hostis prostrati simulacrum, quem nondum aggressus es. Quam enim ineptis tuo schemate εἰρωνείων, qui me non pateris similibus, hoc est, vulgatissimo schemate uti: *Scilicet creator tuus à te creatura discet, quid utile & inutile sit prædicari, ac stultus ille vel imprudens Deus hactenus nescierit quid doceri oporteat, donec tu magister ejus, modum ei præscriberes sapiendi & mandandi, quasi ipse ignorasset*, &c. Scilicet ista tam stolida, videntur tibi falsæ dicta, quasi jam eviceris tuum de libero arbitrio dogma, sine controversia esse verbum Dei, & quasi dispensator verbi divini non debeat circumspicere, quid apud quos, quo tempore, quove modo depromat è duplici penu sacrarum Litterarum, quod accommodum sit auditorum saluti. Dic te quæso: Nullum-ne vidisti unquam concionantem, qui tibi displicuerit quod parum tempestiva loqueretur? Nonne recte facit, qui in Quadragesima ea proponit populo quæ faciunt ad pœnitentiam, vitæque correctionem? feriis paschalibus lætiora depromturus? Opinor, & te dicturum apud populum reputare nonnunquam quid dicendum, quid reticendum, & quibus modis tractandum sit quod assumis. Et hæc qui monet præit creatura creatori, Deoque præscribit sapiendi mandandique modum, & Deum vivum, nihil aliud imaginatur esse, nisi levem aliquem & imprudentem rabulam in aliquo suggesto declamantem, aliaque tam stulta, ut vix credam ex tuo ingenio profecta fuisse.

Ex hac admonitione mea consequitur, quod infers: 41.
Plane hîc prodis, mi Erasme, *quam ex animo superius venerandam divinorum judiciorum majestatem suaseris.* Quis, *Luthere*, fuit ille perditus sycophanta, qui hæc libro tuo admiscuit? An ille qui monet sacram doctrinam, ad utilitatem audientium esse temperandam, ficte docet, in sacris Litteris reverenda mysteria, quæ superant intellectus humani modum? An ille blasphemus est in Deum, (nam hoc subjicis in proximo Capite) qui non vult altius penetrari in quæstionum adyta, quam conducit ad salutem & Christiani gregis concordiam? qui verbi divini dispensatorem, vult esse sobrium ac circumspectum, ut sciat quid cuique conveniat? Nullus igitur non videt, quantum hîc fundas tragicæ facundiæ, hoc magis ridiculus, quo vehementius & impotentius præter causam verbis debaccharis. An docet Deum non esse timendum, qui docet nulli salutem contingere, nisi ex misericordia Dei? qui fatetur Deum quosdam attrahere, quosdam suo animo relinquere, consilio arcano & inscrutabili? An quisquis non accedit tuis assertionibus & interpretationibus, pensat divinam Scripturam ad sensum impiissimorum hominum? Et qui vel ob imperitiam, quam tu mihi tribuis affatim, vel ob imbecillitatem animi, non audet sese tuæ fidei committere, jam publico Ecclesiæ ju-

judicio damnatæ, mavultque tot insignium virorum sententiam, mavult Ecclesiæ decretum sequi, quam tuum & *Wiclevi* dogma, is impiam indignationem suam declarat adversus Deum? Hujusmodi conclusiones homo Dialecticus colligis ex meis verbis, & cum his mira sedulitate σκιομαχεῖς aut si quid umbra inanius? Hæc igitur cum sint alienissima à re, deinde manifesto falsa, debebant omnino taceri ab eo qui præter summam eruditionem, etiam spiritum Dei sibi vindicat, multo minus conveniebat tot verbis inculcari, repeti, infigi. Quæ si vera essent, & ad rem pertinentia, tamen erant, ut dixi, post partam victoriam in triumpho decantanda.

42. Mox ita respondens quæstionibus meis, quasi ego docuerim, homines absque spiritu posse vitam corrigere, aut quasi spiritus per illum non operetur in animis hominum, qui circumspecte dispensat sermonem Euangelicum. Nisi forte sentis solam electionem Dei satis esse, nec opus esse doctoris officio. Quid est igitur, quod apud *Ezechielem* Dominus sic litigat cum malis Pastoribus? Ad secundam sic respondes, quasi doceam à quoquam amari posse Deum, nisi fuerit attractus ab eo. Cur objurgantur apud *Esaiam* muti pastores? quia tacuerunt ubi proferendum erat verbum Dei. Eadem ratione sunt objurgandi, qui vel aliud prædicant quam verbum Dei, vel aliter prædicant quam oportet. Et hîc rursus blasphemum facis *Erasmum*, homo blasphemiis undique scatens, agnosce tuas voces, vere, inquam, tuas, *Luthere*. Sic habent. Cum ego fecissem impios murmurantes adversus bonitatem ac justitiam Dei, sic loqueris: *Nullus hominum credet, neque poterit, electi vero credent, cæteri non credentes peribunt, indignantes & blasphemantes sicut tu hic facis.* Quam hîc vides meam blasphemiam? an quia recito quid impii dicturi sint? ac ne quis suspicetur hæc sub mea persona dici addo: *Sic enim interpretabuntur plerique: sunt enim ferme mortalium ingenia crassa & carnalia prona ad incredulitatem, proclivia ad scelera, propensa ad blasphemiam, ut non sit opus oleum addere camino.* Hactenus Diatribe. An hæc verba non satis declarant, quorum murmura recitem? An ideo blasphemus sum, quod nolim occasionem dari propensis ad blasphemiam? Talia scilicet effundit spiritus iste, cujus arbitrio regeris. Sed ad reliqua properandum.

42. Bene habet, tandem satiatus opinor convitiis, permittes aliquantisper respirare, vertis enim te jam ad docendum, quod utinam solum egisses. Adducis autem duas causas, quare tuum dogma debuerit apud omnes invulgari, quarum una est, ut homo, sui desperans ac dejectus, non aliunde speret salutem quam à solo Deo, cujus misericordiæ proximus est, qui intelligit se suis viribus ne tantulum quidem posse ad assequendam salutem. Altera est, ut per hoc dogma detur locus fidei, cui non esset locus, nisi Deus cum sit justus, videretur injustus, & cum sit misericors, videretur crudelis, & nisi videretur occidere, cum vivificat. Objicerem nec ista suo loco dici, nisi tuum esset dogma, nihil referre quo loco dicatur. Cum enim hæc tractentur in disputatione nostra, ubi pugnas cum argumentis meis, ibi dixisses tempestivius. Sed tamen quoniam rem seriam aggrederis, non gravabor tum audire, tum respondere. Necessarias autem gravissimasque causas nobis adferas oportet, si persuadere velis, hoc quod jam seculis tenuit populus Christianus cum suis Doctoribus & in hunc usque diem tenet Ecclesia, perniciosum esse dogma, impium, hæreticum ac blasphemum, tuum vero esse præcipuum articulum Christianæ fidei, sine quo nemo possit esse salvus. Ne dixeris igitur, quod ex abundanti depromseris duas causas, nam prima causa, qua nobis imponis silentium, dicens: *Satis est, quod Deus voluit hæc invulgari, nec est hominis quærere cur ita velit*, nihil adversum nos facit, propterea quod assumit pro confesso, quod est controversum, videlicet tuum dogma esse verbum Dei. Quare ne posthac nos urgeas ista responsione, nisi prius eviceris quod assumis ut certissimum, cum non solum sit anceps, verùm etiam à Scholis & Ecclesiæ primoribus damnatum. Excutiamus igitur Achilleas tuas & invictas rationes. Mihi quidem per se neutra videtur impia. Quis enim non fateatur esse pium, ut homo sibi diffisus, totus pendeat à misericordia Dei? Et pie docet, qui docet facta Dei non esse dijudicanda, sed certo credendum, Deum semper esse justissimum, etiamsi quando sensibus humanis videatur injustus, esse misericordissimum, etiamsi quando videatur crudelis. Hæc, inquam, omnia pie sancteque docentur, sed tamen multum absunt ab eo, ut nobis approbent tantam necessitatem tui dogmatis, quantam videri vis. Ais enim alicubi, citius optandum ut totus mundus pessum eat in chaos, quàm ut hoc dogma rejiciatur. Imo fructus utriusque tuæ rationis sequitur ex opinione, quam hactenus ut piam sequitur Ecclesia, ut novo dogmate tam seditioso nihil sit opus, ne commemorem interim vitata pericula, quæ tuum dogma secum trahit, rursusque commoda, quæ secum nostra ducit opinio. Nam quod ad priorem attinet causam, in Diatriba demonstro, eundem dejectionis fructum sequi ex opinione quam defendo, qui sequitur ex tua. Cur enim sibi fidat, qui scit se nihil posse nec incipere nec finire, nisi auxiliante gratia Dei, cui fateor summam omnium quæ recte fiunt acceptum ferri oportere? Neque quicquam interest inter te & me, nisi quod ego facio nostram voluntatem cooperantem gratiæ Dei, tu facis nihil aliud quam patientem. Nam quod addis, *quam diu persuasus fuerit homo sese vel tantulum posse pro salute sua, manet in fiducia sui, nec de se penitus desperat, & ideo non humiliatur coram Deo*, &c. *& occulte manet superbus & gratiæ Dei adversarius.* Hæc ut fortiter abs te dicuntur, ita dicuntur absque ulla probatione, & reclamante Scriptura: nec omnino quicquam habent novi præter hyperbolen. Dicis, *qui nihil dubitat à voluntate Dei pendere, is prorsus de se desperat, nihil eligit, sed exspectat operantem Deum. Is proximus est gratiæ, ut salvus fiat.* Eadem nos dicimus, nisi quod non satis intelligimus quid sibi velit illa particula, *nihil eligit:* nisi forte sentis eum diffidere Deo, qui sibi vitæ genus eligit, quod vel aptius judicat, vel tutius. Cæterum quod in immensum exaggeras desperationem sui, & redactionem in nihilum, tuæ sunt hyperbolæ. Alioqui conclusio tui sermonis, non minus quadrat nostro dogmati quam tuo. Ea sic habet: *Hæc est, inquam, una ratio, ut pii promissionem gratiæ humiliati cognoscant, invocent & accipiant.* Quomodo se eriget adversus Deum, qui novit sibi nullam esse salutis spem absque singulari Dei gratia, qui persuasum habet vires hominis universas nihil provehere ad salutem, nisi adsit gratiæ præsidium? præsertim cum non ignoret, hoc totum quod potest naturæ viribus, esse gratuitum Dei donum. An qui cupiat Oceanum transmittere, confidit se hoc posse assequi, nisi contingat navis & venti? Et tamen inter navigandum non erit otiosus; neque enim liberi arbitrii professio huc tendit, ut homo minus tribuat Dei misericordiæ, sed ne desit operanti gratiæ, & habeat quod sibi imputet si pereat. Ego sic exaggero Dei misericordiam, sic extenuo vires hominis, ut in negotio salutis nihil sibi possit arrogare, quandoquidem hoc ipsum quod est aut valet naturæ dotibus, Dei munus est. Tu sic attollis gratiam, ac dejicis hominem, ut alteram aperias foveam, quam occlusimus, paululum quiddam tribuentes libero arbitrio, videlicet quod se accommodet gratiæ, vel avertat à gratia. Altera ratio non impia quidem est, sed adversus me nihil facit. Hoc ipsum doceo, quod tu, ut homo diffisus suis viribus totum se præbeat operanti gratiæ divinæ, credatque Deum justum, etiamsi videatur humano sensui injustus, clementem, etiamsi videatur crudelis. Quanquam ne id quidem perpetuo verum est. Etenim apud *Esaiam* Deus provocat *Israelitas*, ut veniant & arguant ipsum si possint. Et *Ezechielis* XVIII. velut ex æquo disceptat cum populo, coarguens illorum injustitiam, & suam evincens justitiam.

Nec Deus semper abscondit suam erga nos misericordiam, ut sit locus fidei, sed multis argumentis approbat nobis suam misericordiam. Nec abscondit suam veritatem, quo majore merito credatur verax, sed tot Prophetarum oraculis, tot figuris, tot miraculis, denique præstando per Filium & Apostolos quæ promiserat, declaravit se veracem esse. Quin ipse Dominus quanquam ad tempus dissimulavit naturam divinam, tamen veritatem non abscondit, sed omnibus modis illustravit, ne quid haberent increduli, quod suæ culpæ prætexerent: Itaque quod addis ὑπερβολικῶς, *si posset ulla ratione comprehendi, quomodo is Deus sit misericors & justus, qui tantam iram & iniquitatem ostendit, non esset opus fide*, nemo tibi concedet: sed Dei benignitas sic alit fidem nostram, ut ex quibusdam argumentis, quæ sensu ac ratione comprehendimus, credamus & illa quæ comprehendi non possunt. Tantum de his hoc loco dixisse satis est.

48. Videbar evasisse, sed ecce paratum est aliud cornutum dilemma: *Si credis*, inquis, *esse vera paradoxa, cum sint maximi momenti, non alia re magis irritabis curiositatem hominum ad investigandum, quam dum doces non esse evulganda: Si vero credis non esse vera, doce occultanda, non quod inutilia sint, sed quod falsa.* Audi paucis ad hæc: Si credidissem tuum paradoxum esse verum, non opposuissem meam Diatribam. Et si te tantopere offendit mea civilitas, quod disputandi gratia, finxerim aliquo sensu verum esse, contentus vocare paradoxum, utere vocabulis & judiciis aliorum, qui pugnant cum tuis paradoxis. Sunt enim in promtu. Illic reperies non *Scepticas* ambiguitates quas exsecraris, sed meras assertiones *Stoicas* quibus delectaris. Tantum ne mihi fraudi sit, quod comiter res asperas verbis mollioribus tractavi, quo minus concitaretur tumultus, rebus plus satis exasperatis, & veritas certius elucesceret. Et ridicule me jubes tacere priorem, cum per te jam sit evulgatum problema, cujus ea pars, quam tu propugnas, periculose ingeritur auribus populi. Verum illud urit animum tuum, quod adamatam tuam
45. opinionem ausus sim attingere, secus quam velles. Cujus studio ante tempus incipis nobis probare rerum omnium necessitatem, assumens veluti tuo jure, quod nondum evicisti, videlicet nos nihil operari, sed solum Deum operari in nobis & bona & mala, & tamen mox duos facis Deos, qui vicissim insideant voluntati nostræ, agantque quo velint. Et sic distinguis necessitatem coactionis & immutabilitatis, quasi nos ista confuderimus. Quod ais hominem peccato captivum, non posse suis viribus voluntatem suam ad bonum flectere, nisi affletur gratiæ sibilo: fatemur & nos, præsertim si de flexu efficaci sentias. Cæterum illud mihi tecum non convenit, quod ais, hominem, in quo operatur gratia, non posse sese avertere à gratia, quemadmodum qui in Sole est, non posset occludere oculos. Alioqui cur arguuntur apud *Paulum*, qui semel illuminati, gustato dono cœlesti, ac participes facti Sancti Spiritus, prolapsi sunt ad malitiam? Nec similitudo tua probat nostram voluntatem omnino nihil agere. Nam jumentum regitur quidem à sessore, tamen obtemperans illi, agit aliquid cum illo. Nonnunquam obnititur freno, calcitrat, resistit, interim & excutit sessorem, non quod Deus possit excuti, sed quod offensus inobedientia nostra, relinquat nos nostris cupiditatibus. Porro illud è Psalmis, *Ut jumentum factus sum apud te, & ego semper tecum*, legerant & illi, quibus non placet ista rerum omnium necessitas, legerant & *Christum* Asino insedisse, verum nihil aliud arguunt, quam rectricem ac moderatricem gratiam, admonentque ne gratiæ repugnemus. Sed, ut dictum est, ante tempus abs te dicta, suo loco tractabuntur accuratius.

47. Hæc quidem abs te triumphaliter dicta sunt, sed ante tempus, sed nondum evicto cui niteris. Nunc elatus rebus secundis, audes majus quiddam polliceri, quod est in victoria pulcherrimum, te me meo jugulaturum gladio, planeque convicturum, me imprudentem negare, quod tanta prudentia conor asserere.

A Quod ni strenue præstiteris, interposito sacramento vis omnia, quæ in hoc libro adversum me scribis, esse revocata, rursus omnia confirmata quæ mea Diatriba in te vel asserit, vel quærit. Age, *Luthere*, accipimus conditionem, tu vide ne recedas à jurejurando. Jam dudum exspectamus istam violentam argumentationem. *Fateris*, inquis, *liberum arbitrium citra gratiam inefficax esse ad salutem*: Agnosco. *Ergo submota gratia nihil faciet boni.* Nihil. *Igitur non liberum est, sed captivum*: Fateor. Hìc mihi concedis ut liberi arbitrii vim, quam extenuavi, faciam si libet Angelicam, tamen evincis nullam esse, si per se nihil efficiat. B Et obiter admisces, liberum arbitrium sine gratia, nihilo rectius dici liberum, quam si dicas ignem frigidum, aut terram calidam, quod Scholæ vocant oppositum in adjecto. Audi nunc contra. Primum tu semoves gratiam à libero arbitrio, at ego cum dico liberum arbitrium aliquid agere boni, conjungo cum gratia, cui dum obtemperat, feliciter agitur, & agit, dum resistit, meretur à gratia deseri, desertum nihil agit nisi malum, quod hìc tu fateris. Est igitur aliquid quod agit aliquid: nec est oppositum in adjecto. Quemadmodum enim liberos homines distinguimus à servis, qui pariter bello capti sunt, non quod jam sint suæ potestatis, sed quod nati sint ingenui, & si possint C victorum manus effugere, redeant in naturalem libertatem: Sic homo conditus est, ut haberet liberum arbitrium: id tyrannus Satanas captivum abduxit, gratia restituit & auget. Nec rejicio sophisticam distinctionem de qualitate hominis naturali, qua aptus est rapi à Spiritu, modo illud addas, qua aptus est & agere cum agente Spiritu. Ea qualitas, si, ut dicis, non est in bestiis, sed tantum in hominibus & Angelis, agamus gratias Deo qui nos hìc à bestiis segregatos Angelis æquarit. Vides hìc non esse oppositum in adjecto. Poteram autem tibi objicere titulos sepulchrorum, *Hìc situs est Annibal*, cum illic non sit *Annibal*. Hoc satis erat ad excusandum abusum vocabuli. Nunc vide quo- D modo me stringis: *Nihil efficit sine gratia, igitur nihil omnino facit cum gratia.* Hiccine laqueus est, quo me capis? An Latinis *inefficax* sonat; quod prorsus nihil agit? An idem declarant *facere* & *efficere*? Pharmacum *efficax* dicimus, non quod aliquo modo movet corpus, sed quod perficit id cui fuerat destinatum: rursus *inefficax*, non quod nihil egerit in corpore, sed quod impar fuerit pellendo morbo. Audis vulgo conquerentes, quod cum omnia fecerint, non effecerint tamen quod volebant. Proinde non est nova significatio vocis hujus, sed à Priscis hucusque observata. *Quid*, inquis, *est vis inefficax, nisi prorsus nulla vis?* Ut hìc nos doces Latine loqui, ita in disputatione satis cum supercilio E negas Latine dici, *nihil agere* qui sumit operam inanem, quia sic expediebat tuæ causæ. Quid igitur sibi vult apophthegma *Catonis*, qui dixit satius esse otiosum esse quam nihil agere? quid *Seneca*, cum scribit maximam vitæ partem elabi nihil agentibus? Ita-ne nulla vis est pueri trahentis magnam navem, quam citra auxilium robustioris movere non posset? Omnino vis est aliqua, sed inefficax, simul agens cum robusto trahente, cum sola non possit efficere quod vult. Hìc scilicet viceris, si tibi largiar, liberum arbitrium absque gratia non posse dici liberum arbitrium: Si largiar liberum arbitrium non posse accipi pro naturæ habitu, capaci gratiæ divinæ: denique si largiar, inefficax nihil F aliud sonare, quam quod omnino nihil facit. Hæc est illa tua violenta victoria. Mihi magis videtur precaria, perinde quasi quis dicat hosti: Jugulabo te tuo gladio, modo abjicias clypeum, & ne punctim ferias. Res ipsa loquitur, *Luthere*, quantum absis ab illa tua pollicitatione. Quid superest, nisi ut canas omnium palinodiam, desinasque meæ Diatribæ contra jusjurandum facessere negotium? Si me sic teneres ut hìc te teneo, quis ferret tuos triumphos? Sed alias vacabit triumphum agere. Nunc currendum ad reliqua.

Quod

Quod contendis soli Deo tribuendum liberum arbitrium, eo quod solus efficiat quæcunque vult, fateor in aliquo sensu verum esse, & tamen non eo dubitamus Angelis tribuere immortalitatem, quod solus Deus dictus sit immortalis, nec veremur hominem appellare bonum aut sapientem, quod solus Deus dicatur bonus aut sapiens. Non enim libet hîc tecum argutari, si pugnant inter sese liberum arbitrium & necessitate duci, cum Dei voluntas nihilo magis sit mutabilis quam ipse Deus, nemo magis agit omnia necessario quam Deus, qui si potest aliud esse quam est, poterit & aliud velle quam vult. Rursum si hujus voluntate metiris omnes hominum actiones, facis omnes æque necessarias, quas nunc vis esse contingentes. Deinde si liberum arbitrium dici non potest, quod ex suis viribus nihil efficit, ne arbitrium quidem dicetur, quando pro suo arbitrio dicitur agere qui libere facit quod vult, neque minus erit oppositum in adjecto, cum dicitur liberum arbitrium inefficax, quam cum tu vocas servum arbitrium. Ubi servitus est & captivitas, ibi nec arbitrium est. Quid quod ne voluntas quidem proprie dicetur, quæ nihil eligit, nihil expetit, nihil agit. Quanquam per me quidem licebit aliam vocem huic rei tribuere. Nec ad me pertinent quæ hîc congeris de lapidatione, si nominemus liberum arbitrium, cum illi tantillum virium tribuamus. Qui bene docet apud populum esse liberum arbitrium, sed inefficax absque Dei gratia, non meretur lapidari. Sed sic est tuum ingenium, nihil loqueris absque tragicis hyperbolis, quod genus sunt & illa, de vehementia ignis tartarei, & de vi Angelica sive Divina. Nec alia re magis studes videri solus doctus quam paradoxis & hyperbolis, cum nihil sit accommodatius ad seditionem.

49. Nec video tamen quid fuerit opus frigidis illis similibus de mendico, qui dicatur locupletissimus, quod Rex illum possit locupletare, & de homunculo imbecillo, aut si mavis lumbrico, qui dicatur Dominus cœli & terræ, si Deus illi donare velit, ita tu, ne recedas à tragicis. Nos de habitu naturali loquimur, qui tametsi fuit oppressus vi, tamen conditionis vocabulum retinet. Denique si te tantopere offendit liberi arbitrii nomen, quod nihil efficiat ex sese, tolle simul & arbitrii & voluntatis vocabulum, quandoquidem non est arbitrium, ubi nihil potes tuo arbitratu: nec est voluntas, quæ per se nihil efficit, ut tu argumentaris. Et multo frigidius est quod adfers de titulis Principum, qui stulte titulos sibi vindicant earum Regionum, quas alius possidet. Hæc collatio si quid valet, adversum te valet. Omnino, *Luthere*, in hoc capite friges totus, etiamsi tibi μάλα ὑπερβολικῇ ὑπερβολῇ videris induxisse vim ignis tartarei. Hæc comparatio magis quadrabit: Hic habet ingenium felicissimum si careret febri. Quanquam quod ais de igni, quem non pateris ignem dici si non urat, non tam verum est quam asseris. Nisi forte ignis non erat, quo refocillabantur tres pueri in fornace *Babylonica*, & nisi vana est illorum opinio, qui putant primam causam in omnibus naturæ rebus principaliter agere, adeo ut miraculum esse negent si non urat ignis, aut si non luceat Sol, nisi
50. quod præter solitum accidat. Tandem factus civilior, permittis nobis ut utamur liberi arbitrii vocabulo in rebus inferioribus, quæque non pertinent ad salutem, velut in possessionibus. Atqui in tua assertione doces adeo nullum esse liberum arbitrium, ut ne festucam quidem moveamus è terra, nisi absoluta necessitate, & hîc quoque confirmas arbitrium quod habemus in rebus inferioribus Dei nutu regi. Nimirum eadem temeritate concedis dici liberum, quod pendet ab alieno nutu. Si liberum arbitrium prorsus est nomen inane, & si necessitate absoluta geruntur omnia, cur hîc immutabilem Dei voluntatem subjicis hominum arbitrio? Sed hæc alias. Tandem post longas ambages disputationem tuam redigis in compendium: *Si tua*, inquis, *præfatio de verbis Dei loquitur, tota impia est: si de verbis hominum, tota frustra scripta est.* Ad hoc ita responsum est, ut ostenderem vitiosum esse tuum dilemma, cum sint quæ neque prorsus sint verba hominum, neque verba Dei, sed interpretationes verbi Dei, de quibus aliquando dubitare fas est, aut quæstiones ex Dei verbis erutæ, in quibus multis modis peccatur: vel quia scrutatio progreditur altius quam opus est, vel quia natura quæstionis est ejusmodi, ut plus conducat ad discordiam quam ad pietatem: qualis est illa, in opere bono, quod est libero arbitrio commune, utra causa sit principalis aut secundaria, gratia an liberum arbitrium: & pronuntiatur quantum ad esse substantiale, principale est liberum arbitrium, quantum ad esse meritorium, principalis est gratia: vel quia vocatur in dubium, quod jam Ecclesiæ consensu receptum est, vel quia disputantur ubi non oportet, neque quemadmodum oportet. Nec enim damno disquisitiones moderatas hujusmodi quæstionum inter eruditos, sed vulgus arceo ab hujusmodi conflictationibus. Veluti non expediret apud populum disputari quæ disputat *Thomas* de simplici stupro, an sit peccatum capitale, differens argumentis ad utramque partem facientibus. Hæc ita habere declarat mea clausula, qua finio totam hanc disputationem: *Proinde tales materias fortasse tractare licuerit in colloquiis eruditorum, aut etiam in Scholis Theologicis, quanquam ne hic quidem expedire putarim, ni sobrie fiat. Ceterum hoc genus fabulas agere in theatro promiscuæ multitudinis mihi videtur non solum inutile, verum etiam perniciosum. Malim igitur hoc esse persuasum, in hujusmodi labyrinthis non esse terendam ætatem aut ingenium, quam* Lutheri *dogma vel refellere, vel asserere.* Audis, *Luthere*, theatrum promiscuæ multitudinis, audis non esse terendam ætatem, & dubitas quid sentiam? Nec interim impingo tibi, quod tu rem ab Ecclesia definitam revocas in contentionem. Et si maxime loquutus essem de verbo Dei, respondi & in hoc peccari, si secus quam oportet dispensetur. Quanquam nobis non cum verbo Dei res est, sed cum tuis interpretationibus & assertionibus. Nec hîc habes quicquam quod mihi jure objicias, nisi quod civilius tecum ago quam res postulabat. Hæc cum sint evidentiora quam ut negari possint, nimirum intelligis quantum verborum, quantum dilemmatum, quantum dicteriorum, quantum impietatis & blasphemiarum incassum effuderis. Ego vero tua dogmata non appello fabulas, sicuti calumniaris, sed ajo eos, qui tales quæstiones ancipitibus argumentis tractant apud imperitam multitudinem, esse similes histrionibus, qui fabulam saltant apud populum promiscuum, non omnibus accommodam. Nec es tam rudis Latini sermonis, ut non intellexeris quid sentiam, sed ita tibi propositum erat, quemadmodum *Midæ* quicquid attigisset vertebatur in aurum, quicquid nancisci posses vertere in calumniam. Sperabam jam animum istum tuum saltem exsaturatum conviciis, sed modus nullus, omnia loquor inepte & ignoranter, quod meminerim Linguæ, quam habet peculiarem sacra Scriptura simul cum tropis. Et tu, qui nihil non apte dicis, sed scienter omnia, sic interpretaris mea dicta, quasi coner ostendere Scripturarum obscuritatem ex tropis, cum longe aliud agam: videlicet ut quemadmodum divina sapientia sermonem suum attemperat ad affectus captumque nostrum, itidem dispensator divinæ Scripturæ suam linguam accommodet ad utilitatem auditorum. Si clamas hoc esse Rhetorum commentum, audi mea verba, si habent: *Non quod hujusmodi mutationes cadant in naturam Dei, sed quod sic loqui conveniebat infirmitati tarditatique nostra. Eadem prudentia decet illos opinor, qui dispensandi sermonis divini partes susceperunt. Quædam ob hoc ipsum noxia sunt, quod apta non sint.* Hæc verba tam dilucida cum habeat mea Diatriba, vide quam apte, quam scite nobis hîc ingeris calumniam de Scripturarum obscuritate. Quanquam quis hoc tibi concesserit, tropos in Litteris divinis nihil habere obscuritatis, si modo adsit Grammatica, cum in Genesi passim torqueant tropi, & in allegoriis Prophetarum tantopere su-

sudent eruditissimi viri? Exagitas & illud quod scripsi, *satius esse, si apud imperitam multitudinem cum Paulo nihil sciremus nisi Jesum Christum, & hunc crucifixum*, ridesque nos si credamus *Paulum* apud *Corinthios* nihil aliud docuisse nisi has syllabas, *Christus est crucifixus*: quæ si alius, *Luthere*, diceret, merito cavillator vocaretur. Sed quam es hîc inepte salsus, tam in altero es impudens assertor, contendens *Christum* crucifixum omnia retrusa, omnes quæstiones, omnia tua dogmata complecti, omnes Christianos esse perfectos, quos non oporteat quicquam celari mysteriorum, sed Judæos esse pueros, ab his recondenda mysteria. Si Christianis veluti perfectis nihil est celandum, cur *Paulus* ait se habere sapientiam, quam loquitur inter perfectos occulte, cujus non putet *Corinthios* esse idoneos auditores, quod adhuc essent carnales, cur non omnibus Christianis communicavit ea quæ audivit raptus in tertium cœlum? Cur *Galatas* fovet lacte, differens solidum cibum? Atque hîc rursus oblitus es quod ante docuisti, verbum Dei esse prædicandum omni creaturæ, nunc fateris Judæos non esse capaces hujus sapientiæ, nec prædicandam nisi inter Christianos. In altero tibi repugnas, in altero fortiter asseveras quod nemo crediturus est, videlicet quod quicunque docet *Jesum* crucifixum, simul doceat, quicquid de libero arbitrio, de præscientia, de futuris contingentibus, de necessitate rerum omnium disseritur. Similiter & in tertio reclamabitur tibi, cum ais omnes Christianos esse perfectos.

51. Post hæc in ipso disputationis vestibulo, mira copia, parique vehementia, tractas quod à vobis cupiebam doceri, quibus argumentis nobis possit fieri certa fides, te cum paucis vera docere, cum cæcutierint tot Ecclesiæ Doctores, tot Academiæ, tot Concilia, & tot Pontifices, &c. cum Scriptura sit utrique parti communis. Hunc nodum utinam possis recte dissolvere! Nam id sæpenumero tentavi cum tuis, neque quenquam adhuc inveni qui potuerit. Fateor ingenue, torsit hic scrupus serio animum meum: & si cupis, ut dicis, carissimum fratrem lucrifacere, nihil prius est faciendum, quam ut hanc remoram amoliaris, patiar convitiorum tuorum colaphos & alapas, modo præstes quod cupio. Longum sit hîc repetere meam orationem super hac re, relegat qui volet locum in Diatriba. Nunc vide quam non absolvas quod miro calore suscepisti. Statim calumniaris, quod præfatus me in hac disputatione non usurum Orthodoxorum aut Conciliorum præsidiis, sed tantum auctoritate Scripturæ divinæ, quo vitem frustraneum laborem apud eos qui nihil admittunt præter sacras Litteras: ingenue fateor esse verum. Nec utor illis, nisi forte alicubi in enarratione Scripturarum: nam meam expositionem protinus rejecisses, prius quam audisses totam. Præterea quod non judicem eos Scriptores prorsum inutiles ad judicandam causam, non inficior. Ut enim primam auctoritatem tribuo Litteris divinis: ita non adspernor si quid tanti viri contulerunt ad intelligentiam sacrorum Voluminum, etiamsi non nesciam, illos ut homines alicubi labi. Nec video cur ista putaris dicenda, nisi forte hoc credis impium ac blasphemum aliquid tribuere Doctoribus, quibus tantum auctoritatis tot jam seculis detulit Ecclesia Catholica, quorum testimonia ne tu quidem gravaris citare quoties commodum est. Cæterum quod eam collationem ad te totam proprie trahis, inique facis, cum ego te nominatim exceperim, ne viderentur in te omnia dici, quæ dicebantur in quosdam mihi propius notos. Numero, dignitate, & auctoritate, atque etiam tempore, vos inferiores esse, res ipsa loquitur. Eruditionem, ingenium, spiritum, sanctimoniam sic illis tribui, ut vobis non detraxerim: & odiosam morum vitæque comparationem vitavi, ne quem offenderem. Quare nihil ad rem attinebat hîc te meminisse vitæ tuæ, cum ego vitam tuam ne verbo quidem unquam attigerim. Nec sum tam impudens, ut hominis ignoti vitam insecter, nec tam inci-

A vilis, ut ubi de dogmatibus est contentio, vitæ sordes ac domus latebras in medium adferam, etiamsi qua scirem reprehendenda. Sic & alias deprecaris avaritiæ gloriæque suspicionem ὑπολογούμενος, cum nullus accuset. In istis enim patiar te Deo causam dicere, cui stas aut cadis. Quod si nominis splendor, sanctimonia, dignitas, auctoritas eorum, quos tibi oppono, sic aliquando movit animum tuum, ut itidem esses affectus atque ego nunc sum, planeque desperares posse labefactari tot modis communitam auctoritatem, tanto debes æquior esse mihi, qui ut minus sapio, ita minus audeo. Teque obsecro, ut ostendas nobis, quibus rationibus istum scrupum tibi ipsi ex animo excusseris, tantamque conceperis fiduciam. Tu quidem appellas judicem Deum, testatus sinceritatem tuæ conscientiæ: verùm hoc agebam, ut indicares unde nobis constare posset, esse vera quæ tui sibi arrogant, præsertim cum videamus eos qui pari contentione sibi vindicant spiritum, tantis de rebus tam atrociter inter sese dissentire. Qui facile credit levis est corde: meritoque in nobis desiderares virilem constantiam, si temere deficeremus ab universa Ecclesia Catholica, nisi res esset nobis certissimis argumentis comprobata. Alioqui metuere debebas, ne parum firmos haberes discipulos, si tam facile relictis Doctoribus priscis, in tuam sententiam iremus. Nec enim hisce commoveor convitiis, *Nihil es nisi vox.* &, *Quid autem sit ostensio spiritus, quid miracula, quid sanctimonia, hec tria si à te requiram, quantum ex litteris & libris te novi, imperitior & ignorantior videris, quam ut una syllaba queas ostendere*: modo tu scientissimus omnium doceas nos quod scire cupimus. Sed videris mihi, *Luthere*, similis plagosis quibusdam litteratoribus, qui cum teneram ætatem erudiendam susceperint, cædendo, jurgando, convitiando bonam temporis partem consumunt. Per tuam omniscientiam, ut videtur, non licebit uti receptissimis vocabulis, adeo ut nec ficus liceat appellare ficus, nec ligonem ligonem. Et arbitror te tam scite definiturum quid sit spiritus, sanctimonia, miracula, ut declares in Ecclesia nec esse spiritum, nec sanctimoniam, nec miracula.

Quomodo Apostoli declararint spiritum suum, non cognovi nisi ex Actis Apostolorum, & ex Euangelio, nisi quod in illorum litteris videtur mihi spirare fragrantia quædam sancti Spiritus, quam in multorum scriptis non invenio. Ex iisdem litteris cognovi miracula ab Apostolis edita, & lego sequentibus signis à Deo confirmatum illorum sermonem. Nec aliis vestigiis deprehendo spiritum, sanctimoniam & miracula, in aliis probatis viris. Spirat quiddam in illorum libris longe infra Apostolos, quod spiritum & sanctimoniam illorum declarat. Deinde vitam & miracula didici ex historiis, quarum auctoritatem apud me confirmat Ecclesiæ consensus, qui memoriam illorum tam religiose colit. Adversus tot argumenta, non multum habet ponderis proverbium in Scholis jactatum, *Multos in terra pro sanctis haberi, quorum animæ sunt in inferno.* Hoc dictum cum tu è trivio hauseris, tamen mihi paulo ante exprobraras, quod multa loquar ex usu & publicis sermonibus accepta, quæ mire frigeant, si ad judicium conscientiæ vocentur. Atqui illud agebatur, ut quoniam nobis, quibus non est donata discretio spirituum, non constat de vestra conscientia, ratio quædam ostenderetur, quo possimus tuto fidere vestræ doctrinæ, rejecta ea quam tanto consensu sequutus est orbis Christianus, à tam multis, tam doctis, tam celebribus viris traditam. Ex hoc nodo multis modis conaris elabi. Primum negas quenquam Veterum edidisse miracula in nomine liberi arbitrii, sed in nomine *Jesu Christi*. Atqui paulo ante nos docueras, hoc nomen *Jesu Christi* complecti etiam hæc dogmata quæ tu nunc doces. Unde consequitur, ut quisquis edidit miraculum in nomine *Jesu*, credens cum illius gratia simul operari liberum arbitrium, in nomine liberi arbitrii miraculum ediderit. Nec ego doceo liberum

rum arbitrium non esse spiritus, sed humanum quiddam: quin potius arbitror Apostolos inter perfectos docuisse, esse liberum arbitrium, quod in nobis simul operetur cum gratia Dei, præsertim cum hanc sententiam ex ipsorum scriptis asserant eruditissimi viri. Aperis aliam rimam ad elabendum. Ais illos quantumvis spirituales aliquando ut homines juxta carnem sensisse. Non repugnamus: sed quod objicis est vobis cum illis commune, & redit comparatio, utris potius tribuendus sit spiritus, vobis an illis. Nec exigo à vobis miracula: sed cæteris paribus, argumentor illis potius habendam fidem qui miraculis claruerunt, quam qui nullis miraculis commendantur. Proinde non æquum facis, quod vicissim à nobis exigis miracula. Neque enim nos sumus hujus novi dogmatis auctores, sed eorum auctoritatem sequimur, qui sanctimonia miraculisque celebres sunt. Proinde nihilo verecundius à nobis exigis, ut miraculis asseramus liberum arbitrium, quam si quis exigat à Theologis, ut miraculis approbent Euangelii veritatem. Satis enim est hoc semel miraculis, & Orbis consensu fuisse comprobatum. Cæterum quod ludens ais, ab his qui asserunt exigi probationem, non ab his qui negant, & rursus adfers è Sophistarum aut Jurisperitorum Scholis proverbium, *Negativa nihil probat*: Primum respondeo, legem istam sophisticam in decretis Ecclesiæ nullum habere locum, nisi forte non compelleretur ad probationem, qui negaret *Christum* natum ex *Maria* virgine, aut negaret matrem ejus fuisse perpetuo virginem. Ad hæc tu non solum negas receptum dogma, sed asseris tuum. Perinde quasi quis ingressus fundum alienum, vi dejiciat eum qui à tritavo possedit, sic negans esse illius, ut asserat esse suum: an ab hoc non exigetur probatio? Imo jura favebunt possessori tituli præscriptionis, etiamsi quid defecerit in probatione. Si præscriptio quinquaginta annorum repellit vindicatorem, & constabilit jus possessoris, nos plus quam mille annis tenemus hoc dogma. Repellendus igitur eras, etiamsi tantum negares nostrum dogma: nunc tuum novum sic asseris, ut velis nos à tam vetusta possessione depellere. Et quando video te versari in rhetoricis, opinor te scire, in Anticategoriis quoniam intentio conjecturalis à reo retorquetur in actorem, ab utroque pariter requiri probationem: qualis est illa controversia inter cæcum & novercam, Occidisti patrem. Non ego, sed tu. Hîc fit uterque reus simul & actor, & ab utroque judex exspectat probationem. Itidem vos dicitis, Meum dogma pium est, vestrum autem hæreticum: nos totidem verbis regerimus intentionem. Vides quam inepte tibi arriserit proverbium illud, *Negativa nihil probat*. Denique sic loqueris, quasi nullus Veterum unquam probarit liberum arbitrium, cum ea res tot libris agitetur & hodie, nec ab uno. Variant, esto: sed in hoc consentiunt, quod liberum arbitrium sit aliquid, quod opitulante gratia nonnihil conferat ad salutem. At non admittis humanam probationem, sine miraculis & auctoritate sacrarum Litterarum. De miraculis jam dixi: testimonio Scripturarum & illi confirmant suam opinionem, sed illorum interpretationem rejicis. Verùm eodem jure nos possumus rejicere tuam absque miraculis. Proinde quod revolutus ad convitia jocosque, neque personæ quam geris, neque disputationi tam seriæ congruentes, provocas nostrum *Baal*, ut per liberum arbitrium vel unam ranam creemus, vel unum pediculum occidamus. Primum satis procaciter Deum Ecclesiæ, quem tot millia sanctorum adorant, qui statuerunt ac statuunt liberum arbitrium, *Baal* appellas, & tuæ congregationi verum Deum vindicas. Nec interim tamen quicquam adfers ad solvendam quæstionem.

55. Nihilo magis ad rem faciunt quæ congeris Capite proximo. Flagitas enim ut doceamus, quodnam opus bonum sancti fecerint vi liberi arbitrii, & hîc putas omnes nos futuros ranis & piscibus magis mutos. Cui non erit in promtu vicissim rogare, quod opus bonum in nobis agat gratia? Si nominaris, idem dicet fieri à libero arbitrio. Quod si mavis responsionem magis accommodam rei, nullus erit tam rudis aut infans, quin illico responsurus sit, Non hîc agitur de libero arbitrio miraculis asserendo aut abrogando: nobis enim pro miraculo est Scripturarum auctoritas, cum definitione Ecclesiæ. Quid igitur agitur? Hoc agitur, an constantis animi sit, deficere ab opinione, quam tot viri, sanctimonia miraculisque celebres, tradiderunt, deficere ab Ecclesiæ decreto, & animas nostras tuæ fidei committere, qui nuper cum paucis exortus es, cum nec tuæ congregationis proceres vel tecum vel inter ipsos consentiant: imo cum ne ipse quidem tecum consentias, qui in hac ipsa assertione aliud dicas in principio, aliud in progressu, παλινῳδῶν quod prius dixeras. Nam quod obiter arguis liberum arbitrium non esse rem spiritus, sed humanum inventum, ex eo quo initio confessus sum hanc quæstionem & ante *Christum* fuisse jactatam inter Philosophos, vides, opinor, quam frigida sit tua ratiocinatio. Mundum fuisse conditum docet *Plato* cum Poetis: an ideo Christiani non recte asserunt Mundum esse conditum, refellentes eos qui docent Mundum non habuisse initium? *Plato* docet animas superesse à morte corporis, an ideo nobis non est idem asserendum? Philosophi docuerunt Deum esse mentem, summe potentem, ac summe bonam, quæ nusquam non adsit, cum nullo loco possit comprehendi, an non eadem pie asserunt Christiani? *Aristoteles* in Oeconomicis docet inter maritum & uxorem oportere mutuam esse caritatem, ac perpetuam amicitiam, qua arctior inter homines esse non possit: an ideo *Paulus* male præcipit, *viri diligite uxores vestras?* &c. Aliaque sunt innumera, quæ nobis sunt communia cum Ethnicis Philosophis, nec id elevat auctoritatem dogmatum nostrorum, sed confirmat, quod illi per lumen naturæ nonnihil viderunt earum rerum, quas nobis tradit Scriptura divina. Sed non credimus Philosophis, nisi cum Scriptura consentiant. Fateor, & liberum arbitrium ex Scripturis asserimus, perperam, inquies, intellectis. Ergo de interpretatione contentio est. Tu necessitatem rerum omnium paulo ante probabas ex *Virgilio*, & liberum arbitrium, ideo non putas asserendum, quod à Philosophis tractatum sit?

56. Reliqua quanto copiosius prosequeris, quoniam nihil faciunt ad id quod proposueram, tanto plus verborum perdis. Exigis ut tibi præscribamus formam ac vim liberi arbitrii, quid sit, quid possit, quid agat. Atqui jam ante confessus es omnia fuisse prodita Sophistis, quid sit, quid valeat, quid agat, quomodo habeat, &c. Videlicet ita postulabat tua rhetorica, ut ibi in odium mei laudares Sophistas, quos cum nusquam non appelles impios ac blasphemos, ibi negas illos βλασφημεῖν quemadmodum ego facio. Si blasphemi sunt, si impii, si hostes Christianismi, si cæci, cum dogma sit mihi cum illis commune, quomodo liberas illos blasphemia, quam in me criminaris? Nos cum Ecclesia descripsimus vobis liberi arbitrii naturam, vim & actionem, sed ea descriptio, quæ placet Ecclesiæ Catholicæ, tibi tuisque displicet: probamus ex Litteris sacris; sed nostra interpretatio tibi non placet. Tu necessitatem probas ex *Virgilio* & sacris Litteris, sed tua interpretatio non placet Ecclesiæ. Quomodo igitur nobis comprobabis tuum dogma? Stipulaberis à nobis, ne quid requiramus aut recipiamus præter Litteras sacras, sed sic ut tibi concedamus, ut eas tu solus interpreteris, submotis omnibus. Sic victoria penes te fuerit, si patiamur te non dispensatorem, sed dominum fieri divinæ Scripturæ. Porro quod hîc viris sanctis & Orthodoxis à me laudatis insultas, haud præter morem tuum facis.

57. Piget tantæ loquacitati respondere, cum extra causam dicantur omnia. Quando incipies aliquid dicere de tribus capellis? Absolve collationem nostram, & indica utris potius debeamus fidere, tibi, an tam augusto Senatui? Nostram orationem ferre non potes, qui

qui nihil sim nisi vox, & nos *Archytæ* crepitaculum sine fine feremus, tot supervacaneis, tot convitiis & insultationibus radens aures nostras? Rursus hîc mihi impinguntur mea scripta. Admonui ut relictis humanis inventiunculis adeant fontes divinorum Voluminum, & nunc mihi contrarius, aliud facio quam doceo. Quî sic? Quia scribo Diatribas, celebro decreta Pontificum, auctoritatem hominum jacto. In Diatriba non utor vel Pontificum, vel Conciliorum, vel Orthodoxorum auctoritate ad asserendum liberum arbitrium: & si fecissem, aliquanto tolerabilius fecissem, quam quod tu mihi libellum *Melanchthonis* citas, velut ejusdem auctoritatis cujus sint Scripturæ Canonicæ. Sed in hoc duntaxat induco collationem istam, ut nobis aperias, cur tibi potius credere debeamus quam illis. Proinde vides ipse quam sit impudenter vanum quod addis, me nihil intentatum relinquere, quo vos avocem à simplicitate pietatis Christianæ. In Diatriba non meum, sed Ecclesiæ dogma defendo, verum absque præsidiis Ecclesiæ, & defendo è sacris Litteris, non ut commentum hominum, sed ut sententiam divinæ Scripturæ. Et hujus vanitatis manifestissimæ adeo te non pudet, ut prioribus semper addas impudentiora. Sic enim ex assumtis falsis elicis conclusionem falsissimam: *Ex quo facile intelligimus*, inquis, *nec ex animo te ista nobis consuluisse, nec quicquam serio te scribere, sed inanibus bullis verborum tuorum confidis te Orbem posse ducere quocunque vis. Et tamen nusquam ducis, cum nihil prorsus dicas nisi meras contradictiones per omnia & ubique.* Hæc vere tua sunt, *Luthere*: ante constitueras excusare animum meum, nunc de animo meo pronuntias, quod ne illa quidem ex animo scripsi, quæ juxta tuam quoque sententiam recte scripsi. Quid autem impudentius quam me velle ducere Orbem meis scriptis, qui semper solus esse volui, nec passus sum ullam factiunculam mihi adjungi, id quod tu facis ambitiosissime. Nec hujus animi me pœnitet: malo, malo esse ovis gregaria, quam dux suilli aut hircini pecoris. Jam cum nihil dicam nisi meras contradictiones per omnia secula seculorum & ubique, tamen tu nondum vel unum locum proferre potuisti, in quo non mihi constem. Hoc crimen non prius objicere debebas *Erasmo*, quam tu respondisses iis, qui tuas contradictiones plurimas, è tuis scriptis decerptas, tibi libris editis ingerunt. Addis: *Ut rectissime dixerit, qui te ipsissimum Proteum aut Vertumnum appellavit.* Nonne sciebam futurum, ut ex maledicis libellis aliquid mutuareris in me jaculandum? Et tamen is, quem tu, ut conjicio, dicis rectissime dixisse, tuo *Philippo* visus est furere cum illa scriberet, quod litteris quoque suis testatus est. Et si rectissime dixit ille, tu pessime dicebas, cum me summum in Theologia faceres. Sed nihil est miri, si tibi ex summo Theologo nunc factus sum *Vertumnus*, cum idem qui tum tibi scribebar hircus insignis hærens in vepribus, nunc factus sim porcus de

58. grege *Epicuri*. Post hæc ridicule repetis nobis nostram affirmativam, & vestram negativam, de qua jam ante dictum est, nosque vocas insanissimos, qui dogma de libero arbitrio postulemus à vobis admitti, non ob aliud, nisi quia à multis, magnis, & antiquis sit assertum. Quid fingi potuit impudentius, cum ego profitear me in Diatribæ conflictu cessurum, nisi testimoniis Scripturarum probaro quod assero. Ac rursus hîc satis procaciter insultas Græcis Orthodoxis, quibus miro lemmate adimis omnem auctoritatem, videlicet, quod sancti nonnunquam enarrarint ut homines, & ostendis periculum ne quoniam *Petrus* fuit sanctus, credamus illum recte monuisse Dominum ne pateretur. Sic disputat, qui nihil non scite, nihil non apte dicit. Pulchre scilicet *Petrus* adhuc Judæus confertur cum *Petro* jam Spiritu Sancto afflato. Et quomodo videri possit hoc recte dixisse *Petrum*, *absit hoc à te Domine*, cum mox reprehensus sit à Domino? *Vade retro*, &c.

59. Et velut hæc tam scite dicta non sufficiat proposuisse semel, addis proximo Capite: *Qui citant veterum sanctorum opiniones similes esse his, qui ridiculi gratia garriunt non omnia esse vera quæ sunt in Euangelio, adferentes illud ex* Joanne: *Nonne bene dicimus nos, quod Samaritanus es & dæmonium habes?* & rursus: *reus est mortis.* Quo ruis, *Luthere*, aut quid tibi vis cum istis tuis vere blasphemis comparationibus? Qui citat aliquid ex eorum libris, quorum memoria tot seculis sacro-sancta est Ecclesiæ, quorum scripta publicitus leguntur in templis, nihilo rectius facit quam qui scurrantur, Judæorum impiorum dicta citantes ex Euangelio? Quoties autem tu quoque citas *Augustini Gregorii*que testimonia? Quî minus hæc tua comparatio quadrat in te quam in nos? An in his, quæ pro te faciunt, loquuti sunt ex Spiritu, in his, quæ contra te faciunt, secundum carnem? Ne postula igitur, ut in causa liberi arbitrii prosit tibi quod *Augustinus* toties abs te stat (ut jactas, quanquam hoc mox falsissimum esse docebimus) ne tuam comparationem in te retorqueamus: aut si in totum adimis illis auctoritatem, desine abuti illorum testimoniis, si multa pie, si multa præclare dixerunt, tametsi lapsi in nonnullis, permitte nobis, ut quæ bene dicta sunt utamur, quod juris & vobis sumitis. Sed jubes ex illorum libris eligi meliora, prætermissis his, quæ juxta carnem loquuti sunt. Elegimus meliora, vos item elegistis meliora, sed nos ea dicimus meliora, quæ consentiunt cum dogmatibus Ecclesiæ, vos quæ faciunt pro vestris dogmatibus. Quis hîc litem dirimet, utri melius eligant? At hoc inquirebat mea comparatio, ad quam tu nondum quicquam respondes, nec videris omnino responsurus. Nec tibi videris hactenus satis debacchatus in Doctores Ecclesiæ probatissimos, nisi divo *Hieronymo* impietatem, sacrilegium & blasphemiam impingeres, eo quod scripsit, *virginitas cœlum, conjugium replet terram.* Plane impium, sacrilegum & blasphemum est dictum, te depravante: *Quasi*, inquis, *Patriarchis*, *Apostolis*, *& Christianis conjugibus terra, non cœlum debeatur, aut quasi virginibus Vestalibus in Gentibus sine Christo cœlum debeatur.* Quam nihil tibi frontis in detorquendo. An *Hieronymus* ibi loquitur de virginitate, quæ cœlebs est absque *Christo*? An sic insanit ut talibus promittat cœlum? Rursus an Patriarchas excludit cœlo, quod habuerint uxores? Quid igitur dicit? In hoc præfert sanctam virginitatem sancto conjugio, quod conjugium in hoc institutum est, ut mortale genus cresceret & propagaretur, juxta illud: *Crescite & multiplicamini, & replete terram:* virginitas autem quamvis non augeat in terris hominum numerum, tamen doctrina castissimaque vita plurimos adtrahit, ac, ut ita dixerim, gignit cœlo. Unde & Dominus beatos pronuntiat, qui se castrarunt propter regnum Dei. Ex hoc numero fuerunt Apostoli, quorum ut aliquot legimus fuisse uxores, ita non legimus eos post susceptum Euangelii negotium, uxoribus usos fuisse. Eundem in tua disputatione quam irreverenter tractas, eo quod scripserit quædam Scripturæ testimonia apud *Paulum* pugnare quæ suis locis non pugnant. Hîc non satis est illum vocasse lusciosum, ineptum, nugonem, nisi tandem exsecrareris illius os sacrilegum. Etiamsi quid lapsus esset *Hieronymus*, poterat excusari civiliter, & si non esset locus excusationi, conveniebat errorem modeste corrigi. Hoc, opinor, officium velles tibi præstari si quid accidisset simile. Nunc sciebas *Hieronymum* optime sentire de *Paulo*, nec illud in eo criminari quod abuteretur testimoniis Scripturarum, sed quod nihil esset reconditum in Scripturis, quod ille non accommodaret ad Euangelii comprobationem. Qui sic debaccharis in *Hieronymum*, non pateris alios, quamvis civiliter abs te dissentientes.

Jam quod dixeram non esse credibile, Deum tot seculis dissimulasse tam perniciosum Ecclesiæ suæ errorem, ut nulli sanctorum suorum revelarit, quod vos Euangelicæ doctrinæ caput esse contenditis, hoc modo refellis, sophistam agens, ut dicas in nullo sanctorum, 60.

rum, aut in Ecclesia quicquam erroris fuisse dissimulatum, cum sancti non sint nisi qui aguntur Spiritu Dei, Spiritus autem non errat, cumque *Christus* cum Ecclesia sua maneat usque ad consummationem seculi: sed huc tendit tua ratiocinatio, ut intelligi velis, incognitum esse qui sint sancti, quæ sit Ecclesia, quin insuper illud conaris persuadere, sic Deum moderari res mortalium, ut ibi videatur esse sanctorum Ecclesia, ubi non est, contra ibi sit, ubi non videtur: Item semper habitos pro sanctis, qui fuerunt impii, pro impiis habitos, qui fuerunt sancti. Sed hæc dum copiose declamas, quid aliud quam confundis ac subvertis prorsus omne judicium Ecclesiæ, & auctoritatem arrogas omnibus hæreticorum conventiculis? Negas consequi, si Deus passus est viros eruditissimos longa serie seculorum errare, statim & Ecclesiam errasse, illam, inquam, Ecclesiam, quam tu dicis occultam esse, nec ostendi posse. Unde igitur tibi constat, quod *Wiclevus* fuerit vir sanctus, & *Ariani* fuerint hæretici? An ideo sanctus est *Wiclevus* quod damnatus sit ab Ecclesia, quam tu Papisticam vocas? Eadem ratione dices & *Arium* fuisse sanctum, quod ab eadem Ecclesia damnatus sit. Hîc si provocabis ad Scripturas, quæro num defuerint *Arianis* Scripturæ. Non defuerunt, inquies, sed eas perperam interpretabantur. Sed unde nobis hoc constat, nisi quod illorum interpretationem rejecit Ecclesia, diversæ partis approbavit? Idem dici poterat de *Pelagio*, qui tibi quoque est impius hæreticus, non perinde, opinor, quod damnatus sit ab Ecclesia Romana, quam quod repugnet tuo dogmati. Verùm donemus fieri posse, ut generale Concilium sit ita corruptum, ut aut nemo sit qui Spiritu Dei agatur, aut si quis est, non audiatur, sed ex malorum opinione fiat Senatusconsultum, tamen probabilius est illic esse Spiritum Dei, quam in privatis conventiculis, in quibus fere deprehenditur spiritus Satanæ. Si non potest ostendi Ecclesia Dei, & tamen oportet esse aliqua certa judicia, tutius opinor publicam auctoritatem sequi, quam hujus aut illius opinionem, qui contemtis omnibus jactet suam conscientiam ac spiritum. Si satis est dicere, habeo Spiritum, credendum est igitur multis diversa nobis ingerentibus, cum vera non possint esse quæ dissonant. Quanquam ego non hoc agebam, an credendum esset, quicquid sancti docuissent, aut indubitatum esset quicquid Ecclesia definisset, sed æquatis cæteris, volebam hoc probabilius videri, quod à talibus viris probatum esset, & publica Ecclesiæ auctoritate confirmatum, quam quod hic aut ille de suo proferret. Nec tu tamen audes dicere, quod hic ab origine Mundi semper fuerit Ecclesiæ status, ut dicerentur populus Dei qui non essent: alii rursus essent, qui neque sancti dicerentur, neque populus Dei, sed sic proponis, quis scit? Si fateris nesciri, quid agit tua assertio, quæ Conciliorum & Orthodoxorum omnium auctoritatem rejicit, ac rescindit omnia fere Ecclesiæ decreta? Si nobis constaret in vestra Ecclesia esse Spiritum Dei, merito hanc rejiceremus cum vestra pugnantem. Nunc cum fatearis incertum esse ubi sint sancti, ubi sit vera Ecclesia, quæ non errat, aut incerti fluctuabimus, aut sequemur ea quæ veris sunt propiora. Quod autem me provocas, ut ex Papæ regno vel unum proferam Episcopum qui suo fungatur officio, aut unum Concilium, in quo sit aliquid decretum quod faciat ad Christianam Religionem, ac non potius ad profanas nugas de palliis, dignitatibus ac censibus: quod ad priorem partem attinet, ut fateor esse paucos Episcopos, qui vere agant Episcopos, ita quosdam proferre liceret, in quibus non desideres pii Præsulis officium, inter quos numero *Jo.* Episcopum *Roffensem*. Sed hunc protinus rejicies, quod in te scribat, & ideo nihil habebit ponderis tua rejectio. Nec est quod hîc clames me in gratiam illius scribere, nihil ab illo census vel accipio vel ambio, & in multis dissidet à meis opinionibus, nec meis studiis ita multum tribuit. Postremo quid illo tuo simili dissimilius: *Ciceronem Deus permisit errare in causa liberi arbitrii, ideo non est dissimile veri, si quis dicat, quod Deus permiserit doctissimos ac sanctissimos Ecclesiæ viros similiter errare.* Quid Deus revelarit Ethnicis Philosophis aut Oratoribus non excutitur in præsentia, sed quid fugerit illos, qui gustaverunt Spiritum Dei, & in divinis Litteris multos annos diligentissime sunt versati. An ideo non assequuti sunt, quia variant sententiis, aut quia disputant suspensa sententia? Sic nec vos consentitis in vestris dogmatibus. Et hic dicis, *quis scit?* Verùm an ideo Christiani non constantissime credunt resurrectionem corporum, quod Philosophi summi vacillanter de ea disputant? Addis quod Deus sanctos suos abscondit, ceu nobile margaritum non objiciendum porcis, ne impius videat gloriam Dei: & tamen Euangelium dicit, *ex fructibus eorum cognoscetis eos.* Si arbor bona juxta atque mala ex fructibus cognoscitur, est aliquod de piis & impiis judicium etiam in hoc seculo, licet certissima sint Dei judicia. Et hic erat locus disputandi de comparatione fructuum, nisi decretum esset eam Camarinam non movere.

Hîc, *Luthere*, suspicor mihi rem esse cum rhetore, cujus modestiam utinam tu in omnibus tuis scriptis fuisses imitatus, longe pauciores abs te alienasses, aut, si tibi credimus, ab Euangelio! Tu nullum convitiandi modum nosti, neque quicquam omnino probare potes in eo qui refragatur tuæ sententiæ: hic tametsi in disputatione satis scurriliter deliciatur in Diatribam: *Quid agis mea Diatriba, & domina Diatriba*, tamen te moderatior est, nisi quod studuit observare decorum personæ quam sustinet. Quanquam quæ hîc disputat de sanctis, de Ecclesia, non multum faciunt adversum me, qui non pugnem adversus tuam sententiam ex illorum auctoritate, sed ex divinis Litteris. Cæterum posita rerum æqualitate, ex quibus tu judicari vis, & hominum sententia in æquilibrio nutante, quæro an aliquid momenti debeat habere Veterum & Ecclesiæ auctoritas. Hic erat scopus disputationis meæ, ad quem oportebat argumenta tua dirigere. Fateris esse Ecclesiam quam allego, fateris esse sanctos quos adduco, sed distinguis canonem caritatis quæ fallitur, & fidei quæ non fallitur, quæ distinctio huc tendit, ne quem credamus sanctum, nisi divinitus declaratum. Caritas credit omnes sanctos qui baptizati sunt, fides non item. Ut hæc ita habeant, tamen quoniam caritas, quæ sperat omnia, multis etiam argumentis confirmata credit orthodoxos Patres fuisse sanctos, in ancipiti re tantum habere momenti debet, ut in eos simus procliviores, qui tot seculis publico Orbis præjudicio commendati sunt, quam in eos, qui non alio nomine commendantur, nisi quod baptizati sunt. Itaque si vultis illorum auctoritatem nihil valere ad confirmandam opinionem, nec vestra, nec ullius omnino valere debet. Ad electionem meliorum jam respondi, quemadmodum ad Scripturæ testimonia, cum & electio sit utriusque partis, & interpretatio. Proinde nec illa cantilena ad me pertinet, qua dicis quosdam posthabito judicio confusa vorare omnia, aut perverso judicio meliora respuere. Ut tales aliqui sint, tamen non est tam male suspicax caritas, ut talem opinionem concipiat de proceribus Ecclesiæ, nisi si quod præscribunt, manifestam præ se ferat impietatem.

Sed tandem accedis ad nodum quæstionis. *Si*, inquis, *abscondita est Ecclesia, si latent sancti, quid cui credemus? & ut tu argutissime disputas, quis nos certos faciet unde explorabimus spiritum? Si eruditionem spectes, utrinque sunt Rabini; si vitam, utrinque peccatores; si Scripturam, utrique amplectuntur. Sin Scripturam judicem facimus, hujus multis in locis incerta est interpretatio, & utraque pars Scripturam ad suum trahit sensum. Unde sequitur ut hîc Scepticos agamus, nisi quod tu*, inquis, *omnium optime facis, qui sic te dubitare dicis, ut veritatem quærere te & discere testeris, interim in eam partem inclinans quæ liberum arbitrium asserit, donec veritas elucescat.* Finge mihi nullum esse sensum genii aut phraseos: an mihi, *Luthere*, putas obscurum, quis

hæc scripserit? Non tam dissimili voce sunt psittacus & coturnix. An tu unquam dicere sustineres, *ut tu argutissime disputas*, cui ignoranter & inscienter dico omnia? An tu sic loqui posses, *nisi quod tu omnium optime facis*, cum hactenus tam petulanter debacchatus sis in *Erasmum*, velut in *Scepticum* & *Scepticis* deteriorem, nimirum totum *Lucianicum* & *Epicureum*? Rursus, posses tu dicere, *Neque nihil dicis, neque omnia:* qui ubique jactas me nihil dicere, neque quicquam adferre præter bullas & ampullas verborum? Verùm hæc quomodo se habeant, non ita multum refert.

64. Tandem explicaturus nodum, facis quod in Sophistis soles calumniari, inducis duplicem claritatem Scripturæ divinæ, item duplex judicium probandorum spirituum. Alterum est, quo quisque singulari dono Dei illustratus, certissime judicat & discernit omnia dogmata: de quo *Paulus* 1. *Corinth.* primo: *Spiritualis omnia judicat, & à nemine judicatur.* Et hanc appellas interiorem claritatem Scripturæ divinæ. *Hoc*, inquis, *forte voluerunt qui tibi responderunt, omnia esse judicio spiritus decernenda.* Imo novi quendam, cui non crediderim hunc adesse spiritum, quem sibi vindicabat, cum eum compererim certissimis argumentis mendacissimum simul & gloriosissimum, ac maledicentiæ insatiabilis. Deinde non hoc sensit quod tu interpretaris: cum enim illi fuissem hactenus assensus, ut hunc aut illum suus spiritus redderet certum, perrexi quærere, unde hoc mihi constaret, qui non haberem donum dijudicandi spiritus alienos: ita fieri, ut, quod tu quoque fateris, illius certitudo meam dubitationem non eximeret, ille revocavit disputationem ad Scripturas: rursus cum objicerem varias interpretationes, nihil aliud respondit quam Spiritus, Spiritus. Quare si tu potes hoc, quod aggressus es, dissolvere, rem non mediocrem peregeris. Fateris igitur, hoc judicium nihil prodesse aliis, sed tantum illi qui hoc spiritu præditus est. Alioqui phanaticis omnibus esset habenda fides, majore contentione jactantibus se habere spiritum, quam illi faciunt qui vere donum hoc singulare possident. Ostendis igitur aliam Scripturæ claritatem, videlicet externam. Item externam Spiritus declarationem, qua pro aliorum etiam salute certissime judicamus de spiritualibus, deque dogmatibus omnium. Age, jam inhians exspecto certitudinem istam. Addis hoc judicium maxime pertinere ad duces ac præcones verbi, quos arbitror vel Episcopos esse vel Theologos: qui si inter se concordarent in explicandis sacris Litteris, haberemus quod certum sequeremur: nunc nostri præcones aliud docent quam tu, & tui sic inter sese dissentiunt, atque adeo tibi fortiter reclamant. Ubi est igitur certum judicium, quo etiam in Ecclesia probamus aut improbamus dogmata ex sacris Litteris, quæ regula est certissima, lux spiritualis Sole clarior? At sentis, ac fateris ipse te nihil agere, nisi hoc quod assumis, cum sit controversum probaris, teque id
65. facturum polliceris. Age, sequimur, si forte præstes quod promittis, certe cupimus. *Moyses* dicit Deuteronomii XVII. de judicio deferendo ad Sacerdotes, *si qua difficultas inciderit, quam judices inter se variantes non possint explicare*, &c. *Quomodo*, inquis, *judicabunt de re controversa secundum legem, nisi lex sit externe clarissima?* Respondeo duobus modis: primum, si lex fuerat externe clarissima quibuslibet sensu communi præditis, cur ipsi judices non explicabant nodum, quos probabile est non ignorasse legem? nec ideo dicuntur variasse sententiis, quod legem non tenuerint, sed quod causa fuerit difficilis. Et ideo rejicitur ad Sacerdotes, tanquam legis peritiores. Altero modo sic respondeo, *Mosen* non illic sentire de difficultatibus, quæ exoriuntur circa quæstionem liberi arbitrii aut similibus, sed de crassioribus, quarum aliquot illic exprimit exempla, videlicet inter sanguinem & sanguinem, causam & causam, lepram & non lepram. Porro quod adducis ad confirmationem argumenti tui, de legibus profanis, per quas lites componi non possent, nisi essent clarissimæ, contra te facit: nam ut non inficiamur, per leges plurimas dirimi controversias, ita manifestum est in legibus Principum plurimas esse tenebras. Alioqui quorsum attinebat tot annis cognitioni legum dare operam, si tam dilucidæ sunt, ut unicuique sint clarissimæ qui Linguam teneat, neque careat sensu communi? Inanem igitur operam sumserunt, qui tot voluminibus conati sunt legum difficultates explicare. Ineptiunt judices & senatus, qui nonnunquam annis aliquot fatigantur in unius causæ cognitione. Non recte dixit ille, qui juris nodos & legum ænigmata solvat. Nec valet tua collectio, si tanta lux est in legibus profanis, quanto major esse debet in Litteris, quæ pertinent ad æternam salutem. Primum major est rerum obscuritas, quæ tractantur sacris Voluminibus: deinde non impie dictum est cum ab aliis Orthodoxis, tum ab *Augustino*, cui tu non sine causa multum tribuis, Deum obscuritatem aliquam data opera reliquisse in sacris Litteris, quo magis excitaret nobis scrutandi studium.

Adducis ex Psalmo XVIII. *Præceptum Domini lucidum* 66.
illuminans oculos. Sed præceptum dicit lucidum, non universam Scripturam, quæ etiamsi lucida est *Davidi* aut aliis afflatis Prophetico Spiritu, non statim dilucida est omnibus qui tenent Grammaticam, & habent sensum communem, quod tu toties affirmas. Rursum adfers ex Psalmo CXVIII. *Declaratio sermonum tuorum illuminat, & intellectum dat parvulis.* Accipio testimonium, si tales parvulos sentias, qualis fuit *David*, & super quos requiescit Spiritus Domini: sin de quovis qui sciat Linguam, multo secus habet res. Rursus quod citas ex *Esaiæ* Cap. VIII. *Ad Legem magis & testimonium*, &c. non dicit Propheta nihil esse obscuritatis in sacris Voluminibus, sed minitatur illis tenebras, qui consulunt *Pythones* ac ventriloquos. Nam eodem in loco additur, *Nunquid non populus à Deo suo requiret visionem?* &c. Latebat *Christus* in Lege, & tamen verba Legis non quibuslibet erant perspicua qui sciebant Hebraice, sed à Scribis in Lege exercitatis petebatur consilium ex Lege, veluti cum *Herodes* consuluisset de puero *Jesu*, ubi foret nasciturus. Iterum *Zachariæ* Cap. II. jubet populum ex ore Sacerdotis Legem requirere: *Pulcherrimus scilicet Angelus*, inquis, *qui nuntiet, quæ tum ipsi sunt ambigua, tum populo obscura.* Quin igitur vos *Zachariæ* monitis obtemperantes, legem requiritis ex ore Sacerdotum & Pontificum? Ad hæc quid erat necesse discere legem à Sacerdote, cum quivis è plebe, qui sciret Linguam & haberet sensum communem, facile posset legem clarissimam intelligere? Ergo qui jubet Legem requiri ex ore Sacerdotis, significat eam non quibuslibet esse perspicuam, sed ostendit idoneum Legis interpretem. Iterum ex Psalmo CXVIII. *Lucerna pedibus meis verbum tuum, & lumen semitis meis:* non tractat de perplexis quæstionibus, sed de præceptis recte vivendi, quæ prælucent & indicant, quid expetere, quid fugere debeamus. Et si maxime torqueas ad totam Legem, non quadrat in quemlibet Grammatices peritum quod quadrat in *David*. Hactenus ex Veteri Testamento, sed qualia trecenta possis adducere: pergis ad Novum. Ad Rom. II. *Paulus* dicit Euangelium in sanctis Scripturis promissum. *Qualis autem*, inquis, *testificatio si obscura est?* Si nihil erat obscurum in Prophetarum oraculis & figuris Legis, cur umbræ vocantur? Et cur lucem vocamus Euangelicam, nisi quod quæ figurarum involucris tegebantur in Lege, per Euangelium sunt in apertum prolata? An ibi nihil erat de *Christo* prædictum, quod non omnibus esset clarissimum, modo scirent Hebraice? Imo nec discipuli Domini post tot sermones auditos, post tot visa miracula, post tot notas & indicia, quæ de *Christo* Prophetæ prædixerant, intelligunt Scripturas, donec *Christus* illis aperiret sensum, ut intelligerent Scripturas. Jam *Paulus* ad *Corinthios* de claritate *Moysi Christi*que disputans, tantum eminentis claritatis tribuit Euangelio, ut dicat, id, quod claruit in hac parte, de Lege loquitur, ne glorificatum quidem

dem fuisse. Quid quod data opera Deus voluit vaticinia de *Christo* non quibuslibet esse perspicua? quemadmodum etiam in terris prædicari noluit ante mortem quod esset *Messias*, quod sic expediebat ad peragendum humanæ salutis negotium. Cæterum ubi jam Apostoli nuntiarent ea esse peracta, quæ Prophetæ prædixerant, tum & Lex collata cum factis erat dilucidior, factumque est ut & Lex adstrueret fidem Euangelio, & Euangelium illustraret Legis ænigmata. Nimirum hoc sensit *Petrus*, qui propheticum sermonem similem facit lampadi lucenti in caliginoso loco, nec omnia reliqua facit tenebras, cum *Paulus* etiam Ethnicis Philosophis tantum tribuat lucis, ut Deum, & hujus sempiternam divinitatem nosse potuerint. Omnis veritas lux est. Et ab illis plurima vera prodita sunt, quæ cum Christianorum dogmatibus consentiunt. *Joannes* erat lucerna ardens, quod prædicaret verbum Dei. Eadem de causa *Paulus Thessalonicenses* Mundi luminaria vocat, quod verbum vitæ tenerent, at non ideo quicunque illorum sciebat Grammaticam, intelligebat quicquid est difficultatis in sacris Litteris. *Christus* erat lux Mundi, sed tamen in eo latebat divina natura: neque statim nos assequimur quicquid est in *Christo*. Istiusmodi testimonia sexcenta poteras vel ex indicibus congerere, in quibus luminis mentio.

Sed his etiam frigidiora quæ sequuntur: *Quid faciunt Apostoli, dum suas prædicationes per Scripturas probant, an ut nobis tenebras suas majoribus tenebris obscurent? vel ut notius per ignotius probent?* Quando nobis hîc desines ingerere Prophetas, Baptistas, & Apostolos, de quorum spiritu nemo dubitat, & quorum est sacrosancta auctoritas? Illi quoniam habebant intus Spiritum magistrum, quod erat obscurum in litteris Prophetarum explicabant. Nos de tuo tuorumque spiritu loquebamur, qui profiteris nihil esse in sacris Litteris quod tibi sit obscurum, si modo Grammaticam teneas: exigebamusque ut istius certitudinis tuæ faceres fidem, quod adhuc frustra conaris. *Christus*, inquis, *apud Joannem, jubet Judæos scrutari Scripturas, de ipso loquentes: quæ si obscura sunt, reddit illos ambiguos.* Imo si nihil habent obscuritatis, quid sibi vult illud verbum, *scrutamini?* Non enim dicimur scrutari Solem, qui est expositus omnium oculis, sed quod abditum est scrutamur. Et tamen cum addit Dominus, *Illa enim de me loquuntur*, multum lucis addidit, indicans scopum prophetiæ. Sic in Actis docti monitique per *Paulum*, Scripturas cum his, quæ gerebantur ac tradebantur, conferebant, multa non intellecturi, nisi lucem hanc addidisset Apostolus. Nos igitur non fecimus eas obscuras, sed ipse Deus sic aliquam obscuritatem illis inesse voluit, ut tamen esset omnibus satis lucis ad salutem æternam, si quis intendat oculos, nec desit adjutrix gratia. Nemo negat certissimam veritatem in sacris Libris, sed ea nonnunquam figurarum & ænigmatum involucris obtecta est, ut egeat scrutinio & interprete, sive quod Deus sic voluerit exercere simul & excitare nostram tarditatem, quemadmodum ait *Augustinus*: sive quod jucundior est veritas & acrius afficit animos hominum, cum eruta fuerit, & per tenebras involucrorum nobis eluxerit, quam si fuisset oculis quorumlibet exposita: sive quod thesaurum illum sapientiæ noluerit quibuslibet prostitutum. Proinde nihil agis, unum aut alterum locum proferens, qui nihil habeat obscuritatis. *Deus creavit cœlum & terram.* Hunc locum proponis ut nihil habentem obscuritatis. Neque enim in verbis est quicquam tropi, vel ambiguitatis. Et tamen vides quam hîc quoque sudarint interpretes, quid hîc dicat cœlum, quid terram, & an ordine crearit singula, an simul uno nutu omnia. His explicatis restat allegoriæ nubilum, ut *Hieronymus* vocat. Dices, ejusmodi difficultatum cognitio non est necessaria ad salutem: idem sibi volebat specus Corycius, qui tibi stomachum movit, cum altius scrutamur divinas Scripturas quam necesse est, aut quam pro captu nostri ingenii, tum humanæ mentis oculis occurrere tenebras, in quibus abstrusa est æternæ sapientiæ majestas, adoranda potius quam pervestiganda, quod idem cum ipse doceas aliis verbis, distinguens lumen gloriæ & gratiæ, me docente impium est, quod te docente pium. *Verbum caro factum est.* Quid apertius? Verùm nobis, quibus explicatum est mysterium, legat eadem verba *Demosthenes* si reviviscat, non intelliget. Ac nos quidem Filium Dei suscepisse naturam humanam scimus & profitemur omnes. Et tamen multa tractantur circa hæc verba, quomodo solus Filius susceperit hominis naturam, & quomodo divina natura per animam humanam in eandem hypostasim adglutinarit sibi corpus mortale, & quomodo ex guttula purissimi sanguinis Spiritus Sanctus finxerit illud sanctum corpusculum, araneoli, ut ajunt, magnitudine, & an anima *Christi* statim ut creata infusaque est corpori, fuerit donata beatifica visione, & an Deus potuerit illi plus impartire gratiæ quam impartiit. Hæc aliaque innumera exsistunt circa hæc verba, *Verbum caro factum est*. Idem dicis de articulis fidei, quos cum nemo non intelligat, hausimus ex sacris Litteris, utique clarissimis, alioqui qui possumus eos certo vel credere vel docere? Addis, *quid faciunt qui adhuc hodie sacras Litteras prædicant, eas interpretantes ac declarantes? Quæ si obscura sunt, quis nos certos facit, ipsam eorum declarationem esse certam? Alia nova declaratio? Quis & illam declarabit? Ita fiet progressus in infinitum.* Hæc tu, *Luthere*, satis declamatorie, verùm si quod doces, ad sacram Scripturam non opus est, nisi Grammatica, quid necesse est audire Prædicatorem declarantem, & interpretantem? Satis erat populo, qui sacros Libros non habet, Prophetam aut Euangelium prælegere, nec aliud quicquam explicare, quam si quid forte difficultatis lateat in vocibus. Quod si urgeas, quid faciant præcones Euangelii: Dicam: Frequenter ex iisdem verbis, ut tu vis videri, clarissimis eliciunt diversas sententias, quasi ex eodem silice hic ignem excuteret, ille aquam. Nec est quod hîc reclames, hoc à Papistis & Sophistis carnalibus fieri, faciunt hoc tuæ communionis præcones, qui non minus constanter sibi spiritum vindicant quam tu. Si sacra Scriptura est undiquaque clarissima, unde hæ tenebræ inter vos, unde tanta de sensu Scripturæ digladiatio? Tu probas è Litteris arcanis in Eucharistia esse corpus Domini naturaliter: *Zwinglius*, *Oecolampadius* & *Capito*, ex iisdem Litteris docent esse tantum in signo. Hoc erat caput hujus disputationis, ut nos faceres certos, te unum verissima clarissimaque docere, in quibus hactenus hallucinati sunt orthodoxi Patres, hallucinati sunt Ecclesiæ proceres, quorum judicium si non pateris usquequaque certum haberi, certe patieris talium virorum judicio tantum esse ponderis apud nos infirmos, simplices & imperitos, quantum est tuo aut *Wiclevi*. Quod si tibi jus sumis, Ecclesiæ decreta quoties commodum est rescindendi, permittes & illi vicissim ut par pari referens tua rescindat ac damnet. Et si putas æquum ut cum tot Orthodoxis cedat Ecclesiæ senatus totus tibi novo Prophetæ surgenti, cedere debes & aliis qui post te surgunt. Hæc argumentando tantum dicta sunto. Sed persequar orationis tuæ cursum. *Si Scriptura*, inquis, *obscura vel ambigua est, quid illam opus fuit nobis divinitus tradi? An non satis sumus obscuri & ambigui, nisi de cœlo nobis augeatur obscuritas, & ambiguitas, & tenebræ?* Hæc ita dicuntur, quasi dicam: omnem Scripturam esse obscuram aut ambiguam, cum illic fatear esse thesaurum æternæ certissimæque veritatis, sed qui alicubi retrusus sit, nec pateat quibuslibet. Nec ideo Sol obscurus est, si nubibus opertus non appareat, aut si lusciosus in clara luce caliget. Quanquam hæc omnia tibi dicuntur extra controversiam, agebam de quæstionibus perplexis, quæ nascuntur è sacris Litteris, aliter atque aliter interpretatis. Hîc erat proferenda certissima tua lux, quæ coargueret totius Ecclesiæ cæcitatem. Nam quod cavillaris lucem hanc semper occultatam fuisse in Ecclesia, quæ latet nec habetur pro Ecclesia, ut hoc tibi do-

donemus, quod probare non potes, probabilius est sanctissimos pariter ac doctissimos viros ad illam occultam Ecclesiam pertinuisse, quam te cum paucis tuis. Nondum igitur præstas, quod promiseras, sed pergis: *Omnis*, inquis, *Scriptura divinitus inspirata utilis est ad docendum & increpandum & arguendum.* Atque hîc mire rhetoricaris, aut alius potius tuo nomine, tu enim non potes decem verba differere sine convitiis: *Imo inutilis est*, Paule, *prorsus, sed ex Patribus longa seculorum serie receptis, & Sede Romana talia petenda sunt, quæ tu Scriptura tribuis, quare tua sententia revocanda est ubi ad* Titum *scribis, Episcopum oportere potentem esse doctrina sana, exhortari, & arguere contradicentes,* &c. *Quomodo, inquis, erit potens, cum tu Scripturas ei relinquas obscuras? hoc est, arma stupea, & pro gladio tenues stipulas?* Non dubito quin hæc tibi videantur admodum scite dicta, cum nec explicent nodum à me propositum, & alioqui falsa sint. Omitte hîc *Titos* ac *Timotheos*, quorum alter erat à puero versatus in sacris Litteris, uterque *Paulum* habuit præceptorem, ad hæc Spiritum, de quo nullus ambigit. An hodie nullus Episcopus poterit uti Scriptura divinitus inspirata ad docendum aut interpretandum, si quibusdam in locis hæret? An Medicus nihil habet quod consulat ægroto, si quis locus sit in Medicorum libris de quo dubitet? An non erit potens in sana doctrina, nisi qui vere sibi possit arrogare, nullum esse locum in arcanis Litteris, in quo hæreat? Hoc haud scio, an Apostoli fuerint ausi profiteri. Unde post annos mille trecentos Ecclesiæ Doctores obturarunt os hæreticis, toties aliis super alios coorientibus adversus Scripturæ veritatem? An pugnarunt stupeis armis, & pro gladio verbi, quem tu vibras, habebant leves stipulas? Et tamen illi, qui tantum valuerunt præsidio divinæ Scripturæ, fatentur in Libris divinis esse quædam obscura, quædam humanum captum excedentia. Et unde tam diu Ecclesia suspendit sententiam de processione Spiritus ab utroque, si tanta lux est divinæ Scripturæ, ut ad intelligendum satis sit Grammatices peritia? Quid autem monstri sit, si quomodocunque incidente in Scripturis ambiguitate, nos imperiti malimus consulere Sedem *Romanam* quam *Wittenbergensem*, eamque dissentientem? Quis autem credit Ecclesiæ Romanæ si sine Scriptura pronuntiet? Nec illa Scripturas interpretatur nisi ex eruditorum concilio, tu pro tuo arbitratu interpretaris ex tuo spiritu, nobis incognito, ne dicam cognito. Nec est quod *Christus* cogatur ad palinodiam suæ vocis: *Ego dabo vobis os & sapientiam, cui non poterunt resistere omnes adversarii vestri.* Quid tu mihi Apostolos objicis, cum de tuo agatur spiritu? Quod *Christus* Apostolis pollicitus est, præstitit. Tibi non est pollicitus neque quibuslibet, & si tibi quoque præstitit, doce certis argumentis, tibi uni datum esse quod illis tam innumeris negatum est. Hoc agebatur, & hic nodus erat explicandus, & interim prolixis declamationibus eximis tempus, nec præstas quod pollic[e]ris. Non ego te confero cum *Christo* aut cum Apostolis, sed hominem incogniti spiritus confero cum tot Orthodoxis, cum Ecclesiæ primatibus, de quorum spiritu, ut demus nobis non constare, tamen juxta tuam regulam, tot retro seculis, bonam de illis opinionem habuit caritas, licet fides nihil approbet, nisi quod divinitus fuerit commendatum. Et tamen exigis à nobis ut illorum auctoritatem rejiciamus, tua dogmata velut articulos fidei teneamus. Saltem concede nobis jus æquale, in illorum & tua dogmata, ut de utrisque liceat suspendere sententiam. Hæc non ex animi mei sententia, sed tui coarguendi causa dicta sunto. Tandem ab Apostolis & *Christo* tua decurrit oratio. *Cur, inquis, tu præscribis formam Christianismi, si tibi Scriptura sunt obscura?* Pro me respondebo: In Diatriba non præscribo formam Christianismi, tantum ostendo, quousque procedere debeat simplicium inquisitio. Nec plus tribui volo meæ formæ, quam suis scriptis tribui volunt Orthodoxi cæteri, qui-

A bus multa debemus, quæ ad pietatem attinent. Hoc si tu quoque fateris, cum illi fateantur obscuritatem in non paucis Scripturæ locis, aut recanta quod toties confessus es, illos multa recte disseruisse, aut concede nobis aliqua pro virili docere, qui tamen non negamus esse nobis nonnihil obscuritatis in sacris Libris. Quod si his fidem omnem abrogas, cur tuis scriptis fidem haberi postulas, qui fateris te alicubi hærere, qui nonnunquam variam adfers interpretationem, haud facturus, si nihil esset obscuritatis aut ambiguitatis. Idem accidit tuis, alicubi dubitans & hæsitans loquitur *Pomeranus* & *Oecolampadius*, denique ipse *Philippus*, cui nihil non tribuis. In hos atque adeo in teipsum reci- B dunt hæc omnia, quæ tanta vehementia copiaque in eos detonuisti, qui putant in Scripturis aliquid obscurum esse. Postremo fateris ipse, in arcanis Litteris obscuritatem incidere ex imperitia vocum, & addes, opinor, ex depravatione codicum, ex tropis, ex locis inter se pugnantibus. Hoc dato, redeunt huc omnia illa incommoda, quæ commemorasti de obscuritate. Non enim refert unde sit obscuritas, modo sit ulla. Hanc certe negare non potes. Quod si detrahis omnem fidem iis qui hærent alicubi, hæres tu, hærent tui, quibus vis nos certam habere fidem; nec hærent solum, verum etiam sic inter sese diffident, ut tua quoque fortiter rejiciant, damnentque, nec alio præsidio quam C sacræ Scripturæ. Hîc profer omnem eloquentiæ tuæ dissimulatæ copiam ac δεινότητα, dicturus in teipsum ac tuos, quicquid in nos dixeris. Quod addis enthymema, *Si Scripturam negas dilucidam, fateris multo minus dilucidos esse sanctos quos adduco:* aliqua probabili specie diceres in me, si ex his impugnassem tuum dogma, nunc è sacris Litteris tecum congredior. Nec in aliud profero dotes ac numerum illorum, nisi ut te adigam ad proferendum argumentum evidens, quo sciamus tibi tuto posse credi, & ab illis pie discedi. Id cum receperis, tamen post tot colaphos, alapas, & sputa, nihil nos doces quod ad rem pertinet.

Fateris me non de tota Scriptura sentire, sed de lo- 67.
D cis, ex quibus oriuntur hujusmodi quæstiones. Id si fateris, quorsum pertinuit, tot verbis ita loqui, quasi totam obscuram dixerim. Verum illud, ut inquis, ad me pertinet, quod ego fateor aliquid esse obscurum, tu nullam Scripturæ partem vis obscuram esse. Audio, *volo*, verbum imperiale, at ego malebam vocem doctoris. Quod tu affirmas, ego opto, quod tu dicis te scire, ego discere cupio, nec mihi satis est hoc asseverari abs te, certitudinem efflagito quam tu profiteris. Doce nos externam Scripturæ claritatem, quandoquidem hanc adimis ipsi Ecclesiæ, Ecclesiæque luminibus, summoque cum Orbis tumultu tibi vindicas. Nec verum est quod assumis, Ecclesiam ex obscuris E Scripturæ locis pronuntiasse de libero arbitrio, licet hujus quæstionis abyssum fatear esse impervestigabilem; eoque non altius penetrandum quam sat est: sed mihi persuasum habeo Veteres & Ecclesiam ex ipsis per se quidem claris Scripturæ locis asseruisse quod asseruerunt. Nec tamen statim hac in re auctoritas Ecclesiæ interposuit suam sententiam, sed intentis aliquandiu oculis in Scripturæ lucem, tandem perspecta manifesta veritate pronuntiavit. Fit enim frequenter, ut qui à tenebris prodeunt, nihil videant in media luce Solis, nisi aliquandiu intenderint oculos, & per tenebras quædam non statim videmus, sed intendentibus oculis paulatim incipiunt nobis esse perspicua, quæ prius erant ambigua: quod idem accidit in rebus quæ procul F absunt à nobis. Sed ita civilitatis causa finxi, interpretationem utriusque partis esse ambiguam, ut rebus æquatis, ostenderes aliquid quod nos in medio vacillantes in tuam partem inclinaret. Simili modestia vocavi Diatribam non assertionem, & concludo me sequi probabilem opinionem, non quod ambigerem de recepta sententia, sed quod tua periculose proferretur apud multitudinem, vel quia sic populus discit diffidere decretis Ecclesiæ, fierique possit, ut tandem inci-

piat

piat dubitare de certissimis articulis fidei, vel quia tutum non est de receptis articulis apud idiotas in utramque partem disputare, vel quia quæstio recessus habet profundos, à quibus arcendi sunt imperiti, cum his satis sit tenere dogma quod tradidit Ecclesia. Nec in hoc tecum sentio, quod æquas omnes articulos fidei: sunt enim quidam tam evidentes, ut de his nefas sit disputare: Quod genus sunt, *Christum* esse natum ex virgine, passum sub *Pontio Pilato:* quidam tales, ut post diutinam disquisitionem, tandem fuerint publica auctoritate comprobati, de quibusdam ne nunc quidem satis convenit. De perpetua virginitate *Mariæ* dubitatum est à nonnullis, donec illis occluderetur os ex Scripturis, rectius enarratis. Dubitatum est à Veteribus, an Romanus Pontifex esset universalis Ecclesiæ Pastor, & licuit donec accederet Ecclesiæ decretum: & adhuc controversum est inter Scholasticos, an Romani Pontificis auctoritas sit gravior auctoritate Synodi generalis. Proinde si tuum dogma vis æque credi, atque credimus Symbolum Apostolorum, profer testimonia Scripturarum æque dilucida, doce tuum dogma, statim ab Apostolorum temporibus una cum Euangelio ad nos decurrisse. Igitur ut illa certissime credo, ita mihi dubium non erat dogma de libero arbitrio postea quam de eo pronuntiavit Ecclesia Catholica. *Cur igitur disputas*, inquis, *tanquam rectiora sequuturus si quis doceat, cur Diatribam appellare maluisti quam confutationem, quin hortaris omnes, ut meo rejecto dogmate, constanter teneant quod tradidit Ecclesia?* Non deerant mihi vocabula, quibus & meam disputationem, & tuum dogma vocarem, quæ tibi jam nova non sunt, sed tentare libuit, an hac civilitate vel sanari posses, vel ad mitius respondendum invitari. Denique videbam res hominum plus satis exulceratas, nolui mei calami sævitia oleum, ut ajunt, camino addere. Denique ne disputassem quidem, nisi tu fabulam hanc sic evulgasses, ut in textrinis ac sutrinis nunc passim disputetur, nullum esse liberum arbitrium, sed omnia mera necessitate geri: & quasi parum hactenus profeceris, narrant hanc tuam disputationem à *Jona* verti in Linguam Germanicam, quo textores & agricolas in me concites, quos concitatos placare non possim, linguæ ignarus.

69. Per omnia circumactus, tandem huc evadis, ut communem sensum facias arbitrium de certantibus de claritate Scripturæ. *Resistunt enim*, ut ais, *& qui clarissimis Scripturæ testimoniis convicti sunt, sed communis sensus indicat eos nihil habere quod merito contradicant.* Sic confutati *Sadducæi*, obmutuerunt quidem, at non discesserunt ab errore. Ineptum fuerit referre quid *Sadducæi* potuerint respondere, nimirum animas defunctorum non recte dici homines, deinde nihil absurdi si Deus dicatur *Abraham*, *Isaac* & *Jacob*, à quibus cultus fuerat dum viverent: quemadmodum patres superstites filiis, nomen patrum retinent juxta communem loquendi usum. At illic agebatur de resurrectione corporum, quæ non evincitur ex hisce verbis. Dices, cur igitur obmutuerunt? quia virtus divina erat in verbis Domini, quæ credentium animos attrahebat, impiorum conscientias percellebat. Verùm hæc extra rem. Ergo si tu quoque vis nobis os obturare, ut hiscere non audeamus, profer similia è Scripturis testimonia, ostende nobis Spiritum in te loquentem, cui si tentemus repugnare, sensus omnium communis damnet nos, te probet. Atqui plurimi & hodie tibi reclamant qui videntur habere sensum communem, & orthodoxis illis Patribus, totique populo Christiano, quis neget fuisse sensum communem? Tibi tuisque probabilius est deesse sensum communem, tibi qui tanta maledicendi impotentia debaccharis in eos, qui vel communicandi gratia dogmatibus tuis contradicunt: tuis qui addicti factioni immodico tui studio probant quicquid docueris, αὐτὸς ἔφα. Si provoces ad Spiritum, rursus exigo signum evidens. Reliqua, quæ adducis, transilio, quando nihil faciunt adversum me.

Nec de *Joanne Husso* meum est judicare, habuit suos judices apud homines, utinam invenerit mitius judicium apud Deum! Illud tantum dicam, me minus male sensisse de homine, priusquam degustassem librum quem conscripsit in Pontificem Romanum. Quî convenit tam operosa maledicentia cum Spiritu Christi? Nec hîc ad rem facit, qualis fuerit Papa qui damnavit *Hussum*, mihi ignotus est, & habent Papæ suum judicem, cui stant aut cadunt. Illi mei judices sunt, non ego illorum. Porro, quod ais quosdam fingere simplicitatem, quo excusatius resistant cognitæ veritati, dicentes: *Homo sum, errare possum, doceri cupio, moxque subjiciunt, non est mihi satis factum, Vim facit Scripturis*, &c. sive hoc in me dictum est, sive in alios, ego me certe ex illorum numero eximo qui scientes ac volentes repugnant cognitæ veritati, præsertim in articulis fidei. Tu quomodo quod facis excuses videto. Sed nihil adhuc audio quod nodum dissecet, quo nobis evidenter tuum probes spiritum. Verùm ita mecum pugnare videris, quemadmodum canis ille, ab *Albania* Rege dono missus *Alexandro*, pugnavit cum Elephanto. Is enim arte circumsiliens & allatrans hac atque hac delassavit belluam, crebro rotatu adigens in vertiginem, atque ita dejecit. Plurimos ingenio doctrinaque præstantes, dignitate, quosdam etiam miraculis ac martyrio claros fuisse, qui tuum dogma rejiciunt, non negas, fateris & sanctos fuisse, vel donas potius & nos accipimus, jam causam facimus cætera æqualem: restat in hoc statu, ut evidentissimum proferas argumentum, cur à vobis talibus potius stare debeamus, quam ab illis talibus, ne repetamus totam collationem. Excusas illos quod forte resipuerint ante mortem, alioqui damnandi. Id verisimile non est, qui tot voluminibus constanter eadem senserint, sub mortem mutasse sententiam. At *Bernardus* moriturus dixit: *Perdidi tempus, quia perdite vixi.* An hoc erat canere Palinodiam? Quis sanctorum hæc non dixit? Hæc vox est modestiæ, non Palinodiæ. Sacræ Scripturæ tam expositam claritatem nondum probare potuisti, & de hoc mox aliquid attingemus, & si probasses, probabilius est te cæcutire quam illos. Si spiritum alleges, in illos pronius est caritatis judicium, ut largiamur non esse certum: Si electionem potiorum, consentaneum est illos cum Ecclesia quæ potiora sunt elegisse: Si sensum communem, propensior est in illos opinio sensus communis. Si respondeas non esse mirum viros spirituales aliquando juxta carnem sensisse, totidem verbis responsum tuum in te retorqueri poterit. Si respondeas Mundum esse regnum Satanæ, eoque non mirum tot tantosque viros tam longa seculorum serie excæcatos, non vidisse lucem Scripturæ, totum hoc multo probabilius in te retorquebitur. Nam & tu carnem circumfers, & in communi Mundo versaris, in quo regnat Satanas.

Nec expediunt te ex angustiis quæ multa subnectis 70.
de excæcatis in gloriam liberi arbitrii, de his qui audientes non audiunt, & intelligentes non intelligunt, quæ magis in te quadrant, quam in Ecclesiæ lumina. Neque convenit huic loco, quod tu tecum comparas *Christum*, discipulos tuos Apostolis, Doctores ac principes Ecclesiæ Judæis: quodque tuam doctrinam vocas lucem, Patrum & Ecclesiæ decretum tenebras. Si nos urgere vis collationibus, alias tibi quæras oportet, istas non recipimus. Multo stultius adducis hîc *Arianos* & Philosophos. *Arianos* judicavit Ecclesia, & ejus sententiam approbas. At eadem damnavit tua dogmata, & tamen hîc non gravo te auctoritate Ecclesiæ. Nihil nobis cum Judæis, qui *Christum* agnoscimus Servatorem. Erraverunt & eruditissimi Philosophi: quasi ego scripserim eruditos, magno ingenio præditos, non posse cæcutire. Ex una particula nectis enthymema, collige acervum conjecturalem, & hinc ostende tibi potius fidendum quam illis. Quam vero sophisticum illud: Negas esse verum, quod dixi Scripturam aliquoties non percipi ob imbecillitatem humani ingenii:

Nihil, inquis, *aptius capiendis verbis Dei imbecillitate ingenii, propter imbecilles enim & ad imbecilles* Christus *& venit & mittit verbum Dei.* Si imbecilles vocas, ut ego sentio, rudes & infirmos, quales erant *Galatæ*, aut quales multos videmus, nec humanis aptos disciplinis: quin à talibus potius petimus scientiam Scripturarum, quam ab eruditis Theologis, aut quam abs te, qui tantam scientiam tibi vindicas? Sin appellas imbecilles modestos ac morigeros Spiritui Sancto, tecum sentio, sed hanc imbecillitatem mirum quam in tuis scriptis desiderem. Perinde quasi rem omnem gesseris dextro Marte, properas ad metam disputationis, sed antequam id patiar, pauca dicam de Scripturarum obscuritate, quanquam super hac re satis ante dictum arbitror. Etenim nisi doces, eas esse Sole clariores, modo detur Grammatices peritia, fateris te non posse nodum explicare de probatione tui spiritus. Hic si tibi decantem, quantopere Veteres omnes querantur passim de Scripturæ difficultatibus, quantum desudent in explicanda Genesi, quantam caliginem *Hieronymus* viderit in initiis & postremis *Ezechielis*, quoties hæreat *Augustinus*: respondebis non esse mirum, si in Sole impingant lusciosi: & si tibi protulero illud è Psalmo, *Abyssus abyssum invocat*, quod *Augustinus* ac *Hieronymus* interpretantur de caligine mysticæ Scripturæ. Item illud: *Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam*, quod exponunt similiter. Rursus illud ex *Ezechiele* de torrente, cujus aquæ sic intumuerant, ut transvadari non posset. Item ex Psalmo xvii. *Et caligo sub pedibus ejus*, adducitur & hîc sensus de profunditate Scripturarum. Iterum in versiculo, *posuit tenebras latibulum suum*, *Hieronymus* interpretatur *Christi* nativitatem nobis esse obscuram, quam tu vis esse clarissimam. Item illud, *tenebrosa aqua in nubibus aeris*, interpretantur de obscuritate Scripturarum. Aliaque similia testimonia si proferam, adferes mihi novam interpretationem, rejecta Veterum expositione, ac Scripturam ad tuæ causæ commodum detorquebis. Verùm illud velim expedias: Si Linguæ peritia sensusque communis sufficit ad Scripturæ perspicuam intelligentiam, quid *Pauli* tempore fuit opus Prophetis apud eos qui Linguis loquebantur? 1. Cor. xiv. *Paulus* diversa facit dona, linguarum & prophetiæ, ac prophetiæ donum longe facit eminentius dono Linguarum. Hoc evidenter arguit, esse quiddam in Scripturis reconditum, quod non sit cuivis dilucidum, qui Linguas teneat. Rursus si verum est quod tu dicis, si qui Dei Spiritum habet, nihil sentit obscuritatis in sacris Voluminibus, cur qui prior prophetabat jubetur tacere, ubi surrexerat alius Propheta, cui fuerat revelatum? Plures habebant donum prophetiæ, & tamen quod huic erat dilucidum, aliis fuit obscurum, propterea quod non omnibus omnia largiatur Spiritus, sed dividat singulis pro sua voluntate. Proinde mira est tua felicitas, qui profiteris nihil esse in sacris Litteris, quod tibi non sit clarissimum. Et post auditas prophetias, *Paulus* vult judicari quæ dicta sunt: *Propheta*, inquit, *duo aut tres dicant, cæteri taceant.* Deinde inter dona Spiritus refert & discretionem spirituum. Hæc arguunt Scripturam non tam esse quibuslibet obviam & expositam, quam tu vis videri. Rursus ait, *Videmus nunc per speculum & in ænigmate; tunc autem facie ad faciem.* Audis ænigma, & tu mihi prædicas clarissimam claritatem. Fide videmus, & fidei lux est in divinis Litteris. Et inibi: *Ex parte cognoscimus, & ex parte prophetamus.* Ac mox: *Nunc cognosco ex parte, tunc autem cognoscam sicuti cognitus sum.* Prophetiam *Paulus* appellat Scripturæ mysticæ interpretationem: eam cur fatetur imperfectam, si nihil non est clarissimum? Et si *Paulus* agnoscit hîc imperfectum quiddam, ubi sunt qui nunc jactant omniscientiam? Velim ut saltem hunc locum nobis reddant dilucidum, *Sicut cognitus sum.* An quisquam est qui sic cognoscit aut cognoscet Deum, sicut cognitus est à Deo? Puto hoc ipsi Deo proprium esse, ut seipsum cognoscat per-

A fecte. Legebat Eunuchus *Esaiam*, haud dubie peritus Linguæ, & tamen sensum latentem non intelligebat. Jam Epistolas, opinor, *Pauli* numeras inter Scripturas sacras. Atqui de his sic pronuntiat *Petrus*: 2. Petr. iii. *Carissimus frater noster Paulus secundum datam sibi scientiam scripsit vobis, sicut & in omnibus Epistolis, loquens in eis de his, in quibus sunt quædam difficilia intellectu*, &c. Respondebis, erant difficilia rudibus. At tu nihil requiris nisi peritiam Grammatices. Si dixeris illis defuisse Spiritum, quæstio redit in orbem. Siquidem hoc pollicitus es, te probaturum nobis tuum spiritum. Sed hinc quoque facile elaberis, si modo probaris quod assumis: dices nos obstinata malitia oppugnare cogni- B tam veritatem, quemadmodum faciebant Pharisæi. Quis autem comprehendat eum, cui tot sunt parati cuniculi per quos effugiat? Age, veniam ad eos, quibus tu tribuis spiritum, quem, ut scribis, hauserunt ex tuis libris: unde tanta in horum scriptis dissensio? Si idem Spiritus agit omnes, cum tractent eandem Scripturam, non potest esse tam perspicua claritas, ut sufficiat Linguæ peritia, & sensus communis. Sed dices *Zwinglium* & *Oecolampadium* amisisse spiritum, posteaquam in te cœperunt scribere: *Philippus Melanchthon* nonne in suis commentariolis aliquando cunctanter loquitur, & suspendit sententiam? Atqui hoc negas esse fas in sacris Litteris, in quibus perspicua C veritas est asserenda fortiter. *Oecolampadius* nondum abs te dissentiens, non negat obscuritatem esse in *Esaia*, sed sat habet si adimat desperationem pio seduloque lectori: & in præfatione adeo non profitetur se nihil non explicuisse, ut fateatur se frustra conaturum fuisse, ni commentariis Hebræorum fuisset adjutus. Interim aliquanto reverentius loquens de *Hieronymo* quam tu, qui talem virum blasphemum & sacrilegum facis in hoc tuo libro, numeris omnibus absoluto. An *Pomeranus* sic abs te laudatus in enarrandis Psalmis non alicubi Scepticus est, & suspenso gradu per aristas, ut ais, incedit?

Verùm de aliis fortassis invenies quod tergiverseris, D urgebo te tuis ipsius dictis, *cui injuria est ac blasphemia in Scripturam sacram, si quis illi tribuat aliquid obscuritatis.* Hoc paradoxum vide quomodo conveniat cum tua præfatione in Psalmos. Sic ibi loqueris: *Psalterium profiteor*, &c. *verùm ita profiteor, ut nolim ab ullo id de me præsumi, quod nullus adhuc præstare potuit sanctissimorum & doctissimorum, id est, Psalterium in omnibus suo legitimo sensu intelligere & docere. Sat est aliquot, & eosdem ex parte intellexisse. Multa sibi reservat Spiritus, quo nos semper discipulos habeat, multa solum ostendit ut alliciat, multa tradit ut afficiat, & ut beatus* Augustinus *præclare dixit*, nullus unquam ita loquutus est, ut ab omnibus in omnibus intelligeretur, E multo magis ipse Spiritus Sanctus solus omnium suorum verborum intelligentiam habet. *Quocirca ingenue me confiteri oportet, me ignorare legitimam habeam nec ne intelligentiam Psalmorum*, &c. Rursus aliquanto inferius: *Quid ergo reliquum nisi ut mutuum juvemus, labentibus, tanquam vel ipsi lapsi vel lapsuri, ignoscamus?* Rursus inibi: *Scio esse impudentissimæ temeritatis eum qui audeat profiteri unum librum Scripturæ à se in omnibus partibus intellectum. Quin quis audeat præsumere unum Psalmum rotunde ab illo intellectum?* Hactenus tua verba retulimus. Immane quantum dissonat hæc oratio, *Luthere*, à paradoxo, quo tanta as- F severatione doces in hoc libello, de mira claritate Scripturæ, quæ nisi concedatur, omnia vertentur in caliginem, neque quicquam erit in rebus humanis certi. Quis credat esse eundem hominem, qui hæc scribit enarraturus Psalmos, & qui nunc provocat universos, ut vel unum locum proferant qui tibi sit obscurus? Quorsum vero nunc attinet è tuis commentariis decerpere locos, ubi profiteris te destitutum ab interpretibus inter ipsos variantibus, animi tui somnium sequi. Rursus ubi fateris te prorsus non intelligere, quomodo versus cum præcedente cohæreat, ac tuam opinionem

nem delirationem vocas. Hoc in Psalmo xvii. ibi dicis, Ecclesiæ doctrinam esse supra captum humanum: & hîc sufficit Grammatices peritia. In Psalmo xix. hunc in modum loqueris: *Exposuimus hunc Psalmum pro exemplo fidei de Rege quocunque, nec dum certum, an legitimum sensum attigerim:* mox interpretationis tuæ judicium rejicis in lectorem. Iterum in xx. fateris te incertum, de solo-ne *Christo*, an de quovis Rege debeat intelligi: & mihi objicis Scepticam Theologiam, qui non ausim de perplexis difficultatibus Scholasticarum quæstionum pronuntiare? Ubi tum erat ille *Stoicus* assertor: ubi ille Omniscius? Mihi dicis, *Non sic suspense loquitur, nisi* Lucianus *&* Epicurus: & tu in Opere maxime sacro eodem modo loquens, ignoscis tibi. In calce hujus libri tui dicis, *Penes nullum volo esse judicium, sed omnibus suadeo ut præstent obsequium:* & in Psalmo judicium defers lectori. Quomodo in his tibi constas, qui me Proteum facis? An tum temporis nondum habebas Spiritum? Non dices, opinor. Utinam autem in ea modestia perseverasses! Ibi veteres Orthodoxos, sanctissimos & eruditissimos Patres appellas: hîc me rides, qui tribuam illis sanctimoniam, ipse cæcutientiam, ignorantiam, imo blasphemiam & sacrilegium impingens: nec aliter excusas eos potuisse servari, quam si vel secus senserunt atque scripserunt, vel erroris pœnituit ante mortem. Porro cum internam claritatem sic requiras ab omnibus Christianis, ut sine hac non facias illis ullam spem salutis, quid aliud censebimus, nisi illos omnes periisse, qui tam necessarium articulum fidei non dicam ignorarint, sed impugnarint, profligantes necessitatem, ac liberum arbitrium profitentes. Ego toties vocor blasphemus, qui dubitem ac disputem de tuo dogmate, & obscurum putas quid de illis eadem sententia pronunties? Et hîc rursus novum paradoxon: *Qui Spiritum habet, ei nihil obscurum: qui non habet, ne jota quidem unum intelligit.* Nil medium est. Quisquis igitur profitetur sese dubitare alicubi in Scripturis, aut Spiritum habet, & mentitur esse obscuritatem cum nulla sit, aut non habet, & ne jota quidem unum intelligit. *Tertullianus* insignis Ecclesiæ Doctor, postea in *Montani* dogma prolapsus, discessit ab Ecclesiæ communione. An is amisso Spiritu, ne jota quidem intelligebat? Sed interpretaris *non intelligit*, id est, non sentit, non afficitur. At nos agebamus de certitudine doctrinæ, non de ignoto hominis affectu, de quo fateris neminem certo pronuntiare posse, præter unum Deum. Etenim cum juxta *Paulum* sint Spiritus impostores, & Angelus Satanæ sese transfiguret in Angelum lucis, falli potest & is, qui se credit agi bono Spiritu. Quod si totam intelligentiam divinæ Scripturæ tribuis divino Spiritui, cur excipis solam imperitiam Grammatices? An in re tanti momenti Spiritus patietur Grammaticam obstare saluti hominum? Qui non gravatur impartiri tantas divitias æternæ sapientiæ, num gravabitur impartiri Grammaticam & sensum communem? Blasphemus est in Deum qui vel tantillum tribuit libero arbitrio, & tu pius es, qui tantum tribuis Grammaticæ, ut sola tenebras inducat clarissimæ luci Scripturarum? Qui queruntur esse tenebras in Scripturis, haudquaquam negant esse clarissimas ipsi Spiritui, qui Scripturarum est auctor: sed has tenebras imputant imbecillitati naturæ humanæ: quod cum apertissime profitearis in præfatione tua, quam modo citavi, hîc fortissime negas, affirmans nihil esse capacius divinæ Scripturæ, quam imbecillitatem humanam. Cæterum ut urgeamus hoc quod agebatur, doce quibus argumentis nobis constare possit, te Spiritum habere magistrum, nec falli in enarranda Scriptura, cum in hac hallucinati sint omnes Ecclesiæ Doctores. Fateris inesse nonnihil obscuritatis ex imperitia Linguarum. Hic igitur cum plures inter se dissentiunt, quorum unusquisque sibi vindicat Linguarum peritiam, quomodo mihi constabit quis cæcutiat in Lingua, quis non? Nam hinc (ut ais) pendet interpretationis certitudo.

A Nec omnino negas aliquid obscuritatis oriri ex tropis: quos tametsi doces non temere admittendos in enarrationibus, tamen velis nolis frequenter occurrunt, in Prophetis, in parabolis, in ænigmatibus. Nec mihi placent affectati tropi, præsertim qui subvertunt sensum historicum: verùm si tropologias excludas à sacris Libris, perit bona pars & jucunditatis & utilitatis arcanæ Scripturæ. Ad hæc si fateris ex Grammatices imperitia nasci caliginem, fateberis simul & ex translatione, & ex depravatis Exemplaribus oriri tenebras. Queritur hoc & *Oecolampadius* in *Esaia*. Ergo cum alius dicet esse tropum, alius negabit, aut si fatetur uterque tropum esse, sed in interpretatione tro-
B pi diffident, unde mihi constabit, quis illorum attingat scopum? Ex collatione locorum? Habet utraque pars quæ conferat: Adhuc hæreo dubius. Similiter cum audio plures inter sese diffidentes, quorum quisque contendit suum Exemplar vacare mendis, quæ res mihi adimet ambiguitatem? Jam quis audebit affirmare: aut si quis affirmet, quis crediturus est ex locis inter se pugnantibus non frequenter oriri magnam caliginem? Quid simplicius Euangelica historia? Et tamen à quot qualibusque viris hîc sudatum est, ut quæ dissident redigantur in concordiam? Adnisus est summis viribus *Augustinus*, nec effecit quod voluit: saltem hoc officium nobis præsta, quo minus tibi diffidamus.
C Multis obstat ingenii tarditas, quo minus assequantur quod docent sacræ Litteræ, multis oscitantia, multis animus addictus humanis affectibus. Nam contentiosi torquent Scripturam ad sua dogmata, cum contra fieri oportuerit. Denique Spiritus non omnibus patefacit omnia. Totidem igitur modis ambigemus de interprete: & quicquid malorum exaggerasti adversus eos qui putant in Scripturis esse nonnihil obscuritatis, quicquid convitiorum in hos congessisti, regeretur in te, qui non potes effugere quin fatearis, aliquo pacto caliginem esse in divinis Libris. Sed tibi nulla est caligo. Ponamus esse verum quod dicis: sed quomodo nobis isthuc facies perspicuum? Nam hoc probandum
D susceperas, confessus te nihil agere adversus meam quæstionem, nisi dilucide probasses. Cæterum cum omnibus tentatis id non possis, veluti Proteus vinculis tenacibus adstrictus, redis in nativam formam, & nobis invidiam moves, quod Scripturam faciamus obscuram, perinde quasi negemus in illa quicquam esse lucis. In multis locis tenebras esse dixi, sed quas Spiritus aperiri velit, quantum nobis satis est ad salutem. Nam quædam abstrusa servat futuro seculo. Si tu colligis hinc nihil certo probari per Scripturam, dic mihi, quomodo tot seculis orthodoxi Patres erudierunt populum Christianum, quomodo propulerunt hæreses ab Ecclesia, an per Scripturas ambiguas & non
E intellectas? Tandem Satanam in crimen vocas, cujus opera fit, ut tam paucis sit dilucida Scriptura: qui si dormiret, uno sermone Dei semel audito, totus Mundus converteretur.

Hîc cum prorsus hæreas in vado, tamen veluti re bene gesta, minitaris te meis me laqueis irretiturum: & 71.
occurris syllogismo utrinque cornuto, sic obtorto, ut nullum sit effugium. *Ex verbis*, inquis, *tuis justificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis. Dicis Scripturam hîc non esse dilucidam. Quod si verum non est, cur tu in Diatriba suspendis sententiam: si verum est, quid agunt Orthodoxi, quorum ingenium, eruditionem, sanctimoniam, miracula, martyria, dignitatem, vetustatem, multitudinem jactas, qui ex ambigua Scriptura
F asseruerunt liberum arbitrium?* Quo me vertam, adeo constrictus hinc atque hinc obviis cornibus? Scilicet alterum tui syllogismi cornu præcidam, deinde cum altero mihi res erit. Mea Diatriba non dicit Scripturas in hac materia esse obscuras. Sic habent illius verba: *Verùm hîc de Scripturis non est contraversia, de sensu Scripturæ pugna est: In cujus interpretatione*, & cætera. Audis-ne? pugnam esse dico, non obscuritatem. An ideo Scripturæ, quibus convictus est *Arius*, fuerunt ob-

obscuræ, quod eas oppugnarit? Et si concessissem in ea quæstione Scripturam fuisse obscuram, quod non facio, sic concessissem quemadmodum in Scholis argumentandi causa multa donantur adversariis. Eam concessionem si velis arripere, necesse est ut fatearis utriusque partis interpretationes esse ancipites. Dices, ergo si dilucidæ sunt in hac parte, quibus usi sunt Veteres ad asserendum liberum arbitrium, cur tibi placuit *Diatribæ* titulus, cur profiteris inquisitorem non assertorem, cur in fine dicis, *Contuli, penes alios esto judicium?* Respondeo, cur qui in Scholis disputant, altero probante quod habet Scriptura, altero per Scripturas alias ac rationes impugnante, senioribus, aut præsidenti, ut vocant, deferunt judicium? Potest enim fieri, ut liberum arbitrium recte sit assertum à Veteribus è sacris & clarissimis Scripturis, cum ego adversus tuorum argumentorum aciem parum dextre defendam. Et jam ante reddidi consilii mei rationem, ut experirer an tu posses absque conviciis disputare, & ne rebus exulceratis oleum, quod ajunt, adderem camino. Et hanc meam civilitatem toties mihi impingis in os, quam probare magis & imitari debueras. Si te delectat assertio, quid opus erat assertore me in eo, de quo & olim pronuntiavit Ecclesia, & nuper suam sententiam confirmavit?

Habebant igitur, inquis, *dilucidam Scripturam:* fateor, quantum satis erat ad discutiendam ambiguitatem de libero arbitrio. Quid tum postea? *Cur tu igitur*, inquis, *facis Scripturam hac in parte obscuram?* Non hoc fecit mea Diatriba, sed tu comminisceris, ut modo declaravi. Si contendis nihil prorsus obscuritatis esse in sacris Litteris, ne mecum agas, sed cum universis Orthodoxis, quorum nullus est qui idem non prædicet. Cæterum quoties Diatriba meminit obscuritatis in hac materia, aut vestro nomine loquitur, aut concedit argumentandi gratia, quod poterat non donare. Quod genus est illud: *Hic si neges hac in parte dilucidam esse Scripturam, in qua tot summi viri caligarint*, &c. An putas hoc sub mea persona dici, *In qua tot summi viri caligarint*? Ista vestra vox est, quam arripio contra vos, qui vestram interpretationem vultis haberi pro oraculo. Simile est illud, *Si tam dilucida est, cur tot seculis viri tam excellentes hic cæcutierunt, idque in re tanti momenti*? Hæc verba non damnant Veteres cæcutientiæ: sed urgent vos, ut aut fateamini illos vidisse verum, aut ne postuletis vestram interpretationem haberi nobis pro cœlesti oraculo. Rursus cum ajo, *Si nullos, cum & hodie tot obscuritates torqueant doctos, nulla erit interpretatio certa.* Hæc argumentatio quid aliud agit, quam ut patiaris & tuam interpretationem eodem jure rejici, quo tu rejicis omnium?

Proinde vide quam atrociter, sed extra causam illa tibi dicta sint. *Denique quæ levitas & temeritas animi, sanguinem fundere pro re incerta & obscura? Hoc enim non martyrum Christi, sed dæmonum est.* Vides hoc cornu præcisum? Ubi vero erat tua mens, cum scriberes, *Hoc non est martyrum, sed dæmonum?* An dæmones habent sanguinem quem fundant? Deinde quis dixit sanctissimos viros pro libero arbitrio fudisse sanguinem? Dices, Pro Scriptura sacra fuderunt, quam tu facis obscuram. Rursus ita loqueris quasi dixerim totam obscuram esse, aut quasi si mihi ac tibi sit obscura, fuerit simul illis obscura, qui definierunt de libero arbitrio. *Cyprianus* fudit sanguinem suum: demus fudisse pro Scriptura. Nihil igitur usquam fuit obscurum *Cypriano* in tota Scriptura? Finge *Augustinum* occisum, cum à *Donatistis* essent illi structæ insidiæ, relatus fuisset inter martyres, an absurdum putas, si quid illi fuisset obscurum? Et huic tam frivolo fundamento nituntur ea quæ dicis in fine Capitis: *Hoc est aliud nihil quam illos facere imperitissimos cognoscendo, & stultissimos asserendo.*

Discussus est ille κερατίνος, sed me miserum occurrit alius. *Si illos*, inquis, *recte sensisse credis, cur non*

A *imitaris? Si non credis, cur jactas tanta bucca, tanta copia?* &c. Credo illos recte sensisse, qui asseruerunt liberum arbitrium, quemadmodum asserit Ecclesia. *Cur igitur*, inquis, *tu non asseris, sed disputas?* An quisquis disputat anceps est? Non disputo ut dubius, sed ut te nostræ assertionis invasorem confutaturus. Nihilo magis ad rem faciunt quæ infulcis: *Jam & tu pone ob oculos, & tecum expende, utrum plus tribuendum esse judices tot eruditorum, tot orthodoxorum, tot sanctorum, tot martyrum, tot veterum ac recentium Theologorum, tot Academiarum, tot Conciliorum, tot Episcoporum & summorum Pontificum præjudiciis, qui Scripturas dilucidas esse senserunt,*

B *& id tum scriptis tum sanguine confirmarunt, an tuo unius privato judicio, qui negas Scripturas esse dilucidas, qui forte nec unquam lachrymam vel suspirium pro doctrina Christi emisisti.* Omitto quod tuo more judicas, quid lachrymarum aut suspiriorum ego fundam. Quid hic agis, *Luthere*? Veteribus fuisse Scripturam dilucidam, unde asseruerunt liberum arbitrium? Qua tandem igitur fronte blasphemiam vocas, quod illi definierunt ex dilucida Scriptura? Et toties mihi recinitur hoc mendacium, quod hic Scripturas faciam obscuras. Ajo interpretationes variare, & hoc in contentionem vocabam, utri potius esset assentiendum, Veterum-ne probatæ tot seculis, an tuæ nuper exortæ?

C Imo hoc illic ago pro viribus, ut persuadeam, Ecclesiæ Doctores non errasse in asserendo libero arbitrio, ac te potius cæcutire. Ita loquor: *Hic si negas hac in parte esse dilucidam Scripturam, in qua tot summi viri caligarint, circulus ad caput redierit.* Vides hæc sub aliena persona dici, *In qua tot summi viri caligarint.* Hæc vestra vox est, non mea: & si verum est quod dicitis, aut fuit illis obscura Scriptura, aut impie restiterunt Spiritui Sancto. Neque quicquam periculi sit, si quis dicat & in hoc argumento fuisse illis Scripturam alicubi obscuram, at nihilo minus rectam ac certam esse assertionem. Siquidem in Conciliis quod aliis obscurum est, aliis aperit Spiritus, sic ut ex col-

D latione singulorum nihil resideat obscurum, dum suam quisque apocalypsim adfert. Quod si trahis nos ad universam Scripturam, fateor illic quædam obscura mihi meique similibus. Objicies illico tantas turmas summorum virorum, quorum judicio plus tribuendum est, quam meo unius privato. Quid ego audio? Meum unius privatum judicium est, quod nemo laudarissimorum virorum, quos per ironiam recenses, fassus non est? Quis enim illorum in enarrandis arcanis Voluminibus non queritur de obscuritate Scripturæ? Non quod illam accusent, ut tu calumniaris, sed deplorent humani ingenii tarditatem, non quod desperent, sed

E ut gratiam illius implorent, qui solus quibus vult, & quando vult, & quantum vult, claudit, aperitque. Idem cum ipse toties fatearis in commentariis tuis, cur appellas meum unius privatum judicium, & illis me facis adversarium qui mecum faciunt? Tu facis illis Scripturam obscuram, qui fortiter illorum interpretationes rejicis. Id ni fecisses, non esset pugna. Festiviter vero, quod comparationem, qua te cum tot Veteribus componebam, devolvis in me. Ego non postulo, ut rejectis omnium illorum sententiis in re tanti momenti, mihi uni fides habeatur, id quod tu non in hoc tantum dogmate flagitas atque etiam exigis veluti tuo jure, minitans omnes delendos ut lutum platearum qui

F tibi resistunt prædicanti verbum Dei. Par est igitur ut certis argumentis ostendas, cur tua unius sententia debeat nobis esse potior tot ac talium virorum judicio, ne toties repetam omnes circumstantias. *Si certam habebas opinionem*, inquis, *quid sibi vult Diatriba & collationis vocabulum? Cur suspensa sententia disputas in utramque, quid pro, quid contra?* Si hoc arguit ancipitem animum, vocentur in jus omnes Scholastici. *Thomas* quærit an Eucharistia sit sacramentum Ecclesiæ, & adfert in utramque partem argumenta: num ideo dubius est de re quam disputat? Fecit idem *Hieronymus* ad-

adversus *Luciferianos*, *Augustinus* adversus *Manichaeos*, an statim dubium erat illis de quo disputabant? Quomodo tandem refellere poteram argumenta tua, nisi recensuissem? An non vides ejusmodi collationes frequenter & apud Veteres fuisse? si forte res sine tumultu componi posset. Tituli civilitas opposita est isti ingenio tam irritabili, opposita est quibusdam plus satis ad seditionem propensis. Deinde quoties Philosophi pro sua quisque Secta inter se digladiabantur, (nam has Diatribas appellabant) erant omnes suspensa sententia, an potius suam quisque sententiam volebat esse invictam? Vides ut nihil odiosius in me crimineris, quam quod disputator quam criminator esse malui: & hîc conor, ut ais, te obruere diluvio quodam orationis, sed res in diversum exiit, ego involvor undis, tua arca in sublimi fertur secura: imo tua scapha hîc haeret in Syrtibus, nec explicas quod promiseras, cum nullum non moveris lapidem. Et tamen perinde quasi dextro Marte rem gesseris, adornas triumphum.

72. *Cornuto*, inquis, *syllogismo te teneo. Aut falsum est quod dicis, illos fuisse praeditos admirabili peritia Scripturarum, tum vita & martyrio, aut falsum est, quod dicis, Scripturas non esse dilucidas.* Io paean, Io triumphe! An sit falsum, in Scripturis esse aliquid caliginis, jam discussum est. Illud sine controversia falsum est, quod ais me praedicare, Veteres ex obscuris Scripturis asseruisse liberum arbitrium: sed fingo mihi velut imperito non esse perspicuum utri rectius interpretati sint Scripturas, illi tot ac tales, an tu cum paucis, & per hanc fictionem exigo abs te certas probationes, cur ab illis deficientes, debeamus in tuam sententiam ire pedibus. Crebro, ni fallor, vidisti in Scholis disputandi gratia concedi adversario quae vera non sunt. An si quis in disputatione fingeret se esse *Tarquinium*, te *Apollinem*, num urgeres hominem serio concessis? Addis impudentem hyperbolen, me toto libello Diatribae nihil aliud agere, quam ut persuadeam Scripturam non esse dilucidam. Quid autem attinet in refellenda manifesta vanitate operam sumere? Nec his contentus addis aliud commentum impudentius. Negas me serio tribuisse sanctissimis viris peritiam Scripturarum, tantum ut rudi vulgo fucum facerem, *Luthero* autem negotium facesserem, ut causam ejus inanibus verbis gravarem odio & contemtu. Si hoc spectassem quod fingis, non ita moderatus fuissem stylum, non tanta circumspectione cavissem, ne quid unguium aut dentis esset in Diatriba, non sic advigilassem ut causam per se odiosam agerem non odiose. Si in gratiam Principum edidissem Diatribam, non poteram illis magis gratificari quam si totis eloquentiae viribus in te fuissem debacchatus. Nunc adeo non odiose scripsi, ut me nonnullis suspectum reddiderit mea modestia, & tamen mihi non erat obscurum, quam amanter de me jam pridem & senseris & scripseris. Sed mihi certum est, in his, quae sunt fidei, nihil tribuere privatis affectibus. An tui contemtum interpretaris, quod te cum tot Ecclesiae luminibus, cum Conciliis generalibus, cum omnibus Academiis confero? Quid igitur dices de illis, qui te libris editis cum longe aliis comparant? Et in illos mutus, de mea civilitate quereris. Ego Latine scribens, vulgo rudi fucum facio, tu qui hanc tuam disputationem curas vertendam in Linguam Germanicam, ut apud agricolas, nautas & cerdones traducas *Erasmum*, apud quos mutus est, credis homines doctos latere quid agas? Ad seditionem spectas, quam vides hactenus ex tuis Germanice scriptis libellis toties exortam esse. Sic nimirum fecerunt Apostoli. Ego tecum disputavi judice senatu doctorum hominum, tu causam ad imperitam plebeculam transfers, & apud fabros, coriarios & agricolas me criminaris, qui tibi favent, me non noverunt: te criminantem intelligunt, me respondentem non intelligunt. Quam speciosam petis victoriam! Jam quod subjicis, non satis intelligo. Sic enim scribis: *Ego vero, neutrum verum, sed utrumque falsum dico. Primum Scripturas esse lucidissimas, deinde illos, quatenus liberum arbitrium asserunt, esse imperitissimos sacrarum Litterarum, tum illud neque vita neque morte, solum vero stylo, sed peregrinante animo asseruisse.* Hactenus contendisti Scripturas esse lucidissimas, & id nunc dicis esse falsum. Deinde semper asseruisti Veteres ex Scripturis perperam intellectis probasse liberum arbitrium, & nunc hoc quoque dicis esse falsum. His duobus annectis & tertium, videlicet falsum, quod hactenus voluisti videri verissimum. Sed fac cessat verborum calumnia, quid scripseris in propatulo est, quid sentias satis conjecto. Quanquam hîc tu nullum faceres calumniandi finem, si quid effutissem ejusmodi. Pulchre vero hîc excusas veteres Orthodoxos, qui secus senserint, vixerint ac mortui sint, quam scripserunt de libero arbitrio. Ais solum stylum illorum effudisse blasphemiam, sed animo peregrinante. Sic excusantur qui per phrenesim peccant. Nec aliter excusas Ecclesiam, quae illorum sententiam comprobavit, nec aliter Academias, nisi quod dum asserunt liberum arbitrium, mens domi non sit, sed peregrinatur apud *Sogdianos*. Ita-ne qui libris hoc professis asserunt liberum arbitrium, qui toties insulciunt in suis commentariis quod docuerunt, qui pugnant adversus eos qui dissentiunt, verisimile est solo stylo lapsos, alienata mente? Divus *Augustinus* si sine mente asseruit liberum arbitrium, cur in libris Retractationum saltem non resipiscit? Et illic asserit, quod asseruit, & hujus sententiae tanto gravior est auctoritas, quod seipsum reprehendit in quibusdam, in quibus plus tribuerat libero arbitrio quam oportuit. Valde confirmat quod relinquit, qui sui judex carpit quod redundabat. An ideo mors vitaque discrepat à stylo, quod suis meritis diffisi totam salutem adscribebant Dei misericordiae? Idem nos facimus qui asserimus liberum arbitrium. Quam commoda rima tibi hîc reperta est, qua possis elabi, quoties auctoritate Veterum urgeberis!

Non hoc senserunt, sed aberrante stylo, & animo peregrinante talia prodiderunt. Nec vides interim istud tuum commentum in te posse torqueri, non solum à nobis, verum etiam à tuis. Proinde quando tu, *Luthere*, dum elabi non potes è laqueo quaestionis, multum fumum oculis nostris offudisti, non tam *Proteum* agens quam *Cacum*: ego tibi rursus negotii summam atque epilogum ponam ob oculos. In Diatriba nego me velle pugnare tecum, auctoritate veterum Orthodoxorum, aut praejudicio Ecclesiae, quae jampridem tuum dogma damnavit, non quod existimem horum sententiam nihil habere ponderis, sed quod his armis nihil agerem apud te: verùm si contingeret, ut Scripturarum testimoniis pares videremur, & aequalitas suspenderet sententiam utroque nutantem, rogavi utrum aequum videretur, ut hoc rerum statu, certe tantillum haberet momenti Veterum auctoritas una cum Ecclesiae decreto, ut procliviores simus in illorum sententiam quam in tuam. Nec hunc in modum eo loquor, quod vere nostra fluctuet sententia, sed ita fingo, quo tibi quoque probetur aequitas nostra, ne queri possis iniquis legibus tibi victoriam extortam. Pone igitur in medio liberum arbitrium, annis jam mille trecentis & amplius bona fide possessum ab Ecclesia Catholica. Pone te ex una parte Scripturarum praesidiis oppugnantem, me iisdem praesidiis defendentem. Adde spectatores mei similes, quibus omnia nostra videantur paria, cum tu simul & certator, & certaminis arbiter atque agonothetes esse postules, quis vel tibi vel mihi addicet brabeum, & cujus arbitrio liberum arbitrium servabitur aut jugulabitur? Quoties in judiciis variant utrinque pares sententiae, perpendi solent circumstantiae, nec jam numerantur sententiae, sed expenduntur. Aliquid favoris tribuitur reo, defertur nonnihil aetati, dignitati & auctoritati partis alterius. Itidem ego proponebam, an nutante sententia deberent aliquid habere momenti, utriusque partis circumstantiae. Statuimus te ad dextram, cum *Manichaeo*, *Joanne Husso* & *Wiclevo*, quos omnes percussit Ecclesiae fulmen. Dei judicia no-

bis sunt incognita, adde, si voles, *Laurentium Vallam*, quanquam ille nec ex professo tuetur tuam sententiam, sed victus difficultate cedit: & quantum *Laurentio* tribuas nescio, primum homini rhetorico, deinde quæstionem præscientiæ, non ex divinis Litteris, sed humanis rationibus, ac profanis exemplis tractanti: nam quod ais *Augustinum* totum pro te stare, satis mirari non possum, cum ille in libris Retractationum excuset quædam in tribus illis libris, quos orsus *Romæ*, *Carthagine* absolvit jam Presbyter, quod in his plus satis videatur tribuere libero arbitrio, nec justam habere rationem gratiæ, perseverans tamen in sententia, quod esset aliquid liberum arbitrium. Quid plura? Si *Augustinus* tecum sensit, cur jam senex librum opposuit iis qui diverso rapiebantur errore, quibusdam in totum negantibus liberum arbitrium, quod audirent tantum tribui gratiæ, aliis minus justo gratiæ tribuentibus, cum audirent asseri liberum arbitrium. Sic habet in primo Capite. Caput secundum sic orditur: *Revelavit autem nobis per Scripturas sanctas, esse in homine liberum voluntatis arbitrium.* Audis asseri liberum arbitrium, non ex somniis Philosophorum, sed ex auctoritate sacrarum Scripturarum, & alicubi παλινῳδῶ, quod *Origenem*, ni fallor, sequutus scripsit, *nostrum esse velle bona, cæterum perficere non posse sine præsidio gratiæ*, non tamen abnegat liberum arbitrium. Jam quod alicubi dixit, *Deum operari in nobis & bona & mala*, quale sit suo loco declarabimus. Nunc aliud agitur. Quare patiemur tibi adstare *Laurentium*, *Joannem Hus*, & *Wiclevum*, sed primum vehementer ob hanc sententiam periclitatum, duos Ecclesiæ judicio damnatos, alterum etiam exustum in *Constantiensi* Concilio. Hic mihi ne protinus reclames: Satanæ fuisse sententiam, non Ecclesiæ, nunc tantum historiam referimus. Assistant & amici tui, quorum tamen suffragio minus erit ponderis, vel quod in tua dogmata jurarunt, vel quod nec inter ipsos, nec tecum constanter idem sapiunt. Et scis rejici testem domesticum, nec ignoras testium fidem non alia re magis elevari, quam testimoniorum inconstantia: Hic est tuus chorus. Ex adversa parte stant illa præclara domus Dei lumina, in quibus tot excellentes ingenio viri, sic exercitati in divina Philosophia, tum Græci quibus prima semper fuit auctoritas in tractandis sacris Litteris, tum Latini Græcorum æmuli, & in his tot vitæ sanctimonia commendati, nonnulli etiam martyrio sanguinis clari, quorum memoria toti populo Christiano semper fuit in hunc usque diem sacrosancta: tot Episcopi, tot summi Pontifices, quorum sententia tam longa seculorum serie recepta comprobataque fuit, tandem & publico Ecclesiæ decreto confirmata. Adde his consentiens omnium Academiarum judicium, adde renovatam Theologorum & Ecclesiæ censuram. Denique adde tam longam temporis præscriptionem. Nonne signis evidentissimis opus est, quo nobis persuadeas, ut tecum profiteamur, tam venerandum Patrum chorum, una cum Ecclesiæ proceribus penitus cæcutiisse in sacris Litteris, spiritu Satanæ fuisse actos, aut, ut clementissime dicatur, mente alienata tulisse sententiam, hæreticam, impiam, blasphemam, adversus clarissimam Scripturam, & in summam humani generis perniciem: utque desciscentes à patribus nostris, quorum doctrina, legibus & auctoritate hactenus aliti, rectique fumus, spreta matre, cujus lacte nutriti sumus, deserta tanta populi Christiani sodalitate, cui tot annis assuevimus, summo rerum vitæ & animarum discrimine concedamus in tuum fœdus, in quo præter homines eosque paucos, & inter se diffidentes, acresque assertiones nihil videmus. Dignitate, auctoritate, vetustate, ingenio, doctrinaque videris illis ultro cedere. Miracula vocas in dubium, sed hæc tamen publica constansque populi Christiani opinio jam olim commendat, cum ne suspicio quidem, aut rumor similis sit de vobis. Nam quod cavillaris neminem illorum per liberum arbitrium edidisse miracula, ad id jam respondi. Rursus in dubium vocas sanctimoniam vitæ, pro illis tamen

A stat opinio. Nec mihi libet hanc partem urgere. Movet nos illorum auctoritas, movet quam in te tuisque videmus asseverandi constantia, (sic enim finxeram) sed ab Ecclesia nostra recedere non audemus, nostramque salutem tuæ fidei committere. Quod signum ostendis ut tibi potius credamus quam illis? Jam ut donemus tibi esse Spiritum quem fortiter arrogas, tibi uni Scripturas omnes esse lucidissimas, hoc ut verum sit, tibi verum est: nobis, ut ipse fateris, nihil prodest: promittebas itaque claritatem externam Scripturæ divinæ, quæ persuaderet omnibus tuam interpretationem esse verissimam, & aliorum omnium, quamlibet multorum,
B magnorum, quamvis sanctorum aut eruditorum, esse falsam, cæcam & pestiferam, quam quisquis sequatur recta properat ad inferos. Nemo sanus credidit *Donatistis*, magna asseveratione suadentibus, apud reliquas Ecclesias omnes periisse baptismi gratiam, nec usquam mansisse incorruptam, nisi in ipsorum Ecclesia. Et tu vis nos statim credere, tot seculis per Satanam fuisse velatum Euangelium, quod nunc per te patefit, nec apud ullos esse sinceram Scripturarum interpretationem, præterquam *Wittenbergæ*. In re tam incredibili, tamque periculosa, non sat fuerit, assertionibus & vulgaribus argumentis agere: evidentia, certa, demum Achillea proferas oportet. An hîc testimoniis Scripturarum utrinque productis advocabis sensum communem, qui
C controversiam dirimat? Et Spiritum & sensum communem, & divinæ Scripturæ perspicuitatem utraque pars sibi vindicat. Nunc quod tu tam prolixe de obscuritate lucceque Scripturarum disseruisti, minimum ad rem pertinet. Fac Scripturas lucidissimas, quid faciemus nos imperiti, qui videmus utramque partem sibi pari contentione asserere Spiritum qui patefacit mysteria, & summam Scripturæ perspicuitatem? Fac alicubi obscuras, quid faciemus, cum utrique alteris objiciatis cæcitatem?

Utcunque hæc habent, nos certe pendemus in ancipiti, nec interim liberas vel fidem tuam, exhibito promisso, vel nos, adempta nobis ambiguitate. Fortasse redibis ad illas conjecturas, quas ante nobis proferre
D cœpisti: *Scio meam conscientiam esse sinceram, scio me Spiritu Dei agi, pecuniam nec habeo nec affecto, gloriam nihil moror, quid autem speres voluptatis in tantis laboribus ac periculis?* Hæc, *Luthere*, sic recipimus abs te dicta, ut optemus esse vera, sed tamen nobis non persuadent, nec profers illam externæ claritatis πληροφορίαν, sed cogere potius tentas quam allicere. Fieri potest ut talis sis qualem te prædicas, id tamen citius crederemus, si in tuis scriptis minus esset arrogantiæ, minus amarulentiæ, minus strropharum & vafritiei, quantum si viderem in litteris Apostolorum, dubitarem illis habere fidem. Nam similia puto &
E *Manichæos* & *Donatistas* dixisse, Non affecto pecuniam, non gloriam, non cætera hujus Mundi commoda. Sunt Spiritus *plani* juxta *Paulum*, & Spiritus Satanæ transfigurat sese in Angelum lucis, nec tutum est cuivis spiritui credere. Quod ad famam attinet, non possis optare majorem, eaque tibi brevi temporis spatio quæsita est, late regnas in animis hominum, tot factionibus armatus es, habes theatrum miris applausibus perstrepens, summatibus magis formidabilis es quam amabilis: habes tuum satellitium, habes emissarios & veredarios, habes qui tecum scribant, habes qui scripta tua vertant Germanice. Quid superest nisi diadema? Hic rerum successus posset vel incorruptum animum corrumpe-
F re. Quantum habeas pecuniæ non laboro, opinor tamen in cæteris quoque rebus paulo commodius habere, quam habiturus eras, si non movisses hanc Camarinam. Certe multos novi, quibus Euangelium istud & censum, & uxorem, aliaque multa commoda peperit, cum antea frigerent. Nunc si præmium audire vis adulationis meæ, sic enim interpretaris: Dimidium fortunulæ meæ perdidi, ne contra te retiarium agerem, multamque suspicionem & invidiam lucrifeci, cæterum teruntio non sum factus ditior, & animum esse

esse mihi harum rerum contemtorem vel illud arguit, quod fortunam amplam, cum dignitate conjunctam, jam non semel recusavi. Sed non permitto mihi ut de tuo judicem animo: habet ille suum Judicem, qui solus novit occulta cordium. Hoc exigimus, ut nos de tua doctrina certos facias, id quod te facturum receperas. Id si non potes, patere nos oviculas & simplices sequi vocem Ecclesiæ. Dices, satisfactum esse iis qui spiritum hauserunt è scriptis tuis. Utinam posses impositis manibus dare spiritum bonum! nam de spiritu, qui hauritur è tuis libris, vehementer dubitamus. Non hîc referam experimenta mea: tantùm hoc dicam quod est in propatulo, calami tui violentiam & supercilium imitantur permulti. Visus est olim mihi *Jonas* mansueti sanique ingenii: librum, quem scripsit in *Joannem Fabrum*, attente cœperam legere, cupiens discere, quibus argumentis rem evinceret. Tantum illic obstrepebat convitiorum, ut tædio coactus sim librum deponere: nullus enim modus aut finis. Idem mihi usu venit in tua *Missa abrogata*, aliisque nonnullis Opusculis. Hîc videlicet distinguis fidem & caritatem: fidem ais sævire, caritatem omnia perpeti. At sævitiam videmus, caritatem illam omnia perpetientem non sentimus. Nec perpendis interim quantopere lædas causam tuam ista calami licentia, quem nunc in hunc, nunc in illum stringis, levium hominum instinctu. Et nisi me plane fallunt omnes conjecturæ, ad hanc postremam debacchationem te propulere quidam è tuis, non alia re offensi, quam quod ab opinione *Carolstadii* de Eucharistia dissensi, rogatus sententiam. Hunc dolorem suum per te voluerunt ulcisci, cum hac in parte starem abs te. Si Diatribam liberis rationibus ac fortibus argumentis obruisses, nec me vel tantulum offendisses, fortasse & in tuam sententiam pertraxisses, à qua non ita multum abhorret animus, si tantum Scholarum esset, non etiam Ecclesiæ dogma, & apud alios minus odii, plus fidei tibi parasses. Ego te ad disputandi, non convitiandi certamen provocaram. Et vides quantam voluminis tui partem convitiis occuparis. Verùm facessant hæc.

Prolixæ disputationis, qua meæ Diatribes præfationem oppugnas, hanc clausulam facis: *Quare hanc disputatiunculam sic concludo: Per Scripturam ut obscuram hactenus nihil certi definitum est, nec definiri potest, de libero arbitrio, te ipso teste: per vitam vero omnium hominum ab initio mundi nihil ostensum est pro libero arbitrio, ut superius est dictum. Docere igitur aliquid quod intra Scripturas non est ullo verbo præscriptum, ullo facto monstratum, hoc non pertinet ad dogmata Christianorum, sed ad narrationes veras* Luciani, *nisi quod* Lucianus *joco & prudenter de rebus ludicris ludens neque fallit neque lædit: Isti vero nostri in re seria, & quæ ad æternam salutem pertinet, insaniunt in perditionem innumerabilium animarum. Sic & ego absolverim totam hanc quæstionem de libero arbitrio, etiam testimonio adversariorum mecum faciente, & illis ipsis pugnante, quod fortior probatio nulla sit, quam ipsius, qui reus est, propria confessio, & testimonium contra seipsum.* Habemus bellam conclusionem bene navatæ disputationis. De obscuritate jam satis dictum est. Finxi obscuritatem illic esse, ubi variant interpretationes. Eam fictionem si probas, simul fatere & tuas scripturas, quibus jugulas liberum arbitrium, esse ambiguas & obscuras. Quod si abnuis, nostro jure reposcimus quod concesseramus. Nec ego per vitam Orthodoxorum probo liberum arbitrium, sed in pari testimoniorum numero pondereque volo nonnihil habere momenti probatam testium vitam: veluti si in judicio par sit utriusque partis argumentatio, varientque testes, citius creditur viro qui fortiter pugnavit pro patria, qui sancte gessit magistratum, quam ei, cujus probitas nullo populi testimonio commendatur, sed improbitas potius famosa est. Dices quid illius fortiter gesta, quid magistratus faciunt ad causam in qua testem agit? Hoc faciunt, ne quis facile suspicari possit eum in hac causa vel mentiri vel fal-

A li, qui in aliis multis integri prudentisque viri specimen evidens dederit. Jam si præscriptum est in Scripturis dogma de libero arbitrio, cur rejicis testimonia Patrum ex sacris Libris depromta? Si non est, cur asseris sine Scriptura? Sin utraque pars alterius interpretationem rejicit, ut non sit obscuritas in sacris Litteris, certe nobis indoctis est ambiguitas, nisi quod Ecclesiæ decretum non sinit nos fluctuare. Et ideo disputans fingo vacillationem, quia præfatus fueram, me non usurum præsidiis Ecclesiasticæ censuræ. Si nihil extra Scripturas recipis quod non sit divinitus monstratum, cur recipis perpetuam *Mariæ* virginitatem? Hoc in Scripturis non exprimitur, nec ullo miraculo divinitus

B monstratum est. Si perpetuum Ecclesiæ consensum imputas pro miraculo, eundem imputabimus tibi pro libero arbitrio. Nec satis erat tibi dixisse, nihil esse recipiendum quod non sit expressum in sacris Litteris, aut signo monstratum divinitus, nisi addidisses hyperbolen, de veris *Luciani* narrationibus. Itane quicquid à Veteribus proditum est de vita martyrioque Sanctorum, quicquid habet Ecclesiastica historia, ad hæc Veterum exhortationes & instituta, Præsulum constitutiones, nihilo plus habent ponderis, quam *Luciani* veræ narrationes? Legitur in templis martyrium S. *Andreæ*, S. *Laurentii*, & aliorum, in quibus celebres Ecclesiæ Doctores exercuerunt suam eloquentiam. Et hæc omnia

C nihil aliud sunt, quam *Luciani* ridiculæ fabulæ? Hic jocus, *Luthere*, poterat tibi alias tempestivius dici. Ubi nunc igitur ille confitens reus? Imo reclamat ille clare, docetque hæc omnia, quæ assumis, esse falsissima. Unde consequitur & tuam conclusionem nihilo veriorem esse, quam sunt ea, quæ assumis ut confessa. Quorsum autem attinebat & illud admiscere convitium: *Isti in re seria, & quæ ad æternam salutem pertinet, insaniunt, in perditionem innumerabilium animarum.* An non sentis istam blasphemiam recidere, non in me tantum aut hujus temporis Theologos & Pontifices, sed in probatissimos quosque Ecclesiæ Doctores, ab ipsis pene Apostolorum temporibus in hunc usque diem,

D in universum populum Christianum, quem probabile est eam tenuisse sententiam, quam à suis Doctoribus acceperat? Et addis, *In perniciem innumerabilium animarum.* Atqui paulo ante cum Diatriba tibi impingeret, quod acerbitate & paradoxis multos alienares, respondebas nihil esse periculi, solos impios qui pereunt offendi, electos in tuto esse. Siccine in tuto sunt, qui tuum dogma sequuntur, & pereunt qui consentiunt tot Orthodoxis, & Ecclesiæ definitioni? Et ubi nunc est illa religio, qua querebaris quod te ponerem pessimo loco, in quo cogereris aut cedere, aut adversus tantos viros aliquid dicere? In eo loco te ipsum posueras, antequam ego collocarem. Quoties enim

E illis impegisti imperitiam Scripturarum, cæcitatem, sacrilegium, blasphemiam? hic addis insaniam, quemadmodum paulo ante, mentem alienatam. Et de me quereris, quasi non soleas tua sponte in illos dicere, quicquid libuit. Si vera prædicares, quis tamen pius ferre posset impiam calami tui licentiam? Nunc cum falsa prædicas, multo minus ferenda est. Hic est tuus, *Luthere*, triumphus ante victoriam. Nunc accingeris ad pugnam, & in manibus est victoria, si leges, quas victores victis solent præscribere, nos ante congressum accipere velimus. Primum mirò stomacho soles rejicere, quicquid è Scholis Theologorum adferretur, nunc omnia trahis ad sophisticam rationem, non ob aliud,

F nisi ut mihi parum in illis exercitato tenebras offunderes, hoc est, quod dici solet, Canterium in fossam protraheres. Atqui nihil soles admittere, nisi quod habent divinæ Litteræ, & his solis tecum congrediebar: tu mutatus in diversum, pertrahis nos in medias Sophistarum spinas, quæ si tibi tam deessent quam sunt invisæ, frequenter hæreres perplexus. Et sic rejicis illorum præsidia, quoties commodum est, ut nobis aliam sophisticam non minus sophisticam objicias, novasque comminiscaris elabendi rimas. Quantum enim hîc est

distinctionum, quæ faciunt necubi possis comprehendi? Distinguitur Lex ab Euangelio, sed sic ut utrumque sit in utroque, interna Scripturæ claritas ab externa, Deus à Scriptura, Deus prædicatus à non prædicato, spiritus Euangelicus à spiritu erroris, opinio negativa, quæ nihil probat, ab affirmativa, cujus est probatio. Ostenditur duplex ostensio spiritus: duplex canon, caritatis & fidei: duplex necessitas, operis & temporis, rursum coactionis & immutabilitatis: duplex omnipotentia Dei, naturæ & operationis: duplex respectus ad superiora & inferiora: discernuntur indicativa verba ab imperativis & subjunctivis, stylus à vita morteque secernitur, à precatione disputatio: denique distinguitur Ecclesia, quæ videtur esse cum non sit, ab Ecclesia, quæ non videtur esse cum sit: distinguuntur sancti, qui cum videantur non sunt, à sanctis qui habentur pro impiis, cum vere sancti sint. Non hæc recenseo quod omnes tuas distinctiones improbem, sed quod tibi sumas in sacris Litteris explicandis quod aliis non permittis, & aliorum distinctiones soleas exsibilare, cum tuas haberi velis pro oraculis. Nobis occludis omnem exitum, & tibi vis patere tot cuniculos. Nunc vide quas leges præscribas nondum victor, Deponite quicquid armaturæ suppeditant orthodoxi Veteres, Theologorum Scholæ, auctoritas Conciliorum & Pontificum, consensus tot seculorum, ac totius populi Christiani. Nihil recipimus nisi Scripturas, sed sic ut penes nos solos sit certa auctoritas interpretandi. Quod nos interpretamur, hoc sensit Spiritus Sanctus, quod adferunt alii quamvis magni, quamvis multi, à spiritu Satanæ, & alienata mente profectum est. Quod Orthodoxi docuerunt, quod auctoritas Ecclesiæ tradidit, quod populus Christianus amplexus est, quod Scholæ defendunt, exitiabile venenum est Satanæ: quod ego doceo, spiritus est vitæ. Credite in Scripturis nihil prorsus esse obscuritatis vel quod egeat judice, aut, ut omnes cæcutiant, ego non cæcutio. Nam conscius mihi sum, me habere Spiritum Christi, quo possum de omnibus judicare, nemo de me. Nolo judicium, sed requiro obsequium. Neque quenquam vel tantillum moveat multitudo, magnitudo, latitudo, profunditas, miracula, sanctitas, Ecclesiæ sanctorum, omnes perierunt si senserunt ut scripserunt, nisi qui forte resipuerunt ante supremum vitæ diem. Qui meis probationibus diffidunt, aut carent sensu communi, aut blasphemiam committunt in Spiritum Sanctum, & subvertunt Christianismum. Hujusmodi leges si recipimus, nimirum tua est victoria. Rursum postulas, ne quid fidamus veteribus Orthodoxis, quod nonnunquam inter se varient, cum inter vos paucos tanta sit controversia, de Prophetis, de imaginibus, de disciplinis, de baptismo, de Eucharistia, & vis ut nihilo secius credamus vestris dogmatibus, præsertim cum quotidie exspectemus nova. Et blasphemi vocamur, quod adhuc hæreamus Ecclesiæ veteri, nec audeamus tuis castris adjungi, & occinitur nobis illud ex Euangelio: *Qui non est mecum, contra me est, & qui non colligit mecum, spargit.* Nihil hîc affingo, certa notaque loquor. Nunc operæ pretium est videre, quam non simpliciter tractas Diatribam, nihil non depravans, nihil non calumnians, nihil non damnans, plus fidei tibi conciliaturus, si quædam probares, videreris enim cætera judicio damnare, non morbo. Quis enim est tam malus scriptor, ut non aliquid admisceat probandum?

73. Exagitatur etiam cumprimis nostra definitio, quam ita propono disputaturus: *Liberum arbitrium est vis humanæ voluntatis, qua se possit homo applicare ad ea quæ perducunt ad æternam salutem, aut ab iisdem avertere.* Hanc descriptiunculam, cum non in aliud proposuissem, quam ut ostenso scopo, non latius vagaretur disputatio, quam oporteret, congeritur hîc quicquid in Sophistarum Scholis garriri solet à pueris. Objicitur quod non explicuerim partes definitionis, nimirum naufragium non unum veritus, cum tamen id soleat ab aliis fieri. Solet, sed qui de re, parum nota, aut controversa, disputationem instituunt, mihi de re jam à tam multis tractata brevis conflictatiuncula erat suscepta, nec mihi sumsi personam è cathedra docentis classem discipulorum, aut scribentis commentarios in opus perplexi Scriptoris, ut singulæ definitionis partes mihi fuerint vel defendendæ vel explicandæ. Sciebam liberum arbitrium à diversis varie definitum, tu compendio definis, *nomen sine re.* Perlongum erat aliorum definitionibus vel rejiciendis aut asserendis vel explicandis immorari. Decreveram in hac arena non diu morari, & alioqui supervacaneum erat vocem notam & à multis definitam describere. Cur igitur definis? Non tam definio vocis rationem, quam contraho ad id quod in præsentia susceperam agendum. Mentior, nisi hoc indicant mea verba: *Porro liberum arbitrium hoc loco sentimus*, &c. Quid significat *hoc loco?* Nihil aliud, quam hactenus hîc de libero arbitrio disputabimus, ne quis exspectet quicquid de libero arbitrio potest aut solet disputari. Jam quorsum attinebat hîc explicare singulas definitionis partes, quod solent hi qui pueris *Aristotelem* prælegunt in Scholis, cum ipsa disputatio progrediens id faciat? Solent Scriptores summam rei, de qua loqui destinarunt, veluti scopum ostendere. Idem facio in Diatriba. Et ingeritur altera calumnia sophistica. *Quod definitur, latius patet quam ipsa definitio. Est enim liberum arbitrium Dei, quod unum vere potest dici liberum. Est aliquod liberum arbitrium in Angelis, & tu adstringis ad hominis voluntatem.* Jam respondi me ideo hæc præfatum, ut ab hac conflictatiuncula excluderem disputationem de arbitrio Dei, Dæmonum aut Angelorum, præsertim cum assertio tua non impugnet nisi hominis arbitrium. Sed gravius flagitium est, quod vox, quam definio, pugnat cum ipsa definitione, hoc est, *quid nominis*, cum eo quod est *quid rei.* Agnosco Scholæ puerilis vocabula. *Quisquis enim*, inquis, *audit liberum arbitrium, accipit proprie dici quod potest & facit erga Deum, quæcunque libuerit, nulla lege, nullo imperio cohibitum. Etenim si servus, qui degit sub imperio domini, liber dici non potest, multo minus hominis voluntas, quæ subjecta est imperio Dei.* Proinde magis tibi placet ut *vertibile* dicatur, quam *liberum.* Primum quod hujus vocis honorem contendis soli Deo proprie congruere, quale sit jam ante discussimus: neque nos homini tribuimus arbitrium simpliciter liberum, quod ex disputatione satis liquet. Cur igitur abuteris voce? Ego hujus vocis repertor non sum, quare magis decet ut super hac re expostules cum omnibus veteribus, ac recentioribus, atque adeo cum ipso etiam *Augustino*, qui cum minimum tribuat libero arbitrio, tamen in titulis voluminum, totaque disputatione abutitur recepto vocabulo. Cæterum quod ais hanc vocem omnium auribus nihil aliud significare, quam liberam potestatem faciendi erga Deum quicquid libuerit, &c. res longe secus habet inter Christianos. Recte monet *Augustinus*, nos ad certam regulam sobriis & propriis verbis debere loqui, sed ipse tamen qui hoc monet, quoties inculcat in libris suis nomen liberi arbitrii, nec ipse temperas à recepto vocabulo, quam sobrius in novandis Ecclesiæ vel dogmatibus vel verbis, norunt qui tua legunt, & mihi nunc occinis *Augustini* monita, quod ab omnibus recepta voce sum abusus. Deinde exigis hîc dialecticam & philosophiam Ethnicam, quam soles pestem rei Christianæ vocare. Sed utrumque donas & abusum vocis, & definitionem ad hominem restrictam. Quid autem donas, si concedis jus publicum? Aut quid mihi largiris, si demonstro lectori, quatenus sim hîc loquuturus de libero arbitrio? Nihil enim aliud agit illa mea descriptio, nisi quod lectorem præmonet, non audies hîc de libero arbitrio Dei, Angelorum aut Dæmonum, aut si quod est brutorum animantium, sed de eo quod tribuitur humanæ voluntati, nec discutiemus quid possit in rebus levioribus, quæ non conducunt ad æternam felicitatem, sed duntaxat

quid

quid agat in his quæ pertinent ad æternam salutem. Si non est fas de re quapiam disputare, nisi partes illius omnes, & his adhærentia persequaris, peccatum est à pluribus Scriptoribus. Si commode facit, qui ostendit quid lector exspectare debeat, quid non, quid est tandem quod mihi condonas? Sed rursus alia calumnia definitionis. *Petrus Lombardus* & Sophistæ faciunt geminam liberi arbitrii vim, discernendi, quæ propria est intellectus, & eligendi seu rejiciendi, quæ propria est voluntatis. At mea definitio tantum attingit vim eligendi aut rejiciendi. Itaque dimidiatum modo arbitrium propono. Respondeo paucis. In hac quæstione libertatis, primas tenet voluntas, qua, ut inquit *Augustinus*, peccatur & recte vivitur. Ab hac quanquam non est sejuncta ratio, neque enim voluntas proprie dicitur, quæ sensum aut affectum sequitur potius quam rationis judicium, tamen id ponere maluimus, quod in hac disquisitione præcipuum, & solum libertatis est capax, præsertim cum eo proposito, simul & illud intelligatur, quod natura præcedit, veluti si quis loquatur de expetendo honesto, simul complectitur & illa quæ secernunt honestum ab inhonesto. Et in progressu disputationis attingo quod satis est de judicio rationis.

74. Nunc perinde quasi sedeamus in Scholis *Chrysippi*, ad vivum exigitur nostra descriptiuncula. Objicitur obscuritas, & singulæ particulæ rigido examine discutiuntur. Definitio non una de causa solet adhiberi, interdum quo natura rei, qua de agitur, possit cognosci, nonnunquam res notissima tantum attingitur, tanquam titulo, veluti si quis disputet hodie de Anatomia, nihil habet opus apud eruditos Medicos definire quid sit Anatomia. Satis est titulus. Nonnunquam additur definitio vel notatio potius, ut admoneatur auditor, quid debeat exspectare, quid non: veluti si dissertur de animalibus, ne lector exspectet quicquid de naturis, de partibus, de generationibus, de morbis, de medicinis dici solet, sic admoneat: Hæc disputatio tractabit de animantibus terrestribus ac maritimis, sed his duntaxat quæ veneno noxia sunt. Nec alio consilio adhibita est nobis illa notatiuncula, in re jactata jam, & omnibus eruditis notissima. Sed age, qualis qualis est, non deprecor severam excussionem, nec tam reformido tuam censuram, quamvis iniquam, quam arbitraris. De abusu nominis jam responsum est, nec feram hoc mihi sæpius objici. Aperta sunt hæc, ut ais, *vis humanæ voluntatis*. Item, *qua se potest homo*. Item, *ad æternam salutem*. Rursus obscura sunt ista, *Applicare* & *avertere*. Item, *ad æternam salutem*, item *perducunt*. Vim voluntatis humanæ interpretaris potentiam vel facultatem, vel habilitatem, vel aptitudinem, volendi, nolendi, eligendi, contemnendi, approbandi, refutandi, & si quæ sunt aliæ voluntatis actiones. *Applicare* & *avertere*, non vides quid sit, nisi ipsum velle aut nolle, probare aut reprobare, quæ sunt actiones à potestate voluntatis elicitæ. Et fingis vim illam esse medium quiddam inter voluntatem & voluntatis actionem definitam. Et hîc citatur, si Deo placet, regula Juris, ne nesciremus tibi Jureconsultum fuisse à consiliis cum hæc scriberes. Scio in Pandoram istam Deos omnes contulisse quod habuit quisque præcipuum. At quid tandem præscribit regula Juris? *Sermonem obscurum adversus eum interpretandum esse, qui sic loquutus sit.* Sed quid præscribit regula caritatis, quam tibi vindicas? Omnia in meliorem partem esse interpretanda, & qui firmior ac doctior est, eum servire infirmitati alienæ. Nunc vide quam absis à caritatis regula, qui superes etiam Juris regulam: illa non vult prodesse sermonis obscuritatem ei, qui fortasse prudens dataque opera sic loquutus est, ut falleret: tu dilucide dicta obscuras, quo locum facias calumniæ, sicuti mox aperiemus. Sed ad rem, hactenus tolerabilis est tua interpretatio. *Quæ ad salutem perducunt*, interpretaris verba & opera Dei, quæ offeruntur voluntati humanæ ut eisdem sese applicet vel avertat. Verba Dei dividis in Legem & Euangelium, Lege exiguntur opera, Euangelio fides. Negas enim te videre alia, quæ vel ad gratiam Dei vel ad salutem æternam perducunt, nisi verbum & opus Dei, quod gratia vel spiritus sit ipsa vita, ad quam verbo & opere divino perducimur.

Sed hæc, inquis, *vita vel salus æterna, res est incomprehensibilis humano intellectui*, perperam igitur tribuo voluntati humanæ vim applicandi sese, cum nullum hominis cor possit nosse quid hæc sunt, nisi Spiritus ea revelarit. Et *Pauli* testimoniis, addis argumentum ab experimentis, de Philosophis, *Portio Festo*, & *Plinio*, qui deriserunt resurrectionem Euangelio promissam. Adjicis nec hodie deesse, qui hunc articulum fidei, ceu fabulam rideant, licet voce styloque jactitent se credere. Hactenus impia non sunt quæ dicis, sed quæ non lædunt meam definitionem. Porro quod optas ne ego sim eodem fermento adspersus, libenter accipio tuam precationem, idemque tibi vicissim precor, nisi quod istud tuum votum suggillatio est meæ fidei. An mea fides sit sufficiens ad salutem viderit Dominus. Certe ficta non est, nec aliud in corde sentio quam scribo, & quotidianis precibus interpello *Christi* misericordiam ut mihi fidem adaugeat. Miror autem, cur te huic voto admisceas, cum profitearis te certum esse quod habeas Spiritum omnia largientem, quod utinam sit verissimum, & mea suspicio sit vanissima! Videris autem hîc arte palæstrica temetipsum submittere, quo me dejicias, idque pro tua solita simplicitate. Audivimus callidam interpretationem meæ definitionis, ex regula Juris nimirum in me detortam, audiamus nunc terribiles ἐπιφορὰς eadem arte colligentis.

„Docet *Erasmus* liberum arbitrium esse vim volun- 75.
„tatis, quæ potest à seipsa velle & nolle verbum &
„opus Dei, quibus ducitur ad ea, quæ excedunt &
„sensum & captum ejus: si vero potest velle & nolle,
„potest & amare & odisse, potest & aliquantulum fa-
„cere Legem & credere Euangelio: quia impossibile
„est si aliquid velis aut nolis, ut non aliquid operis ea
„voluntate possis, etiamsi aliquo prohibente perficere
„non possis. Jam inter opera Dei quæ ad salutem per-
„ducunt, mors, crux & omnia mala mundi numeren-
„tur, poterit humana voluntas, & mortem & sui per-
„ditionem velle. Quin omnia velle potest, dum ver-
„bum & opus Dei velle potest. Quid enim superest,
„nisi Deus ipse? Quid tandem? Nihil hîc tribuo gra-
„tiæ, sed libero arbitrio plane divinitatem quandam
„attribuo. Accurrite omnes augures, aruspices, No-
vum portentum audite. *Erasmus* ex nihilo Deum facit. Pandite nunc *Helicona* Deæ, hîc patet *Luthero* campus expromendi tragicam facundiam. *Erasmus* longe superat impios Sophistas, qui utcunque sentiunt, parcius certe loquuntur de libero arbitrio. *Pelagianus* est, imo longe superat *Pelagium*, quod is divinitatem quidem tribuit libero arbitrio, sed toti. *Erasmus* idem tribuit dimidiato. O cœlum, ô terra, ô maria Neptuni! Est ne amplius? Est, excedit ipsos etiam Philosophos Ethnicos. Quid ita? Quia cum nondum inter Philosophos conveniat, an aliquid moveat seipsum, mihi liberum arbitrium non solum movet seipsum idque suapte vi, sed applicat etiam ad ea quæ sunt æterna, id est incomprehensibilia sibi. Horrenda narras. Sed etiam ne amplius? Est, *Erasmus*, qui hactenus impietate superavit omnes, tandem & seipsum superat. Qui sic? Quia cum antea fassus sit liberum arbitrium inefficax esse, sine gratia, hîc definit, humanam voluntatem eam habere vim, qua possit ex sese applicare se ad ea quæ sunt æternæ salutis. Hîc interim dissimulo, quod pro *potest* mutaris, *efficax est*, & pro *inefficax* posuisti *prorsus inefficax*, ut verba magis servirent calumniæ, & scomma negligo de joco nominata gratia, quam hîc serio loquens prætermisi. Venimus ad summum. Quid superest, nisi cantio triumphalis?

Jam addit Epiphonema. *Vides-ne, mi Erasme, hac definitione teipsum prodi, imprudenter credo, quod horum rerum nihil omnino intelligis, vel prorsus incogitans & contemnens de illis scribis, ignarus quid loquaris, vel* 76.

quid affirmes. Nunc audi contrà, *Luthere*, donec ostendam, quantum te hîc prodas præstigiorum artificem, & quos fumos, quam horrendas sed inanes ac vanas rerum imagines nobis ob oculos offuderis. De abusu vocabuli jam sæpe dictum est, & istam cantilenam toties frustra recinis, de dimidiato libero arbitrio modò propulimus calumniam. Quid enim aliud est quam calumnia, in mea definitione desiderare quod mox in definitione Theologorum damnas? Sic habet tuus sermo: *Deficiunt & in hoc Sophistæ, quod libero arbitrio vim discernendi bonum à malo tribuunt.* Minus igitur pecco quam illi. Atqui hinc colligis me peccare gravius. Tantum vales Dialectica. Tu professus te crassius velle loqui, prudens etiam dilucidis invexisti caliginem. Accipe igitur crassiora. Ego vocibus è media loquentium consuetudine sumtis, appello salutem æternam, qua fruemur jam immortales apud Deum. Num quid hîc est caliginis? nam hîc interim in spe sumus & arrham tenemus, promissum exspectamus. Porro quæ ad hanc felicitatem ducunt, appello omnia per quæ suscitatur animus noster, ad qualemcumque appetentiam illius felicitatis, sive ea sit efficax, sive inefficax. *Avertere* quid sit intelligis, cum quis oblatam gratiam negligit, magis diligens tenebras quam lucem. Quod igitur huic opponitur, vocavi *applicare*, hoc est, præbere se gratiæ. *Sed excludis*, inquis, *gratiam Dei*. Imo hæc ipsa verba *applicandi*, & *avertendi*, significant eam non excludi. Nemo se applicat, nisi admonitus aliquo sensu rei expetendæ. Nemo se avertit, nisi ab eo quod offertur. Cum syllabas meæ definitionis excuteres, debebas & horum verborum emphasim excutere: simul & illud annotare, quod non dixi *potest*, sed *possit*, veluti desiderans aliquid præter naturæ vires. Dices, cur non expressisti *gratiæ* vocabulum in tua definitione, cum ante professus sis liberum arbitrium inefficax esse sine gratia? Quin tu potius homo plenus Christianæ caritatis, quæ nihil agit perperam, interpretaris in definitione subaudiendum, quod in Diatriba toties inculco; cur tibi non sufficit gratiam duobus illis verbis significatam esse? Quod si urges, cur hîc non expresse nominarim gratiam, dicam, nondum distinxeram gratiæ vocabulum in gratiam naturalem, in gratiam præparantem vel imperfectam, & in gratiam efficacem, & abolentem peccatum. Nec satis etiamnum convenit inter Theologos, an sine speciali gratia possit homo per facta moraliter bona exambire Dei gratiam efficacem, nec-ne. Utrique sententiæ locum reliquit mea definitio, quod neutram omnino refellam, licet in eam propensior, quæ plus tribuit gratiæ. Sed excludo Spiritum Sanctum, ut ais, cum omni virtute sua, tanquam superfluum & non necessarium. Unde id conjectas, ὦ βέλτιστε? Ex una videlicet syllaba, *se*. O potentem syllabam! Imo illa syllaba nihil aliud efficit, nisi ut intelligas, naturæ vires non esse prorsus otiosas, cum monemur à gratia. Et si recipimus illorum opinionem, qui docent absque speciali gratia, per naturæ vires, quæ tamen ipsæ sunt dona gratuita Dei, quosvis posse eousque niti, ut Dei misericordia non sit illis defutura, qui quod in ipsis est præstiterint, hîc verum esset quod voluntas absque gratia sese applicat ad ea, quæ perducunt ad salutem æternam. Ut enim nemo repente fit turpissimus, ita paulatim & gradibus quibusdam adducimur ad perfectum Dei donum: veluti quibus in densissimis tenebris versantibus, primum rarescit caligo, deinde dubia quædam lux procul ostenditur, donec perspicue videant: nam hæc comparatio placuit *Augustino*. Proinde inter ea quæ perducunt ad æternam salutem etiam illa numero, quæ procul admonent, quasique pulsant animum ad desiderium æternæ salutis. *At non desiderat*, inquis, *nisi qui novit, & qui novit jam habet.* Imo qui desiderat, nec habet, quod optat, nec omnino caret. Admonet autem nos variis modis Deus, interdum per lucem naturæ, per quam intelligimus virtutem propter sese expetendam, & turpitudinem propter seipsam fugiendam, nonnunquam rebus adversis. Interdum lectione, aut admoni-

A tione amicorum, interim & leni sibilo Spiritus. *Augustinus* antequam hausisset Spiritum *Christi*, studiose legebat Epistolas *Pauli*, & aliquousque profecit, propior factus luci gratiæ. Magis autem accensus est oratione *Potitiani*: ut demus hîc non defuisse Dei gratiam, certe erat imperfecta, nondum liberans à peccato, sed properans ad uberius donum. Verùm ab ea gratia si se avertisset, ipse sibi fuisset causa exitii. Nunc præbuit se vocanti gratiæ, & assequutus est salutem. Igitur inter ea, quæ ducunt ad salutem, non solum pono verbum & opera Dei, & gratiam, verum etiam naturalem appetitum honesti, qui ut in nobis obrutus sit, non tamen exstinctus est; pono studium legendi, &
B audiendi, quæ provocant ad mundi contemtum; pono precationes, eleemosynas, jejunia: sed hæc omnia dices esse opera damnanda, & iram Dei provocantia, tantum abest ut gratiam invitent. Verùm hoc, quod assumis ut ἀξίωμα, controversum est inter nos. De *Cornelio*, suo dicetur loco. Nec enim mirum est te sic judicare de operibus factis absque gratia, cum neges esse ullum hominis opus bonum, quod Deus operatur in nobis per gratiam justificatis. Tantum valet apud te corrupta massa, ut nec Deus in ea possit opus bonum operari, ne dicam perfectum. Vides igitur totam illam tragœdiam, quam ex definitione concitasti, nihil aliud esse, quam magnum gravemque verborum inanium fumum, ac præstigiatorum inania ludibria, si quis fixius
C intueatur.

Transis ad calumniandum meas distinctiones. In recensendis aliorum opinionibus de libero arbitrio, *Pelagium* facio pene Euangelicum, Philosophis nonnullis tribuo fidem quandam & caritatem. De *Pelagio* nihil refero nisi quod de illo fatetur *Augustinus*, nec Euangelicum facio, sed illum numero inter eos, quos Ecclesia damnavit hæreseos. Nec fingo quadruplicem gratiam, & si docendi gratia fingerem, nihil erat periculi, sed eam distinctionem ex Orthodoxorum libris hausi, qui fatentur esse gratiæ quicquid sumus aut possumus, tum ponunt gratiam prævenientem ac velut in-
D vitantem, sed hanc imperfectam. Est gratia cooperans, sic enim appellat *Augustinus*, quæ voluntatem nostram per primam gratiam exstimulatam reddit efficacem. Est gratia quæ perficit salutis negotium: sic enim distinguit *Bernardus*. Et tamen fateor has tres eandem esse gratiam, licet ex effectu diversis nominibus appellentur. Hæc distinctio cum nihil habeat impium, tamen tibi merito displicet, quod nihil faciat ad tuum dogma confirmandum. De Philosophis testificor hoc quod scribit *Paulus* ad Rom. non ausurus tantum illis tribuere, nisi tantum haberem auctorem. Lumini naturæ tribuis tu quoque nonnihil in fine operis. Nam quod ex Psalmo citaram: *Signatum est super nos lumen vultus*, &c.
E scis non esse meum commentum, & ut ingenue fateor, apte exponi de luce fidei, ita nego quod asseris, non posse accipi de luce naturæ: *Signatum est lumen*, cum Deus conderet hominem ad imaginem & similitudinem suam. Id per peccatum obscuratum est, non exstinctum. Non igitur detorqueo Psalmum ad rationem excæcatam, sed accommodo ad obscuratam. Si lux naturæ prorsus erat exstincta in nobis, quo modo Philosophi sine gratia Dei Deum cognoverunt? Quomodo tam multa prodiderunt de honesto, deque recte vivendo? de immortalitate animarum, de initio & fine Mundi, de diversis piorum & impiorum præmiis: de
F non referenda injuria, de honesto propter ipsum expetendo, de turpitudine propter ipsam fugienda, de educandis liberis, de diligendis uxoribus, de sancte gerendo magistratu, de caritate in patriam? & in illarum vita multa leguntur facta præceptis illorum consentanea. Quod igitur flagitium admissum est, si dixi quædam ab illis prodita, quæ consentiunt cum præceptis Euangelicis? Similiter Ethnicorum leges nonne puniunt furta, homicidia, adulteria, falsa testimonia, quemadmodum & *Mosi* Lex. Ex his colligo rationis lumen in illis non fuisse prorsus exstinctum, & addo, non

80.

non improbabile videri, in illis & voluntatem fuisse aliquo modo propensam ad honesta, sed inefficacem ad salutem æternam, nisi per fidem accederet gratia. De fide & caritate, quam ais me Philosophis tribuere in mea Diatriba, nihil assevero, quanquam & hoc disputatur à nonnullis, quæ fides suffecerit idiotis Judæis, & num qua sit fides, qua Ethnicus servari possit. Distinctionem de triplici lege naturæ, operum, & fidei, fictam fabulam appellas. Primum de lege naturæ nulla est dubitatio, quod differo de lege operum & lege fidei, ex *Augustino* sumseram, qui in libro, quem inscripsit *de littera & spiritu*, juxta *Pauli* sententiam, distinguit legem operum sive factorum à lege fidei. Legem factorum vult esse Legem *Mosi*, tabulis inscriptam, præcipientem absque gratia. Legem fidei vult esse Novum Testamentum, quod quanquam eadem præcipit quæ lex operum, tamen addita gratia fidei facit præcepta mollia. Et inter multa sic dicit: *Quod operum lex minando imperat, hoc fidei lex credendo impetrat.* Ac paulo post: *Lege operum dicit Deus, Fac quod jubeo: Lege fidei dicitur Deo, Da quod jubes.* Rursus aliquanto post: *Cum in tabulis scribuntur opera caritatis, lex est operum, & littera occidens prævaricatorem: cum autem caritas diffunditur in corda credentium, lex est fidei, & spiritus vivificans dilectorem.* Hæc ille. Non equidem damno sententiam eorum, qui Legem volunt esse præceptorum, Euangelium promissionis & consolationis, ita ut utrumque sit in utroque, hoc est, Euangelium sit etiam in Lege *Mosaica*, & Lex sit in Euangelio: sed *Augustinus*, quanquam non ita multum abest ab hac sententia, tamen non videtur prorsus idem sentire. Nam eodem in opere distinguit Vetus Testamentum à Novo, genere promissorum, quod illic promittantur temporalia, in Euangelio æterna. Verba *Augustini* sic habent: *Sicut ergo lex factorum scripta in tabulis lapideis, mercesque ejus terra illa promissionis, quam carnalis domus* Israel, *cum ex* Ægypto *liberata esset, accepit, pertinet ad Testamentum Vetus: Ita lex fidei scripta in cordibus, mercesque ejus species contemplationis, quam spiritualis domus* Israel *ab hoc mundo liberata percipiet, pertinent ad Testamentum Novum.* His consentanea dicit enarrans ex Euangelio *Joannis* hæc verba: *Sed unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.* Hæc cum imitarer, tamen accedo propius ad eam sententiam quam vos probatis, quam ad eam quam *Augustinus.* Inter alia sic loquens: *Moses dicit*, Ne committas adulterium, si commiseris lapidaberis. *Sed quid dicit lex fidei, quæ jubet diligere inimicos, quæ jubet tollere crucem quotidie, quæ jubet contemnere vitam?* Nolite timere pusillus grex, vestrum est enim regnum cœlorum: *&*, Confidite, quia ego vici mundum: *&*, Ego vobiscum sum usque ad consummationem seculi, &c. Vides ut ostensurus quid sit lex fidei proferam verba fiduciæ & consolationis. Nec hoc erat hîc propositum excutere, quibus modis discerneretur Lex vetus ab Euangelio, sed in hoc obiter adhibita est hîc distinctio, quo facilius lectori commonstrarem, naturæ lucem obscuratam illustrari per fidei donum, & voluntatem corruptam corrigi per caritatem. Arbitror lectori perspicuum esse factum, quam adhuc nihil sit commissum in Diatriba, quod reprehensionem mereatur, nisi quod tu male narrando nihil non depravas: quo minus habemus tibi fidei sacras Litteras enarranti, quod in his depravandis comperiamus quam sis malæ fidei.

Nunc vide quantam de nihilo suscites tragœdiam. Hæc sunt tua verba: *Quæ si quis Christianus omnia conferat, cogetur suspicari te ludere & ridere Christianorum dogmata & Religionem. Nam tantam ignorantiam ei tribuere qui sic nostra omnia perlustravit, tanta diligentia & memoria conservavit, mihi plane est difficillimum.* Hactenus tua. Cur crimen tam atrox impingitur? quia *Pelagium* feci pene Euangelicum, id est, hæreticum. Quid enim aliud est, pene Euangelicum esse? Ethnici non dicuntur pene Euangelici, qui procul absunt ab Euangelio. Sed *Arius* fuit pene Euangelicus, qui sua dogmata per Euangelium confirmabat. Deinde fateor in Philosophis rationem fuisse obscuratam, non exstinctam. Nam de multis bene judicarunt per lumen naturæ: voluntatem item non penitus corruptam, cum in his appareant naturales quidam nisus ad honesta, pro quibus tu supponis fidem & caritatem. Distinxi triplicem legem, naturæ, operum & fidei. Legem naturæ nemo negat, reliquarum duarum discretionem hausi ex *Augustino*. Dixi in Philosophorum opinionibus ac præceptis esse quædam consentanea dogmatibus ac præceptis Euangelicis. Psalmi quarti versiculum, *Signatum est lumen*, &c. sic applico ad lumen naturæ, ut non negem recte interpretari de fide, per quam naturæ lux adjuvatur. Post hæc tam horrenda crimina sequuntur illa quæ modo recitavi, *Quæ si quis Christianus*, &c. Sed ubi commonstras nobis istum Christianismum? In vestra Ecclesia variant sententiæ, in nostra nulli sunt, si tibi credimus: denique doces nec Sanctos, nec Christianos, nec Ecclesiam ostendi posse. Porro cum caritas Christiana nesciat suspicari malum, quis erit iste Christianus absque caritate tam male suspicax, ut ex bene dictis cogatur suspicari, me ludere & ridere Christianorum dogmata, & Religionem? Citius arbitror hoc suspicaturos Christianos, si deserto Ecclesiæ consortio, tua dogmata propugnarem. Quam vero malitiosum hîc prodis calumniandi studium: hactenus nihil scivi, sed incogitans, imprudens, ignorans loquor omnia. Hîc quo novæ calumniæ facias locum, non potes mihi tribuere tantum ignorantiæ, sed mavis scientiam ademtam reddere, quo crimen gravius hæreat in me irrisæ Religionis & Christianorum dogmatum. Quæ sunt autem ista vestra, quæ tanta diligentia perlustravi, memoriaque teneo? Tuane dogmata? Vix ullum tuorum librorum potui perlegere, tanta est ibi loquacitas, & insatiata convitiandi libido. Et doctissimus sit oportet qui tua intelligat, quæ sine tuo spiritu intelligi non possunt. Et haud scio an Christianorum dogmata putes non alia esse quam tua. Ego de fidei catholicæ decretis putabam te loqui, illa certe non irrideo, nec unquam mihi fuit ille animus, gratia Deo, licet vitam excusare nec possim nec velim. Sic tu me nunc alium fingis, utcunque tibi videor idoneus ad calumniam. Quot convitiis initio debacchatus es in *Scepticum* animum? Quoties criminatus es, quod in Diatriba nihil afferam? At idem paulo post omnium optime facio, qui nihil afferam, sed studio quærendi veri tantum disputem, discendi cupidus. Ita tibi constas in calumniis, ut ex eadem re geminum crimen elicias. Et perinde quasi parum sycophanticum sit impegisse crimen impii blasphemique animi, reprimis te ipsum, *sed interim* (inquiens) *abstinebo, indicasse contentus, donec occasio dignior sese obtulerit.* Ac mox audio, *Mi Erasme:* & amanter admoneor, ne sim de illorum numero qui dicunt, *Quis videt nos?* Hæc cantio tibi potius canenda est, qui cum talibus strophis ludas, arbitraris te fallere, nec deprehendi spiritum tuum. *Ne sic*, inquis, *tentes nos.* Si ego te tento, qui citra convitium tecum disputo, cur non irritaris in illos, qui magnis voluminibus te lacessunt ac lacerant, non disputantes ut ego, sed propriis cognominibus te tuaque dogmata appellantes? Quod si illos negligis, eo quod sint extra Ecclesiam tuam, quando *Paulus* non dignatur de his qui foris sunt judicare, ego semper à tua Ecclesia fui alienus, non minus quam illi. Quin sævis in illos, qui libris editis palam debacchantur in tua dogmata, cum hactenus professi sint tuam Ecclesiam? *Paulus* nullos tradidit Satanæ, nisi qui defecerant ab Euangelio. Hoc mihi non potes objicere. Semper eadem tum scripsi, tum dixi, tum sensi. Toties objicis Ecclesiæ Romanæ tyrannidem, quæ si qua est, longo temporis progressu irrepsit, sensim alentibus eam opibus, potentiaque mundana. Verùm isti animo, quem spirant tua scripta, si accederent opes, auctoritas,

tas, potentiaque Romanorum Pontificum, satis appareret quid nobis sit exspectandum. Mitteres huc, ni fallor, satellitium tuum atque armatas copias, aliquanto inclementius tractaturus abs te dissentientes ferro, quam nunc tractas calamo. Et ubi est interim ille mirabilis Euangelista, qui solo gladio Spiritus, quod est verbum Dei, profitebatur se vindicaturum Euangelium adversus portas inferi? Ad calumnias, ad convitia, ad minas descendis totus, & tamen vis videri simplex, purus, nec affectibus humanis duci, sed Spiritu Dei. Recte doces, Deum oportere justum credi, etiamsi nec lux naturæ, nec lux gratiæ comprehendat eum esse justum, at non recte postulas idem jus tibi.

81. Porro autem multo gravius etiam peccatum est in distinguendis opinionibus, quandoquidem ex una facio tres. Quod quidem vel insaniæ vel temulentiæ vitium est, ex uno videre plura. Imo plures opiniones recenseo, quarum prima est *Pelagii*, quam ut damnatam relinquo.

Secundo loco recito sententiam eorum, qui sic minimum tribuunt libero arbitrio, ut tamen non prorsus tollant. Dicunt enim ipsum nihil efficaciter posse, nisi adsit gratia, vel exstimulans sive operans, vel cooperans, vel consummans: & tamen in his omnibus fatentur vel applicationem, sive conversionem humanæ voluntatis, vel cooperationem, nimirum ponentes aliquam humanæ voluntatis vim, quæ nonnihil agit cum agente gratia. Hæc est opinio vel *Augustini*, vel *Thomæ*, sequentis *Augustini* sententiam, quatenus minimum tribuit libero arbitrio. Et hanc voco probabilem, eo quod relinquat homini studium & conatum. Atque hic multam verborum turbam offundis, quomodo non imputetur quod est imputandum, & quomodo dicatur aliquid posse quod ex se nihil possit, cum ego in disputatione hujusmodi difficultatem palpabiliter, ut ajunt, expediam.

Tertiam, quam recenseo, facio *Carolstadii*, qui non tollit omnino liberum arbitrium, sit interim fas hoc abuti vocabulo, quod si quis malit appellare *Beta* aut *Delta*, mea nihil refert, sed negat in bono opere quicquam agere, sed ait simpliciter pati, adeo ut gratia non operetur per voluntatem nostram, sed in voluntate tantum patiente.

Quartam facio tuam, qui progressu tuæ assertionis negas quicquam in rerum natura esse liberum arbitrium, nec in bonis nec in malis quicquam agere voluntatem nostram, sed absoluta necessitate fieri omnia. Hanc appello omnium durissimam, profiteorque mihi cum *Carolstadii* tuaque opinione potissimum esse conflictandum.

Nec prætereo *Scoti* opinionem, quæ putat per opera moraliter bona, per influxum naturæ communem, hominem posse Dei gratiam efficacem promereri de congruo: quod Dei benignitas non patiatur quemquam interire, qui modo præstiterit quod in ipso est: non quod suis viribus assequatur salutem, sed quod aliquo pacto fiat capax divinæ gratiæ. Hanc opinionem quoniam Ecclesia, quod quidem sciam, nondum rejecit, ego nec defendo nec explodo. Ergo sepositis opinionibus *Pelagii* & *Scoti*, doceo reliquas tres tantum verbis dissidere. Prima, nimirum *Augustini*, fatetur arbitrium sive voluntatem suis viribus posse ad male agendum: nec facit hic solum Deum agentem, voluntatem tantum agi, quod tu doces: & hactenus cum *Augustino* sentit *Carolstadius*, abs te dissentiens. Etenim cum *Augustinus* appellat gratiam cooperantem, utique sensit operari nostram voluntatem aliquid. Deinde dum ponunt gratiam exstimulantem, sed imperfectam, non excludunt conversionem & aversionem, cum tu prorsus excludas utrumque, inducta rerum omnium absoluta necessitate. Nec enim pugno cum tuo axiomate quod asseris, sed cum tua palinodia, qua corrigis quod initio dixeras, liberum arbitrium nihil valere nisi ad peccandum, & probas *Wiclevi* dogma. Et qui primæ sunt sententiæ, faciunt arbitrium vitiatum, vulneratum aut claudicans, non exstinctum. Manet igitur aliquod judicium, sed imperfectum, manet vis, sed inefficax. Vides igitur non esse eandem sententiam aliis verbis tractatam, ut tu fingis. Sed primam opinionem, quam ajo probabilem, confers cum mea definitione, interim exclusa opinione eorum, qui per opera moraliter bona, sine speciali gratia, putant Dei bonitatem provocari ad conferendam gratiam. Atqui sic temperavi definitionem, ut huic quoque sententiæ, quoniam damnata nondum est, pateret locus. Sed finge rejectam *Scoti* opinionem, sit prima *Augustini*, qui facit exstimulantem gratiam, non excludit applicationem & aversionem. *Pharao* pulsatus cœperat resipiscere, & ni se avertisset ab exstimulante gratia, non venisset in profundum malorum. Demus & hoc juxta *Bernardum*, totum initium deberi gratiæ: Certe cum nostra voluntas operatur cum operante gratia, applicat sese ad gratiam, naturæ vires ad gratiam operantem accommodans, veluti cum oriente Sole aperimus oculos: rursum avertit sese, veluti cum exorto Sole claudimus oculos. Ostende igitur, *Luthere*, oscitantiam vel hebetudinem judicii mei. Sic agis: Dicis primum opinionem probabilem, quæ fatetur liberum arbitrium, peccato vitiatum, non posse velle bonum sine gratia. Et definitio tribuit illi vim applicandi sese ad bonum, vel avertendi à bono sine gratia. *Definitio*, inquis, *affirmat*, *quod exemplum ejus negat*, &c. quæ tu satis loquaciter ac procaciter. Audi contra, subtilitatem tuæ calumniæ. Definio liberum arbitrium in genere, vel ut erat conditum, vel ut est in liberatis per gratiam, vel ut est claudicans in his, qui nondum liberati sunt à servitute peccati: quid hoc ad primam opinionem, quæ pars tantum est eorum, quæ complectitur definitio. Nec definitio excludit gratiam specialem, nisi recipimus opinionem *Pelagianæ* proximam, quæ si tibi non probatur, mihi tamen licebat hujus uti præsidiis in argumentando. Nec video periculum, etiamsi quis eam tueatur. Deinde non animadvertis quod facio duplex velle, sive duplicem nisum ad honesta, efficacem & inefficacem. Inefficax est etiam in obnoxiis peccato, per influxum communem juxta quosdam, juxta alios non sine gratia, sed imperfecta, quæ nondum quidem abolet peccatum, sed tamen præparat ad efficacem gratiam. Nec me movet quod tu nihil pateris esse medium, sed aut Deum facis sessorem aut Satanam: impudenter enim adducis ad me refellendum, quod erat evincendum. Meministi quod diximus de lumine, & Euangelicus ille cæcus primum nihil videt, deinde videt homines velut arbores ambulantes, mox clare cernit omnia.

Verùm hæc alias, nihil enim hic assero. Jam vi- 82.
des ex his quæ diximus, soluta, quæ proximo Capite repetis & inculcas, non absque petulantia convitiorum. Accipis unam partem definiti, hoc est, liberum arbitrium peccato vitiatum, & cum hoc confers unam opinionem. Applicare se ad bona bonum est, igitur liberum arbitrium potest ex se bonum. Fateor si loquaris de bono morali, fateor rursus si loquaris de bono pietatis, modo conjungas gratiam præparantem sive exstimulantem: veluti cum ex lectione sacra, aut ex audito Ecclesiasta, sentimus animi motum ad amorem pietatis & odium turpitudinis. Hanc non excludo nec in definitione, nec in recensendis opinionibus. Tantum excludo *Pelagii* sententiam, *Carolstadii*, & tuam. Ubi sunt igitur duo libera arbitria inter se pugnantia? An secum pugnat genus, quod in se complectitur diversas species, & negabis Asinum esse animal, quod ex ratione differentiæ ac proprii pugnet cum homine? Aut ex una crumena faceres duas, quod in eadem sit aurum & argentum? Non hic igitur captus est Proteus, sed ipse Proteum agis studio calumniandi, te ipsum vertens in omnia cum libet, me quoque subinde alium atque alium faciens, utcunque tibi videor accommodus calumniæ tuæ spiculis. Fateor secundum unam opinionem, hominis voluntatem pecca-

to

to corruptam, quatenus corrupta est, non posse se flectere ad bonam frugem sine speciali gratia, sive illa sit efficax, sive exstimulans. Fateor in his, qui per baptismum & fidem liberati sunt, voluntatem hominis ex se esse proniorem ad malum quam ad bonum. Et fateor secundum unam opinionem voluntatem humanam ex naturæ viribus se posse convertere ad studia, conatus, & opera, quæ si quis contendat esse mala & iram provocantia, negabimus: si quis neget esse bona, quod absque gratia facta, concedemus, si modo fateatur moraliter bona, provocantia Dei gratiam efficacem. Non igitur mecum pugno, si juxta diversas sententias diversa dico. Nondum enim hîc pronuntio quid sentiam, sed rudi lectori futuræ disputationis materiam congero. Proinde triumphus, quem hîc agis, reservandus erat tibi circa finem disputationis, ubi pronuntio quæ sententia ex omnibus mihi potissimum arrideat. Hîc tantum accingor ad pugnam. Quando vero in te vociferatus sum, quod fatereris liberum arbitrium obnoxium peccato, non posse se flectere ad meliora, sine auxilio gratiæ? Quin illud potius damnavi, quod doces nullum esse hominis arbitrium, nec in bonum nec in malum, neque prorsus quicquam operari vel bonæ rei vel malæ, neque cum gratia neque sine gratia, quod nusquam legis apud *Augustinum*. Denique cum hîc tantum verborum incassum fuderis, planeque, quod ajunt, aerem verberes, tamen tuo more quasi re strenue gesta triumphum adornas. Et vereris ne nemo tibi sit habiturus fidem referenti tantas absurditates, tam multa inter se pugnantia, *Legatur*, inquis, *hoc loco Diatriba, & mirabitur*. Legatur, inquam, hoc loco Diatriba, & protinus mirabitur qui legerit, in Euangelii præcone tam malitiosum calumniandi studium. Tædet cætera referre, quæ illic gloriose detonas.

83. Similis intemperantiæ sunt, quæ congeris proximo Capite, quî consistit ut agat aliquid liberum arbitrium, & tamen summa totius imputetur gratiæ? Istud cum in fine disputationis multis verbis explicem, quid opus erat hîc tempus inanibus verbis terere? Imputari non debet, quia quicquid potest homo naturæ viribus, gratuitum Dei donum est. Nec hîc opus est commento Dialecticorum de voluntatis humanæ velle absoluto, nullo boni malive habito respectû, quod hîc damnas, probaturus si pro te faceret. Quid enim absurdi, si quis docendi gratia proponat absolutum, quod in re absolutum non est? Quomodo igitur Philosophi disputant de prima materia, deque puris elementis, & Mathematici de formis abstractis à materia? Nec tam improbabile est quam tu videri vis, si quis tribuat voluntati nostræ velle purum, sic ut objectum non consideret sub specie boni aut mali, sed entis tantum, aut alicujus quod per se medium sit, etiamsi non desint qui negent quicquam esse medium. Quam ubique molesta tua loquacitas, ut arbitrer nullum *Bolanum* esse cerebri tam felicis, ut tuum æs vere *Dodonæum* ferre possit, cum extra rem dicas omnia, nec tamen ullum facias dicendi finem.

85. Excussisti primam opinionem, quæ est *Thomæ* vel *Augustini*, cum tu nunc secundam facias *Augustini*, quæ est *Carolstadii*, qui negat hominis voluntatem in bono opere quicquam agere, in malo fatetur. Atque hinc conjicere licet quam dextre rem tractes, qui confundas etiam sententiarum distinctiones: ego inter eas, quas non rejicio, *Pelagianæ* sententiæ oppono sententiam *Augustini*, ut longissime discrepantem, comparo sententiam *Scoti* ut proxime accedentem. Relege Diatribam & sic comperies. *Augustini* sententiæ subjicio *Carolstadii*, quam appello duriorem, eam tu nunc velut multiloquio temulentus, facis *Augustini*. Tertio loco pono tuam & *Wiclevi*, quam appello durissimam, cum postremis duabus dico potissimum mihi pugnam fore, hoc est, cum *Carolstadii* ac tua. Restitui te in viam. Nunc superest ut nobis demonstres, duas posteriores opiniones easdem esse cum prima. *Augustinus* dum ponit gratiam cooperantem, fatetur & liberum arbitrium aliquid agere in bono opere, *Carolstadius* affirmat nihil aliud quam pati. Tu doces nec in bono nec in malo quicquam agere, nec ante gratiam nec post gratiam, sed prorsus ac simpliciter esse vocabulum inane: hæc sententia cum prima pugnat, & plus dicit quam secunda. Et hîc prorsus ἀπ' ὄνου, quod ajunt, delapsus, vel ἀπὸ νοῦ potius, nec intelligens quid loquaris, dejerationibus agis: *Testor*, inquis, *Deum, nihil aliud volui dicere, nec aliud intelligi, per verba duarum postremarum opinionum, quam id quod dicitur in prima opinione, nec* Augustinum *aliud voluisse arbitror, nec aliter ex ipsius verbis intelligo, quam quod prima dicit opinio, ita ut tres opiniones à Diatriba recitatæ, apud me non sint nisi una illa mea sententia*. Si quid à me tam sine mente dictum fuisset, quam ista dicuntur tibi, quibus convitiis me urgeres? Quando faceres insultandi finem? Nec tamen definis tergiversari, & redis ad veterem causationem nominis, quam sæpius jam exclusimus, nec uno respondimus modo. Videris ipse sensisse errorem tuum, nec tamen libuit dispungere quod scripseras. Proinde ab hoc Capite non discedis, ut soles, triumphabundus, sed veluti gallus demissis alis temet subducis: *Si hic*, inquis, *erro, revocet qui potest, si sunt hæc obscura & ambigua, illustret & stabiliat qui potest*. Hîc reprehensorem admittis & illustratorem, cum in fine repellas omne judicium.

Attamen proximo Capite resumis animos: *Sed facessant*, inquis, *monstra verborum. Quis enim ferat istum abusum loquendi?* Totidem verbis tibi tuas voces recinit Echo: *Sed facessant monstra verborum. Quis enim ferat istum abusum loquendi?* De abusu receptæ vocis litiga cum *Hilario*, cum *Ambrosio*, cum *Augustino*, cum *Hieronymo*. Hîc proposueras te dicturum tres opiniones nihil inter se discrepare, & hoc omisso cavillaris de nomine liberi arbitrii. Nec adhuc definis affirmare quod est manifeste falsum. Ita-ne est eadem sententia, liberum arbitrium cooperari gratiæ, & tantum pati in opere bono, in malo tantum agere, & nec in bono, nec in malo quicquam agere, sed Deum solum operari quicquid agitur seu boni seu mali? Tu sic colligis: *Post peccatum voluntas hominis non est libera nisi ad malum absque gratia: igitur amissa libertate succedit servitus. Negari non potest. Ubi servitus est, ibi est mera necessitas, & ubi necessitas, ibi nihil agit liberum arbitrium, si nihil agit, patitur tantum. Tua Grammatica non potest amissam sanitatem vocare sanitatem*. Verùm ut simul & meam definitionem tuear, & ista tua tam perplexa discutiam, proponam rei summam nudis aphorismis: Voluntas in homine, quemadmodum & in Angelis, sicut erat condita, libera erat ad bonum & ad malum, sic ut adhærere potuerit oblatæ gratiæ, sine speciali præsidio novæ gratiæ, ac semet avertere potuerit à gratia. 1.
Post lapsum primorum parentum, naturæ libertas vitiata est, non exstincta. Resedit autem in illis aliqua scintilla rationis, discernens honestum ab inhonesto, item aliquis nisus voluntatis, refugiens à turpitudine, & quodammodo gestiens ad honesta. 2.
Verùm hic nisus & ratio inefficax est sine speciali gratia, juxta quosdam: juxta alios tantum valet, ut per opera moraliter bona possit de congruo promereri gratiam, vel præparantem, vel etiam justificantem: quam sententiam non arbitror ab Ecclesia damnatam, licet nec illam superiorem improbaverit: sed hîc permittit unumquenque abundare in suo sensu. 3.
Liberati per gratiam, sunt in eodem statu quo fuit homo primum conditus liber, videlicet ut se possit applicare ad oblatam gratiam, & possit avertere se ab eadem, nisi quod ex peccato *Adæ*, aut ipsius etiam, resideat in eo caligo quædam rationis, & proclivitas quædam ad peccandum, quæ tamen non adimat libertatem, sed exerceat pietatem. 4.
Hæc applicatio aut aversio locum habet ad utramque gratiam exstimulantem quam diximus, & justificantem. 5.
Applicat autem sese voluntas, cum se præbet gratiæ, simulque naturæ viribus nititur ad eadem ad

quæ vocat gratia; avertit sese, quoties neglecto Spiritus sibilo, vertit sese ad cupiditates carnis. Itidem gratiæ justificanti applicat sese, cum illi in sese potenter operanti, pro naturæ viriculis cooperatur, & avertit sese, cum neglecto Dei dono reflectit sese ad carnem. Ad has omnes opiniones, quarum nulla damnata est ab Ecclesia, ni fallor, & ad omnem hominis statum quadrat mea definitio, quam ideo feci generalem, ut omnia complecteretur quæ sunt probabilia. Nihil igitur agis, cum hanc aut illam opinionem urges cum definitione alio detorta. Pone hominem in statu quo fuit conditus, quadrat definitio. Hic tu urges libero arbitrio post lapsum vitiato. Pone eum in statu in quo est adolescens, qui puer per baptismum accepit habitum fidei, & purgatus est à peccato protoplasti, necdum admisit aliquod crimen per quod amittitur gratia, cum tamen jam per ætatem habeat mali bonique discretionem, quadrabit mea definitio, poterit enim sese applicare ad gratiam, & avertere à gratia. Applicabit autem, si naturæ viribus eodem contendat, quo ducit gratia, avertet, si spreta Dei gratia deflectat ad carnem. Denique pone hominem in eo statu in quo fuit *Adam* post violatum Dei præceptum, hic fortasse videbitur non quadrare mea definitio, quod semel addictus peccato, nihil aliud possit quam servire peccato. Ubi igitur vis applicandi & avertendi? Juxta quorundam, inquam, opinionem residet aliqua libertas, qua ex naturæ viribus absque speciali gratia per opera moraliter bona possit exambire gratiam justificantem. Hic oppones tua paradoxa, sed ista tibi probanda sunt priusquam nos per illa coarguas. Juxta aliorum opinionem, quæ est *Augustini*, potest applicare sese ad gratiam exstimulantem ac revocantem, ac rursus eam spernere. Vides hic aliquid libertatis. Rursus potest se præbere gratiæ justificanti, potest ab ea sese avertere. Et fortasse non absurdum fuerit ponere medium quendam statum inter justitiam & injustitiam, veluti cum homo naturæ viribus contendit ad promerendam gratiam, vel excitatus gratia stimulante, quam imperfectam dicimus, applicans naturæ vires ad eam gratiam, contendit ad innocentiam. Is nec omnino videtur injustus, qui tædio suæ iniquitatis contendit ad justitiam: nec omnino justus, qui nondum assequutus sit innocentiam. Et in hujusmodi statu medio divus *Augustinus* videtur ponere *Cornelium*, in quo fuit utrumque, sed imperfecte: veluti qui properat ad asylum, nec omnino tutus est, nec prorsus hæret in periculo, sed quo longius recedit à periculo, hoc saluti propior est. Hic occines subitum raptum spiritus, quem ego non nego, sed loquor interim non quid aliquando faciat aut facere possit Deus; sed quid generaliter faciat in nobis. Quanquam hac de re suo dicetur loco. Cum his confer tres illas sententias, quas tu conflas in unam, invenies solam primam esse veram. Etenim *Augustinus* cum facit gratiam operantem & cooperantem, satis fatetur esse liberum homini applicare se ad gratiam exstimulantem, si naturæ vires ad eam accommodet: eum conatum imperfectum adjuvat & absolvit gratia cooperans, quæ cooperans non recte diceretur, si nihil omnino operaretur nostra voluntas, quod negat *Carolstadius*. Multo minus verum est quod tu asseris, hominis voluntatem nec in bonum nec in malum quicquam posse, sed meræ puræque necessitatis esse omnia. Nam hanc opinionem voco tuam, quam in *Wiclevo* damnatam probas. Quid igitur restat nisi nominis controversia? Liberum arbitrium proprie congruit Deo. Esto, sed sic abutimur aliis multis nominibus, sapientis, boni, potentis, immortalis. Verùm cum est per peccatum amissa libertas, jam inane nomen est, quemadmodum in ægroto amissa sanitas, non est sanitas. Fateor hic aliquem abusum vocabuli, sed quem mihi non debes imputare, nec tamen absurde manet in peccatore ratio nominis: quemadmodum in bello captis ingenuis manet libertatis appellatio, propter nativam conditionem, & spem redituræ pristinæ libertatis. Denique propter reliquias

A pristinæ libertatis quæ resident in homine, etiam post admissum peccatum: quæ non ideo nihil sunt, quod per se non sufficiant ad recuperandam libertatem, satis est quod aliquid agant suis viribus, & peragant etiam auxilio gratiæ. Tu perditam sanitatem, mortem facis. Manet in ægroto nonnulla naturæ vis, utcunque pugnans cum morbo, sæpe vincens absque medici præsidio. Sic rationem à peccato facis omnino cæcam, ego lippientem aut lusciosam facio. Neque enim prorsus cæcus est, qui ob pituitam cæcutit, neque prorsus mortuus est, qui cum morbo luctatur. Jam si placet accerse commodum illum congerronem Sophistam, eique propone collationem de lapide, qui nativa vi fertur

B deorsum, sursum vero non nisi violento impulsu, & roga an lapidi tribuat liberum arbitrium, fortasse non tenebit risum & respondebit: Lapidem esse qui talia percunctetur; lapis enim sicut omnia gravia, quæ ratione carent, non habet nisi unicum impetum naturalem: at liberum arbitrium ut conditum est, erat utroque vertibile. Dices de corrupto loquimur, feremus si modo in disputando memineris tale fuisse conditum, & hinc nominis rationem manere, licet re partim amissa. Post peccatum autem originis, sed magis etiam personale, ut libertas non est in totum amissa, ita non est absoluta servitus. Cæcutientia inducta est, non cæcitas, claudicatio inducta est, non exitium, & vulnus inflictum est, non mors, & languor accessit, non interitus.

C Manet enim aliqua rationis scintilla, manet aliqua propensio voluntatis ad honesta, licet inefficax. Nec ideo nihil est, quia per se non sufficit ad recuperandam pristinam libertatem: sed ut vulneratum ac languidum non valet quidem quod poterat, veruntamen virium qualescunque reliquias accommodat erigenti gratiæ: nisi forte dicis puero nihil esse virium, quod solus nequeat movere plaustrum, quod facit connitens robustiori. Quare serva lapideis hominibus istam de lapide comparationem, neque proferas huc tam ridiculas collectiones: *Nullus est omnis, & nihil est omnia.* Quid autem si *Scoticus* sit ille Sophista? Nonne statim obturabit tibi os? Nisi forte

D commodum vocas, qui commode respondeat ad tuas percunctationes. Postremo quod ad vocem attinet, *Thomas* fortasse concederet post peccatum non dici proprie liberum arbitrium, sed idem simpliciter nihil esse, aut nihil agere cum agente gratia, negabit.

Hæc sunt quæ in vestibulo disputationis lectori proposueram, quo paratior esset ad reliqua percipienda. Nam rudioribus illa scribere me sum professus, & tu nondum, opinor, lecta tota Diatriba, sic cum hac parte congrederis, quasi jam pronuntiarim. Eadem iniquitate discutis testimonia Scripturarum à me tractata, quasi in singulis definierim. Imo testificor me proponere hinc atque hinc diversa testimonia divinæ Scriptu-

E ræ, quæ videntur inter se pugnare, & illæ sequelæ, quas tu sic exagitas, non sunt definientis, sed argumentantis, non docentis, sed pugnantis, ut ex collisione testimoniorum & interpretationum elucescat veritas. Et interim utor jure pugnantium, iniquum petens nonnunquam, ut æquum feram. Etenim qui pugnat, frequenter hoc agit, non ut pronuntiet quid ipse sentiat, sed ut illaqueet ac prosternat adversarium. Proinde non raro falsis assumtionibus utitur, sed ab adversario concessis, & ex his colligit plusquam habet veritas, quo magis adversarius intelligat se esse victum, jamque contra pugnare desinens, cupiat doceri. Tum qui do-

F cet, longe aliis modis agit, quam dum pugnabat. Sed jam dudum ipsa temporis angustia cogit me disputationem hanc abrumpere. Quod superest, accuratius & per otium tractabitur. Et vide, te quæso, quantum temporis, quantum chartarum & operæ nobis jam periit, in refellendis tuis cavillis, convitiis & calumniis. Poteras tua cum laude, nemine læso, fortiter tueri dogma tuum, idque merebatur meæ Diatribæ modestia, quæ quo magis friget ac stertit, sic enim interpretaris meam civilitatem, tanto minus merebatur tam impotentem calami tui sævitiam.

Nunc

Nunc dum nihil non torques ac rapis ad calumniam & convitia, perdis bona ex parte & tuum & meum & lectoris otium: & adeo non concilias tibi fidem, ut dum hic declaras animi tui morbum, etiam illa fide careant apud plurimos, quæ recte vel doces, vel mones, vel inculcas, qualia fateor esse permulta in scriptis tuis. Nam quæ res invitabat te ut hoc quoque calumniareris, de quo nunquam mihi venit in mentem? Ais à me morderi riderique canonem Hebræorum. Hoc est unum calumniæ caput. Alterum est, quod cum ambiguo scommate voco Canticum Canticorum, *Canticum amatorium*. Tertium, quod Proverbia *Salomonis* & Canticum confero cum duobus libris *Esdra*, *Judith*, Historia *Susanne* & *Beli* draconis. Hic, ubi ne somnium quidem fuit ullius mali, tu fingis tria magna crimina. Referam ex Diatriba locum, quo magis agnoscas, quam hic præter omnem causam criminaris. Sic habet: *Non puto quenquam excepturum hic adversus auctoritatem hujus operis*, (de libro loquor, qui inscribitur *Ecclesiasticus*) *quod, ut indicat* Hieronymus, *olim apud Hebræos non habitum sit in canone, cum Ecclesia* Christi *magno consensu receperit in suum canonem. Neque causam video cur Judæi librum hunc à suo canone judicarint excludendum, cum Parabolas* Salomonis, *&* *Canticum amatorium receperint. Etenim quod duos posteriores libros* Esdræ, *historiam apud* Danielem *de* Susanna *ac* Belo *dracone*, Judith, Ester, *aliaque nonnulla non receperunt in canonem, sed inter hagiographa numerarint, quid illos moverit, facile divinat qui libros eos attentius legerit. Cæterum in hoc opere tale nihil obstrepit lectori.* Hactenus Diatribes verba recensui. An mordeo rideoque canonem Hebræorum, quod negem mihi liquere quamobrem *Ecclesiasticum* excluserint à canone? Erat cur illud opus haberi cuperem in primis dignum canone, & tamen nihil aliud dico, quam me non perspicere causam, quare Hebræi non receperint, cum Ecclesia receperit, certe inter hagiographa. Tu fortiter pronuntias librum *Ester*, cum apud Hebræos sit in canone, digniorem cæteris omnibus qui excluderetur à canone. Uter igitur ridet ac mordet canonem, ego qui nego me videre causam, cur *Ecclesiasticum* non receperint in suum canonem, an tu qui judicas librum *Ester* minime dignum canone, simul damnans & Hebræorum & Ecclesiæ canonem, cum Hebræorum canone consentientem? Tantum ad primum crimen. Alterum nihilo verecundius. Appello Canticum *Salomonis*, *Canticum amatorium*. Finge nullam hic esse causam, cur sic appellarim, nisi quia libuit, aut ut Latinius dicerem, quid erat ambigui scommatis, an non est *Canticum amatorium?* An amor semper in malum sonat? Nunc vide causam cur ita maluerim dicere. Cum enim duæ particulæ ad dictionem *Salomonis* referrentur, videlicet *Proverbia* & *Canticum*, si dixissem *Canticum Canticorum*, dure sibi cohæsissent duo genitivi, *Salomonis* & *Canticorum*, viderer que sentire *Salomonem* alia multa scripsisse Cantica. Si simpliciter dixissem *Canticum*, poterat aliquis suspicari me de Cantico quopiam loqui qualia sunt in Psalmis, idcirco ex operis argumento addo cognomen *amatorium*. Ego de hoc Cantico nunquam pejus sensi quam de Proverbiis, de quibus optime sentio. Quæ fuit igitur occasio calumniandi? Et, ni fallor, hoc telum mutuatus es ex libris *Lei*, qui tibi nunc, opinor, incipiunt placere. Jam tertium crimen tuum habet manifestam vanitatem. Non enim confero *Proverbia* & *Canticum* cum duobus libris *Esdra*, *Susanne*, *Belique* draconis historia, sed cum *Ecclesiastico*, qui simile tractat argumentum cum Proverbiis, atque in his, quos rejecerunt, ajo diligenti lectori aliquid obstrepere, cur recepti non sint. In Ecclesiastico non videtur simile quicquam obstrepere. Quod si in Ecclesiastico nihil obstrepit, multo minus in Proverbiis aut Cantico.

In his tam frivolis refellendis non eram sumturus hoc operæ, nisi ut te ab ista immodica nihil non carpendi libidine revocarem: quæ si me tantum læderet, jactura sane tenuis esset, aut si tibi uni noceret, tolerabilior esset: nunc non solum obstat causæ quam agis, agis autem, ut affirmas, negotium Euangelii revocandi, quod hactenus in Orbe fuit sepultum, verum etiam exitium omnium bonarum rerum secum adfert ista calami tui seditiosa petulantia. Concitatus est populus adversus Episcopos & Principes, Magistratus ægre cohibent plebeculam novarum rerum avidam, atrocibus odiis inter se dissident civitates, quæ prius erant conjunctissimæ, vix inter homines nunc invenias cui tuto fidas, libertas omnis ademta. Nam Principum, Præsulum, Theologorum, ac Monachorum tyrannidem, sic enim vocare soles, non sustulisti, sed irritasti. Quicquid fit aut dicitur, rapitur in suspicionem, & de quibus prius licebat in utramlibet partem disputare, nunc ne hiscere quidem fas est. Servitus, quam parabas excutere, conduplicata est, jugum adgravatum est, catenæ non excussæ, sed adstrictæ. Olim nemo facessebat negotium, si quis domi suæ pro valetudine comedisset quæ conveniebant: nunc etiamsi multas habeas edendi causas, nec desit Pontificis diploma, tamen *Lutheranus* dicitur qui vescitur. Olim Romanus Pontifex facile relaxabat legem iis qui per imbecillem ætatem & nondum usu rerum ac judicio prudentem, facti fuissent Monachi aut Monachæ, nunc ad relaxandum difficillimus est. Frigent ubique disciplinæ liberales, una cum Linguis ac bonis litteris, quas tu gravas intolerabili invidia. Rejiciuntur egregia Veterum monumenta, & pro his mundus impletur rixosis ac famosis libellis, ex quibus morbi virus serpit ad lectorem. Novi aliquot viros bonos ac doctos, qui initio non inviti legebant tuas lucubrationes cognoscendi judicandique studio: tandem coacti sunt rejicere, quod faterentur sese infici tot sannis, scommatis, dicteriis, convitiis, calumniis parum Christianis, quibus doctrinam tuam contaminas, non aliter quam solent ii, qui capos aut phasianos infarciunt alliis. Et primum ista titillationem quandam habent ac pruritum, verùm ubi sensim irrepserint in animos, inficiunt sinceritatem ac mansuetudinem pectoris. Et cum videas quantum malorum in Orbem invexerit ista tua ferocia, cum toties admonitus sis etiam ab iis qui tibi bene volunt, tamen usque proficis in deterius, & & eos frustra trahens in periculum, qui se tuæ fidei crediderunt, & illos abalienans, quos poteras ad te pellicere, (jam enim rursum fingo tuam me doctrinam esse catholicam) denique obsistens, quo minus hic mundi tumultus utcunque natus, aliquando nobis pariat aliquid bonæ tranquillitatis. Innumeros abstraxisti à suis Præsulibus, qui nunc oberrant velut oves dissipatæ non habentes pastorem, præsertim cum videant tuam Ecclesiam tantis dissidiis concuti, & intestinis bellis tumultuari. Et inter hæc adhuc vacat tibi tantos libros, tam operose maledicos, scribere in hominem, cujus animum prorsus ignoras, si modo talem esse judicas, qualem facis. Si liberis & apertis convitiis debacchatus fuisses, simplicitas laudari poterat, aut res poterat tuo genio condonari: nunc arte malitiosa rem geris. Si duobus aut tribus convitiis contentus fuisses, videri poterant excidisse, nunc liber totus undique scatet maledictis. Hinc incipis, per hæc pergis, in hæc desinis. Si temet explesses uno convitiorum genere, subinde stipitem, asinum, aut fungum me appellans, nihil aliud respondissem, quam illud è comœdia, *Homo sum, humani nihil à me alienum puto*. Hæc non poterant saturare tuum odium, nisi me faceres *Lucianum* & *Epicurum*, adeo non credentem Scripturis divinis, ut ne Deum quidem ullum esse arbitrer, hostem Christianismi, denique blasphemum in Deum & Christianam Religionem. Hujusmodi leporibus respersus est tuus liber, oppositus meæ Diatribæ, in qua nullum erat convitium. Istam tam perversam opinionem si quis susurro levis ac mendax, qualibus abundat tua sodalitas, ad te detulit, vide quam conveniat tanta levitas personæ quam tibi sumsisti. Si ex tuo ipsius animo concepisti, quis credet eum esse bonum virum, qui de homine in-

incognito tam atrocia suspicetur? Sin ista lædendi mei studio comminisceris, nulli potest obscurum esse quid de te sentiendum sit. Quoniam autem meæ Lucubrationes palam reclamant tuis calumniis, ubique sacrarum Litterarum majestatem & *Christi* gloriam prædicantes, negas illa mihi ex animo scripta. Expedita solutio, si quicquid calumniari non potes, joco scriptum est, si quicquid patet calumniæ, serio scriptum est. Et hujusmodi distinctiones tibi valebunt ad criminandum, qui sophisticas distinctiones exsibilas, repertas ad docendum. Quæso quod est istud ingenium, aut quæ natura, si quidem natura est? Aut quod spirituum genus, si spiritus est? Aut quæ tandem Euangelii docendi tam non Euangelica ratio? An renascens Euangelium sustulit omnes leges politicas, ut jam liceat quælibet in quemvis & dicere & scribere? An hæc est tota libertas quam nobis restituis? Si quis mihi detrahat ingenium, judicium, eruditionem, moderate feram: si quis impingat imperitiam Scripturarum, aut incogitantiam, humanum crimen agnoscam: verùm si quis mihi impingat neglectum Dei, aut contemtum Scripturarum, is aut id facit ex delatoris cujuspiam oratione persuasus, & levissimus est, aut intolerabilis est sycophanta, si ex sese confingit. Hîc quid tibi loquatur tua conscientia tute videris. Ego judice Deo, cujus iram non deprecabor, si quid hîc sciens fefellero, volo hoc omnibus Christianis, hæreticis, & semi-Christianis esse testatum, me Scripturis divinis non minus habere fidei, quam si *Christum* ipsum sua voce mihi loquentem audirem, minusque dubitare de his quæ ibi lego, quam de his quæ auribus audio, oculis video, manibus contrecto. Et quemadmodum certissime credo per Euangelium exhibita, quæ Legis figuris, & Prophetarum vaticiniis per Spiritum Sanctum fuerant prædicta: ita pari certitudine credo, secundi adventus promissionem, ac diversa malorum bonorumque præmia. Et hac fiducia fretus, labores, injurias, morbos, senectutis molestias, aliaque hujus vitæ incommoda patienter fero, sperans per *Christi* misericordiam, malorum omnium finem, & cum ipso vitam æternam. Tantum autem abest, ut sciens oppugnem Euangelium, ut malim decies occidi, quam contra animi sententiam oppugnare unum jota veritatis Euangelicæ. Nec hic animus mihi nuper natus est, nunquam alius fuit à puero: & hodie firmior est, gratia Deo, quam unquam fuit. In salutis negotio non aliunde flagito præsidium quam à misericordia Domini, neque secundum Deum ulla in re plus habeo vel spei vel solatii, quam in sacris Litteris. Et quemadmodum in Lucubrationibus meis non nego potuisse fieri, ut alicubi Scripturæ germanum sensum non attigerim, ita sanctissime dejerare possim, me scientem nec in gratiam hominis, nec ob metum hominis usquam docuisse secus quam sentirem, saltem opinione probabili. Qui mecum domesticam habuerunt consuetudinem, si non sanctimoniæ, quam desidero potius quam habeo, certe hujus animi possunt esse testes, qui nunquam effutivit verbum vel joco vel serio, quod saperet *Lucianum*, *Epicurum*, aut *Porphyrium*. Ineptum erat hæc testificari scripto, nisi *Lutherus* Euangelii vindex accurato libro talibus facetiis voluisset in *Erasmum* amicum ludere. Nunc si quis malet habere fidem illius impudentissimæ criminationi, qui me non novit, quam meæ testificationi, suo periculo faciet, me liberabit hæc animi mei declaratio. Precor autem ut in animis omnium regnet Euangelium *Christi*, cedatque huic omnis intellectus ac potestas humana, tantum abest ut ipse belligerari velim cum cœlesti doctrina. Simul & tibi precor, *Luthere*, ut Dominus innovet in te spiritum bonum, quo quantum hactenus potuisti ad turbandam Orbis Christiani concordiam, tantundem valeas ad tranquillandam Ecclesiam Dei: ut idem sentientes, uno ore prædicemus illum, cujus doctrinam nunc dispari ore asserimus. Hic igitur prioris ac tumultuarii voluminis finis esto. Alterum brevi dabitur, sed accuratius, si modo *Christus* adesse dignabitur.

FINIS.

DESIDERIVS ERASMVS
PIO LECTORI S. D.

EQVIDEM *decreveram post priorem illam* Hyperaspistæ *quamvis tumultuariam velitationem conquiescere, non perinde tædio molesti laboris, quanquam ingenue fateor ingenium meum ab istis rixosis contentionibus non minus abhorrere, quam ab ipsis inferorum portis, atque ob id quod non perspiciam, quid hinc boni fructus possit oriri. Quid enim refert cum illo confligere qui Doctores Ecclesiæ, ab ipsis usque Apostolorum temporibus, quamvis eruditione sanctimoniave probatos, qui Conciliorum quamlibet veterum placita, qui populi Christiani consensum pro nihilo ducit, qui præter irrefutabilis Scripturæ testimonia nihil admittit, sed hujus interpretationem pro suo arbitratu temperandam, uni sibi vindicat, cæterorum sententiis umbrarum instar volitantibus, qui quoties commodum est, gignit nobis nova rerum vocabula, novas definitiones, novas distinctiones, nova paradoxa, sic totam disputationem undique conviciis fermentans, sic insatiabili loquacitate confundens omnia, ut tædio respondere parantem enecet. Et tamen sibi mire videtur pugnare, subinde triumphos instaurans, gloriosasque cantiones, Io pæan, & Io triumphe, nobis ad singulas pene sententias occinens. Accedunt ad hæc quorundam nimium morosa ne dicam maligna judicia, nimiumque tenaces suspiciones. In Diatriba quoniam studio temperatum est à conviciis, quo rei veritas liquidius elucesceret, submotis affectuum nebulis, interpretati sunt quidam me cum* Luthero *colludere. Rursus alii prædicant, me non expedisse vires omnes ingenii, idque colligunt ex eo, quod cum, ut ajunt, in quibusdam locis illum vehementer urgeam premamque, tamen alicubi videar suffrigidus ac subtimidus, & studio contrahens ungues, parcensque adversario. Quæ suspicio cum sit iniquissima, tamen multo est absurdior istorum suspicio, qui dictitant, etiam nunc post tam hostilem* Lutheri *in me debacchationem, post* Hyperaspistæ *velitationem, satis opinor liberam, etiamsi minus contumeliosam, qua parte lubens superari me patior, nos inter nos colludere. Deum immortalem! quid isti vocant pugnam, si tam cruentus congressus nihil aliud est quam collusio? Erant & alia causæ non leves, quæ mihi persuaserant, satius esse tractare materias cum magis frugiferas, tum huic ætati congruentiores. Verum quoniam amici suo jure promissi fidem efflagitant, rursus qui vel* Luthero *favent, vel mihi invident, jactitant me deserta causa, victoriam adversario cedere, præsertim cum ipse* Lutherus, *perinde quasi nihil omnino responsum sit, libello Germanice scripto satis gloriose celebret suos triumphos, minimo nos provocans, imo potius omnibus oppedens gloriosissima illa sua voce* Trotz, *ad conflictum redeo: apud* Lutherum *quidem, sat scio, nihil aliud profecturus, quam ut insolentius etiam plaudat suo dogmati, nonnihil etiam addens absurditatis, sed partim ut liberem fidem meam, quam lectori veluti chirographo publicitus obstrinxi, partim ut animos vacillantes fulciam, sanabiliter ægrotantibus medear. Quod utinam vel per nos, vel alium quemlibet facere dignetur is, cujus causam nos agere credimus! Nec pluribus te præfando morabor, optime lector, quo rem cognoscas integrior. Vale.*

DE-

DESIDERII ERASMI
HYPERASPISTES
DIATRIBAE
ADVERSUS SERVUM ARBITRIUM MARTINI LUTHERI.

LIBER SECUNDUS.

A TCUNQUE tandem è rixarum spinetis & convitiorum lappis tribolisque sumus eluctati. Sic enim ubique visum est *Luthero* maximam voluminis partem, jurgiis, scommatibus & calumniis perdere, in hoc quod superest cursus erit aliquando expeditior. Non quod ille possit usquam sui dissimilis esse, sed argumentationis densitas, & sacrarum Scripturarum crebra testimonia non præbebant hîc perinde liberum campum maledicentiæ. Quanquam & in his tantum est gloriarum, insultationum, dicteriorum, ut minima portio data sit causæ. Præstat igitur ut his neglectis sermonem vertamus ad lectorem, satis jam B cum illo rixati homine, hac quidem parte prorsus invicto. Quanquam & illic obiter inter rixandum argumentationis futuræ semina jecimus, indicatis rationibus, per quas & nostra confirmari, & illius lemmata dilui possint. Cæterum quoniam *Lutherus* intolerabili loquacitate, mirisque depravationibus, veluti fumis involvit omnia, non ab re fuerit denuo lectori per epilogum summam eorum, quæ dicta sunt, quatenus ad

1. rem pertinent ob oculos ponere. Primum ostendi falsissimum esse, imo res ipsa loquitur esse manifestariæ vanitatis, quod *Lutherus* toties impingit meam Diatribam nihil aliud docere, quam esse aliquod liberum arbitrium, cum illic tot verbis explicetur quid sit libe- C rum arbitrium, quale fuerit conditum, quale sit vitiatum, quomodo sanetur, quid possit nondum restitutum vel in bonum vel in malum, quid valeat auxiliante gratia, & quid agat assentiens operanti gratiæ, quid cooperans cooperanti: & tamen cum ille simpliciter neget ullum esse liberum arbitrium, si nil aliud docuissem quam aliquod esse, viceram. In cæteris enim quæstionibus quid agat, & quantum valeat, variant Orthodoxorum sententiæ, concordes interim in hoc, esse

2. aliquod. Deinde de contentione vocis excepi, neque enim meum inventum est ut dicatur liberum arbitrium, sed nomen à priscis Ecclesiæ Doctoribus perpetua serie successionis ad nos usque derivatum est. Si quis malit D appellare voluntatem utroque volubilem & ad malum & ad bonum, mea nihil refert. *Augustinus* tamen & *Bernardus* interdum appellare videntur liberum arbitrium ipsum voluntatis assensum naturalem, quæ cogi non potest, nisi cogat seipsam. Siquidem hanc libertatem tribuunt etiam *Pharaoni* & Spiritibus impiis, in quibus utique voluntas non est libera ad bonum & malum, sed tantum ad assentiendum, quod est naturæ humanæ, quo differt homo à brutis & inanimis, in quibus appetitus est non voluntas. Voluntas enim ibi nulla est, ubi nulla est ratio. Porro ubicunque voluntas est, ibi libertatem esse ajunt. Nam divus *Bernardus* E ex his duabus vocibus, arbitrium refert ad rationem, liberum ad voluntatem. Ratio judicat ac monet, voluntas eligit aut certe assentitur. *Augustinus Hypognosticon* Libro III. si tamen hoc opus, licet eruditum, illi tribuendum est, scribit peccato *Adæ* liberum arbitrium perdidisse bonum possibilitatis, nomen & rationem manere. Ac plane fateor nomen esse superbum, si ad naturam hominis vitiatam expendatur, tametsi Græcis etiam superbius est τὸ αὐτεξούσιον, quasi ex se possit quicquid velit. Verùm ineptum sit de voce digladiari, quoties de re convenit. Hoc nomine sunt usi, qui quam minimum tribuunt humanæ voluntati, gratiæ vero totum. Velut *Ambrosius* in Libris *De vocatione Gentium*, nihil moror, si quis hoc opus alii malit tribuere, quisquis fuit, non cedit *Ambrosio*. Item *Hieronymus*, *Augustinus* & *Bernardus*. Mihi videtur liberum arbitrium dici voluntas ad eligendum libera, non plene quemadmodum erat condita, sed juxta reliquias conditionis, & nativam habilitatem per gratiam Dei reparabilem: quemadmodum homo dicitur robusto corpore, qui natura tale corpus habeat, & ad pristinas vires restitui possit, licet interim morbus nativum robur attenuet.

Constat inter Orthodoxos in homine primum condito, quemadmodum & in Angelis liberam fuisse voluntatem, vel perseverandi in bono, vel deflectendi ad malum, nec imputari posse peccatum ubi non est ullo pacto liberum arbitrium. Excipio infantes & fatuos, quorum peculiaris est ratio. 3.

Porro liberum arbitrium hominis, per peccatum *Adæ*, magis autem si accedant peccata, quæ quibusdam dicuntur personalia, obscuratum fuit non exstinctum, vulneratum non occisum, claudicatione læsum non amputatum, semivivum relictum non mortuum. 4.

Docuimus non absurde liberum dici, quod suapte natura liberum est, licet aliquo casu libertas sit amissa: veluti qui nati ingenui venerunt in potestatem hostium, unde si detur aufugere, redeunt in pristinam conditionem, ex communi sermonis consuetudine liberos appellamus magis ad nativitatem respicientes quam ad præsentem sortem. 5.

Et alioqui quod imperfectum est, non protinus amittit totius vocabuli rationem, veluti non statim dicitur ægrotus, qui solito factus est imbecillior. 6.

Postremo naturalis habilitas servat cognominis honorem, quod genus, si quis dicat corpus hominis utroque vertibile, nimirum ad sanitatem & ægrotationem, cum tamen absque medico non possit tueri aut recuperare bonam valetudinem. Fingamus enim hoc esse docendi gratia. 7.

Demonstravimus & impiis manere lucem aliquam rationis, per quam Philosophi sine gratia consecuti sunt cognitionem divinæ naturæ, juxta *Paulum*. Eadem opera demonstratum in eisdem manere aliquam honesti appetentiam. Hæc sunt semina seu reliquiæ nativæ libertatis. 8.

Ostendimus triplicem esse gratiam, unam naturæ, nam juxta *Paulum* in Deo vivimus, movemur, & sumus: Alteram invitantem ad meliora, quam *Augustinus* vocat operantem, nonnunquam pulsantem, interim præparantem, alias prævenientem. Hæc nondum confert perfectam innocentiam, sed huc tamen præparat: Tertiam justificantem, quam *Augustinus* appellat cooperantem, *Bernardus* addit perficientem, exi- 9.

stimans nec in initio nec in fine quicquam agere voluntatem hominis, tantum in progressu cooperari gratiæ.

10. Declaravimus nihil esse absurdi, si ejusdem operis plures sint causæ simul operantes, aut si voluntas acta dicatur agere, quemadmodum docet *Augustinus*, cum aliis locis, tum Libro *de correptione & gratia*, Capite secundo.

11. Voluntas autem libera dici potest tribus modis, vel quia perficit quicquid vult, quod soli Deo proprium est: vel quia vult quidem, sed inefficaci propensione, ni succurrat gratia: vel quia quod vult, etiamsi malum sit, facit nullo prohibente. Hoc postremo modo & in malis libera est, nisi revocetur ab omnipotente gratia. Secundo modo est quadamtenus & in impiis ex influxu naturæ, & in malis, ex gratia pulsante, nisi mavis & illam priorem appellare pulsantem gratiam.

12. Hanc gratiam quidam probabiliter existimant nulli deesse, nec unquam ullo seculo defuisse, nec defuturam sane quod ad salutem satis sit, de adultis loquor, nisi si quis defuerit oblatæ gratiæ.

13. Deest autem homo gratiæ duobus modis: vel si pulsantem spernat, vel si quod gratiæ Dei debetur, suis meritis arroget, vel si post gustatum Dei donum redeat ad vomitum. Contra non deest, cum naturæ vires animique studium ad gratiam operantem accommodat.

14. Ostendimus nostram definitionem, seu descriptionem verius, neque diminutam esse claudamve, neque redundantem, nec impiam, qualem eam *Lutherus* suis depravationibus reddere conatus est.

15. Docuimus illum in distinctione sententiarum, quas proposueram, hallucinatum esse. Unde factum est, ut multa illius argumenta volitent inania, cum ignoret scopum. Nam *Pelagianum* dogma, quod asserit hominum meritis deberi gratiam, ut olim damnatum relinquimus. Huic proximam opinionem, quam incertum quo auctore natam, nunc amplectuntur Scholæ, quæ docet per opera moraliter bona, ex naturæ viribus hominem eo posse proficere, ut Dei bonitas non neget suam gratiam, præstanti quod in ipso est, quemadmodum non tuemur admodum, ita nec impugnamus: huic tamen præferimus opinionem *Augustini*, qui cum initium, progressum & finem tribuat gratiæ, nihilo secius tamen ponit in homine liberum arbitrium, licet inefficax absque gratia, ex quo tamen judicetur impius: nec patitur ut ex bonis homo quicquam arroget sibi, non quod voluntas hominis nihil agat in bonis, sed quod summa bonorum illi sit imputanda, ex quo proficiscitur omne bonum, etiam ipsæ naturæ vires. Et hanc opinionem voco probabilem, argumentatione tentaturus, si qua melior possit inveniri. Nam in libris *Augustini* de prædestinatione sanctorum, de gratia & libero arbitrio, item de gratia & correptione, quædam admiscentur huic quæstioni nondum satis explicata.

16. His ita digestis, indico cum quibus opinionibus mihi potissimum futura sit dimicatio, nimirum cum duabus, quarum altera est *Carolstadii* disputantis cum *Eccio*. Ea docet voluntatem hominis in opere bono nihil agere, sed tantum agi ab operante gratia sic, ut nec hunc sermonem recipiat, gratia bonum opus agit per hominis voluntatem, sed ita dici vult, agit in hominis voluntate: nec tamen is simpliciter negat esse liberum arbitrium. Altera est *Lutheri*, non quam ponit in initio assertionis, sed quam in calore disputationis asserit, nullum prorsus esse liberum arbitrium, sed omnia tum bona tum mala, maxima pariter ac minima, fieri absoluta necessitate. Quoniam ex his tribus postremis opinionibus, *Lutherus* fecit unam, & argumenta nostræ disputationis, quæ nondum definiunt, sed inquirunt, nunc ad hanc opinionem spectant, nunc ad illam, multa verba fundit incassum, sicuti mox ostendemus. Hæc repetitio non debet esse molesta lectori, quod non parum lucis præbitura sit in labyrinthis argumentationum. Nunc ad rem.

Primus locus, quem citaram pro libero arbitrio, est Ecclesiastici xv. *Deus ab initio constituit hominem* & cætera, in quo si perspicuum fecero qualem *Lutherus* præstiterit artificem, velim ut lector ex hoc conjecturam faciat de cæteris. Cum in argumentando nonnunquam abutamur jure pugnantis, quemadmodum est dictum, iniquum petentes ut æquum feramus, *Lutherus* sic urget ad singula, quasi statim pronuntiemus. Deinde non desinit omnia referre ad illam probabilem opinionem, quasi solam illam habeam pro scopo. Id si fuisset, non dixissem probabilem, sed certam & indubitatam. Ad hæc nullum discrimen facit inter hominem initio conditum & hominem prolapsum, quod tamen facit illa mea stultissima Diatribe. Porro cum antea distinxerim, velle utcunque & velle efficaciter, hîc ita colligit, quasi semper senserim voluntatem efficacem, quod ille vocat libere velle. Quoties ajo posse, ille interpretatur posse totum, & posse suis viribus absque gratiæ præsidio. At qui legerit meam Diatribam, longe aliud comperiet. Postremo non meminit quicquid hîc dicit convitiorum in meam Diatribam, recidere in sanctos Ecclesiæ Doctores, præsertim in *Augustinum*, cui *Lutherus* quoque plurimum solet tribuere. Is enim Libro *de gratia & libero arbitrio*, in quo totis viribus pugnat pro gratia adversus *Pelagianos*, tamen hunc locum ceu præcipuum adducit adversus eos, qui negant liberum arbitrium, ac citato testimonio talem adnectit clausulam: *Ecce*, inquit, *apertissime videmus expressum liberum humanæ voluntatis arbitrium. Augustinus* pronuntiat, ego disputo. *Augustinus* agit illic de homine lapso, ego distinxeram hominem conditum à lapso. Cæterum quod *Lutherus* dicit sibi jus esse excipiendi adversus hujus voluminis, quod *Ecclesiastici* titulo fertur, auctoritatem, eo quod apud Hebræos non fuerit olim in canone, aut non constat ipse sibi, aut parum defert auctoritati Ecclesiæ Catholicæ. Nam ante dixerat librum *Esther*, cum sit apud Hebræos in canone, cum primis esse dignum qui submoveretur à canone: & hîc tantum tribuit illorum canoni, ut sibi liberum esse prædicet rejicere, quod in publicos & sacratissimos usus recepit Ecclesia Catholica, frequenter ex hoc libro sacrum auspicans pro Psalmo, hinc sumens quod Epistolæ loco recitetur. Quin ipse divus *Augustinus* ex hoc libro mutuatur tela, quibus confodiat hæreticos, cumque vicissim ab illis urgetur testimoniis hinc depromtis, non confugit ad rejectionem, sed ad sanam interpretationem. Proinde convitium, quod hîc jactatur in me, jaculetur in *Augustinum*: sic enim ludit homo salsus. Aliud statuit opinio per Ecclesiasticum confirmanda, & aliud allegatur Ecclesiasticus confirmandum, tanquam si quis probaturus, *Christum* esse *Messiam*, adducat locum, qui probet *Pilatum* fuisse Præsidem *Judææ*. Nam *Augustinus* in eo, quem citavi, Libro statuit idem quod ego, nisi quod ille vult hæreticum videri qui diversum sentiat: ego inter cæteras opiniones hanc voco probabilem: & tamen *Augustinus* hunc locum velut omnium evidentissimum in prima statuit acie, propugnaturum adversus eos, qui negant esse liberum arbitrium hominis: ne taxem interim, quod sic loquitur *Lutherus*, *Christum* esse *Messiam*, quasi dicas Diabolum esse calumniatorem: nihil enim inter has voces interest, nisi quod altera Græca est, altera Hebraica. Deinde quod adjungit, *dis dia pason* conveniat, similis est ineptiæ. Quanquam hæc prætercurrere præstat. Neque enim proprie faciunt ad institutum, sed tamen arguunt hominis supinitatem, qui sibimet arrogat quiddam supra modum humanum. Nunc operæ pretium est audire quomodo locum totum excutiat; prorsus excutit non quo modo solent scrutatores, sed ut solent equi ferocientes excutere sessorem, è sella in cœnum. *Hæc* (inquit) *verba*, Deus constituit hominem ab initio, & reliquit eum in manu consilii sui,

per-

pertinent ad hominem primum conditum, nec faciunt pro libero arbitrio, cum nulla fiat mentio de praeceptis, propter quae exigitur liberum arbitrium. Ita *Lutherus.* Quid hac collectione impudentius? Prior erat creatio, mox successit praeceptum. Quid igitur mirum, si hoc priore loco commemoratur, quod re ipsa prius erat? Condidit hominem cum voluntate simul & ad bonum & ad malum libera, mox lege proposita docuit quid esset expetendum, quid fugiendum, & ad electionem boni provocavit promisso praemio, à malo deterruit minis supplicii. Quid si Deus homine condito, nullam praescripsisset legem, an ideo cariturus erat libero arbitrio? Angelis nullam legem legimus esse praescriptam, & tamen per liberum arbitrium quidam desciverunt, quidam perstiterunt. Hîc cum nihil omnino sit, vel obscuri vel absurdi, tamen *Lutherus* perinde quasi compulsus inexplicabili necessitate, gignit nobis novam interpretationem, hactenus à nemine somniatam, sed adeo duram ac detortam, ut ipse sensus communis statim rejiciat. Quin hic totus *Lutheri* sermo sic jacet ac friget, ut haec scribens nec sibi videatur placuisse. Notata est olim *M. Callidii* in sermone atroci frigida actio, & audivit à *Cicerone: Nisi fingeres, non sic ageres.* Et, *Ista si vera essent, sic abs te diceremur?* Idem statim succurrit hîc lectori: nisi fingeres, *Luthere*, non sic disputares. Proinde non alienum fuerit ipsa *Lutheri* verba subscribere, quod Liber ejus fortassis à multis legi non poterit, ob Principum interdicta. Sic habet locus: *Primo dicit,* (Deus constituit hominem ab initio) *hic de creatione hominis loquitur, nec adhuc quicquam vel de libero arbitrio, vel de praeceptis dicit. Sequitur* (& reliquit eum in manu consilii sui) *Quid hic? An liberum arbitrium adstruitur? At ne hic quidem fit mentio de praeceptis, pro quibus liberum arbitrium exigitur, nec quicquam de hac re legitur in creatione hominis. Si igitur aliquid per* manum consilii *intelligitur, id potius intelligitur, quod Genesis primo & secundo, homo constitutus est dominus rerum, ut in illis libere dominaretur, ut dicit Moses,* Faciamus hominem, qui praesit piscibus maris. *Nec aliud ex istis verbis evinci potest. Ibi enim homo potuit in rebus suo arbitrio agere, ut sibi subjectis. Denique hoc vocat hominis consilium velut aliud à Dei consilio. Post hac vero ubi sic constitutum & relictum hominem* in manu consilii sui *dixerat, prosequitur.* Adjecit mandata & praecepta. *Ad quid adjecit? Nempe ad arbitrium & consilium hominis, & ultra illam constitutionem dominii humani super res alias. Quibus praeceptis ademit dominium una parte creaturarum, puta arboris scientia boni & mali, ac potius non liberum voluit. Adjectis autem praeceptis, tum venit ad arbitrium hominis, erga Deum & ea quae sunt Dei,* Si volueris mandata conservare, conservabunt te. Hactenus *Lutheri* verba retulimus, quorum frigus nonne statim arguit illum haec non ex animo loqui, nisi quod illi propositum erat suo more rejicere quicquid habet Diatriba. *Hic de creatione hominis loquitur, nec adhuc fit mentio praeceptorum, pro quibus liberum arbitrium exigitur.* Tradit dominium rerum in terra degentium. *Si aliquid intelligitur per manum consilii*, Etiam dubitat, an his verbis significetur aliquid. *Et adjecit,* inquit, *nimirum ad consilium & liberum arbitrium.* Quidni? Sed ut materiam liberi arbitrii. Mox adfert similitudinem de constitutionibus Papae, qua re ille nobis ademerit liberum arbitrium. *Tandem haec,* inquit, *si clara satis sunt*, cum prius affirmarit ex illis verbis nullum alium sensum elici posse: si non sunt, manet tamen in suo sensu negativo, donec nos diversum probaverimus, quem appellat difficilem & coactum. Hoc *Lutheri* commento, quod ferrum est durius, quae glacies frigidior? Et tamen perfricta fronte audet dicere, ex his verbis, *reliquit eum in manu consilii sui,* nihil aliud evinci posse, quam rerum terrenarum dominium homini traditum. Nihil hîc egero, si proferam Veterum quamlibet probatorum interpretationem, utetur enim suo jure rejiciendi. At quid si ex ipso loco docuero non consi-

A stere *Lutheri* commentum? Agit enim illic *Sirach* adversus eos, qui peccata sua rejiciebant in conditorem Deum, qui tales finxisset homines. Praecedunt enim haec, *Non dixeris, per Deum abest,* sive *absum,* sive *recessi*: nam Graece est ἀπέστη, *quae enim odit, ne feceris: non dicas, ille me implanavit,* id est, *seduxit*: nam Graece est ἐπλάνησεν. *Non enim necessarii sunt ei homines impii. Omne exsecramentum erroris odit Dominus, & non erit amabile timentibus eum.* Et sequitur continenter: *Deus ab initio constituit hominem, & reliquit eum in manu consilii sui.* Pulchre vero cohaerent cum his quae contorquet *Lutherus*, Nolite Deum facere auctorem malorum: nam ille odit omne malum, sed
B condito primum homini dedit dominium in res inferiores hujus mundi, ut de his statueret quae vellet. An potius hoc ratiocinatur Ecclesiasticus, hominem si quid peccat, sibi debere imputare, non Deo, qui hominem condiderit cum libera voluntate: ne vero praetexeret ignorantiam divinae voluntatis, lumini naturae adjecit mandata, nec hoc contentus, ad benefaciendum invitavit summo praemio, nimirum vitae, deterruit extremo supplicio, videlicet mortis. Nam quod *Augustinus*, hunc locum citans, aliquoties addit, *creavit hominem rectum*, unde sumserit nescio, quanquam non aberravit à sensu. Non hîc excutiam quod *Lutherus* homini tribuit liberum arbitrium in administrandis rebus
C inferioribus, cum alibi docuerit nos, omnia simpliciter absoluta necessitate geri, & causam adfert infallibilem Dei praescientiam, & omnipotentem Dei voluntatem: atqui haec etiam Angelis adimunt liberum arbitrium, & adigunt ad rerum omnium necessitatem. Si Dei infallibilis praescientia, & immutabilis voluntas in causa est, ut non sit homini liberum arbitrium, cum haec scientia ac voluntas complectatur universa quae sunt in rerum natura, tum maxima, tum minima, ne in infimis quidem rebus erit homini liberum arbitrium, fortasse ne ipsi quidem Deo, si *Luthero* ratiocinanti credimus. Deinde perinde loquitur, quasi non possit homo peccare
D usu rerum interiorum. Ad hoc imaginatur nullum futurum fuisse locum libero arbitrio, nisi lex intervenisset adstringens dominii jus, quasi non fuerit *Adam* conditus cum lege naturali. Nam hoc Dei praeceptum, *de ligno, quod est in medio paradisi non comedes*, ad ceremonialium naturam pertinet. Neque enim peccatum erat vesci de quocunque ligno, nisi Deus vetuisset. Praeterea sic temperat *Lutherus* suam disputationem, quasi praecepta Dei tollant ab homine liberum arbitrium etiam ante lapsum *Adae*, quod longe secus habet. Ut donemus nos per liberum arbitrium nondum liberatos, sic enim loquitur *Augustinus*, non posse vitare malum, & sequi bonum, tamen nullus unquam negavit *Adam*
E potuisse per liberum arbitrium in rectitudine sua persistere, si voluisset. Verùm fallitur, aut fallit potius ambiguitate vocum: nam ut interdum licere dicitur quod possumus, interdum quod jure possumus, ita nonnunquam liberum aut integrum dicitur, quod est in potestate nostra facere aut non facere, nonnunquam liberum esse negatur, quod citra injuriam fieri non potest: ut tyranno liberum est occidere civem innocentem, quod tamen per jura non est illi liberum. Et qui fidem suam obstrinxit amico, potest illum fallere, quod tamen illi non integrum esse dicitur. Hoc igitur liberum arbitrium, de quo nos hîc agimus, quod in hominis voluntate situm est, non excluditur praecepto. Neque
F enim praeceptum efficit, ut non queamus velle facere, quod vetitum est, sed ut non possimus absque crimine velle. Siquidem *Adam* accepto praecepto non solum voluit diversum, sed fecit etiam. Itaque quod hîc invehit *Lutherus* de libertate dominii, prorsus alienum est ab hoc argumento. Nam dominii libertas jus est: id adstrictum, nihil detrahit libero arbitrio, quod per solam transgressionem est imminutum, seu vitiatum potius. Accedit ad haec, cum *Lutherus* toties submoveat liberum arbitrium, propter gratiam auxiliantem homini, sic enim docet nos colligere, *adest gratia*

tia auxilians, igitur nullum est liberum arbitrium: Est liberum arbitrium, igitur nihil est gratia. Hîc tamen in res inferiores non solum liberum arbitrium tribuit homini, verum etiam regnum & liberum dominium, ac nihilo secius fatetur in his quoque Deum cooperari homini: & ante plus confessus est, hîc quoque omnia geri nutu Dei. Ea res si non obstat libero arbitrio in rebus inferioribus, cur obstat in superioribus? Ad hæc quî convenit regni liberique dominii vocabulum cum eo quod alias docuit, hominem ne festucam quidem posse de terra tollere per liberum arbitrium. Divino tamen unde hæc palinodia. Non poterat Pontificum constitutiones tollere, nisi nobis induxisset hæc duo regna: alterum erga res inferiores, in quibus Euangelium nobis reliquit liberum usum, quam libertatem adimere conantur Ecclesiæ constitutiones: alterum Dei, quo fertur & ducitur homo, non suo, sed Dei arbitrio. Sic & ante distinxit consilium Dei & consilium hominis. Et hic est, qui toties irridet Sophistarum distinctiones. Sed utrum *Lutherus* interpretatur hunc locum proprie de homine recens condito, an in genere de omnibus: si de primo, qua fronte adimit illi liberum arbitrium? Si de lapsis omnibus, quod regnum illis relinquit, qui per peccatum exciderunt ab omni libero arbitrio juxta ipsius sententiam? Equidem arbitror *Ecclesiasticum* potissimum de lapsis agere, qui culpam suam rejiciunt in Deum: Ille contrà culpam rejicit in liberum arbitrium, quod si nullum est in rerum natura, auctore *Luthero*, actum agit *Sirach*. Est igitur & in lapsis aliquo pacto liberum arbitrium, per quod secundum *Augustinum* judicantur. Ostendimus igitur non ex auctoritate veterum Orthodoxorum, quam *Lutherus* non recipit, nisi cum ipsi commodum est, sed ex ipsa loci consequentia, frivolum esse commentum quod adfert: quanquam ille sensum, quem adducit, vocat sanissimum, ac persistit in suo negativo, donec nos confirmaverimus nostrum difficilem & coactum. Ubique provocat ad Scripturas. At quî superes eum Scripturis, qui nullius interpretationem recipit, præterquam suam unius? Quis autem dedit illi jus hoc mirabile, rejiciendi quicquid vel Orthodoxi, vel Ecclesiæ proceres, vel Concilia statuerint, & asseverandi quicquid ipsi commodum est pro tempore? Aut deponat istud jus tyrannicum, aut nobis permittat vicissim illius interpretationes rejicere. Quam autem confirmationem exigit validiorem, quam ex ipsa loci consequentia, quod à nobis modo factum est? Jam vide quam impudens sit & illud, hunc sensum, qui hactenus nulli Christiano displicuit, præcipuis Ecclesiæ Doctoribus, & in his *Augustino* placuit, ait pugnare cum universa Scriptura, & hunc unum locum detorqueri ad asserendum liberum arbitrium, cum sint innumera testimonia, quæ non ego, sed divus *Augustinus, Ambrosius, Bernardus, Irenæus, Origenes, Hieronymus* & *Hilarius* proferunt ad stabiliendum liberum arbitrium. Hic igitur est primus *Lutheri* triumphus adversus Diatribam.

Verùm si cui videntur hæc parum dilucida, habet aliam rimam qua elabatur. Hîc succurrit illi frigida distinctio Sophistarum de verbis indicativis & subjunctivis, deque categoricis enuntiationibus & hypotheticis. *Conditionale proloquium*, inquit, *nihil asserit.* Addit exemplum axiomate dignum, *Si Diabolus est Deus, merito adoratur: si Asinus volat, Asinus habet alas: si liberum arbitrium est, gratia nihil est.* Hujusmodi blasphemis ineptiis ludit in re seria, *Si Diabolus est Deus*, quæ sacrilega verba ne joco quidem pronuntianda fuerant homini pio. Ineptum fuerit hîc proferre tropos, in quibus asserit aliquid oratio conditionalis: asserit enim vel cum tropus est jurantis, vel cum est per ἀδυνατον sive ἄτοπον, aut etiam per rem confessam colligentis aliquid, aut juxta communem intellectum aliquid indicantis. *Dispeream si quicquam habeo rerum tuarum.* Hic, *si*, non solum affirmat, sed & dejerat. Et, *Si Principes non tenentur legibus divinis, impune faciunt quod libet. Sed absurdum est dicere, Principes non teneri legibus Dei, non igitur peccant impune.* Hujus generis sunt illa *Lutheri* de Deo & Asino, quibus pulchre congruit quod annectit: *Si liberum arbitrium est, gratia non est.* Magis quadrabat, *Si* Lutherus *est Spiritus Sanctus, impium est, illi non credere.* Num bella collectio fuerit, *Si mihi liberum est claudere aut aperire oculos, Sol non est?* Nihilo magis congruunt illa quæ profert, si quis dicat cæco, *Si volueris videre, invenies thesaurum:* Aut ad surdum, *Si volueris audire, narrabo tibi bonam historiam.* Sic potius loquendum erat aurito, *Si vis auscultare, docebo te rem utilem: si non vis, ne posthac conferas culpam in me.* Item, *Si vis intendere oculos, videbis quod optas: sin minus, tibi imputa quod non videris.* Hæc congruunt libero arbitrio primum condito, & eidem per gratiam liberato. Nec enim Dei gratia excludit liberum arbitrium, sed adjuvat: veluti cum clarum lumen feriens oculos excutit somnolentiam, ut discussis humoribus clare dispiciat. Quid autem de nondum liberatis? Si Scholasticos audimus, possunt & illi per reliquias liberi arbitrii proficere ad donum gratiæ. Si non audimus, possent excitari per Dei præcepta, minas & promissa, perque similes modos, ut intelligentes & voluntatem suam aversam, & vires impares, implorent Dei gratiam. De his loquor, qui nondum pervenerunt in profundum malorum, consuetudine peccandi quodam modo versa in naturam. Hæc est *Augustini* sententia. Verùm ut ad rem, his duobus modis extra controversiam est conditionalem aliquid ponere, contra Sophistarum leges. Item cum ex re manifestiore quam ut negari possit, ratiocinamur, ut, *Si Deus est animus, animi puritate potissimum colendus est.* Postremo juxta communem sensum ex parte conditionali, colligimus aliquid, Ut si fidejussor dixerit venditori, *idoneo emtori fundum addixeris, si voluerit.* Hîc intelligimus illi rem suppetere, emtoremque solvendo esse, si voluerit. Atque hîc *Lutherus* in re sophistica bis Sophistam agit. Quod enim à Dialecticis dicitur, *Conditionalis nihil ponere*, non ad cujusvis rei significationem pertinet, sed ad illius quæ explicatur. Aliud autem explicatur, & aliud colligitur, juxta communem intellectum: Veluti cum dicitur: *si volueris, potes evadere in virum eruditissimum*, non affirmatur illum velle, sed ingenium adesse felix colligitur. Itaque qui pollicendo dicit, *Si hoc negotium bona fide peregeris, habebo te inter amicos intimos*, non affirmat eum bona fide gesturum, quod mandatur, sed indicat se credere, hoc ab illo si velit præstari posse. Si quotidianus hominum sermo talibus tropis plenus est, quorsum attinebat, ut *Lutherus* nobis ex puerorum Scholis adferret sophisma, quo totam Scripturam in alium sensum detorqueat? Mire vero ridet, quod hîc confugerim ad communem usum humani sermonis, ac sibi videtur campum magnificum nactus, in quem exspatietur declamaturus in humanam sapientiam: *Ergo*, inquit, *divinas res & verba metitur ex usu & rebus hominum, quo quid perversius?* Verùm interim ubi ille sensus communis, quem antea judicem fecerat interpretationum humanarum? Si Deus nobis dignatus est loqui verbis humanis, juxta consuetudinem vulgati sermonis, quæ perversitas est ex usu sermonis humani vestigare sententiam? Hoc certe tolerabilius, quam quod facit *Lutherus*, qui frigidis næniis Sophistarum excutit sensum divinæ sapientiæ, *Si Diabolus est Deus, si Asinus volat, Conditionalis nihil ponit*, Et, *ad impossibile sequitur quidlibet*, Et, *imperativus ac subjunctivus modus nec verum dicit, nec falsum.* Assentior, non affirmat hoc esse aut fore quod imperat, sed sensus communis colligit esse in illius potestate facere quod imperatur, si modo sanus est qui imperat. Ne hîc occlamet, ergo potest ex se liberum arbitrium implere præceptum? Respondebit *Aristoteles*, hoc nos posse quod per amicos possumus. Dicent Jureconsulti, hoc nos facere, quod aliorum auxilio facimus. Si faci-

facimus, igitur possumus. Adeo Scriptura divina non abhorret à more loquendi, sensuque communi, ut Deum etiam in quem nihil cadit humanorum affectuum, tamen velut hominum more cum hominibus loquentem inducat. Quanto igitur congruentius est eam ad hos tropos examinare, quam ad pueriles Sophistarum leges. Quod si nos urges Dialecticorum præscriptis, quid tibi proderit Dialectica, quoties in Litteris sacris duæ negationes nihilo plus efficiunt quam una? Ubi negatio, postposita signo universali, facit particularem orationem, ut, *omnes non dormiemus*. Rursus cum negatio, præposita signo universali, non facit particularem; ut, *non videbit me omnis caro*. Item cum à propositione universali affirmativa, excipitur propositio particularis negativa, ut, *omnes peccaverunt*, *cum nec* Christus, *nec illius mater peccaverit*. Et cum Deus dicitur omnia condidisse, cum ipse à nullo sit conditus. Item cum per hyperbolen dicitur, quod exactum ad Dialectices rigorem falsum sit, veluti cum ea dicuntur non esse quæ sunt contemta. Rursum cum modestiæ causa dejicitur aliquid ultra citrave verum: Ut, cum *Paulus* dicitur *Apostolorum minimus:* cum per synecdochen notatur totum à parte, effectus à causa, aut contra, cum per metaphoram aliud dicitur, aliud intelligitur. An non his tropis plenæ sunt sacræ Litteræ? Et unde petuntur hi tropi, nisi ab humana loquendi consuetudine? quorum adminiculo multo frequentius eruitur sensus Scripturarum, quam legibus Dialecticorum, ne dicam Sophistarum. Nam vera Dialectica agnoscit ejus linguæ, qua disputat, idiomata: quæ si nesciat, non est Dialectica, sed *mataeolectica*. Quid? An non Servator ipse quemadmodum assumsit hominis naturam, ita lingua communi nobis loquutus est? Num meum hoc inventum est? Nonne idem docuit *Lutherus*, Scripturam accipiendam, ut juxta vulgarem loquendi morem, & communem sensum sonat? Unde nunc repente alius irridet, quod & docuit & fecit hoc ipso opere; cujus æstimatione non recusat, suum dogma vel stare, vel cadere. Et hinc elicit hyperbolicam collectionem, quod nihil de Deo nisi humanum cogitet *Erasmus*. Habemus doctores subtiles, habemus sanctos, habemus irrefragabiles, habemus seraphicos, quid superest, nisi ut hunc vocemus doctorem hyperbolicum? qui certe non minus habet maledicentiæ, quam Hyperbolus ille *Athenienfis: Qui dicit*, inquit, *si hoc feceris, dabo præmium, non semper intelligit illum posse facere ad quod invitatur. Sic parentes jubent infantem venire ad se, ut cum id non possit, cogatur implorare manum invitantis.* Ast ubi dormit interim ipsius dogma, quo docet omnia Dei præcepta simpliciter esse impossibilia, non tantum malis, verum etiam iis qui per fidem justificati sunt, & per gratiam adjuvantur? Jam donemus aliquando parentes sic ludendo puerum ad se vocare, cum sciant eum ingredi non posse, sed cui non videatur delirus & ineptus, qui totos dies infanti occlamitet, surge, propera illo, recurre huc, tolle hoc, adfer illud, blandiens ut faciat, minitans ni faciat, objurgans ac cædens, quod non fecerit? At divina Scriptura nihil aliud fere crepat in tot voluminibus. Nec ulla mater est tam inepta, ut infantem invitet ad volandum. Ad fandum & ingrediendum inest naturalis habilitas, quemadmodum ingenio hominis corrupto insunt semina quædam pietatis. Neque nihil proficit hæc parentum invitatio, puer fari jussus, aperit os, edit voces incertas, aut balbas. Accurrere jussus movet tibias, jactat brachia, totoque vultu significat se conari, quod jubetur. Nec hæc fiunt à parentibus, ut puer intelligat se non posse, sed ut insitam ad hæc habilitatem paulatim exerceat, frustra conanti succurrit mater. Ad eundem modum nobiscum agit hinc Scriptura, hinc gratia. Itidem de Medico responderi potest, qualis ut sit aliquis, qui nonnunquam ea præscribat, non quæ morbum levent, sed quæ morbum ostendant, quis ferat illum Medicum, qui totos dies assideat ægroto, præscribens nunc hoc, nunc illud, obsecrans, territans, invitans, exhortans, idque prædicet se non ob aliud facere, nisi ut ægrotus intelligat se gravissimo teneri morbo, unde citra Medici beneficium liberari non queat? Jam ut sit aliquis Princeps, qui legem unam alteramve præscribat civibus, non quod putet ab illis servandas, sed ut eos habeat sibi magis obnoxios, quid illo prodigiosius, qui leges innumeras quotidie ferat, magnis præmiis invitans ad earum observationem, atrocibus suppliciis deterrens à violando, nec aliud agat, quam ut populus intelligat se non posse servare vel minimam omnium legum quæ feruntur? Et hoc stultissimo commento adeo sibi plaudit *Lutherus*, ut perneget Deum alia via commodius potuisse dejicere hominum insolentiam. Qui hæc cum tanta scribit asseveratione, nonne dicas eum Deo ab intimis fuisse consiliis? Deus πολυμήχανος est, nec uno modo oppugnat nostram arrogantiam. Non raro vexatio dat intellectum auditui, nec ulla graviore machina prostravit insolentiam hominis, quam quod ipse Dei Filius homo factus extrema perpessus est pro nobis. Hæc est arx *Lutheri* munitissima, qua se tuetur. Sed quis unquam hoc somniavit, quod hic asseverat? *Paulus* dicit, *per Legem cognitio peccati*. At mox ostendemus in Scripturis sacris multas alias Legis utilitates explicari; ac ne legis quidem nomen mereri, quæ præscribat, quod fieri nullo modo possit, aut quæ non spectet ad aliquam vitæ actionem. Ostendimus otiosam esse cognitionem absque gratia, & hoc ipsum esse gratiæ, quod peccator implorat opem gratiæ. Alioqui peccati cognitionem magis sequitur vel desperatio, vel contumacia, quam imploratio cœlestis auxilii. Postremo quis est Medicus tam inhumanus, ut ea præscribens, quæ tantum admoneant ægrotum morbi sui, talis sit & amicis & inimicis, omnibus insultare gaudens. Nam hujusmodi *Lutherus* facit Deum erga cunctos mortales, qui fuerunt, qui sunt, quique futuri sunt, dum profitetur nullum esse præceptum tam facile, quin sanctis etiam impossibile sit servatu; imo quod durius est, asseverat peccatum esse, quicquid in justificatis per gratiam, operatur ipsa gratia. Et hæc somnia, quæ velut araneus è suo gignit cerebro; nobis occinit pro oraculis, postulans ut præ his veterum omnium Orthodoxorum & totius Ecclesiæ Catholicæ sententiam pro nugamento ducamus. Verum hæc alias.

Objicit quod ex particulari fecerim universalem, quasi negem usquam usurpari proloquium conditionale, nisi sentiatur conditionem posse præstari. Imo communi usu loquendi sic accipi dico conditionis voces, præsertim in legibus: *Si bona fide gesseris praturam, evebam te ad Consulatum, Sin minus, deportaberis in Insulas.* Quin potius *Lutherus* facit ex indefinita universalissimam, qui vult omnia Dei præcepta non hoc animo proponi omnibus ut serventur, sed ut intelligamus servari non posse, cum utrumque Testamentum scateat præceptis, exhortationibus, dehortationibus, minis terribilibus, ac promissis optabilibus. Sed Legem interpretatur universam cum omnibus suis appendicibus, nec ullum facit discrimen inter Legis partes varias, inter præcepta Legis facillima ac difficillima, inter Legem adjuncta gratia, & vacantem gratia, inter hominem perversum ac satanicum, & hominem piæ voluntatis. Neque clamet hæc me calumniari; nisi non agnoscit dogma suum, hominem justum in opere quantumvis bono peccare. Si qua exceptio est adversus usum communem, tamen probabilior est causa tuentis sese generali consuetudine, quam exceptione. Generalis usus per se noti exceptio eget multa probatione. Donemus Deum aliqua præcipere quæ superent humanas vires, quod genus est tollere crucem, & quale fortasse fuit quod præcepit *Abrahæ*, ut occideret filium suum primogenitum, an protinus convenit omnia præcepta, minas ac promissa sic interpretari, ut vel insultantis sint, vel ostendentis nobis imbecillitatem nostram? Sunt quædam præcepta facillima, & sunt

quæ mali quoque servant metu pœnæ, nec furantes, nec occidentes, nec blasphemiam in Deum jacientes, nec maledicentes patri aut matri. Nam quod *Paulus* docet, per Legem dari cognitionem peccati, alias excutietur. Quin arbitror consultius, ut hîc obiter eum ab hac arce deturbemus. Quandoquidem hoc est unum præcipuum telum, quo pugnat adversus eos qui tribuunt aliquid vel libero arbitrio, vel meritis hominum. Hoc igitur semel illi excutiamus è manibus, ne toties eadem audiamus impune. Primùm igitur assumemus id quod constat, *Paulum* Apostolum illic agere cum Gentibus ac Judæis, sed cum Judæis præcipue, ut declaret omnibus opus esse gratia, quæ per Euangelium citra discrimen offerebatur omnibus: cum nec Gentes per naturæ legem, ac philosophiam cognovissent Deum, & si cognoverunt, res conditas prætulerunt conditori: nec Judæos constaret fuisse justificatos per opera Legis, quin potius Legem ipsis occasionem dedisse gravius peccandi. Quædam enim peccata sunt, quæ lex naturæ non indicat omnibus, qualis fortassis est concupiscentia rei alienæ, quæ neminem lædit. Verùm dum hæc quoque *Mosi* Lex prodit esse peccata, magis oneratur conscientia Judæi. Hujus generis sunt & omnes fere ceremoniæ. Neque enim naturæ lex sentire poterat esse peccatum vesci carne suilla, ne erat quidem ex sese peccatum, nisi Lex vetuisset. Judæi vero præpostere servantes Legem, circumcisionem, delectum ciborum, sabbatismos, contactum morticiniorum, neomenias, cæteraque hujus generis superstitiose servabant, negligentes ea quæ Legis erant caput, amorem Dei ac proximi. Potissimum vero *Paulus* ferit ex Gentibus Philosophos, ex Judæis Pharisæos Scribasque. In his enim plurimum erat fastus, & hi potissimum resistebant Euangelio. Nam sapientes illi contemnebant crucis stultitiam, & crux, quæ vocabat ad pœnitentiam, offendebat Pharisæos falsa justitiæ persuasione turgidos. Sic tamen percellit utrosque, ut utrisque dejinitis spem bonam faciat. Gentibus detrahit cristam primo Capite, ita inquiens, *Ut sint inexcusabiles*, Judæos dejicit proximo Capite, *Si autem tu Judæus cognominaris*, &c. Rursus hîc Gentes sublevat: *Cum enim Gentes quæ legem non habent, naturaliter ea quæ legis sunt, faciunt*, &c. Judæos sublevat III. Cap. *Quid ergo amplius Judæo est*, &c. Ad coarguendas Gentes non utitur testimonio Scripturarum, quod illarum impietas esset in propatulo, videlicet idololatria, & libidinum nefariarum turpitudo, quæ traducta est & ipsorum libris. Ad Judæos, qui sibi justi videbantur, coarguendos utitur Legis testimonio: *Quia non est justus quisquam. Non est intelligens aut requirens Deum.* Quæ ne Judæi torquerent velut in Gentes dicta, subjicit *Paulus*: *Scimus autem quoniam quæcunque Lex loquitur, his qui in Lege sunt loquitur.* Mox velut indignantibus Judæis, Nihil igitur nobis profuit Lex, Profuit, inquit, non ad justitiam, sed ad hoc ut peccatum vestrum esset evidentius, ut dissimulare non possitis. Nam Græcis est non γνῶσις, quod *cognitionem* sonat, sed ἐπίγνωσις, quod magis sonat *agnitionem*. Nam qui cognoscit, dissimulat ac negligit; qui agnoscit, fatetur. Lex enim velut appellans conscientiam peccatoris, non sinit illam dissimulare vitium suum. Non est igitur quod Judæus de Lege glorietur, cum per eam magis traducatur ipsius iniquitas. Jam constat ea, quæ I. Cap. Gentibus exprobravit, non quadrare in singulos Ethnicos. Nec enim apud illos nullus erat à nefandis libidinibus immunis, aliisque factis atrocibus, quæ multa commemorans, I *Corinth.* VI. subjicit: *& hæc fuistis quidam*, sive *aliqui*. Non dicit *omnes*. Nec in omnes Judæos quadrant illa: *Non est requirens in Deum, venenum aspidum sub labiis eorum, veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem*, cum in Scripturis sacris legantur complures honorati cognomine justorum ac Deum timentium. Quin & inter hos, qui cognominis hujus honorem, nec apud Deum nec apud homines promerebantur, erant quamplurimi, qui non omnino vacabant timore Dei, nec festinabant ad effundendum sanguinem, nec venenum aspidum portabant sub labiis. Hæc igitur in genere dicta sunt, præsertim in Judæos, quod plerique tales essent, id quod declararunt in condemnatione *Christi*, ad impium facinus concordes, Pontifices, Seniores, Scribæ, Pharisæi & populus. Deinde disquirunt Interpretes de qua Lege loquatur hîc *Paulus*, quando vocem hanc varie usurpat in hac ipsa Epistola. Satis tamen constat hoc in loco fieri mentionem Legis *Mosaïcæ*. Sed quærendum est de qua parte Legis loquatur. Mihi videtur loqui de crassiore parte, quæ præscribit ceremonialia, quæque vetat manifesta facinora, quæ puniunt etiam leges humanæ. Meminit enim circumcisionis, quo nomine complectitur omnia ceremonialia. Et in peccatis hæc refert: *Qui prædicas non furandum, furaris: qui dicis non mœchandum, mœcharis: qui abominaris idola, sacrilegium facis.* Num hæc faciebant omnes Judæi? Nec hodie faciunt omnes. Ex his igitur juxta litteram observatis vindicabant sibi justitiam adeo, ut aut recusarent Euangelii gratiam veluti non necessariam, aut negarent eam absque Legis præsidio sufficere. Rursus in sequentibus videtur intelligere opera Legis, circumcisionem, reliquasque ceremonias: *Arbitramur enim*, inquit, *justificari hominem per fidem sine operibus Legis.* Alioqui si ponas opus Legis esse vitare homicidium, sacrilegium, adulterium, & perjurium, item diligere Deum super omnia, & proximum sicut teipsum: sine his neminem justificat fides, imo sine his mortua est fides, ne dicam mortifera, si qua tamen omnino est. Huic consonant quæ tractat Capite IV. de *Abraham*, qui nondum circumcisus per fidem meruit justitiæ laudem. Neque enim Euangelium fert illum, qui non abstinet à furtis & adulteriis. Ponendum & illud, hîc non agi de tota vita Christianorum, sed de his qui ex Paganismo aut Judaismo veniebant ad baptismum. De quibus in commune dicitur, *omnes peccaverunt, & egent gloria Dei*: non quod omnes ea facinora commiserant quæ supra commemoravit, sed quod nullus haberet plenam illam & Euangelicam justitiam, quæ nos justos reddit apud Deum. Distinguit enim Euangelium justitiam Pharisæorum ab Euangelica, quemadmodum hîc Apostolus distinguit justitiam hominum à justitia Dei. *Nunc autem sine Lege justitia manifestata est*, sed addit, *justitia Dei*. Ac mox, *Justitia autem Dei, per fidem Jesu Christi.* Extra controversiam est, ne Judæos quidem justitiam hanc consecutos nisi per donum fidei in Christum. Et ideo Paulus ait, justitiam Dei nunc manifestatam, significans olim fuisse tum in Gentibus, tum in Judæis, sed velut occultam, nunc per Euangelium copiosius ac palam effundi in omnes Orbis nationes. Considerandum & illud, adversus quos hæc adferat *Paulus*. Nimirum adversus feroces sibi littera Legis placentes Judæos. His adimens gloriam inanem, dicit Legem nihil aliud attulisse quam agnitionem peccati, hoc est, testimonium damnationis. Hæc enim una præcipua clavis est observare quid agat, cum quibus agat, qua occasione loquatur, quid spectet Scriptura. Qua quidem in re *Paulus* habet etiam peculiare quiddam, in omnia se vertere solitus, ut efficiat quod instituit, non malitiosa callidaque vafritie, sed humanæ salutis avidissima caritate. Elevat, exaggerat, vulnerat, mitigat, alia subticet, alia differt: caritatis hoc artificium est, non versutiæ. Proinde si quis in hujus Epistolis superstitiose velit urgere voces ac syllabas, in multas incurret absurditates. Ita quod hic in elatos ac superciliosos intendit Judæos, dicens, Legem talibus non conferre justitiam apud Deum: id *Lutherus* sic torquet quasi Lex universa omnibus præceptis, etiam his quæ fidem, pietatem & caritatem præcipiunt, cum exhortationibus, minis, exsecrationibus, objurgationibus, blanditiis, promissis, expostulationibus additis, quibus undique plena est universa Scriptura, nihil aliud efficiat quam ut homo intelligat, se nihil eorum implere posse quæ præcipiuntur, etiamsi adsit gratia. Judæis Legis observationem absque gratia non sufficisse ad veram justitiam, fatemur & nos.

nos. Verùm hinc non consequitur, Legem nihil aliud in omnibus potuisse, quam ut ostenderet peccatum inevitabile: nam ideo Lex ostendit peccatum ut vitetur, & volenti vitare, præsto est gratia, nunc quidem copiosior, sed & Judæis & Gentibus aderat. Neque enim hoc *Chrysostomus* sacrique Doctores imputant naturæ Legis, quod tantum coarguit peccatum, sed hominum pravæ voluntati, qui nolunt parere Legi. Alioqui si *Paulus* sensisset quod interpretatur *Lutherus*, Legis præcepta à nemine posse observari, nec in hoc esse data, nequaquam dixisset, *His quidem qui secundum patientiam boni operis gloriam & honorem & incorruptionem quærentibus vitam æternam.* Ac rursus: *Gloria autem & honor & pax omni operanti bonum, Judæo* B *primum & Græco.* Et iterum: *Circumcisio quidem prodest, si Legem observes*, videlicet ostendens Legem ad nihil utilem, nisi ad gravandam conscientiam, sed quibus? Non observantibus eam, etiamsi juxta carnem servare ex parte viderentur. Quis autem unquam Veterum attulit commentum quod adfert *Lutherus*? *Ex tenore*, inquit, *contextus elucet hic sensus.* Imo tenorem jam ostendi longe aliud agere, nimirum accusari malitiam & pronitatem ad malum, pariter & in Judæis & in Gentibus, & ideo Deum considerantem quod nec Lex erat efficax ab abolendam hominum malitiam, sustulisse Legis onus, & ampliasse gratiam, omnibus denuntiando salutem per fidem in *Jesum Christum*, quem Pater in C hoc miserat, ut gratis omnibus sua peccata condonaret. Quod autem negat hanc justitiam conferri ex operibus Legis, non huc pertinet, opera bona non requiri à baptizatis, sed indicat ad baptismi gratiam admittendos ex æquo vel Gentes à Lege immunes, vel Judæos Legis transgressores, modo fidant Euangelii promissis. Non enim imputantur vitæ prioris commissa ad Euangelii gratiam confugientibus. Proinde ut verum est, per Legem agnosci peccatum, ita non consequitur quod addit *Lutherus*, nihil aliud efficere Legem, nec in aliud omnino latam fuisse. Nec vero mirum si Lex dicitur parere peccati cognitionem, cum in hoc soleant etiam humanæ leges ferri, ut videant quid sit fugien- D dum, quid expetendum. Nec enim simpliciter hoc agit Lex, ut intelligatur quid fas, quid nefas, quid rectum & pravum, sed ad actiones hominum prodita est Lex, veluti medicina prodit morbos, non in hoc tantum, ut homines intelligant se ægrotos, sed ut ope Medicorum sanentur. Quod si universa Lex nihil aliud parit quam agnitionem peccati, hoc est, gravamen conscientiæ, quid sibi volunt tam multa Legis in Scripturis encomia? *Lex Domini immaculata, convertens animas, sapientiam præstans parvulis; In quo corrigit adolescentior viam suam? in custodiendo sermones suos.* Ac rursum, *Et eloquium tuum vivificavit me. Lucerna pedibus meis verbum tuum, & lumen semitis meis.* Si prælucet, E utique prælucet actionibus. Iterum, *Pronuntiabit lingua mea eloquium tuum, quia omnia mandata tua æquitas.* Contra *Lutherus* clamat, omnia Dei mandata nihil aliud esse, quam irrisionem aut insultationem imbecillitatis & ferocitatis humanæ. Atqui in primo Psalmo longe aliud promittit meditanti in Lege, quam damnationem conscientiæ. *Et erit*, inquit, *tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum*, &c. Ubi memorantur pedes & ambulatio, ibi designatur actio juxta Legem. Sed talibus, cum qualibus illic agit *Paulus*, Lex nihil aliud erat quam redargutio malæ conscientiæ. *At sapienti*, ut inquit *Salomon*, *Lex fons est vitæ, ut declinet à ruina mortis.* Rur- F sum idem Capite sexto: *Quia mandatum lucerna est, & Lex lux, & via vitæ increpatio disciplinæ, ut custodiant te à muliere mala*, &c. *Lutherus* contra facit illam fontem desperationis. At *Paulus* cum *Galatis* tertio, idem tractans argumentum quod hic, ostendit usum Legis: *Lex*, inquit, *pædagogus noster fuit in Christo*, seu potius *ad Christum*, *ut ex fide justificemur. Priusquam autem veniret fides, sub Lege custodiebamur, conclusi in eam fidem quæ revelanda erat.* An pædagogus nullum

A alium usum adfert puero, quam ut intelligat se peccare, an potius, dum nondum ex se perspicit, quid sit expetendum, aut amore recti ducitur, vel pudore, vel metu à turpibus arceatur, ne corruptus undique jam nec Philosophis docilem sese, nec paternis monitis audientem præbeat? Legis igitur divinæ scopus unicus erat, ut vitarentur turpia, expeterentur honesta, sed humanarum mentium varietas in causa fuit, ut Lex in aliis aliud atque aliud efficeret. Bonis ac sapientibus erat fons vitæ, infirmis erat custodia, quasique cancelli, ne dilaberentur in extremam impietatem, terrore sublato: simpliciter ignorantibus erat lucerna prælucens ad iter actionum: ferocibus autem ac malitiose tumidis, carnifex erat, ingerens commissorum turpitudinem, & vel ab invitis extorquens confessionem. Quod evenit in legibus humanis, idem usu venit in divinis, scopus idem est, exitus varius. Qui scopum Legis tollit, tollit Legis & naturam & vocabulum. Annotatum est & illud ab Orthodoxis, non dictum esse, *Ex Lege cognitio peccati*, sed *per Legem:* alioqui visus fuisset accusare Legis naturam, quod ex se pareret vindictam redarguto tantum peccato: sed dixit, *per Legem*, significans occasione factum, ut Lex, quæ data erat ad recte agendum, prævaricantibus auxerit damnationem, & quæ parata erat ad consequendam justitiam, prodiderit injustitiam. Sed *Paulus* excusat Legem, pronuntians illam esse bonam ac sanctam, nimirum quod iram operatur, id rejiciens in eos, qui eam negligunt observare. Sic intelligendum & illud, *Lex autem subintravit, ut abundaret delictum.* Nec enim ideo Lex data est, ut abundaret delictum, sed hoc hominum vitio consequutum est, ut quod in remedium erat datum, auxerit morbum. Similiter ad *Galatas* tertio, declarans quis fuerit usus Legis, ita scribit: *Quid igitur Lex? propter transgressionem posita est, donec veniret semen, cui promissum erat.* Quid est, *propter transgressionem*? an ideo, ut Lex violata proderet hominum malitiam? An potius ut boni redderentur meliores, infirmi tutiores: mali levius peccarent, malitiosi coarguerentur, & si non minus peccarent, certe minus læderent, atque ita totus ille populus, cui *Christus* erat promissus, intra Legis cancellos custodiretur, ne *Christus* adveniens nullos inveniret sanabiles. Etsi nullus erat illorum, qui totam Legem servaret, tamen erant innumeri qui juxta communem æstimationem aliqua ex parte servarent. In his autem ut non erat perfecta justitia, ita gradus aliquis erat ad justitiam Euangelicam. At sine gratia nemo servat Legem ut dignum est. Fateor. Sed ea gratia parata est, quod in ipsis est præstantibus. Jam & illud peculiare *Luthero*, ex indefinitis, aut singularibus proloquiis reddere universalia. *Per Legem agnitio peccati, Igitur*, inquit, *tota Lex cum omnibus præceptis, minis, præmiis, suppliciis, maledictionibus & benedictionibus, in omnibus hominibus, omni tempore nihil aliud efficit, quam ut agnito peccato gravet conscientiam, cum nullum sit præceptum quod homo possit servare.* Atqui complures sunt qui non furantur, qui non pejerant, qui non occidunt. Sed habet aliud sophisma: *Fons bonorum operum omnium est amor Dei. Sed præceptum Dei jubentis ut ametur ex toto corde, tota anima, totis viribus, à nemine potest impleri. Hoc posito non servat Legem, etiam qui in cæteris eam servat.* Istum nodum eleganter dissolverunt olim Orthodoxi. Quomodo? Nimirum hyperbolen præcepti exigere summum amorem Dei, comparatione rerum cæterarum, ut is diligat Deum ex toto corde, anima & viribus, qui illum anteponit omnibus rebus conditis, etiam vitæ & morti, si casus inciderit, ut aut sit offendendus Deus, aut mors oppetenda. Quod superest hyperboles exigit, ut homo in amando Deo studeat proficere, quantum fert imbecillitas humanæ naturæ. Sic & in Euangelio perfectus dicitur discipulus, si fuerit sicut magister ejus: non quod quisquam par sit *Christo*, sed quod in eodem virtutis genere versetur. Ibidem jubentur esse perfecti, sicut Pater cœlestis perfectus est, non

quod ullus hominum, aut etiam Angelorum, accedit ad perfectionem Dei, sed quod in aliquo genere refert Patrem, videlicet in benefaciendo, tum amicis, tum inimicis. Neque enim mentitus est Propheta, qui dicit: *In toto corde exquisivi te, ne repellas me a mandatis tuis.* At mentitur, si verum dicit *Lutherus.* 3. Regum VIII. sic orat Salomon, *Domine Deus, qui custodis pactum & misericordiam servis tuis, qui ambulant coram te in toto corde suo.* Si nulli tales sunt, pro quibus orat *Solomon?* Nec opinor mentitum *Ezechiam*, cum ait, *Obsecro Domine, memento quæso quomodo ambulaverim coram te in veritate & in corde perfecto.* Et quomodo in sacris Voluminibus laudantur quidam, quod cætera pii, in hoc & illo deliquerint, si nullum præceptum servari potest? Denique si nos urgeat Sophistarum more verbis, vicissim & ipsum urgebimus. Quærimus igitur qua Dialectica consequitur, *per Legem cognitio peccati, ergo nihil aliud*, veluti si dicas, *lactuca solvit alvum, ergo nihil adfert nutrimenti.* Rursus qua ratione consequitur, huic Medicus nihil profuit, nisi quod agnito morbo gravius discruciatur, ergo nulli in aliud prodesse potest quisquam Medicus. Quod illi non in aliud profuit Medicus, non ars in culpa fuit, sed ægroti vitium non præbentis se Medico. Quis autem unquam tyrannus aut tam otiosus fuit, aut tam morosus, ut leges daret suis, quæ nihil aliud efficerent quam ut cives intelligerent nihil earum servari posse? *Solon* nullam legem tulit de parricidio, rogatus quamobrem, respondit se non fuisse suspicatum mores civium eo malitiæ progressuros; videlicet indicans, leges non pertinere ad ea quæ fieri non solent, sed multo minus ad ea quæ fieri non possunt. Nulla enim lex vetat, ne quis noctu sumtis alis evolet è civitate. In duodecim Tabulis lex erat, ut ejus corpus, qui multis creditoribus esset obnoxius, nec foret solvendo, in partes dissecaretur, & quisque pro crediti portione partem tolleret. Hanc legem non in aliud latam interpretantur, nisi ut atrocitate pœnæ confirmaretur fides crediti ac mutui, sine qua collabatur oportet Respublica. Neque enim hujus legis ullum exstat exemplum. Verùm hæc una lex ab Ethnicis erat terroris, non exempli gratia lata: *Lutherus* omnes Dei leges, cum præmiis, suppliciis, & quicquid ad legem servandam, vel allicere, vel pertrahere potest, vult esse vel illudentis Dei, vel insultantis: veluti cum pater jocans jubet ad se venire puerum, quem scit ingredi non posse: vel cum Rex hosti feroci insultans præscribit, quod scit ab illo præstari non posse. Nonne præclarum dedit commentum, ad quod exigamus universam propemodum Scripturam sacram? Cur igitur appellatur Lex, si nihil conducit ad actiones vitæ, si impossibilis est, & per hoc iniqua? Jureconsulti negant habendam pro lege, quæ nec sit possibilis, nec rationi consentanea, nec æqua, nec utilis Reipublicæ. Addunt, & receptam assensu, & moribus approbatam esse oportere. Atqui si talis erat Lex Dei, qualem eam facit *Lutherus*, populo Israelitico fucus factus est. Primum cum *Moses* ferret Legem, stipulans assensum populi, quod religiosius etiam fit Deut. XXIX. Etenim si dixisset, trado vobis Legem, quam nec servabitis, nec servare potestis, tantum prodet vobis animi vestri malitiam: populus haud dubie talem Legem recusasset: aut si recepisset, minus sibi displicuisset violata Lege, quæ non in hoc esset data ut servaretur, sed tantum ut agnosceretur peccatum. Ergo ut assequeretur Deus quod volebat, fallendus eret populus absconsa decipula. Et ideo *Moses* homo callidus tantum temporis consumit in persuadenda Lege, in exhortando, pollicendo, deterrendo, ne sentirent rem arte geri. Alioqui si Lex in hoc tantum datur, ut prodat peccatum, satis erat nuda præcepta proponere, nunc bona, imo maxima voluminis pars occupatur in persuadendo. Quod si usque adeo necessaria res est agnitio peccati, nec alia ratione parari poterat, quam ut homo deceptus impingeret in Legem, cur *Lutherus* nunc prodidit hoc mysterium, & sublato

A fuco fecit, ne homo velit intendere nervos ad servandam Legem, quam scit nullo modo servari posse? Saltem loqueretur quemadmodum locuti sunt *Moses*, Prophetæ, *Christus* & Apostoli, cumque his Ecclesiæ Doctores. Nam horum talis est oratio, quasi nostræ voluntati sit imputandum, si Legem non servaverimus. Sed esto, pariat Lex agnitionem peccati. Ad quid confert agnitio peccati? Ad salutem? Non. Sed vel ad desperationem, vel ad contumaciam, ni accedat gratia. At quanto Deo dignius est, eam gratiam conferri in observationem Legis, priusquam homo tam miserabiliter impingat, tum suo tum aliorum malo? Dicet sic visum voluntati adorandæ non scrutandæ. Ergo B solus *Lutherus* fuit illi voluntati à consiliis? Cur igitur prodit arcanum, quod ipse Filius non prodidit, quod hactenus vel nescivit, vel reticuit Ecclesia *Christi* sponsa, quæ sponsi sui Spiritum habet, ubicunque ille latitat. Jam si nos roget, quid opus erat libero arbitrio, quod ad malum valeat per se, ad bonum inefficax sine gratia? Respondebimus, sic visum adorandæ voluntati, & hoc responsum est longe probabilius, quam quod adfert *Lutherus*. Quid autem erit tam insolubile quod non solvet, si permittamus illi, quoties commodum est, ad voluntatem adorandam, & Deum non prædicatum confugere? Rursum ubi rogarit, quid opus erat Deo crucifixo, si Lex justificabat? Respon- C debitur, cum in Lege circumcisio sustulerit peccatum originale, cum gratia auxilians viribus hominis, justificarit, quid opus erat Euangelio? Si dicat, ut augeret dilataretque gratiam: hoc poterat absque morte Filii. Sic visum, inquiet, voluntati adorandæ. Sed eidem sic visum, ut homo per liberum arbitrium præberet aut subduceret se gratiæ. Ita quoties nos destituet ratio, aut quoties nostras rationes non recipiet, confugiemus ad voluntatem adorandam. Ut autem persuadeat nobis, quod est omnium absurdissimum, totam pene Scripturam illudere nobis quoties præcipit, exhortatur, minitatur, aut expostulat, unde petit argumenta? Non ab Ecclesiæ decretis, quæ con- D temnit, non ab orthodoxis Scriptoribus, quos conspuit, sed à Grammaticis & Sophistis. Verba subjunctiva, optativa, & imperativa nihil ponunt. Quia pater jocans dicit infanti, Accurre huc, cum ingredi non possit. Et dives irridens pauperem, dicit, Da mihi talentum, cum sciat illi obolum non esse. Et ut ipsius exemplis utar, *sic*, inquit, *loquuntur Dialectici, Si Diabolus est Deus, merito adoratur.* Sic ait Scriptura, *Si servaveris mandata, conservabunt te.* Et quemadmodum irrisor alienæ calamitatis dicit cæco, *Si volueris videre, rem tibi gratissimam indicabo.* Hoc potissimum telo triumphat noster invictus *Achilles*, adversus cujus potentiam nec portæ inferorum quic- E quam valent. Sed ubi interim gravitas Scripturarum divinarum? ubi sensus communis? ubi consuetudo legum humanarum? ubi Legis vocabulum, si tantum aperit peccatum, & exasperat concupiscentiam? An non hæ sunt adamantinæ rationes, quibus nobis rem & absurdam & inauditam persuadeat? *Hæc*, inquit, *carni videntur absurda, sed spiritui nequaquam.* Et interim omnes qui dissentiunt carnem facit, sibi spiritum vindicans. Id præstare debebat potius quam prædicare. Nunc aliud nobis loquitur ipsius gloriosa prædicatio, aliud scripta, sannis, ronchis, morsibus, strophis, gloriis & convitiis referta.

Verùm ut finiamus quod cœptum est. Quid est F quod hîc *Paulus* ait? *Omnes peccaverunt, & egent gloria Dei.* Et ad *Galatas* III. *Conclusit Scriptura omnia sub peccato?* Respondeo, si peccatum interpretemur crimen, hoc est, capitalem culpam, *Paulum* illic loqui non de singulis hominibus, sed de singulis hominum generibus. Nulla enim erat natio non inquinata gravissimis peccatis. Quod si qua fuisset non egens gloria Dei, fuisset Judæorum natio, quæ Legis à Deo traditæ prærogativa gloriabatur. Verùm posteaquam hæc quoque erat inquinatissima, restabat, ut quod ait,

Omne

Omne os obstruatur, totusque mundus subjectus fiat Deo, Et tamen inter Judæos *Christus* reperit alienos ab his criminibus quæ commemoravit. Sed tanta paucitas non excludit generale proloquium, juxta Scripturæ linguam, atque etiam juxta vulgarem loquendi consuetudinem. Gentium impietas erat in aperto. Verùm simul atque *Paulus* per Scripturas docuisset, Judæorum quoque gentem esse corruptissimam, subjecit quod modo recitavi, *ut omne os obstruatur, & omnis mundus subditus fiat Deo*, ac mox universas orbis nationes complectens, *omnes*, inquit, *peccaverunt, & egent gloria Dei.* Atque in his ipsis, qui justi habebantur, quoniam non vacabant culpis levioribus, non erant justi coram Deo, quemadmodum ait, *Quia ex operibus Legis non justificabitur omnis caro coram Deo.* Deus enim perfectiorem quandam requirebat justitiam, quam hominum infirmitas per Legis præcepta non valebat assequi. Proinde detractum est aliquid Legis oneri, & accessio facta est gratiæ per mortem *Christi*: & gratia, quæ prius veluti latebat in paucis Judæis, uberius effusa est in universum terrarum orbem. Ita factum est, ut per Legem non tantum fit agnitio peccati, & ex agnitione vindicta, ex vindicta exitium, sed ex addita gratia, gratuita peccatorum remissio, & Legis facilior observatio. Quod enim facit homo in homine formando, idem fecit Deus in formandis seculis. Ab imperfectis orsus paulatim venit ad perfectiora, à carnalibus, ut loquitur *Paulus*, ad spiritualia. Cæterum elementa, quæ traduntur rudibus, non huc tantum spectant, ut qui discit, agnoscat se nihil scire, sed ut paulatim pertingat ad perfectam scientiam. Et interim dum in elementis versatur, collaudatur, aut certe toleratur à præceptore pro ratione temporis, donec profecerit ad exactiora. Ita Deus quam diu voluit Judæos esse sub pædagogo Lege, boni consuluit illam qualemcunque justitiam, quam Legis observatio potuit. Ast post Euangelii proditam lucem, post effusam largissime gratiam exegit perfectiorem quandam justitiam, quam Lex illa non præstitit, sed tamen huic præparavit, non hoc tantum quod proderet peccatum, verum etiam quod à multis sceleribus coercuit, quod ad aliquem justitiæ gradum provexit, perinde quasi pædagogus suo functus officio, Philosopho majora docturo traderet adolescentem. Plus igitur exigitur ab iis qui facilius præstare possunt ardua, id verum est, quod quidem attinet ad nos, in quos incidit adventus gratiæ. Cæterum quod ad tempora pertinet, quæ præcesserunt Euangelii prædicationem, quam multiplex fuerit Legis usus, jam docuimus. Cur igitur *Paulus* Scripturæ testimonium, *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt*, & cætera, quæ diversis ex locis contexuit, torquet citra exceptionem in omnes Judæos? Scio quosdam hic allegare consuetudinem divinæ Scripturæ, quæ cum mundum, populum, aut si quod est aliud congregationis nomen, dividit in duas partes, in utrisque servat generalitatis enuntiationem. Velut cum *Joannes* ait, *Et mundus eum non cognovit*, hoc dicere videtur, quod totus mundus ignoraverit *Christum*. Quod autem illic non usurpat *mundi* vocabulum pro mundanis affectibus, quemadmodum alibi, *Vos de mundo non estis*, declarant quæ præcedunt continenter, *In mundo erat, & mundus per ipsum factus est.* Simile est quod Cap. III. dicit *Joannes* Baptista, *Et testimonium ejus nemo accipit.* Atqui jam *Jesus* habebat discipulos, qui receperant ipsius testimonium. Item *Esaiæ* LXVI. *Et veniet omnis caro, ut adoret coram facie mea, dicit Dominus.* Simile huic est quod habetur *Johelis* II. *Et erit post hoc, Effundam de Spiritu meo super omnem carnem.* Rursum Psalmo CXLIV. *Allevat Dominus omnes qui corruunt, & erigit omnes elisos.* Tale est & illud *Pauli* Philippens. II. *Omnes quæ sua sunt quærunt, non quæ Jesu Christi.* Et Psalmo XIII. quem locum hic citavit Apostolus, *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.* Generalitatis speciem habent & illæ pronuntiationes indefinitæ; velut illa Pauli, *Prædicamus Jesum Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam.* Videtur enim de universis loqui, cum de plerisque sentiat. Exemplorum hujusmodi cum immensa vis sit in sacris Voluminibus, aut ejus partis universitatem accipimus, de qua sentit Scriptura, aut per hyperbolen de omnibus dictum accipimus, quod in plerosque cadit. Quæ ratio mihi sane magis probatur hoc loco. Quod ipsum tamen bifariam interpretari licet, ut vel ad partes universi, vel ad singula quæque, quæ complectitur vox generalis, respiciamus. Veluti civitas constat ex duobus hominum generibus, Ecclesiastico & profano: Ecclesiasticus complectitur Episcopos, Presbyteros, Diaconos, &c. Profanus Principem, Præfectos, Senatum, Magistratus, ac plebem. Regnum item constat Provinciis & Civitatibus. Cum igitur totam civitatem corruptam dicimus, non utique sentimus singulos homines esse corruptos, sed vel nullum ordinem esse sincerum, vel maximam hominum partem corruptam. Sic & totam domum corruisse dicimus, cujus pleræque partes sic corruerunt, ut sit inutilis. Sic intelligendum arbitror, *Ite in Orbem universum, prædicate Euangelium omni creaturæ.* Nullus Apostolorum peragravit Orbem universum, quod tamen jussi sunt facere. Hæc hyperbole tempestiva fuit hoc loco, quo summa vehementia deprimenda erat fiducia Legis, & attollenda vis gratiæ. Ita mundus omnis subjectus est Deo, dum agnoscit peccatum suum, dum nulla est mundi pars pura à peccatis, dumque plerique mortales Legem Dei transgressi sunt. Sic & omnes Judæi dicuntur declinasse, quod apud illos & Sacerdotium, & Presbyterium, & Pharisæi cum Scribis, & populus maxima ex parte descivissent à verâ justitia. Siquidem & probabile est, & à doctis viris propositum, eo tempore venisse *Christum*, quo tum apud Judæos tum Gentes ad summum malitiæ gradum processit humanum genus. Ea res satis inclaruit in Judæis tanto consensu, tamque pertinaci vesania *Christum* insectantibus usque ad crucem. Cur autem hunc tropum malim, quam eum qui nonnullis magis arridet, ut omnis universitatis vocem, ad unius partis consummationem referamus, hoc est, ad omnes malos, duabus potissimum causis commoveor. Primum frigidior sermo videtur, si quis dicat, inter impios nullum esse qui requirat Deum. Quis enim nescit impios impios esse, & pios pios? Deinde sensus hic non perinde conducit ad hoc, quod hic agit Apostolus. Nam illud agit, ut omnes prioribus diffisos, pertrahat ad Euangelii gratiam. Quod si distinxisset pios & impios, quisque sibi blanditurus erat, velut inter pios numerando. Verùm ad detrahendam universis inutilem fiduciam, generali proloquio complexus est omnes, ne numerosissimæ impiorum turbæ suffragaretur rarissima bonorum paucitas: quanquam nec hi sic erant boni, ut omni vacarent malo, & qui vere boni sunt, etiam levem culpam pro magna sibi patiuntur imputari. Cum his igitur non erat Apostolo lucta. Cum agmine malorum certamen erat. Jam justitia, quæ Gentibus ac Judæis sufficiebat ad salutem, ante proditum Euangelium, ea non sufficiebat postquam ejus clarissima tuba per universum Orbem personuerat, plus enim jam exigebatur ab his quibus plus erat datum. Itaque factum est, ut qui prius erant pro sua portione justi, jam fierent injusti, nisi confugerent ad Euangelium. Nec mihi quidem necesse videtur, ut ad hunc locum explicandum originale peccatum accersamus. Quadrat enarratio, etiamsi de malis hominum moribus & affectibus interpretemur, qui parentes primos delinquendo referunt, quod ante *Christum* adeo faciebat maxima pars mortalium, ut non solum per omnes mundi nationes impune regnaret malitia, verum etiam apud Judæos rarum esset invenire justum. Nec defuerunt Orthodoxi, qui locum hunc cum his quæ disserit Capite V. interpretati sunt de commissis hominum, non de peccato quod vocant originis,

Rom. III.

nis. Et quadrat enarratio juxta regulas, quas indicavimus. Ad hæc, quod habetur ad *Ephesios* II. *Et eramus natura filii iræ, sicut & cæteri*, non videtur ad peccatum originis pertinere. Siquidem *Paulus* illic damnat conversationem suam in Judaismo, conferens illum cum vita Gentium. Atqui tum *Paulus* per circumcisionem liberatus erat ab illo peccato. Et quæ præcedunt indicant eum de personali peccato sentire, *Facientes*, inquit, *voluntates carnis & cogitationum, & eramus natura filii iræ.* Quo loco Divus *Hieronymus* admonet *natura* vocem φύσει Græcis ancipitem esse. Potest enim *natura malus* dici, cujus natura talis est, aut qui sic natus est, aut qui ad malitiam natura compositus. Primo modo nec Diabolus natura malus est, nec quisquam hominum, sed natura canis est adulator, iracundus leo, noxia vipera. Juxta secundum modum, homo natura malus dici potest, quia nascitur cum natura corrupta. Juxta tertium dixit *Juvenalis* de Græcis, *Natio comœda est.* Simile fuerit, si nos dicamus Germanos natura bellatores esse. Hoc pacto possunt omnes homines natura dici mali, quod ad malitiam natura proni sint. Jam est & quartus modus, quo quod penitus adest homini, natura inesse dicimus: ita modis omnibus miseros natura miseros & ad miseriam natos dicimus. Ac *Hieronymus* admonet quosdam hoc loco pro *natura* transtulisse, *prorsus* vel *omnino*, nec eam interpretationem improbat. Qui fugerunt *natura* vocabulum, metuisse videntur ne juxta *Manichæos* aliquis suspicaretur esse naturas duas, alteram malorum causam, alteram bonorum. Juxta duos postremos modos accipiendum arbitror illud Pauli, *Eramus filii iræ*, vel ob corporis infirmitatem quo circumdati sumus, vel ob vitam undiquaque vitiis corruptam; unde non poteramus explicari sine Dei præsidio. Hæc ita disserimus, ut nec aliorum judicio magnopere repugnemus, nec tollamus peccatum originis, quod ex aliis Scripturæ locis satis evidenter asseri potest, sed ut hoc telum extorqueamus liberi arbitrii jugulatoribus, qui tantum tribuunt huic peccato, ut minimum discriminis faciant inter hominem & Satanam. Hæc paulo verbosius à me disserta sunt, optime lector, ne toties impune *Lutheri* κοκκυσμὸν audiamus, occinentem nobis, *per Legem cognitio peccati.* Quod Apostolus scripsit, agnoscimus, quod *Lutherus* hinc colligit, rejicimus. Jam fingat Legem ad nihil aliud conducere, quam ut prodat peccatum, quem habet usum? Ut homo territus imploret opem Dei. Si non est in spiritu quomodo orabit, orando provocaturus iram Dei, juxta *Lutheri* dogma? Si est, quare non implet Legem auxilio Spiritu? Sed hæc alias fortassis incident. Tantum obiter indicasse sat esse puto.

Nunc ad institutum redeo. Adjiciam illud, *Paulus* illic omni machinarum genere pugnat adversus Judæos arrogantissimum ac pertinax hominum genus, qui Legis studio moliebantur Euangelii gratiam subvertere. Multa aliter dicturus, si in hoc seculum incidisset, audissetque meras necessitates, lusus & insultationes, non quod sibi non constet *Paulus*, sed quod rebus præsentibus accommodanda sit oratio, quodque magni referat, quibus modis causam agas. Jam in collectionibus nostris *Lutherus* præstat artificem, quem solet: *Quoties*, inquit, *Deus dicit, fac, audi, serva, si audieris, si volueris, si feceris, ergo nos possumus libere, aut Deus nos irridet.* Quæso ubi sic argumentatur Diatribe? *Ergo possumus libere, Si volueris, ergo potes velle libere.* Nam *libere*, nisi fallor, *Lutherus* sentit absque gratia. Imo sic argumentatur: *Non ista toties nobis occineret, si nulla esset in homine libertas, & si nullum esset liberum arbitrium.* Verba Diatribes sunt hæc: *Quanquam hic locus, quem adduximus ex* Ecclesiastico, *peculiariter quadrare videtur in primos illos progenitores, tamen aliqua ratione, ad universam* Adæ *posteritatem pertinet. Non pertineret autem, si nulla esset in nobis liberi arbitrii vis. Quanquam enim arbitrii libertas per peccatum vulnus accepit, non tamen exstincta est*, &c.

A Eat nunc *Lutherus*, & recitet nobis illud, *ergo potes libere.* Interest enim aliquid inter *libere posse*, & simpliciter *non posse.* Imperator edicit suis, ut omnes ad præscriptum diem adsint cum equis, & gravi armatura. Ad id si non suppetat peculium, petant à me. Erunt qui non possint ex sua pecunia, sed nemo non poterit accedente Cæsaris donativo, quod nulli negatur. Quanquam nulli tam præsto est Cæsaris auxilium, quam homini pro suis viribus agenti, præsidium Dei. His fundamentis auspicato, ut ipsi videtur, jactis, impingit mihi probabilem illam opinionem, quasi vel nunc pronuntiem, ac non pugnem potius adversus opinionem *Lutheri*, vel eam solam, quam dixi probabilem, tuendam susceperim. Sed age, respondeamus etiam

B iniquæ calumniæ: primum in recensendis meis cogor hîc, ut alias sæpe, *Lutheri* fidem desiderare. Opinionem probabilem sic proponit Diatribe: *Ergo qui longissime fugiunt à* Pelagio, *plurimum tribuunt gratiæ, libero arbitrio pene nihil, nec tamen in totum tollunt. Negant hominem posse velle bonum sine gratia peculiari, negant posse incipere, negant posse progredi, negant posse perficere, sine principali perpetuoque gratia divinæ præsidio. Horum sententia satis videtur probabilis, quod relinquat homini studium & conatum, & tamen non relinquat quod suis adscribat viribus.* Hactenus sic habent mea verba in Diatriba. *Opinio dicit, hominem ex sese non posse vel-*

C *le bonum, videlicet efficaci voluntate sine gratia, nec progredi, nec perficere, sine principali præsidio gratiæ.* Cum gratiam appellat *principale præsidium*, nimirum indicat & liberum arbitrium posse nonnihil suis præsidiis, licet inefficax sit si desit gratia, inefficax dico, non quod nihil faciat, sed quod absque præsidio nihil efficiat, quando mihi cum calumnioso res est. Hanc sententiam non dico solam esse tuendam rejectis aliis, sed probabilem appello, nec taceo causam cur videatur probabilis. Cur autem? Quod relinquat homini studium & conatum, utique per liberum arbitrium, nec tamen relinquat quod suis adscribat viribus. Quî sic? Quia liberi arbitrii vires non sufficiunt ad salutem parandam

D absque præsidio gratiæ, & hoc ipsum, quod potest liberum arbitrium, est ex dono Dei. Quod si *Lutherus* contendat, per hanc opinionem tolli liberum arbitrium, agat cum *Augustino*, *Ambrosio*, *Bernardo*, qui cum hanc sententiam summa vi defendant, tamen iisdem in libris constanter asserunt liberum arbitrium. Quæ si ob id mihi dicitur probabilis, quod adimat nobis fiduciam nostri non sublato tamen in totum libero arbitrio, desinet videri probabilis, si *Lutherus* persuaserit ob hoc prorsus tolli liberum arbitrium. Nunc vide quomodo *Lutherus* pugnantia facit, quæ non pugnant. Quod ego dixi, *nos non posse velle efficaciter absque gratia præsidio*, ille interpretatur simpliciter *non*

E *posse velle*, & ne desit hyperbole, mutat *bonum* in *quicquam boni.* Rursum *posse*, vertit in *libere posse.* Hæc sane pugnant, nihil omnino posse, & simpliciter ac libere posse. Verùm ista pugna verborum ac sententiarum non est in mea Diatriba, sed in depravatione *Lutheri*. Difficillimum est cum eo disputare, qui quoniam initio erravit in opinionum distinctione, toto sermone confundit argumentum: præterea tanta est loquacitas, tanta verborum, sannarum & convitiorum congeries, ut ista quamvis expeditam materiam queant obscurare. Si quærat à me an homo possit ex se velle bonum, juxta quorundam opinionem, quam nec tu-

F eor, nec impugno, respondeo non solum posse velle, verum etiam efficere, sic ut initio nulla adsit peculiaris gratia, sine cujus tamen accessione non perficitur quod cœptum est: juxta probabilem opinionem, respondeo velle quidem posse, sed inutili voluntate, quemadmodum & *Balaam* Numerorum XXIII. dicit: *Moriatur anima mea morte justorum, & sint novissima mea horum similia.* Tale votum per occasionem frequenter incidit etiam impiis hominibus, sed frustra. Cæterum voluntas efficax, non est absque gratiæ peculiaris præsidio. Dicet hîc *Carolstadius*, Deum velle

in

in nobis, nos nihil agere: imo nostra voluntas, simul & agit, & agitur: agit naturæ viribus, agitur ab auxiliante gratia. Ergo est aliquid pure nostrum in opere bono? Respondeo. Si nostrum dicis, pro quo nemini debemus gratiam, nihil est nostrum in benefactis. Quid ita? Quia quicquid sunt aut possunt naturæ vires, ex Dei dono profectum est. Ergo nec optare bona, nec utcunque velle possemus absque gratia? Jam distinxit ebria Diatriba gratiam generalem, piis cum impiis communem, à gratia justificante, sive ad justitiam invitante.

Verum hæc toties cum recinam, tamen *Luthero* surdo canitur fabula, ut ipse videatur somno profundiore stertere, quam fingit Diatribam. Jam ut magnopere videatur Dialecticus, profert inauditum sophisma: *Ex his verbis*, si volueris, *quoniam conditionalis est sermo, colligo hominem aliquo pacto posse velle & nolle. Nam Jureconsulti docent conditionem adjectam, quæ præstari non possit, irritare contractum, veluti si quis dicat*, Dabo tibi hunc equum, si ipse dixerit se velle tuum esse: *Ergo*, inquit, *ex eodem fonte manat dulce & amarum*? An sobrius erat *Lutherus* cum hæc chartis suis illineret? Ubicunque apponitur conditio, ibi aut res est anceps, aut dubia loquentis sententia, aut utrumque. *Ducam te si virgo es.* Res certa est, sed dubius est qui loquitur. *Addico tibi fundum, si pecuniam ante proximas calendas numeraris*, hîc & res & loquentis animus anceps est. Sed ineptus esset si qui sciret illum aut nolle, aut non posse præstare conditionem, contractum peragere, testes ac stipulationem adhiberet, tabulas obsignaret, arrham acciperet, daretve. Sed Dei loquentis animus anceps esse non potest. Non igitur præcipit, quæ simpliciter fieri non possunt. At præscit futurum, ut quidam nolint: sed Lex in commune fertur omnibus, ut qui Legi paruerint, laudem ferant, qui parere noluerint, videantur digni supplicio. Quid autem si ex eodem verbo sequatur velle & nolle? Qui dicit, *si vis, discede*, nonne facit illi liberum si velit manere? Cum eadem animi pars expetat honesta, & refugiat contra, an prodigium est ex eodem fonte proficisci velle & nolle? Nonne eadem ratio probat, & improbat? Nonne eadem animi vis odit & amat? Jam quod huic annectit nugamento tale est, ut prorsus non intelligam. Nec enim congruit huic loco, & videtur omnino sine mente dictum. *Age*, inquit, Diatribam appellans, *& tu magis rides hic hominem, qua dicis eum posse servare, qua non potest velle nec optare.* Omitto quod hîc ne non sit hyperbolus, sicut antea addidit *libere*, nunc addit *optare*. Si me urges eadem opinione, sicut homo potest velle, ita potest servare præcepta. Non potest efficaciter absque gratia, quemadmodum nec præstare jussa: sed ita gratia temperat actionem suam, ut locum relinquat & naturæ viribus. Hac chorda sine fine oberrat *Lutherus*, *non potest absque gratia, ergo simpliciter non potest.* Similiter & quod in fine dico, pronuntians opinionem quæ mihi vero proxima videtur, ad id torquet, quicquid tota argumentatione, quæ nunc ad hanc, nunc ad illam spectat, sparsum est. Et hic locus homini gloriosissimo visus est etiam ovatione dignus: *Sic*, inquit, *sequelis & verbis sapientia sua capitur ratio, ut nesciat quid aut de quo loquatur. Nisi quod dignissimum est liberum arbitrium talibus argumentis sese mutuo devorantibus & conficientibus defendi, quomodo* Madianitæ *mutuis cædibus sese perdiderunt*, &c. Miror si hic homo poterit unquam senescere, qui sibi nusquam non suavissime plaudit, etiam ubi stultissime rem gessit. Non talibus aranearum telis capitur ratio, sed irretiuntur muscæ stultarum cogitationum: nec hic ullæ sunt rationes, quæ se mutua cæde conficiunt, sed in ipsius argumentis est ingens armatorum exercitus, è serpente natus, qui se mutua cæde perimunt. Quid enim habet hic *Lutherus* nisi voces duas, sed nudas, cum ego nonnihil addiderim: *In fine*, inquit, *dicis hominem nec velle bonum absque gratia, & hic dicis posse servare*

A

præcepta sine gratia, sic enim interpretatur omniscius *Lutherus*. His nec illa frigidiora sunt quibus in Scholis ludunt pueri: *Mus arrodit caseum, mus est syllaba, ergo syllaba arrodit caseum.* Nec interim perpendit, quod in tractandis Scripturis, quibus illum oppugno, si coner etiam illud extorquere, quod in fine remitto, jus hoc est pugnantium. Sed in promtu est aliud terribile telum: *Ecclesiasticus non dicit si habueris studium, vel conatum servandi, qui non adscribitur viribus tuis, sed sic dicit, si volueris servare mandata, servabunt te.* Esto. *Ergo nos*, inquit, *inferemus, igitur potest servare mandata.* Fateor. *Totum igitur plenitudinem potestatis servandorum mandatorum ei tribuimus.* Cur ita?

B

Alioqui rideret *Ecclesiasticus* hominis miseriam, si servare juberet quæ sciret illum non posse servare: nec satis esset adesse conatum & studium, ut effugiat suspicionem irrisionis, nisi servandi vim illi inesse significaret. Respondeo, Vim aliquam inesse significat omnibus, plenam vim *Lutherus* hyperbolus hyperbolicos addidit de suo, more suo. Est aliquid in nobis, sine quo non assequimur salutem. Hoc exigit conditio præcepti, reliquum Deus de suo promisit. Si Cæsar edicat, qui transfugerint ad me, tuebor ab hostibus, non poterant transire, nisi Cæsar fecisset potestatem, nec transfugæ forent tuti ab hostibus, nisi Cæsaris præsidio, interim & ipsi militantes. Quid imputabunt sibi

C

qui transfugerint, aut cui imputabunt exitium suum, qui non transfugerint præbita facultate? An hîc Cæsar dicetur illos irridere? Ubi voluntas humana pro suis viribus agit, cum operante gratia, ibi nec conatus est inanis, imo necessarius, nec inest illis plena facultas retinendæ salutis. Hoc genus argumentis velut præstigiis undique scatet *Lutherus*, quæ terrent conspecta eminus, propius inspecta, mera sunt deliramenta. Sed hujusmodi multa præterire conor, ne liber nullum habeat finem, si ad loquacissimas illius nænias, quibus ille scatet usque ad nauseam vomitumque, studeam respondere. Nihil autem agit *Lutherus*, distinguens conatum & studium servandi à servando, cum utrum-

D

que sit alteri conjunctum: qui alterum negat, utrumque negat: qui alterum recipit, recipit utrumque. Quisque servat, non sic servare intelligitur, quemadmodum securis secat, volente & agente fabro, sed suam actionem actioni Numinis accommodat. Et tamen hoc, quod ex *Ecclesiastici* verbis colligunt *Pelagiani*, probabilius consequitur, quam quod colligit *Lutherus*, liberum arbitrium esse nomen inane sine re, neque quicquam agere vel in bonum, vel in malum, sed omnia simpliciter in nobis agere Deum, absoluta necessitate, sive spectes generalem actum primæ causæ, sive gratiæ peculiaris energiam. Hanc impiam, stultam & insanam opinionem si telum, quod præbet *Ec-*

E

clesiasticus, excussisset è *Lutheri* manibus, non sine causa crassem hunc locum, idque pugnanti satis esset: reliqua debebant alias transigi.

Quod si locum Ecclesiastici *Pelagiani* detorquent huc, ut exclusa gratia totum tribuant libero arbitrio, mea nihilo magis refert, quam quod *Lutherus* per hunc locum depravatum, in totum submovet hominis liberum arbitrium in his quæ faciunt ad salutem. Ego cum *Augustino* gratiam jungo cum libero arbitrio, sic tamen ut gratiæ totum adscribatur, si successerit. Sin minus, per non accommodatum ad gratiam liberum arbitrium homo juste damnetur. Hoc enim est quod hîc agit *Ecclesiasticus*, ut excludat impium murmur ho-

F

minum, qui suum malum rejiciunt in Deum, quasi sic finxerit hominem, ut non possit non peccare. Quod si per hunc locum prorsus tollitur liberum hominis arbitrium, aerem verberat *Ecclesiasticus*, & in stultitiæ crimen, quod apud Rhetores turpissimum est, incurrit, ea loquens, quæ non solum nihil faciunt ad id quod agit, verum etiam officiunt causæ: *Nihil refert*, inquit, *utrum sit totum illud liberum arbitrium, an viriculas tribuas inefficaces. Manet enim irrisio præcipientis, minitantis, & pollicentis.* Imo plurimum refert.

Qui

Qui per liberum arbitrium pro viribus naturæ non præbent se gratiæ, aut gratiam acceptam negligunt, sibi debent imputare, non Deo, quod pereunt. Ex illis igitur quantumlibet imbecillibus arbitrii viribus declaratur justum Dei judicium. Quemadmodum scribit *Augustinus* in Epistola ad *Valentinianum*: *Si non est*, inquit, *Dei gratia, quomodo salvat mundum? Et si non est liberum arbitrium, quomodo judicat Deus mundum?* Nimirum hoc illic agit *Ecclesiasticus*, ut demonstret homini non esse causam, cur in Deum conferat sua mala. Quemadmodum autem negandum non arbitror, quod Deus quædam præcipit interdum, non addita gratia, aut etiam subtracta gratia, quo commonstret homini, quam nihil possit absque gratiæ præsidio: ita juxta *Ambrosianam* opinionem generaliter nemini negat gratiam præstanti quod in ipso est, nec subtrahit eam cuiquam, nisi qui gratiæ defuerit. Præcipere autem malis, nec addere gratiam, indurare est. Neminem autem indurat, nisi merita præcesserint, ut peccatum, quod accrescit ex rebellione, ita sit peccatum, ut & pœna sit peccatis prioribus debita. Itidem probabile est, Dei gratiam iis maxime paratam esse, qui juxta naturæ legem pro suo modulo bene vixerunt: etsi Deus nihil non potest, tamen neminem adhuc legimus ab eo conversum, qui destinata malitia peccarit: nam in *Paulo* judicii fuit error, non affectus, eoque dicit, *Ignorans feci, & ideo misericordiam consecutus sum.* At *Alexandrum, Hermogenem* & *Phygellum* non legimus resipuisse. Et *Matthæi* x. jubet Apostolos ingressos Euangelii prædicandi gratia civitatem, exquirere quis sit in ea dignus: non me fallit hoc *Augustinum* referre ad electionem Dei, sed quomodo Apostoli discent hoc ex aliis civibus, an electi sint, nec-ne? Equidem arbitror hoc ad vitam sine malitiam actam referendum, tametsi non sine peccato. Ad hæc credibile est, illum apud *Corinthios*, qui patris uxorem sibi adjunxerat, vel errore peccasse, quod crediderit licere, vel carnis infirmitate superatum. Arbitror enim illam mulierem fuisse novercam ei qui duxerat eam patre defuncto. Hanc autem regulam ostendit *Augustinus*, ut quoties legimus, *Indurabo illius cor*, aut *seduxi Prophetam illum, tradidit illos Deus in reprobum sensum*, intelligamus mala merita præcessisse. Jam ut rejiciamus opinionem recentiorum, tamen prima deflexio ab innocentia per baptismum gratis collata, fluxit à libero arbitrio, per quod homo se potest à gratia avertere. Imo dicet *Lutherus*, à subtracta gratia. Verum, sed ut subtraheret sese gratia, liberum arbitrium alio se flectens causam dedit. Nec enim *Adam*, opinor, ideo lapsus est, quia subtraxit se gratia, sed quia per liberum arbitrium alio se vertit quam debuit. Porro an *Adam* potuerit absque nova gratia, perpetuo carere malo, an potuerit proficere, an vitam adipisci æternam, excutere super his Scholasticorum opiniones, non est hujus loci, præsertim cum hæ non confirmentur evidentibus Scripturarum testimoniis.

Jam quod scripsit *Paulus*, *per Legem cognitio peccati*, dubium non est, quin accipiatur de Lege præcipiente, cui non adest gratia. Agit enim illic adversus impios Judæos, qui contemta gratia, fidebant operibus Legis, quam tamen non observabant. Probabilis autem opinio nusquam separat præceptum à gratia, sed ita, ut nihilo minus suas partes agat liberum arbitrium. Bonis igitur prælucet Lex, quasi viæ monstratrix: errantes simpliciter, addita gratia, revocat in viam: malitiosos & obstinatos magis indurat, ut intelligant aut si ipsi excæcati nolint, saltem alii perspiciant illos suapte culpa, justoque Dei judicio perire. Hæc multum absunt ab opinione *Lutheri*, qui diceret nec *Joannem* Baptistam, nec Virginem sacratissimam *Jesu* matrem, quantumvis gratia locupletatos, ullum Dei præceptum servare posse. Si *Pelagius* ex hoc loco stabilit errorem suum, nihil facit novum, faciunt idem pestilentiores hoc hæretici, nec ea res officit Orthodoxorum sententiæ. Et licet diversæ multorum opiniones certatim singulæ pro se rapiant hunc locum, omnes tamen in hoc consentiunt, quod statuunt liberum arbitrium aliquo modo: simulque subvertunt *Lutheri* sententiam, qui nusquam recipit ullo pacto liberum arbitrium, nisi quod nunc commentus est factitium quoddam in rebus inferioribus, in quibus regnat homo: quod tamen rursus destruit, cum ait hîc etiam omnia nutu Dei geri. Ad hæc si variantes Interpretum sententiæ tradunt hæreticis Scripturæ locum, ut veluti vacuum occupent, accidit hoc in plerisque locis, ut aliqua in parte dissentiant. Quod si quæcunque varietas interpretationis abrogat auctoritatem Scripturæ, semper erit hæreticis in manu varietatem inducere, secus interpretando, quam quisquam aliorum fuerit interpretatus, quemadmodum hîc facit *Lutherus*. Sed multo etiam iniquius est, ex Interpretum variantibus sententiis sic rejicere Scripturæ testimonium, ut qui rejicit, sibi velit Scripturam habere pondus, cum & ipse variet à cæteris, nisi certa, perspicua, ac vehementer communita rationibus afferat. Postremo qui variant, variant in aliqua parte, *Lutherus* in totum diffidet: & ibi multi consentiunt Orthodoxi, hîc nulli præter paucos, ab Ecclesia communique sensu rejectos. Quo vero videatur argutior, annotat & illud, ex his *Ecclesiastici* verbis consequi, etiam fidem esse in hominis potestate, cum ea sit rarum & singulare donum Dei. Si singulare vocat eximium, nobiscum facit. Quod autem *Paulus* scribit non omnium esse fidem, arguit hominum malitiam, avertentem sese ab Euangelio, velut à luce oblata gratis omnibus. Itaque quemadmodum hoc donum nulli negat divina benignitas, nisi qui repulerit: ita nulli subtrahit, nisi culpa possidentis offensus aut ob peculiarem causam ad tempus, ut lapsus hominis vertatur illi non ad exitium, sed ad virtutis incrementum. Quanquam quorsum hæc adfert *Lutherus*? Non enim loquitur illic *Sirach* de dono fidei justificantis, sed de obedientia, quam vel natura conditus conditori, vel ex pacto redemtus debet redemtori. Est autem mutua fides promittentis ac profitentis. Sic itaque loquitur Deus: Si tu præstiteris fidem in servandis mandatis, ego præstabo fidem in promissis, ut autem præstes, partim tui est arbitrii. Et ad hunc modum nugatur iste, qui solus in loco apte concinneque citat Scripturas divinas, jugulatque Diatribam suo gladio. Porro quod addit in hominibus plena potestate regnare Satanam, si de impiis loquitur, & si non recipimus opinionem Scholasticam, nemo dicit talem posse converti sine præsidio gratiæ: si de justificatis per fidem, aut mentitur *Lutherus*, aut mentitur *Paulus* Rom. v. *Ubi autem superabundavit delictum, superabundavit & gratia, ut sicut regnavit peccatum in mortem, ita & gratia regnet per justitiam in vitam æternam.* Nisi forte perfricabit faciem, dicens in eodem homine regnare Satanam & Spiritum *Christi*, quanquam hoc ipsum *plena potestate*, *Lutherica* est hyperbole. Aliud est esse peccatum in sanctis, aliud regnare. Jam enim *Christi* morte justificatis scribit Rom. vi. *Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, ad obediendum concupiscentiis ejus.* Per obedientiam enim admittitur regnum peccati, quo recepto, desinit regnare gratia. Tantum autem abest, ut in justis regnet Satanas, ut in impiis etiam divina bonitas temperet illius tyrannidem. Proinde satis impudenter hîc colligit *Lutherus*, locum *Ecclesiastici* ne tantulum quidem facere pro libero arbitrio, quin potius non alio loco magis destrui liberum arbitrium. Agnoscis hominis hyperbolen, quam tamen admiror non ultra provectam. Quicquid autem convitiorum hîc congessit in rationem sive humanam sapientiam, in miseram ac ridiculam Diatribam, eadem opera congessit in Ecclesiæ Doctores, *Ambrosium*, *Bernardum*, speciatim in *Augustinum*, qui cum alias frequenter, tum libro ad *Valentinum de gratia & libero arbitrio* Cap. II. ac deinceps aliquot, ex hujusmodi locis asserit esse liberum arbitrium. De mandatis enim sic loquitur, *Quomodo jubet, si non est liberum arbitrium?* Citat ex Psalmo, *In lege Domini voluntas ejus*, colligens

gens per voluntatem hominem in Lege Dei consistere.
94. Citat ex Paulo, *Noli vinci à malo*. Rursus ex Psalmo, *Nolite fieri sicut equus & mulus*. Ex Proverbiis, *Noli repellere consilia matris tuæ*. Et, *Noli esse sapiens apud temetipsum*. Et, *Noli deficere à disciplina Domini*. Et, *Noli abstinere benefacere egenti*. Et, *Noli fabricare in amicum tuum mala*. Rursus ex Psalmis, *Noluit intelligere ut benefaceret*. His commemoratis, sic colligit, *Talia innumerabilia in veteribus libris divinorum eloquiorum, quid ostendunt nisi liberum arbitrium voluntatis humanæ*. Similibus locis compluribus ex Novo Testamento recitatis, ita concludit, *Nempe cum dicitur*, noli hoc, *& noli illud, & ubi ad aliquid faciendum, vel non faciendum, divinis monitis opus voluntatis exigitur, satis liberum demonstratur arbitrium*: mox colligit quod proposuerat Ecclesiasticus, *Nemo ergo Deum causetur in corde suo, sed sibi imputet quisque cum peccat, neque cum aliquid secundum Deum operatur, alienet hoc à propria voluntate*. Et hæc qui scribit, non excludit gratiam à bona voluntate, cum interim asserat liberum arbitrium. Quanquam in his testimoniis, quæ hactenus adducit, ut ostendat Dei præceptis nominatim appellari voluntatem hominis, non est perpetuo verbum *noli*, sed hoc Interpres addidit de suo. Verùm alia permulta refert *Augustinus* ex arcanis Voluminibus, eodem modo ratiocinans quomodo ratiocinatur ebria Diatriba. Quod si *Lutherus* negabit hîc se recipere *Augustini* auctoritatem, deponat igitur ejusdem auctoritatis præsidium, in eo quod pro ipso facit. Jactat enim sententiam *Augustini* suam esse sententiam. Impudenter autem dimidium sententiæ pro se rapit, dimidium rejicit, quanquam falsissimum est *Augustinum* hoc asserere, quod asserit *Lutherus*, quemadmodum in priore Libro declaravimus. Tametsi non in hoc mihi dicuntur hæc, ut *Lutherum* opprimam auctoritate Doctorum Ecclesiasticorum, quod etiamsi jure possim, tamen frustra cum illo coner: sed ut ostendam illius petulantiam, qua lascivit in Diatribam, non magis ad meam pertinere contumeliam, quam ad aliorum quidem omnium, sed præcipue *Augustini*, cujus unius auctoritati solet deferre: nec hæc argumenta non esse tam absurda, quin valeant in pugna, qualia sunt, quæ Scholastici vocant ante oppositum. Neque tamen nos movet, quod *Lutherus* in triumphis suis, subinde nobis recinit sua dogmata. Non enim curamus quid asseveret, sed quid probet.

95. Quoties autem ille subsannans repetit *nostra Diatriba*, nonne eodem jure, quoties illum cito, dicere possum, *noster scurra*, aut *noster Thraso*, sed absit, ut imiter quod damno. Hoc Caput ita claudit noster nomothetes, *atque eum locum & similes, Si volueris, si audieris, si feceris, non ostendere, nisi quid facere debeant homines*. Quis unquam dictus est hoc debere facere, quod non potest, nisi ipsius culpa factum est, ut non possit? Tametsi ne lapsis quidem negatur reditus ad vitam. Potest igitur peccator resipiscere? Quid ni? præsidio gratiæ, si adjungat quod in ipso est. Excutit locum, quem adduxeram ex Gen. IV. *Nonne si bene egeris, recipies, sin autem male, statim in foribus peccatum tuum aderit?* &c. An hic locus tam evidens non erat idoneus qui proponeretur in argumentando, præsertim cum *Chrysostomus*, *Hieronymus*, aliique Scriptores hinc colligant humanæ voluntatis libertatem. Inepte vero vociferatur *Lutherus*, hîc rursus omnia tribui libero arbitrio, nihil relinqui spiritui aut gratiæ. Cœperat *Cain* excidere à gratia in qua erat, & idcirco Deus admonitione pulsat animum illius. Hæc erat gratia, quam *Augustinus* vocat operantem. Eam si *Cain* non sprevisset, non defuisset uberior gratia, qua potuisset impiis animi motibus resistere. Quod excidere cœperat, utique per liberum arbitrium factum est, quod si accommodasset ad oblatam gratiam, non pervenisset ad parricidium. Unde autem sprevit oblatam gratiam, nisi per liberum arbitrium? Nec pudet *Lutherum* toties in hoc libro nobis occinere, quod absque gratia tribuam libero arbitrio potestatem efficaciter volendi agendive bona, cum toties inculcem, in benefactis me non separare gratiam à libero arbitrio. Rursus quoties appello liberum arbitrium, ille interpretatur simpliciter liberum, cum non semel aperiam quid sentiam, veluti paulo inferius, Si non est homini ullo pacto libera voluntas ad bonum, aut si, ut quidam ajunt, nec ad bonum nec ad malum, quid sibi volunt hæc verba, *Si volueritis, si nolueritis?* Si nullum omnino est liberum arbitrium hominis nec ad bonum, nec ad malum, quod docet *Lutherus*, quorsum pertinet illa terribilis exaggeratio *Adæ*, subducta gratia suo relicti arbitrio? An aliquis relinqui potest rei quæ non est? Quid autem erat necesse hic verba fundere, dum serio docet nos in hoc sermone, *Sub te erit appetitus tuus, & tu dominaberis illius*, verbum futuri temporis usurpatum pro imperativo, ne promissionem esse putaremus, non præceptum, & ne Deus videretur mentitus, quia non evenerit quod futurum prædixerat. Quis hoc vocabat in dubium? Quanquam interim videtur oblitus, quod ante rejecerit, in Litteris sacris usum communem loquendi, & ad Dialecticæ proprietatem nos revocarit. Atque hoc frigidum commentum tanti facit, ut in jus vocet Interpretem, qui verbum futuri temporis non verterit in modum imperativum, quasi hic tropus non passim sit obvius in sacris Litteris, *non occides, non mœchaberis, diliges proximum*, &c. O doctorem severum! Occinit nobis subinde suum dogma, ex verbis imperativis non colligi facultatem volendi aut nolendi. Atqui nos contra *Lutheri* dogmata pugnamus, & argumenta flagitamus, non asseverationes. Regum est præscribere leges, non disputatorum. Quid attinet hîc objicere Scripturæ testimonia, aut Ecclesiæ proceres? Hos fortiter negligit. E Scripturis si decem millia testimoniorum produxeris, habet bipennem, qua dissecat nodos universos. Hæc ostendunt quid homo facere debeat, non quid possit.

Similibus machinis aggreditur tertium locum, *Posui ante faciem tuam viam vitæ & mortis, elige quod bonum est*, &c. Si *Luthero* concedimus, omnia præcepta Veteris & Novi Testamenti, omnes exhortationes, omnes minas, omnia promissa præceptis addita, nihil aliud efficere, quam ut homo agnoscat se nihil posse nec in bonum, nec in malum, habet ut dicebam quo discutiat hujus generis omnia testimonia. Atqui hoc quod ille veluti confessum assumit, vertitur in controversia, quin potius reprobatur & exploditur ab omnibus, præsertim si hoc illi permittamus, ut quoties aliquid tribuo libero arbitrio, patiamur excludi gratiam. Quid agas cum tali disputatore? Quoties id facit *Lutherus*, facit autem perpetuo, toties intellige lector hominis insignem impudentiam, qui dissimulet, quod potissimum ago in hac disputatione, ut actum gratiæ conjungam cum actu liberi arbitrii. Fatetur hominem stare in bivio. Sed negat ullam viam patere, vel ad dextram, vel ad sinistram. Vox autem permittentis, ut utram malit viam ingrediatur, nihil aliud efficit, nisi ut homo intelligat neutram viam patere, nec ad bonum, nisi adsit auxilium Spiritus, nec ad malum, nisi permittat Deus. In priore, nonne *Lutherus* imprudens mecum sentit? Ego dico, *possumus ingredi dextram viam auxiliante gratia*, Lutherus idem fatetur, aliis verbis dicens, *si adsit Spiritus*. In altero quemadmodum non inficias eo, fieri posse ut Deus huic aut illi ob nobis incognitas causas non permittat ingredi sinistram viam, generale tamen est, homines suapte voluntate ruere in peccatum. Et tamen viam ad bonum appellat impossibilem, cum fateatur per accessionem gratiæ patere. Rursus inique facit, qui singula loca excutiat ad unicam opinionem, cum hæc loca sic proferantur in media disputatione, ut ad alias quoque non rejectas opiniones possint accommodari, & quocunque modo ad harum quamlibet applicentur, certe hoc efficiant, ut illud absurdissimum 96.

Lutheri dogma explodatur, hominis voluntatem nec ad bonum nec ad malum vel tantillum posse. Alioquin quibus placet opinio Scholastica, responderent in hominis esse potestate utram vellet eligere viam. Ergo prorsus excluditur gratia? Nequaquam, sed præstantibus quod in ipsis situm est, nunquam deest, neque defuit, neque defutura est divina gratia. Nec desinit nobis veterem occinere cantilenam, coccycem imitans, Verba Legis non ostendunt quid possit voluntas, sed hoc agunt, ut humanam cæcitatem illuminent. An statim agnoscit peccatum, qui novit Legem? Multi criminati sunt Legem ut iniquam, Deoque indignam. Nec defuerunt qui *Mosen* dicerent fucis ac præstigiis imposuisse crassæ multitudini, quemadmodum *Minos* imposuit *Cretensibus*. An statim illuminatus est, qui cognoscit peccatum suum? Multos ea res conjecit in desperationem, multos efferavit ad immanitatem. Aut igitur non nascitur ex Lege, aut inutilis est cognitio peccati, nisi adsit gratia; quæ si desit, quid ad rem facit cognitio? Sed esto, sit homo sanabilior agnito peccato, an peccatum non possit cognosci, nisi tot præceptis ageretur, ut homo intelligat nihil præcipi, quod ab ipso præstari queat? Si dicit, posse auxilio gratiæ, nobiscum facit, sed ubi est interim illud paradoxon, nec hominis illustrati per fidem & caritatem ullum esse opus bonum? An servare præceptum, opus malum est? An qui servat, nihil agit? nam id docuit *Carolstadius*. Et ubi est illud apud istos πολυθρύλητον, hominem nec in bonis nec in malis quicquam agere, sed Deum omnia agere in nobis? Ab hoc scopo non oportebat *Lutherum* discedere. Itaque illa tria verba, quæ sine fine nobis recinit, *per Legem cognitio peccati*, satis opinor demonstratum est in superioribus, quam impudenter torqueat ad sui dogmatis defensionem. Nec ad id solum valent præcepta Legis, & alia ratione potest homo cognoscere peccatum suum, quam si præcipiantur impossibilia. Quomodo *Paulus* cognovit peccatum suum? Admonitus est erroris. Citius homo cognoscat suum peccatum, si Lex præscribat æqua, rationi consentanea & possibilia; Citius homo credat se vacare peccato, si Deus omnia præcipiat impossibilia; Citius hac ratione fiat, ut homo pejus de Deo, melius de seipso sentiat.

97. Et tamen hoc nugacissimo nugamento sic fidit *Lutherus*, ut minitetur sese nobis ad universa Scripturarum testimonia, cantionem eandem cantaturum. At quoties id faciet, toties vicissim à nobis audiet impudens Scripturarum contortor. Rursus ingeritur illud egregium dogma de differentia præceptorum & promissionum, & à Grammaticis petitur discrimen imperativi modi, & indicativi. Imperandi verba non docent hominem posse, sed indicativa, id cum pueris sit notissimum, miratur nos Theologos bis pueros sic ineptire. In quem dicit hoc convitium? In me? Nunquam hoc docui. Quis autem Theologorum tam vecors est, ut ignoret, quod iste tanto docet supercilio? Imperandi modum præscribere non pronuntiare, *ut mox*, inquit, *servata*, *facta*, *electa & impleta velitis*, *idque nostris viribus*, *simul atque audieritis vocem imperantis*, *fac*, *serva*, *elige*. Quis credat hunc hominem esse sobrium? Quis unquam dixit illico factum, quod imperatum est? Verùm ni sic loquutus esset, oratio non habuisset hyperbolen *Lutheranam*. Norunt idiotæ quod qui optat, non statim habet quod optat, & conditionem esse suspensam, & tamen si quis dicat avaro, *Si tanto studio servasses uxorem quanto servasti pecuniam*, *haberes castam*, aut, *utinam tam diligenter servasses uxorem quam pecuniam*, idiota scribet dicam injuriarum. Reus clamabit verba optandi & subjunctiva nihil ponere, at Judex ex sensu communi dicet illi mulctam. Quid autem sciunt pueri in triviis? Imperandi verba præscribere quid debeat fieri, non quid possit cui loquimur. Verùm iidem pueri sciunt, si quis imperet quod nullo modo fieri possit, aut esse stultum, aut ridiculum, aut tyrannum. Faciat hujus rei periculum *Lutherus*, si mihi parum fidit, ingressus ludum litterarium, præcipiat huic elementario ut *Homericam* Iliadem recitet memoriter, illi præscribat, ut *Terentium* vertat Hebraice, alii ut subvolet in tectum, aliis item atque aliis similia, quid dicturi sunt? Quid? nisi hic homo aut insanit aut est ebrius, aut deridet nos. Norunt pueri discrimen inter imperandi modum & indicandi. Sed quis docuit illos hanc illationem, quam *Lutherus* tantopere ridet in Theologis? Nimirum natura sensusque communis, à quo mirum quam excidit *Lutherus*, dum undiquaque captat suo dogmati nimium adamato patrocinium. Et tamen qui sic loquitur pueris, minus ridicule faciat, quam *Lutherus* qui hoc tribuit omnibus Dei præceptis. Nam ille quædam præscribit quæ progressu temporis fieri possent. Deus, si *Luthero* credimus, ea præcipit quæ nullo studio, nullo temporis spatio queant perfici, ne Spiritu quidem in nobis operante: cujusmodi leges nullus adhuc tyrannus tulisse legitur, neque quisquam legum nomine dignaretur: ac sententiam tam absurdam, & tantopere pugnantem cum sensu communi, quem *Lutherus* facit judicem Scripturarum, tribus verbis approbat è *Paulo* decerptis, *Per Legem cognitio peccati*: quasi Lex ea præscribens, quæ fieri possunt, non ostendat peccatum improbis, ut vel metu pœnæ abstineant à scelere, quo vel minus sint nocentes, vel certe minus noxii, vel si non abstinent, careant excusatione: bonis, ut vitatis malis expetant honesta.

Posteaquam aperuit sibi viam expeditam discutiendi quicquid adfertur è sacris Litteris, eadem bipenni solvit quæ profert Diatriba ex Deut. tertio & trigesimo: 98.
Verba, inquit, *imperativi modi*, *& testimonia citata*, *aliud probant quam ipse proposuerat*. Proposueram liberum arbitrium nihil posse sine gratia, & hæc docent illud omnia posse, ac se solo, ut *Lutheranice* dicam. Hujusmodi næniæ nobis tota hac disputatione perferendæ sunt Quare velim te semel meminisse lector, meam Diatribam proposuisse varias opiniones non rejectas ab Ecclesia: & in disputando non respicio tantum ad unam: nec hoc hîc proprie agitur, ut illam probem, cui in fine testor me potissimum hærere, sed ut *Luthero* telum è manibus excutiam, per Scripturas quæ tribuunt aliquid libero arbitrio, sive plus juxta quosdam, sive minus juxta alios: nam in hoc variant etiam Orthodoxi. Utcunque horum quisque rapuit Scripturam, certe hoc efficimus quod volebamus, nimirum declarare falsum esse quod *Lutherus* asseverat, ex Litteris sacris nihil aliud doceri quam nullum esse liberum arbitrium. Jam cum ipse suas Scripturas impudentissime torqueat, si ego vicissim meas torsissem ad victoriam, duntaxat inter pugnandum, ut ostenderem Scripturarum loca cum locis in speciem pugnare, quo collatione facta possint in concordiam redigi, quid absurdi fecissem, præsertim cum id & professa sit, & præstiterit Diatriba? Adeo-ne rudis est disputatoriæ palæstræ, ut nesciat discrimen inter pugnantem & docentem, inter argumentantem & pronuntiantem? Quoties divus *Thomas* colligit hunc in modum. *Joannis* VI. *dicit Dominus*: nisi manducaveritis carnem filii hominis, & biberitis ejus sanguinem, *ergo hoc sacramentum est de necessitate salutis*. Ex Scriptura producta falsam colligit sententiam, nonnunquam blasphemam, & agnoscimus jus hujus palæstræ. Mihi sine fine *Lutherus* exprobrat meas ἐπιφορὰς, imo ne meas quidem, sed quas depravatione jam fecit suas. Quod si maxime inter pugnandum hoc agens, ut quocunque modo tela excuterem adversario, eumque vinciam, absurdis epiphoris fuissem usus, nihil alienum à consuetudine Theologorum fecissem. Nunc in meis verbis nusquam est illatio, cui toties tam scurriliter insultat, liberum arbitrium omnia posse sine gratia, & se solo. Ubi *Lutherus* didicit eam Dialecticam; *potest*, *ergo per se po-*

potest omnia. Et, *non potest perficere sine præsidio, nihil igitur omnino potest ex sese.* Qui dicit Cæsarem posse capere civitatem, an is affirmat illum id posse sine militum auxilio? *Sed inter argumentandum*, inquit, *non meministi gratiæ.* Nesciebam mihi rem esse cum homine tam oblivioso, ut idem ad singulos versus fuerit opus repetere: nam crebro & gratiæ memini. Nec id faciebat ad argumentationem. Tantum illic cito loca, quæ utcunque accepta destruunt *Lutheri* dogma, videlicet omnia Dei præcepta esse impossibilia. Si ea testimonia videntur docere, liberum arbitrium per se totum posse, quod tamen à me nusquam est dictum, tanto impudentior est *Lutherus*, qui negat per Scripturam doceri posse omnino quicquam esse liberum arbitrium. Cum igitur hoc convitium partim sit iniquum, partim falsum, tamen veluti præclarum sophisma nobis toties occinit, gestiens, ludens, lasciviens, ac tantum non triumphans. Nec videt interim homo solus oculatissimus quam se cordatis ridiculum præbeat, dum ipse ridet Diatribam. In duobus iisque haud longis Capitibus, quot insulsa profert dicteria. Appellat suam Diatribam, excutit veternum Diatribæ, desiderat memoriam in Diatriba, colligit eam vel nihil intelligere, vel non affici causæ, objicit vitium Rhetori turpissimum, stultitiam, quod ea proferat quæ causæ, cui adest, officiunt. Ridetur Diatribe, quæ sibi suavissime blanditur, perpetuo disputat contra suum ipsius statum, & omnia ridicule & dicit & facit. Sed illud unum dictum est de dictis melioribus: *Domina*, inquit, *Diatriba vos male infertis, nec probatis sequelam, sed cæcitati & oscitantiæ vestræ videtur id sequi & probari:* & tamen hoc genus illationibus D. *Augustinus* toties asserit liberum arbitrium. Ubi estis *Lutheri* sodales, quin hîc glorioso duci vestro datis plausum, quin acclamatis, Euge, pulchre, laute, lepide, nihil supra. Melius apud *Horatium* scurrantur *Nomentanus* & *Balatro.* Quid his jocis insulsius, quid convitiis dementius? Talibus flosculis lusit in Regem *Angliæ*, nec caruit applausoribus, ut nusquam non inveniunt *similes labra lactucas.* Quid infert Diatriba, spermologe? Nihil aliud quam per Scripturas statui liberum arbitrium. *Ergo*, inquit, *liberum arbitrium sine gratia potest totum.* Ista tua sequela est, non Diatribes. Nam pollicitus fueram me prolaturum è Scripturis loca, quorum alia viderentur in totum tollere liberum arbitrium, alia statuere. Post citationem quid supererat? Nimirum ut exponerentur ea quæ videbantur in totum tollere. Rursus eorum, quæ statuebant, sic temperaretur interpretatio, ut summa principalis adscriberetur gratiæ, sic tamen ut hominis voluntas suis quoque partibus fungeretur. Nonne quod pollicita est Diatriba præstitit? Sed suo loco. Non igitur sui oblita est Diatriba, sed tu impudens, qui quod alio loco promissum est, exigis alio. Imo illud deprehendi in hoc disputatore peculiare, ad singulas argumentationis partes ita depugnat, quasi ibi sit victoria, ad singulas præfatur, perorat, triumphat. Nec tamen perinde molestus est stolidis convitiis, ut eadem plus millies occinendo. Hîc igitur lectorem admonitum volo, ne si toties refellam, quoties ille hoc ingerit, volumen crescat in immensum, ut quoties dicam *Lutherus* κοκκύζει, intelligat me nænias hujusmodi studio præterire.

100. Idem mendacium recinit nobis Capite proximo, Diatriben ubique fingere talem hominem, qui vel possit efficere quod præcipitur, vel saltem intelligat se non posse. Diatribe juxta quorundam opinionem assumit, omnem hominem naturæ viribus eo posse proficere, ut Deus illi non sit suam negaturus gratiam. Assumit juxta aliorum opinionem, liberum arbitrium omnia & posse & facere, auxiliante gratia. Quid *Lutherus*? Assumit, omnes homines esse vinctos, miseros, captos, ægros, mortuos: nec his contentus, facit omnes sic excæcatos, ut se liberos existiment ac sanos. Cum naturæ lex nemini non adsit, quæ plurima dictat homini, vel expetenda vel fugienda, qui fieri potest,

A ut omnes homines etiam ante gratiam, tales sint quales fingit *Lutherus?* Quæ lex docuit Philosophos, ut tam præclara multa traderent de virtutis habitu, & hinc manantibus officiis? Sed apud *Lutherum* semper hyperbolen hyperbole, velut ansam ansa trahit. Tali homini opus erat lege, quæ tam multa præscriberet impossibilia. In quem usum? *Gravem*, inquit, *& serium, ut homo cognoscat peccatum, & imploret medicum.* Jam ostendi id commodius potuisse fieri, si Lex præcepisset possibilia. *Sed melius*, inquit, *homo cognoscit suam miseriam, si viderit Legem servari non posse.* Atqui Pharisæi credebant se servare Legem. Non igitur Lex semper parit cognitionem peccati, aut si parit, B frequenter parit inutilem. Sed demus parere. Quomodo Lex docet hominem nullo pacto servare posse, quod præcipitur? Quomodo vero persuasum habebit homo se debere servare, quod non est in ipsius potestate? Aut quomodo sibi persuadebit Deum esse tam misericordem quam hîc eum facit *Lutherus*, si tam duras præscribit leges homini nihil commerito, nisi quod originem duxit ab *Adam?* Verùm hoc quoque donemus, hominem agnoscere suam extremam calamitatem; quid tum postea? Implorabit misericordiam Domini, implorantis vocem statim audit Deus. Nam hîc Deum, quem alias facit quovis tyranno crudeliorem, quippe qui nihil commeritum pro mera voluntatis suæ libidine C tradit æternis ignibus, hîc subito tam facit misericordem, ut ad primam statim clamantis vocem ex carne faciat spiritum, hoc est, ex organo Satanæ, templum Dei. Cur igitur non audivit vocem *Balaam*, dicentis Num. XXIII. *Moriatur anima mea morte justorum.* Verùm hæc imploratio unde proficiscitur? A gratia. Quid igitur implorat, quod habet, an quod non habet? Si implorat sine gratia, peccat implorando juxta *Lutherum.* Imo etiam in gratia. Quomodo igitur provocando Deum, prolicit illius misericordiam? Si qui implorat habet quod petit, quomodo statim audit Deus, qui jam dedit priusquam rogaretur? Quod si *Lutherus* ponit quoddam confinium inter eum qui jam habet gratiam justificantem, D & eum qui non assecutus est, sed huic præparatur, ubi est illa hyperbole, quæ faciebat omnem hominem ægrum, captum, ferocem, ac sibi placentem? Sentit, opinor, extra gratiam: Sin aliter, multo est impudentius. Homo igitur peccando provocat misericordiam, si extra gratiam, aut si in confinio carnis & spiritus. Cur igitur sic vociferatur in eos qui putant hominem, eleemosynis, jejuniis, precationibus, sacra lectione, aliisque studiis moraliter ut dicunt bonis, ambire & impetrare gratiam, cum ipse dicat ad primum statim clamorem paratam esse gratiam? Utrum facilius est, Clamare, an benefactis diu multumque ambire. Jam quod subinde *Lutherus* sic mecum agit, Liberum ar- E bitrium hoc aut illud potest, ergo potest suis viribus, absque gratiæ præsidio: si mihi fas est eodem in ipsum uti jure, sic colligam, Lex parit cognitionem peccati, cognitio peccati parit agnitionem nostræ calamitatis, agnitio parit implorationem opis divinæ, imploratio Dei misericordiam, ergo Lex ex se perficit, ut homo cognoscat peccatum, & cognitio peccati sine gratia facit, ut agnoscat, hoc est, fateatur peccatum, agnitio per se facit, ut imploret Dei misericordiam, imploratio tantum valet, ut Deus non possit imploranti negare misericordiam. Ubi hîc *Lutherus* ponit initium gratiæ? Posteaquam Deus audiit? Quicquid igi- F tur præcessit, gestum est extra gratiam, sub plenaria Satanæ potestate. Et tamen illa sic gesta tantum valent, ut cogant Deum ad protinus impartiendam suam gratiam. Et hæc qui docet, quibus sannis irridet in assertionibus, imo quoties vocat eos impios, qui putant hominem per opera moraliter bona naturæ viribus eo posse proficere, ut Deus ex sua bonitate non subtrahat auxilium gratiæ, præstanti quod in ipso est. Quoties clamavit illos pejores ipso *Pelagio?* Quanto autem impudentius est quod hîc *Lutherus* tribuit cognitioni, & implorationi? Plus enim facit qui sibi displi-

displicens ex agnitione scelerum, dat eleemosynas, jejunat, versatur in sacris Libris, adest sacris, audit conciones, orat, manens tamen interim in peccatis & in affectu peccandi, quam qui tantum intelligit præcepta servari non posse, & implorat misericordiam, ut Deus conferat salutem æternam. Nam gratia juxta *Lutherum* non tantum valet, ut homo possit vel minimum servare præceptum. Quid igitur? Ut quæ erant futura capitalia, per Dei misericordiam vertantur in venialia. Itaque nec cognitio peccati, nec imploratio proficit huc, ut homo servet præcepta, sed tantum ut agnoscat se esse deploratæ calamitatis. Deinde Deus, qui fuit tam durus in præceptis, tam erit subito benignus, ut absque præceptorum observatione, imo perseverantibus in prævaricatione, tantum si clament, & credant fide *Lutherana*, daturus sit vitam æternam. Citat ex Esaiæ LXI. *Ad euangelizandum pauperibus misit me, ut mederer contritis corde.* Quod quidam legunt *pauperibus*, *Hieronymus* vertit & Hebræis sonat *mites* minimeque feroces: at *Lutherus* fecit omnes homines cæcos ac sibi placentes. Dicet, ante Legem. Ergo post Legem sibi omnes displicebant? Non, sed Lex quosdam dejecit, quosdam induravit. Lex non confert gratiam. Unde igitur hæc quosdam emollit? Quia reperit materiam molliorem & gratiæ capaciorem. Audierunt ex Gentibus & ex Judæis Euangelium, aliquot illico paruerunt, plerique summis viribus restiterunt. Unde discrimen? Quia aliud semen cecidit in terram bonam, aliud in diversam. Unde differentia terræ? Ex pravis cupiditatibus, vitiatisque moribus. Sed hæc corruptela unde, nisi ex libero arbitrio. Simplex animus, aut per imprudentiam errans, ager est, rudis quidem ille, sed facile capax boni seminis. Hyperbolicum est & illud quod ait, aut Deus præcipit impossibilia, aut frustra est Spiritus. Nec Deus simpliciter præcipit impossibilia, nec frustra est Spiritus, sine cujus auxilio non pervenitur ad salutem æternam. Jam qui sunt isti contriti corde, quibus medetur *Christus*? Qui agnoscunt suam infirmitatem, & implorant Dei misericordiam. Hi si jam hoc ipso sani sunt, quid agit Medicus? Si non sunt, aut cæci sint oportet, aut medium quiddam est inter illos & hos, quod *Lutherus* negat. Dominus ait, *non veni vocare justos, sed peccatores*: justos appellans qui sibi justi videbantur, peccatores qui malum suum agnoscebant. Atqui Pharisæi maxime tenebant Legem, nec tamen illis omnibus Lex peperit agnitionem peccati. Lex igitur, ut dixi, nec solum hoc efficit, nec in omnibus, & hæc habilitas aut inhabilitas proficiscitur à libero arbitrio.

101. In proximo Capite *Lutherus* κοκκύζει, satis apte mentionem faciens robustæ offæ: totus enim hic sermo sapit culinam, in qua non sobrius videtur hæc scripsisse. Quid autem leporis habet miscere robustam offam? Et sunt quibus hic locutulejus videatur etiam festivus. Quales offas Diatriba misceat alii viderint, illud in confesso est, *Lutherum* talia miscere pharmaca, ut plurimos simplicium animos infecerit. Et quemadmodum jocus insulsus de offa resipit crassum spiritum quo ducitur, ita quod paulo post nostram illationem appellat *leviathan*, id est, *additamentum*, ut videatur & Hebraice scire, sapit eum spiritum, cujus afflatu multas hyperbolas addidit Scripturis sacris, quæ sanum illarum sensum subvertunt. Quid dicit Leviathan? Ergo liberum arbitrium habet plenam omnium potestatem, ergo se solo potest, ergo potest suis viribus, ergo non eget auxilio Spiritus. Hæc de suo addit *Lutherus* ille Leviathan, cum mea Diatriba longe aliud loquatur. Hoc mendacium cum plus centies recinat, credit ita fore ut videatur esse verum, sed longe fallitur. Qui quod manifestæ vanitatis est subinde repetit, non hoc efficit ut quod dicit videatur minus falsum, sed ut ipse impudentior. Quorsum enim attinebat illud sophisticum nugamentum, *si voluero bona terræ comedetis*, quasi quisquam possit frui bonis terræ Deo nolente. Quid hoc est aliud quam tempus & chartas perdere? Ex hoc Capite coarguitur *Lutheri* vanitas, toties alias dictum & hic repetit, me totam potestatem tribuere libero arbitrio. Et tamen ipse citat hæc mea verba, *Quid attinebat dicere*, si volueritis bona terræ comedetis, *si nulla est libertas voluntatis?* An qui dicit, si nulla est, tribuit totam potestatem hominis voluntati? Ac mox, quorsum attinet eos hortari, qui nulla ex parte suæ potestatis sunt. An hæc sunt verba totum nostro tribuentis arbitrio? Et tamen his citatis *Lutherus* subjicit: *Quorsum attinet citare locos, qui se solis nihil probant, & adjecta sequela omnia tribuunt libero arbitrio?* Duo falsa ceu linum lino connexuit. Nam & hæc loca hactenus Ecclesiæ probaverunt liberum arbitrium aliquid posse, nec mea sequela totam potestatem attribuit illi. Quoties autem blateravit me tota disputatione separare gratiam à libero arbitrio. Et tamen hic refert hæc mea verba: *Evidentius vero* Zacharias *liberi arbitrii conatum indicat, & gratiam conanti paratam.* An excludit gratiam, qui dicit eam paratam? Verùm quo magis eluceat hominis insignis impudentia, referam & alias aliquot sequelas ex Diatriba. Citato *Esaiæ* testimonio sic infero: *Si non est homini ullo pacto libera voluntas, aut si, ut quidam ajunt, nec ad bonum nec ad malum, quid sibi volunt hæc verba*, si volueritis, si nolueritis? Ac mox: *Non video, quomodo vitari possit, quin hic quoque peccatoribus tribuamus voluntatem, aliquo modo liberam ad electionem boni.* Idem efficit similitudo de homine vinculis adstricto, qui nulla ex parte liber est. Paulo post sic infero: *Et ubi sunt qui negant hominem quicquam agere, sed pati tantum ab operante gratia?* Ac mox: *Cæterum quid imputes illi, qui nihil potest agere neque boni neque mali. His qui nullo modo suæ voluntatis compotes sunt*, &c. Et aliquanto post: *Hæc omnia frigeant oportet semel inducta necessitate, vel bene faciendi vel male.* Et rursum: *Si cuncta fiunt necessitate.* Ac mox: *Nonne frigent omnia præclara præcepta* Christi, *si nihil tribuitur humanæ voluntati?* Item: *Ubi toties est operum bonorum ac malorum mentio, ubi mentio mercedis, ibi non intelligo, quo pacto locus sit mera necessitati.* Non pergam referre plura, ne molestus sim lectori. Hujusmodi sequelis cum plena sit ea pars Diatribes, quæ citat Scripturas pro libero arbitrio, tamen *Lutherus* perfricta fronte toties nobis exprobrat illationem, quæ totum tribuat humanæ voluntati exclusa gratia. Illationes meæ ponunt paratam gratiam agenti quod in ipso est, excludunt meram necessitatem, quam inducit *Lutherus*, tribuunt aliquid libero arbitrio, sed modica ex parte. Quem igitur habent locum illa stolida convitia, *Diatribam aliud proponere, aliud probare, nescire quid loquatur, pugnare secum.* Non libet regerere convitia, res indicat, qualis Rhetor sit *Lutherus*, & quam sibi constet homo vere nusquam immemor aut dissimilis sui, duntaxat in convitiando.

Objicitur aliud crimen miseræ Diatribæ: *In his quæ recensuit, nihil facit discriminis inter voces* Legis & Euangelii, *tam scilicet cæca est & ignara, ut quid* Lex, *quid* Euangelium *sit, non videat.* Imo *Lutherum* nihil pudet confingere. 102. Ubi facio verba Legis ex verbis Euangelii? An quia refero quædam loca, quæ magis ad gratiam invitare videntur, quam præscribere quid sit faciendum? Sit ita, nonne hoc quoque sibi sumsit Diatriba, ut ex invitationibus, promissis ac blanditiis Dei probaret non omnino nihil agere voluntatem humanam? exempli causa sumatur illa vox maxime Euangelica, *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos.* Si nihil agit voluntas hominis, cur illi dicitur *venite.* Nemo dicit vincto, veni ad me, dabo tibi cibum, sed ultro cibum illi defert, aut prius solvit. Hic non præscribuntur opera Legis, fateor, sed exigitur auscultatio verbi, quæ præparat dono fidei. Rursum, *Pœnitentiam agite, instat regnum cœlorum.* Promittitur hic regnum cœlorum, sed agenti pœnitentiam. Si nihil agit humana voluntas ad resipiscendum, cur huc hortatur Euangelium? Danda potius erat pœnitentia quam præcipien-

cipienda. Itidem apud Esa. XLV. *Congregamini & venite.* Et iisdem dicitur: *convertimini ad me & salvi eritis.* Quid est *congregamini*, quid est *convertimini?* relinquite idola, congregamini cum Judæis in eandem Ecclesiam, & per fidem salvi eritis. Et qui dicit *consurge*, videtur appellare voluntatem jacentis. Qui dicit *excutere de pulvere*, quid dicit aliud, quam relinque vitiorum sordes. Qui dicit *solve vincula colli tui*, vocat ad pœnitentiam. Deinde sequitur vox Euangelica, *Gratis venundati estis, & sine argento redimemini.* Rursus in his, *si quaritis quarite*, vox est objurgantis, quod non toto pectore quærerent. *Convertimini* & *venite*, hortantis est ad plenam seriamque vitæ mutationem. Et hujus generis fere sunt Euangelica promissa, ut habeant jussionem seu conditionem annexam. Quod genus est illud, *Quærite, petite, pulsate*, voces sunt præcipientis: *invenietis, accipietis, aperietur vobis*, voces sunt promissionis. *Qui crediderit & baptizatus fuerit, salvus erit. Salvus erit* vox est Euangelii, sed addita est conditio, *si credideris*, quæ si desit, inanis est pollicitatio. Itaque promissa, quibus ad observationem præceptorum invitamur, nonne supervacua sunt pariter ac præcepta, si nulla est humanæ voluntatis actio? Quis igitur confundit Euangelii voces cum Legis vocibus. Sed *Lutherus* miscet vera falsis. Si Diatriba tantum proposuisset se dicturam de præceptis ac suppliciis, habebat utcunque *Lutherus* quod arroderet: nunc cum proposuerit præcepta, promissa, blanditias, exhortationes, obtestationes, expostulationes, objurgationes, minas, terrores, exprobrationes, exsecrationes, quorsum hic attinebat distinguere verba Legis & Euangelii, nisi ut suam ostentaret admirabilem Theologicæ rei cognitionem? Hic rursus accipe, lector, quam sibi præsens sit ubique *Lutherus.* Hæc verba quæ citavi ex Esaia, *convertimini ad me & salvi eritis*, dicit esse voces Euangelii. Et mox docet in his verbis Zachariæ, *Convertimini ad me*, contineri Legem universam cum omnibus suis præceptis: in alteris, *convertar ad vos*, totum Euangelium. Eadem vox apud *Esaiam* est Euangelii, apud *Zachariam*, non solum est Legis, sed universam Legem complectitur. Ostensum est nullum hic ex *Esaia* locum productum, qui non habeat aliquid præcepti, eoque vanum esse quod *Lutherus* ait, omnia esse verba consolationis sive promissionis, excepto primo loco: docui etiamsi citra controversiam essent Euangelii, tamen facere ad liberi arbitrii probationem. Omitto κοκκυσμὸν de verbis imperandi, & quod ex his colligo liberum arbitrium non egere gratia, quæ mendacia toties occinit, ut pigeat toties refellere.

103. Homo ad maledicendum copiosus, quod antea dixit summam cæcitatem, offam robustam Leviathan, hic appellat lethargum, tandem attingens aliquid argumentorum. *Diliges Dominum Deum tuum*, &c. Præceptum est omnium maximum, & verba sunt imperandi. Ex hoc autem quoniam non colligitur aliqua vis liberi arbitrii, nec ex aliis præceptis colligi poterit. Quid si negem quod sibi sumit *Lutherus*? Citabit mihi Doctores Scholasticos. Impudenter mihi citat Scholasticos, qui nullius Doctoris neque Scholastici neque non Scholastici recipit auctoritatem. Nunc cum fateatur *Scotistas* ac recentiores diversum sentire, cur potiorem habet auctoritatem alterius classis quam alterius? Si ipsi jus est eam usurpare quæ pro ipso facit, mihi jus erit amplecti quæ pro me facit. In hoc rerum statu quomodo probabit *Lutherus* quod asseverat? An quia pauci diligunt Deum ex toto corde? Ita-ne consequitur, non diligunt ex toto corde, igitur non possunt? Sed demus hominem non posse quod verba præcepti sonant, quæ tandem est illa collectio, non potest hoc, ergo nullum præceptum potest. Multi abstinent ab homicidio, qui nec Deum perfecte diligunt, nec proximum quantum debent. Et hujus præcepti *diliges*, peculiaris quædam est ratio: præcipitur enim id quod non solum hic semper augescit, verum etiam perfectionem accipit post hanc vitam in piis. Quid igitur sibi volunt illæ hyperbolæ, *ex toto corde, ex tota mente, ex totis viribus?* Ut Deus præ omnibus diligatur, sic ut illi nec uxor, nec liberi, nec mors, nec vita præponatur. Ad hæc perfectio caritatis non hinc est matura, quod nihil possit accedere, sed quod pro nostra imbecillitate suum quendam modum attigit. Neque protinus dicitur præcepti transgressor, qui non ad plenum præstitit, præsertim in his quæ paulatim increscunt, quorum de numero est fides & caritas in Deum. Tolerat Deus infirmos donec proficiant, & adjuvat proficientes. Juxta hanc rationem & exigit Deus perfectam caritatem, & nos præstantes quod in nobis est, illius adjuti gratia, perficere possumus quod exigitur. Habet igitur & hic suam functionem liberum arbitrium quam exigit præceptum. Neque consequitur, si nulla Legis observatio grata est Deo extra fidem & caritatem, igitur præceptum observando, violat, cujus fides & caritas est imperfecta.

Pergit lascivire *Lutherus*, quando res mire succedit, 104.
ut ipsi videtur, irridet oscitantem Diatribam, quæ ex *Zachariæ* verbis, *convertimini ad me*, conatum humanæ voluntatis collegerit. Quasi qui tenens lumen, clamet erranti in tenebris, huc verte oculos. Invitus hujusmodi næniis perdo tum meum tum lectoris otium, tamen operæ pretium est ostendere, quam gravem ac serium mundus habeat Euangelii revocandi ducem. *Et nova*, inquit, *Grammatica*, converti *significat idem quod* conari, *ut sit sensus:* Convertimini ad me, *id est, conamini converti, &* convertar ad vos, *id est, conabor converti ad vos, ut etiam Deo aliquando conatum tribuat, forte & ipsi gratiam paraturum conanti. Si enim* converti *uno aliquo loco significat* conari, *cur non ubique?* Ubi est nunc chorus novus Euangelicus, qui talibus facetiis applaudat? Tam blasphemis nugis scurratur iste, qui jactat Spiritum Euangelicum. Hæc enim non in Diatriben cadunt, sed in *Augustinum, Hieronymum, Ambrosium, Chrysostomum* ac cæteros Ecclesiæ Doctores. Quis dixit *converti* idem significare quod *conari*? Diatribæ verba sic habent: *Zacharias & liberi arbitrii conatum indicat, & gratiam conanti paratam, nimirum significans utrumque ex illius verbis colligi.* Qui dicit puero, evades in virum doctum, quid indicat? nonne, ut gnaviter incumbat studiis? Ergo evadere est studere. Qui dicit villico, fac ut ruri commodius habitem, nonne significat se velle ut ædificet? Ergo commode habitare est ædificare. Sic enim ratiocinatur *Lutherus*: Qui averso dicit, huc te converte, aliquid indicat, quod in ipsius potestate est facere. Sed hactenus tantum scurratur, nunc blasphemias evomit. *Convertar ad vos, id est, conabor converti*, &c. Sed unde probat hoc scurrile sophisma, *Si usquam* converti *significat* conari, *cur non ubique?* Par pari referam. Si furere dicitur homo qui non est sanæ mentis, cur non idem significat, cum Scripturæ Deo tribuunt furorem? Si qui irascitur, huic effervescit sanguis circa cor, cur non idem accipimus de Deo, cum in Scripturis irasci dicitur? Si dolet qui miseretur, cur non tribuimus Deo dolorem? Jam si maxime fuissem interpretatus, *convertimini ad me, conamini converti ad me*, multo tolerabilius esset commentum, quam quod adfert *Lutherus*, facite omnia præcepta, quorum nullum facere potestis. Verum hæc numerentur inter *Lutheri* delicias. Objicit quod in testimonio Hieremiæ, *Si separaveris pretiosum a vili*, simpliciter dixerim indicari libertatem eligendi, quasi plenam libertatem arbitrio tribuam, exclusa gratia. Atqui *Lutherus* quod centies dictum erat in Diatriba, debebat etiam hic meminisse. Quid enim erat necesse, ad singulos versus eadem verba repetere, quasi pueris loquerer, non Theologis, non enim dicam *Luthero*, quem nihil fugit, nihil latet, nihil præterit. Sed tandem hæc vana jubet valere, ad quæ tamen nunquam non redit, docetque nos auctoritate quadam heroica, convertendi usum bifariam in sacris Litteris usurpari; Usu le-

legali, ut sit vox exactoris & imperantis, quæ non conatum, sed totius vitæ requirit mutationem, *Convertimini quisque à via sua mala*, *Convertere ad Dominum. Ibi enim involvit actionem omnium præceptorum.* Quid signi? *Ut satis*, inquit, *patet. Usu*, inquit, *Euangelico est vox consolationis & promissionis divinæ, qua nihil à nobis exigitur, sed nobis offertur gratia Dei.* Docuit nos *Lutherus* duplicem usum hujus verbi. Priorem hyperbolicum sic probat, *satis patet*, debebat addere totum exigi, cum nihil possit servari. Quis autem mortalium unquam dixit, conversionem esse præceptorum omnium observationem, ac non potius initium piæ vitæ? Sed satis sit hoc dixisse *Lutherum*. Posteriorem quomodo probat? Psalmus CXXV. *Cum converterit Dominus captivitatem Sion*, aut, ut ipse docet nos loqui, *Zion.* Item illud, *Convertere anima mea in requiem tuam.* Quid hîc serium docet *Lutherus?* Cum ipse Dominus ait se convertere, declarat gratiam suam. Quis hoc negat? Probare debebat, quoties Dominus dicit *convertimini*, esse verbum Euangelicum. Pronuntiavit enim omnia quæ citantur ex *Esaia*, esse voces Euangelii, primo excepto loco. At in his, quæ non excipit, est verbum convertendi, & huic similia. Sed hujus distinctionis quem habet auctorem? Quem nisi seipsum? Probabilior est igitur veterum Orthodoxorum distinctio, quoties Deus dicit *convertimini*, requiri nonnihil ab homine, ut se præbeat oblatæ gratiæ: cum dicit, *& ego convertar ad vos*, promitti gratiam paratam. Quale est illud Hieremiæ, *si converteris, convertam te.* Audis utrinque fieri conversionem, in altera significatur actus humanæ voluntatis, in altera gratiæ præsidium. His tam feliciter dissertis, in ovatione monentur immundi Sophistæ cum oscitante Diatriba, ut distinguant verba Legis & Euangelii, sed distinguant juxta *Lutheri* gnomonem, qui non potest errare. Vide vero quam nusquam non agat hyperbolum. Verbum, *convertimini*, requirit à nobis omnia præcepta Legis: *ego convertar*, nihil prorsus exigit, ne fidem quidem opinor.

105. Aggreditur ab his felicibus exordiis locum ex *Ezechielis* XVIII. *Vivo ego dicit Dominus, nolo mortem peccatoris*, &c. Attende, lector, hominis impudentiam. Mea verba, quæ refert, sic habent: *Toties repetitur in hoc Capite*, averterit se, fecerit, operatus est, *in bonam & in malam partem, & ubi sunt qui negant hominem quicquam agere, sed pati tantum ab agente gratia?* Hæc Diatriba. Nunc audi *Lutherum.* Vide quæso egregiam consequentiam: *Conatum & studium probatura erat liberi arbitrii, & probat totum factum, impleta omnia per liberum arbitrium. Ubi nunc sunt, quæso, qui gratiam & Spiritum requirant? Sic enim argutatur dicens*, Ezechiel *dicit*, Si averterit se impius, & fecerit justitiam & judicium, vivet. *Ergo impius mox ita facit, & potest facere.* Ezechiel *significat quid fieri debeat*, Datriba *intelligit & fieri, & factum esse, iterum nova Grammatica nos doctura, quod idem sit* debere *&* habere, *idem* exigi *&* præstari, *idem* postulare *&* reddere. Hæc ad verbum *Lutherus*, & postea sunt qui mirentur me non illi respondisse ad singula? Ad ista tam temulenta, tam manifestæ vanitatis ac malitiæ quid respondeas? Mox *factum esse*, mox *haberi*, non solum sine fronte, verum etiam sine mente de suo addidit verus ille Leviathan, *posse fieri* colligo, *licet opitulante gratia.* Sed simili impudentia addit ille, *sine gratia totum posse voluntatem hominis*, cum hic ipse locus, quem incogitans refert, tantum excludat eorum opinionem, qui docent hominem in bonum nihil prorsus agere, sed tantum pati ab agente gratia. Hanc non agnoscit, cum Diatriba nominatim designet *Carolstadium.* Si qui hæc scribit sobrius est, ego nunquam vidi temulentum. Ejusdem sobrietatis est, quod hæc duo velut inter se pugnantissima opponit: *Ubi sunt qui negant hominis voluntatem quicquam agere, sed tantum pati?* Et, *ubi sunt quæso qui gratiam & Spiritum Sanctum requirunt?* Quasi nullo modo fieri possit, ut simul agant naturæ vires cum agente gratia. Atqui fatetur ipse, ni fallor, in cunctis actionibus naturæ, primam causam principaliter agere cum secundariis. Nec adhuc improbata est illorum opinio, qui miracula non distinguunt à communibus actionibus naturæ, nisi raritate. Sed ut omittamus quædam miracula, quæ ad tempus olim fiebant, & nunc pro tempore rarissime fiunt, in actionibus gratiæ videmus *Christi* Spiritum semper suum actum conjungere cum affectibus viribusque naturæ, ne quod gerebatur, ostentum videretur abominandum. Nullus enim appetit portenta, sed refugit, horretque potius, pronus ad ea quæ cum natura cognationem habent. Talem fere comperies fuisse Spiritus actionem in Apostolis aliisque piis hominibus. Nec hoc inficiatur *Lutherus.* Cur igitur se miscet alienæ sententiæ? Rursus hîc κοκκύζει, *Pelagium* clamare nobiscum, Quid imputes illi, qui nihil potest agere neque mali neque boni? Si nihil aliud clamasset *Pelagius*, orthodoxus fuisset. Nunc inter hæreticos numeratur, quia separavit actionem humanæ voluntatis ab actione gratiæ. At *Lutherus* sic fugit hæresim *Pelagianam*, ut dum improvide resilit à calcaria, præceps feratur in carbonariam, cum inter utrumque tutissimum pateret iter.

Rursus ad eundem impingit lapidem infelix Diatribe, in testimonio, quod citat ex *Ezechielis* cap. XVIII. *Nolo mortem peccatoris, sed magis ut convertatur & vivat*, ex verbis consolationis facit verba legis. Nam hoc commentum suo more, quoniam semel arripuit, sine fine urgebit. Si nullum est hîc verbum legis, cur ante docuit, *convertendi* verbo totam Legem cum omnibus præceptis contineri? Respondebit hîc accipiendum juxta usum Euangelicum. Hoc *Lutheri* impudens somnium est. Non enim potuit id ex sacris Litteris ullo docere testimonio. Aliud est, si Deus promittat se conversurum *Sion*, aliud si peccatorem hortetur, ut convertatur, aut ut se convertat: nam & hoc invenitur & magis exprimit vocem Græcam ἐπιςρέψατε. Nam quod adferebat è Psalmis, *Convertere anima mea in requiem tuam*, magis facit adversus ipsum. Quoties enim homo seipsum hortatur ad contemplationem rerum cœlestium, intelligitur voluntatis actio, sese ad gratiam accommodantis. Quid autem sibi vult, *nolo mortem?* Si *Lutheranam* recipimus interpretationem, idem est, ac si dicat, Ego sum misericors, non irascor, nolo punire, nolo vos mori, volo ignoscere, volo parcere. Si non irascitur peccatori Deus, tot Scripturæ loca nobis mentiuntur, una cum *Paulo*, qui scribit Romanis I. *Revelatur enim ira Dei de cœlo super omnem impietatem & injustitiam hominum*, & proximo Capite, *Thesaurizas tibi iram in die iræ*, &c. Ac mox, *Ira, indignatio, tribulatio, angustia in omnem animam hominis operantis malum.* Audisti *Lutheri* glossam, audi nunc veram interpretationem: *Nolo mortem peccatoris*, id est, nolo peccatorem manere in suis vitiis, ne moriatur. Quid igitur vis? Volo ut convertatur à turpibus ad pietatem; & vitam adipiscatur æternam. *Declaratur*, inquit, *his verbis Dei bonitas propensa ad misericordiam.* Fateor maxime. Sed ira & mors intentatur tacite, perseveranti in peccatis, vita promittitur, cui? Peccanti? Nequaquam; sed convertenti se. Pulsat animum peccatoris, gratia, cui si desit, si claudat oculos & aures, quid facias illi, qui servari recusat? Offert Deus peccatori vitam, offert oblivionem pristinorum delictorum, sed offert resipiscenti. Desine tu peccator, mea ira protinus vertetur in misericordiam, & mors vita commutabitur. Alioqui si Deus omnino non vult mortem peccatoris, cur tot millia peccatorum conjicit in gehennam? Quis autem nescit in Scripturis magnam esse vim locorum, quæ testantur insignem Dei misericordiam? expositam, obviam, paratam, expromtam, fatemur, sed resipiscentibus. Quicquid igitur est talium solatiorum in Scripturis, sic invitat ad gratiam, ut tamen à peccatore exigat prioris vitæ mutationem. Unde constat & ex illis verbis quantum-

tumvis Euangelicis non absurde colligi liberum arbitrium esse nonnihil in rerum natura, quod negat *Lutherus*. Tale est quod refert ex Exod. xx. *Ego facio misericordiam in multa millia.* Hæc verba sunt Euangelii, fateor: at sequitur, *iis qui diligunt me.* Est hoc satis? Non. Sed adjicit, *& custodiunt præcepta mea.* Hoc additamentum callide reticuit *Lutherus*, quemadmodum & illud quod præcesserat, *Ego sum Deus fortis zelotes, visitans iniquitatem patrum in filios, in tertiam & quartam generationem.* Vides promissa jungi terroribus, nec misericordiam promitti quibuslibet, sed amantibus & præcepta observantibus. De eo quod adfert ex *Matth.* xi. *Venite ad me omnes*, jam ante diximus. Hujus generis est & illud apud Paulum, *Surge qui dormis, & exsurge à mortuis, & illucescet tibi Christus.* *Surge* & *exsurge* verba sunt gratiæ pulsantis: *illucescet tibi Christus*, verba sunt consolationis & promissionis. Quoniam autem omnium Orthodoxorum consensu, mortui, quos ad vitam revocavit Dominus, repræsentant nobis formam peccatoris ad pietatem resipiscentis, non arbitror esse sine mysterii significatione, quod Dominus neminem unquam excitarit, nisi prius appellatum, quod tamen ab Apostolis non est item observatum, *Luc.* vii. dicit adolescenti, *Adolescens tibi dico surge.* Marc. v. Archisynagogi filiam appellat, *Thabitha cumi, id est, puella tibi dico surge.* Quo loco monent Hebraice periti, *cumi* esse verbum geminæ transitionis, quasi dicas, attolle teipsum. Similiter & *Martha* fratrem inclamat, *Lazare veni foras.* Unde falsum est quod hic colligit *Lutherus*, nec ex verbis Legis, nec ex verbis Euangelii confirmari vim liberi arbitrii, cum declararim ex utrisque probari.

107. Quid autem mea Diatriba colligit ex his verbis, *Nolo mortem peccatoris?* An aliquid præcipi, quod exigatur? Imo sic ratiocinatur Diatriba, *An deplorat pius Dominus mortem populi sui, quam ipse operatur in illis. Si ille non vult mortem, utique nostra voluntati imputandum, si perimus.* Hæc *Lutherus* dissimulat, multisque verborum involucris obscurat rem, proferens nobis novas leges, quas arbitratu suo figit ac refigit: *Vox*, inquit, *Legis non fertur nisi ad eos qui peccatum non sentiunt nec agnoscunt, Ita verbum gratia non venit nisi ad eos qui peccatum sentientes affliguntur, & tentantur desperatione.* Leges istas hyperbolicas fortiter rejicimus. Imo Lex & bonæ mentis hominibus prælucet, ne peccent: & promissionis verba toties apud populum fiunt rebellem, ac Dei bonitatem sibi vertentem in licentiam peccandi. Nec hoc præcepto, *Diliges Dominum Deum*, &c. indicatur hoc nos debere, quod præstare non possumus, sed admonemur Deum omnibus rebus conditis esse præferendum, & in hoc amando semper esse proficiendum, id quod est in potestate hominis, opitulante gratia.

108. Superest igitur, ut triumphum agat *Lutherus*, si modo illi concedimus, *nolo mortem peccatoris*, significare, non irascor peccanti, sed volo ut convertatur, id est, nihil servet præceptorum, quæ servare non potest, tantum accipiat gratiam, & faciat quæ velit. Quomodo triumphat igitur? Ratiocinatur nullum locum adduci potuisse, *qui magis doceret liberum arbitrium se solo non posse, nisi ad pejus, nisi Deus tanta lenitate offerret paratam misericordiam.* Quid sentit *Lutherus*, cum ait *se solo*? An quisquam hoc docet, liberum arbitrium aliquid ad justitiam efficaciter posse, seclusa gratia? Cum se gratiæ pulsanti accommodat, aut si mavis præbet, solum non est. Rursum quid sentit, cum ait, *nisi in pejus*? Atqui dogma ipsius erat, liberum arbitrium prorsus esse nomen inane, nec in bonum quicquam posse, nec in malum, nec cum gratia, aut sine gratia quicquam agere, sed agi à Deo. Alias tribuit homini liberum arbitrium in rebus inferioribus, alias negat eum festucam de terra posse tollere vi liberi arbitrii. Sic sibi constat, qui mihi toties objicit, quod causæ statum non observem. Ut reliquam hominis battologiam omittam, quid sibi vult *Lutherus* his verbis, *nisi Deum ejus levitatis esse credas, quod nulla necessitate salutis nostræ, sed mera voluptate loquacitatis, verba promissionis effundat tam copiose.* Quod hoc novum eloquentiæ genus? An non videtur hoc velle dicere, quod hæc tam multa verba, quibus in Scripturis Deus invitat peccatores ad resipiscentiam, nihil faciunt ad nostram salutem, sed ita libuisse Deo pro sua levitate, proque loquacitate voluisse garrire. At si dixisset, *nisi credis*, fortassis effugisset sermonis absurditatem. Non credimus hoc, ô bone, imo persuasum habemus Deum & minis, & terroribus, & blandimentis ac promissis idem agere, ut nostram vincat duritiem, & ad vitæ correctionem inducat, nisi quod secundum eventum feroces & elatos magis terret minis & afflictionibus, ad desperationem tendentes revocat blanditiis. Illis remittit minas si convertantur, his pollicetur paratam gratiam, si se recipiant. Ad hoc autem ut admoniti minis, aut invitati promissis convertamur, nonnihil agit liberum hominis arbitrium. Alioqui cur alii convertuntur, alii magis indurescunt? Hîc *Lutherus* ut excludat omnem humanæ voluntatis actionem, reperit aliud sophisma, Dei voluntatem arcanam in his rebus non esse requirendam, sed adorandam. Habet iterum bipennem, qua possit omnes quæstionum nodos dissecare. Nos non negamus Dei voluntatem in quibusdam sic agere, ut consilium illius sit nobis adorandum magis quam scrutandum; verùm hîc ex Scripturis argumentamur aliquid esse situm in voluntate hominis, quod tantum habeat momenti, ut hic pulsatus gratia, convertatur & servetur, ille magis adversus pereat. Quod si nihil est imputandum hominis arbitrio, sed soli divinæ voluntati, cur Deus toties expostulat in Scripturis, quod nec præcipiens, nec pellicens, nec territans, nec blandiens sit auditus? Aut qua fronte clamat, *cur moriemini domus Israel*, cujus arcana & adoranda voluntate fit ut moriantur?

Hîc prodit nobis distinctio Dei prædicati, & Dei ut est in sua natura, quo novitate verborum videatur rem hactenus inauditam adferre, cum tritissima distinctione potuerit solvi quæstio, quomodo Deus nolit mortem peccatoris, & idem velit: non vult enim voluntate signi, & idem vult voluntate efficaci. Aut vult, & non vult, juxta conditionem. Non vult, si ipse velit converti: vult, si nolit resipiscere. Quanquam hanc distinctionem, Dei prædicati & non prædicati, jam exclusimus: nos enim hîc colligimus Dei voluntatem in sacris Litteris nobis expressam. Arcanam illam in sua caligine reconditam adoramus, non excutimus. Quoniam autem frequenter nobis occinitur Deus prædicatus & non prædicatus, ne *Lutherus* videatur hoc commentum de suo proferre capite, citat nobis *Paulum* 2. Thess. ii. de Antichristo loquentem, *Extollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur.* Hic novus interpres exponit, *quod dicitur aut quod colitur*, Deum prædicatum. Verba *Pauli* non adfert de suo capite, fateor, sed interpretationem & coactam nec consistentem commentus est ex suo cerebro. Primum quis Veterum somniavit hoc quod hîc adfert *Lutherus*? num *Hieronymus*, num *Ambrosius*, num *Chrysostomus*, num *Theophylactus*, num *Augustinus*, num *Beda*, num *Thomas*? *Theophylactus* interpretatur Antichristum eversurum cultum idolorum, quo solus ipse pro Deo habeatur, annotans & illud quod Antichristus non dicet se esse Deum, sed factis ambiet, ut pro Deo habeatur. Verùm interpretationes Veterum contemnit *Lutherus*. Ex ipso igitur *Pauli* sermone novum illius commentum examinemus, cujus verba data opera non recensuit, ne hæc statim proderent plus quam ferream interpretationem. Primùm dictum & cultum Deum, interpretatur Deum non ut est, sed ut nobis innotuit. Quæro à *Luthero*, an qui adorat Deum, recte dicatur illum colere. Fatebitur, opinor. At ipse paulo ante dixi, arcanam illam voluntatem, hoc est, Dei naturam ut est, summa veneratione adorandam, & hic aliud in-

interpretatur. Imo maxime colimus illam ineffabilem, incogitabilem, & imperscrutabilem Dei naturam. Et ne quid hîc tergiversetur *Lutherus*, quod Interpres vertit, *quod colitur*, Græcis est σέβασμα à σέβομαι, quod est religiose veneror rem majestate præditam. Ad hæc quoniam *Lutherus* hîc *Corycii* specus meminit, ubi majestas Numinis submovet humanam cogitationem, ibi maxime locum habet adoratio. Præterea quod separatim dictum est à Paulo, *Lutherus* conjungit, *quod dicitur*, *aut colitur Deus*, cum *Pauli* verba sic habeant, *supra omne quod dicitur Deus*, *aut quod colitur.* Græci sic vel legunt, ἐπὶ πάντα λεγόμενον θεὸν, ἢ σέβασμα id est, *super omnem qui vel Deus dicitur*, *vel aliud quiddam veneratione religiosa dignum*, ut per σέβασμα, intelligamus fana, aut simulacra Gentium. Nam hæc particula, *quod dicitur*, ad utrumque disjunctim refertur, ad Deum & ad nomen σέβασμα, quod Interpres expressit periphrasi. Ideo *Paulus* addidit, *quod dicitur*, ut ostendat nec eos esse Deos, qui dicuntur Dii, nec esse *sebasmata*, quæ dicuntur *sebasmata*. Nusquam enim *Paulus* nomen Dei tribuit, nisi vero Deo. Aut si tribuit aliis, addit aliquid, unde intelligas eum de Diis falso habitis dicere, veluti cum dicit, *Deum hujus seculi.* Et 1. Corinth. VIII. *Nam & si sunt qui dicuntur Dii.* Eodem verbo significavit & hîc se de Diis falsis loqui. Porro σεβάσματος vocabulo idem apud *Lucam* in Actis XVII. utitur: *Præteriens enim*, inquit, *& videns simulacra vestra*, *inveni & aram*, *in qua scriptum erat ignoto Deo.* Quod Interpres vertit *simulacra*, Græce est σεβάσματα, quæ vox & templa, & aras, & sacella, & delubra, & simulacra complectitur. Et eandem vocem hîc *Lutherus* exponit *cultum Deum.* Mane lector, nondum habes omnem fucum, quo *Lutherus* est in hac interpretatione usus. Arte invertit ordinem sermonis. Quis enim nescit plurimum interesse, utrum dicas, *hic artifex prædicatur*, & *hic prædicatur artifex.* Nam in posteriore subauditur verbum substantivum esse, in priore nequaquam. In priore is qui est artifex, dicitur esse celebri fama: in posteriore dicitur quispiam esse artifex, qui forte non est artifex. Jam si *Paulus Deum* & *sebasma* præposuisset verbo *dicitur*, erat utcunque sensus ambiguus, nunc cum utrumque posteriore loco sit, non potest alius accipi sensus, quam esse qui dicantur Dii, cum non sint: aut esse *sebasmata*, cum non sint. Ostendi paucis, qua religione, qua scientia, qua fide *Lutherus*, contemtis omnibus & veteribus & recentioribus, tractet nobis sacras Litteras, quo cunctis sit perspicuum, quid illi tribuendum sit in cæteris.

110. Quanquam hîc nihil opus erat illa distinctione voluntatis, quandoquidem Deus & voluntate signi, & voluntate efficaci vult peccatorem, si perseveret, ire in gehennam. Huic distinctioni locus erat, si quis hunc in modum fuisset argumentatus, *Si quicquid vult Deus fit*, *cur non omnes peccatores convertuntur?* Vult omnes converti voluntate signi, voluntate efficaci non item. Posset id efficere si vellet simpliciter. Ubicunque igitur *Lutherus* premitur argumentis, confugiet ad illam voluntatem Dei imperscrutabilem, & ibi faciet Deum non prædicatum, ubi nos asserimus prædicatum. Cum hoc viro, qui nullas aliorum leges agnoscit, & tot leges subinde novas nobis præscribit, pugnare difficillimum est. Exigit à nobis, ut fateamur esse quandam Dei voluntatem imperscrutabilem, Fatemur. Eam vult adorari, Adoramus. Quid tum postea? Ergo vera sunt *Lutheri* paradoxa. Quæ? Totam Scripturam sacram plenam esse præceptis, minis, promissis, & blandimentis; nec his omnibus moveri animos hominum, nisi si quibus Deus velit impartiri peculiarem gratiam justificantem: Per leges & minas tantum indicari peccatum, per promissa & blanditias tantum indicari paratam gratiam. Nec his tamen prodesse delatam gratiam, nec illis intentatam legem, eo quod neutrorum voluntas ullo pacto sit libera, nisi Deus sua voluntate, de qua loqui fas non est, utrosque trahat ad salutem. Et tamen illis, qui nihil ex se potuerunt, perinde quasi potuerint, imputatur culpa: & damnantur immeriti (quod postea ingenue fatetur) ne Deus videatur injustus: & his nihil promeritis, imo ne conatis quidem aliquid promereri, datur immortalitas. Nihilo secius tamen interim Deus dicitur justissimus, cum justitiæ sit tribuere cuique præmia pro meritis. Verùm hîc habet aliud paradoxon, fidem prorsus interisse, nisi Deus videatur injustissimus, & credatur justissimus. Hic est qui mihi objicit, quod ex indefinita faciam universalem: Præcipit quod nec præstare nec velle possumus, & tamen præstare debemus: & imputat voluntati nostræ vitiatæ, non per nos, sed per primos parentes, & imputat etiam justificatis. Cur autem imputat, quod neque nos præstare possumus, nec ipse vult mutare? Vocat Deum non prædicatum, & sic elabitur.

Αὖθις αὖ κοκκύζων objicit mihi, quod oblitus status, aliud probem quam proposuerim. Citaturus Scripturarum testimonia sic exordior: *Optans ut superet ubique veritas*, *quæ fortassis ex collatione Scripturarum velut ignis ex collisione silicum emicabit. Principio negari non potest*, *in sacris Litteris plurima esse loca*, *quæ plane statuere videntur liberum hominis arbitrium. Rursus in iisdem esse nonnulla*, *quæ videntur in totum tollere. Constat autem Scripturam secum pugnare non posse*, *cum ab eodem Spiritu tota proficiscatur. Prius igitur recensebimus ea quæ nostra confirmant*, *mox ea*, *quæ ex adverso stare videntur*, *diluere conabimur.* Audis exordium hujus argumentationis ex locis in Diatriba. Jam si loca nec plane statuerent liberum arbitrium, nec plane tollerent, tamen in argumentando fueram meo functus officio. Sic in argumentis ante oppositum, ut loquuntur Scholastici, citant & colligunt Theologi, nonnunquam in utramque partem, in fine res componitur ad æquilibrium veritatis. Mox uno loco citato, refero varias de libero arbitrio opiniones, quarum aliquot sic reprobo, ut declarem mihi cum illis pugnam non esse: quasdam indico non rejiciendas, tales tamen ut si vel ulla vincat, jaceat *Lutheri* dogma. Ad has communiter refero quæ ex sacris voluminibus profero testimonia. Cum quibus autem opinionibus mihi præcipue res sit, non dissimulo. Et in has communiter torqueo jacula disputationis. Hoc autem loco quid dico? *Hæc*, inquam, *omnia frigeant oportet semel inducta necessitate*, *vel bene faciendi*, *vel male.* An hæc sunt verba totum tribuentis libero arbitrio? an potius excludentis *Wiclevi* opinionem, quam *Lutherus* calore raptus in assertione probat, in qua tamen sibi non constat. Non igitur *Diatriba frequenter oberrat eadem corda*, sic enim habet codex pro *chorda*, sed *Lutherus* nimium frequenter errat corde. 111.

Multis tandem prætermissis, aggreditur illud Deut. XXX. *Mandatum hoc*, *quod ego præcipio tibi hodie*, *non supra te est*, *neque procul positum*, &c. Hîc mire triumphat gloriosus miles, ex Grammatica nos docens, quid sit supra, infra, ante, retro, ad dextram, ad lævam. Ex his verbis dixi significari proclivitatem servandi præceptum, argumentans non pronuntians, & si pronuntiassem, quid erat periculi, cum ipse Dominus in Euangelio dicat, *Jugum meum suave est*, *& onus meum leve.* At hic exclamat, *quid jam Christo*, *quid jam Spiritu opus? Quam stultus Christus*, *qui etiam fuso sanguine Spiritum illum non necessarium nobis emit*, *ut faciles efficeremur in servandis præceptis*, *quales jam ex natura sumus*, aliaque multa hujus farinæ blaterat, semper excludens gratiam à libero arbitrio. Nam hujus vocis publicum usum semel impetravimus, gratiam tot locis adjungimus, ut efficax sit hominis voluntas. Dissimulat autem quod hoc loco subjicit Diatriba: *Si nihil horum ullo pacto situm est in nostra potestate.* Qui dicit *ullo pacto*, non totum tribuit libero arbitrio. Unde præcepti difficultas? A segni voluntate. Unde facilitas? A gratia & à prompta voluntate. Negat hic *supra* referendum ad vires, sed ad locum, juxta Grammaticam, 112.

cam, quam sciunt & elementarii pueri. Accipio: ergo quæ supra nos sunt, intelliguntur esse in tectis, quæ infra, in cella vinaria. Imo apud pueros Grammaticos, supra, infra, procul, prope, frequentius referuntur ad dignitatem aut facultatem, quam ad loci situm. Cum scribit *Ovidius*,

—— quamvis abjectus & infra
Te quoque sum, inferius quo nihil esse potest,

num intelligit se jacuisse sub pedibus hominis, qui & ipse substratus fuerit pedibus omnium. Rursum cum dicimus, *procul abes ab eo quem exprimere studes*, longo locorum intervallo distat ab illo? Item qui dicit, *Propius accedis ad rem*, significat brevius esse spatium? Cum legis in Euangelio, *supra omnes est*, utrum intelligis *Christum* omnes excellere dignitate, an esse in editissimo loco? Hæc ad Grammaticam, quam nos docet *Lutherus*. Sed donemus id quod est, *Mosen* non absque tropo quidem, tamen significare præceptum illis sic exhibitum, ut sit in promtu, ut non sit è longinquo petendum: quo tendit hæc oratio, nisi ut *Moses* adimat populo omnem excusationem, si quod præceptum est negligant servare. In quem sensum citat hoc testimonium & *Paulus* ad Rom. x. si credimus *Chrysostomo* ac *Theophylacto*. Jam ut hic non sit sensus *Mosi*, tamen ego jure argumentantium verba pro me torqueo. Deinde quod in promtu est, utique proclivius est, quam id quod aliunde petendum est. Nunc videamus interpretationem Lutheri: *Moses*, inquit, *testatur se suo functum officio, proposuisse Legem, in qua nihil erat, quod quisquam servare poterat, ne quid haberent quod expostularent cum* Mose, *qui quod jussus erat præstiterat, sed cum Deo, qui Legem tam duram imposuisset suo popu-*
113. *lo, quam debebant servare, ni mallent perire*. Et tamen qui jussit fieri Legem, sciebat illos nihil omnium
114. efficere posse. Nec idem latebat *Mosen*, opinor, qui tot prolixis concionibus agit cum populo, tot sacramentis ac ceremoniis obstringit, haud in aliud, nisi ut fallat, & in foveam illiciat, quo lapsi cognoscant se non posse præstare quod exigitur. *Lutherus* pulchre declaravit, excusatum esse *Mosen*, sed impudenter adjicit, nullam excusationem habere populum, impudentius etiam fingit Deum talem, qui tam multa præcipiat, exigat, inculcet, territans, minitans, interficiens, quorum nihil omnino possit servari. Interim suum dogma nobis recinit. At hoc ipsum est cur illi reclamamus. Probationem ex Paulo, *Per legem cognitio peccati*, demonstravimus esse duram, absurdam & inconsistentem. *Ubi*, inquit, *in his* Mosi *verbis liberi arbitrii mentio*? Non dixi mentionem esse, sed hinc manifesto colligi aliquid in homine posse voluntatem, quod ni adhibuerit, sua culpa damnari: si adhibuerit, per gratiam opitulantem servari. Jam frequenter audivimus κοκκυσμὸν illum, verba imperandi, exigendi, minitandi, hortandi, non statuere factum, aut facultatem faciendi, sed ex his juxta sensum communem, cui *Lutherus* supra detulit arbitrium interpretandi Scripturam sacram, colligitur. Idem respondimus ad cavillum de verbis subjunctivis, optativis, imperativis, & indicativis imperandi sensu usurpatis. Non statuunt factum aut facultatem faciendi, sed indicant esse facultatem aliquam, nisi qui præcipit, aut stultus est, aut insanus, aut tyrannus. Jam de voluntate inscrutabili, ut fatemur alicubi locum habere, ita clare negamus in tot præceptis habere locum. Asseverationes nihil moramur, Scripturam & argumenta requirimus. Hoc loco sibi canit encomium: *Eat*, inquit, *nunc Diatriba, & dicat, qui fieri possit, ut homo unus privatus videat, quod tot seculorum proceres non viderunt*. Quid autem docuit hoc dignum triumpho? *Supra* & *infra*, *procul* & *prope*, esse adverbia loci. Sed tacuit frequentissimo omnium usu ad dignitatem, similitudinem aut facultatem usurpari, quemadmodum usurpat Apostolus. Quod si *Lutherus* nullo pacto vult à simplici verborum usu discedere, quomodo populus habebat præceptum in ore *Mose* narrante? In ipsius magis erat ore,
A in populi auribus. At quomodo in corde, cum multi Legem aversarentur? *Paulus* interpretatur in corde per fidem, in ore per confessionem. Et hæc ipsa verba, *habere in ore*, *habere in corde*, utcunque interpreteris, per tropum indicant illis in proclivi esse servare si velint. Nimirum parata gratia, quod tenebant, intelligebant, meminerant, ore recitabant, ut nihil superesset, nisi ut factis exhiberent. Nec hîc desinit nobis statum & opinionem probabilem, & plenam humanæ voluntatis exclusa gratia, potestatem occinere, non existimans exoriturum quenquam, qui lecta nostra Diatriba deprehendat ipsius improbitatem in mentien-
B do. Quid agas cum tali disputatore, qui singulis capitibus hæc iterum atque iterum repetit, infigit, inculcat, quo vel tædio submoveamur à refellendo. Neque Deus voluit & videri crudelis ac injustus, & credi misericors ac justus. Imo plurimis argumentis declaravit nobis summam justitiam & clementiam suam, ut his perspectis, crederemus eandem in aliis ubi noster intellectus non assequitur consilium divinæ providentiæ.

Hactenus sibi videtur strenue depulisse quæ prolata 116.
sunt ex Vetere Testamento, ac promittit se iisdem armis depulsurum quæcunque vel prolata sunt, vel proferri queant ex aliis Scripturæ locis. Quibus armis? Aliquot paradoxis, quibuscum nobis bellum est, &
C aliquot mendaciis. Quorum unum est, me aliud proposuisse, aliud defendere. Et si quis argumentis pugnans plus extorqueat ab adversario quam propositum esset, tanto magis jacet is qui oppugnatur, veluti si quis bellans cum Principe ob unius arcis ditionem, toto eum regno expellat: quod tamen falsissimum est, nusquam enim separo liberum arbitrium à gratia. Alterum est, quod fingit toties, me unam probabilem opinionem proposuisse, cum ut minimum tres proposuerim, quarum nullam rejicio. Tertium, quod quoties dicitur voluntas hominis aliquid posse, ait consequi, quod suis viribus totum possit: perinde quasi qui puero bono ingenio nato, cui adsit idoneus præceptor,
D dicat, *Potes in doctum virum evadere, si velis*, sentiat illum id posse citra præceptoris operam, citraque studium. Et hæc toties recinit, ut si toties refellam, nullus sit futurus modus voluminis. Omitto hîc scurriles hominis jocos de acie muscarum, deque *Achille* talis exercitus. Senserunt *Ægyptii*, quid possint muscæ. Et nobis domi sunt similes facetiæ, sed nec libet, nec vacat scurrari, etiamsi sales isti tam insulsi non tam in me cadunt, quam in probatissimos Ecclesiæ Doctores, & in primis *Augustinum*, cujus auctoritate jactat se niti in hoc dogmate. Quibus autem armis submovet *Achillem* muscarum? *Matth.* XXIII. *Quoties volui congregare filios tuos, & noluisti?* Unde sic ratiocinabar,
E *Si cuncta fiunt necessitate, cur accusatur nostra voluntas, quæ nulla est, juxta* Lutherum? Respondet ille, probabilem opinionem statuere liberum arbitrium nihil posse sine gratia: & hic locus docet ejus omnipotentiam. Respondeo, utrumque falsum. Nam nec argumenta diriguntur ad unam opinionem, nec hîc tam agitur de confirmanda opinione mea, quam de refellenda *Lutheri* necessitate. Id verba mea indicant, *Si cuncta*, inquam, *fiunt necessitate*. Si hæc musca excludit necessitatem meram, quam *Lutherus* asseveravit, quamque semper exsecrati sunt omnes Orthodoxi, & in bonis & in malis, nonne satis pugnavit? Nec probatur voluntas libera ac potens in
F omnia, quæ Prophetæ dixerunt, sed auxilio paratæ gratiæ suis viribus aliquid posse in his quæ exiguntur.

Verùm hîc recurrit ad duos illos Deos, quo commento sibi unice placet, quorum alterum nunc mutatis vocabulis appellat incarnatum & crucifixum, alterum appellat Deum reverendum, antea dixerat adorandum, non colendum, quasi qui adoret in spiritu non colat. Siquidem Deum nominatum, quem interpretatur prædicatum, docuit eundem esse cum culto, signi- 117.

ficans alterum Deum adorari quidem, at neque prædicari, neque coli. Hæc sunt non muscæ, sed novorum verborum portenta, quæ *Lutherus* pro suo arbitratu nobis gignit è suo cerebro, monetque, ut alterum illum Deum sinamus in sua luce; nos tantum disputemus de Deo crucifixo. Quis erat igitur ille Deus, cujus sapientiam Apostolus loquebatur occulte inter perfectos, cum apud infirmiores nihil sciret, nisi *Jesum Christum*, & hunc crucifixum? & quid est quod alibi dicit; *Spiritus omnia scrutatur, etiam profunda Dei?* Philosophi naturæ viribus perspexerunt invisibilia Dei, cognoverunt sempiternam ejus virtutem ac divinitatem, & eos, qui Spiritum hauserunt coelestem, vult Deum illum sinere in suo latibulo. Undequaque fas est scrutari Deum, ex rebus conditis, è Scripturis, ex sensu spiritus; & experimentis. Tametsi fateor esse scrutandi modum, dum in hoc corpusculo peregrinamur. Nec est idem omnium modus. Habet suas quisque dotes. Sed age tractemus de Deo crucifixo. Nonne illius verba produximus? Homo loquebatur hominibus, nimirum humano more, & nos illius verba juxta sensum communem interpretamur. Sic loqueretur Medicus ægroto pereunti, quod ipsius fidelibus monitis obtemperare nollet, sic pater filio male morigero. Quis Angelus docuit *Lutherum*, aliud loqui Deum crucifixum, aliud velle Deum illum qui habitat lucem inaccessam? Sinat ipse *Lutherus* illum Deum, quem à nobis non vult attingi. Cur illius consilium effert & asseverat, quasi vixerit cum illo? Fatemur Deum in hoc missum, ut omnia faceret, diceretque, quæ pertinent ad hominum salutem: fatemur hæc omnia multis nihil profuisse, plurimis cessisse in majus malum, hactenus convenit inter nos. Sed ubi controversiæ nodus? Quod nos tribuimus vel meritis hominum præcedentibus, vel humanæ voluntati avertenti sese ab oblata gratia, hoc *Lutherus* vult adscribi arcanæ voluntati, qua Deus ex proposito aliquos relinquat & reprobet, ut pereant. Nec nobis quærendum cur ita faciat, sed reverendus Deus, qui talia & possit & velit. Saltem addidisset *Lutherus*, & juste velit, quanquam nobis causæ sunt incognitæ; sed delectatur paradoxis. Expendamus rursum, quid inter nos conveniat, quid non. Esse quandam arcanam Dei voluntatem nobis inscrutabilem, convenit: esse quædam, quorum causas perscrutari nec debemus nec possumus, convenit. Verùm illud non convenit, in omnibus præceptis, in omnibus promissis, minis, terroribus, expostulationibus, blanditiis, hanc voluntatem velut ἀπὸ μηχανῆς θεὸν adorandam tantum esse. Si *Lutherus* dixisset, aliquot homines speciali Dei voluntate, vel reprobari, vel attrahi, tolerabilius esset. Nunc illius dogma est quod oppugno, Omnes qui servantur, omnes qui pereunt, nulla sua culpa, nullo merito, sed mera necessitate, quod ad ipsos attinet, servari aut perire, cum longe aliud sonent verba Dei crucifixi, qui ut celarit alicubi voluntatem Patris inscrutabilem, certe non fefellit nos: nec ea loquutus est, quæ pugnant cum illa voluntate tantum adoranda. *Christus* promittit salutem, si ad ipsum venire voluerimus, nimirum indicans per nos stare, quo minus servemur. At arcana voluntas nihil tribuit humanæ voluntati, sed hominem mera necessitate adactum, vel servat vel perdit in æternum; & tamen *Petrus* negat apud Deum esse προσωποληψίαν. Ubi destituitur humana ratio, liceat tunc ad adorandam voluntatem, velut ad sacram ancoram, confugere. Hîc quid opus est, cum in promtu sit probabilis & naturæ consentiens ratio, cur alii pereant, alii serventur. Si quis ponat esse sylvestres homines, quibus non esset auditum Euangelium, moveri quæstio poterat de arcana voluntate. De his non agit *Lutherus*, sed de his qui audierunt Euangelium, & noluerunt obtemperare. Sed omnia mavult *Lutherus* quam suum deserere dogma. Hic nodus illi solvendus erat. Nam quod excusat etiam Judæis exhibitum fuisse Deum incarnatum, haud gravate illi concedimus: nihil enim refert ad hanc quæstionem.

Illud propius ad rem pertinet quod adjicit, objici 118.
posse, sicuti jam objectum est à nobis, eum ad hanc voluntatem adorandam non inquirendam confugere, ut eludat nodum quæstionis, quem dissolvere non possit. Hîc respondet; *Non est meum inventum, sed divinis Scripturis firmatum præceptum. Sic enim* Paulus *Rom.* XI. *Quid igitur queritur Deus? Quis voluntati ejus resistit?* &c. *Et an non habet potestatem figulus?* &c. Hic locus post suo tempore tractabitur, & in Diatriba tractatus est. Nunc illud tantum dicam, Si *Paulus* priusquam ad hæc verba veniret; docuit nihil omnino momenti in nostra voluntate situm esse, nec ad bonum nec ad malum, recte citat hunc locum *Lutherus*: sed si & in his quæ præcedunt & quæ sequuntur, Apostolus declarat aliquid & in nobis situm esse, ut servemur aut pereamus, quærat aliud testimonium Scripturæ. Præcedunt autem hæc, *Ignoras quoniam bonitas Dei ad pœnitentiam te adducit: Secundum autem duritiem tuam*; &c. & mox audis patientiam boni operis. Sequuntur hæc, *In te autem bonitatem Dei, si permanseris in bonitate, alioqui & tu excideris. Et illi si non permanserint in incredulitate, inserentur.* Sequitur & illud, *Obsecro igitur vos fratres, ut exhibeatis corpora vestra*, &c. An hæc sunt verba nihil omnino tribuentis humanæ voluntati, sed omnia referentis ad meram necessitatem? Cur igitur *Paulus* imponit homini silentium? Non quia respondebat, sed quia contumaciter & impie. Simpliciter percunctantibus non dedignatur respondere Deus. Sed divinæ providentiæ consilium cur Judæos, quibus erat promissus, exspectatus, exhibitus, rejecerit, hoc est, passus sit deficere, cum prohibere posset, & Gentes à Deo alienissimas subito receperit ad Euangelii gratiam, cum eas posset in sua impietate relinquere, non vult à nobis ultra quam sat est inquiri, nec tamen quoslibet submovet ab hoc scrutinio, sed impie disputantes, nec hujus mysterii capaces. An hunc locum nemo vidit ex tot hominum millibus, qui nec recipiunt necessitatem istam, & aliquid tribuunt libero arbitrio? Verùm de his fusius in sequentibus. Nunc mihi vide, lector, quam apte citet locum *Esaiæ* LVIII. qui nihil non docte, nihil non in tempore promit è sacris Litteris, nihil nescit, nusquam hallucinatur, nusquam oscitat. Sic apud *Esaiam* loquitur Deus: *Me enim de die in diem quærunt, & vias meas scire volunt, quasi gens quæ justitiam fecerit, & quæ judicium Dei sui non dereliquerit. Rogant me judicia justitiæ, & appropinquare Deo volunt.* Quid hîc agit Deus, *Luthere*, muscarum propulsator, pro muscis nobis tales objiciens fumos? An hoc agit, ne populus scrutetur arcanam illam Dei voluntatem? An potius arguit eos, qui sabbatismis, jejuniis, sacrificiis, similibusque corporalium rerum observationibus, vindicabant sibi justitiam, cum essent hypocritæ, verique Legis violatores. Si proferam *Hieronymum* sic enarrantem, dicet esse sacrarum Scripturarum contaminatorem. Quid dicet, ubi viderit in eundem sensum enarrantem *Oecolampadium*? Fortassis & huic adimet spiritum, posteaquam desiit in omnibus assentiri. Quid igitur superest, nisi ut Scriptura seipsam interpretetur? Hæc præcedunt, *Clama ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, & annuntia populo meo scelera eorum, & domui Jacob iniquitates eorum.* Hoc exordium nihil ad inquisitores arcanæ voluntatis. Habent Legem in ore, scrutantur quid præcipiam, quid velim, cum nolint ea servare, quæ Legis præcipua sunt, videlicet amorem erga Deum & proximum. Hoc est quod dicit: *Me etenim de die in diem quærunt*, &c. Et perinde quasi Legem servaverint, petunt à me veluti debitum factis præmium, ac tantum non expostulant cum Deo tanquam parum memori. Sequitur enim, *Rogant me judicia justitiæ, & appropinquare Deo volunt.* Juxta Septuaginta, *Petunt a me judicium justum*,

Quare

Quare jejunavimus & non adspexisti, humiliavimus animas nostras & nescisti? Audis Judæos hypocritas sua jactantes opera: quibus respondet Deus: *Ecce in die jejunii vestri, invenitur voluntas vestra*, aliaque multa, quæ testantur illorum opera speciem habuisse pietatis, cum revera essent impia. Talibus testimoniis *Lutherus* dogma paradoxotaton evincit, *Hercules* cum muscis depugnans. Fatetur in causis, quarum ratio reddi potest, non admiscendam voluntatem illam majestatis, sic enim nunc vocat Deum non prædicatum, verbis novis lasciviens. Quid ego audio, non potest reddi causa quare pereant impii, pii serventur? Imo toties causam reddunt sacræ Litteræ, exprobrantes illis incredulitatem & inobedientiam. Apud *Esaiam* sic loquitur: *Quiescite agere perverse, discite benefacere, Quærite judicium, subvenite oppresso, judicate pupillo, defendite viduam, & venite, & arguite me, dicit Dominus.* Nonne vult etiam nostro judicio videri justus, sic damnans rebelles? Item in Euangelio cum ait, *Venite benedicti*, & cætera, *qui esurientem pavistis, nudum vestistis*, &c. nonne causam exprimit, quare dignetur illos æterna vita? Similiter & iis, qui ad sinistram, reddit rationem quare jubeantur ire in ignem æternum. Item cum Dominus deplorat interitum populi Judaici, an tacet causam cum ait, *Quia noluistis.* Esaiæ LXV. commemorans diversa præmia piorum & impiorum, num tacet causam? *Et vos*, inquit, *qui dereliquistis Dominum, qui obliti estis montem sanctum meum, qui ponitis fortunæ mensam & libatis super eam, numerabo vos in gladio, & omnes in cæde corruetis, pro eo quod vocavi & non respondistis, loquutus sum & non audistis & faciebatis malum in oculis meis, & quæ nolui elegistis.* Audis hîc, *Luthere*, verbum electionis, quod ex diametro pugnat cum necessitate, audis spretam ad meliora vocantis Dei gratiam. Hujusmodi testimoniis scatent undique sacri Libri. Quod si *Lutherus* velit serio describere, ubi sit adhibenda voluntas arcana, ubi adoranda, sic expedite fecerit, si dicat adhibendam quoties ipse hæret in argumentis.

119. In proximo Capite nihil adfert novi, tantum recinit ea quæ toties refutavimus, nisi quod docet nos, nihil obstare, quo minus mera necessitas cohæreat cum conjunctione *si*, & cum verbis subjunctivis. Audi lector grave documentum: *Nonne*, inquit, *qui dicit: Alia carmina scribas oportet, mi* Mævi, *si velis æquare* Virgilium, & cætera. Quis nesciebat in quavis oratione locum esse ironiæ? *Nunc expertus sum fidem tuam*, dicitur ei, cujus perfidia nobis comperta est, nec tamen sunt hîc verba subjunctiva aut imperativa. Quid tum postea? Si sic huic aut illi liceat vel irrisionis, vel joci, vel fallendi gratia loqui, num ideo per universam Legem omnia verba subjunctiva, imperativa & optativa sunt interpretanda? Quanquam nec hoc exemplum quadrat ad id quod probare conatur. Neque enim simpliciter erat impossibile *Mævio* scribere carmina qualia scribebat *Virgilius*, *Lutherus* docet, quicquid præcipit Deus esse nobis simpliciter impossibile. Nec illud pro *Luthero* facit, quod adfert de *David*: *Si cum* Davide *comparari voles, similes Psalmos edas necesse est.* An prorsus fieri nequit, ut aliquis scribat tales Psalmos, quales scripsit *David*? Potest fieri, sed non humanis viribus. Nec id nos affirmamus. Sed *David* cum illa scriberet, utrum sic erat afflatus, ut ipse nihil ageret, sed ita Deus per illum Psalmos edebat quemadmodum potuisset per arborem aut asinam, an illius mens & voluntas aliquid agebat cum afflante Spiritu? Si *Lutherus* negat aliquid egisse, nos contra dicemus illum & egisse quiddam naturæ viribus, & hac actione Dei favorem promeruisse. Si nobiscum sentit, dissentit à *Carolstadio* atque à seipso potius, nisi forte lutum agit aliquid in manu figuli.

120. Sed in quas non rerum formas se transformat hic *Proteus*, quo possit elabi? Vide quam rimam commentus est: *Quanquam*, inquit, *his verbis indicatur liberum arbitrium nihil omnino posse, tamen simul indicantur omnia futura quæ præcipiuntur.* Quomodo? *Deus dabit homini voluntatem servandi præcepta, ita fiet ut præcepta vicissim servent hominem.* Sed quid sentit cum ait, *dabit voluntatem?* Dabit voluntatem suam, & illa Dei voluntas aget in homine ipsius voluntate nihil agente? Absurdum. Sed gratia movebit hominis voluntatem ad servandum præcepta, eademque semper aderit, ut perficiat. Ergo voluntas hominis acta aget. At *Lutherus* negat esse ullam hominis voluntatem in benefactis aut malefactis, semel inducta necessitate rerum omnium absoluta. Voluntas enim non est, quæ libera non est. Sed fatetur tamen hæc verba, *si volueris, si servaveris, servaberis*, absurda, frigidaque esse, si nullo pacto fieret quod dicitur. Nunc indicant Dei prædestinationem nobis incognitam. Quî sic? *Videntur hoc velle dicere, Si talis apud Deum fueris, ut hac voluntate te dignetur, servandi præcepta, servaberis. Quo tropo intelligi datur utrumque, scilicet & nos nihil posse, & si quid facimus, Deum in nobis operari. Ita simul verum fieret ut nihil possimus eorum quæ præcipiuntur, & simul omnia possimus: illud nostris viribus, hoc gratiæ Dei tribuendum.* Hæc *Lutherus*. Si sentit nos nihil posse sine gratia quod per se efficax sit ad salutem, non reclamo, patiarque hoc tribui viribus humanis, sed quomodo nos omnia possumus Deo in nobis operante, si nostra voluntas nihil agit? Ducem regiis copiis adjutum dicimus aliquid posse. Cæterum nemo dicit securim posse exstruere domum, aut cubiculum posse scribere carmina, in quo Poeta scribit. Hoc adversus *Carolstadii* sententiam. Proinde hac ratione non vitatur frigus illud verborum, *Si volueris, si feceris.* An non poterat hoc dicere, Deum alios prædestinasse, alios non, nisi Legis omnia verba huc torqueantur? Deinde nonne frigidus esset, qui totos dies securi diceret, seca trabem hanc hoc modo, illam illo, similiaque præscriberet dolabris, terebris, & circinis, nihil aliud significans quam se statuisse per ea instrumenta facere, quæ præciperet? Verùm hæc *Lutherus* tam frigide refert, ut nec ipsi commentum videatur admodum arrisisse. *Sic illis*, inquit, *dicerem, qui non contenti vellent esse*, & cætera.

Adductis aliquot locis ex Novo Testamento, in quibus fit mentio mercedis, sic colligit Diatriba: *Ubi toties est mentio bonorum & malorum operum, ubi mentio mercedis, ibi non intelligo quo pacto locus sit necessitati. Neque natura neque necessitas habet meritum.* Hic *Lutherus* objicit mihi opinionem probabilem, videlicet *Augustini*, cum ego plures proposuerim. Deinde dum nondum definio, sed tantum pugno cum hoste, satis est exclusisse meram necessitatem. Et si tantum tuerer hîc probabilem opinionem, falsum est, quod toties ingerit *Lutherus*. *Sic enim*, inquit, *Diatriba locum hunc intelligit, ut Christus & Spiritus Dei nihil sint.* Imo voluntas nihil efficit, quod ad salutem pertinet, absque Spiritu, sed agit cum Spiritu, & agendo simul meretur. Hoc sane dignius est Spiritu Sancto, si dicimus illum sic temperare vim & actionem suam, ut hominis voluntas simul operetur cum agente gratia, quam si dicamus Spiritum sic agere in nobis, quemadmodum in Bove aut in Asino. Verùm *Lutherus* ut unam Diatribes sequelam irrideat, tot ipse sequelas absurdissimas nectit: *Liberum arbitrium est, ergo Spiritus non est. Liberum arbitrium potest, ergo sine gratia potest omnia. Voluntas hominis agit, ergo sine Spiritus præsidio agit totum. Non est mera necessitas, ergo est plena libertas.* Nil medium est apud hyperbolum nostrum. Et admiratur si cum nostra voluntas agat cum principaliter agente gratia, dicimus hominem aliquid mereri. 121.

At tandem definit nugari *Lutherus*, doctorem agit. Definit arbitratu suo quid sit Lex, quid Euangelium, quid meritum, quid merces, quid promissio, quid exhortatio, sed ita commode, ut omnia pulchre quadrent ad victoriam. Quidni vincat *Lutherus*, si juris hoc illi concedamus? Atqui hoc est nomotheten agere, non disputatorem. Sed audiamus definitorem: *Euangelium* con- 122.

A *constat promissis & exhortationibus*, *Lex praeceptis ac minis*. Hanc disputationem docendi gratia ita recipiemus, si fateatur in utroque Testamento inesse utrumque, & alteram rem alteri connexam esse. Gratiam gratis nihilque promeritis per Euangelium offerri fatemur, si sentiat de meritis praecedentibus, juxta opinionem *Augustini*; Sin sentiat nihil operum exigi à nobis ad consequendam aeternam salutem, reclamamus. Caeterum quod exhortationes definit nihil aliud esse, *quam ut his Deus jam justificatos ac misericordiam consequutos excitet, ut strenui sint in fructibus donata justitiae & Spiritus, caritatemque exerceant bonis operibus*, &c. non satis intelligo. Primùm videmus in sacris Litteris multas exhortationes atque etiam obsecrationes ad rebelles. B Deinde quomodo jubentur esse strenui, qui nihil agunt, sed tantum patiuntur agentem gratiam? Postremo quomodo fit mentio bonorum operum, cum voluntas hominis nihil operetur juxta *Lutherum* neque boni neque mali? Aut quo sensu tropove sese exercere dicuntur, qui tantum patiuntur agentem Spiritum? Atque hîc rursus objurgatur misera Diatriba, quae nullum norit discrimen inter Legem & Euangelium, inter Vetus & Novum Testamentum. Quid signi? Quia nihil fere nisi praecepta videt, quibus formentur homines ad bonos mores. Quae vero sit renascentia, innovatio, & regeneratio, & totum negotium Spiritus, prorsus nihil videt, adeo ut vehementer stupeat, hominem tam diu in sacris Litteris versatum, nihil omnino in illis sapere. C Hos verborum fumos offundit oculis simplicium, mortificatio, renascentia, negotium Spiritus. Quid ad haec respondebimus? nisi *Lutherum* gloriosissime mentiri, cum tot locis in Lucubrationibus meis doceam ea, de quibus jactat me nihil omnino scire, nisi quod aliter *Lutherus* mortificat ac regenerat, quam solent Orthodoxi. Manifestam habet vanitatem & illud, *Diatribam nihil videre nisi praecepta*, cum toties mentionem faciat promissionum, invitationum & blanditiarum. Sed ex his colligo requiri officium voluntatis humanae. Quidni id faciam? cum efficacius id colligatur ex his quam ex nudis praeceptis. D Minus enim inepte faciat Princeps, si populum irrisurus, tantum ferat leges minaces, quarum nulla servari possit, quam si addat exhortationes, obsecrationes, blanditias & pollicitationes. Ubi tandem igitur est ista confusio Legis & Euangelii? Nusquam nisi in somnio *Lutheri*. At ex voce mercedis colligo meritum aliquod hominis. O rem prodigiosam! Verùm ipse *Lutherus* nos docuit Scripturam esse claram, & accipiendam sine tropis, juxta sensum communem, quemadmodum interpretatus est illud, *Praeceptum non est supra te, nec infra, nec procul*. At quis est qui si quem audiat dicentem, *Dabitur tibi merces amplissima*, non statim intelligat ab eo, cui fit promissio, requiri nonnihil officii? E omnes fatebuntur. Sed *Lutherus* fortiter negabit. *Hic locus*, inquit, merces vestra copiosa est in coelis, *promissionis & consolationis verba habet, non praecepti*. Quid, an ego negavi esse consolationis? Minime, sed ex voce *mercedis* arguo nonnullam operam nostrae voluntatis, quam *Lutherus* vult prorsus otiosam esse. *Gaudete & exsultate* verba sunt consolationis, sed annexum est praeceptum tollendi crucem, quod alias proponit. Si merces non est sine opera, sicut nec pater sine filio, nec conductor absque locatore, nec emtor absque venditore; si consolatio & exhortatio confirmat eos qui laborant in observando praecepto, quid sibi vult quod ait *Lutherus*, nihilo magis haec verba congruere libero arbitrio, quam lucem tenebris, nisi quod nusquam F non loquitur hyperbolas? At multo minus intelligo quid sibi velit hujus Capitis clausula, *Nos disputamus de libero arbitrio sine gratia potissimum*. At ego pugno adversus *Lutheri* dogma, quod negat quicquam esse liberum arbitrium in rerum natura, sed nomen inane: nam probabilis opinio semper conjungit liberum arbitrium cum gratia.

123 Didicimus quid sit merces, verbum exhortationis, quae non magis conveniat merito, quam tenebrae luci. Nunc definit meritum. Sensus communis definiret meritum, *officium praestitum, cui debetur gratia mutua*. Sed auctore *Luthero* quid est? *Meritum est merces proposita, nec aliud quicquam quam promissio quaedam*. Euge negat esse liberum arbitrium, qui quicquid libet ut libet tanta libertate definit? Ita depositum erit, promissio rei restituendae, quam nemo servandam tradidit. Et mutuum erit pollicitatio reddendae pecuniae, quam nemo credidit, subitoque mutabuntur etiam personae, ut quod erat hujus fiat illius, velut hîc meritum hominis, facit esse promissionem Dei. Qui promittit hoc aut illud facienti mercedem, non declarat quid ille possit aut non possit, tantum ostendit quid accepturus sit si fecerit: *Ridicula*, inquit, *consequentia, omnibus in stadio proponitur brabium, ergo omnes possunt currere & obtinere?* Imo ridiculus fuerit agonothetes, si claudum hortetur ut in stadio currat, accepturus brabium si primus metam attigerit. Hîc idem est exigens, hortans & consolans. Idem qui jubet tolli crucem, quique *Petro* dicit, *sequere me*: Idem qui exhortatur, idem qui consolatur promisso praemio. Quoniam autem haec inter se connexa sunt, & aliud ex alio pendet, ex omnibus recte colligitur aliquid in nobis situm ut praestemus, ut totum nostris viribus peragamus nihil opus, quandoquidem is qui praecipit, hortatur & promittit, idem addit certanti vires. Proinde nullum hîc habent locum sophisticae tricae, *Conditionale proloquium nihil affirmare*. Sed his tam crassis valere jussis explicat nodum quomodo cum absoluta necessitate, cumque natura cohaereat mercedis vocabulum. Cum necessitate coactionis non cohaeret praemium. Quis enim invito dat mercedem, sed cum necessitate immutabilitatis pulchre convenit. Non excutiam hîc quantum intersit inter eum qui facit invitus, & illum qui coactus est ut velit, cum ex se nollet. Nam gratia nolentem & aversum reperit, *Lutherus* assumit duo quae negant Orthodoxi. Primum, quod affirmat hominem gratia praeditum non posse se suis viribus à gratia avertere, cum tot Scripturae locis declaretur diversum, *Manete in dilectione mea*. Et, *qui stat videat ne cadat, Vigilate & orate ne intretis in tentationem*. Stanti dicitur, vide ne cadas: potius dicendum erat, confide non potes cadere, ni se subducat gratia, quam retinere aut amittere non est in tua potestate. Alterum est, quod nos ex divinis Litteris, & ex Ecclesiae prisca traditione credimus, hominis voluntatem agere suis viribus cum agente gratia, quae si nihil agat, cur ille dicitur volens operari, cum nihil operetur, sed tantum patiatur Spiritum in ipso operantem? nam & velle bonum, actio quaedam est. Quod si Spiritus & vult in nobis, & operatur in nobis sine nobis, cur dicimur agere bonum opus? *Naturaliter*, inquit, *sequitur si in aquam mergaris, suffocaberis: si enataveris, salvus eris*. Dissimile exemplum est, in quo conditio tantùm eventum exprimit, in nostris conditio praeceptum habet adjunctum. Nemo dicit, praecipita te in aquam, si feceris peribis. At Dominus dicit, Crede & baptizare, id si feceris, salvus eris. Tolle crucem tuam, id si feceris, exspecta magnam in coelis mercedem. Hinc autem meritum est hominis, quod pulsanti gratiae se praebuerit, rursus quod operanti gratiae suas viriculas accommodet, nec ab ea semet avertat, cum hoc generaliter sit in ipsius potestate. Quanquam non inficior Deum posse ob peculiares causas hanc potestatem eripere.

En alia distinctio: *Si dignitatem*, inquit, *spectas, nullum est meritum: si sequelam, meritum ingens est & praemium*. 124 Cui debitum? divinae gratiae, quae sola dedit bonam voluntatem & perficit bonum opus. Hîc rursum *Lutherus* secum pugnat, dum tribuit homini velle bonum, cum eundem fateatur nihil prorsus agere. Sed testatur se loqui de libero arbitrio seclusa gratia, & utriusque propriam vim inquirere. Dicetur paucis, juxta dogma *Lutheri*, nihil omnino potest, nec

nec in bonum nec in malum, cum nihil sit nisi nomen inane. Secundum opinionem quorundam, nondum ab Ecclesia rejectam, potest per opera moraliter bona eo proficere, ut Deus non sit negaturus auxiliatricem gratiam: juxta opinionem eorum qui plus tribuunt gratiæ, potest semet avertere à pulsante gratia, potest suas vires quantulascunque adjungere cooperanti gratiæ. Proinde non sibi dissidet Diatribe, quod toties falso impingit, sed *Lutherus* sibi non constat, oblitus sui dogmatis, quod ex Diatriba recitavi, ne vel alius posset inficiari, vel ipse posset oblivisci. Ad hunc scopum oportebat omnia sua jacula dirigere. Mihi liberum est, dum argumentor, unam quampiam ex his opinionibus, quas non rejeceram, arripere. Id *Luthero* non est integrum, nisi malit eam, quam sic asseveravit, παλινῳδεῖν. Quam vero totus hic sermo sibi dissidet: *Si sequelam*, inquit, *spectas, nihil est sive bonum sive malum, quod non suam mercedem habeat.* Hanc mercedem quis fert? Homo. Pro bono opere? Pro bono opere. At opus bonum non est hominis, sed solius Dei. Proinde merces Dei dici potest, hominis nequaquam. Tantundem dicendum de malo opere juxta *Lutheri* doctrinam, *Si peccaveris, ibis in gehennam.* Sed homo non operatur malum opus, sed Deus in illo. Hominis tamen merces est gehenna. Nonne merito stupidi vocamur, qui his paradoxis non applaudimus? Cur autem *Lutherus* horret tantopere nomen dignitatis, quod toties occurrit in sacris Litteris. De invitatis excusatoribus dicitur, *non erant digni.* Quare non erant digni? Quia pulsanti gratiæ subducebant sese. Quod si dignitatis nomen videtur adversari gloriæ gratiæ, cum tot scateat distinctionibus, debebat & hîc distinguere dignitatem congruentiæ, à dignitate æqualitatis. Mihi, quod cum aliorum pace, ac sine mea fraude dictum velim, videtur & ante gratiam esse dignitas & indignitas quædam ad gratiam accipiendam. Jubentur Apostoli vicum aut oppidum ingressi, quærere qui essent ibi digni, & apud illos diversari. At dignitatem hanc aliquis referet ad prædestinationem Dei. Hanc Apostoli non poterant ex hominibus discere, quam si cognovissent ex revelatione, non erat opus quærere. Quid igitur quærebant? Quinam essent illic boni rumoris, quod innocenter viverent, neminem læderent, pauperes reficerent. Hos intelligebant esse dignos, quibus offerretur communis Euangelii gratia, hanc judicabant materiam gratiæ capacem, hanc bonam terram, in quam jactum semen adferret fructum copiosum. Nec impii simpliciter nolunt damnari se, cum sciant se damnandos si perseverent, & perseverant volentes, interpretativa, ut ita loquar, voluntate volunt damnari. At servi sunt peccati, nec possunt non peccare. Fateor absque gratia, sed juxta quosdam possunt ambire gratiam & ambitam accipere, juxta alios possunt sese præbere pulsanti gratiæ, quæ nullis deest. Cæterum quod ait pios manere vitam, sive quærant sive non quærant, etiamsi verum esset, tamen erat aut reticendum, ob animos ad malitiam proclives, aut erat aliter dicendum: nunc cum sit sermo falsus, tanto magis est exsecrandus: pugnat enim cum Euangelio dicente, *petite, quærite, pulsate, vigilate.*

125. Cæterum an verum sit eos damnatum iri, qui ob regni cœlestis præmium colunt Deum, quoniam ad hanc quæstionem nihil attinet, non excutiam. Illud indicabo, hæc *Lutheri* verba, *filii autem Dei gratuita voluntate faciunt bonum*, parum quadrant cum illorum paradoxis qui docent, hominis voluntatem nihil agere, nec esse ullum opus hominis bonum. Cujus est opus, nisi facientis? Si Deus solus operatur, non est hominis, si homo facit opera bona, cur non hujus dicuntur opera, quemadmodum revera dicuntur, & sunt aliqua ex parte. Quid autem colligit ex hoc loco, *Venite benedicti Patris mei. Venite* verbum est consolationis. Fateor, sed ea quæ subnectuntur, quia fecistis hæc & hæc, sunt verba meriti. Regnum fuit illis paratum ab æterno, sed iisdem præfinitum erat, ut talia facerent. Jam vero docuimus, imo docuit Ecclesia, nec præscientiam, nec decretum æternum Dei, necessitatem inducere humanæ voluntati, qua de re dicetur & inferius suo loco nonnihil. Quærit, quomodo quis meretur id, quod jam ipsi paratum est antequam nascatur. Dicam, quia qui nondum natus est, jam fecit digna regno cœlorum ei, cui pariter præsentia sunt omnia. Poterat mutare voluntatem? Poterat saltem in malum. Id si accidisset, falsa fuisset Dei præscientia, voluntas impedita. Sciebat, non mutaturum, & si mutasset, jam hoc præscitum erat ac destinatum à Deo. Tandem sicut ante ex persona merentis fecit personam promittentis, ita & hîc invertit Scripturæ verba, quo magis quadrent paradoxo dogmati: *Ut rectius*, inquit, *dicere possimus, regnum Dei potius meretur nos suos possessores, & meritum illic collocemus ubi isti præmium. Regnum enim non paratur, sed parat: filii vero regni parantur, non parant regnum: hoc est, regnum meretur filios, non filii regnum. Sic & infernus suos potius filios meretur & parat, cum* Christus *dicat*, Ite maledicti in ignem æternum, qui paratus est Diabolo & Angelis ejus. Hæc *Lutherus*. Quis unquam audivit talia verborum portenta? Corrigit divinæ Scripturæ linguam, & involvit sensum ambiguitate verbi. Si parare est decernere, quemadmodum Legislator vult esse paratum præmium defensori patriæ, pœnam proditori: an hîc absurde dicetur sibi vir fortis parasse præmium, quia paratum fuerat à Lege cunctis fortiter agentibus? Verùm illic paratum est, quod decretum ac destinatum est, hîc paratur quod virtute acquiritur. Deus paravit ab æterno justis præmia, & eadem homines sibi parant servandis Dei præceptis ejusdem opitulante gratia. Rursus Deus homines ad servanda præcepta parat sua gratia, & homines seipsos parant exercitiis ad pietatem conducentibus. Jam & infernus meretur impios, at ante dixerat Deum etiam mala in nobis operari, ut periculum sit, ne vel Deus mereatur gehennam, vel gehenna Deum. Sic tractat sacram Scripturam, qui nobis objicit quod Scripturam irridemus.

Eadem opera dicet, regnum Dei non quæri, sed quærere. Atque illud ex Euangelio, *Primum quærite regnum Dei*, sic nobis interpretabitur, Nolite quærere vos, frustra quæsituri, sed regnum Dei vos quæret, vos inveniet, velitis nolitis. Res enim meræ necessitatis est, non nostri studii. Item illud Pauli, *Patientia boni operis, quærentibus vitam æternam*, ad hunc explicabit modum, non iis qui ipsi perseverarunt in bono opere, cum nihil operentur, sed quos ipsa vita æterna quæret, etiamsi ne cogitaverint quidem de quærendo. Non solum enim *Lutherus* docet eos nihil agere, qui quærunt vitam æternam piis operibus, verum etiam indignos ea reddi si quærant. Verba *Lutheri* sunt hæc: *Quærunt autem æternam vitam, id est, sunt in ea via, qua pervenient & invenient vitam æternam, ut quærere sit studio niti, & instanti opera eo conari, quod sequi solet ad bonam vitam.* Omitto ferream interpretationem hominis, quam non solum perpetuo respuit Ecclesia, sed etiam sensus hominis communis. Verùm hîc interim appello *Lutherum*, si meminit sui dogmatis, quomodo dicitur studio & instanti opera conari, qui nihil prorsus agit, sed tantum patitur ab agente gratia? An securis & lutum dicitur conari, nitive? Et qui studio instanti nititur ad aliquid, an is absurde dicitur quærere? Addit verba consolationis & exhortationis in hoc adhibita ne defatigentur in laboribus. Quomodo defatigabuntur qui nihil agunt? An periculum est ne Spiritus in illis agens delassetur?

Reliquam battologiam prætermitto, ut pergam. 127.
Non movetur inter nos quæstio, cur Deus velit docere impios præceptis, terrere minis, pios consolari promissis & exhortationibus, cum hæc omnia possit absque verbo: sed cur Deus præcipere voluerit, quæ scit à nobis præstari non posse, etiamsi accesserit auxilium gra-

gratiæ. Cur ad impossibilia tot minas, promissa, blanditias, exhortationes adhibeat. *Posset*, inquit, *nos alere absque pane, at non voluit*. Audio, sed homini dedit potestatem edendi panem. Verùm si porrecto lapide diceret, *comede ut satieris*, tantum ut homini commonstraret quod non possit edere, conveniret exemplum. Hîc rursum illi in quæstione hærenti succurrit adoranda tantum Dei voluntas. Quæ proximo Capite κοκκύζει, Diatriben pugnare secum, quæ probet liberum arbitrium omnia posse sine Spiritus auxilio, jam toties declaravimus esse manifestæ vanitatis. Certe hoc loco mea verba sic habent: *Hæc aut frigida videntur aut supervacanea, si cuncta referantur ad necessitatem*. Ea sic depravavit noster hyperbolus: quid enim illum pudet? *Frustranea, supervacanea, frigida, ridicula, nihil esse quæ dicuntur, nisi libera sit voluntas*. Argumentum de fructibus, quos interpretatur opera hominum, nova securi dissecat *Lutherus*: *Nostra*, inquit, *rectissime dicuntur, quæ non quidem facimus nos, sed ab aliis accepimus. Cur igitur opera non dicerentur nostra, quæ nobis per Spiritum donavit Deus? Christum nostrum dicimus, quem tamen non fecimus, oculos nostros dicimus, pedes nostros dicimus, quos tamen ipsi non fecimus*. Hæc ille. Non negamus opera bona, magis esse Dei quam nostra, pieque adscribi gratiæ, quod sine illa non essent nostra. Verùm *Lutherus* ineptit, cum opera sic vult dici nostra, quemadmodum pedes nostri sunt, quos sine nobis donavit nobis Deus, aut pecunia nostra est, quam aliquis nihil promeritis dono dedit. Domus mea est, quam mihi dedit amicus. At nemo dicit domum opus meum: aut nummum opus meum: aut picturam dono datam opus meum. Neque quisquam vestem dono datam appellat mercedem: præmium, brabium, quibus vocibus utuntur sacræ Litteræ. Cur igitur eadem facta dicuntur dona Dei, & opera nostra? Quia præcipuas partes hîc obit gratia Spiritus, nonnihil adlaboravit nostra voluntas. Id perpusillum est, sed Deus boni consulit, quamvis exiguum, ultra quod præstare nihil queas, & tamen hoc tantum habet momenti, ut nisi accedat, inanis sit in te futura Dei gratia. Ita *Paulus*, qui gratiæ non defuit, *& gratia*, inquit, *Dei in me vacua non fuit*.

128.

129.

130. Ex eò quod *Christus* in cruce dixit, *Pater ignosce illis, nesciunt quid faciunt*, violentus argumentator colligit imo extorquet diversum ei quod probare nitor. *Si nesciunt*, inquit, *ergo nulla est liberi arbitrii vis, ut non solum non queant præstare quod pium est, sed ne nosse quidem*. At *Lutherus* nos docuit, per Legem esse cognitionem peccati. Certe Legem noverant plurimi ex his qui Dominum adegerant in crucem. Si *Pilatus* sciebat esse innoxium, quomodo latebat hoc Pharisæos, Scribas, & *Annam*, *Caipham*que? Sciebant igitur & nesciebant: Justum esse sciebant, Deum & hominem esse nesciebant: arcanum illud Dei consilium, quò decreverat redimere genus humanum, ignorabant, teste *Paulo* 1. *Cor.* II. *Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent*. Et hic est sermo caritatis, quæ venatur etiam ignoscendi causas. Qualis est *Petri* Act. III. *Et nunc scio fratres quod per ignorantiam fecistis sicut & principes vestri*. *Lutherus*, qui pro mercede interpretatur eventum non exspectatum, pro merito promissionem, non finit nos interpretari de ignorantia non malitiosa sed mixta cum infirmitate, cui summa caritas vult ignosci. Sed demus ex hujusmodi locis maxime probari somnium esse liberum arbitrium, mera necessitate geri omnia, quî cohæret quod sequitur, *Pœnitemini igitur & convertimini, ut deleantur peccata vestra*. Hæc *Lutherus* ita interpretabitur, *pœnitemini*, id est, Deus aget pœnitentiam, *& convertimini*, id est, Deus convertetur ad vos, *ut deleantur peccata*, id est, hoc velitis nolitis sequetur, ut deleantur peccata, quæ vos non fecistis, sed Deus operatus est in vobis. Sed redeo ad verba, *Ignosce illis*. Quis orat ignosci illis, qui nihil prorsus agunt nec in bonum nec in malum? Nemo petit veniam securi, si pro trabe vulneravit tibiam secantis: nemo petit veniam infanti, si foria contaminavit puerperam. Qui dicit *ignosce*, fatetur esse peccatum: qui peccatum elevat ignorantiæ prætextu, aut in exemplum immensæ misericordiæ excusat quæ non sunt excusanda, aut sentit ignorantiam culpandam quidem, sed tamen ob errorem admixtum, ignoscendum si resipiscant. Sic *Petrus* prius commemorat & exaggerat facinoris immanitatem, *Vos autem sanctum & justum negastis, & petistis virum homicidam donari vobis, auctorem vero vitæ interfecistis*. Hoc est vinum infusum vulneri sanando, mox infundit oleum, *Scio quod per ignorantiam fecistis*, *Pœnitemini & convertimini*. Demiror hominem tot distinctionibus extemporariis abundantem non distinxisse hîc vocem caritatis à voce severitatis. Altera dicit, *nesciunt quid faciunt*, Altera, noluerunt intelligere ut bene agerent. *Et qui prædicas non mœchandum mœcharis?* Et, *servus sciens voluntatem Domini nec faciens, plagis vapulabit multis*. Ac vehemens orator asseverat nullum adferri posse locum, qui magis totum demoliatur liberum arbitrium, quam hunc quem adduxi pro libero arbitrio. *Nesciunt*, interpretatur, scire non possunt, multo minus facere, urgens interim propositiones hyperbolicas, *liberum arbitrium, aut ex se posse totum, aut omnino nihil posse. Si voluntas hominis est aliquo modo libera, Spiritus nihil est, si Spiritus est, nihil est hominis voluntas*: & *sequela pugnat cum probabili opinione*. Et post hujusmodi næni as triumphat: *Verùm sic*, inquit, *audire & tractare divina verba arguit animum, qui sit insignis contemtor Dei & hominum, qui prorsus nullam mereatur patientiam*. Nec interim illius refert, quod hæc convitia recidunt non in me tantum, sed in universos Ecclesiæ Doctores, qui omnes sunt insignes contemtores Dei & hominum, *Lutherus* insignis cultor Dei & doctor hominum. *Lutherus* dicit hominem nihil agere nec in bonis nec in malis, nisi quemadmodum agit securis in manu fabri: at qui petit ignosci fatetur peccatum, & qui peccat, aliquid agit, aliquid commeruit mali, quod deprecatur intercessor. Et tamen *Lutherus* asseverat hunc locum nihilo magis facere adversus ipsius dogma, quam si citassem, *Deus requievit die septimo ab operibus suis*. Ex quo sane loco probabilius statueretur liberum arbitrium, quam *Lutherus* ex verbis imperandi colligit hominem nihil posse.

Proximo Capite mirus iterum κοκκυσμός est, quem referre tædet. De re paucula dicentur. Demiratur hebetudinem Diatribes, quæ locum citet ex Joanne: *Dedit eis potestatem filios Dei fieri*, &c. cum nullum sit fulmen efficacius ad elidendum liberum arbitrium. Dic argumentum. Quid opus est, nonne audis, *fieri*? de opere nulla mentio. *Homo fit filius Dei, non se facit*. Ita-ne cum dicitur puero, cui provisum est de libris, præceptore & viatico, *ecce data est tibi potestas ut fias vir doctus*, intelligimus eum subito transformandum in hominem doctum, nullo studio? O mirum verbum *fieri*, ô nos cæcos, qui hæc tam perspicua non viderimus! Sequitur autem, *iis qui credunt in nomen ipsius*. Quæro an credere sit aliquod opus, si est, utique fit operis mentio. Porro cum fides sit fons bonorum operum, qui fontem nominat satis indicat cætera. Sed fides, inquiet, est gratuitum Dei donum. Ubi igitur locus libero arbitrio? Adeo locus est ut per liberum arbitrium homo pulsantem fidei gratiam possit excludere, possit amplecti, nisi quid obstet aliud, & acceptam possit amittere. Hoc inficiatus *Lutherus* confugiet ad arcanam illam voluntatem Dei. Audi, lector, Diatribes sequelam, hoc loco sic colligit: *Quomodo datur potestas ut filii Dei fiant, si nostræ voluntatis nulla est libertas?* Audi nunc *Lutheri* depravationes: *Diatribe instat, liberum arbitrium omnia posse, parata pronuntiare frigidum & ridiculum esse verbum* Joannis. Et post, *Tanta est Diatribes hebetudo, ut nihil prorsus inter promissionis & legis verba discernat*. Hoc ita probat, quia tam ex præceptis, quam ex promissis colligo argumenta constituendi liberi arbitrii. Hæc ille. An hoc est nihil discernere, ex utroque colligere 131.

ligere argumentum? Ubi voco præceptum promissum, & contra? Et si promissa cohærent præceptis, cur ex promissis absurde colligitur idem quod ex præceptis? Nec meminit hîc argumentari me, nondum definire. Nec reputat hæc convitia, quæ deblaterat in Diatribam, recidere in probatissimos Ecclesiæ Doctores, qui ex iisdem locis eodem modo ratiocinantur. Ut affatim hîc helluo semet explevit ingurgitavitque convitiis. Post hæc subito fit Deus & judicat de animo meo: *Sed facile*, inquit, *toleratur hac absurditas, si consideretur, quam alieno animo & contemtore Diatribe disputet, ad quam nihil attinet, gratia stet vel cadat, jaceat vel sedeat, tantum ut inanibus verbis in odium causæ serviatur tyrannis.* Hæc ideo retuli, quo lector oculis perspiciat, qui spiritus agat *Lutherum*, tam impudens in mentiendo, tam impius in judicanda aliena conscientia, tam credulus quorumlibet delationibus, tam contumeliosus in Ecclesiæ Doctores & Orbis Monarchas. Fateor, impulsu Principum scripsi de libero arbitrio, sed in nullius gratiam prodidi causam fidei. Possem pro falsis convitiis vera regerere, sed malo considerare quid lectori gratius, quid me dignius sit, quam quid mereatur effrenis *Lutheri* maledicentia. Neque vero me clam est, quis sine *Christo* frater hæc ad illum perscripsit, ansa mentiendi sumta ex nostris colloquiis; hoc est familiaritatis indultæ præmium. Neque me fugit, cujus litteris instigatus ipse susceperit hanc triumphalem disputationem. Qui perpulit, sibi videtur admodum urbanus, regiumque facinus credidit *Lutherum* in *Erasmum* provocasse. Alter, qui ex familiaritate sibi visus est nosse *Erasmum*, homo vanus & perfidus, non hîc tantum *Thrasybulus* dici potest.

132. Sed tandem delassatus transit ad loca, quæ videntur statuere liberum arbitrium, sed in medio relictis compluribus locis ex *Paulinis* Epistolis, quæ multo vehementius premebant dogma *Lutheri*, quam quæ ex aliis Scripturæ locis recensueramus. Hæc si studio præteriit, diffidit suæ causæ: Sin quia vel pertæsum est, vel non vacavit ad singula respondere, poterat hoc incommodum effugere, si parcius usus fuisset convitiis & κοκκυσμοῖς suis. Quanquam quid retulisset ad omnia respondisse, si respondisset, quemadmodum hactenus respondit, paradoxa paradoxis, veluti linum lino, connectens? *Lex non agit cum hominis voluntate; tantum indicat peccatum, quod nullo modo vitare potest, itaque preparat hominem gratiæ. Verba indicativa, subjunctiva, optativa, nullam indicant in homine facultatem; sed potius declarant eum nihil omnino posse nec in bonum, nec in malum: Aliud velle Deum crucifixum, aliud Deum qui inhabitat lucem inaccessam: mercedem, præmium, brabium similesque voces non referri ad operam aut officium præstitum, sed tantum significare sequelam, id est, eventum, & seu velis seu nolis, necessario sequuturum. Meritum non significat officium cui debetur premium, sed promissionem Dei gratuitam; Ut cum dicimus* merita sanctorum, *intelligamus promissiones Dei, quibus illos nihil promeritos, neque promereri volentes, consolatur, ne delassentur, hoc est, ne Spiritus in eis omnia tum faciens, tum patiens deficiat. Legem non convenire pios ac mites, sed tantum impios ac feroces:* Contra, *promissiones & exhortationes tantum convenire pios, quibus, sive quærunt sive non quærunt, paratum est regnum cœlorum. Et quærere in Litteris sacris non declarat precibus & piis factis ambire vitam æternam: Absit, sed esse in ea via, quæ volentem nolentem ducit ad regnum cœlorum. In contrariis nihil esse medium, ut si voluntas dicatur libera, necesse est eam ex suis viribus absque gratia posse omnia; Sin minus, nihil omnino potest, nec in bonum nec in malum. Si quid omnino potest hominis voluntas, Spiritus nihil est. Si Spiritus est, nihil omnino est libertas humanæ voluntatis. Operari significat operantem Spiritum pati: Agere significat agi rapique. Reddes unicuique secundum opera ejus,* hoc est, *secundum opera non sua, quæ Deus gratis donat homini. Impii merentur gehennam,* id est, *gehenna meretur eos.* Et, *regnum paratum est piis,* id est, *regnum parat pios. Currit in stadio,* id est, *Deus in ipso currit in stadio. Certat in agone, in quo Deus certamen peragit:* & *apprehendis bravium, cui gratis datur nihil agenti, ne optanti quidem. Deus neminem tentat,* id est, *Deus prædicatus neminem tentat, sed Deus non prædicatus etiam impellit ad peccandum, imo ipse peccatum operatur in homine.* Item quod est apud *Joannem*, *sanctificat se*, exponet, patietur Spiritum, ipsum sanctificantem, quem patitur velit nolit. Et apud *Paulum*, *qui se emundaverit, emundaverit* verbum mere passivum est. Quod ait *Petrus*, *omnem curam subinferentes*, interpretabitur *Petrum* loqui more Dei crucifixi. Rursum quod ait *Petrus*, *Quapropter fratres magis satagite, ut per bona opera certam vocationem vestram & electionem faciatis*, exponet, Spiritus Sanctus sine vobis aget in vobis, ut per ipsius bona opera capiatis vitam æternam, ad quam vos non deberis respicere, sed tamen non quærentibus parata est. Evolve totam Scripturam, nulla est pagina, quæ non habet aliquot loca, quibus opus est tali interpretatione, si recipimus *Lutheri* dogma de mera necessitate.

Jam ad sui dogmatis confirmationem. Feliciter expugnatis muscis, causam suam aggreditur, denuo præfatus, verba subjunctiva, optativa, imperativa, nihil facere pro libero arbitrio, multo minus exhortandi, cum demonstrarim ex verbis exhortandi, pollicendi, obsecrandi certius colligi nostram voluntatem aliquid agere, quam ex nudis præceptis. Recinit & illud mendacium, Diatriben inter argumentandum tantum tribuere libero arbitrio, ut sine gratia possit omnia. Objicit alicubi mihi falso, quod ex indefinita fecerim universalem. Ad hunc lapidem ipse perpetuo impingit, *Voluntas hominis potest aliquid, ergo sola potest omnia.* Præmittit autem unam machinam, qua demoliatur omnia, etiamsi tria millia testimoniorum adduxeris ex sacris Litteris pro libero arbitrio. *Paulus* Roman. VIII. scribit pios Spiritu Dei agi, non libero arbitrio. Ubi *Lutherus* didicit istam Dialecticam? *Navis agitur velis, ideo non impellitur & æstu*? Quoties jam diximus voluntatem hominis actam agere? Itaque fatemur & nos pios agi Spiritu Dei, sed negamus quod addit *Lutherus*, eos sic agi rapique, quemadmodum à fabro agitur serra & securis. Mira vero felicitas filiorum Dei, si hoc sunt Spiritui Sancto, quod securis est fabro! Ne id quidem dixit *Paulus*, quod asseverat *Lutherus*, etiam impios agi Spiritu Dei. Etenim si pii ideo dicuntur agi Spiritu, quod Spiritus solus in illis operetur omnia bona, quid obstat, quo minus idem dicatur de impiis, in quibus, ut *Lutherus* docet, idem Spiritus operatur omnia mala? Nam voluntas hominis & in bonis & in malis tantum patitur agiturque, non operatur agitve. Hic tamen vult ingenuus videri, dum agnoscit sua verba, quæ Diatriba recitat ex ipsius assertionibus. Quanquam quid laudis est, ea non inficiari, quæ quis scripto publicavit? Et tamen illa me non sine causa recitasse declarat eventus. Quidam enim soliti *Lutherum* in omnibus defendere, cum legissent hunc Diatribæ locum, fassi sunt se nunquam credituros fuisse *Lutherum* hoc sentire, ni verba ipsius ut habent recitassem. Proinde eadem hîc referam. Sic autem habent: *Unde & hunc articulum necesse est revocare. Male enim dixi, quod liberum arbitrium ante gratiam sit res de solo titulo, sed simpliciter debui dicere, liberum arbitrium est figmentum in rebus, seu titulus sine re, quia nulli est in manu cogitare quippiam boni aut mali, sed omnia, ut* Wiclephi *articulus*, Constantiæ *condemnatus, recte docet, de necessitate absoluta eveniunt.* Ad hoc dogma debebat *Lutherus* detorquere quæ citat Diatriba, potius quam ad probabilem opinionem, quanquam illic nihil est, quod cum opinione probabili pugnat, nisi accedat *Lutherus* interpres. In pugna satis erat utcunque dejecisse adversarium. Cætera per otium componi poterant. Hæc autem est illius argumentationis clausula, quam totam *Lutherus* expendit ad somniatam ab ipso quandam opinionem. *Hac*, inquit Diatribe, *tam multa non sine causa* 133.

causa moverunt eruditos ac sanctos viros, ne in totum tollerent liberum arbitrium, tantum abest ut Spiritu Satanæ fuerint instigati, sibique damnationem accersierint, fidentes operibus suis. Vel hinc *Lutherus* homo tam perspicax intelligere poterat quid egerim illis testimoniis: nimirum non omnino nihil agere voluntatem hominis, nec eos qui statuerunt liberum arbitrium sic fisos suis operibus, ut exclusa gratia, sibi damnationem accersierint, id quod nusquam non inculcat *Lutherus*.

134. Præstat autem omittere præludium hominis plusquam Thrasonicum, *Hactenus*, inquit, *præcessit fumus hominis*, quasi nos è Scripturis nihil attulerimus, nunc audiemus fulgura & tonitrua Dei, id est, interpretationes *Lutheri*, multo præstantiores iis, quas ex eodem hactenus audivimus. Incessit quod tam multos Scripturæ locos citarim pro libero arbitrio, cum prætermiserim innumerabiles, interim irridens homo festivus, sanctos & sanctas omnes, qui tribuerunt aliquid libero arbitrio. Quin his tam lepide dictis applauditis *Lutherani?* Si plausum dederitis, audietis lepidiora: *Nisi vero*, inquit, *Spiritus Sanctus Rhetoricæ aliquantulum gnarus esset, periculum erat, ne tanta simulati contemtus arte fractus prorsus de causa desperaret, & palam libero arbitrio concederet ante tubam.* Nonne hæc mire festiva sunt? Nunc *Thrasonismum* accipe: *Sed ego*, inquit inferius, *succenturiatis illis duobus locis, ostendam & nostras copias, quanquam ubi talis est fortuna pugnæ, ut unus fuget decem millia, nullis opus est copiis. Si enim unus locus vicerit liberum arbitrium, nihil ei profuerint innumerabiles suæ copiæ.* Non respondendum est ad singula, ne scurrilitatis inter nos certamen susceptum videatur, non causæ. Quas copias adducit *Lutherus?* Et unde? Nonne ex sacris Litteris? Unde ego produxi meum exercitum? Nonne ex iisdem? Quomodo igitur unus miles *Lutheranus* fugabit decem millia? An Scriptura prosternet Scripturam? Non, sed una falsa *Lutheri* interpretatio, si fuerit commodum, subvertet universam Scripturam, quanquam ad id quot strophis utatur, jam satis demonstratum arbitror. Si Diatribe produxisset *Aristotelis* testimonia, erat aliquid quod jactat *Lutherus;* nunc ista in Scripturam sacram stolidissime, ne dicam impie, dicuntur, cum certamen non sit inter Scripturam & Scripturam, sed inter interpretationem omnium Ecclesiæ Doctorum & *Lutheri* cum paucis aliquot ab Ecclesia damnatis. Ille dicet omnes insanisse actos Spiritu Satanæ, se Sancti Spiritus afflatu verum Scripturæ sensum afferre. Hoc si persuadet, vicit. Sed interim friget *Thrasonismus*, ut omittam frigidum jocum de Spiritu, non omnino rudi Rhetorices. In nullos enim libentius jocatur *Lutherus*, quam in Divos & Spiritum Sanctum, si quando libet exporrigere frontem.

135. Audiamus igitur Dei fulmina, quæ proferet *Lutherus*. Ex his, quæ videntur funditus tollere vim liberi arbitrii, duo præcipua loca sunt, quorum alter est de eo, quod Dominus induravit cor *Pharaonis*. Habetur autem Exodi IX. tractatur ab Apostolo in Epistola ad Romanos Cap. IX. qui adducit & illud ex Exodi XXXIII. *Miserebor cujuscunque misereor, & commiserabor quemcunque commiseror.* Hujus quæstionis difficultatem quoniam *Origenes* explicat tropo, quo dicitur perdere filium qui peccantem non statim corripuit, *Lutherus* tractat locum communem contra tropos. Habent enim Rhetores hujusmodi sententias, quas in utramque partem pro causæ commoditate tractare solent, ut testibus credendum, & testibus non credendum; tormentis credendum, tormentis non credendum. At *Lutherus* ipsos etiam Rhetores superat. Nullus enim Rhetor in eadem causa tractat utramque loci partem, sed in diversis: *Lutherus* in eadem causa vult plurimum valere tropos, quoties patrocinari videntur ipsius dogmati: & rursus exsibilat tropos, quoties pro adversario faciunt. Sed hoc facit veluti suo jure. Illud iniquum, quod Diatribam accusat, quasi illa troporum sit repertrix, cum nihil sit in Scripturis usitatius,

A quam tropis effugere sermonis absurditatem. Præter causam igitur incusaret Diatribam, etiamsi suos adferret tropos, nunc cum adducat à probatis Ecclesiæ Doctoribus proditos, multo facit iniquius. Non igitur iniquum postulat Diatriba, si jus utendi tropis postulat, adversus eum qui se tropis tuetur. Nunc conferamus troporum genus. *Lutherus* adfert suos abhorrentes à consuetudine sensuque communi, Diatriba profert è probatis Auctoribus consentientes cum more sensuque communi, cui se Scriptura libenter attemperat: & Diatriba tropos inducit, ubi Scripturæ voces abhorrent à sensu communi, *Lutherus* adducit, ubi Scriptura maxime consentit cum natura sensuque communi,

B quo sensum inducat suum, & à Veterum opinione, & à communi mortalium consensu simpliciter abhorrentem. Audi tropos *Lutheranos*, quos ipse nescio an dignetur agnoscere: *extende manum tuam ad id quod volueris*, id est, gratia extendet manum ad quod ipsa voluerit. *Facite vobis cor novum*, id est, gratia faciet vobis cor novum. *Serva mandata*, id est, tu non potes servare mandata, sed hoc scito, te non posse: reliquaque quæ supra commemoravimus, de mercede, merito, præmio, brabio, certamine, cursu, quæ omnia *Lutherus* per tropos durissimos, & à communi loquendi usu alienissimos præter Orthodoxorum auctoritatem interpretatur, utcunque postulat dogmatis quod defendit ratio. Quis

C unquam Poetarum, apud quos est magna troporum licentia, dixit, *fecit adulterium*, id est, alius in eo fecit, aut *egit remum*, id est, à remo actus est. Aut *retulit illi mercedem pro meritis*, id est, donavit illi munus, non ob aliud nisi quia decreverat promiseratque se daturum, cum ille nec egerit quicquam, nec promeritus sit. Hujusmodi tropis cum causam suam tueatur *Lutherus*, tamen me Proteum vocat, qui tropis & longe modestioribus, & ab Orthodoxis scripto proditis utar, si quando huc impellit absurda sermonis species. Quod genus est, cum Deus summe bonus dicitur indurasse cor Regis, ut per illius malitiam illustraret suam gloriam, & illud *Hieremiæ*, *Seduxisti me*

D *Domine, & seductus sum.* Non est igitur eadem ratio troporum, quos ex se durissimos ac violentos comminiscitur *Lutherus*, & meorum quos ab antiquis traditos & agnoscit usus loquendi communis, & similium in Scripturis locorum collatio comprobat. Proinde verissimum est quod dicit, invalidam fore Scripturarum auctoritatem, si cuivis liberum erit tropis & sequelis commentitiis earum verba quocunque libitum fuerit trahere.

Sed posteaquam elusit tropos, aggreditur alterum 136.
locum communem, adversus *Origenem*, cujus errori si quid delinquit, duplici nomine debetur ac datur venia. Primum, quod inquirens scripsit ista, non definiens:

E deinde quod priscis temporibus, quibus adhuc fas erat de multis dubitare, de quibus nunc ambigere fas non sit. Fatemur *Origenem* aliquoties allegoriis ludere, sed quid hoc ad hunc tropum, qui non habet allegoriam? Hoc *Origenis* commentum approbavit Ecclesia, sequitur cum Orthodoxis *Hieronymus*. Jam tropus in crimen vocatur, qui fuerit in causa, ut *Ariani* fecerint *Christum* Deum putativum. Quin potius Apostolus *Paulus* in commune crimen vocatur, qui Satanam vocat Deum hujus seculi, & fatetur esse multos, qui nominantur Dii, & sunt. Et Psaltes mysticus appellat Deos Gentium, quod pro Diis haberentur. Et *Christus* ipse probat hunc versiculum, *Ego dixi, Dii estis,*

F *& filii excelsi omnes.* Postremo, quod quidam ab ipso dissentiunt de Eucharistia, tropis imputat. Nec hoc contentus, pronuntiat ab ipso observatum, *omnes hæreses & errores in Scripturis non venisse ex simplicitate verborum, sed ex neglecta simplicitate verborum, & ex affectatis proprio cerebro tropis aut sequelis.* Si dixisset *multos errores*, tolerari poterat: impudenter dixit *omnes*, cum maxima pars hæreseôn nata sit, nec ex tropis, nec ex verbis simplicibus, sed ex Philosophia Græcorum, qua quidam infecti verius quam imbuti, veniebant

bant ad tractandas sacras Litteras. Certe negari non potest *Anthropomorphitas* ex simplicitate verborum ac troporum inscitia hausisse errorem suum, qui quia legerant Dei manus, pedes, brachia, cor, oculos, credebant illum corporeum, humanis constare membris, ac proinde irasci, furere, misericordia commoveri, pœnitere, gaudere, dolere, cum harum affectionum nihil cadat in Deum. Similiter declamat in sequelas. Quid igitur sibi vult *Lutherus*, excludi tropos omnes, una cum sequelis? Non opinor, sed idoneos vult recipi, ineptos rejici, dubios examinari. Itaque præscribit nobis regulam, quam secuti id possimus efficere. Negat in Scripturis vel sequelam vel tropum ullum admittendum, nisi id cogat circumstantia verborum evidens, & absurditas rei manifesta, in aliquem fidei articulum peccans, sed ubique vult inhæreri simplici puraque & naturali significationi verborum, quam Grammatici & usus loquendi habet, quam Deus creavit in hominibus. Accipio præscriptum, modo nobis definiat, quid sit articulus fidei: ad hæc distinguat inter allegoriam, qua subvertimus sensum historicum sive grammaticum, & eam, qua moralem sensum tractamus manente ceu fundamento sensus grammatici. Hoc facto, conferemus tropos *Lutheri* cum nostris, expensuri utri magis quadrant ad sensum communem, & utros suaserit sensus absurditas. Quis unquam sensu communi sic accepit omnes leges publicas civitatis, ut imperando nihil aliud declararent, nisi cives non posse quicquam præstare eorum quæ præscribuntur, nec in aliud valere minas legum? Aut quæ coegit absurditas *Lutherum* in tot millibus locorum, quæ vel præcipiunt, vel territant, vel minitantur, vel expostulant, vel objurgant, vel pollicentur, vel blandiuntur, vel exhortantur, à simplicibus verbis recedentem, ad tropos inauditos confugere? *Sequela*, inquit, *docet hominem omnia servare posse suis viribus.* Hæc est *Lutheri* sequela. Imo sequitur, hominem posse cum auxilio paratæ gratiæ, & hominem Legis violatorem jure plecti, per cujus voluntatem steterit, quo minus potuerit servare. Verùm aliter non poterat suum dogma tueri, quod absurdum, absurdioribus tropis ac sequelis defendit. Quis sensus communis sic interpretatus est, eum nihil agere ut fiat pater, cui ducta uxore data est potestas, ut fiat pater? Tales igitur tropos, tales sequelas recipiemus, cætera rejiciemus. Si sensum communem, quo *Lutherus* exponit Scripturas, Deus creavit in omnibus hominibus sanæ mentis, quid dicemus de tot millibus eruditorum hominum, qui secus interpretantur Scripturam, quam *Lutherus*.

137. Verùm audiamus quod adfert exemplum regulæ, quam modo nobis præscripsit. Sed interim amoliar calumniæ crimen, quod impingit meæ Diatribæ. Negat se meminisse, ubi sit tam violenta Scripturarum usus tractatione, *extende manum*, id est, gratia extendet, &c, *facite vobis cor novum*, id est, gratia faciet vobis cor novum. *Licet*, inquit, *Diatriba publico libello me sic traducat tropis scilicet & sequelis distenta, & illusa, ut non videat quid de quo loquatur.* An *Lutherus* hìc videt quid de quo loquatur? Cum in principio disputationis nominarim auctores sententiarum quas rejicio, deinde quas in medio relinquo, postremo cum quibus certamen ineo, quo sensu communi *Lutherus* rapit ad se quicquid ibi dicitur? Certe *Carolstadium*, cujus illa sunt, in ingressu nominaram, hic nullius nomen edo, quo quisque quod suum esset agnosceret. Si erat hoc alienum, cur alieno tacto ulcere, vociferatur ipse? Et homo tenere cavens famæ suæ queritur se traduci, si dicatur ad hunc modum interpretatus Scripturam, cum habeat multo his duriora de fabro & securi. Et interim ignoscit sibi, quod me toties appellat atheon, *Epicurum*, blasphemum, irrisorem sacrarum Scripturarum. His enim salibus sibi festivus non contumeliosus videtur. Quem obsecro locum hìc habebat, *Non videt quid de quo loquatur?* Et addit lepidum jocum, *tropis* scilicet *& sequelis distenta & illusa.* Quis non videt hæc sine mente scribi, nec agere *Lutherum* cum hæc scribit, sed agi spiritu quodam maledicentiæ? Si non meminit, an hæc scripserit, cur impingit Diatribæ falsi crimen? Perinde quasi quis intendenti furti crimen respondeat, non memini me furtum istud admisisse, proinde tu me falso insimulas. Qui negat se meminisse, propemodum agnoscit, quod objicitur. Itaque ridicule *Lutherus* criminatur Diatribam, cum fateatur se dubitare scripserit talia, nec-ne. Nunc etiam si certum sciret se nihil istiusmodi scripsisse, tamen impudenter ad se rapit, cum in Diatriba cum pluribus agam, quam cum uno, nec *Lutherum* usquam appellem, quemadmodum hanc totam convitiorum farraginem ad me nominatim scripsit in gratiam sodalium & sophistarum. Sed audiamus molliorem interpretationem: *Hæc verba*, extende manum, *verbis simpliciter ut sonant acceptis, seclusisque tropis & sequelis, nihil aliud significant, quam quod exigitur à nobis extensio manus, significaturque quid facere debeamus, ut est natura verbi imperativi apud Grammaticos & usum loquendi.* Imo si *Lutherus* excludit omnes tropos, non præcipitur actio, sed tantum porrectio manus, cum in agendo toto corpore sit opus. Jam cum ad Dei proximique caritatem non sit opus extensione manuum, sed affectu cordis, seclusis omnibus tropis locus hic non pertinebit nisi ad ea præcepta, quæ solent una manu peragi. Verùm hactenus tropum recipit, ut excludat sensus absurditatem, sed nihilo minus absurdum est, quod *Lutherus* à simplicitate verborum recedens suis tropis interpretatur. An usquam apud Grammaticos (nam hos appellat judices) *merces* significat eventum, nulli merito debitum? An apud ullos litteratores *meritum* significat promissionem doni? An *quærere vitam*, significat esse in via quæ tendit ad vitam, cum ipse vitam non quæras, ut jam homo pie vivens nihilo magis dicatur quærere vitam æternam, quam securis quærere *Romam*, quæ gestatur abs quopiam in via quæ perducit *Romam*. Et hi sunt tropi *Lutherani*, hæ sunt sequelæ, quas nobis obtrudit invitis Grammaticis, reclamante sensu communi. Et ad hos tropos, has sequelas, torquet non tria quatuorve Scripturæ loca, sed universam prope Scripturam sacram. Lex humana dicit, *Liberi parentes alant, ni fecerint vinciantur.* Urge sensum Grammaticum. Quid præcipit lex? tantum ut detur cibus ac potus. De tecto, de vestitu, cæterisque vitæ necessariis nulla mentio. Verùm sensus communis intelligit præcipi liberis, ut parentibus destitutis suppeditent, quicquid ad vitam tuendam pertinet. Et si forte defuerit unde id faciat filius, sensus communis interpretatur, hoc quoque legem præscribere, ut vel industria vel amicorum ope paret sibi, quo parenti subveniat. Objiciunt declamationum Scholæ de infante in vincula conjiciendo, quod parentem non aluerit, verùm sensus hominum communis interpretatur legem non minari vincula liberis, qui nullo modo possunt præstare quod imperat. Item sensus communis colligit legislatorem hoc velle fieri, quod præscribit. Nihil horum *Lutherus* recipit in præceptis Dei, sed tantum occinit nobis, verba imperativa, optativa, & subjunctiva non declarare quid possit homo, sed quid debeat, vehementer ipse discrepans à sua lege, qua nobis præscribit, ne discedamus à verbis simplicibus, & sensu communi, nisi evidens absurditas cogat ad tropos confugere, ipse quo excludat sensum verborum simplicem, cum sensu communi congruentem, comminiscitur tropos & sequelas prodigiosas: nec hoc contentus, affingit Diatribæ meæ sequelas, quas nunquam somniavit, *Extende manum tuam*, id est, potes vi propria extendere manum. *Facite vobis cor novum*, id est, potestis facere cor novum. *Credite in Christum*, id est, potestis credere, & cætera. Et ob has sequelas, quas ipse de suo capite pro suo fingit arbitratu, miris convitiis flagellat Diatribam, cæcam, ebriam, stertentem, oscitantem, stupidam, sui oblitam,

cum Diatriba non aliud colligat ex imperandi verbis, quam nonnihil esse situm in nostra voluntate, ut gratia Dei in nobis non sit inanis, excludaturque mera rerum necessitas. Sic ratiocinatur *Augustinus*, cui solet deferre *Lutherus*, & cujus opinionem se jactat sequi, & male audit Diatriba, quasi prima tales commenta sit illationes. At dissimulat interim, quibus modis tractat ipsum *Joannes Roffensis* Episcopus; quibus alii complures. Sed visum est illi catum consilium, bilem omnem, omnes sales in Diatribam effundere, haud cogitanti qualem artificem provocasset, si mihi libuisset par pari referre.

138. Verùm repetit nobis alium nodum, quod stringat *Protehm*. Nam hac facetia mire delectatur, *Empusa* veriùs quam *Proteus*: *Proteus* enim vehementer constrictus edit vera, *Empusa* nihil aliud est quam *Empusa*, vanum & inane spectrum. *Non satis est*, inquit, *dicere, potest esse tropus, demonstrandum est necessariis argumentis inesse tropum*. Age, cum extra controversiam sit in sacris Litteris innumerabiles esse tropologias, quemadmodum *Lutherus* à nobis exigit, ut demonstremus argumentis necessariis inesse tropum, vicissim exigemus ab ipso, ut talibus argumentis doceat non subesse tropum. Objiciet nobis simplicem litteram, à qua nefas sit recedere, nisi cogat evidens absurditas. Primum, hoc quod assumit manifeste falsum est; alioqui quod dicitur in Precatione Dominica, *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*, juxta litteram simplicem nihil à Deo petimus nisi panem, cum ipse etiam *Lutherus* fateatur nomine panis contineri quicquid ad vitæ necessitatem pertinet. Hic habes protinus tropum, ad quem fortassis aliqua cogit necessitas. Sed quæ necessitas cogit, ut sub nomine panis intelligamus gratiam spiritualem, & corpus Dominicum? Atqui hunc sensum *Lutherus* putat esse præcipuum, nec in hoc dissentit ab Orthodoxis. Habes alterum tropum, ad quem nulla compulit absurditas. Verùm hic suæ causæ serviens alias præscribit leges. Jam ostendi sensum evidenter absurdum, & abhorrentem à sensu communi, nec ferendum piis auribus, redegisse nos ad tropi refugium. Quis enim ferat Deum summe bonum, indurare cor Regis, ut per illius exitium illustraret suam gloriam? Verùm *Lutherus* negabit hic esse sensum absurdum, quanquam ita visum est non solum communi sensui, verum etiam Ecclesiæ proceribus ac populo, idque ut doceat, confugiet non solum ad absurdissimos tropos, verum etiam ad Deum non prædicatum, cujus voluntatem jubebit adorari, vetabit inquiri: nec tamen hoc docere dignatur argumentis necessariis, an hic sit locus voluntati adorandæ, cum à nobis exigat, ut necessario demonstremus in Scripturæ verbis esse tropum, interim exclusa veterum omnium Orthodoxorum auctoritate, quam nobis ne tantulum quidem vult in causa suffragari, cum ipse *Hussos* & *Wiclefos* citet auctores. Proinde si largimur uni *Luthero* parem cum omnibus Ecclesiæ Doctoribus interpretandi facultatem, nihilo secius duplici nomine reddetur anceps auctoritas Scripturæ, neque quicquam nobis profuerit *Lutheri* regula, etiamsi vera foret. Primùm enim erit controversum, an locus requirat tropum, nec-ne, & an evidentem habeat absurditatem, ut ad tropologiæ præsidium oporteat confugere: deinde si tropus conceditur, ambigetur hic an ille tropus sit admittendus: nam & hinc non infrequens est inter interpretes dissensio. Postremo, si *Lutherus* hærens in vado quæstionis, confugiet ad arcanam voluntatem, an audiendus erit? Quis igitur erit controversiæ finis? Quis? Ut aut miraculis comprobemus tropum nostrum, aut certissimis argumentis. At miracula potius exigenda sunt ab his, qui paradoxa proferunt adversus omnium seculorum consensum. Quanquam & miracula patent calumniæ. Sed quæ tandem argumenta sunt certissima? Quid enim est tam certum, quod *Lutherus* non rejiciet, si causæ ipsius refragetur? Si nos destituimur, meminerit ipse præstare quæ nobis præscribit. Commonefacit hic denuo me pacti, quod tale est interim, ut omnes intelligant, me legibus iniquissimis contendere cum homine, videlicet, ut mihi ne tantulum quidem prosit, quicquid Ecclesiæ probatissimi Doctores, quicquid Scholæ Theologorum, quicquid Synodi quamvis generales interpretatæ sunt ac definierunt. Qui has leges recipit, commodus est concertator: qui exigit ac præscribit, etiamsi vincat, non videbitur vicisse, nihilo magis quam si quis pugnet cum exarmato, ipse suis armis undique munitus. Verùm magis ingenuum est, quod hic sine fuco pronuntiat, inter Ecclesiasticos Scriptores nullos ineptius aut absurdius tractasse sacras Litteras, quam *Origenem* & *Hieronymum*. Nam toto hoc libello sub titulo Diatribes impie debacchatus est in sacros Ecclesiæ Doctores. Hic tropus visus est illi perquam festivus. Sed interim oblitus est præscriptæ legis, quæ concedit ad tropos confugere, quoties submovet nos à littera sensus absurditas: Hic non patitur, sed confugit ad Deum non prædicatum. At nondum audimus Dei fulmina, fumos ac tergiversationes mere sophisticas audio. Facit ex proloquio singulari, generale. Deus hic dicitur ingravasse sive indurasse cor *Pharaonis*, eo quod non statim punierit illius malitiam: ergo quoties Deus dicitur parcere peccantibus, indurat eos: quoties affligit, miseretur. Quod aliquot locis peculiare est, non oportet ad universam Scripturam detorquere. Quid igitur agit *Lutherus*? Deum nusquam misericorditer affligere? Quid vero est quod ait Sapiens Hebræus? *Quem diligit Dominus, castigat: Flagellat autem omnem filium quem recipit.* Quid est quod minatur apud *Osee* Deus, *Non visitabo super filias vestras, cum fuerint fornicatæ?* Deus non uno modo profert in nos suam misericordiam, aliquando rebus lætioribus consolans, interdum afflictione castigans. Idem non uno modo profert iram suam, interdum terribiliter puniens, quod meruit *Sodoma* & *Gomorrha*, interim peccatorem suis relinquens affectibus. Nihil igitur ad rem faciunt illationum portenta, quæ hic somniat *Lutherus*, quasi si hæc recipiatur interpretatio, liberum sit cuivis, quidvis, quovis modo interpretari. Et tamen exempla, quæ proponit, paulo minus absurda sunt quam ea quæ nobis interpretatur *Lutherus*, *meritum* est promissio, *merces* est sequela, *quærere* est esse in via, sic tamen ut non quæras, *Pharao indurat sese mea lenitate, Deus indurat cor nostrum*, id est, *nos ipsi induramus nos, Deo pœnas differente*, &c. Ubi est hic illa prodigiosa absurditas? Quasi non legamus Exod. VIII. *Videns autem Pharao, quod data est requies, ingravavit cor suum.* Unde *Augustinus* ad *Valentinum* de libero arbitrio non veretur dicere, *Deus induravit per justum judicium, & ipse* Pharao *per liberum arbitrium*. Jam mea Diatriba non sic ineptit, sed ita loquitur: *Nunc utroque vertibili voluntate conditus, suapte sponte deflexit ad malum, dum suo animo maluit obsequi quam Dei jussis obtemperare. Hac autem* Pharaonis *malitia Deus abusus est in suam gloriam & ad salutem populi sui, quo magis perspicuum esset, homines frustra conari, qui Dei voluntati resistunt, quemadmodum prudens Rex aut paterfamilias sævitia quorundam quos odit, tamen ad puniendos improbos abutitur.* Ad hunc modum mea Diatribe. Quid 141.
autem absurdi est, sicubi Deus misereri dicitur, cum flagellat, ut convertat pœnitentem, cum etiam piis hominibus dictus sit tum misereri, cum peccatorem deploratum mittit in gehennam, ne diutius vivens graviorem sibi damnationem accumulet? Quid autem necesse est, ut si Deus uno alterove loco in Scripturis dicatur indurare differens pœnam, aut misereri pœnam statim infligens, protinus ubique afflictionem vocemus misericordiam, bonitatem indurationem? Siquidem *Lutheri* sequela sic habet: *Igitur quantum ad Deum attinet, ipse perpetua bonitate nihil aliud facit, quam quod indurat: perpetua correptione nihil aliud facit, quam quod miseretur.* Si ex particulari recte colligitur universalis, cum demonstratum sit in sacris Litteris esse

esse misericordem afflictionem, & iratam parsimoniam, fruatur *Lutherus* suo syllogismo. A nobis tale nihil dictum est, hujus loci sensum ex circumstantiis vestigamus.

142. Jam perinde quasi hoc sit probatum, in sacris Litteris, *affligere* nihil aliud significare quam misereri, & indurare nihil aliud quam parcere, miris ineptiis lascivit, ac sibi magnopere placet. Ne respondeam ad omnes hominis otiosi nænias, Deus ille prædicatus nunquam affligit hominem in hac vita, nisi ut aut illum revocet ad pœnitentiam, aut gehennæ pœnam imminuat. Nunquam immittit læta, nisi ut homines ad agnitionem divinæ bonitatis invitet. Sed boni tum bonitate, tum severitate Dei utuntur in suum bonum, mali utroque in suum malum abutuntur. Ut ita fiat, Deus in culpa non est, sed penes illos est culpa, qui gratiam pulsantem aversantur. Pulsat afflictionibus, pulsat prosperitate rerum, pulsat indulgendo spatium pœnitentiæ: miseretur igitur affligens bonos ac sanabiles, indurat affligens insanabiles & aversos. Consolatur bonos, admiscens læta tristibus, indurat malos, indulta rerum prosperitate. Nec hîc opus est ad arcanam Dei voluntatem confugere, cum ratio constet, cur illi reddantur meliores, hi deteriores. Potest quidem Deus vim facere voluntati humanæ, ac perpellere quo velit. Verùm hoc generaliter non facit, sed adhibet pulsantem gratiam, quam si nostra voluntas amplectitur, sequitur misericordia, quanquam hoc ipsum pulsasse misericordiæ est. Sin aversatur, per occasionem indurat Dei bonitas. Pulsavit Deus *Pharaonem* utroque modo, severitate plagarum, & facili remissione malorum immissorum. Fateor. Et induravit utroque modo, dans occasionem, qua sciebat illum fore deteriorem. Non tamen illi immisit malam mentem, sed malitiam impii Regis exercuit, atque abusus est ad suam gloriam. Sive igitur Deus immittat tristia, sive læta, malos indurat, nisi addat gratiam. Pulsantem seu præparantem gratiam, Deus nec bonis negat, nec malis, dum in hac vita sunt. Eam qui aversatur, quoniam abutitur arbitrii libertate, suo merito non accipit gratiam justificantem, qui pulsantem repulit. Nam quod interim objicit probabilem opinionem, liberum arbitrium nec velle bonum absque gratia: jam toties distinxi velle efficax ab inefficaci, toties admonui, me inter disputandum non respicere unam opinionem, sed hoc agere ut excutiam improbatas sententias. *Pharao* cœperat resipiscere, unde hoc velle? Non à gratia justificante, sed à pulsante. Quod si ibi vim liberi arbitrii applicuisset ad actum gratiæ, successisset altera gratia. Jam si roget aliquis, Cur Deus non omnipotenti voluntate sua invertit cor *Pharaonis* cum posset? Respondeo, quoniam sciebat illum magis indurandum, & illius mala merita præcesserant, cur suæ malitiæ relinqueretur, quemadmodum tradidit Philosophos in reprobum sensum, qui dono cognitionis, qua invitabantur ad cultum & amorem veri Dei, abusi sunt ad suas cupiditates. Assumit igitur *Lutherus* liberum arbitrium nihil posse sine gratia nisi in malum, & hinc colligit quod vult, non distinguens liberum arbitrium peccatis obrutum, à liberato, nec distinguens gratiam pulsantem à justificante, nec distinguens non posse, à simpliciter non posse. *Sed Deus*, inquit, *dat gratiam quibus vult, illius igitur voluntas in causa est, ut iisdem rebus alii convertantur, alii indurescant.* Sine Dei voluntate nihil fit, fateor, sed generaliter illius voluntas pendet à nostra voluntate. Ideo voluit indurari *Judam* & *Pharaonem*, quoniam illi gratiam pulsantem neglexerunt. Hanc dicimus nulli deesse, & si cui deest, tradito in reprobum sensum, merita præcesserunt, quæ non habent originem nisi ex libero arbitrio. Cæterum ubi nihil est nisi natura, nullum est meritum; ubi nihil nisi mera necessitas, nullum est meritum, multo minus ubi nulla est hominis actio, quod docet *Lutherus*, nisi forte meritum tribuimus securi, qua faber est usus.

A

B

C

D

E

F

Ut autem rejiciat similitudinem de cera & limo, 144.
quorum hic indurescit Sole, illa liquescit, vult in omnibus hominibus eundem esse liberi arbitrii modum. Quis hoc illi largietur? Ut intellectus purior est in his qui non sunt cupiditatibus & luxu obruti, ita voluntas propensior est ad bonum, & sanabilior in his qui simpliciter errant, ac morales virtutes exercent pro sua virili, quam in his qui diutina consuetudine vitiis induruerunt. Proinde cera est animus simplex & facile capax gratiæ, limus est animus ferox, & exsultans jam in rebus pessimis: neque nos facimus duo ingenia ex uno libero arbitrio, sed diversas circumstantias adhibita similitudine declaravimus, nisi forte *Lutherus* tam rudis est collationum, ut quoniam res, unde similitudinem petimus, substantia diversæ sunt, oporteat & liberum arbitrium esse tota natura diversum. Eadem est natura corporis humani, tamen hujus corpus, si morbus inciderit, facile remedio levatur, illius adhibitis pharmacis perit. Quid in causa? Alter sobrio moderatoque victu reddidit sibi corpus remedii capacius, alter luxu cæterisque vitiis reddidit immedicabile. Pharmacum admotum utrique est, huic profuit, illum occidit. Sed aliud incommodum adfert: *Si indurationem*, inquit, *& conversionem adscribimus libero arbitrio amplectenti gratiam, aut refutanti, nulla est Dei electio. Deus autem spoliatus eligendi virtute ac sapientia, quid erit, nisi idolum fortunæ, cujus numine omnia temere fiunt. Et tandem eo venietur, ut homines salvi fiant, & damnentur ignorante Deo, ut qui non discreverit certa electione salvandos & damnandos, sed oblata omnibus generali lenitate tolerante & indurante, tum misericordia corripiente & puniente, hominibus reliquerit, utrum velint salvi fieri, an damnari, ipse interim ad convivium* Æthiopum *profectus, ut* Homerus *dicit.* Hos insulsos ac blasphemos hominis jocos invitus in hoc recenseo, quo declarem quibusdam nimium addictis homini qualem habeant Euangelistam. Cum nos ubique conjungamus in bonis actionem liberi arbitrii cum auxilio principali gratiæ, quî fieri possit ut homo servetur damneturve ignorante Deo. Aut quî Deus nihil aliud futurus sit quam idolum fortunæ, cujus æterna sapientia moderatur universa? Quemadmodum illius præscientia, destinatio, voluntas, non officit generaliter libero hominis arbitrio, ita nec electio. *Paulum* elegerat ad prædicandum inter Gentes Euangelium, & elegerat ab æterno, electum suo tempore vocavit, vocatum instruxit gratia, instructum auxit, & tamen ille loquitur, *Non ego, sed gratia Dei mecum.* Et, *gratia in me vacua non fuit*, &, *plus omnibus laboravi*, &, *bonum certamen certavi, cursum consummavi.*

Proximum Caput nihil habet nisi similes blasphemias, & recinitur illud toties rejectum mendacium, 145.
me tribuere libero arbitrio totum absque gratiæ præsidio, cum proposuerim liberum arbitrium ne velle quidem efficaciter bonum absque gratia. Et perinde quasi jam feliciter exploserit *Origenis* interpretationem, redit ad suum dogma, liberum arbitrium esse regnum Satanæ, ac mera necessitate geri omnia, alioqui Deus non esset Deus. Nec interim meminit hæc omnia recidere in sacros Ecclesiæ Doctores, magis quam in meam Diatribam. Quorum omnium consensum pili non facit, cum ipse non solum ingerat nobis interpretationes suas, verum etiam arbitratu suo præscribat Orbi leges, ad quas oporteat exponere Scripturas. Quærit à me, quis dedit *Origeni*, *Hieronymo*que auctoritatem sic interpretandi? Imo quis dedit auctoritatem *Luthero* præscribendi tales exponendi leges? primum mendaces, deinde manifesto falsas: postremo quas nec ipse servat qui præscribit. Negat à littera recedendum, nisi talis sit in verbis absurditas, ut pugnet adversus articulum fidei, & arbitror si quis urgeat, eum sic definiturum articulum fidei, utcunque videbitur esse causæ, quam agit, commodum. Quæ necessitas adegit *Paulum*, ut historiam de filio *Agar*

& filio *Sara* trahat ad tropologiam? In sensu historico nihil erat absurdi, nec adversans articulis fidei. Toties legimus Deum iratum, furentem, pœnitentem, quis articulus fidei læditur, si credamus hos affectus vere in Deo esse? Si quis respondeat impium esse Deo tribuere affectus humanos, respondebo juxta *Lutheri* regulam, me quod expressum est in sacris Litteris tenere, nihil absurdum esse, sed ita videri carni, non esse scrutandum quomodo Deus irascatur aut pœniteat. Quis hîc me coget tropum recipere? Ad hæc quas tropologias nobis *Lutherus* invexit in explicandis decem præceptis; item in Psalmos, ubi simplex oratio non habebat evidentem absurditatem? Fidei articulum fortasse vocabit, quicquid expressum est in sacris Litteris. At in his verba verbis crebro pugnare videntur, quemadmodum jam demonstratum est. An igitur in his, quæ lædunt causam ipsius, invehet tropologias ex animi sui sententia, in aliis, quæ in speciem conducunt ad causam, rejiciet omnes tropos, & si hæret in absurditate explicanda, confugiet ad arcanam Dei voluntatem? Et hæc qui facit, videtur sibi disputare, si Superis placet, & triumphum adornat, quasi difficile sit cuiquam ad istum modum vincere. His legibus vel Pygmæus dejiciet Gigantem. Queritur non servari pacta, qui recensuerim *Origenis* interpretationem. Si nullam recipit interpretationem, cur ipse tot inauditas interpretationes comminiscitur ubicunque commodum est? Si recipit, cum pari mecum jure contendat, cur meam recepturus, rejicit *Origenis* ac *Hieronymi?* Quanquam & *Augustinus*, & *Theophylactus* & *Chrysostomus* hactenus consentiunt cum *Origene*, ut ab homine submoveant necessitatem absolutam *Lutheri*, neque confugiunt ad arcanam illam ac tantum adorandam voluntatem. Et si *Chrysostomo* credimus, non ideo *Paulus* dicit, *ô tu homo quis es qui respondes Deo*, quo submoveat à quæstionis solutione, sed ut retusa hominis curiositate, paret illum magis docilem ad quæstionis solutionem, eo quod in hoc genere quæstionum multa incidunt, quæ non percipiuntur nisi à piis: multa item quorum ratio nulla reddi potest, quorum exemplum tale profert *Augustinus:* multi infantes Christianorum citra culpam parentum decedunt absque sacramento baptismi, & eunt in gehennam, veluti qui pereunt in utero materno, aut in ipso partu, nonnulli Judæorum aut Paganorum infantes, sublati furto à Christianis, & clam baptizati, si decesserunt, eunt in vitam æternam. Cur hoc Deus fieri permittat, negat esse nostrum inquirere. Jam si tantum *Origenis* citassem sententiam, queri poterat se gravari hominis auctoritate. Nunc recenseo collationem locorum, quæ *Augustino* auctore optima est exponendi Scripturas ratio, adfero causas absurditatis, quæ mittit ad tropum, ostendo congruentiam interpretationis cum his quæ præcedunt & sequuntur. Itaque fingat si volet esse meam interpretationem, & desinat queri de sacris Ecclesiæ Doctoribus. Accedit igitur ad excutiendas causas à Diatriba citatas, ob quas hîc ad tropum confugerint Orthodoxi. Abhorrent aures Christianæ, abhorret sensus communis, ut dicatur Deus natura bonus immittere malitiam in cor hominis, aut certe addere malitiam, quod ne justi quidem hominis videri queat. Ad hæc ita *Lutherus: Hæc absurditas in quem peccat articulum fidei?* Respondeo. Si fidei articulus est, quicquid expressum est in sacris Litteris, hæc absurditas pugnat cum illo, *Justus es Domine & rectum judicium tuum*, pugnat adversus illud, *Et misericordia ejus non est numerus.* Quod absurdum esset in homine Rege, multo absurdius est tribuere Deo. Habes articulum fidei, cujus exempla sexcenta proferre cuivis proclive sit è sacris Voluminibus. Si hæc absurditas non videtur idonea causa, cur ad tropum confugiamus, impudenter facit *Lutherus* ad tropos confugiens, non ut absurditatem vitet, sed invehat, nimirum cum interpretatur *meritum* promissionem, *mercedem* sequelam, *quærere* esse in via, *agere*, id est, agi more

A securis. Cur ibi non dicebat, hæc sunt verba Dei clara, dilucida, non recipio tropum, quod dictum est mordicus teneo. Si dicerem hanc absurditatem pugnare cum omnium Orthodoxorum totiusque Ecclesiæ Catholicæ decreto, forte moverem homini cachinnos. Habes ad articulum. *Aut quis*, inquit, *hac offenditur absurditate? Ratio humana offenditur, quæ cum in omnibus verbis & operibus, cæca, surda, stulta, impia & sacrilega est, hoc loco adducitur judex operum & verborum Dei.* Ita *Lutherus*. Euge ut sui similis est noster hyperbolus! Ita-ne in omnibus factis ac dictis Dei, cæca surdaque est humana ratio etiam sanctorum? Quis igitur Spiritus hoc arcanum patefecit ipsi? Si usque

B adeo nihil videt humana ratio, cur *Paulus* Philosophis Ethnicis tantum tribuit, ut dicat illis invisibilia Dei ex rebus conditis intellecta fuisse, usque ad cognitionem sempiternæ Deitatis. Et hanc rationem *Paulus* appellat Dei revelationem, Orthodoxi interpretantur lumen vultus divini, quod ipse in nobis signavit, quod omnes fatentur peccato primorum parentum obscuratum, extinctum nemo non negat. Ad quid valuit illis ratio? ut sint inexcusabiles. Gratia pulsans erat ea divinæ potentiæ, sapientiæ, bonitatis cognitio: sed liberi arbitrii erat, quod oblatam gratiam negligebant. Si nulla gratia fuisset oblata, videri poterant excusabiles; nunc oblata est gratia, cui si accessisset volun-

C tatis humanæ studium, gratia gratiam, juxta proverbium, peperisset. Evolvat qui volet, quæ *Socrates*, quæ *Stoici*, quæ *Peripatetici*, quæ *Epictetus*, de fine boni, de recte vivendo tradiderunt, & dicat humanam rationem in omnibus esse cæcam, stultam & impiam. Pergit hyperbolίζειν. *Hoc*, inquit, *absurditatis prætextu, negabimus omnes articulos fidei*, Christum *esse Deum & hominem, esse Virginis filium, resurrexisse à mortuis.* Fortasse verum diceret *Lutherus*, si illa paradoxa nobis talis auctor talibus argumentis proponeret. Nunc miracula prophetiæ, exhibitio repromissorum, Euangelica Scriptura, sanguis martyrum, auctoritas Apostolorum, integritas Doctorum, totius-

D que Ecclesiæ consensus nobis persuaserunt hæc esse certissima. Nec tamen in his est quicquam absurdi, etiamsi sunt multa paradoxa. Omnia declarant admirandam Dei sapientiam, bonitatem erga nos ineffabilem. Hæc autem absurditas impingit Deo crudelitatis & injustitiæ notam. Quod si tantum à tropis sit periculi, quantum fingit *Lutherus*, multo justius metuendum est ab ipsius tropis, quos nec apud Poetas, nec apud probos viros invenias. Desinat igitur res multum dissimiles veluti pares inter se conferre. Promiserat nobis tonitrua Dei. Nihil adhuc audimus nisi convitia. Verùm adhuc prælodit, mox initiandis proferet mysteria.

E Κοκκύζει rursus, ut admittamus tropum, non tamen 147.
evitatur absurditas: *Si liberum arbitrium sine gratia nihil potest, Deo imputandum, qui gratiam aliis dat, aliis negat, prout ipsi visum est, nullo respectu meritorum: Si liberum arbitrium sine gratia potest omnia, multo est absurdius.* Hoc quod *Lutherus* toties occinit, ne *Pelagius* quidem docuit, opinor. In principio propono tantum opiniones Orthodoxorum: nullam rejiciens, ut mihi liberum esset in argumentando in auxilium vocare quam vellem. In fine demonstro quæ maxime placeat, sic tamen ut eas non damnem, quas non damnavit Ecclesia. Nusquam illam reperies, quæ libero arbitrio totum tribuat absque gratia. Nec usquam di-

F co liberum arbitrium nihil omnino posse, Sic enim habent verba Diatribes: *Mihi placet illorum sententia, qui nonnihil tribuunt libero arbitrio, sed gratiæ plurimum.* Ac mox, *Cur, inquies, datur aliquid libero arbitrio? Ut sit quod merito imputetur impiis, qui gratiæ Dei volentes defuerint, ut excludatur à Deo crudelitatis & injustitiæ calumnia, ut excludatur à nobis desperatio, ut excludatur securitas, ut exstimulemur ad conandum. Ob has causas fere ab omnibus statuitur liberum arbitrium, sed inefficax absque Dei perpetua gratia, ne quid arro-*

arrogemus nobis. Dicet aliquis, quid valet liberum arbitrium ſi nihil efficiat? Reſpondeo. *Ad quid valet totus homo, ſi ſic in illo agat Deus, quemadmodum figulus agit in luto?* His Diatribæ verbis declaro liberum arbitrium aliquid agere, ſed quod non pertingat ad æternam ſalutem, niſi præſidio jugi gratiæ. *Auguſtinus* jam ſenex in libris, quos ſenex ſcripſit ad *Valentinum*, plurimum tribuit gratiæ, nonnihil tamen libero arbitrio. Idem cum in iiſdem libris commemoret præparantem ſive pulſantem gratiam, quæ nondum largiatur juſtitiam, ſed eo provehat, & huic tribuit bona quædam opera, ſed imperfecta, minimum abeſt ab opinione tertia, quæ putat hominem naturæ viribus huc uſque per opera moraliter bona poſſe proficere, ut promereatur gratiam juſtificantem, ſaltem juxta congruum, hoc eſt, ut jam Dei bonitas immenſa non neget quod ab ipſo petitur.

148. Exagitat illud quod *Origenes* annotavit, Deum non ita loqui, *In hoc creavi te*, ſed *in hoc excitavi*. Excitavit autem præbita occaſione majoris malitiæ. *Vidit enim Deus omnia quæ condiderat, & erant valde bona. Hoc*, inquit *Lutherus*, *dixit ante lapſum hominis: Sed mox tertio Capite ſequitur, quomodo ſit homo factus malus, deſertus à Deo ac ſibi relictus.* Rem novam audio. Ergo nunc non ſunt valde bona quæ Deus condidit? Si Satanas quatenus eſt Dei creatura, valde bonus eſt, cur homo ſimili ratione non poſſit dici valde bonus? Omitto quod hîc dicit hominem à Deo deſertum, & ita lapſum in mortem. Imo potius Deum deſeruit homo per liberum arbitrium, ſeipſum avertens à Deo, quemadmodum & Angeli mali deſciverant, unde & Græcis *apoſtatæ* dicuntur. Hîc nobis admovebit alteram machinam *Lutherus*, Peccatum originale, quod ſic exaggerat, ſic amplificat, ut nec gratia agens in homine poſſit aliud operari quam peccatum. Naſcimur omnes filii iræ, quanquam, ut oſtendimus, ibi *Paulus* videri poteſt de mortalium inquinatis moribus loqui, & naturam appellat, non conditionem, ſed id quod noſtrum eſt, hoc eſt, noſtræ voluntatis: verùm fateamur omnes homines naſci filios iræ. Non tamen uſque adeo valet peccatum alienum, ut nulla ſemina reliquerit in homine pietatis ac virtutum, cum harum rerum ſemina nonnulla videamus & in animantibus brutis, ut in columbis ac turturibus caſti conjugii, in Elephantis religionis & pudicitiæ, in canibus gratitudinis, in aſinabus pietatis erga fœtus, in apibus & formicis politiæ: in hoc tamen omnes referunt primos parentes, quod ſentiunt in ſe proclivitatem ad peccandum, licet alii plus alii minus. Quis autem tribuit infantibus impietatem? aut adoleſcentulis etiam probæ indolis nondum vitæ commercio contaminatis? non enim omnis culpa impietas eſt. Ea pronitas per baptiſmi gratiam non in totum tollitur, ſed imminuitur. *Pharao* vas erat iræ, paratum in interitum, natus immundus ex immundo ſemine, qui ſi nihil habuiſſet præter originis vitium, facilius auſcultaſſet pulſanti gratiæ. Nunc conſuetudo peccandi callum obduxerat. Atqui ea durities primum à libero arbitrio profecta eſt, & per liberum arbitrium crevit in immenſum. Non auſim tamen dicere quod non potuerit ad meliora converti, cum cœperit flecti: ſed ſi non potuit, ipſe meritis præcedentibus cauſam dedit, ut traderetur in reprobum ſenſum. Abuſus eſt igitur Deus impii Regis prava voluntate ad puniendum ſimilem Regi ſuo populum, qui hoſpites Hebræos tam inclementi ſervitute premi ſuſtinuerit. Profertur & illud, jam pridem exploſum ab aliis, *omnia propter ſemetipſum fecit Dominus, etiam impium ad diem malum.* Neque enim Deus facit impios, alioqui dicetur omnes homines impios feciſſe: ſed virum impium & inſanabilem ſic dicitur feciſſe ad diem malum, quemadmodum vaſa iræ præparavit in interitum. Si condidiſſet in interitum, nemo ſalvus eſſet, ſed abutitur hominum impiorum malitia in bonum electorum. Nec eſt in noſtris codicibus, *omnia fecit Dominus*, ſed *operatus eſt*, operatur autem & qui moderatur & gu-

A bernat. Sic autem Deus moderatur præterita, præſentia, futura, bona ſimul & mala, ut ex his admiranda quædam reſultet harmonia. Septuaginta nobis longe alium ſenſum tradiderunt. Sic enim verterunt: Πάντα τὰ ἔργα τῦ ταπεινῦ φανερὰ παρὰ τῷ Θεῷ, οἱ δὲ ἀσεβεῖς ἐν ἡμέρᾳ κακῇ ὀλῦνται. Id eſt, *omnia facta humilis manifeſtata ſunt apud Deum, impii vero in die malo peribunt.* Ineptum autem ſit hîc puerilibus gryphis argutari, Deum impios generare, at non generare impios. Deus ut omnium rerum ſumma cauſa, producit agitque cuncta, in his & hominem, malitiam tamen non gignit in homine: Naturam gignit vitiatam, ſed hujus vitium non gignit, verùm id profectum eſt à Satana, & libe-
B ro arbitrio. *Lutherus* autem hîc fatetur à Deo non gigni peccatum, cum alias fateatur Deum & bona pariter & mala operari in omnibus. Et adhibet ſimile: *Deus ſic propagat naturam hominis vitiatam, quaſi ſi bonus artifex ex inutili vitiatoque ligno faciat Statuas.* Sed de iis, quæ πάρεργα ſunt, alias incidet diſſerendi locus. Aperit aliam rimam, *Deus vidit omnia eſſe bona, at non dictum eſt, homo vidit & erant valde bona.* Imo hoc vidit Propheta qui ſcripſit, *Benedicite omnia opera Domini Domino.* Quomodo benedicent Domino, niſi bona ſint? Ex turpibus operibus non relucet artificis gloria. Vident igitur & homines omnia quæ fecit Deus eſſe valde bona, quia malorum auctor Deus non eſt.
C Afflictiones, incommoda dici poſſunt, per ſe nec vere mala ſunt, nec vere bona. Probabilius poterat *Origenis* annotationem rejicere, ſi dixiſſet Deum illic loqui de rebus conditis & actione naturali. Jam peccatum eſt res præter naturam. Nihil enim magis pugnat cum natura, quam creaturam obſiſtere creatori.

Tandem confutatis tropis dignabitur nobis aperire 149.
quomodo Deus dicatur in Scripturis indurare cor, tradere in reprobum ſenſum, ſeducere hominem, & in errorem trahere & ſeducere Prophetam. Ad hoc aſſumitur veluti confeſſum à ratione ſimul & à Diatriba, Deum omnia in omnibus operari, ac ſine ipſo nihil fieri nec efficax eſſe. Ratio pro ſe reſpondeat, certe apud
D *Homerum Jupiter* negat ſe eſſe cauſam malorum mortalibus, ſed ipſos ſua ſtultitia ruere in interitum. Pro Diatriba reſpondeo, illam nuſquam hoc dixiſſe, quod Deus operatur omnia in omnibus: gratiam in omnibus bonis cooperari homini, profeſſa eſt: Deum in nobis mœchari, inebriari, mentiri, invidere, occidere, nuſquam neque ſenſit neque dixit Diatriba, quæ quanquam in aliquo ſenſu poſſunt videri vera, tamen à talibus dictis ſoleo libenter abſtinere. Quare ſi non habet alias probationis baſes, nihil aget apud Diatribam. Ne in hoc quidem convenit, quod *Lutherus* ait, ſic Deum in nobis operari, quemadmodum faber agit ſecurim aut ſerram. *Paulus* Actorum XVII. probat Ethnici Poetæ ſententiam,
E *In ipſo vivimus, movemur & ſumus*, nimirum de naturali motu loquentis. Eſſe primum eſt naturæ fundamentum, vivere proximum, moveri tertium, niſi moveri malis referre ad vegetabilia. Nam in fœtu animantis prior eſt motus vegetationis, quam vita animalis, cui adhæret motus, id eſt, vitalis actio. Jam oportuit *Lutherum* diſtinguere generalem illam actionem primæ cauſæ in rebus conditis omnibus, à peculiari actione, de qua nos hîc agimus, & de qua loquitur *Paulus* primæ *Corinth.* duodecimo: *Et diviſiones operationum ſunt, Idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Quanquam hoc loco *operatur* non eſt ἐργάζεται, ſed ὁ ἐνεργῶν, quod magis ſonat impulſum, &
F vim auxiliantem quam operationem. Sic in amante agit amor, nimirum impulſu. Nec illic loquitur de quibuslibet hominum actionibus, ſed de variis donis Sancti Spiritus, quanquam nec hæc ſic aguntur in piis, ut faber agit ſerram, cum *Paulus* dicat Spiritus prophetiæ, Prophetis ipſis ſubjectos eſſe; ſed potius ut ſeſſor agit equum. Porro locus *Eph.* I. quem perperam in aſſertione citat *Lutherus*, non agit de motu illo communi, ſed de vi effectuque gratiæ, quam exſerebat in electis. Nam & illic eſt verbum ἐνεργῦντος, *Qui opera-*

ratur, inquit, *omnia secundum consilium voluntatis suæ, ut simus in laudem gloriæ ejus.* Eadem vox est ad *Philip.* I. *Deus enim est, qui operatur in vobis & velle & perficere, ὁ ἐνεργῶν*, quæ vox significat pulsantem gratiam, sed audi voluntatis libertatem pro bona voluntate, quod Græce est εὐδοκίας, quæ vox sonat liberum animi placitum. Sunt & alia loca apud *Paulum*, in quibus Deus dicitur operari in nobis, sed in bonum, nusquam legitur operari blasphemias, cædes & adulteria in malis, etiamsi frequenter ista permittit fieri. Arbitror jam discussa *Lutheri* tela priusquam provolarint. Sed audiamus quid balbutiat. Nam profitetur se velle balbutire & ineptire. Assumit & aliud hoc non minus impudens, æquat hominem lapsum Satanæ, quasi uterque sic sit aversus à Deo, ut perpetuo conversi ad suas cupiditates, non possint velle bonum. Pro se respondeat Satanas *Luthero*. Pro homine dicam: falsum est quod assumit, cum *Paulus* in peccatoris hominis persona loquatur, *velle adjacet mihi, perficere autem bonum non invenio.* Imo in hujus sermonis ingressu, naturæ humanæ personam agit dicens: *Ego autem aliquando vivebam sine lege*, &c. Resident in hominibus honesti semina, inest & nisus aliquis ac pronitas ad recta, licet in plerisque major sit ad diversa proclivitas. Potest igitur & homo sine peculiari gratiæ dono, aliquo usque velle bonum aliquid, sed illud bonum, quod adducit ad felicitatem, efficaciter velle non potest, absque principali gratiæ præsidio. Totum autem adscribitur divinæ bonitati, non quod homo nihil agat, sed quod à Deo proficiscantur omnia, quibus aliquid possumus, volumus, agimus aut sumus. Nec est in homine malitiosa aversio à Deo, quemadmodum in Satana, sed infirmitas potius est, quam malitia: perversitas autem in nonnullis non tam est à natura, quam à consuetudine parta peccatis, graviora levioribus accumulando. Sed *Luthero* nihil placet nisi hyperbolicum. Jam quantum videmus discrimen in pueris: Quosdam dicas ad omnem natos malitiam una cum lacte pravam mentem imbibisse, alios ad certa vitia propensos, ab aliis abhorrere. Nonnullos mediocriter affectos, & ad virtutem & ad turpitudinem. Quorundam indoles tam est ad virtutem sequax ac docilis, ut præcurrant, non sequantur. Dicas ad pietatem, & ad omnem vitæ probitatem natos. Et hæc semina produnt sese his etiam annis, quibus nondum valent usu rationis, ut intelligas à natura insita: sive hæc tanta inæqualitas proficiscitur ex temperatura corporum, sive ex parentum aut nutricum moribus, sive ab astris, sive aliis ex causis nobis incognitis: certe à baptismo non est, cum is sit omnium communis, & inter Ethnicos fuerit eadem ingeniorum differentia, nec à peccato principum hominum, cum hoc ex æquo pertineat ad omnes. Nihil horum distinguit *Lutherus*, sed in malitia parem facit hominem Satanæ, hominem rudem ac nondum in vitiis inveteratum, homini qui jam assiduitate peccandi hominis sensum exsuit, & in feram, ut ita loquar, abiit, qualis erat *Pharao*, de quo nobis hîc erat institutus sermo. His argumentis subductis, quid colligit *Lutherus?* Sed colligit tamen. Quid? *Satanas & homo natura impius, est tamen aliquid: & cum peccant, peccant autem semper, nec possunt non peccare, agunt aliquid. Deus autem ut prima causa generaliter agit in omnibus rebus conditis sive bona sint, sive mala. Ita fit ut omnipotens illius motus, rapiens & agens omnia, agat in impiis quicquid perpetrant facinorum, quemadmodum & in Satana, nec tamen illi non sunt impii quia secus agere non possunt, nec Deus male agit, qui operatur omnia mala. Veluti si bonus eques agat equum claudum, aut si bonus faber utatur mala securi, opus malum faciet, cum ipse bonus sit artifex. Quod si quid obstiterit impie agentibus, effervescit impietas ejusdem Dei motu.* Hæc *Lutherus.* Habes quomodo Deus operatur mala, & quomodo induret hominem, habes præclarum sophisma, non è divinis Libris, sed è Philosophorum adytis petitum atque huc detortum, quanquam nec hîc convenit inter Philosophos, nec quis-

A quam Philosophorum ausus est falsis Diis adscribere mala opera. Atqui jam dictum est, nos hîc non agere de universali motu primæ causæ, juxta quam cooperatur Deus & adulteranti, & venenum paranti, & occidenti, sed quatenus hæc operatur Deus, mala non sunt. Sunt enim aliquid, & iisdem finibus circumscribitur entis & boni cognomen. Ergo & juxta Philosophorum rationem falsum est, Deum operari mala. Neque quadrat hîc equitis & equi comparatio: equus bipes aut tripes non ambulat, claudus incommode quidem ambulat, ambulat tamen quo vult sessor. At *Lutherus* facit hominem, equum in diversa tendentem, quam vult sessor, proinde magis congruebat equi retrogradi
B similitudo. Quanquam nec ea satis congruit dogmati *Lutherano*, qui dicit hominem in bonis nihilo plus agere, quam agat securis in manu fabri, aut lutum in manu figuli. Rursus alius scrupus: Fatetur Deum operari mala, negat tamen male agere. At hîc fatetur fabrum male secare, si malam habeat securim. Quanquam hæc, ut dixi, non proprie faciunt ad id quod in manibus est. Si Deus operatur quicquid agunt formicæ, ranæ, boves & asini, serpentes, pisces & volucres, ignis, aer & aqua, Angeli boni pariter ac mali, homines pueri, juvenes, senes, probi, improbi, quid novi legimus, cum audimus, *Induravit Deus cor Pharaonis*, aut, *seduxi Prophetam illum?* Quoniam au-
C tem hæc paucis locis dicta reperiuntur, oportet aliquam peculiarem actionem designatam esse. Magna erat turba Pseudoprophetarum ætate *Pauli*, non tamen dixit, quod Deus illos seduxerit, sed spiritum erroris ait in eis operari. Quanquam apud *Ezechielem* XIV. dicitur à Deo seductus Propheta, qui seducit vaticinio suo populum. Tropus igitur hic non actionem primæ causæ generalem, sed quiddam peculiare nobis innuit. Sequitur autem & aliud absurdum: Ut eundem hominem ad idem opus simul agat Deus optimus ac Dæmon pessimus, & ejusdem peccati duo erunt operatores, Spiritus Dei & Spiritus Satanæ operans in filiis
D diffidentiæ. Dicet aliud actionis genus, quo Deus movet universa, & quo Satanæ Spiritus agit impios. Missum igitur faciamus illum primæ causæ motum universalem, ac de illa tractemus operatione Spiritus, quæ opponitur operationi Satanæ. Ad hunc gnomonem oportuit interpretari, *Indurabo cor Pharaonis*, & similia.

Vides quam nihil adhuc præstiterit eorum quæ fue- 150.
rat pollicitus, & tamen quasi jam evicerit, ipse sibi canit encomium: *Hæc*, inquiens, *rata & certa sunt, Si credimus omnipotentem esse Deum.* Credimus, impiam esse creaturam Dei, non simpliciter agnoscimus. Nec fatemur hominem hoc ipso quod natus est esse
E impium, abunde satis est, si fateamur illum exclusum à gratia filiorum Dei, ob unicum peccatum, quod nec admisit ipse, nec admittendi dedit occasionem, præsertim si prognatus sit ab iis, quos *Christi* gratia jam ab eo peccato purgavit, etiamsi resideat aliquod avitæ transgressionis vestigium, ad exercitationem pietatis, & custodiam modestiæ. Nunc mihi vide quam hyperbolicus sit *Lutheri* sermo: *Et tam*, inquit, *non potest non furere, quam non potest non cupere & quærere. Et tam non potest non cupere, quam non potest non esse, cum sit creatura Dei, licet vitiata.* Bis hîc peccat *Lutherus*: Primum, quod natura vitiata prona est in malum ex parte, interpretatur, quasi tota feratur ad im-
F pia, quod longe secus habere jam demonstravimus. Alterum, quod fuco sophistico inculcat naturam hominis vitiatam esse creaturam Dei, cum natura hominis quatenus vitiata est non sit creatura Dei, nec in hac Deus operetur malum quatenus malum est. Nam est & in peccando actio quædam & res natura bona, ut in adulterio, corpora, visus, contactus, & amor. Verùm hic generalis primæ causæ motus non explicat quæstionem, quæ est in manibus.

Nondum audimus Dei tonitrua. Nam hoc com- 151.
mentum hausit ex Philosophia, quam toties detestatus est,

est, quemadmodum & sophisticen, cum non alio magis confugiat, quoties urgetur argumentis. Sed animadvertens nondum satis esse mollitum illud indurandi verbum, adfert aliud commentum. *Indurare*, inquit, *est malum facere. Proinde Deus non sic indurat quasi de novo in nobis malum creet, perinde quasi caupo malus in vas sincerum infundat venenum, ipso vase nihil agente. Sed Deus*, inquit, *operatur in nobis, id est, per nos, mala, non suapte culpa, sed nostro vitio, quos natura malos actione sua rapit, quemadmodum operatur & in Satana, licet nostro malo utatur bene.* Ut dissimulem, quod ubique Satanæ dissimilem causam miscet cum causa hominis: non enim Satanam Deus genuit malum, quemadmodum quotidie gignit homines malos & impios etiam, si *Luthero* credimus; nec Satanas ob alienum peccatum malus est, sed ex propria malitia, nec habet insita virtutum semina, quemadmodum habet homo nascens. Si indurare est facere malum, ut exponit *Lutherus*, & Deus indurat, juxta simplicem sensum & Grammaticorum leges exclusis tropis, id quod hîc agebat *Lutherus*, Deus fecit *Pharaonem* malum. Neque enim Sol dicitur indurare silicem, quem durum reperit, sed limum, quem mollem reperit. Verùm hîc qui nobis ob tropum tam insolenter insultabat, ad tropi præsidium confugit, exponens quomodo debeat accipi, quod Deus indurasse dicitur *Pharaonem*: *Indurat*, inquit, *hoc est, agens per illum malum, quemadmodum agit per universas res, abusus est illius mala natura ad gloriam suam & salutem populi sui, quasi bonus artifex malo instrumento malum faciat opus.* Objicit nobis *Lutherus* quod tropis ac sequelis satagimus, ut Deum defendamus esse justum ac bonum, verùm ipse multo longius petitis tropis & collationibus hoc agit, ne videatur bonus aut justus. Nam Deus non solum sapiens est & bonus artifex, verum etiam bonus Deus. Jam fieri potest ut bonus vir & idem bonus artifex, faciat opus imperfectum destitutus idoneis instrumentis: at quis diceret bonum virum, qui malis instrumentis sciens fecerit opus, in quo nihil esset boni, qualia *Lutherus* fingit omnia hominis opera, nondum per gratiam justificati, imo per omnia malum: veluti si faceret testudinem, quam sciret illico corruituram in capita inhabitantium, aut discum conficeret ex argilla venenata, præsertim cum illi esset in manu mutare vel materiam vel instrumenta. Magis hîc quadrabat collatio boni Regis, qui malis spiculatoribus abutitur ad puniendos malos, aut defendendos bonos; verùm id non facit perpetuo, sed quoties res postulat. Nec est malum opus, quod Rex per illos agit, sed bonum opus, licet illi peragant animo non bono. Nec sic agit per illos, quemadmodum faber per securim, sed quemadmodum herus per ministrum, qui & ipse operatur, licet impulsu Domini. Hactenus igitur *Lutherus* tropum pepulit, sed alio tropo, veluti clavum clavo, pollicitus nobis simplicissimum ac germanissimum Scripturæ sensum. Quanquam ne sic quidem poterit elabi. Cum ait *indurabo*, juxta Grammaticos, non significatur præteritum, sed futurum, ut alterutrum sit necesse, aut Deum in illo genuisse novam malitiam, aut ei, quam reperit, accessionem adjunxisse. Quantulum autem refert, utrum adferas morbum, an adaugeas? Sed omitto mentis habitum, certe quæ dicebat faciebatque *Pharao*, erant actiones novæ, quas Deus in illo operatus est, otioso & nihil agente, sed nihil aliud quam patiente juxta securis & serræ parabolam. Nec sublevat *Lutherum*, quod Deus naturam *Pharaonis* ab initio reperit malam, cum illam ipsam naturam gignendo induraverit, si *Luthero* credimus, quasi faber malis instrumentis, quæ ipse parit, faciat malum opus. Quod si hîc confugerit ad primam massam peccato vitiatam, hoc ipsum primum peccatum sic Deus operatus est in *Adam*, quemadmodum operabatur in *Pharaone*, nimirum prima causa motu suo omnipotente rapiens omnia. Si dicat *Adam* peccasse subtracta gratia, tota calamitatis invidia recidit in Deum, qui præter culpam, *Adæ* subtraxerit gratiam. Hîc confugiet ad arcanam voluntatem, at nos negamus esse necesse, cum probabilius, & juxta sententiam Orthodoxorum omnium, origo mali referatur ad liberum arbitrium. Quanquam multa tradunt de statu primorum parentum, in quo fuerunt conditi, quæ certo doceri non possunt ex sacris Litteris. Verùm hominem sic conditum legimus, ut esset illi liberum deflectere in malum si vellet, & hærere bono, si vellet. Legimus *Evam* à serpente circumventam, sollicitatam pulchritudine pomi, *Adam* ab uxore fuisse seductum. Quod Deus ultro subduxerit illi gratiam, non legimus. Quod legimus tenemus, quod affingitur rejicimus. Jam si voluntas hominis nihil agit nec in malis, quid est quod aliquoties repetit *Lutherus*, Adam *sua voluntati relictus*? Ita-ne voluntas hominis erat condita mala, ut illi relictus, statim raperetur ad impietatem? Probabilius igitur est, eum dici relictum suæ voluntati, quem Deus passus est uti suo arbitrio, cum posset retrahere vacillantem. Hîc exsistit alia quæstio, an *Adam* potuerit obsistere tentationi sine accessione novæ gratiæ. Verùm præstat hoc agere quod est institutum. Adducit huc ex Libris Regum, quod de *Semei* maledico dixit *David*, *Dominus præcepit illi, ut maledicat David.* Fatetur absurdum, si quis accipiat Dominum præcepisse maledico, ut justum incesseret conviciis. Itaque qui profitebatur se rem exclusis tropis explicaturum, hîc rursus ad tropos confugit, immane quam è longinquo petitos. *Eo David respexit*, inquit, *quod Deus omnipotens dixit & facta sunt, hoc est, verbo æterno omnia facit.* Quam durus hic tropus est, qui tamen non hîc tantum habet locum, sed in omnibus sceleribus. Dominus præcepit, ut Pharisæi blasphemias jacularentur in Filium Dei pendentem in cruce, præcepit ut Lucifer descisceret à conditore suo, præcepit ut seduceret *Evam*, præcepit ut *David* occideret *Uriam*, & uxorem corrumperet adulterio, præcepit ut *Judas* osculo proderet *Christum*, præcepit ut milites illum indigne tractarent, præcepit ut Pseudapostoli & hæretici vexarent Ecclesiam Dei, præcepit ut tyranni sævirent diris suppliciis & mortibus in discipulos *Christi*, præcepit ut hodie Satanas non desinat hominum animos ad turpia sollicitare. Hæc si mollia sunt, si simplicia, si sensui communi consentanea, vicit *Lutherus*, etiamsi non sine tropo; Sin coacta, dura & frigida, quid est cur ob hæc ab Ecclesiæ decreto recedamus? Verùm cum hoc sermonis genus non reperiatur in sacris Litteris, nisi paucis locis, ubi Deus abutitur malitia hujus, aut illius, vel ad emendationem bonorum, vel ad punitionem malorum, vel ad aliam rem bonam, ne admisceamus huic negotio generalem illam primariæ causæ actionem, sed adferamus aliquid peculiare, ubi sermo non est in genere, sed de hoc aut illo proprie loquitur, *Ego Dominus seduxi Prophetam illum*, id est, passus sum illum falsis prædicationibus decipere populum, sic meritum. Ita fecit suos aberrare à recta via, non revocans illos afflictionibus, nimirum sic commeritos, qui toties Deum revocantem spreverant. Sic emittit Spiritum in ora Prophetarum mendacem: Sic tradidit quosdam in reprobum sensum, vel ut ingravescens ac proditus morbus facilius corrigeretur, vel ut omnibus perspicuum esset, illos justo Dei judicio fuisse desertos. Jam cum *Lutherus* fatetur, Deum data occasione *Pharaonem* indurasse, non ita multum abest à nostra sententia. Hoc idem affirmant, quorum interpretationem retuli. Facere dicitur qui dat occasionem. Verùm hunc tropum in nobis irridet, cum ipse utatur eodem, quanquam non in loco.

Nunc audi triumphum hominis: *Hæc*, inquit, *si per-* 152.
suasimus, vicimus in hac causa, & exclusis tropis & 153.
glossis hominum, verba Dei simpliciter accipimus, ne sit necesse Deum excusare vel iniquitatis arguere. Audiamus igitur simplicem Dei sermonem exclusis tropis & glossis hominum. *Indurabo*, inquit, *cor Pharaonis*, *simpliciter loquitur, ac si diceret, Ego faciam ut cor* Pharaonis *induretur, seu ut me operante & faciente indure-*

duretur, *quod quomodo fiat audivimus: Scilicet intus generali motu*, *ipsam movebo voluntatem malam*, *ut suo impetu & cursu volenti pergat*, *nec cessabo movere*, *nec possum aliter. Foris vero offeram verbum & opus*, *in quod impinget impetus ille malus*, *cum aliud non possit*, *nisi male velle*, *me ipsum malum movente virtute omnipotentiæ.* Audivimus humanorum verborum volumen, verbum Dei sine tropis & glossis non audimus, sed pro glossis Orthodoxorum audimus commenta Philosophorum, & pro tropis mollibus ac receptis, & è proximo petitis, audimus tropos multo duriores, & ab ipsa usque prædestinatione petitos. Sed cui dixit ista Deus? *Mosi.* Uter Deus prædicatus, an non prædicatus? Utique Deus prædicatus: nam ille alter non loquitur, sed tacitus agit quæ vult. Atqui Deus prædicatus negat se quenquam indurare, sed venisse servandis omnibus, nec usquam docuit se indurasse *Judam*, ut proderet Dominum suum, aut Pharisæos, ut ad crucem adigerent agnum omnis expertem maculæ: Breviter quicquid est malorum ab ipso fieri, cum voluntas hominis tantum patiatur & ad bonum opus & ad malum. Quod si *Moses* homo spiritualis sciebat Deum esse primam omnium causam, & hujus motu omnipotente fieri omnia, quid novi dixit illi Deus, pollicens se induraturum cor *Pharaonis*? Quod si *Moses* nondum intelligebat hoc arcanum, nec populus apud quem nomine Dei legatione fungebatur, ubi simplicissimus ille sermo, quem pollicebatur *Lutherus* arbitris Grammaticis & sensu communi? An quisquam hoc ante *Lutherum* sic interpretatus est? Nec quisquam exstitit in Orbe, qui sensum haberet communem, ut Grammaticum sermonem intelligeret? Si sciebat populus quod docet *Lutherus* de motu omnipotente, nihil novi dixit Deus: si nesciebat, nec hunc sermonem tam non simplicem potuit intelligere. Quid autem sibi vult *Lutherus*, cum gaudens ut semper hyperbolis Deum ita loquentem facit, *Nec cessabo movere*, *nec possum aliter.* An Deus non potest malitiam impii Regis etiam absque gratia cohibere si vellet, quemadmodum fecit ut ignis refrigeraret tres pueros in fornace *Babylonica?* Non potuit non movere, sed potuit aliter movere & potuit ibi sistere furentem. Quid dixi, sistere? Potuit in nihilum redigere. Quas hyperbolas, quos verborum fumos objicit nobis hic, qui repudiat omnia, præter simplicem sermonem Dei. Tandem velut his quoque diffisus alio dilabitur, obiter admiscens prædictionis ac præscientiæ mentionem. *Sic*, inquit, *certissimus erat*, *& certissime pronuntiabat Deus*, Pharaonem *esse indurandum*, *ut qui certissimus erat* Pharaonis *voluntatem nec motui omnipotenti resistere*, *nec malitiam suam deponere*, *nec oblatum adversarium* Mosen *admittere posse*, *sed manente ejus voluntate mala*, *necessario pejorem*, *duriorem*, *& superbiorem fieri*, *dum cursu & impetu suo*, *impingeret in id quod nolebat*, *& quod contemnebat*, *confisus potentia sua*, &c. Quid opus erat hoc sermone? Si Deus ideo dixit, *indurabo*, id est, scio illum fore duriorem quam hactenus fuit, tropus erit aliquanto mollior, quam quem inducit *Lutherus.* Atqui si fuisset in manu *Pharaoni* mutare voluntatem suam perversam & impiam, nihilo minus certo Deus pronuntiare poterat eum indurandum, quam nos pronuntiamus eum induratum fuisse. Sed interim *Lutherus* oblitus sui, tribuit humanæ voluntati vim agendi malum, cum antea dixerit humanam voluntatem tantummodo pati, non aliter quam securis agitur à fabro, ut jam nihilo plus laudis sit securi, si faber ea faciat aram, quam si eadem occidat hominem. Quod si hominis voluntas acta motu primæ causæ, simul agit & ipsa, cur non idem fatetur in opere bono? Nisi forte sub generali motu manet impetus humanæ voluntatis, sub gratia agente non manet. Item si omnes homines natura sunt impii, nec quicquam velle possunt nisi malum, qui fit, ut hunc visa uxor alterius pertrahat ad adulterium, ille sibi temperet, cum neutrum agat Spiritus, & utrique data sit par occasio? Rursus hic pecuniæ causa juguletomines, alius ne repertam quidem pecuniam velit tollere? Hic ultro effutiat secretum, alius ne in tormentis quidem effutiat, quod reticendum est. Si impietas manat ex origine, ea par est omnibus, si *Christum* excipias cum sua matre, quam & ipsam volunt exceptam. Jam posuimus & occasionem parem. Motus autem omnipotens, qui rapit omnia, sine dubio communis est omnium. Nec hic apparet causa, cur alius propensus sit ad hoc crimen, alius ad aliud, quemadmodum Spiritus variis donis aliter atque aliter agit in diversis. Rursus homo violentus ex hoc ipso loco, quem adversus liberum arbitrium adduximus, colligit liberum arbitrium nihil posse nisi malum. Atqui quomodo dicitur liberum arbitrium, si captivum ducitur ad malum tantum? Deinde ubi est, quod nos docuit *Lutherus*, liberum arbitrium esse nomen inane, nusquam exstans in rerum natura? Præterea quæ tandem est consequentia, Certa præscientia Deus prædixit indurandum *Pharaonem*, ergo *Pharao* non potuit mutare pravam voluntatem. Imo pulsatus est gratia præparante *Pharao*, & flecti cœperat, & fortasse resipiscere poterat, si pulsantem gratiam fuisset amplexus. Quod si Deus non addidit uberiorem gratiam, non natura nec motus ille generalis fuit in causa, sed animi pravitas per liberum arbitrium multo peccandi usu contracta. Et si Deus negasset illi pulsantem gratiam, nihil opus erat, velut ex machina inducere motum universalem primæ causæ, sed potius ut *Augustinus* facit, merita præcedentia, quibus se reddiderat indignum uberiore Dei gratia. Hactenus itaque nihil audivimus à *Luthero*, quod funditus tollat hominis liberum arbitrium, aut meram statuat necessitatem: denique quod respondeat splendidis illis promissis, quid intersit inter fumos hominis & tonitrua Dei, & tamen perinde quasi rem felicibus gessisset auspiciis, pergit tollere reliquias hujus belli. Roganti cuipiam, cur Deus non cesset ab illo motu omnipotenti, respondet non esse æquum, ut Deus ob impios desinat esse Deus. Hoc dictum utcunque tolerabile est, licet interim adimat Deo facultatem eum motum moderandi pro suo arbitrio. Neque enim semper motus ille rapit Satanam homini molientem exitium, nec impiis semper licet quod volunt etiam occasione objecta. Sed alterum durius est, quod addit, scilicet ut desinat esse bonus, ne illi fiant pejores. An Deus desineret esse bonus, nisi perpetuo motu suo gigneret homines impios, & illorum pravam voluntatem raperet ad agenda mala? Citius credatur bonus, si vel coerceat, vel immutet illorum impiam voluntatem. Itaque cum constet illum esse summe bonum, cur per gratiam suam non immutat illorum voluntates, quanquam idem potest omnipotente suo motu, cujus arbitrium habet in manu. Neque enim sic movetur, ut Sol aut Orbes cœlestes, nec sic agit, ut ignis adurit, sed mera libertate agit ut vult. Hic nihil habet quod respondeat, nisi fateatur esse liberum hominis arbitrium aliquid, quo posito simul probatur Deus & justus & bonus. Sed mavult ad arcanam Dei voluntatem confugere, quam negat inquirendam, sed tantum adorandam. Atqui hujus quæstionis indagatio propius ad nos pertinet, quam illæ veteres de verbo *homusii*, de Spiritu Sancto ab utroque procedente, de Filio ex eadem essentia nascente, & Spiritu Sancto ex eadem procedente, quem Filium appellare fas non sit. Quin hic respondebant, mysterium & adorandum esse, non inquirendum. Fateor in rebus divinis frequenter occurrere, in quibus adoranda est Dei voluntas, non humana ratione scrutanda, verum ea difficultas non semper est in Scripturis aut rebus, sed frequenter in animis nostris, vel illotis, vel parum exercitatis. Rudibus igitur, impiis, & crassis ista cantio canenda est, ne irruant in adyta divinorum mysteriorum; Piis autem & exercitatis fas est cum reverentia scrutari, quod divinis voluminibus nobis proditum est. Et quibus tantum datum est lucis, ut ex Scripturis potuerint colligere, in tribus personis esse

ean-

eandem essentiam numero, simplicissimam & individuam, hi tam misere cæcutierunt in hac materia, cujus bona portio sic ad nos pertinet, ut quædam etiam ipso sensu queamus dijudicare, de qua nobis tam multa prodiderunt sacræ Litteræ? Nihil enim moror istiusmodi verba, Si caro & sanguis hîc offensa murmurent, Murmurent sane. Hujusmodi verborum fumis jam assuevimus. Facile est nominare carnem ac spiritum, at discernere difficillimum est. Nec facile nobis persuadetur, omnes retro Doctores fuisse carnem & sanguinem, excepto *Wiclepho*, & his qui nuper exorti negant hominis liberum arbitrium. Iis qui rogant, cur talem condidit *Adam*, ut posset labi, cur passus est labi, ut non deest quod respondeatur, ita non est necesse ad omnia respondere. Deus voluit agnosci summe justus ac summe bonus, justitia non eluxisset, nisi fuisset liberum arbitrium, hoc est, labendi facultas, bonitas non eluxisset, nisi fuisset restituendi gratia. Idem responderi potest iis, qui quærunt quamobrem ex eadem massa infectos gignat omnes, cum potuerit aliud hominum genus condere, aut purgato semine creare nos. Si quis, inquam, pius ac modestus hæc cuperet discere, talia quædam poterant responderi, Sin impius, aut stulte curiosus, aut indocilis eadem percunctaretur, ille mereretur audire, quæ nunc *Lutherus* non mihi, sed universis Ecclesiæ proceribus recinit, *Deus est, facit quæ vult, adora mysterium, ne inquirito, Non est illi præscribenda regula, cum ipse sit regula omnium.* Quod si libet ubilibet hanc sententiam occinere, cur tam multa quærunt sacri Doctores in divinis Libris, & reddunt rationem plerumque certam, interdum probabilem, veluti cum inquirunt, cur *Christus* voluerit nasci ex virgine, cur ex conjugata, cur apud Judæos, cur peregre, cur in publico diversorio, cur sub *Augusto* Cæsare, cur in solo *Lazaro* excitando legitur infremuisse spiritu, & lacrymas fudisse, cur passus amicum mori, cur tam sero profectus est in *Bethaniam*, cur jussit sibi commonstrari sepulcrum, cur jussit tolli lapidem, cur sic inclamavit, cur solvi jussit, ac dari cibum. In his vestigandis cum se salubriter exerceat Christiana pietas, cur in aliis Scripturæ locis non idem liceat, modo reverenter ac religiose? Quod si percunctator talis fuerit, ut appareat fore deteriorem si respondeas, hic ablegandus est dicto Pauli, *O homo tu quis es qui respondes Deo?* Deus est, non potest non esse justum ac bonum quicquid dicit facitve, etiamsi tibi secus videatur.

154. Satis, ut arbitror, demonstratum est, *Lutherum* nec præstitisse quod promiserat, cum hactenus nihil adduxerit nisi Philosophorum commentum, de motu omnipotente, quod ut verum sit, certe hîc friget: nec absque tropo conatum efficere quod instituit, cum pugnam instituerit adversus omnes tropos & sequelas, imo pro unico tropo sermonis usitato & è proximo petito, produxisse nobis tropos complures, duros ac ferreos, novos & inauditos, ab extramundanis usque petitos. Præterea declaratum est, in verbis evidentem absurditatem, satis idoneam dedisse causam, ut ad tropum confugeremus, quem ostendimus cum aliis Scripturæ locis congruere, nec abhorrere à communi loquendi consuetudine. Et ne protinus rejiceretur *Erasmi* tropus, nominavi probos auctores, *Origenem*, *Hieronymum*, *Chrysostomum* ac *Theophylactum*, qui non tantum asseverant, sed rationibus idoneis probant quod interpretantur. Quin & ideo nominavi meos auctores, ut alius, qui vellet aut posset, commodiorem inveniret tropum, qui verborum absurditati mederetur. Nunc superest, ut *Lutherus* pari felicitate doceat nos, ipsius commentum esse sensum Sancti Spiritus, idque non humanis rationibus, sed ex ipso loci tenore, quod sane probandi genus in sacris Litteris efficacissimum esse fateor. Verùm quid erit tam evidenter scriptum in arcanis Litteris, quod non detorqueat ad suum dogma, cum norit nobis interpretari pro *merito*, pollicitationem, pro *mercede* eventum, pro *quærere*, esse in via, pro *indurari*, moveri à prima causa. Sed spectemus quem nobis exhibeat artificem. Hanc partem aggressurus præfatur suo more,

A Diatribam appellans tropologam, quasi meam ac non potius Veterum sententiam recensuerim: aut quasi sola Diatriba agat tropis & sequelis. Quod si tractans sacras Litteras nec tropum admittet usquam, nec aliud ex alio colliget, quid tandem efficiet; præsertim in locis inter se pugnantibus, juxta speciem duntaxat? Exorditur autem à generali convitio in omnes qui tropis utuntur in sacris Libris explicandis, quibus ait esse morem, ut fortiter contemto textu, verbum aliquod decerpant, quod tropis torqueant. Sic Diatriba, &c. Hæc petulantissime dicta, totiesque in hoc glorioso libro repetita, in quem recidunt? Non in Diatribam, quæ bona fide recensuit opinionem Veterum, sed in probatissimos Ecclesiæ Doctores, in quos ita sub Diatribæ fuco debacchatur, quemadmodum olim *Julianus* sub *Augustini* nomine, sacros Ecclesiæ Doctores faciebat *Manichæos*. Si illi verbum è contextu decerptum torquent, cur accusatur sola Diatriba? Verùm illos *Lutherus* fortiter contemnit, ne dicam impie. Contemnit, sed ubi dogmatibus ipsius adversantur; ubi videntur suffragari, non gravatur etiam *Gregorium* citare, aut dictum aliquod ex historiola decerptum. Eodem autem animo quo maledicit *Hieronymo*, malediceret & *Paulo*, si auderet, quoties non facit ad ipsius dogmata. Sed maluit in Diatribam scurrari (nam hoc illi visum est elegans inventum) sic cogitans, ludos deliciasque faciam Diatribam, ita fiet, ut omnes auctoritate mea moti, conspuant illam, nec dignentur lectione, Tanta scilicet est mei nominis auctoritas. Hæc sibi pollicebatur gloriosus miles. Quis est omnium *Origene* diligentior in connectendis Scripturæ partibus; & observando, unde orsus, qua pergat, quo evadat Spiritus? At quo tandem argumento rejicit tropum Veterum? *Si Deus*, inquit, *induravit* Pharaonem *differendo pœnam, quid novi dictum est; cum eadem tolerantia induret omnes impios, abutentes Dei tolerantia?* Accipio lemma, sed hoc telum mox retorquebo in jaculantem. Si ideo ineptus est tropus, quod *Pharaoni* tribuit quiddam quod est omnium impiorum commune, multo minus valebit commentum ipsius de motu generali primæ causæ, quod adeo non est peculiare *Pharaoni*, ut commune sit non jam dicam piis & impiis, sed ranis & crocodilis, viperis & ululis, denique rebus omnibus. Ut omittam interim non citra controversiam esse quod assumit. Etenim si quis neget Deum ut primam causam in singulis rebus, ac singulis actionibus cooperari secundis causis, quomodo evincet? videlicet quoties lapis ex alto decidit in terram, eum ferri impulsu Dei, non sola generali naturæ vi. Aut quoties urit ignis, impulsu ejusdem urere. Proinde quod colligit *Lutherus*, *Vides igitur*, inquiens, *nihil prorsus ad rem facere tropum istum hoc loco, ut qui generaliter ad omnes pertinet, qui peccant lenitate divina tolerati*, &c. nos in ipsum totidem verbis regerimus. Vides igitur, *Luthere*, nihil prorsus ad rem facere tropum istum hoc loco, ut qui generaliter ad omnes pertinet, qui peccant & non peccant, & non solum ad homines, verum etiam ad asinos & mulos, cum calcitrant aut aliud faciunt, rapti omnipotenti motu Dei. Nonne belle excussit tropum, non meum, sed probatissimorum Ecclesiæ Doctorum? Quanquam hîc alium adhibuit fucum artifex. *Origenes* adducit tropum, quo *indurare* dicitur, qui indurationis dedit occasionem, hoc jam pertinet non minus ad oblatas molestias, aut alias occasiones, quam ad tolerantiam. Cæterum quod non ponit exemplum nisi de lenitate, facile est videre quid sit in causa, quoniam hujus partis explicatio favorabilior erat quam alterius. Verba Diatribes sic habent: *Origenes libro* περὶ ἀρχῶν *tertio sic explicat nodum, ut fateatur occasionem indurationis datam à Deo, culpam tamen in* Pharaonem *rejiciat, qui sua malitia factus sit obstinatior, per hæc per quæ debebat ad pœnitentiam adduci.* Constat autem multos afflictionibus, molestiis ac miraculis adduci ad resipiscentiam. Et falsissimum est, quod interim assumit *Lutherus*, omnes malos indurari, tum severitate Dei, tum lenitate. Imo mul-

multos morbus aut alia calamitas etiamsi non transformet ad pietatem, tamen coercet à licentia peccandi: & si non facit, ut plane boni sint, tamen facit ut minus sint mali. Testatur hoc *Plinius* Junior in Epistola quadam quantis cupiditatibus malis ægrotatio quorundam animos liberet. Idem dici potest de rerum prosperitate: Solos feroces, & adversus Deum erectos indurat & lenitas & severitas Dei, quod accidit *Pharaoni*. Quoniam autem *Pharao* motus malis cœperat resipiscere, fortasse dimisisset populum, si Deus constanter pressisset illum immisso malo: nunc utroque modo induratus est, vel omnibus potius, non omnipotenti motu primæ causæ, quæ movet etiam ranas & viperas, sed occasione objecta perverso Regis animo: quemadmodum si quis igni resinam injiciat, aut rapido flumini transversam molem invehat, quo magis æstuet. Hoc autem erat peculiare quiddam, non ab universali motu, sed à propriis causis proficiscens, quas etiamsi nequeamus divinare certo, tamen justas fuisse credimus. Sed audiamus *Lutherum*, sermonis *Paulini* scopum ac sermonem explanantem: *Hoc* inquit, *agebat Deus, ut in Hebrais confirmaret fiduciam in ipsius promissis, posteaquam comperissent tot difficultatibus frustra obstantibus nihilo secius Deum præstitisse quod promiserat.* Hactenus nihil repugno *Luthero*. *Et ob id*, inquit, *Deus toties prædixit futurum, ut* Pharao *induraretur, diuque distulit extremam pœnam, quo multis prodigiis editis magis illustraretur & præscientia, & virtus, & fides Dei.* Nec hîc refragor admodum, nisi quod hæc vocula, *ut*, frequenter in divinis Litteris eventum sonat, non propositum aut finem, Indurabo per occasionem, & scio prædicoque fore, ut non dimittat populum meum. Excitat autem ille, non qui immittit mentem, sed qui occasionem exstimulat, quasi Medicus ostensa vi pecuniarum excitet lethargiam avari. Cæterum quod addit, *Malitiam* Pharaonis *operor, & in manu mea habeo;* Si dixit *operor malitiam*, pro objicio occasiones resipiscendi, quas ille vertit in majorem malitiam, non refragor. Alioqui durissimus est sermo, nec ferendus Christianis auribus, *Deus in homine operatur malitiam.* Nam *malitiam in manu habere* recte dicitur, cui in promtu est eam ubi libuit coercere. Sciebat Deus *Pharaonem* nec plagis territum, nec remissione correctionis mitigatum, dimissurum Hebræos, jamque decreverat illum exitio dare. Hoc exitium distulit, quo magis elucesceret Dei justitia in puniendo Rege & bonitas erga populum suum. Veluti si Rex hominis supplicio capitis destinati malitia abutatur ad puniendos sontes, aut in exemplum aliorum, ne similiter contemnant jussa regia. Et tamen interim quæ objiciuntur, poterant esse occasiones resipiscendi, ni perversitas obstitisset, ex natura tantum insita, sed multo magis ex vitiorum habitu collecta. Nihil igitur hîc opus erat omnipotente motu, nec Deo sine tropis in *Pharaone* operante malitiam. Quod autem enthymematis genus hoc est, *Si ulla fuisset in* Pharaone *vertibilitas, Deus non potuisset certo prædicere illius indurationem?* Sed homo verecundus dixit, *Non tam certo.* An Deus alia certius præscit, alia minus certo? Ipse *Lutherus* cum vellet æquior videri, concessit homini liberum arbitrium in rebus inferioribus. Est igitur homini in manu jugulare capum in cœnam, & non jugulare. An hîc Deus non poterit certo prædicere, quid homo facturus sit? Si Deus non aliter præscit futura, quam scit facta, quomodo dicitur quædam minus certo præscire, quod sit in arbitrio hominis facere aut non facere? An hîc *Lutherus* videtur fuisse sobrius? Et iterum inculcat, Deum non potuisse omittere operationem omnipotentiæ generalem. Quid igitur, an Deus non potest efficere, ut Sol consistat, & flumina relabantur ad fontes? Cum impio confert gratiam, mutatque voluntatem, nonne hac in parte mutat actionem generalem?

157. Audivimus quam dilucide nobis explicuerit *Lutherus* contextum ac tenorem sermonis *Paulini*, nihil se-

A quutus nisi simplicissimum absque tropis sermonem: imo sermonis hujus exordium erat, Cap. II. progressus tertio, quarto, & deinceps sequentibus. Quoniam *Judæi* vindicabant sibi justitiam ex observatione Legis, quam tamen re vera non observabant, adeo ut minus tribuerent Euangelicæ gratiæ, quam oportebat, nec Gentes quoniam erant à Lege alienæ, censerent recipiendas ad Euangelicam promissionem, nisi Legem reciperent: Rursus apud Gentes erant Philosophi, qui suis decretis summum bonum ac felicitatem pollicebantur, absque Lege *Mosaica*, sineque gratia Euangelii: *Paulus* hoc agit, ut utrosque dejiciat à stulta fiducia, doceatque jam nec ex Legis observatio-

B ne dari salutem, nec ad salutem omnino requiri Legis ceremonias, quibus illi plus tribuebant, quam spiritualibus Legis præceptis, quæ non sustulit Euangelium, sed explicuit. Deinde ostendit neutros esse justos, sed omnes ex æquo egere gratia Euangelii, quæ proferretur pariter omnibus, non ob merita præcedentia, sed ex gratuita promissione Dei, cui quisquis fideret ex quacunque gente profectus, servaretur, declarans nihil obfuturos vitæ prioris errores si resipiscant, nec Judæis profuturam Legem, nisi resipiscentes agnoscant Euangelii gratiam. *Judæis* erat facta promissio, quæ tamen illis nihil esset profutura, nisi crederent Euangelio: nec erant habendi pro posteris *A-*

C *brahæ*, si non responderent fidei *Abrahæ*. Jam enim *Judæi* repugnabant Euangelio studio veteris Legis, & Gentes incircumcisæ subito per fidem facti sunt veri filii *Abrahæ*. Hæc *Paulus* varie disputat aliquot Capitibus. Proinde ne Gentes diffiderent de promissis, eo quod essent alienæ à Prophetis ac Lege, præsertim cum viderent Judæos mordicus tenere Legem, adimit utrisque fiduciam operum, & utrosque æquat in Euangelii gratia per fidem. Non autem esse mirum, si plerique *Judæi* rejicerent Euangelium ipsis nominatim promissum, cum nollent credere, neque quisquam esset gratiæ capax, nisi crederet. Et hoc ipsum præscisse Deum, ut populus Israeliticus deficeret ab Euangelio, atque

D hac occasione fores aperirentur Gentibus, quamlibet alienis à Lege & Prophetis. Summam enim hujus beneficii pendere à liberalitate Dei, & hominum fide. Jam ne Judæus quereretur, cur rejicit Deus populum suum, quem elegit, quem tot promissis lactavit, quem tot magnificis titulis honoravit, & pro his recipit impuras Gentes idololatras, ac vitæ contaminatissimæ, docet Deum omnium futurorum præscium, cuique non pro generis nobilitate, sed pro meritis futuris statuere honorem & contumeliam, quemadmodum ex *Abraham* natum *Isaac* honoravit hæreditate promissionis, *Ismaelem* ex eodem prognatum ejecit ex ædibus, & ex *Isaac* propagatus est populus Deo carus, ex *Ismahele* nationes

E profanæ. Rursus ex eodem patre, eadem matre, eodem partu prognati sunt *Jacob* & *Esau*, tamen *Jacob*, cujus pietatem præsciebat, fecit Patriarcham duodecim Tribuum, *Esau* Gentium barbararum principem. Unde his honos decretus est, alteris nequaquam? Quia sic ex justis causis præscivit ac prædixit Deus futurum, quemadmodum præscivit ac prædixit futurum, ut Judæi rejicerentur ab Euangelii gratia, & Gentes in hoc honoris adoptarentur, ut in *Judæos* ederet exempla suæ severitatis, sicut fecit in *Pharaone*, & in Gentes declararet exempla suæ bonitatis, veluti fecit erga filios *Israel* ab *Ægyptia* servitute liberatos. Gentes invitavit ad Euangelium, non vi coegit: Nec Judæos vi repulit,

F sed obstinate resistentes Euangelio, tot expertos beneficia, tot conspectis miraculis, jamque dignos exitio, veluti vasa iræ parata in interitum proposuit horrendum omnibus exemplum, ut in illis perspicerent, quantum sit periculum adspernari gratiam Dei semet offerentem. Fuit igitur inopinatus eventus, ut populus ille Deo peculiaris ac dilectus sic rejiceretur, ut esset quemadmodum est & hodie, mortalium omnium abjectissimus, & Gentes vel tam impiæ, ut merito debuerint à Deo in tartara mitti, vel tam barbaræ, ut vix homines

nes viderentur, repente in numerum filiorum Dei adscriberentur. At Deus *Judæorum* pervicacia abusus est in suam gloriam, ac Gentium salutem: & Gentium fide usus est ad declarationem suæ benignitatis in omnes qui credunt Euangelio, in utrisque demonstravit certissimam fidem promissionum. Nam utrumque prædictum erat à Prophetis, ut & *Judæi* reprobarentur, & ad Gentes demigraret Euangelii gratia. Hîc adhuc nulla coactio est aut necessitas, quam fingit *Lutherus*. *Judæi* ex olea sunt excisi, ut idem *Paulus* mox docet Capite XI. & Gentes ex oleastro insitæ sunt in olivam. Quam ob causam? Propter credulitatem & incredulitatem. Gentes oblatæ Euangelii gratiæ non defuerunt, sed agnoscentes suam impietatem, amplexæ sunt benignitatem: *Judæi* contra majore gratia provocati ad resipiscentiam, magis indurati sunt adversus Euangelium. Hîc vides libero arbitrio locum dari, quod se gratiæ pulsanti præbet si velit, & accipit justificantem gratiam, & avertit se si velit, atque indignum reddit hominem majore gratia. Siquidem *Paulus* non solum ostendit has, quas dixi, causas, dicens, *propter incredulitatem fracti sunt rami, tu autem fide stas:* verum etiam ostendit in nobis esse situm, ut decidamus à gratia, aut ad gratiam oblatam convertamur. *Noli altum sapere, sed time, alioqui & tu excideris, sed & illi si non permanserint in incredulitate inserentur.* Qui dicit, *noli altum sapere*, nonne indicat quomodo possit homo excidere à gratia? Nimirum si sibi tribuat quod gratis accepit à Deo. Verùm hanc arrogantiam *Lutherus* tribuet subtractæ à Deo gratiæ, at Orthodoxi melius sentientes de bonitate justitiaque Dei, tribuunt libero arbitrio. Quanquam non negamus Deum piis nonnunquam auferre gratiam ad tempus, quo post lapsum stent firmiores. Verùm quod ob peculiares causas in hoc aut illo fit, non pertinet ad generalem disputationem. Cæterum qui dicit Deum dare gratiam immerenti, non ob aliud nisi quia sic placitum est, & si non comprobat Dei justitiam, exaggerat tamen illius bonitatem. At qui prædicat Deum id, quod gratis dedit ad salutem, ultro subducere homini in perniciem, nulla hominis culpa offensum, parum pie loquitur de ejus inæstimabili benignitate. Rursus in hujus Epistolæ undecimi Capitis fine docet idem aliquanto lucidius: *Quid ergo*, inquit, *dicemus? Quod gentes quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam, Justitiam autem quæ ex fide est. Israel sectando legem justitiæ in legem justitiæ non pervenit. Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus.* Vides non sine causa rejectos *Judæos*, videlicet ob fiduciam operum legalium, quibus inflati resistebant Euangelii gratiæ. Nec eos, qui servati sunt ex Gentibus, sine causa fuisse servatos, sed ob simplicem credulitatem. At fides, inquiet, est donum Dei, nec est in nostra potestate. Fateor, si sentias de fide per gratiam justificante: verùm ut est cognitio quædam præparans ad lucem fidei, ita fides quædam est humana, ad fidem justificantem præparans hominem: ut sunt justitiæ gradus, ita sunt & donorum, donec pervenias ad id quod mere naturale, atque hoc ipsum habet suam gratiam, cum auctor naturæ sit Deus, ut frustra metuat *Augustinus*, ne initium gratiæ dicatur ab homine proficisci. Postremo sic est in manu hominis etiam ipsa justificatrix gratia, ut si velit possit amplecti pulsantem gratiam, quæ nulli negatur, in genere loquor, si velit possit aversari.

His ita dissertis de *Isaac* & *Ismahele*, de *Jacob* & *Esau*, *Paulus* facit elatum *Judæum*, aut Ethnicum arrogantem hæc rapientem ad impingendum Deo crimen injustitiæ. *Nunquid igitur Deus injustus est*, tyrannorum more faciens quicquid animo collibuit? Eam vocem *Paulus* abominatur dicens, *Absit*. Ac rursus ex persona contra disputantis addit; *Mosi dixit, Miserebor cujus misertus sum, & misericordiam præstabo cui miserebor. Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei. Dicit enim Scriptura Pharaoni, Quia in hoc ipsum excitavi te ut ostendam in te virtutem meam & ut annuntietur nomen meum in universa terra. Ergo cujus vult miseretur, & quem vult indurat.* Hunc totum sermonem Veteres aliquot tribuunt non *Paulo*, sed contradicenti, quem sic facit colligentem ex Scripturis perperam intellectis. *Quid adhuc queritur? Voluntati ejus quis resistit?* Hæc vox propemodum est *Lutheri*, simul & bene agentibus adimens omne meritum, & male agentes liberans à culpa, sed benefactorum omnium gratiam adscribens voluntati divinæ, & malefactorum culpam in Deum transferens, nisi quod naturam hominis vehementer impiam, ac Dei motum quendam omnipotentem commentus est, ne cogatur Deo crimen adscribere. *Paulus* autem nondum absolvit quæstionem, sed indocilem arrogantiam retundit. Veluti si herus immorigero servo, deque jussis Domini disputanti respondeat, Quid tua refert quamobrem id jubeam? Tibi satis esse debet, quod mihi sic visum est, Non est tuum judicare de meis consiliis. At idem Dominus servo modeste reverenterque percunctanti, non gravabitur consilii sui reddere rationem. Ita hæ voces, *ô homo tu quis es qui respondes* Deo, Et, *nunquid lutum dicit figulo*, &c. non omnino submovent hominem ab ejus quod propositum est cognitione, sed à curiosa & impia disquisitione: nam quæstionem postea solvit *Paulus*, quatenus homini fas est. Habet hæc quæstio suos excursus, in quibus oportet rationem humanam cedere majestati divinæ: Veluti si quis roget, cur Deus tot millia Gentium passus sit impune perire, cum per Euangelium multos servarit, & ante Euangelium soli Judæorum nationi per Legem subvenerit: neque enim Lex prædicata est per universum Orbem, sicut Euangelium. Item cur infantes alii pereant sine lavacro renascentiæ, alii serventur, nulla parentum culpa, nullus habebit, opinor, quod respondeat, nisi quicquid facit aut permittit Deus judicio fieri, semper quidem justo, sed aliquoties nobis incognito, quemadmodum scribit *Augustinus*. Quod si quis mihi diffidit dicenti sermonem hunc totum eo tendere, non ut doceat necessitatem quam adfert *Lutherus*, sed ut impiam, curiosam & arrogantem inquisitionem coerceat, legat *Hieronymi*, *Chrysostomi*, & *Theophylacti* commentarios. Verùm de his post erit pluribus agendum.

Interim persequar cursum *Lutheranæ* disputationis, si tamen disputare videtur, qui figit ac refigit leges pro suo arbitratu, qui deridens omnium auctoritatem, sua somnia vocat Dei tonitrua. Miro fastidio deridet Diatribam, quæ veluti perplexa in quæstione nunc huc nunc illo se torqueat: *Nunc*, inquit, *dicit esse necessitatem consequentiæ, sed non consequentis, Nunc ordinatam sive signi voluntatem cui resisti potest, voluntatem placiti cui resisti non potest, Nunc loci adducti ex* Paulo *non pugnant, nec loquitur de salute hominis, Nunc præscientia Dei ponit necessitatem, Nunc non ponit necessitatem, Nunc prævenit gratia voluntatem ut velit, comitatur eventum, dat felicem exitum, Nunc causa primaria agit omnia, Nunc agit per causas secundarias ipsa quieta.* Omitto cætera, quæ congerit. Quantæ sunt hujus tyranni delitiæ! ut sibi placet in omnibus! Ut ipsi displicent aliorum omnia! Ut sibi pollicetur quicquid dixerit pro oraculo ab universis acceptum iri! Primum, excipiam quæ hîc miscet mendacia, videlicet quod Diatriba dixerit, primam causam agere omnia, rursus sibi dissentiens dixerit, per secundarias causas agi cuncta, prima causa quieta. Verba Diatribes sic habent: *Hic non excutiam, an Deus, qui est sine controversia primaria & summa causa omnium quæ fiunt, quædam sic agat per causas secundarias, ut ipse interea nihil agat: an sic agat omnia, ut secundariæ causæ tantum cooperentur causæ principali, tametsi non sunt alioqui necessariæ. Certe dubitari non potest quin Deus si velit possit omnium secundariarum causarum naturalem effectum in diversum vertere: Videlicet efficere potest, ut refrigeret & humectet ignis*, & cætera. Ex his verbis, vel tacente me, liquet esse falsum quod impingit *Lutherus*: Quid autem absurdi sit, si cum in igni secundaria cau-

sa simul agat cum prima: in homine voluntas simul [A] agat cum agente gratia? Sed acumen *Lutheri* sic solet colligere, *agit omnia, ergo agit sola.* Ubi vero dixi quod præscientia ponit necessitatem? Imo hoc refello, quod tamen hic *Lutherus* impudentissime repetit & inculcat. Cur autem mihi non liceat ad explicandam quæstionem uti distinctionibus ab orthodoxis Scriptoribus traditis, de voluntate signi & efficaci, de necessitate immutabili, & inevitabili, de gratia præparante sive pulsante, operante, cooperante, sufficiente, proficiente & perficiente, &, si libet addere, naturali sive communi, cum ipse nobis invexerit tot distinctiones inauditas, aut certe inauditis vocabulis, de Deo prædicato & non prædicato, de Deo crucifixo, & in- [B] habitante lucem inaccessam, de voluntate Dei scrutanda & adoranda, de motu omnipotenti Dei & motu Satanæ in eodem opere malo, de necessitate immutabilitatis & coactionis, de voluntate hominis nihil agente, sed tantum patiente, tum in bonis, tum in malis, & voluntate agente & in bonis & in malis. Et hæc sua somnia vocat Dei tonitrua, quod adfertur ex probatis Auctoribus, ludibria vocat: & ut videatur valde festivus, confert Diatribam puero, qui dum claudit oculos ne quem videat, putat sese à nemine videri. O dictum lepidum! Ubi sunt applausores? Pene nominaveram quosdam. In quem hic jocus magis cadit [C] quam in *Lutherum*, qui putat se perstrinxisse totius Orbis oculos, cum jam omnes sciant, ipsum neque boni quippiam neque mali prodidisse, quod non hauserit ex Veterum monumentis, excipio hyperbolas, & quædam portenta verborum quasi propheticorum, quibus facit ut nova quibusdam videantur, quæ sunt vetusta, adeo ut *Wiclevis* etiam, *Valdonibus* & *Hussis* videatur invidere. Atque interim cum hujusmodi fumos offundat legentium oculis, tamen splendidis verbis frequenter intonat, tonitrua Dei, fulgura clarissima: stat invicta veritas. Istis fulminibus ac tonitruis, *Luthero*, quære peregrinum, nobis innotuerunt. Refricat nobis memoriam, quod obiter admiscuerat Diatribe, de necessitate consequentis & consequentiæ. Hoc commen- [D] tum gloriatur sese feliciter consequentia dispulisse, cum perplexis verborum involucris rem potius ceu prudens obscurarit. Distinguebam enim illationem necessariam à propositione contingente. Itaque juxta priorem rationem dixi necessariam consequentiam propositionis ex propositione: Si hæc vera est, Deus præscit *Judam* proditurum Dominum, necessario consequitur hæc, *Judas* prodet Dominum: at non consequitur juxta posteriorem modum, necessario *Judas* prodet Dominum: poterat enim *Judas* alio flectere voluntatem suam. Necessitas enim consequentis est, cum id quod fit aliter fieri non potest: Necessitas consequentiæ est etiam in falsis, ut si homo est lapis, non sentit, tan- [E] tum abest ut inducat necessitatem consequentis. Alioqui hæc propositio esset necessaria, homo non sentit, cum sit impossibilis. Hæc, ut arbitror, satis expedita sunt. Nunc audi fumos *Lutheri* profitentis se crassiore Minerva velle rem explicare. Necessitatem consequentiæ sic explanat: *Si Deus aliquid vult, necesse est ut ipsum fiat, sed non est necesse, ut sit quod fit. Solus enim Deus necessario est, omnia alia possunt non esse si Deus velit. Ita actionem Dei necessariam dicunt, si volet, sed factum ipsum non esse necessarium. Quid autem*, inquit, *istis ludibriis verborum efficiunt? Id scilicet, facta res non est necessaria, id est, non habet essen-* [F] *tiam necessariam, hoc est, nihil aliud docere, quam res facta non est Deus ipse. Nihilo minus manet illud, ut omnis res necessario fiat, si actio Dei necessaria, vel consequentia necessitas est, quantumlibet jam facta non sit necessario, id est, non sit Deus, vel habet essentiam necessariam.* Hactenus ille. Quid hac explanatione involutius? Primum, adducit exemplum hominis conditi, in quo nihil agit ipsius qui conditur voluntas, cum nos loquamur de re, quam facere aut non facere est in hominis voluntate situm, veluti qui tomum panis tenet

in manu, si velit in jus appositum intingere, fiet offa, sin minus, non erit. An igitur qui intingit, necessario id agit, an potius contingenter, quia poterat mutare voluntatem? *Lutherus* docet necessario intingere. Quare? Quia Deus præscivit fore ut intingeret, hoc est, ut eam voluntatem susciperet nec mutaret, & si mutaret, præsciebat quæ esset futura postrema voluntas. Ubi est igitur liberum hominis arbitrium in rebus inferioribus, quod *Lutherus* in hoc opere concedit? An cohæret mera necessitas cum libero arbitrio, hoc est, aqua cum igni? Quod si contingenter immergo panem in jus, non obstante Dei vel præscientia, vel voluntate, sequitur & *Judam* contingenter non necessario prodidisse Dominum. Exemplum igitur, quod adducit *Lutherus*, non quadrat huic instituto. Et tamen ad hoc accommodavit definitionem contingentis: *Contingenter*, inquit, *fit, quod fit contingente & mutabili voluntate. Contingens opus est, quod nobis contingenter, & velut casu, imprudentibusque nobis fit.* Sic sane conditus est mihi Mundus. Sed quid hoc ad actiones humanas, de quibus loquebamur? In Deo non est voluntas mutabilis, ergo omnis Dei actio est necessaria, quanquam opera sunt contingentia si velit. Voluntas & præscientia Dei est ipse Deus, fateor, sed tamen præscire Dei & velle Dei, ad res externas nihil prohibet se contingenter habere, pro rei natura. Jam cum eadem voluntate Deus operetur quæ fiunt, & facta velit quæ sunt, non minus necessarius est homo factus, si Deus vult eum esse hominem, quam necessaria erat actio Dei, qua illum condidit. Sed nobis ista contingentia sunt, qui nescimus an Deus ex homine facere velit asinum. Ita Sol oritur necessario, si spectes naturæ cursum, si spectes voluntatem Dei nobis ignotam, contingenter oritur, quia potest fieri, ut si ille velit non exoriatur. Verùm nos metimur contingens & necessarium non ex scientia aut ignorantia nostra, sed ex ipsa natura rei. Neque enim ideo Deus non esset necessario, si dubitarent homines esset-ne Deus, an non. Nec ideo contingens dicitur quod incertus sim an futurum sit, nec-ne, sed quod talis sit natura rei, ut possit fieri aut non fieri, qualia sunt quæ pendent ab hominis arbitrio, ne recedamus ab argumento. Proinde si Deum spectes, contingenter condita sunt omnia quæ non sunt Deus. Cæterum quæ pendent ab hominis arbitrio, bis sunt contingentia. Primum, quia fiunt mutabili voluntate, deinde quia possunt per Dei voluntatem aliter fieri. Cæterum imprudentia nostra nihil facit ad rationem contingentis. Quæ contingenter fiunt, ubi facta sunt, immutabili certitudine novimus, nec tamen desinunt esse contingenter facta, quanquam quod ad nos sane attinet habent necessitatem immutabilitatis. Quod enim semel factum est, nunquam potest fieri infectum. Et ut hæc propositio, *Petrus cras cœnabit*, pone eum cœnaturum, contingenter est vera, ita si cœnavit, hæc erit perendie contingenter vera, *Petrus heri cœnavit*, nec mea scientia certa aut incerta mutat rei naturam, quæ sita fuit in hominis potestate. Aliud est si *Lutherus* dicat, Deum omnia agere in omnibus & bona & mala, hominem nihil agere, sed tantum pati, itaque necessario fieri quicquid fit vel boni vel mali. Verùm hoc esset per id probare, quod erat ipsum probandum, utpote de quo est controversia. Verùm haud scio an *Lutherus* credat idem esse casu fortuitove fieri, quod contingenter fieri. Casu fortuitove fit quod accidit præter exspectationem aut operam nostram. Contingens autem, hoc est, quod *Aristoteles* vocat *endechomenon*, complectitur possibilitatem ad esse & non esse, ut non semper idem sit contingens & possibile, quod dicitur δυνατόν. Triplex autem causarum genus est, unde consideratur necessitas, aut contingentia. Est libera voluntas hominis, sunt causæ naturales in rebus inanimis aut rationis expertibus, & est summa causa Deus. Nihil itaque vetat eandem rem ad diversas causas relatam esse necessariam & contingentem. Veluti motus Orbium co-

cœlestium, decessus & accessus maris, quod urit ignis, quod gravia feruntur deorsum, quod ad nos attinet, necessario fiunt, eo quod ex his causis proficiscuntur, quæ per nos impediri non possunt: ad Deum si respicias, contingenter fiunt, qui vim secundarum causarum habet in manu. Verùm quæ pendent à voluntate hominis, simpliciter contingentia sunt, tam nobis quam Deo. Ut enim rei est natura, sic ille novit aut vult: Si necessaria, necessario, si contingens contingenter. Verùm de his mox plura dicendi locus erit.

Posteaquam igitur *Lutherus* evidentissime demonstravit, res conditas non esse Deum, cum nos de actionibus hominum ageremus, triumphum agit his verbis: *Adeo stat & permanet invicta sententia, omnia necessitate fieri. Nec est hic ulla obscuritas aut ambiguitas. In* Esaia *dicit, Consilium meum stabit, & voluntas mea fiet. Quis enim puer non intelligit, quid velint hæc vocabula, consilium, voluntas, fiet, stabit?* Audivimus sane gloriosum triumphum: Si quivis puer intelligit hæc *Esaia* verba, qui factum est ut tot Theologi nihil hic viderint? Dicet: Non erat inter illos *Lutherus*. Ergo locus expendatur. An illic præcedit aliquid sequiturve, quod adimit homini voluntatis arbitrium? De eventis rerum illic est sermo, de frustrandis hominum consiliis ac pseudo-Prophetarum promissis, de capienda *Babylone*. Proinde uno in loco hic bis peccat *Lutherus*. Primum, quod Scripturæ sermonem alio trahit quam oportet, deinde quod est peculiariter dictum, trahit ad sensum generalem. Et tamen modo nos docuit illos absurde facere, qui decerpunt unum aut alterum verbulum, quod detorqueant ad suum sensum, nulla habita ratione quid illic agatur, cum quibus, unde ortus sermo, quo tendat. Itaque si concedimus *Luthero*, Deum illam malam voluntatem egisse in *Juda*, & ad facinus perpulisse, utcunque probavit *Judam* necessario prodidisse Dominum, quod quidem ad ipsum attinet proditorem. Verùm ex præscientia Dei non magis arguit necessitatem actionis, quam ex mea scientia facti. Neque enim Deus aliter scit præterita quam prospicit futura, imo nihil est illi neque præteritum, neque futurum, sed omnia veluti præsentia unico simplicique contuitu perfectissime cernit, quemadmodum eadem voluntate vult omnia. Post vehementes asseverationes objicit mihi, quod convictus conscientia, fateor idem quod docet ipse. Quid? *Si Deus non fallitur in eo quod præscit, necesse est ipsum præscitum fieri, alioqui quis credere posset ejus promissionibus.* Hoc nunquam pronuntiavit Diatriba, quamvis ebria, sed ex persona argumentantis proponit hunc in modum: *Potest & in humanis rebus aliqua poni necessitas, quæ tamen non excludat libertatem nostræ voluntatis. Præscivit Deus, & quod præsciebat aliquo modo volebat, fore ut* Judas *proderet Dominum. Itaque si spectes Dei præscientiam infallibilem, & voluntatem immutabilem, necessario eventurum est, ut* Judas *prodat Dominum, & tamen* Judas *poterat mutare voluntatem suam, aut certe poterat non suscipere voluntatem impiam. Dices, Quid si mutasset? Non fuisset falsa Dei præscientia, nec impedita voluntas, cum hoc ipsum præscituras fuerit ac voliturus, quod esset mutaturus voluntatem.* Hæc sunt, quæ, ut diximus, sub argumentantis persona referuntur: Id esse verum indicant hæc verba Diatribes, *Potest poni & aliqua necessitas.* Ubi tandem hic fateor quod asseverat *Lutherus*? Imo contrarium assevero. Et tamen hoc ipsum, quod de necessitate dictum est, explico in his quæ sequuntur, distincta necessitate consequentis & consequentiæ.

158. Ab hominis præscientia ducimus argumentum ad præscientiam Dei. Astrologus certo præscit futuram Eclipsim, nec tamen ejus præscientia cogit Solem cum Luna concurrere: & hominis scientia de præterito potest esse infallibilis, ut ego certum scio *Petrum* cœnasse nudius tertius, nec ideo fuit illi necesse sumere cœnam: ita nec Dei præscientia impedit arbitrii voluntatem, nihilo magis quam impedit cognitio rerum præteritarum. Proinde nugamentum est, labascere fidem Dei in promissis omnibus, nisi necessario eveniat quod prædicit eventurum. Certissimo evenire fatemur omnia quæ prædicit Deus, aut etiam Propheta Dei Spiritu afflatus, necessario, nihil est necesse. Quædam Deus prædicit absolute futura, quemadmodum prædixit se venturum ad judicium: id nullus hominum potest impedire quo minus fiat: Quædam pollicetur aut minatur sub conditione, *Si servaveris præcepta, salvus eris, Sin contempseris, ibis in gehennam.* Conditio partim in nobis est sita, eventus à solo Deo pendet infallibilis. Aperui fucum *Lutheri*, aperiam & alterum. Iterum Diatriba quamvis diu multumque luctata profitetur idem quod docet *Lutherus*, id quo magis persuadeat, recitat ipsius verba: *De voluntate*, inquit, *ac destinatione difficilior est quæstio. Vult enim Deus eadem quæ præscit, & hoc est, quod subjicit Paulus,* voluntati ejus quis resistit. *Etenim si Rex esset, qui quicquid vellet efficeret, nec quisquam posset obsistere, facere diceretur quicquid vellet. Ita Dei voluntas quoniam est causa principalis omnium quæ fiunt, videtur necessitatem nostræ voluntati inducere.* Hæc illa. Et *Lutherus*, *gratias*, inquit, *tandem agimus Deo, pro sano sensu Diatribes.* Rursus non animadvertit *Lutherus*, Diatribam hic argumentari, non pronuntiare. Primum, illud est artis, quod cum Diatriba sic argumentans loquitur: *Nam Deus aliquo modo velit oportet, quod cum præsciat futurum, tamen non impedit, cum ipsi sit in manu*, hæc verba prætermisit. Nec abs re, respuunt enim illius opinionem, quam fingit me profiteri. *Aliquo modo vult.* Quid hoc sonat? Nimirum ut velle dicatur, qui finit fieri, quod alioqui poterat impedire. Et ita colligit, *Ita videtur inducere.* Quid est *ita?* Nisi juxta hanc rationem, qua vulgus dicit eum facere, qui cum posset non prohibuit, veluti cum dicitur occidisse hominem, qui cum posset non servavit. Quid est *videtur inducere?* Sic alicui videretur cum non sit. Eat nunc & *Lutherus*, & gratias agat Deo pro sana Diatribes sententia. Jam verba, quæ *Lutherus* tribuit *Paulo*, Veteres tribuunt impio disputatori, qui sic citant interdum verba Scripturæ sacræ, quemadmodum Satanas in Evangelio tentans Dominum, & tamen non adeo magni refert, etiamsi hæc verba tribuantur Apostolo citanti tantum & argumentanti. Nam hic illi mos est, ut varius ac lubricus sit in tractandis quæstionibus, ut docti crebro fateantur sibi difficillimum esse observare, unde sit ingressus, aut qua sit exitus, quod accidere solet ei qui per conclavia regiæ domus circumducitur. Id quod *Hieronymus* hoc loco nominatim repetit, testatus se velut in penetrali regio circumspecte reverenterque velle versari; quod utinam & *Lutherus* interdum faceret, nec omnia velut è tripode pronuntiaret. Certe hæc est vox impiorum: *Quid ergo queritur, si quem vult indurat, & cui vult miseretur?* Cui *Paulus* respondet, *ô homo tu quis es qui respondes Deo*, non explicans quæstionem, sed retundens impiam vocem in Deum, quasi Deus esset injustus, proque sua libidine faceret omnia. Hic me conspuit *Lutherus*, quod de proprio capite, sine Scripturis, sine miraculis pronuntiem, imo clarissima Dei verba depravem. Miracula non professus sum me posse edere, nec de meo capite pronuntio, qui *Chrysostomi* ac *Theophylacti* protulerim auctoritatem, nec sine Scripturis, nisi forte pro Scripturis non habet, quas Diatribe tam multas recitat planissime refutantes *Lutheranam* necessitatem. Sed rejiciet orthodoxorum auctoritatem *Lutherus*: patiar, modo vicissim ipse patiatur me rejicere quod de suo capite præter omnium Veterum sententiam interpretatur, utcunque visum est causæ conducere. *Chrysostomus* cumque hoc veteres probatissimi Doctores tradunt hæc esse verba reprimentis impiam obmurmurationem adversus Deum, non explicantis quæstionem, quam solvit in his quæ sequuntur, *quod si Deus volens ostendere iram, & notam facere potentiam suam*, &c. Nec omnino dissentit *Augustinus*,

cum ait, *non solvendo, quodammodo solvit, & indicans ubi vere solvi incipiat.* *Lutherus* fortiter negat, asseverans hunc sermonem esse clarissime profitentis meram & absolutam in omnibus necessitatem, nec aliud quærendum, nisi quia Deus sic voluit. *Quid*, inquit, *quærebatur ista quæstione de voluntate Dei: nonne hoc ut necessitatem imponeret nostræ voluntati?* Ut verbo respondeam: nequaquam, sed quid agatur jam ante dilucide expedivi, ut supervacaneum sit repetere. Verùm dum Apostolus studet ostendere, & Judæorum rejectionem, & Gentium admissionem non fortuito accidere, sed jam olim hoc à Deo præfinitum, & à Prophetis fuisse prædictum, adduxit exemplum *Isaac* & *Ismahelis*, item *Jacob* & *Esau*, quo Judæi perspicerent, ad Euangelii gratiam nihil referre genus carnale, sed fidem, quæ propinquitatem habet spiritualem. Ex his velut obiter incidit hæc quæstio de murmure impiorum. Si quod dico non exstat in probatissimorum Ecclesiæ Doctorum libris, clamet *Lutherus* me de capite meo proferre commentum. Quod si rejicit quicquid à nobis adfertur, nos vicissim eodem jure quicquid ab illo, nimirum peracta est hæc fabula. Sed fingamus hæc verba tribui personæ Pauli, *cui vult miseretur, & quem vult indurat.* Qui miseretur immerentis, nullam facit injuriam ei cui pœna non remittitur, ut hîc periclitetur Dei justitia. Veluti cum vitulus adoratus esset, crimen erat omnium commune, certus tamen numerus hominum interfectus est, cæteris parcitum est. Hic à nobis causa reddi non potest. Nec tamen dubium est, quin Deus justis de causis id fecerit. Et si nulla de causa faceret, nisi quia libuit, nullus hîc habet quod queratur, sed sunt quibus est unde gratias agant. De *Pharaone* jam responsum est variis modis. *Origenes* aliter hunc nodum explicat, *Non est volentis neque currentis, sed miserentis Dei*, „hoc est, frustra cupit homo, frustra laborat, „nisi accedat opitulatrix gratia, quemadmodum dicta „sunt illa: *Nisi Dominus custodierit civitatem frustra vigilat qui custodit eam.* Rursus illud hujus Apostoli, *Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus.* Tandem hanc disputationem hac clausula finit: *Ut vertamur ad salutem, aut avertamur, nobis in manu est. Cæterum quomodo dentur præmia piis, aut quibus modis perdantur impii, hoc solius est Dei. Proinde si murmuret impius, quare Deus sic induravit* Pharaonem, *quare sic rejecit populum electum: Respondet, non est tuum exquirere, quibus modis puniam impios. Rursus si murmurent, quare rejectis suis admittit Dæmonum cultores, omnia mala commeritos? Respondet, justus sum puniens impios, misericors vocans immeritos ad pœnitentiam.* Dicis itaque: *Quid adhuc queritur Deus? Voluntati ejus quis resistit? Vides*, inquit Lutherus, *prosopopœiam?* Video, quid tum postea? *Illi*, inquit, *audientes quod voluntas Dei nobis necessitatem inducit, blasphemantes murmurant & dicunt*, Quid adhuc queritur? *hoc est, cur Deus sic instat, sic urget, sic exigit, sic queritur*, &c. quæ loquacissime prosequitur, causa destitutus. Imo quoniam quod *Paulus* aliam ob causam induxerat, videbat impios rapturos in excusationem impietatis suæ, occupans refert illorum sermonem, nec statim solvit nodum quæstionis perdifficilis, sed repressa illorum arrogantia, prius illorum animos præparat, ut pii saltem accipiant quid ad hæc murmura possit responderi. Et si cui non est in promtu, quo refellat tales argumentationes, indicat *Paulus* quo telo possit illico temeritas impia coerceri, *Nunquid dicit lutum figulo suo?* Sic *Julius* secundus fertur respondisse *Lodovici* duodecimi Legato, per quem expostulabat, cur Cardinalem quendam Gallum conjecisset in carcerem: *Quia meus*, inquit, *est Cardinalis, Sic mihi visum est, Nec est Regis à me quærere causas quomodo tractem meos Cardinales.* Si Rex reverenter fuisset percunctatus, fortasse *Julius* non gravatus fuisset illi causas aperire. Nunc tantum voluit inimicam parumque reverentem expostulationem retundere. Idem hîc facit *Paulus*.

Pergit argutari *Lutherus*: *Si* Paulus *non explicarat hanc quæstionem, aut non certo definierat, necessitatem nobis imponi præscientia divina, quorsum opus erat inducere murmurantes voluntati ejus non posse resisti? Quis enim murmuraret aut indignaretur, si non sentiret definiri necessitatem illam.* Jam ostensum est, nec præscientiam nec voluntatem Dei semper inducere necessitatem humanæ voluntati, licet in quibusdam eventus inducat necessitatem inevitabilitatis, ut Scholastici loquuntur. Deus præfinivit omnibus esse moriendum, hoc nemo potest evitare, & tamen quo genere mortis quisque sit periturus, non est nostræ potestatis. Rursus aliter vult Deus quæ prædicit absolute, quam quæ sub conditione. Veluti dictum est *Ezechiæ*, *Morieris & non vives.* Vixit tamen, erant enim verba minando provocantis ad preces ac pœnitentiam. *Adhuc triduum, & Ninive subvertetur.* Non tamen illico subversa est. Sed ut *Luthero* respondeam, par pari referens, cur inter loquendum, si quod dictum incidat, quod suspicamur aliquos in malam partem interpretaturos, obiter explicamus, obturantes os alio rapturis quod dicebamus. Hactenus *Lutherus* nihil adfert nisi fortissimas asseverationes, inculcat Scripturam esse clarissimam, neminem nescire, quid sit resistere, quid sit voluntas, quid sit Deus. *Cæcutiant hîc*, inquit, *sane infinita millia doctorum probatissimorum, & Scripturas fingant dilucidas non esse, & quæstionem difficilem paveant. Nos habemus verba clarissima, quæ sic sonant*, Cujus vult miseretur, & quem vult indurat. Nec pudet illum toties repetere quod à pueris quoque confutatum est: *Si Deus præscit, necessario fit, præsupposito quod Deus nec errat, nec fallitur.* Audis magnificum κοκκυσμὸν, præterea nihil. Quas autem contrarietates aut contradictiones mihi narras? Si Deus, qui futura quoque veluti peracta prospicit, non fallitur, sequitur hominem nihil ex arbitrio suo mutabili agere? ego video famulum sedentem, igitur non erat illi liberum stare si voluisset? Sed quando prodibunt ista Dei tonitrua? Hominis gloriosas voces hactenus tantum audimus. De prosopopœia non est inter nos controversia. Convenit hæc verba, *quid adhuc queritur, voluntati ejus quis resistit?* esse murmuris impii. Verùm illud *Luthero* neque mecum, neque cum ullo veterum interpretum convenit, hæc recte dici ab impiis. Recte autem dicerentur, si homo nec ad bonum, nec ad malum nihilo plus valeret, quam securis, quæ est in manu fabri, aut lutum, quod est in manu figuli, sed mera necessitate pateretur Deum in se operantem. Quod si verum esset, & ab illis, ut vult *Lutherus*, fuisset ex *Pauli* verbis intellectum, nonne merito dicerent, quid adhuc queritur de nobis, qui nihil agimus, sed patimur tantum, proque illius voluntate vel merentes vel immerentes damnabimur aut servabimur? Tot leges dedit, in quibus nihil esse scit, quod à nobis præstari queat, agit autem ipse nos, quocunque ipsi visum est, & tamen in *Esaia* clamat: *Væ genti peccatrici, populo gravi iniquitate, semini nequam.* In Euangelio toties inclamat væ, *Hierosolymam* deplorat, quod colligi noluerit. Et quid aliud sonant omnes Prophetæ, quam expostulationes, objurgationes ac minas? Habent & præcepta suas minas & exsecrationes horrendas. Itaque si verum est *Lutheri* dogma, non injuria dicunt impii, *Quid adhuc queritur?* Nunc obturatur illis os duplici nomine. Primum, quod irreverenter obmurmurant Deo, cujus majestas religiose & cum tremore est adeunda: deinde quod ex Scripturæ verbis perperam intellectis, colligunt inevitabilem necessitatem, abjicientes studium vitæ in melius commutandæ, cum gratia Dei nulli desit, si, quod in ipso est, præstiterit homo. Quod autem jus mihi narrat *Lutherus* Dei in nos, & nostrum in Deum? Imo si fas est dicere, mutuum jus est, quemadmodum inter æquum ac benignum herum & servum. Servus debet obsequium, herus debet præmium, etiamsi nulla intercessit pactio. Nunc Deus suam fidem promissis obstrinxit homini, nec recusat argui, si minus pacta præstite-

fliterit. Sic enim apud *Esaiam* loquitur, *Venite & arguite me.* Idem apud *Michæam* Capite vi. causam suscipit cum populo, veluti sub judice victurus aut vincendus. *Judicium*, inquit, *Domini cum populo suo, & cum Israel dijudicabitur, Popule meus quid feci tibi, aut quid molestus fui tibi? Responde mihi.* Hic provocat ad respondendum: Et *Paulus* dicit, *ô homo tu qui es qui respondes Deo?* Quid ita? Quia cum judicio respondentem audit Dominus, sine judicio obmurmurantem ferre non potest. Si non respondendo dissoluta est quæstio, cur mox dissolvit quæstionem: *Quod si Deus volens ostendere iram, & notam facere potentiam suam*, &c. Idque persequitur usque ad Caput xii. declarans nec totam Gentem Israeliticam rejectam, & eos qui rejecti sunt, non temere rejectos, sed ob pertinacem incredulitatem, ut suo exitio fierent aliis exemplum, nec omnes Gentes Euangelii factas participes, sed eas duntaxat quæ crederent Euangelio. Deus nihil accepit à nobis, ut aliquid debeat, fateor, nisi quod natura bonus est, quodque nos condidit. Quid accipit pater à filio? tamen ob hoc ipsum debet filio pietatis officium quia genuit. Præter hæc etiam pacto se nobis obstrinxit Deus, quo magis ipsi fideremus. Nihil nobis promisit, nihil nobis dedit, nisi quia sic voluit. Accedo, sed inter hæc quæ nobis dare voluit, & donum liberi arbitrii est, quoniam hujus magna quædam vis in homine residet, etiam post lapsum primi parentis. *Præstaret*, inquit, *hominem prorsus carere arbitrii libertate, & sic conditum aut confirmatum esse, ut in malum prolabi non possit.* Verum, sed hoc pacto magis illucescit Dei tum justitia, tum bonitas, qui vult à nobis sic timeri ut ametur, sic amari ut timeatur, quia sic expedit nobis. Quod si *Lutherus* hanc urgeat quæstionem, dicam in loco quia Deus est, & facit quicquid ipsi collibuit. Quod si quis pergat sciscitari, cur ob alienum peccatum sic excruciat genus humanum, cur passus est hominem labi, cum possit illum stabilire? cur condidit illum, quem sciebat mox lapsurum? harum quæstionum nullus erit finis, quarum curiositas ne progrederetur in immensum, *Paulus* sicut impie disputantem initio coercuit, quo reverenter quantum fas erat audiret, *O homo tu qui es:* ita in fine quæstionis submovet humanam scrutationem dicens, *ô altitudo divitiarum, sapientiæ & scientiæ Dei.* Quo dicto seipsum etiam submovet à profundiore scrutinio consilii divini. Satis erat hoc didicisse, Judæos merito rejici, quia credere nolebant, Gentes misericorditer recipi ad Euangelii gratiam ob simplicem sinceramque fiduciam, nec ista causa * geri, sed admirabili Dei providentia, & ex Prophetarum oraculis, qui Judæorum exitio voluit illustrare justitiam ac severitatem suam inevitabilem, Gentium salute, bonitatem ineffabilem, rebus omnibus ita temperatis, ut Deus nec stultus, nec improvidus, nec injustus videri possit. Cæterum si *Paulus* sensit quod *Lutherus*, ad hunc modum respondere debuerat obmurmurantibus, Quid queritur, quid accusat, cur minitatur, quid expostulat, & cætera. Sic loquitur Deus crucifixus, sed Deus ille non prædicatus aliud sentit. Deus crucifixus præcipit, minatur, blanditur, objurgat, expostulat, terret, allectat, sed latens ille Deus nihil horum, verum pro sua libidine operatur in hominibus tum bona tum mala: quosdam destinavit gehennæ, quosdam æternæ vitæ, quod destinatum est necesse est fieri, nec hic quicquam habet momenti voluntas hominis. Hic si remurmurent impii, qui justus ac bonus esse potest talis Deus? *Lutherus* respondebit pro *Paulo*, fidem esse Deo gratissimam. Huic autem nullum esse locum, nisi Deus videatur injustus & crudelis.

160. Et si responsum hoc parum videatur, addet hominem ex peccato primorum parentum nasci natura tam vitiata, ut minimum differat à Satana, totusque feratur ad omnem impietatem: ita fieri ut Deus ille secretus adorandus non colendus omnipotenti motu suo, non possit aliud in hominibus agere, quam impietates, blasphemias, & omne scelerum genus, ne gratia quidem tam mala securi possit opus bonum facere. Cum hac consolatione *Lutherus* dimittit hominem, tantum obturans illi os, ne de rebus hisce ausit hiscere, tantum sinat Deum agere quod agit. Alioqui voluntati ejus quis resistit? Huc detorquetur & illud ex Precatione Dominica, *fiat voluntas tua, sicut in cælo & in terra*, ut probet omnium rerum inevitabilem necessitatem. Supervacuum erat igitur hoc ipsum dicere, *fiat voluntas tua*, quæ futura erat, etiamsi contrarium rogares. Imo supervacaneum est quicquam à Deo petere, stante necessitate quam fingit *Lutherus*. Sed quis unquam Divorum hominumve locum hunc interpretatus est de necessitate rerum omnium? Quin potius orant pii, ut homines submittant suam voluntatem gratiæ divinæ. Videor hoc mihi in *Lutheri* scriptis animadvertisse, Non semper est intentus iis quæ scribit, nec id fieri potest ut hominis animus perpetuo sit intentus alicui negotio, semper tamen illi currit calamus. Itaque quo crescat volumen, plurima incidunt quæ nihil aliud quam chartas explent. Nunc repetit plus decies dicta, commutatis tantum verbis, nunc concionatur versans in locis communibus, nunc asseverationibus explet chartas, nunc ineptis salibus, & infacetis facetiis eximit tempus, nunc quicquid offertur aut succurrit animo, quocunque modo detorquet ad causam suam. Ac præter convitia quibus natura scatet, habet verba quædam veluti magica, quæ non ratione, sed vehementia quadam afficiant lectoris animum, vel imbecillem, vel parum eruditum. In quibus quoniam imaginatio plurimum valet, juxta Physicos, adeo ut frequenter morbos graves & mortem pariat, fit ut quodam modo afflentur spiritu, utinam sancto. *Irenæus* tradit arte simili plurimis imposuisse *Valentinum* ac *Marcionem*, non mulierculis tantum, sed & judicibus. Habebant verba quædam barbara, incognita, vehementia, imperiosa. Ea mira fiducia pronuntiantes territabant judices, & infirmos rapiebant in suam sententiam, mulieribus etiam prophetiæ spiritum dabant, iterum atque iterum jubentes, præcipientes, imperantes, ut tantum aperirent os, asseverantes prophetiam fore quicquid dicerent. Quid quæris? Incalescebant magicis verbis imbecilles animi & afflabantur, non aliter quam qui commentitiis vocibus adjurati intumescunt, fremuntque perinde quasi veris exorcismi verbis premantur. Hujusmodi vocibus cum omnes *Lutheri* libri, tum hic præcipue scatet. Addit æris *Dodonæi* loquacitatem, aut si quid illo est loquacius, ut lector quamvis sanus & integer, tamen hoc tædio delassetur. Quoties ex infallibili Dei præscientia collegit nullum esse hominis arbitrium, sed omnium rerum inevitabilem necessitatem, non sine risu omnium qui vel limen attigerunt Theologiæ! Talia sunt quæ stomachatur hoc Capite in eos qui scrutantur arcana Dei in sacris Litteris, illic curiosi ubi non oportet, illic oscitantes, ubi fuerat opus scrutinio. Quid autem est impie scrutari *Lutherus* expedit, Certam Dei præscientiam cum libertate voluntatis humanæ conjungere. Itaque si Deus præscit me versurum manum, mihi non liberum erit vertere aut non vertere, aut si liberum est, Deus fallitur, & erit idolum verius quam Deus. Quod sophisma dissolvunt qui dies decem vacarunt Sophisticæ. Interim tot admiscet fucos, ut vel recensere tædeat, Qualia jam permulta demonstravimus, Quorum est illud in hoc Capite, quod confundit *esse*, *velle*, & *agere*, cum in altero fateamur aliquam necessitatem, in altero distinguimus. *Deus*, inquit, *præscivit* Judam *futurum*, *ergo vitari non poterat, quin* Judas *fieret proditor.* Neque enim erat hic locus libero arbitrio. Et hoc solus Deus operatus est. *Sed idem Deus*, inquit, *operatur in nobis & velle & agere.* Concurrit enim prima causa ad actiones naturæ. Verum malam voluntatem, quatenus mala est, & impium facinus quatenus impium est, bonus Deus non ope-

* Legendum videtur *casu*.

operatur in nobis. Nec ad rem facit quod hîc distinguit omnipotentiam, alteram qua multa non facit quæ potest, alteram quæ potenter omnia facit in omnibus. *Et hac*, inquit, *in Scripturis dicitur omnipotens*. Quorsum attinet hoc commentum? Certe huic loco non congruit.

161. In proximo Capite quoniam nihil est præter verborum turbas & vocum congeriem, non est cur respondendo teramus tempus, nisi quod satis impudenter inculcat, ipsius dogma per naturam quoque mentibus omnium mortalium impressum esse: *Si Deus est omnipotens & infallibiliter præscit omnia, ergo nullum est hominis liberum arbitrium*. Caruerunt igitur communi naturæ sensu tot Ecclesiæ Doctores, aut non crediderunt Dei præscientiam infallibilem. Cæterum cum ea quæ nobis insita sunt à natura, etiam citra doctoris operam intelligunt omnes, qualis illa lex est, *quod tibi fieri nolis, alteri ne feceris*, quî factum est, ut *Lutherus*, homo tam ingeniosus, tam sero potuerit hoc sibi persuadere. Non enim quæram unde factum sit, cur tam ægre nunc quoque doctissimis viris persuadeat. Verùm isti legi, quam fingit *Lutherus* omnibus insitam, adversatur altera lex penitius insita mentibus hominum, adeo ut Ethnici quoque sic colligant: *Deus est summe justus ac bonus, Si justus est, non punit in æternum eos, qui nulla sua culpa, sed inevitabili necessitate peccarunt; nec irrogat supplicia ob ea mala quæ ipse operatur in hominibus. Sed pro sua bonitate nulli deest ad salutem, modo ne quis desit sibi.* Hæc est vera lex inscripta mentibus hominum, præsertim Christianorum, tam infixa penitus, ut etiamsi Sophistæ nectant inexplicabiles nodos, de ineffabili Dei præscientia, non possit tamen labefactari, sed neglectis ejusmodi verborum præstigiis stat immobilis.

162. Ad id vero quod objicit, *Si Paulus hoc loco non definit absolutam necessitatem rerum humanarum, frustra adducit similitudinem luti & figuli*, jam supra responsum est. Quemadmodum enim id quod præcessit, *homo tu quis es qui respondes Deo*, non explicat quæstionem, sed retundit impiam obmurmurationem, sic & hac similitudine facit idem. Tum in Diatriba satis demonstratum est, hujusmodi similitudines non exigendas ut quadrent per omnia, satis est ad id congruere, cui probando adhibentur. Deinde quod asseverat *Paulum* tota hac Epistola nihil aliud agere, quam ut ostendat hominem nihil agere, manifesto falsum est, quemadmodum ex ipsa re liquet, & nos supra declaravimus, ne semper eadem iteremus. Nihilo vero congruentius, quàm paulo ante citavit ad probandam inevitabilem necessitatem, *fiat voluntas tua, sicut in cœlo & in terra*, nunc eodem adducit verba Pauli, *Gentes quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam, justitiam autem quæ per fidem est. Israel autem sectando legem justitiæ, in legem justitiæ non pervenit.* Toties rogat Diatribam, num intelligat quid loquatur, justius idem hîc rogarim *Lutherum*. Nihil enim aliud hîc agit hac Epistola *Paulus*, nisi quod Gentes cum essent à Lege alienæ, tamen credentes Euangelio consecuti sunt gratiam. Contra *Judæi*, qui à pueris vixerant in Lege, quoniam resistebant *Christo*, repulsi sunt à gratia. Id aperte declarant quæ sequuntur: *Quia non ex fide, sed quasi ex operibus*: offenderunt enim in lapidem offensionis. Ex Legis operibus nunquam justificabatur homo, nisi adesset fiducia in *Christum* promissum: multo minus post *Christum*, ubi jam pleraque Legis opera cessabant. Secus accidit quam multi putabant, ergo-ne mera necessitas agit omnia? Sic probat sua *Lutherus*, qui solus novit & sensum & usum Scripturarum. Jam quod adductum erat ex Paulo, *Tu fide stas, ne animo extollaris*, sic diluit, *Verba*, inquit, *sunt imperativa & conjunctiva*, qua de re gloriatur se supra satis dixisse. Equidem fateor etiam plus satis, sed nihil adhuc probatum est. Verùm toties jam dictum est, judicio sensus communis ex his intelligi facultatem perficiendi quod jubemur. Et si Deus crucifixus delectatur hoc modo loqui, quid opus est Apostolos eodem more dicere? Imo cur hodie sic loquuntur, qui docent populum? Aliud lemma: *Paulus*, inquit, *non dicit nos posse credere, sed potens est illos inserere*. Verum, sed præcessit, *si non permanserint in incredulitate*. Ut autem resipiscant minima quidem parte in ipsis situm est, sed quæ tantum habeat momenti, ut si desit gratiæ Dei, sibi debeat imputare homo qui perit. Hîc exceptos velim, quos Deus ob præcedentia merita tradidit in reprobum sensum, & peculiare Dei consilium, quo nonnullos subito transformat in alios homines, aut cum gratiam subducit ad tempus iis quos diligit. Hac ratione potest homo credere, & potest non credere. Quis enim nescit per Spiritum hominem inseri corpori *Christi*, non suis viribus? Omitto cavillos hominis, quibus taxat transitiones & clausulas meæ Diatribes, cui dicit hanc causam non esse cordi. Quis erat futurus voluminis modus, si ad singula dicta more *Lutheri* resisterem, desiderem, premerem, urgerem, redirem? Et ut ingenue dicam, paucos illos dies quos dedi Diatribæ, maluissem alibi collocare. Sciebam me nihil aliud quam cicadam ala corripere. Quid autem stultius, quam cum eo disputare, qui nihil admittit nisi Scripturæ verba, sed harum interpretationem uni sibi reservans, Imo qui sibi permittit comminisci, quoties commodum est, quod non magis è Scripturis elici potest quam è pumice lac. Et tamen sibi videtur mirificus disputator, atque ita re gesta, sibi canit encomium.

Pergit discutere, quod adduxi, nihil vetare quo 163.
minus libertas cohæreat cum aliqua necessitate, ut, *Deus necessario gignit Filium, & tamen volens ac libere gignit, quia non coactus. Loquimur*, inquit, *de necessitate immutabilitatis*: de eadem & ipse loquor. Neque enim sentio coactionem, cum quis id patitur, agitve quod non vult, sed cum non potest non velle quod vult. Quod si non placet verbum coactionis, pro *non coactus* mutetur, *natura immutabili*. Nusquam enim urgeo *Lutherum* necessitate coactionis quam ipse fingit, nimirum eam qua cogitur homo facere quod non vult. Quanquam *Lutherus* hujusmodi coactionem qualem ego pono, videtur inducere, dicens hominem suapte natura nihil velle nisi impia, nec aliud posse vel velle vel agere. Hanc voluntatem cum aliò vertit gratia, nonne quodammodo vim facit & cogit, quemadmodum usu venit, qui philtris aliisque veneficiis coguntur amare quos oderant, & odisse quas amabant: aut quemadmodum Rex jussu suo facit ut homo velit, quod alioqui nolebat. Ita vis fit aquæ, dum lebete fervefacta cogitur calfacere, natura suapte frigida. Quanquam igitur hîc *Lutherus* dividit necessitatem in violentam, quæ pertineat ad opus, & aliam infallibilem, quæ referatur ad tempus, negans se de priore necessitate loqui, tamen quod vitat non effugit, in transformanda per gratiam hominis voluntate, qui fit expers gratiæ. Quin & subducta luce cogor nihil videre. Ita vis quædam fit & illi, qui ob nullam suam culpam, sed tantum quia sic libuit, subducta gratia relabi cogitur in malitiam. Denique *Paulus* sustinens personam peccatoris, scribit se velle bonum, at non posse quod vult efficere, itaque quod non vult, facere. Attamen unde *Lutherus* hauserit hanc distinctionem, non satis video. Scholastici Theologi distinguunt necessitatem immutabilitatis à necessitate inevitabilitatis, ut prior pertineat ad præsens tempus ac præteritum, posterior ad futurum. Priore Deus Pater gignit Filium, posteriore moriendum est omnibus, & venturum est judicium vivorum ac mortuorum. Rursus si præscit *Judam* futurum, *Judam* fore necesse est, necessitate inevitabilitatis, at non est eadem necessitate necessarium, ut *Judas* prodat Dominum, si Dominus præscit hoc illum facturum. *Judas* volendo prodidit Dominum, fatetur *Lutherus*, qui alias docet voluntatem hominis nihil agere nec in bonis nec in malis. *Verùm hoc*, inquit, *velle in ipso* Juda *certo &* * *ineffabiliter* fu-

* Forsan, *infallibiliter*, vel *inevitabiliter*.

futurum fuisse dicimus, si Deus præscivit. Assentior. At non continuo sequitur, ut *Judas* necessario susceperit voluntatem prodendi, sed eam voluntatem poterat non suscipere, si cæteros Apostolos imitari maluisset, quam inhiare pecuniæ. Jam ponamus *Judam* aliquando fuisse in gratia, quæ res mutavit illius voluntatem? Nonne liberum arbitrium ad deteriora sese deflectens? Imo dicet *Lutherus*, voluntate Dei subtracta gratia. Et hîc igitur vis quædam est, ut modo dixi. At eam *Lutherus* non admittit, sed tantum infallibilem necessitatem. Nos infallibilem Dei præscientiam agnoscimus, infallibilem necessitatem nusquam apud Orthodoxos legimus. Quid *Luthero* sonent hæc verba ipse viderit, Multo minus intelligo. *Non disputamus*, inquit, *an* Judas *invitus ac nolens proditor sit factus, sed an tempore præfinito à Deo, infallibiliter fieri oportuerit, ut* Judas *volendo proderet* Christum. Ne nos quidem hoc agitamus, an *Judas* invitus prodiderit, etiamsi qui reclamante conscientia facinus impium patrat quodammodo nolens facit, & cogitur à sua prava cupiditate abstractus & illectus, sed potueritne evitare, ne tale facinus admitteret. *Lutherus* neget, ego dissentio, In hoc est controversia. *Oportuerat*, quoniam necessitatis verbum est, nobis suspectum est, nisi dicas necessitatem consequentiæ. Certo futurum erat, quod Deus infallibilis futurum præscivit. Et tamen *Judas* poterat non suscipere prodendi voluntatem, aut susceptam potuit deponere, toties ad resipiscentiam in cœna & post cœnam provocatus. Quo minus mutarit, in causa fuit vis liberi arbitrii, subducens sese gratiæ pulsanti, & invitanti ad pœnitentiam. Quid si mutasset voluntatem? Jam hoc dissolvit Diatriba, nec falsa fuisset Dei præscientia, nec impedita voluntas, quandoquidem hoc ipsum præsciturus ac voliturus erat Deus, quod esset mutaturus voluntatem. Jamque constat inter pueros etiam, infallibilem præscientiam manere in his quoque rebus, quæ quoniam ab hominis voluntate libera pendent, mere contingentes sunt. Contingens autem est, quod priusquam fiat, potest esse aut non esse: ut ego possum nunc vertere calamum, aut non vertere, & tamen quicquid facturus sum Deus nihilo incertius præscit, quam si res esset necessaria. Hoc à Diatriba dictum dissimulat *Lutherus*, sed aliud quiddam arrodit. *Vide*, inquit, *quid hic dicat Diatribe. Si spectes Dei præscientiam infallibilem, necessario* Judas *erat proditurus, & tamen* Judas *poterat mutare voluntatem suam. Intelligis etiam mi Diatriba quid loquaris?* Imo tu, *Luthere*, intelligis-ne quid loquaris? An tam acutus homo non perspicis hæc à Diatriba proponi, & refelli postea, sicut ante docuimus? Quemadmodum ante confudit opiniones de libero arbitrio, ita pari subtilitate nunc confundit objectionem cum responsione, adeo vigilat is, cui perpetuo stertit ebria Diatribe. Infulcit obiter, quod in fine Diatriba dicit, *hominem semel dedititium peccato nihil pium velle*, quod hic depravat, *nihil nisi malum velle*, quasi nihil sit medium inter bonum & malum. Sed ad hoc nugamentum nunquam non retinniens, jam toties responsum est. Habes quid dicat Diatribe: Nunc audi quid dicat *Lutherus*. *Quomodo potuit* Judas *mutare voluntatem suam, stante infallibili præscientia Dei? An potuit præscientiam Dei mutare, & fallibilem facere?* Non ô bone, sed hoc ipsum præscit Deus, quo volubilis illa voluntas huc & illuc quo lubet versans sese, denique fit deflexura sese. An Diatribe non satis dilucidis argumentis declaravit, Dei præscientiam quamvis infallibilem, non inducere necessitatem immutabilitatis aut inevitabilitatis humanæ voluntati? Quid est igitur quod hîc jactitat, hîc succumbere Diatriben, ac relictis signis, projectis armis loco cedere, ac susceptam disputationem ad Scholasticas subtilitates rejicere, qui distinguunt necessitatem consequentis & consequentiæ, quas ipse nolit persequi, me, cum res maxime posceret virum, terga vertere, & aliis respondendi negotium cedere, potius non suscipiendum fuis-

A se certamen? Quid cætera commemorem, prolixa est ac gloriosa oratio, de cardine causæ, de transitionibus rhetoricis, de nugis nihil ad rem pertinentibus, de animo nihil affecto causæ, de quæstionibus Theologicis serio tractandis. Et hæc nobis ita canit *Pyrgopolinices*, quasi Diatriba non attigerit causæ cardinem, cum, ut jam ostendimus, post ostensuri clarius, nullum sit argumentum nec in illius assertione, nec in hoc triumphali libro, quod non discussum sit & excussum, si velit attendere, imo potius si velit fateri. Abunde demonstratum est, præscientiam quamlibet infallibilem non inducere necessitatem inevitabilitatis humanæ B voluntati. De voluntate durior est quæstio, hoc est, de destinatione decretoque Dei. Quid hîc non dissecuit Diatriba, ut nodos dissolveret? Distinxit naturas rerum, quarum aliæ pendent à nostro arbitrio, aliæ nequaquam: aliæ pertinent ad salutem nostram, aliæ non item: Quod genus est, divitem esse aut pauperem. Distinxit eventum à destinatione, distinxit voluntatem Dei, conditionalem, permissivam, signi & efficacem. Excussit illud *Lutheri* telum, sic exaggerantis naturam hominis vitiatam, ut nec Spiritus Sanctus possit in eo bonum opus operari. Excussit & alterum telum, de omnipotente motu, quod obiter mutuatus videtur ex Diatriba. Cum enim nullo telo magis se jactet, tamen id in assertionibus non venit illi in C mentem, cum doceret omnium rerum absolutam necessitatem. Et tamen interim Diatriba pugnat cum adversario legibus ab ipso præscriptis. Ubi igitur Diatriba agit *rhipsaspidem*, ac terga vertit? Quia negat se velle similes argutias Scholasticorum persequi? Quid erat necesse longius persequi, cum tantum adduxissem, quantum ad rem propositam erat satis, præsertim cum *Lutherus* tales argutias soleat fortiter contemnere, quoties adversus ipsum faciunt, amplectens quoties hæret in *Syrti* quæstionis. An me volebat hîc repetere quicquid Sophistæ garriunt de futuris contingentibus, de præscientia ac prædestinatione Dei? At convenerat ut Scripturarum testimoniis res ageretur. Rapuit igitur D vel in cursu Diatriba, quod nodum dissecaret, & *Lutheri* meram necessitatem extruderet. Hoc facto quo se proripit *rhipsaspis*? Ad id quod instituerat, ad loca Scripturarum explicanda, quæ *Lutherus* ad suum dogma detorserat. Quis unquam vidit militem in bello turpius fugere, quam si amolitus quod obiter intercurrit, redeat ad aciem?

Superius ita loquutus est de necessitate consequentis & consequentiæ, ut suspicarer hominem studio rem obscurare verborum fumis: hîc sic explicat rem, ut videatur non intelligere, de quo tam multa verba fudit. Sic enim argumentatur, *Si enim necessitatem consequentiæ concesseris, victum ac prostratum est liberum* E *arbitrium, nec quicquam juvat vel necessitas, vel contingentia consequentis. Quid ad me, si liberum arbitrium non cogatur, sed volenter faciat quod facit: sufficit mihi, quod concedis necessario fore, ut volenter faciat quod facit, nec aliter habere se queat, si Deus ita præscierit.* Hæc ille. Primum admiscet hîc suam coactionem, cum ego loquar de necessitate inevitabilitatis, quando Scholasticorum more loquendum est. Itaque cum illi nominant necessitatem consequentis, intelligunt eum qui facturus est evitare non posse quin fiat quod præscitur. Hanc inevitabilem necessitatem si *Lutherus* appellat coactionem, per me sane licebit. Hanc in *Juda* proditore fuisse negamus, stante libero F arbitrio & pulsante Dei gratia. Ad hæc tota hac disputatione *Lutherus* videtur errare in verbis, hoc necessario fore interpretans, quod certo sive sine dubio futurum est, Deo præsciente, quasi quicquid verum esset & certum, idem esset necessarium. Verùm manum inversurus sim, nec-ne, Deus præscit, & certo futurum est quod ille præscit, & tamen quoniam an fiat, nec-ne, pendet à mea voluntate, non fit hoc à me necessario, sed contingenter: & hanc voluntatem contingenter ad id faciendum inflexi, erexi manum, ipse nondum cer-

certus, utrum pronam an supinam ostendere velim, & me nondum certo, Deus certus est. Utrumcunque novit Deus futurum, certo fiet, at non necessario: poterat enim non fieri, si mihi libuisset. Et tamen hic est necessitas consequentiæ, si Deus præscit me manum supinam ostensurum, necessario consequitur fore, ut id faciam, & tamen ipsum faciam contingenter, quemadmodum & Deus hoc præscit contingenter. Falsa sunt igitur quæ colligit sic *Lutherus*: *Hoc enim efficit necessitas consequentiæ, id est, si Deus præscit, ipsum necessario fit, hoc est, liberum arbitrium nihil est. Speculator prospicit hominem aberrantem à via, venturum in manus latronum, num ob id inducit illi necessitatem errandi & incidendi in manus latronum?* Post tam frivolam argumentationem, vide quam magnifica succedit asseveratio. *Ista necessitas consequentiæ non est obscura nec ambigua, ut si etiam cæcutiant omnium seculorum Doctores, cogantur tamen eam admittere, cum sit ita manifesta & certa, ut palpari possit:* miror eum non addidisse *peronatis pedibus*, ne parum esset hyperbolus. Aut ego nihil video, aut *Lutherus* nondum intelligit quid sit necessitas consequentiæ & consequentis. Exemplum necessariæ consequentiæ ponit hoc, *Si Deus præscit, ipsum necessario fit.* Imo hic est necessitas consequentis potius quam consequentiæ. Aliud est, si diceret, *Necesse est hoc fore, si Deus præscit.* At non sequitur, *Deus certo præscit, ergo necessario fiet.* Exemplum alterius tale ponit, *Deus præscit* Judam *fore proditorem, ergo certo & infallibiliter fiet, ut* Judas *sit proditor.* Quid interest inter hoc & illud, nisi quod illic est conditionalis falsa, hic rationalis æque falsa, Si *Lutherus*, ut facit, non distinguit certum & infallibile à necessario. Deus unico contuitu novit res omnes sic ut erant, sunt, aut futuræ sunt. Nec illius notitia mutat naturam rei, sed res potius mutat modum notionis divinæ. Quæ fiunt necessario novit necessario, quæ contingenter, novit ut contingentia. Ubi *Petrus* currit, Deus certo scit illum currere, cum tamen ille currat contingenter: ubi desiit currere, æque certo scit hanc propositionem, *Petrus currit*, esse falsam, & novit futura, ut novit præsentia. Cum video *Petrum* currere, certum scio illum currere, nec tamen ille necessario currit, poterat enim non currere, potest desinere cum volet. Quod si mea notitia nullam necessitatem adducit rebus quæ geruntur ex libero arbitrio, nihilo plus adfert præscientia Dei: & illius notitia quodam modo mutari potest ex arbitrio nostro, falli tamen non potest, quemadmodum ego non fallor intuens hominem sic aut sic agentem. Modus actionis in causa est, ut sic aut sic cognoscam, non mea cognitio facit, ut sic aut sic agat. Sive enim videam, sive non videam, ille tamen agit quod agit. Eadem est ratio de præscientia. Si video *Petrum* currere, sequitur hanc propositionem esse veram, *Petrus currit:* at non sequitur necessario verum esse quod natura sit contingens. Ita sequitur, *Deus præscit hoc fore, ergo fiet:* at non sequitur, *ergo necessario fiet:* alioqui sequeretur, quicquid esset futurum id necessario fore, nihil contingenter, sed omnis propositio de futuro vera, esset necessaria, & omnis propositio de futuro falsa, esset impossibilis, quod est jam olim explosum à Philosophis. Et ubi tum erit liberum arbitrium quod *Lutherus* homini tribuit in rebus inferioribus? Quicquid hic ratiocinatur, etiam illic habebit locum, Si illic non habent, nec hic habitura sunt. Eadem est & summarum & infimarum rerum præscientia apud Deum: nisi forte dicet, esse quæ fugiant Dei præscientiam. Pergit offundere fumos. *Quia Judas*, inquit, *potest mutare voluntatem prodendi, ideo non est necessitas consequentis.* Fateor, hoc sentio, & verum est, si quid interest inter contingens & necessarium, aut inter propositionem contingentem & necessariam. Nec statim est necessario verum, quod infallibiliter ac certo verum est. Finge *Petrum* moturum pollicem, hæc contingenter erit vera, *Petrus movebit pollicem*, ac si moverit, *movet pollicem:* Ubi movere desierit, erit contingenter vera, *Petrus movit pollicem*, cum tamen hujus veritas sit immutabilis, quod ejus veritas pendeat à præterito, cum poterat *Petrus* movere aut non movere pollicem. Hæc cum adolescentibus tritissima sint, demiror *Luthero* non venire in mentem, quam hic ridicula nobis inculcet. Pergit argutari, ne dicam ineptire. *Rogo te*, inquit, *quomodo conveniunt illa duo*, Judas *potest non velle prodere, & necesse est ut* Judas, *prodere velit?* Hæc fateor esse contradictoria: Quid tum postea? Diatriba nusquam pronuntiat hanc esse veram, *necesse est ut* Judas *velit prodere*, imo habet eam pro manifesto falsa. *Non cogetur*, inquis, *prodere invitus.* Quis hoc dixit? *Lutherus*, Diatriba nusquam. *Aliud*, inquit, *quæro? aliud reddis.* Qui sic, Responsio fuit de necessitate consequentis, & tu exemplum profers de coactione consequentis. Ubinam hoc exemplum est? Verba Diatribes sic habent, *Fatentur necessario consequi, quod* Judas *fuerit proditurus Dominum, si hoc ab æterno voluntate efficaci voluit Deus, at negant consequi, quod ideo necessario proditurus sit.* Hic nihil est eorum quæ *Lutherus* jactat: Et tamen ego colligo ex voluntate Dei efficaci, ille colligit ex præscientia, quæ collectio jam fuit explosa. Qui congruunt illa duo, quod *Lutherus* fatetur *Judam* contingenter fuisse, & tamen asseverat eundem necessario agere? Contra Theologi fatentur Deum necessario esse, non tamen omnia necessario scire, licet infallibiliter sciat omnia. Si contingens in se complectitur posse & non posse, quomodo potest necessario fieri, quod fit contingenter? Ideo vero *Judas* contingenter prodidit Dominum, quia poterat velle prodere, & poterat non velle. In hujusmodi Dialecticorum argutiis puer, nec admodum volens, nec admodum favente Minerva, versatus sum, & ex tanto temporum intervallo, non ita multum resedit in memoria: proinde parcius attigi in Diatriba, ne molestus essem lectori. Et tamen *Lutherus*, qui in his bonam ætatis partem consumsit, hactenus sic se gessit, ut nusquam frigidius, aut delirantius.

Nunc aggreditur alterum locum de *Jacob* & *Esau*, 165.
de quibus nondum natis dictum est, Major serviet minori. Inter multa demonstrat Diatriba locum illum non proprie loqui de iis quæ ad salutem hominis aut exitium pertinent. Non enim refert ad salutem, servus sis an herus. Hic *Lutherus* veluti latissimum debacchandi campum nactus, mire vociferatur, Diatribam eludere Scripturas, fugitare veritatem, *Hieronymum* iterum atque iterum vocat sacrilegum, & anathemati devovet, qui scribit alicubi, testimonia quædam Scripturarum pugnare apud *Paulum*, quæ suis locis non pugnant. Quid multis? Ingens est tragœdia. Verum hic lubens appellarim *Lutherum* rogaturus, num integer mentis fuerit, cum hæc vociferaretur? Hoc loco nulla *Hieronymi* mentio, & quod interpretor *Lutherus* concedit, locum illum non pertinere ad salutem æternam, sed ad hujus vitæ commoda aut incommoda. Neque enim nobis constat, *Esau* damnatum esse apud inferos. Sed quemadmodum Rex eos diligere dicitur, quos evehit ad summos honores, odisse quos nullo dignatur honore, quos mulctat, spoliatque, ita loquitur Deus in Scriptura. Non hic utor dicto *Hieronymi*, quod exsecratur *Lutherus*, nec ipse significo *Paulum* quicquam secus adducere quam oportet. Itaque dementiæ verba sunt illa de sacrilego ore *Hieronymi*, de hebetudine & oscitantia, de exsecratione anathematis. Quod si forsitan maxime hic meminissem *Hieronymi*, quid opus erat illa tragica interpretatione, *Pugnant apud* Paulum, *quæ suis locis non pugnant: hoc est*, Paulus *cum fundamenta dogmatis Christiani jacit, nihil facit nisi quod depravat Scripturas divinas, & ludit animas fidelium, sententia è suo cerebro efficta*, &c. Euge! hoc est proferre divina tonitrua: Piget referre cætera. Sed quid tandem offendit *Lutherum*? Si locus sentit non de salute aut exitio æterno, sed de honore temporali, num ideo *Paulus* depravat Scripturas? An hoc novum est in Scripturis sacris, exempla rerum cor-

corporalium adducere, ad demonstrationem spiritualium? Sicuti tunc invertit honorem primogenitalium, ac majorem voluit servire minori, sic nunc honorem habuit Gentibus, quæ prius fuerant contemtissimæ, ac repudiat Judæos populum electum, videlicet inverso rerum ordine. Verùm quemadmodum illud fiebat non casu, sed ex destinatione Dei, ita quod nunc agitur in Judæis ac Gentibus. Quid si dicam ne hìc quidem *Paulum* agere tantum de causa salutis æternæ, sed de Judæorum gloria ad Gentes translata: Subversa est civitas, ademtum Regnum, subrutum Templum, ipsi per Orbis plagas dispersi, penes Gentes gloria Religionis est. Cæterum quod proprie pertinet ad negotium salutis, nec ulli Judæorum præclusa est via ad salutem, nec omnes Gentes receptæ sunt, sed utrisque patet eadem via fidei, quemadmodum ab æterno Deus hoc futurum & præscivit, & statuit: ut jam nec Gentes oporteat diffidere, reputantes impiam vitam suam, nec Judæos obmurmurare, cum hoc ipsum Deus Prophetarum ore futurum prædixerit, ut antiquata Legis gloria, Lex Euangelii spargeretur per universum Orbem.

166. Asseverat hunc locum recte à *Paulo* adductum, etiamsi loquatur de honore temporali. Idem affirmat *Lutherus* quod ego. Cur ergo litigat? An est ulla syllaba in mea Diatriba hoc sane loco suggillans *Pauli* citationem? Verba Diatribes hæc sunt, *Ut hoc testimonium apud* Paulum *non admodum pugnet ad probandam necessitatem, sed potius ad retundendam arrogantiam Judaeorum.* Ex his verbis potius elicere debuit, testimonium apud Prophetam pugnare magis quam apud *Paulum.* Ad id quod hìc agit *Paulus* aptissime citavit, ad necessitatem *Lutheri* probandam nihil facit, quoniam hoc non agit *Paulus.* Agnosco *Pauli* verba de nondum natis, priusquam quicquam boni malive gessissent, dictum est gravidæ matri, non *Sara*, ut somniat *Lutherus*, sed *Rebecca*, *Major serviet minori.* Sit in his verbis cardo causæ, nihil refugio. Quid ait *Lutherus? Diatriba dissimulat hac, neque quicquam disputat de meritis.* Non pudet hominem tam manifestariæ vanitatis? Mox eodem loco sequitur in Diatriba: *Quoniam autem Deus quos odit aut diligit, ex justis causis odit aut diligit, non magis officit libertati arbitrii odium & amor, quo prosequitur nascituros, quam quo natos. Nam non natos odit, quia certo præscit illos gesturos odio digna, natos odit quia committunt odio digna.* Hanc sententiam cum multis verbis prosequatur Diatriba, tamen *Luthero* dicitur rhetoricis transitionibus utens nihil de meritis attigisse. Sed quid ex his verbis colligit *Lutherus?* nullis meritis, sed sola voluntate Dei, rejectos Judæos & Gentes ad Euangelium vocatas: idque mera necessitate factum, sic ut nihil egerit vel in his, vel in illis liberum arbitrium? Cur igitur ipse *Paulus* exprimit merita Judæorum, ob quæ rejecti sunt à Deo, quia tot modis provocati, pertinacissime, sicut ait *Stephanus*, restiterunt Spiritui Sancto. Nihil illos movit Patriarcharum exemplum, Legis religio, Prophetarum oracula, ipsius Domini præsentia, miracula, beneficia, contemserunt omnia, & salutis auctorem subegerunt in crucem. An hìc nulla sunt merita, ob quæ rejici debuerint? Hoc totum *Paulus* civili vocabulo vocat incredulitatem. Neque nullum tamen meritum notat in Gentibus, non quidem opera vitæ prioris, sed fiduciam erga *Christum.* Quorsum igitur pertinent illa, *Non ex operibus, sed ex vocante?* Eo pertinent, ut Judæis ob admissas Gentes murmurantibus obturaret os. Clamabant illi, cur admittis impias Gentes ad tantum honoris? Respondet Deus, Cur de nondum natis dictum est; major serviet minori? Ad hoc si non potestis respondere, cum sit in Lege vestra scriptum, definite inquirere, cur ego Gentes præferam Israelitis. Non sic amo odive quemadmodum homines, qui ex rebus gestis concipiunt amorem aut odium. Ego priusquam nascantur homines, scio quales futuri sint, & unicuique præfinio quæ sint in illis digna. Ideo *Esau* nihil prodesse volui, quod esset primogenitus, quia noveram quibus moribus esset futurus: *Jacob* favi, quod ab æterno præscivi virum pium, & hoc honore dignum futurum. Nec hìc valuit patris *Isaac* voluntas, qui benedictionem destinarat *Esau*, quem diligebat, nesciens uter esset amore aut odio dignior, sed vicit Dei decretum. Nam hìc Apostolus in collatione, *Esau* supposuit loco Judæorum, *Jacob* loco Gentium, quemadmodum mox *Pharaonem* adducit loco Judæorum. *Esau* paruit voluntati patris, egressus in venatum, & tamen benedictione frustratus est: *Jacob* nihil officii præstans patri, per dolum intercepit benedictionem. *Isaac* lex erat carnaliter observata, *Rebecca* quæ dedit consilium irrependi, erat gratia. Nulla præcesserant merita, cum audiret mater, *major serviet minori*, sed merita præviderat Deus, cui præsentia sunt omnia. Proinde non est hominis obmurmurare Deo, cur hunc honoret, illum rejiciat. Novit enim ille causas occultas, quæ latent hominem, & ex futuris definit, non ex præteritis. Cæterum quod ait, *ut secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante*, potissimum ad Gentes vocatas pertinet, quæ nec generis nec Legis observatæ commendatione vocatæ sunt, juxta propositum Dei, qui miseretur quibus vult, sic tamen ut neminem immerentem rejiciat, *damnans* (ut ait *Bernardus*) *juste, servans misericorditer.* Sed cur *Paulus* huic sermoni miscet verba quædam, quæ videntur omne meritum in utrisque excludere, totumque tribuere voluntati divinæ? Primum, ut dixi, quo retunderet impiam curiositatem in rebus divini consilii: præterea quod talis sit hæc materia, ut hinc atque hinc multas gignat quæstiones, quæ ab homine dissolvi non possunt, partim in his quæ externa bona malaque vocantur, nec pendent ab hominis arbitrio, partim in his quæ pertinent ad salutem æternam. Quis enim exigit rationem à Deo, cur hic nascatur mas, illa fœmina, hic Rex, ille barbarum mancipium, hic dives, ille pauper, hic formosus, ille deformis, hic prospera firmaque valetudine, ille morbis horrendis ac jugibus obnoxius, hic longævus, ille mox in cunis moriturus, alius inter uteri materni latebras præfocandus, hic ingenio felici, ille tam stupidus, ut non multum absit ab animante bruto, hic ingenio tractabili, & ad omnem virtutem docili, ille veluti natus ad omne facinus. Rursum cur certo tempore voluerit vocare Gentes ad Euangelii gratiam, quas tot seculis passus est servire Dæmonibus, & simulacris, Cur *Paulum* eodem studio furentem in Christianos, quo cæteri furebant, violenta manu ad se traxerit, cæteros suæ malitiæ cæcitatique reliquerit. Hæc aliaque permulta incidunt in hujus argumenti tractatione, in quibus repressa hominis curiositate requiritur simplex fides, ac submissa obedientia. Alioqui percunctator audiet, *Nunquid dicit lutum figulo, cur me finxisti sic?* In his rebus etsi non semper exstant merita, subsunt tamen justissimæ causæ, cur Deus ita fieri vel voluerit, vel permiserit. Ostendi quid illic agat *Paulus*: ostendi hæc cum illius proposito pulchre congruere: ostendi ex vocatione, electione, præscientia Dei non tolli liberum arbitrium hominis, in his præsertim quæ spectant ad salutem æternam. Hìc fortasse cachinnum tollet *Lutherus*, ridebit Diatribes ebriæ somnium. Eodem jure ridebit Diatriba *Lutheri* somnium. Quanquam quod adfero, ex ipso sermonis tenore declaravimus sensum esse *Pauli*, & simplicia verba sequor, exclusis tropis. Quod si referam *Origenis* interpretationem aut *Hieronymi*, provocabitur ad novas blasphemias. Sed quid dicet de *Chrysostomo*, quid de *Augustino*, quid de *Ambrosio*, quorum interpretatio pro me stat? *Chrysostomi* verba bona fide subscribam: „ *Non solum autem, verum etiam Rebecca, ex uno ferens uterum, videlicet Isaac patre nostro.* „ Magna erat quæstio, eoque multas movet rationes, „ & undique tentat adducere, quod solvat difficultatem. „ Nam si incredibile erat ac novum, illos post tantas „ promissiones excidere, multo nimirum incredibilius „ erat

,, erat illud, nos in illorum bona succedere, qui tale nihil exspectaveramus. Id quod accidit perinde est, ac si Regis filius, cui promissa sit regni paterni successio, in classem ignobilium extrudatur, & hujus vice damnatus quispiam homo, malis innumerabilibus opertus, emissus è carcere principatum illi destinatum accipiat. Quid haberes, inquit, quod diceres? An quod indignus erat filius? Verùm & hic indignus est, multoque quam ille indignior. Itaque aut pariter erant honorandi, aut pariter puniendi. Tale quiddam & in Gentibus ac Judæis accidit, imo hoc etiam admirabilius. Nam omnes fuisse indignos declaravit in his quæ præcesserunt, dicens: *Omnes peccaverunt & egent gloria Dei.* Cæterum novum est, quod cum omnes pariter essent indigni, solæ Gentes servatæ sunt. Ad hæc autem poterit & alius, inquit, movere quæstionem. Si Deus non erat præstiturus illis quæ promiserat, quare promisit? Siquidem homines ignari futuri sæpenumero falluntur, suaque dona pollicentur indignis; At Deus & præsentium & futurorum providus est, ac certissime sciens. An quoniam seipsos indignos præbebant pollicitis, & hanc ob causam nihil accepturi sunt eorum quæ promissa sunt? Sed cur pollicetur? Quomodo igitur hæc solvit *Paulus*? ex eo dum ostendit, quis sit ille *Israel*, cui promissum erat. Hoc enim demonstrato, simul & illud demonstratum fuerit, videlicet omnes pollicitationes impletas esse. Hoc itaque declarans dicit, *Non enim omnes ex Israel progeniti sunt Israelitæ*, & ob id ne *Jacob* quidem vocabulum posuit, sed *Israelis*, quod virtutem justi, & donum cœlitus datum, ac Deum ab ipso conspectum fuisse admonebat. Et sane dicit, *omnes peccaverunt & egent gloria Dei.* Quod si peccaverunt omnes, quî factum est ut alii servati sint, alii perierint? Quoniam non omnes voluerunt accedere. Sane quod ad eam rem pertinet, servati sunt omnes, verùm id nondum explicat, sed ex superfluo solvit, ex aliis exemplis aliam in medium inducens quæstionem, quemadmodum & in superioribus solvit quæstionem difficillimam per aliam difficultatem. Cum enim quæreretur, quî factum esset, ut *Christo* justificante, omnes reliqui illius justitiæ participes fierent, obiter induxit mentionem *Adæ*. *Etenim si unius peccato mors regnavit, magis qui abundantiam gratiæ perceperunt in vita regnabunt.* Atque id quidem quod de *Adam* quæri poterat non solvit: Cæterum quod ipse posuerat, ex hoc solvit, ostendens magis esse rationi consentaneum, ut qui pro eis mortuus est, habeat in nos potestatem utcunque velit. Nam ob unius peccatum omnes dare pœnas, plerisque videtur non admodum congruere rationi: verùm ut unius correctione omnes justificentur, magis rationi consentaneum videri poterat ac Deo dignius. Attamen non solvit id de quo dubitabatur, eo quod quo id manet inexplicatius, hoc magis Judæo obturabatur os, & hac de re mota quæstio, ad illam transiit: & hæc illinc facta est manifestior. Similiter autem & hoc loco ex aliis difficultatibus solvit id quod quærebatur. Etenim cum Judæis illi certamen erat. Cur hoc? exempla in medium adduxit, quæ non admodum solvit? Non enim obnoxius erat tam multis difficultatibus explicandis, Velut in pugna adversus Judæos suscepta, Sua vero omnia, ex illis reddit clariora. Quid enim miraris, inquit, quod ex Judæis alii servati sunt, alii non servati sunt hoc tempore? Nam idem hoc retro in Patriarchis accidisse dixerit aliquis. Cur enim solus *Isaac* vocatur semen, cum *Abraham* & *Ismaelis* pater esset, ut & aliorum complurium. Dixerit aliquis, erat ex matre ancilla. Sed quid hoc ad eum qui genuerat illum? Verumtamen nihil contendo. Ejiciatur hic ob matrem. Quid dicemus de his quos ex *Chetura* suscepit? Nonne liberi erant ex libera nati? Cur non iisdem prærogativis honorati sunt cum *Isaac*? Verùm quid de his loquor? *Rebecca*, sola & unica erat uxor *Isaac*, cumque duos peperisset ex *Isaac* pueros, habebat ambos. Attamen qui nati sunt, cum essent ejusdem patris, ejusdem matris, eosdem parturiendi nixus solvissent, communi patre, communi matre, præterea etiam gemelli, non tamen eundem honorem sortiti sunt. Atqui non potes hîc causari matris servitutem, quemadmodum in *Ismaele*, non causari potes, hunc ex hoc, illum ex alio natum fuisse utero, veluti de *Sara* & *Chetura*, cum hic parturiendi nixuumque tempus fuerit commune. Propterea sane velut transiens ad exemplum evidentius: *Non solum*, inquit, *accidit hoc in Isaac, sed & Rebecca ex uno uterum gerens, Isaac patre nostro. Cum enim*, inquit, *nondum essent nati, neque quicquam boni malive fecissent, ut secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei, Major serviet minori, sicut scriptum est, Jacob dilexi, Esau autem odio habui.* Quamobrem igitur hic amabatur, ille habebatur odio? Cur huic dominatus datus est, ille servituti traditus est? Quoniam alter malus, alter bonus fuit? Atqui cum nondum essent nati, hic quidem honoratus est, ille condemnatus. *Nondum enim natis illis, Deus dixit, Major serviet minori.* Quam igitur ob causam hoc dixit Deus? Quoniam non hominum more exspectat eventum operum, ut hinc perspiciat quis bonus sit, quis malus, sed priusquam aliquid faciant perspexit, quis malus sit, quis non. Idque majore miraculo accidit in Israelitis. Quid enim, inquit, loquor de *Esau* & *Jacob*, quorum hic bonus erat, ille malus. Siquidem Israelitarum commune peccatum erat, omnes vitulum adorarant, veruntamen alii misericordiam consequuti sunt, alii non consequuti sunt. *Miserebor enim*, inquit, *cujuscunque misereor, & commiserabor, quemcunque commiseratus fuero.* Hoc videre licet & in his qui puniuntur. Quid enim dices de *Pharaone*, quod punitus est, quodque tam graves dedit pœnas? Quoniam durus erat ac rebellis? Ergo-ne solus ille talis erat, ac præterea nullus? Quî factum igitur est, ut ille tam acriter sit punitus? Quid tandem in Judæis? non populum, vocavit populum. Ac rursum non eodem honore dignatus est omnes. *Si enim fuerint*, inquit, *ut arena maris, reliquiæ salvæ fient.* Et cur reliquiæ tantum? Vides quantis difficultatibus involverit, quæ fuerant proposita. Idque optimo jure facit. Quoties enim licet adversarium in difficultatem inexplicabilem conjicere, ne protinus infer solutionem. Etenim si ipse quoque videtur eidem obnoxius ignorantiæ, cur superfluum sustineas periculum? Cur illum reddis confidentiorem qui cuncta trahit ad sese? Dic enim mihi, Judæe, qui tam multas moves difficultates, cum nihil earum possis solvere, qua fronte nobis de vocatione Gentium facessis negotium? Quanquam ego sane possem justam adferre causam, propter quam Gentes justificatæ sunt, vos autem velut ex operibus Legis quærentes justitiam, cum hac via ad eam contenderitis, undiquaque estis destituti. *Ignorantes enim Dei justitiam, & propriam quærentes statuere, Dei justitiæ non fuerunt subjecti.* Totius igitur loci solutio sic anticipatur à beata illa anima, ut in summa dicat totum. Ut autem hæc manifestiora fiant, singulatim etiam eorum, quæ dicta sunt, faciamus examinationem, illud scientes, quod beatus *Paulus* hîc studet illud esse, nimirum ut demonstret per omnia quæ dicta sunt, quod solus Deus novit dignos, hominum vero nullus, etiamsi vehementer dignus videatur, sed frequenter fallitur in hoc judicio. Verùm qui occulta mentium novit, ille certo scit, qui sumus corona digni, qui contra digni supplicio & vindicta. Hinc nimirum fieri, ut multos apud homines pro bonis habitos, redargutos Deus punierit: Contra multos pro malis habitos coronarit, declarans eos non esse tales, non ex vulgi sententia,

,, sed

„sed ex exacto incorruptoque judicio pronuntians, A „nec exspectans, ut ex factorum eventu perspiciat, „quis malus, quis secus. Sed ne rursum obscuriorem „reddamus sermonem, ad ipsa Apostoli verba veniamus. *Non solum autem, sed & Rebecca ex uno ferens „uterum.* Poteram, inquit, & eos proferre, qui ex „*Chetura* nati sunt, sed de his non loquor: Verùm ut „ex superfluo victoriam feram, qui ex eodem patre, „eadem matre nati sunt, hos in medium adduco. Nam „ex *Rebecca* nati fuerant ambo, deinde ex *Isaac*, legitimo filio, ac probato, qui omnibus fuerat honore prælatus,* de quo dixerat, *In Isaac vocabitur tibi „semen. Qui fuit pater omnium nostrum.* Quod si B „ille pater noster est, oportet & eos, qui ex illo progeniti sunt, patres nostros esse. * An non fuerunt? „Vides quemadmodum non in solo *Abraham* hoc accidit, verum etiam in hujus filio. Et undiquaque „fides est, quæ dat splendorem, veramque signat cognationem. Hic enim discimus, quod non solum „ex modo nativitatis, verum etiam ex eo quod digni „sunt virtute progenitoris, filii vocantur illius filii. „Etenim si id fieret tantum ex modo nativitatis, oportuit eandem esse sortem *Esau* cum *Jacob*. Siquidem „& hic prodiit è vulva emortua, & hujus mater erat „sterilis. Atqui non solum hoc erat quod quærebatur, „verum etiam mores, quæ res nec est fortuita, & ad „vitam instituendam nobis conducit. Neque dicit, C „alterum fuisse malum, alterum bonum, & ideo hunc „honore prælatum esse, ne protinus ipsi objiceretur: „Cur igitur ii qui ex Gentibus sunt, boni sunt potius, „quam ii qui ex circumcisione? Quanquam ita rei veritas habebat, nondum tamen hoc explicat, eo quod „durius esse videbatur, sed rei summam rejecit in Dei „secretum, cui nullus auderet repugnare, quamvis „insigniter insanus. *Nondum enim natis illis dictum „est* matri, *Major serviet minori.* Siquidem hoc erat „præscientiæ, quod ex eodem partu fuerint electi. Ut „igitur, inquit, perspicua sit electio Dei, quæ facta est „ex præscientia, ex primo statim die vidit uter esset „bonus, uter malus, idque pronuntiavit. Ne igitur, D „inquit, mihi dixeris, legi Legem ac Prophetas, tam „longo servivi tempore. Quandoquidem is qui novit „animos probare, idem novit quis dignus sit, ut servetur. Concede igitur arcano electionis judicio. Solus enim hic novit exacto judicio dare coronam. „Quot erant qui videbantur meliores *Matthæo*, juxta „bonitatis speciem ex operibus apparentem. Verùm „is qui novit arcana, quique potest mentis idoneitatem explorare, & margaritum in cœno jacens agnovit, idem omissis aliis, hujus pulchritudinem admiratus, elegit ipsum, & voluntati generosæ promtæque suam ipsius addens gratiam, reddidit illum celebrem ac probatum. Etenim si in libris istis tempo- E „rariis aliisque in rebus omnibus, ii qui judicio præcellunt, non earum rerum æstimatione, à quibus „idiotæ solent judicare, eligunt ea quæ proposita sunt, „sed ab iis quæ ipsi certo norunt, neque raro quod „est apud vulgus probatum, rejiciunt, contra quod „improbatum eligunt: Ac domitores equorum frequenter idem faciunt in equis, similiter & pretiosorum lapidum æstimatores, & aliarum artium opifices: multo magis benignus Deus, qui est immensa „sapientia, qui solus omnia perspicue novit, non sustinebit hujusmodi quicquam, sed ex propria sapientia, quæ perfecta est, nec falli potest, de cunctis „feret sententiam: eoque publicanum elegit, & latro- F „nem & meretricem, Sacerdotes autem, Seniores ac „principes contemsit, rejecitque. Idem hoc & in martyribus videre licet accidere: Complures ex his, qui „videbantur vehementer abjecti, certaminis tempore „coronati sunt. Contra qui apud vulgus habebantur „magni, supplantati sunt ac ceciderunt. Itaque ne „poscito causas à conditore, neque dicito, Cur hic „coronam adeptus est, ille punitus? Novit omnia ex-

* Forsan legendum, *At.*

„acto facere judicio, & ideo dicebat, *Jacob dilexi, „Esau autem odio habui.* Utique juste, quoniam tu „quidem ex eventu factorum nosti, ille vero, & ante eventum, certo noverat. Non enim Deus solum „quærit operum exhibitionem, sed & voluntatis generosam promtitudinem & probam mentem. Talis „enim etiamsi per incidentem aliquam occasionem labatur, facile seipsum recipiet: Et si forte versetur „in vitiis non negligetur, sed celeriter illum revocabit, qui novit omnia, Deus. Quemadmodum è diverso, qui animo corruptus est, etiamsi quid boni videatur facere peribit, quoniam id facit mala mente. „Quandoquidem & David commisso pariter & homicidio & adulterio, quoniam per incidentem occasionem abreptus, non destinata malitia id fecit, celeriter ea diluit crimina. Pharisæus autem qui nihil „horum facinorum ausus est, sed aliis etiam bonis ornatus erat, malitia intentionis omnia perdidit. Quid „igitur dicemus? Num iniquitas est apud Deum? Absit. Igitur nec in hoc quod in nobis fecit ac Judæis. „Post hæc inducit aliud hoc evidentius. Quod? *Moy-„si enim dicit: Miserebor cujuscunque misereor, & commiserabor quemcunque commiseror.* Ac rursus auget „objectionem, per medium illam dissecans, ac solvens, „alteramque gignens dubitationem. Sed quo fiat evidentius quod dico, explicandum id est. *Dixit*, inquit, *Deus, Major serviet minori*, idque dixit ante „partum. Quid igitur? An injustus Deus? Nequaquam. Audi igitur quæ sequuntur. Illic enim & „virtus & malitia discernit eos, hîc vero erat Judæorum omnium peccatum, in vituli fabricatione. Et „tamen alii dedere pœnas, in alios non est animadversum. Et ideo dicebat, *Miserebor cujuscunque misereor, & commiserabor quemcunque commiseror.* Non „enim est tuum, inquit, scire, ô *Moses*, qui digni sunt „humanitate, verùm hoc meum est. Quod si non est „*Mosi* scire, multo minus nostrum. Nam hanc ob „causam non simpliciter retulit quid dictum esset, sed „cui dictum esset commemorat. *Mosi*, inquit, *dixit:* „videlicet ut & personæ dignitate pudorem incutiat „contradicenti. Cum igitur dixisset solutionem eorum „de quibus ambigebatur, medium sermonem intersecuit, rursus aliam inducens objectionem, ac dicens: „*Igitur non volentis neque currentis, sed miserentis est „Dei.* Volebat quidem *Isaac* benedicere *Esau*, is cucurrit in campum, ut faceret quod mandaverat pater, desiderans benedictionem: Cæterum Deus interea *Jacob* qui dignus erat induxit, justoque judicio „dignum benedictione declaravit. Dicit enim Scriptura *Pharaoni, In hoc ipsum excitavi te, ut ostendam „in te potentiam meam & ut annuntietur nomen meum „in universa terra.* Sicut illic, inquit, alii quidem „servati sunt, alii puniti, sic & hîc idem servabatur. „Deinde rursus inducit objectionem, *ergo cui vult miseretur, & quem vult indurat. Dices itaque mihi. „Quid adhuc queritur? Voluntati ipsius quis resistit?* „Vides ut studuerit hoc modis omnibus explicabile „reddere, nec protinus adducit solutionem, idque facit ad eorum quibuscum agit utilitatem: ac primum „occludit os ei qui movet quæstionem, dicens illi, *ô „homo tu quis es, qui respondes Deo?* Hoc autem facit, „ut illorum importunam curiositatem coerceat, immodicumque inquirendi studium, injecto freno, docens illos scire quid sit Deus, quid sit homo, & quomodo sit incomprehensibilis illius providentia, nostrum transgrediens intellectum, & quod oporteat „omnes illi parere: ut posteaquam in hoc præparaverit auditorem, eumque cohibuerit, animumque „reddiderit mitiorem, tum demum citra difficultatem „inducens solutionem, efficiat ut quod dicitur facile „recipiatur. Nec ita loquitur, Ista sunt insolubilia. „Sed *quid tandem?* Impium esse dicit talia quærere. „His enim quæ fiunt à Deo obsecundare oportet, non „curiose inquirere, etiamsi quam ob causam fiant ignoremus. Ideo dicit, *Tu quis es, qui ex adverso respon-*

„*des Deo?* Vides quomodo illum dejecerit, quomo-„do perculerit inflatam arrogantiam? *Tu quis es*, „Num consors imperii? ergo-ne sedes judex Deo? „Nam ad illius comparationem nec esse quicquam po-„tes, vel hoc vel illud, verùm nec esse quidem omnino „quicquam. Nam cum dicit: *Tu quis es*, multo ma-„gis declarat esse nihil, quam si diceret, nihil es. Et „alioqui ipsa interrogatione significat majorem indi-„gnationem. *Qui ex adverso respondes Deo*, hoc est, „qui contradicis, qui te opponis. Nam dicere, sic „oportuit, sic non oportuit, est ἀνταποκρινομένου, id „est, ex adverso respondentis. Vides quomodo ter-„ruit, quomodo perculit, quomodo tremorem po-„tius incussit, quam quærendi aut curiositatis studium? „Hoc est optimi doctoris, non sequi cupiditatem di-„scipulorum, sed illos ad suam ubique trahere volun-„tatem, ac primum spinas evellere, deinde deponere „sementem, nec ubivis protinus ad interrogata respon-„dere. Hæc non *Origenes* ineptus Scripturarum tra-ctator, non *Hieronymus* oris sacrilegi, sed aurei oris *Chrysostomus*.

Vides autem quam in his verbis nihil illi conveniat cum *Luthero*. *Lutherus* ait hoc agi tota hac Episto-la, ut doceat hominem nihil omnino posse nec in bo-num nec in malum, sed mera necessitate ferri agique, quomodocunque visum est Deo. Omnia *Chrysostomi* pugnant cum hoc scopo. *Lutherus* excludit omne me-ritum, *Chrysostomus* duo ponit, indolem & animum gratiæ capacem, deinde merita bene utentis accedente gratia. Præmia destinata prædictaque sunt nondum natis, sed ab eo qui noverat quales essent futuri. De-inde *Lutherus* ait hîc solutam quæstionem: *Chrysosto-mus* negat id esse factum, verùm hæc obiter interferi, ad retundendam contradicentis arrogantiam, quo red-datur docilior. *Ambrosius* aliis verbis eadem dicit, di-stinguens judicium à præscientia. *Deus*, inquit, *ex præscientia pronuntiat quod est futurum: Cæterum non judicat nisi ex meritis.* Verba illius subscribam: *Scien-do enim quid unusquisque illorum futurus esset, dixit, Hic erit dignus qui erit minor, & qui major, erit indi-gnus. Unum elegit præscientia, & alterum sprevit: & in illo quem elegit, propositum Dei manet, quia aliud non potest evenire, quam scit & proposuit in illo, ut sa-lute dignus sit. Et in illo quem sprevit simili modo manet propositum, quod proposuit de illo, quia indignus erit.* Hæc, sat scio, *Lutherus* ad se rapiet. Sed audiat quæ sequuntur, ea declarant non excludi merita, sed præ-veniri. *Hoc*, inquit, *quasi præscius, non personarum acceptor. Nam neminem damnat antequam peccet, & nullum coronat antequam vincat.* Mox agens de Ju-dæis qui, dum invident Gentibus, perdurant in incre-dulitate, *possunt tamen*, inquit, *credere, quod ex subjectis aperitur.* Rursus aliquanto post: *Sed iterum quia ipsi sibi perditionis causa sunt, sopitur dolor. Præscius itaque Deus mala illos voluntatis futuros, non habuit eos in nu-mero bonorum, quamvis*, &c. Ac mox, *De justitia enim Deus judicat, non de præscientia.* Sed *Ambrosii* commentarios cuivis in promtu est inspicere. Con-gruunt his quæ scribit *Theophylactus*, tum Commenta-rii falso *Hieronymum* auctorem præferentes, in quibus tamen nihil est non eruditum, aut ex eruditis auctori-bus collectum, excepta præfatiuncula, quam impostor Librarius operi præfixit, quo codex esset vendibilior. Solus *Augustinus* excludit etiam prævisa merita fuisse in causa, ut *Jacob* eligeretur, *Esau* rejiceretur, & o-dii causam interpretatur peccatum originis. Cui viro quantumlibet per me quidem licebit tribuere qui vo-let, nunquam tamen hoc illi tribuam, ut plus viderit in *Paulinis* Epistolis quam interpretes Græci. Et ta-men *Augustinus* quamvis multo iniquior libero arbitrio post bellum cum *Pelagio* susceptum, tamen constanter asseverat esse liberum arbitrium, licet fateatur ad bo-num non ita multum posse. Sed putet *Lutherus* hanc esse meam interpretationem, malo enim in me debac-chans, tantum sit maledicus, quam in Ecclesiæ Do-ctores blasphemus, tantum expendatur utra magis qua-dret tenori disputationis Apostolicæ, atque adeo sco-po quem sibi proposuerat. Cupiebat & Judæos & Gen-tes ad Euangelii gratiam pellicere, via nimirum omni-bus exposita per fidem. Ad id quam non conducibile est, dicere nihil hominem posse nec in bonum nec in malum, sed quos Deus elegit, venturos ad salutem velint nolint, quos non elegit mera necessitate ituros in gehennam. Quid igitur est causæ, cur hîc *Luthe-rus* sic exsultet, sic gestiat, sic triumphet? *Quid*, in-quit, *juvit liberum arbitrium Jacob?* Dicam, Quia præbens se gratiæ divinæ, nec aversatus vocantem Deum, meruit esse carus Deo. *Quid*, inquit, *obsuit Esau?* Quia aversatus gratiam Dei, habitus est indi-gnus honore primogenitalium. Nihil adhuc egerant. Mirum vero, si Deus hunc destinat honori, alterum contumeliæ non exspectatis operibus, cum physiono-mi puerum hunc applicent ad studium Philosophiæ, illum ad militiam & agriculturam, perspecta ex conje-cturis indole. *Hîc*, inquit, *debuit Diatriba respondere.* Imo hîc Diatribe dilucide rem expedivit, sed *Lutherus* ut aspis auribus obturatis non audit vocem incantantis sapienter.

Concesserat agi de honore dominatus, & contume- 166.
lia servitutis, negans referre. Quod si perpetuo do-nat, non est necesse in hujusmodi rerum genere scru-tari causas. *Cain* erat primogenitus, & huic *Abel* erat subjectus, nec tamen Deus invertit ordinem, quem-admodum fecit in *Jacob* & *Esau*. Quod si contendit hîc quoque causam esse quærendam, jam ostendi Deo præscitam indolem, & animum divinæ voluntati mo-rigerum. Quare vocavit *Jacob*? Quia sciebat illum fore dignum hoc honore. Quare *Esau* destinavit ser-vituti? Quia præsciebat illum hoc honore fuisse abusu-rum, etiamsi fuisset vocatus. At ne quis existimaret sa-tis esse vocatum esse: Nonnulli vocati, per liberum arbitrium defecerunt. Vocatus erat *Judas* in sortem ministerii, tamen excidit ab honore suapte malitia. Vocati erant discipuli septuaginta duo, & tamen ex his aliquot à Domino recesserunt. Hoc in numero fuit & *Saul* & *Solomon*. Nulla hîc vis fit Scripturæ divi-næ, sed *Lutherus*, ne loco quidem ut apparet apud *Paulum* relecto, violentis interpretationibus omnia de-torquet ad suum dogma. Verùm ne quid usquam illi conveniat cum Diatriba, reposcit hoc quod concesse-rat, negans hunc locum tantum ad honoris prærroga-tivam pertinere, quanquam Diatriba non negavit hæc ad gratiam justificantem per allegoriam accommodari posse. Sic enim loquitur Diatriba: *Sed hæc vox non proprie pertinet ad hominis salutem, ut ineptus sit* Lu-theri *clamor, jactantis se non passurum, ut* Paulus *sa-crilegorum calumniis contamineturr. Tali carbone notat non minus eruditos quam pios Ecclesiæ Doctores.* Sed age quomodo refellit, quod ait Diatribe? *In oraculo*, inquit, *manifeste duo populi discernuntur, alter in gra-tiam Dei recipitur, licet junior, ut vincat majorem, non quidem suis viribus, sed favente Deo. Proinde non sola ibi dominatio externa tractatur aut servitus, sed o-mnia quæ pertinent ad populum Dei, id est, benedictio, verbum, Spiritus, promissio Christi, & regnum ater-num*, &c. Sic ille. Fatetur & Diatriba ad hæc locum hunc per allegoriam accommodari posse. Verùm si *Lutherus* existimat simplicibus Scripturæ verbis, de quibus se tantopere jactavit, hæc omnia significari, & per *Jacob* & *Esau* non significari duos homines, sed duos populos, quorum alter favente Deo fit voca-tus ad gratiam, alter rejectus à gratia, constat Ju-dæos, qui crucifixerunt Dominum, quique in hodier-num usque diem blasphemiis illum crucifigunt, esse pro-gnatos ex *Jacob*. Rursus constat *Job* à Deo sic lauda-tum virum, fuisse nepotem *Esau*, nimirum ab *Abra-ham* quintum. Nec dubitandum est quin *Job* liberos habuerit sui similes, aliique permulti fuerint ex eo ge-nere Deo grati, utcunque placet de *Esau* ferre senten-tiam. *Augustinus* putat ad Christianos ex Gentibus vo-

vocatos & Judæos pertinere. Judæi nunc serviunt Christianis, populus major minori, nec tamen omnes Judæi pereunt, nec omnes Christiani servantur. Sed honor nominis & professionis translatus est ad Christianos ex Gentibus vocatos, Judæi, quod aliis solent largiri, à nobis petant oportet. Nec tam erat Judæis de salute contentio, quam de honoris prærogativa. Indignabantur Gentes ad salutem vocari sine Legis observatione, cum illi cuperent gloriari in carne Gentium. Itaque *Paulus* ad similem causam, simile contulit exemplum, & Judæorum coercens arrogantiam, & Gentes invidia translati honoris liberans. Ubi est igitur illa sacrilegæ Diatribes ac *Hieronymi* sententia, *non pugnant suis locis testimonia, quæ pugnant apud Paulum?* Quanquam hoc à Diatriba dictum non est, illud dictum est, *hoc testimonium non admodum pugnare ad probandam necessitatem, sed potius ad retundendam arrogantiam Judæorum.* Hæc sacrilega sententia placuit & *Chrysostomo* & Orthodoxis omnibus, certe doctissimis quibusque. Verùm tantum maledicentiæ frustra fudit hac occasione unius voculæ, *pugnat*, nec animadvertit quid diceretur. Pulchre vero corrigit, quod somniat à me dictum, ut posthac dicamus testimonia fortius apud *Paulum* pugnare quam suis locis, id quod non solum de *Paulo* dictum esse vult, sed de omnibus etiam Apostolis, quoties adducunt Scripturarum testimonia. Ita *Lutherus* dum fumum fugit, in ignem incidit. Uter enim magis sacrilegus est, qui sentit *Paulum* acriter sciteque Scripturas accommodare ad comprobationem Euangelicæ veritatis, ut ea quæ suis locis videri poterant simpliciter dicta, vertat in arma propugnandæ fidei, quemadmodum apud *Athenienses*, ex aræ titulo forte conspecto sumit argumentum annuntiandi *Christum*. Eaque ratio diligenter annotata est à Græcis Rhetoribus, velut cumprimis elegans, nimirum quoties quod ut fiat suademus, jam factum esse monstramus. Exemplum adferunt de exsulibus, qui patriam obsidione liberarunt. Horum patronus agens ut restituantur, negat se quicquam petere novi: jam enim exsules in patriam rediisse, cum hostem à mœnibus depellerent. Ita *Paulus*, non sine arte, titulum ignotorum Deorum adjectum reliquis Gentium Diis huc vertit, ut diceret illos jam ignotum colere, quem illis prædicaret. Itidem quod à Poeta dictum erat de *Jove*, torsit ad verum Deum, *ipsius & genus sumus.* Similia quædam ostendere queam in sacris Testimoniis à *Paulo* citatis, si hoc ageretur, ex quibus lector perspiceret hoc non sine causa dictum à Theologiæ veteris proceribus. Uter igitur sententiam habet magis sacrilegam, qui dicit *Paulum* scite tractare testimonia Scripturarum, sic ut magis videantur pugnare apud *Paulum* tractata, quam illis locis unde sumuntur, an qui dicit illum parum dextre usurpare Scripturarum testimonia, sic ut frigidiora sint apud Apostolum disputantem, quam apud Prophetam, id quod affirmat *Lutherus?* Apud Rhetores plurimum refert, quomodo tractes argumentum. Hoc igitur in *Pauli* laudem dictum est, non in contumeliam, sed vere contumeliosum est quod ait *Lutherus*, non solum de *Paulo*, verumetiam de omnibus Apostolis. Vides igitur lector quantum chartarum *Lutherus* inanibus verbis perdidit. Vix autem desiit hac clausula: *Sed ista decent eos, qui Scripturis serio non afficiuntur.* In quem hoc dicit? In Diatribam? Illa nihil dicit, quam *Paulum* sic tractare hoc exemplum de *Esau* & *Jacob*, ut non admodum faciat pro dogmate *Lutheri.* In *Hieronymum* igitur dixit, sed extra causam, simpliciter ἀπὸ νοῦ πεσὼν, ac dum *Hieronymo* affingit blasphemiam in unum *Paulum*, ipse blasphemiam atrociorem impingit omnibus Apostolis.

167. Nunc ad *Malachiæ* testimonium, *Jacob dilexi, Esau autem odio habui.* Hoc ait à me triplici torqueri arte. *Primum in Deum*, inquam, *non cadunt affectus odii aut amoris, quemadmodum in nos.* Hoc deridet quasi sine causa dictum. Imo quoniam *Lutherus* non admittit nisi simplicem litteram, obiter ostendo velit nolit hìc tropum esse recipiendum. Nam juxta sermonis consuetudinem, juxta sensum communem, aliud intelligimus cum audimus, *Socrates amat Alcibiadem*, aut *Vatinium odit Cicero*, quam cum eadem prædicantur de Deo. Non est quod hìc *Lutherus* confugiat ad æternum amorem, cum ipse Deus sit caritas, de odio æterno quomodo explicet sine tropo? Deus enim nihil odit eorum quæ condidit, sed vitia odit, quia punit admissa: pietatem amat, quia pios coronat. Itaque ridicule gestit hìc *Lutherus*, *Quid audio*, inquiens, *An nunc quæritur, quomodo Deus amet aut odiat, ac non potius cur amet aut oderit?* Hoc ipsum agit Diatribe, sed obiter taxat sententiam de excludendis omnimodo tropis. *Hieronymus* admonet Deum ἀνθρωποπάθως dici odisse, quemadmodum dicitur flere, dolere aut irasci. Videat igitur *Lutherus*, an verum sit absque tropo quod ait, *Deus æterna & immutabili natura amat & odit.* Verùm hinc quoque *Lutherus* telum arripiet, quo prorsus juguletur liberum arbitrium. Si æternum & immutabile est illius odium, & talis amor, quid agit liberum arbitrium? Ut donemus illi quod assumit, qui magis officit amor aut odium æternum libero arbitrio, quam præscientia ac destinatio ab æterno? Quod si concedit tropum, ut amor aut odium accipiatur pro honore habito, aut immissis afflictionibus, quid adversus me valet telum, qui non loquor de æterno amore aut odio, sed de argumentis amoris & odii temporarii. Sic Deus amabat *Saulem*, cum ungi juberet Regem, eundem odit cum rejiceret: bonum amabat, mutatum in diversa oderat. Deus ipse non est alius, sed illius actiones in res externas variant, quemadmodum & illius notitia. Urget igitur, *Responde quo merito diligitur* Jacob, *odio habetur* Esau, *antequam nascuntur & operantur?* Jam bifariam ad id respondit Diatribe. Primum in his quæ pertinent ad temporaria commoda vel incommoda, non esse nostrum inquirere Dei consilium. Neque enim hìc semper expendi merita, quemadmodum legimus de cæco Euangelico, qui nullo vel suo vel parentum vitio sic natus fuerat. Deinde si hìc quoque quærantur merita, jam respondit Diatribe, merita futura Deo præsentia esse: nec aliter Deus amat olim bene operaturum, quam nos amamus bene operantem, aut operatum. Verum est igitur quod colligit *Lutherus*, *Paulum* recte adduxisse testimonium *Malachiæ*. Fateor, & quidem rectissime, sed nihil ad dogma *Lutheri*.

Alteram artem ostendit Diatribes, quod *Malachias* 168.
non videtur loqui de odio quo damnantur in æternum, sed de temporaria afflictione. Reprehenduntur enim, qui exstruere volebant Idumæam. Sic Diatribe. Hìc stomachatur *Lutherus*. Hoc iterum dicitur ad contumeliam *Pauli*, quasi vim fecerit Scripturis. Adeo nihil veremur majestatem Spiritus Sancti, modo nostra statuamus. Quam contumeliam hìc gannit *Lutherus?* Finge *Paulum*, quod historia dictum est, trahere ad allegoriam, aut per similitudinem accommodare ad probationem sensus spiritualis, num illico vis fit Scripturis? Nunc declaratum est & *Paulum* hìc agere, de honore gentis Judaicæ, translato ad Gentes, & de similibus beneficiis sentit *Malachias*. Cum enim dixisset, *Jacob dilexi, Esau odio habui*, Israelitæ respondent, *in quo dilexisti nos?* Et Dominus commemorat sua in illos beneficia, quæ negavit *Idumæis*. Consentit igitur *Paulus* cum testimonio Prophetæ. Sed hic consensus nihil juvat dogma *Lutheri*. *Paulus*, inquit, *ex Malachia probat illam afflictionem sine merito, soloque odio Dei illatam* Esau, *ut liberum arbitrium nihil esse concludat. Hìc urgeris*, inquit, *hìc respondere oportuit.* Quid accidit *Luthero?* exigit quod ad manum est in Diatriba, sicut ipse mox confitetur, & tamen perinde quasi nihil esset responsum sic insultat. Quanquam falsum est quod assumit interim, illam afflictionem nullo merito *Esau* accidisse, & si accidisset, non erat reddenda ratio, non magis quam cur Deus hunc sinit

sinit nasci vivacem, illum in cunis emori priusquam vitæ sensum acceperit. Quod si his adhærent ea quæ sunt æternæ salutis, jam de meritis responsum est, & si non esset responsum, tamen exclusum est *Lutheri* sophisma, quando non tam hæc adducuntur ad explicandam quæstionem, quam ad obturandum os Judæis ob Gentes admissas ad Euangelium Deo obmurmurantibus. Ad hæc cum *Jacob* & *Esau* hoc loco juxta sensum etiam Grammaticum ponantur pro duabus Gentibus, & *Esau* respondeat ad rejectos Judæos, *Jacob* ad electas Gentes, quî convenit ut Judæi dicantur rejecti, non ob aliud nisi ob odium æternum Dei, cum hos antea pronuntiarit populum dilectum? Dein-
B de quâ convenit Judæos nullo merito suo rejectos, cum *Paulus* aperte fateatur eos ob incredulitatem fuisse rejectos, & hinc odium Dei? Sed ut pergat sermo, negat esse verum quod *Malachias* hîc sentiat de sola afflictione temporali. Nec hoc dixit Diatribe, sed negavit hîc proprie tractari de salute æterna. Qui sic loquitur, idem sentit quod *Lutherus*, qui fatetur hoc sentire Prophetam, sed addit sensum allegoricum, & tamen Diatriba totum Prophetæ sensum pervertit, *Lutherus* loquitur Dei tonitrua. Sed audiamus probationem asseverationis quæ jam præcessit, pronuntians omnia comprehendi hoc nomine *dilexi*. At quo tandem argumento? *Quoniam in Genesi fit mentio benedictionis.*
C Sed juxta simplicem sensum congruit opinioni nostræ benedictio: *Det tibi Deus de rore cœli, & de pinguedine terræ abundantiam frumenti vini & olei, serviant tibi populi, & adorent te Tribus. Esto dominus fratrum tuorum*, &c. Habes benedictionem bene crassam, si excludas tropos, quod hîc profitetur *Lutherus*. Si recipit allegorias, nulla inter nos dissensio est, nisi quod allegoria nihil prodest *Lutherano* dogmati. Divus enim *Hieronymus* ex hujus loci allegoria probat liberum arbitrium, ex quo *Lutherus* jugulatum putat. Sic enim loquitur, *Dominus respondit* Esau *&* Jacob *de una stirpe generatos, hoc est, vitia atque virtutes ex uno cordis fonte procedere, dum ex arbitrii libertate*
D *in utramque partem ut volumus declinamus*, &c. Verùm audiamus *Lutherum* refellentem Diatribæ verba. *Propheta*, inquit, *clarissimis verbis indicat quid velit. Quid? Exprobrat Israelitis ingratitudinem, quod cum eos dilexerit, illi vicissim neque diligant ut patrem, neque timeant ut Dominum. Dilexisse autem se probat tam Scriptura quam opere, nempe quod cum* Jacob *&* Esau *essent fratres, ut* Moses *scribit Gen.* XXV. Jacob *tamen dilexerit, & elegerit antequam nasceretur*, Esau *vero sic oderit, ut regiones ejus redegerit in solitudinem. Deinde ea pertinacia oderit & peragat, ut cum* Jacob *reduxerit de captivitate restitueritque*, Idumæos *tamen non sinat restitui, sed etiamsi dixerint se velle ædificare,*
E *ipse minatur eis destructionem. Si non hæc habet textus ipse apertus Propheta, arguat me totus Orbis.* Hæc ille. Fateor sic habere verba Prophetæ. Sed quid tam postea? Hactenus omnia pro me faciunt. Non igitur hîc reprehenditur temeritas *Idumæorum*, sed ingratitudo filiorum *Jacob*, ait *Lutherus*. Novum vero ratiocinandi genus, objurgat *Israelitas*, ergo non damnat temeritatem *Idumæorum*. Imo simul utrumque notat populum, alterum, quod à Deo rejectus conaretur restitui, alterum, quod restitutus sic ageret, ut mereretur rejici. Quod *Hieronymus* vertit, *Quod si dixerit Idumæa*, id Septuaginta verterunt, *Quia dicet Idumæa.* Et alioqui probabile est *Idumæam* hoc molitam ut restitueretur. Verùm hoc ad
F id quod agitur proprie non pertinet. * Probandum erat Prophetam de salutis æternæ causa loqui. Hoc exspectatur. *Quomodo*, inquit, *nunc stabit, quod Propheta de temporaria afflictione loquatur.* Quid audio? Redigi in solitudinem, non est afflictio temporaria? * Et ubi est Lex, qua negabat admittendum tropum, nisi cogat evidens absurditas? Sed hoc dictum, velut elapsum per imprudentiam, *Luthero* condonabitur. Audiamus cætera. *Cum evidentibus*, inquit, *verbis testetur, se loqui de duobus populis, è duobus Patriarchis natis, illum susceptum in populum & servatum, hunc vero relictum & tandem destructum. Suscipere vero in populum & non suscipere in populum, non pertinet ad temporalia bona vel mala tantum, sed ad omnia*, &c. Si sobrius est, quid hîc agit *Lutherus*? Ut populus *Israeliticus* æterno Dei amore perpetuo sit honoratus & commodis temporalibus, & æternæ salutis præmio: alter populus æterno, & inevitabili odio, perpetuo sit afflictus, & incommodis hujus vitæ, & gehennæ supplicio? Atqui constat & ex *Esau* posteris multos fuisse pios, & ex *Israelitis* impios quam plurimos, nec huic populo defuisse crebras afflictiones. Nec hîc agitur, an Deus sit Deus omnium commodorum, sed de quo rerum genere fiat hîc sermo. Si de honore electionis, locus nihil habet scrupuli, si de negotio salutis, licebat & *Idumæis* amplecti Legem ac servare, nec omnes *Israelitæ* servabantur. Quare si litteram absque tropis urgemus, neutrum populum simpliciter vel odit vel amat Deus: si allegoriam, *Israelitæ* sunt in omnibus gentibus, & in iisdem sunt *Idumæi*.

Recenset tertiam technam, aut, ut ipse loquitur, in- 169.
dustriam, qua locum torquet Diatribe, quem depravat narrando. Itaque fuerit operæ pretium Diatribes verba recitare. *Porro*, inquit, *quod attinet ad tropologiam, nec omnes Gentes dilexit Deus, nec omnes* Judæos *odit, sed ex utraque gente quosdam elegerat, ut hoc testimonium apud* Paulum *non admodum pugnet ad probandam necessitatem, sed potius ad retundendam arrogantiam* Judæorum, *qui credebant sibi proprie deberi gratiam Euangelicam, quod essent posteritas* Abrahæ, *& Gentes abominabantur, nec recipi patiebantur ad Euangelicæ gratiæ consortium. Id paulo post explicans dicit,* Quos & vocavit non solum ex Judæis. *Quoniam autem Deus quos odit aut diligit, ex justis causis odit aut diligit, non magis officit libertati arbitrii odium & amor, quo prosequitur nascituros, quam quo natos. Non natos odit, quia certo præscit illos gesturos odio digna, Natos odit, quia committunt odio digna.* Judæi, *qui erant populus dilectus, rejecti sunt, & Gentes, quæ erant non populus, recepta sunt. Quare* Judæi *recisi sunt ab olea? Quia noluerunt credere. Quare insita Gentes? Quia obedierunt Euangelio. Hanc causam adfert ipse Paulus*, propter incredulitatem, *inquit*, fracti sunt, utique quia credere noluerunt. *Et exsectis facit spem, ut rursus inserantur, si rejecta incredulitate voluerint credere: & insitis injicit metum ne excidantur, si averterint sese a gratia Dei, &c. Hæc nimirum arguunt* Paulum *hoc illic agere, ut reprimat Gentium simul &* Judæorum *arrogantiam.* Hæc cum habeat Diatriba, *Lutherus* clamitat nihil esse responsum, tantum tergiversatione vitari pondus quæstionis. Primum ex Diatribæ verbis, *non admodum pugnet*, fecit *nihil pugnet*, & ex pugnandi verbo non intellecto, movet calumniam blasphemiæ in *Paulum*. Deinde cum ostendo non hîc pronuntiari, sed tantum proponi difficultates, ad retundendam *Judæorum* arrogantiam, qui velut ex æquo cum Deo rationem ineunt, nonne totam argumentationis *Lutheranæ* aciem fundo? Atqui hoc ita esse ex probatissimorum Doctorum sententia demonstravi, demonstravi & ex ipsa loci consequentia. Præterea demonstratum est, in his quæ nec conducunt, nec officiunt proprie ad salutem, non exigendam causam. Etsi causa sit exigenda, docui Deum ob justas causas, licet nobis incognitas, vel amare vel odisse. Nam quod Deus pronuntiavit amorem & odium suum, antequam essent nati, non colligitur ex *Malachia*, sed ex Genesi, quo loco non dicitur, *alterum odi, alterum diligo*, sed, *Major serviet minori*, quæ verba palam loquuntur non de salute æterna, sed de commodo temporali. Et quod tum Deus promisit, præstitit. Ad *Israelem* delata est gloria testamenti, ad *Idumæos* nequaquam. *Malachias* itaque non agit de nondum natis, sed ex beneficiis acceptis arguit *Israelitarum* ingratitudinem. Cæterum in hoc congruit *Malachias* oraculo quod recenset commoda & incommoda temporaria; videlicet *Judæam* florentem ac restitu-

tutam, diruta ac desolata *Idumaea*. Quod si quis haec per allegoriam velit ad Euangelii vocationem accommodare, ut *Esau* odio habitus designet *Judaeos* ab Euangelii gratia repulsos, *Jacob* dilectus, Gentes ad eam vocatas, geminus obstrepit scrupulus: alter quod ex utraque gente quidam recepti sunt, quidam rejecti, ut nec hanc nec illam videatur odisse simpliciter aut amasse: alter quod ut demus Gentes nullo merito vocatas ad Euangelium, certe *Judaei* plurimis, gravissimis ac justissimis de causis exciderunt à gratia. Quod si interpretemur *Jacob* credentes Euangelio, *Esau* incredulos, ex utraque Gente, vel potius ex omnibus Gentibus, plane recessimus ab eo quod hîc agit *Paulus*. At *Lutherus* negat B se videre tropologiam, cum Prophetae verba sint clarissima. Nec ego hîc confugio ad tropologiam, verùm ut in *Malachia* palam est mentionem fieri de beneficiis temporariis, ita patiar & in hoc exemplo, quod *Paulus* adducit, eundem esse sensum, quod in hunc usum adducitur, non ut asseratur rerum omnium necessitas, quod toties infulcit *Lutherus*, sed ut impie murmurantibus os occludatur. Euangelii principatus à *Judaeis* translatus est ad Gentes. Quid ni? Cum idem olim fecerit Deus in *Jacob* & *Esau*. Quod tunc probabant, nunc arrodunt, cum idem sit Deus, qui & hoc & illud faciat, decernens principatum quibus vult, & adimens quibus vult. Non haec fortuito accidunt, aeterno Dei consilio geruntur, cujus rationem exquirere curiosum C est, vituperare impium. Novit ille causas quamobrem ita faciat. Haec cum strictius quidem disseruerit ebria Diatribe, sed tamen eadem, quid est quod sic ineptit *Lutherus*? *Moriar*, inquit, *si Diatriba ipsa intelligit quid loquatur*. Sed est forte & hîc rhetoricum schema, quod docet sensum obscurare, si qua periculum instat ne capiaris verbo. Moriatur *Lutherus* si velit, Diatriba sentit cum probatissimis Ecclesiae Doctoribus. Hujusmodi naenias rarius refrico, dissimulaturus omnes, nisi vehementer ad rem pertineret, ut qui se *Lutheri* scriptis totos devoverunt, alba quod ajunt amussi probantes omnia, videant quam incondito spiritui sese committunt. Sed pergamus. *Scimus*, inquit, *fide inseri*, *in*- D *credulitate excidi*, *sed hinc non sequitur eos posse fidere aut diffidere vi liberi arbitrii de quo nos agimus*. Atqui hoc *Lutherus* quod nunc negat, ante partim confessus est. Diffidere, ni fallor, malum est opus, & ad male agendum professus est valere liberum arbitrium. Ego vero cum Orthodoxis omnibus sentio, hominem per liberum arbitrium posse semet à gratia oblata avertere, & ab accepta excidere: Ac rursum per liberum arbitrium gratiae pulsanti sese praebere aut avertere. Et in his sunt qui plus audent tribuere libero arbitrio. Sed urget, quo merito pervenitur ad fidem? Respondeo. Quî fit ut semen in hanc terram conjectum evanescat aut degeneret in zizaniam, in illam pariat bonam frugem? Quî fit, ut cum omnibus offeratur Euangelium, E alii convertantur, alii fiant depravatiores? Malitia praecedens in causa est, cum adspernantur oblatam gratiam, aut simplex animus facit, ut amplectantur quod offertur. Haec ratio locum habet & in Judaeis & in Gentibus, nisi quod Judaeorum malitia est inexcusabilior. Habet *Lutherus* quod exigit, descriptum meritum, quod tamen homo sibi velut ex ipso profectum vindicare non potest. Hic sermo generalis esto, violentas ac singulares quorundam vocationes excipio. Nihil enim non potest Deus, si velit. Proinde falsissimum est quod hîc colligit *Lutherus*, *Paulum* docere quod fides homini nullo ipsius opere, sed solo Dei amore & odio con- F tingat. Imo solus Deus neminem amat, oditve, nisi justis de causis. Nec obstat quod odisse dicitur nondum natos. Illi praesentia sunt omnia; nec absurdius est illum amare nondum genitos, quam hominem amare bene meritos. Jam quod exhortatur *Paulus* insitos ne excidantur, ex quo docui, hominem suo vitio posse gratiam acceptam amittere, *Lutherus* canit nobis veterem cantionem, verba exhortandi non probare quid possumus, sed quid facere debeamus. Quis Orthodoxorum unquam somniavit hoc sophisma? Nullus, sed hoc tam insigne telum porrexit illi domina Grammatica. Verùm jam toties ostendimus, etiam Grammaticos juxta sensum communem, intelligere non esse omnino impossibile, ad quod vir prudens ac probus alium exhortatur. Vides quam belle se gesserit *Lutherus* in hoc loco, à quo tamen non digreditur sine ovatione.

Aggreditur paribus auspiciis locum de luto & figulo, 169.
& ecce statim in ipso limine crimen atrox impingitur. Diatriba dixit: *Haec testimonia magis pugnant apud* Paulum *quam apud Prophetas unde decerpta sunt*. *Suggillat*, inquit, *Pauli temeritatem vel inscitiam*. Imo laudo *Pauli* dexteritatem in tractandis Scripturarum testimoniis. Porro quod *Lutherus* negat *Paulum* haec testimonia mutuatum è Prophetis, quanquam id indicant interpretes, & loca congruunt, non admodum contendam, etiamsi frivolum est argumentum quod adfert, quod *Paulus* soleat citare Scripturam, cum mox in Capite undecimo, nulla citatione retulerit Scripturae locum, *Quis cognovit sensum Domini*, *aut quis consiliarius ejus fuit?* &c. In tam propinquo erat, unde *Lutherus* posset coargui. Quid autem attinebat Diatriben in hoc sumere probandi operam, quod per se satis liquet, & à doctissimis Ecclesiae Doctoribus receptum ac proditum est? Verùm interim admiror, quid hoc *Lutherus* sua referre putarit. An quia vidit in Prophetis agi de afflictione temporali? Quid tum postea? Nec hoc ab sensu multum abhorret Apostolus, agit enim de temporali poena *Judaeorum*, qui restiterunt Euangelio. Nec in aliud *Paulus* adducit haec testimonia. Non enim loquitur de causis, quare *Judaei* quidam non crediderunt Euangelio, sed quamobrem tali pacto sint puniti, cum multos impios non eodem modo Deus punierit, quemadmodum è diverso quorundam pietatem celebrem & honoratam esse voluit in hoc mundo, quorundam non item. Totus *Judaeorum* populus quod attinet ad haec temporaria, privatus est honore suo, pro celebri *Hierosolyma*, quondam Religionis principe, successit *Roma*, quondam idolorum ac Daemonum cultrix, Gentium populus imperat, Judaica natio servit & exsulat. De hoc, nam id jam tum fieri incipiebat, querebantur *Judaei*, de hoc agit *Paulus*. Etenim quod non loquatur de rejectione sempiterna post explicat Cap. XI. *Nunquid Deus repulit populum suum? Absit*, &c. Sed concedit *Lutherus* Prophetas de afflictione temporali loqui, ne toties alienis quaestionibus occupetur. Civilitatem, ille scilicet solet aliquid de suo jure concedere, sed ideo praestruxit *Paulum* ex suo spiritu hanc de figulo & luto produxisse similitudinem, ne fateri cogeretur & *Paulum* de temporariis incommodis agere, itaque locus nihil faceret adversus liberum arbitrium. Sed unde nunc haec insolita temporis parsimonia, qua gravatur alienis quaestionibus occupari, cum toto hoc opere plusquam dimidium temporis perdat insultationibus, convitiis, & insulsis salibus? Ad haec si donat *Lutherus* Prophetam loqui de temporariis incommodis, & si verum est *Paulum* haec suo spiritu accommodare ad liberum arbitrium, nonne fatetur id quod paulo ante clamabat esse sacrilegum, pugnare magis apud *Paulum* quam apud Prophetas testimonia? Quanquam falsum est quod assumit, haec à *Paulo* accommodari ad liberum arbitrium, adhibet ad reprimendam *Judaeorum* insolentiam, quemadmodum Dominus in Euangelio Pharisaeorum impiam & insidiosam interrogationem non solvit, sed alia percunctatione reprimit. Itaque videre debuit, quod se videre negat *Lutherus*, quo pertineat mentio figuli & luti, si non pertinet ad subvertendum liberum arbitrium. Temporales afflictiones aut prosperitas à Deo veniunt, nobis volentibus nolentibus. Fateor. Subvertitur ergo liberum arbitrium, si hoc sumus Deo, quod lutum est figulo. Fateor etiam minus nos posse adversus Deum, quam lutum adversus figulum. Lutum enim lutum est, velit nolit figulus: aliter atque aliter fingi potest; ut non sit quod est, non est in manu figulo. Deus hominem potest in quidvis vertere, potest in nihilum redigere.

Verùm his in rebus non pono liberum arbitrium. Quanquam multa mala nobis nostra incogitantia obveniunt. Sed de his nunc non agimus, de negotio salutis agimus, in quo tamen illius sententia nihil aliud sumus Deo, quam lutum figulo, si Deus velit. Verùm secus illi visum est, voluit in hac ratione locum esse libero arbitrio, vel ad perseverantiam pietatis, vel ad impietatis imputationem. Odiose tamen obmurmurantibus responderet Rex. Quid à me velut ex æquo contendentes exigitis rationem, cur hos honorem, illos abjiciam? Rex sum, meum est statuere, vestrum parere. Hæc bonus etiam Rex pro tempore responderet tumultuanti populo, non idem dicturus reverenter percunctantibus. Nec ex hac voce Regis sequitur illum in honorando ac rejiciendo, in servando ac perdendo, nihil aliud sequi quam quia sic libuit. Dei voluntas causas habet & justas & æquas. Verùm ne *Lutherus* clamet me prophetiam ex meo cerebro confingere, non proferam *Origenem*, aut *Hieronymum*, quos contemnit, sed *Chrysostomum*. Interim rogandus est mihi lector, ut hanc disputationis morulam æquo ferat animo. Græca *Chrysostomi* Latine reddam bona fide: *Nunquid*, inquit, *dicit figmentum ei qui ipsum finxit, cur me fecisti sic? An non habet potestatem figulus ex eadem massa facere, aliud quidem vas in honorem, aliud vero in ignominiam? Hic, non ut tollat liberum arbitrium ista loquitur, sed ostendit quousque oporteat obtemperare Deo. Non enim convenit a Deo causas exposcere, nec hìc aliter affectum esse quam lutum. Non enim solum non oportet contradicere aut quærere, verùm ne hiscere quidem omnino, neque considerare, sed similem esse illi rei inanimatæ, quæ sequitur manum figuli, quæ flectitur & circumagitur, quocunque voluerit ille. Ad id enim solum Apostolus sumsit exemplum, non ut ostenderet quomodo Deus res humanas administret, sed ut demonstret illi submissam & obnoxiam exhibendam obedientiam cum silentio. Atque id sane ubique convenit observare, quod adhibitas similitudines non oportet secundum omnes partes accipere, sed tantum excerpto quod in his est utile, & ad id cujus gratia adhibentur, accommodato, totum quod reliquum est omittito: veluti cum dicit*, Recubans dormivit ut leo, *excerpendum est, quod invictus est ac metuendus, non quod immitis, nec aliud quicquam ex his quæ insunt leonibus. Ac rursus cum ait*, Occurram eis quasi ursa raptis catulis, *excerpatur vindicta. Item cum ait*, Deus noster ignis consumens est, *excerpatur vis consumtiva, quæ spectatur ex puniendo. Similiter & hoc loco* lutum & figulum *ac* vasa *oportet accipere. Cumque infert*, An non habet potestatem figulus, ex eodem luto facere aliud quidem vas in honorem, aliud rursus in ignominiam, *ne putes hæc Paulo dici, de ratione conditionis, neque de necessitate mentis humanæ, sed de potestate varietateque dispensandi. Etenim ni ad hunc acceperimus modum, multa sequentur absurda. Nam si hìc ageretur de mente, deque bonis ac malis, simul & homo videbitur alienus ab omni crimine, &* Paulus *secum pugnare videbitur, qui nusquam non coronat voluntatem. Proinde nihil aliud hìc agere vult, nisi ut auditori persuadeat modis omnibus audientem esse Deo, nec ullas unquam ab eo causas poscere: quemadmodum figulus, inquit, quæ vult facit, neque quisquam contradicit, sic & Deus ex eodem hominum genere dum alios punit, alios honorat, ne sis curiosus, ne disquiras, sed adora tantum, & imitare lutum, & quemadmodum illud sequitur manus figuli, sic & tu obtempera voluntati ejus qui ista dispensat: nihil enim vulgari more, nihil fortuito facit, etiamsi te lateat sapientia secretum. At tu figulo permittis ut ex eadem massa fingat varia, nec incusas: à Deo vero poscis rationem, cur alios puniat, alios honoret, nec illi concedis nosse, quis dignus, quisve sit indignus, sed quoniam eadem massa, ejusdem est natura, vis & easdem esse voluntates. Quam vero sunt ista stupida? Quanquam ne sub figulo quidem honor, aut ignominia, nascitur ex eadem massa, sed ex usu eorum quæ sumuntur in manus, quemadmodum & hìc ex animi proposito est, nisi*

Osee xiii.

A *quod, ut cœperam dicere, in hoc solum oportet accipere similitudinem, ne quid contradicamus Deo, sed ipsius concedamus incomprehensibili providentiæ. Siquidem oportet exempla majora esse his ad quæ adhibentur. Sic enim magis movent auditorem. Nam nisi majus fuerit exemplum, ac vehementer excellat, nequaquam eo pervenire poterit, quo oportet, neque contradicentem pudefacere. Importunam igitur illorum contentionem hoc pacto redegit ad silentium, decente adhibita hyperbole. Deinde vero subjicit solutionem.* Hactenus *Chrysostomi* verba recensuimus, quæ quantum ad *Lutheri* dogma valitura sint nescio, vel scio potius, in hoc certe valebunt, ne vociferari possit me pro capitis mei somniis torquere Scripturam.

B Superest ut *Lutherus* eludat argumentationem Dia- 170.
tribes, sed ut eadem opera rideat sacros Ecclesiæ Doctores. *Duo*, inquit, *absurda opponit, alterum ex Scripturis, alterum ex ratione colligit. E Scripturis sic colligit:* Paulus 2. Timoth. II. *scribit in magna domo vasa esse aurea, argentea, lignea, fictilia, quædam in honorem, quædam in contumeliam.* Et adjungit, *Si quis se emundaverit ab aliis, erit vas in honorem*, &c. *Tum sic argutatur Diatribe. Quid stultius, quam si quis dicat matulæ Samiæ, si te expurgaris, eris vas honorificum? verùm hoc recte dicitur testæ rationali, quæ monita potest se accommodare ad voluntatem Domini. Ex his vult similitudinem non per omnia quadrare.* Hactenus nihil mentitus est *Lutherus*, sed falsum est quod
C annectit, *atque sic eludat, ut nihil efficiat.* An nihil efficit, quæ facit ad hoc cujus gratia adhibetur, videlicet ad reprimendam impiam obmurmurationem hominis? Sed nihil efficit *Luthero*, si non subvertit liberum arbitrium. Ad hæc responsurus obiter admonet, *Paulo* non esse dictum, *si quis se emundarit a sordibus*, sed *ab his*, hoc est, *a vasis contumeliæ:* cum nec Diatribe mentionem faciat sordium, nec ad hanc quæstionem attineat, an se purgatum vas eximat à consortio reliquorum, an expurget sordes, nisi quod hoc posterius magis facit adversus *Lutherum:* non enim eximitur à vasis ignominiosis, nisi purgatis sordibus, & hoc ipsum
D est eximi, purgari. Hìc rursus donat aliquid *Lutheri* civilitas, quod equidem non satis intelligo quale sit. *Donemus quoque*, inquit, *hunc locum* Pauli *prorsus facere, quod vult Diatribe, id est, similitudinem non esse efficacem, quomodo probabit idem velle* Paulum *loco illo ad* Rom. IX. *de quo disputamus? An satis est alium locum citare, & nihil prorsus curare, an idem vel diversum efficiat?* Hæc ille. Quis dixit similitudinem non esse efficacem? Imo docui efficacem esse, licet ad ipsius dogma negavi quicquam efficere. Quid autem est illud *Pauli* de quo disputamus? An sit aliquod liberum arbitrium. Istud non agi *Paulo* jam demonstratum est, & quid agatur ostensum est, & ad id quod agitur accommodata
E sunt quæ vel dicuntur vel citantur, idque ex probatissimis Auctoribus, ex consequentia tenoreque sermonis, ex collatione locorum, si rejicimus hominum auctoritatem. Quorsum igitur attinet, quod hìc *Lutherus* rursum occupans locum communem, declamat contra collationem locorum, quam omnes fatentur interpretandi Scripturas certissimam rationem? Dicit, *An satis est alium locum citare, & nihil prorsus curare, an idem vel diversum efficiat? Non est facilior & vulgatior lapsus in Scripturis, quam diversos locos velut similes è Scripturis coaptare, ut sæpius monstravi, ut similitudo locorum magis efficax sit, de quo Diatribe superbit, quam nostra quæ non confutat.* His *Lutheri* verbis quid efficitur, nisi ut
F quoties ipse confert locos similes, omnia quadrent ad amussim: quoties alius cum ipso pugnans, meras agat nugas: Alioqui locus hic communis qui magis competit in nos, hoc est, in Orthodoxos, quam in ipsum? Certe probabilius est eum, qui contentiosi dogmatis propugnator est, undiquaque colligere quæ detorqueat ad victoriam, quam nos qui sequimur receptam & à crepundiis Ecclesiæ probatam opinionem. Fatetur esse verissimum, similitudinem non per omnia quadrare. Sed largitur *Paulum* idem agere scribentem Re-

Romanis, & ad *Timotheum*. Quis hoc dixit? Non Diatribe, sed in hoc adductus est locus, ut docerem, similitudinem luti & figuli non pertinere ad liberum arbitrium, sed ad retundendam importunam hominis contradictionem. Nihil hîc largitur, quia non convenit inter nos quid agat *Paulus*.

171. Ut autem ostendat locum ex Epistola ad *Timotheum* citatum, huic loco non congruere, præfatur alium locum communem: ex causa similitudinis, non ex verbis, oportere citare Scripturam. Deinde fingitur causa, mox distinguitur doctrina & exhortatio. Hujusmodi verborum præstigiis elabitur, qui loquitur Dei tonitrua. Atqui non patiar, ut hujusmodi fumis imponatur simplici lectori. In Epistola ad Romanos *Paulus* agit, ut Judæos avocet à fiducia Legis, & Gentes pariter ac Judæos provocet ad fidem Euangelicam. In Epistola ad *Timotheum* hoc agit, ut hæreticos, sub Euangelii prætextu diversa docentes ab Euangelio, Christianus evitet, nec ideo putet labascere fundamenta Euangelii, si quidam desciscunt ab Euangelii sinceritate. Noverat enim Dominus illos defecturos. Nec mirum si in magna domo tolerantur vasa facta in contumeliam. Non enim laboro, sive interpreteris domum magnam Mundum, in qua sunt increduli & hæretici, sive Ecclesiam, quæ frequenter tolerat hæreticos: deficientium incredulitas nihil officit, imo potius illustrat fidem persistentium, quemadmodum alibi dicit, *Oportet hæreses esse*, &c. Habent igitur & illa vasa suum usum in magna domo, Deo videlicet aliorum incredulitate ad probationem fidelium abutente. Monet tamen Apostolus, ut talium consuetudo vitetur, quoque id fiat facilius, exprimit ibidem illorum nomina. Porro si quis forte fuit illorum commercio nonnihil seductus, monet ut abjecto errore discedat ab illis, ne cum illis fiat vas ignominiosum, sed honorificum, paratum in omnem usum Domino. Atqui hunc locum *Theophylactus* haud dubie secutus *Chrysostomum*, aliosque vetustiores, accommodat ad probationem liberi arbitrii. *Judas* enim ex vase aureo factus est vas fictile. Contra *Paulus* ex fictili factus est vas aureum. Neque enim se dicitur emundare, qui nihil contraxit sordium, nec dicitur, erit vas in honorem sanctificatum, de eo qui sine labe est. Congruit & in cæteris locus. Quod illic dicit, *Fundamentum Dei firmum stat, habens hoc signaculum, novit Dominus qui sunt ipsius*, hîc explicat, *Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquiæ ejus salvæ fient*. Ac superius, *Non autem quod exciderit verbum Domini*. Ac rursus, *Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal*. Item Cap. III. *Nunquid illorum incredulitas fidem Dei evacuavit?* Quod autem *Timotheo* scribens dixit, *si se emundaverit*, Romanis scribens explanat hoc modo, *Sed & illi, si non permanserint in incredulitate, inserentur, potens est enim Deus iterum illos inserere*. Hæc est simplex ex ipso loci tenore interpretatio. Nunc audiamus *Lutheri* torturam: *Cum*, inquit, *tam multi à fide discedant, nullum est solatium nobis, nisi quod certi sumus firmamentum Dei certum stare, habens signaculum hoc*, &c. *Causam itaque facit, quod Dominus norit suos. Tum sequitur similitudo, scilicet esse vasa diversa, alia in honorem, alia in contumeliam. Hic*, inquit, *absolvitur doctrina*. Quæ? Quod vasa non seipsa parent, sed herus. Audio doctrinam, sed cujus? Non *Pauli*, sed *Lutheri*, In domo magna varia sunt vasa, hoc est, herus ipse parat bona juxta ac mala. Rursus postulat, ut similitudo quadret per omnia. Imo *Paulus* sentit, divitem patremfamilias omnibus vasis uti ad commodum suæ domus, aureis ad honorificos usus, fictilibus ad sordidos, quemadmodum in mundo tolerat impios & hæreticos ad exercitationem piorum. *Hoc* inquit, *vult & ad* Rom. IX. *quod figulus potestatem habet*, &c. *Sic stat*, inquit, *similitudo* Pauli *efficacissima, quod libertas arbitrii nihil sit coram Deo*. Equidem exspectabam, ut *Lutherus* diversam adferret similitudinis causam ejus, quæ est apud *Paulum* ad *Timotheum*, &

A apud eundem ad *Rom.* scribentem: Nunc eandem induxit. Verùm hanc non esse causam in Epistola ad *Romanos*, jam demonstratum est, & hanc causam à *Luthero* detortam res ipsa loquitur, cum ad *Timotheum* scribens agat de vitandis hæreticis, & immobili fidei fundamento. Nec mirum si *Lutherus* ex ficta causa, produxit falsam doctrinam. Post hæc sequitur exhortatio, *Si quis sese emundaverit ab istis*. Atque hîc recinitur nobis vetus cantilena, verba imperandi, subjunctiva & optativa, nihil ponere, etiamsi congerantur centum myriades ejusmodi vocum. Ideo hæc verba, *si se emundaverit*, aut nihil faciunt pro libero arbitrio, aut si quid probant, probant liberum arbitrium B sese posse emundare absque gratia. Bene colligit *Lutherus*, si nihil medium est inter hæc proloquia, liberum arbitrium nihil est, & liberum arbitrium per se sine gratiæ præsidio potest quicquid vult. Quid valeat liberum arbitrium aliàs satis declaratum est: interim mihi satis est, quod hæc verba, *Si quis se emundaverit*, juxta sensum communem, & Grammaticorum, & agricolarum, & nautarum, & olitorum significant aliquid agere voluntatem hominis. Addit coronidem huic capiti, *Si ista elusio valet, tota disputatio nihil valet: Frustra enim induceret murmurantes adversus figulum Deum, si culpa vasis & non figuli esse videretur. Quis enim murmuret, si audiat damnari dignum damnatione?* Hujusmodi nugamentis *Lutherus* explet mi- C seras chartas, & haud scio an sic prudens deliret, quo fatiget lectorem, aut responsurum potius. Primum ostendi similitudinem hanc adductam ad reprimendum impium murmur, quod *Lutherus* mire dissimulat. Deinde quid sentit *Lutherus*? Culpam esse figuli Dei, non vasis? Hoc enim illius verba sonant. Hæc verba dicuntur à *Paulo*, Num ille sensit Deo imputandum quod multi pereunt? Ergo damnantur indigni damnatione, & justa de causa murmurant impii. Ad quid tandem adduxit Diatribe locum ex Epistola ad *Timotheum*? Nonne ut ostenderet similitudinem de luto & figulo, non ad omnia congruere, sed tantum ad id cujus gratia pro- D ponitur? Quodnam illud? Ne creatura obmurmuraret Creatori. Hoc certe probant hæc verba, *Si se vas emundaverit*. Quantum igitur verborum incassum hîc fudit *Lutherus*?

His feliciter dissertis exspatiatur in campum, mira vehementia declamans in miseram Diatriben, quæ dum 172.
studet ostendere quod ipse *Lutherus* fassus est esse verissimum, nihil esse necesse, ut similitudo quadret in omnibus partibus, indicavit hactenus non congruere luti figulique parabolam, quod vasis vitium nulli nisi figulo imputatur, at homo à Deo conjicitur in ignem nihil commeritus, nisi quod non sui juris est. Hîc exsultat *Lutherus*, *Nusquam*, inquit, *se apertius prodi- E dit Diatribe quam hoc loco. Audis enim hîc aliis quidem verbis, sed eodem sensu dici, quod* Paulus *facere dicit impios. Quid queritur? Voluntati ejus quis resistit?* Quem non tædeat cum hoc homine disputare? Quod Diatribe proponit velut absurdum, ad probandum non undiquaque congruere similitudinem, hic rapit quasi serio dictum. Eadem opera si quis docere volens similitudinem corporis & capitis in *Christo* & Ecclesia, non ad omnia quadrare, dicat hoc interesse, quod caput animantis vicissim à membris juvatur aut læditur, cum *Christus* nec juvari nec lædi possit à suo corpore, clamet serio dictum *Christum* vicissim juvari ac lædi à corpore. Imo vox ista non est communis F Diatribæ cum impiis murmuratoribus, sed *Luthero* potius communis est, qui hoc docet, unde illi probabiliter sumunt occasionem impii murmuris. Quid autem est, quo se prodit Diatriba? Si per omnia quadrat similitudo, homo nihil commeritus in ignem conjicitur, quemadmodum vas nihil commeritum frangitur. Hoc dictu absurdissimum est, fateor, sed quo absurdius est, hoc efficacius probat id quod sumseram. Ubi sunt hîc *Lutheri* fautores, qui plausum dent huic dicto tam lepido? Ac primum existimabam impietatis cri-

men in Diatriben proprie jactum, verùm ex progressu sermonis declarat hoc ad universos Ecclesiæ Doctores pertinere. Hîc oratione lugubri deplorat Deum, cui per eos qui statuunt liberum arbitrium non liceat facere quicquid velit: deplorat *Paulum*, cujus similitudo de luto & figulo rejicitur. Si Deus sibi noluit licere quod pugnat cum justitia, quid mirum, si illi tale nihil tribuunt homines pii? Et si *Pauli* similitudo valet ad id, cujus gratia sumta est, quæ fit *Paulo* injuria? Similitudo adimit homini temeritatem de rebus divinis judicandi, etiamsi homo non possit assequi divini consilii rationem. Ad hoc adhibita est similitudo. Admonetur homo ut pareat voluntati Dei, quemadmodum argilla sequitur manum figuli. Ad id valet similitudo: ad sententiam, quæ sustollit liberum arbitrium, quæ docet Deum & bona ob quæ servamur, & mala ob quæ damnamur, operari in nobis, non valet, quia non in hoc adhibitam demonstravimus. Quid autem absurdi, si Deus non impartit gratiam iis qui invitati recusant accipere, aut quos scit male usuros? Quis dat beneficium recusanti? Ut nihil aliud sit, hoc pro merito imputatur, quod homo pulsanti gratiæ aperit ostium, subducto pessulo, quod illato lumine intendit oculos. Hîc *Lutherus*, *Si sic operatur Deus, ut merita spectet, cur illi murmurant & expostulant?* In servando non est necesse, ut Deus spectet meritum prioris vitæ, quanquam hîc quoque spectat futura merita, & animum gratiæ morigerum. In damnando tollere respectum meritorum impium est. Cur igitur isti obmurmurant? Quoniam erant impii, Quoniam invidebant Gentibus Dei benignitatem, Quoniam sibi videbantur justi, cum essent impii, Quoniam Legis gloria tumebant, quam non servabant. Hinc est illud impium murmur. Quod si seipsos agnovissent, & Dei bonitatem erga Gentes adorassent, nimirum & ipsi territi justitia Dei, confugissent ad gratiam. Postremo Judæorum murmur ortum erat ex eo quod ipsis rejectis, ad Gentes honos filiorum Dei transferretur. *Quis*, inquit, *miratur, non dicam indignatur aut expostulat, si quis meritus damnetur?* Hæc *Lutheri* verba quo tandem spectant? Nisi ut nobis persuadeat hominem immerentem damnari. Deinde, *Ubi*, inquit, *potestas figuli faciendi quod vult, si meritis & legibus subjectus, non sinitur facere quod vult, sed exigitur facere quod debet?* Imo ubi immutabilis Dei justitia, si non licet illi quicquam injuste facere? Ubi nativa veritas, quam nihilo magis potest deponere quam ipsam Deitatem, si non potest fallere in promissis, de quo *Paulus* non veretur dicere, *Seipsum abnegare non potest?* Et hîc rursus urget parabolam, ubi non oportet, quæ magis ad non exquirendam Dei dispensationem in præmiis aut punitionibus erat adhibita. *Pugnat*, inquit, *respectus meritorum cum potestate ac libertate faciendi quod vult.* Deus igitur qui fidem suam obstrinxit hominibus, non facit libere quæ vult, nisi quoties volet fallat in promissis? Erit igitur & incerta vis sacramentorum. Et tamen hoc libere fit ad quod volens sese obstringit. Huc allegatur ex Euangelio paterfamilias, qui operariis de inæquali mercede murmurantibus opposuit libertatem voluntatis in suis bonis. Idem hoc fatetur Diatribe, non exigendam à Deo rationem, cur huic det decem talenta, huic quinque, huic tria, huic unum. Euangelica parabola non loquitur de electis ac rejectis, sed de Judæis prius, & Gentibus posterius vocatis, omnibus tamen idem datur præmium. Hoc ad Dei dispensationem pertinet, nec ibi cuiquam fit injuria, tantum per similitudinem exprimitur livoris, dolor ex alieno bono conceptus, qui non est in piis, sed fingitur in parabola docendi gratia, qualia sunt illic multa, quæ in collatione sunt omittenda. Debebat hîc meminisse parabolæ de invitatis ad convivium, Qui excusant, pronuntiantur indigni, & pronuntiantur fuisse priusquam vocarentur. *Non erant*, inquit, *digni.* Cur igitur vocantur? Ne justam haberent excusationem. Cur excusant? Quia liberam habent vo-

A luntatem amplectendi gratiam, & aversandi. Quid obstat quo minus amplectantur? Animus irretitus curis & voluptatibus hujus mundi. Vocavit *Petrum*, & illico sequutus est. Si similiter vocasset *Annam* & *Cajapham*, irrisissent vocantem. Vides, Lector, rem magnifice gestam: Nunc audi ducem ovantem: *Hæ*, inquit, *sunt, quæ Diatribes glossam non sinunt valere.*

Sed pergit argumentari, & disputator commodus, 173.
quod est ex Scripturarum oraculis indubitatum, fingit esse, ut Deus in damnandis respiciat merita, *Eadem*, inquit, *ratione merita spectabit & in servandis.* Primum respondi non esse parem causam in damnandis & servandis. Rex qui vitam donat mortem commerito,
B nulli facit injuriam, aliis non condonans, sed in hunc dicitur clemens. Itaque sensus etiam communis judicio falsum est, quod asseverat *Lutherus*, æque iniquum esse, indignos coronari, atque indignos puniri. Verùm in genere Deus & in servando & in damnando respicit hominum merita, merita, inquam, non quibus ex pari respondet præmium, sed sine quibus non dantur præmia. *Ergo*, inquit, *Deus justificat ex meritis præcedentibus.* Quid ni? sed quæ Deo præsentia sunt, antequam nascantur homines. Verùm hîc mihi pone triplex meritorum genus, ac triplex item præmiorum genus. Vita simplicius acta, si non sine peccatis, certe sine malitia, multis interim humano more bene
C gestis commendabilis, habet merita quædam, quæ quadamtenus reddunt hominem dignum gratia vocationis. Sit igitur hujusmodi meritorum præmium gratia pulsans. Rursus animus non aversans pulsantem gratiam, sed simpliciter amplectens Dei donum, pro præmio imputatur, quo quodammodo meretur accipere gratiam justificantem. Denique voluntas hominis strenue gratiæ ductu per opera pia contendens ad æternæ vitæ brabium, aliquo modo meretur regnum cœlorum. Deus autem qui ab ævo destinavit his gratias suas & vitam æternam, ideo destinavit, quia præscivit in illis suam gratiam non fore sterilem. Contra quos destinavit gehennæ, ideo destinavit, quia ab æ-
D terno præscivit, qualia forent gesturi. Non tamen necesse est, ut juxta nos merita bonorum operum, hoc est, vel primi vel tertii generis præcedant gratiam justificantem. Hoc enim promisit Propheta, hoc profitetur *Christus*, se venisse, ut gratis salutem offerret omnibus, qui vellent in ipsum credere. Hîc nec *Paulus* habet respectum meritorum vitæ prioris, sed fiduciæ de promissis. Proinde ut est impudens quod *Lutherus* multis hîc verbis inculcat, paris esse iniquitatis servare immerentes, atque damnare immerentes: ita simpliciter impium est dicere, quod Deus aliquem damnet immerentem, imo neminem damnat nisi levius quam pro meritis, ut habet probabile Theologorum
E dogma. Quos autem *Lutherus* appellat indignos? Impios? Eos non servat Deus; Sed impios vocat ad pœnitentiam, & pœnitentes pro sua misericordia recipit in gratiam. Itaque quomodo justum sit, ut indignos coronet, etiam nunc intelligi potest. Justum est, quia promisit salutem credentibus; Alioqui clementiæ est, non justitiæ, recipere impios ad pœnitentiam. Cæterum quomodo damnet immeritos, nec creditur hîc, nec intelligitur, ne tum quidem intelligetur aut credetur, cum revelabitur filius hominis: non enim intelligitur aut creditur à piis quod falsum est. Quid autem sibi volunt ista verborum portenta, quod ait,
F juxta nostrum sensum æque iniquum, si *Cain* ob parricidium laudes, Regemque facias, atque si *Abel* innocentem occidas? Quis extollit scelerosos ob malefacta, aut quis punit pios ob benefacta? Hujusmodi monstris delectatur doctor hyperbolicus.

Quis tam patientis est stomachi, qui possit hujus 174.
hominis glorias, convitia, battologias ferre? Fingit hîc Diatriben stomachabundam, conferre loca Scripturarum inter se juxta speciem pugnantia, ut ex conflictatione colligatur sensus germanus. Quid ni? An hoc Diatribes exemplum est? An non idem fit à proba-

batissimis Ecclesiæ Doctoribus? Quis autem dixit, Scripturam cum Scriptura pugnare? Sic Diatribe loquitur, *Et ita Paulus reperietur sibi contradicere. Ita*, hoc est, si simplicibus verbis nos urgeas, Si per omnia quod lutum est figulo, id homo est Deo, hoc est, si nihilo plus operatur ad salutem aut exitium suum, quam lutum quod fingitur sic aut sic pro figuli arbitrio, quomodo *Paulus* dicit, *Si se emundaverit ab istis*, qualia loca sunt in Scripturis permulta. Si urgeas verbis simplicibus excluso tropo, ne loquitur quidem lutum figulo, cum homo loquatur luto comparatus. Et vas impurum nec se conspurcavit, nec se potest expurgare. Sed quomodo hinc elabitur *Lutherus?* Prodit vetus illa sed impudentissima cantio de verbis subjunctivis. Prodit hyperbole, quæ minimum abest à mendacio. Cantione regnat in tota Scriptura, invitis Diis atque hominibus: hyperbole fingit me sumsisse probandum, quod liberum arbitrium nihil possit boni, cum hoc nusquam profiteatur Diatriba: & si profiteretur, non consequitur, si nihil potest efficaciter absque gratiæ præsidio, nihil omnino posse. Sic enim perpetuo ratiocinatur doctor hyperbolus.

175. At quomodo nobis probat suum dogma *Lutherus*, quod verba imperandi, optandi, subjungendi, nihil ponunt? Grammaticis judicibus? Nescierunt igitur Grammaticam, qui hactenus sic interpretantur quemadmodum Diatriba, sub cujus nomine lapidantur Ecclesiæ Doctores. Imo Dialecticorum potius aut Sophistarum isthuc est citius quam Grammaticorum, qui sermonem interpretantur juxta sensum communem. At *diliges Dominum Deum*, & *diliges proximum*, indicandi verba sunt. *Per tropum*, inquit, *usurpantur pro imperativis.* Atqui hic ipse tropus indicat, aliquo modo præstari posse quod præcipitur. Subauditur enim à præcipiente, Si vis esse salvus, si fungi vis tuo officio, facies hoc, illud vitabis, ut colligas nolle, si non faciat. *Sede à dextris meis, Postula à me, & dabo tibi gentes.* Item, *Intra in gaudium Domini tui*, quoniam sunt verba imperandi, non intelligemus hoc esse factum aut fieri posse? Si nos ad Grammaticos provocat, si sensum communem facit arbitrum divinæ Scripturæ, hæc illi sunt recipienda. Non credit interpretationi, non dicam Diatribes, sed totius Ecclesiæ, nisi adferat alium locum, per quem probet quod interpretatur. Sed quid retulerit adduxisse sex millia locorum, si *Luthero* liceat sic interpretari, quemadmodum hactenus interpretatus est pleraque? Quid proclivius est, quam ut is qui nullius interpretationem recipit, si locus ad loci probationem allegetur, utcunque interpretetur ad sui dogmatis commoditatem, præsertim si idem sibi permittat quoties commodum est à seipso dissentire, quod compluribus locis ab aliis demonstratum, satis civiliter, ne dicam scurriliter, dissimulat, juxta parabolam ab ipso prolatam, existimans se à nemine videri, si cum pueris ipse sibi tegat oculos. Clamat totam Scripturam aliam fieri, si valet consequentia, *hoc Deus præcepit, ergo fieri potest quod præcepit:* & nihil accidit Scripturæ, si credimus *Luthero*, verba præcipiendi, vetandi, minandi, hortandi, promittendi, blandiendi, terrendi, quibus undique scatent sacri Libri, tantum ea spectare, quæ fieri nullo modo possunt, sed hæc omnia dici à Deo vel insultante nostræ superbiæ, vel ostendere volente, nos nihil aliud posse quam peccare, etiamsi gratiæ præsidium accesserit. Et ad hoc paradoxon evincendum habet tria verba ex Paulo, *Per Legem cognitio peccati*, quæ quam torserit supra demonstratum est. Ast urget Diatriben, ut seipsam liberet, doceatque quomodo ista cohæreant, *liberum arbitrium nihil potest velle boni*, &, *si quis se emundaverit, ergo potest se emundare.* Dissimulato mendacio quod assumit, expediam. Juxta meam sententiam, liberum arbitrium vitiatum ex sese nihil potest ad consequendam salutem efficaciter, sine gratia: Et si quis factus sit vas ignominiosum, adjuvante gratia, potest se expurgare à consortio vasorum impurorum, Operam militis vides, Lector, specta triumphum. *Vides igitur*, inquit, *vexatum & victum similitudine illa figuli, tantum hoc agere, ut illam eludat, nihil interim cogitans, quantum causa suscepta noceat interpretatio, quamque seipsam confutet & irrideat.* Hæc triumphator. Jam docuimus toties luti & figuli similitudinem, adhibitam ad retundendam Judæorum arrogantiam, nec quadrare per omnia, nec pertinere ad liberum arbitrium in negotio salutis æternæ, sed ad dispensationem Dei, quæ peragitur in ratione rerum temporalium, ac præmiorum & pœnarum, nec ulla res me minus urget quam illa similitudo.

Sui similis pergit, negans se usquam sic interpreta- 176.
tum, *Extende manum*, id est, gratia extendet, *Hæc omnia*, inquit, *Diatribe fingit de nobis in commodum causæ suæ. Sed sic diximus*, &c. Diatribe non dixit hoc scripsisse *Lutherum*, sed *Carolstadium* indicavit, in hoc vere stulta, quod in re tam seria crederet tantos symmystas consentire. Nunc, ut video, *Lutherus* quid *Carolstadius* scripserit securus, sua tantum tuetur, interpretans ea suo commodo, si forte quid ipse quoque scripserit fuerit oblitus, quod arbitror illi non raro accidere in tanta battologia. Cum autem complura loca recitet Diatriba, quæ videntur prima specie inter se pugnare, tamen ille dissimulans unum atque alterum tantum attingit. Cumque Diatriba non omnia loca simili ratione redigat in concordiam, tamen *Lutherus* unicam tantum occinit cantionem, Hæc loca similia sunt. *Nunquid dicit lutum figulo suo?* Et Esa. x. *Nunquid gloriabitur securis adversum eum qui secat in ea?* &c. His repugnare videtur, *si quis se emendaverit*, aliaque apud Diatribam recitata. Verùm ista sic redigit in concordiam Diatribe, ut dicat sermonem de luto & figulo, item de securi & fabro, non tollere liberum arbitrium hominis in omnibus, sed retundere superbiam hominis sibi fidentis, seseque erigentis adversus Deum, itaque non pugnare cum cæteris locis hortantibus ad vitæ correctionem. Altera concordiæ ratio est, si meminerimus collationem à luto & figulo, à fabro & securi, à percutiente & virga sumtam, non per omnia quadrare, cum homo sit vivum instrumentum, quod simul agat actum, quale instrumentum est jumentum agricolæ, aut servus hero. Quoties ergo Scriptura dicit, *Recede ab impuris*, compellat liberum hominis arbitrium: quoties dicit, *auferam cor carneum*, indicat auxiliantem gratiam. Hæc non ex se somniat submersa, suffocata, & corrupta Diatriba, sed è divinis Libris juxta sensum communem, & si id parum est, juxta Veterum probatissimorum sententiam adducit. Jam quod est 1. *Corinth.* XII. *operatur omnia in omnibus*, non agit de libero arbitrio, sed de dispensatione donorum Spiritus, quæ Deus partitur singulis, ut ipsi visum est ad utilitatem corporis. Idque adeo non tollit arbitrium hominis, ut *Paulus* profiteatur Spiritus Prophetarum Prophetis esse subjectos, sic ut altero surgente, prior licet afflatus tacere possit si velit. Quid autem frigidius, quod hos omnes nodos *Lutherus* dissolvit per distinctionem verborum indicandi & imperandi, sive subjungendi. Hoc commentum cum nullus mortalium ausus sit inter eruditos dicere, tamen *Lutherus* ostentat ubique veluti telum longe certissimum & inevitabile. Quid autem dicet ad illud Joannis, *Omnis qui habet hanc spem in eo, sanctificat se, sicut ille sanctus est!* Hic est indicandi verbum, & ne confugiat ad tropum, præsentis temporis. *Qui se sanctificat*, utrum agit aliquid, an non? Apud eundem legimus, *Qui ex Deo est, non peccat.* Qui se continet à peccando, nihil agit? Jam verte hæc in imperandi verba, *Qui habet hanc spem in eo sanctificet seipsum*, Et, *qui ex Deo natus est, ne peccet.* Ad hunc modum omnia imperandi verba verti possunt in verba indicandi. An qui ex verbis imperandi colligunt posse fieri quod præcipitur, habent aliam Scripturam? Solus igitur cum paucis *Lutherus* habet germanam Scripturam. Et quomodo dicitur ex suo cerebro hoc somniasse Dia-

tribe, quod est omnium & Græcorum & Latinorum & barbarorum commune? Quando desines nobis κοκκύζειν, hæc aut nihil probant, aut pugnant cum eo,
177. quod Diatriba defendendum susceperat. Hæc proximo quoque capite versat, iterat, inculcat, repetit, infigit, ad nauseam usque, ad quorum singula si parem respondere, nullus erit voluminis finis.
178. Accedit triumphabundus ad locum Gen. VI. *Non permanebit spiritus meus in homine, quia caro est.* Hîc cum Diatriba sequatur probatos interpretes, tamen audit, quæ nusquam non significat se Scripturas pro fabulis habere, neque mitius accipitur *Hieronymus*, qui nugator, & Scripturarum perversor dicitur. Euge *Luthere*, βάλλ' οὕτως. Sic loqui solent, qui aguntur Spiritu Dei, & qui *Paulum* imitantes, placent omnibus, ne quod offendiculum præbeant Euangelio. Sed ad rem. Fortiter negat *Lutherus* ullum locum inveniri in sacris Litteris, ubi Spiritus Dei usurpatur pro indignatione, cum contra Spiritui benignitas & suavitas tribuatur. Primum demus esse verum quod sumit *Lutherus*, quid prohibet, quominus Spiritus id sonet alicubi quod sonat etiam vulgo, cum *spiritus* dicimus vehementes & impotentes affectus, unde & Græcis μέγα πνέων dicuntur, qui elato sunt ferocique animo, præsertim cum ipse loci tenor suffragetur huic sensui. Inducitur enim illic Deus indignans sceleribus hominum cogitare de delendo mortalium genere. Male dialectice colligit, Vox hæc aliis in locis aliter usurpatur, igitur hoc loco non potest secus accipi. Jam vero non dubito, quin plus quam quindecim locis inveniri possit *spiritus* vocabulum in Scripturis usurpatum pro indignatione sive vindicta Dei, nisi *Esaiæ* XI. *Et percutiet terram virga oris sui, & spiritu labiorum suorum interficiet impium*, non loquitur de vindicta. Apud eundem Cap. XXX. *Ecce nomen Domini venit de longinquo, ardens furor ejus, & gravis ad portandum, labia ejus repleta sunt indignatione, & lingua ejus quasi ignis devorans, Spiritus ejus velut torrens inundans, usque ad medium colli, ad perdendas gentes.* Rursum 2. Thess. II. *Et nunc revelabitur ille iniquus, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui.* Etiam-ne hîc *spiritus* sonat benignitatem, ac non potius ultionem? Hujus generis permulta licuit adducere, sed hæc sufficiunt ad coarguendum *Lutheri* spiritum. Saltem addidisset, *quod equidem sciam:* Sed non didicit nisi hyperbolas loqui. Hoc de spiritu, *carnem* simile lemmate probat non posse accipi pro infirmitate, sed sonare vitium. Hoc non est inficiata Diatriba, sed negavit semper accipi pro impio affectu. Nam impius affectus sonat extremam malitiam, usque ad Dei contumeliam. Sed facilius ignoscuntur vitia, quæ cum errore, seu infirmitate conjuncta sunt. Tales arbitror fuisse *Corinthios* & *Galatas*, imperfectos, non impios. Imo nec adulterium *David* cum homicidio conjunctum tribuitur impiæ malitiæ, sed infirmitati carnis: casu vidit, correptus est amore, quo veluti temulentus occidit *Uriam*. At monitus quam cito resipuit! quam luxit admissum! Hinc apparebat infirmitatis fuisse lapsum. Hoc adjeci, ut etiamsi *Corinthii* laborassent gravibus vitiis, tamen adversus me non ita multum faciat. Postremo falsum hoc quoque, *carnem* semper sonare vitium, nisi naturæ imbecillitatem appellamus vitium, à qua nec ipse Dominus fuit expers, cum diceret, *Pater si fieri potest, transeat à me calix*
179. *iste.* Expositis vocabulis pro suo commodo mutat etiam publicam Ecclesiæ lectionem, pro *non permanebit*, legens, *non judicabit*, pro quo *Lyranus* indicat Hebræum quendam Rabinum vertisse, *non disceptabit*, ut sensus sit, non diutius differam ac suspendam sententiam, quia caro sunt, hoc est, suapte natura proclives ad malum, nisi reprimantur afflictionibus ac minis. Ad hæc *istos* pronomen omittit, quod tamen addit *Hieronymus*. His ita digestis aggreditur interpretationem Scripturæ, quam prædicat satis apertam, si nostra somnia mitteremus. Quid est, si nostra somnia mitteremus? Id est, si contemtis omnium Veterum in-

A terpretationibus, quicquid asseverarit *Lutherus* pro oraculo amplecteremur. Age! præbebuntur aures. *Sunt*, inquit, *verba Dei irati.* Id illi nobiscum convenit. *Causam dederant Gigantes tyrannide ac libidine sua.* Esto sane. *Ita ut diluvium cogerent accelerare iratum Deum, & vix ad centum annos differre, quod alias nunquam erat inducturus.* Quomodo cogatur Deus, ut cito faciat quod alioqui nunquam erat facturus, relinquo explicandum *Luthero*, qui tropos odit, & immutabilem voluntatem Deo tribuit. Ut omittam interim locum communem, quo rursus destomachatur in depravatores Scripturæ Sacræ, ut blasphemias in *Hieronymum*, & in omnes hunc sequentes, remque conferam in compendium: Primum negari non potest, quin hæc particula, *in æternum*, ancipitem habeat sensum, potest
B enim esse sensus, Spiritum Dei nullo unquam deinceps tempore mansionem habiturum in homine: & intelligi potest, mansionem Spiritus divini non fore perpetuam in homine: *Lutherus* accipit posteriorem sensum, cum verba magis exprimant priorem. Præterea remittimus illi quod *Hieronymus* annotavit ex Hebræorum traditione, donamusque *Spiritum* accipi pro affectu Dei procurantis hominum salutem, *carnem* pro affectu peccandi. Si *Lutherus* hæc interpretatur de natura totius humani generis, caro erant omnes ab *Adam* lapso, quemadmodum sunt & hodie. Cur igitur Deus tam
C diu siluit, ac post tot annorum periodos incipit minitari panolethriam rerum omnium? Cur post cum essent opinor homines sceleratiores in terris, sub imperio Romano, quam erant illi Gigantes, qui tantum insaniebant in fœminas, Deus effudit Spiritum suum super omnem carnem abunde, dicens, *Delitiæ meæ sunt, esse cum filiis hominum?* Si Deus noverat illos absque Spiritus sui præsidio homines non posse recte vivere, cur non impartiens Spiritus opem sic indignatur, ac destinat exitium? Ad hæc cur hoc illis imputatur, quod exemplo monitisque *Noe* justi, nihilo facti sunt correctiores? Rursus cur indulgetur centum
D viginti annorum spatium, ut vel tam atrocibus minis territi resipiscerent. Quod enim hos annos indulsit editis minis, erat nolentis perdere: Alioqui poterat tacitus perdere, sed ideo minatus est, ideo dedit spatium satis amplum, ut interim resipiscerent, & effugerent iram divinam. Quod si *Lutherus* non solum sentit de natura communi hominis vitiata, quam μάλα ὑπερβολικῶς ubique exaggerat, sed magis de peccatis mortalium voluntariis, quæ semper in pejus gliscebant, dum malunt suis cupiditatibus obsequi, quam vel legi naturæ, vel monitis justi *Noe:* habemus quod imputetur libero arbitrio. Primum ob spretam naturæ legem, deinde ob contemtam gratiam per *Noe*
E monita vitamque pulsantem. Quibus rebus quoniam isti facti sunt etiam deteriores, vel insanabiliores, traditi sunt exitio, ne sine fine peccarent, accumulantes sibi graviorem damnationem, quod idem evenit Judæis pertinaciter Euangelio reclamantibus. Quod si Spiritus Dei non potest, ut ait *Lutherus*, durare inter homines, quia caro sunt omnes, quomodo duravit in *Noe*, ac postea effusus est in plurimos? Quis autem hic loquendi tropus est, *Spiritus Dei non potest*, cum sit omnipotens? Ita sibi permittit loqui, in nos vociferaturus, si quid excideret simile. Verùm *Luthero* pium est, quicquid facit pro adamato dogmate. Hic igitur sermo non pertinet ad universum hominum genus, sed
F ad illius ætatis nationem, nec tam ad naturæ corruptelam pertinet, quam ad sceleribus contaminatam vitam. Itaque locum habet liberum arbitrium, quia contemserunt naturæ legem ad meliora vocantem, contemserunt exempla monitaque justorum, quæ probabile est nullis unquam seculis defuisse, contemserunt Dei bonitatem, qui post tot seculis toleratam illorum malitiam, tamen adhuc concessit annos centum viginti, denuntiato diluvio, ne tum quidem resipuerunt, cum viderent apparari arcam. Unde tanta durities? Non aliunde quàm à natura? Imo multo magis à contemtu

temtu gratiæ pulsantis, quam per liberum arbitrium poterant amplecti, resipiscentes ad pietatem. Et homines *Lutherus* pronuntiat immerito damnatos, quemadmodum & Judæos. Hîc, ne rursus clamet Diatribam somniare, ex *Chrysostomo* paucula verba subscribam, quibus ita Deum facit loquentem: *Sed quia etiam eos qui incurabiliter peccaverunt servari volo nullumque perire, idcirco vobis indulgeo tempus centum viginti annorum, ut si volueritis & peccata ablueritis, resipiscendoque & ad meliora vos convertendo virtuti studueritis, pœnas & pericula effugiatis.* Hactenus *Chrysostomus*, in quo *Lutherus* statim ridebit verba subjunctivi modi, sat scio, sed eam legem *Chrysostomus* non didicerat. Nec in hoc profero *Chrysostomi* testimonium, ut *Lutherum* redarguam, qui jam suo quodam jure jubet omnes esse anathema, qui secus exponunt quam ipse Scripturas. Sed mire urget nos voce *carnis*, carnem exponens impios. *& sunt*, inquit, *nihil aliud, totique sunt caro.* Has hyperbolas si recipimus, ex homine faciet Diabolum. Atqui ubi homines dicuntur *caro*, nulla vitiorum mentio fit, nisi ductis uxoribus. Sic enim habet locus, *Cumque cœpissent homines multiplicari super terram, & filias procreassent, videntes filii Dei filias hominum, quod essent pulcræ, acceperunt sibi uxores ex omnibus quas elegerant. Dixitque Deus, Non permanebit Spiritus meus in homine in æternum, quia caro est.* *Lutherus*, qui toties clamat, in Scripturis nihil obscurum esse, vel hoc caput nobis explanet, qui sint filii Dei, quæ filiæ hominum, qui Gigantes ex filiis Dei, ac filiabus hominum prognati. Verùm his omissis, hîc nihil aliud intelligi potest, quam quod vel indulserint libidini ductis uxoribus, ut interpretatur *Chrysostomus*, vel promiscue duxerint uxores, nulla ratione propinquitatis habita, vel quod alienas sponsas constuprarint, quam ultimam opinionem solus, quod equidem sciam, *Lyranus* attingit. Certe *Luthero* auctore, pium est uxorem ducere, & juxta Theologos orthodoxos, condonabile peccatum est, in matrimonio nonnihil dare voluptati, nec crimen est, uxorem libidinis non prolis gratia cognoscere. Ubi est igitur, quam *Lutherus* exaggerat, impietas, *quia caro sunt?* Præcessit causa, cur eos vocaret carnem. Carnem vocat quia carnis affectibus indulgebant, hoc est, voluptati potius quam rebus æternis. Verùm hic affectus progressu temporis postea profecerat ad majorem malitiam, eoque sequitur, *Corrupta est terra coram Domino, & repleta est iniquitate.* Nec tamen ulla fit impietatis mentio, quod immolarint Dæmonis, aut blasphemias ejaculati sint in Deum, libidinis & voluptatum lues erat. Cur igitur sic incandescit Deus? Dicam, quia totus hic Scripturæ sermo, per tropologiam, affectus ac verba hominum tribuit Deo, non quod vere adsint, sed ut homines crassi facilius agnoscerent cognata. Inducitur itaque Deus tanquam novus Rex aut paterfamilias, qui nondum assuetus vitiis suorum, ob leviora etiam delicta gravissime commovetur ac punit. Cæterum ubi comperit alterutrum esse ferendum, ut aut nullam habeat familiam, aut ferat illorum defectus, fit mitior, & aut ignoscit commissis, aut certe mitius punit. Sic ante diluvium ait, *Ego disperdam eos cum terra.* Post diluvium autem quanto mitius loquitur! *Nequaquam ultra maledicam terræ propter homines:* quoque sint æquioribus animis, ponit Irim fœderis signum, in nubibus. Hæc tropologia quid sibi velit, non est hujus loci disserere. Cum igitur Deus loquitur, *caro sunt*, levius quiddam sonat quam interpretatur *Lutherus*, nimirum infirmos & ad vitia proclives, ac rebus corporalibus magis quam spiritualibus deditos, perinde quasi dixisset, homines sunt. At ille novus paterfamilias exigebat ut Dii essent, saperentque primam originem. Sic usus carnis vocabulo *Paulus* scribens *Corinthiis*, ut obiter refellam, quod *Lutherus* fortiter asseverat, illic *Corinthios* ob impietatem dici *carnales*, cum eodem in loco, eandem ob causam vocet eos parvulos in Christo, ac mox homines. Cæterum impii non sunt in Christo, nec homi-

A nis vocabulum sonat impietatem, sed imperfectum quiddam. Verba *Pauli* sic habent, *Non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus, tanquam parvulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam, Nondum enim poteratis, sed ne nunc quidem potestis. Adhuc enim carnales estis. Cum enim sit inter vos zelus & contentio, nonne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? Cum enim quidam dicat, Ego sum Pauli, alius autem, ego Apollo, nonne homines estis?* Talis contentio erat & inter Apostolos, adhuc rudes & carnales, qui tamen non erant impii. Carebant enim malitia, nec alienabat illos à Christo. Sic idem *Paulus* ad Romanos VI. dum non exigit id quod perfectum est:
B *Humanum*, inquit, *dico propter infirmitatem carnis vestræ. Sicut enim exhibuistis membra vestra*, &c. Et aliquando negat se *secundum hominem* loqui, cum abnegat affectus humanos. Verùm his nihil agitur, *Lutherus* confestim ex homine faciet Satanam, quemadmodum & antea in disputando, nullum inter eos fecit discrimen, cum in homine sint veluti duæ naturæ, corporis terreni, & animi cœlestis. Volentibus sese ad cœlum erigere non deest gratia, adversus eam partem quæ vergit ad terrena. Nihil autem hîc detrahitur, neque voluntatis divinæ libertati, neque gloriæ gratiæ. Hoc voluit divina providentia, ut in homine resideret, quod se præberet pulsanti gratiæ, & ita hîc
C quoque sit illius voluntas, & hoc ipsum quod homo potest naturæ viribus, Dei donum est, quod toties à
Diatriba repetitum constanter negligit *Lutherus*. Po- 180.
stremo donemus affectum humanum sive carnalem, non sapere ea quæ sunt spiritus, qui scrutatur etiam profunda Dei, sunt tamen elementa, sunt gradus ad spiritus perfectionem provehentes. Nascitur homo denuo, sed hic partus non semper est subitus, & habet suam infantiam, pueritiam, adolescentiam, ac maturam ætatem, gratia Dei humanam imbecillitatem sensim ad meliora provehente. Proinde ut donemus hoc quod dictum est de corrupto *Noe* seculo, ad omnes pertinere, quod nec verisimile est, nec verum esse cre-
D do, tamen hæc sententia non excludit liberum arbitrium; quando *Pharaoni* quoque divus *Augustinus* adscribit liberum arbitrium, cujus hoc minor erat in eo vis, quo magis erat sceleribus induratus: & tamen hoc ipsum quantulumcunque si non avertisset à Deo provocante ad pœnitentiam, salvus esset. Et si cui sese subducit gratia, ob præcedentia merita facit.

Tuetur locum ex Gen. VIII. *Sensus & cogitatio cor-* 181
dis humani prona sunt ad malum ab adolescentia sua. Et VI. *Cuncta cogitatio cordis intenta est ad malum omni tempore.* Miratur hîc Diatribam ita loqui: *Proclivitas ad malum, quæ est in plerisque hominibus, non adimit in totum libertatem arbitrii*, quasi non sit in omnibus. In
E matre Christi non arbitror fuisse, quemadmodum nec in Christo, & fortasse plures sunt nobis ignoti, quibus hoc munus indulsit gratia divina. At Deus in genere loquitur. Esto, At sermo generalis non obstat prærogativis paucorum. Quod autem Hebraismum nobis citat, qui nec cum Græcis, nec cum interpretatione *Hieronymi* consentit, nec ab ullo probatorum interpretum annotatur, respondere possum, aut *Lutherum* non intelligere vim Hebræi sermonis, aut codicem habere corruptum. Sed ex abundanti donemus, totum esse malum quod homo ex se cogitat, habet tamen indolem Spiritui habilem, qui nulli deest nisi volenti. Quin isti Hebraismo reclamat sensus communis.
F Quæ virtutum semina videmus fuisse in Ethnicis, imo quam eximias virtutes præstiterunt sine Christo? Non igitur totum malum est quicquid cogitat homo, nisi malum dixeris quicquid non justificat perfecte. *Augustinus* scribit *Romanis* ob quædam pie sanctéque gesta donatam imperii gloriam. Nemo malum coronat sanus. Male habet *Lutherum*, quod Diatriba non tantum exaggerat pronitatem ad malum, quantum ipsi commodum est. Fateor in quibusdam ingeniis bene natis ac bene educatis minimum esse pronitatis. Maxima

ma proclivitatis pars est non ex natura, sed ex corrupta institutione, ex improbo convictu, ex assuetudine peccandi malitiaque voluntatis. Et Scriptura Gen. VI. non proprie loquitur de natura hominis, sed de corruptis affectibus, & in genere loquitur. Neque enim arbitror hæc in *Noe* & in hujus familiam congruere. Verùm hoc *Luthero* displicere mirum non est, cum ille tantum exaggeret hunc raptum & impetum ad malum, ut nec Spiritu in homine operante, possit aliud agere quam malum. Præstat igitur in medio consistere, quam aut nihil tribuere proclivitati naturæ, aut tantum tribuere, quantum nemo pius potest ferre. Jam illud argumentum, Si nulla pars resipiscentiæ pendet ab arbitrio, cur datum est spatium pœnitentiæ? Hîc litem lite dissolvens, respondet, cur tot præcepta dedit, quæ servari non possunt? Imo in hoc præcepta dedit, ut horum obstinati contemtores intelligerentur justo Dei judicio perire, fierentque cæteris exemplum, ne similia auderent. Deus pro sua bonitate tolerarat quingentis, opinor, annis genus hominum, nimium referens suos progenitores: cumque semper in pejus degenerarent, promulgata sententia terrorem incutere studuit, sed interim dato satis longo pœnitendi spatio, ut cum nec lenitate tanta, nec tam sævis minis Dei permoverentur ad meliorem frugem, velut insanabiles suo merito constaret exstinctos, aliis exemplo futuros Hoc responsum quanto Scripturis, sensuique communi congruentius, quam quod adfert *Lutherus*.

182. Tuetur quod velut invictum telum protulerat ex *Esa.* XL. *Suscepit de manu Domini pro omnibus peccatis suis.* Atque hîc rursus vapulat *Hieronymus* cum Hebræis: Quanto magis debacchaturus erat in me, si mei capitis commentum protulissem? Quid huic faciemus, qui præter Scripturam nihil recipit, sed ipso interprete. Atqui in assertionibus suis quoties illi valet *Augustinus* & *Gregorius*? Verùm ut ex ipso tenore sensum eliciamus, negari non potest, quin hîc *Esaias* agat de Hebræis per *Cyrum* è captivitate *Babylonica* liberandis. Hoc substrato fundamento, facilior erit allegoriæ pervestigatio. Ob peccata sua deducti sunt in *Babylonem*, illic septuaginta annis longas pariter ac graves dedere pœnas. Quorum tandem misertus Deus, ex irato factus propitius, post tolerata tristia subjungit consolationem misericordiæ, qui fere tenor est omnium Prophetarum, in quibus post minas & plagas terribiles succedit blanda consolatio. Verba Prophetæ sic habent: *Loquimini ad cor Hierusalem & advocate eam, quoniam completa est militia ejus, dimissa est iniquitas illius, suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis.* Hæc si ad mores transferas, quid aliud accipere possis, quam Deum post inflictam pœnam si peccator resipiscat, largiter effundere consolationis gratiam. Post asperitatem enim pœnitentiæ sequitur hilaritas bonæ conscientiæ. Quod autem dixit *duplicia*, congruit affectui miserentis, velut in diversum verso. Loquitur enim creberrime Scriptura de Deo tropis humanis, perinde quasi patrem, cui jam cæso filio pietas excussit iram, pœniteat sumti de nato supplicii, nimiumque videatur propitio, quod irato videbatur infra meritum. Jam si prophetiam conferas ad Legem & Euangelium, *Babylonica* captivitas erat regnum peccati, quod & Judæos oppresserat in Lege *Mosaica*, & Gentes sub Lege naturæ. *Hierusalem* erat Ecclesia complectens utramque Gentem, unde *Hieronymus* vertit, *advocate eam*, & inferius habetur, *Et videbit omnis caro pariter quod os Domini loquutum est.* Sit consolatio remissio peccatorum, & uberioris gratiæ promissio. Sit duplicium receptio, calamitates inflictæ divinitus, & angores infelicis conscientiæ, versi in gaudium & quietem. Hæc interpretatio quanto mollior est *Lutherana*, qui *Hierusalem* interpretatur populum Judæorum oppressum tyrannide Legis plurima præscribentis, quorum nihil servari poterat, *Cyrum* gratiam, quæ pro male factis quod inauditum est, reddidit amplissima beneficia. Et quod Propheta scribit, eas calamitates immissas à Deo, tametsi per homines inflictas, interpretatur, remissionem peccatorum gratis à Deo donatam pro malis etiam meritis, quasi malefactorum præmium esset condonatio peccatorum: & hoc admirabili commento, quod nulli mortalium unquam venit in mentem, præterquam *Luthero*, stat invictum *Esaiæ* testimonium adversus liberum arbitrium. Atque interim quam multa sibi sumit parum pudenter. Primùm *militiam* esse legendum, non *malitiam*, cum hujus rei non meminerit *Hieronymus*: Et LXX. verterunt ταπείνωσιν, id est, *humiliationem*, ut idem sit sensus utriusque translationis: nam & *afflicti* dicuntur *humiliari*, & *malitia* dicitur *afflictio*. Jam ut demus Hebræis haberi *militiam*, probabilius est significari duram illam ac fœdam Satanæ militiam, cujus stipendium, ut ait *Paulus*, mors est. Deinde quod hanc militiam interpretatur Legem, ut pro Deo supponat *Nabugodonosor*, qui legem imposuit servilem. Præterea quod duplicia recepta pro datis pœnis, quæ misericordi Domino videbantur ingentes, interpretatur pro peccatis & non servata Lege præmii loco donatam à Deo gratiam. Sic enim loquitur *Lutherus* in assertione, *Quid hîc dicent? Gratiam dicit à Domino non dari, nisi pro peccatis, scilicet pro malis.* Tolerabilius erat si dixisset, peccata fuisse commutata justitia, & in malitiæ locum successisse per gratiam pietatem.

183. Ad hæc sumit Deum coactum fuisse tollere Legem, quam servare nemo poterat, cum Euangelium consummet Legem, non tollat. Nam pro *non occides*, dicit, *ne irascaris.* Et pro *ne pejeraris*, dicit, *noli omnino jurare.* Simul & illud, sub Lege non fuisse gratiam, neque quenquam eam servasse. Jam ut demus accipi posse duplicia reddita à Deo, non pœnas, sed gratiam & innocentiam, idque gratuito per fidem Euangelicam & baptismum, non tamen hæc pugnant adversus liberum arbitrium. Nec Diatriba negat Deum aliquoties dare gratiam, non ob merita præcedentia, sed ob sequutura, nimirum his in quibus scit gratiam suam non fore frustraneam: Postremo in amplectenda gratia dum pulsat, nonnihil agit liberum arbitrium: Item dum volens cooperatur, dum se non avertit.

184. Arripit hoc quod obiter addidit Diatriba, *quamvis verum est, ubi abundavit peccatum illic superabundare gratiam, non tamen hinc sequi, quod homo ante gratiam gratum facientem, adjutus auxilio Dei, non possit se per opera moraliter bona præparare favori divino. Mirum*, inquit, *si è suo capite loquitur, ac non ex aliqua charta aliunde missa vel accepta deserpserit, libroque suo inseruerit Diatribe. Neque enim videt, neque audit, quid sua verba sonent.* Euge ut constanter sui similis est noster hyperbolus! Et pergit argutari, *Si per Legem abundat peccatum, quomodo per opera moraliter bona potest homo se præparare? Quomodo opera prosunt, cum Lex non prosit, aut quid est aliud per Legem abundare peccatum, quam opera secundum Legem facta esse peccata?* Primum Diatriba nullam ibi mentionem Legis facit, sed *Pauli* verbis abutitur ad generalem sententiam, concedens interim illorum interpretationem, qui *duplicia recepta* exponunt, innocentiam gratia conduplicatam, hoc est, non solum condonata peccata, verum etiam per *Christum* donatam justitiam. Nam ibi me non proprie de Judæis loqui declarat exemplum, quod sequitur de *Cornelio* Centurione, qui Judaicæ Gentis non erat. Et sæpe fit, ut qui fuerant insigniter peccatores, veluti Gentes idololatræ, publicani & meretrices, magis illustrent Dei gratiam. Id tamen non obstat, quo minus alii se præparent gratiæ justificanti, quemadmodum legimus de *Cornelio*. Hoc sensit Diatribe, quæ neque videt neque audit. Quod autem objicit de missa charta, utinam tam felix essem, ut eruditorum opera possim in hoc negotio juvari! Nam ea res cumprimis me deterret à scribendo, quod plusquam solus hoc negotium sustinere cogor. Quid videt aut audit *Lutherus*? Non prodest Lex? Multa sunt igitur mendacia in uno Psalmo, *Beati immaculati in via.* Rebellibus autem &

& insanabilibus, non solum * prodest, verum etiam officit. Quid autem sibi vult ænigma novum, *opera secundum Legem facta esse peccata?* Quo nomine igitur donabit contra Legem facta? An opera secundum Legem fieri possunt absque gratia? Porro offensus quod adjunxeram, *auxilio divino*, clamat, *Disputamus de divino auxilio, an de libero arbitrio? Quid enim non sit possibile divino auxilio?* Quis ferat hunc disputatorem ad singula verba conspuentem os contra dissentientis? Nam hîc quoque Diatriba contemnit causam quam agit, ideo stertit & oscitat. Si *Lutherus* fideret causæ suæ, quam vult videri optimam, non toties eam interrumperet plusquam scurrilibus conviciis. Quomodo possumus disputare de libero arbitrio, nisi juncta mentione gratiæ, per quam & quicum operatur? Quomodo disputat *Augustinus?* An non eodem modo sermonem temperat? Imo hoc ipsum habet *Augustinus*, quod Diatriba stertens & oscitans loquitur. Facit enim statum quendam medium inter injustitiam, & perfectam justitiam, cum homo bonis operibus velut ambit gratiam justificantem, & huc ipsum exemplum Centurionis adducit, quod hic irridet. *Scoti* sodales dicunt absque ulla gratia peculiari huc perveniri, qua sententia mihi liberum est uti, si velim, nec eam damnavi. *Augustinus* mavult & in hoc transitu adesse gratiam præparantem duntaxat, non justificantem. Proinde quod *Lutherus* contendit *Cornelium* fuisse vere justum ante baptismum & acceptum Spiritum Sanctum, cum *Augustino* rixetur potius quam cum Diatriba. Sed ubi legit *Lutherus Cornelium* justum ac timentem Dei dictum? Actor. x. dicitur religiosus ac timens Deum. Ita citat qui nusquam stertit. Est autem & vana religio, & timor non semper est junctus caritati. Religiosus ac timens Deum erat *Paulus* dum persequeretur Ecclesiam Dei. Quis autem dixit *Cornelium* justum sine Spiritu Sancto? Quanquam est & humana justitia, quæ ad Euangelii jubar fit injustitia. Qui gratiam illi tribuit præparantem, num adimit illi Spiritum Sanctum? Utrum est absurdius facere justum sine Spiritu, an facere justum sine *Christo?* Reverebatur Deum & orabat. De *Christo* nihil audierat. Nec *Judæi* justificabantur, nisi fide in *Christum*. Quid autem sibi vult illa visio? *Cornelium* esse vere justum? An ea visio ad solum *Cornelium* pertinet, an potius ad omnes Gentes? Itane omnes Gentes significabantur jam esse mundæ, an potius à Deo destinatæ ut reciperentur in gratiam Euangelicam? Nam *Judæi* vocant *immundum*, non quod est inquinatum peccato, sed quod ducunt abominandum, veluti cibum vetitum appellant immundum, & quod tangere nefas est, vocant immundum, & mulierem in menstruo profluvio vocant immundam, etiamsi pia sit. Nonne pulchre hæc confutavit *Lutherus*, etiamsi nulla intercederet *Augustini* auctoritas?

185. Multa sciens prætereo, ne nullus sit disputandi finis, seu rixandi potius. Ventum est ad eum locum, *Omnis caro fœnum*, & cætera. Hîc iterum conspuitur *Hieronymus*, ac declamatur locus communis de tædio, cum ipse postulet à nobis, ut bono stomacho devoremus tam impotentes Scripturarum torturas, tot paradoxa lemmata, tot parerga, tot ecbases, tot sannas, tot convitia, quibus intolerabilis est etiam suis applausoribus. Sed ad fœnum redeamus, audituri Sophistam nugacissime nugantem. *Hieronymus* interpretatur *carnem* infirmam hominis conditionem, *spiritum* indignationem divinam. Hæc vere dixit Diatribe. Nunc audi Sophistam mire facetum: *Nihil-ne*, inquit, *igitur aliud habet indignatio divina, quod exsiccet, quam miseram illam & infirmam hominis conditionem, quam potius debebat erigere?* Ubi sunt hîc applausores hujus fabulæ? Nonne lepide lauteque noster miles? Dissimulat quod addidit Diatriba, *qua nihil valet adversus Deum*, significans hominem naturæ dotibus inflatum erigere se adversus Deum, *& hanc* A *elationem exsiccat Dei virtus, quemadmodum Auster exsiccat fœnum aut flores.* An non hoc eximie facetum? Mane dum addit quidam facetius. *Sed illud*, inquit, *pulchrius, flos fœni est gloria quæ nascitur ex felicitate rerum corporalium.* Judæi *gloriabantur templo, circumcisione, victimis*, Græci *sapientia: igitur flos fœni, & gloria carnis est justitia operum, & sapientia mundi. Quomodo igitur justitia & sapientia dicuntur res corporales apud Diatriben?* Habes alteram facetiam. Sed interim conjungit meam opinionem cum recitatione *Hieronymiana*. Hactenus recenseo Hieronymianam, *Siquidem hoc loco spiritum accipit* Hieronymus *pro indignatione divina, carnem pro infirma ho-* B *minis conditione, quæ nihil valet adversus Deum, florem pro gloria, quæ nascitur ex felicitate rerum corporalium.* Huic Hieronymianæ sententiæ adjicio meam illi finitimam, de fiducia victimarum & Philosophiæ. Quod autem *Hieronymus* sentit de corporalibus bonis declarant illius verba, quæ sunt, *Et re vera si quis carnis fragilitatem adspiciat, & quod per horarum momenta crescimus atque decrescimus*, & cætera. Ac mox, *Quod dudum infans, subito puer, qui puer repente juvenis*, & cætera his consimilia. Quibus Diatriba adjicit quiddam altius, nec pugnans cum his, nec omnino idem, sed gradu distans potius quam genere. Quis enim nescit Judæorum observationes esse C corporales, & justitiam hinc natam esse carnalem? Talis est & Philosophorum fiducia, quæ nititur humanis rationibus, ignara Spiritus cœlestis. Hîc quo sit locus calumniæ, templum, præputium & victimas vertit in justitiam operum, & indignatur hanc justitiam ac mundi sapientiam dici corporalem, etiamsi hoc non dixi, cum ipse fateatur totum hominem, & quod in eo est maxime spirituale, nil nisi carnem esse, cum *Paulus* toties appellet sapientiam carnis, humanam sapientiam, & justitiam carnis, observationem rerum corporalium. *Romanorum* VIII. *Sapientia*, inquit, *carnis inimica est Deo.* Et secunda ad *Corinthios* I. *Non in sapientia carnali, sed in gratia Dei conversa-* D *ti sumus in hoc mundo.* Hanc sapientiam alias vocat *sapientiam hujus mundi:* Et *Jacobus* vocat *animalem*, distinguens à spirituali. Et justitiarum carnis meminit scribens ad Hebræos. Reliqua sunt insulsiora, quam ut vel referenda sint. Nunc audiamus doctorem hyperbolicum, *Fœnum est populus, flos fœni est gloria populi. Cum confert populum Deo, hoc est, totum genus humanum, nonne significat infirmos & imbecilles, frustraque gloriantes adversus Deum?* Dic Sophista, Quid interest inter infirmam hominis conditionem, & hominem infirmum? Verùm ne nugis hujusmodi teramus tempus, donemus universos homines esse fœnum sive gramen, hujus florem esse, quicquid adest homini na- E turæ viribus, quid efficiet? Impium igitur affectum esse quicquid est in homine: nam hoc negat Diatribe, nec tamen suggillat *Philippum*, quem non nominat, & si suggillaret, quid erat periculi? Non est fas à *Philippo* dissentire? Vide tamen quam hoc ipsum verbis modestis significo: *Si quis contendat, id quod in hominis natura præstantissimum est, nihil aliud quam carnem, id est, affectum impium esse, huic facile assentiar, si id, quod asseverat, Scriptura sacra testimoniis doceat.* Atque id quidem tam modeste, suppresso etiam nomine dictum, ferre non potuit *Lutheri* stomachus: adeo gloriatur quod illud ingenium sibi δεδούλωκεν, qua de re plurimi non mediocriter idque non sine causa do- F lent. Utinam felicem illam indolem optimis disciplinis natam non involvisset suæ tragœdiæ! Assentior quod est in homine præstantissimum, exarescere si contendat cum verbo Dei, cui si se submittat, efflorescet in vitam æternam. Et *Petrus* explicat Prophetæ sermonem esse parabolicum, sic referens, *omnis caro ut fœnum, & omnis gloria ejus tanquam flos fœni.* Nec tam interpretatur de quibuslibet hominis partibus, quam de corruptis affectibus. Præcedit enim, *animas vestras castificantes in obedientia caritatis.* Et sequitur.

* Legendum videtur, *non prodest.*

Deponentes igitur omnem malitiam & omnem dolum, & cætera. Si *Lutherus* misotropos gaudet quam minimum à simplicibus verbis discedere, approbare debet hunc sensum. *Omnis caro*, id est, omnis homo, nondum renatus coelitus, *est fœnum*, id est, res terrena, vilis, momentaneaque: *exaruit gramen*, afflatu divini Spiritus, vel immisso morbo, vel senio, vel alia calamitate, aut, si *Lutherus* patitur, vindicta: neque enim hîc urgebo aheneam regulam, qua nos docuit, *spiritus* vocabulum, quoties confertur ad Deum, sonare benignitatem, nisi forte Dei benignitas exsiccat hominem. Arefacto gramine, *flos*, id est, gloria, si qua est, levis & momentanea *decidit*. Verùm si gramen hoc inferatur *Christo*, fit arbor frugifera, nunquam marcescens, eo quod verbum Domini manet in æternum. Indicat hoc *Petrus* cum ait, *Renati non ex semine mortali, sed ex immortali per verbum Dei vivi & permanentis in æternum*. Et hujus arboris fructus attigerat ante, puritatem, obedientiam, caritatem, fraternum amorem, cordis simplicitatem. Quis igitur ferat eos, qui *carnis* vocabulum tribuunt homini quamlibet per gratiam purificato, & *carnem* interpretantur impium affectum. Taceo de Virgine matre, quam credimus ab omni carnis affectu fuisse immunem, de Prophetis, de *Johanne* Baptista, arbitror & hodie vivere quam plurimos, qui carent impio affectu. Aliud enim est odisse Deum, aliud minus quam oportet amare Deum: illud impietatis est, hoc infirmitatis humanæ. Jam ut demus hîc aliquem locum peccato originis, & ex hoc relictæ ad malum pronitati, aut naturæ incommodis, certe *Petrus* mali graminis fructus commemorat, jubens abjicere omnem malitiam, dolum, simulationes, invidiam ac detractionem. His vitiis ut maxima pars hominum ante gratiam fuit inquinata, ita non arbitror omnes æque fuisse corruptos. Alioqui si omnis homo habet impium affectum, habebat & is qui hæc vociferatur impium affectum. Dicet se sentire hominem Spiritu vacuum. Imo docet nos in hoc libro, cui respondeo, in non renatis impune regnare Satanam, in renatis esse regnum Satanæ sub regno Spiritus, eo quod caro etiam in sanctis concupiscit adversus spiritum. Si *caro* sonat impium affectum, & impietas est contumelia in Deum, nonne sequitur & in renatis esse impium affectum? Quod si pronitas ad peccandum est impietas, pietas erit propensio ad bene agendum. Ponemus igitur & in adultis non baptizatis pietatem, eo quod habent nativam propensionem indolis ad virtutem. Nam quod Gentes colebant *Jovem*, quem optimum maximumque vocabant, ex insitis à natura Religionis seminariis proficiscebatur, licet errarent in delectu personæ, rituque colendi. Proinde *caro*, quoties absque tropo sumitur, significat eam corporis partem, quæ mollior convestit ossa nervosque, per synecdochen accipitur pro toto corpore, ita dicuntur *in carne vivere*, qui supersunt corpore. Rursum per synecdochen sumitur pro toto homine, *& videbit omnis caro salutare Dei*. Et, *verbum caro factum est*: Item hoc loco, *omnis caro fœnum*. Eadem autem figura Hebræi *carnem* appellant hominem, qua Latini pro hominibus dicunt *mortales*, & Scriptura pro omnibus hominibus dicit *omni creaturæ*. Nam abusus generis pro specie addit epitasim orationi. Interdum sonat imbecillitatem aut affectum humanum, qui nonnunquam mere naturalis est, nonnunquam ad vitium inclinat, sed nec omne vitium impietas est, nec omnis ad impietatem proclivitas, dici potest impietas. *Habes*, inquit, *Scripturam quam exigis*. Quam? *Esaias magna voce clamat populum Spiritu Domini vacuum, carnem esse*. Audio. Sed impium affectum omnibus adesse non audio, nec audio Spiritu vacuum. Jam enim præcesserat, peccata illius esse condonata. Imo Propheta nihil excipit, sed *carnis* vocabulo signat hominem, & hanc sententiam in universos homines pronuntiat, eos nihil esse collatos ad Deum, ut mox docebimus. At ipse nego quod profiteor. Quid profiteor? Philosophorum gloriam esse florem fœni. Quid ni? Carnalis est illorum sapientia, non mirum si gloria similis est flori graminis, si conferatur cum verbo Dei. Quare carnalis? Quia animalis, insincera, in plerisque corrupta malis affectibus. Et tamen in his corruptis est summa quædam animi pars, quæ ipsos redarguit, eam appello τὸ ἡγεμονικὸν, id est, principalem. *Paulus* autem dividit hominem in tres partes, corpus, animam & spiritum: spiritum appellans quod Philosophi dicunt τὸ ἡγεμονικόν. Constat autem in Scripturis *carnis* vocabulum variis usurpari modis, ut modo demonstravimus. Hæc obiter attigit Diatribe, ut excluderet totum hominem nihil aliud esse quam carnem, etiam post acceptam gratiam. Quid porro facit adversum me *Joannes*? Dicit homines ex Deo natos fieri filios Dei, dicit quod natum est ex carne carnem esse, quod ex spiritu natum est, spiritum esse: & *Paulus* distinguit hominem carnalem à spirituali, & in *Christo* renatos appellat novam creaturam. Cur hæc refert Diatribe? Nimirum ut refellat improbum dogma, hominem etiam post gratiam nihil aliud esse quam carnem, hoc est, impii affectus. Nec statim fateor principalem hominis partem esse carnem, si plurimi gloria cæterisque cupiditatibus corrupti dilexerunt ea quæ carnis sunt. Sed *Johannes* dividit hominem in duas partes, in carnem & spiritum, imo vertit totum hominem à carne in spiritum. Alioqui quid est renasci, aut fieri novam creaturam? Et *Lutherus* committit duo regna, *Christi* & *Belial*. Verùm hæc omnia cum tropo dicta sint, non magnopere urgent in seria quæstione, cum allegoria plerunque sit incerta, nec undiquaque congruat. Verùm ubi est ille spiritus in homine qui non sapit carnem, cum *Lutherus* doceat totum hominem etiam post datam gratiam justificantem, nihil adhuc aliud esse quam carnem, nec aliud posse quam peccare, adeo ut cum Deus non aliter operetur in illo, quam faber in officina materiave, tamen non possit ullum opus bonum facere. Sed quod ex spiritu natum non est, caro est. Fateor. Ergo nihil aliud quam caro, ergo totus impius? Non assentior. Si concedit carnem sonare quiddam imperfectum & ad malum proclive, fatebor totum hominem esse carnem, non quod omnis hominis affectus sint vitiosi, sed quod nulla pars sit hominis quæ non egeat auxilio gratiæ, videlicet, ratio, voluntas, memoria, appetitus sensitivus. Non tamen illico quicquid ratio percipit, error est, nec quicquid voluntas eligit, impietas est, nec quicquid horret appetitve vis sensibilis, crimen est.

Hîc exspatiatur rursus in locum communem, debac- 187.
chans in me simul & omnes quos hic locus non convincit, ut fateantur nullum esse liberum arbitrium: ac nobis impingit dissimulationem vafram, qui fingamus nos velle doceri per Scripturas, cum nihil velimus minus. Obsecro qua de re postulavit edoceri Diatribe? Num an homo nondum renatus sit caro, & renatus an sit spiritus? Imo hæc & his similia loca produxit adversus *Lutheri* dogma, quo docet hominem quamvis renatum nihil aliud quam peccare. Verba Diatribes sic habent: *Si totus homo etiam renatus per fidem, nihil aliud est quam caro, & caro sonat, ut ipse vult, peccatum, ubi spiritus è spiritu natus, ubi filius Dei, ubi nova creatura?* Super his doceri velim. Quæ tandem est in his verbis dissimulatio? An mihi persuasam existimat sententiam tam absurdam, in qua sibi non constat ipse, nonnunquam dicens populum sine spiritu carnem esse, id est, impii affectus, interdum asseverans hominem quantumvis justificatum nihil aliud quam carnem esse, nec aliud posse velle quam peccare. Si caro peccat, & spiritus carni cohærens, quid est illud in homine renato quod dicitur spiritus? Si non est pars hominis, quomodo dicitur homo renatus? Hoc erat quod Diatriba cupiebat doceri testimonio Scripturarum. Proinde quis hic erat locus his quæ declamat adversus Judæos, negantes probari Scripturis, quæ *Christus* & Apostoli, & tota Ecclesia docuerunt, adversus hæreticos, qui nihil doceri possunt, adversus

Pa-

A Papistas sophistas & *Arianos*, *Proteos* & *Vertumnos*, adversus eos, qui relicto quod est in manibus differunt de Bello *Trojano*, nisi quod hujusmodi convitiis sagi-
188. natur. Urget, quod negavi τὸ ἡγεμονικὸν esse carnem. Etiamnum nego, hoc quidem sensu quo *Lutherus* carnem appellat. Atqui hoc quod anxie probat, ego propemodum concesseram. Quod urgebam non probat, sed tantum asseverat. Verùm passis velis invehitur in Philosophos, qui nec Deum noverint, mentiente *Paulo*, qui scribit contrarium, nec ullum habuerint ad honesta nixum, cum tam multa sanctissima præcepta tradiderint, solam turpitudinem esse malum, solam virtutem esse bonum, non esse boni viri injuriam injuria pensare, honestum propter se expetendum:
B quique de natura Dei, de præmiis ac pœnis piorum & impiorum tam multa prodiderunt Christianorum dogmatibus consentanea. Hîc rursum nihil credo, & accersitur *Lucianus* ἄθεος. Quis hæc non rideat? *Erasmus* cum Orthodoxis, cum Ecclesia, cum sacris Ecclesiæ Doctoribus, si non magnifice, certe simpliciter sentiens, nihil credit & ἄθεος est, & *Lutherus* intelligit ac reveretur Scripturas, quas sic torquet ad improbata dogmata. Exigit à me quis præstiterit quicquam horum quæ proposui. Aut si præstiterunt, gloriæ causa præstiterunt. Certe in *Socratem* nulla unquam gloriæ cecidit suspicio, nec in *Epictetum*, nec in *Aristidem*, nec in *Catonem Uticensem*. Et fieri potest, ut alii fue-
C rint *Socrate* cæterisque, quos recensui, meliores. Verùm ne simus prolixiores, fingamus neminem præstitisse, quod ego non sumseram, hoc ipsum tamen videre, quid sit expetendum, deque eo tam accurate non sine affectu scribere, id quod fecit *Seneca*, declarat in illis aliquam fuisse tum cognitionem, tum propensionem ad honesta. Quod si caro est proclivitas ad turpitudinem, certe hæc animi pars, qua ista perspiciebant, & expetenda judicabant, & aliqua ex parte expetebant, caro dici non poterat. Quanquam non patiar ullas Philosophorum dotes conferri cum dotibus spiritus Christiani. Et tamen hoc ipsum boni, quod erat in Philosophis, Dei donum erat, dicente Paulo, *Deus enim illis*
D *revelavit:* & fortasse nonullis haud deerat gratia peculiaris ad justitiam. *Romani*, inquit, *gloriæ causa gerebant, si quid recte gerebant.* In *M. Antonino* Philosopho nulla erat gloriæ suspicio, ne in *Aristide* quidem, ut modo dictum est, aut *Phocione*, aut *Epaminonda*, aut *Catone Uticensi*, aut *Bruto*. Sed esto, non caruerunt omnino cupidine laudis. Ea res non officit virtuti. Nonne Theologi probant ejusdem actionis honestæ, duos fines, alterum principalem, alterum secundarium, veluti dum concionator salario conductus, suscipit assiduos labores in docendo populo. Si quis hos fines invertit, is peccat. Jam potest quis laudem cum laude
E petere. Quod genus sit, si pastor integritate vitæ factis ac dictis comparare sibi studeat bonam opinionem, gratiam & auctoritatem apud homines, non ob aliud nisi ut majore fructu fungatur suo munere. Sic arbitror multos Ethnicos multa præclara gessisse tum privatim tum publice, primum quia judicabant hoc esse honestum, eadem facturi, etiamsi nullæ statuæ titulive contigissent, & huc tamen spectasse, quo simul & suis relinquerent domestica virtutum exempla, & alios ad æmulationem recte factorum provocarent. Jam qui docuerunt, archetypum omnis honesti proficisci à mente Dei, quem quocunque nomine, summum bonum, & omnium bonorum parentem intelligebant, dum fatentur honestum propter se expetendum, uti-
F que Deo benefactorum gloriam tribuebant, non sibi vindicabant. Verùm facile patiemur, illum debacchari in Philosophos, nisi eadem prædicaret de iis qui per Spiritum renati sunt. Id ni est quomodo peccat, etiam cum quod est optimum facit? Imo cum peccatum sit quicquid in illo agit Spiritus justificans, & peccatum capitale ni succurreret Dei misericordia? Velim igitur & illud nobis expediat *Lutherus*, quî cohæreant inter sese, quæ docet, nullum omnino bonum esse opus hominis, sed justum in omni opere quantumvis bono peccare, & hominem per Spiritum renatum implere omnia præcepta Dei, atque adeo nihil non posse. Nam hoc posterius tradit in hoc libro, ridens Diatriben, quæ sola nescierit, quod omnibus esset notissimum.

Nec erat opus nobis explicare tropum, quo caro 189.
dicitur carnalis, & Spiritus spiritualis. Carnalem imperfectum & infirmum dici nonnunquam constat, ut jam docuimus Apostolorum testimonio & *Corinthiorum* exemplo. *Lutherus* tamen asseverat, impium dici, quisquis sine spiritu Dei fuerit. Nam ideo dicit Scriptura donari spiritum, ut impium justificet. Ergo cum Apostoli die Pentecostes acciperent Spiritum Sanctum, ex impiis fiebant justi? Sed ante insufflaverat illis Spiritum, & priusquam id quoque faceret, dicebat illos mundos propter sermonem quem audierant. Sunt igitur justitiæ gradus, & variis modis agit in homine Spiritus. Sed *Lutherus* nusquam recedit ab extremis. Quod si Spiritus excludit carnem, velut ignis aquam, redditque hominem spiritualem, quomodo spiritus fit justificatus homo, cum nihil adhuc aliud sit quam caro, adeo ut non possit non odisse Deum, ac proximum, nec breviter aliud quam peccare? Si totus homo nondum justificatus caro est, hoc est, impius, igitur totus homo renatus spiritus erit, & nihil habebit impietatis, id quod negant *Lutheri* dogmata. Sed caro regnum Dei videre non potest. Si carnem accipis pro impio, fateor: si pro crasso & imperfecto, nego. Apostoli carnales erant, & tamen in Judaismo probi. Si *Christus* multo post fuisset natus, fuissent-ne illi alieni à regno Dei? Non arbitror, & tales erant plerique *Judæi*, quos tamen Dei benignitas recepit ad vitam æternam. Idem sentiendum opinor de discipulis, quos *Paulus* reperit *Ephesi* baptizatos baptismo *Joannis*, jussosque credere in *Jesum*, cum omnino nescirent esset-ne Spiritus Sanctus. Hos si nemo docuisset ulterius, simplicem illorum fidem arbitror Deum boni consulturum fuisse. Verùm *Christus* adveniens attulit sublimiorem quandam doctrinam, quam homines vel occupati pravis affectibus, vel rudes quidem, sed nondum illustrati dono fidei, non capiebant, Euangelicam enim doctrinam appellat regnum Dei. Atque ut tales homines crassos, qualis fortassis erat *Nicodemus*, carnales dici patiar; ita sub regno Satanæ esse negarim. *Est-ne igitur*, inquit, *medium aliquid inter regnum Satanæ & regnum Dei?* Quid ni? Quandoquidem Satanas regnat in egregie malis, Spiritus regnat in perfectis: In medio sunt, nutantes, incipientes, ac ad defectionem spectantes. Alioqui si regnat Satanas ubicunque peccatum est, *Joannes* Euangelista de piis loquens, negat quenquam immunem esse à peccato. Et à doctis annotatum est, quod *Paulus* non dixerit, *ne sit peccatum in vestro mortali corpore*, sed *ne regnet peccatum*.

Nondum statui utrum ineptior adversarius, qui nu- 190.
gis hujusmodi perdit & suum & aliorum otium, an ego stultior, qui tales nænias digner responsione. Audi plusquam sophisticum nugamentum: *Donat Diatriba non omnem affectum hominis esse carnem, id est, impium, sed exigit ut fateamur huic diversam partem, quam rationem appellant Philosophi, ipse spiritum vocat, esse sanam & honestam. Verùm hinc ô quanta*, inquit, *malorum tragœdia nascitur, ut vilem faciamus Christi sanguinem, quo tantum infima pars hominis sit redemta, summa pars per se valeat, nec opus habeat Redemtore: ut Christum*, inquit, *deinceps prædicemus Redemtorem, non totius hominis, sed partis vilissimæ scilicet carnis, hominem vero ipsummet sui redemtorem in potiore sui parte*, & cætera his affinia. Quis non malit audire rudentem asinum, quam hunc disputantem, si tamen hoc disputare est? Quis dixit rationem simpliciter esse sanam & honestam? At negavi hac parte cunctos homines totos esse impios. Alioqui per errorem sæpe perperam judicat ratio. Non enim assuetudine vitiorum sic ob-

ruta est, ut videatur prorsus exstincta, quod accidit A his quos Deus tradidit in reprobum sensum. An non hæc in initio disseruit & hoc ipso loco dicit, nonne interjecit his hæc verba Diatribe, *Quanquam sæpe corrupta ratio male judicat, nec caligat solum, verum etiam frequenter est imbecillior, quam ut possit imperare cupiditatibus, & videns meliora, sequitur deteriora.* Hæc surdo *Luthero* cecinit Diatriba. Quantulum autem hoc bonum quod habet humana ratio, si conferatur ad *Christi* Spiritum? Sed *Lutherus* non novit aliam rationem exaggerandi Redemtoris gloriam, nisi ex homine faciat Satanam, aut si quid est Satana magis impium: nec meminit hoc ipsum, quod in homine residet boni, esse donum *Christi*, cujus tanta est benignitas, ut in- B gratis etiam & impiis non invideat sua munera. Abunde multum homo debet Redemtori, per quem liberatur à gehenna, per quem illustratur lumine fidei, accenditur igne caritatis, transformatur in filium Dei. Hoc quod reperit boni perficit, non exstinguit, & naturam absolvit, non destruit, quod sopitum est exsuscitans, quod depravatum est corrigens, quod diminutum est explens. Si ratio pugnat cum affectibus, ad inhonesta proclivibus, necesse est ut aliquousque prospiciat, probetque quod sit honestum. Hanc partem Scholastici haud scio unde hausto vocabulo *synderesim* appellant, quæ manet etiam in sceleratissimis. Unde alioqui, quod qui nondum venerunt in profun- C dum malorum, ut exsultent in rebus pessimis, sic sibi displicent admisso flagitio? Unde rubor in adolescentibus deprehensis? Unde sensus ille voluptatis in eo qui servavit periturum, aut insigni quopiam beneficio juvit proximum? Hæc enim litteris prodita sunt & ab Ethnicis, hodieque in se sentiunt etiam mundo dediti homines. In comœdia displicet sibi *Phædria* ratione pugnans cum morbo suo, in hunc loquens modum, *Vivens, sciens, prudensque pereo. Ejicienda est hæc mollities animo, Nimis mihi indulgeo.* Audis scintillam rationis. Item in tragœdiis cum *Medea* aut *Procne* parat jugulare liberos, aliud loquitur naturæ pietas, aliud ira. Quibus autem verbis *Myrrha* & *Byblis* adversus D incestas animi flammas litigant? Quod idem videmus in *Didone*, in qua ratio dicit: *Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat*, &c. *Ante pudor quam te violem & tua jura resolvam.* Hæc apud Poetas tam multa reperiuntur, qui penitissime noverunt, ac scitissime depinxerunt affectus hominis. Unde in Ethnicorum theatris illi faventes applausus & acclamationes, quoties repræsentatur exemplum, aut pronuntiatur sententia, declarans insignem pietatem in parentes aut patriam, pudicitiam inexpugnabilem, fidem incorruptam. Unde tumultus in illum qui versibus aliquot prædicabat aurum, ut explodendus fuerit histrio, nisi Poeta assurgens commonuisset populum, ut exspectaret, quem E exitum habiturus esset ille auri admirator. Dices, facile est applaudere aut obsibilare. Sed unde lachrymæ, quas viris etiam excutiunt insignia virtutum exempla? An non ista declarant homini penitus insita virtutum semina, quæ per occasionem mota vim suam exserunt? Huc spectat illud *Platonis* ænigma, de animabus è cœlo in corpora delapsis, quæ per sensibiles pulcri imagines, ad illius summæ pulcritudinis recordationem expergiscuntur. Et si Peripateticis credimus, affectus, quos Stoici morbos appellant, in hoc dati sunt à natura, ut in his, in quibus nondum absoluta est ratio, stimuli sint ad virtutem: velut ira calcar addit ad fortitudinem ac justitiam, invidia ad æ- F mulationem recte factorum, misericordia ad subveniendum oppressis, caritas erga liberos ad liberalem educationem. Quid igitur est illud quod excitatum adeo gliscit, nisi summa rationis pars penitus insita cunctis hominibus? Hæc scintilla manet etiam in depravatissimis. Optat *Balaam* exitum Israelitarum, *Judas* agnoscit admissum prodito Domino, ac de se sumit pœnas: In tanta impietate vivebat adhuc naturæ ratio. Est igitur aliquid in homine, quod non omnino careat sensu honesti. Nunc mihi vide *Lutheranas* hyperbolas, atque etiam technas. Diatriba primum agens de Philosophis, hoc est, Ethnicis, docet rationi, hoc est, animæ parti principali, inesse nixus quosdam ad honesta. Cæterum quod Philosophi vocant rationem sive τὸ ἡγεμονικὸν, *Paulus* appellat *spiritum*, & quod illi vocant πάθη sive *morbos*, *Paulus* appellat *carnem*, medios affectus, hoc est, mere naturales appellat animam 1. *Thessal.* v. *ut integer spiritus vester, & anima & corpus sine querela*, &c. Spiritus amat quæ Deo grata novit, Caro quærit vindictam, voluptates & honores hujus mundi, Anima in medio posita utrocunque se flectit, in hoc vertitur, cui semet applicuit. Diligere uxorem, curare liberos, est nobis cum brutis quoque commune, non modo cum Ethnicis. Si hunc affectum temperamus ex voluntate Dei, fit spiritus. Si caritate uxoris aut liberorum negligimus præcepta Dei, fit caro. Hæc *Lutherus* commiscuit. Neque enim Philosophi vocant summam animi partem spiritum, sed mentem aut rationem. Neque *Paulus* appellat quamvis rationem spiritum, sed eam quæ jam afflata est gratia. Quoties enim de malis loquitur Scriptura, spiritum accipit pro carnis affectu. Habes technam: Nunc hyperbolas accipe. Diatribe dixit etiam in Ethnicis inesse nisum quendam ad honesta, iste interpretatur in Ethnicis esse partem, quæ tota sana sit, nec egeat Redemtore, quasi nixus hic naturæ sit absolutus, possitque quicquid alioqui præstat gratia *Christi*, ut homo supra *Christum* ac Diabolum extollatur, hoc est, fiat Deus Deorum & Dominus dominantium. Hujusmodi portenta nobis gignit suis hyperbolis. Nam si ratio per peccatum originis obscurata, perspicit tamen adhuc aliquid ceu per nebulam, & nonnullos habet nisus, licet inefficaces, ad honesta: deinde cupiditatibus aggravata, plerunque succumbere cogitur, protinus tota hominis ratio non eget *Christo*? Hæc à me disserta in initio dissimulat. Insunt hominis menti semina virtutum licet corrupta, ergo ne tota hominis mens undique sana est, perspicax, libera, omnipotens ad judicandum, eligendum, efficiendum quicquid velit? Talibus enthymematibus vincit *Lutherus*. *Et ubi est probabilis*, inquit, *opinio, liberum arbitrium nihil posse velle bonum?* Nihil hic diversum adfero, Tota Diatriba sequor opinionem illorum, qui dicunt voluntatem hominis inefficacem esse ad consequendam salutem absque gratia. Idem nunc fateor nisum ad honesta, seminaque virtutum in homine relicta, egere auxilio gratiæ divinæ. Quanquam illa ipsa semina manant à dono Dei, unde est totus homo. Eat nunc & tragicis vocibus intonet lymphato similis. Et adjicit quiddam ridiculum. *Hoc dico*, inquit, *ut iterum videas, quanti periculi res sit, sacra ac divina tentare sine Spiritu Dei, temeritate rationis humanæ.* Omnes Ecclesiæ Doctores temeritate rationis humanæ feruntur, *Lutherus* agitur Spiritu Dei. *Nil intra est oleam, nil extra est in nuce duri.* Post hæc tam nugalia triumphat, *Igitur*, inquit, *si* Christus *est agnus Dei, qui tollit peccata mundi, mundum totum sub peccato, damnatione, & Diabolo esse sequitur, nihilque prodest distinctio partium principalium & non principalium. Mundus enim significat homines mundana sapientes partibus omnibus.* Quid hic aliud quam fortiter asseverat? Fatemur in hominibus hujus mundi nihil esse quod non egeat gratia, sed impium esse quicquid homo vult, aut agit naturæ viribus, fortiter negamus. Quicquid autem impium est, mortiferum est: at non quicquid mortuum est, statim & mortiferum est. Fatemur & illud, hominem nihil habere puri, si ad Dei puritatem conferas, nihil sapere, nihil posse, nihil esse. Hac professione contenta est Ecclesia, quæ *Luthero* non est satis.

Is quo vehementer attolleret gratiæ magnitudinem, 191.
ex homine propemodum fecit Satanam, non alia arte, quam qua pictores imperiti quo lucem addant quibusdam, adjungunt in proximo umbram, non intelligens in-

interim, quod dum hac exaggerat Dei gratiam, altera ex parte elevat. Nam & quicquid in homine residet ex natura condita, (resident autem magnificæ dotes, id quod tot disciplinarum inventio perfectioque, tot rerum pulcerrime gestarum exempla, tot de recte vivendo præcepta docent) divinæ benignitatis est. Cum igitur hominem nondum renatum totum faciat carnem, hoc est, impium, sequitur ut renatus ex Spiritu, totus fiat spiritus. Nunc *Lutherus* etiam renatum nihil aliud propemodum facit, quam carnem. Super hac re Diatriben postulantem doceri, qui fiat, ut qui spiritus natus sit ex spiritu, etiamnum maneat caro, satis procaciter deridet, negans hoc in ipsius dogmatibus inveniri. Atqui cum docet quamlibet justum in omni opere quamlibet bono nihil aliud quam peccare, & quidem damnabiliter, nisi misericordia crimen verteret in venialem culpam, nonne docet hominem etiam renatum, hoc est, justum, nihil aliud esse quam carnem, semper peccantem, & adeo carnem, ut Spiritus Sanctus in eo operans, nihil aliud efficere possit, quam peccatum, ob materiæ malitiam. Veluti peritus faber mala securi facit malum opus, aut ex putri materia vas inutile. Itaque quod attinet ad ipsum hominem quamvis renatum, totus est caro, nec aliud quam peccat. Unde sequitur, totum esse carnem, & in eodem homine regnare Spiritum & Satanam, sed Satanam esse superiorem, per quem non licet Spiritui per suum organum quicquam boni operis facere. Quid quod idem propemodum fatetur hoc ipso loco, loquens hunc in modum, *Deinde renatum non amplius carnem esse dicimus, quam secundum reliquias carnis, quæ adversantur primitiis accepti Spiritus.* Si reliquiæ tantum valent etiam post acceptum Spiritum, ut homo in opere quantumvis bono, totis viribus adlaborans ut bene faciat, peccet, etiam capitaliter quod quidem in ipso est, nonne fatetur totum hominem nil nisi carnem esse? Quæ sunt fructus carnis, nisi peccata? Quid igitur aliud est quam caro, unde præter peccata nihil proficiscitur? Eat nunc & objiciat nobis vel profundam rerum ignorantiam, vel pondere rerum sic pressum & confusum animum, ut parum meminerit, quid vel pro me, vel adversus istos loquatur. Et hæc nobis ingerit, qui toties ipse sui oblitus secum pugnat in scriptis suis, nonnunquam & in eodem articulo, quod à tam multis ostensum etiam editis libris, perquam facete dissimulat, & otiosis salibus ludit in alios. Jam & illud male habet hominem, quod in Diatriba testatus sum me Veterum auctoritate velle abuti, ut credam insita mortalium animis virtutum semina, donec aliquis doceat certiora. Ac videor illi nullam habere curam Religionis, qui credam hominibus. Ita-ne qui credit probatis Ecclesiæ Doctoribus, credit hominibus, qui *Lutherum* ac *Wiclephum* sequitur, Deum habet ducem? Et quod illi Veteres citant ex Scripturis somnium est, quod interpretatur *Lutherus* oraculum est? Nonne hæc sunt egregie suavis cujusdam philautiæ? Deinde cum Ecclesiæ Religio tot seculis constiterit, adorans & glorificans *Christum* principem suum, hic demum in fine seculorum injiciet nobis curam Religionis? Sed priusquam ab hoc loco digrediar, admonendus est lector quicquid hîc dissertum est de carne & spiritu hominis, propemodum extra causæ septa dissertum esse. Constat enim apud *Esaiam* clamantem, *Omnis caro fœnum*, carnem simpliciter pro homine poni, quemadmodum superius in eodem Capite, *Et videbit omnis caro pariter, quod os Domini loquutum est: fœnum* pro creatura infirma temporariaque, quæ nihil valeat adversus Deum creatorem, etiamsi totis viribus nitatur, potentia, sapientia, falsa religione, magicis artibus. Unde simul & consolatur populum suum, ne quid metuat idola aut Reges Gentium, minitantes acerbiora, quasi futuros impedimento, quo minus Deus liberet populum suum, modo Deum habeant propitium: nihil enim illas valituras, si Deus nolit: Et deterret Gentes, ne frustra Deo rebellent, qui condidit ac moderatur nutu omnia, neque

A fidant suis Diis factitiis, sed illum metuant, qui nutu solo potest universa quamvis fortia in nihilum redigere. *Fœni* vero *florem* appellat fiduciam alibi quam in Deo collocatam, *Spiritum insufflatum*, exsertam Dei potentiam sive vindictam. Explicat enim mox quod hîc per similitudinem dixerat: *Et quidem neque satus, neque plantatus, neque radicatus in terra truncus eorum. Repente flavit in eos, & aruerunt; & turbo quasi stipulam auferet eos.* In Cap. xxxix. Dominus per *Esaiam* prædixerat futurum, ut opes *Ezechiæ* Regis transferrentur in *Babylonem*, id factum est, frustra obnitentibus *Judæis*. Hic prædicit reditum ex *Babylone*, ac Templi simul & Urbis instaurationem, quam multi sunt impe-
B dire conati. Et hoc argumentum perpetuo tenore, multis tractatur Capitibus, in quo tamen vaticinium est, de adventu *Christi* & Ecclesia per eum innovanda. Sed quid hæc adversus liberum arbitrium? *Tribuitur*, inquit, *aliquid homini, quo glorietur:* Imo tribuitur de quo gratias agat; quando quicquid habet homo, Dei munus est. Alioqui potest qui stultus & impius est de cæteris naturæ dotibus gloriari, forma, valetudine, viribus, ingenio, memoria. Quanquam & de his licet & in Domino gloriari. Sic autem gloriari est illi pro sua largitate gratias agere. Hunc in modum de libero arbitrio gloriati sunt orthodoxi Patres, quiddam in homine relictum à Deo, quod vel gratiæ capax es-
C se, vel gratiam emereri queat, non ignorantes interim, totum hominem esse in manu Dei. Quorsum autem attinet tollere liberum arbitrium, ne qua sit materia gloriandi, cum de gratia quoque possint & soleant homines insolescere. Ad hanc insolentiam vitandam, non erant docendi nullum esse liberum arbitrium, quemadmodum ingenio felici præditis non persuademus nullum illis esse ingenium, sed monendi potius, liberum arbitrium esse Dei munus, quo nisi recte utantur, imputandum ad damnationem æternam.

Tuetur locum *Hieremiæ* x. *Scio Domine quoniam non* 192.
est hominis via ejus, &c. Hîc bene habet quod citaram *Hieronymum*, alioqui vapulassem, taxat tamen
D absque nomine nescio quem magnæ auctoritatis virum. Et ego tamen audio, *Sat est*, Erasmus *dicit, ergo sic est.* Postulat autem ex serie sermonis doceri sensum Prophetæ. Id itaque fiet, si dignabitur auscultare. Ostenderat non esse metuendum à Diis gentium saxeis ac ligneis, ne recederent à cultu Dei vivi, quem hactenus essent professi, hoc certe meliores Gentibus, quanquam alioqui variis peccatis commeruerant iram Dei, per quam affligebantur à *Babyloniis*, & videbantur majora imminere mala. Præcipuam autem mali causam fatetur esse Pastorum, id est, Principum impietatem, qui fiduciam suam non posuerant in Deo, sed in falsis Prophetis, sortilegiis & viribus
E suis; ita factum, ut & populus afflictus sit. Agnoscens igitur *Hierosolyma* magnitudinem culpæ suæ, metuensque extremum exitium, abjicit eam fiduciam, confugiens ad Domini misericordiam, dicens: *Scio Domine, quoniam non est hominis via ejus, nec est viri, ut ambulet & dirigat gressus suos*, hoc est, non est in manu nostra vel cavere ne incidamus in afflictiones, vel ab iis ad res prosperas emergere: hoc tibi in manu est, Domine, qui nosti quid expediat homini. Agnoscimus culpam, nec recusamus ferre manum castigantis, tantum hoc oramus, ut justam iram tuam misericordia temperes, ne forte ad nihilum redigas nos. Habet glossam non distortam, sed ex ipso sermonis tenore na-
F tam. Divus *Hieronymus* videtur hæc verba ad *Babylonios* referre, subjiciens hoc commentum: *quod à Babyloniis sustinemus, non est eorum fortitudinis, sed nostri meriti & indignationis tuæ.* Confer lector nostram interpretationem cum Cap. x. videbis ad unguem quadrare: confer *Lutheranam*, videbis violentam prorsus ac ferream. Verùm donans, ut ad rerum lætarum ac tristium eventus pertineat, sic argumentatur, *Si eventus rerum temporalium, quarum dominium homini traditum est* Gen. I. *non est in manu nostra, quomodo erit*

in manu nostra res illa cœlestis gratia Dei? Atque hîc exspatiatur in locum communem, proferens etiam *Codrum* in medium. Ut rem in pauca conferam: Non hîc tantum spectatur magnitudo rei, sed ratio. Ab externis eventibus non pendet salus hominis, imo tristia sæpenumero sunt utiliora jucundis, secus est de his, unde pendet æterna salus hominis. Multos innocentes discruciatos & occisos legimus ita volente Deo, sed immeritos conjici in gehennam ab uno *Luthero* didicimus. Ad hæc hominum conatus aliorsum exisse, quam illi destinarant crebro legimus in Scripturis, veluti de *Joseph* & *Pharaone*, de *Judæis* conantibus abolere nomen *Jesu*: sed in iisdem legimus accusari voluntatem impiorum, sua sponte pereuntium, necessitatem *Lutheranam* non legimus. Quis autem dixit, Dei gratiam esse in manu nostra? Ipse dispensator est suorum munerum, ut ait *Paulus*, distribuit cuique prout vult: sed eam dicimus esse Domini bonitatem erga genus humanum, ut nulli velit deesse gratiam suam, modo ne aversetur ipse. Atque hoc ipsum quod homo potest naturæ viribus, gratia est. Ut omnia disputator hic trahit ad hyperbolas. Homo potest consequi gratiam, si per liberum arbitrium se præbeat pulsanti gratiæ. Ergo, inquit, Dei gratiam habet in manu. Imo ergo Deus benignus est ac justus, nec damnat nisi commeritum. Similis hyperboles est illud, *Miror*, inquit, *Diatriben, quæ illud* Wiclephi, *omnia necessario fieri, adeo persequuta hactenus, nunc ipsamet concedit eventa esse necessaria nobis.* Quantum tædii disputare cum hujusmodi spermologo. Si quis ingurgitet se multo mero, huic in manu est, ut inebrietur. Si quis profundat sua, huic in manu est, ut egeat. Verùm negavi semper evenire quod homo destinavit, & iste colligit nihil evenire. Sed finge in hoc rerum genere nullum esse nostrum arbitrium, quid hoc ad præsens argumentum, à quo rerum eventa separavimus?

193. Divus *Hieronymus* ex hoc *Hieremiæ* loco rejicit eos, qui cum *Pelagio* sentiebant. *Erubescant*, inquit, *novi prædicatores, qui ajunt unumquenque suo arbitrio regi.* Ergo donavimus quidem, ut Prophetæ verba interpretemur de libero arbitrio, negantes tamen hinc probari necessitatem, cum id nemo non fateatur, hominem absque Dei gratia non posse tenere rectum vitæ cursum. Nam & oramus quotidie, *Dirige Domine Deus meus in conspectu tuo viam meam*, nihilo secius tamen annitimur interim & ipsi pro viribus. Oramus, *Inclina cor meum Deus in testimonia tua.* Qui petit auxilium, non deponit conatum. Hîc cum *Lutherus* simpliciter non intelligat quid agat Diatriba, tamen valde scurriliter gesticulatur. *Obsecro*, inquit, *an nos irridet, an ludificatur Papistas?* Non est mirum hominem sic ineptire, sed ineptiis hujusmodi nunquam satiari mirum est. Diatriba sentit illic de homine jam illuminato, qui non potest tenere rectum vitæ cursum, nisi auxilio gratiæ, & ideo præsidium hujus assidue implorat, annitens interim & ipse pro viribus, utique per liberum arbitrium. Quod si homo justificatus non potest perseverare seu perficere absque gratia, nec tamen interim cessat liberum arbitrium, consequitur *Hieremiæ* verba non excludere liberum arbitrium. Nam *dirigendi* verbum auxiliantis est, non necessitatis. Et *non esse in manu nostra*, declarat gratiam nostræ voluntati cooperantem. *Probandum*, inquit, *fuit, an nos viribus nostris nitamur, & probat quod orans aliquid conatur.* An hoc novum est, ut laborans imploret auxilium Numinis? Nauclerus moderatur velum & clavum, optans interim à Deo ventos, quos in manu non habet, quod in ipsius est potestate sedulo confert. Dissimulo interim novum dogma quod hic admiscet, spiritum orare in nobis, non nos. Fingamus Diatriben loquutam de homine vacuo gratia, an non orant frequenter, qui tamen adhuc sunt in affectu peccandi? Et an non conatur, qui eleemosynis, lectione sacra velut ambit Dei gratiam, vel solis naturæ viribus, si Scholasticis credimus, quam opinionem nunquam rejeci, citius eam

A amplexurus, quam *Lutheranam*, auxiliante gratia pulsante, juxta eos qui propensiores sunt ad exaggerandam Dei gratiam: quanquam si quis posita contentione rem propius inspiciat, minimum interest inter has duas opiniones.

Quod est Proverbiorum XVI. *Hominis est præparare* 194. *cor*, &c. Diatribe responderat & hoc ad eventa pertinere: Hic requirit auctorem, & si quando nomino auctorem, flagellat eum convitiis. Verùm hoc quod adfero sermonis tenor approbat, *Hominis est animam præparare, & Domini gubernare linguam.* Agit enim illic, ne homo suis fretus viribus, negligat auxilium gratiæ, sine qua nihil potest homo perficere. Velut Apostoli cum dicerent causam apud Præsides, animum promtum exhibebant gratiæ, Dominus gubernabat linguam. In præparando locus est libero arbitrio, quia non avertit sese à gratia, dictionis eventum moderatur suo consilio Deus. Hoc quod partim in nobis situm est, exigit à nobis Deus, eventum sibi vult relinqui. Quod si animus sit bonus, eventus quisquis erit, infelix esse non poterit: Sin malus, fallet seipsam impietas. Eoque sequitur, *Omnes viæ hominum patent oculis ejus. Spirituum ponderator est Dominus.* Talis igitur erit eventus, qualis est animus. Ideoque monet, si velis exitum esse felicem, exhibe Domino sincerum animum, ac velut illo teste fac quicquid facis. *Revela*, inquit, *Domino opera tua, & dirigentur cogitationes tuæ.* Quod ante dixit, *præparare animum*, hîc appellat *revelare cogitationes.* Habet *Lutherus* quod unum recipit, ex serie sermonis expromtam sententiam. Quid autem agas cum hoc disputatore? Si cites auctorem, arripit occasionem blasphemiæ: si nullum cites, ridet somnium nostri capitis. Deinde magna cum auctoritate suam profert interpretationem, pro sua libidine contortam. Hîc iterum triumphat tali syllogismo: *Si libertas*, inquit, *arbitrii in rebus & operibus nostris nulla est, multo magis nulla est in rebus & operibus divinis.* Quis, obsecro, dixit in operibus humanis nullam esse libertatem arbitrii? Dixi rerum exitus non semper pendere ex nostro arbitrio. An Medicus ideo caret libero arbitrio in medendo, quia moritur quem sperabat revaliturum? Et hic disputator ridet perpetuo Diatribes acumen. Dixerat, *Quomodo est hominis præparare animum, cum* Lutherus *affirmet omnia necessitate geri?* Respondet homo acutus, *cum eventa rerum non sint in nostra potestate, quomodo est hominis res gerere?* Respondeo vicissim, quando rixandum est, qui dat pecuniam filio, ut emat Euangelicum codicem, cum ille commercetur scortum, utrum libero arbitrio dedit, an non? Fatebitur dedisse. Nam in his rebus concedit liberum arbitrium, & tamen fefellit eventus. Quomodo igitur dare pecuniam fuit in illius arbitrio? Tam est acutus, ut non discernat actionem rei gerendæ ab eventu. At si *præparare cor*, est hominis, consequitur aliquam hujus rei partem esse sitam in arbitrio hominis. Quod si necessario Deus præparat animum, & gubernat linguam, dixisset, *Dei est & præparare animum & gubernare linguam.* Hîc exspatiatur in locum communem, tanto attentius nobis adlaborandum, quod rerum eventus sit incertus, quasi nos aliud suaserimus. Quod si loquitur de eventu salutis æternæ, extra oleas currit, cum Diatriba de hac non agat. Quanquam equidem citius tribuerim pio viro fiduciam bonam, quam certitudinem. Citat Ecclesiasten, *Mane semina semen tuum, & vespere ne cesses*, &c. Sed interim utitur verbis imperandi, quæ in Scripturis nihil ponunt. Quid autem hortatur hominem ad operandum, qui nihil agit, sed tantum patitur? Cur colligit ex hoc verbo *semina*, homini operandum esse, cum imperandi verba nihil aliud declarent, quam non posse fieri quod præcipitur? Videtur autem sibi belle rem moderatus hac distinctione: *Nobis*, inquit, *sunt incerta cognitione, sed necessaria eventu. Necessitas nobis timorem Dei incutit, ne præsumamus & securi simus, Incertitudo vero fiduciam parit ne desperemus. Qui maxime statuunt liberum arbitrium, fatentur necesse ut al-*

ter-

ter utrum eveniat, nimirum ut homo vel servetur, vel pereat. Id igitur ad inentiendum terrorem satis est, etiam posito libero arbitrio. Quis autem unquam dixit, incertitudinem parere fiduciam? Fortassis adimit extremam desperationem. Etiamsi *Paulus* certus est, ipsi repositam justitiæ coronam, ut hîc obiter notem *Lutheranorum* inconstantiam. Sed uter futurus est ad agendum alacrior, is-ne cui persuasum est, sive feras, sive non feras, proventuram messem, si Deus voluerit: an qui credit, citra ipsius operam nihil proventurum, sed laboranti non defuturum coeli favorem? Rursus uter studiosius ambiet dignitatem, is-ne qui scit Regem eam alterutri destinasse, sive mereatur, sive non mereatur: an qui credit Regem ei daturum, qui se maxime dignum præbere studuerit ipsius favore. Reliqua stolidiora sunt, quam ut recensere libeat. Et properandum
195. est, ne tædio lectorem enecem. Jam illud ex eodem Capite, *Universa propter semetipsum operatus est Dominus,* &c. defendens, miror cur tantopere horreat fateri, Deum creare impium, cum ante sit ingenue fassus, Deum quotidie gignere impios homines: sed sensit, opinor, de Dei operatione assidua in rebus propagandis. Sic igitur interpretabimur, *Operatus est impium,* id est, operatus in impio ad diem malum, aut operatus est impietatem ad diem malum. At quanto simplicius est, quod exponit Diatriba? Antea dixerat, *Revela Domino viam tuam, & dirigentur cogitationes tua,* hoc est, esto sincero animo coram Deo, & ille dabit bonum exitum. Hoc ad pios pertinet: Ad impios autem pertinet quod sequitur, *Universa propter semetipsum operatus est Dominus, impium quoque ad diem malum.* Ut prior illa pars pertineat ad naturas rerum & ad bona, posterior ad impios, qui non revelant Domino viam suam, sed credunt se suis consiliis eo perventuros quo volunt. Verùm hos manet infelix exitus, ita Domino moderante rerum eventus, ut impiorum etiam malitiam vertat in gloriam suæ bonitatis ac justitiæ, simulque in bonum electorum, quos alieno supplicio reddit cautiores. *Malum* enim *diem* vocat infelicem exitum. Et hanc habet interpretationem ex ipso sermonis tenore nullo auctoris nomine, ne provocetur ad blasphemiam. Quid igitur hic locus facit adversus liberum arbitrium? Consilia impiorum habent infelicem exitum, an ideo nihil agunt per liberum arbitrium?

196. Proximo Capite dum tuetur illud Prov. XXI. *Cor Regis in manu Domini,* tantum asseverat, sed offenditur coactionis verbo, quod toties objicit Diatribæ, recinens illam distinctionem, de necessitate coactionis & immutabilitatis, cùm ea apud nullum legatur Theologum, ut antea declaravimus. Atqui ipse in assertione sua, non horruit hanc vocem coactionis, dum sic loquitur, *Quis audet negare, se etiam in malis operibus sæpius coactum aliud facere quam cogitavit?* Et hic ubi fatetur, cor Regis violento impetu sic rapi ad hoc aut illud agendum, ut non possit sese alio deflectere, non fert verbum coactionis, præsertim cum adducat exemplum de *Balaam*, qui diversa compulsus est dicere quam volebat. Quod exemplum cum sit singulare, nisi patiamur ad omnes pertinere, negat ulla exempla in Scripturis posse subsistere. Ad hæc male habet hominem quod Diatriba dixerit, hujus generis testimonia permulta colligi posse ex sacris Litteris, præsertim gnomologiis, quæ commoda interpretatione huc aut illuc deflecti possint.

197. Hîc protinus aperit se campus debacchandi in Rhetores, qui doceant artem depravandi sacras Litteras, cum nullus adhuc exstiterit, qui violentius tractarit eas quam ipse. Subest & nonnihil vel stomachi, vel emphaseos in nomine *Lutheri*, quod toties repetit μιμητικῶς, quasi non oporteat *Lutherum* absque præfatione honoris nominare. Si indignatur nominari *Lutherus*, quid faceret si designassem eum iis titulis quibus designant alii? Nisi forte placet *Eccio*, qui *Lutherum* vertit in *Ludderum*. Cum ipse toties scurretur in dominam Diatribam, non fert simpliciter appellari *Lutherus.* O delicatum animum! Atqui quoniam in Diatribæ personis tam insigniter erravit, coactus sum ipsa re subinde *Lutheri* nomen inculcare, ne quod ipsius est adscriberet *Paulo*. Negat me hactenus ullum gregarium militem superasse, cum præter duo triave loca, vix ulla fuerint responsione digna. Sed quis unquam mortalium refellit vel unam *Lutheri* sententiam, quam vel ludens effutierit, tanta est oraculorum majestas. Ventum est igitur tandem ad *Achillem Lutheri*, quo mire se venditat in assertione. Hîc primum impingit Diatribæ, quod studuerit sibi vindicare gloriam, quasi prima docuerit, *nihil*, accipi pro eo quod est, nullius per se momenti. Unde id colligit? quia non nomino auctorem? Atqui id *Lutherus* non fert: Ex locis igitur Scripturarum doceo quod ajo, nam hoc exigit ipse. Etsi nihil tale legissem apud alios, quid magni erat id ex sacris Libris decerpere, cum tropum etiam habeat popularis sermo? Pudet referre manifestum hominis mendacium, quo fingit Diatriben hoc unice agere, ut Scripturæ Dei sint ubique ambiguæ, ne illis cogatur uti, auctoritas vero Veterum certa, ut illis liceat uti, mira sane religione, ut verba Dei sint inutilia, hominum verba sint utilia. Quantam hîc mendaciorum congessit farraginem? Non saltem vereri, ne qui legerunt meam Diatribam statim intelligant homini nullam esse frontem. Reliquas nænias & ineptias prætermitto, quanquam à næniis ad nænias eundum: nihil enim aliud agit toto hoc opere.

Jam Diatriba sibi non constat. Quî sic? Quia fate- 198.
tur *nihil* pro modico accipi posse & imperfecto. Nec modici nec imperfecti vox est in mea Diatriba, sed has voces affingit sannio, quo locus esset aliquot scurrilibus facetiis. Sic habent verba Diatribæ: *Atqui mea sententia potest ad hoc non uno modo responderi. Primum vulgo* nihil agere *dicitur, qui non assequitur id quod expetit, & tamen frequenter aliquousque promovit, qui conatur. In hoc sensu verissimum est,* nos sine Christo nihil posse. *Loquitur enim illic de fructu Euangelico, qui non contingit nisi manentibus in vite, qui est Christus Jesus.* Hactenus Diatriba. Fructum Euangelicum appello prædicationem Apostolicam, qua mundum *Christo* subegerunt. Dominus se dixerat vitem, discipulos palmites, late propagaturos Spiritum Euangelicum. Hoc Euangelii verba sonant, *Ut eatis ut fructum afferatis, & fructus vester maneat.* Palmitum propagatio est Apostolorum discursus, primum *Hierosolymæ*, mox in *Samaria*, locisque proximis, mox per omnes Mundi plagas proferentium quod hauserant è stirpe. Erant autem qui insincere prædicabant Euangelium, ad gloriam & quæstum, non manentes in vite, eoque doctrina eorum non adferebat fructum copiosum. Fuisse tales, declarat *Paulus* Phil. I. *Quidam autem ex contentione Christum annuntiant non sincere,* &c. Scopus autem Apostolicæ prædicationis erat universum orbem ad Euangelium pertrahere. Hunc scopum non potuissent attingere nisi mansissent in vite. Nihil interim dicam de hæreticis doctrinam Euangelicam vitiantibus, à quorum exemplo deterret suos Dominus. Nihil igitur posse facere dicuntur, qui non pertingunt ad scopum. Jam pari scurrilitate interpretatur nobis *non*, ut significet fructum Euangelicum extra *Christum*, & hinc colligit portentosa quædam, plane resipientia spiritum quem habet in pectore, cum tam absurda sint ut me pudeat referre. Riderem si tantum me læderent. Nunc video quanta sit mortalium pernicies, qui tali spiritui credant animas suas, quantaque Scripturarum contumelia ab homine tam effrenis animi linguæque tractari. Nam mihi cum primis gloriæ duco à tali viro talibus tractari modis. Hoc dolet quod pus illud tam diu dissimularit, nam & me liberasset gravi invidia, & pauciores, opinor, hic tumultus involvisset. Sed ne videar hæc frustra dicere, referam unam facetiam. *Si* nihil, inquit, *&* non, *significat modicum & imperfectum, sic interpretabimur & illud:* Sine ipso factum est nihil, *id est, modicum.* Dixit insipiens in corde suo, non est

Deus

Deus, *id est*, *imperfectus est Deus.* Ipse fecit nos, & non ipsi nos, *id est*, *modicum fecimus nos.* An non ista sunt otiose ludibundi, sed mali spiritus? Quanquam, ut dixi, *modicum & imperfectum*, non habet mea Diatriba, tantum dixit vulgato more loquendi, eum nihil facere, qui non efficit quod destinatum est: veluti legatus qui petit inducias, si non impetrat nihil egisse dicitur, & tamen omnia fecit ut impetraret. Rodit ac ridet & illud, quod modestiæ causa sic propono responsionem: *Mea sententia*, *potest ad hoc non uno modo respondere. Probandum*, inquit, *erat sic debere accipi.* Non mirum si *Luthero* displicet modestus sermo, qui asseverat omnia. Cæterum an ideo minus verum est quod adfertur, si modestis verbis adfertur? Et ideo verum est quicquid dicit *Lutherus*, quoniam tam arrogantes habet asseverationes, nihil deferens aliorum judicio, nec post ipsum surgenti Prophetæ loquendi faciens locum? Ad hæc multum sibi salsus videtur, irrisione commodæ interpretationis, cum hoc in ipsum dixerit Diatriba, qui non solum commode, sed impudentissime quidvis detorquet ad suæ causæ victoriam. Nam ipse si quid in Litteris sacris non assequor, soleo Veterum sententias amplecti, quod *Lutherus* clamat esse sacrilegum, cum ipse in pugna non solum *Gregorium* magna cum auctoritate citet, verum etiam ex Poetarum testimonio probet rerum omnium necessitatem, ob id Philosophis iniquior, quod asserunt hominis liberum arbitrium. Vociferatur si quando refero *Hieronymi* commentum, & sibi ignoscit cum ex fabulosis auctoribus probat quod asserit, veluti si ex *Virgilii* versu, O Meliboee *Deus nobis hæc otia fecit*, probet omnia necessario evenire. Repetit illud ex acervo mendaciorum, quem indicavi paulo ante, me certitudinem Scripturæ susque deque facere, cum ipse interim conspuens Orthodoxorum interpretationes, irridens Scholarum opiniones, Ecclesiæ placita, Conciliorum decreta, quamvis veterum, pili non faciens, sed sibi uni vindicans auctoritatem interpretandi, stabiliat conscientias hominum. Res ipsa nimirum indicat, quomodo stabiliat conscientias hominum, tot quotidie novis Sectis suppululantibus, plerisque mortalium nutantibus undique quid cui credant. Ita videlicet habebimus Scripturam certam, si, quicquid attulerit nobis *Lutherus*, amplectamur pro oraculo, nihil offensi, quod toties ipse sibi non constat. Alias vult Scripturam adeo dilucidam esse, ut ad intelligentiam non alia re sit opus, quam Grammatica & sensu communi. Alias clamat omnes retro Doctores una cum Ecclesia cæcutisse. Sciebant Grammaticam, non carebant sensu communi, quid obstitit? Quid nisi Spiritus Satanæ, qui non audet tentare *Lutherum*? Crede mihi, alia est Spiritus Sancti lingua quam hic habet. Si corvus rauca crassaque voce diceret se esse lusciniam, quis illi crederet? Et alicubi negat me, si roget, quid sit Spiritus, quid sit miraculum, ne syllabam quidem habiturum quam respondeam, cum hæc verba sint in Litteris sacris, & arbitror me nec Grammatices, nec sensus communis expertem esse. Sed nimis immoror hisce quisquiliis, præsertim cum Orbis jam nimium norit hominis inge-
199. nium. Jam ad probabilis sententiæ jocum toties iteratum satis responsum est. Reliqua quæ *Lutherus* hic magna vehementia disserit, nihil ad rem faciunt, cum mea sententia loquatur de Euangelio propagando, hic agat de gratia per liberum arbitrium paranda: Deinde *modicum & imperfectum*, ipsius verba sunt, non mea. Ad hæc constat etiam insinceros Doctores aliquousque profuisse Euangelio, licet sibi non profuerint. Dominus autem hic loquitur iis qui jam erant in vite, quos hortatur ut maneant, *Judam* subnotans, qui paulo ante hunc sermonem accepta buccella exierat. Idem minitatur omnibus eventurum nisi in vite manserint. Idem arbitror & ad hæreticos pertinere, qui se subducunt à corpore *Christi*, quod est Ecclesia. At *Lutherus* in assertione locum hunc in hoc adducit, ut probet liberum arbitrium non parare gratiam per opera moraliter bo-
A na. Ast ego istam opinionem proposui duntaxat in Diatriba, nec probans, nec improbans. Illud igitur indicabit Diatriba, locum *Joannis* à *Luthero* non apte citatum, cum *Christus* loquatur iis qui erant in vite, excepto *Juda*, quod ipsum tamen latebat discipulos, & *Lutherus* accommodat ad hominem qui cupiat inseri in vitem per gratiam. Quicquid igitur hic convitiorum jactatur, absque scopo jactatur, videlicet de regno *Christi*, de regno Satanæ, quod ubique supra modum exaggerat, non distinguens inter soli peccato originis obnoxios, & suis etiam sceleribus contaminatos, nec inter simpliciter per infirmitatem peccantes, & inter induratos malitia. Quod addit me liberum arbitrium sic
B in medio ponere, quasi nec Deus adsit, nec Diabolus, ut verbo respondeam, manifestum est mendacium, & hic agebam de iis qui sunt in regno gratiæ. Quoniam autem polliceor illic responsionem variam, si hæc minus satisfaciebat, licebat aliam amplecti, eoque dixi, *mea quidem sententia.* At *Lutherus* qui aberrat à scopo, tamen sic tumultuatur circa hanc, ac si solam asseverassem.

Verùm donemus hæc verba pertinere ad eos qui 200.
sunt sub regno Satanæ, *Sine me nihil potestis facere*, 201.
ponamus mihi tuendam sententiam *Scoti*, quam non suscepi tuendam, non excluditur his Euangelistæ verbis liberum arbitrium. Non enim sequitur, liberum ar-
C bitrium nihil potest absque *Christo*, igitur nihil potest. Nam *Christum* hic accipio *Christi* gratiam, & hoc ipsum, quod potest homo naturæ influxu, *Christi* gratia est, sine qua nec vivimus nec sumus. Fingamus rursus hunc sermonem pertinere ad pios, *sine me nihil potestis facere*, nihil adversus liberum arbitrium facit, quod principalis gratiæ auxilio facit, quicquid facit, & tanto magis aliquid agit, quia sine gratia nihil agit. Tandem scurrante *Luthero*, etiam Diatriba vertitur in nihil. *Vulgo*, inquit Diatriba, *nihil agere dicitur*, *qui non assequitur id quod expetit*, *& tamen frequenter aliquousque promovet qui conatur.* Respondet *Lutherus*: *Nunquam audivi vulgo sic dici*, *tu ita fingis pro liber-*
D *tate tua.* Sic respondent qui nihil relinquunt incertum. Quomodo *Saxones* vulgo loquantur nescio, Latine loquentes apud nos sic loquuntur, ut cum redeunt oratores ab irrita legatione, dicant eos *nihil egisse*: & qui rogantur, quod decreverunt non concedere, solent dicere, *Desine rogare*, *nihil egeris.* Id supra docuimus esse verum per auctores, qui si parum illi graves sunt, vel *Philippum* suum consulat: Fatebitur, ni fallor, esse verum quod dixi. Quis dixit conatum esse nihil? Nam hoc objicit *Lutherus*, qui *nihil* interpretatur *modicum*, non Diatribe. Non enim illa exponit, quid sit *nihil*, sed quo tropo dicatur *nihil agere*, qui non
E efficit quod vult. Tropus autem non esset, si de otioso diceretur, *nihil agit.* Quam multa hic delirat *Lutherus*, sine mente fundens verba! Verùm donat valere quod adfero, *tamen id*, inquit, *facit adversus liberum arbitrium*, *quod multa agat*, *quæ coram Deo nihil sunt.* Rursus multa agit liberum arbitrium, cum in assertione pronuntiarit, liberum arbitrium nihil esse in rerum natura. *Quid profuerit*, inquit, *illi conatus*, *si non assequitur quod expetit?* Ohe! Juxta quosdam tantum prodest, ut suo conatu perveniat ad gratiam: Juxta alios ut si suum conatum accommodet gratiæ præparanti, perveniat ad gratiam justificantem: Et si sit sub regno gratiæ, ut perseveret ac proficiat ad uberio-
F rem gratiam. Sin se avertat, perdat etiam hoc quod donatum est. Quin & illud *Pauli* infeliciter adduxit Diatribe, *Neque qui plantat*, *neque qui rigat*, *est aliquid.* Quis enim unquam citavit feliciter Scripturam adversus *Lutherum?* Quod minimi momenti est, ac per se inutile, Diatribe *nihil* appellat. Hic *Lutherus*: *Quid? Tu Diatriba ministerium verbi per se inutile & minimi momenti esse dictitas*, *quod tantis laudibus* Paulus *cum ubique*, *tum maxime* 2. *Cor.* III. *vehit*, *ubi ministrationem vitæ & gloriæ appellat?* Imo tu, *Luthere*, doces nos vocem Euangelistæ esse alicujus momenti, si desit

Chri-

Christi Spiritus? Tecum igitur ipse pugnas. Opinor enim intelligere te, quid sonat *per se*, hoc est, solitarium ac sine accessione Spiritus, veluti cum dicimus, *genus per se nihil esse, nisi accesserit vita genere digna: & corpus per se nihil esse, nisi adsit anima.* Non hîc excutio, quod argutia cavillandi plantatorem mutat in ministerium Euangelicum. Ipse *Christus* fuit minister Euangelii, & ministratio Spiritus est ipsa vis Euangelii per *Christum* exhibita primum, mox per Apostolos, quorum opera nihil est, si conferatur ad Deum operantem in illis. Quod si qui præstat hîc operam, est aliquid magni, cur *Paulus* dicit esse *nihil?* Hîc *Lutherus* adfert è contemtissimis Scholæ proverbiis, *Sermonem intelligendum secundum materiam subjectam*, quod à Diatriba sæpe negat fieri. Audiamus igitur oraculum *Lutheri: Ad incrementum*, inquit, *dandum, plantator & rigator nihil est, sed ad plantandum & rigandum nonnihil est, cum sit opus summum in Ecclesia Dei docere & exhortari.* Quid novi dixit noster Sophista? Qui plantat & rigat, præbet operam docendi & exhortandi, & hac functione præstat honestum munus, fatemur: Sed hoc, quod est hujus rei caput, præstare non possunt, & ideo per se nihil agunt, quia frustra laborant, nisi Deus det incrementum. An non toto hoc volumine sic argumentatus est *Lutherus*, Liberum arbitrium nihil potest absque gratia, ergo nihil est. Et voluntas hominis per se res est inefficax, ergo nihil est. Addit asseverationem, *Hoc vult* Paulus, *hoc & verba satis aperte tradunt, Hoc est signaculum Spiritus.* Verùm hîc rursus donat, ut valeat ineptum exemplum homo commodus & facilis, nihilo minus exemplum pro ipso facit. Nam hoc ipsum agimus, quod liberum arbitrium sit nihil, id est, inutile per sese, ut tu exponis, coram Deo, non ignari quod voluntas sit aliquid & non merum nihil. Dispeream ni *Lutherus* hæc scripsit à cœna, nisi quod hîc obiter aperit aliam rimam, de genere essendi coram Deo. Atqui posteaquam semel professus est omnium rerum & summarum & infimarum necessitatem, eoque liberum arbitrium nihil esse in rerum natura, sed tantum inanem titulum, frustra nobis hîc distinguit *Empusa*, esse naturale, & esse coram Deo; sicut distinxit dominium in rebus inferioribus & superioribus. Si ex animo probat dogma *Wiclevi*, sibi constet oportet in omnibus, ne cogar ipsi toties ostendere statum, cujus non subinde sed perpetuo obliviscitur. Sed age, sit liberum arbitrium per se nihil, quid hoc ad probabilem opinionem? Nonne hoc in calce Diatribes fateor juxta probabilem opinionem, quæ plurimum tribuit gratiæ? Sic & homo totus, imo mundus universus per se nihil est, cui si se subduceret vis Numinis omnia servantis, collaberetur.

102. Exagitat exemplum quod adduxeram ex Paulo, *Si caritatem non habeam, nihil sum*, admirans in quem usum hoc adduxerim. Dicam paucis: Ut ostenderem hominem inutilem dici *nihil*, sicut *nihil agere* dicitur, qui nihil efficit. Atque hîc ingenue fatetur liberum arbitrium valere agereque in rebus vulgaribus, sive naturalibus, edendo, bibendo, & similibus. Item valere ad peccandum, cum toties affirmaverit omnium rerum absolutam esse necessitatem, liberum arbitrium titulum esse sine re, tum ad bona, tum ad mala. Sic constat sibi *Lutherus*, qui negat me usquam mihi constare, ne hoc quidem loco. Quî sic? Quia non somniaram eum hîc commentaturum duplex esse, naturæ & gratiæ. Nec interim intelligit, quid dixerim de fructu Euangelico. Ast aliquem fructum faciunt etiam ii, qui insincere docent Euangelium, cum interim non sint in vite. Quid autem novi docet nos *Lutherus*, si monstret gratiam Dei à Deo proficisci? Illis erat respondendum, qui asseverant hominem absque peculiari gratia posse per opera moraliter bona, pervenire ad gratiam justificantem. Hanc opinionem inter cæteras proposui, nec unquam improbavi. Aut quid adfert novi, si docet opus, quod non est profectum ex gratia, vacare gratia? Nihil enim

A aliud docet istis verborum turbis. *Quod natura est*, inquit, *nihil est in genere essendi, de quo nos agimus.* Sed ubi dormit interim absoluta necessitas? Ac rursum exigit exemplum, quo doceam *nihil* accipi pro modico. Hoc ipse doceat qui fingit, Ego quod posui docui, *nihil* dici, quæ per se nihil efficiunt. Itaque *nihil agere* dicitur, qui frustra fidit suis viribus, contemnens Dei gratiam. Et quia non docui, *nihil* accipi pro modico, quod hactenus ne somniavi quidem, pronuntiat me nihil intelligere aut curare, quid sit *Christus* aut gratia, aut quomodo aliud sit gratia quam natura. Quod tamen etiam rudissimi Sophistæ noverunt, & usu vulgatissimo hoc discrimen in suis Scholis definiverunt.

B Quid faciemus huic rabulæ, quem nihil pudet in quemvis dicere? An non satis aperte Diatriba distinxit naturalem influxum omnibus communem, à gratia, & an non gratiarum effectus discrevit? Et hic nescit quid significat *Christus*. Nec hoc videt cæca Diatriba, quod omnia hæc exempla faciunt pro ipso. Quo pacto? Hoc enim facit evincere verbum *Joannis* Baptistæ, quod homo nihil potest accipere, nisi donatum fuerit ei è cœlo, ut liberum arbitrium nihil sit. Audis mirabile enthymema. Quod accipitur fatetur esse gratiam justificantem. Neque enim videtur agnoscere gratiam præparantem. Demus igitur gratiam immitti cuipiam è cœlo, quid prohibet, quo minus voluntas amplectens

C gratiam simul agat cum illa? Et si potest homo sua culpa Dei gratiam amittere, nonne sequitur esse liberum arbitrium, & quod gratiæ cooperatur, & à gratia semet avertit? Ac rebus adeo misere gestis, tamen ipse sibi canit encomium. *Sic*, inquit, *vincitur meus Achilles*, cum ei per Diatriben arma porriguntur, quo ipsa nuda & imbellis convincatur. Sic uno verbo Scripturæ solvuntur, quibus urget *Lutherus* pervicax ille assertor. En stomachum generosi ducis, non potest concoquere quod alicubi tribuerim ipsi pervicaciam! Aliis aliis elogiis ornaris, ô bone, ab iis qui melius norunt rebus sua dare vocabula. Magnifica sane victoria, cum interpreteris voces tuo arbitrio, cum etiam affingas

D quodlibet tuo commodo, cum rejicias omnium Orthodoxorum, Scholarum & Conciliorum judicata, cum tecum ipse pugnans nunc arripis hanc sententiam, nunc illam, cum ex animi tui sententia doceas Scripturam loqui, quod tibi conducit, crebro torquens eam insigni impudentia, triumphum agis *Achilles*. Nihilo deteriore fronte docere poteras nullum esse liberum arbitrium ex Precatione Dominica, ex salutatione Angelica, & si libet, ex Eclogis *Virgilii*, aut transformationibus *Ovidii*. *Pater noster:* audis? Filii sunt in potestate patris, non contra. Nullum est igitur liberum arbitrium. *Qui es in cœlis:* Ausculta, Cœlestia agunt in inferiora, non contra. Nostra igitur voluntas ni-

E hil agit, sed tantum patitur. *Sanctificetur nomen tuum:* Quid apertius? Si liberum arbitrium esset aliquid, tum gloria esset hominum, non Dei. *Adveniat regnum tuum:* Sol meridianus non est lucidior. Nos non venimus ad regnum gratiæ per opera moraliter bona, sed regnum venit ad nos. *Fiat voluntas tua sicut in cœlo & in terra:* Partem hanc jam ipse serio citavit. *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie:* Audin'? Semper egemus nihil habentes in nobis boni, sed quotidie gratiæ imploramus opem. Ubi igitur liberum arbitrium? *Et dimitte nobis debita nostra:* Habes ad quid valeat liberum arbitrium, nimirum ad peccandum. *Et ne nos inducas in tentationem:* Quid quæris? Deus &

F bona & mala operatur in nobis. Nullus igitur arbitrio locus. *Sed libera nos à malo:* Hinc liquet liberum arbitrium nihil aliud quam peccare. Nam hæc dicuntur à justificatis, qui tamen erant damnandi propter omnia bona mala opera, nisi Dei misericordia liberarentur. Hæc sunt nuda rerum capita, quibus si accederent asseverationes, confictæ voces, locupletationes, prosopopœiæ, sannæ, convitia, nonne res esset plane palmaria? *Ave gratia plena:* Ubi estis *Pelagiani?* Non auditis? Angelus deferens gratiam dicit, *ave*, non dicit

para te gratia, sed de dono gratuito jubet gaudere. Et *plenam* dicit, ne locus esse possit vacuus libero arbitrio. *Dominus tecum*, sine quo nihil potes facere. Et ab *Elisabeth* salutatur, *Benedicta inter mulieres*: Ubi benedictio, ibi non est liberum arbitrium. *Troja qui primus ab oris Italiam fato profugus*: Audis rerum inevitabilem necessitatem, Non profugit consilio, sed mera necessitate. O Melibœe *Deus nobis hæc otia fecit*: Animadvertis; alterum ejectum agris, altero fruente suis rebus. Unde? Ex merito? Non, Sed Deus fecit, quia sic illi libuit.

In nova fert animus mutatas dicere formas
Corpora:

Audis non liberam voluntatem, sed animi raptum. Hæc videntur, ut sunt, ridicula: At multa citantur à *Luthero*, longe durius detorta ad subvertendum liberum arbitrium, quam hæc detorsimus. Sed quod illi bonum atque commodum est, ipse saltat fabulam & applaudit sibi, ipse decertat, & addicit brabium: ipse narrat suas res gestas, & decernit triumphum. Sed hoc commento sibi cum primis plaudit, quod Diatribam sibi veluti stultam mulierculam finxerit, in quam declararet quid posset facetiis homo gratiis ac leporibus natus, adeo festivus, ut etiam blandiens sit amarulentus, adeo non putidus, ut illic etiam sit gloriosus, ubi sese maxime dejicit, cum in Diatriba nihil fere sit quod non hauserim ex probatis ac vetustis Ecclesiæ Doctoribus, in quos omnes recidunt istæ plusquam scurriles facetiæ verius quam in me. Quod si tantopere contemnebat Diatriben, cur non congressus est cum *Joanne* Episcopo *Roffensi*, cujus eruditionem, ni fallor, haud contemnit, cujusque auctoritate longe magis premitur, quam Diatribes, præsertim cum ille non contulerit, quemadmodum ego, nec *Lutherum* tantum appellet pervicacem, quod à me non potest concoquere, sed legitimis præconiis illum exornet. Ad hæc connivens homo facetus, tot otiosis nugis lusit in Diatribam, sub hujus nominis fuco blasphemiis petulantissimis debacchans in sacros Ecclesiæ Doctores.

208. Tandem veluti defatigatus transilit plurima loca, quibus Diatriba declaravit, hominis voluntatem aliquid agere cum auxiliante gratia. *Quid hoc*, inquit, *ad me?* Imo hoc ad eas opiniones, quas proposueram. Harum una fuit, quæ dicebat liberum arbitrium hominis in bono, nihil aliud quam pati ab agente gratia: nec gratiam agere per liberum arbitrium, sed in libero arbitrio. Nam hanc ideo proposuit Diatriba, ut refelleret. Quod si *Lutherus* fatetur voluntatem hominis cooperari gratiæ, sinat *Carolstadium* suum dogma defendere. Quid autem insolentius, quam toties objicere Diatribæ, quod aberret à statu causæ, cum ipse non intelligat, quos scopos proposuerim? Sed mire salsus sibi videtur in deridenda similitudine de navita & agricola, de medico, de ædificatore & custode civitatis, cum eas hauserim ex probatissimis Auctoribus, quos hic meretricia procacitate deridet. *Primum*, inquit, *similitudo diversum opus tribuit nautæ, diversum Deo*, quasi similitudo debeat per omnia quadrare. Quanquam hoc quod ait falsum est. Nam in servanda nave, fingo duos simul operantes, Deum & naucleum. Verum quoniam principale opus est Dei, totum illi tribuitur, diciturque servasse navem, sine quo non fuisset salva. Simili modo fingo unicum opus parandi fruges, quod totum tamen adscribitur Deo, sine cujus ope frustra laborasset agricola. Ita restitutus ægrotus, dicit, Deus me restituit sanitati, eo quod illius auxilium medico adfuerit. Atqui ut sannis aliquot locum faceret, homo natus ad maledicentiam, depravat verba Diatribes: *Ut Deus quidem servat*, inquit, *navita tamen deducit ad portum, quare nonnihil agit navita*. Diatribes verba sunt hæc: *Quemadmodum navita, qui navim in portum deduxit è gravi tempestate incolumem, non dicit, ego servavi navim, sed Deus servavit, sed tamen illius ars & industria non fuit otiosa*. Quicquid factum est in servanda nave, pro uno opere ponens, in quo juncta fuit Dei auxiliantis gratia cum hominis adnitentis industria. Qui perduxit incolumem, servavit, uterque servavit, uterque perduxit. Et si essent diversæ operationes in summa operis, similitudo tamen valet ad explicandum quod agitur. Commemoret igitur si lubet, quam multa faciat opera nauclerus, priusquam statuat navim in portu, quam multas operas sumat agricola, priusquam agri proventum convehat in horrea. Atque hæc tam stolida, tam ebria, tam insana similitudo est *Origenis* & *Hieronymi*, imo Scripturæ divinæ. Quidquid enim sannarum in hanc evomit *Lutherus*, evomere potest & in illam, *Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laborant, qui ædificant eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilat qui custodit eam*. Cur hic non clamat, aliud opus tribui Deo, aliud homini, & excubandi opus totum tribui homini, custodiendi totum Deo? Hæc est Sancti Spiritus comparatio, simillima illis quas adduxi, Frustra laborat nauclerus, ut servet navim, nisi Dominus servaverit, Frustra laborat agricola, nisi Dominus laborantem adjuvet, Frustra faber ædificat domum, nisi Dominus adjuvans ædificaverit, Frustra vigiles custodiunt civitatem, nisi simul & Dominus custodierit. Ibi servandæ navis opera communicata est Deo & nauclero, Agricolatio communis est colono & Deo. Hic structura civitatis communis est Deo cum fabris, custodia communis est excubitoribus & Deo, Utrique dicuntur ædificare, utrique custodire. Qui deridet priores similitudines, & has deridet. Quid enim aliud superest illi, qui jam sibi permisit in omnes Ecclesiæ Doctores digna atque indigna dicere? Scilicet *Origenes* homo disciplinarum rudis nescivit conferre similitudines, Ipse solus novit conferre Deum cum bono fabro malum opus fabricante mala securi, bono equiti agenti equum tripedem. Euge! tales parabolæ docent pietatem, videlicet Deum esse malorum omnium quæ fiunt auctorem. Ipse nobis adfert sua exempla, de *Paulo* docente, & *Paulo* loquente in spiritu. An *Paulus* cum doceret non loquebatur in spiritu? Et dum hujus vox afficit animos auditorum, nonne cooperatur gratia principalis? Et hic ponit diversum opus. Cum loquitur in spiritu, facit unum opus. *Paulus* appellat *loqui in spiritu*, sonare voce tantum, *Lutherus* fortasse accipit *loqui in spiritu*, rapi mente. Atqui ponere idem cum eo quod docere cupias, non est conferre similitudines. Hujusmodi sophisticis cavillis remoratur lectorem. Sed remittit homo facilis, ut sit idem amborum opus. *Quid hoc*, inquit, *ad rem? Non agimus*, inquit, *de cooperatione, sed de propria vi & operatione liberi arbitrii*. Si propriam vim accipit, quæ vacat gratia, demiror quid sibi velit. An hic erat Diatribes scopus unicus, ostendere quid liberum arbitrium possit absque gratia? Erat quidem & illa proposita opinio, quæ prædicat liberum arbitrium per opera moraliter bona, posse de congruo promereri gratiam justificantem. Verum hanc Diatriba nec admodum tuetur, nec improbat, verum in hoc magis confert omnem disputationem, ut ostendat voluntatem hominis posse præbere se gratiæ pulsanti, posse avertere, Item cooperari gratiæ operanti, & ab hac se posse subducere. Si vim propriam quæris, in bonum & in malum, & propriam habes & communem. Id cum constanter agat Diatriba, quonam fugit ille rhetor, qui dicturus de palma, nihil dicit nisi de cucurbita, & orsus amphoram, absolvit urceum? Hujusmodi facetiis deliciatur, qui nondum intelligit, quas opiniones proposuerim, quasque potissimum oppugnet Diatribe. Sed bene habet, indicat scopum, Fatetur Deum omnipotenti motu, quo gignit & agit omnia, cooperari & pia & impia patrantibus, & hoc confitens Deum facit auctorem malorum operum, quatenus mala sunt, quemadmodum ante demonstratum est, & fatetur hominem immerentem damnari, æque atque immerentem servari. *Sed nunc*, inquit, *non erat his locus*. Verissime: neque enim Diatriba illic agit de naturali influxu primæ causæ, sed adhibitis exemplis do-

cet

cet agente in nobis gratia peculiari, voluntatem hominis non esse otiosam, id quod negat *Carolstadius*, cujus opinionem recenset Diatriba. *Quid igitur quaerebatur? An*, inquit, *jam creati ex nihilo, aliquid nos faciamus vel conemur illo generali motu omnipotenti, ut paremur ad novam creaturam Spiritus? Hic*, inquit, *respondendum erat, non alio divertendum.* Primum quid appellat *creari ex nihilo?* Prodire opinor in hunc mundum: Nisi forte, juxta *Platonis* sententiam, corpus malit esse domicilium animi, quam partem hominis: nam divinandum est, quid velit hominis sermo propheticus. Novam creaturam, nisi fallor, appellat gratiam justificantem. Hic igitur jubet responderi, quid ad eam gratiam possit homo. At quoties ad hoc respondit Diatribe? juxta varias opiniones, quarum nulla tamen damnata est ab Ecclesia, & omnium oblitus exigit ut respondeam. Opinio Scholastica quid tribuat viribus liberi arbitrii, toties dictum est; Quid *Augustinus*, modo recensuimus. Et hoc idem hic agimus per similitudines. Quod igitur diverticulum narrat nobis *Lutherus?* Non est sobrius, ut paucis dicam, non vino fortassis aut cervisia, sed philautia, & dulcedine quadam maledicendi, qua nunquam satiatur, quantumvis sese ingurgitaverit. Audi nunc ipsius responsum, quandoquidem quod respondeat Diatriba non habet. *Sicut homo*, inquit, *antequam creatur, ut sit homo nihil facit aut conatur, quo fiat creatura, deinde factus aut creatus nihil facit aut conatur, quo perseveret creatura, sed utrumque fit sola voluntate omnipotentis virtutis & bonitatis Dei, nos sine nobis creantis & conservantis: sed non operatur in nobis sine nobis, ut quos ad hoc creavit & servavit, ut in nobis operaretur, & nos ei cooperaremur, sive hoc fiat extra regnum suum generali omnipotentia, sive intra regnum suum singulari virtute Spiritus sui.* Haec ille. Mire sibi placet hoc sophismate generalis omnipotentiae, quod tamen inter eruditos non convenit. Deus, juxta quosdam, semel data vi gignendi & agendi causae secundariae, videlicet naturae, non agit, nisi cum ex causis singularibus impedit communem naturae actionem. Verùm ut hac de re non contendamus, illud falsum est quod assumit, hominem creatum nihil agere ad sui conservationem, cum nihil prius insitum à natura sit animanti, quam conservatio sui. Quod si verum iste praedicat, multa sollicitudine levavit matres & nutrices, medicos & paedagogos, atque ipsum adeo hominem, cui tam multa facienda sunt, ut quod natum est vitet casus & morbos, utque à morbo liberetur. Jam ante diem perire dicuntur, qui sibi mortem consciscunt vitae taedio. Illud aenigmatis instar est, *non operatur in nobis sine nobis, sed ideo nos creavit & servavit, ut in nobis operaretur, & nos ei cooperaremur.* An qui curat valetudinem, nihil operatur? Quomodo igitur servat nos sine nobis, & operatur non sine nobis? Verùm si Deus generali omnipotentia movens universa, sic operatur in homine, ut non impediat illius liberum arbitrium, id quod profitetur *Lutherus*, ad malum duntaxat, & in rebus humilioribus, cur hoc axioma profert ad destruendum liberum arbitrium? Pergit oraculum absolvere. *Sic deinceps*, inquit, *dicimus, Homo antequam renovetur in novam creaturam, regni Spiritus, nihil facit, nihil conatur, quo paretur ad eam renovationem & regnum. Deinde recreatus, nihil facit, nihil conatur, quo perseveret in eo regno, sed utrumque facit solus Spiritus in nobis, nos sine nobis recreans, & conservans recreatos, ut &* Jacobus *dicit*, voluntarie genuit nos verbo virtutis suae, ut essemus initium aliquod creaturae ejus: *loquitur de renovata creatura. Sed non operatur in nobis sine nobis, ut quos in hoc recrearit & conservet, ut operaretur in nobis, & nos ei cooperaremur. Sic per nos praedicat, miseretur pauperibus, consolatur afflictos. Verùm quid hinc libero arbitrio tribuitur? Imo quid ei relinquitur, nisi nihil & vere nihil?* Habes oraculum dogmatis magnificis sane planeque tragicis verbis phaleratum, verùm hinc nihilo verius. Hominem nihil agere quo nascatur ut verum est, ita mirum non est; si nihil agit qui nondum est, aut si infans, in quo sepulta est vis animi, plantulae in modum, citra suam operam servatur, praeter naturae sensum nihil habens; sed falsum est, hominem simpliciter agere nihil ad sui conservationem, cum eam curam, à natura insitam, primum omnium absolvat ratio, priusquam contingat honesti & inhonesti discrimen. Nec est necesse ut, si qui ex impio fit pius, dicitur renasci, & juxta *Paulum* fieri nova creatura, quoniam per metaphoram dicuntur, per omnia quadret similitudo. Tropus enim indicat vehementem & insignem mutationem, quemadmodum vulgo quoque qui moribus sit in diversum commutatis, eum alium hominem factum dicimus. Itaque nec renascimur sine opera nostra, nec recreamur, nec conservamur: etiamsi fatemur, quod hic nostrum est, adeo pusillum esse, ut in supputatione summae, totum Dei gratiae sit adscribendum: praesertim cum hoc ipsum sit divinae beneficentiae, quod natura nostrum est, aut etiam humana partum industria. Homo velit nolit nascitur, Quis autem dicitur renasci velit nolit? Qui nascitur, quatenus licet vult nasci, dum se naturae vi movet & inflectit ad exitum. At in renascentia adest voluntas, quae potest velle aut nolle renasci. Sic *Adam* nihil egit cum crearetur: non enim erat qui posset agere. At homo qui recreatur habet voluntatem, quae se poterat praebere gratiae refingenti, aut reluctari gratiae. Et jam recreatus habet liberam voluntatem, qua possit agnoscens datam gratiam efficere, ut magis proficiat in gratia, possit rursus efficere, ut amittat donum quod acceperat? Quod multis accidisse legimus, eo quod abuterentur Dei gratia. Porro si quis urgeat similitudine, nemo bis nascitur. Hic iterum atque iterum renascitur homo. Nam *Paulus* iterum parturit *Galatas*, donec in eis formaretur *Christus*. Quanquam autem Deus subito potest hominem alium reddere, tamen imitans naturam paulatim fingit formatque novam Spiritus creaturam: quemadmodum hominis rudimentum primum nihil aliud est, quam coagulum, mox ritu plantarum vegetatur & augescit, accedit dein sentiendi vis, tandem inditur anima rationalis. His peractis quantum adhuc temporis intercedit, priusquam ingrediatur, loquatur, sapiat? Ac de Spiritu renatis loquens *Paulus* dicit interiorem hominem in eis renovari de die in diem. Et Scripturae quod interdum appellant renascentiam & novam creaturam, alias vocant reformationem, renovationem, instaurationem, reparationem: interdum & reviviscentiam. Ineptum vero sit has metaphoras ex omnibus urgere partibus. Non reformatur quod non est, sed quod vitiatum erat. Erat igitur liberum arbitrium quod per gratiam instauratur. Quoties autem reparatur id quod natura vim habet agendi, non mirum si in renascentia & conservatione sui nonnihil agat cum agente gratia. Quod autem *Jacobus* dicit, *voluntarie nos genuit verbo virtutis suae*, non excludit in totum vim liberi arbitrii, sed excludit obligationem Dei. *Judaei* judicabant salutem hanc suis deberi meritis, *Jacobus* imputat benignitati divinae, qui peccatores & aversos per Euangelii gratiam vocavit ad justitiam. Sed quae tandem illa sunt in quibus nos cooperamur Dei gratiae? Opera caritatis. Hoc opinor sentit, quando dicit, *Sic per nos praedicat, miseretur pauperibus.* Jam primum fatetur falsam esse *Carolstadii* opinionem, qui docuit hominis voluntatem in bonis operibus nihil aliud quam pati: Quod si gratia per arrogantiam ac negligentiam hominis amittitur, utique per contraria servatur. At in his, ut ostendimus, nonnihil agit liberum arbitrium, eoque *Paulus* hortatur *Corinthios*, ne in vacuum gratiam Dei reciperent, ac de se gloriatur, quod in ipso gratia Dei non fuerit vacua. In vacuum autem recipiunt, qui desunt ipsi gratiae, vel dum aversantur oblatam, vel dum male utendo repellunt. Nihil hic moror stultam *Lutheri* cantionem, verba hortandi nihil ponunt.

Falsum est igitur hominem nihilo plus agere in conservatione sui, quam in creatione sui. Praeterea ridicule imaginatur *Lutherus*, Deum sic recreasse per Spiritum hominem, quemadmodum faber exstruit sibi domum aut officinam, in qua exerceat artem, cum Deus in hoc praeparet hominem, ut agat non solum in eo, sed per eum potius: quemadmodum Princeps adolescentem magnae spei curat diligenter erudiendum politicis disciplinis, ut per eum administret Rempublicam. Postremo quid est hoc quod in homine cooperatur operanti gratiae? Nonne voluntas hominis? Atqui haec est quam nos dicimus liberum arbitrium. Voluntas enim voluntas non est, si libera non est: Et si quando impeditur, natura tamen est libera. At *Lutherus* docuit liberum arbitrium esse nomen sine re. Praebet se gratiae, cooperatur gratiae, subducit se gratiae. Sed haec negat adversarius. Hoc igitur docere debuit, non asseverare. Hactenus praeter fortissimas asseverationes nihil audimus.

204. Hanc autem collectionem terque quaterque putat insanam, *Gratia cooperans auxiliatur homini conanti, ergo nonnihil agit hominis voluntas*, quod negat *Carolstadius*. Nullus enim dicitur auxiliari securi aut serrae quam agit. Et ut hanc consequentiam existimat absurdissimam, ita putat omnes similitudines, quas in hoc docendum profert Diatribe, aeque absurdas esse. Ac violentus disputator argumentorum tela retorquet in miseram Diatriben, sic colligens, Gratia auxiliatur homini ad opus bonum, ergo nullum est hominis bonum opus. Non patitur idem opus dici Dei & hominis, sed aut totum vult esse gratiae, aut totum hominis, cum tamen ipse fateatur hominem gratiae cooperari in bono opere. Si Latinis adjuvat qui fert opem nitenti quidem, sed viribus haud sufficientibus, quoties in Litteris sacris mentio fit adjutorii divini, toties colligitur hominem suis quoque viribus aliquid agere, nisi forte *Lutherus* proferet nobis novam auxilii definitionem. Antea dixit, hoc hominem esse gratiae, quod lutum figulo. Quaero an unquam fando auditum sit, figulum auxiliari luto? Et hîc fatetur, hominem cooperari gratiae. An lutum cooperatur figulo? Si idem ac totum opus commune est operantis & cooperantis, quae tandem ista collectio; Ubicunque est auxilium gratiae, ibi nihil est liberum arbitrium? Fatetur & illud, Omnia opera hominis posse esse bona, si fiant auxiliante Dei gratia. Ad haec, hominem nihil non posse auxiliante Dei gratia. Sed ubi interim illud dogma, justum in omni opere quamvis bono peccare, Et omnia hominis opera esse mala, etiam justificati per fidem? Si homo per liberum arbitrium cooperatur auxilianti gratiae, nimirum est aliquid, & operatur aliquid: cadit igitur illud dogma *Lutheri*, qui negat liberum arbitrium esse in rerum natura. Nec meminit interim, quod hanc insanam argumentationem nos docuit D. *Augustinus*, cujus verba sunt Libro *de gratia & libero arbitrio* ad *Valentinum* Cap. IV. *Ergo & victoria, qua peccatum vincitur, nihil aliud est, quam donum Dei, in isto certamine adjuvantis liberum arbitrium.* Mox ita claudit, *Hoc ergo*, scil. liberum arbitrium, *gratia juvatur, ne sine causa voluntati ejus jubeatur.* Idem *de correptione & gratia* Cap. II. *Aguntur enim ut agant, non ut ipsi nihil agant: & ad hoc eis ostenditur quid agere debeant*, &c. Hujusmodi multa *Augustinus* in his libris; in quibus minimum tribuit libero arbitrio, atque adeo pene nihil: Tribuit tamen actionem boni operis, & liberum arbitrium appellat. Ubi igitur non constat sibi Diatriba? *Coepit*, inquit, *de liberi arbitrii vi scribere, & scribit de vi gratiae Dei.* An hoc professus sum, me de libero arbitrio scripturum absque mentione gratiae? Quonam pacto id facias, cum id ipse *Lutherus* non possit, qui fatetur liberum arbitrium cooperari gratiae. Ante gratiam quid ex se possit liberum arbitrium declaravi, cui plus tribuunt Scholastici, quorum opinionem praeter alios satis, ni fallor, propugnavit Episcopus *Roffensis*. Ille

A demonstravit liberum arbitrium aliquid posse meris naturae viribus. Id quoniam Diatriba non suscepit defendendum, impudenter à me exigit *Lutherus*: illos lacessat, & inveniet qui respondeant: Ego nihil tribui libero arbitrio nisi quod se praebet gratiae pulsanti, quod cooperatur gratiae operanti, & quod ab utraque se potest avertere: semper excipio singularem Dei voluntatem, qui potest ex causis incognitis vi rapere voluntatem hominis quocunque velit. Haec eadem fatetur *Augustinus*, & tamen ponit liberum arbitrium & illi tribuit actionem. Idem fatetur *Lutherus*. At ego pugno adversus illud dogma, cujus toties obliviscitur, quod in *Wiclevo* damnatum probat, liberum
B arbitrium esse titulum sine re: quodque toties repetit, hominem vel in bonis vel in malis nihilo plus agere, quam agat securis in manu fabri. Diatriba sibi nusquam constat, *Lutherus* sibi constat, qui de eadem re toties mutat dogma suum. Initio liberum arbitrium nihil valebat nisi ad peccandum, in progressu nihil est omnino liberum arbitrium, sed Deus mera necessitate operatur & bona & mala in omnibus: & in eadem assertione, liberum arbitrium dominatur in rebus duntaxat inferioribus. Hic rursus veluti renatum liberum arbitrium cooperatur gratiae in bonis operibus, & illa auxiliante potest omnia. Haec est illius constantia, cui semper alio divertit Diatriba. Si non est absurdum
C dicere figulum opitulari luto, ut fiat olla, & si puer adjutus ab alio movens navim nihil agit, clamet *Lutherus* haec truncis ac lapidibus esse dicenda, non hominibus, & eruditis persuadeat hanc esse collectionem inevitabilem; Est gratia auxilians hominis imbecillitati, igitur liberum arbitrium est nomen sine re. Bella vero est ratio quam adducit! *Ad quid*, inquit, *confertur gratia? An ad hoc, ut superbia liberi arbitrii, per se satis robusti, gratia velut superfluo ornamento diebus bacchanalibus gestiat ac ludat?* Mira vero facetia. Si homo nihil habet boni, quod non accepit à Deo, si liberi arbitrii vires sunt inefficaces, sine auxilio gratiae, si hoc ipsum quod potest, est Dei donum, unde tollet
D cervicem adversus Deum? Quod si sublato libero arbitrio premitur hominis arrogantia, unde tanta insolentia in quibusdam, qui fingunt se nihil tribuere libero arbitrio? Et si nullum est liberum arbitrium, quomodo hîc dicitur satis robustum? An gratia accedens libero arbitrio superfluum erit ornamentum? Sed hujusmodi facetiis *Lutherus* reficit stomachum suum. Si quaerat, cur Deus voluerit liberum arbitrium gratiae cooperari, satis copiose causas exposuit Diatriba. Quoties praedicatur auxilium gratiae, simul praedicatur impotentia liberi arbitrii, fateor, sed non continuo nihil est, quod sibi non sufficit: nec otiosum est, quod licet actum agit. *Lutherus* perpetuo sic ratiocinatur,
E non potest totum, ergo nihil potest: non agit nisi cum auxilio, ergo nihil agit. Et haec est, ut ait, consequentia, quam nec inferorum portae subvertent. O virum fortem!

His ita dissertis, quemadmodum ante sannis & convitiis delassatus transiliit multa testimonia, quae ex *Paulo* potissimum protulerat Diatriba, sic & nunc hujusmodi multa transilit, pauca scommata jaculans in Diatribae similitudines, quasi eas omnes ex se commenta sit Diatriba, ac non potius ex probatissimis Scriptoribus, sacrisque Voluminibus hauserit. Quanto supercilio risit id quod citaram ex Propheta *Zacharia*, *Convertimini ad me, & convertar ad vos*, cum ex hujus-
F modi locis *Augustinus* fateatur statui liberum arbitrium, in tantum ut periclitetur, ne is locus faciat pro *Pelagio*. Quibus ludibriis incessit verba imperandi? Et ex his congestis *Augustinus* serio colligit liberum arbitrium. Quam deliciatus est in verbis subjunctivis, Si quaesieris, si volueris? At ille vir tantus ex his serio fatetur declarari voluntatis arbitrium. Et Diatriba eadem proferens aliquanto nervosius, ni fallor, ineptit, insanit, temulenta est: Nec tamen ignorabat *Lutherum*, unde haec hausisset Diatriba. Tandem praeter naturam 205. 206.

turam conatur tria bona verba dicere. Credit me bono animo consulere, ut vel pauxillum relinquatur libero arbitrio, quo Scripturæ pugnantes*, ut apparet, in concordiam redigantur. Si hoc bono animo consulo, ubi ille animus atheos, *Lucianicus*, irrisor sacrarum Scripturarum, quem toto hoc opere toties exprobravit? Hic à me requirit, ubi diversa docuerit de libero arbitrio, Non circumagam illum per diversas lucubrationes, hoc SERVUM ARBITRIUM & ASSERTIO declarant quod dico. ASSERTIONEM sic ingreditur, *Liberum arbitrium post peccatum res est de sola titulo, & dum facit quod in se est peccat mortaliter.* Hic tribuit libero arbitrio vim ad peccandum. In progressu scribit: *Quomodo potest sese ad bonum præparare, cum nec in potestate sua sit vias suas malas facere?* Sed apertius etiam aliquanto post: *Unde & hunc articulum necesse est revocare, Male enim dixi, quod liberum arbitrium ante gratiam sit res de solo titulo, sed simpliciter debui dicere, liberum arbitrium est figmentum in rebus, seu titulus sine re, quia nulli est in manu sua quippiam cogitare mali aut boni, sed omnia de necessitate absoluta eveniunt.* Rursus in eadem assertione, revocat liberum arbitrium ita loquens *Ex supradictis abunde cognovimus, etiam justos magno certamine contra suam carnem laborare ut faciant bonum, resistitque eis liberum eorum arbitrium.* En tibi restitutum liberum arbitrium ad male agendum potens, quod ante negarat. Hæc in unica ASSERTIONE. Jam in SERVO ARBITRIO, quoties asseverat nullum esse liberum arbitrium, sed absoluta necessitate fieri omnia tum bona tum mala, hoc potissimum argumento, quod præscientia Dei falli non possit? Et tamen concedit liberum arbitrium in rebus inferioribus, quasi quicquam omnino sit quod Dei fugiat præscientiam. Alicubi docet liberum arbitrium nihilo plus agere, quam agat securis in manu fabri, aut lutum in manu figuli: rursus hic confitetur liberum arbitrium omnia posse auxiliante gratia. Alibi docuit, nullum esse opus hominis bonum quantumvis justi: Hic fatetur omnia opera hominis posse esse bona auxiliante gratia. Alias docuit omnes res creatas esse contingentes si referantur ad Deum, rursus idem docet omnia necessario fieri, eo quod Deus ea operatur. Itaque ex eodem fonte colligit omnium rerum contingentiam & necessitatem. Sic enim habet assertio: *Nobis enim ad inferna spectantibus res apparent arbitrariæ & fortuitæ, sed ad superna spectantibus omnia sunt necessaria.* Quod si omnia pendent à voluntate Dei maxima pariter ac minima, ubi liberum arbitrium quod homini tribuit in rebus inferioribus? Et hic audio, *mi Erasme*, quæ verba blandientis sint an deridentis manum non verterim. Nec enim tam delicati sum animi, ut hujus ronchos pati non queam, cum id mihi sit cum probatissimis Ecclesiæ Doctoribus & Orbis Monarchis commune. Nec tam puerilis sum ingenii, ut toto libro tot agitatus conviciis, quot nullus unquam scurra jaculatus est in scurram, tribus verbis deliniar. Non agitur hic privatum negotium. Alioqui nihil esset facilius, quam sannas ac dicteria regerere. In publica fidei causa seponendi sunt affectus privati, à quibus hic eo magis mihi temperandum est, ne videar ulcisci dolorem meum potius quam Ecclesiæ causam agere. Tum *Lutherus* me suum vocet, si effecerit ut ipsum Ecclesia Catholica possit suum dicere.

Verùm operæ pretium est videre, quantus sibi sit assentator. Decrevit agnoscere culpam, sed sic agnoscit ut culpa vertatur in summam gloriam, adeo nusquam potest sibi displicere. *Quod autem vehementius egerim*, inquit, *agnosco culpam.* Qui tantis conviciis debacchatur in caput hominis à quo nunquam fuit læsus, vix agnoscit, quod paulo vehementius egerit. Verùm hoc quoque modestiæ putat esse nimium, eoque mox corrigit: *Si culpa est*, inquit, *imo testimonium hoc mihi in mundo reddi in causa Dei mirifice gaudeo. Atque utinam & ipse Deus id testimonii in novissimo die confirmaret! Quis enim tum beatior* Luthero, *qui tanto sui*

A *seculi testimonio commendatur, quod veritatis causam non segniter nec fraudulenter, sed vehementer satis vel potius nimio egerit. Tum illud* Hieremiæ *feliciter evaserim*, Maledictus qui facit opus Domini negligenter. Hactenus ille. Hæc est culpæ confessio, qua quid esse potest gloriosius? Quod testimonium habeat in mundo, norunt omnes. Si mihi persuasum esset illum Dei causam agere, nullus est in Orbe tam potens Monarcha, qui me perpelleret, ut vel tria verba scriberem adversus eum, citius abirem in ignem. Et fieri potest, ut ego vel ob eruditionis inopiam, vel ob ingenii tarditatem parum subtiliter judicem de dogmatibus, verùm hoc me docet certe sensus communis, fieri B non posse, ut sincero pectore causam Dei tractet, qui concitatis tantis in Orbe tumultibus, ludit ac deliciatur* sannis ac dicteriis, nec unquam expletur: Nec stultitia carere potest tanta insolentia, quantam adhuc in alio vidimus nemine, nec cum Apostolico spiritu congruit tam scurrilis petulantia. Imo hoc ipsum est Dei causam negligenter agere, ineptis dicteriis irritare Principes, ac doctos indecora voce *trotz*. Ista diligentia summa fuit negligentia. Si vere diligens esse cupiebat in opere Dei, *Paulum* oportuit imitari, qui cum esset in omnibus liber, omnium se servum fecit, qui omnia fiebat omnibus, qui per omnia placebat omnibus, qui non quærebat quæ sua sunt, sed quæ *Jesu Christi*, C qui non sequebatur quod licebat, sed quod expediebat, qui abstinere jubet ab omni specie mala, hortans ut Christianorum modestia nota sit omnibus hominibus, qui cum sciret idolum nihil esse, nec idolothytum quicquam esse, tamen satius judicavit nullas unquam gustare carnes, quam ut offendiculum daret Euangelio. Idem totondit caput in *Cenchreis* suscepto voto, peregit ritus solennes, circumcidit *Timotheum*, remisit *Onesimum* hero suo, vetuit ne uxor à marito, ne servus ab hero Ethnico discederet Christianus: Jubet Ethnicis Magistratibus solvi tributum, vectigal, honorem, & si quid aliud deberi videbatur. Præcipit beneficentiam in omnes homines, præcipit Episcopum D διδακτικὸν esse, non πλήκτην, cumque vult adeo esse ἀνέγκλητον, ut bonum habeat testimonium, etiam apud alienos: Uxorem vertit in sororem, cum liceret & habere & circumducere. Laborabat manibus, cum liceret de Euangelio vivere, nefas esse judicavit hominibus eloqui quæ didicerat raptus in tertium cœlum, sapientiam arcanam loquebatur inter perfectos, inter cæteros nihil sciebat nisi *Jesum Christum* & hunc crucifixum: breviter apud omnes Euangelium suum temperabat pro captu auditorum. Denique nihil non facit, ut currat Euangelium. Hæc est Apostolica diligentia in opere Domini: quam si *Lutherus* voluisset æmulari, posteaquam negotium tam arduum susceperat, E in primis circumspicere debebat, ne quid affectus humani resideret in animo, ne usquam dimoveret oculos à *Christo*. Tum cautum oportuit, ne vel species ulla mali præberet offendiculum infirmis, aut quenquam alienaret à causa pietatis: interim erat & à licitis abstinendum, & veritas erat pro ratione temporum & animorum capacitate dispensanda, ut quod paulatim irrepserat in mores hominum, sensim eximeret, quemadmodum antiquata est Lex *Mosaica*, atque interim quod prima specie durum erat, verbis erat molliendum. Ante omnia vero curandum erat, ne quem in hujus negotii consortium reciperet, cujus mores invitarent quenquam ad Euangelii blasphemiam. Si ex F ipsius doctrina maritus comperisset uxorem magis sobriam, magis pudicam, magis morigeram: Si herus famulum emendatiorem, fideliorem, dicto magis audientem, si locator fabrum, vestiarium aut aurificem minus furacem, si conductor mercenarium in præstanda opera sinceriorem, si emtor negotiatorem veraciorem, minusque subdolum, si creditor debitorem, si depositor depositarium melioris fidei, si amicus amicum in omnibus integriorem, si Magistratus civem legibus obsequentiorem, si præceptor discipulum magis tra-

tractabilem, magnum argumentum erat futurum mei similibus imperitis doctrinam istam à Spiritu Dei proficisci. *Simoni* dixit *Petrus*, *non est tibi pars in sermone hoc.* Quale est Euangelium quod recipit tales, quales nimium multos novimus, quod agnoscit decoctorem, scortis, alea, comessationibus, otio luxuque perditum, nihilque sibi non permittentem, modo sibi nomen equitis possit affingere: & hujus tituli jus esse putat, deludere creditorem, & si repetat mutuum pro hoste ducere, & quoties urget inopia, huic aut illi unde spes est prædæ bellum indicere, publicumque latrocinium belli nomine fucare. Principi jus non est indicere bellum, nisi consilio adhibito. Et is qui pedem ubi ponat non habet, bellum indicit cuilibet. Ac talibus est locus in novo Euangelio, quibus apud Ethnicos in civitate moderata locus non esset. Hoc satis est, approbat mea dogmata: Quid refert de factis, modo adsit fides? Fateor olim & tales recipiebat Euangelium, sed resipiscentes, sed transformatos. Nunc quidam adeo non corriguntur per Euangelium, ut potius videantur deteriores, nec fit ut peccare desinant, sed ut peccent impunitius. Jam si quid erat corrigendum in moribus, aut immutandum in ritibus, id agendum erat ex auctoritate magnatum aut certe ex consensu plurimorum, denique paulatim, neque quicquam submovendum, ni prius paratum esset melius aliquid, quod in illius locum succederet. Nunc quidam sic rem aggrediuntur, quasi possint repente novum Orbem derepente condere. Nihil non displicet, constitutiones, ordines Ecclesiæ, oleum, rasura, missa, cantus, templa, imagines, vestes, scholæ, ceremoniæ, studia, litteræ. Quid autem pulchri vidimus succedere? Nunquam tam bene fuit actum cum rebus humanis, nec unquam agetur in hoc seculo, quin multa sint digna correctione: Verùm ad quædam præstat connivere, quædam condonanda sunt simplicium affectibus: quæ ferri non possunt, aut tolerari debent, si plus habitura videtur discriminis tentata curatio, quam habet ipse morbus, aut arte sensimque corrigenda, sic ut non abjici, sed meliorum successione protrudi videantur. Hanc moderationem si *Lutherus* adhibuisset, habuisset & Principes, & Episcopos, & ex Monachis ac Theologis, quos nunc habet infensissimos, optimum quemque sibi faventem: Hæc loquor fingens causam esse per omnia talem, qualem videri vult *Lutherus*. Profitebatur enim sese Ecclesiæ collapsos mores, ac nonnulla dogmata magis ad commoditates hominum quam ad *Christi* gloriam facientia revocaturum ad sinceritatem. Hoc negotium jam olim suspirabant optimi quique, sed quoniam perspiciebant nisi Deus afflasset animos Principum, sine gravi publicæ tranquillitatis concussione tentari non posse, optabant potius quam sperabant: quod summo quidem Orbis applausu *Lutherus* aggressus est, sed ita se gessit, quasi seditionem, quam in primis vitatam oportuit, affectasse videatur. Nunc non libet commemorare quales habeat plerosque discipulos, illi satis est, quales quales sunt, quod approbant ipsius dogmata. At *Paulus* ne cibum quidem capi vult cum fratre, qui nominatur avarus, aut scortator, aut maledicus. Certe istorum multi ad publicam tranquillitatem adeo sunt inutiles, ut *Turca* quoque feratur *Lutheranorum* nomen exsecrari, seditionis odio, cum Christianos toleret, ab ipsius dogmatibus alienos. Quid hic commemorem, quanta inter Euangelistas, sic enim ipsi se vocant, dissensio, quam atrox odium, quam amarulenta contentio, imo quanta inconstantia, cum ipse *Lutherus* toties mutarit sua placita, & subinde nova paradoxa suppullulent. Post prophetas Anabaptistas, exorti dicuntur apud *Bohemos*, ad quorum comparationem horum opinio pia videri queat. Nec ullus est finis, semper posterioribus, contra quam habet Græcorum proverbium, deterioribus. Adde nunc in docendo, molestiam, incivilitatem, arrogantiam, amarulentiam. Si vera sunt quæ scribit *Augustinus* de libero arbitrio, minimum est quod potest. Ast hoc quod ab *Augustino* dictum Ecclesia cum fructu legit, *Lutherus* verbis atrocibus & hyperbolis reddidit odiosum. *Nomen sine re*, *Necessitas absoluta rerum omnium. Cæcutierunt omnes Ecclesiæ Doctores*, & quasi hîc parum sit odii, addit & inculcat damnata nomina, *Wiclevi*, & *Hussi*: cum *Ambrosius*, *Chrysostomus* & *Hilarius* ab *Origenis*, *Didymi* & *Apollinaris* nominibus temperent, quod non carerent invidia. Mitto interim, sannas, ronchos & dicteria plusquam scurrilia, etiam in Orbis Monarchas. Fingamus esse pium eorum imbecillitati succurrere, qui vel in sacerdotio vel in monachismo continere non possunt, præsertim si quos adolescentes ac rerum imperitos, vel parentum aut tutorum improbitas, vel vis aliqua, vel alius quispiam casus in hoc vitæ genus detrusit verius, quam induxit animi voluntas. Primum is qui hoc docere parabat, debuit ab eo temperare, quod aliis indulgendum putabat: deinde summa circumspectione res erat tractanda, ne dum paucis auxilio dignis subvenire conatur, multos multasque stantes pertraheret in ruinam. Tam prona est hominum ad ea quæ carnis sunt proclivitas. Si *Lutherus* nihil nisi pium docuisset, idque fecisset constanter & graviter, cum Apostolica mansuetudine, nusquam in scriptis dans animi carnis affectibus corrupti significationem, suosque discipulos sic instituisset, ut illorum moribus doctrina commendaretur omnibus, tum poterat nobis prædicare suam in opere Domini diligentiam. Verùm est natura vehementior. Si vehemens esse volebat, habebat *Paulum* tonantem ac fulminantem: Iste deliciatur ac ludit, crebro scurriliter, semper gloriose. Ad quid valet ista petulantia? ut etiam si qua recta sunt, fidem non inveniant, & bona sententia secus quam oportet prolata displiceat. Ne quid interim loquar de versuta quadam vafritie, quam aliquoties scripta hominis resipiunt.

Postremo qualis est hominis animus, talem videmus successum: Omnia spectant ad cruentos tumultus, & interim ille velut otiosus ludit facetiis. Jam petulantia, qua debacchatus est in Diatribam, displicet etiam illis quos habet juratissimos. Et sane modestus homo culpam agnoscit, sed mire extenuans. *Si vero*, inquit, *& in tuam Diatribam acerbior videbor, ignosces.* Primum dubitat an videatur acerbus, imo acerbior, hoc quoque ὑποκορίζων, cum hactenus in neminem debacchatus sit effrenatius. Sed commovit hominem gravis causa. Quæ? Quod Diatriba vehementer premebat causam *Christi*, non eruditione, quæ nulla est, sed auctoritate. Rideo prætextum auctoritatis, quam ego nullam agnosco. Ergo ut mihi detraheret auctoritatem, ipse scurræ personam sibi sumendam existimavit. Atqui rectius consuluisset & causæ & auctoritati suæ, si rem seriis argumentis tractasset: Nunc si ronchos, convitia, glorias operi demas, vix quarta voluminis pars remanserit. Apud quos autem volebat mihi detrahere convitiis auctoritatem? Apud suos? Eam jam olim æquo posui animo. Apud graves & eruditos viros? Apud hos auctoritatem mei nominis, si qua unquam fuit, auxit. Si gravatur auctoritate, cur obmutuit Academiæ *Parisiensi*, quæ publica auctoritate damnavit ipsius dogmata? Cur mutus est in *Roffensem* Episcopum, cui plus auctoritatis conciliat vitæ sanctimonia, quam vel eruditio vel muneris dignitas? Unius Diatribes auctoritatem ferre non poterat. Quam hæc nullam habent veri faciem! Sed obsequendum erat *Thrasybulo* perfidissimo amicitiæ proditori, & ipsius simillimo *Asteo*. Nec erat difficile tale plaustrum percellere, quo natura propensissimum est. Cæterum cum insectans alios, ex musca soleat Elephantem reddere, miris delitiis omnia sua ὑποκορίζει mala, si quid tamen est mali, ac non potius summa virtus. *Quis*, inquit, *sic temperet stylum ubique, ut non alicubi ferveat? Tu qui præ modestiæ studio pene friges in tuo libro, tamen non raro ignita & amarulenta tela jacularis, ut nisi lector multum æquus ac favens sit, virulentus videaris.*

ris. Sed hæc nihil ad causam, qui invicem libenter condonare debemus, ut sumus homines, & humani alienum in nobis nihil est. Hæc ille. Cum nemo rabiosius scripserit *Luthero*, vult tamen hoc sibi cum omnibus Scriptoribus esse commune, quod alicubi parum temperarit stylo, sed tamen hoc ipsum proficiscitur à simplicitate ingenii & zelo causæ divinæ, cui mire affectus est. Deinde cum in Diatriba tanta sim usus moderatione, ut plerique judicarent esse collusionem non conflictationem, tamen ait inesse tela quædam, ut virulentus etiam videri possim, ni *Lutherus* esset vehementer æquus ac favens, qui boni consuluerit omnia, videlicet hoc agens, ut agam etiam gratias, quod tam placide tamque amice tractarit Diatribam. Quod ni fuisset homo candidus ac favens, immane quantam convitiorum lernam effudisset, cum nunc favens & candidus & ex animo amicus toto hoc libro tribuat mihi summam omnium rerum inscitiam, stuporem ingenii summum, oblivionem, incogitantiam, oscitantiam, ebrietatem, lethargum, insaniam, levia sunt ista, *Epicureum* animum, *Lucianicum*, hoc est, ἄθεον, qui credat nullum esse Deum, irrisorem divinarum Scripturarum, blasphemum in Deum, & hæc subinde recinuntur, usque ad tædium etiam ipsius, nisi quod mox revigescit maledicendi libido. In Diatriba non video quid possit offendere, nisi quod de miraculis agens, negat quenquam istorum adhuc exstitisse, qui sanarit equum claudum, nec hoc tamen dictum est in *Lutherum* proprie, sed in quosvis ejus conspirationis. O delicatum ingenium, quod tantillum joci ferre non potest, ac vix bene pensatum existimat, tot maledictis, tot irrisionibus, quibus totus illius scatet liber! *Condonemus*, inquit, *nobis vicissim.* Quid hac philautia suavius? Perinde quasi si qui eum, à quo conspersus fuerit aqua, in cœnum provolverit, fustibus contuderit, vulneribus enecarit, satiatus vindicta dicat, *Condonemus nobis invicem, humani nihil alienum est à nobis.* Et hîc demum incipit agnoscere hominem, cum alias agatur Spiritu Dei, quem nusquam orat ut accipiat, sed ut uberius accipiat, nobis precans ut illuminemur, fiamusque vasculum honorificum. At si tanta est animi teneritudo, ut equi claudi dictum ferre non possit, unde tanta lenitas in alios, à quibus aliis tractatur modis, aliis ornatur titulis? Et si Diatribam modestiæ studio frigentem ferre non potest, quomodo tulisset suos proferentem aculeos? Sed fratres illi persuaserant *Erasmum* esse homunculum tenui spiritu, formidolosum, mox emoriturum ad ista convitiorum tonitrua. Nisi me publicæ tranquillitatis respectus cohiberet, sentiret quam timidum homunculum provocasset. Promittit sibi mirificam apud posteros memoriam. At ego potius auguror futurum, ut nullum nomen sub Sole fuerit unquam exsecrabilius *Lutheri* nomine, & apud Papistas & apud Antipapistas. Mundi Principes huic mundo deditos irritavit, causam emendandæ disciplinæ Ecclesiasticæ, cui favebant optimi quique, sic exulceravit, ut & adversariorum vires auxerit, & malum reddiderit immedicabile, quod ni Deus velut è machina succurrerit nunquam sopietur, nisi maxima Christiani sanguinis effusione. Primitias jam vidimus in rusticis. Et hoc stam verum ille ludit dicteriis in quos lubitum est.

Erat aliud quod illi movit stomachum in Diatriba. Quid? Quod *Philippi* sententiam ipsius suppresso nomine taxarim. O non ferendam virulentiam! Nunc Libellis Germanice scriptis objicit ingratitudinem quod taxarim *Wilheylum*. Est-ne quisquam hoc nomine? Si nullus est nec fuit, nullius est à me nomen proditum, & tamen illi quisquis fuit nihil debeo, multum ille mihi. Fuit amicus, sed illius unius amicitia plus attulit mihi malorum quam multorum inimicitia. Hoc satis est de mortuo. Puto *Jonam* non esse tam improbum, ut jactet sua in me officia. Visus est olim mihi vir sano placidoque ingenio, priusquam *Lutheri* spiritu esset afflatus, qualis nunc sit nescio. Nec aliud queri de me potest, nisi quod cum dissentiens adversus *Fabrum Lutheri* exemplo nimium admiscuisse convitiorum scripsi. Hoc etiamsi tacuissem, liber editus arguebat. Hæc admonitio erat, non insectatio. Quod autem habet argumentum querimoniæ? Nimirum grave seriumque sit oportet, quod ingenium tam mansuetum exacerbarit. Cum Diatribe prodisset, adeo non aculeata, ut ipse *Lutherus* fateatur eam præ modestiæ studio frigere: Et tamen ille dira spirans apparabat cruentum calamum, suo more tractaturus *Erasmum*, ni duo, quibus plurimum tribuebat, restinxissent hoc incendium, *Wilheylus*, & doctor *Jonas*, quorum uterque magnis precibus agebat, ut moderate placideque responderet, allegantes caniciem ac senectutem meam honorificam ac veneratione dignam, neque laudibus prorsum Angelicis in cœlum vehentes. Hæc, ut ait, cogebatur non audire modo, verum etiam credere, cum longe aliud illi loqueretur Apologia, qua respondi *Fabro Stapulensi*: nam hoc ulcus jam olim obductum refricare conatur, cum incolumi amicitia inter *Fabrum* ac me constiterit illa concertatio. Sed aliquis illi lætum sed vanum nuntium attulit, *Fabrum* ab ipso stare. Hinc illæ lacrymæ! Hominis humanitatem specta, tantum tribuit duobus amicissimis *Wilheylo* & *Jonæ*, ut Diatribæ, qua nihil aliud quam conferebat, tanta modestia tantaque mansuetudine responderit, quantam videmus in hoc libro cui nunc respondeo. Non est meæ civilitatis hîc recitare litteras, quas mox edito libro privatim ad me scripsit, in quibus hoc agit, ut ipsi gratias agam, quod tam amice candideque me tractasset, longe aliter scripturus, si cum hoste fuisset res. Quod unquam ingenium sic sibi placuit? Et hæc rursus admiscet, reddituros rationem quare scripserit Regi *Anglorum*, offensam deprecans. Hoc imputat *Christierno* Regi *Daniæ*, alterum *Wilheylo* & *Jonæ*. Bella comparatio! Esto, fuerit *Danorum* Rex auctor, ut litteris placaret Regis animum, in cujus nomen tam scurriliter fuerat debacchatus: Num etiam hoc suaserat, ut sic tractaret eum quem sciebat Regi carissimum esse? Hîc non solum Christianam modestiam, verum etiam prudentiam vulgarem in *Luthero* desiderare cogimur: Et hæc *Lutherus* Germanico sermone spargit per Orbem, tametsi levius commoveor his insectationibus, quam invidiosis laudibus. Quæ res hortabatur, ut ejusdem libelli initio, meam eruditionem partibus infinitis præferat eruditioni Regis *Angliæ*, cum omnibus ipsius sciolis? Sic enim ille loquitur. Quid hîc, inquam, erat causæ, ut me conferret Regi ac doctis *Angliæ*, potius quam *Bilibaldum*, aut *Budæum*, aut *Leonicenum*, aut alium quemvis è turba Scriptorum? Rex Latine scripserat, nec illic ulla syllaba fiebat mei mentio, nec quicquam inerat quod ad me pertineret, illi respondendum erat Latine: & hîc omisso Rege concionatur Saxonice, ex abrupto miscens *Erasmi* nomen, *in lente*, ut ajunt, *unguentum*, καὶ οὐδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον. Non enim puto hominem esse tam stultum, ut existimet me talibus laudibus delectari. Verùm illud affectavit ut mihi apud *Britannos*, apud quos habeo constantissimos ac sincerissimos amicos, conflet invidiam. Quid Rex possit eruditione, libris editis declaravit. Quod attinet ad sciolos, non arbitror ullam esse provinciam, ex animo loquor, quæ pluribus insigniter eruditis viris abundet in omni litterarum genere, quanquam pauci suas evulgant lucubrationes. In hoc numero neminem novi tam mediocrem, cui merito possim eruditione conferri. Verùm his de rebus nimium. Ob hæc id potissimum attigi, ut intelligant qui pro oraculo ducunt quicquid scripserit *Lutherus*, cui spiritui credant salutem animarum suarum.

Post hæc instaurat triumphum, jacet prostrata Dia- 207.
triba, tot confossa vulneribus, nec solum saucia telis hostilibus, verum etiam omnia tela, quæ miserat in hostem, in ipsius vitalia retorta sunt. Et tamen victor producit alteram aciem, sed ad triumphum verius quam ad pugnam. Quis enim pugnare dignetur adversus cadaver exanime? Non producit tamen totam aciem. * Infiniunt

* Forsan, *Infinitum.*

A finiunt id quidem, cum singuli apices & litteræ stent
pro ipsius dogmate. Agnoscis lector hyperbolen. *Pau-*
lum duntaxat & *Joannem* Euangelistam producit, in
quibus declarabit, quantum valeat in torquendis Scri-
pturis, si in cæteris quoque vires suas ostentare voluis-
set. Verùm an his respondere meum sit nescio. Nam
Diatriba potissimum susceperat certamen cum duabus
opinionibus, quarum altera dicebat liberum arbitrium
per se nihil posse nisi in malum, in bono opere nihil
agere, sed tantum pati, altera, quæ erat *Lutheri*, di-
cebat, inane nomen esse liberum arbitrium, nec in bo-
num quicquam posse nec in malum. Jam sæpius testa-
tus sum Scholasticorum opinionem, quod liberum ar-
B bitrium suis viribus possit promereri, saltem de congruo,
gratiam justificantem, me nec probare nec improbare:
proclivior tamen ad probandum quam ad improban-
dum. *Augustini* sententiam defendi, quæ docet libe-
rum arbitrium esse quidem in homine, sed ob pecca-
tum inefficax ad gratiam justificantem, nisi gratiæ præ-
sidio juvetur. Verùm idem ponit in homine volunta-
tem & conatum, sed inefficacem, ponit gratiam pul-
santem, quæ nondum justificat, & ex consequenti po-
nit statum hominis medium, quasique transitum, quo
jam nec inter impios, nec inter justos numerari po-
test, sed versatur adhuc, ut ita loquar, inter gratiæ ma-
teriam macerantis manus. Ait enim, desiderare gra-
C tiam, initium est gratiæ, At multi desiderant gratiam,
qui vivunt in peccatis. Hoc autem tribuit libero arbi-
trio, quod se potest ab oblata gratia avertere, potest
sese illi præbere, potest se jam adeptæ subducere vel
negligentia, si non agnoscat donum, quod in usuram
accepit, vel arrogantia, si sibi tribuat quod Dei est.
Non enim patitur *Augustinus*, ut ex bonis ullam sibi por-
tiunculam arroget homo, cum hoc ipsum, quod potest
liberum arbitrium, sit Dei donum. Bonum appellat, opi-
nor, quod reddit hominem beatum. Sunt enim varia
bonorum genera. Existimat autem hominis voluntatem
actam agere in bono opere, hoc est, gratiæ cooperari.
Jam si *Lutherus* dirigit aciem in eos, qui docent liberum
D arbitrium meris naturæ viribus pertingere ad gratiam ju-
stificantem, cum aliis illi res est, non mecum. Sed spe-
ctemus hanc aciem: *Paulus*, inquit, *ad* Romanos *scri-*
bens sic ingreditur adversus liberum arbitrium pro gratia
Dei. Statim quod sumit falsum esse docuimus. Aliud
enim illic agit *Paulus*, nimirum ut retundat Philoso-
phorum arrogantiam, qui veluti perfecti contemnebant
Dei gratiam. Quod si *Lutherus*, qui toties dixit nullum
esse liberum arbitrium, sed absoluta necessitate fieri
omnia, hîc persuadere nititur, liberum arbitrium abs-
que gratia non sufficere ad salutem, me quidem habet
assentientem. Neque enim gratia pugnat cum libero
arbitrio, sed adjuvat imbecille, & ex utcunque libero
E facit liberius. Sed age, quid tandem ait *Paulus? Re-*
velatur ira Dei de cœlo, super omnem impietatem &
injustitiam hominum, qui veritatem Dei in injustitia
detinent. Hunc sermonem vult hîc esse generalem vel
universalem potius, Primum ut ad omnes homines
pertineat: deinde ut accipiamus, quicquid egerunt
vel Gentes vel *Judæi* absque fide in *Christum*, fuisse
impium ac damnabile, cum ea quæ sequuntur apud
Paulum declarent hæc ad Gentes pertinere: *Quia*
quod notum est Dei, manifestum est in illis. Invisibilia
enim illius à creatura mundi, &c. Verùm hoc non ita
magni refert. Quanquam ante docuimus, hæc crimi-
na, quæ *Paulus* refert, non competere in omnes Gen-
F tes, sed genus hominum accusari, non singulos homi-
nes, & plerosque tales fuisse, ut paucorum exceptio
non impediat generale proloquium, quod frequenter
accidere in Scripturis, multis exemplis docent *Orige-*
nes, *Ambrosius* & *Augustinus*. De altero mox videbi-
mus. Interim nullum non movet lapidem, ut ex pro-
positione indefinita faciat universalem. *Hîc*, inquit, *ego*
dico apud Paulum *idem valere, si dixeris*, super omnem
impietatem omnium hominum. *Hebraicatur enim* Pau-
lus *fere ubique*. Hoc dicit *Lutherus*, sed solus. Vide

vero unde petat suppetias, ab idiomate Hebræorum!
Et Latini nonnunquam ponunt hominem pro omni ho-
mine, ut cum dicunt, *homo est animal rationale morta-*
le. Verùm quoniam id nec apud Hebræos nec apud
nos perpetuum est, infirmum est argumentum *Luthe-*
ri. Sed finge *Paulum* dixisse, *omnium hominum*, quid
hoc ad universalem propositionem, cum adstringat il-
lam id quod sequitur, *eorum qui detinent veritatem Dei*
in injustitia. Hoc tametsi quadrat in Philosophos turpi-
ter viventes, non tamen quadrat in omnes Ethnicos,
quorum multi simpliciter errabant, ignari veritatis,
quam noverant Philosophi. Alteras suppetias petit ab
articulo Græco. *Non est*, inquit, *Græce*, eorum qui
detinent, *sed* hominum detinentium, *ut hoc sit velut*
epitheton omnium hominum, *sicut cum dicitur*, Pater
noster qui es in cœlis. Hæc ille. Si articulus Græcus
separat patrem cœlestem à patre terrestri, & hîc τῶν κα-
τεχόντων discernit eos Philosophos, qui veritatem co-
gnitam detinent in injustitia, ab his qui non detinent,
quod annotavit *Origenes*, ubi est igitur proloquium uni-
versale? Probabile est à morte *Christi* multos *Judæos*
fuisse servatos, qui non expresse credebant *Christum*
Deum & hominem natum ex Virgine, sedere ad dex-
tram Patris, cum hæc nondum essent satis prædicata.
Sufficiebat illis illa qualiscunque pro tempore fides. Quid
si inter Gentes quoque fuerunt, quorum fidem appro-
barit Deus? Credebant enim quidam Deum esse men-
tem summam, æternam, omnipotentem, incompre-
hensibilem, qua nihil melius majusve possit cogitari,
creatricem, & gubernatricem rerum omnium, remu-
neratricem pietatis, ultricem impietatis. Nec enim re-
fert, quo nomine illam appellarint, mundum, natu-
ram, *Jovem*, aut alio quocunque nomine, ut Dei bo-
nitas supplerit quod naturæ viribus erat diminutum.
Hoc interim disputandi gratia duntaxat dictum esse vo-
lo: tametsi Divus *Ambrosius* in libris *de vocatione Gen-*
tium non semel arbitratur, Dei providentiam nulli æ-
tati, nulli genti, nulli hominum defuisse ad salutem.
Quod autem ira Dei dicitur revelari, non huc perti-
net, quod nullus ante Euangelium noverit Deum ul-
torem malefactorum, cum Apostolus de Philosophis
scribat, *Qui cum justitiam Dei cognovissent*, &c. sed quod
oblata cunctis gratia jam apparerent inexcusabiles, qui
tantum donum oblatum contemnerent. Ridiculum est
autem quod colligit *Lutherus*, revelatur ira, ergo ne-
mo noverat se dignum ultione. Revelatur prædicatio-
ne clarissima per universum Orbem, revelatur ademta
omni excusatione, vel ignorantiæ vel desperationis,
cum antea complures ignorarent se peccare, nonnulli
crederent non esse Deum, nec animas superesse cor-
poribus.

Jam ut hæc ad omnes pertineant qui non credebant 210.
Euangelio, non statim sequitur, quod in homine præ-
stantissimum est, esse impietatem. Ut enim demus mo-
rales virtutes non sufficere ad Euangelicam justitiam
absque fide, non tamen impie faciebant honorando pa-
rentes, diligentes liberos & uxores, sublevando pau-
peres, ægrotos & afflictos, quod multi non ob aliud
faciebant, nisi quia per se erat bono viro dignum, &
sibi vellent eadem fieri, si similis incidisset casus. Hos
citius invenisses apud idiotas, quam apud Philosophos,
si Satyris illorum credimus. Jam non ideo summa vis
animi, qua Deum noverunt, quaque quid honestum
esset perspexerunt & appetierunt, erat impia, si pleri-
que corrupti carnis affectibus, prolapsi sunt ad turpi-
tudinem. Nec ideo caruerunt libero arbitrio, quia abusi
sunt libero arbitrio. Largiamur autem quod affectat
Lutherus, omnes & *Judæos* & Gentes fuisse impios
priusquam crederent Euangelio, quod est falsissimum,
quid hoc adversus nostram opinionem? An ubicunque
peccatum est, ibi nullum est liberum arbitrium? cum
Augustinus etiam *Pharaoni* non adimat liberum arbitrium.
Sin hoc agit ut doceat liberi arbitrii vires non suf-
ficere ad salutem absque præsidio gratiæ, me quidem,
ut dixi, habet assentientem. Verùm ante sufficienter
præ-

prædicatam Euangelii gratiam sufficiebat *Judæis* illa confusa fides in *Christum*, quæ non sufficiebat Euangelii luce jam coruscante. Fortasse tales reperiebantur & inter Gentes. Et hinc illud *Judæorum* scandalum, ac Gentium contemtus. Ita exoriens Euangelii lux, fecit ut qui prius erant justi, jam non essent justi, nisi crederent Euangelio. Atque hoc *Paulus* vocat revelari iram de cœlo super omnem impietatem. Sic autem ira revelata fuisset etiam super multos Judæos, quos nunc habet cœlum, si non credidissent Euangelio prædicato, cum ut est probabile multa ignorarint vera, quæ patefecit Euangelium, veluti de natura divina & humana juncta in eadem hypostasi, de Filio Patri *homusio*, de Spiritu Sancto Deo ex utroque procedente, de partu Virginis, de resurrectione, de adscensione, de consessu ad dextram Patris, de corpore & sanguine sumendo in Eucharistia, deque reliquis Ecclesiæ Sacramentis. Ad hæc sicuti qui justus dicitur non statim vacat omni vitio, ita qui dicuntur injusti, non ita dicuntur injusti, ut nihil habeant boni, sed quod magnis multisque criminibus obnoxii sunt. At *Lutherus* sic colligit, egent justificatore, ideo quod habent optimum, impium est. Hujusmodi hyperbolis delectatur. Jam torquet & illud, *in cogitationibus*, quod Græce est *διαλογισμοῖς*, quæ vox videtur esse ratiocinantium. At *Paulus* non damnat in illis, quod male ratiocinati sint de Deo, cujus sempiternam divinitatem erant assequuti, sed quod affectibus corrupti, cognitum Deum non ut oportuit coluerunt. Quemadmodum *Seneca* deridet cultum Deorum, quem tamen observandum putat, non quod esset pius, sed quia leges publicæ fieri juberent. Nec ideo nulla est ad bonum propensio, si ratio cupiditatibus obruitur absque gratia. Atque interim sibi non constat *Lutherus*. Quoties negavit esse ullum conatum ad honesta? Quod & hîc iterat, tamen velut oblitus sui, dicit hîc, *cum fieri non potuerit, quin aliquot inter Judæos & Gentes summa vi liberi arbitrii egerint & conati sint.* Nec sequitur, ille conatus absque gratia fuit imperfectus, ergo fuit impius.

213. Porro quod *Pauli* testimonium, *Omnes declinaverunt*, &c. torquet ad omnes Judæos, ostendimus in singulos non posse competere, sed hæc in genere dicta esse, quod plerique tales essent ante Euangelium, id quod patuit in persequendo *Christum*. *Lutherus* excipit illos, qui erant in spiritu. At tales erant & inter *Judæos* ante vulgatum Euangelium, & fortassis inter Gentes, quando *Mosi* Lex, quoniam non erat omnibus data, non obligabat omnes, nec ab his exigebatur exacta fides omnium articulorum, quæ requirebatur à Judæis, sed exactior à Christianis. Nam *Lutherus* hunc *Pauli* locum applicat ad universum genus mortalium, cum sacri Doctores affirment dictum proprie in Judæos, quos per Legis verba coarguit, ne putarent hæc ad Gentes pertinere. Quod autem hæc in Judæos dicantur, duplex adferunt argumentum: alterum quod Gentibus in propria causa exprobrarit, quæ hîc dicit in Judæos, nimirum Cap. I. alterum quia *Paulus* subnectit, *Scimus autem quæcunque Lex loquitur, iis qui in Lege sunt loquitur.* Verùm, inquiet, si hæc quadrant in Judæos, multo magis quadrabunt in Gentes, *sine lege, sine Deo viventes.* Num igitur vult hæc omnia dici in universum hominum genus, nulla prorsus exceptione facta? Dicat igitur, quo tempore prospexit Deus: Ante Legem, an sub Lege: ante proditum Euangelium, an post? An semper prospiciens ea loquitur, quæ refert *Paulus*? Atqui ante Legem fuit *Abel*, *Enoch*, *Noe*, *Melchisedec*, *Job*, in quos hæc verba nequaquam competunt. Sub Lege multi justitiæ titulo prædicati sunt, de quibus testatur Scriptura, quod in toto corde Deum exquisierint: Velut hic ipse *David*, *toto corde meo exquisivi te: ne repellas me à mandatis tuis.* Absit autem, ut hæc verba congruant in totam *Christi* Ecclesiam. *Hieronymus* cæterique probatiores hujus Psalmi vaticinium arbitrantur ad id tempus referendum, quo passus est Dominus, cum adeo declinarant omnes, ut ipse etiam Apostolorum princeps Dominum abjurarit. Quanquam nec in hos, aut *Nicodemum*, aliosque discipulos ac discipulas Domini competunt hæc tam atrocia, quæ hîc dicuntur. Siquidem in hac historia refertur muliercularum pietas, quæ parabant aromata, nec omnes *Judæi* blasphemias jaculati sunt in *Jesum*, nec omnes consenserunt in necem innocentis. Ne quid interim memorem de Judæis procul habitantibus, ac per orbem terrarum sparsis, & ignaris quid *Hierosolymis* ageretur. Itaque ut demus hæc ad Judæos esse referenda, non possunt in omnes quadrare, cum in eodem Psalmo legatur, *Qui devorant plebem meam, sicut escam panis.* Quî convenit, ut plebs Dei dicantur, in quos ista tam atrocia competant, quæ nec in Ethnicos omnes unquam dici potuerunt? Adde quod ipsum Psalmi exordium indicat hæc non in universos homines, sed in impios dici: sic enim incipit: *Dixit insipiens in corde suo, non est Deus.* Quanquam mox in prospectu Dei, mutatur numerus, & additur signum generalitatis, *Omnes declinaverunt: simul inutiles facti sunt. Christus* tum aggressus est Satanæ tyrannidem, cum is maxime regnaret in Mundo. Quod si ne tum quidem hoc vaticinium competebat in omnes mortales, nullum fuit tempus, quo potuit in omnes dici juxta *Lutheri* interpretationem. Quod si juxta *Ambrosii* doctrinam, generalem sermonem referimus ad unam totius generis partem, ut omnes dicantur declinasse, qui vacabant Dei Spiritu, nihil agit *Paulus* hoc testimonio, qui conatur ostendere, mortales universos peccasse, & egere gloria Dei, quæ per Euangelii gratiam aperiebatur. Jam quando constat, hoc testimonium è diversis Scripturarum locis contextum esse, hi versus, *Sepulcrum patens est guttur eorum*, *Linguis suis dolose agebant*, non dicuntur à Deo prospiciente super filios hominum, sed à Propheta adversus pietatis inimicos. Porro non omnes esse tales, declarant quæ sequuntur, *Et lætentur omnes qui sperant in te Domine.* Rursum quod sequitur, *Venenum aspidum sub labiis eorum*, in eosdem dicitur, nec in omnes competere, declarat quod sequitur: *Verum tamen justi confitebuntur nomini tuo.* Proxima particula sumta est ex Psalmo nono, ubi numero singulari dictum est, *Cujus os maledictione plenum est:* & ibi mentio fit justorum, quorum desiderium exaudivit Dominus. Ultimus versiculus, *Non est timor Dei ante oculos eorum*, est in principio Psalmi XXXV. numero singulari, *Dixit insipiens in semetipso: non est timor ante oculos ejus.* Nec hæc dici in universum hominum genus, declarant illa ejusdem Psalmi, *Filii autem hominum in tegmine alarum tuarum sperabunt.* Qui in medio sunt tres versiculi sumti sunt ex *Esaiæ* Cap. LIX. In quo Deus exprobrat populo suam malitiam, non quod tales essent nati, sed quod prava voluntate recessissent à Domino. Nec cum aliis expostulat, quam cum Judæis. Cæterum *Hieronymus* indicat, ab his verbis, *Sepulchrum patens*, usque ad illa, *Non est timor Dei*, quod in medio est Psalmi XIII. apud Hebræos non haberi, sed à studioso quopiam adjectum ex *Pauli* citatione, qui suspicatus sit in Psalmo deesse, quod aliis ex locis erat attextum. Cum hîc Apostolus ex locis tam diversis contexuerit testimonium, cum bis mutato numero, quod in unum dictum est, torserit in omnes, tamen *Lutherus* miram excitavit tragœdiam, quod Diatriba dixerit, aliquoties apud hunc magis pugnare testimonia, quam suis locis, quod tamen in Apostoli laudem dictum est, qui scite gnaviterque pugnet Scripturis. Sed ut ad rem, si totus hic locus, ut vult *Lutherus*, ad universum hominum genus pertinet, quid faciemus de tot viris divino testimonio comprobatis, quibusdam etiam in utero sanctificatis? Denique quid faciemus *Joanni* Baptistæ, qui Propheta fuit antequam natus? Si tantum refertur ad eos qui erant in carne, nondum renati spiritu, qui cohæret quod sequitur, *ut omnis mundus subjectus fiat Deo.* Constat enim hîc *mundum* dici, non tantum mundo deditos, verum universum mortalium genus à mundi primordiis usque ad

ad finem. Et *Origenes* dubitat, an sermo pertineat etiam ad Angelos, tantum abest ut quenquam excludat hominem. Rursum si ad universos pertinet, an etiam in pueros hærebunt illa, *Venenum aspidum sub labiis eorum*, & qui fari per ætatem non possunt, dicentur habere os maledictione plenum, & qui ingredi nondum possunt, habent veloces pedes ad effundendum sanguinem? Quanquam quid loquor de pueris? Quis fuit unquam apud Ethnicos populus tam scelerosus, ut in universos hæc omnia competerent, quæ *Lutherus* vult in universos & singulos homines congruere?

Dices, quorsum hic tendit sermo? An ut vel Scriptura mentiatur, vel *Paulus* mala fide citarit Scripturam? Absit. Sed ut *Lutheri* telum, quod existimat esse certissimum, repellam. Hic sermo generalis ad universos homines pertinet, excepto uno *Christo*, & si libet, diva Virgine, ut filius & mater pro uno numerentur: Hoc ideo dico, quod quidam, *usque ad unum*, interpretantur, usque ad *Christum*: ut accipiamus *Christum* exceptum: Quanquam mea sententia germanus Prophetæ sensus est, ut *usque ad unum* perinde valeat, quasi dixisset, *ne unus quidem*: & *ne unus quidem* idem sonet quod *nullus*. Quanquam hæc particula, *usque ad unum*, non additur in hoc Psalmo, qui ex XIII. aut LII. Fateor igitur hunc sermonem ad omnes pertinere, juxta rationes quas ante proposuimus, quarum una est, ut generalis sermonis veritas constet, etiamsi pauci sint, in quos ista non quadrent. Altera est, si generalis enuntiatio non referatur ad singulos homines, sed ad genera singulorum: ut intelligamus nullam fuisse sub cœlo nationem, quæ non maxima ex parte fuerit corrupta talibus vitiis, aut similibus: quo tropo dicimus totam civitatem infectam, in qua nulla pars est à peste libera, aut in qua perpauci sunt non infecti. Quod si quis velit hujusmodi sermones urgere ad exactam Dialectices rationem, audiet, *Summum jus, summa injuria est*: & cogetur alios multos ad eandem exigere regulam, quod cum nullo modo poterit, velit nolit concedet nobis, ut hunc sermonem juxta sensum communem interpretemur, duntaxat quantum ad aliquot hujus sermonis particulas. Addam illud, hunc sermonem non esse dictum nisi in eos, qui talium criminum capaces sunt, hoc est, non in infantes, sed in adultos. Postremo summa quidem scelerum cadit in universum hominum genus, at non singulæ particulæ quadrant in singulos: Veluti si quis diceret universos *Ninivitas* esse sceleribus variis contaminatos, adulteriis, veneficiis, rapinis & homicidiis, non significaret singulos illorum esse tales, sed inter illos multos esse tales. Proinde *Lutherus* impudenter facit, qui quod in his est atrocissimum, torquet ad singulos homines, *Omnes peccaverunt, & egent gloria Dei*: Verum est, sed *omnes dicunt in corde suo, non est Deus*, & *omnes habent venenum aspidum sub labiis*, de singulis dici non potest, ne de Gentibus quidem. Porro quod ait, *Non est qui faciat bonum*, aut per hyperbolen est dictum, aut nullus facere dicitur, quod à paucissimis fit: Aut non quodvis bonum intelligamus, sed illud bonum, ad quod conditi sumus, & quod redditur beatis, quod solus ille largitur, qui solus est vere bonus. Jam si *Lutherus* hyperbolis suis exaggerans in immensum omnia, clamet in præstantissima hominis parte, videlicet ratione, summam esse Dei ignorantiam, in proxima, voluntate, summum Dei contemtum & odium, non animadvertit, quod dum hæc in immensum attollit intentus victoriæ, *Paulum* facit secum eodem in loco pugnantem. Quî convenit enim, ut nunc sentiat Apostolus, eos extrema veri, honesti, Deique teneri ignorantia, de quibus paulo ante scripserat, *Super omnem injustitiam hominum, qui veritatem in injustitia detinent*: ac rursus, *Qui cum justitiam Dei cognovissent, quod qui talia agunt, digni sunt morte, non solum ea faciunt, verum etiam assentiuntur facientibus*. Hoc de cognitione honesti. De cognitione Dei, sic illis testimonium perhibet, *Quia cum cognovissent Deum, non si-*

A *cut Deum glorificaverunt*: adeo non tribuens illis extremam ignorantiam Dei, ut exprobret illis quod ex rebus cognitis intellexerint invisibilem Dei naturam, sempiternamque virtutem, postremo ipsam Deitatem. Quantum absunt hæc verba *Pauli* à *Lutheranis* hyperbolis? Cæterum quod ad voluntatem attinet, alibi *Paulus* sub persona peccatoris loquitur, *Velle adjacet mihi, perficere autem bonum non invenio*. Item, *Cum enim Gentes quæ legem non habent, naturaliter ea quæ legis sunt faciunt*, &c. His verbis non solum tribuit illis velle bonum, sed etiam facere bonum. Ac mox in Gentibus inducit conscientiæ διαφήσειν, cogitationibus se vicissim accusantibus aut
B defendentibus. Hæc non constant cum *Lutherana* exaggerata rerum omnium ignorantia. Similiter exaggerat illud, *Simul inutiles facti sunt*, id est, prorsus inutiles. Non erat illi satis, inutiles ad innocentiam Euangelicam. Item, *Non est qui faciat bonum*, attollit, nihil omnino boni possunt omnibus suis viribus, sed extremæ malitiæ plena sunt omnia, quæ sapiunt & faciunt.

Hactenus pro Gentibus respondimus. Nunc veniamus ad Judæos, ad quos hæc proprie pertinere testatur ipse *Paulus*. In horum præstantissimis partibus erat summa ignorantia Dei. Quid igitur sibi volunt illa, *Si autem Judæus cognominaris, & requiescis in Lege, &*
C *gloriaris in Deo, & nosti voluntatem, & probas utiliora instructus per Legem*, &c. Audis-ne profundissimam rerum omnium ignorantiam? Atqui hæc dicuntur in Judæos improbos. Id arguunt quæ sequuntur, *Qui alium doces, teipsum non doces, Qui prædicas non furandum, furaris*. Apostolus accusat utrosque, Gentes, quod Deum, naturæ viribus cognitum, non ut Deum glorificaverunt, Judæos, quod per Legem instructi scientia fugiendorum & expetendorum, alio deflexerunt animum. Non enim poterat juste accusare voluntatem, nisi tribuisset illis scientiam. At *Lutherus* utrumque prorsus adimens homini, merito fatetur Deum immerentes & servare & perdere, cum *Paulus* eodem
D in loco scribat, *Non est acceptio personarum apud Deum*. Quod si nullo respectu meritorum nulloque momento in libero arbitrio posito, quosdam servat, quosdam damnat, quî convenit apud Deum nullum esse discrimen personarum? Hos nodos ubi dissolverit, tum pergat exaggerationibus plus quam tragicis singula quantum volet attollere: nam his aliquot occupat Capita. Nunc quo magis exaggerat, hoc magis Apostolus secum ipse pugnat. His cognitis per se cuivis liquet, quam illa sint frigida, quæ μάλα τραγικῶς intonabat, *Ergo* Christus *non redemit nisi vilissimam hominis partem, præstantissima parte sui redemtor fuit*. Hos fumos si procul cernas, putes aliquid esse, si propius admo-
E veas oculos, mera ludibria sunt. An Diatriba non ingenue professa est, & rationem & voluntatem hominis fuisse vitiatam peccato *Adæ*, sed multo magis nostro. Sed nihil residere boni, nec in ratione, nec in voluntate, non solum præter sensum communem, verum etiam impium dictu est, cum *Paulus* tantum boni tribuat Philosophis Ethnicis & Judæis sceleratis. Verùm imponit nobis paralogismis vocabulorum, quoties bonum dicimus, ille interpretatur unicum illud bonum, quo beamur, cum intelligere dicimus, interpretatur perfectam cognitionem, cum velle, voluntatem interpretatur efficacem ad justitiam absque gratia. Atque interim multa impudentissime colligit, *Si conatur*, inquit, *reliquus est*
F *bonus, falsum est, quod eos sub peccato esse dicit*. Quid ego audio? Cum nos doceat etiam justificatos esse in opere quovis sub peccato, imo sub regno Satanæ, miratur si conatus aliquis bonus dici possit in homine nondum renato. Bonum accipio non absolute bonum, sed quod aliquem habeat gradum ad bonum, quemadmodum dicimus feracem terram, non quæ fert multam segetem, sed quæ culta possit ferre, ejusque rei jam sponte prodat aliquod specimen, velut invitans agricolarum industriam. Ratiocinatur & hunc in modum: In hoc

totus

A totus incumbit *Paulus*, ut gratiam necessariam faciat cunctis hominibus: Si autem per se aliquid possent incipere, gratia non foret opus. Si quis sophisticari velit de verbo incipiendi, etiam naturæ dotes scatent à gratia: verùm hoc alias. An hoc enthymema non statim rejicit sensus hominum communis? Si ægrotus utcunque concoxit, non habet opus Medico. Si vulneratus utcunque claudicat, non opus habet chirurgo: Imo ut propius conferam, si tantum sinistro laborat oculo, non eget collyrio, quia dexter sanus est? Aut qui febri laborat non eget Medico, quia caret hydrope, pleuritide, gravedine, podagra, aliisque morbis innumeris. Si ulla pars hominis quicquam B habet sani, aut semisani, frustra est Medicus: ita scilicet quicquid est in homine, quod non sit extreme malum, frustra est gratia. Quid his exaggerationibus ineptius? Quod est pudor in adolescente, hoc est probitas moralis in homine. Non est perfecta virtus, & tamen virtus est potius quam vitium, nihilo secius indoles est perfectæ virtutis spem faciens. Ita Medici libentius ac facilius curant corpus bonæ temperaturæ, quam malæ. Abest illa sanitas, sed insunt pristinæ sanitatis reliquiæ, quæ vicissim artem Medici juvant excitatæ pharmaco, nonnunquam & citra Medicorum operam morbum superant, quanquam hactenus nos destituit similitudo. Absque Medico conditi sumus, absque Medico sæpe convalescimus: absque Deo nec sumus, C nec valemus. Postremo cum hoc ipsum, quod in homine residet, ex Dei bonitate relictum sit, in tantum illud extenuare, dejicere & corrumpere, quid aliud est quam Dei benignitatem elevare? Erat ingens Judæorum supercilium, & hinc periclitabatur Euangelii gloria, eoque *Paulus* magna vehementia machinis omnibus pugnat adversus impiam fiduciam, aliter opinor disputaturus, si nunc videret ob persuasam rerum omnium necessitatem, alios desperantes, alios in omne facinus ruentes, dum sic cogitant, Quid refert temperare à malis? Si præfinitum est ut peream, frustra sumam operam: si destinatum est, ut fiam salvus, nihil obfuerit animo morem gessisse. Quid autem magni D docuit *Lutherus*, si probavit omnes homines esse obnoxios Deo, inutiles ac reprobos naturæ viribus, cum idem fateatur hominem quamvis justum in optimo quoque opere nihil aliud quam peccare, sic ut mereatur gehennam, quod quidem ad ipsum attinet? Quoniam autem non probavit per Scripturas quod pollicitus est, nec ego assentiar, quod eram pollicitus. Rejicit Sophistas, qui post tanta Scripturarum fulmina fortassis audebunt dicere, quod ratio & voluntas licet erret ac declinet actu, tamen aliquid possit cernere & expetere suis viribus. Hoc sophisma rejicit bifariam: Primum, quod affirmat hîc, *non requirit Deum*, nihil aliud sonare, quam, non potest requirere. Deinde, quod ni E sic intelligeretur, *Paulus* nihil ageret hac disputatione. Utrumque falsum est quod hîc adfert. Nam ostensum est, hominem naturæ viribus & nosse Deum, & intelligere quid fas, quid nefas in plurimis, & utique qui sapit, potest. Ad hæc declaratum est, gratiam naturæ bonum perficere. Non perficitur autem quod non est, nec adjuvatur, nec instauratur, nec erigitur, nec sanatur quod nihil est. At gratiæ materia, liberum arbitrium est hominis. Et absurdissimum est, ideo nullum esse locum gratiæ, si quid naturæ viribus cernit ratio, aut si aliquo modo ad bonum propensa est hominis voluntas in quibusdam. Nec statim impium est, F quod est imperfectum. In *Pilato* non erat impia voluntas, quod studuit innocentem eripere, sed erat imperfecta, eoque non peregit quod voluit. Ita negatur intelligere Deum, non qui prorsus nihil novit de Deo, sed qui non noverunt eum quemadmodum oportet: negatur facere bonum, non qui nihil omnino facit boni, sed qui non præstat hoc bonum quod est homine dignum. Quemadmodum insipientes dicuntur, non qui nihil omnino sapiunt, sed qui non sapiunt in his quæ sunt sapiente viro digna; & ignarus Rhetorices dicitur,

non qui nihil omnino tenet ejus artis, sed qui non potest præstare Rhetoris officium. Verùm ut finiam, Quorsum hæc omnia tendunt, ut omnes homines doceantur egere gloria Dei? Id fatentur & Scholastici, qui plus tribuunt libero arbitrio quam Diatriba. Vicit itaque *Lutherus*, sed quid? Nullum hominem naturæ viribus quicquam omnino posse scire de rebus divinis. Verùm huic sententiæ reclamat ipse *Paulus*, hoc ipso argumento docens Gentes egere gratia Dei, quod Deum cognitum non coluerint. Attamen *Lutherus* tribuit notitiam Dei & honesti, sed per Legem: idque tribuit Judæis etiam impiis. Et hoc ipsum vocat Dei gratiam, quod per Legem didicerunt quid esset Deus, quid rectum, quid pravum. At quod crassis Judæis erat Lex, hoc Græcis ingeniosis erat naturæ vis, & res conditæ, nec quicquam vetat hæc Dei vocare gratiam, cum *Paulus* dicat, *Deus illis revelavit*. Judæi ut crassi signa quærebant, Græci sapientiam. Hîc mihi vide, an non manifeste *Lutherus* sibi contradicat: Ait Judæos impios intellexisse Deum, & honesti formam, Cernit igitur aliquid ratio naturæ viribus. Dicet, cernebant per Legem adjuti. Verùm si Gentes eadem suis legibus puniunt, quæ Judæi, sequitur illos meris naturæ viribus in plerisque vidisse quid fas, quid nefas.

Similibus verborum præstigiis exaggerat illa Pauli, 216. *ut obstruatur omne os, & omnis mundus obnoxius fiat Deo*. Si verbis urget *Lutherus*, & quadrupedes & Angeli erunt obnoxii Deo, hoc est, rei: nam Græce est ὑπόδικος. Quod si hîc recepimus hyperbolen Apostoli, qui totum mundum dixerit universum hominum genus, quo sermo plus habeat vehementiæ, quin eandem agnoscimus in recensendis hominum sceleribus? Et hîc ratiocinatur quemadmodum paulo superius, Si qua vis superest homini, qua queat ex natura nosse aut velle aliquid, non obstruitur omne os hominum: quasi non sit obnoxius judici, qui multis admissis criminibus, una quapiam in re non deliquerit, Imo unicum facinus totum hominem obnoxium facit pœnæ: aut ægrotus non sit obnoxius Medico, si quam partem habeat in corpore non dico sanam, sed non affectam morbo. Imo sufficit unicum malum, ut totus homo sit obnoxius Medico. Bellum vero quod hîc argutatur, *omne os* intelligi, non omnium hominum, sed totum cujusvis hominis, quasi singulæ vires hominis habeant suum os. Sed quid absurdi, si diceret ratio, video quam sit expetendum honestum, quam fugienda turpitudo, & id ut possem tu dedisti naturæ conditor, absolve quod dedisti, & adde quod deest? Ergo-ne id quod intelligit non est obnoxium Deo? Est, primum quia imperfectum, deinde quod videt expetendum non potest assequi sine gratiæ præsidio. Quod si non ferimus ullam hominis portionem non obnoxiam Deo, hoc est, non impiam, non dignam ultione, redibit eadem absurditas in justificatis: in quibus si nihil est boni, cur dicuntur justi? Si est, erit aliquid non obnoxium Deo, hoc est, non impium, neque dignum ultione. Si responderit, hoc non esse ex homine, sed ex dono Dei: Idem dicam in Judæo, qui per Legem novit recta, & in Ethnico, qui ex rebus conditis ingeniique viribus & industria sua novit Deum, & perspicit quæ sunt honesta saltem aliqua ex parte. Omitto quod hîc rursus assumit, rationem totam esse sanam, cum mea Diatriba loquatur contrarium. Semper est in extremis, nec usquam agnoscit medium, aut totam rationem vult esse sanam, aut totam impiam.

Possem hîc facere disputandi finem, explosa, quam 217. *Lutherus* inducit, rerum omnium necessitate, quicum mihi certamen erat. Nam quæ restant, ut & pleraque superioris voluminis adversus opinionem Scholasticorum, contendunt liberum arbitrium non valere ad bonum opus, hoc est, meritorium gratiæ, quam opinionem Diatriba non susceperat tuendam. Quædam tamen obiter attingam. Exaggerat illud Pauli, *Ex operibus Legis non justificabitur omnis caro coram ipso*, ex quibus interpretatur omnem hominem cujuscunque conditionis

ac status sit, in præstantissimis etiam naturæ viribus nihil habere, nisi meram impietatem, cum damnentur ipsa etiam Legis opera. Omitto quod hîc frigidissime omnem carnem interpretatur hominem spiritu vacuum, cum *omnis caro* dictum sit pro omnis homo, juxta proprietatem sermonis Hebraici. Ad hæc cum opera Legis interpretetur non solum illa ceremonialia, verum etiam præcepta Decalogi, quî sibi constat, qui ante docuerit nullum præceptum ab homine posse servari, hîc concedens per liberum arbitrium omnia Legis opera fieri, quæ tamen non conferant justitiam. Quid enim aliud sunt opera Legis, quam servata Legis præcepta? Atque inter hæc sunt credere Deo, diligere Deum ac proximum. Itaque si dixisset Legem totam servari non posse per liberum arbitrium absque gratia, facile subscriberemus illius sententiæ. Aut si dixisset, externa Legis opera, qualia sunt, *non occides*, *non furaberis*, *non mœchaberis*, non conferre justitiam, si desit caritas, tolerabilis erat oratio. Nunc quis unquam audivit omnia Legis opera esse damnabilia, & impium facere? Nec referre, summo-ne an mediocri, an nullo studio in Lege exercitati sint? Postremo ut demus opera non conferre justitiam, certe non faciunt impium, nisi adsit perversus animus. Etenim cum in Judæis circumcisio sustulerit labem originis, si opera Legis nec conferunt justitiam, nec faciunt impium, unde illa summa in præstantissimis hominis partibus impietas? Si dicit ex malefactis, mecum facit, sed interim non præstantur opera Legis. Nec enim protinus impietas est aut injustitia, ubi abest innocentia primæ conditionis.

218. Hîc rursum flagellatur infelix *Hieronymus*, periclitans ne detractus è cœlis præcipitetur ad inferos, qui docuerit hunc *Pauli* locum intelligendum de ceremonialibus Legis, quasi hujus sententiæ primus auctor sit *Hieronymus*, ac non potius sit Græcorum omnium. Nam Commentariorum in Epistolam ad Romanos interpres est verius quam auctor, etiamsi interpres quoque parum est certus. Quod favet *Augustino* tam pio tamque celebri Ecclesiæ Doctori, recte facit: tametsi ne hîc quidem sibi satis constans, primum adeo detestans Scholasticam Theologiam, quam *Augustinus* non aliter quam *Jupiter Minervam* è cerebro suo genuit. Deinde quod in eum tam petulanter debacchatur, cujus & sanctimoniam *Augustinus* ipse veneratus est, & eruditionem suspexit, id quo spiritu faciat ipse viderit. Sed ubi fortiter reclamat *Augustinus?* In disputatione posteriore adversus *Hieronymum*, quam jam senex scripsit, non audet affirmare, sed fatetur difficillimam esse quæstionem. In Commentariis autem, quos scripsit in Epistolam ad Galatas, negat eos ex operibus Legis justificari, qui illis sic fidunt, ut adspernentur Dei gratiam oblatam per Euangelium. Id dici potest etiam de sancto *Simeone*, aut ipso *David*. Non enim fuisset ex operibus Legis justificatus, si in illius ætatem incidisset adventus *Christi*, sique sprevisset Euangelii gratiam, quæ ut erat copiosior, ita perfectiorem exigebat justitiam. Eoque *Paulus* non simpliciter dixit, *non justificabitur*, sed addidit, *coram illo*: coram quo nec astra munda sunt, quam mox appellat justitiam Dei. Hæc extra causam. Rursus odio *Hieronymi*, negat opera ceremonialia fuisse mortifera post mortem *Christi*. Si de Judæis loquitur, qui vixerunt in primordiis Euangelii clarescentis, recte loquitur. Nam his permissum est priscos servare ritus, quo Lex à Deo tradita, non procaciter abjiceretur, sed paulatim & cum honore antiquaretur, modo ne in illis ponerent spem salutis. Sed quis unquam audivit ab Apostolis toleratam Gentium circumcisionem? Nam *Timotheus* altero parente erat Judæus, nec hunc tamen prius circumcidi passus est, quam eum mitteret in Judæam. Cæterum ubi per Orbem coruscaret Euangelii gratia, nec ipsis Judæis permissum est uti Legis ceremoniis, etiamsi non collocarent in illis spem salutis, non quod illa corporalia per se mala sint aut bona, sed quod per occasionem offensis infirmis, & confirmatis impiis Judæis, officerent Euangelio propagando. *Chrysostomus* enim acrius vociferatur in Christianos, qui cum Judæis jejunabant, quam in adulteros aut ebriosos. At *Lutherus* ita loquitur, quasi nunc quoque talia ponenda sint in mediis, quod genus sunt stare, sedere, edere ac bibere: quanquam & hæc mortifera sunt, si secus quam oportet fiant. Proinde quod dicit, *Cum hoc bene stat, ut ea quispiam faciat, & nihil illicitum tamen faciat*, ut aliquo tempore apud Judæos verum fuit, ita simpliciter verum non est. *Augustinus* sic loquens, ut hîc loquitur *Lutherus*, ab *Hieronymo* reprehensus est, & ille reprehensori agit gratias. Etiamsi non congruit hæc similitudo. Siquidem edimus & bibimus, dormimus ac vigilamus ad usum naturæ, stamus & ambulamus ob utilitatem aliquam, cum observatio rituum Judaicorum prorsus esset inutilis. Et si quosdam non impie loquentes audire volumus, homo pius omnia faciens in gloriam Dei, etiam cum edit, bibit, dormit ac ludit, promeretur.

Nec illud ad hanc causam pertinet, quod ceremonialia æque fuerint exacta in vetere Lege, atque moralia Decalogi. Quod si verum est, quî fit, ut qui servat sabbatum, non peccet, qui dat eleemosynam, peccet? Nam hoc nos docuit iste, quamvis justum in opere quamvis bono peccare. Colligit igitur *Paulum* de universis operibus Legis loqui: in quibus, ut dixi, est dilectio Dei ac proximi, quæ si non justificant hominem, quid est quod justificat? Utitur autem tali lemmate, *Cum ea pars Legis quæ ceremonias præcipit fuerit abrogata, jam nec opera Legis dici poterant, cum Lex non sit*. Quod acumen? Obsecro, quo tropo nunc illa vocamus opera Legis, nisi quod aliquando Lex ea vigebat? Et abrogabatur tum potius quam erat abrogata, & hactenus erat abrogata, ne quis illa crederet ad salutem necessaria. Quod ad usum attinebat, paulatim erant abroganda Judæis duntaxat. *Potuisset*, inquit, *aperte dicere, Lex est abrogata*. Quid magni erat, si hoc dixisset Apostolus, cum ipse Dominus aperte Legem abrogarit, dicens, *Lex & Prophetæ usque ad Joannem*, quod utique Judæis dictum est, non Gentibus. Quanquam idipsum *Paulus* sedulo clamabat ubicunque licebat. Cæterum ob insuperabilem Judæorum pertinaciam, & honorem Legis à Deo traditæ, spatium aliquod illi datum est, quemadmodum egregios viros de Republica bene meritos etiam vita defunctos, multo cum honore deferimus ad sepulturam, non autem ejicimus ex ædibus. Et sicubi tacuit Legis ritus omittendos esse, hoc consilio tacuit, quo *Petrus* Hierosolymis, & *Paulus* Athenis prædicantes *Christum*, virum illum appellarint, divinæ naturæ nullam facientes mentionem. Nam hæc sacris Interpretibus potior videtur causa Legis paulatim antiquatæ. Alioqui quis erat honos servare, quod nihil conducebat, & multis adferebat offendiculum? Aut quæ Legis erat contumelia, si protinus prædicassent Apostoli, postea quam adesset veritas, umbras ac figuras esse, legendas quidem, non exercendas. An non satis aperte *Paulus* docet Legem abrogatam, cum appellat eam pædagogum, cujus auctoritas non durat nisi ad tempus præfinitum à Patre? Atque hoc ipsum olim à Prophetis fuerat prædictum. Sed hujus prædicationis nondum erant capaces Judæi, quorum duritiæ *Christus* ipse in multis obsecundavit, ne causam haberent probabilem ab Euangelio resiliendi, obiter confutans *Lutheri* paradoxon, qui docet fidei non esse locum, nisi Deus videretur injustus, cum velit credi justissimus, cum tot modis præcluserit impiis excusationem, ne vel pereuntibus videri posset injustus. De universis igitur Legis operibus, in quibus est Dei proximique dilectio, non posse intelligi docuimus: Neque enim maledictus sit, qui fuerit ex hujusmodi Legis operibus. De quibus igitur loquitur? Nimirum de ceremoniis, & si quid placet addere de operibus externis. Id ex ipsis *Pauli* verbis liquet. Cum enim assentiente *Luthero* causam

sam eandem agat *Paulus* scribens *Romanis* & scribens *Galatis*, & sermo, ut idem docuit, interpretandus sit juxta materiam subjectam, constat *Paulum* ob id indignari *Galatis*, non quod juberentur abstinere à furtis, adulteriis, perjuriis, falsis testimoniis, sed quod accepta circumcisione servarent novilunia, sabbata, discrimina ciborum, ritu Judaico. Et sermo, qui præcessit de *Petro* Judaisante, non agit de quibusvis operibus, sed de delectu ciborum, aliisque similibus ritibus Judaicis. Et *Romanis* scribens, qui & ipsi pridem pellecti fuerant in Judaismum, circumcisionis meminit, & operum: Sed quorum? Furti, adulterii, sacrilegii, blasphemiæ. Neque enim statim justus est, qui ista non facit. Absque his quidem non erat justitia, sed ex his solis non contingebat justitia. Proinde *Moses* pronuntiat maledictos qui non permanserint in omnibus illis quæ præceperat Lex, quia non erat salus violantibus imperata Legis: *Paulus* contra pronuntiat maledictos qui sunt ex Lege, nimirum eos, qui sic in Lege gloriarentur, ut tamen Legem non servarent in præcipuis illis præceptis, multo magis qui eam mordicus tenebant, cum secundum umbras ac figuras esset abroganda. Nec enim *Paulus* dixit, *qui servant Legem*, sed *qui sunt ex Lege*, hoc est, qui illinc toti pendent, non agnoscentes *Christi* gratiam, sed suis viribus justitiam tribuentes. Jam ut largiamur hominem implere posse partem Legis liberi arbitrii viribus, peccaret tamen, si suis viribus adscriberet justitiam, cum has ipsas vires haberet ex dono *Christi*. Ad hæc cum Lex tota spectet *Christum*, frustra servaret Legem, imo ne servaret quidem, qui gloriam *Christi* benignitati debitam, adscriberet Legis operibus, ac naturæ viribus.

220. Quod alicubi *Paulus* dividit hominem totum in carnem & spiritum, non inficior, nisi quod alicubi tertiam addit partem, animam, quam *Lutherus* nusquam vult agnoscere. Certe hîc carnem simpliciter dixit pro homine, *Ex operibus Legis non justificatur omnis caro*, sed addit, *coram Deo*, Pharisaicam justitiam distinguens ab Euangelica. Porro quod refert ex Epistola ad *Galatas* III. *Ex operibus Legis Spiritum accepistis, an ex auditu fidei?* palam est Apostolum loqui de ceremonialibus, sine quibus *Galatæ* acceperant donum Spiritus. Eodem pertinet illud, *Nunc sine lege manifestata est justitia Dei.* Et iterum, *Arbitrabamur hominem justificari ex fide, sine operibus Legis.* Neque enim *Paulus* sentit adulteros, homicidas & fures justificari. Atqui id sequeretur, si sentiret sine omnibus Legis operibus per fidem dari justitiam, nisi quod qui ultro plus præstat quam Lex exigit, dicitur à Lege liber esse, quia non constringitur, ultro præcurrens

221. Legem. Post hæc repetit veterem hyperbolen, *per Legem cognitio peccati*, sic agens quasi nihil omnino videat humana ratio, quasi nullus sit ad honesta nixus humanæ voluntatis, cùm Gentium leges eadem puniant quæ Lex Dei, cum Philosophi tam ardentibus verbis hortentur ad honesta. Imo non ideo lata lex est, quod homines antea nihil cernerent, sed ut plenius discernerent justum ab injusto, & ne possent suis blandiri peccatis, redarguente Lege. Verùm de his in superioribus satis dictum arbitror. Et rursus naso suspenditur Diatriba, cum ea *Augustini* sententiam retulerit, imo potius Veterum omnium. Jam fassi sumus imperfectum esse quod cernit liberum arbitrium, quod expetit voluntas, quod ipsum tamen si adhibuerimus, paratam esse gratiam opitulatricem.

222. Torquet & illud Pauli. *Quid igitur Lex? Propter transgressiones posita est, donec veniret semen*, &c. Et hîc αὖθις αὖ vapulat *Hieronymus*, qui interpretatus sit, propter transgressiones coercendas. Quantum odium hîc spirat in virum, cujus memoria tot ætatibus sacrosancta est Ecclesiæ Dei! Cur hîc somniare dicitur *Hieronymus*, qui Græcos tam multos sequitur, vel interpretatur potius? Cur non vapulat simul *Chrysostomus*, *Theophylactus* & *Ambrosius* idem interpretantes?

A Nec omnino falsum est quod interpretatur *Lutherus*, sed vide quam hoc ipsum proponit odiose: *propter transgressiones, non quidem coercendas, ut* Hieronymus *somniat, sed propter transgressiones augendas. Paulus* Roman. V. dicit *Legem subintrasse ut abundaret peccatum*, non dixit *ut augeretur peccatum.* Aliud est enim exasperari & prodi, aliud augeri. Certe verbi novitas erat vitanda. Nec hic erat scopus Legis præcipuus, quanquam id consequutum est occasione Legis, cumque eventum Deus vertit in bonum. Nam si finem spectes, Lex in hoc lata est, ut simplicibus præluceret, improbos ac feroces metu coerceret, ne prorsus impune peccarent: quod si non facerent, statim per

B Legem arguerentur peccatores. Itaque Lex aut tradebat hominem bonæ mentis paratæ gratiæ, aut effecit ut homo levius peccaret, & ob id esset sanabilior Euangelio, aut ut dissimulare non posset suam injustitiam, quo vel sic confugeret ad gratiam. Rejectum est ante & illud lemma: *Concupiscentiam nesciebam, nisi Lex diceret, non concupisces.* Nam hinc colligit rationem ex sese nullo pacto discernere peccatum ab eo quod non est peccatum, cum *Paulus* hîc non loquatur sub sua persona, sed alicujus extreme rudis, qui crederet non in animo, sed in factis externis esse virtutem aut vitium. Nesciebat hoc *Paulus* quod viderant etiam Philosophi, honestum ac turpe, situm esse in

C animi habitu, & hoc solo hominem vel felicem esse vel infelicem? Quod superest in hoc Capite, meræ sunt verborum ampullæ jam non semel à nobis confutatæ.

Aggreditur simili magniloquentia quæ sequuntur apud Apostolum: *Nunc autem sine Lege justitia Dei manifestatur, testificata à Lege & Prophetis per fidem in Jesum Christum in omnes & super omnes qui credunt in eum. Non enim est distinctio, omnes enim peccaverunt & egent gloria Dei, justificati per gratiam ipsius, per redemtionem qua est in Christo Jesu, quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ejus*, &c. Hîc, ut ait, *Paulus* mera fulmina loquitur. Fateor, sed adversus 223.

D liberum arbitrium? nego: adversus suis viribus fidentes? ajo. Distinguit Apostolus justitiam Dei à justitia Legis. Si sentit Legis justitiam, justitiam Pharisaicam, accedo: sin justitiam universæ Legis, non accedo, quando Lex etiam fidem præcipit & caritatem, quam homo non assequitur puris naturæ viribus, sed auxiliante gratia: nec ea defuit olim Judæis in Lege viventibus. Ea per *Christum* venientem manifestata est, non orta, quia clarius evulgata, simulque latius & copiosius per universum Orbem diffusa. Manifestata est autem sine Lege, nimirum & Judæis qui Legem non servaverant, & Gentibus quæ Legem nesciebant. Quod autem interpretatur Christianam justitiam con-

E stare sine Lege, trifariam accipi potest, vel quod in baptizatis non requiruntur opera Legis moralia: qui sensus impius est; Vel quod nec à Judæis nec à Gentibus ad Euangelium accedentibus, exigitur ratio Legis prius observatæ, modo resipiscant, & credant: & hic sensus verus est; Vel quod à nemine requiritur earum rerum observatio, quas *Galatis* imposuerant Pseudapostoli: & hic sensus verissimus est. Nam de his operibus illic agere *Paulum* jam demonstratum est. Porro quod *Lutherus* interpretatur, eos qui Legis præcepta pro sua virili servarant licet non ad plenum, absque dolo tamen, nihilo fuisse capaciores Euangelicæ gratiæ, aut quod Gentes, quæ pro suo modulo in Pa-

F ganismo legitime moderateque vixerant, nihilo fuerint habiliores ad suscipiendam Euangelii gratiam, multum abest à vero, mea quidem sententia. Exemplum est *Æthiops* tam facile conversus per *Philippum*, & *Paulus* subito mutatus in alium hominem, cum nec *Herodem*, nec Scribas aut Pharisæos legamus conversos, qui tot prodigia viderant, qui Legem memoriter tenebant. Quod si opera moraliter bona reddunt hominem capaciorem gratiæ, & si Lex observata Judæo ante proditum Euangelium magis idoneum tradidit Eu-

angelio, & hæc opera *Lutherus* concedit fieri viribus liberi arbitrii, falsum est quod colligit liberum arbitrium nihil prorsus esse: Rursus si concedit gratiam non dari invitis, & per liberum arbitrium possumus nos avertere à gratia, & dum non avertimus nos, præbemus nos gratiæ, constat & hîc esse aliquem usum liberi arbitrii. Ridiculum est autem quod interpretatur, *sine Lege*, id est, sine omnibus quæ potest liberum arbitrium. Fatemur liberum arbitrium ex suis viribus non pervenire ad Dei justitiam sine gratia, nec tamen ideo nullum est liberum arbitrium. Postremo non disputamus hîc quid Deus possit, sed quid ordinate faciat, quidque nobis in Scripturis sperandum ostenderit.

224. Habes admirabile fulmen: sed audi admirabilius. *Paulus ait justitiam Dei valere in omnes & super omnes qui credunt in Christum.* Quod Apostolus dixit *manifestat*, hic vertit in *valere*, quo magis serviat dogmati. Omnibus revelata est Dei justitia, cur non valuit apud omnes? Utique valuisset apud omnes, si nullum esset liberum arbitrium. Quod ad gratiam oblatam attinet, nulla erat distinctio Judæi & Græci: quod ad voluntatem pronam aut aversam, plurimum erat discriminis. *Sed Paulus*, inquit, *universum hominum genus dividit in duo, in credentes & non credentes, credentibus tribuit justitiam, non credentibus aufert. Ast aliud quiddam est liberum arbitrium quam fides.* Quid ni? Non enim idem est oculus quod lumen. *Sed Paulus ait quicquid est extra fidem non esse justum coram Deo. Si non justum, injustum igitur: si injustum, peccatum sit oportet.* Hîc ne objicerentur media, pronuntiat apud Deum nihil esse medium, sed quicquid est aut bonum esse aut malum. Atqui superius concesserat esse quædam media, quales volebat esse ritus Legis *Mosaicæ*, qui non justificant quenquam, nec commendant quenquam Deo, & tamen qui eos observabat nihil faciebat illicitum. Nec tergiversari potest quod illic senserit de mediis apud homines, cum palam agat de his quæ nos commendant Deo, aut secus. Lege finem Cap. 223. Verùm hoc lemma prius dilutum est: ut est fides rudis & imperfecta, ita est & justitia imperfecta, qualis erat *Cornelii* Centurionis. Nam & fidem perfectam accepit ex doctrina *Petri*, & justitiam ex sacramento ac Spiritu Sancto. Jam da mihi quempiam Paganum, qui non audierit mysteria fidei, nec per eum steterit quo minus audierit, hoc tamen animo, ut cupiat quod optimum est discere, vivatque quantum potest pro naturæ ductu innocenter, non arbitror esse peccatum, quicquid ille fecerit, vel amans uxorem ac liberos caste educans, vel Reipublicæ bene consulens pro viribus. Sed hujus benefacta non conferunt justitiam Euangelicam, fateor, sed invitant Dei benignitatem, ut de suo addat quod deest naturæ viribus.

225. En aliud fulmen, *Omnes peccaverunt & egent gloria Dei.* De quo jam superius dissertum est à nobis. Hîc vociferatur: *Obsecro quid clarius dici possit? Da operarium liberi arbitrii an conatu illo suo peccet? Si non peccat, cur* Paulus *non excepit? Certe qui omnes dicit, neminem ullo loco, ullo tempore, ullo opere, ullo studio excipit. Si enim ullius studii aut operæ hominem exceperis, falsum* Paulum *feceris*, & cætera, quæ *Lutherus* fortiter quidem, sed magna detonat impudentia. Nihilo enim pudentius dicitur, omnes qui egent gloria Dei, omnibus suis actionibus ac viribus peccare, quam si quis dicat, omnes qui egent ope Medici, omnibus corporis partibus ægrotare. Atque hîc quo locus magis serviat dogmati, faciunt justitiam passivam & activam, gloriam activam & passivam, & accersitur Hebraismus, & interpretatur eos egere gloria Dei, qui non habent de quo glorientur apud Deum. Si gloriari est cum gaudio agnoscere donum Dei, etiam liberum arbitrium habet quod glorietur apud Deum: Si gloriari est sibi tribuere quod habet, ne justi quidem habent quod glorientur apud Deum. Quod autem provocat omnes, ut prodeat si quis ex animo possit dicere de re quapiam, quam per liberi arbitrii vires peregit, hanc scio placere Deo: ego proferam, qui cum sint in affectu peccandi, odioque habentes morbum animi sui, tamen eleemosynis, aliisque piis studiis ambientes gratiam Spiritus, possint dicere, Bona spe ducor fore, ut Deus misertus mei, sua gratia juvet conatus meos. Favet autem opinor qui respicit & adjuvat. Verùm exigit, ut certo pronuntiet ea placere Deo: Quod ni faciat, incredulitatis signum interpretatur, dubitare de favore Dei. Haud scio an quisquam justus certo pronuntiare possit, hoc aut illud quod egit acceptum esse Deo, etiamsi in genere certo credit, Deum non defuturum suis. Quod si justorum etiam fiducia cum tremore conjuncta est, id quod ante confessus est *Lutherus*, docens ex necessitate nasci timorem, ex incertitudine fiduciam, certo credimus hominem per fidem & caritatem justificari: Verùm an hic aut ille habeat verum donum fidei & caritatis, arbitror certo sciri non posse, nisi si cui Deus singulari patefecerit afflatu, quod accidit *Paulo*, qui dicit, *Scio cui credidi & certus sum*, &c. At ego novi pios homines qui sibi displicebant, quod per omnem vitam nunquam sensissent consolationem internam Spiritus, tantoque magis instabant precibus ac piis operibus, si quando Deus dignaretur infundere gratiam. Hos opinor *Lutherus* damnabit incredulitatis. Hæc cum sic habeant, falso concludit *Lutherus*, liberum arbitrium cum vacet hac gloria perpetuo incredulitatis crimine reum esse, cum omnibus viribus, studiis & conatibus suis.

Prodit aliud fulmen. *Justificati gratis per gratiam ipsius.* Hic exsultat. *Quid est hoc* gratis? *Quid est* per gratiam ipsius? *Si sunt merita, ubi gratis donata justitia? Ubi nunc sunt tutores liberi arbitrii?* Rursus accusatur misera Diatriba, quæ perpetuo sic causata sit: *Si non est libertas arbitrii, ubi meritis locus? Si meritis non est locus, ubi præmiis locus est?* Hactenus non omnino mentitur *Lutherus*, nisi quod ubi Diatriba sic loquitur, *Si nulla est arbitrii libertas*, hic recitat, *liberum arbitrium*, quasi sentiam simpliciter liberum. Deinde ubi Diatriba fatetur aliquod esse genus meritorum, sed quæ homo sibi non possit imputare, vel quia minimi momenti sunt, collata ad gratiam, vel quia summa rerum ex Deo proficiscitur, hic sic recenset, quasi sentiam merita, quibus ex pari debentur præmia. Cæterum quod annectit, *Cui imputabitur si quis justificetur sine meritis*, nusquam est apud Diatribam, sed *Lutherus* ex suo liberrimo arbitrio addidit, nisi malit dici servum illi qui pater est mendacii. Imo Diatriba tota disputatione vitat hoc, ne salus meritis imputetur humanis, sed totum gratiæ. De damnatis rogat, cui debeat imputari pernicies, si nulla est arbitrii libertas, sed mera necessitate fiunt omnia. Quod si meritum congruum accipiamus pro indignitate quadam hominis, quam Dei benignitas acceptat, ex qualicunque nisu virium nostrarum, & meritum condignum pro officiis utcunque præstitis auxiliante gratia, non pugnat cum meriti vocabulo gratis donata justitia, & gratis donata salus. Pone mihi duos egenos, quorum alter ferox sit & intemperans in ipsa etiam inopia, alter sobrius & quicquid nancisci potest bene collocans, Rex hunc ditat, illum relinquit in egestate: cui dedit, utique gratis dedit, & digno dedit, licet non promerito: & cui non dedit, non sine causa non dedit. Dignus enim beneficio dicitur qui alacriter accipit, qui bene utitur, qui meminit, qui gratias agit. Hoc illi pro meritis imputatur. Quod si verum prædicat *Lutherus* nullum esse prorsus meritum, multa sunt in sacris Scripturis mendacia, cum illic toties probentur merita piorum, & impiis exprobrentur merita malefactorum. Nam quod *Lutherus* merita vertit in promissa, ridendum est potius quam confutandum. Servus Euangelicus, qui lucratus est quinque talenta, totum lucrum debet Domino qui sortem dederat. Hactenus dignitas quædam est, quia sors data est illi, quem sciebat bene col-

collocaturum. Jubetur intrare in gaudium Domini. Hic & præmium gratuitum est, cum tamen dignitas probetur. Quemadmodum homines dignis benefecisse dicuntur, qui gratis ac beneficio bene utentibus dederunt, cum dederint nihil promeritis: Ita Deus qui novit hominis dignitatem, antequam exitus spectetur, dignis impartit gratiam, indignis adimit etiam quam dedit. Hæc dici possint etiamsi quis repente ex Paganismo, vitaque contaminatissima vocetur ad gratiam. Nunc in multis dignitas hæc etiam præcedit, ut in *Cornelio* Centurione. Alioqui cur narrantur preces illius & eleemosynæ adscendisse in conspectu Dei? Hoc igitur meritorum genus non pugnat cum gratuita donatione. Ubi vero Diatriba dixit, per conatum hominis perveniri ad salutem? Dixit inesse naturalem quendam ad honestatem sive ad felicitatem conatum sive nixum, sed imperfectum & inefficacem absque gratia. Depravat & illud, quod Deus hunc propter conatum respicit, illum non conantem contemnit. Imo Deus offert se omnibus, quod in ipso est, sed ei qui se præbet gratiæ, non frustra se offert ei qui se avertit, frustra oblata est gratia. Neque negat Diatriba nonnunquam à Deo vocari, neque conantem, neque cupientem: sunt enim variæ vocationes Dei. *Æthiopem* vocavit, sed redientem ab adoratione, sed versantem in *Esaia*, *Paulum* vocavit sævientem ac spirantem minas cædesque. Quosdam paulatim præparat suo Spiritui. Quid autem hoc est quod colligit, dicens: *Nonne Deum respectorem operum, meritorum ac personarum faciunt?* De meritis & operibus respondeat *Paulus*, qui certantibus promittit brabium, qui pollicetur cuique præmium pro factis, id est, prout gessit in corpore. Quomodo personarum respector dicitur Deus, si dignos secernit ab indignis? Imo potius erit respector personarum, si hunc servet, illum conjiciat in gehennam, nec hujus nec illius merito, sed quia sic illi visum est. Cum enim omnes æquet in injustitia, quid est quod hos trahit, illos non trahit, nisi quod huic personæ favet, illi non favens? Jam fatetur aliquoties hominis voluntatem cooperari gratiæ: Quod si non est absurdum, si voluntas velut adjuvat gratiam cooperantem, quid absurdi sit, si voluntas hominis præbeat sese velut adnitens gratiæ præparanti? Hæc non obstant quo minus totum sit gratuitum quod agitur. Sine voluntatis assensu nemo servatur, nec ideo voluntati debemus salutem. Nec enim sequitur, sine hoc non eris salvus, ideo per hoc assequeris salutem. Fatetur Deum operari in nobis, non sine nobis: Illud nostrum ni accederet, non essemus salvi, nihilo secius totam salutem debemus gratiæ. Si nihil ibi nostrum est, sine nobis operatur Deus in nobis. Sin est aliquid nostrum, quod approbet Deus, cur in recipienda gratia non possit esse nostrum aliquid, & quemadmodum hic voluntas cooperatur gratiæ justificanti, ita illic cooperetur gratiæ præparanti ad justitiam? Quid autem sentiunt qui inducunt meritum congruum, opus aliquod quod invitet Dei benignitatem absque ulla gratia peculiari? Hoc à Diatriba nusquam est dictum, & si dictum esset, nihil erat periculi. Multo minus hoc dixit, ullum opus extra gratiam factum, idem efficere quod efficit meritum condignum.

227. Sed tota hac disputatione *Lutherus* confundit & suas & aliorum opiniones. Si destinarat omnes tueri quas impugnat Diatriba, tueri debebat etiam *Carolstadianam*: si suam duntaxat, nihil aliud defendendum erat, quam omnium rerum necessitas, & nullum omnino esse liberum arbitrium, nec ad bonum, nec ad malum. Si refellere volebat opinionem Scholasticam, quam Diatriba non suscepit tuendam, cur exagitat illam tot convitiis, velut, *Diatriba quidem non est impia, sed loquitur & facit solum quod impius.* Jam sic conferimur cum *Pelagianis*, ut discedamus illis deteriores, idque duplici nomine: Primum, illi simpliciter asserebant meritum condignum, nos idem docentes fucis verborum imponimus, distinguentes meritum congruum & A condignum. Deinde quod gratiam Dei longe minoris æstimamus quam *Pelagiani*. Siquidem illi magnum quiddam tribuebant libero arbitrio quod gratiam promerebatur, non pusillum quiddam, quod tamen gratiam eandem emereatur. Ut ad has verborum præstigias paucis respondeam, Si *Pelagianus* dixisset, quod opinor sentire Theologos, gratiam Dei nulli deesse, qui præstet quod in ipso est, & hoc ipsum, quod vicissim ad gratiam invitantem connititur, illi per Dei benignitatem ad meritum quoddam imputari, non fuisset damnatus; & si hæc distinctio condigni & congrui tum inventa fuisset, fortasse vitasset anathema, quod ad hunc quidem articulum attinet, si modo meritum condignum repudiasset. B Hoc ad priorem calumniam. Ad alteram respondeo, nos non elevare magnitudinem gratiæ divinæ, sed potius exaggerare inæstimabilem Dei bonitatem, quæ tantillum quod hominis imbecillitas præstare queat, boni consulat, quodque deest de suo suppleat. Fatemur esse verba clarissima, gratis justificari, &, si ex operibus, jam non est gratia, cæteraque permulta quæ legimus apud *Paulum*, sed hæc clarissima tenebant memoriter, qui nonnihil tribuerunt libero arbitrio. Verùm hæc quoniam dicta sunt adversus Judæos pro Gentibus, juxta materiam subjectam debent intelligi, nimirum venientibus ad Euangelium, gratiam non dari veluti debitam Legis C operibus, quæ Judæi conabantur Gentibus imponere, puta circumcisionem, discrimina ciborum ac dierum, aut alioqui recte factis: Quod si fuisset, nec Judæi fuissent admissi, qui potissimam Legis partem non observarant, nec Gentes, qui vacui bonorum operum ab idololatriis & scortationibus veniebant ad Euangelium. Ita gratis dari dicitur, quod datur absque illis operibus, sine quibus Judæi negabant dari gratiam. Non tamen consequitur, in quibusdam aliqua non potuisse præcedere, quæ gratiam invitarent.

Hæc dissimulans *Lutherus* aerem verberat, eadem opera dissoluta sunt quæ congerit proximo Cap. Sublatis enim columnis corruit quicquid superstruxit. Quod D autem rursus insultat universis Ecclesiæ Doctoribus, qui in tam clara *Pauli* luce cæcutierint, ne nullum meritis locum relinquerent: Imo pia religione divinarum Scripturarum non sunt ausi inducere rerum omnium absolutam necessitatem, quam ne Philosophi quidem saniores approbarint, præsertim cum in Litteris divinis toties viderent factam mentionem, meritorum, præmiorum, operum mercedis, brabeorum, certaminum, & coronarum. *Lutherus* igitur illis non oculatior est, sed audacior. Nec *Abrahæ* exemplum subvertit liberum arbitrium. Nam Apostolus illud produxit adversus Judæos, contendentes ex Gentibus non admittendos ad Euangelii gratiam, nisi circumciderentur, E reliquasque Legis ceremonias observarent, velut illis esset imputanda salus. Quoniam autem *Abraham* nondum circumcisus, quod erat Legis signaculum, meruit à Deo justitiæ laudem ob fidem, colligit & Gentes per eandem fidem absque circumcisione posse justificari. Judæi plurimum tribuebant *Abrahæ*, quo Patriarcha magnopere gloriabantur. Nec erat aliud exemplum insignioris fiduciæ, qui præter spem in spem credidit, & ita constanter credidit, ut jussus non cunctatus sit immolare filium unicum *Isaac*, in quo residebat omnis spes posteritatis. Hoc igitur adfert in medium, simul ut Judæis obturet os, & Gentibus addat fiduciam. Quod autem *Lutherus* id quod de riti- F bus Legis, aut externis operibus dictum est, torquet ad omnes hominis actiones, suo more facit parum pudenter. Nam hoc ipsum quod *Abraham* credidit Deo, opus erat, nec tum primum *Abraham* cœpit credere Deo, sed tum editum est nobis evidens exemplum fidei. Quid igitur hîc agit *Paulus*? ut ostendat, opera Patriarchæ omnia fuisse ingrata Deo, priusquam illi quod credidit Dei promissis imputatum sit ad justitiam? Nequaquam: nam & ante crediderat *Abraham*, & Deo grata erant illius opera, sed ostendit illius fiduciam

ciam adeo placuisse Deo, ut per hanc incircumcisus & nullis *Mosaicæ* Legis observationibus commendatus mereretur justi titulum, idque suffragio Dei. Omitto quod identidem nobis occinit, quicquid justum non est, id esse damnabile, & ira dignum, nec agnoscens actiones medias, nec justitiam moralem aut imperfectam. *Sed operanti*, inquit, *imputatur merces secundum debitum; credenti imputatur fides ad justitiam. Paulus* sentit de Judaico operario, qui securus de fide deque caritate, sic exercebat opera Legis, quasi per illa daretur salus. Credenti vero incircumciso, ideo dicitur imputari justitia, quod gratis condonantur peccata: nec enim fides confert justitiam si desit caritas, sed fides primus aditus est ad justitiam. Id confirmat testimonium *David*, *Beatus vir, cui non imputabit Dominus peccatum*, hoc est, cui per fidem gratis condonata sunt crimina. Id evidentius declarant quæ sequuntur: *Quomodo ergo reputata est, in circumcisione, an in præputio? Non in circumcisione, sed in præputio.* An non hæc dilucide commonstrant *Paulum* agere de Legis cæremoniis, aut certe externis operibus, quæ sine fide & caritate præstari possunt apud homines? Sed *Paulus* distinguit operantem à credente. Verùm, sed operantem Judaice, sine caritate, cum fiducia operum corporalium, quales nimium multos habet & hodie Christianismus, & credentem Christiano more, nimirum fide, quæ per dilectionem operatur. Ex his facile diluuntur, quæ magnifice disserit hîc *Lutherus*. Nam properandum est, ne nullus sit voluminis modus.

230. Nec in proximo Capite quicquam adfert novi, præter asseverationes, jactans nescio quod agmen validissimorum argumentorum si proferre liberet, ac propemodum minitans se totum *Paulum* perpetuo commentario sic interpretaturum, quemadmodum hæc interpretatus est. Sed eadem opera nobis interpretari poterit *Homerum* ac *Virgilium*.

231. Quod proxime sequitur Caput præter verborum ampullas, ac strenuas asseverationes, & hyperbolicas exaggerationes jam toties auditas ac rejectas nihil habet, eoque non morabimur his recitandis aut refellendis lectorem. Jactat jam dudum partam victoriam, quam ni fatemur, paratus est totum *Paulum* in nos instruere, quod bonum atque commodum sit, si quis permiserit, ut Scripturas solus suo arbitratu interpretetur, rejectis omnium sententiis. At ni me mea fallit opinio, quemadmodum *Paulus* magna vehementia pugnavit adversus fiduciam operum humanorum, cum per hanc videret Euangelii gloriam periclitari, ita si nunc videret plerosque ob negatum liberum arbitrium, & inductam omnium rerum absolutam necessitatem, vel desperare, vel securos vivere, quasi nihil referat bene operentur an male, modo sibi persuadeant Deum pro peccatis hominum dedisse pœnas, omnibusque donaturum vitam æternam qui credunt ipsi, majore vehementia tueretur liberum arbitrium & attolleret naturæ vim in homine relictam, quod facit, dum Philosophis exprobrat suam impietatem. Pergit urgere nos duobus *Pauli* verbis, carnis & spiritus. *Paulus* Rom. VIII. scribit: *Vos in carne non estis, sed in spiritu, si tamen Spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus.* Ex his verbis colligit omnes esse in carne, qui Spiritum *Christi* non habent, & esse Satanæ, qui *Christi* non sunt. Donamus hoc etiam, sicut *Lutherus* alibi docuit, omnes quantumvis justos, simul esse sub regno Spiritus & Satanæ, quod in his etiam concupiscat caro adversus spiritum, & spiritus adversus carnem. Sed perimit liberum arbitrium quod sequitur, *Qui in carne sunt Deo placere non possunt*, & quod præcedit: *Prudentia carnis mors est, prudentia autem spiritus vita æterna.* Et, *prudentia carnis Legi Dei non est subjecta: nec enim potest.* Quid si respondeam hæc pertinere ad Judæos gloriantes in littera Legis, spiritu vacuos? Hinc enim cœpit hic sermo, quanquam *Paulus* suo more videtur & longius protrahere disputationem, in ea quæ finitima sunt

A huic materiæ. Sed quid hinc colligit *Lutherus*? Liberum arbitrium quoniam in carne est, non posse suis viribus assequi spiritum? Id fatemur maxime. Impium esse quicquid conatur? Hoc jam ostendimus falso colligi. Nihil boni facere? Jam distinximus boni vocabulum. Nec absurdum sit, si quis male faciens hactenus dicatur placere Deo, ut judicetur idoneus capiendæ gratiæ. Nam Reges quos conspexerint magna vi fideque dimicasse pro dominis suis quamvis improbis adversus ipsos, tamen conantur sibi conciliare, sperantes fore, ut simili fide studioque pugnent pro ipsis. An *Paulus* persequens Ecclesiam Dei peccarit, nunc non definio. Lex præcepit ut si quis exstitisset Pro-

B pheta, qui diversa doceret à Lege, tolleretur è medio, *Christum* docentem aut edentem miracula non viderat, Apostolos non audierat, sed acceperat *Jesum* quendam Legis perniciem molientem à Sacerdotibus, Scribis, Pharisæis, Senioribus & populo, magno consensu captum, accusatum, convictum, damnatum & sublatum in crucem: Hujus superesse discipulos eadem molientes. Affectus erat pius, error erat in personis & re. Verùm ut maxime peccarit, quod ipse agnoscit, tamen ex hoc errore Deus judicavit illum fore strenuum Euangelii propugnatorem. Quemadmodum in muliere abortus non est bonum opus naturæ, spem tamen facit fœcunditatis: & erubescere adolescentem virtus non

C est, arguit tamen indolem aptam virtuti. Rejicit interpretationem *Origenis* de homine secto in tres partes, spiritum, animam & carnem. Verùm cum constet hoc à *Paulo* factum, exponat nobis, quæ sit illa tertia pars hominis, cum ipse nolit esse plures duabus. Somniat *Origenes*, quia non probat quod interpretatur, & *Lutherus* sua probat adferens tam violentas interpretationes. An asseverare probare est? Non potest arbor mala fructus bonos facere. Si fructus sunt opera hominis, *Lutherus* docet, ne justorum quidem opera esse bona. Et bonos fructus appellat, non quomodocunque bonos, sed Euangelicæ bonitatis, quos fatemur

D per liberum arbitrium præstari non posse, citra gratiæ præsidium. Si mali dant bona dona filiis suis, num ideo peccant adulteri, dum filios suos alunt juxta naturæ Deique legem? Quemadmodum igitur quidam boni dicuntur, non quod præditi sint perfecta virtute, sed quod aliquousque ad probitatem accesserunt: Ita Dominus apud *Luc.* XI. malos appellat discipulos suos, non quod essent extremæ malitiæ, sed quod imperfecte essent boni. Etenim si de malis & impiis sensisset, non addidisset, *quanto magis Pater vester cœlestis de cœlo dabit Spiritum bonum petentibus se?* Quorsum autem hîc attinet illud: *Omne quod non est ex fide, peccatum est*, Loquitur enim illic *Paulus* de iis qui

E vescebantur carnibus reclamante conscientia. Peccat autem quisquis id facit quod, tametsi non est peccatum, tamen ex infirmitate conscientiæ judicat esse peccatum. Hoc testimonium alio loco tempestivius citari poterat.

Rursum quod citat ex *Esa.* Cap. x. cum sit LXV. *Inventus sum à non quærentibus, palam apparui iis qui me non interrogabant*, quid facit adversus liberum arbitrium? Lex *Christum* promiserat Judæis: ab his repulsa gratia demigravit ad Gentes, à quibus non exspectabatur. Id magis adstruit liberum arbitrium: Judæi repulsi sunt, quod excæcati pravis cupiditatibus, oblatam gratiam adspernati sunt, utique per liberum ar- 233.

F bitrium: Gentes quoniam per ignorantiam errarant, audito verbo gratiam amplexi sunt, nimirum libero arbitrio gratiæ veluti respondente. Porro quod ad singulos homines attinet, & inter Judæos & inter Gentes erant qui quærebant Dominum, hoc est, qui sic vivebant ut essent capaces venturæ gratiæ. Itaque si *Lutherus* sentit quæri Dominum ab iis, qui se præparant gratiæ, & Judæi viventes juxta Legem quærebant Dominum, quod hîc dicitur, pertinebit pariter ad universos homines, quorum nullus quæsivit gratiam, sed oblatam & non quæsitam accepit. Nunc Prophetæ di-

dictum duas habet partes, quarum altera pertinet ad Judæos incredulos, altera ad Gentes obtemperantes Euangelio. Quod enim ait, *Ecce ego, ecce ego ad Gentem quæ non invocabat nomen meum*, de Gentibus dictum est. Quod sequitur, *Expandi manus meas tota die ad populum incredulum*, ad Israelem pertinet, etiam exponente *Paulo*. Verum est paucos ex Scribis ac Pharisæis, paucos ex Philosophis obtemperasse Euangelio; quod suis viribus asserebant sibi justitiam: in culpa non fuit liberum arbitrium, sed malæ cupiditates, quæ liberum arbitrium magis in illis obfuscarant quam in aliis. De *Paulo* jam diximus. Pio ferebatur affectu, simplici laborabat errore, quem solo admonitu posuit, *Christus* illum repente vertit in agnum ex lupo, at non idem facit in omnibus: plerosque paulatim allicit, ac format ad gratiam. Non erat similis error in Scribis ac Sacerdotibus. Proinde quod ait in Judæis plurimum esse quod libero arbitrio tribuatur, in Gentibus nihil esse quod tribui possit, utrumque dictum est ὑπερβολικῶς. Nam & inter Gentes erant qui naturaliter quæ legis sunt faciebant, qui ad justitiam ac felicitatem enitebantur, & inter Judæos erat crassissima ignorantia, cum perversitate conjuncta, qui videntes non videbant, & audientes non audiebant.

234. Post hæc ex *Joan.* 1. profert nobis terribilem vocem, *mundum*, quæ vel una sufficiat ad internecione delendam universam liberi arbitrii cohortem. Negari non potest in litteris Euangelicis *mundi* vocabulum aliquando sonare, totam hanc terræ sedem; unde jubentur Apostoli ire in mundum universum & prædicare Euangelium omni creaturæ. Et hoc ipso loco, *In mundum venit, & mundus per ipsum factus est*. Interdum pro hominibus rerum fluxarum amatoribus magis quam cœlestium: *Vos de mundo non estis. Ego elegi vos de mundo*. Verùm quid hîc per *mundum* putas intelligi, cum ait, *Et mundus eum non cognovit*? Hominum genus. Esto, Quid mirum si lux naturæ non comprehendit illam lucem, quam vix Angeli comprehendunt, in uno homine divinam naturam cum humana conjunctam: hominem natum ex Virgine, tres Personas unum Deum: Unius peccato mortalium universum genus damnatum, Unius morte redemtum: Hanc lucem fateor non poterat assequi liberum arbitrum, neque mundus ille Dei Spiritu destitutus. At non ideo protinus nihil videt liberum arbitrium, id quod ridicule colligit *Lutherus*, *Mundus odit Christum*, *Mundus totus in malo positus est*. *Mundus*, id est, *liberum arbitrium est sub regno Satanæ*. Multo rectius *Ambrosius* exponit in Libris *de vocatione Gentium*, hanc vocem, nimirum *mundum*, esse vocabulum generale, complectens universum hominum genus ex bonis, mediocribus, malisque conflatum, sed ita ut maxima portio sit malorum: itaque Scripturarum idiomate de mundo prædicari, quod in vulgus hominum competit. Unde & in tabernaculo erat sanctum, quod appellabatur κοσμικὸν, id est, *mundanum*, quod non Judæos solum ac proselytos, sed quamvis nationem reciperet. Itaque cum dicitur *mundus in malo positus*, intelligitur vulgus hominum esse tale: & *quicquid est in mundo concupiscentia carnis est, aut superbia oculorum, aut superbia vitæ*, quia tales sunt plerique mortalium, etiam hodie, tunc multo magis. Ita *Jesus venit in mundum*, quem condiderat, *& à mundo agnitus non est*, non quod à nullis, sed quod à paucis. *Venit in propria*, hoc est, ad nationem Judæorum, *nec à suis agnitus est*, non quod nulli Judæi crediderint, sed quod perpauci præ turba non credentium. Selegit Apostolos è mundo. Si mundus totus est osor Dei, num tales erant omnes Apostoli priusquam à *Christo* vocarentur? Crassi erant, impii non erant. Multa ignorabant, at non oderant *Christum*. Qualis erat & *Nathanael* & *Nicodemus*, qui per Legem servari poterant si *Christus* non advenisset. Sed sevocavit Apostolos à promiscua crassaque multitudine, quemadmodum antea semoverat Judæos à reliquis nationibus, ut redderet sibi populum peculiarem, cum & in Gentibus essent accepti Deo, & inter Judæos impii, & inter Apostolos repertus sit *Judas*.

Habes *mundi* bene tortum vocabulum. *Quotquot acceperunt eum dedit eis potestatem filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine ejus, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt*. 235

Hîc promit nobis novam & inauditam interpretationem. *Sanguines* interpretatur Judæos, qui noluerint esse filii regni, quod gloriarentur se prognatos ex semine Prophetarum: *Voluntatem carnis*, studia populi, quibus in Lege & operibus exercitati sunt, nimirum carnales & Spiritu vacui: *Voluntatem viri*, generaliter omnium studia, sive sint in Lege, sive sine Lege, puta Gentium & quorumlibet hominum: ut hic sit sensus, nec nativitate, nec studio Legis, nec ullo alio studio humano fieri filios Dei, sed solum nativitate Dei. *Si igitur*, inquit, *non nascuntur carne, nec educantur Lege, nec parantur ulla hominis disciplina, sed ex Deo renascuntur, manifestum est, liberum arbitrium nihil valere*. Atque hîc quoque accersit ab Hebræis suppetias, qui *virum* accipiunt pro quocunque homine, sicut *carnem* per antithesin pro populo sine spiritu. *Voluntatem* autem dici pro summa vi in hominibus, nempe pro principali parte liberi arbitrii. Macte istius animi esto, *Luthere*! Sic interpretare Scripturas, & viceris. Quid autem sibi vult illud verbum *puto*? Num sic loqui decet eum, qui negat in Scripturis quicquam obscurum esse, quique se profitetur habere Spiritum Christi? Quod si hæc non non ex animo loquitur, ac sibi quoque displicens adjecit modestiæ causa *puto*, ubi est illa victoria, quam ex *Joannis* verbis sibi pollicebatur? Ad hæc, ubi est illa simplicitas, quam à nobis exigebat, qui hîc tantum troporum invehit, nulla prorsus necessitate, tantum quia sic expediebat ad causam quam agit? Cui non perspicuum est, hîc *Joannem* discrevisse nativitatem spiritualem, qua nascimur per adoptionem filii Dei, à nativitate carnali, qua nascimur homines ex hominibus juxta communem naturæ legem. Cur hîc displicuit *Augustinus*, qui *sanguines* interpretatur semen maris ac fœminæ, aut si non placet seminis vocabulum, materiam unde coalescit fœtus: CARNEM fœminam, *virum* maritum, *voluntatem*, utriusque complexum. Ante torserat nos hoc verbo *fieri*, inde colligens hominis voluntatem nihil agere in hac renascentia, cum ex his verbis sacri probatique Doctores, quorum est *Chrysostomus*, demonstrent liberum hominis arbitrium & ad ipsam renascentiam, & ad tuendum adoptionis honorem nonnihil agere. Quærit enim, cur Euangelista maluerit dicere, *Dedit eis potestatem filios Dei fieri*, quam *dedit eis filios Dei fieri*. Sic enim potius loquendum erat, si tam renascimur sine nobis, quam nascimur sine nobis. Nam sermo vehementer absurdus fuerit, si quis dicat, *Ago gratias Deo, qui dederit mihi potestatem fieri hominem potius quam equum*, sed *qui me fecerit hominem potius quam equum*. Respondet autem tribus de causis ita loqui maluisse: Primum ut potestatis à Deo datæ nomine declararet, eum honorem à nemine posse nobis intercludi, nisi nosipsi intercluserimus. Datam autem esse omnibus summis juxta & infimis. Deinde quo significaret eam gratiam non temere neque citra nostram operam nobis infundi, sed cum ipsi volumus, inquit, tum eam inquirimus: in nostra enim potestate est, filios Dei fieri. Quippe nisi promtum ad eam accipiendam animum exhibeamus, neque divinum ad nos munus accedit, neque quicquam in nobis operatur. Ubique igitur non violentum, non coactum, sed voluntarium penitus & liberum ostendit arbitrium. Postremo quod Deus nobis per baptismum largitur remissionem omnium peccatorum. Cæterum ut persistamus in innocentia, nec in pristinas sordes revolvamur, nostræ virtutis ac studii sit. Ne mihi protinus hîc *Chrysostomum* sacrilegum faciat, mox ostendemus pie dictum fuisse, si quod ille sensit interpretari malimus, quam ex verbis calumniam texere. Poterat *Joannes* brevius dicere, *Qui non ex humano coitu, sed ex Deo nati sunt*. Verùm dum quasi depingit coitum maris ac fœminæ, subindicat similitudinem in renascentia spirituali.

Neque enim nos proprie nascimur ex Deo, cum ex Deo nihil proprie nasci possit, nisi Deus, quemadmodum ex homine nihil nascitur, nisi homo. Verùm dum commemorat semina, dum voluntatem viri & fœminæ, verecunde subindicat in renascentia complexum quendam esse gratiæ & liberi arbitrii: gratiam quidem esse superiorem, cæterum sine nostræ voluntatis assensu, non fieri conceptum hunc spiritualem. Fortassis & illud indicat, non subito fieri filios Dei, sed primum datur potestas oblata per verbum gratiæ, quam si mutuo complexu receperimus, tum infundi Spiritum, in quo clamamus, Abba pater. Nec ideo potest homo sibi vindicare gratiam, quam non habuisset, nisi fuisset oblata gratis, sed non datur invitis, nec aversantibus.

236. Sequitur, *de plenitudine ejus accepimus omnes, & gratiam pro gratia.* Rursus hic adducit novam interpretationem, *gratiam*, id est, nullo merito studiove, sed pro gratia *Jesu Christi*, quemadmodum & *Paulus* Rom. v. *Gratia Dei & donum, in gratia unius hominis Jesu Christi.* Quid his verbis agit *Paulus*? Quid, nisi gratiam Euangelicam omnibus collatam, per *Christum* redemtorem? Hoc nemo negat Christianus. Nam hic *in*, usurpatum pro *per*, declarant quæ sequuntur: *Si enim unius delicto mors regnavit per unum, multo magis abundantiam gratiæ & donationis & justitiæ accipientes in vitam regnabunt per unum Jesum Christum.* Non igitur hic ostenditur nova gratia, per quam confertur gratia: sed indicatur auctor gratiæ ex quo fluxit, & minister gratiæ, per quem fluxit ad omnes homines, unde & abundantiam appellat, quod largissime per *Christum* effusa sit in omnes nationes. Porro *Joannes gratiam pro gratia* dixit, non significans geminam gratiam, sed aliter datam, quemadmodum *Paulus* dixit, *ex fide in fidem.* In Lege fides erat promissionum, in Euangelio fides exhibitorum. Sic in Lege erat gratia ex *Christo* exspectata, in Euangelio ex *Christo* exhibito, illa parcior, hæc uberior. Et tamen fatemur donum hoc à Deo per *Christum* nobis gratis donatum: non quod nulli fuerint, qui quicquam boni fecerint, sed quod in admissione ad Euangelium non spectarentur merita vitæ prioris, modo promto animo reciperetur oblatum donum. Quoties autem *Paulus* utitur his verbis, *gratia* & *gratis*, non opponit libero arbitrio complectenti gratiam oblatam, sed Judæorum insolentiæ, qui freti suis operibus, putabant otiosam esse gratiam. Jam quod addit Diatriben cum Sophistis dicere, & nos nostro conatu Dei gratiam impetrare, & ad illam recipiendam præparari, licet non de condigno, sed de congruo, tropus est, qui Græce dicitur ψευδολογία. Hanc opinionem recensui, non defendi. Reliqua destomachatio, qua vociferatur nos negare *Christum* sceleratius quam *Pelagianos*, nihil ad nos pertinet, cum ex loco perperam exposito nascatur.

237. Profertur tandem nobis *Nicodemus* ad subruendum liberum arbitrium. Si liberum arbitrium est caro, impietas, odium Dei, & quid non? nequaquam est aptum exemplum *Nicodemus*. Nam eum arbitror in eo statu fuisse, ut servandus fuerit etiamsi tum non venisset *Christus*. Nec mirum si non intelligebat arcanam *Christi* doctrinam vi liberi arbitrii, quam soli Prophetæ aut prophetico afflati Spiritu intelligebant. Verùm ea cognitio non requirebatur à vulgo Judæorum: & haud scio, an Prophetæ singula tam dilucide noverint, quam *Christus* adveniens suis aperuit. Proinde quod multa commemorat, quæ mundus nullis naturæ viribus assequi potuerit, verissima loquitur, & nobis assentientibus prædicat: Verum per hæc non efficit, quin homo per liberum arbitrium, & multa perspiciat, & nonnihil etiam
238. conari possit invitante gratia. Nectit alium syllogismum, *per contentionem* vere contentiosum: *Christus*, inquit, *per contentionem*, hoc est, ad distinctionem contrariorum, *dicitur*, via, veritas, & vita, *proinde quicquid non est* Christus, *error est, mendacium est, mors est. Quod ni concedimus,* Christum *facimus supervacaneum, qui venerit homini redimendo, qui liberum arbitrium habebat sanum, injustum facimus, qui totum hominem damnet, cum præstantissima sui parte sanus esset.* Requiram à *Luthero*, ut mihi respondeat, an Dialectica sit methodus, hoc est, via ad inveniendum verum. Si negabit, reclamabit omnis Scholarum chorus: Sin fatebitur, aut fatebitur Dialecticam esse *Christum*, aut concedet aliquam esse viam, quæ neque sit *Christus*, neque sit error. Monstrat hoc Dialectica, necessario verum esse, quod homo sit, idem esse animal. Rursus quod animal non sit, nec hominem esse. Habent Mathematici certissimas ac demonstrabiles veritates, quarum nulla *Christus* sit, neque tamen mendacium. De vita nihil attinet disputare: *Christus* lux est, igitur tenebræ sunt, quicquid *Christus* non est? Pharisæus ille *Lucæ* x. qui tentabat Dominum, interrogavit quod esset maximum mandatum, quomodo laudatur à *Christo*, quod recte respondisset, si falsum erat quod respondit? Et quomodo cernebat, si totus erat tenebræ? Dicet hoc illi per Legem fuisse patefactum, non per liberum arbitrium. Esto, sed unde novit hoc esse mandatum omnium maximum inter tam multa mandata? Hoc certe per liberum arbitrium perspexerat. Quid multis? Si tenebræ sunt quicquid *Christus* non est, cur ipse *Lutherus* probat in calce hujus voluminis Scholasticorum distinctionem de luce naturæ, gratiæ & gloriæ? De Philosophis jam dictum est, qui teste *Paulo* per lumen naturæ perspexerunt Dei virtutem ac sempiternam illius divinitatem, & tamen in eis non erat *Christus*, quemadmodum nec in tentatore Legisperito. Sed quid attinet de Philosophis dicere, cum Dæmones impii tanta polleant rerum cognitione, qui & credant, ut etiam contremiscant, & in his certe nulla portio residet, nisi quod erat naturæ. Reliquam argumentationem jam ante refellimus. Non statim sanum est, quod aliquid habet non obnoxium morbo. Nec statim supervacaneus est Medicus, si febricitans careat podagra. Et si quid valet liberum arbitrium in amplectenda gratia, non statim potest sibi dare salutem. Nec injustus est judex si damnet parricidam, qui tamen non commiserit adulterium. Meræ verborum turbæ sunt hæc. Nec ideo stellæ tenebræ sunt, quia Sol lux est mundi. *Christus* unica via est ad æternam felicitatem, quæ nihil habet erroris. Solus est æterna veritas, quæ nec falli potest, nec fallere. Solus est vita, per quem solum contingit totius hominis immortalitas.

Hæc mihi videtur adjecisse, quo liber cresceret coro- 239.
nide, ut vix unquam novit desinere, manumque de tabula tollere. Mirum enim quam hic φλυαρεῖ verbis nugalibus: *Qui credit in eum, non judicatur: qui non credit, jam judicatus est, quia non credit in nomen unigeniti Filii Dei. Si liberum,* inquit, *arbitrium est de numero credentium, non eget* Christo; *Si non est, damnatum est: Si damnatum, igitur & impium: Si impium, non potest ad pietatem conari.* Non excutiam hic, quod ante dixit hominem etiam immerentem damnari, quemadmodum & immerentem servari. Quod si impietas est perversus affectus in Deum, quemadmodum pietas est religiosus affectus in Deum, quid dicet de infantibus, qui decedunt absque lavacro regenerationis, certe perversum affectum non habent, & tamen damnantur. Verùm ne his παρέργοις moremur tempora lectoris, *Joannes* illic agit non de quavis credulitate, sed de fide in Filium Dei. Hanc quoniam liberum arbitrium non poterat assequi, nec Deus imputabat. Constat enim plurimos fuisse Judæos, qui non noverunt Filium Dei, licet exspectarent *Messiam* quendam Judaicæ gentis redemtorem; plures autem qui non noverunt Spiritum Sanctum: hæc fides nunc à nobis exigitur, quibus Scripturis, prædicatione, miraculis, & Orbis consensu sufficienter persuasum est. Alioqui multa credunt homines per liberum arbitrium, Deum esse, & esse æternum, initii juxta ac finis expertem, immensum, incomprehensum, omnia moderantem, simplicissimum, omnipotentem, quo nihil majus meliusve nec sit, nec esse possit. An non hæc est aliqua fidei pars? Credidere Gentes Deum esse malorum ultorem, & remuneratorem piorum. Huc usque pervenit

nit humana ratio, ad mysteria Christianæ fidei pervenire non potuit absque gratia. Cernit itaque ratio, credit ratio, expedit voluntas aliquousque summum bonum, sed absque gratia non pertingit ad æternam salutem, nec in Paganismo, nec in Judaismo, nec in Christianismo. Itaque neque nihil potest liberum arbitrium, & opus est gratia. Pergit, *Omnis homo mendax, ait Scriptura. Quid liberum arbitrium? Scriptura*, inquit, *mentitur. Quin homo non est mendax optima sui parte, id est, ratione & voluntate, sed tantum carne & sanguine, & medullis, ut sic illud totum, unde nomen habet homo, scilicet ratio & voluntas, sit sanum & sanctum.* Quantum isti fuit otii, dum talibus næniis expleret chartas! Quid est, *Omnis homo mendax?* An quicquid complectitur homo naturæ viribus, mendacium est? Quid insanius? Quid igitur? Nimirum illud, Solus Deus in promissis fallere non potest, Omnis autem homo potest, quia sæpe mutat voluntatem, sæpe non est facultas præstandi quod recepit. Quando vero desinet occinere nobis impudens mendacium, quod totam hominis rationem ac voluntatem faciamus sanam & sanctam? Toties contrarium dixit Diatriba, tamen videtur sibi perquam salsus, hujusmodi nugis lasciviens, carne, sanguine, & medullis. Miræ vero facetiæ, quæ scribantur ab homine, qui se jactat habere Spiritum *Christi!* Sed valeant hæc scurrilia.

240. Revocat illud toties decantatum *Joannis* III. *Non potest homo accipere quicquam, nisi fuerit ei datum de cœlo.* Vides prostratas liberi arbitrii vires. Cum ait, *non quicquam*, excludit omnia. Si nos urgeat verbis simplicibus, fatemur & nos hominem nihil habere quod non acceperit à Deo. Verùm hîc Baptista non loquitur de quolibet rerum genere, sed de auctoritate baptizandi ac remittendi peccata. Cum enim cœpisset baptizare *Jesus*, ac prædicare regnum Dei, quod prius fecerat *Joannes*, hujus discipuli humano quodam affectu faventes suo præceptori, nec adhuc de *Jesu* sentientes ut illo dignum erat, renuntiant ei dicentes, *Rabbi qui erat tecum trans Jordanem, cui tu testimonium perhibebas, ecce hic baptizat, & omnes veniunt ad eum.* Sic & *Judæi* obmurmurabant *Joanni*, *Quid ergo baptizas si non es Christus, neque Helias, neque Propheta?* Et ipse Dominus hac quæstione obturat illis os exigentibus in qua potestate hæc faceret, percunctans eos vicissim, *Baptismus Joannis utrum esset è cœlo, an ex hominibus.* Quoniam igitur persuasum habebant, quod *Joannes* prædicabat & baptizabat esse cœlitus traditæ auctoritatis, de *Jesu* vero potestate dubitabant: *Joannes* ostendit quanto sit excellentior *Christi* auctoritas, qui sponsus esset ac Dominus profectus è sinu Patris, cum ipse nihil aliud esset quam servulus, indignus qui illi solveret corrigias calceamentorum. Meminerit igitur *Lutherus*, quod nos alicubi docuit, sermonem exponendum juxta id quod agitur: auctoritatem baptizandi, aut condonandi peccata, aut abrogandi Legem, aut condendi novam, aut præscribendi fidei dogmata, aut similium functionum, nullus accipere potest, nisi fuerit illi datum divinitus, quæ summa potestas erat in uno *Christo*, de cujus plenitudine accipiunt omnes. *Joannes* non remittebat peccata, nec auctor erat regni cœlorum, sed præco duntaxat ac πρόδρομος. Et tamen hoc ipsum quod agebat, auctoritate cœlitus data faciebat. Quid hæc ad liberi arbitrii vires? Liberum arbitrium non instituit Sacramenta Ecclesiæ, neque condit articulos fidei, nec abrogat divinas leges, quod fecit *Christus*, qui solus hoc potuit. Atque hîc nobis rursus ostendit novum scopum, *Non de natura*, inquiens, *sed de gratia disputamus, nec quales sumus super terram, sed quales sumus in cœlo coram Deo, quærimus.* Quid hæc aliud sunt quam verba tragica, nihil significantia? Nonne hæc est summa quæstionis, quantum habeant momenti naturæ vires ad accipiendam aut tuendam Dei gratiam? Et nonne Diatriba semper conjunxit actionem liberi arbitrii cum energia gratiæ? Sui potius scopi meminisse debebat *Lutherus*, qui semel docuit nos absolutam rerum omnium necessitatem. Et tamen hîc ita loquitur, *Scimus quod homo dominus est inferioribus se constitutus, in quæ habet jus & liberum arbitrium, & illa obediant, & faciant quæ ipse vult & cogitat.* Ut ne excutiam quod hîc liberum arbitrium vertit in jus, cum aliud sit velle, aliud habere jus; deinde eventum connectit libero arbitrio: quod si sentit ut loquitur, non semper Equi, Ursi, Leones & Elephanti faciunt quæ volumus, itaque & hîc perit liberum arbitrium. *Sed hoc quærimus*, inquit, *an homo erga Deum habeat liberum arbitrium, ut ille obediat & faciat quod homo voluerit, an potius Deus in hominem habeat liberum arbitrium, ut is velit & faciat quod Deus vult, & nihil possit, nisi quod ille voluerit & fecerit.* Hæc ille. Quis nescit absoluta potestate Deum nihil non posse, & in hujus arbitrio totum hominem esse, quem ex homine vertere possit in nihilum: at juxta potestatem ordinatam, homo frequenter facit, quod Deus non vult, & Deus ab homine coactus quodammodo facit quod non vult. Non vult mortem peccatoris, & tamen dum peccator contemtis omnibus non vult resipiscere, Deus occidere cogitur, quem volebat vivere. Et Deus vult omnes salvos fieri, & tamen contra illius voluntatem plurimi suo vitio pereunt. Postremo in his, in quibus Deus obstrinxit nobis fidem suam, facit quæ non volumus, velut in Sacramentis Ecclesiæ, per impium ministrum panem & vinum vertens in sanguinem suum, idque quodammodo nolens & invitus. Jam si de bonis pariter ac malis loquitur *Lutherus*, quid sibi volunt illa verba, *nisi quod ille voluerit & fecerit?* Verùm de his alias abunde dictum est. Audi clausulam, *Homo non potest tale quicquam facere qualia fecit* Christus, *condonans per baptismum peccata, præscribens nova dogmata, Legem abrogans, novum condens testamentum, nisi fuerit ei datum desuper, ergo liberum arbitrium nihil est. Sequitur eodem in loco,* Qui de terra est, de terra est, & de terra loquitur, Qui de cœlo venit, super omnes est. *Liberum arbitrium non venit de cœlo, ergo terra est, nec aliud sapit quam terrena. Et qui de terra loquitur, impia loquitur.* Sic torquet Scripturas. Imo *Joannes* hîc de se loquitur, ostendens, quantum absit ipsius doctrina à cœlesti doctrina *Christi*, qui solus è cœlis venerat. Ob humilitatem itaque conditionis se terram vocat, seque terrena loqui dicit, præ sublimitate dogmatum quæ *Christus* erat prolaturus, qui venerat è sinu Patris. Alioqui *Joannes* num loquebatur impia? Non opinor, Sed humilia, si conferantur ad *Christi* doctrinam. Nec huc pertinent, quæ refert ex *Joannis* VIII. *Vos de mundo estis, ego non sum de mundo: Vos de deorsum estis, ego de supernis sum.* Quibus hîc loquitur *Christus?* Impiis & pertinacibus Judæis, de quibus testatur, *Vos in peccato vestro moriemini:* & mox, *ego quod vidi apud Patrem meum loquor, & vos quod vidistis apud patrem vestrum facitis. At isti*, inquit, *liberum arbitrium habebant, ad quos loquebatur, & tamen de mundo eos esse dicit.* Quid ego audio? an Diatriba dixit liberum arbitrium esse è cœlo, hoc est, nihil sapere nisi cœlestia? Similis delirationis est quod addit, *Quid novi diceret, si secundum carnem & crassos affectus, de mundo eos esse diceret?* An hoc non ante novit totus mundus? Tum quid opus est homines, ea parte qua brutales sunt, de mundo dicere, cum hoc modo & bestiæ sint de mundo? Obsecro te, lector, an non hæc videntur per febrem aut somnium dicta? Quis unquam dixit totam hominis rationem & voluntatem totam esse sanam ac piam?

Repetit illud ex *Joannis* Cap. VI. *Nemo venit ad me,* 241.
nisi Pater meus traxerit eum. Hîc *Lutherus* idem interpretatur quod interpretabantur *Manichæi*, quemadmodum indicavit *Chrysostomus*: ex his enim Euangelii verbis docebant hominem ex sese nihil omnino posse. Quod si *Manichæus* rectius intellexit Euangelium *Joannis*, quam orthodoxi Patres, sequamur illum, & cum illo vocemur pro Christianis *Manichæi*. Dominus illic sublimia quædam & humani ingenii captum su-

superantia de se proferebat. *Ego sum panis vivus, qui de cœlo descendi*, &c, *ut quisquis vidit Filium, & credit in eum, habeat vitam æternam, & ego resuscitabo eum in novissimo die.* Hæc verba non hominis erant, sed divinitatem præ se ferebant. At illi videbant corpus humanum, audiebant vocem humanam, noverant humiles parentes, & cognatos tenues. Hic itaque Domini sermo non solum videbatur incredibilis Judæis, verum etiam blasphemus & impius, nec vulgo tantum, sed ipsis etiam discipulis, adeo ut quidam à præceptore defecerint. Murmurantibus itaque Judæis Dominus respondit, *Nemo venit ad me, nisi Pater meus traxerit eum:* hoc est, nemo credit divinitatem Filii, nisi Pater illi revelarit. Non enim hoc erat humani captus. Hæc sensisse *Joannem* res ipsa loquitur. Nunc vide *Lutheranam* collectionem, *Liberum arbitrium naturæ viribus non poterat credere hominem ex homine natum, esse Deum ex Deo natum, ideo nihil omnino vidit, & his verbis non potuit assentiri nisi tractum cœlitus, ideo nulli veritati potuit assentiri.* Primum hoc donat, opinor, nobis, *trahendi* vocem hic non esse violentiæ, sed invitantis potius & allicientis. Et nos fatemur fidem, qua purgamur à peccatis, esse donum Dei, & donum gratuitum. Verùm hoc donum non datur nisi volentibus. Donum autem offertur omnibus. Quod autem non ab omnibus recipitur, voluntas hominis libera est in causa. Legimus eodem in loco: *Omne quod dat mihi Pater, ad me venit, & eum, qui venit ad me, non ejiciam foras.* Et alibi Dominus invitans omnes dicit, *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis.* Si homo venit ad *Christum*, quid opus est trahi? si trahitur, quomodo dicitur venire? Miscuit itaque sermo *Christi* cœlestem gratiam cum voluntate hominis. Simul enim trahitur per invitantem gratiam, & venit per liberi arbitrii conatum. Verba *Chrysostomi* sic habent: *Verùm hoc nostrum non tollit arbitrium, sed divino egere auxilio ostendit, nec invitum, sed omni conatu contendentem venire.* Hæc os illud aureum. Et *Lutherus* conatus verbum in meis scriptis ferre non potest. Verùm hic metus est, ne *Chrysostomus* nihilo mitius audiat, quam audivit *Hieronymus*. Rejicitur quod Diatriba citarat ex *Augustino*, sic hominem trahi, non quemadmodum vinctus catena, sed quemadmodum trahitur ovis ostenso ramo. Ait, hoc quod scripsit *Augustinus*, ad pios tantum pertinere, qui jam sunt oves, & Spiritu Dei ducuntur quo Deus voluerit. Hæc responsio non potest expeditius solvi, quam si dicamus eam esse falsam. Non enim *Augustinus* illic loquitur de justificatis Spiritu Dei, sed justificandis. Nec omnes oves *Christi* sunt, nec sequuntur Spiritum, sed sunt oves erraticæ, sunt quæ degunt ac pereunt sub pastore lupo. Hæc enim *Augustini* verba sunt, *Non traheris, ora ut traharis.* Si quid tribuit *Augustino*, qui orat ut trahatur, nonne conatur, ut fidem accipiat, quam nondum accepit? Nec ideo Principis donum gratuitum non est, si quis per amicos ambiit, ut impetraret. Et Dominus, *Qui venit ad me non excludam.* Fide itur ad *Christum:* Fides autem ex auditu est, nec omnes tamen credunt cum audiunt. Frustra enim verbum sonat foris, nisi gratia trahat intus: sed à gratia non trahitur qui se non præbet gratiæ.

242. Nectit nobis alium syllogismum. *Joannes*, inquit, XVI. dicit, *Spiritus arguet mundum de peccato, quia non crediderunt in me. Hic vides peccatum dici, non credere in Christum. At hoc peccatum non utique in cute vel capillis hæret, sed in ipsa ratione & voluntate. Totus autem mundus arguitur incredulitatis, idque peccatum ignoratum erat mundo, donec arguente Spiritu proderetur: & in mundo est liberum arbitrium cum ratione sua & voluntate, reum igitur & damnatum, quantum quantum est.* Deum immortalem, quæ est hæc tam perplexa disputatio! quæ tortura Scripturarum contra id quod sentiunt! Non enim illic agitur de libero arbitrio, sed de Judæorum inexcusabili pertinacia, quorum incredulitas utcunque poterat aliqua causatione prætexi, quod *Christi* divinitatem non crediderant, eo quod offenderat illorum sensus corporis humani infirmitas. Verùm quod ubi misso Spiritu, viderent per Apostolos majora fieri prodigia in nomine crucifixi, quam ipse vivus gesserat, nihilo minus tamen persisterent in incredulitate, nullo prætextu poterant excusare peccatum suum. Porro quod ait, totum mundum reum fuisse peccato incredulitatis ignorato, puto hanc fidem ignoratam, de qua hic verba fiunt, nec Judæis fuisse imputatam ante prædicatum Euangelium, imo ne in primordiis quidem Euangelii nascentis, cum Apostoli *Christum* appellarent virum justum à Deo destinatum, silentes de divina natura. Neque enim mysterium Trinitatis exigebatur ab hominibus, antequam esset divinitus patefactum per adventum Filii Dei. Non igitur hoc nomine reum erat liberum arbitrium, quod tum, ut ait, erat in mundo, cum alias negarit esse in rerum natura, alioqui periissent omnes Judæi quamvis justi, exceptis paucis, quibus hoc fortasse peculiari revelatione fuerat patefactum. Quod si contendit liberum arbitrium nihil potuisse credere viribus naturæ, palam contradicit *Paulo*. Qua de re jam ante satis dictum arbitror. Verùm demus hoc quoque, quod suis viribus non potuerit promereri donum fidei, certe pulsanti gratiæ se præbere poterat, aut etiam ab ea avertere, &c. quæ jam toties commemoravimus. Neque enim liberum arbitrium gignit gratiam, sed reformatur à gratia sic operante in homine, ut ipsa etiam hominis voluntas cooperetur, & in concipiendo, & in tuendo, & in agendo; similiter in repellendo, minuendo, amittendo. Addit hyperbolen: Christus *in Litteris sacris semper nominatur per antithesin, ut ubicunque* Christus *non sit, ibi sit Satanas, error, impietas, tenebræ, peccatum, mors, ira Dei, inferi*, quid non? *Quoniam autem tota Scriptura loquitur de* Christo, *tota pugnat adversus liberum arbitrium.* Parum est quod dictum est, *singuli etiam apices*, ut ait, *prosternunt liberum arbitrium usque ad minimum jota.* O fortes hyperbolas! sed nihil aliud quam hyperbolas. Judæorum natio *Christum* exspectabat, sed plerique qualis esset futurus ignorabant. Exspectabant enim fortissimum Regem, qui populum Israeliticum redimeret è servitute gentium, quique totius Orbis imperium transferret ad Judæos. Et tamen hæc rudis crassaque fides sufficiebat ad salutem. Itaque probabile est ante Legem suffecisse ad salutem credere unum Deum. Quod si à priscis Judæis exigimus Filii talem notitiam, qualem à nobis exigit Ecclesia, pariter exigemus & Spiritus Sancti notitiam: quod si non imputatur illis ignoratus Spiritus Sanctus, nec Gentibus imputabitur Filii ignoratio. Divinam naturam ex rebus conditis utcunque deprehendere licuit, Dei Filium nullis indiciis potuerunt deprehendere. Falsum est igitur quod assumit *Lutherus*, ubicunque *Christus* incognitus est, ibi fuisse Satanam, impietatem & mortem. Nunc fatemur extra *Christum* cognitum non esse salutem, Euangelica luce per universum terrarum Orbem coruscante. Profitemur & nos, ut ait, duo regna, Christi & Satanæ, à quo *Christus* suos eripit auxilio gratiæ: sed regnum Christi ponimus in perfectis, regnum Satanæ in perversis: in medio sunt infantes & languentes in Christo. Subitus iste raptus olim in quibusdam factus est, cum Spiritus ederet miracula, cum instrueret variis Linguis. Nunc bene nobiscum agitur, si paulatim *Christus* adolescat in nobis. Sed ut maxime fateamur ista duo regna, istum raptum, quoniam nemo rapitur nisi volens, non tollitur funditus liberum arbitrium.

Redit huc illud vere *Achilleum* argumentum ex *Rom.* VII. & *Galat.* V. de pugna spiritus & carnis. Id jam non semel exprobravit, quod Diatriba reliquerit intactum, quasi Diatriba susceperit provinciam respondendi ipsius assertioni, cum nominatim designarit sibi rem esse cum absoluta necessitate, quanquam nec omnino transiit intactum, si quis legat Diatribam. Sed videamus quid afferat hic *Achilles*. Etiam in justis pugnat 243.

caro

caro adversus spiritum, ac vicissim spiritus adversus carnem. Nec patitur carnem accipi pro crassioribus tantum affectibus, cum *Paulus* inter opera carnis commemoret hæresim, idololatriam, dissensiones, contentiones, quæ nimirum insunt summis illis animi viribus rationi & voluntati. Sic igitur argumentatur: *Si natura hominis adeo mala est, ut in his, qui spiritu renati sunt, non modo non conatur ad bonum, sed etiam pugnet & adversetur bono, quomodo in illis, qui nondum renati in vetere homine sub Satana serviunt, ad bonum conaretur?* Quid hic evicit *Achilles*? Etiam in ratione & voluntate esse affectus impios & perversa judicia. An non hoc ingenue fassa est Diatriba? Quanquam hi quoque affectus originem habent ex illis crassioribus, quibus magis amamus ea quæ videntur, quam quæ non videntur. Neque enim sentio carnem tantum esse luxum ac libidinem, quanquam ita quodam in loco divus interpretatur *Hieronymus*. Avaritia crassa res est, hinc plerunque nascitur invidia. Crassa res est libido, hinc frequenter capitales iræ. Crassa res luxus, ex hoc non raro nascitur blasphemia. Verum est igitur, quod in impiorum ratione ac voluntate regnent ista detestanda crimina, sed in quibus hominis partibus regnant fructus, caritas, gaudium, pax, patientia, &c. Nonne in iisdem partibus? Regnant, inquiet, sed ex dono Spiritus, verùm illa regnant ex malitia naturæ. Proinde cum natura sit omnium communis, in omnibus ex æquo regnabunt, fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ, invidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, & his similia. Hos affectus nec sentiunt omnes qui in Christo renati sunt, sensuri si hæc inessent à natura, quæ communis est omnium, sed horum maxima pars accedit ex prava educatione, ex libero arbitrio semet in pejus deflectente potius quam à natura. Quod si naturam per se spectes, ut inest illi proclivitas ad turpitudinem, ita insunt illi maxima semina ad virtutem. Quod si caro pugnat etiam in piis, oportet hos affectus omnes in singulis illorum inesse: ut demus eos in pugna superiores evadere, quid dicemus de perfectis? Ut fateamur nullum mortalem in hac vita eo pervenisse, ut nullo titilletur affectu peccandi, certe multos esse puto, qui homicidii, aut veneficii non sentiant affectum. Cur igitur hæc commemorat *Paulus*? Quoniam scribebat iis, inter quos plurimi erant imbecilles, nondum purgati à pristinæ vitæ consuetudine, quales erant & *Corinthii*. Hos admonet, ut in Christianismo proficiant: & quemadmodum à Paganorum professione recesserant, ita recedant & à moribus, quorum summam commemorat, non quod multi talia committerent, sed quod imbecilles in Christo sollicitabat ad nuper relicta vitia prioris vitæ consuetudo. Proinde quæ hic recenset *Paulus*, non tam pertinent ad naturam hominis, quam ad animum vitiis depravatum. In his caro concupiscit hæc tam atrocia quæ refert Apostolus. Quod si liberum arbitrium tantopere damnatur, quod in eo sit proclivitas ad hujusmodi vitia, laudetur quod in eodem sunt semina ad honesta, & talium vitiorum nativus horror, quem non prius excutiunt assuetudine peccandi quam hominem excusserint. *Pelagiani* negant ullum esse peccatum originis, quæ sententia merito damnata est, sed qui in immensum exaggerant peccatum originis, ad *Manichæum* proxime accedunt longe perniciosius errantem, & facinorosis occasionem prabent excusandi sua commissa, & in naturam malam rejiciendi. Et in Ethnicis pugna quædam est inter rationem & affectus, quos *Paulus* carnem appellat. Quod si hæreses, invidiæ & similia sunt in ipsa ratione ac voluntate, quemadmodum *Lutherus* docet, summa pars animi secum pugnat, dum voluntas velut in æquilibrio posita, nunc huc, nunc illuc propendet. Similiter erit in iisdem partibus *spiritus* & *caro*. Neque enim hîc *spiritus* significat Spiritum Sanctum, sed mentem hominis dono Spiritus instructam adversus carnem. Quemadmodum autem ii, qui Spiritu vacui sunt, per liberum arbitrium sæpe vincunt concupiscentiam ad flagitia sollicitantem: Veluti multi sunt vacui gratia, qui scortationi serviunt, vincunt tamen iram ad homicidium sollicitantem, non metu Dei, aut pœnæ, sed tantum naturali horrore nefarii criminis: ita qui Spiritu ducuntur, multo facilius superant tales affectus, libero arbitrio simul Spiritui quodammodo collaborante. Unde hic locus magis adstruit liberum arbitrium quam destruit. Cæterum quod *Lutherus* in tantum exaggerat carnis vim etiam in piis, ut accedit ad errorem *Manichæorum*, ita discrepat à *Pauli* dicto, quod mox sequitur, *Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis.* Utique Christi sunt, qui Spiritum habent Christi. Quomodo igitur pugnat caro crucifixa mortuaque cum vitiis & concupiscentiis? Non hæc dico quod nesciam in sanctis perpetuam esse carnis mortificationem, quamdiu versantur in domicilio terreni corporis, sed ut rejiciam *Lutheranas* exaggerationes, quibus ut nimium tribuit peccato originis, ita plus satis tribuit carni & Satanæ, ne quid omnino tribuat libero arbitrio. Hæc ad locum qui est in Epistola ad *Galatas*.

Ad *Romanos* autem Cap. VII. longa est ac difficilis disputatio: Qua de re primum illud præfabor, *Paulum* illic loqui non de se, sed sub sua persona de quovis homine, qui victus à concupiscentiis, jam serviat peccato. Neque enim Apostolus cum hæc loqueretur, per Legem mortuus erat, nec illi mandatum inventum est ad mortem, qui Legis fuit observantissimus, neque carnalis erat, neque venundatus sub peccato, neque malum quod nolebat faciebat, neque erat infelix, ut optaret liberari à corpore mortis, per quod cogebatur facere quod nollet: sed docendi gratia peccatoris in se personam recepit, ut ostenderet à peccatis neminem posse fieri liberum, nisi per gratiam Euangelicam. Nec tamen me fugit, quantopere Divus *Augustinus* ad *Bonifacium* Libro primo moliatur, ut totus hic locus accommodetur *Paulo*, sed adeo multa dure detorquet, ut mihi dum sedulo persuadere conatur, magis dissuaserit. Deinde præfabor & illud, Veteres fere hunc locum interpretari, non de peccato originis, sed de consuetudine peccandi, qua depravatur hominis & ratio & voluntas. Aut si quem locum tribuunt peccato naturæ, maximam certe portionem adscribunt assuetudini vitiorum. His propositis videamus quam hæc pugnent adversus liberum arbitrium. Etiam peccator, & Spiritu Dei vacuus, & venundatus sub peccato, quam personam in se recepit *Paulus*, ut minus offenderet Judæos, facit non quod vult bonum, sed quod odit malum. Quomodo vult bonum? Quia condelectatur & assentitur Legi, per naturale judicium videns eam esse justam & bonam. Lex enim dicit: *Non furaberis, non dices falsum testimonium adversus proximum, non mœchaberis.* Peccator videt esse justum quod præcipit Lex, sentiens hoc iniquum, facere in alium, quod sibi nollet fieri, & nativo quodam nisu rapitur ad id quod est bonum, sed affectu victus facit quod juxta naturalem rationem non vult, sed odit magis & horret. Quod autem peccat reclamante conscientia, argumentum est Legem esse bonam. Quod si quando peccator, qui nondum exuit hominem, aliquid recte fecerit, sentit aliquam mentis delectationem, & hoc arguit Legem esse bonam. Quod autem hîc addit, *secundum interiorem hominem*, non potest accipi de Spiritu, cum *Paulus* sustineat ejus personam, qui nondum accepit Spiritum, verùm interiorem hominem appellat rationem naturalem, cui juncta est voluntas, sed utroque volubilis. Nam quod hîc interiorem hominem vocat, mox appellat mentem: *Video aliam legem in membris, repugnantem legi mentis meæ.* Ac mox, *Idem ego mente servio legi Dei, carne autem legi peccati.* Hæc de Judæo carnali & vacuo Dei Spiritu. Proinde cum ait: *Jam non ego operor illud, sed quod habitat* in

in me peccatum. Quid est, *ego non operor illud?* Ego, quatenus homo, sum ratione præditus. Nam hominis est ex rationis præscripto vivere, brutorum est affectibus duci. Quid est, *quod habitat in me peccatum?* Nimirum peccandi consuetudo, quæ quodammodo versa est in naturam, ac sedem fixit in animo, sic ut contemta ratione, voluntatem ad se pertrahat volentem nolentem. Vult enim auscultans rationi, non vult dedens semet affectibus, hoc est, quod ait Apostolus: *Velle adjacet mihi, perficere autem non invenio.* Etiam peccandi consuetudine corruptus, horret nonnunquam turpitudinem suam, & instinctu rationis fertur ad honesta, sed voluntas depravata peccandi usu superatur, & homo facit quæ non vult, recedens ab eo quod vult: Et hæc est lex in membris repugnans legi mentis, jus peccati contractum ex peccandi consuetudine. Verùm id jus non tam est à natura, quam à depravatis moribus. Alioqui si quod *Paulus* ait, *Jam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum*, ad naturas referas, *Manichæorum* sententiam sermo resipit, qua nihil esse potest exitiabilius. Totus igitur hic locus pro Diatriba facit, quæ tribuit homini semina recti, & naturalem nisum ad honesta, sed inefficacem absque gratia. Quod autem hæc *Paulus* sub aliena persona dixerit, declarant quæ sequuntur, in quibus suam personam recipit: *Nihil ergo nunc damnationis est his qui sunt in Christo Jesu, qui non secundum carnem ambulant. Lex enim spiritus vitæ liberavit me à lege peccati & mortis.* Quod si nihil damnationis est iis qui sunt in *Christo Jesu*, qui constat quod *Lutherus* dicit, omnem justum in opere quantumvis bono damnabiliter peccare, & in his regnare Satanam sub regno spiritus propter carnem, quam ille interpretatur naturam hominis vitiatam? Cumque qui *Christi* sunt, ut diximus, carnem habeant crucifixam cum vitiis & concupiscentiis, tamen mortua caro tantum valeat, ut in opere, quod Spiritus in justis operatur, admisceat peccatum gehenna dignum? Mihi vehementer displicet ista peccati originalis exaggeratio, blandiens hominum sceleribus, & ad *Manichæorum* accedens dogmata. *Manichæus* docet unicam duntaxat hominis partem carnem irreparabiliter vitiatam. *Lutherus* talem facit totum hominem, ut ne Spiritus quidem in eo faciat opus bonum. Cæterum Veteres hunc locum & similes, ubi *Paulus* disputat de morte quæ transiit in omnes unius peccato, interpretantur de peccato imitationis, & in hunc sensum mihi videntur omnia magis congruere, cum *Lutheri* contortus sensus ne consistat quidem. Quod si ille contemnit *Chrysostomum*, *Ambrosium*, & eum cujus habemus Commentarios in omnes *Pauli* Epistolas, *Hieronymi* titulo, cujuscunque sunt eruditos, putet me hæc docuisse ex ipso sermonis contextu. Habet *Achillem* repulsum, & liberum arbitrium defensum, quod ille flagitabat. Jam cur ille nolit sibi dari liberum arbitrium quod quicquam possit conari ad salutem, causam adfert geminam, primum quia non posset inter tot Dæmonum & periculorum assultus subsistere. Deinde semper haberet irrequietam conscientiam, semper addubitans an quodcunque opus fecisset gratum esset Deo. Nunc cum Deus salutem extra liberum arbitrium ipsius posuerit, & in suum receperit, nec hominis opera aut cursu, sed sua misericordia & gratia promiserit eum servare, securus vivit & certus, quod ille fidelis sit qui promisit, tum adeo potens, ut nulla vis Dæmonum, aut adversitatum possit *Christo* eripere quod sibi vindicavit. *Nemo*, inquit, *rapiet illos de manu mea, quia Pater qui dedit mihi, major omnibus est.* Ita fit ut saltem aliquot serventur, cum omnes sint perituri, si res penderet à viribus liberi arbitrii. Nunc securi sunt, quod etiamsi peccent, tamen *Christus* non sit illis imputaturus commissa, sed aut condonaturus, aut emendaturus. In hanc ferme sententiam *Lutherus*, addens id quod ait, sibi diutino compertum experimento. Quomodo olim habuerit affectam conscientiam, quomodo nunc, ipse viderit, non est meum excutere. Cæterum non quæritur hîc quid ille sibi judicet commodius, sed quid Deus voluerit: & fieri potest, ut homo sit securus in conscientia, cum tamen minime sit tutus. Quanquam quis possit esse securus in conscientia, cum incertum sit, an sit ex eorum numero, quos Deus immerentes elegit ad salutem? Nam ut certus sit de gratia, certus non est an Deus sit subtracturus gratiam. Subtrahit autem, ut ipse docuit, non offensus, sed quibuscunque vult, ut in hominis potestate non sit, vel abigere gratiam vel retinere. Jam si vitam æternam promisisset in se credentibus, neque quicquam addidisset, poterat homo sibi blandiri, qui se crederet habere fidem idoneam, quod an quisquam certo norit nescio: nunc cum toties exiguntur bona opera, & de malis operibus dicit *Paulus*, *Qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt*, vereor ne sibi verba dent, qui sic fidunt Dei promissis. Misericors est Deus, condonat peccata sed pœnitentibus, sed malefacta benefactis pensantibus. Quod si non refert qualia sint opera, modo adsit qualiscunque fides, cur dictum est, *eleemosyna exstinguit peccatum, ut aqua ignem?* cur in Precatione Dominica dicimus, *Remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris? David* canit Domino, non misericordiam tantum sed & judicium. Quid illud sibi vult, quod ait hominem imparem fore Dæmonibus & periculis, si quicquam possit conari per liberum arbitrium? An quisquam docuit liberi arbitrii præsidio hominem subsistere adversus impiorum Spirituum assultus? Sed libero arbitrio per se invalido, addunt auxilium gratiæ. Unus Dæmon fortior est omnibus hominibus. Sed non licet Dæmoni quicquid libet, ne in impios quidem, & unus Deus fortior est omnibus Dæmonibus, qui liberum arbitrium adjuvat confirmatque. Si dixerit, quid opus est libero arbitrio cum sufficiat gratia? Sic expediebat nobis, sic visum est Deo, quemadmodum in Diatriba demonstravimus, dicturi nonnihil & in hujus Operis calce.

Post hæc exspatiatur in locum communem, decla- 244.
mans hominem nihil esse si Deo conferatur: queriturque, cum fateamur etiam natura magistra humanam potentiam, fortitudinem, sapientiam, scientiam, substantiam & omnia nostra, prorsus nihil esse si ad divinam potentiam, fortitudinem, sapientiam, scientiam, substantiam conferatur, tantam esse nostram perversitatem, ut solam justitiam & judicium Dei vexemus, & judicio nostro tantum arrogemus, ut divinum judicium comprehendere, judicare & æstimare velimus, & cætera quæ in hanc sententiam disserit, mea sententia nihil ad rem facientia. Nam si de Deo ipso loquitur, fuerunt qui de Dei substantia disputarunt, de qua disputant & Theologi, fuerunt qui adversus Dei fortitudinem cervices erexerunt, & erigent, velut ille de quo *Paulus*, *attollens sese super omne quod colitur, aut quod dicitur Deus*, Ac de iisdem rebus pii disputant. Ita Dei judicio justitiæque impii obmurmurant, sed de iisdem pii disputant, quatenus fas est. Et quemadmodum impius non est qui ex rebus conditis Litterisque sacris scrutatur potentiam, sapientiam ac bonitatem Dei, ita non est impius qui ex iisdem scrutatur justitiam Dei, nec ideo præfert suum judicium Dei judicio, quemadmodum non præfert suam sapientiam Dei sapientiæ. Incomprehensibilem illum fatemur in omnibus, nisi quatenus ille nobis voluit innotescere. Atque ut obiter taxem *Lutheri* inconstantiam, cum toties dixerit, omnes liberi arbitri vires esse meram cæcitatem ac profundissimam caliginem, hîc tamen fatetur, naturæ viribus & humana ratione tantam de Deo scientiam comprehendi. Cur nos ex divinis Litteris non scrutemur Dei justitiam, cum ipse toties in Prophetis provocet populum suum ad judicium, veluti periclitaturus si docere queant ipsum alicubi parum fuisse memorem æqui justique? Verùm de his quoque superius dictum est.

Pergit declamare, mundum etiam in his exteriori- 245.
bus

bus sic à Deo gubernari, ut humana ratio cogatur, aut nullum Deum credere, aut credere injustum, aut ignarum rerum humanarum, & in testimonium adfert jocosum amantis carmen,

Sollicitor nullos sæpe putare Deos.

Adferuntur valgo jactata proverbia, *Quo quisque deterior, hoc fortunatior*. Profertur *Epicurus* & *Plinius*, qui crediderint omnia fortuito geri, nulla Deorum providentia. Profertur *Aristoteles*, qui dixerit summum illud ens esse felix sui unius contemplatione, miserrimum futurum si videret tot injurias ac miserias. Profertur *Job* cum Prophetis, qui tentantur ut dubitent de justitia Dei. Sed hæc omnia quo spectant? Ut ostendat nusquam apparere Dei justitiam, sed tantum esse credendam. Quomodo Deum esse credimus? Nonne per fidem? Et tamen ex rebus conditis Ethnici quoque deprehenderant esse Deum, eumque dixerunt optimum maximumque. Optimus esse non potest qui sit injustus. Fides non repellit omnem naturæ cognitionem, sed eam perficit. Quod si illi deprehenderunt Dei justitiam, narrantes apud inferos extorqueri scelerum confessionem, & esse præmia piorum, tormenta impiorum, cur *Lutherus* non patitur homines, qui spiritum habent cœlestem, de justitia Dei verba facere? Quid senserit *Demosthenes* nescio, quid *Cicero* senserit, apparet ex ejus Epistolæ fragmento, quam scripsit ad *Octavium*, jam, ut apparet, destinans mori, minitans sese iturum ad sanctissimas animas *Brutorum*, *Deciorum*, & *Catonum*, ac renuntiaturum quæ pateretur Respublica. Sciebat igitur à morte superesse bonorum animas, seseque ad illorum quietem migraturum considerabat. Nec *Socrates* moriturus potione cicutæ questus est de injustitia Deorum, sed sibi gratulatur, quod evocante Deo commigraturus esset ad *Aristidem*, *Phocionem*, aliosque laudatissimos viros, qui soluti corpore vitam beatam agerent. Nec *Cato Uticensis* perspiciens victoriam cedere *Julio*, damnavit Deos injustitiæ, sed dixit in rebus Deorum esse summam caliginem. Idem nos dicimus, quoties non assequimur, cur Deus aliqua faciat, quæ nobis videntur injusta. Quod si tota hæc disputatio solvitur eo quod persuasum habemus impios hic corporalibus quidem commodis florere, sed anima perdi, & esse vitam post hanc vitam, in qua nihil boni manebit irremuneratum, nihil sceleris impunitum, utrumque cognitum fuit Ethnicis. *Stoici* clamabant eum qui vacaret habitu virtutis miserum, etiamsi regno, opibus, imaginibus, forma, ætate, valetudine, viribus, ingenio, facundia floreret, quantum homo posset. Contra sapientem omnibus corporis fortunæque malis obrutum nihilo minus esse felicem. Hoc cum constet esse verum, tamen *Lutherus* negat ulla humana ratione potuisse comprehendi. Quid igitur? Num æquo Ethnicos Christianis? Nequaquam. Sed quod tum pauci sciebant, vel potius opinabantur, hoc per fidem etiam pueris, idiotis, & mulierculis persuasissimum est, adeo ut mortem oppetant citius, quam ab hac persuasione divellantur. Non est hujus instituti causam *Aristotelis* agere, sed tamen *Aristoteles* non ideo negat Deos abstinere à mundi gubernatione, ne conspicientes tot injurias ac miserias fiant ipsi miseri, sed semel tradita mundi gubernatione, non opus esse ut illi sollicitentur: & tamen quoniam ratiocinatur nihil posse felix esse quod nihil agat, colligit illos esse felices contemplatione sui, quod idem nos de vero Deo fatemur, qui nihilo minus felix est, sciens, prævidens & gubernans universa.

246. Jam perinde quasi persuaserit nobis Dei justitiam nec ab Ethnicis per dotes naturæ, nec à piis per donum gratiæ ullo modo posse comprehendi, profert nobis Scholasticorum distinctionem, quam præter suum morem probat, proponens ob oculos nobis tria lumina, naturæ, gratiæ & gloriæ. Juxta primum lumen insolubile est quomodo bonus affligitur, & malus bene habet. Hoc ostendi non esse insolubile, cum Stoici negent in his rebus sitam esse felicitatem, & Poetæ quo-

A que docuerint, post hanc vitam piis & impiis reposita sua præmia. Quomodo vero Deus servet immerentes, & damnet immerentes, quod certe verum est in infantibus non baptizatis, satis arbitror naturali ratione comprehendi non posse, quando, si *Luthero* credimus, ne tot quidem Ecclesiæ proceres hactenus hoc potuerint assequi, quod Deus hominem adultum damnaret immerentem. Infantes enim ab hac quæstione separo, quos, ut arbitror, præstat Dei judicio relinquere. Quod si id facillime perspicitur per lumen gratiæ, aut omnes retro Doctores caruerunt hoc lumine, aut aliud senserunt quam scripserunt. Id si conceditur, fefellerunt populum ipsis concreditum. Ego ne per gloriæ qui-
B dem lumen arbitror id fore perspicuum, quod Deus immerentem conjiciat in ignem æternum. Rursus videat quomodo sibi constet, qui ante dixit liberum arbitrium quantum quantum est nihil esse nisi meras tenebras, hic tribuit illi lumen, quo perspiciat aliquid, sine Christo cognito & amato. Si dixerit, humana tantum, de divinis nihil, docuimus & de divinis & de virtute plurima naturæ luce perspecta fuisse. Quomodo autem lumine gloriæ perspiciemus Deum punire immerentes, quod per lumen gratiæ cerni non potest, cum lux Scripturæ doceat neminem perire nisi sponte suaque culpa, & impiis in exitium tendentibus exprobratur, quod vocantem audire noluerint, quod salu-
C tem repulerint. Quantumcunque sit gloriæ lumen, non pugnat cum lumine Scripturarum.

Superest Epilogus *Lutherana* disputationis, cujus articulus primus est: *Si enim credimus*, inquit, *verum esse quod Deus præscit & praordinat omnia, neque falli neque impediri posse ipsius præscientiam ac prædestinationem, liberum arbitrium nihil est.* Ad hoc responsum est, liberum arbitrium non magis impediri præscientia Dei, quam hominis vel scientia vel præscientia. Ostensum est ne voluntate quidem Dei tolli liberum arbitrium, cum ea, quæ pendent à mutabili hominis voluntate, velit contingenter: ut nec falli possit præscientia, quæ prævidet quocunque se flexura aut reflexura sit
D hominis voluntas: nec impediri voluntas, cum si homo se flexerit in alteram partem per liberum arbitrium, hoc ipsum voliturus fuerit Deus, quod ille elegisset. Quanquam mala Deus permittit verius quam vult, & voluntatem signi, ac voluntatem conditionalem jam distinximus. Secundus articulus est: *Si credimus Satanam esse principem mundi*, Christi *regno totis viribus perpetuo insidiantem*, *& pugnantem ut captivos homines non dimittat, nisi divina virtute Spiritus pulsus, iterum patet nullum posse esse liberum arbitrium.* Ad hunc responsum est, *Lutherum* Satanæ potestatem & carnis malitiam in immensum exaggerare. Et tamen ingenue fatemur hominem peccatorem nullis naturæ viribus se
E posse è Satanæ tyrannide eximere, sine gratiæ præsidio, nec ideo sequi nullum esse hominis liberum arbitrium. Non enim ita liberum dicimus, ut ex se possit quicquid velit. Tertius est: *Si peccatum originale credimus nos sic perdidisse*, *ut etiam iis qui spiritu aguntur*, *negotium molestissimum faciat adversus bonum luctando*, *clarum est*, *nihil in homine spiritus inani reliquum esse*, *quod ad bonum sese vertere possit*, *sed tantum ad malum.* Ad hunc respondimus, ne nos quidem docere, quod liberum arbitrium suis viribus se possit efficaciter à malo in bonum vertere, nisi per gratiam adjutum, inesse tamen & malis nativum aliquem horrorem turpitudi-
F nis, & nisum sive propensionem ad honesta, juxta summas animi vires, quas homo vitiatas habet, non extinctas, easque vires nonnihil agere dum se præbent gratiæ, vel operanti vel cooperanti, dumque gratiam non aversantur. Quartus est: *Si Judæi summis viribus sectantes justitiam in injustitiam proruerunt*, *& Gentes impietatem sectantes*, *gratis & insperate ad justitiam pervenerunt: itidem manifestum est ipso opere & experientia*, *hominem sine gratia nihil nisi malum posse velle.* Ad hunc responsum est, justitiam hic non sonare justitiam, quæ respondet innocentiæ & opponitur vitio, sed justitiam

Ju-

Judaicam in observatione ceremoniarum & operum externorum sitam. Hanc sectando *Judæi* carnales affixi litteræ, non pervenerunt ad veram justitiam spiritualem, quæ per Euangelium patefacta est: & Gentes alienæ à Legis observatione, hoc est, non sectantes Judaicam justitiam, dum obtemperant Euangelio pollicenti gratuitam criminum remissionem, ad veram justitiam pervenerunt. Donum non datur nisi volenti. Nec ideo gratuitum non est, si qui se per liberum arbitrium præbet oblato dono, ideo judicatur à benigno in omnes Deo, dignus qui accipiat, quod per gratiam invitatus ut accipiat, obtemperat, nec avertit sese. Si bonum intelligit, quod reddit hominem beatum, fatemur ad id liberum arbitrium sibi non sufficere, vel expetendum, vel assequendum, quando qui bonum vere vult, is habet quod vult, sed ponimus quædam bona non justificantia quidem, sed ad justificationem præparantia, & ad justitiam retinendam augendamque conducentia: in his juxta quosdam agit aliquid liberum arbitrium: alii malunt & his adesse gratiam præparantem, ac fidem etiam nonnullam licet imperfectam nec adhuc idoneam ad justificationem spiritus. Hanc autem gratiam Dei benignitas non patitur cuiquam mortalium deesse. Quintus est: *Si credimus* Christum *redemisse homines per sanguinem suum, totum hominem fateri cogimur perditum, alioqui* Christum *faciemus vel superfluum vel partis vilißimæ redemtorem. Nihil igitur liberum arbitrium.* Huic respondentes ostendimus, nullam hominis partem in totum fuisse sanam, in summis tamen animi partibus resedisse nonnullam honesti cognitionem, & ad recta nisum sive propensionem, sed ob peccati tyrannidem imparem ad consequendam Euangelicam gratiam. *Lutherus* autem sic ratiocinans quasi summas hominis partes totas fecerim sanas & integras, nihilo melius colligit, *Christum* fuisse supervacaneum, aut vilissimæ partis redemtorem, quam si quis diceret Medicum ei supervacaneum, qui sanis ilibus è capite stomachoque laboraret: aut tonsorem ei superfluum, qui per pituitam quasdam rerum umbras cerneret.

248. Tandem imponit tragœdiæ Comicam catastrophen. Diceres hominem loqui fraterna caritate de proximi salute sollicitum. Audio, *mi Erasme.* Obtestatur per *Christum* ut accedam causæ meliori, Prædicor magnis, ac multis iisque nobilissimis dotibus à Deo ornatus, cum aliis, tum præcipue ingenio, eruditione, facundia, se dejicit, ut nihil esse fateatur, nisi quod se prope glorietur esse Christianum. Vehementer laudor, quod unus omnium causæ caput aggressus sim, unus jugulum petiverim, quo nomine mihi ex animo gratias agit, iratus iis qui ipsum alienis quæstionibus vexarant, & aliis qui nunc novos spiritus novasque revelationes jactant, qui si meum exemplum fuissent sequuti, plus pacis & concordiæ nunc haberet Orbis Christianus. Hac oratione quid placidius aut amantius? Sed quî convenit prioribus operis partibus, in quibus aliis pingor coloribus? Hîc nimium tribuit, illic nihil non adimit, nusquam æquus, nec interim sibi constans. Præstabat in tota disputatione servare moderatum dicendi genus, & in eo constare sibi. Hoc pacto simul & fidem meruisset, & Christiani disputatoris formam exhibuisset. Quod si amicum errantem meliora docere cupiebat, tot salibus, ronchis, sannis, convitiis etiam docilem & attentum poterat alienare, quibus & causam per se perplexam magis involvit, & bonam fidei partem sibimet abrogavit. Mirum autem si mihi ex animo gratias agit, quod solus omnium hoc argumentum sim aggressus, cum præter alios *Joannes Fischerus* Episcopus *Roffensis* edito volumine, liberum arbitrium adversus ipsius assertionem defenderit, quod illum scio non latuisse. Hoc nomine potius mihi debebat gratias agere, quod unus omnium absque contumelia cujusquam personæ perpetua civilitate tractavi causam. Idque saltem imitari debuerat. Nunc ab aliis dure tractatus, in me bilem omnem evomuit, existimans fore, ut me sævis dictis protelaret: Post, ut conjicio, monentibus amicis, præter naturam stylum temperavit. Quod si illi pax & concordia populi Christiani tantopere curæ fuit, quam vult videri, multa non tentasset, totam fabulam aliter egisset. Quod si sincero spiritu *Christi* negotium tractasset ac pietati collapsæ moderatione, qua decuit, succurrisset, me nec laudibus, (quas sive ex animo tribuit sive ficte, mihi certe invidiosæ sunt) nec sannis aut convitiis potuisset alienare.

Rogat autem ut si non queam dexterius hanc causam agere quam feci in Diatriba, meo dono contentus pergam Linguis ac bonis litteris provehendis operam dare, quod hactenus summa cum laude, magnoque fructu feci, quo nomine & ipse quoque me suspicit, ac veneratur, fateturque se non parum meæ debere industriæ. Si me videbat imparem susceptæ causæ, cur mihi respondit potius quam aliis? Nam quod prætexit auctoritatem, ostendi frivolum esse lemma. Negat esse mirum si Deus *Mosen* per *Iethro*, aut *Paulum* per *Ananiam* erudiat. Nova modestia, sed hæc cantio multum dissonat ab illis quæ præcedunt. Ego vel à puero non graver rem cognitu necessariam discere. Verùm an sic erudiit *Iethro Mosen*, aut *Ananias Paulum*, quemadmodum hîc *Erasmum* docet *Lutherus?* Simili petulantia ne litterator quidem erudit puerum elementarium. Porro quod optat mihi, ut Deus me tanto faciat in hac causa superiorem, quantum in aliis omnibus antecello, equidem non optem esse superior in errore. Certe hactenus mihi non persuasit *Lutherus* quod summis ingenii viribus conatus est, adeo ut nunc aliquanto plus tribuam libero arbitrio, quam prius tribuebam. Quoniam autem *Lutherus* ad amicum quendam scripserat, *Discat* Erasmus Christum, *& valere jubeat humanam prudentiam, hac nullus intelligit, nisi qui Spiritum habet Dei!* Ad hæc alludens in calce Diatribes respondeo: *Si nondum intelligo quid sit* Christus, *nimirum hactenus procul aberratum est à scopo. Quanquam illud lubens didicero quem Spiritum habuerint tot Doctores ac populi Christiani.* Ad id respondens ille, *arbitror*, inquit, *teipsum videre, quale sit*, significans insignitæ cujusdam impudentiæ esse, quod hactenus putarim me nosse *Christum*, hoc est, esse Christianum: nihil enim aliud sensi. Neque enim mihi vindico scientiam arcanorum *Christi*, sed tantum de illo cognitionis, quantum ad salutem satis est. Cæterum quod addit, *Neque enim ideo omnes errabunt, si tu aut ego erramus*, quid sibi velit non satis intelligo. Si dubitat an erret, cur mox ita loquitur, *Non contuli, sed asserui, & assero, ac penes nullum volo esse judicium, sed omnibus suadeo, ut præstent obsequium.* Verùm hoc dicet modestiæ causa dictum esse, non ex animo. Atqui quomodo me opponit omnibus, cum errem cum omnibus, si erro? Magis conveniebat ita loqui, Nec ideo non erras, quia cum tot Ecclesiæ Doctoribus ac populis Christianis erras. Jam hæc verba quæ subjicit, *Deus est qui mirabilis in sanctis suis prædicatur*, ut sanctos putemus qui longissime sunt à sanctitate. Hoc elogio decorat omnes Ecclesiæ Doctores, & universas Nationes Christianorum ab Apostolorum temporibus, ad hanc usque ætatem, excepto *Manichæo* & *Wiclevo.* Verissimum autem est quod subjicit: *Neque difficile est, ut homo cum sis, Scripturas aut Patrum dicta, quibus ducibus te credis scopum tenere, neque recte intelligas, neque diligenter satis observes:* sed hoc totidem verbis in ipsum retorquere licet. Sed quæ sunt ista Patrum dicta, cum ipse fateatur universos Ecclesiæ Doctores asserere liberum arbitrium, excepto *Wiclevo?* Nisi forte id subindicat, eos aliud sensisse, quam scriptis loquuntur. Sed unde colligit indiligentiam meam & inscitiam? Quia non profiteor me asserere, sed tantum contulisse. *Sic*, inquit, *non scribit, qui rem penitus perspicit, & recte intelligit.* Imo videmus nullos vehementius asseverare, quam qui rem minime intelligunt. Esse liberum arbitrium asserui, quid agat, & quatenus, quoniam variant Orthodoxorum sententiæ, dixi me

me contulisse. Si pro *Diatriba* vocassem *certissimam Assertionem*, si tali clausula finissem Opus, *Non contuli, sed asserui, & assero, nec penes quenquam volo esse judicium, sed omnibus suadeo ut præstent obsequium*, num ob hoc mea sententia fuisset pilo certior? Tandem precatur mihi ut Dominus, cujus est hæc causa, illuminet me, & faciat vasculum in honorem & gloriam. Næ vasculum, si nimium est esse vasculum. Malim enim malim *Samium* salillum esse in domo Dei, quam dolium adamantinum in familia, quam non agnoscit Dominus. Et interim dum vir pius hæc optat mihi, facit me cæcum, & vas in contumeliam & ignominiam, ac mecum universam Ecclesiam, haud cogitans quid ego vicissim possim ipsi precari, si talibus strophis delectarer. Hactenus non sine gravi tædio *Lutheranæ* disputationi vel rixæ potius respondimus. Nunc de summa rei pauca perstringemus, ac mox finem imponemus volumini.

Primum itaque quod ad vocis causam attinet, fatemur ut Græcis magnificum esse nomen τὸ αὐτεξούσιον, ita Latinis *liberum arbitrium*, quod ad nos protinus in ipsis Ecclesiæ rudimentis à Philosophorum Scholis defluxit, qui plurimum tribuebant humanæ rationi, nimirum ignari gratiæ, cui quoniam nos divinis eruditi Litteris merito plurimum tribuimus, non perinde respondet magnificentia nominum ad rem quam declarant. Quin & illud fatendum, neque Græcam vocem nec Latinam in canonicis Libris usquam inveniri. Verùm de novitate verbi si movenda erat quæstio, id in primordiis Ecclesiæ factum oportuit. Nunc cum hæ voces ab iis usurpatæ sint, qui fuerunt proximi temporibus Apostolorum, aut ipsos etiam viderunt Apostolos, tantoque seculorum consensu in hunc usque diem ab Ecclesiæ proceribus receptæ sint, citra gratiæ injuriam, alienum sit à modestia Christiana, nunc super his movere tragœdiam: præsertim cum tot nomina, quæ nusquam in sacris Libris inveniuntur, usque adeo recepta sint, ut hæreticus sit qui nolit agnoscere, qualia sunt *homusion*, & *perpetua* Mariæ *virginitas*, & *tres Personæ, una essentia*. Cæterum *fati necessitatisque* vocabula semper invisa fuerunt apud cordatiores Philosophos, sed invisiora apud Christianos: duabus enim vocibus res eadem significatur. Quod enim Græci vocant ἀνάγκην, Latini sæpenumero vertunt *fatum*. Nec alio nomine fuit exsecrabilior *Manichæus*, quam quod commentus duo principia, alteram partem hominis faciebat irreparabiliter malam, alteram necessario bonam, geminam inducens necessitatem in uno homine. Unde *Julianus Pelagiani* dogmatis instaurator objiciebat *Augustino* quod cum *Manichæo* sentiret, sic exaggerans peccatum innatum, sic extenuans liberi arbitrii vires, & omnia tribuens gratiæ. Sed hanc calumniam strenue depellit *Augustinus* in libris ad *Bonifacium*. Cæterum quî id possit *Lutherus* non video, qui totum hominem etiam juxta præcipuas illius partes facit carnem, & in hac regnantem Satanam, etiam post infusum Spiritum, qui sic attollit crimen originis, & naturam hominis vitiatam, qui negat ullo pacto in homine situm esse, ut vel recipiat gratiam, vel amittat, sed tantum agi à Deo, quemadmodum à fabro agitur serra. Hîc igitur vides bis peccatum, primùm quod cum omnis novitas habet offensionem, & voces receptissimas sustollere moliuntur, & novas ac jam pridem explosas revocare contendunt, frustra reclamante *Paulo*, qui *Timotheum* jubet devitare seu rejicere profanas vocum novitates. Si pium est rejicere occurrentes, scelus est jam olim explosas revocare. Ferre non possunt liberi arbitrii nomen à Philosophis profectum, sed à vetustissimis Orthodoxis receptum, & arridet fati necessitatisque vocabulum. Unde traditum? à Genethliacis. A quibus usurpatum? ab Ethnicis Poetis, sed ab Orthodoxis omnibus semper reprobatum. Tantum de vocabulis: nunc de re consideremus.

Priusquam hæc de gratia & libero arbitrio conten- A tio incruduisset, Orthodoxi paulo plus tribuebant hominis viribus, quam postea tributum est: In quibus aliquando fuerat & *Augustinus*, qui fidem & velle bonum tribuebat naturæ viribus, quorum prius excusat, alterum palinodia damnat exorto *Pelagio*. Quod si quis expendat quam exile sit, quod hic vir, & hunc sequuti *Bernardus*, & quisquis scripsit duos libros *de vocatione Gentium*, *Ambrosii* titulo, item Libros *hypognosticon*, *Augustini* nomine, relinquunt libero arbitrio, fatebitur liberi arbitrii nomen assertum potius, quam rem probatam. D. enim *Bernardus*, qui quicquid tractat super hoc argumento, hausisse videtur ex *Augustini* libris, etiamsi id sedulo dissimulat, confictis etiam B studio novis vocabulis, hunc in modum definit, *Liberum arbitrium est habitus animi liber sui*. Hæc si quis audiat, existimet illum magnifice sentire de libero arbitrio. Rursus voluntatem ita finit, *Voluntas est motus rationalis, & sensui præsidens & appetitui*: huic tantum tribuit, ut illi rationem addat veluti pedisequam. Et interim negat illic esse posse necessitatem, ubi sit voluntas, addens nec bonum nec malum imputari posse ubi regnat necessitas. Hæc jam splendida sunt præludia, cæterum ubi ventum est ad rem, ac divisit hominis negotium in tria, in naturam, consilium & complacitum: Consilium appellans efficacem assensum erga gratiam oblatam, ibi nihil omnino tribuit C hominis viribus, quemadmodum nec *Augustinus*. Complacitum appellat humanæ felicitatis consummationem, quæ liberat nos non solum à peccatis, verum etiam à miseriis omnibus. Ponit itaque tres libertates, naturæ, consilii & complaciti: nam his novis vocibus apparet illum delectatum. In duabus posterioribus nihil tribuit homini: sunt enim liberationes potius quam libertates, quas in nobis agit Deus sine nobis. Loquor autem de gratia justificante concipienda, in qua volunt hominem nihil agere, licet cum gratia jam cœpta simul agat humana voluntas, & de futuri seculi felicitate. Restat naturæ libertas, quam non aliam tribuit homini peccatis obnoxio, quam qualem tribuit Spiritibus im- D piis: habent enim velle, non bonum ac malum, sed tantum velle. Idem sentire videtur *Augustinus*, qui *Pharaoni* quoque tribuit liberam voluntatem, quod volens id faceret quod faciebat, etiamsi ad benefaciendum nulla erat libertas. Et aliquoties repetit voluntatem hominis semper esse liberam, at non semper esse bonam. Hæc certe libertas, quam tribuunt naturæ vitiatæ, profecto misera est, & indigna tam splendido vocabulo. Quod autem argutatur *Bernardus* voluntatem non posse cogi, si cogatur, desinere esse voluntatem, mihi, ut cum pace tanti viri dicam, pene sophisticum videtur, nec ad hanc quæstionem explicandam pertinere, nec E verisimile est Priscos, hoc est, *Irenæum*, *Tertullianum*, *Origenem*, *Hilarium*, qui tribuunt homini liberum arbitrium, hoc sensisse quod isti interpretantur. Nihilo magis ad rem facit, quod quidam impiis hominibus, ac damnatis Spiritibus hactenus tribuunt liberam voluntatem, ut possint hoc aut illud agere, non ut possint bene agere seu velle. Quanquam hoc ipsum adhuc in controverso est inter Scholasticos, an Deus possit violenta etiam coactione cogere Dæmonum voluntatem. Verùm ut missis ambagibus rem agamus, hactenus pro *Luthero* faciunt ista, quod nemo nondum renatus, per liberum arbitrium potest velle bonum, & hinc sequitur aliqua necessitas, quam *Lutherus* appellat immutabilita- F tis, sed quæ poni possit, & in Angelis bonis & in Deo, propterea quod Deus non potest mutare naturam suam, nec Angeli pii possunt in malum degenerare. Verùm ab hoc inviso vocabulo erat temperandum initio, potiusquam post excitatum tumultum proferenda nova distinctio necessitatis. Quanquam in re illud de suo addit *Lutherus*, quod sicut homo peccator non potest se suis viribus flectere ad bonum, ita renatus Spiritu non potest se flectere ad malum, nisi se sponte subtrahat gratiæ, quod negat ullo hominis merito fieri, quemadmodum nullo hominis merito sese offert. Fatentur & illud, Ubi

non est voluntas, ibi non esse neque peccatum neque meritum, nihilo magis quam in brutis animantibus, in quibus tantum est appetitus naturalis, eo quod absit ratio, sine qua nulla est voluntas. Quanquam & brutis quidam tribuunt rationem, licet infra hominem: & in homine manet appetitus ille sensitivus, qui nonnunquam voluntas dicitur, & est omnino quædam voluntas. Verùm hæc utcunque habent, quantulum interest inter appetitum naturalem, qui nobis cum brutis communis est, & voluntatem omnibus agnatam, sic ad malum intortam, ut ad bonum nullo modo flecti possit? *Pelagiani* docebant, peccatum originale non transisse ad posteros *Adæ*, sed tantummodo mortem, quæ per se mala non sit, sed quam *Plinius* etiam dicat homini datam à Superis magni beneficii loco, adeo ut *Ambrosius* quoque scripserit de bono mortis. Ab hac opinione rectè dissentit *Lutherus*, sed in hoc peccat, quod supra modum exaggerat hoc peccatum, sic resiliens à *Pelagio*, ut propemodum incurrat in *Manichæum*. Dum enim nullum honesti semen, nec ullam ad recta propensionem relinquit humanæ naturæ, quam totam facit carnem, hoc est, affectum impium, nonne naturam hominis malam inducit, ut gratia non tam recreet naturam ægrotam, quam creet novam? Huc enim torquet illa, quod transitus à vitiis ad pietatem, renascentia dicitur, ac resurrectio velut è non esse ad esse & à morte ad vitam: item quod *Paulus* in *Christo* renatum appellat novam creaturam, haud cogitans hæc omnia per tropum dici juxta proprietatem Hebraici sermonis, quo significant insignem hominis mutationem, quemadmodum & nos dicimus hominem revixisse, qui ex summa desperatione revocatus est ad spem bonam: & alium esse factum dicimus, qui moribus vehementer sit immutatis. Ita per cæcum Euangelicum, cui *Christus* restituit visum, significari docent humanam naturam, non quod ex se nihil videat, sed quod multa caligine obruta minimum perspiciat, si conferas ad lucem gratiæ. Sed eadem natura significatur per mulierem contractam, per socrum *Petri* febricitantem, per filiam Archisynagogi mortuam, per paralyticum. At multum interest inter debilem aut ægrotum & exstinctum. Nec est necesse ut in tropologiis, quibus undique plena est Scriptura, per omnia quadret similitudo. Jam in hoc consentiunt, liberum arbitrium per peccatum vulneratum fuisse, non exstinctum, debilitatum, non amputatum, morbidum, non mortuum, luscioſum, non cæcum, incurvatum, non dejectum, sic ut premeretur, non perimeretur, & tamen inter disputandum nonnunquam sic agunt, quasi prorsus exstinctum esse velint, quantum ad cognitionem expeditionemque boni, quod constanter ac fortiter asseverat *Lutherus*: quin potius negat ullum esse prorsus liberum arbitrium. Qui scripsit Libros *hypognosticon*, tradit ademtum possibilitatis bonum, nomen tamen & rationem manere. Rationem, opinor, intelligit notionem animi de re, quæ primum fuit in natura condita, & esse potest in natura reparata. Quod si voluntas non dicitur proprie libera, nisi quæ se suis viribus potest vel ad bonum vel ad malum flectere, nulla videtur in natura vitiata libertas, & secundum hanc rationem liberum arbitrium revera nihil aliud est, quam titulus sine re. Consentiunt & in hoc Veteres, quod fatentur humanam voluntatem, jam Spiritu liberatam, cooperari gratiæ, unde *Paulus* dixerit, *Coadjutores enim Dei sumus*: & hîc statuunt fontem meritorum, quod volentes velut adjuvamus gratiam in nobis agentem. Verùm cum negotium omne constet tribus rebus, exordio, incremento & summa, nec in exordio, nec in summa quicquam, ut dixi, tribuunt humanæ voluntati, sed totum gratiæ trahenti & perficienti. Quod est in medio, inter gratiam trahentem ad justitiam & consummantem ad gloriam, ibi tribuunt aliquid libero arbitrio & in bonum & in malum, videlicet ut jam per gratiam liberatum gratiæ operanti cooperetur, & sese ab ea subtrahat. Atqui si gratia non ma-

A net nisi apud volentem, & homo potest per liberum arbitrium gratiam amittere, quod si facit, meretur gehennam, si non facit, meretur vitam æternam: non video quid obstet, quo minus idem dici possit de gratia justificante, quam *Augustinus* appellat operantem. Si totum opus adscribitur gratiæ, quod tamen homo peragit cum agente gratia, nec interim fit injuria gratiæ, quid absurdi sit, si dicamus similiter hominis liberum arbitrium adniti operanti gratiæ? Gratiam cooperari libero arbitrio cum Orthodoxis fatebantur & *Pelagiani*. Verùm illud non fert *Augustinus*, quod ajunt bonum hominis propositum adjuvari à gratia, quasi gratiæ exordium sit ab homine, & bonum hominis B propositum præcedat gratiam, ut hic assensus, quo homo se præbet gratiæ operanti, promereatur gratiam justificantem. Eoque non patitur Deum vocari boni propositi adjutorem, sed largitorem. Et huc pertinet illud ejusdem axioma, *Multa Deus facit in homine bona, quæ non facit homo: multa vero facit homo, quæ non facit Deus*: quibus verbis hoc sentit, quod Deus bonam voluntatem facit in nobis sine nobis. Idem ut explicet quæstionum nodos, facit tertiam gratiam, nimirum præparantem, quam distinguere videtur à gratia operante & cooperante. Hoc commento effugit, ne quid tribuat hominis arbitrio in recipienda gratia justificante. Verùm si hoc concedimus, Dei gratiam C nulli dari nisi volenti, & gratia præparans Dei donum est, opus erit alia gratia præparante, quæ ad illam præparet præparatricem, & rursus ad hanc alia, atque item in infinitum, donec veniatur ad naturæ donum. Cum vero Theologi fateantur unicam esse gratiam, quæ pro variis effectibus aliis atque aliis nominibus appelletur, poterant & alia confingi gratiarum nomina: unde simplicius videtur, ubique naturæ vires invalidas ab opitulante gratia juvari, cujusque generis gratia fuerit. Quid senserint *Pelagiani* nescio, tantum ex verbis ago, quæ ex libris *Juliani* refert *Augustinus*, quæ mea sententia potuissent commoda inter- D pretatione pro veris haberi, magnaque pars hujus contentionis ex verbis nasci videtur potius quam ex re ipsa, & hujusmodi λογομαχίαι facile exeunt in rixam, si quid accesserit humanæ contentionis. Cum meritum dicitur, non statim intelligitur tale, ut excludat gratiam, quemadmodum in commerciis hominum, posteaquam artifex pro opera justam mercedem accepit, neuter alteri debet gratiam, quanquam in officiis amicorum, etiam post bene pensatum beneficium, tamen adhuc in solidum debetur utrinque gratia. Talia sunt opera, taliaque merita, quæ *Paulus* Apostolus scribit pugnare cum gratia. Sed meritum quoddam dicitur, quod excludit indignitatem. Gratia Dei quo res est pretio- E sior, hoc magis est amplectenda cum offertur, servandaque cum est oblata. Ut igitur indignus gratia dicitur, qui vel oblatam negligit, vel possessam non servat, & abutitur, ita quodammodo dignus est dono Dei, qui cum offertur alacriter accipit, & acceptam summa sollicitudine cavet ne perdat. Sæpe sola gratitudo reddit homines dignos munificentia: Contra ingratitudo indignos. Itaque qui docent gratis, multo libentius alacriusque communicant eruditionem suam avidis & attentis, quam oscitantibus ac fastidiosis. Nec tamen ideo doctrina gratuita non est beneficium, quod indoles bonæ spei, quodque alacritas discendi facit, ut hic judicetur dignus eruditio- F ne potius quam alius dissimilis. Ut autem nullus hominum confert beneficium in invitum, ita nemo collocaturus sit beneficium in eum, quem sciat suo munere turpiter abusurum. Atque apud homines dicitur indigno obtulisse beneficium, qui detulit ei, qui quod oblatum erat recusavit accipere, aut non accepit ut oportuit. Rursus indignum acceptis judicant, qui non agnovit largitorem, qui secus quam oportuit usus est, aut qui neglexit. Nec hic dicitur indignus, quia non promeruit, sed quia non agnovit beneficium. Nam non promeruisse & digno & indigno commune est.

Cæ-

Cæterum qui indignus dicitur, bis indignus est, & quia non promeruit, & quia non accepit ac servat ut oportet. At qui dignus dicitur, non ob id dicitur, quod ipsius meritis debeatur beneficium, alioqui debiti redditio fuerit, non beneficii collatio: sed quod semel duntaxat indignus est, hoc est, non promeritus, alio modo dignus apud eum, qui cupit gratis quidem, sed recte collocare munificentiam suam, hoc est, conferre, non perdere. *Nihil enim tam perit*, ut recte habet proverbium, *quam quod datur ingratis:* & juxta Mimum, *Beneficium dando accepit, qui digno dedit*. Et ampliore munificentia dignus dicitur, qui minorem grate accepit, ac probe est usus. Nec hæc dignitas obstat, quo minus beneficium sit gratuitum, & in solidum debeatur largitori, sed tantum excludit indignitatem: nec efficit, ut beneficium vertatur in mercedem operi debitam, sed ne beneficium detur vel nolenti, vel ingrato, vel male usuro. Nam apud homines conjectandum est dum non bene usurum, qui non sicut oportet accepit. Idem imaginandum est in gratia Dei. Ille quidem natura beneficus est, dives in omnes, nec exhauritur largiendo, nec eget mutua gratia, non vult tamen munificentiam collocare penes adspernantes, aut ingratos, aut male utentes. Nam ut non est beneficium quod datur vel meritis præteritis, vel spe redituri fœnoris, sed illud debiti solutio magis est, hoc cauponatio verius quam munificentia: ita non est beneficentia, sed profusio, imo non beneficium, sed maleficium est potius, dare rem accipienti nocituram. Rursus sicuti merito dicitur spoliatus gratia, qui ea male est usus, ita merito dicitur auctus gratia, quia * dono Dei bene est usus. Nec tamen hæc vox meriti respondet debito aut mercedi, sed excludit indignitatem accipientis aut possidentis. Sic in Euangelio negantur fuisse digni convivio, qui vocati excusabant. Quid igitur? An digni erant cæci, & claudi, & viles è triviis homines? Nequaquam, ac fortassis aliquanto minus quam illi, si de meritis loquamur, quibus debetur præmium, sed ideo digni dicuntur, quia beneficium gratis oblatum, grate sunt amplexi. Amplecti autem est assentiri, & in assentiendo felicitas hominis incipit. Sic apud *Matthæum* servus, qui creditum talentum gnaviter dispensaverat, lucro auctus est, & præficitur majoribus, hoc est, decem civitatibus juxta *Lucam*, & nihilo secius totum est gratuitæ Domini beneficentiæ. Contra servus, qui unicum talentum acceptum defoderat, spoliatur eo, & quod ignavo adimitur, additur lucro industrii, ipse vero conjicitur in tenebras extremas, quid passurus, si talentum nequiter profudisset, cum sic puniatur, qui talentum acceptum reddidit, ut erat, Domino? *Omni habenti dabitur, & abundabit, ei vero qui non habet, etiam id quod habet auferetur ab eo*. Is enim non habere dicitur, qui sic habet, quasi non habeat beneficium, hoc est, qui vel suis meritis adscribit gratiam, vel secus utitur ea quam oportet. Quod igitur hic dignitas dicitur in bene accipiente & utente, hoc, opinor, Theologi vocant meritum *congruum:* ea vox si recte intelligatur, non pugnat cum vocabulo gratiæ, quemadmodum nec mercedis vocabulum aut etiam debiti pugnat cum gratia, præsertim si referas ad Dei promissionem. Promissio gratuita est, & gratuitum est quicquid ex hoc fonte promanat, non tamen congruit, ut tanta gratia conferatur aversantibus aut male utentibus augeatur. Ut igitur est meritum, quod respondet mercedi, ita sunt opera, quæ respondent debito, & ex diametro pugnant cum gratia: Qualia erant opera Judaica, de quibus agit *Paulus* ad Romanos III. *Ex operibus Legis non justificabitur omnis caro*. Item ad Gal. II. *Scientes quod non justificatur homo ex operibus Legis, nisi per fidem Jesu Christi*. Frivolum autem est, quod quidam hic argutatur de emphasi hujus vocis *nisi*, cum constet hic nihil aliud valere, quam, *sed tantummodo*. Nec est periculum, ne videantur per fidem excludi bona opera, cum illic loquatur de operibus Judaicis, quæ fiebant absque fide & caritate: Operum autem vere bonorum fides est parens, eo quod per dilectionem operatur. De Judaicis operibus loquitur *Paulus* Rom. II. *Ei vero qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum*. Idque dictum est ab Apostolo non juxta rei veritatem, sed juxta Judæorum arrogantem persuasionem, qui non aliter sibi pro operibus externis existimabant deberi vitam æternam, quam fabro lignario pro opere absoluto debetur merces, quæ ni reddatur sit ex lege debiti actio. Rursus ad Corinthios †: *Si ex operibus, jam non est gratia: si gratia, jam non ex operibus*. Sed est aliud operum genus, de quibus agit Roman. II. *His quidem qui secundum patientiam boni operis, gloriam & honorem & incorruptionem quærentibus vitam æternam*. Idem 2. Corinth. V. *Ut referat unusquisque propria corporis prout gessit, sive bonum, sive malum*. Hoc genus operum non officit gratiæ, sed imputatur fidei, quæ per dilectionem operatur, quod fides primus sit fons, unde scatent omnia quæ nos vere Deo gratos faciunt: & fides Dei donum est gratuitum, nec tamen datur indignis, licet detur immerentibus. Ad hæc quoniam Deo præsentia sunt universa, sicuti merito dicitur auferre gratiam abutentibus donata, ita merito dicetur non dare gratiam iis, quos scit illa abusuros in suum ipsorum malum. Unde fit, ut non solum injustitiæ non sit, verum etiam misericordiæ sit, quod nonnullis gratiam suam, aut omnino non impertit, aut subtrahit impensam. Idem dici potest de varie distributis Spiritus donis, aliis largius, aliis parcius. Ut enim homo juste meritoque beneficium suum subtrahit ei, qui male usus est acceptis: ita Deus juste meritoque non impartit suam gratiam, quos nihilo minus certe novit male usuros, quam homo novit hominem male usum.

Hic si quis objiciat, Deum nulli oportere suam conferre gratiam, qui male sit usurus: Responderi potest, ideo Deum multis indignis offerre gratiam, ut exemplo sit bonis, terrori malis, omnibusque manifestum sit, eos qui pereunt suo ipsorum vitio perire, quando nulli deest gratia nisi ipse defuerit sibi. De adultis duntaxat loquor. Submovimus igitur scrupulum, qui torquebat *Augustinum* sollicitum, ne quod homo gratiæ præparanti assentitur, videatur promereri gratiam justificantem. Submovendus est & alter, quo metuit, ne gratiæ initium videatur à libero arbitrio proficisci. Fatetur *Pelagianos* anathema pronuntiasse, qui sentirent gratiam secundum merita dari: Id si ex animo pronuntiarunt, haud dubium, quin senserint merita, quibus velut ex debito respondet merces. Unum illud non tolerat, quod *Julianus* scripsisset, bonum hominis propositum à gratia adjuvari. Hinc enim colligit, propositum hominis bonum fuisse sine gratia, sed invalidum, cui juncta gratia opituletur. Quod si detur, apparet ex homine gratiam oriri, cum in homine nihil sit boni, nisi ex gratia. Atqui mea sententia, nihil hic erat quod metueret *Augustinus*, si distinxisset boni vocem, sicut distinximus meriti mercedisque vocabulum. Ut enim varii sunt gradus gratiæ, ita varii sunt gradus bonitatis sive justitiæ. Ipse *Augustinus* multa nomina reperit gratiæ juxta gradus effectuum, distinguens sufficientem à proficiente, operantem à cooperante, rursus operantem à præparante. Et haud scio an pulsans diversa sit à præparante, quod præparans movet voluntatem, pulsans aliquando non movet. Jam præparantis sive pulsantis gratiæ possunt esse plurimi gradus, sicut Deus variis modis ac paulatim transformat hominem, non aliter quam natura paulatim fingit hominem, aut Medicus paulatim restituit hominem. Quoties igitur homo assentitur gratiæ operanti, quæ confert justitiam, initium gratiæ non est ab homine, sed à gratia præparante sive pulsante, quæ præcessit, per occasionem excitans hominem ad eam cogitationem, ut sibi displiceat, optetque fieri melior. Innumerabiles autem formæ sunt, quibus id agat Deus: Interdum per uxorem, servum, aut amicum fidelem vocat,

* Legendum videtur, *qui*.

† *Romanos* voluit dicere, cap. XI. 6.

maritum, herum & amicum infidelem; Interdum idem facit morbo, orbitate, aut alia quavis immissa calamitate, nonnunquam ministerio verbi; Nonnullos prodigiis aut spectris, aut insomniis; Et sæpe velut ex insidiis venatur hominem ad salutem per eas res quibus maxime capitur, velut uxorios per uxorem, & divum *Hubertum* cepit in venatu, & amantes studiorum per litteras; Nonnullos trahit secreto sibilo Spiritus. Nec statim bonum propositum sic dicitur bonum, ut reddat hominem beatum. Quisquis enim vere propositum bonum habet, is justus est per gratiam, sed hîc bonum appellatur, quod accedit ad aliquam boni imaginem, & aliquo gradu recedit à malo. Nisi forte nobis placet Stoicorum opinio, qui faciebant omnia peccata paria, docentes hominem repente, aut summe bonum esse, aut summe malum. Quod etiamsi juxta rationem aliquam verum esset, tamen quoniam sermo abhorret à sensu communi, & à consuetudine sacrarum Litterarum, repudiandus est. Adferunt illi simile de homine collapso in aqua, negantque referre, utrum multis cubitis absit à summa aqua, an duobus digitis, modo submersus pereat. *Augustino* magis placet collatio de luce ac tenebris. Non parum enim interest inter eum qui versatur in densissimis tenebris, ut nihil omnino cernat, & inter eum qui procul affulgente luce quamvis exigua, per tenebras cernit aliquid licet incerto, & inter eum qui vicina luce clare perspicit omnia. Atque iisdem, opinor, gradibus à clara luce pervenitur ad densissimas tenebras. Utriusque rei exemplum præbet mons ille, per quem perfossum à *Bajis Neapolim* adeuntibus iter est: ingredientem comitatur aliquamdiu lumen, ob testudinis sublimitatem, sed mox paulatim deficiens, donec ventum est ad densissimas tenebras, quales esse dicuntur apud inferos. Id tædium esset intolerabile, si diuturnum esset, sed aliquantulùm progressis apparet sublustre quiddam. Id luminis ex dorso montis perfosso venit superne, estque minimum & anceps, quo cito relicto reditur ad profundam caliginem, in qua progressis aliquandiu, procul apparet ceu minutissima quæpiam stellula. Ea lux quo propius accedis, hoc fit major & evidentior, donec clarissime cernas omnia. Illud non congruit in hac similitudine, quod ad illam lucem nos accedimus, cum gratiæ lumen magis accedat ad nos: quemadmodum Sol paulatim discutiens noctis caliginem ad nos venit. Magis autem congrueret, si lumen esset, quod vicissim accederet ad propius accedentes: Sicuti gratia appropinquat appropinquanti. Ut igitur non statim perspicit qui primo diluculo videt ambigua luce, ita non statim bonus est, quem afflavit aliqua lux gratiæ, quanquam longius abest à profunda caligine, qua nihil omnino cernebat, & tamen si ab hac luce non averterit oculos, sed quantum potest intenderit, dignus est cui se major lux ostendat. Quoniam autem hæc hominis mutatio, renascentia dicitur, conferenda est & hæc similitudo: Non statim est homo quod hæsit in matrice, paulatim fingitur à natura coagulum, & augescit more plantarum ac fungorum: deinde sentit etiam, tandem absolutus naturæ artificio foetus prodit: animal esse vides, at quantum est temporis, priusquam sese explicet anima rationalis, sed tamen iis gradibus paulatim fit homo perfectus, nec infunderetur id per quod fit homo, nisi materia prius præparata. Fingamus enim docendi gratia, primum esse liquorem seminalem, mox coagulum, deinde plantam, mox animal, deinde hominem, sed rudem & imperfectum, tandem vere hominem. Ut igitur nascimur sic renascimur: Semper excipio Dei potentiam absolutam, qua subito facit alios quos vult. De iis, quæ plerunque facit, loquor. Rursus quando peccatum morbus dicitur, & *Christus* Medicus, conferamus & hanc similitudinem. Quot gradibus Medicus pervenit ad sanitatem ægrotantis? Incidit venas, ne præsens exitium opprimat laborantem, subjicit cibum, pharmacis inanit corpus, mox aliter purgat, artem semper accommodans naturæ viribus,

A quæ velut arti collaborant, dum insita vi pugnant cum hoste morbo, & ad sanitatem anhelant, & has ars vicissim adjuvat. Tandem recipiente sese natura, pharmacis corroborantibus erigit, donec plena sit sanitas. Ut autem est & in ægroto naturæ vis quædam abhorrens à morbo, & appetens sanitatis, quam tamen in gravi morbo non potest assequi sine medentis opera, nec à Medico juvabitur nisi se Medico præbeat, sed gravabitur potius: Ut inest homini nativa cernendi vis, quam tamen habet frustra, nisi se offerat lumen, ne lumen quidem prodest, si averterit aut clauserit oculos: nec quod oportet videt, nisi ad id quod oportet intenderit oculos: ita gratia naturam caligantem & ægrotantem paulatim excitat, donec veniat

B ad illud donum, quo beati reddimur in hac duntaxat vita. Beatus enim est quisquis liber à peccatis, donatus est justitia. Sed ut est bonitas, imo bonitates potius, non proprie dictæ, sed tamen progressus quidam ad illam sufficientem gratiam, quam recentiores appellant gratum facientem: ita sunt & justitiarum gradus, per quos homo paulatim fingitur ad veram justitiam, in quibus tamen nihil homo potest arrogare sibi. Nam finge mihi quempiam ex subita morte necessariorum concepisse metum gehennæ, ac divini judicii, nondum justus est, sed tamen aliquod initium sapientiæ est timor Domini. Hoc ipsum, quod inhorrescit, cui de-

C bet? An naturæ? Nequaquam, inquies, Sed pulsanti gratiæ, quam si amplectitur per liberum arbitrium, congruit ut divina bonitas addat uberiorem gratiam. Sin aversatur ac rejicit qualecunque donum, voluntatis propriæ vitio perseverat in improbitate. Jam si concussus metu, levius ac timidius peccat, desinens exsultare in rebus pessimis, aliquo usque profecit ad justitiam: si jam peccare desiit, accessit propius: si pari studio semet exercet piis operibus, quo antea servierat vitiis, habet veram justitiam. Nec tamen Deus tam morosus est, ut semel rejicientem gratiam protinus suo relinquat arbitrio, imo non desinit usque ad mortem undique objicere resipiscendi occasiones. Eos excipio, qui ob insignem malitiam traduntur in reprobum sen-

D sum. Verum est igitur, quod ait *Augustinus*, bonum propositum hominis non adjuvari à gratia, sed dari per gratiam, si sentit, ut opinor, de bona hominis voluntate, per quam justificatur. Verùm ut inest homini naturæ proclivitas ad vitia, per quam Satanas perpetuo sollicitat ad peccandum, ita inest in homine naturalis appetitus honesti, licet imperfectus. Hunc Dei gratia pulsans mille modis sollicitat ad justitiam, excitans quod in homine latebat invalidum. Hunc naturæ nisum ad virtutem ac pietatem, si quis bonum propositum appellet, nihil, ut arbitror, absurdi dixerit. Quod tamen ipsum debemus excitanti gratiæ, & ad-

E juvanti, demum perficienti, nisi gratiam negligimus. Mihi sane nihil hîc videtur, cur vereamur, ne gratia non sit gratia, cum hic naturæ nisus invalidus sit absque gratia, & assentiri gratiæ præparanti, non promereatur gratiam justificantem, sed tantum excludat hominis indignitatem: quemadmodum ægrotus non ideo minus debet Medico, quod monitus ab illo, sese commiserit illius arti, sed effugit ne fieret indignus quem Medicus curandum susciperet. Et qui consilio amici servatus est, fatetur se debere vitam illi, cum inutile fuisset amici consilium, ni parere voluisset, & integrum erat monentem negligere. Jam si singulas occasiones, per quas peccator admonetur ut resipiscat,

F libeat appellare pulsantem gratiam, non admodum repugnarim. Et tamen in his quoque non prorsus otiosum est liberum arbitrium, dum occasioni veluti monenti præbemus aures, & assentimur, quod certe possumus naturæ viribus: de assensu loquor, non qui justificat, sed qui præparat aliquo modo. Jam donemus hujusmodi motus animi, licet imperfectos sine gratia, ex ipsis scatere naturæ viribus, num periclitabitur Dei gratia? Non opinor. Quî sic? Quoniam hoc ipsum, quod in nobis relictum est boni, & totum hoc quod pos-

possumus aut sumus, Dei donum est. Undecunque igitur incipias recessum à vitiis ac progressum ad virtutem, à gratia est exordium non ex nobis. Nec obstat, quod nunquam non occinit *Augustinus*, *Quid habes quod non accepisti, & si accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?* Idem occini potest de divitiis, forma, viribus, generis claritate, prospera valetudine, ingenii dexteritate, rerum successu glorianti; Denique si quis despiciat fœminam, sibi placens, quod mas natus sit, ei possent eadem verba ingeri, *Quid habes quod non accepisti?* Hic igitur sermo *Pauli* non excludit liberum arbitrium, sed premit hominis arrogantiam, non agnoscentis se ex dono Dei esse, quicquid est, si quid omnino boni est. Idem docet 2. *Corinth.* III. distinguens has voces *à nobis*, & *ex nobis*. *Non sumus*, inquit, *sufficientes cogitare aliquid à nobis quasi ex nobis, sed omnis sufficientia nostra ex Deo est.* Etiam illa, quæ possumus naturæ viribus, sic à nobis oriuntur, ut tamen ex Deo sint, à quo fonte promanant omnia. Subinde recinit & illa *Augustinus*, *A Domino preparatur voluntas*, quod tamen ex quo Scripturæ loco hauserit nondum comperi, sed idem illud adducit ex Proverbiorum XVI. ni fallor, *Hominis est animam preparare*, de quo dictum est alias. Ex his duobus dictis sequitur voluntatem simul & à Deo & ab homine præparari: & quemadmodum in bono opere simul agunt voluntas hominis & gratia, itidem & in concipienda gratia simul agunt: non quod homo quicquam agat ad creandam gratiam, sed quod se gratiæ capacem præbeat, pro sua portione. Jam cum præparare hoc loco nihil aliud sit quam adjuvare, *Augustinus adjuvandi* verbum horret, *praparandi* verbum amplectitur: & *adjutoris* vocabulum non accipit, *largitoris* recipit, quasi non largiatur bonam voluntatem, qui imbecillem adjuvat, ut vere sit bona, quam quisquis habet, beatus est. Nam *Augustinus*, ut dictum est, sentit de voluntate sufficiente, sive perfecta. At alter loquebatur de bono proposito, sed imperfecto, quod per auxilium divinæ gratiæ redderetur sufficiens. Possunt autem imperfectæ cognitionis, & imperfectæ voluntatis esse multi gradus, quandoquidem neque nostra fides, ac voluntas, per quam justificamur, perfecta est in hac vita, & tamen dicitur bona voluntas.

Quod si quis dicat in homine nondum spiritu renato, nullam esse fidem aut cognitionem eorum quæ pertinent ad pietatem, nullam bonam voluntatem, nullam justitiam, nullam virtutem, quamvis imperfectam, rem adfert omnibus Stoicorum paradoxis παραδοξότερον, cum in Ethnicorum Historiis legamus ejusmodi virtutum exempla, ut merito nos Christianos aliquoties pudefaciant, in Philosophorum libris ejusmodi reperiamus præcepta, ut quidam conentur docere, ea fuisse de Prophetarum hausta voluminibus, adeo consentiunt dogmata. Ex his fontibus nascebantur apud illos quædam bona opera, quæ fateor nec promerebantur, nec gignebant gratiam justificantem, sed tamen reddebant animam gratiæ capaciorem, nisi intervenisset vel hypocrisis, vel reprobus sensus, quemadmodum & Philosophi dicunt, per formas quasdam accidentales materiam reddi capacem formæ principalis. Quod si quis hæc quoque quæ Gentes vel cognoverunt, vel præstiterunt, velit adscribere gratiæ Dei, non refragabor, sic ut fateantur hominis liberum arbitrium per gratiam adjutum huc pervenisse, in quibus si profecissent, per eandem gratiam assequi poterant æternam salutem. Quanquam enim *Hieronymus* ad *Ctesiphontem* sentire videtur omnes interisse, ad quos Lex *Mosaica* non pervenit, tamen mihi probabilius videtur quod scribit ille, quisquis fuit, in Libris *de vocatione omnium Gentium*, nulli ætati, nulli hominum generi divinam providentiam defuisse. Siquidem ante proditam *Mosi* Legem constat in lege naturæ multos fuisse sanctos. Lex autem *Mosi* quoniam uni tantum populo tradita est, nec jussa est prædicari per universum Orbem, sicut Euangelium, sed tantum posteris ejus nationis, et-

A iamsi proselyti non rejiciebantur, non obligat, nisi quibus erat tradita, aut qui eam sponte fuissent professi. Quin potius in Euangelio taxantur Pharisæi, qui peragrabant mare ac terram, ut facerent unum proselytum, bis futurum gehennæ filium. Quemadmodum itaque lex naturæ non justificabat, sed ad justitiam præparabat, ita *Mosi* Lex tametsi non conferebat perfectam justitiam, tamen ad eam præparabat, vel hoc nomine, quod Judæos metu coercebat, ne prolaberentur ad extremam impietatem. Sanabilior enim est, qui metu moderatur malefacta, quam qui excusso omni Dei timore & hominum pudore, gloriatur & exsultat in rebus pessimis. Hoc opinor significans *Paulus*

B dicit se plus omnibus laborasse. Judæos enim Lex præpararat *Christo*, quanquam non conferebat justitiam. Jam enim cognoverant unum esse Deum, Gentium Deos esse Dæmonia generi humano inimica: non esse salutem nisi ex Deo. His aliisque plurimis facti sunt capaciores Euangelii. At *Paulus* duriorem susceperat provinciam erudiendi Gentes, quarum aliæ credebant nullum esse Deum, aliæ non curare res mortalium, alii de Diis pessime sentiebant, existimantes eos esse tales, quales describunt fabulæ, plerique putabant à rogo nihil hominis superesse. Et tamen in his sanabiliores reperit, qui levius peccarant, hoc est, in quibus minus erat perversi animi, quod idem accidit in Judæis.

C Perversitas autem non naturæ est, sed liberi arbitrii. Aliud enim est perversitas, aliud error: aliud vacare justitia, aliud esse impium. At *Lutherus* sic exaggerat naturam vitiatam, ut eam æquet malitiæ Satanicæ, cum Scriptura dicat, *Sanabiles fecit Deus nationes terrarum*, Et, *Non est in illis medicamentum exterminii, aut inferorum regnum in terra. Justitia enim perpetua est & immortalis: injustitia autem mortis acquisitio. Impii autem manibus & verbis accersierunt illam.* Sap. 1. Quod autem hic loquitur de peccato voluntatis non originis, declarant quæ sequuntur, *Dixerunt enim impii cogitantes apud se non recte*, &c. Proinde quemadmodum fatemur naturam hominis, protoplastorum peccato vi-

D tiatam, ita constat in eadem esse relicta semina non mediocria virtutum ac pietatis. Quod si ideo facimus hominem totum impium, quia talis natus est, faciamus eundem totum pium, ob insita pietatis seminaria. Quod autem plures se flectunt ad vitia quam ad virtutem, non tam naturæ vitium in causa est, quam prava educatio, convictus improbus: præterea quod vitia præsens habent auctoramentum & illecebram; Virtus circa difficillima ac molesta versatur, nec statim habet paratam illecebram. Hinc plerique proniores sunt ad mala. Jam ut fatemur per *Mosi* Legem plenius cognosci peccatum, ita negari non potest Gentium leges, quæ complures *Mosen* præcesserunt, multa eadem pu-

E nire quæ punit Lex *Mosi*. Ostendit igitur & naturæ lex peccatum, & hæc cognitio gignit horrorem peccati. Id esse verum declarant ea quæ Gentium Poetæ scribunt de cruciatu conscientiæ, deque Diris ultricibus. Quod si *Mosi* Lex tantum valet, ut intellecto peccato confugiamus ad implorandam opem Dei, quid vetat, quo minus eodem impellat lex naturæ, juxta suum modulum? Et si precatio nos præparat gratiæ divinæ, quod fatetur & *Lutherus*, qui minus huic nos præparent opera moraliter bona; inter quæ opinor & precationem esse? Nihil hic moror illa Stoica, *quæcunque fiunt extra gratiam, æque damnabilia esse*, ut *Socratis* tolerantia nihilo levius crimen fuerit apud Deum, quam *Neronis* crudelitas. Ut vere bona non

F sint, quæ geruntur absque dono fidei & caritatis, quæque non referuntur in Deum, tamen aliquo modo bona dici possunt, quæ non pugnant cum fide & caritate, & huc velut accedunt. Interim pone mihi fidei gradus, & caritatis gradus qui nondum attingant fidem efficacem, quam solus Deus dat. Pone mihi Ethnicum Philosophum, qui sciat unicam esse mentem conditricem & gubernatricem omnium, qua nihil melius aut majus esse possit, & unde profluit omne bonum, &

 un-

unde præmia recte factorum, quam norit animi puritate colendam, ritus tamen vulgo receptos ferat, partim quod desperet; aliud persuaderi posse rudi populo, partim quod existimet in rem esse populi, tali religione contineri, donec melius aliquid exoriatur, atque ipse interim admoneat quos putat esse dociles. In officiis det operam, ut quam plurimum prosit patriæ, parentibus, uxori ac liberis: negligens invidiam virtute conflatam, & ab illa mente sperans recte factorum præmium. Hoc animo fuisse quosdam, ipsorum Libri testantur. Quid? An dicemus hunc æque peccare, cum optime se gerit, ac si veneno tolleret uxorem, & prostitueret liberos? Equidem arbitror talem nec omnino carere fide, nec opera facere provocantia divinam iram, sed seipsum præbere capacem & habilem divinæ benignitati. Proponamus *Augustinum* nondum Christianum, sed veluti in compito deliberantem, cui sectæ potissimum esset initiandus. Nam *Manichæus* erat, non quod eam probaret hæresim, sed ne nullius esse sectæ videretur. De *Christo* dubitabat, aderat tamen hic animus, ut quam comperisset optimam, ei daret nomen. Id ut consequeretur, audiebat *Ambrosium*, legebat Epistolas *Pauli*, conferebat cum amicis de beata vita, orabat, dabat eleemosynas, abstinebat à profanis theatris, horrebat flagitia, concubinam unicam habebat, sed cui servaret conjugii fidem, quod in Ethnico nullum habebatur crimen. Hujusmodi factis eum velut ambiret Domini gratiam, num dicetur æque provocasse Deum, ac matrem veneno sustulisset? Quid absurdius? Quod si hujusmodi operibus moraliter bonis, sive quocunque nomine vocare placet, præparatur homo gratiæ divinæ, sive, ut Scholastici loquuntur, merito congruo promeretur eam, quid habet absurditatis sententia? Et si poterat *Augustinus* per vim liberi arbitrii audire concionantem *Ambrosium*, legere libros sacros, erogare stipem in pauperes, vacare precibus ac meditationibus, confabulari cum piis hominibus, eosque rogare ut Domino salutem ipsius suis precibus commendarent, quid est cur sic exsibiletur opinio Scholasticorum, quæ tradit hominem per opera moraliter bona promereri de congruo gratiam justificantem? Verborum umbris territamur, cum in re nihil sit absurdi: Si quis dicat hujusmodi factis hominem aliquo modo præparari gratiæ, ferent, opinor: nunc cum idem sentiat qui dicit de congruo promereri gratiam, offenduntur. Quod de *Augustino* propositum est, idem dici potest de homine multis vitiis involuto: sed tamen sibi displicente optanteque mentem meliorem sibi dari. Sic enim audivi quosdam dicentes: Utinam Deus donaret mihi fidem: Utinam daret rectam voluntatem, quorum neque fidem sinceram & vitam improbam esse sciebam. Quibus respondebam: Tuum est non leviter optare tantum Dei donum, sed etiam ambire. Quibus inquiebant modis? Evolve, inquam, sacros Libros, adi sacras conciones, ora frequenter, eroga pecuniam in egenos, piis hominibus commenda salutem tuam, detrahe paulatim vitiis quod potes. Hæc quæ in te sita sunt præstanti, non defutura est Dei gratia: & arbitror me dedisse pium consilium. Qui optat sibi dari bonam voluntatem, non omnino caret ea: & qui optat fidei donum, non prorsus caret fide, sed quod habet imperfectum, optat auxilio divino perfici. Nec ita magni refert, utrum quis dicat hæc opera exerceri per liberum arbitrium, an semper adspirante peculiari gratia, provehente non perficiente. Quanquam plausibilius est fateri in his non abesse Dei gratiam, hominis viriculas, per se invalidas, paulatim provehentis. Nihilo enim minus debeas ei, qui tibi semel sortem dedit, unde possis diu negociari, quam qui quotidie conferat aliquid, quod in eum diem satis sit. Ad hæc quotidie dat, cui semper in manu est quod dedit eripere. Non enim hic donum gratuitum vertitur in debitum, sed modus donandi mutatur. Nec hic gratia datur secundum merita, quod exsecrabantur etiam *Pelagiani*, sed vitatur, ne gratia dari videatur in-

A dignis. Indignos appello, non eos qui non sunt promeriti, sed recusantes & aversantes Dei donum. Rursus non est metuendum ne gratia videatur ex naturæ viribus oriri, cum hoc ipsum, ut crebro diximus, naturæ bonum sit gratuitum Dei donum, in aliis majus, in aliis minus. Nec protinus habet homo quod de se glorietur, nisi sibi velit arrogare quod habet aliunde. Et si tantum est periculi à gloria, potest homo etiam de peculiari Dei dono tollere cristas, quando hoc vere à piis hominibus traditum est, inanis gloriæ malum in mediis etiam virtutibus insidiari. Denique periclitatur, ne hoc ipsum, quod naturæ viribus potest, eripiatur, B si secus quam oportet fuerit usus. Unde quemadmodum pro bona corporis valetudine reliquisque commodis gratias agimus Deo, convenit & pro his dotibus agere gratias, orantes ut quod imperfectum est, suo afflatu perficiat; & quoniam quotidie quodammodo donat, qui quod potest eripere non eripit, est cur semper interpellemus Deum, vel gratias agendo pro acceptis, vel orando ut quod largiri dignatus est, conservet augeatque. Hoc itaque meritorum genus non officit gratiæ, sed efficit ut homo decentius ac largius accipiat gratiam.

Hæc ideo replico, quo demonstrem hujus controversiæ bonam partem apud Priscos ex vocibus parum commode acceptis ortam incruduisse. *Hieronymus* gra- C viter indignatur *Ctesiphonti*, quod tamen ab ipso confictum apparet, qui scripserat, *hominem posse fieri salvum si velit, auxiliante tamen gratia.* Ipse dicit: *Velle & currere meum est, sed ipsum meum sine Dei semper auxilio non erit meum.* Sermo diversus est, res eadem. Denique tota hæc causa tractans quibus modis Dei gratia operetur in homine, multos habet recessus, quos curiosius excutere non est necesse. Constat quicquid in nobis est, id totum à Dei liberalitate proficisci. Cæterum quomodo dispenset suam in nobis munificentiam definire, ut sit piæ speculationis, certe non arbitror esse necessarium. Et tamen in nullo genere materiarum libentius deliciatur *Augustinus*. Ostendi D Scholasticorum opinionem, quæ inter non reprobatas plurimum tribuere videtur libero arbitrio, non ita multum diffidere ab opinione *Augustini*, nisi quod variant in vocabulis potius quam in re. Veteres quoties dicunt meritum, sentiunt tale genus meriti, quod excludit gratiam, quale sit si quis magnis officiis provocatus reponat gratiam, ingratus futurus ni faciat. Aut si quis fabro conducto solvat mercedem operæ. Sed merito negatur ei beneficium, qui negligit, qui recusat oblatum, qui male utitur accepto, qui ingratus est ei qui dedit. Contra quodammodo meretur, qui libenter accipit, qui beneficii magnitudinem agnoscit, qui dextre utitur, qui meminit ac prædicat. Nam Deo, E qui nullius eget mutua gratia, egisse gratias aut habuisse, retulisse est. Similiter cum sint multæ species justitiæ, bonæque voluntatis ac fidei, quoniam hæc non satis evidenter distinguuntur à Veteribus, nec satis animadvertisse videntur quid dicant alii, nec ipsi sibi valde constant, ut si quis exactius conferat, excutiatque singulas partes disputationis, deprehensurus sit illos nonnunquam eadem dicere cum his quos impugnant, nec inter ipsos consentire, cum causam eandem tractent: Veluti *Hieronymo* videtur absurdum dicere, *Deum sua bona opera coronare, quæ facit in nobis*, cum apud *Augustinum* nihil sit hac sententia decantatius: Interdum in eadem disputatione una pars cum alia parum F congruat, eo quod non satis distinxerunt vim nominum. Nullus tamen illorum tam iniquus fuit libero arbitrio, quin aliquid tribuerit. *Quemadmodum* Adam, *per liberum arbitrium perseverare potuit in bono conditus rectus: sed lapsus est, quia perstare noluit: quod si voluisset, meritum fuisset illius, pro culpa. Augustini* verba sunt Lib. *de correptione & gratia* Cap. XI. Posset ergo permanere si vellet, quia dederat Deus adjutorium, per quod posset, & sine quo non posset perseveranter bonum tenere quod vellet. Sed quia noluit permanere,

re, profecto ejus culpa est., cujus meritum fuisset si permanere voluisset: sic homo per gratiam liberatus, si vult, permanere potest in gratia, & si perseverat meretur: si non vult, culpam admittit. Hic certe meriti culpæque ratio refertur ad liberum arbitrium. Nec enim arbitror ad hoc institutum pertinere, discutere an præter naturæ donum addita sit *Adæ* gratia, sine qua non posset perseverare: & an naturæ donum suffecturum fuerit adversus omnes tentationes, cum ad primum Satanæ assultum illico victus sit. Satis est tenere de *Adam* qualis fuerit in Paradiso, quod sacris Litteris proditum est, etiamsi nos non respondeamus omnibus omnium curiosis quæstionibus. *Liberum arbitrium igitur*, ut ait *Augustinus*, *ad malum sufficit*, B *ad bonum autem parum valet, nisi adjuvetur ab omnipotente bono:* parum enim valere dixit, ut respondeat illi, sufficit. Et cum meminit omnipotentis boni, subindicat bonum aliquod humanum & imbecille, quod egeat auxilio gratiæ. Quod autem illud est, nisi quod per naturæ vires homo potest assequi, non ut illico sit beatus, sed ut divinæ gratiæ sit præparatior. Qui per rationem humanam multa intelligit, creditque de Deo quæ vera sunt, qui ex Philosophorum libris imbibit amorem sapientiæ, qui pro modulo suo ad habitum virtutis enixus est, aliquanto capacior est crasso milite, qui in profunda rerum ignorantia maximisque sceleribus versatus, ne cogitavit quidem unquam de Deo. C Habet igitur homo quod non accepit? Nequaquam. At non consequitur, hic non accepit dono, sed ex legato, igitur non accepit. Item non consequitur, hic accepit illo modo, igitur nullo modo accepit. Quod si libeat sophisticari, ne id quidem verum est, quod liberum arbitrium ad malum sufficit. Non enim sufficeret, si destitueretur generali motu primæ causæ. Accipit igitur hoc ipsum quod potest male velle, ac scelus admittere. Cum igitur insit in homine nativa quædam vis appetens honesti, licet peccato debilitata, variis occasionibus excitatur, quarum una Lex est, quæ dum invitat præmiis ad recte agendum, supplicio deterrens à malefactis, efficit ut homo suum peccatum D agnoscens, sibi displiceat, etiamsi clam est peccatum. Contra gaudeat, si Legi non est obnoxius. Quod si ex parte præstat lex naturæ quod lex Dei, & aliquod bonum exordium tribuitur legi peccatum indicanti, non absurde idem tribuitur libero arbitrio. Rursus si distinctis gratiarum gradibus placet omnem occasionem ad meliora vocantem appellare gratiam, patiar, modo patiatur & naturæ vires dici gratiam. Quem dabis tam efferatum vitiis, si serio rogetur num velit esse purus à vitiis, Deoque carus, quin responsurus sit, se velle? *Est autem*, ut *Seneca* scribit, *magna pars bonitatis, velle bonum fieri.* Ea voluntas quo magis recedit ab imperfectione, hoc homo vicinior est gratiæ. E Quod si demus quantulumcunque velle bonum à natura proficisci, non impie dicitur bonum hominis propositum per se invalidum accessione gratiæ juvari. Fatetur *Augustinus* ex his verbis 2. Par. XV. *Dominus vobiscum, si vos estis cum eo, & si quæsieritis eum, invenietis: si autem dereliqueritis eum, derelinquet vos*, declarari liberum arbitrium & ad bonum & ad malum. (De lib. arb. Cap. V.) Verùm in hoc dissentit ab adversariis, quod illi dicunt meritum nostrum in eo esse, quod sumus cum Deo: ejus autem gratiam secundum hoc meritum, ut sit & ipse nobiscum. Item meritum nostrum in eo esse, quod quærimus eum, & secundum hoc meritum dari ejus gratiam, ut inveniamus eum. Similis locus est 1. Par. XXVIII. *Si quæsieris eum, invenietur tibi: & si dimiseris eum, repellet te in perpetuum.* F Fatetur ex hoc quoque recte colligi liberum arbitrium, at non fert eos, qui hic ponunt meritum hominis, *Si quæsieris eum*, ut succedat præmium, *invenietur tibi.* Hæc controversia mihi nasci videtur ex voce potius, quam ex re. Etenim qui jussus quærere Dominum, pulsantem gratiam non adspernatus, illi suas vires attemperans, aliquo modo se dignum præbet uberiore gratia, & hoc meritum

A non absurde quis dixerit, non quod æquet beneficium, & gratiam vertat in debitam mercedem, sed quod excludat indignitatem. At *Augustinus* interpretatur de merito, cui debetur merces. Nam id sentire se declarat, cum ait, *& omnino laborant quantum possunt ostendere Dei gratiam secundum merita nostra dari, hoc est, gratiam non esse gratiam.* Est enim meriti genus quod excludit gratiam, & mercedem debitam flagitat, quale est operarii, cui nisi reddas mercedem, potest in jus vocare. Si reddas, neuter alteri debet gratiam. Secundum hunc sensum opinor anathema pronuntiarant in eos, qui dicerent Dei gratiam secundum merita hominum dari. Verùm *Augustinus* dum nimium horret initium gratiæ dare libero arbitrio, fatetur quidem præceptis divinis conveniri liberum arbitrium. (De lib. arb. ad Valent. Cap. XVIII.) Velut cum ait *Joannes*, *Carissimi diligamus invicem.* (1. Joan. IV.) Cæterum hoc negat prodesse, nisi qui præcipit, addat aliquid dilectionis, ut præcepto admonitum liberum arbitrium quærat Dei donum. Videtur igitur præter gratiam præcepto pulsantem requirere gratiam aliquam imperfectam, quam infundat Deus, ut hac accepta, quærat gratiam justificantem, quod ibi scribit *Joannes*, *Dilectio ex Deo est.* Sed jam eodem res devolvetur. Etenim qui gratiam habet imperfectam, nondum justus est. Quomodo igitur quæret, cum liberum arbitrium nondum sit liberatum? Neque protinus caritas illa justificans non est ex Deo, etiamsi fateamur hominem ex naturæ viribus habere qualemcunque caritatem erga Deum posse. Idem ad *Valent. de corrept. & grat. Desiderare*, inquit, *auxilium gratiæ, initium est gratiæ.* Quod si concedimus in hominibus etiam scelerosis esse aliquod gratiæ desiderium ex ipso naturæ sensu, rursum causa periclitabitur, ne gratiæ initium sit à libero arbitrio. Quod vehementer abominandum esset, nisi quicquid potest liberum arbitrium, ex Dei dono proflueret. Quod si quis in his quoque gradibus, quibus paulatim à vitioso habitu receditur, & ad justitiam acceditur, velit adjungere gratiam peculiarem, arbitror piam opinionem. Cæterum ex his minutiis excitare tragœdiam, non arbitror esse Christianæ tranquillitatis, præstiterit fortassis permittere, ut juxta *Paulum* hactenus quisque in suo sensu abundet.

Augustinus adversus *Pelagianos* decertans, studio gratiæ tam parum tribuit libero arbitrio, ut nomine tribuat aliquid verius quam re. Rursus cum iisdem dimicans, qui dicebant infantes nihil damnationis contrahere ex peccato primorum parentum, ait illos, si sine baptismo decesserint, æternis ignibus exurendos. Utramque sententiam posteriores Theologi moderati sunt, aliquanto plus tribuentes libero arbitrio quam ille tribuebat, ac distinguentes meritum congruum à merito condigno: fidem acquisitam à fide infusa, voluntatem perfectam ab imperfecta. Item infantium damnationem temperantes, distinguendo pœnam damni à pœna sensus. *Joannes* autem *Gerson* nec desperare videtur omnino de salute infantis, si parentum pietas insignis Dei bonitatem gnaviter sollicitarit. Jam quod Theologis in *Augustini* de libero arbitrio sententia visum est parum, id *Luthero* videtur nimium, qui necessitatis vocabulum invehit, unde constanter abstinuit *Augustinus*, ac ne illud quidem tribuit libero arbitrio posse se à gratia subtrahere, quod illi non negat *Augustinus*. At qui pio quidem animo, sed tamen incautiore, quo gratiæ magnitudinem exaggerent, quicquid possunt, demunt naturæ viribus, perinde mihi facere videntur, quasi si quis neget ullos salutem adeptos, vel in Lege *Mosi*, vel in lege naturæ, quo magis attollat gloriam adventus *Christi*, adversus eos qui dicere solent, quid novi *Christus* attulit? Nec animadvertunt interim hoc ipsum, quo servabantur homines ante proditum Euangelium, fuisse ex dono *Christi*, qui pro sua bonitate nulli deest. Quanquam pro divinis consilii dispensatione, pro temporum ac personarum varietate aliter atque aliter sese communicat. Et si usque adeo placebat exag-

exaggeratio, ea magis intendenda erat in stultitiam ac malitiam hominum, in quam sese per liberum arbitrium præcipitaverant, quam in naturam ex *Adæ* peccato vitiatam, ne videamur assentiri *Manichæis*. Jam si cui placet illorum sententia, qui minimum absunt à fossa *Manichæorum*, cavere debet ne longius progressus corruat in barathrum, atque ita tribuat gratiæ totam hominis salutem, ut meminerit hominis voluntatem jam liberatam simul agere cum agente gratia, & agendo promoveri, non ut debeatur gratia, sed ne indigno subtrahatur. Meminerit item in hominis esse potestate gratiæ pulsanti præbere sese, hoc est, non avertere. Et hoc ipsum Dei bonitas sic acceptat, ut existimet eum hominem esse dignum uberiore gratia. Meminerit in hominis arbitrio esse perseverare in gratia, aut decidere à gratia. Hæc qui fatebitur, non recipiet absolutam omnium rerum necessitatem. Postremo meminerit & naturæ dotes esse Dei gratiam, ut nihil sit de quo possit homo gloriari, quasi quicquam boni ex sese pararit absque Dei gratia: excutiat autem imaginationem de luto, serra & securi, quæ parabolæ non in hoc adductæ sunt, ut excludant hominis liberum arbitrium, sed ut ostendant totum hominem in manu Dei esse, si Deus velit illum vel in nihilum redigere. Rursus quibus placet recentiorum opinio, quoniam minimum absunt à fossa *Pelagianorum*, cavere debent ne longius proferant pedem, sed meminerint quam exsecrabile sit apud Deum hominem suis niti viribus, atque in sese gloriari, cum quisquis gloriatur, eum oporteat non in alio quam in Domino gloriari. Meminerint se etiam pro his quæ præstari possunt naturæ viribus debere gratias Deo: & si quid talium operum acceptat Deus non esse justitiæ, sed immensæ bonitatis, qui boni consulit imperfectionem nostram. Postremo meminerint etiam illas naturæ vires à Deo juste eripi, si quis vel abutatur, vel sibi velit arrogare. Nec seipsos fallant libertatis, meriti, digni, condigni, congrui, debitique vocabulis, cum summa totius negotii debeatur gratuitæ Dei benignitati, sed tanto diligentius ambiant gratiam, quanto plus virium in hoc à Deo datum arbitrantur, tantoque studiosius contendant ad opera pietatis. Porro si quis erit, cui & *Augustinus* videatur iniquior libero arbitrio, & recentiores plus æquo largi, inter utramque viam tuto incedat, credatque etiam in illis gradibus, quibus, ut dixi, præparamur ad gratiam, non deesse gratiam peculiarem, sic ut pro modulo profectus nostri cuique in omnibus & liberum arbitrium gratiæ, & gratia libero arbitrio cooperetur. In summa magis in hoc incumbamus, ut Dei gratiam adipiscamur, quam ut curiose disputemus quomodo gratia in nobis operetur. Nam hujusmodi nimium subtilibus logomachiis citius amiserimus Dei gratiam, quam assequamur quibus modis gratia operetur in nobis, præsertim cum Deus ubique impervestigabilis tam variis modis exserat vim suam in rebus conditis. Jam ut fateor justis causis permotos, qui gratiæ vim exaggerantes, naturæ vires extenuarunt: ita non levioribus causis commoti sunt, qui non passi sunt quenquam servari aut interire, nisi ex qualibuscunque meritis: quorum sententias licet dissidentes, tamen quoniam ex eodem pietatis fonte manant, commode decet interpretari, non exagitare, & in concordiam redigere, vel in hoc interim concordes inter nos, in quo illi non discordant. Consentiunt enim in his, hominem misericorditer servari, neminem autem injuste damnari, nemini deesse gratiam Dei, summa vi præstandum homini quod in ipso situm est: quicquid tamen in nobis est boni, totum divinæ bonitati adscribendum. Porro Scripturas, quæ juxta speciem inter se pugnare videntur, haud magno negotio redigemus in concordiam, si distinguamus voces, quemadmodum ostendimus: & si perpendamus Deum variis rationibus agere in servandis ac damnandis hominibus, nec statim hoc in omnibus facere, quod in hoc aut in illo pro dispensatione fecisse legitur. Veluti cum dicitur decepisse Prophetam, aut seduxisse populum, aut inflexisse cor impii Regis ad hoc aut illud. Quod enim Deus aliquando suggerit impiæ voluntati peccandi occasionem, aut piæ voluntati benefaciendi materiam, non impedit liberum arbitrium, nihilo magis quam admonitor indicans quid sit agendum. Ita *Paulo* meditanti proficisci in *Bithyniam*, obstitit Spiritus, jubens alio deflectere. Ita loquitur & *Paulus* 2. Corinth. VIII. *Gratias ago Deo, qui eandem sollicitudinem pro vobis dedit in corde Titi.* Aderat enim *Tito* generalis ad bona voluntas, cui Deus ostendit in eo negotio quid esset agendum. Nec ideo necesse erit, ut existimemus hominem ex se nunquam posse discernere quid sit agendum. Simile est quod legimus *Esdræ* III. *Benedictus Dominus Deus patrum nostrorum, qui dedit hanc voluntatem in cor Regis, clarificare domum suam in Hierusalem.* Opinor *Artaxerxem* non fuisse in spiritu, & tamen Deus inflexit cor illius, ut sineret instaurari templum. Huc pertinet illud de *Semei*, cui præceperat Dominus ut malediceret *David*, mala hominis voluntate abutens in justi correptionem. Hæc, quæ peculiares habent causas, non oportet ad generalem pertrahere sententiam. Rursum si quos Deus subito violentoque motu rapuit ad se, velut *Paulum*, ex his non est constituendum universale dogma. Alios vocat ex profunda ignorantia, gravique scelerum lerna: alios diu patitur veluti ambire divinum munus. Quod si non possumus omnino ratione consequi quatenus, quibus modis, quibusque gradibus operetur in nobis, certe loquamur more Scripturarum, more sanctorum Patrum. Quid vero loquitur Scriptura? Non dicit, inanis est omnis conatus hominis, nihil refert quomodo vivas, Deus aut servabit si statuit, aut perdet si decrevit, sed ita loquitur: *Convertimini ad me, & ego convertar ad vos:* & convertimini ad correptionem meam. Venite ad me omnes, contendite intrare per angustam portam, sobrii estote & vigilate. Prævaricatores redite ad cor. Date eleemosynam. Remittite & remittetur vobis, judicate pupillo, subvenite inopi. Hujusmodi sermonibus nos invicem exhortemur ad pœnitentiam & caritatem mutuam, omissis malis colloquiis, quæ corrumpunt bonos mores: frater fratri dicat, Diligamus invicem, emendemus in melius quæ ignoranter peccavimus, piis operibus ambiamus Domini gratiam: privatim autem accommodemus & scripturam & vocem nostram ad proximi necessitatem. Aliter enim loquendum elato, feroci, sibique placenti, & erectam cervicem gerenti adversus Deum: aliter pusillanimi & desperationi proximo. Illi proferamus testimonia Scripturarum, quæ docent quam homo nihil possit suis viribus, quantumque discrimen sit hominem suis fidere præsidiis. Alteri proferamus testimonia, quæ doceant quantum homo sibi quoque præstare possit, si velit adniti: quamque sit Dei parata benignitas præstanti quod in ipso est. Scriptura vero, quoniam nunc hos compellat, nunc illos, juxta qualitatem eorum quibus loquitur, interpretanda est. Alioqui secum ipsa multis in locis pugnare videtur, cum nihil minus pugnet quam Scriptura cum Scriptura. Ut finem voluminis faciam, non hic deprecabor lectoris judicium, & exigam obsequium, quemadmodum fecit *Lutherus*, sed quicquid à nobis dissertum est, Ecclesiæ Catholicæ submitto, paratus corrigere, si quid excidit à veritate discrepans. Porro *Christus* illuminet nos omnes una cum *Luthero*, ut omnes uno ore, eadem mente, eademque sententia prædicemus communem omnium Dominum, cui gloria in ævum. Amen.

LIBRI HYPERASPISTAE SECUNDI FINIS.

DESIDERIVS ERASMVS ADVERSVS CALVMNIOSISSIMAM EPISTOLAM MARTINI LVTHERI.

EN recanduit in me præter exspectationem *Martini Lutheri* θυμὸς ἀγήνωρ. emisit enim Epistolam, quæ tota spirat parricidiale quoddam odium, cum ego post eum conflictum, qui mihi fuit pro *Diatriba* adversus illius *Servum Arbitrium*, nusquam in scriptis meis odiosius vel ipsum vel doctrinam ejus attigerim, nimirum semper hoc agens ac sperans fore, quod sperant, ni fallor, omnes Christiana mente præditi, uti summus ille rerum humanarum moderator hos Ecclesiæ tumultus aliquando verteret in bonum exitum. Tantum autem abest ut ipsum calamo lacessiverim, ut quorundam privatis Epistolis admonear, aliorum libellis editis exprobretur mihi, quod *Lutheranis* in quibusdam patrociner atque excusem. Famosos Dialogos, Picturam septicipitem, similiaque irritamenta semper improbavi, quin & *Joannem Cochlæum* à tam acri contentione revocare conatus sum. Videtur res esse levis momenti, quæ isti camino tantum adjecit olei, aut, ut melius dicam, quæ admoto sulphure scintillas cinere opertas excitavit. *Georgius* quidam *Vincelius* olim insigniter addictus *Luthero*, post nescio quibus de caussis ab eo descivit. Is semel atque iterum ad me scripsit, non dissimulans se male cogitare de *Luthero*. Cujus tamen litteris non respondi, partim quia non vacabat, partim quia scribebat è locis procul semotis & obscuris, cum hoc quod ipse mihi sic erat ignotus ut nemo magis. Quod si fuisset scribendi oportunitas, admonuissem hominem, ut aut ne lacesseret *Lutherum*, aut certe stomacho ne indulgeret, quem satis exulceratum ipsius litteræ præ se ferebant. Hic *Vincelius*, ut apparet, nunc nescio quid libellorum evulgavit, adversus quædam *Lutheri* placita. De quibus quoniam non vidi, non est quod pronuntiem. Accessit quidam *Nicolaus Amsdorffius*, qui plaustrum suapte sponte pronum commode perculit, admonens ut contemto *Vincelio Erasmus* impeteretur, ac suis tandem depingeretur coloribus, qui sunt, ut ait, inscitia & malitia. Summam enim meæ doctrinæ hanc esse, utar verbis illius: *Doctrina* Lutheri *hæresis est, quia damnata à Cæsare & Papa, sua vero est Orthodoxa, quia Episcopi & Cardinales, Principes & Reges mittunt & donant ei aurea pocula*, &c. *Si aliud est in suis libris, moriar.* Atque hoc hominis de me judicium *Martinus* non solum approbat, verumetiam miratur, cum sit & absurdum, & manifestæ vanitatis. Neque enim consistit, eidem homini tribuere inscitiam & malitiam. Siquidem ubi peccatur per ignorantiam, error est, non malitia. Dein nusquam in scriptis meis appello *Lutheri* doctrinam hæresim. Quod si facerem, haudquaquam primus aut solus facerem. Nec usquam utor hac ratiocinandi forma, mea doctrina sana est, quia Principes mittunt munera. Sed hoc argumento consolor amicos, qui dolent me undique linguis ac libellis furiosis lancinari. Horum odiis oppono bonorum favorem, inter quos multi sunt & dignitate præcellentes, & pietate venerandi, & eruditione celebres. Horum judicium interdum allego, & adversus eos qui me clamant privata audacia admovisse manus Novo Testamento. Hic nihil est quod ad *Lutheri* doctrinam pertinet, neque quisquam Principum misit mihi aurea pocula, quidam me honorarunt muneribus, sed ultro nec ambientem nec exspectantem. Quid accipiat *Lutherus*, mea nihil refert. Cum igitur nusquam sit in scriptis meis quod hic asseverat, tamen

A seipsum devovet, si quicquam aliud reperiatur in scriptis meis: *Moriar*, inquit. Ego non tantum illi precabor mali, sed potius ut in eo moriatur vanitas, & vivat veritas. Tale est hujus fabulæ procemium, cui pulchre quadrat Epistola *Lutheri*, tota undique scatens impotentibus ne dicam furiosis convitiis, ac malitiosis mendaciis. Maledictis non admodum offendor. Quid enim mirum si in me sic indulget stomacho, cum in Reges & Principes simili petulantia debacchetur quoties collibuit. Itaque non regeram contumelias, sed pro mea qualicunque portiuncula imitabor Dominum ac præceptorem meum, qui cum audisset, *Samaritanus*, Dæmoniacus, ac præsidio *Beelzebub* ejiciens Dæmo- B nia, ad *Samaritani* convitium obticuit. Ineptum est enim cuiquam objicere patriam, quam nemo sibi deligit, aut aliud quod ab homine præstari non potest: reliqua duo convitia non retorquet in maledicos, sed argumentis depellit, quoniam sic expediebat Euangelio. Ignorare, oblivisci, dormitare, falli, labi, humanæ naturæ vitia sunt, in quibus quoniam nos nihil aliud quam homines esse meminimus, facile veniam petimusque damusque vicissim. Sed quod *Martinus* objicit adeo non est humanum, ut sit plusquam dæmoniacum. Conatur enim hoc Orbi persuadere, *Erasmum* non solum nihil credere de rebus divinis, verum etiam illud jam olim dolis, insidiis, totisque viribus agere, ut C universam Religionem Christianam labefactatam tandem det præcipitem, proque hac Paganismum in Mundum revocet. Non vereor autem ne tam atrox & impotens convitium, nihil enim aliud est, in me hæreat apud eos, qui vel legerunt meas Lucubrationes, vel domestica consuetudine propius inspexerunt mores & ingenium meum. Illis satisfaciendum est, qui cum nec me norint, nec meos libros evolverint, sic *Luthero* sunt addicti, ut oraculum existiment quicquid dixerit. Utinam in vita tam obtemperassem divinis præceptis, quam de his quæ sunt fidei liberam & quietam habeo conscientiam apud Deum. Quod ad mores attinet, quotidie cum suspiriis ac dolore cordis interpello Domini misericordiam, quem D tamen nolim mihi unquam fieri propitium, si diabolici facinoris unquam vel levissima cogitatio pupugit animum meum, non dicam ut universam *Christi* gloriam obscurarem, sed ut ipse à fide catholica resilirem. Atque utinam hujus corpusculi jactura queam hoc Ecclesiæ dissidium consopire! Quam lubens & gaudens eam mortem susciperem. Interim admissorum quidem veniam nocturnis diurnisque precibus à Domino postulo, fidem autem oro, non ut det, sed ut datam confirmet augeatque. Hæc coram Deo loquor ex animo, sumat extemplo de me pœnas si quid mentior. Cæterum nunquam adducar, ut credam, *Lutherum* hoc de me suspicari, quod aliis persuadere conatur, sed impotens odium, regnandi libido, & instigantium faces huc ho- E minem transversum perpellunt. Id fiet perspicuum, si recitavero voces quasdam, è quibus ille videri vult hanc de me persuasionem suscepisse.

Primum indignatur Catechismo meo, in quo quoniam commemoro varios veterum hæreticorum errores, caussatur me nihil aliud agere, quam ut Catechumenis fidei dogmata reddam suspecta, dum protinus in principio omissis solidis fundamentis, tantum illis objicio hæreses & scandala opinionum, quibus Ecclesia in initio vexata est, ut pene definiam nihil unquam fuisse certi in Religione Christiana. Et addit, *istis vero exemplis & periculosis quæstionibus animus imperitus statim in principio* obru-

obrutus, quid aliud cogitabit aut faciet, quam ut sese à Religione Christiana tanquam peste, vel clam surripiat, vel, si ausus fuerit, palam detestetur. Hunc quidem in modum orsus est ille. Principio quæ sint illa solida fundamenta, quæ causatur à me prætermissa, non satis intelligo. Ego statim ab initio talia jacio fundamenta, sic placuisse Deo, ut Mundum peccato *Adæ* & *Evæ* ab originali statu collapsum, per Filium suum *Jesum Christum* misericorditer restitueret. Ad hanc autem gratiam omnibus pariter accessum esse per sinceram fidem in *Christum.* Porro fidem esse donum Dei, quod nemo sibi dat, sed à Deo petendum est. Fidei vero materiam facio Scripturam canonicam utriusque Testamenti, cujus velut à Deo profectæ auctoritatem plurimis argumentis doceo multo certissimam esse atque inviolabilem, exclusa Mundi philosophia, & humanis rationibus atque experimentis. Hæc fere summa est primæ Catecheseos, in qua nullum verbum ambiguum, sed constans & vivida asseveratio, quæ cum sit perpetua toto libello, tamen uno in loco sic loquitur Catechista: *Cæterum hìc ubi Deus est omnia in omnibus, nullus esse potest error, nulla nubes, nulla ambiguitas, ipse est initium, ipse progressus, ipse consummatio.* Obsecro te, lector integræ mentis, an hæc non sunt solida fidei Christianæ fundamenta, quibus usus est *Paulus* & omnes orthodoxi Patres? Si *Lutherus* habet solidiora, nullus obstat quo minus proferat in utilitatem Ecclesiæ. Et haud scio an ediderit aliquod Symbolum Germanice; cujus rei prorsus ignarus simpliciter laudatissimi viri precibus hoc operæ sumsi. In secunda Catechesi recitatur Symbolum, & ad majorem rei perspicuitatem universum in tres partes dividitur, juxta tres Personas divinas, quarum obiter explicatur, & naturæ unitas & proprietatum differentia. Mox secundaria divisione singuli articuli veluti brevibus scholiis expediuntur, ut summa totius argumenti digesta & cognita, reliqua Catechumenus & intelligat facilius, & meminerit fidelius. Dein locis constitutis per eadem vestigia recurrit oratio, ac de singulis fusius & accuratius disputat. Hoc docendi genus velut ad profectum maxime accommodum præter *Aristotelem*, alii complures eruditi sequuti sunt, non Ethnici modo, verum etiam inter Orthodoxos præcipui. Jam num quæso meum exemplum est in tradenda veritate meminisse opinionum quæ à veritate aberrarunt? & hæreseon quibus initio vexata fuit Ecclesia? Utrum hoc est veritatem obruere, an illustrare potius & confirmare & auditorum animos præmunire? Si hìc produxero *Aristotelem*, cui hoc perpetuum est, varias opiniones proponere ac refellere, aut *Quintilianum*, qui vehementer ad eloquentiam conducere putat, ut præceptor in Oratorum scriptis, non tantum ostendat quæ recte dicta sunt, verum etiam quæ perperam: clamabit Ethnicos, Ethnicos. Sed quid dicet de sacris Ecclesiæ Doctoribus, quorum nullus non idem facit, sive priscos inspicias, sive recentiores. Num Divus *Augustinus* Catechumenos erudiens, silet de variis hæreticorum blasphemiis? An non idem facit Beatus *Thomas Aquinas*, & *Joannes Gerson* in suis Symbolis. Quod si periculum est, ne quis resiliat à Religione Christiana, si cognitum fuerit Ecclesiam variis hæreticorum erroribus fuisse vexatam, perniciosam operam sumserunt, apud Græcos sanctus *Epiphanius* & *Philaster*, apud Latinos *Augustinus* catalogum omnium hæreseon Orbi proponentes. Quanquam quis est omnino seu veterum seu recentium Doctorum, cujus libri non undique scateant hæreseon & hæreticorum mentione? Dico *Athanasium*, *Basilium*, *Chrysostomum*, *Cyrillum*, *Joannem Damascenum*, & ex Latinis *Cyprianum*, *Ambrosium*, *Hieronymum*, *Augustinum*. Ab horum libris essent submovendi juvenes, ne offensi resiliant à Religione Christiana tanquam à peste. Atqui sanctissimi simul & eruditissimi viri judicarunt hoc ad *Christi* Ecclesiæque gloriam ac stabilitatem in primis pertinere, si Mundus sciret inter quos turbines ac procellas huc usque constiterit invicta veritas, nimirum protectore *Christo.* Verùm facio rudem Catechumenum ista proponentem. Scilicet fingo personas, quo disputatio sit dilucidior, ac res velut oculis subjiciatur. Nec hoc meum exemplum est. Fecit idem Beatus *Athanasius*, *Cyrillus*, *Hieronymus* & *Augustinus.* Quanquam hoc Opus non tam scripsi Catechumenis quam Catechistis. Etenim si scripsissem Idiotis, Germanice scripsissem non Latine. Nunc enim nulli sunt rudes Catechumeni, si modo parentes, susceptores, ac pastores suo fungantur officio. Proponuntur aliquot scrupuli, qui rudem auditorem movere poterant. Proferuntur Sectarum deliramenta, sed à Catechista non indiligenter submoventur, verisque ac validis argumentis rejiciuntur, nec id frigide aut verbis ambiguis, ut quisquam merito dolum suspicari queat, sed verbis dilucidis, vividoque spiritu, quem agnoscas non è naribus, sed è corde proficisci. Proinde manifestæ vanitatis est, quod assumit *Lutherus*, me omisisse solida fundamenta, cum exordiar à solidissimis Christianæ doctrinæ fundamentis. Falsum, aut si mavult, hyperbolicum est & illud, quod ait me tantum Catechumenis objicere hæreses & scandalosas opiniones, cum hæc obiter tantum admisceam. Falsissimum autem quod addit, me propemodum definire, nihil unquam fuisse in Religione Christiana certi. Imo hoc constanter & studiose ago toto Dialogo, ut persuadeam Christianam Philosophiam, unam ac solam esse, quæ sit inviolatæ certitudinis.

Hoc fundamento non è ruderibus, sed è meris mendaciis congesto, maledicentiæ structuram imponit, idque suo more. Solet enim subinde in his veluti locis amœnioribus pascere animum suum, nec interim animadvertit quicquid convitiorum in me congerit, in probatissimos Ecclesiæ Doctores recidere. *Et hoc callidum*, inquit, *consilium non putat ab ullo homine posse intelligi, quasi non habeamus in Scripturis ejusmodi Larvarum Diaboli infinita exempla.* En Apostolicam eloquentiam! Magis erat mirandum istam diabolicam suspicionem cuiquam homini venisse in mentem. Atque huc profertur Serpens è Genesi, qui *Evam* primum in dubitationem flexit, mox præcipitavit in exitium. Quomodo vocavit in dubium? Percunctando: *Cur Deus præcepit vobis ne vesceremini ex quovis ligno paradisi?* Quod si Serpentem imitatur, quisquis percunctatur, ad Larvas Diaboli pertinent omnes Ecclesiæ Doctores, tum prisci, tum neoterici, ad hæc omnes Theologorum Scholæ, in quibus non solum proponuntur quæstiones de negotio fidei, verum etiam argumentis quam fieri potest validissimis impugnantur Christianæ Religionis dogmata. Nec ab illis Diatribis arcentur rudes. Circumstant qui volunt. Dicet non rem, sed animum me distinguere à cæteris Doctoribus. Illi quærunt, ut veritatem non labefactent, sed stabiliant, adversus impiorum insultus. Quid *Erasmus?* Irrepit serpentina calliditate, tentans simplicium animos, ut in Paganismum præcipitet. Hoc animo si fuissem, nihil prius fecissem, quam ut in Sectarum consortium me conjicerem. Ad perdendum enim Religionem Christianam, nulla res accommodatior quam hæc Sectarum licentia, quæ sibi permittunt quoties libuit, sua novare dogmata, quando id faciunt impune. Sed unde liquet me hoc animo proponere quæstionem, ut auditorem vocem in dubium? An quia Serpentis exemplo, nego verum esse quod in Symbolo tradidit Ecclesia, quemadmodum ille dixit, *Non moriemini.* Quod si Catechista ad propositam quæstionem non ambigue, non frigide, sed exserte, constanter, & asseveranter respondet, quod est doctrinæ catholicæ, utris sum similior, Serpenti, an probatissimis Ecclesiæ Doctoribus? Quid diceret, si induxissem Diabolum cum homine disputantem, quemadmodum ipse fecit in sua Missa angulari, cui tam valida tribuit argumenta, ut fateatur à se non potuisse refelli. Sed nihil retorqueo, cum jure possim omnia; ac perinde quasi jam persuaserit me nihil de Symboli articulis credere, festivum intertexuit dictum, *nisi* Erasmus

simus & *hanc quoque fabulam esse putet*, ne qua sermonis pars vacaret morsu. Sed quæ tandem sunt istæ serpentinæ quæstiones in Catechismo meo? *Cur*, inquit, *tot Sectæ & errores in hac una veritatis, ut creditur, Religione fuerunt? Cur tam diversa Symbola?* Has quæstiones ex se fingit *Lutherus* auctoritate qua fungitur. Nihil enim tale quærit Catechumenus, sed Catechista facit, quod ab omnibus Ecclesiæ Doctoribus & factum est olim, & hodie fit, proponit inflexibilem fidei regulam, at obiter ostendit, quot modis ab hac derivarint Philosophorum & hæreticorum ingenia. Sed ita ostendit, ut detestetur. Festivum vero, quod de suo addit, *ut creditur*, quasi dubitem an vera sit hæc fidei regula. Hoc scilicet non est artificium Serpentis, sed Sancti Spiritus oraculum, qui per os *Martini* loquitur. Ejusdem sinceritatis est, quod has quæstiones eâ specie confingit, quasi Catechumenus miretur eam Religionem posse veram esse, in qua tot fuerint errores, & de qua tam varia exstent Symbola. Nusquam ita loquor, in Religione Christiana fuisse hæreses, sed eam ajo variis Philosophorum erroribus fuisse exercitam, sed hactenus perstitisse in sua invincibili sinceritate. Hoc ipsum *Augustinus* cum cæteris Orthodoxis commemorat ad probandum solam fidei veritatem divinitus datam esse inexpugnabilem. Et *Erasmus* idem commemorans, universam Ecclesiæ doctrinam vocat in dubium, & persuadere nititur eam nihil aliud esse quam fabulam. Si periculum est scire, multa esse Symbola, cur præter Symbolum Apostolorum, in Templis publice recitantur & canuntur Symbola *Athanasii* & *Nicenum*? Cur inter Opera Beati *Hieronymi* tot feruntur Symbola diversis titulis? Si dixissem Symbola inter se pugnare, præsertim quæ nobis Synodorum auctoritate tradita sunt, causari poterat utcunque, me infirmis aliquem injecisse scrupulum. Nunc cum ostendam, in brevissimo illo Symbolo, quod Apostolorum dicitur, nihil deesse, nec in aliis quicquam redundare, sed quod in illo strictim est comprehensum, in his fusius expressiusque declarari, idque factum esse adversus hæreses subinde pullulantes: Obsecro, quid novi feci? An non omnes qui tractarunt hoc argumentum conferunt Symbola cum Symbolis, indicantes quæ sint in aliis dicta expressius? Ut laudatissimum docendi genus est, ex collatione locorum divinæ Scripturæ sensum rimari, ita laudandi sunt, qui primi Symboli breviloquentiam aliorum Symbolorum collatione explanant.

Sed profertur alia horribilis quæstio, cur in Symbolo Apostolorum Pater appelletur *Deus*, Filius *Dominus*, Spiritus, *Sanctus*, Addit epiphonema tragicum: *Quis, rogo, sollicitat his quæstionibus rudes animas, quas erudiendas suscepit, nisi ipse Diabolus?* Sentit, opinor, de eo Diabolo, qui olim tam validis machinis impetiit animum ipsius de Missa. Verùm non cogitat quod Catechista prius Catechumenum diligenter edocuerit, Patrem, Filium & Spiritum esse unum Deum, nec ullam in natura esse differentiam, ut quæ prorsus una sit atque eadem numero in tribus Personis. Admonuit & illud, in prisco Symbolo non repeti, *credo in Spiritum Sanctum*, quo magis Dei nomen ex æquo pertineat ad omnes Personas, ut ita pronuntiemus, *Credo in Deum*, atque hîc respiratiuncula interposita, sequatur, *Patrem omnipotentem, & in Jesum, & in Spiritum Sanctum.* Itaque subjecta Personarum distinctio velut explicat nomen Dei, quod omnes Personas complectitur. Catechumenus igitur edoctus de mysterio Trinitatis, tantum quærit de consuetudine Scripturarum, propter eos, qui sermonis distinctionem, quam indicaram, forte non reciperent. Proinde ne qui conjunctim legendum putant, *Credo in Deum Patrem*, cum *Judæis* & *Arianis* suspicarentur Dei nomen in solum Patrem competere, submoveo scrupulum ostensa Scripturarum consuetudine: de qua post incidet dicendi locus. An sic docet Diabolus? Et an rudis est, qui totum sacræ Triadis mysterium edoctus est, & credidit? Verùm incrudescit tragœdia. *Quis*,

A inquit, *ausit sic loqui de Symbolo fidei?* habes hujus salutiferæ fabulæ, protasin, epitasin & catastrophen, *nisi ipsum os & organum Satanæ.* Ut hic nihil crepat nisi Satanas, Diabolos, Larvas, Lamias, *Megæras*, aliasque voces plusquam tragicas. Fortassis ex abundantia cordis os loquitur, certe hæc esse solent venturæ insaniæ præsagia. Cum Symboli Personas exposuisset Catechista, Patrem conditorem, Filium redemtorem, Spiritum Sanctum conciliatorem, & Ecclesiam mysticum *Christi* corpus, dein ordine initium, progressum, & consummationem Ecclesiæ commonstrasset, addit, *habes hujus salutiferæ fabulæ protasin, epitasin, & catastrophen, habes actus omnes & scenas cœlestis illius choragi ineffabili dispensatione digestas.* Quæ verba *Lutherus* truncatim retulit, & in his quæ retulit aliquid addens, aliquid detrahens, aliquid immutans. Addidit enim *ecce* cum stomacho videlicet, detraxit pronomen *hujus*, quo videar de quavis fabula loqui, & pro *salutifera* posuit, *salubris*. Atqui cum summam redemtionis exposuissem, ideo addidi *hujus*, ne de quavis fabula posset intelligi: addidi *salutifera*, ne quis imaginaretur esse aliquid simile Poetarum fabulis. Denique ne obscurum esset, meum sermonem esse metaphoricum, adjeci, *habes actus omnes*, &c. Quæ verba *Lutherus* suo prætermisit artificio. Sed offendunt profanæ voces ad res divinas accommodatæ. Quasi similibus tropis non
C scateant & divinorum Voluminum, & Orthodoxorum litteræ. Deus comparatur fœneratori, *Christi* posterior adventus comparatur furi nocturno, Euangelii præcones comparantur infideli dispensatori. Ineffabilis copula divinæ naturæ cum humana in *Christo*, item *Christi* cum Ecclesia comparatur connubio sponsi & sponsæ. Æternæ vitæ præmium appellatur *brabeum*, quod verbum è Circo translatum est, appellatur *stipendium*, quæ vox castrensis est. *Paulus* luctam cum carne pugilum verbis exprimit. Studium perfectæ pietatis confert in stadio currentibus. Sed quid est tam profanum, unde *Paulus* non mutuetur voces translatitias, quo significantius exprimat quod sentit, à certaminibus publicis, à theatris, à militia, à triumphis Ethnicorum, & ego
D dicor os Satanæ, quod unam metaphoram, quæ videbatur appositissima ad exprimendum quod sentiebam, accommodarim ad rem sacram. Fabula Græcis δρᾶμα dicitur argumentum constans ex variis personis, quarum unaquæque suis fungitur partibus, tota actione sic ordine digesta, ut à satis tranquillo exordio incrudescat, ac tandem in lætum finem exeat. Patrem tacite metaphora similem chorago facit, qui totius dispensationis est auctor; Filius assumta carnis infirmitate divinam naturam dissimulans venit quodammodo personatus, absit invidia dicto; Spiritus Sanctus moderatur Ecclesiam, donec in resurrectione justorum Deus
E omnem lachrymam abstergat ab oculis sanctorum. Homo bene conditus, veluti protasis est, crux epitasis, resurrectio catastrophe. Dicet, ista non intelligunt idiotæ. Nec idiotis scripsi, quod tota species argumenti satis declarat, nec ista quisquam posset Germanice aut Gallice vertere. Verùm anceps est verbum *fabula*. Est si nihil addas. Significat enim interdum fictam narrationem, interdum veram ac familiarem, veluti cum dicimus litteratas fabulas, nonnunquam, ut ante dixi, argumentum constans diversarum actione personarum. Cæterum hoc à me curatum est, ne cui possit esse ambiguum. At est verbum profanum. Profanius verbum est πυκτεύω, quo tamen
F *Paulus* rem non profanam expressit. Nonne audimus in laudem Virginis matris cani publicitus in Templis: *Ante thorum hujus Virginis frequentate nobis dulcia cantica dramatis.* Et tamen idem vocabulum *dramatis* legimus in vestibulis Fabularum *Aristophanis*, quæ non profanæ modo sunt, verum etiam magna ex parte obscœnæ. An ideo nullum est offendiculum, quia Græcam vocem, *drama*, pauciores intelligunt quam Latinam, *fabula*? Adde quod hîc nullæ voces adduntur, quæ vel submoveant ambi-

guitatem, vel aperiant metaphoram, quod utrumque à me factum est diligenter.

Hic transilio convitiorum viridarium, in quo suaviter pascit animum illum nulla maledicentia saturabilem. Objicitur alius locus ex argumento in Paraphrasim Epistolæ ad Romanos, ubi, quemadmodum ait, *Paulum* sic laudo & extollo, *ut nulla rhetorica simplex & imprudens lector queat potentius avocari & retundi à legendo & discendo* Paulo, *adeo confusum, impeditum, pugnantem sibi, varium, horridum pingit, ut eam Epistolam credere cogat esse alicujus hominis furiosi, tantum abest ut utilis esse videatur.* Sic ille. Quæ cum scribit, videtur sibi mire δεινός. Verùm hæc δείνωσις sobriis videtur esse mera insania. Ipse vocabit hyperbolas, sed hæ hyperbolæ mera sunt mendacia. Siquidem in eo argumento cum multa disseruissem de utilitate ejus Epistolæ, cui non sine causa principem locum dedit Ecclesiæ consensus, ostendo & difficultatem, partim ut excitem lectoris attentionem, partim ut declarem mihi in hoc argumento, quod fortassis operæ levioris videretur, haud mediocriter sudatum esse. Difficultatis autem tres adfero causas, quarum prima est dictionis incommoditas ob hyperbata, anantapodota, & Hebraismum. Secunda est rerum, quas tractat, sublimitas, quæ vix ullis verbis humanis possunt explicari. Tertia est crebra personarum mutatio, quod Apostolus inter differendum nunc hos nunc illos respicit, & ipse docendi gratia varias personas in se recipit. Neque quicquam hic dico quod non ex priscis hauserim Doctoribus, præsertim *Origene*. Verùm in meo sermone nusquam est ille, confusus, impeditus, pugnans secum, varius & horridus, & furioso similis, sed ista verborum portenta nobis gignit *Lutheri* generosus stomachus: quem hoc urit, quod ausus sim difficultatis meminisse, cum ipsius dogma sit, in Scriptura nihil esse difficultatis, sed omnia exposita atque obvia, tantum si quis norit Grammaticam, nec careat sensu communi. Atqui par erat ut hic mihi se præberet æquiorem, qui hoc argumentum scripsi, priusquam ipse sua Mundo prodidisset oracula. Si erravi, simpliciter erravi, sequutus magni nominis Auctores, *Origenem*, quem illic cito nominatim, *Hieronymum*, qui præfans in Epistolam ad *Ephesios* testatur eam magnis difficultatibus ac profundis quæstionibus involutam esse. Quamobrem? an ut deterreat à legendo? imo ut acuat lectoris intentionem, suumque commendet studium. Sed quis est aut fuit unquam, qui scripsit in Epistolas *Pauli*, quin subinde luctetur in locorum difficultatibus? Verùm ut omnes isti fuerint talpæ, certe meus error veniam merebatur, cui præbuit ansam ille divinitus afflatus Apostolorum Princeps *Petrus*, qui fatetur à *Paulo* quædam scripta difficilia intellectu. Utri potius habenda fides, *Petro* qui profitetur difficultatem, an *Martino* qui negat quicquam esse obscuritatis? Pergit ille: *Et inter cæteros*, inquit, *morsus plane Sycophanticos illud non potuit salvo jecore retinere, quod* Petrus Christum *appellet virum, Deum taceat.* Quid? an Sycophantæ sunt & *Paulum* mordent qui fatentur in scriptis illius esse quædam difficilia? Papæ! quam multos habeo hujus consortes criminis, & in his Apostolum *Petrum*. Quin ipse potius mea verba profert sycophantice, quasi *Petrus* nusquam *Christum* appellarit Deum: hoc est, nusquam sic prædicarit, ut ex ejus verbis intelligatur *Christi* divinitas. Laudo illic *Pauli* œconomiam, quod ut prudens mysteriorum dispensator non ubivis promat quælibet, sed apud perfectos loquatur sapientiam in occulto, apud alios nihil norit nisi *Jesum Christum*, & hunc crucifixum, infirmos alat lacte, adultos solido cibo, moxque subjicio: *Hoc consilio* Petrus *Apostolus apud rudem concionem verba facturus de* Christo, *virum eum nominat, Deum tacet.* Cum ajo, *hoc consilio*, declaro similem *Petri* prudentiam, cum ajo, *apud rudem concionem*, significo illum non tacuisse apud initiatos Christianæ fidei mysteriis. Unicus autem in Actis locus est, in quo *Petrus Christum* appellat virum. Aliquanto post recurrens ad hanc calumniam, sic incandescit, ut pronuntiet *Erasmum* damnandum hæreseos, quod scripserit, Petrus *appellat virum, Deum tacet.* Damnentur igitur mecum tot egregia Ecclesiæ lumina, qui & hunc locum & alios aliquot diligenter annotarunt in divinis Libris, quorum est divus *Chrysostomus* in Act. Cap. II. Nec id tacuit *Beda*, *Ambrosium*, ut apparet, sequutus, cujus hæc sunt verba in Glossa ordinaria: *Nec tamen auctoritate prius eum Filium Dei nominat, sed virum probatum à Deo, virum justum, virum à mortuis suscitatum.* Subindicat simile esse exordium *Petri* Apostoli *Christum* annuntiantis in domo *Cornelii* Centurionis Actorum Cap. X. Rursum in Caput ejusdem operis XVII. annotat quod *Paulus* apud *Athenienses* Christum magis hominem quam Deum nuncupat. *Chrysostomus* & illud annotat, quod non exprimit mysterium divinæ naturæ, sed tantum in genere Deum appellet, de Filio Dei & Spiritu Sancto nulla mentio. Cur maluit *Petrus* prima illa concione *Christum* nominare virum quam Deum? Ne *Judæi*, qui Patrem tantum noverant, de Filio & Spiritu Sancto nihil audierant, quique per Legem erant edocti unicum esse Deum, resilirent, si audirent hominem dici Deum, præsertim mortuum, crucifixum & sepultum, sed maluit illos ex ipsis factis paulatim in eam ducere cogitationem, ut sentirent in eo homine fuisse quiddam majus homine. Gentes autem quoniam credebant plures esse Deos, confirmari potuissent in suo errore si rudibus ac nondum mysterii capacibus *Paulus* prædicasset *Christum* Deum. Hæc cum à probatissimis Ecclesiæ Doctoribus diligenter annotentur, idque in laudem Apostolorum, quorum os & linguam moderabatur Spiritus Sanctus, unde ego subito sum *Arianus*, qui idem annoto quod illi? *Sed offendunt*, inquit, *hæc verba Christianas aures, ut posita sunt:* Petrus Christum *virum appellat, Deum tacet.* Verùm sic à *Luthero* posita sunt, non à me. Addit, *præsertim in Auctore suspecto.* Hic vix risum teneo. *Martinus* tot judiciis condemnatus, tot libellis proscissus, tot ictus fulminibus me vocat Auctorem suspectum. At quibus fui suspectus? Aliquot Monachis, qui *Lutherum* non habent suspectum, sed judicant hæresiarcham omnium qui ab Orbe condito fuerunt pestilentissimum. Hos nunc Christianos appellat, & horum auctoritate me premit. Quid autem illi sua calumnia sunt assequuti, nisi quod se doctis ac bonis omnibus propinarunt deridendos. Porro quod addit, hæc verba, ut sonant, & ut posita sunt, *Arianis* fortiter significare, mihi non placere, *Christum* Deum dici, sed melius eum appellare virum, si de suis verbis loquitur, quid ea sonent, quidve significent, ipse viderit. Si de meis, ut à me posita sunt, luculentum ac forte mendacium est. Omitto cætera convitia, quæ magis recidunt in sacros Ecclesiæ Doctores, quam in me. Libentius ad saniora respondeo. *Poterant*, inquit, *hæc verba omitti, aut religiosius proponi.* Alterum ex his haud dubie facturus eram, si vel leviter suspicatus fuissem exorituros, qui ad hanc festucam impingerent. A *Judæis* nihil metuebam. *Arianorum* hæresim sic radicitus existimabam exstinctam, ut nulla occasione posset repullulascere. Postremo hoc ipsum, quod admoneo Veterum exempla sequutus, videbatur ad excludendam *Arianorum* hæresim valere. Siquidem cum adhuc illa pestis sæviret in Ecclesia, ob id Orthodoxi toties admonent *Christum* in Scripturis raro dici Deum, ut hanc ansam *Arianorum* fautoribus eriperent. At reddunt causas, cur supprimatur Dei cognomen: Ego idem non facio, verùm, in *Lutheri* verbis, in meis facio. Relegat locum qui velit, & ita esse comperiet. Sed hanc causam, quam à probatissimis Ecclesiæ Doctoribus didici, *Martinus* à me fictam confingit. *Nec sufficit*, inquit, *fingere, quod propter vulgus* Petrus Christum *appellaverit virum.* Rursus depravat mea verba. Hodie apud vulgus Christianorum *Christus* exserte vocatur Deus & homo, sed illic unicum locum indico in Actis Apostolorum, in quo *Petrus* rudi promiscuoque multitudini Chri-

A *Christum* annuntiat. *Qui virum*, inquit, *nominat*, *Deum non tacuit*, *nisi quod non posuit eo loco istas quatuor litteras* D. E. U. M. Id quoniam putat argute dictum repetit, atque in extremo: *Mihi*, inquit, *Christum* Petrus *non tacuit Deum*, cujus amore tam multa patitur vir Apostolicus, atque has etiam, opinor, scribit calumnias. Sed quid opus istis de verbis cavillationibus? Cum ita loquor, *virum nominat*, *Deum tacet*, quid aliud intelligit sobrius lector, quam viri cognomen exprimit, Dei cognomen non exprimit. Sic & *Christus* Deum tacuit, & *Messiam* ad tempus prædicari vetuit. Nusquam enim *Christus* sese Deum nominat. Et hoc erat ad persuadendum efficacius, ut B factis potius quam usurpatione nominis sese declararet Deum. Quod si Deum non tacet quisquis ea tradit de *Christo*, quæ declarant in homine latere Deum, nusquam dixi sic taceri Deum: sed illas quatuor litteras, quas irridet *Martinus*, ad tempus suppressas indico! Et erat ad certam persuasionem efficax ratio, ut prius hominem disceremus, ac deinde per gradus deduceremur in cognitionem naturæ divinæ. Hanc persuadendi viam ipse Dominus nobis ostendit, Apostoli sunt imitati, Doctores Ecclesiæ collaudarunt. Ubi vero severe exigo istas quatuor litteras Deum? An ille exigit, qui adversus *Arianos* admonet in Apostolorum litteris *Christum* frequentius appellari Dominum, quam Deum, & causam cur id fiat indicat, ingenue testifi- C cans & Domini nomen competere in Patrem, & Dei nomen in Filium, cum uterque idem sit Deus ac Dominus. Hæc cum toties admoneant Veteres, pietatis laudem auferunt, *Erasmus* interprete *Luthero* insidias struit imperitis & suspectam reddit Christianam Religionem. Demiror si *Martinus* febri caruit cum hæc deliramenta inauspicatis illineret chartis.

Intenditur paroxysmus & in odium mei laudatur *Pius Carpensis*. Atqui cum locum illum Monachi quidam *Hispanienses* truncatum nec intellectum objecissent, turpiter errantes, ad eundem lapidem impegit *Pius*, qui mea non legerat, sed è schedis per conductos aliquot D juvenes annotatis struxit suas calumnias. Et nunc ad eundem lapidem impingit *Martinus*. Ostendo enim illic, Priscos fuisse religiosiores ac timidiores in loquendo de rebus divinis quam nos sumus, cum eas animo vitaque religiosius venerarentur, quam nos facimus. Huic sententiæ subjicio exemplum: *Audemus*, inquam, *Spiritum Sanctum appellare Deum, quod Veteres ausi non sunt, sed iidem non veremur illum subinde nostris sceleribus ex animi nostri templo deturbare, perinde quasi crederemus Spiritum Sanctum nihil aliud esse quam inane nomen*, &c. Non damno quod nos audemus Spiritum Sanctum appellare Deum, sed quod cum cognitione ac profitendi fiducia non simul accreverit E pietas vitæ. Et hic est locus, quem si quis legat, observari jubet Diabolum incarnatum. Cæterum ne lectorem morer supervacaneis, legat eum locum, quo Monachorum *Hispaniensium* & *Pii* calumnias de Triade refello, & fatebitur *Lutherum*, non dicam Diabolum incarnatum, furentium istæ voces sunt, sed hominem odio limphatum. Pergit, *Nihilo minus*, inquit, *valde serio confitetur Triadem, & nihil minus fecisse videri vult, quam negasse Trinitatem Divinitatis.* Quid ais, hominum petulantissime, an *Erasmus* usquam negavit Trinitatem Divinitatis, quam plus sexcentis locis in meis scriptis profiteor ac tueor. Recitabo, licet nauseæ plena, quæ sequuntur, ut lector perspiciat ho- F minem mentis non sobriæ loqui: *Nisi quod*, inquit, *curiositatem recentiorum (quam postea pro diligentia commode interpretari exiget) narrat multa ex Scripturis accepisse, & ausos esse quæ Veteres non essent ausi, quasi hominum auctoritate nitatur Religio Christiana (hoc enim intendit persuadere) hoc est aliud nihil, quam pro fabulis haberi universas Religiones.* Sic ille [illegible]. In præfatione in *Hilarium* exactiorem in Scripturis diligentiam voco curiositatem, sed addo piam. Sic habet locus: *Etiamsi post Orthodoxorum pia curiositas idoneis argumentis comperit è sacris Litteris, in Spiritum Sanctum competere, quicquid Filio tribuebatur, excepta Personarum proprietate.* Ac paulo post: *Quod nobis*, inquam, *è divinis Litteris, Patrum orthodoxorum tradidit auctoritas.* An absurde loquitur, qui piam Orthodoxorum curiositatem interpretatur exactiorem diligentiam? Quid quod pro idoneis argumentis comperit, iste depravat, accepisse & ausos esse. Mox è suis depravatis pronuntiat mihi hoc esse studio, ut persuadeam Religionem Christianam niti auctoritate hominum, quod nihil aliud sit quam hoc agere, ut universæ Religiones pro fabulis habeantur. Quas universas Religiones appellet nescio, nisi forte sentit de Lege *Mosaica* & Euangelio. Equidem hactenus arbitratus sum unicam esse Religionem. An qui habent sensus exercitatos quod ex sacris Litteris colligunt docentque imperitiores, nihil aliud est quam fabula? Sed *Martinus* nihil admittit nisi nudam & meram Scripturam. Sed unde nobis tam multa eruit è Scripturis, quæ tot seculis ignoravit Ecclesia, cum Scriptura semper fuerit eadem? An negabit illos, *Papiam* loquor, *Ignatium*, *Irenæum*, *Origenem* & horum similes, è Scripturis parum attente consideratis aut ignorasse quædam quæ nos scimus, aut errores aliquos hausisse, quos nos improbamus, aut dubitasse de quibusdam, de quibus nunc dubitare fas non est? Quot seculis Ecclesia præsertim Græcorum professa est Spiritum Sanctum à Patre procedere, nec ausa est addere Filium? At nos libere profitemur, Spiritum ab utroque prodire, nec tamen Patrem & Filium hîc esse duo principia, sed unicum. Prisci credebant duplicem esse resurrectionem, animarum & corporum. Nos credimus animas simul ut emicuerint è corporibus, aut esse in gloria, aut esse in cruciatu. Hujus generis alia sunt innumera, quod omnes Theologorum Scholæ fatentur. Quibus autem debemus quod pro certis habere cœperit Ecclesia, de quibus prius ambigebatur? an non viris ingenio feliciore præditis, & in scrutandis Scripturæ arcanis diligentioribus. An ob id protinus universæ Religiones habentur pro fabulis? Cui non oboriatur vomitus ad ista tam delira? *Cum absente loquitur*, ait Mimus, *cum ebrio qui litigat.* Sed longe perniciosior est philautiæ & odii temulentia quam vini. Neque quicquam ad ista furiosa responderem, ita me Deus juvet, nisi me moveret infirmorum scandalum. *Pius Carpensis* cum *Lutherum* tot locis insimulat hæreseos & appellat insanum, nihil est. At idem cum ex verbis truncatim ac perperam ad ipsum delatis, atque ob id non intellectis, me insimulat erroris *Ariani*, recte judicat, ac vir est sanus & acutus. Nec tantum clamo calumnia, calumnia, sycophanta, sycophanta, sed crassis & evidentibus argumentis retundo calumnias. Inauditam superbiam appellat, quod atrocem ac manifestariam calumniam à me depulerim, nec habeo omnes pro stipitibus ac truncis, sed truncis omnibus præfero homines furiose calumniosos. *Ego*, inquit, *Erasmo non credam etiamsi apertis verbis confiteatur* Christum *esse Deum, sed dicam illud* Chrysippi *sophisma: Si mentiris, etiam quod verum dicis, mentiris.* Si *Chrysippus* tale sophisma proposuit, profecto non erat sobrius & egebat elleboro. *Martinus* fortasse somniat de syllogismo, quem Græci ψευδόμενον appellant. *Cretenses semper mendaces*, dixit *Epimenides Cretensis*, &c. Ac perinde loquitur *Martinus*, quasi hactenus nusquam in libris meis *Christum* aut Spiritum Sanctum appellarim Deum, tum omnes meæ lucubrationes hoc dilucide, exserte, ac vivide profiteantur. An ideo toties hæc inculco, ut fallam universos mentiens vera dicendo, ac *Davum* referens è Comœdia. Ipsa febris non posset loqui febrilius. Et quia desinere nescit, ubi semel cœpit, arrodit illud verbum *audemus*, quod eo sim usus in bonam partem, cum hoc toties legat apud *Paulum*, pro fiducia. Velut Rom. IX. *Esaias autem audet & dicit.* Item Ephes. VI. *Ut in ipso audeam prout oportet me loqui.* Denique tot seculis in Missa canit Ecclesia coram populo,

lo, & prò populo : *Divina institutione formati audemus dicere*, Pater noster, &c. Proinde *audiendi* verbum non torquet *Erasmus*, sed *Lutherus* nihil non torquet ad calumniam. Nondum se remisit paroxysmus. *Manifestum*, inquit, *mendacium est*, *Veteres non ausos esse Spiritum Sanctum appellare Deum*, *nisi Veteres pro sua pulchra figura intelligat*. Democritum *aut* Epicurum, *aut Deum intelligat materialiter*, *id est*, *istas quatuor litteras*, *D. E. U. M.* Concinne vero hìc meminit *Democriti* & *Epicuri*, cum agatur de Divinitate Spiritus Sancti. Si *Martinus* fatetur fuisse Priscos aliquot, qui has quatuor litteras religioso quodam tremore non audebant tribuere Spiritui Sancto, mecum facit. Neque enim ego aliud dixi, quam Priscos aliquot tam fuisse religiosos in pronuntiando de rebus divinis, ut à vocabulis abstinerent, quæ non expresse haberentur in sacris Voluminibus, donec Ecclesiæ auctoritas è divinis Litteris persuaderet pium esse sermonem. Quod si contendit hoc esse falsum, aperiat nobis causam, cur in vetusto Symbolo, quod in Missa canitur, Filius appelletur *Deus de Deo*, *Deus verus de Deo vero*. Spiritui multa tribuantur, ex quibus evidenter colligas illius Divinitatem, Dei cognomen aperte non tribuatur. Aut expediat nobis, quare beatus *Hilarius* in tot voluminibus, in quibus tractat de Trinitate, cum tot locis asserat *Christo* Dei vocabulum, tot locis religiose profiteatur, quid credat de Spiritu Sancto, nusquam aperte tribuit illi cognomen Dei, hoc est, illas quatuor litteras in quas ludit *Martinus*. Quid in causa? An parum magnifice sentiebat de Spiritu Sancto? Non arbitror. Sed religione quadam exspectabat evidentem Ecclesiæ auctoritatem, quibus verbis de Spiritu profiteri oporteret. Olim enim qui non audebant *Christum* appellare verum Deum, iidem multo minus audebant tribuere Spiritui Sancto. Hìc nobis profertur *homusios* & *ingenitus*. Ab *homusii* verbo non *Ariani* tantum, sed & Orthodoxi quidam putabant abstinendum, nec aliam ob causam, nisi quod ea vox, hoc est, quatuor illæ syllabæ, in sacris Litteris nusquam invenirentur, atque adeo ne in Priscorum quidem litteris, cum tamen de eadem Patris ac Filii natura catholice sentirent. Sed horum religiosus metus cessit auctoritati Synodorum : attamen post quis ausus est profiteri Spiritum Sanctum Patri *homusion* esse, cum pariter eadem sit trium natura? Equidem nihil aliud arbitror in causa fuisse, nisi religiosum metum loquendi de rebus divinis. Neque enim Filius magis est ὁμούσιος Patri, quam Spiritus Sanctus utrique. *Ariani* religiosi videri poterant, nisi de re dissensissent à Catholicis. Ἀγέννητος semper ambiguum & insidiosum verbum merito fuit suspectum, tandem & rejectum. Quis enim nunc *innascibilis* cognomen ceu proprium tribuit Patri? Si ἀγέννητος sonat idem quod *non natus*, nec Spiritus nascitur, sed procedit. Si ἀγέννητος dicitur qui nunquam cœpit esse, nomen est omnibus Personis ex æquo commune. Omitto quod hìc *Arianos* patres meos appellet, quasi jam suis contumeliosis deliramentis docuerit, me sentire cum *Arianis*. Cujus sanitatis & illud est, quod ait me hoc malitiosa versutia significare nimis nihili esse, nisi quod istæ quatuor litteræ, D. E. U. S. non ponuntur omni loco ubi ego possem exigere, arbitror *Orestem* olim dixisse saniora etiam extra lucida intervalla. Verùm ne persequar omnia, perinde quasi jam liquido docuerit me prorsus *Arianum* esse; nec admissurum ut *Christus* dicatur verus Deus, nisi hæ duæ voces, *verus Deus*, exprimantur in sacris Litteris; nec ullo pacto passurum ut Spiritus Sanctus dicatur Deus, nisi his quatuor litteris appelletur in Scriptura canonica, fictitiis comparationibus rem expolire conatur. *Sic posset*, inquit, *Diabolus ad* Christum *ipsum dicere*, *etiamsi vera dicas*, *tamen quia non dicis talibus verbis qualibus ego velim*, *nihil dicis*. *Velim autem nullis verbis dici*: *Sicut* Marcolphus *suspendi voluit ab arbore à se electa*, *nullam tamen voluit eligere*. Hoc genus facetiis tuetur gloriam *Christi*, qui solus novit de rebus fidei verbis propriis loqui. Num hæc tam delira videntur esse mentis sobriæ? Mirum vero quam libenter inducat personam Diaboli. Et tamen profitetur se super his plura dicturum, si Dominus otium & spatium vitæ dederit. Statuit enim post se relinquere testimonium de *Erasmo* fidele & certum, cujus hoc specimen & gustum esse voluit. Horrendum profecto judicium hominis, qui se profitetur & Angelos & mundum judicare. At si suum testimonium velit habere pondus, præbibendum est veratrum, ut saniora scribat quam hæc sunt. Quid quod interim *Lutherus* sui videtur oblitus, ipsius enim dogma est, nihil asserendum, quod non sit expressum in Canonicis litteris. Nam ipse fateor me in multis acquiescere judicio Ecclesiæ. Hìc igitur pugnat cum suo ipsius dogmate. Poterat hìc desinere, sed ingreditur campum declamandi adversus voces ambiguas, quas putat fugiendas non tanquam scopulum, ut ille dicebat, sed quod est τεχνικώτερον, tanquam Diabolum. Quasi sacri Libri, cumque his Orthodoxorum monumenta, non sint plena verbis ambiguis. Quod si ambiguum est, quicquid translatitium est, nulla sunt humana verba, quibus proprie loquamur de rebus divinis. Non jam loquor de typis, quibus omnia tribuuntur Deo, dum dicitur leo, lapis, agnus, vitis, & cætera, sed cum illi tribuitur odium, amor, ira, furor, pœnitentia, misericordia.

Verùm illud horribilis est blasphemiæ, quod in Epistola quadam, ut ait, appello, coitum Dei cum Virgine. Non indicat quæ sit Epistola, cum innumeras emiserim, tamen illud ausim dejerare, ea verba nusquam esse in Epistolis meis, nec usquam in scriptis meis: aut si sunt, multo aliter posita, quam refert *Lutherus*. Quid enim ille citat bona fide, posteaquam semel induxit animum calumniari? Hìc miris modis exaggerat coitum esse verbum abominandæ obscœnitatis. *Stuprum* significat coitum illicitum, & tamen est verbum verecundum, quemadmodum & *incestus*. *Cognoscere mulierem* verecunde dicitur, *futuere* (sit honos auribus) obscœne dicitur : ita *cacare* verbum est inverecundum, *exonerare alvum* verecundum, cum *mejere* non sit obscœnum. Cum igitur non omnis vox, quæ rem turpem declarat sit obscœna, ut incestus, nec quæ significat rem aut actionem, quæ licet revera turpis non sit, tamen pudore quodam humano tegenda est, superest, ut usus hominum distinguat verbum obscœnum à verecundo: veluti si quis apud *Brabantos* Lingua vulgata nuptias dicat aut amari, obscœne loqueretur. At usus popularis varius est, cujus tamen fateor habendam rationem ei qui loquitur populo. At qui scribit eruditis, non tenetur hac superstitione, cui fas est quibuslibet uti verbis, quæ reperiuntur vel in Scripturis canonicis, vel in probatis & castis Auctoribus, modo sint accommoda ad exprimendum quod intelligi volumus. Alioqui *vulva* apud multos ineptos est verbum obscœnum, & tamen hoc auditur in templis, nec Divus *Ambrosius* his verbis loqui veritus est de *Christo* & matre ejus : *Hic est qui solus aperuit matris suæ vulvam ut immaculatus exiret*. Nec eruditos hodie terret ineptorum consuetudo, quo minus hujusmodi verbis utantur. *Coeundi* autem verbum non est proprium ad congressum maris & fœminæ, sed verecundiæ causa huc translatum est, quemadmodum *congredi* & *convenire*, quo *Matthæus* utitur, συνελθεῖν. *Concubitus* propius exprimit carnalem copulam maris & fœminæ, & tamen hoc verbo utitur Ecclesia Catholica recitans *Paulum* loquentem de *Isaac* & *Rebecca*, *Ex uno concubitu habens*. Duplici autem nomine verecundius est nomen *coitus*, tum quia verecunde translatum, (nam interdum translata propriis sunt obscœniora) tum quia frequentissime in castos usus usurpatum. Veluti cum dicimus, *Male sarta gratia nequicquam coit*. Item, *prima coitio acerrima est*, &, *coita fœdera*. *Concubitus* autem tantum ad declarandum congressum maris & fœminæ usurpatur, συνεῖναι & συνου-

συνουσία talia nomina sunt apud Graecos, qualia apud Latinos sunt *coire* & *coitus*. Sed apud eosdem βινεῖν & οἴφειν ejusmodi sunt cujusmodi apud nos, quod coactus & invitus nomino, *futuere*. Ab his, quae per se obscoena sunt, in totum est abstinendum, nec talia reperiuntur in sacris Litteris. Hujus generis nec *coitus* est, nec *concubitus*, quae frequenter obvia sunt & in divinis & in sanctorum Patrum voluminibus. De *concubitu* viderint alii, certe talibus verbis quale est *coitus* & *coire*, puto fas esse per metaphoram abuti. Si quis ad hunc loquatur modum, *inter* Mariam *&* Joseph *nunquam intercessisse coitum*, opinor verecunde loquuturum. Atqui verbum per se obscoenum, etiam in removendo obscoenum est. Quod si *coire* verbum esset tam obscoenum, quam hic vult videri *Lutherus*, non toties repeteretur in Veteris Testamenti voluminibus. Et si quod verbum sit profanius, aut minus verecundum, id solet aliis verbis adjectis mitigari: quod cum à me nusquam non fiat, tamen iste rixator dissimulat, & tantum tria illa verba, quae jam ipsius sunt, non mea, repetit, inculcat, & exaggerat, *Deus coit cum Virgine*, atque hoc fundamento jacto exspatiatur in maledicentiae campum: *Sic Deum coisse cum Virgine quemadmodum cum Semele Jupiter, aut cum Rhea Mars concubuit*, sermo est plane impius & blasphemus. Verùm hic *Lutheri* est, non *Erasmi*. Et si illi tam esset cordi sermonis castitas de rebus mysticis, nunquam ea verba per ullam occasionem pronuntiasset. Mirum est autem eum non addidisse de incubonibus, qui dicuntur inire foeminas. Pie ac verecunde dictum est ab Orthodoxis: Deum Patrem denuo Filium suum genuisse ex *Maria* Virgine, quam ut sponsam Deus adamavit, inter Deum & Virginem internuntium ac veluti paranymphum fuisse *Gabrielem* Angelum, qui Virginis assensum exciperet, sine quo non est legitimum conjugium: quo excepto virtus Altissimi, velut arcano complexu, Virginem obumbrarit, ac per Spiritum Sanctum, qui seminis vice fuerit, coelesti partu gravidam fecerit, qui utriusque parentis naturam referret, divinam Patris, humanam matris. Haec, inquam, non solum pie dicuntur de incarnatione *Christi*, verum etiam consentanea sunt iis, quae commemorat Beatus *Lucas*. Nunc *Luthero* homini Christiano omnia sunt obscoena, sponsus, sponsa, pronubus, semen, actus. Sed quibus verbis *Paulus* de *Christo* & Ecclesia loquens libentius utitur, quam sponsi, & sponsae? Et *Joannes* Baptista: *Qui habet*, inquit, *sponsam*, *sponsus est*. Atque ipse etiam Dominus: *Non possunt filii sponsi jejunare*, &c. Nec verentur pii Doctores, nuptias, in quibus Dominus aquam vertit in vinum, de *Christo* & Ecclesia interpretari. Jam si Graeci *Gabrielem* verecunde & pie vocant *paranymphum*, cur ego videor obscoenus, qui eum appello Latine *pronubum*? Quin & sponsaliorum meminit Graecus quidam, cujus verba recitantur in *Catena aurea*. An *pronubus* quoque verbum obscoenum est? An non *Joannes Damascenus*, cujus verba referuntur in sententiis Theologicis Lib. III. distinct. 3. docet Spiritum Sanctum supervenisse in Virginem, qui eam sacri Conceptus compotem redderet. An non idem explanatius dicit *Ambrosius: Non enim*, inquit, *virilis coitus vulvae virginalis secreta reseravit, sed immaculatum semen inviolabili utero Spiritus Sanctus infudit*. An non ex Hymno *Prudentiano* caste canit chorus Ecclesiasticus: *Non ex virili semine, sed mystico spiramine*, &c. Quid quod *Thomas Aquinas* enarrans Epistolae ad Rom. Cap. v. loquitur hunc in modum: *In generatione*, inquit, *Christi fuit corpulenta substantia, quam traxit de Virgine, loco autem rationis seminalis fuit virtus activa Spiritus Sancti*. Possem ex Auctoribus innumera hujus generis exempla colligere. Hi omnes Christiane loquuti sunt, solus *Erasmus Epicurus* loquitur blasphemias, non ferendas, quia scripsit in incarnatione *Christi* fuisse quoddam mysticum conjugium & sacrum complexum inter Deum Patrem & Virginem, quem iste depravat in fabulosum ac adulterinum concubitum *Jovis* & *Semeles*, *Martis* & *Rhea*. Fatetur me Christiane interpretari quod scripsi; *sed*, inquit, *cur non est locutus ad formam Christianam?* Imo cur ipse mea dicta depravat in formam obscoenam? interdum aperte mentiens. Quod genus illud, de quo mox dicemus: Me scripsisse *Joannem* Euangelistam crepare meros mundos. *Offendit*, inquit, *nos Christianos*. Ac toties hic audimus, *nos Christianos*, quasi *Erasmus* cum suis sit *Epicurus* Ethnicus. Putat ignoscendum, si quod verbum per imprudentiam exciderit, sed divinitatem quandam sibi vindicans judicat de animo meo fortiter & confidenter. Sciebam Christianas *Lutheri* aures offendendas, & ob hoc ipsum hoc ita scripsi ut offenderem? Uno in loco Paraphraseos in *Lucam* unionem divinae naturae cum humana in unam personam *Jesu Christi*, voco *coitum*, quod duae naturae coierint in unam hypostasin, Graeci vocant ἕνωσιν. quoniam autem *unio* nec satis Latina vox est in eo quidem sensu, & si esset, tamen anceps est, quod margaritas appellemus *uniones*, magis arrisit *coitus* vocabulum, quod tamen ipsum mitigo cum addo *sanctus*. Locus sic habet: *sanctus hic divina natura cum humana coitus, non violabit pudicitiam tuam, sed consecrabit*. Mox veteres Orthodoxos sequutus explano similitudinem conjugii mystici inter Deum Patrem & Virginem, his verbis: *Decrevit Pater coelestis novo modo rursus Filium suum ex te gignere. Nec erit opus ad divinum conceptum ullo viri mortalis semine, sed Spiritus Sanctus coelitus illabetur in te, inque tuo utero velut in officina coelesti sacri Foetus opificium peraget: ac pro mariti corporali complexu, obumbrabit tibi Altissimus, sic immensam virtutem suam ad humanae naturae modum attemperans, ut congressum sustinere possit. Ubi libido intercedit in coitu, ibi quod nascitur immundum nascitur, & peccato obnoxium. Caeterum quod ex te nascitur, quoniam ex sanctissimo complexu nascetur Altissimi, quoniam ex opificio Sancti Spiritus qui sanctificat omnia, quoniam ex purissima Virgine, quam unam in hoc Deus delegit immunem ab omni labe vitiorum, mox sanctum erit ut conceptum fuerit*, &c. In hoc sermone ubi habetur quod objicit *Martinus*, *Deus coiit cum Virgine*?

Jam novus Orbis νομοθέτης praescribit nobis leges, verbum ambiguum non secus ac Diabolum & mortem esse vitandum, & si quod exciderit in pejorem partem accipiendum esse. Hoc edictum si recipimus, cum S. *Gregorius* dicit, *omnis Christi actio nostra est instructio*, interpretari debemus *Christum* exercuisse histrionicam, quod *actio* sit histrionum, & histrionem Latini *actorem* appellent. Et quoties in arcanis Litteris legimus *amicam*, interpretabimur de meretrice, quoties *amatorem*, de eo qui meretricio tenetur amore. Quoties autem in Cantico *Salomonis* audimus *amica* nomen? Et Proverbiorum VII. Prudentiam vocat *Amicam*. Item Sap. VIII. *Amator factus sum formae illius*, in pejorem partem interpretabimur. Quoties *osculum* legimus, interpretabimur de suaviis amatoriis. Sed desino persequi, quae sunt innumerabilia. Magnifice profitetur se, si detur locus ambiguis, omnia posse in bonam partem interpretari quaecunque unquam omnes haeretici dixerunt, denique quicquid ipse Diabolus dixit, aut dicere & facere possit in aeternum. His tragicis hyperbolis delectatur Euangelicus doctor, quae profecto magnam dementiae speciem habent. Quanquam hac saltem in re satis illi credimus, etiamsi nulla sint ambigua, modo liceat ipsi, truncatim referre, quaeque in suo loco bene dicta sunt depravare, & affingere quae voluerit. Tandem ad calumniae partes allegantur & Caesarum Ethnicorum leges, quae jubent ambigue dictum adversus eum interpretari, qui obscure dicit, quod clarius dicere poterat. Sentit, opinor, locum qui est in *Pandectis de verborum obligationibus*, ubi ex *Ulpiano* referuntur haec, *In stipulationibus cum quaeritur quid actum sit, verba contra stipulatorem interpretanda sunt*. Eum qui ita dicat, *mihi decem & Titio decem*, eadem decem, non alia decem dicere credendum est. Quanquam hunc locum arbitror non carere mendo. In

his

his enim verbis, *Stipulor mihi decem, & Titio decem*, nulla est ambiguitas, quin sentiat de bis decem. Secus si his verbis esset stipulatus, *Mihi decem & Titio:* aut, *mihi & Titio decem.* Sed quin eadem opera *Martinus* citavit locum ex eodem *Ulpiano* Titulo *de Judiciis: Si quis intentione ambigua vel oratione usus sit, id quod utilius ei est, accipiendum est.* Præterea illum ex eodem *Ulpiano*, *prætorias stipulationes legem accipere ex mente prætoris.* Rursus illum, qui concedit privilegia largienti, *ut si qua in scripto insint ambigua, ipse interpretetur.* Quin & illud tradit *Ulpianus*, *si quis in nomine servi, quem stipularetur dari, erravisset, modo de corpore constaret, valere stipulationem.* Hæc aliaque multa dissimulat, quæ sunt in Principum legibus, & unicum modo dictum nobis objicit, de privatis contractibus, in quibus non iniquum est, eum, qui in suo ipsius negotio sic loquitur, ut quid sentiat incertum sit, aliquo damno mulctari. Quid hoc ad illum, qui docendi studio in publicum emittit volumina? An huic hanc legem præscribet, ut si quod verbum ambiguum exciderit, continuo *Babylon* & Chaos commisceat sacra profanaque omnia, & illud verbum quam possumus in pessimam partem interpretemur, damnantes omnia quæ sexcentis aliis locis eadem de re dilucide & expedite scripsit? Quanto dignius est æquitate Christiana, ut quemadmodum in Scripturis divinis, si quid ambigue obscureve dictum occurrat, ex aliorum collatione locorum explicamus, ita in libris tractantium sacram Scripturam, si quid occurrerit ambigui sensus, vel ipsi in meliorem partem interpretemur, vel aliis ex locis scripti sensum eruamus. Quid porro si *Lutheri* legem, quam in nos statuit, in ipsum retorqueamus? Ne vener aliunde quod objiciam, quid sentit cum semel atque iterum in hac Epistola dicit, me abhorrere ab omnibus Religionibus, præsertim Christiana? An non hoc obscure dictum est, an non scandalose? Quid enim aliud intelligat lector, quam *Erasmum* exemplo *Luciani* damnare Religionem *Lacedæmoniorum*, *Scytharum*, *Thracum*, *Atheniensium*, &c. & unam ex harum numero esse Religionem Christianam, cum non sit nisi una Religio, quæ verum veri Dei cultum docet. Verùm cum hîc tam multa deblateret, ne dicam scurretur, de Rege amphibolo, de Regina amphibologia, nullum adhuc locum è meis scriptis produxit, vel obscurum vel ambiguum. Sit ambigue dictum: *Nos audemus Spiritum Sanctum appellare Deum:* cæterum in mea præfatione non est ambigue dictum: quod enim sequitur declarat *audemus* verbum esse fiduciæ non temeritatis, & si esset temeritatis, non esset in professione, sed in eo quod quem profitemur ore Deum, moribus impiis è suo templo deturbemus. Si stipulator ille sic esset loquutus, *stipulor Sticho decem & Titio*, & in eadem syngrapha adjecisset, *ut summa viginti sestertiorum inter eos æqualiter dividatur*, nullus causaretur esse ancipitem stipulationem. Idem valeret, opinor, si ex aliis syngraphis constaret animus stipulatoris. At *Lutherus* tyrannus hyperbolus non vult mihi prodesse, quod in eodem sermonis tenore declaro quid sentiam, nec quod aliis ducentis locis mentem meam Sole clarius explanem. Videatur hic sermo ambiguus: *Petrus Christum nominat virum, Deum tacet*, verùm hoc *Lutheri* dictum est, non meum. At qui videt me laudare *Pauli* prudentiam, qui firmis & infirmis, pro suo cuique captu, dispensare norit mysteria doctrinæ Euangelicæ, & quod eadem prudentia *Petrum* indico in Actis *Christum* apud multitudinem, nondum ejus mysterii capacem, appellasse virum, non Deum, huic non potest esse obscurum quid sentiam. Quanquam autem mihi persuasum est, *coitum* non esse verbum per se obscœnum, quo toties utuntur divinæ Litteræ, nollem tamen sic loqui de Deo & sacratissima Virgine, quemadmodum fingit *Lutherus*, *Deus Pater coiit cum Virgine.* Sed si quis in explicanda similitudine, dicat ibi fuisse quasi mysticum quendam coitum Dei cum Virgine, malitiosæ mentis est, statim interpretari Deum sic coiisse cum Virgine, quemadmodum *Jupiter* adulterino concubitu compressit *Semelen*, aut *Mars Rheam*. In tali sermone nulla est ambiguitas, & si qua esset, ipsa personarum dignitas submovet omnem sinistram suspicionem. Verùm de his mox.

Superest unus locus omnium atrocissimus, sed idem omnium mendacissimus. In Appendice quadam, quam ex tempore adjeci Novo Testamento, cum forte vacaret una atque altera pagina, ait me proposuisse quæstionem, *quare Christus de cœlis descenderit, tantus magister, cum multa sint etiam apud Ethnicos similia, forte etiam perfectiora.* Protinus mihi vide, lector, quanta hominis in proponendo vanitas & impudentia. De doctrina *Christi* loquens, quæro quid illa habeat novum aut eximium ultra Veteris Testamenti volumina, cum vix quicquam sit proditum Euangelicis litteris, quod non multis ante seculis proditum sit in Lege & Prophetis. Atque hic sincerissimus doctor, qui non loquitur nisi mera oracula, ita depravat sermonem meum, quasi doctrinam Euangelicam contulerim cum scriptis Ethnicorum. Nec hoc contentus de suo spiritu addit, *tantus magister*, ut sermo fastidium & ironiam sapiat. Atqui hic *Lutheri* stomachus est, non meus, nihil enim tale est in ea Appendice. Ne his quidem contentus, de suo addit, *forte etiam perfectiora*, cum ibi *Christi* philosophiam prorsus non conferam cum Ethnicorum sapientia, tantum obiter addo in Philosophorum litteris inveniri quasdam scintillas Euangelicæ veritatis. Quid exspectas ab eo sinceri, qui statim in proponendo tot contexuit mendacia, atque obiter convitium furiosum intertexuit: *puto enim*, inquit, *eum hoc credere Erasmicissime*, significans me ne hoc quidem credere, *Christum* assumsisse carnem. Verùm quid? Num impie quæritur an *Christus* docuerit aliquid ultra Legem & Prophetas, sed quemadmodum nihil gessit in terris, quod non fuerit typis Legis adumbratum, ac Prophetarum oraculis prædictum, ita nihil docuerit, quod in Veteris Testamenti libris non esset traditum, licet minus evidenter. An non hoc, quod hîc inquirendum propono, quæritur à Christianissimis Doctoribus, atque etiam in Theologorum Scholis disputatur? An non pie tractat *Tertullianus*, omnia perfectionis Euangelicæ dogmata in Prophetarum libris expressa esse? An non præter alios *Eusebius* in *Præparatione Euangelica* laborat in hoc, ut ostendat in Ethnicorum libris plurima inveniri, quæ cum canonicis Litteris consentiunt? Quid igitur hic est, quod obscuret gloriam *Christi*, aut illius doctrinam vocet in dubium? Mea sententia vehementer confirmat *Christi* doctrinam, quod cum Prophetis consentiat & à naturæ sensu non abhorreat. Sic enim facilius & à *Judæis* & à Gentibus recipi poterat. Impudens itaque calumnia est, quod ait me *Christo* nihil aliud tribuere, quam quod unus de numero sanctorum, cæteris perfectius & absolutius ea præstaret, quæ illi præstiterant. Sed unde hîc repente sancti, cum in proponendo tantum nominarit Ethnicos? An cum his sanctis confero Christum? *Christus*, inquit, *descendit de cœlis, ut redimeret genus humanum à peccato & morte.* An hoc negavit *Erasmus*? Sed hîc de novitate doctrinæ tantum proposui quæstionem. Et verum est Christum & ob hanc causam missum in terras, ut nos plenius doceret voluntatem Patris, & exemplum virtutis omnibus undique numeris absolutum traderet. Non illic agebatur de toto Christo cum Prophetis conferendo, sed tantum de doctrina & exemplo vitæ. Cur autem hoc proposuerim, significat quæstionis exitus, videlicet ut ardentiore studio doctrinam Euangelicam amplecteremur. Fortasse volebat Christum in hoc præferri sanctis, quod Deus esset & homo, quod morte sua redemit humanum genus. Hoc quanquam illic non agebatur, tamen obiter à me prædicatur, velut in limine quæstionis cum ajo: *Nullum autem mysterium magis ad nos pertinet quam ineffabile consilium, quo Deus*

per

per Filium suum restituit humanum genus, &c. Cum appello Dei Filium nonne Deum profiteor? cum ajo, *restituit humanum genus*, nonne profiteor redemtorem? Ac paulo post, cum ajo, *Ut ipse Dei Filius factus homo doctrina sua viam salutis nobis ostenderet*, an non profiteor Deum & hominem, declarans me de doctrina & vitæ exemplis hic quærere, quid in his habuerit præ cæteris eximium? nec id aliam ob causam propono, nisi ut doceam illum etiam juxta naturam humanam multis modis omnibus sanctis superiorem, & adeo superiorem ut nulla sit collatio. Deinde cum addo: *Quanquam hoc ipsum virtutis, quod emicuit in sanctis, Christi munus est*: an non illi tribuo, quod dignum est illius sublimitate? Hæc sic habere comperiet, quisquis eam Appendicem legere non gravabitur. Quid igitur mentis habuit, qui perinde quasi re pulchre comprobata, debacchatur tota pagina, sic exordiens: *Hic miser iste, novator omnium, sic enim Dominum gloriæ pungit*, Christus *amisit gloriam redemtoris*, &c. Appello *Christum innovatorem omnium*, subindicans & in illius vita doctrinaque oportere esse aliquid novum atque eximium. An hoc est pungere Dominum gloriæ? Pungit igitur seipsum cum in Apocalypsi dicit: *Ecce ego nova facio omnia.* Pungit eum *Paulus* cum ait: omnes in Christo esse novam creaturam. Quomodo porro amisit gloriam redemtionis, cum illic dicam restituisse Mundum, & si hoc non dixissem, de doctrina, non de morte disserens, an ideo amisisset gloriam redemtoris? Quam vero novit *Martinus* religiose loqui de rebus divinis, qui hic *Christum miserum* vocat! Scio Ironiam esse, sed ille figuras rejicit, & quanquam me facit *Epicurum*, non auderem ejusmodi verbis in *Christum* ludere. Hic scilicet est locus, qui primum alienavit *Martini* animum ab *Erasmo*. Quanto *Erasmus* humanior, qui nunquam alienavit animum à *Martino*. Hinc primum suspicari cœpit me esse *Democritum* & *Epicurum*, & versutum irrisorem *Christi*, cum tota hæc Appendix spiret *Christi* gloriam. Similis absurditatis ac dementiæ sunt quæ persequitur, de odio meo in *Christum*, de *Coepicureis* meis, de figuratis & insidiosis verbis, quibus furiosissime debacchor in Christianos, de bilingui & odibili dicendi genere, de funditus tollenda Religione Christiana, reliqua piget recensere. Dicas morbum loqui non hominem. Gaudeo exstare Lucubrationes meas, quæ, ut confido, lectori fidem facient, me tantum abesse ab hoc affectu, quem mihi impingit *Martinus*, quam ipse abest à sobria mente, Christianaque modestia.

Jam illi displicet & *Methodus* mea cum suis circulis: quam ut ego non affecto videri admodum doctam, ita falsissimum est, quod ait *Lutherus*, illam nihil aliud esse, quam irrisionem *Christi* & omnium ab eo gestorum: nec aliud ex ea lectorem haurire posse, quam fastidium & odium discendæ tam confusæ & perplexæ, & fortasse fabulosæ Religionis. Atqui si *Methodus* illa passim inculcaret *Lutheri* dogmata, pape, quam esset erudita, quam Christiana! Neque vero mirum *Luthero* videri ibi irrisum *Christum*, cum illi videatur pupugisse Dominum gloriæ, qui illum appellat *innovatorem omnium*. Quod illi Scriptura tribuit ad summam laudem, hoc *Lutherus* interpretatur ad ignominiam, nimirum καρδιογνώστης, ut vult haberi, cum interim deliret in manifestis. Nondum finis. *Quis*, inquit, *tam fastidiose & odiose, non dicam hostiliter, loqui ausit de* Joanne *Apostolo & Evangelista, qui post* Christum *summæ auctoritatis apud Christianos est, meros crepat mundos, nisi qui eum virum putet esse aliquem bardum ac bucconem*, &c. Nec indicat locum ubi hoc legatur in scriptis meis, & ausim meo periculo dejerare nusquam esse. Neque enim conjectare possum, quo sensu verba illa à me dici potuerint, *Meros crepat mundos.* Suspicor tamen hoc mendacium illi è duobus locis conflatum esse, quemadmodum in somnis è diversis imaginibus temere vagantibus monstrosæ quædam visorum species conflantur. In argumento quodam asserens primam Epistolam *Joanni* ut germanam, ex ipso sermonis charactere, quod certis quibusdam verbis subinde utatur, *mundus*, *lux*, *caritas*, &c. deinde quod ita contexat orationis membra, ut ex eo, quod proxime præcessit, sumat alterius partis initium: Exemplum adfero: *Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt, si quis diligit mundum*, &c. & addo: *Quantum hic est mundorum.* Hæ voces exciderant in prima Editione, quibus cum nihil aliud sentirem, quam crebro repeti nomen *mundi*, tamen admonitus ab amico, proxima statim Editione, mutavi linguam, sententiam tenui, scripsique, *quoties hic iteratur mundus*. Hanc scripturam reperies, lector, in Paraphraseon Editione Anni MDXXXIII. similiter posterioribus Novi Testamenti Editionibus. Rursus in Appendice, quæ adjecta est Paraphrasi in Evangelium *Joannis*, hunc in modum de illo loquor: *Qui quemadmodum peculiarius adamatus fuit ab illo, qui est amor æternus, ita nihil aliud loquitur, nihil aliud spirat, quam meros amores*, &c. Ex his duobus locis suspicor *Lutherum* parum memorem quid legisset, aut quid audisset, confinxisse, *meros mundos crepat.* Et tamen hoc mentis somnio delusus quam procaciter me conspuit, flagellat & lapidat, toties mihi in faciem ingerens, *meros crepat mundos.* Atqui dum tam inclementer sævit in meros mundos, qui nusquam sunt in scriptis meis, videbitur fortassis alicui non ita multum abesse ab imagine *Ajacis*, sævientis in porcos, quorum alium putabat esse *Ulyssem*, alium *Agamemnona*: & vociferatur hujus generis infinita esse in scriptis meis, imo me totum nihil aliud esse in Theologia, cum hoc ipsum, quod exempli loco profert, nusquam sit in scriptis meis, nec unquam fuerit in animo. Et hic exaggeratur *Joannis* dignitas atque auctoritas, quam post *Christum* vult esse primam inter Christianos, cum soli *Christo* nota sit Apostolorum dignitas, auctoritas par sit Apostolorum omnium: & si quid interest, prima tribuitur *Petro* ordinis Apostolici principi, qui in Actis primus agit præconem *Christi*, cæteris Apostolis adstantibus, proxima *Matthæo* & *Paulo*. Et hic appellor os & organum Satanæ, etiam capite plectendus, si sanus judicio & studio sic loquerer. At si Lex *Remia* valeret, plectendus esset capite, qui falso capitale crimen intendit. Me liberat insania, cui multam habeo gratiam. Verùm hæc quo magis attollit ac repetit, tanto magis se præbet ridiculum cum umbra pugnans. Hæc sunt illa horribilia verba, obliqua, ambigua, insidiosa, obscœna, Satanica, quibus *Erasmus* omnium inscius stupidus atque etiam vere delirus, sed tamen mira calliditate, jam pridem studet universam Christianam Religionem funditus subvertere. Ac mihi, quod antehac audivi nunquam, etiam Sectam adjungit, non Sophistarum, opinor, neque Papistarum, neque Sacramentariorum, sed *Epicureorum* ac *Democritorum*, qui de rebus divinis adeo nihil credunt, ut derideant omnia. Equidem facile crediderim sub nomine Christiano tales nonnullos latere, verùm illud scio, nullum esse qui hunc affectum è meis scriptis hauserit, & si quem huic impietati obnoxium nossem, nolim cum eo cibum capere, nisi magna esset spes resipiscentiæ. Contra sentio me natura propensum in eos, qui sincere diligunt Dominum *Jesum*, ex animo dolens me non esse per omnia talium similem, quanquam huc omne studium meum intendo, ut meipso melior evadam. Et si quid mihi per imprudentiam in scriptis excidit, quod infirmo cuipiam possit esse offendiculo, non magni negotii fuerit ea corrigere, quemadmodum multa jam mutavi, quibus pro mea simplicitate, non exspectabam ut quisquam offenderetur. Mox ubi sensi, non sum gravatus amoliri scrupulum. Atque utinam *Martinus* aut tam facile posset, aut tam promte vellet in suis libris ea corrigere, quæ tantis tumultibus miscent Ecclesiam *Christi*! Facile reditur in gratiam, ubi de vocibus modo controversia est, de re convenit. Nec inficior, fuisse qui ante ipsum quibusdam verbis meis offensi sunt, sed ho-

rum offensio hinc fere nata est, quod Latine Græceque nescirent. Quidam *cœlibem* dici putabant qui caste viveret. Sed edocti de vocis elegantia placati sunt. Quosdam offendit *fabulæ* nomen, sed edocti receperunt satisfactionem. Argumento est, quod hoc à *Beda* notatum censuræ Facultatis prætermiserunt. At *Martinus* nullam recipit excusationem, sed bis damnandum putat, qui medetur offensis. Cæterum istum tot Linguarum peritum offendi non oportuit. Illos excusat Linguarum & Antiquitatis imperitia; nec quisquam tamen eorum hinc pronuntiavit *Erasmum* ἄθεον, *Epicurum*, *Democritum*, os Satanæ, irrisorem & osorem Christi totiusque Religionis ejus. Quorum præjudiciis si me gravat, meminisse debet, eos ipsos esse, qui *Lutherum* pro hæresiarcha pestilentissimo detestantur, nec alio nomine mihi sunt iniquiores, quam quod ajunt multa esse in scriptis meis, quæ prima specie *Martini* dogmatibus videantur affinia. Nunc isti in cæteris omnibus insaniunt, in hoc uno sapiunt, quod aliquot *Erasmi* verbis offenduntur. Et vide quam sibi non constent hominum judicia! *Martinus* clamat me nihil scire, nequaquam intelligere illa subtilia quæ scribit in Papistas, vix etiam hæc crassa, neque quicquam omnino docere. At hi mihi objiciunt quod illa ipsa subtilia *Lutherus* magna ex parte hauserit è meis libris. Fateor me, quæ scribo, pleraque habuisse è libris veterum Orthodoxorum. Cæterum si tollas è libris istius hyperbolas, convitia, facetias, tautologias, ectragodismos, asseverationes, ad hæc quæ illi conveniunt cum *Joanne Hus* & *Joanne Wiclevo*, aliisque nonnullis, fortasse non multum restabit, quo veluti proprio glorietur. His crassis meum otium oblectare malo, quam istis subtilibus turbare totius Ecclesiæ tranquillitatem, ac civitates cum civitatibus, plebem cum Principibus & Episcopis, ipsos Principes inter sese committere. Tametsi non sum usque adeo plumbeus, ut non intelligam *Martini* paradoxa, quæ nobis memoriter occinunt textrices & calcearii: de iis loquor, quæ Latine prodidit. Jam si nihil esset in ejus libris falsum aut erroneum, tamen ista tam effrenis in omnes maledicentia inficit lectorum animos, præsertim idiotarum, nec aliud gignit quam schismata. Vult me cogi in ordinem, ut de rebus sacris ad præscriptam loquar regulam, sed unde ipse novum hoc docendi genus mutuatus est? Num à *Christo?* Num ab Apostolis? Num à probatis Ecclesiæ Doctoribus? Nequaquam. Unde igitur? Hoc aliis judicandum relinquo. Quid quod qui mordicus hærent illius dogmatibus, improbant tamen has intemperias, vel ob id, quod obstant quo minus hæc fabula sortiatur fœlicem exitum. Ego *Epicurus*, si incidissem in tempora Apostolorum, & audissem eos tanta tamque perpetua maledicentia prædicantes Euangelium, vereor ne mansurus fuerim *Epicurus*. Atque interim me regem facit, non ferendam tyrannidem exercentem in universos homines, sed absque satellitio, quippe qui nec Principem habeam, sub cujus cypleo tutus latitem, in quoscunque libeat veneno tincta tela jaculans, nec civitatem, nec scholam, nec discipulos, qui pro me stringant calamum. Quod si sibi bene conscius est, suoque persuasit animo, sanctum & pium esse quod docet, oportuit ad beati *Pauli* exemplum, qui vult Euangelistam esse διδακτικὸν, non πλήκτην, aut λογομάχον, advigilare, ne quod offendiculum daret Euangelio, quod cupit per universum Orbem propagari. Nunc non animadvertit, quot homines ab ipsius doctrina resiliant, aut abstineant, offensi perpetua convitiandi petulantia, præsertim si ad maledicendi rabiem accedat effrons vanitas ac malitiosa depravatio. Objicit mihi quod in hoc, ut ait, laboriosissimo seculo, rectius dixisset furiosissimo, ludam, ac, ut ipsius verbo utar, *morioner*. *Moriam* lusi tranquillo seculo, quam facile, si ita videatur, noxæ dedidero. *Colloquia* me invito, atque etiam irato prodierunt. Quibus adjeci quædam in gratiam typographi, levi sane brachio, ut qui uno die interdum tria absolverim Colloquia. Quanquam non ubique jocor in Colloquiis, &, si jocor, non jocor otiose. At *Martinus* in rebus etiam atrocissimis ludit verbis & figuris, velut oblectans animum suum, hoc genere deliciarum inexplebilem. Fateor me quodam genii affectu propensiorem ad jocandum, tum in scriptis, tum in familiaribus colloquiis. Nec ea res mihi semper cedit feliciter, dum aliorum animos ex ingenii mei simplicitate metior. Verùm quando nullus hominum vacet omni nævo, malo quibusdam videri ineptior, quam truculentus πλήκτης ac procrustes quispiam, ubique tragicum spirans. Rhetorum est, primum docere argumentis, deinde si res postulet sollicitare affectus; atroces autem illos, quos πάθη vocant, non temere movere. Verùm nusquam non esse δεινὸν, nusquam non intonare voces plusquam tragicas, dementiæ verius est quam eloquentiæ.

Quærit unde pullulent in Ecclesia tot Sectarum formæ, inter quas commemorat *Sacramentarios*, quasi ipse de Sacramentis doceat eadem quæ tradit Ecclesia Catholica, commemorat *Donatistas*, *Arianos*, *Anabaptistas*, *Epicuros*, &c. debebat addere *Swermeros Sabbatarios*, circumcisos & vere perfrictæ frontis homines. Exoriuntur enim qui scalpro perfricant frontem donec eliciant sanguinem, ac mox locum inungunt oleo, itaque *Christo* initiantur. *Unde hæc*, inquit, *zizania in agro Domini?* Unde? Nisi ex quatuor ambiguis verbis *Erasmi*, quanquam ea revera ambigua non sunt, quod admonuerit Apostolos non statim apud quosvis *Christum* appellasse Deum, quod admonuerit Euangelicum sermonem tropis ac figuris obliquum esse, quod dixit *Paulum* omnibus omnia fieri, ut omnes lucrifaciat, eumque chamæleonti compararit. Quod Epistolam ad Romanos scripserit multis difficultatibus involutam esse, atque hîc labyrinthorum meminerit: quod scripserit *Joannem* Euangelistam meros crepare mundos, cum hæ voces ne in somnis quidem mihi in mentem venerint, quod de incarnatione Domini loquens, à conjugio duxit similitudinem. Hinc nimirum tantus hæreseon proventus. At quî isthuc hactenus nullus objecit *Erasmo* præter unum *Lutherum?* Sed nonnulli calumniati sunt, quod ipse *Luthero* seminaria præbuerim. Verùm hos protinus clamabit impudenter mentiri; *Erasmum* non esse *Lutheranum*, sed totum esse *Erasmum*. Ut istuc largiamur, propius tamen hoc mendacium accedit ad veri speciem, quam si quis dicat, *Anabaptistas*, *Donatistas*, *Arianos*, & *Epicuros*, hoc est, Paganos, è meis tribus ambiguis verbis repullulasse. Quod si est, demiror hominum ingratitudinem. Nullus horum ad hunc usque diem aut salutavit me, aut gratias egit, cum innumeri sint discipuli, à quibus *Lutherus* audit venerandus pater, & Euangelicæ veritatis instaurator: Contra non pauci sint Orthodoxi, qui se profitentur mihi debere, quod *Christum* & nosse & amare cœperint. Censet meos libros è Scholis suorum ejiciendos, quasi ego unquam ambierim in istorum Scholas recipi. Fortasse sentit Scholas Theologorum, ac nescio quid subodoratus videtur hoc futurum. Me vero non fugit istuc jam olim agi clamoribus quorundam Monachorum, sed hoc lemmate, ut negent *Lutheri* doctrinam opprimi posse, nisi prius abolitis *Erasmi* Lucubrationibus. His, opinor, nunc applaudet, & in horum sententiam pedibus ac manibus ibit, odio mei, quod utinam tantum valeat, ut cum Papa, Papistis, Theologis ac Monachis omnibus redeat in gratiam, Christique Ecclesiam suæ reddat tranquillitati. Tanto Orbis lucro, facile meorum librorum jacturam pensavero, quando meipsum nemo potest aut poterit à Christo divellere, nisi volens discessero. At posteaquam afflatus est prophetico spiritu, divinat & illud, Festinare judicium meum, ac brevi fore, ut quasi sorex memet meo ipsius indicio prodam ac perdam. Sentit autem de Paganismo & odio Christianæ Religionis, quod homo versutus hactenus celarim, ut ipse putat, imo non putat, sed se putare fingit. Ego hactenus de Christo & Religione Christiana ea sensi quæ

A quæ digna sunt eo, qui spem omnem fixit in Christo, doque operam, ut in dies sentiam melius, certe ut magis amem. Quod si quid erro cum Papistis, confido me fore in numero eorum, quorum errori, ut ait *Lutherus*, Deus misericorditer ignovit; eo quod seducti simpliciter errarunt. Mihi satis est si cum *Hieronymo*, *Chrysostomo* & *Bernardo* recipiar in divinæ misericordiæ gremium. Verùm negat esse spem veniæ, posteaquam ab ipso prolata est lux veritatis. Quasi non & ante *Lutherum* similia docuerint *Hus* & *Wicleffus*. Quod si Deus ipsum tam diu versatum in tam profunda caligine tandem misericorditer ad tam admirabile lumen evocavit, decebat ut eadem lenitate uteretur in nos luteos homines adhuc in pristinæ Ecclesiæ tenebris palpantes. B Quanquam, ut serio loquar, si de moribus & ceremoniis agitur, optarim multa esse correcta, sed auctoritate Synodi: si de dogmatibus, possem & ego quibusdam accedere, si audirem publicam Ecclesiæ vocem. Meum animum nondum tranquillant asseverationes *Lutheri*, quantumlibet fortes, adeo inter legendum multa occurrunt quæ possent asseverationem infirmare. Qui agit contra conscientiam ædificat gehennam. In tanto Orbis incendio, prospiciat sibi qui velit, mihi curæ erit hanc animulam Christo servatori tradere. Quod si *Martinus* illud sibi proposuit; persuadere Mundo *Erasmum* hoc agere callidis artibus & insidiosis cuniculis, C ut omnes Christianos adducat in odium veræ Religionis, frustra nititur. Citius enim persuaserit omnibus, se aut odio lymphatum esse, aut mentis morbo teneri, aut à sinistro quopiam agitari genio. Illud potius persuadeat, quod verum esse Judaico more dejerat. *Vivit*, inquit, *Dominus*, *magnam ei faciunt injuriam*, *& defendendus est mihi contra hostes ejus*; *qui eum* Lutheranum *accusant*, *cum sit*, *me nimis certo ac fideli teste*, *nullo modo* Lutheranus, *sed* Erasmus *tantum*. *Relinquendus est*, inquit, *Papistis*, *qui tali Apostolo digni sunt*. Quos appellet Papistas nescio. Orthodoxis libenter adhæreo, sive ille me relinquat, sive non relinquat. Nec illud ingratum fuerit quod minitatur, D se contemtum *Erasmum* cum cæteris, quibus non est dignatus respondere, perennibus tenebris ac perpetuæ oblivioni traditurum. Cum quibus? Cum *Eckio*, cum *Emsero*, cum *Joanne Cochlæo*, &c. qui forsitan, ut ait, inclaruissent, si eos fuisset dignatus responso. Poterat addere cum *Jodoco Clithoveo*, cum *Jacobo Latomo*, cum *Joanne Fischero* Episcopo *Roffensi*, aliisque multis, quorum nomina jam sepulta sunt, ac letheis aquis consecrata. Quanquam me quidem jam olim dignatus est hoc honore in *Servo Arbitrio*. Dicet, non respondi, sed pupugi tantum leviter, ut hominis oscitantiam excitarem. Cum totus ille Liber nihil aliud crepet, quam *Erasmum Epicurum*, *Democritum*, *Scepticum*, osorem Christi, irrisorem Christianæ pietatis, corruptorem Scripturarum, Spermologum, temulentum: pro his deliciis quoniam illi non egi gratias, sed ausus sum quæ objecit refellere, subito factus sum vipera, & gigno viperaspides. Sed uter est vipera, qui talia afflat venena, an qui repellit? qui infigit lethales morsus, an qui medetur? Cum autem sic esset debacchatus in proximum, tamen pupugit tantum. Ac post editum hoc Opus conatus est scriptis ad me litteris mihi persuadere, se candido & amico esse in me animo, sive crederem sive non crederem. Si sic vellicat amicum dormitantem, quas plagas infligeret, si vellet hostem occidere? Sed hunc in modum sibi blanditur αὐτοκόλαξ, sibique persuadet, homines non intelligere fucum, quo jactat se quibusdam nolle respondere. Atqui si suæ confidit doctrinæ, si dignam judicat, quam omnes amplectantur, expediebat ut quibusdam serio responderet, non scommatibus & convitiis, sed Scripturis & argumentis. Nunc volitant per Orbem Libri, qui illi, ut audio, in os impingunt loca non pauca, in quibus ipse secum pugnat; in quibus manifeste corrupit sacram Scripturam; falsa interpretatione detorquens ad sua dogmata, qui rationes illius argumentis insolubilibus subvertunt, & putat speciosam victoriam quod non dignetur eos responso. Atqui magis conveniebat atque etiam expediebat eos dignari responso, quam ludibriis & contumeliis incessere. An dicet, non est otium? Verùm multum otii sibi parasset, si prætermissis convitiis tantum Scripturis egisset & necessariis argumentis. Quod si invidet illis nominis claritatem; quid refert utrum nobilitet eos argumentando an maledicendo? Nunc cum tantum maledicit; & illis parit honestam famam apud plurimos, & gloriæ suæ non mediocrem inurit labem, præsertim apud cordatos & integros, quibus ubique placet moderatio, sinceritas ac civilitas. Hoc dignius erat Euangelii præcone, qualis videri vult, quam his temporibus exulceratissimis animos hominum ad seditiones ac bella concitare. Longe aliud sonat tuba Euangelica, aliud concha *Panis*, aut cornu *Alectus*. Sed vivit Dominus, qui non deseret in ipso spem habentes.

FINIS.

DESIDERII ERASMI PRAESTIGIARUM LIBELLI CUJUSDAM DETECTIO.

Erasmus Rot. omnibus veritatem amantibus S. D.

AM vetustissimum est, amici carissimi, ut sub prætextu rerum optimarum, pessima exempla irrepant in vitam mortalium: veluti conspicimus hisce temporibus, Libellos plus quam famosos, absque titulis, aut quod est sceleratius, fictitiis titulis spargi in vulgus, ab his qui spiritus libertatem profitentur, & facinus, quod Ethnicorum leges capite puniebant, ab iis, qui nihil crepant nisi Euangelium, pro ludo jocoque duci. Proinde vidimus in hoc dissidio, nullos ma- E gis remoratos successum Euangelii, quam qui sibi maxime videntur Euangelici: nec alios æque læsisse caussam Pontificiam, quàm istos quosdam, qui maxime credunt sese velut *Atlantes* nutanti Ecclesiæ humeros supposuisse. Ante paucos dies provolavit è latebris Libellus quidam, de quo difficile sit pronuntiare, stultior-ne sit, an malitiosior, cui titulus erat præfixus, *Doctissimi* ERASMI ROTERODAMI, *ac* MARTINI LUTHERI *opinio*, *de cœna Domini nostri* JESU CHRISTI, *nuper edita decimo octavo die Aprilis*. Primum, illud non simplicitatem columbinam, sed vulpinam astutiam sapit, quod in ipso statim Libelli frontispicio, meum nomen conjungit cum nomine *Lutheri*, eumque titu-

lum præfixit singulis paginarum frontibus: tum in ipso Libello subinde repetit & inculcat nominum jugum, quo mihi plus conciliet invidiæ, quasi multum inter nos conveniat, cum editis Libris abunde declaratum sit, quantum sit inter nos commercii. Deinde prælatum etiam est meum nomen cum doctrinæ præcellentis elogio, quo videatur amicus, me tam inepte gloriosum judicans, ut famosis laudibus, & honorifica delecter contumelia. Insuper & Germanice scriptum sub hoc *Badense* Concilium evulgarunt, quo simplicibus, ac parum attentis, hujusmodi fuco imponerent, meique nominis fumo in laqueum traherent incautos, nec mihi interim, linguæ vulgaris ignaro, promtum esset vel meæ infamiæ, vel aliorum periculis occurrere. Hæc quam sapiant Euangelicam sinceritatem, prudens lector facile perpendet. Jam illud manifestum est argumentum malæ conscientiæ, quod cum Scriptores in ipso statim Operis limine Auctoris nomen præfigere soleant, hic nec Typographi nec loci nomen ausus est usquam addere: & haud scio an is, cui scribitur, fictitio nomine notetur, quanquam id nihil refert, cum liberum sit, cui velis tuas nænias dicare, qua re nec proditur Auctor, nec gravatur admodum is ad quem scribitur. Certe suum ipsius nomen, quisquis est hujus sceleris artifex, nusquam ausus est apponere, nisi quod furtim in fine subnectit fictitium titulum *Lodovici Leopoldi*, sed ita, ut dubites Auctoris-ne sit titulus, an Typographi. Hæc techna malitiose timida, satis admonere lectorem debet, nihil esse in hoc Libello sani aut sinceri. Quanquam autem ipsæ formulæ satis arguunt Typographum, neque levibus conjecturis colligi potest, quis sit ille ψευδώνυμος *Leopoldus*, cum suo instructore, tamen quoniam ipsi tantopere lucem reformidant, patiar ipse quoque tantisper illos in suis tenebris delitescere, donec ipsi se prodant.

Interim agam cum Libello, non minus scelerato quam stulto, declaraboque quam frivolis, quamque palam falsis argumentis, conetur simplicibus idiotis persuadere, me de Eucharistia sentire cum *Carolstadio*, aut si quis est alius ejus opinionis propugnator. Atque hujus calumniæ proœmium hoc facit, quod ego prior in omnibus libris meis arguerim & Pontificias, & omnes humanas constitutiones: velut in *Moria*, in *Enchiridio*, in *Annotationibus in Novum Testamentum*, in *Adagiis*, aliisque locis, quod idem me sequutus fecerit *Lutherus*, sed fortius & apertius. Quo statim mendacio quid esse potest impudentius? Nullus est locus in omnibus libris meis, qui damnat omnes humanas constitutiones: alioqui damnarem & leges civiles, quas nec *Paulus* damnat, nec *Christus*. Sed frequenter taxo Pharisaicos quosdam, qui Christi populum onerant hujusmodi constitutionibus, quæ magis conducunt ad superstitionem, quam ad veram pietatem: ad hæc quorundam superstitionem, seu præposterum judicium noto, qui propter traditiones hominum violant præcepta Dei, quique in ceremoniis, quæ sunt adminicula duntaxat ad pietatem, constituunt finem pietatis. Hæc ut pie dicta sunt, ita tum erant dictu necessaria. Quid autem *Lutherus*? Adimit Pontificibus & Episcopis omne jus condendi leges, ne cætera referam. Itaque palam est *Lutherum* non eadem docuisse simplicius, sed prorsus alia, cum meis ex diametro pugnantia. Id testificantur utriusque Lucubrationes, evidenter coarguentes impudentissimam istorum vanitatem, qui tales spargunt rumores apud imperitos: alii quo me lædant invidiosa suspicione, nonnulli quo suam factionem inani nominis mei fumo communiant. *Moriam* scripsi tranquillis rebus, cum Mundus altum indormiret ceremoniis ac præscriptis hominum, haudquaquam scripturus, si horum temporum tempestatem exorituram præscissem. Sed attende, lector amice, stultissimam hujus Auctoris collectionem. Si *Moria* ideo tollit Papatum, eo quod attingit quædam vitia Pontificum, eadem opera tollit universos humani generis ordines, quoniam nullum omnino præterit intaxatum.

A Habes hujus calumniæ proœmium, ipsa causa dignum. Nunc accipe probationes huic proœmio congruentes. In plerisque locis, ut inquit, appello panem & vinum Eucharistiæ *symbola*, hoc est, signa, & *symbolicum panem*, id est, panem aliquid significantem: dubitat tamen an hoc dixerim in *Adagiis*, an in *Querela pacis*, an in *Enchiridio*, an alio quopiam Librorum meorum. Quid impudentius quam velle impingere tantæ rei calumniam, & fateri se non meminisse loci? Age dic mihi quis ferat vel testem, vel actorem sic intendentem furti crimen: Non memini quo tempore, quo loco, quid quibus furatus sit, sed tamen videor mihi deprehendisse, quod aliquod furtum commiserit? At B nihilo minus absurde facit hic meus calumniator. Ait sibi excidisse locum. Imo ipse potius à mente exciderat. Nusquam enim voco *panem symbolicum*. Sed hoc somnium concepit ex Carmine quod additur *Catoni*. Hic enim de sacramento Eucharistiæ loquens, *cibum mysticum* appello, quod sub speciebus visibilibus recondita sit gratia Spiritus invisibilis. Carmen sic habet,

Mysticus ille cibus, Græci dixere synaxin,
Qui panis vinique palam sub imagine Christum
Ipsum præsentem vere exhibet.

Atqui hic locus clare docet me non sentire, quod *Carolstadius* docuit. An non satis evidenter profiteor illic C esse Christum substantialiter, cum dico, *exhibet*. Nec hoc contentus, addo *ipsum*, excludens figuram. Ne hoc quidem contentus, addo, *vere*. Quid abest nisi, *substantialiter*? Atque hanc vocem nec recipit carminis ratio, nec Latini sermonis elegantia. In eodem Carmine leguntur hæc,

Ast ubi sacrati me ad corporis atque cruoris
Cælestes epulas pietasque diesque vocabit.

Ac mox,

—— *Sumam Christi venerabile corpus.*

An non hic legis epulas sanguinis & cruoris? Hæc cur non adduxit, qui jactat se diligenter excussisse libros meos? An tergiversabitur, hæc & his similia D mihi falso adscribi? Nam & hanc rimam sibi patefecit ad effugium, dicens multa inscribi *Luthero* & *Erasmo*, quæ non sunt ab ipsis profecta. Quid accidat *Luthero* mea nihil refert; Ego certe nec tuli, nec feram vivus, mihi quicquam adscribi, quod meum non sit. Semper excipio quæ depravant Typographi, quorum error à me præstari non potest. Jam si maxime scripsissem alicubi *panem symbolicum*, quid erat periculi? Si recipimus recentium opinionem, nonne species panis & vini symbola sunt corporis & sanguinis Dominici? Sin minus, nonne panis & vinum consecratum symbola sunt corporis & sanguinis Dominici, sub his latentium? Postremo corpus & san- E guinem illic esse quodammodo sensibus nostris expositum, nonne symbola sunt eorum quæ cerni non possunt nisi oculis fidei? Tantum de mendacio panis symbolici. In *Adagiis*, nimirum in *dulci bello inexpertis*, deploro vesaniam Christianorum, qui sic inter se belligerentur, cum ex eodem vescantur pane, & ejusdem calicis sint participes. In *Querimonia pacis* hæc mea sunt verba: *Ethnicis etiam sancta est amicitia, quam mensa communis conciliavit: & Christianos cælestis ille panis, ac mysticus ille calix, non continet in amicitia, quam ipse sanxit* Christus? Ac paulo inferius: *Audet quisquam ad sacram illam mensam, amicitiæ symbolum, audet ad convivium pacis ac-* F *cedere, qui bellum destinat in Christianos?* Hactenus mea recensui. Voco sumtionem corporis & sanguinis Dominici, symbolum mystici corporis conjuncti capiti Christo, & membrorum inter sese concordiam. Ubi nunc sunt igitur illa verba, quæ excludunt veritatem corporis & sanguinis Christi? Nec causari potest salaria metusque Principum (quanquam & hoc insigne mendacium est, cum ego hoc nomine salarium ab ullo Principe ut non accepi nec ambii, ita nec ambiam, nec accipiam) siquidem hæc mihi scripta sunt

sunt rebus adhuc tranquillis, cum nemo suspicaretur exoriturum tam effrontem, qui *Wiclevi* sententiam auderet revocare. Verùm esto, fuerit hic meus cavillator delapsus ab asino, certa memoria profert ex *Enchiridii* canone quinto, per quæ demonstret quid celem in corde. Illic docere studeo semper à visibilibus & carnalibus proficiendum ad invisibilia & spiritualia. Verba mea, quæ hic artifex pro suo commodo depravavit, sic habent: *Et, ut apud* Joannem *ipse dixit Christus*, Caro non prodest quicquam, spiritus est qui vivificat. *Mihi quidem religio fuisset dicere*, non prodest quicquam, *satis fuerat futurum*, Caro nonnihil prodest, sed multo amplius spiritus. *Nunc ipsa dixit veritas*, non prodest quicquam, *adeoque non prodest, ut juxta* Paulum *mortifera sit, nisi ad spiritum referatur. Alioqui vel ad hoc utilis est caro, quod infirmitatem nostram quasi gradibus quibusdam ducit ad spiritum. Corpus sine spiritu non potest subsistere, spiritus corpore nihil eget. Quod si Christo auctore tanta res est spiritus, ut sola vivificet, huc tendendum, ut in omnibus litteris, omnibus actibus spiritum respiciamus, non carnem. Et si quis observaverit, animadvertet hoc unum esse, quo nos vocant, inter Prophetas præcipuus* Esaias, *inter Apostolos* Paulus, *qui nulla pene Epistola non hoc agit, non inculcat, nihil fidendum esse carni, in spiritu esse vitam, libertatem, lumen, adoptionem, & fructus illos optabiles quos enumerat: carnem ubique contemnit, damnat, dissuadet. Attende, & deprehendes hoc idem passim agere præceptorem nostrum* Jesum, *dum in tollendo de puteo asino, in illuminando cæco die sabbati, in confricandis aristis, in non lotis manibus, in conviviis peccatorum, in parabola Pharisæi & Publicani, in jejuniis, in fratribus secundum carnem, in gloria Judæorum quod essent filii* Abrahæ, *in muneribus offerendis, in orationibus, in phylacteriis dilatatis, multisque similibus locis contemnit carnem Legis, ac superstitionem eorum, qui malebant esse* Judæi *in manifesto quam in occulto. Et cum dicit mulierculæ Samaritanæ*, Mulier crede mihi, quia venit hora, quando neque in monte hoc, neque Hierosolymis adorabitis Patrem: sed venit hora, & nunc est, cum veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu & veritate. Nam & Pater tales quærit, qui adorent eum. Spiritus est Deus, & eos qui adorant eum, in spiritu & veritate oportet adorare. *Idem facto significavit, cum in nuptiis aquam frigidæ & insipidæ litteræ vertit in vinum spiritus, ad vitæ usque contemtum animas inebrians spirituales. Et ne magnum putes quod ista contemsit* Christus, *quæ modo commemoravimus, imo contemsit & carnis suæ manducationem, & sanguinis potum, nisi & spiritualiter edatur atque bibatur. Quibus enim putas ista loquutus est*, Caro non prodest quicquam, Spiritus est qui vivificat? *Nempe non iis qui Evangelio de collo suspenso, aut cruce ærea, se tutos ab omni malo putant, idque perfectam Religionem existimant: sed quibus summum mysterium de sumendo corpore suo aperuerat. Si res tanta nihil est, imo si perniciosa, quid est cur ullis aliis rebus carnalibus fidamus, nisi adsit spiritus? Tu forte quotidie sacrificas, & tibi vivis, neque ad te pertinent incommoda proximi tui, adhuc in carne es sacramenti. Verùm si sacrificans das operam id esse quod illa sumtio significat, puta idem spiritus cum spiritu Christi, idem corpus cum corpore Christi, vivum membrum Ecclesiæ, si nihil amas nisi in Christo, si omnia tua bona putas omnibus esse communia, si omnium incommoda tibi perinde ut tua dolent, ita demum magno fructu sacrificas, nempe quia spiritualiter. Si te sentis in Christum quodammodo transfigurari, & jam minus minusque in te ipso vivere, Spiritui gratias age, qui solus vivificat. Multi quot quoque die sacris adfuerint numerare solent, atque hac tanquam re maxima freti, quasi nihil jam præterea debeant Christo, ita templis egressi ad pristinos mores redeunt. Quod carnem pietatis amplectuntur laudo, quod illic consistunt non laudo. Peragatur in te, quod illic oculis repræsentatur. Repræsentatur mors capitis: excute te intus in sinu, quod ajunt, quam prope sis mortuus mundo. Quod si te totum adhuc possident ira, ambitio, cupiditas, voluptas, invidia: etiamsi contingas altare, procul tamen abes a sacro. Occisus est pro te* Christus, *macta & tu pecudes istas, sacrifica temetipsum illi, qui pro te semet immolavit Patri. Hæc si ne cogitas quidem, & in illus confidis, odit Deus pinguem tuam & crassam Religionem.* Hæc mea verba sunt in quinto Canone: quæ iste truncatim ac depravate retulit, quo magis servirent calumniæ. Hîc appello lectorem sanæ mentis, num in his ullam vocem audiat, quæ arguit me sentire in Eucharistia non esse verum corpus & sanguinem Christi. Quo provocem homines à visibilibus ceremoniis ad profectum spiritualem, ostendo in omnibus ceu carnem quandam esse & spiritum, hoc est, visibile quiddam & invisibile: sed invisibile, quod vulgus mortalium negligit, longe præstantius esse eo quod videtur, quemadmodum in homine potior est anima quam corpus: atque hanc sententiam catholicam tracto per omnes rerum species, sermonem Dei, in quo frustra elementorum figuræ tangunt oculos, voces feriunt aures, nisi secreta vi tangatur ac feriatur cor: in jejunio frustra corpus arcetur à cibis, si animus non temperat à pravis cupiditatibus, atque item de cæteris: idem declarans & in novæ Legis sacramentis, nominatim Baptismo, Eucharistia & Unctione. In Eucharistia sunt elementa quæ oculos, tactum, olfactum, ac palatum movent: sunt verba quæ feriunt aures: est sumtio corporalis quæ cernitur, verùm in his non est spes salutis, nisi accedant ea quæ videntur. Ea partim sunt muneris, partim congruentiæ, partim exempli. Muneris sunt fides reliquaque Spiritus dona, quæ per elementorum visibilium ministerium infunduntur. Congruentiæ sunt, ad quæ respondent signa sacramentorum visibilia, velut in matrimonio repræsentatur ineffabilis illa conjunctio divinæ naturæ cum humana in Christo Jesu. Item individua societas mystici corporis, quod est Ecclesia, cum capite Christo. Exempli, ut in Eucharistia significatur immensa Christi caritas erga genus humanum, pro cujus salute semetipsum in mortem tradidit, ut nos mutua caritate Redemtori respondeamus: significatur arctissima societas Christianorum inter ipsos, vel quod ex multis granis unus conficitur panis, & ex multis uvis confluit vinum: vel quod cibus potusque communis amicitiæ sodalitatisque symbolum fit. In his igitur qui præfert id quod est invisibile, visibilibus elementis, an is tollit elementorum veritatem? An qui in matrimonio præfert conjunctionem animorum, tollit conjunctionem corporum? Et qui baptismo visibili præfert fidei donum purificans corda, num tollit aquam, verba, & ministerium sacramenti? In Unctione, qui fidem & Spiritus Sancti gratiam anteponit oleo, num is negat illic esse oleum? Et in Pœnitentia, qui præfert odium peccatorum, fidem & gratiam Sancti Spiritus condonantem peccata, an negat illic esse verba & impositionem manus? Imo ne quis suspicaretur à me damnari quod est in sacramentis aut exercitamentis pietatis visibile, nominatim his verbis admoneo lectorem: *Quod carnem pietatis amplectuntur laudo, quod illic consistunt non laudo.* Rursus aliquanto post: *Non damnantur opera corporalia, sed præferuntur invisibilia. Non damnatur cultus visibilis, sed non placatur Deus nisi pietate invisibili.* Jam quanquam in Synaxi non est corpus sensibus obnoxium, tamen res est quæ sentiri potest, eoque nec hujus præsentia prodest, nisi adsint illa quæ natura sunt invisibilia. Jam mihi vide quam stupidus ratiocinator sit, qui scripsit hunc Libellum. Si negat in baptismo adesse veram aquam, qui dicit aquæ tincturam inutilem, nisi adsit invisibilis gratia Spiritus, ego negavi in Synaxi esse verum Christi corpus, quia docui corporalem sumtionem corporis & sanguinis Dominici nihil prodesse, vel obesse potius, nisi spiritualiter sumamus. Qui ex talibus argumentis tales colligunt sententias, nonne iidem possent ex vite colligere carduos, ex ficu sorba? Nemo magis asseverat in Synaxi substantiam corporis

& sanguinis Domini tegi speciebus visibilibus, quam *Thomas Aquinas*. Et tamen ille docet eadem quæ nos docemus in Canone, nihil prodesse carnem sacramenti, si desit gratia spiritualis. Nonne idem docet *Paulus*, admonens ut se quisque examinet, ne indigne accedens ad mensam Domini, condemnationem sibi edat bibatque? Porro quod *Paulus* contemsit carnem Christi, dicens, *Etsi Christum novimus secundum carnem, sed jam non novimus*, non est negantis Christi veram carnem pro nobis immolatam ac resuscitatam, sed præferentis id quod magis conducit nostræ saluti. Qui diligentius curat animi quam corporis salutem, non abjicit corpus, sed præfert animum. Contemnimus pravas cupiditates, contemnimus & plumbum præ gemmis.

Cogita mihi, lector, quam hic sibi persuasit, idiotis nihil esse sensus humani, qui non veretur has nænias in vulgus edere, perinde quasi subus & asinis ista scribat, non hominibus. Et audet homo perfrictæ frontis etiam mediocri præditos ingenio ad hujus argumentationis spectaculum invitare, nimirum testes futuros, quam ipse nihil videat qui hæc scripsit, deinde quam impudenter mea verba truncarit, inverterit, ac depravaverit. Cæterum *Enchiridii* Libro sic arrogat fidem, quod ante multos annos scripserim, nondum oborto Principum metu. Imo & Carmen de summa fidei scripsimus ante multos annos, nullo terrore minante. Cur Carmini non creditur, & *Enchiridio* creditur? Nec mutavi senex sententiam quam habui juvenis, nisi quod nunc variis argumentis in utramque partem vacillare possem, nisi me confirmaret auctoritas Ecclesiæ. Cum scriberem *Enchiridium* adeo non dubitabam de veritate corporis & sanguinis, ut diversa opinio ne per somnium quidem unquam tetigerit animum meum. Commentus est & alteram technam, qua mihi fidem abroget, etiamsi scribam adversum ipsius opinionem, significans me hoc facturum metu Majestatis Cæsareæ ac fulminis Pontificii: id quo fiat probabilius, facit me meticulosum, videlicet juxta præcepta Rhetorum, causæ jungens naturæ vitium. Cæterum vir pius non vult contemni formidolosos, sed foveri, precibusque sanctis juvari, quo robur colligant. Hujusmodi nænias gannit ille nugator, perinde quasi stultis ludicram agat fabulam, ac non potius de re maxime seria tractet apud populum Christianum. Certe timiditatem ab alio quovis potius opprobrari decebat, quam ab isto, qui suo Libello non est ausus nomen suum adscribere, quod ego, quamvis formidolosus, sum ausus in omnibus meis libris, in quibus de Principibus, Episcopis ac Monachis, multa liberrime vel reprehendo vel moneo. An non ridicule miles è mœnibus convitia jaculans, & in tuto latitans, in acie versantibus exprobret ignaviam? Aut *Teucer* post fratris clypeum delitescens, *Trojanos* appellet formidolosos? Sed bona timiditas est quæ cohibet à peccando. Sic enim respondit Philosophus ille cuidam objicienti timiditatem, *Proinde*, inquit, *non pecco*. Haud iste perpendit, quantum intersit inter temeritatem & fortitudinem, inter timiditatem & prudentiam aut religionem. Turbare res humanas nullo fructu pietatis, temeritas est, non fortitudo. Suscipere negotium, cui par non sis, audacia est, non pietas. Palam apud alios asseverare quod ipse tibi nondum persuaseris, stultitia est. Reclamante conscientia profiteri cum periculo capitis, quod non insedit animo tuo, dementia est. Impugnare quod tot seculis Ecclesiæ consensu receptum est, impietas est. Qui novam lucem, qui spiritum, qui revelationem jactant, suæ professionis rationem reddant Ecclesiæ Dei. Mihi gregario homunculo satis est Ecclesiæ ductum sequi, præsertim cum Scripturarum auctoritas stet à nobis, à cujus recta pronuntiatione cur ad tropos deflectamus, nullam satis gravem video causam. Sed accipe aliud lemma, simile superioribus. *Si diversum*, inquit, *sentiret, Librum scriberet adversus eos qui negant veritatem corporis & sanguinis in Eucharistia*. Quasi vero mihi non supersit quod scribam, aut quasi desint

A qui scribant Libros ad hanc provinciam, me longe magis idonei. Exorsus eram & ipse inter primos: Operis initium videre non pauci: sed pia gravisque causa mihi persuasit ut abstinerem: nisi forte levis aut impius est, qui consulit publicæ tranquillitati, vitatque tumultum. Mihi & Operis suscepti fides, & omissi justissima ratio constat apud viros bonos & eruditos: nisi fortassis & hanc vocabunt timiditatem. Orent illi pro timidis, nos orabimus pro temerariis, ut Deus adimat illis audaciam, & addat sapientiam Euangelio dignam.

Hactenus non satis prodidit stultitiam suam, nisi clarioribus etiam argumentis eam traducat, ac, ne quid B non audeat vir fortis absque nomine, profert in vulgus arcanum, quod clam actum est inter inclytum Senatum *Basileensem*, & doctos aliquot, inter quos error hominum me quoque admiscuit. Meam sententiam (quoniam Germanice nescio) Latine dedi: quam iste suo more depravate refert. Talis enim à nobis prodita est hisce verbis. S. P. *Magnifici Domini, Celsitudinis vestræ hortatu perlegi Librum* Joannis Oecolampadii *de verbis cœnæ Domini, mea sententia doctum, disertum, & elaboratum, adderem etiam pium, si quid pium esse posset, quod pugnat cum sententia consensuque Ecclesiæ, à qua dissentire, periculosum esse judico.* Hic putat rem esse mire evidentem. *Vides hîc*, inquit, *quid dicat bonus ille vir, modo velis intelligere.* Quid hîc dico, vir C non bone? In eo Libello tria probo, doctrinam, argumentandi dexteritatem, & curam. Quoniam autem illic multa insunt quæ pie dicuntur de sumtione corporis & sanguinis Dominici, quæ nec me legisse pœnitet, libenter & pium pronuntiassem, nisi dogma defenderet, quod Ecclesia velut impium damnavit. An ideo sentio cum *Oecolampadio*, quod civilitate temperavi sententiam? Dari solet hoc his de quibus spes est, futurum ut se vertant ad meliorem frugem. Datum est idem à me & aliis peculiaribus causis, quas hîc referre non expedit. An plus ponderis erat habiturum meum judicium, si pronuntiassem Librum hæreticum, impium, pestilentem, non uno dignum incendio? Dixi D quod sensi, & hoc majore cum fide, quod sine affectibus. Nam tria illa elogia, doctum, disertum, & elaboratum, poteram & *Porphyrii* seu *Arii* libris tribuere. An ille sentit eum esse formosum, cujus faciem dicit alienam ab omni forma? Ita-ne divitem pronuntiaret, qui sic loqueretur: *Hic opulentus esset, si tantum possideret quantum optat?* Aut bonum virum pronuntiaret, qui sic loqueretur: *Dicerem hunc esse bonum virum, si pareret rationi potius quam affectibus?* Equidem arbitror hunc syllogistam collecturum, vinum esse dulce, si quis dixerit amarum. Prodidit arcanum Senatus, nunc periculum est ne prodat seipsum homo futilis. Addit E me privatis quibusdam litteris ad amicos datis scripsisse, nunquam fuisse ejus opinionis, ut crederem in Synaxi nihil esse præter signa corporis & sanguinis Dominici. Scripsi quidem, sed ad illos qui mendacium hoc instillarant primum clanculum amicorum auribus, mox etiam in rumorem verterant. Et in his Epistolis nullum est verbum non ex animo scriptum, quod ad me quidem attinet. Harum aliquot quoniam eadem fide sunt editæ, qua Liber hic recitat citatque mea, curabimus eas excudendas, ut ab utrisque scriptæ fuerunt, nominibus etiam additis. Ex illis apparebit, idem fuisse studium ejus qui rumorem illum seminarat, & hujus qui nugacissimum hunc Libellum sparsit in vulgus. An idem rumoris ac Libelli sit auctor, alii viderint, mea F non magni refert. Quæ nugatur interea de duplici interpretatione verborum, *Caro non prodest quicquam*, quoniam nihil faciunt ad id quod hîc agitur, sciens prætereo.

Rediens ad me, offundit nobis agmen locorum, ex quibus liqueat me sentire cum *Wiclevitis* de Eucharistia. Primus est in Annotationibus, quas scripsi in *Marci* Caput XIV. Illic nihil annoto nisi duo, quorum alterum est, benedicere non esse quod vulgo dicunt, manu mota pingere crucis imaginem, sed verba boni ominis dicere,

cere, hoc est, laudare Deum, eique precari gloriam & honorem, aut gratias agere. Alterum pertinet ad verba, quibus dicitur *Christus* consecrasse panem & vinum, quæ sic referuntur à *Marco*, ut in consecratione calicis videantur esse pronuntiata, postquam Apostoli biberant. Quo quidem in loco Theologi respondent, per tropum inversum narrationis ordinem. Verba mea subscribam ex Annotatione: *Qui pro multis effundetur*, indico Græcis ἐκχυνόμενον posse legi sensu præsentis temporis, id est, *qui pro multis effunditur. Jam enim*, inquam, *hoc repræsentabat, quod paulo post esset futurum. Qui tantopere asseverant quibus verbis* Christus *consecraverit, cum id nusquam expresse legatur, hunc annotent locum, quo res ita narratur, quasi* Christus *prius poculum porrexerit, deinde ubi bibissent, tum demum dixerit*, Hic est calix, &c. *Sic enim habent verba Evangelistæ*, Et accepto calice gratias agens dedit eis, & biberunt ex illo omnes, & ait illis: Hic est sanguis meus, &c. Et subjicio. *Quanquam hac in re nolim esse perverse contentiosus, cum locus excusari possit per figuram πρωθύστερον.* Hactenus ad verbum bona fide mea recensui, in quibus vides, lector, ne syllabam quidem esse, quæ significet in Eucharistia non esse verum corpus Domini. De calice loquuntur quæ recitavi, de corpore nulla illic mentio. Quo magis admiror oscitantiam hujus Scriptoris, qui, ne lecto quidem loco, blaterat quicquid in buccam venerit. Tractatur idem locus *Matthæi* XXVI. nec illic ullum est verbum in Annotationibus, quod vel minimam suspicionem possit gignere. Rursum *Lucæ* XXII. ac ne hîc quidem ulla vox est, quam possis in suspicionem trahere.

Alius locus est in Paraphrasi, in prioris ad *Corinthios* Capite X. & XI. ubi jactat me palam multisque verbis satis significare in Eucharistia esse panem & vinum, quæ voco symbola, hoc est, signa aliquid declarantia. Illic in decimo Capite exponens Apostoli sermonem de esca & potu spirituali, quam *Judæi* quoque comederunt ac biberunt spiritualiter, loquor his verbis: *Nos quoque baptismo purgati sumus, ex æquo sacrosancti corporis cibo vescimur, de calice mystico bibimus omnes.* Ac mox: *Christus hæc in illis tum præludebat, quæ nobis patam ac vere præstitit.* Hactenus ibi. Nonne hîc est mentio sacrosancti corporis? Nonne profiteor nobis in Eucharistia vere ac palam exhibitum, quod Judæis exhibitum est in figuris? Rursum aliquanto inferius: *Nonne*, inquam, *poculum illud sacrum, quod nos in memoriam mortis* Christi *cum actione gratiarum sumimus & consecramus, consortium arguit, quod pariter sanguine* Christi *sumus redemti? Rursum sacer ille panis, quem exemplo jussuque* Christi *partimur inter nos, arguit fœdus ac societatem summam inter nos, velut iisdem* Christi *sacramentis initiatos*, &c. Quid hîc est quod sinistram præbeat suspicionem? An quod prius dictum sacrosanctum corpus Dominicum, mox appello panem? Quid ni id faciam Paraphrastes, cum idem non semel faciat *Paulus* quem explano? Imò hoc nomine justius reprehendi poteram, quod consecrandi verbum addo de meo, velut bifariam exponens *Pauli* sermonem, *Cui benedicimus.* Frivolum enim est quod quidam argutatur, consecrandi verbum non ex animo, nec sine tædio adjectum, cum duobus verbis, ut dixi, geminam indicarim interpretationem. Unus sensus est, *Cui benedicimus*, id est, pro quo gratias agimus. Alter, *Cui benedicimus*, id est, quem consecramus, ut hic proprie pertineat ad Sacerdotes. Prior interpretatio placuit Veteribus, nominatim *Theophylacto*: posterior à recentioribus adjecta est, & ideo hanc secundo loco subjicio. Quid autem obstabat illi consecrandi verbum? An quicquid consecratur statim in aliam rem vertitur? Nonne cerei consecrati manent cerei, & parietes consecrati manent lapidei? Quorsum in re seria conferunt argumentationes tam pueriles? Item aliquanto inferius: *Non potestis*, inquam, *simul bibere de sacrosancto poculo* Christi, *& exsecrabili poculo Dæmoniorum, nec potestis mensæ Dominicæ participes esse, simulque mensæ Dæmoniacæ.*

A Utor verbis quibus utitur *Paulus*, nisi quod eandem sententiam, ob simpliciores, crassius explano, quantum Paraphrastæ satis est. Neque enim illic disputo de cœna Dominica, nec satis adhuc constat, an *Paulus* illic proprie loquatur de consecratione corporis & sanguinis Dominici. Nam opinor non semper Apostolos consecrasse, quoties distribuebant panem, aut calicem porrigebant in memoriam Dominicæ mortis. Verùm hac de re nihil assevero, præsertim cum nihil attineat ad id quod nunc agitur. Posteaquam igitur palam factum est, quod hoc calumniæ rete nihil attraxerit, veniemus ad Caput XI. in quo nunc voco panem & calicem, nunc corpus & sanguinem Domini, videlicet *Paulum*

B imitans, cujus sum Paraphrastes, dico id fieri in commemorationem mortis Christi. Sic enim nos docuit in Euangelio Dominus, sic docet *Paulus* dicens, *Mortem Domini annunciabitis donec veniat.* Video tantum Apostolum in tanto mysterio religiosissime fuisse loquutum: ejus religionem sum imitatus ut decuit Paraphrasten, nisi quod sæpius appello corpus Domini quam ipse *Paulus*. Annotabo loca, ne quid videar refugere. Primus sic habet: *Nam ipse ut Apostolus accepi à Domino quod & tradidi vobis, nimirum quod Dominus noster* Jesus, *sub eam noctem qua per discipulum proditus est & captus, accepit panem, & gratiis actis Deo, fregit panem, ac dixit: sumite, edite, hoc est meum corpus,*

C *quod pro vobis frangitur omnibus impartiendum. Hoc quod me facere videtis, posthac & vos facietis in memoriam mei.* Ac mox: *Ad eundem modum post distributum panem, & poculum sumsit in manus, cœna jam peracta, dicens: Hoc poculum Novum est Testamentum per meum sanguinem, ex hoc quoties bibetis, in mei memoriam facite*, &c. Ac mox iterum: *Christus hoc convivium mortis suæ commemorationem, & æterni fœderis symbolum esse voluit, cum nunc per luxum ac dissensionem apud vos celebretur. Mysticus est panis, cujus ex æquo participes esse debent omnes: sacrosanctum est poculum ad omnes ex æquo pertinens, haudquaquam paratum*

D *ad placandam corporis sitim, sed ad arcanæ rei repræsentationem, ne vobis veniat in oblivionem, quo pretio sitis à pristina vita vitiis redemti. Proinde quoties ad edendum hunc panem, aut bibendum ex hoc poculo convenitis, non ventris negotium agitis, sed mortem Domini* Jesu, *mystico ritu repræsentatis, cujus jugis memoria vos in officio contineat, donec ipse rursus advenerit judicaturus Orbem.* Hactenus ex Paraphrasi recensui. Hîc unguem latum non digredior à sententia *Pauli*. Cum enim *Paulus* dicit *panem hunc*, ipso pronomine significat illum non esse vulgarem panem. Hoc explicans ajo, *Mysticus est panis, & sacrosanctum est poculum.* Quod *Paulus* ait, *mortem Domini annunciabitis*, sic explico:

E *Mortem Domini* Jesu *mystico ritu repræsentatis.* Quod ille dicit, *donec veniat*, sic explano: *Donec ipse rursus advenerit judicaturus Orbem.* Nihil horum non fatebuntur esse religiose dictum, qui maxime cum *Thoma Scoto*que sentiunt. Nam Dominus in Euang. *Joan.* seipsum panem vocat, qui de cœlo descenderit: unde nihil absurdi, corpus Domini in Eucharistia vocare panem. Quod si quis urgeat argumentum ex commemorationis vocabulo, non mecum agat, sed cum ipso Domino Pauloque qui sic loquuntur. Rursus si quis ex hisce verbis, *donec veniat*, argumentetur, *Christum* non venturum in terras, donec redeat gloriosus ad judicium: non excutiam quam hæc argumentatio sit ridi-

F cula, quasi *Christus* sibi terris interdixerit, aut quasi loquatur de secreto ac spirituali adventu, ac non potius de manifesto, quo venturus est & impiis & piis omnibus conspicuus. Certe mecum agi non potest, qui à sacris Verbis non discedo. Si quem movet quod ante cum *Paulo* dixi panem & calicem, eundem movere debet, quod hîc cum *Paulo* voco corpus & sanguinem Domini. Sequitur enim in Paraphrasi, *Qui corpus & sanguinem Domini secus tractarit quam ipse tractari jusserit.* Ac mox, *Licet enim res sit salutifera corpus & sanguis Domini*, &c. Iterum mox, *Cum tremere*

more sumendum corpus Domini. Ubi nunc est iste Libellus, qui dicit me vocare panem & vinum, eaque esse symbola, hoc est, signa rerum? Perinde enim facit me loqui, quasi nusquam appellarim corpus & sanguinem Domini: cum id toties faciam in hoc ipso Capite. Deinde sic proponit artifex me vocasse symbola, quasi panem & vinum intelligi velim signa corporis & sanguinis Dominici: cum ego palam exprimens quid sentiam, appellem symbolum æterni fœderis. Verba mea sic habent: *Christus hoc convivium mortis suæ commemorationem & æterni fœderis symbolum esse voluit.* Non appello corpus & sanguinem symbola, sed ipsam sumtionem appello symbolum concordiæ inter nos, & memoriale sacratæ mortis qua redemti sumus. Vides hîc, optime lector, quos fumos nobis objecerit iste stultissimus Libellus. Jam quod ait me sanguinem appellare vinum, manifestissimum est mendacium. Cum *Paulo* voco calicem aut poculum, vinum nusquam: non quod in his verbis non possit accipi sanus sensus, sed quod hunc sermonem nec in Euangeliis, nec in Apostolicis litteris inveniam. Nihil superest, nisi quod posset aliquis cavillandi studiosus dicere: Cum hîc tot verbis tractes materiam Eucharistiæ, cur nusquam aperte pronuntias esse illic substantiam corporis & sanguinis? Respondeo paucis, me illic Paraphrasim scribere, non disputationem: deinde cum illa scriberem, nemo vocabat in controversiam quod nunc disceptatur, nec ego quicquam minus exspectabam quam hoc futurum. His itaque relictis, quæ nec Paraphrasi satis congruebant, nec erant cuiquam ambigua, ea tractavi quæ faciebant ad *Paulini* sermonis intellectum.

Superest unus locus in Actis Apostolicis, in quo perfricta fronte prædicat me eadem multis verbis scribere, quæ scripseram in Epistolam *Pauli* modo citatam. Quo mendacio nihil esse posse impudentius, mox faxo ut intelligas Christiane lector. Nam in hæc verba Lucæ: *Erant autem perseverantes in doctrina Apostolorum, & communicatione fractionis panis*, sic scribo Paraphrastes, *Atque in sumendo symbolo fœderis nunquam rumpendi, quam illi communionem vocabant. Id à Domino traditum erat hujusmodi. Frangebatur panis, & ex eo cuique dabatur particula, atque hoc agentes in memoriam Dominicæ passionis, agebant gratias divinæ benignitati, qui per unici Filii sanguinem ipsos expiasset à peccatis,* &c. Tantum illic de communione panis. Nimirum vel me tacente, lector, intelligis hîc me non eadem scribere quæ scripseram in Epistolam ad *Corinthios.* Illic enim appello corpus & sanguinem Domini, hîc non ausus à *Luca* verbis digredi, tantum appello panem. Si requiris causam: dicam. Quoniam Interpretes ambigunt, utrum hîc loquatur de corpore & sanguine *Christi*, an de pane communi. Sic enim habet Glossa ordinaria. Proinde sic temperavi sermonem, ut ad utrumlibet sensum sermo possit accommodari. Neque enim semper Dominus consecrabat corpus & sanguinem suum, quoties frangebat, aut porrigebat calicem. Cum pasceret hominum turbam in deserto, accepit panem in manus, gratias egit ac benedixit, fregit, deditque discipulis, utique panem communem, non consecratum in corpus ipsius. Rursus in *Emaunte* à duobus discipulis agnitus est in fractione panis. Unde conjectant hunc morem ubique Domino fuisse peculiarem in conviviis. Quod apparet & Apostolos fuisse imitatos, non tamen semper consecrantes corpus Domini. Sequitur enim in hoc ipso Capite: *Frangentes circa domos panes, sumebant cibum cum exsultatione.* Et hîc locus tametsi potest de consecratis panibus accipi, tamen hoc interpretes non audent affirmare. Nam *Chrysostomus* & *Beda* locum hunc dissimulant. Sic igitur meam Paraphrasim sum moderatus, ut neuter sensus excludatur, sive de pane consecrato in corpus Domini, sive de pane communi velis accipere. Verba mea sic habent: *Deinde toto die talibus studiis peracto, per singulas domos frangebant panem, atque invicem capiebant cibum incredibili gaudio, ac sincerissima simplicitate cordis, collaudantes Deum, cujus beneficio tantam gratiam erant consequuti.* Hactenus ibi. Nihil autem prohibet & in distributione panis non consecrati in corpus Domini, esse symbolum aliquod concordiæ Christianæ, & commemorationem mortis *Christi.* Quemadmodum & hodie in multis regionibus Sacerdos aut Æditutus populo distribuit panem in multas partes dissectum, quod idem faciunt Græci peracto Sacro. Et ex Græcorum monumentis deprehendimus, domi inter se virgines crebrius in die solere peragere Synaxim. Proinde demiror istum Scriptorem, qui voluerit lectorem ad horum locorum considerationem invitare, in quibus tale nihil invenitur, quale prædicabat copiose perspicueque comperiendum.

Quoniam autem in calce Libelli scribit, alia multa esse loca in scriptis meis, quibus indico me sentire cum istis, proferam unum aut alterum locum ex Paraphrasibus, in quibus hæc materia tractatur, si quid forte excidit mihi, quod ullam præbeat suspicionem malevolis. Certe nisi Scriptor hic fuisset incogitans, justiorem ansam habebat ex Paraphrasi mea in Caput *Matthæi* XXVI. ubi *Paulum* sequutus appello panem, sed eodem in loco appello corpus & sanguinem. Porro quod illic dico non esse aliam hostiam exspectandam pro peccatis, nihil aliud dico, quam *Christum* non amplius moriturum, sed satis esse pro redemtione gentis humanæ semel esse mortuum. Quod idem prædicat ipse sanctus *Thomas*, qui fortissime asserit Missam esse sacrificium, & in Synaxi esse substantialiter corpus Domini. Rursum *Marci* XIV. pari religione tracto locum. Sumtionem corporis & sanguinis appello sacrosanctum symbolum mortis Dominicæ, perpetuique fœderis, nec involvo rem fumis verborum, ne quisquam suspicari possit me secus sentire de Eucharistia, quam nobis tradidit Ecclesia. Item *Lucæ* XXII. Capite, tractans in Paraphrasi locum hunc, sumtionem corporis & sanguinis Dominici voco sacrum Symbolum, quo Dominus consecrarit Novum Testamentum. Vetus enim sanguine pecudis consecratum erat, Novum sanguine Agni immaculati. Nec hîc dico panem symbolum corporis, aut vinum symbolum sanguinis, sed ipsam consecrationem ac sumtionem appello symbolum. Cujus rei? Nempe ejus quam aliis in locis frequenter explicui, mortis Dominicæ, & nostræ concordiæ. Rursum explanans illud, *in mei memoriam:* scribo hunc in modum: *Mors mea non iterabitur. Sufficit enim unica victima pro peccatis omnium seculorum. Sed vos vobis hujus meæ erga vos caritatis memoriam frequenter renovabitis.* Ac mox de sumtione nostra subjicio: *Erit enim hoc sacrosanctum signum fœderis inter nos initi.* Hîc adverte lector. Non dico panem signum corporis, quod fumosus ille Scriptor videri vult, sed ipsam consecrationem ac sumtionem appello signum fœderis inter Deum & nos. Hæc eadem si docet S. *Thomas*, fortissimus assertor substantiæ corporis in Eucharistia, unde somniator iste colligit me diversum innuere? Nisi quod hoc esse verum supra modum cupiebat: & qui amant ipsi sibi somnia fingunt. *Joan.* XIII. de cœna sic loquor in Paraphrasi: *Posteaquam igitur suprema illa & mystica cœna peracta esset, in qua dato corporis & sanguinis sui sacro Symbolo, perpetuam sui memoriam pacturus erat, & amicitiæ nullis unquam modis intermoriturae fœdus sancire constituerat,* &c. Hîc datum corpus & sanguinem appello sacrum Symbolum, non panem aut vinum, nimirum sentiens ipsam porrectionem esse symbolum amicitiæ nunquam interrumpendæ. Atque id quidem ex aliis Euangelistis adjeci, cum *Joannes* consecrationem & sumtionem non explicet. Si mihi non placuisset corporis & sanguinis mentio, licebat hîc omittere, & aliis in locis ubi non licebat, aliquo commento rem in alium sensum detorsissem. Rursum *Joannis* VI. ubi Dominus per ænigmata commendat cœlestem doctrinam suam, & juxta nonnullos etiam corporis & sanguinis sui sumtionem in sacramento, cum mihi liceret priorem duntaxat inter-

pre-

pretationem sequi, tamen hæc addo: *Panis vitalis est & hæc caro, quam videtis, quam impendam ac tradam in mortem, pro redimenda totius mundi vita, credite, sumite, & comedite.* Tum aliquanto inferius clarius etiam loquutus de societate corporis & capitis, subjicio: *Atque hujus societatis vobis mysticum symbolum relicturus sum carnem meam & sanguinem meum, quod ne ipsum quidem sumsisse profuerit, nisi secundum spiritum sumseritis.* Appello carnem & sanguinem in Eucharistia relictum mysticum symbolum, nimirum arcanæ communionis, quæ inter Christum & Ecclesiam, quæque est mystici corporis inter membra. Quis hoc Orthodoxus negat? Atqui Libellus hic offundit fumos, quasi symboli nomine sentiam panem & vinum esse signa corporis & sanguinis, quæ re vera non adsint. Qui talibus offuciis conatur animis simplicium imponere, immane quantum abest à simplicitate Euangelicæ columbæ, similior polypi subinde speciem variantis. Restat unus tantum locus in Annotationibus in Cap. I. *Corinth.* XI. qui patuit cujusdam, sed hominis stupidissimi, calumniæ, qui lapsus erat in sensu grammatico, quod nobis jam nimium frequenter usu venit. Verùm in hoc loco tantum attingitur quæstio, quibus verbis Dominus consecrarit corpus & sanguinem suum. Imo recitatur sententia S. *Thomæ*, qui pronuntiarit hæreticam opinionem eorum qui negant in Eucharistia adesse verum corpus & sanguinem Domini: nec à nobis improbatur.

Abunde patefeci quam nihil hic Libellus habeat nec mentis nec frontis, qui sic agit quasi nemo mortalium legat meas Lucubrationes, quæ protinus coarguant ipsius nænias. Et in fine videlicet interpretatur gravis Auctor, quid sentiam quoties appello corpus Domini, aut quoties Missam appello sacrificium, meque vult sensisse videri quicquid ipse somniarit. Quantum huic Scriptori tribuendum censeas, optime lector, nescio, res ipsa loquitur eum magis idoneum qui pascat porcos, quam qui scribat libros. Addam unum argumentum, in meis Lucubrationibus nihil inveniri, quod errorem habeat de veritate corporis & sanguinis Dominici. Cum tot exstiterint meorum operum iniquissimi censores, qui nihil non trahant ad calumniam, nullus tamen exortus est, qui hoc nomine mihi facesseret negotium, præter unum *Bucentam*, quovis *Corœbo* stupidiorem, quem nunc opinor pudet ejus næniæ. Postremo lubens rogarim hunc Scriptorem, quo consilio fuerit adductus ad hasce nugas in vulgus emittendas? An ut me perpelleret ad profitendum si quid forte celem in pectore, quod ob metum Principum profiteri non audeam? hoc enim iste comminiscitur. Atqui non potuit hominem formidolosum ulla machina citius impellere ad inficiandum quod celat in pectore: pie vero sentientem, quod hac in re certe facio, cogere ad fortiter defendendum quod sentit, & impugnandum adversarium. An voluit nos ad suam professionem compellere? Persuadeat prius, & profitebor. Sed esto, fingat me obticuisse, & hoc esse falso persuasum idiotis, me tacite sentire cum *Carolstadio*: num multitudo peccantium excusat errorem? Et num ideo videbitur omnibus esse verum, quia consentit *Erasmus*? Itane talibus præsidiis, hoc est, fucis & præstigiis, nititur istorum Euangelium, & sincerissimæ veritatis doctrina? Verùm ut hunc cum suis ineptiis missum faciamus, audio voces has vulgo quoque jactari, Euangelii victoriam in manibus esse, si velim profiteri quod in sinu celo. Quibus paucissimis respondeo, hîc geminam agi controversiam, de judicio dogmatum, & de moribus hominum. Dogmatum triplex est genus. Primum est eorum quæ citra controversiam magnoque consensu tenet Ecclesia Catholica, qualia sunt quæ expresse continentur in sacris Litteris, & in Symbolo Apostolorum, quibus adjungi patiar quæ in Conciliis rite convocatis ac peractis decreta sunt. Secundum est eorum, de quibus nondum evidenter pronuntiavit auctoritas Ecclesiæ, & de quibus inter sese etiamnum disceptant Theologi. Tertium est eorum quæ nobis ut Ecclesiæ oracula obtruduntur, cùm sint opiniones hominum, frequenter multum conducentes ad rixas & dissidia, minimum aut nihil pietatem. In primo genere nihil est quod non semper ingenue professus sim in omnibus scriptis. Ex secundo genere si quid mihi certo persuasum est, ingenue profiteor, si quid ambiguum, nec probo, nec improbo. Si quid displicet, si nullum video fructum præter tumultum, musso. Si video fructus spem, communico. Hujus generis esse puto, an Confessio, quam sacramentalem vocant, sit instituta ab ipso *Christo*, an ex sacris Litteris depromta, an ex generali Ecclesiæ constitutione inducta: qua de re sic suspendo meam sententiam, ut tamen interim observem perinde quasi *Christus* instituisset. De tertio genere multa admonui, velut indicans doctis excutienda. At isti quærunt de singulis certam & indubitatam sententiam. Verùm à me quærere sententiam de his quæ manifesta, legitima, & publica auctoritate tradita, receptaque sunt ab Ecclesia, non videtur esse pietatis. De cæteris de quibus nondum expresse pronuntiavit Ecclesia, non est meum, hoc est, hominis nec eruditi, nec auctoritate publica præditi, pronuntiare. Quin & in tertio genere satis excusabat me mea imperitia: quam si videor callide magis prætexere quam vere profiteri, adversus hos qui favent novis dogmatibus, gravissimum habeo testem *Martinum Lutherum*, qui libris editis toties prædicat me nihil scire rei Theologicæ: adversus hos qui favent causæ Pontificis, habeo testes quamplurimos Theologos summi nominis. Proinde tales expostulatores admonere possum, ut mecum citra disceptationem amplectantur, quæ citra controversiam nobis afflatu Spiritus Sancti tradidit Ecclesia: deinde ut in dubiis aut eos consulant qui scientia præcellunt & auctoritate, aut mecum suspensa sententia exspectent Ecclesiæ judicium: interim in his sua quisque conscientia fruatur absque tumultu & offendiculo infirmorum, quemadmodum docuit *Paulus* Rom. XIV. *Unusquisque in suo sensu abundet.* Sed fingant me nihil nescire: quid profuerit pronuntiasse de quibus nunc est controversia? Tot sunt hodie factiones. Num protinus omnes posita contentione, discedent pedibus in meam sententiam? Nequaquam, sed junctus huic aut illi factioni, nihil aliud quam renovarem incendium. Quod si dividam modererque sententiam, id quod solent arbitri, prospicio non alium exitum quam expertus est ille Monachus, de quo refert Ecclesiastica historia, qui cum medius intercurreret inter duos gladiatores in arena commissos, cupiens illorum pugnam dirimere, ab utroque confossus interiit. Porro quod attinet ad corruptos Ecclesiæ mores, quos nemo non fatetur eo prolapsos, ut jam nec vitia nostra, nec remedia pati possimus: quid ego vermiculus aliud possum quam monere? Monui vero liberius quam mihi vel conveniat vel expediat. Hinc nimirum tantus in me fremitus istorum, qui Pharisæos nobis referunt. Nec hoc malum simplex est. Minima pestilentiæ pars ab iis proficiscitur, qui luxu, libidine, alea, venatu, præ se ferunt quales sunt. Magis lædunt ea mala, quæ fuco pietatis obrepunt. In his sunt sacrarum Litterarum adulterinæ interpretationes, quibus fit, ut regula in hoc data, ut ad eam omnes corrigant vitam suam, applicetur ad cupiditates nostras: & lux in hoc prodita, ut coarguat tenebras humanæ vitæ, prematur modio: atque hoc pacto sepelitur vigor Euangelicæ doctrinæ, vocantis nos ad hujus mundi contemtum. Præterea multorum impietas qui potestatem à *Christo* traditam ad ædificationem Ecclesiæ & non destructionem, detorquent ad quæstum ac tyrannidem. Ad hæc, constitutiones quædam ab hominibus ad quæstum aut dominatum excogitatæ, insuper tot ceremoniarum pompæ ab hominibus humano spiritu, ad hominum gloriam repertæ. Et in his quidem potissimum peccare solent Principes, Epi-

Episcopi ac Theologi. Cum his æque peccat vulgus hominum præpostere judicans de rebus plerisque, plurimi faciens quæ minimum habent momentum, aut officiunt etiam, rursus negligens quæ sunt præcipua. Hîc læva mente multitudinis, potentes interdum abutuntur ad suum commodum: rursus ipsa multitudo partim adeo tenax est eorum quibus assuevit, ut etiamsi per cordatos Episcopos cœperint aliqua verti in melius, reclamet, cœlumque terræ misceat: partim adeo præceps est in malitiam, ut si quid relaxes Judaismi, non aliter quam equus excussis habenis ac sessore, per fas nefasque feratur ad extremam impietatem, & à Judaismo vocatus ad Christianismum, rapiatur ad Paganismum. Jam si lues hæc unam aut alteram civitatem occupasset, posset bonorum virorum consilio sanari, nunc fatale malum totam prope *Europam* pervasit, licet alibi magis emicet quam alibi. Quid hic faceret hominis privatum consilium huic aut illi Reipublicæ datum? Res tanta Principum ac civitatum sobrium consensum requirit, sed abdicatis interim privatis affectibus, ac procul ablegata temeritate præcipiti. Quod superest potissimum situm est in concionatoribus, ac ludorum magistris, qui teneram ætatem instituunt, in quibus deligendis oporteret summam adhibere curam. Dicent, plerosque Principes & Episcopos alio spectare. Primum igitur illud secum reputet populus, ne forte Deus nostris sceleribus provocatus tales animos inserat Principibus, quo nos puniat, id quod crebro legimus factum in Litteris sacris. Hoc igitur primum esto remedium, ut suam quisque malitiam agnoscens, vitam emendet, ita forte Dominus factus ex irato propitius, flectet Principum animos ad consilia salubriora. Alioqui querimoniis nostris occinet Scriptura, *qualis populus, talis Sacerdos*, & *regnare feci tyrannos & hypocritas propter peccata populi*. Neque sic est studendum rebus novandis, ut non consideres, an successura sint meliora. Etenim mutatio, præter seditionem quam fere solet adferre, plerunque vergit ad deteriora, ea est rerum humanarum infelicitas: nonnunquam remedia sunt ipsis malis, quibus mederi studemus, atrociora. Denique nullo sæculo tam feliciter composita fuit res Christiana, quin multas magnasque querimonias fuisse comperiamus. De Pseudapostolis, desertoribus & hæreticis quoties queritur beatus *Paulus*? de Episcopis, Presbyteris, sacris Virginibus, Monachis quam multa queritur *Hieronymus*? Semper fuit & semper erit quod pii spiritualesque viri querantur & ferant. Proinde prudentiam in istis desidero qui mutare student omnia, nihilo levius peccantes, quam hi qui mordicus retinent quicquid receptum est, sive recte, sive secus: magis etiam in his qui id conantur simul ac repente facere, quod ne Monarchis quidem & Ecclesiæ primatibus successurum arbitror. Objiciunt, regnum hoc mundanum sic per omnes hominum ordines egisse radices, & hoc rete sic esse nodis indissolubilibus contextum, ut abrumpi possit, explicari non possit. Non hîc excutiam quam sit impium rebellare potestati à Deo ordinatæ, nec quam sit infelix id tentare quod efficere non possis, si tamen verum est quod *Joannes Cochlaus* adversus *Melanchthonem* defendens liberum arbitrium litteris prodidit, quosdam animo concepisse, quod mihi sane nondum compertum est. Sed fingant esse fas, fingant esse factum, videlicet exstinctum Cæsareum nomen, Romanum Pontificem redactum in ordinem, Episcopos ad verbi divini ministerium velut ad pistrinum adstrictos, dissipata Sacerdotum & Monachorum collegia, abrogatas constitutiones humanas, antiquatas ceremonias, & si quid aliud est quod clamitant obsistere vigori Euangelico, num protinus vita carebit malis? Imo periculum est, ne pejoribus succedentibus, desideremus rejecta. Quid refert tanto rerum tumultu, non effugere servitutem ac tyrannidem, sed mutare tyrannos fortassis in pejorem partem, mutare hypocrises, non effugere hypocrisim? Hîc nobis in mentem venire debet, vulpis ex Apologis exemplum, quæ muscas jam expletas expungi noluit ne succederent esuriculosæ. Dicent, ergo-ne hæc & hæc perpetuo feramus? Respondeo, nota mala commodius feruntur quam ignota. Deinde non tam est laborandum ut laxentur rerum ordines, quam ut suos quique mores corrigamus privatim. Hoc agentibus aderit Deus, & Principum animos afflabit suo Spiritu. Tumultuum ac seditionum semper fuit infelix exitus. Quod de Principibus & Episcopis dico, idem sentio de civitatum magistratibus, quorum consensus sobrius premet seditionem, dirimet partis utriusque parum moderatam vehementiam. Felicius res succedet, si sic medeantur vitiis, ut non lædantur homines, præsertim innoxii, deinde si qua recte sunt instituta non convellantur, nec omnia tamen tollantur quæ mutanda sunt, sed quædam suo tempori serventur, quædam ferantur. Postremo si quemadmodum paulatim mala quædam irrepserunt in consuetudinem, ita paulatim revocentur ad meliorem habitum. Quid efficit sector aut ustor, cum febris per omnes corporis venas sparsa est? Paulatim eximendus est vitiosus humor, donec redeat eucrasia. Ad hujusmodi consilium si Christi Spiritus dignaretur inclinare mentes Regum, Præsulum, Magistratuum ac populorum, quod ego quotidianis precibus opto, non gravarer pro mea quantulacumque portione conferre meum consilium. Quod si quid interim novant Magistratus, quod jure meritoque corrigendum videtur, summa vigilantia curandum ne lædantur qui sanari possunt, certe cavendum ne innoxii malis nocentium involvantur, & ubique quantum licet civilis concordia servetur incolumis. Hæc ad illos qui spargunt querimonias injustas, me premere consilium quo possim mederi dissidio. Effudi quicquid celo in pectore. Fateor illic celo multa optima, multa item pessima, optima vota, bene cupiens rei Christianæ, pessimos dolores, quod conspiciam in dies rem in pejus vergere, utriusque partis intemperantia: vereorque ne fiat, ut post multas magnasque calamitates incipiamus velle, quod nunc audire non possumus.

Nunc paucis mihi placandi sunt, quos illud male habet, quod litteris ad Concilium *Badense* scriptis reddiderim, ut ajunt, *Oecolampadii* causam deteriorem, quemadmodum & hoc Libello. Imo in illis litteris, *Oecolampadii* nulla mentio, tantum depello falsam insimulationem, quam ineptus ille mendaxque Libellus mihi impingit. Si quid aliis datum est lucis aut spiritus, nihil obsto Spiritui Dei. Cæterum non patiar mihi imponi sententiam, quæ nunquam desedit in animo meo, nec profecta est ab ore meo, nec ullis litteris meis prodita est, neque significata. Quæ res si forte per occasionem officiat *Oecolampadiano* negotio, mihi non debet imputari, sed illi parum auspicato Libello, per quem si licuisset libenter eram quietem acturus in hoc negotio. Nec enim arbitror quenquam esse tam iniquum, ut æquum videri postulet, tantam habendam esse mihi rationem dissentientium, ut in horum gratiam ad calumniam, quæ me vocabat in manifestum famæ vitæque discrimen, debuerim esse mutus: præsertim reclamante conscientia, cui scrupum profecto prædurum injecissem, si passus fuissem simplices, mei nominis fuco deceptos in eam pertrahi sententiam, quam ipse non ausim profiteri, quia mihi nondum persuasi. Meo sum officio functus, reddidi facti mei rationem populo. Quod superest, precor ut Dominus nos omnes faciat unanimes in doctrina sana, & caritate non ficta. Amen. *Basileæ*, Anno 1526. Mense *Junio*.

FINIS.

DE-

* DESIDERIUS ERASMUS ROT. GERARDO NOVIOMAGO S.

Doleo litteras tuas nobis sero redditas: jam enim excuditur Epistola, qua invidiam per illos libellos mihi conflatam depello, quanquam abstinens tuo nomine, quod immutavi. Miror per quos hic ludus ludatur. Bene vale. Friburgo 3. *Decembr. An.* 1529.

DESIDERII ERASMI EPISTOLA CONTRA QUOSDAM, QUI SE FALSO JACTANT EVANGELICOS.

Erasmus Rot. Vulturio Neocomo S. D.

BIBLIOPOLA quidam reddidit mihi *Davidis* quondam *Ultratrajectini* Præsulis galerum, villis hirsutum sericis, mihi quidem nulli futurum usui, sed tamen hoc nomine gratum, quod mihi cum ipsius, tum *Philippi* fratris ejus, qui illi in dignitatem successit, memoriam refricat: sub quorum altero sacris initiatus sum, alterum habui singulari studio meis faventem commodis: qui & annulum insigni saphiro decoratum, germani *Davidis* olim gestamen, ceu μνημόσυνον quoddam penes me esse voluit. Utriusque certe memoria mihi sacrosancta est, non tantum ob id, quod imaginibus magnum illum *Philippum* patrem, cognomento *Bonum*, nobis referebant, quo non temere reperias alium inter *Brabantiæ* Duces laudatiorem, verum etiam quod studio pacis & Religionis amore præcelluerunt, in hoc quoque laudatissimum parentem nobis referentes. Alterius virtus crebris seditionibus fuit exercita, ac proinde illustrior: altero diu frui non licuit, quod senex jam ac vergente ætate pertractus ad hoc muneris, moxque magis etiam contra animi sententiam auctoritate *Caroli* Cæsaris, bellorum tumultibus involutus, relictis terris, in feliciorem sedem demigravit. Porro quod significas tibi molestam egestatem, equidem nec tam sum inops, ut non possim, nec tam parcus, ut graver amiculo aureos aliquot impartiri: sed hæc benignitas quantulum haberet momenti ad tuam egestatem sublevandam? Res mihi sane mediocris est, minimumque superest meis necessitatibus. Multum impendii requirit hoc corpusculum, etiam tum delicatum cum ætate floreret, aliquanto plus senectus, plurimum adversa valetudo, geminusque morbus, uterque immedicabilis. Nam ut adversus senectutem nullum est à Medicis remedium, ita negant calculum in senibus esse sanabilem. Jam bona pars mihi deciditur in famulos & præsentes & dimissos, in nuncios & γραμματοφόρους, in eos, qui nostros labores industria sua nonnihil sublevant, hoc est, qui venantur vetustos codices, qui conferunt enotantque, qui nostra relegunt, qui describunt. Ad hæc, vix credas quanto rei familiaris detrimento reliquerim *Basileam*. Nam illic præter alia commoda domum habebam alienis impendiis sartam, aliena supellectile instructam, hîc ære meo paranda sunt omnia. Postremo, ut pretia rerum accrescunt supra modum, ita decrescunt census. Cæsar agit fabulam plane motoriam, ut ne creditores quidem nunc ausint illum appellare, tantum abest ut otiosus Consiliarius, & appellator non minus piger quam verecundus, stipendium accipiam. *Ferdinandi* Regis eo statu res sunt, ut illius benignitas intra benevolentis animi pomeria consistat. Jam quod ex *Anglia*, *Flandriaque* solA vitur, adeo venit accisum & arrosum, ut interdum quarta pars absit: Sive in causa est novata apud *Anglos* moneta, sive mutata numismatum æstimatio, sive mensariorum ars. Quin jampridem nec ex *Anglia* nec ex *Flandria* quicquam adfertur, cum hactenus certissima fuerit illorum censuum solutio. Suspicor aliquid monstri ali. Eaque gratia famulorum meum fidelissimum illuc emandavi, ingenti quidem sumtu meo, sed, quod mihi carius est, incolumitatis illius non levi discrimine. Verùm postquam, mi *Vulturi*, induxisti in animum Euangelicam vitam profiteri, miror paupertatem esse molestam, cum beatus *Hilarion*, ubi non inveniret quod pro naulo solveret, gloriandum duxerit, quod inB sciens ad tantam Euangelii perfectionem pervenisset. Gloriatur & *Paulus*, quod sciat abundare & penuriam pati, quod nihil habens omnia possideat. Idem collaudat Hebræos quosdam Euangelium amplexos, quod rapinam bonorum suorum cum gaudio suscepissent. Nemo tibi quicquam, opinor, eripuit, sed ultro quod erat, licet exiguum, pro derelicto habuisti, teque ipse prudens ac volens isti paupertati dedicasti. Adde si *Judæi* non patiuntur inter ipsos esse pauperes, quanto magis convenit ut qui jactant Euangelium, fratrum inopiam mutua benignitate sublevent: præsertim cum Euangelica frugalitas minimo sit contenta. Si panis cibarius adsit & aqua, non desiderant *Attica* bellaria qui spiritu C vivunt. Nesciunt luxum, jejunio pascuntur. Ipsi Apostoli confrictis manu aristis famem sedasse leguntur. Alium fortasse deterreret, quod diploma *Leonis*, ut audio, devoveat omnes qui istius doctrinæ professores, aqua, igni, aut hospitio juvant: Verùm id ego sic interpretor, qui juvant ob sectæ favorem, alioqui si germano fame periclitanti subveniam, non ob aliud, nisi quod germanus est; non arbitror diplomatis minas ad me pertinere. Idem existimarim si hominem, licet damnatum, sublevem, non ob aliud, nisi quia germanus* est, & quam diu spirat, spes est, illum ad meliorem frugem rediturum. Nam juxta *Theocritum*, *non est spes ulla sepultis.*

D Fortassis hîc tibi videbor cavillis ludere, at aliis non idem videtur. Dices, non postulo subsidium pecuniarum, tantum operam tuam ad Poetices professionem requiro. Verecunde flagitat quisquis queritur. At mihi, *Vulturi* carissime, longe major etiam est otii quam nummorum penuria, nec isthuc operæ quod petis, exiguo negotio præstare queam, ut maxime præstare valeam quod petis. Quid me jam tot annis ab isto studiorum genere alienius? Quod autem attingis de offensione, non possim tali amico irasci etiamsi velim, dolere me fateor, quod in istum labyrinthum temet conjeceris, unde utinam te possim eximere. Utinam tibi tum pro aliis quibusdam fuissem in consilio, qui E nunc, ut scribis, detestantur ad quod pridem instigarunt. Sed harum rerum sera est querimonia. Sanabilius erat malum, nisi te libellis editis Orbi prodidisses, à

* Ex hoc Epistolio, quod antiquissimæ istius Libelli Editioni præfixum invenimus, discere est, qualis ille fuerit, quem sub nomine ficto *Vulturii Neocomi* designatum voluit Erasmus.

* Alia Editio, *homo*.

à quibus tamen ne monitus quidem temperasti. Parum erat evulgasse Epistolam ad *Spirense* Concilium, non magno intervallo prosilit nobis ridiculus ille *Cometes Carolo* Cæsari dicatus. Cum iterum te meis scriptis admonuissem, ut à talibus jocis temperares, qui & Principum animos ad sævitiam irritarent, & adeo nihil juvarent causam, à cujus victoria, vestra pendet incolumitas, ut etiam gravissime lædant, placide quidem respondisti: sed perinde quasi te fuissem hortatus, ut simile quiddam iterum designares, ita rursus ad Concilium *Spirense*, cui tum Rex *Ferdinandus* præsidebat, missus est Libellus, nomen *Erasmi* litteris bene magnis præferens. Titulus erat *Epistola Erasmi*, cum esset fragmentum alicunde è libris meis decerptum, ut lector parum attentus existimaret meam esse sententiam, non esse fas in quenquam hæreticum pœna capitis animadvertere, eaque res Cæsarem, *Ferdinandum*, aliosque Principes, atque etiam Romanum Pontificem in meum caput irritaret. Post hoc fragmentum sequebantur quædam tuo nomine, simpliciter, ut ab omnibus audio, seditiosa. Nam mihi nondum vacavit legere. Hoc factum, tam abhorrens ab humanitatis amicitiæque natura, ego vehementer admiratus sum, alii magnopere detestati sunt. Cæterum quo minus tecum expostularim, migrationis negotia fuerunt in causa. Concoctum est hoc, aut potius dissimulatum, & ecce nundinis autumnalibus prorupit similis Libellus eandem canens cantilenam, qui in frontispicio prægrandibus litteris profitebatur *Annotationes Erasmi*, reliqua tuo nomine succedebant, magis ad excitandas seditiones, quam ad pietatem conducentia. Nisi forte non videtur seditiosum, hortari Principes, ut facultates Sacerdotibus ac Monachis adimant, & in bonos vestri similes conferant: aut non offenduntur illorum animi, cum audiunt: *noli occidere innocentes, noli tuo periculo recalcitrare Euangelio, sine verbum Dei in tua ditione prædicari.* Hæc quid aliud sunt, quam atrocissima convitia nondum persuasis, imo in diversum persuasis? Quos tu vocas innocentes, illi habent pro seditiosis & hæreticis: & quod tu vocas Euangelium, illis persuasum est esse doctrinam Satanæ. Prius igitur erat illis persuadendum: quod si non potes, aliis rationibus tractandus erat illorum animus. Jam finge mihi in tot libris alicubi excidisse, hæreticos non esse capite plectendos: An hoc erat humanitatis, quod videbatur ad mihi conflandam invidiam accommodatissimum, id truncatim decerptum, oculis & auribus Principum ingerere, prætermissis his quæ vel mitigabant atrocitatem dicti, vel quid vere sentirem explanarent? Si hoc faceret alienus in alienum, quis non desideraret in eo candorem & humanitatem? Nunc hæc facis amicus in amicum, & amicus Euangelicus in eum amicum, qui nunquam tibi neque facto neque dicto præbuit ansam diffuendæ necessitudinis. Jam hoc atrocius est, quod nusquam id doceo, non esse sumendum capitis supplicium de hæreticis, nec usquam adimo gladii jus Principibus, quod illis non ademit *Christus* nec Apostoli: tantum admoneo locis aliquot, ne sit hîc præceps Principum severitas, nec facile præbeant aures quorumlibet Theologorum aut Monachorum delationibus. Sunt dogmata Scholastica, de quibus dubitare non est semper impium, & in quibus inter ipsos sæpenumero non convenit: est error simplex, neque statim est hæreticus qui lapsus est in aliquo fidei articulo. Ubi non subest perversitas animi, ubi nulla est pervicacia, ibi sublevandus est caritate Christiana qui lapsus est, non occidendus. Præterea sunt Monachi ac Theologi, qui vel naturæ sævitia, vel stoliditate, vel gloriæ quæstusve gratia, vel denique privato ducti odio, deferunt atrociter non solum quæ frivola sunt, aut utramque in partem disputabilia, sed etiam quæ recte dicta sunt, perversissime calumniantur. Nosti *Jacobum Hoghestratum*, nosti *Nicolaum Ecmondanum*, nosti *Beddam*, quos nominasse sufficit, precor ut reperiant Deum sibi mitiorem judicem quam ipsi fuerunt aliis. Tales admoneo Christianæ mansuetudinis, ut, quod Ecclesiasticis viris dignum est, magis advigilent ut sanent, quam ut perdant. Talis fuit *Christus*, tales Apostoli, talis *Ambrosius*, *Cyprianus*, *Augustinus*, quorum caritas Cæsareum gladium ab occidendis Hæreticis, quantum poterat, cohibebat, ipsi lingua librisque rem Ecclesiæ gerebant, & frequenter pro occidendis intercedebant. Princeps non sine causa gladium portat, fateor, at certe Theologorum & Episcoporum est docere, arguere, mederi: docere errantes, arguere feroces, mederi deceptis: & quod Domini parabola admonuit de non tollendis zizaniis, vel ad illa rudis Ecclesiæ primordia, vel ad Apostolicos viros pertinet, quibus non est traditus gladius, nisi gladius Euangelicus, quod est verbum Dei. Hoc me sentire non potuit te latere, cum hac de re ante complures annos responderim *Latomo*, pridem *Bedda*, ac nuper stolidissimis Monachorum *Hispaniensium* calumniis. Rursus est hæresis, quæ manifestam habet blasphemiam, veluti quæ *Christo* detrahit naturam divinam, quæ divinos Libros insimulat mendacii: Est quæ malitiosis artibus per tumultus ac seditionem tendit ad opes, ad regnum, ad rerum humanarum confusionem. An hîc alligabimus Principi gladium? Ut non liceat occidere hæreticos, certe blasphemos & seditiosos tum fas est, tum ad tuendam Rempublicam necessarium. Itaque ut peccant qui ob quemvis errorem pertrahunt homines ad ignem: ita peccant qui in nullos hæreticos arbitrantur profano Magistratui jus esse occidendi. Verùm cum hi, qui pro hæreticis habentur, suadent non occidendos hæreticos, vel cæco perspicuum fit non defendi veritatem, sed quæri maleficiis impunitatem. Quid aliud optarent prædones ac piratæ, quam persuasum esse, nulli Christiano Principi jus esse quenquam plectendi capite? Bonus est timor qui deterret à scelere. Quod si quis vult non timere Magistratum, quod bonum est operetur, & publica potestas non solum non erit formidini, sed erit etiam honori, juxta beati *Pauli* consilium. Necessaria est Principum severitas, quam ipsi sævitiam appellant. Atqui sæpenumero fit hominum vitio, ut Principes natura clementes, malorum improbitas cogat ad sævitiam, dum ipsorum lenitate abutuntur, ac primum contemnunt, mox etiam illudunt, & illorum mansuetudinem interpretantur impietatis approbationem. Hujuscemodi docent mei libri, si quando locus postulat: non hoc cujus suspicionem tuus iste ludus mihi conatur impingere, non quod ipse hoc de me sentias, sed ut imponas simplicioribus. Quæso te per amicitiam nostram, an tibi videor parum gravatus invidia, nisi studio tantum addas sarcinæ? Adversus tot viperas, adversus tot crocodilos, adversus tot excetras, ægre me sustineo favore Monarcharum, nec ulla res erat quæ poterat illos magis alienare, quam si illis gladium excutiam è manibus, easque sectas defendam, quas illi velut exsecrabiles radicitus evulsas cupiunt, & facerent, nisi rerum motus alio vocaret illorum animos. Obsecro te, amice, quid hostis in hostem faceret hostilius? Ut nihil in te contulerim officii, certe jam olim diligo te candidissime, tuis commodis perinde ac meis semper gavisus sum, incommodis tuis æque ac meis indolui. Quonam igitur scelere commerui, ut istis artibus caput meum adducas in discrimen? Nosti Monarcharum iras, scis quod fulmen vibrent irati *Joves. Indignatio Regis*, ait *Solomon*, *nuntii mortis:* nec semper adest vir ille bonus, qui placet iram ejus, sed frequenter adsunt mali qui oleum addant camino. Nec ignoras, quam multa nesciant Principes, quam ad multa parum sint attenti, tot nimirum distracti negotiis: nec te fugit quot artibus sit armata calumnia, quantumque valeat interdum apud summos etiam Monarchas. Sæpe jacet innocens priusquam sciat se delatum. Itaque non queo satis demirari, quo tandem consilio libellos istiusmodi alium post alium evulges. Si hoc agis ut me perdas, quo evanuit animus ille tuus, olim tam amicus, tam sincerus, tam candidus?

dus? Ubi leges amicitiæ? Sin hoc moliris, ut me compellas ad istius sectæ professionem, id jam pridem mea sponte fecissem, mihi crede, si animo meo probaretur fabula. Ut autem profitear ea quibus reclamat mea conscientia, nullus efficiet mortalium, ut nunc quidem affectus sum, mortem citius oppetiero. Sed ubi interim vestrum illud dogma, fidem persuadendam esse non cogendam? & in Euangelii negotio nihil adhibendum præter gladium verbi Dei? Quod si ista, ut arbitror, non facis malevolentia, sed animi gratia ludis, quæso quid hac voluptate crudelius? An non est aliud ludendi genus, quam cum amici pernicie deliciari? Sunt qui suspicentur, hinc emolumentum quæri vel tibi vel Typographis. An tantillum lucri tanti est, ut hoc amici summo dispendio captandum existimes? An desunt gratiosa nomina, quorum lenocinio pelliceatur emtor? Quod si isthuc operæ vel commodas vel locas aliis qui mihi male volunt, quid fingi potest, non jam dicam alienius ab amicitia, sed sordidius atque abjectius? Si magno conductus esses, præmii magnitudo utcunque facti turpitudinem elevaret, nunc si pretium est, non potest non esse vilissimum. Atqui lex amicitiæ postulat, ut quoties vita seu fama, quæ sæpenumero vita carior est, vocatur in periculum, amicus pro amico vel in capitis discrimen promte descendat.

Sed mittamus amicitiæ rationem: Si ex animo probas quod profiteris, si vere tibi persuasum est esse sanctum, pium, ac Deo gratum quod tueris, quo pacto magis valeas alienare bonorum animos à vestro negotio? *Cometen* dicasti Cæsari, nec tuum suppressisti nomen. An ille parum indignatur vobis, nisi talibus ludibriis magis etiam exasperetur? An Regem *Ferdinandum* habetis parum iratum, nisi talibus fomentis etiam atque etiam inflammentur, tum ipse tum alii Principes illi consentientes? Quorsum attinebat addere oleum camino? An vobis talium Monarcharum potestas videtur contemnenda? Hoc ut impium non sit, an tutum existimas? Atqui movere vos debet recens Agricolarum exemplum. Quid erat illis ferocius? Sed experti sunt verum esse quod scripsit *Solomon; Contritionem præcedit superbia, & ante ruinam exaltabitur spiritus.* Et tamen hic quieverunt Cæsar *Carolus* & Rex *Ferdinandus*. Interim non ago vestræ causæ judicem, habet illa judices legitimos Cæsarem & Pontificem. Sed interim fingamus esse piam, ubi illa serpentis Euangelici prudentia, qua *Paulus* sollicite cavet ne quod offendiculum det Euangelio, sed in omnia se vertit, ut omnes *Christo* lucrifaciat? Ubi columbina simplicitas, quæ nec inimicos novit lædere? An istiusmodi technis propagatum est Euangelium ab Apostolis? Atqui jactatis vos Euangelicam veritatem jam plus mille annis sepultam revocare nobis in lucem. Si verum dicitis, difficilius negotium agitis, quam olim habuerunt Apostoli. Nec enim paulo facilius erat Judaicos abrogare ritus, ac Gentium superstitionem destruere, quam ea convellere, quæ Ecclesiæ proceres magno consensu tot seculis ut oracula Dei, docuerunt, coluerunt, tenuerunt, hodieque tenent. Nam Gentium religio tantum habebat absurditatis, ut etiam qui inter illos litteras scirent aut paulo essent cordatiores, intelligerent esse mera figmenta, quæ de Diis ferebantur, à callidis hominibus in hoc excogitata, ut incondita multitudo, quæ Philosophiæ rationibus gubernari non poterat, Deorum metu utcunque contineretur. Et Prophetarum vaticiniis prædictum erat futurum, ut Gentes, relicto Dæmonum & simulachrorum cultu, verum Deum agnoscerent, quemadmodum & de Judaicis ceremoniis prædictum erat futurum, ut ad coruscantem Euangelii lucem velut umbræ evanescerent. At in his, quæ vos convellitis, quid obsecro vel absurdum vel ridiculum? Aut quis unquam Prophetes prædixit hoc futurum, ut totus Orbis ignoraret *Christum* ab Apostolis prædicatum, ac pro Deo coleret idola: tum quotquot in Apostolorum vicem successerant ex-

A cæcati, nihil viderent in sacris Litteris, deinde post mille trecentos annos à nescio quibus novis Euangelistis ad veritatis cognitionem revocaretur? Adde quod Apostolorum prædicationi fidem adstruebat perpetuus dogmatum consensus ac miracula, cum vos non solum dissentiatis inter vos, sed iidem subinde novetis ritus pariter & dogmata, altera parte sitis omnino destituti. Arbitror autem nec miracula tantum attulisse momenti ad novandum Mundum, quantum Euangelistarum mores undiquaque puros & inculpatos. Non jam loquor de jejuniis aut vestibus, similibusque ritibus, quos simulant & hypocritæ, sed in afflictionibus alacritas, in perferendis injuriis lenitas, animus simplex, man- B suetus, nulli malum cogitans, & de omnibus bene mereri studens, omnibus humanis rebus superior, & vitæ contemtor, præcipue commendabant illorum doctrinam. Avocabant illi à solitis, sed adducebant ad longe meliora. Vos strenue clamatis in luxum Sacerdotum, in ambitionem Episcoporum, in tyrannidem Romani Pontificis, in garrulitatem Sophistarum, in preces, jejunia, & Missas: Nec ista purgari vultis, sed tolli, nec omnino quicquam in receptis placet, sed zizaniam evellitis cum tritico, aut, ut melius dicam, triticum evellitis pro zizania. At quid interim nobis profertis melius & Euangelio dignius, ut ab assuetis recedamus? Circumspice populum istum Euangelicum, C & observa num minus illic indulgeatur luxui, libidini & pecuniæ, quam faciunt ii quos detestamini. Profer mihi quem istud Euangelium ex comessatore sobrium, ex feroci mansuetum, ex rapaci liberalem, ex maledico benedicum, ex impudico reddiderit verecundum. Ego tibi multos ostendam, qui facti sunt seipsis deteriores. Excussæ sunt è Templis Statuæ, sed quid refert, si nihilo secius in animo colantur idola vitiorum? Nec video quo consilio quidam tanto studio demoliti sint imagines, nisi ut esset conspirationis symbolum. Interim obtenditur horrendum idololatriæ crimen. Sed quis nunc est tam lapis, ut putet lapidibus ac lignis inesse sensum? Et si qui tales sint, quan- D tulum erat negotii docere populum, imagines ad hoc tantum repertas, ut imperitis memoriam adjuvent? Excussæ sunt preces solennes, sed jam plurimi sunt qui nihil prorsus orant, cum frequens puraque oratio sit sacrificium maxime proprium Christianis. Abrogata est Missa, sed quid illi successit sacratius? Non enim jam confero ritus cum ritibus, inductos cum relictis. Nunquam illorum Ecclesias sum ingressus, sed aliquando vidi redeuntes à concione veluti malo spiritu afflatos, vultibus omnium iracundiam ac ferociam miram præ se ferentibus: neque quisquam erat omnium, qui mihi viris aliquot honestis comitato deferret honorem, quem exhibemus quibuslibet, præter unum seniculum. E Sic opinor discedunt milites à concione Ducis ad prælium, & ad θέριον ἄλκιν exhortati. Quis unquam vidit in illorum concionibus, quenquam pro peccatis suis fundentem lachrymas, tundentem pectus, aut ingemiscentem? Jam quanta pars ibi consumitur, in lacerando Sacerdotum vita, ac si verum narrant, frequenter in iis Sermonibus, qui magis faciunt ad seditiones, quam an pietatem. Abrogata est Confessio, sed interim ne Deo quidem confitentur plurimi. Abjectus est cum jejuniis ciborum delectus, sed interim gnaviter indulgetur crapulæ: & ita quidam effugerunt Judaismum, ut cœperint esse *Epicurei*. Protritæ sunt cere- F moniæ, sed nihil accessit spiritui, imo multum decessit, meo quidem judicio. Ceremonias quasdam Judaicas observavit *Paulus*, ne Judæos alienaret ab Euangelio; saltem hoc animo non erant omnes ceremoniæ rejiciendæ. Nesciebant Apostoli præscriptos jejuniorum dies, verum: sed ultro injussique jejunabant quotidie. Nesciebant ciborum discrimina, sed sponte vilissimis utebantur, summamque in omnibus frugalitatem obtinebant. Nemini præscribebatur leguminum esus, sed ultro leguminibus erant contenti, si res ita tulisset. Nulli interdicebatur usus vini, sed *Timotheus* vo-

volens tam vivebat abstemius, ut *Paulo* monitore esset opus, qui praescriberet modicum vini usum ad fulciendam corpusculi imbecillitatem. *Paula* mater *Eustochii*, nec *Hieronymi*, nec Episcopi senis auctoritate perpelli potuit, ut anus vel in morbo gustaret vinum. Si libertatem Euangelicam amplectimur, sic excutiamus Legis jugum, ut caritas plus ultro praestet, quam Lex imperabat. Excussum est jugum humanarum constitutionum, sed ubi sunt qui submiserunt cervicem suavi jugo Domini? Et interim constitutiones humanae, constitutionibus humanis, imo parum humanis mutantur. Titulus modo mutatus est, vocatur enim verbum Dei, caeterum res adeo nihilo est mitior, ut complures boni viri praeferant ultroneum exsilium isti magnifice decantatae libertati. Atque adeo proceres quidam & antesignani istius factionis, cum nondum ad Episcoporum dignitatem, opes ac ditionem pervenerint, tamen ejusmodi specimen de se praebent, ut ego me malim in Episcoporum, quam in horum potestatem tradere, si detur optio: malimque Caesaris potentissimi ferre jugum, quam quorundam Magistratuum Euangelicorum, quamvis humili sorte. Sic excutiunt jugum hominum, qui vestro Euangelio submittunt cervicem. Magis vereor ne plerique pro gravi jugo hominum portent gravius jugum Diaboli. Excussa est obedientia Episcoporum, sed ita, ut ne profanis quidem Magistratibus pareatur. Olim Christiani sub Ethnicis Principibus quiete vivebant, studiose caventes, ne quam seditionis occasionem darent, exhibentes honorem cui debebatur honor, vectigal, cui vectigal, tributum cui tributum: hortabantur Christo initiatos, ut idololatris etiam Magistratibus obtemperarent, pro illorum incolumitate quotidie Deum orabant: At iste populus tam Euangelicus, etiam *Turcarum* Principi dicitur detestabilis, quem ait seditioni natum. Quos subinde tumultus excitat? quoties quam levibus de causis procurrit ad arma? ne suis quidem Ecclesiastis satis obtemperans, nisi dicant blanda auribus; profligandi etiam, si liberius in vitam illorum invehantur, aut ab opinione dissentiant. Initio tantum non Deus erat illis *Lutherus*, nunc iisdem prorsus delirat, quod novum de Eucharistia dogma non recipiat. Novam vero libertatem Euangelicam, impune facere sentireque quod cuique libitum est. *Paulus* jubet tradi Satanae eum, qui contra naturae pudorem, novercam duxerat uxorem, hortaturque discipulos, ut subtrahant sese à consuetudine fratris inordinate ambulantis. Cum his vero, qui manifestis vitiis infames sunt, ne mensam quidem vult haberi communem. Nunc circumspice mihi sodalitatem istam Euangelicam, quot habet adulteros, quot temulentos, quot aleatores, quot decoctores, quot aliis vitiis infames. Et hos quidam habent etiam in delitiis, tantum abest ut vitent. Apostoli quo magis vacarent Euangelio, aut abstinebant ab uxoribus, quas ducere tum licebat, aut legitime ductas vertebant in sorores. Nunc floret Euangelium, quod Sacerdotes & Monachi contra leges certe humanas, contra professionem suam ducunt uxores. Condonetur hoc, circumspice num castiora sint eorum conjugia, quam aliorum quos ducunt pro Ethnicis. Agnoscis, opinor, quas hic fabulas tibi possim referre si libeat. Neque enim necesse est ut notissima referam, quae vel Magistratus, vel plebes reclamante aut connivente Magistratu publicitus designavit. Profligatus est Monachismus, sed utinam cum cuculla simul excussissent vitia, quae huic hominum generi dicuntur esse peculiaria. Quid refert posuisse cucullam, si manet obtrectandi morbus, si invidentia, si impudentia, si philautia, si fucus & simulatio, si otium, si cibus alienus, si petacitas, & oberrandi libido, si rerum alienarum curiositas, si vindictae cupiditas, si animus ad iracundiam praeceps? Mihi videtur novum Monachorum exoriri genus, altero sceleratius, de malis loquor Monachis. *Nota mala, mala non sunt*, inquit ille. Stultum est igitur mala mutare malis, dementis etiam mala mutare deterioribus. Atque interim dum neminem amant praeter sese, dum nec Deo, nec Episcopis, nec Principibus ac Magistratibus obtemperant, dum mammonae, gulae, ventri & inguini serviunt, postulant haberi pro Euangelicis, & *Lutherum* magistrum * proferunt. At qua fronte *Lutherum* magistrum agnoscunt, qui quod praecipue docet & inculcat *Lutherus*, in primis negligunt? Fidem ubique praedicat *Lutherus*, ea ubi ubi est, otiosa esse non potest, operatur per caritatem, nec operatur nisi bonum. Spiritum ubique praedicat *Lutherus*, at qui sunt fructus spiritus? Caritas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, longanimitas, mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas. At nos in plerisque videmus opera carnis, spiritus nullum vestigium. Quid autem illis cum *Luthero*, qui quod illius doctrinae caput est pili non faciunt? Quanquam haec non sunt *Lutheri*, sed *Christi* & Apostolorum. Sit hoc disputabile, utrum bona opera gignant fidem, an fides pariat bona opera, an bona opera justificent, nec ne: Illud certe extra controversiam est, absque fide non esse cuiquam spem salutis, & ex fide per caritatem necessario nasci bona opera, ut impudenter jactent fidem, qui non student bonis operibus, ac frustra sibi promittant salutem, qui fide gloriantur bonis operibus destituta. Jam vereor ne sub isto nomine multi nobis oriantur Pagani, quo magis etiam sint liberi, si nec coelum credant esse, nec inferos, nec animos à morte corporis superesse. Atqui interim isti jactant liberatas conscientias. Perfecta pietas habet quietam conscientiam, sed habet & summa impietas. At ego malim irrequietam conscientiam, quam fidei semen perpetuo stimulans non sinat esse tranquillam. Insanabile malum est, quod non sentitur.

Sed ut ad rem redeam, si fidem tam habent in pectore, quam illis natat in labiis, quid est quod sic ad callida consilia technasque confugiunt? non jam loquor de plebe, sed de primoribus. Erat mihi familiaritas *Basileae* cum quodam nondum prorsus afflato hoc spiritu Euangelico: Is cum statuisset totus esse Euangelicus, primùm rumorem sparsit me de Eucharistia idem sentire quod ipse sentiebat, cum ex colloquiis sciret me diversum sentire. Tum enim ea quaestio potissimum vertebatur. Expostulavi cum homine de techna tam parum amica. Primùm inficiari, mox tergiversari, tandem fassus est se ita fuisse quibusdam loquutum: *Erasmus bene sentit de Eucharistia, nimirum idem quod ego*: Rogavi quid ipse sentiret. Corpus, inquit, esse Christi. Hoc, inquam, sane mihi tecum convenit. Sed sentis illic esse corpus Christi substantialiter? Negavit cum aversatione. Atqui hoc mihi tecum non convenit, inquam. Caeterum quid profiteris apud tuos? Corpus illic non esse nisi in signo? Annuebat. Atque interim, inquam, dum audiunt *Erasmum* idem sentire quod tu, nonne bella techna falluntur? Obticuit. Is jam proficiscens emiserat unam atque alteram Epistolam, in quibus laudabat subinde meam prudentiam, subindicans lectori me non ex animo loqui, sed callide dissimulare quid sentirem. Idem domi suae reliquit Epistolam ad Magistratum *Basileensem*, qua hortabatur, armatis precibus mecum agerent ut aperirem animi mei sententiam, cum semel Magistratui etiam scripto respondissem. Obsecro te, num hujusmodi technae respondent Euangelicae sinceritati? Ejusdem, ni fallor, instinctu, sub Concilium *Badense*, quod huic quaestioni discutiendae fuerat indictum, prodiit Libellus Germanice scriptus, ne mihi promtum esset respondere, quo frivolis argumentis probare conabatur artifex, quod *Lutherus* & *Erasmus* de Eucharistia sentirent cum *Carolstadio*, qui tum primum sparsis clam Libellis insulsissimis Germanice scriptis, semen hoc *Basileam* recens invexerat. Quid hoc facto impudentius, praesertim quod ad *Lutherum* attinet? Is *Carolstadium* ejecerat ob hoc dogma, & reversum, ut erat constans rumor, adegit ad palinodiam. Id cum Libellis

* Alia Editio, *praeferunt*.

A lis & Epistolis editis testatissimum esset, tamen homo suavis Orbi persuadere conabatur, *Luthero* cum *Carolstadio* convenire, utcunque dissimularent. Ut autem persuaderet idem me sentire, collegerat loca quædam e Libris meis, quos multo ante edideram quam hæc exsisteret quæstio, aut priusquam somniassem quenquam de Eucharistia dubitaturum, tantum abest ut ipse dubitarim. An qui talibus artibus rem agunt, habere videntur fidem Euangelicam? Hoc erat illorum consilium; priusquam inveniat *Erasmus* interpretem, priusquam respondeat, priusquam excudatur Apologia, jam hic Libellus per omnium manus volitans, omnibus persuaserit quod volumus. B Is populi error pariet nobis in eo conventu victoriam. Denique si quid responderit, pauci legent Latina, & populi suffragiis tota res agitur. Sensi technam, &, quod unum licuit, jam profectis qui vocati fuerant ad illam Synodum, arripui calamum, & Epistola tum meam declaravi sententiam, tum illius artificis fucum detexi. Eam Epistolam curavi Germanice vertendam, & utraque Lingua descriptam, per nuntium proprium misi in Concilium, postulans ut publice recitaretur, id quod factum est, ac paucis post diebus emisi Libellum apologeticum, quem in Epistola fueram Concilio pollicitus. Hoc facinus cum Apostolorum moribus collatum, si velim rhetoricis rationibus amplificare, vides quam fœcundam habeam materiam. C Neque vero hîc tantum desidero simplicitatem illam columbinam, sed humanam etiam prudentiam. Facile divinare poterat me tantam contumeliam non tacite laturum, &, ut ipse dissimulassem, rem ipsam confutaturam impudens mendacium, præsertim apud eruditos, atque etiam illitteratos, non omnino stupidæ mentis. Quid igitur captavit? temporariam ejus usuram fuci? Sed cum fœnore recidit deprehensa vanitas, efficitque ut postea ne vera quidem dicentibus habeatur fides. At veritas Domini manet in æternum, nec Euangelii prædicatio volvitur per *etiam* & *non*, sed in omnibus est *etiam*. Venatus est animos simplicium fraudi idoneos, quemadmodum multi nunc sub umbra litterarum insidiantur ætati D teneræ, sexuique muliebri. Immane quam hæc non sapiunt Euangelicum spiritum, quem jactitant. Habes duorum istius doctrinæ procerum specimen, quorum te similem esse nolim.

Nuper, ut audio, quidam istius factionis Ecclesiastes non incelebris, verso nomine dicavit librum filio Regis *Galliarum*, & insparsit identidem voces aliquot Gallicas, ne in Auctorem Germanum cadat suspicio, affictis & aliis aliquot conjecturis, ut Liber *Lugduni* à Gallo & scriptus & excusus esse videatur. Agnoscis esse verissimum quod dico, neque enim obscurum est, quis hanc technam commentus sit, & alias in lusu simili deprehensus. E Hunc ludum si sibi permitteret in re vulgari & profana, tamen indignus esset gravi viro: nunc quid minus conveniebat in eum, qui se profitetur sacrosancti Euangelii præconem? Appello tuam conscientiam, *Neocome*, tam serium, tam sanctum, tam arduum negotium, quod vos moliri jactatis, talibus facetiis peragendum videtur? Si ex animo judicaris esse pium quod tractatis, utique cupitis universos homines eodem pellicere. At quo pacto valeatis optimum quemque magis alienare? Sin persuasum quidem habetis Dei esse negotium, non hominum, & tamen reclamante conscientia istis fucis hoc agitis, quo sitis multitudine incolumes: ut homines fallatis omnes, F non veremini Deum, cujus vindictam nullus potest effugere? Si ille maledictus dicitur, qui facit opus Domini negligenter, quanto est exsecrabilior qui facit fraudulenter? *Christus* gloriam crucis non passus est tribui humanæ sapientiæ, & isti volunt eam adscribi talibus ludibriis ac præstigiis? Quod si rem ludicram esse creditis, & aliud agitis sub Euangelii titulo, quem tandem speratis fore exitum istius tragœdiæ? Quem, nisi cruentum & infelicissimum? Sed sive luditis, sive serio agitis, saltem hoc erat vestræ prudentiæ, non irritare talibus petulantiis animos Principum, meque ad purgandam famam meam compellere; quod quo facio diligentius, hoc magis magisque gravo causam vestram. Vides quantopere *Lutherus* obfuit fabulæ primum non omnino pessimæ, odio, violentiaque scribendi, quem nunc velut *Aten Lita* sequitur *Melanchthon*, componere studens quod turbavit ille, sed ipsa res docet, quanto celerior est offensio quam medela. Videndum est itaque vobis ne moribus neutiquam Euangelio dignis subvertatis totum negotium, quod si impium est, recte facitis licet imprudenter: sin pium, quod pluribus longe secus videtur, non solum imprudenter, sed & impie facitis. Quid aliis accidat, ex me conjecturam facio. Vix credas, quantopere mores isti animum meum alienent à toto hoc negotio. Quod etiamsi quando mihi ulla ex parte probatum fuisset, his rationibus adduci possem, ut resilirem. Dices, nihil tam felix unquam fuit in rebus humanis quin malorum admixtu vitiaretur, ad bonos verte oculos. Fieri potest, ut mea sit infelicitas, mihi adhuc neminem contigit nosse qui non videatur seipso factus deterior. Arduum est quod profitemini, & Apostolorum negotio durius, quemadmodum antea demonstratum est, nec vos sublevant ulla vel vaticinia, vel miracula: quod si vita quoque non solum non commendat doctrinam vestram, sed fidem potius abrogat, si neglecta hac commendatione fiduciam in improborum conspiratione, in seditiosis tumultibus, in maledicis libellis, in armis, in fucis & technis reponitis, piget commemorare quid vobis metuam, sed magis miseret me tot hominum millium, quos ea calamitas involvet. Apostolorum doctrinam tot res Orbi commendabant, cœleste erat ac plausibile quod docebant. Narrabant ea quæ viderant oculis, audierant auribus, nihil adferebant quod non esset olim multis modis & figuris adumbratum, & Prophetarum oraculis prædictum. Accedebat tantus in prædicando consensus. Eadem loquebantur, quia eodem spiritu. Aderat præsentanea miraculorum vis, aderat spiritus ille igneus, qui sese moribus illorum, atque etiam vultu oculisque promebat. Nihil vi gerebant, tantum utebantur gladio Spiritus, neminem agebant in exsilium, nullius facultates invadebant, ac ne Gentium quidem idola frangebant, nisi forte precibus ad Deum fusis. Denique non aliter * loquebantur apud suos, aliud in tormentis: Adde nunc tot martyrum mortes. Et tamen talis doctrina, tot rebus commendata, paulatim ac sensim occupavit Orbem. Vos postulatis, ut intra novem annos Mundus adspernetur quod ante annos mille à majoribus est traditum, & in vestra dogmata pedibus eat ac manibus, nulla harum rerum, quas recensuimus, commendati. Quale est autem quod exigitis? Ut credamus Ecclesiam annis mille quadringentis caruisse Christo, sed sponso stertente, sponsam pro Deo coluisse larvas & idola, in sacris Litteris enarrandis fuisse prorsus cæcam, miracula sanctorum nihil aliud fuisse quam præstigias Dæmonum.

Non hîc pergam collationem persequi, tu ipse conferto, simulque judicato, num æquum sit quod à nobis flagitatis, & num vestræ saluti bene consultum sit, dum ista sequimini. Si vos offendunt vitia Christianorum, ostendite nobis Ecclesiæ vestræ specimen, quæ non habeat maculam neque rugam, & amplectemur illam. Quod si nostra scelera commeruerunt iram Domini, solet ille per *Pharaones*, *Antiochos*, *Cyros* & *Nabuchodonosoras* punire suos, non per viros Euangelicos, quales haberi vultis. Quid vobis polliceamini nescio: Mihi rerum prooemia, progressus & omnia signa, nihil aliud promittunt, quam calamitosum exitum, nec vobis tantum tristem. Multos secum trahit ingens ruina. *Qui bene conjiciet, vatem hunc existima optimum*, habet Proverbium: nec fortassis est aliud certius divinandi genus, quam si quis ex præteritis ac præsentibus colligat futura. Euangelica pietas à minimis initiis paulatim crevit in majus ac melius, & optimus quisque

* Alia Editio, *aliud*.

que se illi jungebat, hanc doctrinam fere levissimus quisque amplectitur. Ad Romanos Pontifices cæterosque Præsules sero repsit opum amor, delitiæ & damnandi * libido, vos statim regnare vultis, statim vultis ditescere. De delitiis quid attinet dicere? Monachorum Ordines hominum inventum est, donemus istud, sed quot egregios viros *Franciscanorum* & *Dominicalium* sodalitia nobis dederunt, sive spectes eruditionem, sive sanctimoniam? *Primum bonos gignit Ægina*, ut Græci solent dicere, & hæc est rerum humanarum infelicitas, ut ab optimis initiis, paulatim in pejus degenerent. Pudet autem referre quales sint vestri instituti primitiæ, quam non auspicata primordia. Jam mihi specta, quam omnia fere cedant in diversum. Conabantur demoliri Pontificum, Episcoporum ac Monachorum tyrannidem, quod per illos non liceret vesci quibuslibet; nec vestiri quomodolibet: atqui hanc libertatem minimo facileque parare licebat ab Episcopis aut Romano Pontifice. Nunc, antea contemtis Theologis ac Monachis, per vos data est magna tyrannis excutiendi facultatibus si quibus male velint: conjiciendi in vincula, denique exurendi, quod jam experti sunt complures, nemo non metuit. Antea licebat varias agitare quæstiones, de potestate Pontificis, de condonationibus, de restituendo, de purgatorio: nunc tutum non est hiscere ne de his quidem, quæ pie vereque dicuntur. Et credere cogimur quod homo gignit ex se opera meritoria, quod benefactis meretur vitam æternam etiam de condigno: quod beata Virgo potest imperare Filio cum Patre regnanti, ut exaudiat hujus aut illius preces, aliaque permulta, ad quæ piæ mentes inhorrescunt. Antehac nemo magnopere molestus erat vescenti carnibus modo privatim, nunc pro hæretico trahitur in carcerem, & de capite periclitatur, qui vel valetudine coactus gustarit ovum in Quadragesima. Antea licebat conspuere Monachos ac Theologos, eosdem nunc sic armastis, ut capitale sit quenquam verbo lacessere. Antea licebat vobis proficisci quo lubebat, nunc aut latitatis metu, aut paucis civitatibus velut obsessi continemini. Antea Clericos consecratio tuebatur à rigore profani juris, nunc Sacerdotes æque atque cerdones à carnifice torquentur, cæduntur, suspenduntur, decollantur, exuruntur sine ulla regradatione. Sic effugistis regnum Pontificis. Excussistis aliquot locis Episcopos, Canonicos ac Monachos, sed muscas jam propemodum saturas, ac pro his siticulosas adscivistis. Hæc sunt renascentis Euangelii vestri præclara auspicia, quid immineat malorum vos divinate.

Verùm jam dudum piget hujus † comparationis, multoque proclivius est præterita reprehendere quam corrigere. Atque utinam per quosdam vestræ professionis liceat mederi pristinis. Utinam res utcunque cœpta, ad eam moderationem redigatur, ut quæ officiunt pietati, commoda prudentique curatione sanentur: quæ pia sunt in his animo Christiano consentiamus: quæ nec admodum conducunt ad pietatem, nec officiunt, sinamus in his unumquenque in suo sensu abundare: & probatis omnibus, sibi quisque quod bonum putarit teneat. Quæ sunt ardua, nec adhuc ad plenum discussa videntur, sic in aliud tempus differantur, ut interim maneat inter sententia discordes, benevolentiæ concordia, donec & illa Deus alicui revelare dignetur. Denique si quid irrepsit hominum vitio, fiat idem quod à probis Medicis fieri solet, vitia rerum tollantur, non res ipsæ. Sed interim meminerimus nunquam tam feliciter actum fuisse cum rebus humanis, ut non multa fuerint condonanda. Cum primis autem junctis votis Dominum oremus, ut ex irato nobis factus propitius, suo Spiritu conciliet animos omnium in Euangelica sinceritate, utrique vitam in melius commutemus. Nec enim dubium est quin hæc Orbis miseranda calamitas divinitus nostris sceleribus infligatur,

Una manus nobis vulnus opemque feret.

* Alia Editio, *dominandi*; & quidem recte.
† Eadem, *contentionis*.

Nec tamen vetat pietas, hujusmodi malis, quæ probabile est vel Deo volente, vel ejus permissu nobis immitti, adhibere remedia, nisi forte suam voluntatem evidenti signo declaret, quod in Vetere Testamento factum semel atque iterum legimus. Neque enim si pestilentiæ lues ingruerit, nefas est opem quærere malis: neque si *Turcarum* vis irrumpat in Christianos, vetamur ad arma confugere: neque non licet debitorem inficiantem, ad reddendum quod debet, adigere, aut adversus calumniantem tueri famam nostram, modo id fiat per eos, per quos oportet, & concessis rationibus. In morbo Medicum adhibere licet, ad magos, ad incantatrices confugere fas non est. Agaricum & Scammonium sumere nulla lex vetat, superstitiosis applicaturis, ac magicis precaminibus uti, vetat Christiana pietas. Hostium incursum legitimo bello depellere fas est, maleficiis, veneficiis, aliisve dæmoniacis artibus eos perdere fas non est. Itidem ab improbo debitore licet legibus vindicare nummos tuos, aut à sycophanta famam asserere, at idem dolo, vi, aliisve malis artibus non licet. Quanquam hîc quoque peccant qui fidunt humanis remediis magis quam Deo. Vult Deus ut quod nostra potest industria, vigilanter adhibeamus, sed hactenus, ut in ipso sit tota nostra fiducia: & si res cesserit ex sententia, nihil hîc tribuamus nobis, sed universam laudem Deo transscribamus. Servavit per Medicum, liberavit per arma, vindicavit per leges. Sic enim illi visum est, sed nihilominus absque his omnibus poterat opitulari: at citra illius auxilia nihil opis tulissent hæc omnia, quantumvis diligenter adhibita. Ita Dominus interdum permittit exsistere schismata & hæreses in Ecclesia sua, ut suorum & exerceat patientiam, & erudiat imperitiam. Quis enim nescit Ecclesiam per hæreses fuisse vehementer & corroboratam & illustratam? nec ideo non semper acerrime restitit hæreticis, non quidem armis, neque venenis, nec dolis, nec calumniis, sed armis spiritualibus, & hactenus semper vicit, non suis præsidiis, sed divino favore. Illa tamen interim quod sui muneris erat, gnaviter adhibuit, monens, obsecrans, arguens, revincens, jugulans gladio Spiritus, insanabiles demum à Christi corpore segregans. Nullum autem hujusmodi malis remedium præsentius quam si causas, quibus offensus Deus eas calamitates nobis immisit, amputemus, non his incorrectis, tantum ad confiscationes, carceres, gladios & ignes confugiamus. Irascitur Deus Pastoribus, quod gregem Domino carissimum, quem ter amare, ter pascere debuerant, negligunt, deglubunt, deserunt ac produnt, eoque nobis immittit lupos hæreticos. Prima sit cura Pastorum, ut officii sui meminerint, & in melius commutata vita, tum demum adversus lupos armentur. Offensus est Deus otio, luxu, superbia, libidine Sacerdotum, pro delitiis amplectantur studium sacrarum Litterarum, pro luxu sobrietatem, pro libidine castimoniam, pro superbia pœnitentiam, ac deinde Domini præsidium implorent adversus hæreseon & schismatum auctores. Hujus mundi Principes interdum offensi duritia populi, detrectantis pendere quod illis debetur, conniventes patiuntur illum ab hostibus infestari, quo vel sic docti resipiscant, & agnoscant quantum suo Principi debeant. Hi si protinus ad Regis auxilium confugiant, nihil egerint, nisi submoveant irarum causas. Quod dico de Sacerdotibus, idem de Monachis, de Clericis omnibus sentiendum arbitror. Quem ex his adhuc conspeximus his calamitatibus doctum ad frugem meliorem se recipere? Quis abjecit concubinam? quis luxum vertit in jejunium? quis opes, quibus hactenus equos, canes, amicas aluit, effudit in pauperum subsidia? quis strepitu, deliciisque valere jussis solatium omne in sacris Libris reposuit? Quis Monachorum abjecta hypocrisi veram pietatem amplexus est toto pectore? Et haud scio an populi mores sint etiam corruptiores. Quod si simul omnes agnoscentes peccata nostra, supplicesque confugeremus ad Do-

Domini misericordiam, non est surdus, mihi crede, nec inexorabilis. At si perseverantes in his, ob quæ Deum nobis iratum novimus, nec perseverantes modo, verum etiam pejora prioribus adjicientes, oleum addimus camino, frustra nostris freti consiliis pollicemur nobis malorum finem. Nunquam tam feliciter actum est cum Ecclesia, quin inter paucos bonos multos pertulerit malos. Quoties clamat *Paulus* in Pseudapostolos, in canes, in malos operarios, in falsos fratres, in ventris mancipia? Solent omnium rerum fervere principia. Erat tum temporis rarus ac pusillus Ecclesiæ grex, & tamen in hoc erant dissidia, factiones, contentiones; in hoc erat qui palam uxoris loco novercam haberet; in hoc *Demas* qui relicto Euangelio secutus est seculum; in hoc qui insincere prædicarent Euangelium, qui mentirentur, qui circumvenirent, qui fraudarent fratres, qui circumciderentur; in hoc quæ otiosæ circumibant domos alienas, garrulæ & curiosæ, oneratæ peccatis; in hoc erant viduæ quæ collecta ex Ecclesiæ cibo lascivia, deserto Christo, sese reflecterent ad Satanam; in hoc erant qui blandiloquiis seducerent corda simplicium; in hoc erant qui mentirentur sibi apparuisse Angelos: hæc aliaque multa tum fuisse liquet ex Epistolis Apostolicis. Tantum malorum jam tum lactens raraque tulit Ecclesia, & miramur si in eadem tam numerosa, tam late diffusa, sunt quæ bonis displiceant, & ob vitia quædam inspersa, censemus universam Ecclesiæ scenam invertendam? Optabile quidem est, omnes Ecclesiæ Præsules esse quam maxime sacra doctrina, studio pietatis, caritate, sinceritate morum ornatos. Pastores sunt ovium, sed & ipsi sunt oves, homines hominum curam gerunt. Nec tamen est quorumlibet horum vitia corrigere: denique ut boni sint, magna pars populo in est. Præbeant se laici dociles, non deerunt illis Doctores per Dei providentiam. Clament instanter ad summum Pastorem, ut ille placatus prospiciat suo gregi. Quamdiu trahitur per hujus seculi fluctus Ecclesiæ sagena, necdum ad littus pervenit, malis bona permixta feramus oportet, eaque semper fuit, semperque futura est rerum humanarum conditio, ut plus habeant aloes quam mellis. Quod si quis undiquaque tantum decerpat mala, nimirum illi nulla vitæ portio placebit, sed probabit *Sileni* sententiam, *Optimum esse non nasci, proximum quam ocyssime aboleri.* Quod si in æstimandis rebus, sinistrum duntaxat oculum intenderit occluso dextro, ea quoque quæ rectissima sunt, videbuntur pessima.

Porro cum Ecclesia, quemadmodum res cæteræ mortalium omnes, habeat rudimenta, progressum & summam, nunc subito illam ad primordia revocare, nihilo sit absurdius quam virum adultum ad cunas & infantiam velle retrahere. Multa secum defert tempus & rerum status, multa commutavit in melius. Olim clanculum in ædes privatas conveniebant pauci Christiani, nunc in Templum publicum & consecratum congregantur omnes. Utrum decentius? Nimirum hoc. Olim in cœnis sumebatur Eucharistia, in quibus, teste *Paulo*, alius esuriebat, alius ebrius erat, nunc à jejunis sumitur ad sacram mensam. Utrum religiosius? Olim in Ecclesia alius habebat hymnum, alius apocalypsim, alius psalmum, alius loquebatur Linguis, alius prophetabat, & interim garriebant mulierculæ, nunc certis hominibus distributa sunt officia, cæteri taciti compositique auscultant, aut orant. Utrum religiosius? Olim in nocturnis vigiliis cursitabatur ad sepulchra martyrum, à pueris, puellis, viris, monachis, uxoribus, sacris virginibus; atqui flagitia, quæ sub umbra pietatis admittebantur, persuaserunt ut hoc vigiliarum genus tolleretur. Noctu populus obambulabat cum crucibus * argenteis, canens hymnos, & interdum, dum diversæ professionis sibi occurrebant chori, hymni versi sunt in rixam, cruces † in arma. An non igitur & hoc recte sublatum? Olim corpus Domini dabatur in manum, ut domi cum vellent sumerent, qui accepissent: at cum exsisterent qui tractarent indigne, qui ad artes magicas abuterentur, mutata est in melius consuetudo. Olim populi suffragiis creabantur Episcopi, ejusdem libidine dejiciebantur, interdum lapidabantur. Res erat plena tumultus, interdum & cædis. Itaque res ipsa persuasit, ut penes paucos ac certos homines esset jus designandi Episcopos, aut etiam submovendi. Olim Episcopi apud populum loquentes, cogebantur scenicum quiddam exhibere, non aliter quam histriones, quorum actio nisi placeat populo non optimo judici, sibilis ejiciebantur è proscenio. Atque interdum audiebantur indecoræ acclamationes, incompositæ manuum jactationes, aliique turbulenti gestus, sibili, cachinni, si quid displicuisset, aliaque quæ vulgus è theatris ac circis secum ferebat in Ecclesiam Dei. Queritur hoc frequenter *Joannes Chrysostomus*, nonnunquam & *Hieronymus*. Nunc è suggesto dicentem taciti, multaque cum reverentia auscultant omnes. Utrum, quæso, Templo dignius? Olim totus populus canebat, & Sacerdoti respondebat, Amen. Ibi strepitus tonitruo non absimilis, & ridicula vocum confusio spectaculum exhibebat indignum cultu divino, nunc designati sunt qui canant decenter, cæteri psallunt in cordibus suis Domino. Recens Ecclesia nullam speciem Musices recipiebat, nec sine reclamatione recepta est, sed modulatæ recitationi similior quam cantui, primum apud Græcos, deinde apud Latinos, cujus specimen adhuc videre licet in Precatione Dominica, aut si quid aliud est ejus generis: nunc, ut est natura rerum humanarum, eo degeneravit usus, ut in multis Templis fere nihil audiatur præter immanem boatum, aut ineptum vocum garritum, qui citius invitet ad lasciviam quam ad pietatis affectum. At non ideo Musica omnino submovenda è Templis, sed quod prave irrepsit, arte corrigendum est. Seculis aliquot abominabile censebatur in Templis Christianorum videri pictam aut sculptam imaginem. Id juxta illorum temporum rationem suadebat pietas, partim ob Judæos, qui ex præcepto Dei detestabantur omnia simulachra, alioqui proclives ad idololatriam: partim ob eos qui ex Gentibus venerant ad Euangelium, in quibus probabile est aliquandiu resedisse veteris instituti reliquias. Nunc imaginum usus eo processit, ut non solum modum excesserit, verum etiam à decoro recesserit. Videmus in Templis, quæ parum decore pingerentur in porticibus aut popinis. Nihil tamen necesse est in totum submovere picturas, quæ plurimum habent & voluptatis, & ornamenti, & utilitatis, sed quod est vitii corrigendum erat. Olim Ecclesia nullas habebat Scholas publicas, duntaxat in re Theologica, solus Episcopus erat doctor omnium. Sed quanto rei Christianæ bono institutæ sunt Scholæ, præsertim apud nationes barbaras? Nunc quæstus & ambitio vitiavit hoc bonum quæstiunculis ad ostentationem magis quam ad pietatem facientibus. An ideo tollendæ Scholæ? Nequaquam, sed ad Christianam sobrietatem revocanda sunt studia. Atqui ex isto sodalitio exstiterunt, qui privatim ac publice docuerunt, disciplinas humanas nihil aliud esse, quam retia Dæmonum: tantumque profecerunt, ut perquam raros in isto grege conspicias, qui serio dent operam litteris, vel sacris, vel profanis: quæstui, voluptati studetur affatim. Olim liberum erat Monachorum genus, sed cum increscens turba se per Orbem spargeret, exordiis ab *Ægypto* profectis, multaque flagitia sub obtentu pietatis committerentur, jamque per hos metueretur totius Ecclesiæ confusio, necessario redacti sunt in vitæ genus adstrictius. Et huc certe conducunt vestium discrimina, quo vitentur facilius, si mali sint. Olim adversus hæreticos non pugnabatur, nisi gladio Spiritus: verùm posteaquam eo pervicacia studiorum efferbuisset, ut res ad cruentum Orbis tumultum spectare videretur, coacta est Cæsarum potestas, legibus & armis publico occurrere discrimini. Olim Ecclesiæ Præsides ale-

* Alia Editio, *candelabris.* † Eadem, *candelabra.*

alebantur his quæ sponte deferebat populus, nec aliis armabantur præsidiis quam doctrina, precibus & lachrymis: atqui apud nationes efferas ipsa persuasit necessitas, ut adversus populares incursus, opibus, ædificiis, & ministeriis munirentur. Quid multis? Si *Paulus* hodie viveret, non improbaret, opinor, præsentem Ecclesiæ statum, in hominum vitia clamaret. Et quibusdam nihil usquam placet nisi quod ipsi instituerunt, quanquam ne in his quidem constantes. Medendum itaque vitiis, sed citra tumultum, & illud obiter cavendum, ne morbo sint atrociora remedia. Quod si altera pars nihil omnino novari patitur, altera nihil patitur relinqui, quis erit contentionis finis? Si Præsules Ecclesiæ, si Principes profani, sepositis mundanis affectibus, nihil sibi proponant, nisi Domini gloriam, & Ecclesiæ spirituale commodum, malum absque magno tumultu poterit sedari. Hîc igitur erat ambiendus honestis rationibus & Monarcharum, & Præsulum favor, potius quam alienandi illorum animi. Superest instanter orare, ut hanc mentem *Christus* omnibus inspirare dignetur. Verùm hisce de rebus plura quam statueram. Quod superest, facerem quod antehac feci, hortarerque ut ad nos te reciperes, si sperarem me quicquam profecturum. Dominus adspiret animo tuo, quæ saluti tuæ conducunt. Ignosces libertati meæ, *Vulturi* carissime. Cum hæc quæ facis mecum reputo, multa in te desiderare cogor, in primis pristinum illum animi tui candorem, & in nos peculiarem etiam quandam benevolentiam, tum prudentiam non vulgarem, ad hæc mentem sobriam, denique totum illum *Vulturium*, quem olim cum multis bonis doctisque viris & novi, & amavi. Saltem hoc impetrem abs te, ut si minus in gratiam meam, certe tua ipsius causa, postremo negotii respectu, quod tu pium ac sanctum existimas, ego nondum omnino despero ad aliquod temperamentum posse reduci, temperes ab istiusmodi næniis. Est satis argumentorum, si libet vacatque ludere, ut citra noxam amici, jocis indulgeas. Sin prodesse cupis, multo alia tibi ineunda est ratio. Hæc puta tibi ab homine vere amico scripta esse. Dominus te servet. Apud *Friburgum Brisgoicum* 4. Novembris, Anno Domini 1529.

Erasmus Roterodamus Eleutherio suo *S. D.*

QVID *ais*, Eleutheri *lepidissime? Tot beneficiis me oneravit* Vulturius? *Amavit, fateor, idque fecit mutuum, in officiis quoque puto me cum illo paria facere. Sed fac me meritis inferiorem, quid est quod expostulas? Traducitur, inquis, indigne per ora hominum. Quo nomine, ut Euangelicus? Hoc ipsum ille tot libellis editis non passus est cuiquam obscurum esse. Ejus rei vel illud argumentum est, quod in scholiis, quibus ex tuo consilio contaminavit, pene dixeram concacavit Epistolam meam, pro* Vulturio *verum nomen expressit. Quin hoc ipsum, quod tu pro crimine objicis, amici non vulgaris officium est. An non amantis est ab errore revocare? Sed non errat, inquis. Utinam ita sit! verum hoc quoque officiosum est, admonere, ne male saltando fabulam, ex bona faciat malam. Quod quidem mihi videor satis comiter atque etiam amanter fecisse. Clam, inquies, admonendus erat. Id à me non semel est factum, sed quam hoc tulerit æquo animo, sat arguunt libelli, quos emisit non sine magna mei nominis invidia. Sed quis, obsecro, cacangelicus tibi narravit, eam ad* Vulturium *Epistolam primum à me clam missam* Simoni *Medico, ut* Agrippinæ *excuderetur prius quam accepisset is ad quem erat scripta? Siccine decet veritatis professores indulgere mendaciis? Imo primum missa est manu descripta ad* Vulturium, *admonitum fore ut forsitan typis excuderetur: post excusa est* Friburgi *multo antequam perveniret* Agrippinam, *quo me inscio perlata est per famulum meum: quod sane factum nolebam, vel eo, ne meus Typographus aliquid caperet*

A *detrimenti, si illic iterum excuderetur. Nihil igitur opus erat hîc tuo officio, ut exemplar ad* Vulturium *& universam sodalitatem mitteres, eumque tam horribili nuntio ad bellum exstimulares. Quod de* Bucero *dubitas, scito mihi hominem ne de facie quidem esse notum, tantum abest, ut inter nos ulla intercesserit familiaritas. Mihi tamen persuaseram in eo paulo plus esse civilitatis ac prudentiæ, quam præ se fert ille liber, multo melle condiens aconitum. Ita-ne vero visum est tibi bellum facinus, quod* Huttenus *in* Leonis *Bullam edidit Postillas, ut ad illius imitationem invitares* Vulturium? *Quin eadem opera ad omnium strategematum, quæ terra marique gessit* Huttenus, *æmulationem invitas?* B *Quid autem confectum est illis scurrilibus scholiis? An hinc melius habet Euangelium? Aliquanto deterius, opinor. Magistratus* Argentoratensis *Typographum conjecit in carcerem, satis declarans quantopere probaret* Vulturii *operam. Sed dulcis est vindicta. Etiam-ne dispendio vestra causa emta? O lenitatem Euangelicam! Ubi vero dictum est à me, vos velut aviculas cavea inclusas contineri? Nonne plurimi latitant metu, nonne plerique nusquam eunt, nisi publica fide Principum? Quis autem fuit ille nugator, qui dixit me vix audere* Friburgum *egredi? Mihi vero licet etiam* Basileam *redire si velim, &* Argentorati *habitare si libeat. Cur, inquis, non proficiscitur* Lovanium? *Cur non* Coloniam? C *Cur non* Lutetiam? *Quin addis, cur non* Toletum, Romam, *aut* Hierosolymam? *Ægre migravi* Friburgum, *tantum abest ut animi gratia debeam per omnes civitates obambulare. Quid mihi negotii est* Lutetiæ, *aut* Agrippinæ? *Sed finge mihi non esse tutum proficisci quolibet, unde hoc periculum, nisi quod in vos lenior fui quam illi volebant? Hoc scilicet decuit mihi à vobis hominibus æquissimis objici. Ego-ne tendo exstinctum Euangelium? Jam aures nobis istiusmodi vocibus occalluerunt: Euangelium, Euangelium, Euangelium. Sed quis Angelorum istuc tibi patefecit me hoc consilio in vos scribere, ut Sophistis me reconciliem? Quasi nesciam quid quod pacto scribendum sit, si con-* D *temta conscientia tantum hoc agerem ut cum illis redeam in gratiam! Nec me fugit quod ais quosdam Sophistas vociferari, me hujus auctorem tragœdiæ. Sed iidem ante ad ravim usque clamarant, mihi cum* Luthero *convenire. Id cum jam nemo crederet, repererunt aliud clamandi argumentum. Vos autem cum sciatis utrumque pariter esse falsum, tamen gaudetis quocunque modo negotium exhiberi* Erasmo. *O sancta pectora!* Pius Albertus Carpensis, *dum excussus propriis aliena negotia curat, edito Libro conatus est hoc quod isti grunniunt persuadere: Cui nos respondimus, sed ille conductis pluribus operis, redintegravit pugnam: Opus ingens jam opinor ad calcem properat in officina* Badiana. *Valetu-* E *dinarius avocarat animum à scribendo, sed in gratiam* Francisci *sodalium edidit, ac nondum absoluto Libro decessit. Hoc nimirum est, juxta proverbium,* infixo aculeo fugere. *Spero tamen animam illius inter Seraphicas mentes ludere. Nam corpus triduo ante mortem* Franciscano *cultu decoratum est, ac mortuum eodem ornatu* Franciscanorum *humeris per medium urbem religiosa pompa deportatum in Monasterium, nec quicquam omnino ceremoniarum prætermissum est quæ solent* γνησίοις Francisci τέκνοις *impendi. Quid audio? Blandior* Luthero *illa ad* Vulturium *Epistola, quod sperem illum causa casurum? Quod hoc enthymematis genus est obsecro? Blandimur his, quos speramus casu-* F *ros? Sed cum vobis hæc causa communis sit, excepta Eucharistia, qui fit ut in vos scribens, ut dicitis, illi blandiar?* Adeo, *inquis*, offendit Sophistas in opera *Augustini* præfatio, ut nunquam sit illis propitiis usurus. *Equidem mihi videor in ea præfatione sic temperasse stylum, ut nemo merito possit offendi. Verum an continuo vos triumphatis, si Sophistas non placat* Erasmus? *Jam si quid illic ullos offendit, suspicor illud esse, quod ajo, beatum* Augustinum *solo gladio verbi divini pugnasse cum hæreticis. Id cum*

pro

A *pro vobis faciat, tamen gaudetis mihi male vertere. Mira vero caritas! Quam porro candide interpretaris nomen* Vulturii, *quasi illi intendam avaritiæ crimen: sciebam in illum citius hæsuram profusionis notam quam avaritiæ. Sed si nesciebas* Vulturium *esse jactum talorum, saltem scire poteras me allusisse ad verum illius nomen juxta Linguam Germanicam. Ideo feci, ut apud pauciores traduceretur. Sic illum appellavi* Vulturium, *quemadmodum nunc te voco* Eleutherium, *tibique permitto, ut quemadmodum ille pro* Vulturio *suum nomen innotescere maluit, ita pro* Eleutherio *dicaris qui es. Postremo comminaris etiam* Vulturio, *ut si vere cupiat esse Christi discipulus, hanc maculam eluere festinet. Ita-ne germani Christi discipuli sunt, qui* B *statim parant vindictam? An illud effectum est illis præclaris scholiis, ut omnes magnifice sentiant de* Vulturio? *Quæ nisi ex tuo consilio edidisset, auditurus erat quod ego. Quid tandem? pecuniæ inexplebilis? Profer mihi vel unum, unde aliquid non dicam extorserim, sed petierim; Et ego tibi multos proferam, à quibus ultro delata non accepi, multos quibus fortunulas meas quantulascunque impartivi. A* Joanne Frobenio *nonnihil accepi, imo non accepi, sed ille obtrusit, ut promeritio, sed vix trientem accepi eorum quæ detulit: Et vobis* Erasmus *est pecuniis inexplebilis? Ab hoc vitio puto me puriorem etiam quam sit* Vulturius. *Multis vitiis inferior sum, fateor, sed avaritiæ nunquam fuit in me* C *manuum injectio. Hujusmodi Epistolis Euangelici sese vicissim animant ad pietatem, in quibus vanitatis est plurimum, nulla mica sinceri pectoris. Ego cum multis pristinam amicitiam colo, à quorum tamen dogmatibus dissideo. Vos ex amicis tam acres inimici statim reddimini, si quis à vobis dissentiat! Et ista tam pia, tam ad rem Euangelicam facientia, erant tibi scribenda scilicet, etiam contemtis Medicorum præscriptis. Opto tibi utriusque hominis sanitatem.* Friburgi 6. *die Martii, Anno* 1530.

Erasmus Roterodamus Grunnio suo *S. D.*

QVID *ais sapientissime* Grunni? *Strinxit* Erasmus *calamum in omnes Euangelicæ pietatis professores? In universos igitur Christianos. Quanquam nec in vos strinxi, sed amanter admonui ne quorundam inconsulta temeritate hoc eveniat civitatibus, quod evenit Agricolis. Verùm multi sunt in vestra sodalitate, tam sinistris animis ut fallendi sint, si quis eis velit benefacere. Si tam essem cupidus ulciscendi, quam vos esse video, sentiretis quid possim. Sed quod hactenus egi non desinam agere, ut si fieri possit ad arma non veniatur, sed utriusque partis obsequio, quod quidem liceat incolumi pietate, suæ tranquillitati restituatur Ecclesia. Non efferantur Principum animi, quibus persuasum est vos esse plusquam hæreticos, cum audiunt, nolite occidere innocentes, nolite obsistere Euangelio?* Sed nihil, *inquis*, deterruit *Mosen Pharao* magis ac magis sæviens in populum Dei, quo minus loqueretur quæ præceperat Deus. *Ignosce, mihi* Grunni *carissime, hactenus non credidi* Vulturium *fabulari cum Deo. Quod si* Mosi *conferendus est, edat miracula, & has calamitates, bella, penuriam, pestilentiam suis precibus à nobis depellat. Non vos pudet istius magniloquentiæ? Quid? Optant fratres, ut mihi* Vulturius *resistat in faciem? An hoc est resistere, scurrari scholiis? Ita demum feliciter resistet, si suos sodales revocet ad ejusmodi mores, ut nihil eorum quæ illic deploro competat in quenquam illorum.* Nihil, *inquis*, moliendum sine Dei consilio. *Ita-ne scholia illa divino afflatu prodita sunt? Jam an ideo sitio pecuniam, quod homo senex quassaque valetudinis habeam quo corpusculi necessitatibus succurram? Nec interim vel ætas vel valetudo à me impetrat, ut vivam in otio, sed laboro manibus, ne cui sim gravis, & habeam unde largiar aliquid necessitatem patienti, secus quam multi faciunt ex vestro sodalitio. Sed desino ad tuas nænias respondere. Opto vobis mentem aliquanto saniorem, aut certe Euangelio digniorem.* Friburgo 5. *Martii, Anno* 1531.

F I N I S.

DESIDERII ERASMI RESPONSIO

AD EPISTOLAM APOLOGETICAM, INCERTO AVCTORE PRODITAM, NISI QVOD TITVLVS, FORTE FICTVS, HABEBAT,

PER MINISTROS VERBI, ECCLESIAE ARGENTORATENSIS.

Des. Erasmus Rot. Dilectis in Christo fratribus Germaniæ Inferioris, & Frisiæ Orientalis, S. D.

PRODIIT hîc Liber quidam scriptus ad Inferioris *Germaniæ* fratres, *Frisiæque* Orientalis, qui suspicionem multis præbet in istis Regionibus esse permultos, qui novis hisce sectis addicti sint, quæ se nunc Euangelii titulo venditant. Is utcunque ad vos scriptus, revera adversum me scriptus est. Gravius tamen doluit mihi patriæ nostræ calamitas, quam mea privata injuria. Quare cum primis vos obtestor per salutem animarum vestrarum, ne qua res vos dimoveat ab Ecclesiæ Catholicæ consortio, nec circumferamini omni vento doctrinæ, neque cito transferamini ab Euangelio quod à Christi sponsa traditum, hactenus servastis: nec facile moveant animos vestros Epistolæ aut Libelli, multum mansuetudinis ac pietatis præ se E ferentes, sed dijudicate Spiritus an ex Deo sint. Solet enim Satanas se transfigurare in Angelum lucis, quo magis imponat simplicibus & incautis. Consistite firmi in lapide Christo, continete vos in arca, ne pereatis diluvio: manete in navicula Christi, ne vos fluctus absorbeant: perseverate in ovili Ecclesiæ, ne fiatis præda lupis ac Satanæ, qui nunquam non obambulat venans quem devoret. Saltem exspectate religiosissimi Cæsaris ac Principum, reliquique consilii decretum. Per hos enim, ut spero, Dominus dignabitur hasce rerum undas componere, qui solus imperat mari & consilescit, tantum nos aliquantisper, ut ap- F paret, dormientem vellicemus piis operibus, excitemus claris & indefessis precibus. Ex una secta complures in dies nascuntur. Certe prius finite ut inter illos conveniat, quam vosmetipsos huic aut illi addicatis. De singulis inquirere sobria diligentia non datur vitio, periculosa est addictio, quæ simul atque semel animum occupavit, adimit judicii sinceritatem, fitque ut

ut quæque res non ideo nobis pia videatur, quod est suapte natura pia, Scripturis & rationi consentanea, sed pium esse videatur quodcunque dogma secta produxerit. In his rebus si libet estote præcipites, quæ posterioribus consiliis, ac melioribus corrigi possunt. In hoc negotio, quo periclitatur salus animarum vestrarum, si fortes esse non potestis, sitis saltem cunctabundi. Blanda dictu sunt ista: Nullus obligatur ad confitendum Sacerdoti, Pontificum præscriptiones de jejuniis ac delectu ciborum rejiciendæ sunt, Non est cur quisquam sese maceret operibus satisfactoriis, *Christus* dependit abunde pro nobis, nec ad salutem refert bona an mala sint opera nostra, tantum crede illum pro te redimendo mortuum, & salvus eris, qualiacunque fuerint opera tua: In Eucharistia non est nisi panis & vinum, Pontificum & Episcoporum sanctiones non obligant quenquam, Vota ut suscipienda non sunt, ita rescindenda sunt quæ susceperis, Jus contrahendi matrimonii nullius auctoritate potest cuiquam interdici. Hæc aliaque similia prima specie blandiuntur auribus, sed etiam atque etiam videndum est, ne poculum melle prælitum habeat aconitum dissimulatum. Estote simplices sicut columbæ, ne quem lædatis aut circumveniatis, sed iidem estote sapientes sicut serpentes, ne vos Satanas mille instructus artibus circumveniat, corrumpatque sensus vestros à sinceritate quæ est in Christo Jesu.

Verùm cohortationi dabitur alius locus, interim paucis attingam ea quæ isti sparserunt Libris editis apud vos, non perinde ob id, ut vobis me purgem: tales Libelli apud cordatos nihil me gravant: sed quod existimem vos cautiores futuros lecta Apologia nostra, quam quanto potero compendio vobis absolvam. Admonueram amicum quendam, ex animo dolens quod sese sectis involvisset, tamen interim adeo non mutans meam in illum benevolentiam, ut, quod nunc inter amicissimos rarum est, pecunia quoque mea paratus fuerim opitulari & exsuli, & egeno. Hac occasione nonnihil etiam de sectis horum temporum admonens, cum ipso nihil aliud expostulans, nisi quod meo nomine suis Libellis characteribus prægrandibus præfixo, non parum mihi moveret invidiæ, adeo ut amici, pro me solliciti, me putarint admonendum. Primum contemsi, ubi rursus idem factum est, per litteras expostulavi, & his editis apud omnes volui purgatus esse. Ea res graviter offendit quosdam *Argentorati*, non dubium quin instinctu illius quicum expostularam: nam antea nullus erat Ecclesiastes præsertim *Argentorati*, qui me verbo adspergeret, nec cuiquam ut id faceret causam, ni fallor, dedi, nisi forte contumeliam atrocem interpretantur, si quis nolit ab Ecclesia Catholica recedere, & ipsorum Euangelio dare nomen. Epistolam appellant apologeticam, quasi ipsi proprie à me sint impetiti: nec cujusquam nomen habet titulus, tantum est, *per Ministros verbi, Ecclesiæ Argentoratensis*. Atqui cum prærer duos Ecclesiastas neminem norim *Argentorati*, quî mihi venisset in mentem omnes perstringere? Non est mei moris quenquam lacessere, nedum ignotos, multo minus in ullam Rempublicam petulanter invehi, præsertim *Argentinensem*, cui ut multis nominibus debeo, ita præ cæteris faveo. Hoc certe laudis illi debetur, quod non alibi res gesta vel moderatius, vel minore tumultu. Similiter Epistola venit ad me Ministrorum verbi nomine scripta, cum existimem totius negotii duos tantum architectos esse. Lecto titulo seposui Libellum, hoc animo ut nunquam legerem, erat enim immodica loquacitas, fumi plurimi, convitia non pauca, post ubi contigit otium, cœpi carptim inspicere, tandem & devoravi. Utinam in animis omnium esset millesima pars ejus sanctimoniæ, quam Libellus multis locis præ se fert! Non potuerunt sese melius depingere, quam in eo Libro expresserunt, adeo miris fucis hoc agunt, ut in me concitent omnes Euangelicas Ecclesias, (sic enim vocari malunt quam hæreticas) ac Principes qui videntur

A huic negotio nonnihil favere, tum populum Euangelicum universum. Quid porro mirum, cum isti novum prodiderint dogma, fas esse fucis ac technis uti; quod legibus etiam Cæsareis permissum est, modo citra fraudem cujusquam? quasi vero si quid profanæ leges permittunt in re profana, idem liceat in negotio Euangelico, aut quasi dum primogenitum Regis Gallorum dicato Libro vocant in suspicionem veluti qui non abhorreat ab istorum instituto, in nullius fraudem cedat fucus: dumque fingunt Opus à Gallo scriptum, non onerent Gallorum gentem invidia. Quin & hoc artis est Euangelicæ, quod omnium Ecclesiarum nomine prodiderunt Librum, ne quis certus sit, in quem B stringam telum, & si quid liberius respondero, chorum universum in me provocem. Ejusdem artis est quod toto Libro, quicquid in genere dictum est, proprie detorquent ad Ecclesiam *Argentinensem*. Atqui si sermonem generalem voluissent refellere, non ita loquendum erat: nos hîc non facimus, sed hoc quod objicis nusquam fit in ulla Ecclesia nostræ professionis. Rursus cum ego in Epistola tester expresse, me non loqui de omnibus Euangelicis, sed tantum de mihi notis, illi interpretantur me, utcunque testor, universum tamen Euangelicum populum impetere. Et si quid in mores quorundam dictum est, illi nobis narrant quid ipsi doceant, ut frequenter illud proverbium C mihi veniat in mentem, ἀμας ἀπῄτουν, &c. Si quid nacti sunt in scriptis meis, quod pro ipsis videtur facere, id cum laude mea citant, simplici scilicet animo, cum alicubi habeant hæc verba, *Si quid* Erasmus *actus Spiritu Christi, vel nesciens pro nobis scripserit*, &c. Quis non agnoscit morsum Euangelicum. Imo non omnes sectarum professores taxavi, sed tantum addictos, qui non judicio, sed studio mordicus tenent quicquid ipsis traditum fuerit. Vix interim temperabam à risu, quoties sese Christo & Apostolis martyribusque comparant, quod faciunt subinde. Hoc sibi sumunt pro confesso, quod docent Christum pure, quod Orbi sincere tradunt Euangelicam veritatem. Ubique D prædicant Litteras sacras, quasi apud nos nec *Christus* sit, nec Euangelium, nec sacræ Litteræ. Ipsi cum & à summo Pontifice, & à Cæsare, & à Theologorum Scholis, denique maximæ totius Orbis partis consensu damnati sint hæreseos, liceat enim manifesta loqui, saltem nobis æquum jus concederent, ut hac in causa pares simus. Ipsi *Arianos* habeant pro hæreticis. Quo freti, nisi judicio Præsulum & Orbis consensu? At *Ariani* pernegabant sese hæreticos, sed asseverabant Scripturam à cæteris perperam intelligi. Miris modis urgent ne hæretici trucidentur, cum ipsi Anabaptistas plectant capite, qui multo paucioribus articulis damnati sunt, & in suo sodalitio plurimos habere E dicuntur, qui à perditissima vita ad emendatissimam se converterint, utcunque delirant in opinionibus, nec ullas Ecclesias aut urbes occuparunt, nec se fœderibus communierunt adversus vim Principum, nec quenquam sua ditione aut facultatibus ejecerunt. Denique nituntur & illi Scripturarum testimoniis, aliquanto evidentioribus quam hi qui dicunt, *hoc est, corpus meum*, id est, *hic panis est signum corporis mei*. Atque inter istos quidam tam procaciter rem gerunt, ut Principum animos ad clementiam propensos cogant ad sævitiam. In vitam Pontificum, Cardinalium, Episcoporum, Sacerdotum ac Monachorum mire diserti sunt, de quibus ita loquuntur, quasi inter eos nullus sit non sceleratissimæ ac F deploratissimæ vitæ, cum arbitrer inter illos esse longe plures, qui Christo in sinceritate spiritus serviunt, quam inter istos. Mendacium mihi subinde fortiter impingunt, cum totus hic sanctissimus illorum Liber mendaciis scateat & hypocrisi. Mirificis præstigiis exaggerant quam sobrie, quam caste, quam innocenter vivatur sub Euangelio, quæ majore fide alieno ore prædicarentur. Quid *Argentorati* fiat nescio, alicubi scio nusquam fuisse majorem luxum, plus adulteriorum quam inter Euangelicos, sic enim appellari gaudent.

Hoc

Hoc nec ipsi negant Euangelici, utinam omnes ad bonam frugem sese recipiant, ut hîc habear vanus! Nonne *Lutherus* coactus est visitatores mittere, qui populum in omnem licentiam ruentem cohiberent? Nonne idem dixit se malle pristinum Papæ ac Monachorum regnum, quam hoc hominum genus, sub Euangelii prætextu in *Sogdianorum* vitam sese proripientium? Nonne idem suis ad me litteris deploravit *Melanchthon*? Nonne idem in colloquio fassus est *Oecolampadius*? Quin & ipsi non semel in hoc Libro deplorant plurimos esse perditissime viventes sub Euangelii titulo, sed illos, inquiunt, exsecramur, non agnoscimus. Atqui cum ego non in alios stringam calamum, quam quos ipsi quoque damnant, nulla est inter nos controversia, quemadmodum neque nos tuemur impiorum Episcoporum aut improborum Monachorum scelera. Hoc interest, quod illi citra exceptionem damnant nos omnes, ego testor me non loqui de mihi ignotis. Proinde quid frontis habet, quod quæ non dicuntur nisi in improbos, sic interpretantur, quasi in ipsos proprie dicta sint, qui volunt haberi probatissimi? Sed improbo, ut ajunt, ipsorum dogmata, imo profiteor me illic non agere judicem causæ, cum habeant judicem Cæsarem, tantum hoc queror, quod nihil illis placet in hoc Ecclesiæ statu, quodque cum tam multa submoveant, nihil succedat melius. Et utramque partem admoneo, qua ratione possit Ecclesia pristinæ tranquillitati restitui, pene severior in meos quam in illos. Monere quid oporteat fugere, magis est illorum sectam juvare quam traducere. Amicus utramque partem admoneo, si qua possint in unum coalescere. Quod isti veluti plusquam hostiliter factum interpretantur, poterat & ab amico fieri officiose. Quanquam hoc obscurum esse non potest, mihi non omnia probari quæ isti faciunt: quæ si probassem, non tanto meo tum periculo tum dispendio, reliquissem civitatem cui tot annis assueveram, sed jam pridem ipsorum sodalitio totus adhærerem. Etiam cum agerem illic tum dictis tum scriptis haud obscure præ me tuli, me dissentire ab istorum dogmatibus. Verùm hîc homines religiosi scilicet nolunt judicare de mea conscientia, sed hoc Deo soli καρδιογνώςῃ relinquunt: sed interim insinuant esse quod metuam aut sperem, quasi vero in sinu cum ipsis sentiam, sed metus ac spes à profitendo deterreat. Plane me spes ac metus deterrent ab illorum sodalitio: metuo gehennam si reclamante conscientia profitear quod reor impium esse: spero Dominum meis peccatis citius propitium futurum, quod ab ipsius sponsa non defecerim, utcunque lacessitus. Gratulentur illi sibi quantum velint, ego non alio nomine mihi magis gratulor, quam quod nulli sectæ nec assensus sim, nec nomen dederim, nec videor mihi daturus unquam favente Christo. Quin omnibus perlubens persuaserim, ne se cuiquam addicant sectæ, quam non agnoscit Ecclesia Catholica. Sunt qui cum judicio legunt istorum Libros, at ego multos novi qui simul atque sese addixerant, prorsus exsuerint hominem. Fingunt me miro odio flagrare in Euangelicos: Id si verum fuisset aliter strinxissem in illos calamum. Sed primum religione quadam abstinui, cujus rei nunc me pœnitet: deinde *Gamalielem* quendam egi, & adhuc propemodum ago. Postremo cum viderem multos Ecclesiæ proceres ad omnia monita obsurduisse, suspicabar hos immissos à Deo, ut eorum improbitas excitaret nos à lethargo, ac malum nodum malus cuneus protruderet. Adeoque non sævii in illos, ut magnates quidam ac docti me clamitent in hoc rerum conflictu desertorem egisse, meumque calamum Ecclesiæ periclitanti defuisse, nonnulli etiam in suspicionem vocarint quasi dissimulanter istorum institutum faverem. Me quidem nihil movet verborum religio, folia sunt ista, at *ex fructibus*, inquit Dominus, *cognoscetis eos*. Ejusmodi fumis nihil commoveor, vim spiritus requiro, quam in istorum scriptis non sentio, cum hac in re existimem mihi quoque nonnihil esse nasi. Sed tamen hujusmodi verborum præstigiis periclitantur incauti. Fuit hoc semper proprium hæreticis simulatæ Religionis specie simplicibus imponere. *Maximus Arianus* pene sanctius ac religiosius loquitur quam *Augustinus*. *Manichæi* non solum dictis, sed prodigiosa vitæ severitate pietatem simulabant. Si quos agit Spiritus Sanctus, non solum in actionibus, sed etiam in oculis, ipsaque quod ajunt, fronte relucet. At hunc arrogant isti sibi magna confidentia. Quod si *Zwinglius* & *Bucerus* sunt afflati Spiritu, quid prohibet & in nostris esse simili donatos charismate? *Erasmus* ex se nihil est nisi homo, nec potest capere quæ sunt Spiritus. Quasi vero isti sint Dii. At ego homo sequor illos quibus non defuisse Christi Spiritum, credimus aliquanto probabilius, quam si credamus *Bucerum* aut alium huic similem ex afflatu sacri Spiritus scribere aut facere omnia.

Sed ut verbosissimam istius, quisquis est, querimoniam in pauca conferam, prætermitto prolixam rixam qua cum *Plinio* & *Tacito* delitigat, ea quæ propius ad rem pertinent delibabo. Cum, ut dixi, non loquar nisi de mihi notis & compertis, nec his omnibus, nec ullum crimen cuiquam objiciam nisi in genere, tamen ajunt, me omnia ferme in eos effudisse, quæ sævissimi quique hostes hactenus voce scriptisque sparserunt. Quisquis meam legit Epistolam, an non protinus videbit hoc esse manifestum mendacium? Ne ea quidem effutivi, quæ vulgo notissima feruntur, atque adeo diligenter cavi, ne quid excideret quod *Vulturii* etiam famæ posset officere. Quæ vulgo in istos jactentur nihil moror, nec ad me pertinent. At sunt non pauci, qui libris editis hæreticos, schismaticos, hostes Ecclesiæ, blasphemos subinde vocent. Quid tale legitur in libris meis? Verùm ipsi, quo mihi moverent invidiam, ex Epistolis meis sublegerunt quædam verbula, ex quorum singulis excitant miras tragœdias, nusquam non ex musca facientes Elephantum, aut si quid Elephanto grandius. At si ea verbula tantam habent vim ut universos Principes in ipsorum exitium concitent, quanto melius latebant in turba Epistolarum? Et si tantopere periclitatur, quod mihi non placeat, populus Euangelicus, ante complures annos hoc ingenue professus sum editis libris. Quæ musca fuit illis per me infestior? Hîc si commemorem quid alii narrent, quid scripserint de Ecclesiastis, tum demum fieret evidentior istius vanitas. In Epistola ad *Vulturium* neminem taxo nominatim, nec alios noto quam quos ipsi quoque detestentur, præter unum atque alterum. Nec horum tamen arcana profero, sed ea tantum attingo, quæ ipsi scriptis editis voluerunt esse nota mundo. Quod si se voluissent purgare de criminibus, sunt alii quibus oportuerit respondere potius quam mihi. Quorsum igitur attinent illa vanissima toties repetita, quod luculenta mendacia, quod atrocissima crimina in innocuos Christi confessores effuderit *Erasmus*? Dicit alicubi, *ne nobis parcas*, Erasme, *effunde in nos quicquid habes*. Nunquam me hoc provocabunt, ut tam abjecte calumniatorem agam, & ad tantam descendam illiberalitatem. Hanc provinciam aliis si libet delegent. Tot scripsimus Apologias, adversus quem unquam quantumvis petulantem criminibus egimus? Ab hac civilitate nullius me depellet improbitas. Quin & illud non minus vanum quam seditiosum, quod scribit me per totam ad ter venerandum *Vulturium* Epistolam queri, quod spernant constitutiones Pontificum & Episcoporum, quod oppedant Scholasticorum dogmatibus, quod imagines ejecerint, quod Missam abrogarint, aliaque permulta, cum ipsa Epistola declaret me tantum queri, quod cum ista novarint, nihil succedat melius: & si maxime damnarem quod isti faciunt, quid aliud facerem, quam quod jampridem fecit Ecclesia Catholica? Certe in totum sublata ista nunquam probavi, nec probaturus sum, correcta cuperem permulta. Hîc vero nobis recensent longum Ecclesiarum catalogum, quas omnes hæc mea damnet Epistola. Enumerent sexcentas Ecclesias, una Catholica plus apud me ponderis habet: nec hoc cupio dissimulatum, nec istas Ecclesias si tales sunt, quales isti

partim vidimus, partim audimus, non probare, nec istam invidiam magnopere formidamus. Illud tribuit insigni cuidam improbitati, quod scripserim istos veritatem Euangelicam plus mille annis sepultam in lucem revocare, &c. Negant unquam tale aliquid ab ipsis auditum. A quibus? Ab *Argentinensibus* Ecclesiastis? In illos proprie non scripsi, sed in genere in totam cohortem. Legant quæ jactat *Lutherus* de suo Euangelio, videant quomodo tractarit probatissimos Ecclesiæ Doctores, ac tum me vanitatis arguant. Quid *Argentorati* loquantur nescio, quanquam cum doceant summam impietatem, & idololatriam esse adorare Eucharistiam, quod factum est ante ætatem *Augustini* & *Cypriani*, &, ut est credendum, ab ipsis traditum Apostolis, nonne damnant totam Ecclesiam? Confugiant ipsi ad illam nulli cognitam Ecclesiam, sub cujus titulo cuique liceret quod libet. Si quid tribuendum externis quoque judiciis, mihi tot Patrum, tot Conciliorum, & Orbis Christiani consensus pro oraculo est, maxime cum & Scripturæ stent à nobis. Revocant (ut ajunt) veteris Ecclesiæ ritus, revocent potius veteris Ecclesiæ sanctimoniam. Ritus ἀδιάφορα sunt, nec pios faciunt, nec impios, & ante annos mille quingentos scripsit *Petrus*: *Obedite præpositis vestris, non solum commodis verum etiam difficilibus.* Ista externa pro temporum ratione mutari possunt. Et *Paulus* post Christum multa instituit in Ecclesiis pro illius ætatis ratione. Ex sese non magni refert linea veste quis ministret altari, an lanea, sed magni refert, an in altari credas adesse Christum, an panem ac vinum tantum. Quod si nemini licet instituere quicquam præter id quod Scripturis continetur, cur *Joannes* Baptista suis discipulis præscripsit certas preces, certaque jejunia? Cur *Jacobus Hierosolymorum* Episcopus decrevit de suffocato, sanguine & immolato simulachris, quod nulla Scriptura Gentibus præscripserat? Cur post hoc decretum *Paulus* ausus est dicere: *Omnia munda mundis*, Et, *Omne quod in macello venit, comedite.* Cur nostri majores ausi sunt pro temporis qualitate diversum statuere? nisi forte nobis fas non est vesci gallina suffocata, aut fartis ex sanguine? Postremo si nihil aliud proponunt, quam quod fuit ab Apostolis constitutum, cur ipsis auctoribus viri ac mulieres promiscue canunt in Ecclesia? cum *Paulus* sanxerit, ne qua mulier loqueretur in Ecclesia. Ad hæc cujus Apostoli institutum est, ut Psalmi cantarentur redacti in rythmos in fine concinentes, mutatis etiam, quod est necesse, multis verbis? Proponunt nobis summam fidei suæ, multa repetentes de tribus Personis, ejusdem essentiæ, de Patre, qui per Filium suum redemit genus mortalium, de Sancto Spiritu, qui operatus est per sanctos Apostolos, deque similibus, quasi nos damnemus totam ipsorum doctrinam, aut quasi *Ariani* non habuerint plura cum Catholicis communia, quam isti nobiscum. Sed interim sibi constanter sumunt afflatum Spiritus Christi, cæteros dissentientes tradunt Satanæ. Improbata vero dogmata sua tectioribus verbis admiscent, veluti non esse nisi duo Sacramenta, Baptismum infantulis non salutis sed honoris causa dari, qui tamen non profit nisi prædestinatis, imo nulli sit necessarius: in Eucharistia non esse verum corpus & sanguinem Domini, itaque à Christo dictum, *hoc est corpus meum*, ut ab *Ezechiele* dictum, *hæc est Hierusalem*, mirum audis argumentum & inevitabile telum! Frequenter hoc inculcant, mire gloriantes se hujus novi dogmatis auctores, à solo Christo petendam salutem, quasi nos petamus à Divis, aut ab Imaginibus, aut à Sacrificis salutem. Atqui cum peccator sibi ipsi displicens, nondum tamen valens à vitiis recedere, ambit piorum hominum preces, ut per illos impetret bonam mentem, num ab alio petit salutem, quam à Christo? Non ab alio, sed per alium. Idem dici potest de Divis. Jam cum reddunt rationem, quare missas, preces horarias, & cantum, aliaque sustulerint, ita loquuntur, quasi nullus hæc pie tractaverit usquam tractetve, quasi ob quorundam vitia res per se salutares debeant funditus

A tolli potius quam repurgari. Si protinus tollendum quo plures abutuntur, istorum Euangelium esset tollendum, sub cujus umbra tam multi perditissime vivunt, id quod nec ipsi negant: Tollenda potestas Principum ac Magistratuum, quod innumeri sua potestate ad quæstum, rapinas ac tyrannidem abutuntur. Denique quid erit tandem reliquum in rebus humanis? Sed Magistratibus plurimum tribuunt, quibus à Deo datus est gladius ad vindictam malorum, laudem vero bonorum. Atqui gladium habent & qui damnant ac puniunt ista profitentes, quæ docent, ut schismaticos & hæreticos. Cur his non obtemperant? cur non obediunt summæ potestati Cæsaris ac Regum? Sed oportet, inquiunt, B magis obedire Deo, quam hominibus. Atqui profanus Magistratus non judicat nisi de his quæ palam legibus vetantur, de fide Catholica sunt alii judices. Horum judicium sequutus Cæsar, plectit illos si nolint resipiscere. At istorum Magistratus unde docti sunt? Ab ipsis reis, non enim dicam hæreticis. Et Pontificum & Episcoporum potestas à Deo est, cur hanc non agnoscunt? Non habent, inquiunt, nisi gladium verbi. Sed hoc gladio jugulati sunt isti ac traditi Satanæ. Immerito, inquiunt. Quo argumento? Quia contra divinas Scripturas fulmina vibrant in innoxios. Sed harum interpretationem sibi proprie sumunt, cum interim inter se de re tanta dissentiant. Ita denique fiet, ut nulla C Scriptura valeat, nisi juxta sensum ipsorum, nulli Magistratui sit obediendum, nisi qui ipsis consentiat. Non est, inquiunt, Magistratui parendum, nisi juxta Scripturæ divinæ regulas utatur potestate. Scripturas autem interpretari, nostrum est, non aliorum. Agnoscunt publicam potestatem in omnibus, quæ non adigunt ad impietatem. At quæ tandem impietas est certis diebus à cœna temperare, iis qui hoc citra corporis incommodum, imo cum animi & corporis commodo facere possunt? Quæ impietas est canere laudes Deo in Templis? aut dicere preces horarias? Dicuntur, inquiunt, ad quæstum, dicuntur lingua tantum. At non ab omnibus, imo permulti psallunt lingua simul & affectu. D Cæteri sedulo monentur, ut qui psallunt spiritu, psallant & mente, monentur ut præcipue spectent utilitatem proximi potius quam quæstum. Quanquam & hic dignus est operarius mercede sua. Qui altari servit, quocunque modo, par est ut de altari vivat. Verum Sacerdotes, inquiunt, non vivunt de altari, sed luxuriantur Ecclesiæ stipendiis. Luxus igitur amputetur, non Sacerdotium. Perlubenter autem rogaverim istos, an in Templis ipsorum omnes canant mente. Longe aliter narrant, qui versantur in illorum cœtu, non Catholici, sed illius professionis homines, qui confirmant jamdudum plerisque à viris fastidiri cantiunculas, quod à me ceu malitiose dictum quiritantur in hospitam civi- E tatem. Quid hoc ad dignitatem civitatis, si qui refrixerunt ad pietatem? Hoc incommodum illi cum omnibus civitatibus est commune. Nimium felix illa futura sit, si nihil haberet, quod mutatum cuperet. Dicent, uti solent, hoc luculentum mendacium à perditissimis nebulonibus ad me delatum. Miram Euangelicam modestiam! perditissimos nebulones appellat, ignarus in quos hoc dictum jaciatur. At si eos nominem, qui mihi quædam retulerunt, puderet nimirum, si quid frontis habet, tales appellare perditissimos nebulones. Nunc hoc, ut alia pleraque, mihi retulerunt, qui sectæ isti dedere nomen. Si populus Euangelicus fovet per- F ditissimos nebulones, cur mihi indignantur, cum in quibusdam desidero mores Euangelio digniores? Iidem referebant multos sic adesse concioni, ut satis præ se ferant, nihil affici iis quæ dicuntur, sed tantum adesse, ne videantur deesse sectæ suæ. Quod si Ecclesiastæ tanta sævitia clamitarent in vitia suorum, quam clamitant in vitia Sacerdotum, demirabor, si tres habituri sint auditores. Sed *Argentorati* canunt omnes, & quidem frequentes. Utinam illorum cantiones Deum ita deliniant, ut eum nobis ex irato reddant propitium! Sed cur hoc memorant, cum ego de *Argentoratensibus* non

non fim locutus? Quod vero scribunt hos esse mores Ecclesiarum ipsorum, ut sobrietatem amplectantur, quæ minimum absit à jejunio, scio multos etiam Symmystas non sine risu lecturos. De *Argentinensibus*, quod crebro repetendum est, non loquor, non novi quid illic agatur. De his loquor, quos mihi propius nosse contigit. Sed *Paulus* Apostolus in suis, ut ajunt, Ecclesiis tulit ebriosos, contentiosos, fraudatores, Judaissantes, &c. Fateor, Sed in hos acriter invehitur, opportune, importune, arguens, increpans, obsecrans, quosdam etiam tradidit Satanæ. An isti idem faciant, ipsi viderint. Mihi este nihil unquam auditum est. Idem *Paulus* vetat cibum capere cum eo, qui cum fratris, hoc est, Christiani titulo commendetur, tamen avarus sit, aut adulter, aut maledicus. Num idem isti faciunt? Sed mirum non est, si qui nuper venerant à contaminatissima vita, ab idolis ac profundis ignorantiæ tenebris, subito fingi ad perfectum Christianismum non possent. Verum isti, unde quæso venerunt? A Christianismo ad Euangelium, nonnulli à Sacerdotio ac Monachismo. Ad hæc qui scire potuit hic Scriptor, qui mores sint in omnibus ipsorum Ecclesiis? Et si tales sunt ubique mores, quid opus erat *Luthero* visitatoribus, qui suos à Paganismo revocarent? Postremo sic colligunt: Si *Paulus* & *Erasmus* non damnant suas Ecclesias, cum habeant multos impuræ vitæ admixtos, cur à nobis plus exigit? Imo cur ipsi suas Ecclesias damnari nolunt ob admixtos malos, & nostras damnant eadem de causa? Quanquam aliis esset in promtu quod responderent, in Ecclesia Catholica paratam esse remissionem peccatorum, cum in hæresi male vivant, etiam qui bene vivunt. Quanquam & hoc falsum est, quod illorum Ecclesias in totum damno. Habent illæ suos judices, tantum ab his qui tanta fiducia sibi vendicant Spiritum Christi, tanta libertate clamant in mores omnium, requiro, ut plus in vita præstent sanctimoniæ, quam adhuc videmus. Illud non video cur existimarit commemorandum.

Ait se nosse quendam insignis Ecclesiæ Canonicum, qui dixerit, jam nullum *Tiguri* posse haberi scortillum, quo hospiti gratificentur, cum ingens, antequam irrepsisset hoc Euangelium, elegantium scortorum illic fuerit copia. Hunc locum ostendi Canonico quem petere videntur, nam addunt quædam verba, unde deprehendi possit, de quo sentiunt. Is ridens negavit se unquam in vita quicquam tale à quoquam audisse, tantum abesse ut ipse hoc dixerit. Et est is vir omnium testimonio, cum alias vitæ inculpatissimæ, tum homo minime vanus. Simili candore perstringit & alium quendam Vicedecanum, additis aliquot notulis, unde curiosus percipere valeat, quem mordeat. Eum ait male audire, quod constuprare soleat alienas uxores, cum ego, qui domesticam cum illo consuetudinem egi, nullum unquam impudicitiæ vestigium in eo deprehenderim, vel dicto, vel facto, & longe alium de illo rumorem esse sciunt, qui noverunt hominem. Sed Canonico male volunt, quod de secta ipsorum parum bene sentiat: Vicedecanum oderunt, quod initio visus in istos propensior, mature resilierit. Quam hæc indecore scribuntur ab eis, qui de se nihil dici volunt, nisi quod oculis conspexeris, manibus contrectaris! Male audiunt, inquiunt. Sed fingamus utrumque verum esse, quod rumor detulit, an ideo purgati sunt ipsi ab omnibus criminibus, quod uno falso sunt impetiti? An ideo deficiendum est ab Ecclesia Catholica, quod unum habeat Vicedecanum adulteriis inquinatum? Jam quod scribit, quæ Sacerdotibus eripiuntur, in subsidium pauperum & studiosorum converti, hoc an *Argentorati* fiat nescio, novi certe ubi secus fiat. Ac vereor ne pluribus locis id accidat, quam expediat. Quod autem jus habeant in Sacerdotes, viderint ipsi, nam addit pro suo jure: *Cum Magistratibus mihi non est concertatio.* Habent Cæsarem, certe Deum habent, cui reddituri sunt rationem. Et si quid delinqueret Magistratus, cui potius imputandum, quam his qui velut è Scripturarum auctoritate persuadent hæc pie fieri? Criminantur & illud, quod scripsi, quotquot in locis regnat hoc novum Euangelium, ibi frigere studia litterarum. *Noremberga*, inquit, *sunt decreta satis ampla salaria Linguarum Professoribus.* Scio, sed qui illic vivunt scribunt auditores esse pene nullos, & Professores non esse minus pigros ad docendum, quam auditores ad discendum, ut non minus opus sit salario discipulis quam doctoribus. Quid istorum Scholæ, quas habent perque urbes, perque pagos sparsas, nobis parituræ sint, nescio, hactenus neminem audivi, qui in secta didicerit litteras. Pelliciunt doctos salariis, & litteratos juvenes artibus attrahunt, ut per hos commendentur, magna studiorum invidia. Sed magni refert quid in Scholis eorum tradatur. Dogmata & Linguæ potissimum. At istorum dogmata non omnibus conveniunt, nec Linguæ absolvunt eruditionem. At non video, quo pacto consentaneum sit, fore qui magni faciant disciplinas, cum nullus honos huc invitet. Sublato Sacerdotio, ac ritibus Ecclesiasticis, ademta spe fortunarum ac dignitatum, ad quas antehac litteræ provehebant, quis vellet gravibus impendiis curare liberos erudiendos? Porro quod scribit, hoc esse suæ caritatis, Sacerdotes ac Monachos, quibus non suppetit aliunde unde vivant, suis emolumentis minime spoliare: Fortassis id fit *Argentorati*, at quibusdam in locis non sine risu legetur. Datur aliquid his qui sacram vestem volunt ponere, & ipsorum parere legibus, reliquis licet ire quo velint, ne id quidem integris facultatibus. Quis autem æquo animo ferat tutorem, qui suo arbitrio adimat ipsius facultatibus? Quemadmodum nec illud absque risu legetur, quod ajunt se neminem velle lædere, neminem cogere, à seditione longe lateque abhorrere, minimis salariis contentos prædicare Euangelium. An contenti sint Deus novit, illud in confesso est, quosdam graviter egisse cum Magistratu de augendo salario. Sed faciat Magistratus periculum, offerat cuique concionatori aureos mille, si recusant, fatebor illos esse contentos suis salariis. Quid autem hoc est, neminem lædere? Hoccine est neminem lædere, Canonicos depellere à Collegiis, Monachos è Monasteriis, Abbates & Episcopos ditione spoliare, movere cives magistratu, virulentis Libellis etiam in Regum ac Principum capita debacchari? Hæccine longe lateque discrepant à seditione? Neminem, inquit, occidimus. His nimirum habenda gratia qui cesserunt, alioqui vidissemus cruentam pugnam. Nec piratæ quenquam occidunt, si nemo resistat. Hæc an nusquam fiant aliis relinquo judicandum. Atroces certe multorum querimonias audimus quotidie. Non est Euangelica virtus neminem lædere, qui te non lædat, sed immane scelus est lædere innocuum. At maleficium beneficio repensare, id demum est Euangelicum. *Nos*, inquit, *sinimus hostes nostros inter nos tuto vivere.* An hoc ubique fiat dubito. Quos autem vocant hostes? omnes Catholicos? Quid magni faciunt? An non & ipsi quotidie veniunt ad alias urbes, vel animi gratia, vel negotiandi causa? At idem non est tutum Ecclesiastis. Nec nostris Episcopis tutum est apud ipsos versari. Præterea nihil interesse censet inter damnatos & non damnatos? Nos certe nemo damnavit. Et tamen quot damnati feruntur ac dissimulantur apud nos? Quod si nulli læduntur, cur tam multi cesserunt è suis urbibus? Cur apud Cæsarem querelarum plena sunt omnia? *Licet illis*, inquit, *nobiscum vivere civium jure.* Quam vero suave vivere cum illis, quos habent pro hæreticis, & illorum jugo præbere cervicem! Qui si persisterent in sua fide, quam putant esse sincerissimam, non sunt ignari, quem favorem Magistratus ac populi sint experturi, si quid secus, ut sunt res humanæ, accidat. At non sumus, inquiunt, hæretici. Ut non sint, illis tamen persuasum est magnis auctoribus, si errant, errant cum tot Scholis, cum Pontifice, cum Cæsare. An hoc non est cogere: nisi audis nostras lectiones, nihil

ex Præbenda numerabitur? Ne quis proficiscatur tali die ad tale festum, ne quis audiat Missam, aut accipiat Eucharistiam in vicinis pagis, si fecerit, libra damnatus esto. Nisi quis accesserit tempore Paschæ ad mensam Ecclesiastæ, sumturus panem & vinum pro Christo, exspectet Senatus judicium. Hæc si negabunt *Argentorati* fieri, non admodum reluctabor: sin affirmabunt nusquam fieri, nihil aliud quam impudentiæ notam lucrifacient. Qui vero potest esse sincerus amor inter eos, qui religione dissident? Et hac de causa impar conjugium prohibuit Ecclesia contrahi. Hic mihi patebat dicendi campus latissimus, sed quid attinet ea commemorare, quæ vulgo decantatissima sunt? Fateor in nulla civitate rem moderatius gestam quam *Argentorati:* nam imagines non videbantur abjecturi, nisi fœderis legibus coacti.

Post hæc diluturus crimina, quæ, ut ait, ipsis impingo, precatur, si purgandi sui causa usquam à vero recesserit, aut quicquam reticuerit, dicendove obscuraverit, ut *Christus* id manifesta ultione Orbi declaret, Amen. Hæc præfatus, in ipsa statim criminum propositione recedit à vero. Principio scripsi illos artibus uti Euangelica professione indignis, tum ei quoque negotio, quod agunt, officientibus. Id ita recenset, quasi crimen hoc impingam omnibus Ecclesiastis, cum in Epistola paucis notem. Atque hoc est unum crimen, quo tot egregias Ecclesias usque ad *Frisiam* Orientalem porrectas intolerabili injuria affeci. Verùm admiror hoc illos vocare crimen, cum ipsi libris editis profiteantur, esse fas Euangelium fucis ac technis promovere. Hoc crimen non erat diluendum, sed ego magis notandus stultitiæ, qui rem honestam pro crimine objecerim. Alterum erat, quod scripseram illos diversam ab Apostolis causam agere. Hoc certe obscure dictum est ab isto. Scripsi non esse eandem rationem negotii Apostolici & istorum, sed proclivius fuisse quod agebant Apostoli, quam quod isti moliuntur. Deinde quod addunt, nulla vitæ innocentia instructos, nusquam est in Epistola mea, tantum ajo: *quod si vita quoque non solum non commendat doctrinam vestram, sed potius abrogat*, &c. Ubi nunc est *Christus* ultor? Addiderunt & illud de suo, *tanquam in hoc devotis animis simus ut omnium rerum πανολεθρίαν invehamus.* Hoc nusquam est in meis scriptis. Tantum dixi, me metuere funestum hujus negotii exitum, & utinam vanus sim augur! Qui sibi tantum permisit in ipso limine, quid ab hoc exspectandum est in progressu? Fateor, expostulavi cum eo cui tum scripsi, quod jam bis editis libellis, quibus meum nomen majusculis præfixerat, & me vocaret in invidiam, nec suæ causæ prodesset. Id quoniam visum est illi facinus lepidum, tertio jam idem fecit. Quem si scissem esse talem, qualem se declaravit, syllaba cum eo non expostulassem. Putabam me amico scribere, nec suspicabar tantam Euangelii metamorphosim. Etiamsi ex animo faverem istorum causæ, admonerem talibus Libellis, quales ille prodit, nihil aliud quam irritari Principes, & impediri quod agunt. *Licet*, inquiunt, *ex editis libris, & jam omnium factis excerpere, quod videtur.* Sed quid sibi volebant illæ prægrandes litteræ? Quid tale exordium talibus Epistolis præfixum? *Nihil*, inquiunt, *erat in illis seditiosum.* An non seditiosum hortari Principes, ut facultates adimant Sacerdotibus ac Monachis, & in usum pauperum conferant? quasi hoc soleant facere Principes, nec dubium est, quin sentiant de pauperibus Euangelicis. Cur ex uno me citavit aliquid, cum *Jo. Brentius* toto Libello nihil aliud agat, quam de non occidendis hæreticis? Ego Theologos ac Monachos admoneo Christianæ clementiæ, quorum aliquot videmus adeo propensos ad occidendum, ut si Principes illorum animis obtemperassent, vidissemus ingentem stragem hominum. Quin & ipsos Principes ab occidendo deterreo, si liceat aliis rationibus mederi malo: verùm quos ego illic voco hæreticos, ille vocat innocentes. Nec illud verum est, licere quovis modo ex aliorum scriptis decerpere. Ex disputatione, si quædam per se referas, videbuntur pessime dicta, si in contextu legas non est cur reprehendas. *Stunica* cum me maxime vellet gravare invidia, quid aliud fecit quam quod ex Lucubrationibus meis loca quædam congessit? Sed per me sane ludat ut lubet *Vulturius*, apud cordatos nihil me lædet, ipse ni caverit, aliquando impinget in suum *Temesæum* genium. *Paulus*, inquiunt, *titulum aræ apud* Athenienses *torsit in argumentum Euangelii.* Primùm probabilius est verum quod *Paulus* narrat illic aram fuisse titulo ignoti Dei. Sed ut donemus esse verum, quod prodidit *Hieronymus*, nonne his verbis, *reliquisque Diis ignotis*, comprehensus est & verus Deus? Quid igitur fuci fecit *Paulus?* Merus autem fucus est, quod, (ut ajunt) mea verba simplici animo, bonaque fide citarint. Ipsa res aliud loquitur. At quæ tandem est ista veritas, quæ nobis invitis erupit? Mira vox sit oportet, quam per me, veluti per asinam *Balaam*, expressit Spiritus. Hortatus sum, inquit, ad spiritualem sumtionem corporis & sanguinis Christi, sine qua corporalis illa non solum nihil prodest, verum etiam exitialis est. Quid hoc facit ad istorum impium dogma? An non *Paulus* idem suasit *Corinthiis*? An non *Augustinus?* An non idem hodie quicquid est Orthodoxorum Theologorum? An hinc sequitur in Eucharistia nihil esse præter panem & vinum? Non pudet hæc tam absurda libris editis ingerere oculis hominum? Nunc belle excusatur *Pellicanus*, à cujus nomine tamen mea temperavit Epistola, quod iste pro sua civilitate ad invidiam mei putavit addendum, qui fassus est se multis dixisse, quod cum ipso de Eucharistia sentirem, idem mihi fassus est se tale nihil unquam ex me audisse. Sed suspicatus est, inquit, te consentire. Unde? Quia spiritualem manducationem laudavi, ut præcipuam? Quid hoc ad rem? Num ideo non sparsit novum rumorem? Quin idem suspicabantur illi de *Paulo* & *Augustino*, & omnibus Theologis, in quorum scriptis idem legitur, quod in meis? Quis autem tam stupidus est, ut in Epistolis, quas urbem relicturus edidit, non sentiat illius obliquas strophas laudatæ prudentiæ? Semel responderam Senatui me de Eucharistia sentire cum Ecclesia Catholica: Apud ipsum *Pellicanum* testatus sum me ab ea sententia, quam tum primum apud me profitebatur, prorsus abhorrere. Quid opus erat illis obliquis Epistolis? Quid opus erat precibus armatis, ad quas hortatur Magistratum? Sed eam Epistolam isti non viderunt. At Guardianus, qui præerat reliquiis ejus sodalitatis, eam in cubiculo *Pellicani* reperit: is qui vidit mihi narravit. Sed armatas, inquiunt, non intellexit violentas: nam id esset levitatis eximiæ. Quid igitur dixit armatas? blandas opinor & amicas. Quasi non fuerit illic à quibusdam populariter jactatum, me debere teneri, nec dimitti, donec de singulis quid sentirem ederem. Sciebam quid quidam audire cuperent. Si quid dixissem catholice, futurus eram prudens & callidus dissimulator: Si gratificatus fuissem quorundam auribus, & corpus & animum meum exposuissem periculo. De facto nulla est ambiguitas, armatæ preces non aliæ sunt quam quæ vim addunt recusanti, proinde non inepte pronuntiant in suum symmysten, factum hoc esse eximiæ improbitatis. Ego nihil aliud dico, quam ejusmodi facta non respondere Euangelio. Nonne pulchre defensus est *Pellicanus?* Invitus ad ista descendo, in quibus dum civilitatem meam tueri conor, interdum mihi prodenda est causa mea. De *Pellicano* nihil questus sum, nisi quod ipse scripto voluit plurimis esse notum. Miseret me veteris amici potius quam irascor homini. Nihil simile in eo deprehendi priusquam decrevisset totus esse Euangelicus.

Superest defendendus *Leopoldus*, qui inscio, ut ajunt, *Pellicano* librum suum confecit. Unde id sciunt? credunt. At aliud narrabant, qui veniebant *Tiguro*. Non dissimulavit, inquiunt, *Leopoldus* suum nomen, ut

ut mentitus est *Erasmus*. Quis pro *Ludovico Leopoldo* intelligeret *Leonem Judæum*, nisi forte symmystæ? Quis auctor suum nomen adjicit in calce libri in angulum? Sic autem erat adjectum, ut magis videri posset Typographi. Sed *Leopoldus*, ut ajunt, nusquam dicit me sentire cum *Luthero*, tantum mea quædam bona fide recitavit. At quisquis legerit illius Libellum ac meam responsionem, intelliget illum nihil aliud agere, quam ut insinuet me sentire, quod ipsi docent de Eucharistia: quod idem sentire vult *Lutherum*. Recitat, ut inquit, mea verba. Ut recitet, stulte colligit: imo ne recitat quidem verba mea, sed frequenter impudentissime depravat, truncatimque refert. Prima statim citatione vide quantum mendacium: in plerisque, ut ait, locis appello panem & vinum Eucharistiæ symbola, hoc est, signa & symbolicum panem, cum hæc verba nusquam sint in scriptis meis, sed audivit ab aliquo, nam *Leopoldus* videtur mea non legisse. Dubitat tamen, an hoc dixerim in *Querela pacis*, an in *Enchiridio*, an in alio quopiam Librorum meorum. Vides bonam citantis fidem? Verba, quæ citat ex *Enchiridio* Cap. v. depravate citat. Imo eo ipso in loco carnem & sanguinem appello his verbis: *Christus contemsit carnis suæ manducationem, & sanguinis potum, nisi & spiritualiter edatur atque bibatur.* Et hic est locus qui palam declarat, quid celem in corde metu Pontificis ac Cæsaris homo videlicet meticulosus: nam & hoc præstruxit: *Si diversum*, inquit *Leopoldus*, *sentiret* Erasmus, *scriberet adversus eos, qui negant veritatem corporis & sanguinis in Eucharistia.* Qui sic loquitur, nonne dicit me cum ipsis sentire? Quin & sententiam meam, quam Senatui *Basileensi* scripto tradidi, depravate refert. Ea cum palam profiteatur me sentire cum Ecclesia Catholica, ac dissentire ab *Oecolampadio*, tamen hic ita loquitur: *Vides hic quid dicat bonus ille vir, modo velis intelligere.* Itidem stultissime refert Annotationem in *Marc.* Cap. XIV. cum illic pronuntiem hæreticum esse, negare in Eucharistia veritatem corporis & sanguinis. Addunt locum ex Paraphrasi in priori ad *Cor.* Cap. x. & XI. ubi jactat me palam multisque verbis satis significare in Eucharistia esse panem & vinum. Cum illic habeantur hæc mea verba: *Nos quoque baptismo purgati sumus, ex æquo sacrosancti corporis cibo vescimur, de calice mystico bibimus omnes.* Ibidem crebro repeto hæc verba, *Corpus & sanguis Domini.* At ibidem corpus Christi voco panem, voco, sed addo, sacrum. Quî minus id mihi liceat, cum *Paulus*, cujus Paraphrasten illic ago, idem faciat eodem in loco? Quin & illud improbe mentitur, me vocasse panem & vinum symbola corporis & sanguinis Domini, quasi sentiam hæc elementa esse signa corporis & sanguinis absentis, cum ego dilucide, quid sentiam explanans, ipsam sumtionem appellem symbolum æterni fœderis. Impudentius etiam mendacium est, quod ait me sanguinem appellare vinum, nusquam appello vinum, sed appello sacrosanctum poculum. Adducit locum ex Actis, ubi prædicat me eadem scribere quæ scripsi in Epistolam ad *Cor.* cum ipsa res doceat hoc esse vanissimum. Addit alia multa esse loca in scriptis meis, quibus indico me sentire cum ipsis. Hoc mendacio quid impudentius? Alia multa sunt loca, quæ declarant me sentire cum Ecclesia Catholica, nullum est verbum quod suspicionem præbeat diversæ sententiæ. Cur illa dissimulavit *Leopoldus*? subindicat illa mihi falso tribui. Qui Libri sunt editi meo nomine, qui mei non sunt? Cum scripto edito evidentissime declararim, quantis mendaciis, quam stolidis sycophantiis scateat *Leopoldi* Libellus, tamen hic quisquis fuit, non veretur ejus facere mentionem, & audet etiam patrocinari, audet affirmare illic mea verba bona fide recitari, audet negare mihi impingi, quod cum ipsis sentiam. Vanissimum Libellum à manifesto mendacio *Leopoldus* est auspicatus, dicit me cum *Luthero* damnare omnes constitutiones humanas. Os impudens, ubi legit hoc in scriptis meis? Sed quid mirum est sic ineptire *Leopoldum*, cum *Zwinglius*, quem quidam habent pro semi-Deo nihilo sanius ratiocinetur, ex verbis meis, quibus expono locum Pauli, *Calix cui benedicimus*, *Benedicimus*, inquam, *& consecramus*, consecrandi verbum ait non ex animo, nec sine tædio additum. Quod si non adjeci ex animo, non probo consecrationem. Sed quæ tandem necessitas compulit, ut adderem, cum *Paulus* eo verbo non utatur? Si dixissem *consecramus & benedicimus*, fuissem ex animo locutus. Nunc quia sequitur, non ex animo adjectum est. O graves argumentationes, & tamen calumniosas! Non pudet istos tam manifestis *Leopoldi* næniis patrocinari? Potui, ut ajunt, in tempore rescire de libro, cum liber tum demum venerit, cum jam proficiscerentur disputaturi. Et erat Germanice scriptus, tum ipse eram occupatissimus aliis. Quid, inquit, ille libellus ponderis habuisset in re tanta? Habuisset apud idiotas & rude vulgus. Nos, inquiunt, nullam causam dedimus concipiendæ de nobis istiusmodi suspicionis. Qui vos? Ecclesiastæ *Argentoratenses*? de vobis illa scripta non sunt. Nondum enim prodierat in Theatrum ille, qui quædam in libris *Lutheri* & *Pomerani* falsavit, & ad suum dogma non vertit, sed invertit: nondum, qui doceret nos, esse fas in Euangelico negotio fucis ac technis uti, qui fictis titulis commendarent libros suos. Et qui talia faciunt ac docent, nunc scribunt, nunquam tali suspicioni locum dedimus. Verbo, inquiunt, Dei nitimur, facessat omne mendacium. Appello, ut ajunt, *Carolstadii* libros insulsissimos, quos tamen non legi, nam erant Germanice scripti, sed docti qui legerant ita prædicabant. Atque ipse etiam *Oecolampadius*, qui sententiam amplectebatur, probationes damnabat. Deinde sic placuerunt Senatui, ut suppresserint. Tot scatebant conviciis. Non cecinit, inquiunt, palinodiam. Cur igitur dicitur *Luthero* reconciliatus? In libro, inquit, aliud scripsit. Nimirum jam extra *Lutheri* potestatem constitutus. Qui tamen in eum fuit mitior, quam *Zwinglius* in *Balthasarum*, quem *Tigurini* sex, ut ajunt, menses detinuerunt in carcere, nec nisi publica recantatione dimissus est, imo non dimissus, qui fugit è carcere. Certe *Basileæ* publicus erat rumor, *Carolstadium* recantasse: & quid mali fuisset, si à tanto errore resipuisset? Postremo qui damnat asseverationem dogmatis, quod prius asseverarat, nonne canit palinodiam? De *Leopoldo* & *Carolstadio* satis.

Superest alter Ecclesiastes, quem ajunt hujus, cui nunc respondemus, Libri certe maxima ex parte architectum, eoque nomen suum supprimit. Vocetur si libet *Bucephalus*, is ficto titulo scripsit Librum ad primogenitum Regis Galliæ, admixtis aliquot verbis Gallicis, quo videretur à Gallo scriptus ad Gallum. *Pius*, inquit, *dolus est*, *qui nocet nemini*, *prodest multis*. Primum, nulli nocet hæresis? Hoc protinus audiret ab alio: nam hoc de istis pronuntiatum est. Non læditur tantus Princeps ac Natio religiosissima quæ gravatur invidia? Quod autem simile exemplum ab Apostolis aut probatis Ecclesiæ Doctoribus profectum est? Si hic fucus nulli nocet, cur *Lutherus* tam indigne tulit suos libros per hunc fuisse corruptos? Cur *Pomeranus* de simili temeritate illius questus est? Quod ab aliis & ab ipsis adeo legibus falsi gravissimo crimine notatur, huic lepido Euangelistæ pius dolus est. De *Vulturio* jam respondi, cujus simplicitatem, bonam fidem, ac sinceritatem satis habeo compertam. Dabitur tamen hoc amicitiæ pristinæ, ne quid atrocius in illum scribam. Si *Cometes* res erat seria, Libellus erat ridiculus, tam inepte tractatus. Libellos illius, quibus meum præfixerat nomen, nondum potui nancisci, sed homines optimæ fidei, qui legerunt, narrabant illic excitari Germaniæ Principes, ut Sacerdotes ac Monachos exsuerent suis facultatibus. Idem habetur in Epistola cui titulus *Argyrophylax.* Atque haud scio an eadem fuerit Epistola. Si nihil in illis erat mali, cur statim hic Magistratus minime stultus vetuit eos distrahi, adeo ut nullum liceat reperire? Id porro factum est, antequam scirem libros huc allatos. Alterum videram *Basileæ*, sed non dignatus sum legere. Nec idem ille scribit quod ego, sicut hic asseverat. Ego nolim hæreticos persuasione simpliciter errantes

statim ad ignem pertrahi, ille qui pertrahuntur appellat innocentes. Si illi sunt innocentes, impii sunt Principes qui eos capite plectunt: & si illi tenent veritatem Euangelicam, Cæsar plusquam hæreticus est, qui jubet illos occidi. *Vulturio* tribuit meram sanctimoniam, quam optarim quidem tum illi tum mihi adesse, patiarque illum interim istis frui laudibus: nec mea refert quantum æris vel sui vel alieni reliquerit, quanquam plus opinor alieni. Quam religiose servarit amicitiæ leges, quam Euangelica fide duxerit uxorem suam, ipse novit, nec me clam est. Sed illum suæ sanctimoniæ relinquamus. Agricolarum exemplum in hoc produxi, ne rem per tumultum agentes, similem exitum isti sortirentur. Alibi negat eum tumultum exortum ab Euangelio, sed à sævitia dominorum. Istud haud inficior, sed illud in propatulo est, plurimos qui se Euangelii titulo venditabant, fuisse post admixtos ei turbæ. Et novi quendam ex præcipuis Euangelii columnis, qui cum dicerem me Rusticis timere miserum exitum, tantum arrisit, indicans se sperare meliora. Cumque Ecclesiastæ nunquam non sævirent in vitam Sacerdotum, in Rusticos pene erant elingues. Populus autem Euangelicus multos habebat admixtos, qui adeo non improbabant eam fabulam, ut Magistratus de Reip. salute sollicitus, magis metuerit à suis, quam ab exteris, ac Senatus *Basileensis* unum ex Euangelii columnis jusserit ire in exsilium, quem satellites narrabant se nocte Parasceves deprehendisse, non adorantem crucem, quod isti nefas esse ducunt, sed in *Paphiæ* Deæ mysteriis operantem. Illa vereor ut quisquam absque risu legat. *Sic abhorremus*, inquit, *à rebus novandis, ut nemo magis.* Si pro sua Rep. respondet, patiar, si de omnibus loquitur, magis abhorret in parte *Lutherus*, qui nec imagines sustulit nec prohibet quenquam si velit sacrificare, nec ad suam mensam compellit quenquam, nec Canonicos templis, nec Monachos monasteriis exigit per vim. *Cupimus*, inquit, *Monarchis per omnia placere.* Cur igitur quidam templa spoliant ab illis exstructa? *Sed cum præcipiunt*, inquit, *impia contemnendi sunt.* Verùm impium erit quicquid ipsis incommodum est. An non plerique apud *Saxones* negarunt Cæsari ac Regi *Ferdinando* suppetias adversus vim *Turcarum*, sequentes dogma *Lutheri*, cujus nunc ille palinodiam cecinit? Nonne voces hasce jactarunt Euangelici, se malle pugnare pro *Turca* non baptizato, quam pro *Turca* baptizato, hac nota designantes Cæsarem? Omitto quæ *Romæ* gesta sunt, quam Euangelice se gesserunt *Viennæ*. Quis eam historiam non detestetur? Nec illa sine risu legent omnes, *percutienti alapam dextram, obvertendam & lævam: auferenti tunicam, concedendum & pallium, &c. & docemus*, inquiunt, *& meditamur.* Si tales sunt *Argentorati* Ecclesiastæ, magnopere gratulor ei Reip. cæterum hæc indecore scribant, qui demoliuntur aliorum exstructa sumtibus, qui occupantes Collegia ac Monasteria dicunt, veteres migrate coloni, qui armati procurrunt in forum. Quid interim Ecclesiastæ? Ne quem lædatis nisi quis vos prior læserit, parate tamen arma & bombardas, ne quis vos opprimat. Scio quosdam conjectos in carcerem, quod verbum ipsis excidisset in Ecclesiastas, quendam etiam de capite periclitatum. Mitto quæ de *Zwinglii* clementia vulgo jactantur. Sit falsa *Hesiodi* sententia: *Non omnino perire quod populari rumore spargitur.* Quod si vere meditantur patientiam Euangelicam, cur tam amarulentis & criminosis libellis quidam debacchantur in hunc & illum? *Zwinglius* in *Emserum*, *Lutherus* in Regem Angliæ, & *Georgium* Saxoniæ Ducem, ac Cæsarem, *Jonas* in *Fabrum*, in me *Lutherus*, *Huttenus* & *Otto*? Propugnamus, inquiunt, Euangelion. Alius hîc reclinet, hæresim, sed donemus, quid opus tot convitiis & sannis? Ubi interim sinistra maxilla ad ictum præbita? In hoc ipso libello quot figurati morsus, quantum artificium onerandi me invidia, quantum studium concitandi in me Principes, Civitates & Regiones, quantum veneni melle verborum tegitur? *Sed Erasmus*, inquit, *quoque queritur de seculo, quod pratulit aliquot qui Pontificis auctoritatem propemodum anteponebant Christo, cere-*

A *moniis metiebantur totam pietatem, Confessionem in immensum arctabant, quo Monachi regnabant impune, jam manifestum Pharisaismum meditantes. Convenit*, inquit, *nobis cum* Erasmo, *quæ ille damnat ea sola nos convulsa volumus.* Sed agedum, nuncubi *Erasmus* docuit Missam esse abominationem, altaria demolienda, Eucharistiam esse idololatriam, Confessionem nec necessariam esse nec utilem, ceremonias omnes rejiciendas, Pontificum constitutiones omnes adversari verbo Dei? Si ceremonia est quicquid signis externis geritur, & baptismus esset tollendus. Quanquam qui dicit *aliquot* (qua voce sum usus) non damnat omnes, nec isti vitia sola convulsa volunt, sed bona cum malis pariter sublata. *Era-*

B *smus*, inquiunt, *scribit Imagines in Templis non solum excessisse modum, verum etiam à decore recessisse.* At nusquam scribit omnes promiscue submovendas, & in ignem conjiciendas, exceptis aureis & argenteis. Taxat *Erasmus* operosum hoc Musices genus in Templis quibusdam receptum, at non damnat eos qui Psalmos religiose canunt in Templis, qui preces horarias decenter recitant. Sic colligit ex meis verbis, homo mire dialecticus. Est aliquid absurdi in his quæ convellimus, ergo recte totum convellimus. Est aliquid vitii in corpore, totum igitur corpus tollendum est. Ubi didicit hanc dialecticam? Prætereo totum illum locum, quo ut doceant se pares Apostolis, probare conantur, Christianismum,

C qui hactenus fuit, nihilo meliorem esse superstitione Ethnicorum, nihilominus fuisse prædictum ab Apostolis quod isti nunc moliuntur, quam prædictum erat à Prophetis, Gentes relicto Dæmonum cultu verum Deum agnituras, Judaicas ceremonias ad coruscantem Euangelii lucem evanituras. Cujus aures ferant eam blasphemiam? Sed quod interim loca, quæ ex Novo Testamento in Pseudapostolos ac malos Christianos & hæreticos sunt dicta, notant tantum, non etiam recitant, prudenter faciunt, ne protinus in ipsos retorqueantur. Præclara vero vaticinia, quæ cum veterum Prophetarum oraculis conferantur. Sed audiamus *Chrysippeum* enthymema: *Quid accidit*, inquiunt, *Erasmo, ut cum ipse toties inve-*

D *batur in cantum Ecclesiasticum, in preces sine mente demurmuratas, in sophisticas Theologorum argutias, nunc nos roget quid sit absurdum in his quæ nos convellimus?* Atqui ego res ipsas non damnavi, sed hominum quorundam mores bonis rebus utentium male, isti res ipsas per se bonas convellunt. Quid isti accidit ut calumniaretur quod non intelligit? Impingunt mihi mendacium, quod scripserim istos jactare, se veritatem Euangelicam plus mille annis sepultam, in lucem revocasse, quod dicant priscos Ecclesiæ Doctores nihil vidisse in sacris Litteris. *Hæc nos*, inquiunt, *non diximus.* Qui sint isti, *nos*, nescio. At quid aliud in libris suis jactat *Lutherus* & *Zwinglius*? Nam in genere sum locutus, qui *Hierony-*

E *mum*, *Augustinum*, *Chrysostomum*, *Gregorium* cum cæteris dicit in carne fuisse, caro autem nihil sapit eorum quæ Dei sunt, cum divinæ Litteræ non intelligantur nisi per Christi Spiritum, quem adeo illis non tribuit, ut vix liberet à gehenna, nonnè facit quod dixi? Cum vero *Lutherum* in nullo reprehendant, præterquam in causa Eucharistiæ, verisimile est eos hîc cum illo sentire. Deinde cum ipsi quoque vocent idololatriam, blasphemiam & Christi contumeliam, contraque sacras Litteras invecta, quæ Veteres tot retro seculis & docuerunt & religiose servarunt, veluti de jejunio quod fuit tempore *Origenis*, de cantu Ecclesiastico qui fuit ante *Ambrosium* & *Augustinum*, de sacrificio Missæ, de

F Eucharistia, de Invocatione sanctorum, de Statuis in Templo quod non damnat *Gregorius*, & ipse *Hieronymus* tundebat pectus coram imagine crucifixi, de libero arbitrio, de Monachismo, deque aliis compluribus nonne belle sentiunt de priscis Ecclesiæ doctoribus? Relegant suorum libros, ac tum dicant hîc esse multa non θεολογικῶς à me dicta, dicant *Erasmi* dictum est, non nostrum, nolo dicere τὰ ἄνω κάτω. Nec satis est illis sua vaticinia priscis æquasse, præferunt. Referam unum è multis. Act. Cap. xx. *Paulus* ita loquitur: *Scio quod introibunt post abitum meum*

lupi

lupi graves in vos, non parcentes gregi, & ex vobis ipsis A *exsurgent viri loquentes perversa, ut abducant discipulos post se.* In utros ista magis competunt? in nos, qui quod à mille quingentis annis tradidit Ecclesia tenemus, an in eos qui novis dogmatibus tantos excitant tumultus? Quid autem prædixit *Christus* apud *Matth.* Cap. XXIV. *Videte ne quis vos seducat: Multi enim venient in nomine meo dicentes, ego sum Christus, & multos seducent: Et multi Pseudoprophetæ surgent, & seducent multos.* An non hæc plane παλίμβολα sunt? Quemadmodum illa quæ scribit *Paulus* posterioris ad *Thessa.* Epist. Cap. II. sic nos veluti compellans, *rogamus vos, ut non cito moveamini à vestro sensu neque terreamini.* Quis autem est ille homo peccati & filius perditionis? Romanus, B ut arbitrantur, Pontifex. At is daturus est eis diversam interpretationem. I. *Tim.* Cap. IV. quid docet *Paulus?* Prædixit exorituros, qui prohiberent nubere, qui juberent abstinere à cibis. Hæc in eos quadrant, qui simpliciter damnant omne matrimonium, ceu suapte natura spurcum. Hos exsecratur Ecclesia Catholica. Cæterum qui semel duxit uxorem, nonne is recte vetatur inire matrimonium? Nonne *Paulus* vetuit novercam uxoris loco haberi? Nonne *Joannes* Baptista damnat matrimonium *Herodis?* Ecclesia non arcet à matrimonio, nisi qui matrimonium abjurarunt. Quod si se non continent, deplorent suam vel temeritatem vel imbecillitatem, non damnent Ecclesiam. Audiamus jam vaticinium *Joan.* Epist. I. Cap. II. C *Filioli novissima hora est, & sicut audistis, quod Antichristus venit, jam Antichristi multi facti sunt: Ex nobis prodierunt, sed non erant ex nobis,* &c. Vident hæc statim ipsis in os posse regeri. Similiter quod habetur ejusdem Epist. Cap. IV. nonne nobis dicta videntur? *Carissimi nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus an ex Deo sint, quoniam multi Pseudoprophetæ exierunt in mundum.* Quid porro in Epist. *Pet.* II. Cap. II. *Fuerunt & Pseudoprophetæ in populo, sicut & in vobis erunt magistri mendaces, qui introducent sectas perditionis.* De quibus vaticinatur *Petrus?* Judicet sensus communis: in nos certe ista non competunt. D Hujus generis sunt istorum vaticinia propheticis dilucidiora, quæ *Paulus* auctoritate sua interpretans confirmavit.

Post hæc suam inter se dissensionem cum Apostolorum ac Veterum dissensione conferunt. Apostoli nusquam dissenserunt in dogmatibus fidei. Nam quod quidam ajunt *Petrum* in fide errasse, & ob id à *Paulo* reprehensum, non recte scriptum est ab *Augustino*, quem parum attente sequuti sunt recentiores. Nec est eadem ratio de dissensione Priscorum & istorum dissidio. Ignoscitur *Origeni* & *Cypriano*, quod quædam disputarint ex Scripturis non satis intellectis, de quibus nondum erat Ecclesiastica auctoritate pronuntiatum. Sic in multis ignoscitur & *Chrysostomo*, & *Ambrosio*, & *Hieronymo*, E & *Augustino*. Jam an hoc verum sit, quod isti nusquam dissentiunt in his quæ sunt ad salutem necessaria, viderint ipsi. Nos arbitramur certe de Eucharistia sententiam ad necessitatem salutis pertinere, ne cætera multa commemorem. Nec ideo scripsimus eos novare dogmata, quod quædam nunc proferunt, quæ initio tacuerunt, sed quod in libris dictisque suis doceant inter se pugnantia. Id si falsum est, refellant eos qui tot loca proferunt, in quibus *Lutherus* & *Zwinglius* à se ipsis quoque dissentiunt. Exstant illorum libri, ne mihi sit hoc operæ sumendum, quanquam possum & alia quædam referre ab illis prætermissa. Doceant inter doctrinam *Lutheri* & *Zwinglii* nullum esse discrimen. F Alium igitur fucum quærant oportet quo suum excusent dissidium. Verum hoc quoque sibi volunt ignosci, quod initio quædam ignorarint, velut *Antiochiæ* fratres expostulant cum *Petro* quod baptizasset *Cornelii* familiam, & erant inter Judæos qui Gentibus volebant imponere onus Legis, nonnulli volebant totam Legem admiscere Christo. Hujusmodi lemmatibus patrocinantur suorum dogmatum discrepantiæ. At ego de grege fratrum non disputo: Apostoli, quibus isti se comparant, nunquam, ut dixi, dissenserunt in dogmatibus fidei, Legis ceremoniæ per se malæ non erant, nec ciborum delectus, nec Deus voluit suam Legem subito rejici, ne videretur fuisse impia, cum abolendæ quoque ceremoniæ typum haberent Christi, sed paulatim antiquari. Cæterum quoniam Dominus jusserat illos incipere ab *Hierosolymis*, tota *Judæa* & *Samaria*, tandem venire usque ad extrema terræ, fieri potuit ut *Petrus* dubitarit, quando Deo visum esset, palam doceri Legis ceremonias abolendas, & à *Paulo* monitus sit jam esse tempus. Porro *Petri* difficultas, quam præ se ferebat in baptizando *Cornelio*, & murmur fratrum adversus *Petrum*, & *Pauli* objurgatio, nihil aliud erant quam Dei dispensatio hoc agentis, ut omnibus liqueret earum rerum novationem non levitate hominum, sed Dei voluntate fieri. Sed quando quisquam Apostolus probavit idololatriam? At isti Missam probarunt initio & sacrificarunt, cum eam nunc existiment summam esse idololatriam. Hoc excusent sua rhetorica si queant. *In hoc*, ut ait, *à me dissentiunt quod scripserim Apostolos initio dissimulasse Christi divinitatem.* Idque ita referunt, quasi Apostoli post acceptum Spiritum Sanctum receperint aliquos ad gratiam Euangelicam, quibus non indicarint Christi divinitatem. Absit ut ea cogitatio mihi unquam venerit in mentem, sed ex probatorum Auctorum sententia annoto, quod *Petrus* prima concione apud rudem illam multitudinem Christum appellat virum approbatum à Deo, de divinitate silet, quam si tum expressisset, non habuisset attentum auditorium. Itidem *Paulus* apud *Athenienses* nondum mysterii capaces, Christum appellat virum per quem Deus statuisset servare mortalium genus. Quis enim tum tulisset hominem cruci affixum appellari Deum? Hoc pro ratione temporis apud indoctos. Cæterum discipulis non dubium quin in primis aperuerint divinæ naturæ mysterium. Jam cum à Christo mitterentur per Judææ civitates prædicaturi Euangelium, vetiti sunt dicere Jesum esse Messiam, tantum aberat ut prædicarent Deum. Quid est ergo quod isti non agnoscunt? Fateantur potius se non intellexisse quod scripsi. Auferant igitur fumos verborum, desinantque se cum Apostolis conferre. De Synodis nihil interim disputo, quas ipsi fortiter contemnunt, neque nos tuemur illic acta omnia. Ad mores redit oratio, multaque commemorant de lenitate ac mansuetudine suorum & præcipue *Cattorum* Principis, quæ si à me fuissent scripta, clamarent me Magistratibus & Principibus adulari. Sed hæc quoniam ad magnates attinent, non est animus respondere, præsertim cum mihi quæ procul gesta sunt parum sint explorata. Quid *Cattorum* Princeps sentiat nescio, quæ vulgo jactantur nihil moror, quæ isti prædicant de his quos putant suo favere instituto, nihil me movent, nihilo magis quam ea quæ de seipsis nobis ingerunt. Illud non potui non ridere, quod in argumentum Euangelicæ lenitatis adducunt, quod cum tam diu in Epistolis meis tam dira falsaque crimina in eos congerens, Monarcharum & omnium mortalium animos in ipsos provocarim, tamen id impune tulerim. Et ubi sunt ista dira falsaque crimina? Quin clamant in *Eckium*, in Episcopum *Roffensem*, in alios complures, qui serio cum istis sectis belligerantur. Omnia crimina semel objiciunt, qui pronuntiant hæreticos & schismaticos. Videant quibus flosculis ipsos ornarit, in hoc Principum conventu, *Joannes Eckius.* Ego semper pro viribus Principes à sæviendo revocavi, & ipse adeo non fui sævus in eos, ut multis viderer colludere. Tot vulgo volitant dentatissimi libelli, plenique amarulentia, & convitiis tam acerbis, ut non temere quicquam simile reperias apud Ethnicos, & nobis toties jactant admirabilem illam mansuetudinem, quæ percussa dextra maxilla, percutiendam præbet lævam. Nos, inquiet, non ista facimus. Cum meus sermo sit generalis, ne dicat, nos non facimus, sed quod objicis nusquam fit. Sibi tutum esse volunt in Episcopos, Reges ac Principes quicquid libet convitiorum effundere, experiatur qui velit, an si simili modo debacchetur in Ecclesiastas, aut Magistratus istorum, impune sit ablaturus. Ego pri-

-vatam quorundam mansuetudinem abunde sum expertus. Novi quendam, quem plus decem annis non aliter atque filium adamavi, meque vicissim ille non secus ac parentem observabat, indole quam dixisses probitati natam: Simul atque hausit spiritum Euangelicum, præter omnem exspectationem cœpit esse bonus aleator, pernox chartarum lusor, non inelegans scortator: cœpit discinctus gestare prælongum ensem, cogitare de matrimonio. Postremo verbulo læsus, ex tali amico qualis esse videbatur, subito mutatus est in viperam, vindictæ avidissimus, perinde quasi matrem ipsius ferro necassem. Quid alterum commemorem, supra modum Euangelicum, qui nunquam à me verbo læsus, sed tum voce tum scriptis meis prædicatus, nonnihil etiam officiis meis adjutus, cum mecum nunquam expostulasset, post abitum, plusquam hostilem præ se tulit animum, nec satis habet linguæ spiculum in me vibrare, librum in me scriptum recitat suis compotoribus. Ob quod meritum meum? Quia cum furente nolui furere. Quanquam per me tum licuit illi facere quicquid libuit. Apud Episcopum *Christophorum* eum candidissime excusavi. Cum à Magistratu immineret illi periculum, clam scripto admonui. Nec erat intempestiva admonitio, jussus adire Magistratum, maluit vertere solum. Atque hic unus est ex proceribus Euangelicis. Quando præberent alteram maxillam percussori, qui tale præmium referunt bene meritis? Qui potuit *Huttenus* stringere calamum in hominem à quo sic erat adamatus, sic scriptis editis prædicatus, nec mediocribus adjutus officiis? An non huic ceu propugnatori Euangelii plaudebat populus Euangelicus? Et tamen hunc quidam præcipuus istius doctrinæ defensor, in Epistola quadam appellat furiosum, *Lutherus* dolet adspersum *Spongia*.

Quid nunc de vulgo memorem? In quo multos novi, levissimarum etiam injuriarum impatientissimos, & pro quamvis frivola offensa atroces vindictas molientes. E multis unum attingam. Quidam juvenis erat conjectus in carcerem ob non leve facinus: Adegerunt amici, ut per Oratorem Regis Angliæ, qui tum forte aderat, impetrarem illi veniam. Factum est, dimissus est, mulcta remissa est: quo nomine, veluti pro summo beneficio, coactus sum Senatui gratias agere. At ille bonus vir eodem die quo liberatus est, eorum per quos liberatus est, vino ebrius, fanda atque infanda dixit in me, districto gladio mortem etiam minitans *Erasmo*. Rogatus postridie num illa dixisset ex animo, excusavit temulentiam. Euangelica purgatio! Deinde contulit se *Constantiam*, & apud *Botzemum*, quem noverat esse mihi junctissimum, finxit se fuisse famulum *Erasmi*, hac commendatione suaviter ibi tractatus est hebdomades aliquot. Inde se contulit *Wittenbergam*, absoluturus Euangelium suum. Habes exempla mansuetudinis, nunc accipe exemplum bonæ fidei & veritatis. Expostulabam cum quodam vehementer Euangelico, quod in sua patria obambulasset per ludimagistros ac pædagogos, qui domi pueritiam instituunt, eisque sedecim fere tradidisset articulos, supervacaneam esse Confessionem, Pontificum constitutiones nihil obligare, & hujus generis aliquot: cum inficiaretur cætera quæ objiciebam, hoc ingenue fassus est. Reversus est in patriam me dissuadente, minimum abfuit quin fuerit comprehensus, tamen elapsus est. Cum mihi totam historiam denarrasset, rogabam quid commeruisset, ut tanto studio peteretur à satellitibus. Necesse est, inquam, ut aliquid feceris dixerisve, quo deprehenderint te non esse alienum à sectis. Ille sancte dejeravit se nec fecisse, nec dixisse quicquam. Quid ais, inquam, impudens, nonne mihi fassus es tali præsente de disseminatis articulis? Negavit. Quo magis urgebam, hoc magis abjurabat. Alius quidam irrupit in ædes meas, expetens colloquium meum. Ut ex famulis cognovi πλανήτην esse, jussi dicerent mihi non esse otium. Jussus abire semel atque iterum, nihil, inquit, moror *Erasmi* verba, pecuniam illius volo.

A Quid factum? Post totam horam, cum jamdudum abiisse crederem, forte cubiculum egressus, reperi cum famulis garrientem admodum familiariter. Fuerat autem *Franciscanus*, quod ipse ultro apud meos effutierat. Inter colloquendum incidit ut diceret se *Norenbergam* iturum. Scripsi ad *Bilibaldum*, dedi septem asses. Ille pileum non pertulit, sed cum per occasionem unum è famulis misissem *Venetiam*, illic virum reperit Euangelicum. Alius quidam adiit me, querens de extrema egestate, & offerens obsequium suum. Nolui statim in famulitium admittere ignotum, sed datis quatuor assibus, jussi ut postridie rediret ad me. Rediit, tradidi illi libellum, ut eum transcribendo disceret B scribere, pactus cum illo duobus assibus in singulos dies, addidi præ manibus, præter quatuor ante datos, asses quatuordecim. Ille bonus vir nactus viaticum, profectus est inscio me *Tigurum*, ibi nescio cui locavit operam suam. Ubi sex diebus nusquam apparet, jubeo perquiri, ajunt profectum. Librum meum deposuerat apud hospitem suum, at ille abjurabat quicquam apud se relictum. Nec prius recepi codicem, donec ille litteris authenticis mandasset, ut redderetur. Rediit, nec reddidit pecuniam, nec perscripsit quod receperat, nec mihi saltem gratias egit, imo cum aliquot sodalibus præteriens, ne moto quidem pileo salutavit. Taceo multos qui irruperunt in ædes meas subornati, ut mihi litteras aut Libellos redderent, C ludibrii causa confictos. Comperi quosdam qui ultro adibant quos mihi sciebant familiares, offerentes officium suum si quid vellent ad *Erasmum*. Acceptas litteras perferebant ad fratres, ut scirent arcana nostra. Hujus generis centum historias proferre valeam. Quod si negant tales esse Euangelicos, mecum profecto faciunt, & ideo posui Pseudeuangelicos. Verùm hujusmodi multa colluvies, quæ initio non postremas partes gerebat in hac fabula, multos bonos alieniores reddidit ab hoc negotio. Proinde mihi non debent succensere, si minus probo quos ipsi quoque damnant.

Sed ad id quod institueram redeo. Adducit & hoc D exemplum Euangelicæ mansuetudinis; quod apud ipsos etiam qui sectæ ipsorum adversantur commodissime vivant. Id quale sit in præsentia non excutiam. Certe multorum querelas audio, nonnullos video profugientes, aliquot etiam desciscentes, comperta tandem istorum sanctimonia. Illud rursus impudentissimæ vanitatis est, quod cum, ut ajunt, *Argentorati*, *Basileæ*, *Constantiæ* tam multi se converterint ad vitam incorruptissimam, ego perinde scribam de eis, quasi nemo in eis cœpisset vivere emendatius, imo quasi nemo esset non seipso factus deterior. Os impudens, ubi sic loquitur *Erasmus*? Imo testatur se paucos nosse, nec scri- E bere nisi de notis, & quod scribo verissimum est, idque multis experimentis docere possim, ne putent me populi rumoribus niti. Quos antea noveram puros, candidos & fuci ignaros, ubi se sectæ dedidissent, loqui cœpisse de puellis, lusisse aleam, abjecisse preces, factos ad rem attentissimos, impatientissimos omnis injuriæ, vindices, obtrectatores, vanos, viperinis moribus, ac prorsus hominem exsuisse. Quæ de luxu quorundam vulgo ferebantur, non referam. Expertus sum, si quid erat negotii, duriores esse minusque fidos plerosque Euangelicos quam cæteros. Si tam multi facti sunt meliores, gaudendum est, & fieri potest ut inscio me tales aliquot sint. Quomodo vivatur *Ro*- F *mæ* aut inter Canonicos nec mea refert, nec admodum novi. Nam isti placuit simpliciter mendax hyperbole, nemo melius novit, cum vix quisquam minus norit. Verùm ne conferat nunc suos Ecclesiastas cum nostris Episcopis, ubi ad dignitates ac opes illorum pervenerint, tum erit conferendi tempus. Nunc ut adsit animus, deest facultas. Omnes Episcopi Romani usque ad vigesimum primum, ni fallor, martyrii gloriam tulerunt, videbimus qualis futurus sit qui *Zwinglio*, aut *Oecolampadio*, aut *Capitoni* vigesimus successe-

cesserit. Tamen inter Episcopos nostros novi, quo-
rum sanctimoniam malim, quam mille Euangelico-
rum. Proinde quod mihi falso impingunt, me sic lo-
qui de Euangelicis quasi nemo recte vivat, id vere po-
test in istos retorqueri, qui sic loquuntur de Sacerdo-
tibus, Monachis & Episcopis, quasi sint omnes scele-
ratissimi, & hostes Christi. Scripseram illos preces &
jejunia tollere, hic vociferantur, *Quid est, si hæc ca-
lumnia non est?* Totidem verbis in illos recinam, *Quid
est, si hæc calumnia non est?* Dixi illos tollere jejunia
ab Ecclesia indicta, preces horarias ab Ecclesia præ-
scriptas, id cum ipsi fateantur, quid quiritantur de ca-
lumnia? Nec simpliciter damnavi quod sustulerint,
sed quod cum illa sustulerint, multi nihil prorsus nec
orent, nec jejunent. *Vera*, inquiunt, *precatio non
potest ab homine præcipi, cum ea non sit in hominis pote-
state.* Nec hoc sibi sumit Ecclesia, verùm ea præscri-
bit quæ ad spiritualem precationem conducunt, prove-
huntque, in quibus præcipua sunt jejunium, eleemo-
synæ, sacra lectio, & precum vocalis recitatio, ad id
quod exigi non potest, hortatur tantum. *Cur*, in-
quiunt, *sibi sumunt Pontifices, quod sibi non sumserunt
Apostoli?* Quia tum ultro precabantur & jejunabant,
nostræ segnitiei capistro fuit opus & stimulis, & pro-
babile est si tali seculo vixissent Apostoli, duriores et-
iam constitutiones nostris moribus impositures. Jam
& illud inficiantur, quod Missam sustulerint. Quid
igitur sibi volunt tot Libelli de abroganda Missa? Aut
qualis est illa Missa, quæ caret corpore & sanguine
Christi? Ea cum auferant, tamen audent dicere, quod
quæstum modo aliaque Sacerdotum, non rei vitia sus-
tulerint. Num Apostoli celebrarunt Missam absque
corpore Christi? nam vestes & ritus media sunt, non
zizania, quæ pro tempore vel omitti possunt, vel ad-
hiberi, vel mutari. Dolet illis hyperbole, quod scri-
pserim illis in receptis nihil placere. Proferant igitur,
quod in totum probent *Lutherus* & *Zwinglius* in rece-
ptis: nihil invenient.

Porro quod ait à me scriptum, ipsos pro bonis, aut
certe tolerabilibus, pessima quæque invehere, hoc in
mea Epistola non arbitror usquam legi, & si scripsis-
sem, plurimorum applausu scripsissem. Verùm ea *ἀκ-
ρισῶς* visa est illis commoda ad mihi movendam invi-
diam. Exigunt à me ut eorum nomina proferam, quos
ajo, post susceptam Sectæ professionem factos seipsis
deteriores, cum ipsi protulerint unum Principem mi-
hi quidem ignotum, quasi nusquam appareant, aut
quasi vulgo non sint obvii, quos sibi volunt nomina-
tim commonstrari. Sinant me hîc meam tueri civili-
tatem: quod si urgeant, relegabo eos in *Saxoniam*, ubi
sunt qui visitatoribus eguerunt, qui Cæsari suppetias
adversus *Turcam* negarunt, qui leges matrimonii omnes
commiscuerunt. A visitatoribus discant quos casus au-
dierint. Sed quid opus est quenquam nominare, cum
ipsi fateantur occasione Euangelii, multos licentius in
scelera ruere. Ipsi igitur eos pro me nominent. Rur-
sus congerit aliquot manifesta mendacia, permitto, ut
ait, mihi ut ob aliquot malos admixtos totam istorum
professionem damnem. Hoc nusquam est in Epistola
nec aliis scriptis meis. Imo contrarium legitur. Tan-
tum dico quorundam impuram vitam officere negotio
quod agunt. Id ipsi non negant. Rursus illa verba,
quasi apud nos nihil nisi scelera docentur, cum nihil ta-
le sit in scriptis meis, demiror istius scriptoris impu-
dentiam: quemadmodum & illud falsissimum est, *quasi
nostræ doctrinæ nemo hactenus discipulus fuerit, qui non
fuerit se ipso deterior*, cum ego tantum negem me
nosse quenquam. Paucissimi sunt quos ego novi pro-
pius, *Argentorati* nullus. Et post tam impudens men-
dacium exclamat hic rhetor: *O gravem contumeliam
Christi*, &c. Nec his contentus, *quos hic*, inquit,
*tanquam Ecclesiæ Catholicæ vindex tanquam bipedum ne-
quissimos omnique pœnitentia omnium odiis & extremæ Prin-
cipum sævitiæ exponit*, *addicit*, *devovet*. Quis non ad-
miretur hanc *δεινωσιν* ex meris mendaciis profectam?

A Et hic est ille mansuetudinis Euangelicæ doctor, qui
præter causam ad seditionem excitandam sic contra A-
lectas personat. Ego semper ad moderationem & tran-
quillitatem hortatus sum, & hortor etiamnum. Illud
classicum in alios decuit intendere. Fortassis hoc illi
excidit imprudenti, quod meam Ecclesiam vocat Ca-
tholicam: quod si nostra Catholica est, videlicet ipso-
rum Ecclesiam hæreticam pronuntiat. Jam alius sic
colligeret: Quisquis ex Orthodoxo fit hæreticus, non-
ne seipso fit deterior? Verùm hoc ut non sensi animo,
ita non est consilii defendere. Imagines sic ejectas sem-
per improbavi. Qui picturas tollit è vita, præcipuas
tollit vitæ delicias, atque adeo rem non uno modo fru-
B giferam. Sæpe plus videmus in picturis quam ex lit-
teris concipimus. Proinde falsum est quod ait, ima-
gines nihil adferre utilitatis. Et olim in Templo Ju-
dæorum erant imagines, Cherubim, facies hominis
prominentes, & Leunculorum effigies. Nec proba-
bile est hoc sensisse Deum, ne qua omnino haberetur
imago, sed ne idolum more Gentium. Multæ imagi-
nes proponuntur, non ut adorentur, sed ut vel exor-
nent ædificium, vel ibi versantem admoneant alicujus
bonæ rei. An inutile sit, si in Templorum portici-
bus pingeretur tota vita Christi, ut qui illic spatiantur
otiosi, habeant frugiferam aliquam confabulandi aut
cogitandi materiam? Quanquam apud Christianos nul-
C la proponitur imago proprie adoranda. Nam quod ho-
noris illis impenditur, ei impenditur quod repræsen-
tant. Quod si citra discrimen omnis imago tollenda
est, tollendi erant & Atlantes & tibicines, quos fabri
addunt fulciendis columnis, tollendus & gallus sacræ
turris fastigio imponi solitus. Probabile est igitur
Deum non de quavis imagine sensisse, sed de Gentium
simulacris, quibus velut animatis immolabant: & si id
maxime sensisset, præceptum erat illorum temporum,
quemadmodum alia permulta. Nunc nihil est periculi
ab idololatria. Nec hoc innuo quod interpretantur,
vitiorum idola in illorum pectoribus remanere, sed in-
dico quid sit præcipuum. Idem illos admonuit *Lu-
D therus.* Quod si se tales autumant, ut in pectore ni-
hil sentiant carnalium affectuum, sine causa moniti de
tollendis pectoris imaginibus. Sed ipsi fatentur se ad-
huc luctari cum carne, unde miror cur offendantur.

Quod scripsi me non videre quid sibi velit imaginum
demolitio, nisi ut sit conspirationis symbolum, stoli-
dissime exaggerat, quasi accusem illos seditiosæ con-
spirationis adversus Principes, quod existimant esse cri-
men nefarium, cum nihil aliud senserim, quam de fœ-
dere, quod aliquot civitates inter se coierunt, in quod
non sunt recepti *Argentoratenses*, nisi profligatis ima-
ginibus. Hoc fœdus cum *Vulturius* etiam carmine ce-
lebrarit, cur in me sic debacchantur quod ejus fece-
E rim mentionem, quanquam ibi de *Argentinensibus* non
sum proprie locutus, sed in genere. Hoc fœdus ad-
versum quos sit initum non sum curiosus: quid multi
jactent Euangelici, vulgus quoque novit. Conspiran-
di verbum anceps est, tam in bonam quam in malam
partem vergens. Nec omnis conspiratio fit adversus
Principes: & posset esse adversus Principes quoque le-
gitima. Auferant itaque mihi tragicas istas exaggera-
tiones. Ego fœdus illorum nec probo, nec improbo.
Ad *Toletanum* Præsulem, ut ait, scripsi me augurari
illos moliri novam Democratiam. Quid hoc ad Eccle-
siastes *Argentoratenses?* de vulgo loquor in genere. Et
tamen illud pronomen *nos nos* semper habet in ore.
F Hoc augurium an sit vanissimum, rerum exitus proba-
bit. Iste pronuntiat ante tempus. Sunt civitates quæ
non agnoscunt Principem, de illis potissimum scripsi.
Hic, inquit, *est Aristocratia.* Ridiculum, an Ari-
stocratia verti non potest in Democratiam? Et si jam
multæ civitates in hoc profecerunt ut Episcopos abdi-
carint: non possint aliæ huc proficere, ut Principes
suos ejiciant? Non licuit ad amicum scribenti signifi-
care quid de quorundam animis divinarem? Et an non
quod divino vidimus tentatum ab Agricolis? Quod ad-

A didi de callidis consiliis, ex ejusdem Sectæ viris accepi. Quosdam mihi videri prorsus hominem exsuisse scripsi, sed de his duntaxat scripsi, quorum mores habeo compertos: An qui nec læsus, & beneficiis affectus, nec amicitiæ meminit, nec fidei, aut civilitatis, quam hostis præstat hosti, non videtur exsuisse hominem?

Et hic homo vanissimus tragicis verbis impingit mihi manifesta mendacia, quibus tamen non tam ipsos lædam, quam me prodam contumeliosum in Christum. Audis lenitatem Euangelicam? Audis Apostolicam sinceritatem? Cum subinde repetat manifesta mendacia, nondum tamen ullum probavit mendacium. Depingit nobis quam sancte res geratur *Argentorati*. An B verum dicat, nescio, certe optarim esse verissimum, illud inficiari non possint, totum hoc negotium, quod tam multis verborum phaleris exornat, geri sine Christo, cum jactet ea tantum fieri, quæ *Christus* instituit. Redeuntes à Templo meis oculis vidi, nec erat tanta turba, ut non liceret singulos contemplari. Nunquam sum ingressus illorum Templa, ne viderer illis assentiri, & si venissem non fuissem illis gratus, cum scirent me diversa sentire. Verùm ab his qui Sectam illam profitebantur sæpe diligenter percunctatus sum, quid illic ageretur, nominatim an concionante *Oecolampadio* vidissent aliquem illachrymantem aut ingemiscentem pro peccatis, negarunt, sed multos oscitantes se vidisse ajebant, suspirantem aut illachrymantem nemi- C nem. De his loquutus sum, de quibus propius licuit cognoscere, de *Argentorato* nihil. Et hoc videri volunt unum insigne mendacium, quo me declarem contumeliosum in Christum. Multo alia narrant etiam hi, qui Sectæ illi dedere nomen. Dicent illos non esse Euangelicos. Quid ni? Quisquis male sentit de illis non est Euangelicus. Quod scripsi, *vereor ne Pharisaismo succedat Paganismus*, cum non intelligant tamen calumniantur: Pharisaismum ad nostrorum quorundam superstitionem referebam, quem isti sic excuterent, ut metuerim ne multi jam habenis, quibus utcunque coercebantur, liberi, proruerent in Paganicam licentiam. D Quid hoc ad Ecclesiastas, aut ad ceremonias *Basileensium?* Non dubito quin multi sub hoc Euangelii pallio lateant, titulo Christiani, animo Pagani. Atque hoc plerunque videmus accidere, ut dum sedulo magis quam circumspecte vitamus malum aliquod, incidamus in aliud gravius, ac de calcaria, quod dici solet, feramur in carbonariam. Quod ego metuo, jam compertum est. Nam nuper *Basilea* tale portentum exusserunt. Ex hujusmodi nugis hic vir modestissimus toties impingit mendacia, magna, dira, falsa, venena libris editis effusa in membra Christi. Non vult quicquam scribi, nisi quod oculis viderimus, auribus audierimus, cum ipse tot historias nobis decantet, quid E actum sit apud *Hessos*, apud *Tigurinos*, apud *Basileenses*, apud *Bernates:* unde haustas, nisi ex aliorum relatione? Et ubi est hic mendaciorum acervus, quem in Epistola congero? Priusquam Sacerdotes cederent urbe, narrabant non adversarii, sed symmystæ, à quibusdam Ecclesiastis nullam fieri concionem, in qua non stomacharentur in Canonicos. Quod si Canonici voluissent contendere, nonne vidissemus in ea civitate tristissimam rerum faciem? Dixi sic excussam Confessionem, ut plurimi ne Deo quidem confiteantur: sic excussum cum jejuniis ciborum delectum, ut interim à multis graviter indulgeatur crapulæ. An non hæc fuit publica querela vulgi, non solum laniorum? Opi- F nor hoc nomine & *Oecolampadio* multos displicuisse. An hîc quoque requirunt exempla? Sed demiror illos hoc inter mea mendacia referre, cum ipsi fateantur esse permultos, qui per occasionem Euangelii, sese in omnem scelerum licentiam effuderint. At hos non agnoscunt pro suis. Desinant igitur mihi indignari, neque vanitatis accusare, cum de illis in genere sim loquutus, nullam Rempublicam, nec ullum Magistratum notans. Et toties occinitur nobis, *nos nos*. Narrant nobis quid *Argentorati* doceant, cum ego de popularium quorundam moribus sim loquutus, non de doctrina, quæ qualis sit *Argentorati*, non novi. At vide Scriptoris hujus oscitantiam. Paulo ante detestabatur tales, quales noto, & mox subjicit: *cur* Erasmus *nobis falsa impingit:* Si pronomen, *nobis*, indicat Ecclesiastas *Argentoratenses*, de his non loquor. Si populum universum Euangelici nominis, in hoc sunt quos notavi, vel ipsis fatentibus. Et tamen cum eadem loquamur ambo, *Erasmus* est mendax, ille nihil loquitur nisi veritates Euangelicas. *Scripsi*, ut ait, *sic excussum ab ipsis jugum humanarum constitutionum, ut nemo interim cervicem submiserit suavi jugo Domini.* Imo non sic loquor, vir Euangelice, sed *ubi sunt*, inquam, *qui submiserunt cervicem*, &c. Non inficior esse, sed ostendi cupio. Gratias agunt pro insigni testimonio, quod dixerim Apostolos nescisse præscriptos jejuniorum dies, nec ciborum delectum. *A nullo*, inquit, *exigi potest, quod non instituerunt Apostoli.* Si profani Principes habent jus statuendi aliquid in externa Republica, quî minus Ecclesiæ proceres habent jus statuendi in statu Ecclesiastico? Sed impudentius hæc dicuntur ab his, qui ipsi à suis multa exigunt, quæ non sunt ab Apostolis instituta. Cæterum quid hoc testimonium meum sublevat illorum causam, qui sic contemnunt præscripta jejunia, ut nunquam omnino jejunent? Exigunt à me quibus humanis constitutionibus ipsi graventur, in quos habent jus. Quærant hoc ab illis, qui suis civitatibus pridem cesserunt, & quotidie demigrant. Quid autem attinet eas proferre, cum quicquid ab istis geritur, aut istorum hortatu instituitur, ad publicam utilitatem à Spiritu Dei profectum sit? Nullum vero novi Episcopum, cui non auderem me tuto credere, & Cæsaris favore semper hactenus fui sublevatus, quemadmodum & ab Aula *Brabantica*. Abitus à *Brabantia* præcipua causa fuit, ne quod tum agebatur, odiosum adversus *Lutherum* negotium, in meos humeros protruderetur. Quod à Magistratu nullum sit intentatum periculum, isti cum ignorent, tamen affirmant. Si fortiter tutatus fuissem causam Ecclesiæ Catholicæ, fortassis fuissem periculo non levi vicinus. Sed quid audio, etiam paterarum odor ad istorum nares pervenit? nam id obiter intorquent: Solus Archiepiscopus *Cantuariensis* dedit mihi poculum, sed cum nondum innotuisset *Lutherus*. Post hunc *Albertus* Card. *Moguntinus*, priusquam *Lutherus* gravi laboraret invidia, imo cum vix notus esset. Tertius quidam nuper dedit, post hunc quartus, nullus unquam mihi vel nutu significavit, ut scriberem adversum Sectas. Nec me pudet ejusmodi munerum quæ à summatibus viris ultro deferuntur. Nam hoc genus testimoniis me vehementer ornari puto, quæ si minus in me competunt, certe plausibilia sunt monumenta, principes viros favere litteris ac pietati, quibus bonis me præditum existimant. Adeo vere me non habent Episcopi πρόμαχον, ut dicar in tanto Ecclesiæ discrimine dormitare. Quam multa falso hîc congerit, ex animi sui somnio, qui non patitur quicquam dici, nisi sensibus compertum. Nescio an hoc ad me pertineat, quod indicavit quosdam hîc ditescere. A *Frobenio* minimum accepi, quodque vix sufficiebat uni alendo amanuensi, & hoc ipsum quod conatus est dare, videlicet ædes, in quibus habitabam, constanter recusavi. Interim ob absentiam ex pensione Cæsarea teruncium non accepi, sed in Germania, ubi carissima sunt omnia, meæ pecuniæ jam aliquot florenorum millia consumsi, neque cuiquam assem debeo. Unde venirent divitiæ? Nec paucis eget hoc corpusculum, neque parvo mihi constant amanuenses, postremo nec frugi sum paterfamilias, nec esse possum cyminopristes.

Jam tantum non insanit, quod scripserim me vereri, *ne plerique pro gravi jugo hominum portent, gravius jugum Diaboli.* Tales cum & ipsi fateantur Euangelico nomini permixtos, quid est quod sic in me efferantur? Tales cum & ipse quosdam norim, quid mirum si dixi me vereri deteriora? Hunc locum ita claudit: *Quic-*

Quicquid falsorum criminum sibi in nos evomere Erasmus *permittit, ab ipsissimis certe diabolis, id est, calumniatoribus ipsi ingestum.* Hanc amarulentiam in me evomunt patientissimi illi Euangelici, cum hactenus ne unum quidem crimen probare potuerint, aut ullum mendacium. Tantum audio, *nos, nos,* quasi tantum scripserim in Ecclesiastas *Argentinenses.* Sed homo civilis sublevat me, ea mendacia non confinxi ex me, sed hausta à diabolis, ira præcipiti percitus evomui in membra Christi. Cum narrem vel comperta, vel ab his relata, qui sunt ejusdem professionis, ubi sunt isti diaboli? *Nos,* inquit, *tribuimus honorem, cui debemus honorem, ac modis omnibus tranquillitati studemus.* Si pronomen *nos* proprie demonstrat *Argentoratenses*, nihil repugno, fieri potest ut verum dicat. Atqui si sentit in toto corpore profitentium Euangelion nullos esse, qui nec honorem habeant, quibus debetur, & publicam tranquillitatem turbent, vanus rumor fuit, *Augustæ* Magistratum aliquamdiu milites alere coactum adversus populi tumultus. In ea civitate, in qua tum agebam, quoties edicto cautum, ne diversæ partis homines convitiis sese provocarent? Quam hoc parum servatum est ab Euangelicis quibusdam, de omnibus non loquor. Quoties edixit Magistratus, ne ab Euangelicis fierent clancularii conventus, quoties ibi concursum est adversus edictum Senatus, & adversus datum jusjurandum? Testis est tum Tribunus plebis, nunc Consul, qui auctore Senatu illos, qui ferme trecenti apud *Augustinenses* convenerant, discussit, & perjurium magno stomacho exprobravit. Rursus cum tot armati forum obsiderent, & imagines demolirentur, non obscurum est quid Senatui responderint. Et in hoc cœtu multi fuisse dicuntur operæ armatæ, contra vetustum Senatus Edictum. Cum in conventu quodam Senatus proponeret conditiones, quibus cum Catholicis transigeretur, quidam è turba voce tumultuosa clamavit, *hoc nolumus, hoc nolumus, boni Domini:* qui adstitit, mihi narravit. Eodem tempore vir clarissimus *Jacobus Sturmius* suæ civitatis tum Legatus & Consul, nonne populum è suggesto graviter objurgavit, quod pleraque faceret per tumultum, idque cordatissimo quoque approbante? Cum Senatus toties edixisset, ne quis daret occasionem seditionis, quidam præcipuus Euangelii zelotes pulchre potus à convivio nuptiali venit in summum Templum, reperit *Marium* concionantem, à quo cum nihil diceretur, quod ad Sectam ullam pertineret, nam tum finiebat concionem, ille seditiosa voce succlamavit, *Mentiris Monache, ut te percutiat mala pestilentia.* Hoc si quis Catholicus fecisset in Ecclesia diversæ communionis, quod præmium retulisset? Quid supplicii de illo sumtum est? cessit in vicum aliquem ad triduum, & rediit. Audis clementiam Euangelicam. Si commissum fuisset à Catholico, de capite erat periclitandum. Similium exemplorum nullus est numerus. Cum ibidem timeretur seditio, multique civium conjecti essent in carcerem, quidam rigidus Euangelii satelles, utinam nunc juxta nomen suum aliquid boni faciat, jussus est exsulare. Post etiam *Pharellus*, ni properasset, ducendus in carcerem. Hæc nulli non notissima sunt, quæ non referuntur in Magistratus ignominiam, sed in laudem potius, qui sua vigilantia inconditæ multitudinis violentiam temperarit. Ea natura est vulgi tumultus ciere. Quid hæc ad Respublicas? Quid ad Magistratus? Quid ad Ecclesiastas? nisi quicquid etiam ab improbis actum est, ipsorum actum est impulsu. Habitus est honos Magistratui, sed grata præscribenti. Quis honos habitus est Consuli, qui clam profugit? Atqui erat is summus Magistratus. Quid honoris habitum est Magistratui *Argentoratensi* ab his, qui toties adversus edictum excuderunt stolidos Libellos? Is qui *Vulturii* scholia excudit, ob honorem habitum Magistratui, conjectus est in carcerem. Possem innumera recensere, sed desino. At desinant & isti hoc dicere falso falsius, quod scripserim aliquos sic excussisse jugum Episcoporum, ut nec profano Magistratui pareant. Generalis est sermo meus, quem si hic patronus volebat refellere, docendum erat nusquam in ipsorum Ecclesiis fuisse contemta Magistratuum edicta. Negat Euangelicos unquam movisse tumultus, aut procurrisse ad arma. Cum proxime procursum esset ad arma hinc atque hinc ad pugnam paratis viginti millibus, nonne ob paululum pecuniæ procursum est? Nonne hic primum ab Euangelicis arma sumta sunt? Nam hi erant petitores. Cæsarorum expeditionem fuisse, istorum jocus est non meus. Et homo effrons urget me, quos tumultus, quæ narrem arma, & adjicit: *Quis te,* inquit, *adeo commovit in tot innocuas Christi Ecclesias?* Hoc si rogasset hominem parum civilem, qui σῦκα nihil aliud vocare posset quam σῦκα, illico recineret, quis vos commovit adversus innocuas Christi Ecclesias per totum Orbem Christianum sparsas, ut eas vestris dogmatibus ac defectionibus turbaretis, tot oviculas ab ea distraheretis, & orco mitteretis? Ego tam incivilis non sum, ut hoc pacto respondeam, tantum queror esse qui se falso jactant Euangelicos, cum nec tranquillitati studeant, nec Magistratui dicto sint audientes.

Hîc denarrat nobis historiam vanissimam, quam illic ubi res gesta est, nec ipsi Euangelici poterunt absque risu legere, Catholicos sumsisse arma, Euangelicos inermes supplicem Libellum Senatui porrexisse, Statuam putrem forte contactam hasta concidisse, motos è Senatu, qui vehementer Euangelium oppugnarant. Imo cum Senatus edixisset, ne quis fieret concursus, & in id edictum non semel jurassent omnes, nec Euangelici finem facerent nunc hic nunc illic conveniendi, tandem Catholici adierunt Senatum, postulantes, ut edictum suum tuerentur: si metus obstaret quo minus id facerent, se vitæ suæ periculo Senatus auctoritatem defensuros. Pro hoc studio Senatus egit gratias, pollicitus se fore hujus animi memorem. Addiderunt Catholici, ni id faceret, se non passuros ejusmodi seditiosos concursus. Deinde cum multo etiam frequentiores concurrerent, semel Catholici armati convenerunt. Nec Euangelici quoties conveniebant prorsus erant inermes, habebant enses & pugiones. Ubi senserunt Catholicos esse in armis, induerunt & ipsi arma. Ibi Consul Catholicus *Melchior*, ut alias sæpe, egregiam operam navavit Reipublicæ: nam oratione severa suos compescuit, & ab armis discedere compulit. Negat fuisse jactatum, suffigendum in crucem Consulem, nisi clam fugisset. Adeo hic Scriptor par sibi jus sumit mentiendi, & mihi mendacium impingendi. Imo hoc ab armatis Euangelicis jactatum fuit, in foro palam: qui audierunt, retulerunt. Et in illorum potestate erat tum etiam ipse Senatus. Habebant bombardas in foro dispositas, illic incensa pyra pernoctabatur, donec extorsissent quæ volebant. An revocatus sit Consul, nescio: audio vita defunctum: atque hominem vergentis ætatis ac valetudinarium ab uxore & ædibus depellere, quid aliud est quam occidere? Quem autem non terreret illa exceptio, nisi commiserit aliquid in Rempublicam? Atqui oppugnasse Euangelium, dixisse aliquid in hunc aut illum Ecclesiasten, fuisset contra Rempublicam. Cæterum ii qui dicuntur oppugnasse Euangelium, persuasum habent se oppugnasse sceleratam & impiam hæresim ei Reipublicæ pestilentem, atque hoc nomine sibi deberi gratiam maximam. Ego non sic ago, tantum arbitror æquum esse, ut si sibi permittunt damnatam ab Orbis primatibus doctrinam tueri, veniam dent illis, qui eam doctrinam, quam vere Christianam esse habent persuasum, non possunt illico deserere. Pro nobis, inquient, stetit major populi pars. Et maxima populi pars in *Christum* clamavit, Crucifige: Et major Episcoporum pars damnavit *Athanasium*. Non statim melior, quæ major. Quis autem dedit promiscuæ turbæ jus pronuntiandi de articulis fidei? Sequebatur, inquient, judicium Ecclesiastarum. Alius responderet, sed eorum quos

A quos Cæsar & Ecclesiæ primates damnarunt hæreseos. Verùm immerito, ajunt. Qui unquam hæretici non jactarunt se præter meritum damnatos? Nonne eadem fuit *Donatistarum*, *Arianorum* & *Manichæorum* querimonia? Quid est, ait quidam, si hic non est afflatus Spiritus? Quasi non idem probabilius dicere valeat *Mahumetes*. Hæc commemoro, non quod his convitiis illos notatos velim, sed ut declarem viris litterarum imperitis non oportere esse capitale, si Religionem à majoribus traditam non sustinent relinquere, recusantque se eis addicere sectis, quas vident à summis utriusque status principibus, à probatissimis hoc ævo Theologis damnatas.

B Jam quæ narrat de tumultu *Bernatum*, de tumultu *Tigurino*, de tumultu *Rotwilensi*, de tumultu *Hessorum*, quoniam earum rerum levis & inconstans rumoris ad nos permanat aura, aliis cedam respondendi provinciam, nihil tamen dubito, quin & hîc multis fucis rem phalerarit. Quid enim aliud exspectes ab eo, qui profitetur Euangelion technis ac fucis propagandum? Hîc perinde quasi rem pulchre perorasset, debacchatur in me convitiis. Ego vero mihi non duco probro à talibus incessi, quos pro damnatis habet Orbis Christiani multo maxima pars. Ipsi se laudant, & *mutuum*, ut habet proverbium, *muli scabunt:* At oportet Ecclesiasten habere bonum testimonium, etiam ab his qui foris sunt. Quid divinius *Luthero*, si illi de se prædicanti crederemus. *Paulus* dicit: *Puto quod & ego Spiritum Dei habeam:* Isti sibi sic arroganter vindicant Spiritum, ut aliis contumeliose adimant. *Paulus* ait se peccatorum primum. Iste dicit: *Reputate num ab incunabulis sic vitam instituerim, ut an bonorum virorum loco habendi simus, quisquam bonus unquam dubitaverit. Quis me arguet de peccato*, solus *Christus* potuit dicere. Et, *annis jam non paucis, cum in divinis, tum in humanis litteris ita stipendia fecimus*, inquit, *ut temere quod docemus non sit.* Quanto decentius laudaret illos os alienum. Facilis est victoria, si reo concedas jus pronuntiandi, tum de sese, tum de actoribus ac judicibus. Quoties Catholici moliuntur aliquid pro defensione suæ fidei, seditiosus tumultus est: quoties ipsi faciunt eadem pro suo instituto, sanctissimus est Euangelii zelus: quodque manifestius est, quam ut excusari possit, ὑποκορίζει, sed tam impudenter, ut videatur *Indis* scribere, qui nihil rerum gestarum alioqui scire potuerint. Nec unquam hic patronus recedit à suo colore, quod in genere dicitur, detorquet ad omnes, singulas, universas, & totas Ecclesias, quasi tot Respublicas, tot Ecclesias, tot Principes funditus exstinctos velim. Quî sic? Quia non probavi mores quorundam, qui se falso venditant Euangelii titulo. Numerent Respublicas suas & nostras, Ecclesias suas & nostras, Principes suos & nostros, & agnoscent quanto plures ipsi funditus exstinctos volunt, quos toties clamitant in Christum blasphemos, Euangelicæ veritatis hostes, vasa iræ, innocentum occisores. Nullum tam atrox dictum in meis libris usquam invenient. Qui tantopere detestatur seditionis crimen, nonne hoc libro declarat se seditionibus excitandis natum? Quin in eos ista exaggerat, qui tot libris editis declarant ipsos esse manifestos hæreticos & exitiales schismaticos, qui ipsorum Ecclesias appellant conciliabula Satanæ, Ecclesiastas interfectores animarum, aliisque pingunt coloribus. Hi potius hoc agunt, ut omnes ipsorum Ecclesiæ funditus tollantur. In eos clament, qui Cæsarem exstimulant, ut in istos omni genere suppliciorum sæviat. Ego quod semper egi, etiamnum ago, ut Principum animos à sæviendo revocem, utinam pari studio ipsi se revocent à contentiosis dogmatibus! Dixi in aliquot civitatibus rerum summam esse penes populum. Ubi ex infima plebis nota sedent in Senatu, ubi moventur Senatu qui populo non placent, ubi populus non paret Edictis, nisi commodis, ubi populus contra Senatus Edictum didicit armatus occupare forum, & bombardis dispositis minari civitati, an non illic rerum summa est penes populum?

Impingunt aliud luculentum mendacium: Scripsi *Othonem* ex ædibus *Capitonis* prodisse ad excudendum Libellum, quem in me scripserat. Imo hoc ipse *Capito* suis ad me litteris propria manu scriptis fassus est. *Othonem Basilea* reversum biduum apud se fuisse, priusquam Libellum excuderet: ut nihil frontis habet hic Euangelicus rabula! De *Thrasone* nunc dissimulo, tametsi ex ipsius *Capitonis* litteris satis deprehendi, quam esset ab ipso alienus, & famulus, quem *Argentoratum* miseram, retulit illos interdum in eodem lavare balneo. Quanquam alios referre possum supra modum Euangelicos, à quibus ille studiose colitur. Sed quid hîc reclamatur? Nonne *Huttenum* plerique Euangelici habuerunt in deliciis? Vitam hominis norunt omnes. Etiam *Lutherum* male habuit mea *Spongia*, cum tam multa suppresserim, quæ partim in me commiserat, partim vulgo quoque decantabantur. Si *Hedio* pressit litteras, unde rescivit ille *Thraso? Othoni* fuisse conscium *Capitonem* initio minime suspicatus sum, & mirabar illam accuratam excusationem. Nulla in re se excusavit diligentius, cum nullus expostularet, ego ne suspicarer quidem. Scripsit ad me bis, non hoc contentus, scripsit bis ad *Oecolampadium* eadem de re, ad *Beatum Rhenanum*, & nisi fallor ad *Frobenium. Oecolampadius* cum ex prioribus litteris *Capitonem* mihi excusaret, rogabat nunquid de ipso suspicarer, absit, inquam, ut de tali amico talem suspicionem demittam in pectus meum. Cum acceptis posterioribus denuo mecum loqueretur, rogavit idem. Respondi me nihil antea suspicatum, tantum ex tam anxia purgatione levem concepisse suspiciunculam: arrisit *Oecolampadius*, velut assentiens. Sed ad *Hedionem* scribens, nego me quicquam inimice suspicari de *Capitone*. Quæ hîc pugnantia, si quod prius non feci, postea cœpi suspicari, aut si quod faciebam, civilitatis causa dissimulavi? Quod autem crimen est, si tribuo illi vafriciem? Eandem tribuo interim *Paulo* Apostolo. *Otho* nunc est reverens Dei & utilis Reipublicæ doctor, cum, ut ante dixi, quidam Ecclesiastes, & haud scio an hic ipse, qui putatur hujus Libri opifex, suis ad me litteris appellarit nebulonem vix suæ tolerabilem Ecclesiæ. De *Hedione* nihil questus sum, nisi quod Epistolam nec pressit, nec dissimulavit, sed misericorditer sublevavit illius sanctissimi negotii contra Senatus Edictum molitores, verùm ejus misericordiæ illum post pœnituit. Posteaquam enim illos bis sublevasset, alioqui puniendos acriter, quod ipse suis ad me litteris fassus est, cum sentiret illos tertio ad eundem redisse ludum, negavit se velle post illis opitulari, sed mihi permisit, facerem de illis quod vellem, cum ter ictus essem. Sed illi erant fratres Euangelici. Succurrendum erat scilicet illis meo malo. Et isti sunt viri timentes Deum, & omnis honestatis amantes, isti qui parent suo Magistratui, isti qui student prodesse omnibus, lædere neminem. Et hæc sunt illa manifesta & immania *Erasmi* mendacia. Jam quod addit de damnatis disciplinis, nonne *Lutherus* totam Philosophiam *Aristotelicam* appellat diabolicam? nonne idem scripsit omnem disciplinam tam practicam quam speculativam esse damnatam? omnes scientias speculativas esse peccata & errores? Nonne *Melanchthon* aliquando damnavit Scholas publicas? Nunc hic dicit, maneant Scholæ, quæ bonæ sunt, vitia corrigantur. Quin idem dicit de rebus Ecclesiasticis, quas indiscriminatim convellunt? Nonne passim & publice clamabat *Pharellus*, omnes humanas disciplinas esse inventa Diaboli? Post ubi viderunt hoc fore incommodum Sectæ, verterunt orationem, cœperuntque conducere Professores, quo fructu quove animo, nescio. De *Argentinensi* Ecclesiasta, qui disciplinas omnes pro concione damnarat, excepta Lingua Hebraica, & paucula portione Linguæ Græcæ, ipse fatetur fuisse rumorem per Orbem sparsum, quam hic vere id excuset, nescio, apud

me

me certe caret fide, qui fucos probat in viro Euangelico.

Patrocinaturus *Zwinglio*, sermonem auspicatur à luculento mendacio: *Nusquam*; inquit, *non facit seditiosum* Zwinglium, nec adfert nisi duo loca tribus verbis perstricta. Ea latebant in acervis Epistolarum. Nec tamen appello *Zwinglium* seditiosum, sed improbo quod rem Euangelicam seditiose gerat. An non hæc mea vox fuit, ad primum gustum libellorum *Lutheri*: Res exibit in seditionem? Hujus rei testis esto si velit *Capito*. An non seditiose rem gerit, qui tanta petulantia debacchatur in Cæsarem, Reges, ac Principes præpotentes? In Pontificem, Cardinales & Episcopos? Mihi semper displicuit, quod initio *Zwinglius* tam odiose scriberet Episcopo suo. Deinde, nonne imaginum ejectio per se res est seditiosa? Etiam cruenta, si Canonici & Catholici voluissent tueri, quod tuendum putant. Nonne belle probatum est, quod *Zwinglium* nusquam non facio seditiosum? Sed quamobrem tantopere nunc horrent seditionis vocabulum, cum *Lutherus* scripserit eam esse peculiarem Euangelii naturam, movere seditiones: celebreturque *Zwinglii* dictum, *Euangelium vult sanguinem*? Postremo, cum *Lutheri* in scriptis violentiam damnent etiam qui sunt illi juratissimi, cum *Carolstadius* agnoverit petulantiæ crimen, cum hic fateatur *Pharellum* incircumspectiore zelo rem gessisse, quid est quod mihi idem dicenti indignantur? An fides erat ruitura, si fuissent incolumes imagines? Rursus, an non seditiosum vasa sacra conflare in monetam? exigere Abbates sua ditione? movere magistratu qui veterem Ecclesiæ disciplinam deserere noluerunt? Nec cuiquam obscurum est, quicquid Senatus facit, Euangelistarum instinctu facere. Prætereo quædam frivola, quæ arrodit. Addit à me notatos Euangelistas *Basileenses*, quod *Lutherum* in me instigarunt. Fieri potest ut hoc verum sit, à me tamen nusquam scriptum est, sed ne cogitatum quidem. Ad *Michaelem Lincolniensem* Episcopum in genere scribo, *isti novi Euangelistæ*, sentiens de quodam apud *Augustam*, de quo mihi quidam vir probatissimæ fidei significarat, quod *Lutherum*, qui librum instituerat quidem, sed quorundam arbitror hortatu intermiserat, acriter ut perficeret exstimularit. Unde vero novit iste asseverator, neminem fuisse *Basileæ* qui *Lutherum* instigarit? An si quidam dehortati sunt, ideo nemo fuit qui hortaretur? Alibi vocat me ingratum hospitem, quod quorundam ibi mores mihi non probentur. Si *Basileensis* Senatus velit omnibus bellum indicere, quibus displicent aliqui cives, habiturus est multum negotii. Nec ipsi Senatui placent omnes omnium Euangelicorum mores, vel hoc argumento, quod in multos animadvertunt. Fateor me multis annis usum ejus civitatis hospitio, sed illi, ni fallor, vicissim talem hospitem præstiti, ut sibi gratulari possit, si nunquam contingat hospes incommodior. Quod si fas est aliquid magnifice de me ipso dicere, arbitror mihi civitatem *Basileensem* non minus debere, quam ego debeam illi. Ærarium illius teruncio non minui, illic de meo aliquot florenorum millia consumsi. A *Frobenio* minimum accepi, ne ex legato quidem obolum, quod mors illi fuerit subita. Atque ita illic vixi, ut nemini sit quod de me queratur, nisi quod Sectæ noluerim dare nomen. Postremo *Oecolampadius* præfans in *Esaiam*, me recenset inter ornamenta illius Reipublicæ, si mea repudiant testimonia.

Superest *Pharellus*, bone Christe, quam pius, quam innocens vir! In quem quid scripserim non referunt. Si nunc est conversus ad meliorem frugem, gratulor homini. Qualis olim erat, mihi valde displicuit, seditiosus, acidæ linguæ, & vanissimus. Sic rem gessit in *Monte Pellicardi*, ut bis inde profugerit. *Basileensis* Senatus, cum cuperet civitatem esse tutam à seditione, jussit *Pharellum* ire exsulatum. *Oecolampadius*, cujus mensa tum utebatur, non semel objurgavit

A hominem, quod obtrectandi nullum faceret finem, testatus se non posse ferre in convivio tam amarulentas obtrectationes. Id mihi narravit, qui in eadem mensa accumbebat, vir integritatis rarissimæ. Appellarat me *Balaam*, hac de causa cum illo expostulanti, nihil certi respondit, sed sic elapsus est, ut diceret negotiatorem quendam *Dupletum* hoc dixisse, is enim jam abierat, & fieri potest ut dixerit, sed à *Pharello* doctus. De colloquio nostro scripsit Epistolam ad fratres *Constantiam*, in qua sæpe in decem versibus non erat unum verbum verum. Omitto jam leviora. Talem expertus, si talem depinxi, nihil mirum. Nunc qualis sit nescio. Quid *Carthusianus* quidam in illum dixerit
B & asseverarit, mea nihil refert. In Epistola tamen ficto nomine illum noto, hîc modestus maluit verum ponere, quo magis addat invidiam. Et hîc rursus occurrit illud insigne mendacium, me concionatores omnes, omnes ipsorum Ecclesias infinitis mendaciis deturpare. Atque interim quicunque pugnant pro Ecclesia Catholica, appellat confessos innocentiæ hostes, & sibi videtur nunquam mentiri. Cumque toties iteret, inculcet, infinita mendacia, ne unum quidem adhuc probavit. Sacerdotem *Basileæ* virgis cæsum, mox urbe ejectum, non nomino. Quid refert quando desierat concionari? istius erat professionis. Is ut publicus ferebat rumor, & in carcere, & extra portam,
C cum à carnifice dimitteretur, publice testatus est, se posteaquam se illi Sectæ addixerat, in omne flagitiorum genus proruisse: quid de tota Secta dixerit, non referam. Nam audita narro, sed de propinquo. De rustico, qui in * veteri pago subito post sumtum panem, quem vulgo appellant hostiam, exanimatus est, nihil scripsi, nisi quod publicus, isque constans rumor ferebat. Nec ita multum istius narratio dissonat à mea. Accepit hostiam, eam fractam more Sacerdotum comedit, mox bibit & periit. Nec dubito quin hanc rem denarret, ut cætera omnia. *Leniter*, inquit, *inclinans in Ædituum exspiravit*: quin potius dixit, obdormivit in Domino. Si nihil peccavit, cur cadaver
D in profano sepultum est? Sed favet homini quod irriserit Eucharistiam, & ille crimine iniit gratiam.

Restat adhuc unum mendacium, sed luculentum, nam homo civilis innumera prætermittit. Scripsi alicubi, ubicunque regnat *Lutheranismus*, ibi frigere litterarum studium. Si hoc non erat verum, cur *Lutherus* tam sollicite coactus est homines ad litterarum amorem revocare? Cur idem coactus est facere *Melanchthon*, qui non dissimulabat esse verum quod dico? Quam floreat Academia *Wittenbergensis*, nescio. Si quid est illic bonæ litteraturæ, *Melanchthoni* debetur. Quid fiat in pagis, nescio. Certe nuper cœperunt aliquot
E civitates conducere Professores, sed opus erit ut & auditores conducantur. Tam ardet studiorum amor! Non excutio nunc, quo id consilio fiat. Conferat Academiam *Wittenbergensem* cum *Lovaniensi*, aut *Parisiensi*, quanquam & hæ nonnihil detrimenti sentiunt ex *Lutheranismo*. Typographi narrant se ante hoc Euangelium citius distrahere solitos tria voluminum millia, quam nunc distrahant sexcenta, vel hoc arguit quam floreant studia litterarum. Quid autem isti fere docent nisi Linguas? Sed proferant nobis vel tres, qui in *Lutheranismo* feliciter in litteris progressi sunt. Hic paucitas litteris se dedentium imputatur Sacerdotibus, nam in hunc campum libenter exspatiatur, cum in
F *Anglia* tot studiosorum Collegia sint Episcoporum impendiis magnificentissime exstructa, & additi census ampli, tot adolescentes aluntur eorundem & Sacerdotum munificentia. Nec in *Anglia* tantum, verum & in *Brabantia* & in *Gallia*. Quod alibi scripsi (nihil enim non excutiunt) quod quidam Euangelici ducant uxores dotatas, quod nihil quærant nisi censum, & uxorem quosdam videri non ob aliud ducere, nisi quia vetitum est: Priora duo per se nota sunt, in quosdam, nec enim in omnes dictum est, fatentur hoc ipsi symmystæ paulo saniores. Tertium demiror cur ne-

* Alia Editio, *novo*.

negent, cum hoc ipsi doceant, impias Pontificum leges fortiter abrumpendas, & quædam ob hoc ipsum facienda, quia Pontificum edictis interdicta sint. Si hoc libris editis docent *Lutherus* & *Zwinglius*, quid in me destomachantur? Ficulnum vero patrocinium, si ideo putant sibi licere contrahere matrimonium, quod multi Sacerdotes contra leges divinas alant concubinas. Assumunt quod obiter laudans Apostolorum spontaneam continentiam dixerim, Apostolos, cum eis liceret ducere uxores, abstinuisse à conjugio, si qui duxerant, vertisse in sorores. *Christus* in Euangelio dixit, *qui potest capere capiat*, nec usquam legimus ab illo abrogatum Apostolis ducendi jus. *Nullus igitur*, inquit, *nos cogere potest ad cœlibatum*. Verùm Apostoli non abjurarant matrimonium. Quis coegit istos abdicare sibi jus contrahendi matrimonii? Saltem hoc differunt ab Apostolis. Efferunt honorabile conjugium, & torum immaculatum, sed innui nonnullos Euangelicos, nam in genere loquutus sum, nihilo castius colere conjugium, quam Catholicos. Jubet me proferre fabulas. Quid attinet, cum vulgo narrentur? Negat esse notissima cum falsa sint, & tamen ipse fatetur de duobus. Ego novi Monachum, qui pro una duxerit tres. Novi Sacrificum, virum alioqui probum, qui duxit uxorem, quam post comperit alteri nupsisse. Similia permulta de Monachorum & Monacharum conjugiis referuntur, qui ductas repudiarint eodem jure quo duxerant. Jam an inter Euangelicos minus indulgeatur libidini, an non minus sit adulteriorum: Quid *Argentorati* fiat, nescio, quid alibi compertum sit, mecum novit populus. Jam ut donemus istis Euangelii præconibus esse fas uxores ducere, quis non jure admiretur oviculas mactationi destinatas, nihil in hoc Mundo quærentes præter Christi gloriam, tot curis districtos, tot afflictionibus obnoxios, quibus accedit & paupertas, onus tum miserum tum grave, non posse vivere sine uxoribus, quas tam multi ob leviores causas aut non ducunt, aut ductas nollent? At istis omnis tagœdia exit in catastrophen comicam. Ubi contigit uxor, occinitur valete & plaudite. Quæ malum est ista tanta salacitas, quam tot mala non possunt excutere, unde tanta carnis rebellio in his, qui se jactant agi Spiritu Christi?

In Epistola ad *Aurbachium Stromerum* scripsi, nobis ex hoc Euangelio novo gigni genus hominum, quod mihi minime placeret. Hic homo dialecticus putat grave crimen admissum, quod non dixerim ex occasione Euangelii gigni, cum ipsorum Euangelium sine dubio sit Euangelium Christi. An quod per occasionem gignit, non gignit? An non *Lutherus* glorians scripsit hanc esse Euangelii naturam, ut conjunctissimos distrahat? Deum immortalem! quanta calumniandi scabies hunc tenet, qui è syllabis venatur, quod arrodat, quod genus est & illud: In Epistola scripseram Apostolos ne Gentium quidem idola fuisse demolitos. Hic miratur quid mihi acciderit, cum hæc scriberem, quasi id temporis Christiani habuerint idola. Verùm si complexim legas, nihil est scrupuli. Apostoli adeo non submovebant, quæ mala non erant, ut ne Gentium quidem idola sustulerint. Atque hoc loco rursus quod in genere dictum est, sic interpretatur quasi dictum sit in universos. Et hic scilicet erat exclamandi locus, *O inconsultam iram & temerariam, ὦ φιλαυτίαν!* quanto decentius quis ad ista reclamet, *Io Bacche*. Taxavi quosdam qui se jactant *Lutheranos*, cum id, quod præcipue commendat, negligant, fidem. Id rursus sic interpretatur, quasi in omnes Euangelicos dictum sit. Si nulli sunt tales in istorum grege, tum vociferetur in me: si sunt admixti plurimi, quid est quod seditiose quiritatur, *nos*, *nos*, *nos*? Et interim non vult nos scire, qui sint isti *nos*. Sed en tibi aliud crimen: *Lutherum* comparavi *Ata*, *Melanchthonem Lita*. Hoc eo detorquet, quasi ob id dixerim *Aten*, quod fidem tantopere prædicarit. Unde hoc somnium illi venit in mentem? Imo locus ipse declarat me loqui de violentia scriptio-

A nis, quæ turbavit Orbem, ac plurimorum animos offendit. Jamdudum me piget hujusmodi nugalibus respondere. Rursum quod dixi me vereri ne sub umbra Euangelii exorirentur, qui nihil omnino crederent, sic interpretatur, quasi in eos omnes dictum sit. Imo jam nunc aliquot tales exoriuntur magno piorum hominum dolore. Et qui tales sunt sub nulla umbra tutius latere possunt, quam sub istorum Euangelio. Deinde multi parum firma fide, cum vident convelli prisca Ecclesiæ decreta, & ipsos inter se variare dogmatibus, incipiunt dubitare de tota fide Catholica. Quid hìc habet, quod clamet *nos*, *nos*, *nos*? Exagitat, quod dixerim *ad bonos verte oculos*, cum quid his verbis senserim non in-
B telligat. Verba mea sic habent: *Dices nihil tam felix unquam fuit in rebus humanis, quin malorum admixtu vitiaretur. Ad bonos verte oculos.* Hic enim sermo affingitur Euangelico monenti, ut præteritis iis, qui improbe vivunt sub Euangelii obtentu, oculos vertamus ad eos, qui pie vivunt. Ille sic interpretatur, quasi senserim etiam optimum quemque apud ipsos his vitiis obnoxios esse, quæ commemoro: & in margine annotavit, *Præcipua Christi contumelia*. Quid non blateraret in me si quid simile accidisset? Non pudebit istum Apostolicum virum unquam tam stolidi facti? cum ego Latine ac dilucide sim loquutus. Ad simili errore impingunt mihi, quod mentitus sim istos doce-
C re Sanctorum miracula esse Dæmonum præstigias, meque redarguunt per Apostolos aliosque sanctos, qui miraculis inclaruerunt, cum ego loquar de miraculis, quæ fiunt ex invocatione Divorum. An non hæc docuerunt *Zwinglius* & *Oecolampadius*, qui & apparitiones animarum tribuunt Dæmonum ludibriis? Quid hoc calumniatore impudentius? Rursus quod dixi forsitan meæ fuisse infelicitatis, quod hactenus neminem mihi nosse contigit, qui non sit factus seipso deterior, huc detorquet, quasi in universos dictum. Objicit mihi *Oecolampadium*, *Capitonem*, *Zwinglium*, & plerosque alios, rogans in quo degenerarint. Cum *Pel-*
D *licano*, posteaquam se prorsus addixit Euangelio, nihil habui commercii, is certe Epistolis editis multo alium se declaravit, quam exspectaram, aut quam olim se præbuit. Cum *Oecolampadio*, cujus ingenium & doctrinam amavi, fateor, nihil jam annis aliquot fuit familiaritatis. Cum *Zwinglio* semel atque iterum egi convivium, colloquutus aliquoties ante annos octo. Quo tempore hominem libere admonui, ut à novis dogmatibus abstineret. Eam admonitionem tum aut boni consuluit, aut probe dissimulavit. Cum *Hedione* semel duntaxat, quod sciam, egi convivium, nec inter nos ullus fuit sermo peculiaris. *Capitonem*, fateor, amavi familiariter, visus est mihi tum vir pius & hu-
E manus. Nulli horum remisi civilis amicitiæ tesseram, familiaritatem abrupi, ne vulgus existimaret nos in dogmatibus consentire. *Pellicanum*, ex quo *Tigurum* commigravit, vidi nunquam, ne *Capitonem* quidem posteaquam se contulit *Argentoratum*. Itaque quales olim fuerint utcunque nosse potui: quales nunc sint haud novi, nisi si quid ex Libellis conjici potest, à quibus tamen jam triennium abstinui, sentiens me tali lectione nihilo fieri meliorem. Si quid in eos vulgo jactatur, non sum tam levis ut ea mittam in litteras: & si quid nossem arcani criminis, haud evulgarem, utcunque provocat hic seditionis artifex. Certe *Vulturius* alio candore fideque fuit olim, quam nunc se declaravit esse. In summa, quantum è scriptis aliisque signis conjicere
F licuit, nullus est omnium, in cujus fidem hujus animulæ salutem velim committere. Porro quod in hoc quoque sese æquant Apostolis, quod nihil omnino gerant vi, scio multos non sine risu lecturos. Fortasse nec hoc quod suos martyres conferunt cum priscis Ecclesiæ martyribus, qui sanguine suo testimonium reddidere Christo. Si illos recte conferunt cum *Stephano* & *Laurentio*, merito Cæsar conferendus est cum *Nerone*, *Diocletiano*, & *Maxentio*.

Calumniosum mendacium appellat, quod dixi, secun-

cundum istos Christi sponsam tot annis cæcam fuisse, stertente sponso. Negat sponsum stertere unquam, quasi non dixerim hoc εἰρωνικῶς. Atqui qui vocant abominationem & idololatriam, quod Ecclesia tot annis religiose coluit & docuit, nonne illis cæca fuit stertente sponso? Qui docent Baptismum nulli necessarium ad salutem, qui docent in Eucharistia nihil esse nisi panem & vinum, aliaque permulta similia, qui dicunt veteres Ecclesiæ Doctores scripsisse meras ineptias, & periculum esse ne omnes sint apud inferos, nonne faciunt cæcam Ecclesiam? Erat & illud ingens mendacium, quod *Lutherum*, quem prius tantum non pro Deo habebant, nunc illis scripsi delirare. Nec agnoscunt hyperbolen, non admodum inverecundam. Cujus dogmata ut oracula suscipiebant, adeo ut pro illis irent in ignem, quem Pontificibus, Synodis generalibus, & omnibus Ecclesiæ Doctoribus præferebant, quem nusquam labi prædicabant, quantulum abest ut pro Deo habuerint? *Nunc*, inquiunt, *non delirat omnino nobis. Nobis, nobis*, qui sitis, nescio, in genere locutus sum. Eas voces, *delirat* Lutherus, *scribit humano spiritu*, quotidie audiebamus *Basileæ*. Si semper velint respondere per *nobis*: omnia mentitus est *Erasmus*. Nam mihi de ignotis quidvis ipsi possunt confingere. Illud qua fronte multi lecturi sint, nescio. Scribit, *profer vel unum, cui teruncius à nostris ademtus sit, eo quod diversam Religionem sequatur*, cum constet alicubi multos pecunia mulctatos, quod Eucharistiam recepissent in vicinis pagis: de spoliatis templis, de accisis censibus multorum taceo. Exagitat & illud, quod scripsi, levissimum quemque istis sectis accedere, nimirum de vulgo ac mihi notis loquens. Sunt enim in his plerique tenues, decoctores, profugi, desertores instituti sui, novarum rerum ac licentiæ cupidi, juvenes, mulierculæ incogitantes, operæ mercenariæ, parum cordati, errones, milites, quidam etiam criminibus infames, per hujusmodi magna fabulæ pars initio gesta est alicubi, rursus testor me de notis loqui. Quales sint *Argentorati* non novi. *Quæ stulta sunt*, inquit, *Mundi, elegit Deus, sed inter istos sunt aliis titulis clari, quos hic non referam*. Ut ostendat non esse leves omnes, qui Euangelium amplectuntur, profert nobis Principem *Hessorum*, quem eximium Germaniæ decus vocat, & Electorem *Saxoniæ* Ducem, quorum uterque mihi ne de facie quidem notus est, uterque longo regionum intervallo à nobis dissitus, ut ad nos vix tenuis famæ perlabatur aura. Quid illi probent, improbentve, nescio. Mihi non fit verisimile illos per omnia probare, quæ ab istis vel fiunt, vel scribuntur, præsertim de Eucharistia. Itaque cum illa scriberem, nihil minus cogitabam, quam de Principibus, & tamen nihil prohibet eundem esse Principem & levem. Quam contemnant opes Euangelistæ, quantumve habeant in scriniis, nescio: de quibusdam parum secundus est rumor. Hic scilicet ex arte movet affectus à misericordia, clamitans ipsos solos esse, quibus & paupertas & divitiæ probro dentur, quis non illachrymet? At quid mirum si inter multos egenos, sint aliquot opulenti? Paupertas si necessitatis est, nulli probro vertenda est, sed illi risu digni, qui se venditant Euangelii nomine, cum nihil habeant Euangelicum præter egestatem. Eos quoque merito quis taxet, qui sub umbra nominis Euangelici colligunt opes. An nulli sint qui hoc egerint, tempus omnia retegens patefaciet. De regno quod scripsi, plebem lingua temperare, Magistratum nihil gerere, nisi ex ipsorum sententia, senatu movere, qui à doctrina ipsorum dissentiunt, conjicere in carcerem, qui verbo ipsos tetigerit, fœderibus sese communire, an non hoc est regnare? Damnavit hoc in illis egregius ille vir, *Jacobus Faber*, cum metu cesserat *Galliis*, & in *Germaniam* concesserat. Multa prætercam oportet, tanta est hujus loquacitas, tam tragica verborum singulorum exaggeratio. Dixi quosdam istorum importunis scriptis, ac seditiosa prædicatione effecisse, ut res in diversum cesserit, & pro captata libertate duplicata sit servitus, iisque tyrannis sit addita, quos conabantur à tyrannide dejicere. Si nusquam sunt aut fuerunt, in quos ista quadrent, mentitus est *Erasmus*: sin multi tales sunt, nihil frontis habent isti, qui nusquam non exaggerant, quod diris, immanibus, atrocibus, in ipsos confictis mendaciis Principes & Orbem universum in eorum exitium concitaverim. Sed non audebunt, opinor, inficiari, *Lutherum* violentia scribendi, convitiis & sannis multorum animos vel abalienasse, vel etiam adversus doctrinam ipsius irritasse. Hoc ipsi fatentur in hoc ipso Libello. Idem fatentur de *Pharello*. Quid? Videtur *Lutherus* omnia fecisse, ut Pontificem, Regem *Angliæ*, Ducem *Georgium*, Cæsarem, quem & ipsum odiose perstringit, ad Euangelium pelliceret? Videtur *Zwinglius* nihil intentatum reliquisse, ut Episcopum *Constantiensem* attraheret? Omitto cæteros. *Reprehenderunt*, inquit, & *Apostoli vitia Judæorum ac Gentium*, sed illorum objurgatio multo caritatis melle condita est, nec omnino quicquam simile. *Christus* interdum stomachatur in Pharisæos, sed is noverat omnium corda. *Paulus* appellat Pseudapostolos, canes & operarios malos, abstinens interim à nominibus. Hæc omnia videri possint blandimenta, si conferantur cum his quæ quidam Euangelici scripserunt in Pontificem, Episcopos omnes, in Sacerdotes, & Principes Christianos. Nec statim quemlibet decet, quod decuit *Paulum*. Indecore clamant in alios, in quos possunt atrociora retorqueri. Quæ, inquient? Ut nihil aliud, hæresis & schisma. Qui verbis odiosis proponit, quæ commode proposita fortasse probari poterant, num is omnia facit, quæ poterant omnes allicere? Doctor *Wesellus* multa habet cum *Luthero* communia, sed quanto Christianius ac modestius ille proponit sua dogmata, quam istorum plerique faciunt. Non inficiatur hic Bucephalus inter Monachos olim exstitisse viros eximios: quin fatetur & hodie tales esse aliquot? Cæterum qui potuerunt esse pii, qui ceremoniis utebantur, qui sacrificabant, dicebant preces, jejunabant ex præscripto, utebantur delectu ciborum, quæ omnia constanter affirmant adversari Euangelio? Adeo-ne rapuit istum mihi maledicendi libido, ut eodem in Opere loquatur pugnantia? Dejecerunt, ut inquit, in multorum conscientiis regnum Pontificis, sed idem antea in suis conscientiis fecerant innumeri, nihil habentes pensi. Quanquam ego de conscientiis non sum loquutus, sed de externa tyrannide, sic enim illi vocant Ecclesiasticam potestatem. Interim quod dixi de sævitia quorundam Theologorum ac Monachorum, sic interpretatur quasi in singulos & universos dixerim, videtur omne proloquium indefinitum habere pro universali.

Probat hoc votum meum, *ut quæ officiunt pietati commoda prudentique curatione sanentur, quæ pia sunt, in his animo Christiano consentiamus, quæ sunt ἀδιάφορα, sinamus in his suo quemque sensu abundare: quæ sunt ardua, nec adhuc ad plenum discussa, sic in aliud tempus prorogentur, ut interim maneat inter sententia discordes, benevolentia concordia, donec & illa Deus olim revelare dignetur. Denique si quid irrepsit malorum, fiat quod à probatis Medicis fieri solet, vitia rerum tollantur, non res ipsæ*. Hoc consilium meum probat hac sane lege, ut ipsi nobis pronuntient, quæ pietati officiant, quæ sint media, quæ ardua: & inter ardua ponit dogma de Eucharistia. Hoc demiror qua fronte nobis concedent, qui fortiter affirmant esse sceleratissimam idololatriam adorare panem pro Christo, cum vestes sacras, & imagines, preces horarias, præscripta jejunia nullo pacto ferant. Si dogma de Eucharistia tam arduum est, ut nondum ingenium humanum potuerit assequi, cur asseverant quod non intelligunt? cur nos tot onerant convitiis, qui simpliciter quod ab Ecclesia traditum est amplectimur? His igitur conditionibus nobis offerunt pacem, si Pontifices, Episcopi, Principes & plebeji simul resipiscamus, & quicquid ab istis factum est, aut futurum, fateamur esse merum Euangelion. Id ni fiat, dira minitantur.

Petunt ut simus uno Sacro contenti, sed absque Christo, contra quam tot seculis credidit Ecclesia. Cæterum *Erasmus* scripsit, nullum reperiri locum in Scripturis divinis, unde certo constet Apostolos consecrasse panem & vinum in carnem & sanguinem Domini. Quid tum postea? Num igitur non consecrarunt? Sed nec ullus est locus unde constet eos non consecrasse. At finge Apostolos nunquam consecrasse, quod dictu absurdum est, cum audierint à Domino: *Hoc quotiescunque feceritis, in memoriam mei facietis:* Et *Paulus: Hoc accepi à Domino, quod & tradidi vobis:* Nec dubitandum sit, quin & ipsi fecerint, & aliis faciendum tradiderint. Num ideo vanum est quod *Christus* instituit, Ecclesia tenuit? Sed istis persuaderi non potest, hunc esse germanum sensum Scripturæ. Unde igitur constat illis non esse ibi corpus Domini? Negant Patres hoc sensisse, quod nos interpretamur. Ad id quid respondeam, nisi manifestum esse mendacium, cum tot sint loca in Priscorum libris, quibus evidentissime declarant quid sentiant? Sed *Erasmus* dixit, se posse in *Oecolampadii* sententiam pedibus ire, nisi impediretur tanto Orbis consensu. Dixi, fateor, sed quid hoc est aliud, quam profiteri me cum Ecclesia sentire Catholica, quam voco Scripturarum interpretem, & quod isti docent hæreticum videri? Quidam hoc adjecerant, mihi videri meliorem *Oecolampadii* sententiam, ni obstaret Ecclesiæ consensus. Hoc falso falsius est: dixi in privato duntaxat colloquio, eam esse simpliciorem & expeditiorem, hoc est, paucioribus quæstionum difficultatibus involutam: si meliorem judicarem, eam profiterer. *Plurimorum*, inquit, *consensus interdum maximus est error.* Sed multo frequentius paucorum consensus maximus est error. Si iste non credit Ecclesiæ, facit quod solent hæretici: si novam quærit Ecclesiam, facit quod solent schismatici. Fatetur Christum haberi & edi à fidelibus, nec quicquam vult addi, cum ipsi addant non substantialiter, sed spiritualiter. Si illi clament, in Eucharistia est corpus Domini, sed in signo tantum, non in substantia: nosque profiteamur corpus Domini, nihil addentes, quid aliud efficiet nostrum silentium, quam ut illis videamur assentiri? Nec pudet istum denuo Christianismum, qui fuit hactenus in Ecclesia, conferre cum impia superstitione Ethnicorum, imaginem Crucifixi cum imagine *Veneris*, nostros Divos cum Dæmonibus, somnia *Platonicorum* de prima causa & *logo*, cum firmatissima fide Christianorum, de Patre, Filio & Spiritu Sancto! Ait Gentes non coluisse idola pro Diis. Ne loquar de vulgo, ipse *Plato* docet statuas scite factas animari à Dæmonibus. Si Gentes non coluerunt simulachra pro Diis, mentitus est *Paulus*, qui scribit Gentes coluisse creaturam pro Creatore: insigniter delirat *Esaias* Cap. XLIV. Si quid hujusmodi fuisset à me scriptum, quam atrociter impingeret blasphemiæ crimen? Hæc eo toties inculcat, ut persuadeat hoc quod agunt, non esse minoris facilitatis, quam quod egerunt Apostoli: ac Gentes Judæosque non minus probabiliter potuisse tueri suam Religionem, rejecto Euangelio, quam nos tuemur Ecclesiæ Catholicæ ritus ac dogmata. Hoc non minus impium quam absurdum, ut illis donemus, fateamurque paria, quæ nihil habent simile, cum ipsi fateantur initio opus fuisse miraculis, merito requiremus & ab istis miracula. Si nobis tot Ecclesias objiciant pro miraculis, responderi potuit olim *Arianos* plures habuisse Ecclesias quam Orthodoxos, & *Mahumeticam* Sectam latius patere quam Christianam Religionem, quanquam isti si cum Orthodoxis conferantur, quota portio est Orbis Christiani? Si martyres suos nobis objiciunt, constantiores sunt in sua persuasione *Judæi*. Porro nihil est facilius quam apud homines fingere Spiritus testimonium. Ut ex illis multi sint vita innocentes, certe nullius adhuc videmus tam insignem sanctimoniam, ut miraculorum loco possint esse mores Apostolici. Mihi indignatur, quod attigerim ipsorum, ut ait, Ecclesias, innocuas & nihil nisi Christum quærentes, cum ipsi non vereantur totius Orbis Ecclesias, Ecclesiæ primates, universumque gregem Christi, idololatriæ & blasphemiæ scriptis omnibus insimulare. Sed jamdudum me tædet hujus Scriptoris gloriosæ loquacitatis: nihil novant, ut ait, nisi quod officiebat pietati, nullam dare volunt seditioni causam, sed omnia fieri omnibus, quatenus licet incolumi ipsorum doctrina, quam certo certius sciunt Christo probari. Parati sunt propter Euangelium omnia perdere, modo ne *Christus* ipsis auferatur. Student prodesse omnibus, lædere neminem. Aguntur Spiritu Dei, unde non possunt recedere. Quid multis? Illos post Euangelicum agonem manet æternæ vitæ præmium, nos, ni resipiscamus, exitium atrocius supplicio *Sodomorum*, nos, inquam, qui occidimus innocuos verbi Ministros, qui totis viribus repugnamus Euangelicæ veritati, qui Spiritui Sancto pertinaciter resistimus, qui colimus idola, qui blasphemi sumus in Christum, qui perperam interpretamur canonicam Scripturam, qui prorsus ignorantes Christum, Satanam colimus: tales enim facit omnes, qui à dogmatibus ipsorum dissentiunt, in me sic debacchatur, nihil aliud crepans quam luculenta *Erasmi* mendacia, contumelias & injurias in Christum, quod in quorundam Euangelicorum mores ausus sim hiscere. Et non vident ista tam atrocia crimina, in Cæsarem, in tot Orbis Christiani Principes, in tot civitates Christum religiose profitentes, in tot Ecclesias, in tam late patentem Christi gregem recidere? Atqui severior aliquis diceret, in conciliabulis hæreticorum nec esse Christum, nec Christi Spiritum, nec sacras Litteras, nec pietatem, nec veniæ spem. Sunt qui hæc de istis & sentiant & scribant, qui Principes exstimulent ad tale genus hominum funditus è medio tollendum, quin in eos ista evomunt quibus in me debacchantur? qui hactenus calamum cohibui, quamlibet à summatibus viris etiam convitiis efflagitatus, qui diligentius, quam istos scire expediat, hoc ago, ut citra sanguinis effusionem componatur dissidium, adeo ut censuerim satius esse Sectas hoc quo nunc sunt loco sinere, donec vel tempus vel Deus ipse remedium aliquod adferat, quam totam *Germaniam* misceri cædibus. In *Eckium*, in Episcopum *Roffensem*, in *Jodocum Clithoveum*, in *Joannem Cochleum* elingues sunt, in *Erasmum* bilem omnem effundunt, ut appareat privatum esse odium, & ebrioli cujusdam instinctum. Sed hunc stomachum si conceperunt è scriptis meis, quibus testor mihi non probari Sectas, cur tam diu dissimularunt? Sed nondum commigrarat *Argentoratum* ille mirabilis concitandæ seditionis, & mox turbatis rebus, alio profugiendi artifex: ille qui loca ex omnibus Epistolis meis ad calumniam idonea enotaret, moxque fingeret sibi librum à fratribus clam ereptum. Qui adeo flagrabat impotenti odio, ut hunc librum è mendaciis & convitiis non aliter contextum, quam cento contexitur ex pannis, non potuerit exspectare, sed furtim emisit insulsissima scholia, & interim mihi scribebat blandas Epistolas: Eram dominus ac præceptor, à quo libenter admoneretur, qui sine imagine mei non poterat vivere, qui proximis ad me litteris etiam consolatus est me, hortans ut læto essem animo, contemnens rabulas loquaces & scribaces: denique jamdudum edita Epistola mea, quod me facturum scripseram, in suis ad amanuensem meum litteris volebat mihi commendari, & interim hæc parabantur, tanta arte mordacia, ut magis lædar laudatus, quam convitiis affectus. Et hi se cum Apostolorum sanctimonia conferunt, cum hoc *Vulturii* factum propius accedat ad exemplum *Judæ* proditoris, quam *Christi*. Illa magnifica verba, cum talibus conjuncta moribus, quos in multis comperimus, quid aliud esse possunt quam mera hypocrisis? Sed quid aliud exspectemus ab his qui profitentur esse fas Euangelion, hoc est, Sectam, saltem exterioris Ecclesiæ judicio damnatam, fucis ac technis propagare? Cur hic artifex non apposuit nomen suum? Ministri verbi apud *Argentoratenses*. Omnes

ne?

-te? Qua fronte igitur tantum laudum congerunt in A scipsos? Præclaram vero laudem hic, quisquis fuit, conciliavit *Argentoratensibus*, qui tales alant concionatores; tum Ecclesiastis, qui tam vano, tam calumnioso, tam seditioso Libello vel adfuerint, vel faverint! Equidem optarim illi Reipublicæ feliciora, quam ut non habeat sapientiores Ecclesiastas, quam hic est qui scripsit hunc Librum.

Exciderat unum mendacium: Ajunt me mitiorem esse in *Lutherum* quam in ipsos, *Melanchthonem* à me laudatum etiam. Laudavi *Melanchthonem* ob ingenii candorem, & industriam in provehendis bonis litteris, sed semper exceptis dogmatibus. Is cum plurimum tribuat *Luthero*, tamen non est adeo offensus, neque *Dia-* B *triba*, neque duobus Libris *Hyperaspistis*, ut mihi renunciarit amicitiam, aut quicquam in me scripserit amarulentius, cum isti ob attactum vel admonitum verius *Vulturium* tam impotenter in me debacchentur. Quam fuerim mitis in *Lutherum*, declarant duo libri quibus illi respondeo. Quod si *nos* pronomen, rursus declarat *Argentinenses*, in neminem Ecclesiastarum adhuc quicquam scripsi atrocius. In populum *Argentoratensem* ne verbum quidem unquam effutivi, ut qui illic neminem norim. In Ecclesiastas quid effudi convitiorum? Tantum indico me nonnihil suspicari de *Capitonis* vafricie. Cum *Hedione* leviter expostulo, quod Epistolam meam ad Senatum, nec reddiderit, nec dissimularit. *Otho-* C *ni* nunquam respondi. Typographus ille famulo meo negavit se esse Evangelicum. Et hæ sunt graves illæ causæ, cur tam querulum hunc Librum in me evulgarent. Nec dubito quin Magistratui persuaserint me graviter læsisse famam ejus Reipublicæ, cum nec in Ecclesiastas, nec in populum, nec in Magistratum, usquam stringam calami cuspidem. Ajunt se in hoc incumbere, ut omnibus fiant omnia, parati summa cum mansuetudine & modestia reddere cuilibet poscenti, vitæ doctrinæque suæ rationem. Poterat aliquis hoc credere verum, nisi hic Liber tam maledicus, tanta arte ad seditionem instructus, reclamaret. Manifestæ vanitatis est & illud, quod ait multos hoc summis eniti D viribus, ut ipsos exstinguant funditus, cum hactenus tanta lenitate tolerentur à Cæsare, Principibus & Episcopis, quibus non erat difficile sic istos tractare, quemadmodum tractati sunt Agricolæ tumultuantes; sed quidam Principum lenitate abutuntur, semper ad deteriora prorumpentes, & hoc, ut videtur, agentes, ut ipsi Principibus sint formidabiles, utcunque jactant se omni carnis præsidio destitutos, solo verbo Christique præsidio fretos, veritatem prædicare. Si *Vulturius* est, ut hic asseverat, in ovili Christi, gaudeo: certe in eadem Ecclesia non sumus, nec est quod posthac metuat *Erasmum* hortatorem, posui omnem de illo sollicitudinem. Quin & illud illi per me licebit, quoties volet scholiis ac libellis E meum nomen in frontispicio præferentibus ludere. Nec mihi tamen, nec ulli mortalium, cui nasus sit ullus, persuasurus est, se hæc animo puro simplicique facere. Si tam excelso animo nunc fert paupertatem Euangelicam, bene habet, quanquam pridem non unis ad me litteris de exsilio egestateque sua questus est. Quod si tantopere displicent illi Episcopi, conferat se licebit ad suum Principem *Carolum Gelriæ* Ducem, cui notus est, cuique scribit tam familiariter.

Deventum est tandem ad epilogum hujus sanctissimi Operis. Negant, ut ait, se adferre nova dogmata, sed instaurare vetera: Quasi vetera non sint, quæ ad hunc usque diem ab annis mille quadringentis docuit ac ser- F vavit Ecclesia, magno Orbis consensu, aut quasi ipsis constet, quid Apostoli tradiderint suis Ecclesiis. Si Ministri verbi nihil addere debent Scripturis, cur *Paulus* ausus est quædam statuere in Ecclesiis, quæ Dominus non docuit? An non illud novum dogma: hic panis consecratus est corpus Domini, hoc vinum est sanguis Domini? Corpus sub pane est sine sanguine, sanguis sub vino est sine corpore, neutri adest anima? An non novum est: in Eucharistia nihil est nisi panis & vinum? An non novum, baptisma nulli necessarium esse? Docent purum & putum Euangelion: quodnam? Ut per fidem ab uno Deo, per unum Servatorem & conciliatorem nostrum *Jesum Christum* omnis & justitia & salus petatur. Quid his verbis religiosius? At quantum in his latet veneni? Impium est invocare Divos aut colere, cum nihil possint apud Deum. Impium est orare Sacerdotes, ut in Sacro precentur Deum pro ipsis. Sola fides justificat, nec refert cujusmodi sint hominis opera. Nihil opus est operibus satisfactoriis: nam hoc est diffidere Christo, qui pro nobis dependit. In Purgatorio nulla est satisfactio per cruciatum: inutilis est Confessio: nam hoc est justitiam ab homine petere. Hæc omnia latent sub illis religiosissimis verbis. Cæterum quo consilio toties in hoc sermone prætermiserit Spiritum Sanctum, non satis intelligo. Vereor ne sub hoc quoque lapide dormiat scorpius, quem nobis post injecturi sint. Nam & hoc profitentur, se initio quædam dissimulasse, quæ suo tempore pro captu hominum proferunt. Negant se alio spectare, quam ut prosint omnibus, hoc si suo nomine proprie scribunt Ecclesiastæ *Argentoratenses*, ἐφίξω: Sin omnium nomine quos Euangelii titulus complectitur, nimis impudens mendacium est. Atqui ego in genere sum locutus. Negant se recessisse ab Ecclesia, cum sint ejecti & proscripti ab his, quorum vita talis sit, ut quidvis potius illos comprobet esse, quam Ecclesiæ consortes. Hoc Cæsari ac *Ferdinando* defendendum relinquo, qui se putant Ecclesiæ consortes. Quanquam cum ipsi doceant, soli Deo cognitum esse quis ad Ecclesiam pertineat, præterquam quod quisque sibi conscius est: cumque doceant, nihil ad justitiam referre qualia sunt nostra opera, unde judicant illos alienos esse ab Ecclesia? Ex affectu mentis? Hunc solus novit Deus. Ex factis? Ea qualia sint, nihil refert, modo fides adsit. Ajunt se idem negotium agere quod agebant Apostoli. Id si verum est, nos quotquot ab illis dissentimus, aut Judæi simus oportet, aut Ethnici idololatræ. Litterarum studia quantum provehant nescio, certe gravant illa non mediocri invidia. Morigerantur omnibus Principibus, Episcopis & Magistratibus, quatenus licet illæsa pietate; sed quicquid ab ipsis non traditur probaturve, lædit pietatem. Abhorrent ab omni tumultu & seditione sic, ut non alius magis; verum, si nemo repugnet illorum instituto. Non agnoscunt eos qui sub Euangelii titulo serviunt ventri suo. Quam multos hic commemorare possum, quos multi suspiciunt pro coryphæis, non modo agnoscunt. Et quid prodigii, si sunt in hoc numero qui nepotes, ganeones & aleatores amplectuntur, cum sint qui eadem faciant? An nullis artibus instructi, nulla malorum fiducia freti, sola in Christum fiducia nitantur, aliis judicandum relinquo. Nunc audi *dinosin*, & illacrymā: *In tam mites*, inquit, *oviculas, in quas fremit armatus mundus, tam diris mendaciis & calumniis importunis debacchatus est* Erasmus, *ac veluti classicum cecinerit toti Orbi. Quis ita lenis*, inquit, *quis ingenii tam mitis & boni, qui non quamprimum sumenda arma putet in eos, qui professi salvificum Euangelium* Jesu Christi, *vivant tamen ipsi flagitiosissime, & confundant, invertant, perdantque seditiose omnia, optimis pessima sufficiant, solvant potestatem Principum, plebem in optimos quosque arment, subinde tumultus excitent, ad arma identidem nullis de causis procurrant, foveant quoque sceleratissimos, sint in bonos meri Phalarides, omnem religionem aboleant, ut certissimus exspectetur Paganismus. Ecquis enumeret, quot quamque immania & importuna in nos crimina ea simul falsissima, quaque diritate torsit?* Sic ille. Utrum hæc est vox mansuetissimæ & omnibus placere cupientis oviculæ, an lupi potius, ejulatu cæteros lupos ad lanienam provocantis? Dicas hunc quisquis est rhetoricen didicisse. Sed Rhetoribus quidam concedunt mentiri, modo in loco & arte, at idem Euangelico viro turpissimum est. Esse qui sub Euangelii titulo perdite vivant, fatentur ipsi quoque: quod perdant seditiose omnia, quod optimis pessima sufficiant, à mul-

tis in eos dicitur, à me nihil aliud scriptum est, quam quod cum vetera novent, nihil tamen adferant melius. Quod solvant potestatem Principum, quanquam à me scriptum non est, tamen multis videbitur ab ipsis verissime dictum, ac pulchre quadrare in quosdam, qui procacissime proscindunt quoslibet Orbis Monarchas, qui nec Pontificem, nec Episcopos suos agnoscunt, qui nec Cæsarem interim habent pro Cæsare. Ego nihil aliud scripsi, quam mihi videri quosdam istorum moliri Democratiam. Quod plebem arment in optimos quosque, non ex meis scriptis depromtum est, sed ex ipsorum conscientia. Quod nullis de causis procurrant ad arma, belle exaggerat, cum ego dixerim frivolis de causis: Quod foveant quosdam impure viventes, perspicuum est, nec ipsi inficiantur: Quod in bonos sint meri *Phalarides*, à me nusquam est scriptum, sed faciebat ad *dinosin* rhetoricam. Eos omnem abolere Religionem à plurimis dicitur, à me nusquam est dictum. Certissimum exspectari Paganismum, nusquam in meis legitur: tantum dixi me vereri, ne ad hunc modum luxatis, & in dubium vocatis omnibus succedat Paganismus. Quantum hîc in una *dinosi* mendaciorum, quanta diritas, quantum seditionis excitandæ studium? Ac toties recinit nobis illud *nos*, *nos*, quasi quicquam horum scripserimus in *Argentoratos*. Et ubi est ista diritas in scriptis meis? Durius pene tracto meos, & illi silent, iste vociferatur. Mire vero gravantur gratia & auctoritate mea, cum isti pro ludo habeant conspuere *Erasmum*. Ægre habet hunc, quod hoc tempore prodierit Epistola mea, quo tractatur de perdendis Sectis: non prodisset, si me intactum reliquissent. Si fuit intempestiva purgatio mea, illi imputetur, qui bis inspersit lutum. Appellat non solum litterarum, verum etiam omnis rectioris judicii hostes, qui meam Epistolam curarunt Germanice vertendam. At Magistratus, qui id me dissuadente curavit, putat se hisce titulis indignum. Belle vero me excusant, quod hæc tam dira, tam luculenta mendacia non ex me confinxerim, sed à vanissimis & perditissimis delatoribus stulta credulitate receperim, cum non narrem, nisi aut confessa, aut comperta, pleraque ab ejus Sectæ symmystis delata. Jam proferant vel unum Euangelicum, qui per me sit periclitatus, cum sint quibus caverim, quibus fortunulis meis sim opitulatus.

Nec tamen ullum hic finem facit iterandi, dira, sæva, cruenta, incredibili crudelitate conficta mendacia. In hominem nihil dicam, neque enim certo novi quis sit, certe Liber hic vanissimus est, sycophanticus & seditiosus, nec minus stultus quam indoctus. Audi mihi furiosum artificem: *Incessit* Erasmus *ea quæ in tot jam Regionibus & Rebuspublicis, non per istos scelerosos Euangelii fucos, sed per sinceros ejus sectatores, pientissimos Principes, gravissimos Senatores, consentiente & id optante ex plebe optimo quoque ad ipsissimum Dei verbum immutata sunt. Taxantur nominatim* Tigurum, Basilea, Argentoratum, *horumque Ecclesiastæ, quos nova Ecclesiæ Patriarchas, & novi Euangelii Episcopos vocat. Et hos solos*, inquit, qui scilicet *Christi* gloriæ ex animo student, *nos hic defendere volumus*, &c. Seditiose spiritus, ut paucis respondeam: Si mihi persuasum esset, vos omnes sequi sinceritatem Euangelii, jam essem in castris vestris. Id non esse, sat arguit vestra inter vos dissensio. Et si persuasum haberem, quicquid mutatum est, ad ipsissimum Dei verbum novatum esse, non possem non probare. Atqui cum isti nusquam non incessant ea quæ tot seculis recepta sunt, in quot pientissimos Principes, in quot graves Senatores, in quot Regiones, in quot Civitates, in quot hominum millia contumeliosi sunt? Objiciunt nobis Euangelion, Christum, Christi Spiritum, Scripturam, nihil horum Ecclesiæ Catholicæ deesse putamus. Sed ubi à me taxatur *Tigurum?* An quia scripsi amico, quam seditiose *Zwinglius* rem gerit *Tiguri?* Ubi taxo *Basileam?* an nominasse taxasse est? Nullam Rempublicam usquam lacesso, sed nullam minus quam *Argentinensem*, & tamen ingeruntur ad invidiam nomi-

A na Civitatum. Ista scribunt, qui sic abhorrent à seditione ut nemo magis. Ecclesiastas appello *nova Ecclesiæ Patriarchas*, & *novi Euangelii Episcopos*, sed aliquanto civilius opinor his, qui eosdem vocant Hæresiarchas. Nam Episcopi vocabulum ipsi sibi vendicant. An non novum adferunt Euangelion, qui secus interpretantur quam hactenus interpretata est Ecclesia? Anima Scripturæ sententia est. Frustra consentiunt in verbis, qui sensu dissident. Nec potest subsistere novum, nisi subverso vetere. Ubi tandem Ecclesiastas reos perago læsæ majestatis? Ita, ut ajunt, scripsi ad *Botzemum: Qui se venditant Euangelii titulo sic ferme rem gerunt, ut vel ad nequitiam, vel ad opes, vel ad anarchiam, & quicquid libet audendi impunitam licentiam*
B *spectare videantur?* Quis non perspicit hoc in Ecclesiastas non esse tortum, in quos citius cadat regni suspicio, quam anarchiæ? In populum Euangelicum hæc dicta sunt, nec in totum tamen, cum addam *ferme*. Postremo in Pseudeuangelicos, quos & ipsi detestantur: id meus arguit sermo, *qui se venditant Euangelii titulo*. Cur offendit sinceros Euangelii præcones, nam tales videri volunt, quod in falso nomine Euangelicos dictum est? Quis igitur erat locus querimoniæ de atrocibus & exitialibus calumniis in nos, & in nos intentatis? Toties enim illud *nos*, *nos*, audire cogor, cum nondum liqueat, quod animantium genus sub illa lateat sylla-
C ba? Et ubi est illa temeraria ira, quæ mihi sensum humanitatis excussit. Sibi magis irati videntur, qui Principes in se irritant, nec id facere desinunt. Qui nihil non torquet ad calumniam, qui nihil non tentat quod faciat ad seditionem, qui toties sine causa repetit luculenta mendacia, atroces calumnias, injurias in Christum, nunc dicit, cum fecerimus id tam simpliciter, tam candide. Et ne quid omittat homo simplex & candidus, profert & illud in medium, quod scripsi ad *Oecolampadium: Optimum erat hoc temporis statu à vobis nec laudari, nec vituperari: quod si non queat obtineri, suggillari malim quam prædicari, præsentim noster. Jam*, inquit, *cum certo sciamus, nos esse Christi, non possumus*
D *quenquam solide laudare, nisi eundem nostrum quoque faciamus.* Cujus sint, nescio, quid de illis pronuntiatum sit, scio. Si hæc offertur conditio, non ambio ab illis solide laudari. Quod sibi prædicant esse certum, apud me vehementer ambiguum est. Tandem ipse fatetur, quod toto libro in me exagitat. *Cogimur*, inquit, *sæpe non tam demirari quam deplorare, adeo parum Euangelici vigoris relucere in vita, cum datum sit nosse tam multa non infeliciter.* Atqui hoc ipsum est quod ego queror, paucos respondere titulo Euangelii. Sic celebrat suam civitatem, in qua scribit ac vivit. Quo spectet Magistratuum animus, novit Dominus. De his nunquam quicquam pronuntiavi. Perquam festivum illi vi-
E detur, quod veniam precatur, quod mihi non tribuit magnificos titulos, sed tantum appellat ERASMUM, sæpe majusculis, subinde & Theologum contumeliæ causa nominans. Sed cur omisit illos splendidos titulos? *Non conveniebat*, inquit, *ut cui adscribamus tot luculenta mendacia, tot injurias in Christum, eidem tribuamus honorificos titulos.* Quantum otii fuit huic nugoni tam frivola garrienti? Postremo excusat infantiam suam, meamque prædicat eloquentiam inimitabilem. Quid habebat eloquentiæ extemporalis Epistola? Verùm cum hîc nihil omissum sit artificii, tamen ita de se prædicat, *sed visum est Domino nostra ut reliqua, ita & in hac parte humilia esse, & crucem referre, &, nostra sola veritate*
F *& afflatu Spiritus nituntur.* Id si verum credi volunt, alios libellos emittant oportet. Excusans volumen prolixius, *non satis*, inquit, *perpenderamus* Erasmi *Epistolam esse tam fœcundam criminum.* Imo nondum araneus ille suppeditarat venenum, ex Epistolis meis undique collectum, cujus emblemata quædam agnosco: atque is, ni fallor, codicem unde collegit, mea emit pecunia. Si tanta quamlibet frivola excusandi tenet istum sedulitas, quin illud excusat, quod professus se responsurum ad Epistolam *Vulturio* scriptam, bonam voluminis partem

tem occupavit exaggerandis his, quæ *Vulturius* ex Epistolarum voluminibus decerpsit, quod nomina, quæ illic vel latebant, vel dissimulata fuerant, hic studiose explanat & inculcat, ut omnium calamos irritet in *Erasmum:* Quod librum mihi respondentem, scripsit ad *Frisios* Orientales, & Inferioris *Germaniæ* fratribus: Quod Epistola, qua se profitetur doctrinæ vitæque suæ velle rationem reddere, tot strophis, tot conviciis, tot mendaciis scatet? Eat nunc, & renumeret harum rerum catalogum, & comperiet in ipsum vere competere, quæ falso mihi impingit, luculenta mendacia. Recte fecerint, si quod pollicentur, præstiterint, si per bonam famam ac malam sic tueantur innocentiam suam, ut pudefacti obmutescant, qui nunc ipsis obtrectant. Veneram ad loquacissimi voluminis umbilicum, simulque putabam fucorum esse finem, verùm ut à fuco cœperat, ita in fucum desinit. Titulus Auctorem fecit incertum, finis nec Typographum indicat, nec locum excusi voluminis, quæ res arguit & hanc Editionem esse furtivam adversus Magistratus edicta, per eos qui nunquam non parent jussis Magistratuum. Adjectum est, *Argentorati* 21. Cal. Maji, An. 1530. ut lector parum attentus, ibi putet excusum, cum sit scripti voluminis titulus. Quanquam & hic sese prodit impostura: nullus enim est dies 21. Cal. Maji. Præclarum vero de libro suo præjudicium nobis prodiderunt, quem ipsi declarant Magistratui non fuisse placiturum. Id ni fuisset, utique civitatis nomen adscripsissent. Atque hinc liquet quam mala conscientia rem gerant, qui Magistratibus suis hîc diffidunt, quos habent causæ faventes. Jactant hunc librum facere ad promovendum Evangelium, atqui inter Magistratus sunt aliquot tam cordati, qui perspiciunt talibus scriptis impediri quod explicatum esse cupiunt, & abalienari quos vellent allici.

Hactenus ad Epistolæ Apologeticæ nænias. Quod reliquum est, obtestor vos, amici carissimi, ne qua falsæ religionis species imponat simplicitati vestræ, ne quis vos effascinet, ut ab Ecclesiæ consortio recedatis, sed stantes in timore Dei, exspectate divinum oraculum per eos, penes quos Dominus Ecclesiæ gubernacula esse voluit. Non fugit illos, multa irrepsisse in usum Ecclesiæ, quæ prorsus amputanda sunt, multa quæ corrigenda, & huc incumbunt serio Monarchæ, ut turbata tranquillentur, depravata corrigantur, impia resecentur. Sunt permulta, quæ privato cujusque studio citra tumultum queant corrigi: sunt quibus peculiaribus plebiscitis liceat mederi. Velut festorum turbam Episcopi aut Magistratus possunt minuere, per eosdem sordidum hoc Sacrificulorum genus amoveri, Sacerdotum indecorus quæstus coerceri, vita recentior refrenari, tyrannis, si qua est, premi. Si cui non placet Monachorum vulgus, eligat è multis optimum quemque. Si totum displicet genus, suos quisque liberos & uxores ab illorum consortio contineat. Nemo cogitur ut illis donet, legetve quicquam. Si in sua quique parochia curent, ut sint idonei verbi divini dispensatores, excludentur Ordines Mendicantium nullo tumultu. Si Canonicorum collegia sese ad sacrarum studia Litterarum, vitæque puritatem convertant, magna invidia gravabunt Monachos impure viventes. Quin & ipsi Monachi sibi mederi possunt, si quod dicuntur, esse studeant. Jam quædam amore publicæ tranquillitatis facile remittent Præsules, velut obligationem jejuniorum ac ciborum interdictum, tametsi quid hæc graveant, non video. Cui nihil nocet piscium esus, utique non gravatur, imo voluptatis nonnihil habet varietas: cui per ætatem, inopiam, valetudinem, aut aliam quampiam ob causam, incommodum est jejunium, eum non obligat lex Pontificia. Cujus & animo & corpori conducit jejunium, cur se queritur gravatum? præsertim quando Ecclesia, translata in prandium cœna, multo tolerabilius reddidit jejunium. Si quis infirmo est animo, aut sibi ignotus est, consulat utrumque Medicum: si quis sibi notus, rectam habet conscientiam, sibi potest utrumque præstare Medicum. Qui non eget Pontificum indulgentiis, nemo cogitur assem dare: si quis opus habet, cur queritur? Si quis votis irretitus est, quæ præstare non potest, nisi prætermissis his quæ propius faciunt ad salutem, quærat solutionem nulli non paratam, minimoque parabilem. Qui non est irretitus, abstineat à votis. Tantum illud curæ sit, ne libertas quæratur carni. Confessionis onus, qua ratione sibi quisque possit reddere levius, in *Exomologesi* jam bis edita monstravimus. Et si quid de hac novandum, exspectetur Ecclesiæ vox. Postremo, si quis est firmiore conscientia, modo ne erronea, nec remordet animus, fruatur sua firmitate, ne turbet aliorum infirmitatem. De repurgando toto Ecclesiæ statu Principibus erit curæ, per quos res absque tumultu geri poterit. Vos interim manete in unitate corporis, non declinantes ad dextram, neque ad sinistram, diligenter caventes à quibusdam, quorum sermo blandus, sed pestilens, ut cancer serpit. Objicitur mala vita Sacerdotum, exaggeratur Pontificia tyrannis, attollitur Monachorum Phalarismus *, promittitur libertas spiritus, hæc esca est, sed sub ea videte, ne lateat uncus chalybs mortem allaturus. Quid autem stultius, quam sic odisse Sacerdotes, aut Monachos improbos, ut ipse te reddas illis deteriorem, nec illos tamen reddas meliores? Nullum enim est vitium hæresi aut schismate deterius. Congerantur in unum Sacerdotem, luxus, libido, ambitio, avaritia, & si quid præterea criminum est, totam hanc vitiorum lernam una superat hæresis. Nunquam tam bene fuit actum cum rebus mortalium, ut non multum fuerit querelarum, tum de Sacerdotum ac Principum, tum de populi moribus. Aliis temporibus alia vitia magis regnarunt, nullo tempore non fuerunt. Ita indignemur Sacerdotibus ut & illos & nos homines esse meminerimus. Quæ ferri non possunt, ea Principum auctoritate resecabuntur, multo efficacius quam per nescio quos imperitos medicos, qui malum dum sinistre medentur, nihil aliud quam exacerbant. Rectius hoc agat *Christus* per *Carolum* Imperatorem summa potentia, summa clementia, parique religione præditum. Hujus animo non defutura sunt *Germanorum* Principum auxilia. Plurimæque res nobis bonam spem porrigunt eodem incubiturum summi Pontificis animum, eam sui propositi significationem dedit. Non succedet Ecclesiæ correctio, nisi à summatibus oriatur. Id solus Pontifex ac Cæsar præstare valent, & hanc mentem illis indidit *Christus*, nisi nos fallunt omnia. Nos interim agentes superioris vitæ pœnitentiam, præparemus nos instanti regno Dei. Ne quid vos moveat quorundam præpropera ferocia, nec hic rerum tumultus ita perturbet, ut despondeatis animum. Graviores procellas olim & tulit & vicit Ecclesia. Sub *Arcadio* ac *Theodosio* Imperatoribus quam immedicabilibus dissidiis tumultuabatur Orbis, cum nihil usquam purum esset ab *Arianis*, *Origenistis*, *Donatistis*, *Circumcellionibus*, *Marcionistis*, *Manichæis*, *Anthropomorphitis*, *Pelagianis*, quæ pestes non uti nunc, intra populares homines sese continuerunt, sed ipsos Ecclesiarum antistites implacabilibus odiis committebant, nec ipsis Imperatorum aulis intactis. Habebat Imperator intra eadem mœnia, imo intra palatii muros, Paganos, *Arianos*, *Manichæos* & Orthodoxos, & tamen auctoritate prudentiaque sua inter tam inconditos rerum motus publicam tranquillitatem tueri potuit, citra cruentas pugnas: tot monstris paulatim repurgavit Orbem, Paganorum & hæreticorum templis, primum ademtis privilegiis, mox cum excitarent seditiones, sublatis è civitate templis, postremo funditus deletis sectis omnibus. Accedebant his malis, *Hunnorum*, *Wandalorum* & *Gothorum* incursiones. Quanto proclivius erit *Carolo* Cæsari hisce malis finem imponere, qui Reges omnes habet concordes, Principes morigeros, si paucissimos excipias, omnes, Episcopos omnes consentientes, tum Orbis partem multo maximam,

* Forsan, *Pharisaismus*, quamquam illud potest ferri.

mam, nec dubitandum est quin pro singulari vitæ pietate *Christum* quoque faventem habeat. Interim ne quis vos dimoveat à recto mentis statu, tantum orate Do- A minum, ut per famulos ac vicarios suos nobis tranquillitatem reddere dignetur. Apud *Friburgum Brisgoia* 1. Augusti, An. 1530.

FINIS.

DESIDERII ERASMI SPONGIA

ADVERSUS ADSPERGINES HUTTENI.

Erasmus Rot. eruditissimo Ulricho Zwinglio, apud inclytam Helvetiorum civitatem Thurregium concionatori, *S. D.*

QUONIAM *isthuc primum hinc allatum est venenum*, Zwingli *doctissime, visum est convenire, ut eodem primum iret antidotus, non quod metuam ne apud te aut ullos cordatos viros læderet existimationem meam* Huttenica *criminatio, sed ut his quoque mederer, qui vel mihi parum sunt æqui; vel natura vitio, libentius ea credunt quæ lædunt famam hominis, quam quæ commendant. Quis enim vir bonus, aut cordatus, non detestetur hoc exemplum, quod* Huttenus, *nec verbo, nec facto unquam læsus à me, sed sic toties etiam editis voluminibus à me prædicatus, ut nemo neque benignius aut candidius, neque crebrius, toties meis litteris apud Primates viros commendatus, subito velut ex insidiis talem Libellum emisit in amicum, etiam tum candidissime atque amantissime de ipso prædicantem, cum ista scriberet, nihil omnium minus suspicantem, quam ut ab* Hutteno *nasceretur aliquid tragœdiæ. Quid excogitari potuit alienius ab omni humanitate fideque* Germanica? *quid optatius aut gratius bonarum litterarum hostibus? quid ipsis bonis litteris incommodius? quid Evangelico negotio perniciosius, aut si libet etiam* Lutherano, *cui se jactat favere? Bellum indixerat Romanensibus, & amicum sincerissime amantem, nulla expostulatione præmissa, tam amarulento Libello inexspectantem aggreditur, ut in nullum hostem adhuc scripserit virulentius. Et interim auxit, ut audio, Libellum, quasi parum ibi fuisset veneni, nec videtur unquam facturus finem, posteaquam semel bellum indixit & Musis & Gratiis. Equidem non invideo illi* Helvetiorum *humanitatem, qui concedunt latebras, quo tutus sit interim ab his qui venantur illum ad supplicium. Sed tamen curandum est, ne sic abutatur* Helvetiorum *humanitate, ut apud eos tuto latitans, tales Libellos ejaculetur in capita quorumlibet de studiis publicis benemerentium, interim nec Pontifici parcens, nec Cæsari, nec* Germaniæ *Principibus, ac ne* Helvetiæ *quidem gentis integerrimis viris, quorum de numero est* Lodovicus Berus. *Hæc quoniam scribit apud* Helvetios *latitans, metuendum est, ne quid hinc olim invidiæ aut incommodi perveniat ad hanc gentem, quam optamus publica tranquillitate, cunctisque bonis esse florentissimam. Nihil autem facilius quam serere dissidia, cum difficillimum sit mederi malo semel nato. Bene vale.*

DESIDERII ERASMI PURGATIO

AD EXPOSTULATIONEM ULRICI HUTTENI.

NUNC vicissim audi, si vacat, Rhetorem *Laconicum Asiano* respondentem, non breviter modo, verum etiam civiliter: tantum enim spongia detersurus sum, quæ ille in me adspersit, nihil autem criminum aut convitiorum in adver- B sarium regeram. Dabitur hoc vel amicitiæ pristinæ, vel meæ perpetuæ consuetudini. Scio, non fert contemtum *Hutteni* generosus animus. Proinde cum multos lacessierit antehac acidis Libellis, nec ullus illum hactenus responso dignatus sit, & hoc honoris feret à vetere amico. Precor autem, optime lector, ut hic te mihi præbeas attentum. Neque enim te cupio testem modo hujus conflictationis, verum etiam cognitorem ac judicem. Hujus tragœdiæ prooemium hinc exstitit, quod *Huttenus* cum *Basileam* advenisset, non est admissus ad nostrum colloquium. Ac dictu mirum, quam atroces hinc conetur C excitare tumultus. Sed hos fumos omnes discutiet veritatis simplex ac dilucida narratio. Verbum non affingetur. Res enim sic habet: *Henricus Epphendorpius*, qui quoties in hoc argumento mihi nominabitur, honoris causa nominabitur, primus obnuntiavit *Huttenum* esse *Basileæ*. Hoc statim exhilaratus nuntio, percunctari cœpi, quid valeret, ecquid tuta omnia, num faveret Magistratus, aliaque consimilia, quemadmodum solemus de his, quibus ex animo bene volumus. Certe id temporis *Hutteno* ex animo bene cupiebam, ut si quis alius. Ad cætera gratulatus, de sola valetudine dolebam, quam ajebat vehementer af- D flictam. Tandem rogabam *Epphendorpium*, placidis verbis persuaderet *Hutteno*, ut si nihil esset nisi vulgaris consalutatio, temperaret à congressu, quod ea res nihil esset illi commoditatis allatura, me gravatura esset invidia, jam plus satis gravatum. Cæterum à pristino meo in illum affectu nihil decessisse. Quod si qua in re officium meum desideraret, id fore promtissimum. Hoc se renuntiaturum recepit *Epphendorpius*, nec dubito, quin qua est civilitate præditus, commodius etiam retulerit, quam ego mandarim. Certe profitetur se quanta potuit civilitate meam orationem pertulisse. Ubi me revisit post unum atque alterum diem, E rogo num boni consuluisset *Huttenus* meam colloquii deprecationem. Imo, inquit, suaviter arrisit, & in bonam partem interpretatus est. Rursus testificatus animum erga illum meum, officium defero, si quid à me præstari vellet *Huttenus*. Post dies aliquammultos, rogavi familiarius *Epphendorpium*, diceret ingenue, num *Huttenus* videretur eodem animo accipere deprecationem meam, quo ego facerem, & num quam animi offensi significationem daret. Negavit ille se quicquam tale in *Hutteno* deprehendere, sed abiturus adjecit: Fortassis, inquit, cuperet tecum colloqui. Roganti, num istud dixisset *Huttenus*, negavit, sed est fortassis, inquit, quod cuperet tecum colloqui. F Tum ego: Quanquam, inquam, cupiebam invidiam defugere, tamen ea res non tanti est apud me, quin facile contemturus sim, si quid habet seriæ rei, quod mecum agat: aut si alioqui hæc res illi cordi est, si quo modo ferre possem hypocausta, ipse convenirem hominem. Ille fortassis ut est affectus, non potest abesse ab hypocaustis. Quod si potest ferre frigus hujus aulæ, libens cum illo confabulabor usque ad satietatem, & curabimus ut sit luculentus focus. Ad hoc respondit *Epphendorpius*, *Huttenum* corpore misere affecto semper versari in hypocaustis. Interea discedit

Hut-

Huttenus Milthusium. Narrat *Epphendorpius*, quam
feliciter elapsus esset è periculis. Ea res mihi volupta-
tem attulit. Testis enim esse potest *Epphendorpius* me
id temporis etiam animo sollicito fuisse, ne quid acci-
deret *Hutteno* secus quam vellemus. Itaque cum eo
rediturus esset *Epphendorpius*, oneravimus eum manda-
tis, admoneret *Huttenum*, ne securitate sua veniret in
aliquod periculum, non enim deesse qui venarentur il-
lum, haberet suspecta omnia. Ediderat libellum quen-
dam in Medicum hujus urbis, plane ridiculum. Mi-
rabar apud *Epphendorpium*, unde illi in morbo, in tan-
ta rerum angustia, tantum otii, ut luderet talibus li-
bellis. Respondit illum talibus jocis avocare animum
suum. Mallem, inquam, illum hac ætate sibi deli-
gere aliquod argumentum, in quo nervos omnes inge-
nii expediat, & per quod honesti nominis memoriam
transmittat ad posteros. Respondit *Epphendorpius*, il-
lum totum in hoc esse, ut stylum absolveret. Hæc
dum ego simplex & candidus amicus sollicite verso pro
meo *Hutteno*, redit ab illo *Epphendorpius*, annuntians,
Huttenum vehementer in me stomachari, & nescio
quid atrocis Libelli adversum me habere in manibus.
Ea res ut obtigit præter meritum & exspectationem,
novitate ipsa perculit animum meum. Roganti quid
esset causæ, respondit *Epphendorpius*, hoc urere illius
animum, quod non esset admissus ad colloquium. Atqui,
inquam, ajebas illum hoc boni consulere. Verum,
inquit, sed posteaquam abiit, mire cœpit offendi, nec
videtur posse placari. Jam is rumor latius etiam spar-
gebatur, adeo ut *Beatus* quoque *Rhenanus* sollicitus
adiret me. Is me permittente accersit & *Epphendor-
pium*. Consultatur de remedio. Respondi, me non
posse præstare, quid huic aut illi subito veniat in men-
tem. Mihi satis esse, quod animum præstem, cui
nemo merito posset irasci. Nam quod ad colloquium
attinet, tu scis, inquam, *Epphendorpi*, quam nullam
habet in me stomachandi causam. Visum est illis, ut
Huttenus antequam prodiret Liber aliqua placaretur E-
pistola. Respondi, mihi videri optimum dissimulare.
Nam ejusmodi ingenia tum maxime ferocire, si quis
conetur placare. Cum illi consentirent à me dissentien-
tes, scripsi *Hutteno*, meum animum nullius mali sibi
conscium esse, si quid falso delatum esset, aut alioqui
suspicaretur, expostularet privatim per Epistolam, me
non dubitare, quin illi per omnia satisfacturus essem.
Consideraret interim an hoc quod moliretur, condu-
ceret publicis studiis, negotio Euangelico, ac rebus
etiam ipsius, ut tum habebant. Non me mea fefellit
opinio. Retulit *Epphendorpius* Epistolam atrocissimam.
Jam enim existimabat, me hominem meticulosum for-
midine tremere. Proponit aliquot capita criminum,
quod *Capitonem Capnioni* in litteris Hebraicis prætulerim:
quod ipsum *Huttenum* in Epistola ad *Hochstratum* per-
strinxerim: quod *Capnioni* perfidiæ labem adsperserim:
quod Theologis *Lovaniensibus* & aliis nonnullis sim
blanditus. Denique quod subito defciverim ab Euan-
gelico negotio, & ad hujus subversionem totum ani-
mum intenderim. Et interim promittit se Libellum in-
tra triduum per famulum missurum. Atqui hujus exem-
plar, jam hic per multorum manus versatum, missum
erat *Thurregium*, & populus mihi narrabat, quid
Huttenus in me scripsisset. Respondeo per litteras ad
capita, quæ primis litteris proposuerat, multa mo-
nens, quæ non minus in rem ipsius erant, quam
meam. Respondet paulo mitius, jam exstincto *Fran-
cisco Sichino*, & hanc fert conditionem, Librum jam
esse missum Typographo, ut obticescerem: ita pacem
atque etiam amicitiam fore inter nos, si vellem, ut an-
tea. Tandem redditus est Libellus, nec obsignatus, nec
obligatus. Eum premere cum jam nec ipsi *Hutteno* es-
set in manu, tamen erant qui serio agerent, ut missa
etiam pecunia, si Superis placet, impetraretur ab *Hut-
teno* ne prodiret. Ego constantissime respondi: Opti-
mum fuisse, Librum ejusmodi nunquam scribi, cæte-
rum posteaquam jam sparsus esset, & exisset auctoris

A manus, nihil esse melius, quam evulgari quamprimum
typis. Et id me curaturum meo sumtu pollicitus sum,
si volente fieret *Hutteno*. Interea commigrat *Thurregium
Huttenus*. Inde scribit ut hoc factum in *Aten Home-
ricam* rejiciamus, post hæc omnia prudentius actu-
rum sese. Præterea nihil actum est inter nos. Hæc
omnia sic habere, nemo potest esse testis magis ido-
neus, quam *Epphendorpius*, qui ex tot meis libris, ac
familiaribus colloquiis, satis animadvertit, me purum
amici animi affectum tum obtinuisse erga *Huttenum*,
& à nullo minus suspicatum hostilia exoritura, quam
ab illo.

Ubi est igitur ista inhumanitas, quam *Huttenus* ver-
B bis exaggerat? ubi contemtus tanti viri? ubi metus se-
væ illius expostulationis, quam sustinere non potuissem?
Blande rogavi, ne sine causa gravaret amicum invidia,
plus satis gravatum. Non detrectavi colloquium, si
quid esset seriæ rei. Detuli amici officium, etiam us-
que ad pecuniam, quam mea tenuitas impartire potuis-
set. Postremo obtuli colloquium, etiamsi nihil esset
seriæ rei, modo ita sederet animo illius. Delectus est
huic negotio interpres gratiosus ac civili facundia, qui
si quid etiam habuisset odii res ipsa, generosus, cogna-
tus & civilis interpres lenire potuisset. Liquet igitur,
quam non suo loco dicta sint illa toties *Hutteno*, *Repu-
listi à colloquio.* Ego ut tum eram affectus, vel *Constan-
C tiam* usque non gravatus fuissem adequitare, si sensis-
sem hoc serio referre *Hutteni*, tantum abest ut à col-
loquio submoturus fuerim. Tantum apud me valebat
amicitia, quam ante complures annos Musæ inter nos
conciliarant, ac semel initam mutua quædam aluerant
officia. Testantur hæc meæ Lucubrationes, quam non
vulgariter adamarim ingenium & venam *Hutteni*: nam
immodicam illam libertatem condonabam ætati, ac
temporis progressu correctum iri sperabam. Videbam
in ejus scriptis amplam, splendidam ac paratam verbo-
rum supellectilem, naturæ satis, rationem, judicium
& consilium sperabam ætate, usu, studioque accessu-
ra. Jam si quis consideret, quo in statu res meæ tum
D fuerint atque etiam nunc sint, quo loco res *Hutteni*, ni-
mirum prudentiam judicabit deprecari colloquium, quod
alteri sit otiosum, alteri onerosum: & inhumanus vide-
bitur non qui deprecatur, sed qui deprecanti irascitur.
Verùm urget me *Huttenus* meo testimonio, qui can-
dorem illius prædicarim, quod neminem solitus sit de-
gravare invidia. Fateor à me prædicatam ingenuitatem
Hutteni, qui cum cæteri libellos emitterent, aut nul-
lis, aut fictis titulis, ipse suo titulo addito, præter se
neminem gravaret suspicione. Quid istuc ad hanc cau-
sam? Si laudavi candorem in *Hutteno*, ea res illum mo-
vere debebat, ne hic esset sui dissimilis. Si quis laudet
vinum probum, an is post accusabitur vanitatis, si con-
E tingat vinum acescere? Utinam hic tantùm me vanum
reddidisset *Huttenus*! *Ultro*, inquit, *abstinuissem ab ea
voluptate, quam nunquam non capio ex congressu tuo, si
vidissem inde te gravandum invidia.* Hoc si sponte sua
facturus erat, cum constet nostrum colloquium invidia
carere non potuisse, cur indignatur mihi, qui hoc tam
civiliter admonuerim ut faceret, quod ille vel non mo-
nitus erat facturus? Quos inimicos habeat *Huttenus* non
exquiro, nec mihi perinde ab illis invidiam metuo. Sed
hic congressus permanaturus erat *Romam* ad Pontifi-
cem, in *Hispaniam* ad Cæsarem, in *Brabantiam*, ubi stre-
nuos habeo sycophantas, in *Angliam*, ubi non deficiunt,
qui me volentem nolentem faciant *Lutheranum*. Si pau-
F lulum est veri, multa solent affingi. Hujusmodi rumo-
rum invidiam metuebam. Id satis perspicere potuit *Hut-
tenus* ex meis ad *Laurinum* litteris. *Quid opis*, in-
quit, *speres ab eo amico, in rebus afflictis, qui rebus
adhuc integris, congressus invidiam detrectet?* Imo il-
li sunt amici certissimi, qui se servare norunt integros
occasioni, ibi timentes periculum, ubi nihil commo-
ditatis sit amico: non enim nunc differo, quam illi res
sint integræ; certe optarim illi secundiores, modo ipse si-
bi sumat animum fortuna meliore dignum: *Omnes*, inquit,

gratulantur Hutteno: *Magistratus alius super alium reverenter adeunt, multi omnium ordinum quasi certatim irruentes invisunt, solus* Erasmus *clausum se domi tenet.* Quis unquam vidit *Erasmum* brumæ tempore salutandi gratia prodire domo? Deinde non est meum elevare humanitatem Magistratuum hujus urbis, quam & ego non semel expertus sum. Erat magnæ humanitatis, fateor, quod *Huttenum* admiserunt, sed majoris, quod dimiserunt. Addam & illud laudis: Malunt hoc suum officium sileri, quam jactari: ea est illorum modestia. Utinam autem *Huttenus* sic sese gereret, ut bonorum humanitate perpetuo posset uti! Sed iidem qui permittebant hospitium, admonebant, temperaret à verbis unde tumultus aliquid nasci posset, multo minus approbaturi tales libellos. Verùm si qui sunt, quos non gravat hæc invidia, cujusmodi sunt multi ignoti, aut tam potentes, ut possint contemnere, quid hoc ad me, qui vix subsisto adversus invidiam, nec habeo quo me tuear, nisi solam innocentiam? Desinet autem mirari, me tantillum metuere invidiam, qua nulla pestis nocentior, qui perpenderit, quod Card. *Moguntinus* pridem *Huttenum* è sua familia dimiserit, non ob aliud, nisi quod nollet per illum invidia degravari. *Franciscus Sychenius* quo consilio dimisit *Huttenum* ab sese, nisi quia vitabat invidiam? Qui *Hutteno* sanguine conjunctissimi sunt, cur malunt illum abesse à possessionibus paternis, nisi quod metuunt invidiam? Hæc cum nulli sint obscura, solus *Erasmus* metuit invidiam. Non oportuit contemni, quem Reges ac Principes dignati sunt alloquio suo. Per me sane non minuetur majestas *Huttenici* nominis. Sed non contemnit, qui declinat invidiam, nisi forte contemno Regem *Gallorum*, qui me cupidus cupidum exspectat, & ad salutem meam pertinebat esse in *Gallia*. Et tamen abstinui, metuens invidiam, quod inter illum & Cæsarem nondum satis conveniat. Cum essem proxime *Brugis*, detrectavi colloquium Regis cujusdam amantis mei, non quod contemnerem, sed quod inde metuerem invidiam à *Romanensibus*, quam tamen non potui prorsus effugere. Atque utinam *Huttenus* ita temperasset sua consilia, uti quemadmodum tum respectu Principis sui, cujus negotium agebat, honorifice acceptus est apud *Gallos*, ita nunc quoque inter magnos haberetur gratiosus, possetque ab omnibus citra invidiam amari colique.

Jam vero mihi vide, quam odiosam causam comminiscitur detrectati colloquii. Dicas Equitem esse natum non ad equitandum, sed ad calumniandum. Sciebam ipsum, ut ait, quædam mecum expostulaturum, atque ideo mihi male conscius, fugitabam illius alloquium. Unde tandem ista nova *Hutteni* auctoritas, ut illum expostulantem, senex juvenem, sustinere non potuerim? Unde repente ex *Hutteno* factus est *Cato Censorius*? Solet olim mecum loquens, reverentem quandam modestiam præ se ferre, quæ certe magis illius decebat ætatem, quam ista linguæ calamique petulantia. Sed unde conjectare potui, quod haberet aliquid, quod mecum vellet expostulare? Cum esset *Sletstadii* (ut scribit in suis ad me litteris) dederat hoc in mandatis *Beato Rhenano*, ut mihi significaret, esse quod in me desideraret *Huttenus*. Atqui *Beatus Rhenanus*, nec verbum ullum scripsit ad me ex *Sletstadio*, nec huc reversus, jam hinc profecto *Hutteno*, significavit unquam sibi fuisse colloquium cum *Hutteno*. Nec id omnino prius rescivi, quam ex litteris *Huttenicis*, quas ad me dedit ex *Milthusio*. Eas legenti mihi, forte fortuna aderat *Epphendorpius* & *Beatus*. Cum ventum esset ad eum locum: *Beate*, inquam, hîc tu vocaris in jus, opus est tibi patrono. Ibi *Beatus* ingenue fassus est id quod res erat, se nihil unquam significasse, & cur non fecisset, rationem reddidit. Ac post otium rem omnem sic nobis explicuit, ut cogerer hîc desiderare simplicitatem illam *Germanicam* in *Hutteno*, qui hoc argumentum calliditate quadam affectarit, ut haberet quo calumniaretur meam conscientiam. Neque enim *Beato* quicquam seorsum aut serio mandavit, aut ejusmodi quod operæ pretium esset me scire. Tantum omnibus qui aderant audientibus ajebat, me non perinde favere *Luthero*, id interpretabatur metum, dicebatque se mihi animum additurum. Ac post similia quædam mandavit illi, cum putaretur *Basileam* repetiturus, nihil interim minitans, aut ullam significationem dans styli in me acuendi. Ac ne id quidem seorsum actum est, sed in medio strepitu simul ridentium ac nugantium congerronum. Atque interim honorificentissime de me loquebatur, ut *Beatum* nulla potuerit subire sequuturæ tragœdiæ suspicio. Deinde cum negotia *Beatum* diutius remorarentur in patria, *Huttenus* quasi liberans illum mandatis indicavit se mox *Basileam* aditurum, mihique plus satis meticuloso additurum animum. Ita conquievit *Beatus* nihil suspicans oriturum mali. Nec oriturum erat, si contigisset colloqui. Decem verbis satisfecissem *Hutteni* stomacho. Certe *Beatus* aliquanto post reversus est *Basileam*, quam hinc discessisset *Huttenus*. Is cum præsentibus aliquot amicis, quorum erat *Ludovicus Berus*, me salutaret, rogabat quomodo mihi conveniret cum *Hutteno*. Responsum est, optime. Atque ita tum mihi plane persuasum erat. Rursum cum iterum me salutandi gratia convenisset, *Epphendorpius* exhibuit *Hutteni* ad ipsum litteras, in quibus mandabat, admoneret me ne insectarer *Lutherum*, se quidem plurimum favere mihi, cæterum me non posse ipso uti amico, nisi à *Luthero* impetendo temperarem. Cum autem id temporis nihil minus cogitarem, quam de *Luthero* scriptis impetendo, videbatur inter nos futura tranquillitas. Cum apud nos nihil interim esset ortum novæ rei, paulo post adfertur horribilis nuntius, *Huttenum* vehementer infensum, scribere in *Erasmum*.

Hæc pluribus commemoranda duxi, ut perspicuum sit me nec quicquam cognovisse ex *Beato*, neque de animo *Hutteni* offenso quicquam potuisse suspicari. Hoc igitur fundamento sublato, corruit quicquid hîc calumniæ superstruit *Huttenus*. Cur non idem hæc mandavit hîc *Epphendorpio* Achati suo, quod illic mandarat *Beato*? At ille renuntiavit *Huttenum* sereno tranquilloque esse in me animo. Quod si ego sensissem animum *Hutteni*, quem tum vere amabam, aliqua suspicione exulceratum, nihil opus erat ambire colloquium, ipse ultro vel congressu vel litteris nascenti malo medicatus fuissem. Nam ea, de quibus volebat expostulare, quam sint frivola, mox aperiam. Sed prodo conscientiam insinceram, quod in litteris ad *Laurinum* prætexto hypocaustum fuisse in causa, quo minus congressi simus, velut amoliens à me crimen inhumanitatis. Imo soleo libenter in scriptis meis amicorum meminisse per occasionem, cumque plures essent causæ cur detrectassem colloquium, solam in litteris edendis eam refero, quæ nihil haberet odii, tametsi *Huttenus* hanc odiosam vocat in quadam Epistola. Illud sane ridiculum, quod frequenter obambulans, ut ait, præter domum meam, evocare conatus sit me ad colloquium, nec me id fugisse. Scilicet soleo brumæ tempore obsidere ad fenestram, prospiciens si quis prætereat. Sed quid opus erat sic elicere? Nunquam fere non patebat ostium domus meæ, præter morem hujus urbis, licebat ingredi & postulare colloquium. Quod si fores erant occlusæ, licebat pulsare. At tu deprecabaris, inquit, colloquium. O novum pudorem! Utrum igitur verecundius erat, adire detrectantem colloquium, an mox scribere talem Libellum in amicum nihil suspicantem? Debuerat saltem Epistola expostulare prius quam hanc occeptaret tragœdiam, cum tot scribat Epistolas. Solet hostibus missis fecialibus denuntiare bellum, & amicum inopinantem adoritur? At forsitan dicet se non nihil significasse *Epphendorpio* de animo in me suo. Istud ego qui divinare potui, cum *Epphendorpius* constanter affirmaret apud me, se nullam alienioris animi notam deprehendere in *Hutteno*? Id esse verum ipse *Epphendorpius* non negat, & frequenter professus est, cum apud me, tum apud alios complures, quorum est *Beatus, Glareanus, Botzemus*, aliique nonnulli.

Vides

Vides igitur lector, quam hîc nihil à me commissum vel inciviliter, vel superbe, vel parum amice, vel ex mala conscientia. Nunc mihi finge aliquid admissum præter leges Gratiarum, cum fateatur me talem amicum, qualem vix habuit alium, cum fateatur meis laboribus etiam publice multum debere *Germaniam:* nonne prius oportebat expostulare quam talem edere libellum, quo nullum adhuc in quenquam scripsit virulentiorem, & interim expostulationem vocat. Atque in Epistola quadam mitissimam vocat pro rei atrocitate. Ubi nunc igitur illi communes amici, quibus dolet *Huttenum* repulsum à colloquio? cum *Epphendorpius* sciat non esse repulsum, & factum *Hutteni* improbet, quod ne possit inficiari *Huttenus*, ipse suis ad me litteris testatur.

Atque hactenus de detrectato colloquio. Nunc ad crimina veniendum est, quibus ille natura mitis *Hutteni* animus ad tantam sævitiam exasperatus sit. Ea videlicet oportet esse vehementer atrocia. Fatetur nostram amicitiam fuisse non vulgarem, fatetur me magnifice meritum ac mereri de publicis studiis. Atque hîc mihi plus tribuit quam agnosco. Sumit sibi primam laudem veritatis: ea decet *Germanum.* Non patitur abrogari sibi laudem humanitatis: ea decet litteratum. Negat sustinere se, ut à quoquam instigetur adversus amicum: decet hoc fortem ac prudentem Equitem. Nec puto illum ignorare, quam nihil sit tribuendum linguis delatricibus, per quas sæpenumero tota etiam regna subvertuntur. Nec fugit eum, quam ægre sit renuntiandum amicitiæ, præsertim quæ minime vulgaris fuit: quam non temere capienda sit adversus probatum amicum suspicio. Postremo quando morum quoque laudem sibi vindicat, non potest illum fugere, quid reverentiæ debeat juvenis seni, cano, amico, benemerito, & benemerenti. Quid enim nunc aliud ago, quam assiduis meis laboribus rem Euangelicam promoveo? Atrox igitur flagitium intercesserit oportet, quod compulerit *Huttenum* humanitatis antistitem, ut (violatis omnibus Gratiarum legibus, oblitum omnis meæ beneficentiæ pristinæ, spreta reverentia, quæ debebatur huic caniciei, quam ipsam magna ex parte debeo laboribus, quibus publicæ utilitati inservio, nulla præmissa expostulatione, quæ fieri solet inter publicos hostes, prius quam signa committantur) librum in *Erasmum* evulgarit, tot mendaciis, tot conviciis, tot amarulentiis undique scatentem? Non abrogo ipsi laudem veritatis, sed hoc indicat ipsa res, illi, cum hæc adornaret, suggestorem fuisse in consilio longe omnium vanissimum. Cæterum jam audiamus horrenda crimina, quibus dilutis, veniam ad illud omnium atrocissimum, si verum esset, quod ego prius stare solitus à parte Euangelica, nunc subito mutatus in diversum aggrediar totum Euangelium una cum *Christo* subvertere, cum hic ipse *Hutteni* libellus offenderit me toto pectore sudantem in provehendo negotio Euangelico, nec ab hoc studio conquieverim unquam in tantis rerum tumultibus ac discriminibus.

Primum igitur crimen illud est: Inter Epistolas meas exstat quædam ad *Jacobum Hochstratum*, cujus initium est: *Antehac legenti mihi*, quam si cui vacabit legere, protinus intelliget, quam sit impudens calumnia, quod intendit *Huttenus*. Expostulo enim illic cum *Hochstrato*, quod amarulentius quam deceat Theologum, insectaretur *Capnionem:* quod incomparabilem virum Comitem *à Nova Aquila* suis scriptis odiose perstrinxisset: quod me quoque in libro, quem adversus *Capnionem* scripsit *de Cabala*, præter occasionem ac meritum attigisset. Ad id, quod tum institueram, puto nihil argumentorum esse prætermissum. Sed offendit *Huttenum* quod illum appellem *R. Patrem*, quasi vero non in mediis etiam bellis Reges honorent sese solennibus titulis. Certe nullus tam fuit suspiciosus præter *Huttenum*, qui me judicaret ejusmodi titulis adulatum *Hochstrato*. Erant qui illum suspicarentur irrisum. Sed offendit serio, quod in eadem perstrinxerim ipsum, quod agens de Epistolis, quas *Capnion*, *Buschius*, Comes *à*

A *Nova Aquila*, & *Huttenus*, satis atroces scripserant in *Hochstratum*, hæc verba subjecerim: *Harum omnium amarulentiam nullo pacto ferre potuissem, nisi scripta ea prius legissem, quibus ad hanc intemperiem videbantur efferati.* Hactenus Epistolæ meæ verba recensui. Quis autem est usque adeo vel nullius, vel perversi judicii, ut non videat hæc mihi dicta ex affectu *Hochstrati*, cui haud dubie videbantur ea virulentissime scripta? Atque hoc ipsum quod *Hochstratus* mihi largitur, in ipsum retorqueo, qui suis scriptis causam dederit tam amarulentæ scriptioni. Ejusdem prudentiæ est, quod cum alicubi scribam me rei Theologicæ rudem, ac nullius judicii, rogat unde mihi hæc nova ruditas,
B aut non intelligens, aut certe dissimulans, hîc aliorum sermonem referri, non meum, quo tamen abutor ad colligendum id, quod adversus ipsos facit. Est autem hoc efficacissimum argumentandi genus, telum ab adversariis contortum, in ipsos retorquere. Hîc scio, me clamabit *Huttenus* artificem. Imo hoc in arte dicitur consilium, quod qui non intelligit, ne velit videri facundus. Quod si ab hoc argumentandi genere nec *Christus*, nec Apostoli abstinuerunt, æquum est mihi dari veniam. Sed magis exulcerat animum illius, quod in eadem sequitur Epistola: *Eas igitur non simplici cum dolore legi, nunc illorum, nunc tuam vicem ingemiscens, subinde metuens, ne bonis & æquis viris, tam acerba con-*
C *vitia, non omnino in immerentem contorta viderentur.* Quid hîc stomachatur *Huttenus?* Significo bonis & æquis viris videri eas Epistolas non omnino in immerentem scriptas. Sed oblique dicis, inquit, & figurate. Verùm sic expediebat causæ quam agebam. At interim non habet quod queratur *Huttenus.* Neque enim ipsi impingo intemperiem aut vanitatem, sed accuso *Hochstratum.* Fortasse sic me volebat *Huttenus* scribere: *Spurcissima latrina, tun' audes viros heroas tuis merdosis libellis adspergere?* Forsitan sic decebat scribere *Huttenum*, at non decebat *Erasmum.* Si sanabilis erat *Hochstratus*, erat apta civilitas: sin erat insanabilis, magis illum apud bonos gravabat mea modestia, quam gra-
D vasset procacia. Cæterum cum is locus ad quatuor viros ex æquo pertineret, cur nec *Capnion* unquam offensus est, cujus Epistola mihi vere displicebat? non quod magnopere sollicitus essem, quid scriberetur in *Hochstratum*, sed quod dolerem optimum senem ad tantam animi perturbationem perductum, quantam illa præ se ferebat Epistola. Cur non est offensus *Buschius?* Nam Comes, vir emunctissimo judicio, delectatus est etiam illa Epistola, & gratias egit, quod nunquam fecit *Hochstratus.* Postremo cur *Huttenus* hac de re non expostulavit mecum, cum esset in *Brabantia?* jam enim volumen erat editum. Hoc cum ita perspicuum sit, ut vel cæco, quod ajunt, appareat, quorsum attinet ille verborum
E tumultus, quem hîc excitat *Huttenus*, de sua leni moderataque scriptione, de mirabili illa veritate, cujus ubique tenacissimus est, de mea levitate ac simulatione? *Huttenus* me auctore non cœpit esse hostis *Hochstrato.* Jam enim Triumphum in eum scripserat antequam me vidisset, aut nosset. Hoc Carmen meo consilio pressit biennium. Et interim me de *Hochstrato* quam atrocissime loquentem facit. Arbitratur hoc artis esse.

Sed præstiterit antequam ad cætera crimina progrediar, paucis admonere lectorem, quibus in rebus tota hujus Libelli sita sit eloquentia. Sita est in assumtionibus, affictionibus, sermocinationibus, & exaggerationibus: nam convitia passim adspergit, condimenti vi-
F ce. Assumtionem appello, cum ait exempli causa: ERASMUS *impingit* REUCHLINO *crimen perfidiæ.* In his mirum quam nihil habeat frontis. Nihilo plus habet in affingendis causis: *Dicet aliquis: Qua res commovit* Erasmum, *ut qui tantopere prædicarit* Reuchlinum, *subito mutatus, tam fœdam notam illius nomini studuerit inurere?* Hîc affingit inhumanitatem & invidiam fuisse in causa, quod pati nequiverim, quosdam dicere *Reuchlinum* alterum esse *Germaniæ* oculum. Atqui quod assumis, aut per se constare debet, aut erat idoneis argumentis proban-

dum, si velis bonum præstare Rhetorem. Deinde causa debet esse talis, ut probabiliter competat in naturam ac mores hominis. Frequenter autem me loquentem facit, non qualia dixerim, sed qualia in eo negotio dici poterant. Idque facit non ex vero, sed ex suo commodo. Id fortasse licet vetustarum rerum Scriptoribus, veluti si quis scribat vitam *Alexandri* Magni. Cæterum in causa recenti, cujus tam multi testes esse possint, non est idem jus. Quanquam dum mihi attribuit orationem, parum meminit decori, quem splendidius ac magnificentius loquentem facit, quam soleam. Deinde nihil est tam frivolum, quod ille tragicis verbis non exaggeret, cum oporteat orationem, ut vestem corpori, sic rebus esse congruam. Hæc admonitio nonnihil lucis addet lectori in tota oratione. Ac primum in affingenda oratione, vide quid statim assumat: Me laudare nunc *Hochstratum*. Ostendat quæso locum ubi mihi laudatus sit *Hochstratus*. Certe illa Epistola, quam adulatricem vocat, & plena libertatis est, nec aculeis vacat. Nam quod illum alicubi non familiarem quidem, sed veterem amicum appello, quis non intelligit subesse ironiam? Nunc sermocinationem audiamus: *Tu solebas*, inquit, *qui hoc laudas scelus nunc, exclamare hunc esse ab iratis Superis immissam terris pestem, quæ litteras ac ingenia conficiat. Hanc esse calamitosam optimorum studiorum vastitatem ac perniciem. Hoc immite omnis humanitatis exitium, hanc illam esse facem, qua illud exarsisset hoc tempore incendium, unde periculum sit, ne conflagrent omnes recte studiosi.* Quis non statim intelligat hanc phrasim *Hutteni* esse, non *Erasmi?* Ait me neminem non hortatum, ut stringeret calamum in *Hochstratum*. Proferat unum, & vicerit. Nam illud prorsus artis rhetoricæ schema putat, quod humanitatis gratia nolit proferre Epistolas homicidas, videlicet ut plus relinquat in suspicione. Non deprecor quin proferant, modo proferant omnes. Illæ convincent me nunquam fœderatum fuisse *Lutheranis*. Mihi in *Hochstrato* jam olim displicuit animus ille ferox, infensus bonis litteris, & concitandis tumultibus natus, gloriæ sitiens ex aliorum malis collectæ. Nec amicitiam hominis unquam ambii, nec simultatem cum illo volui exercere, videlicet consulens otio studiorum meorum. Quid autem inhumanius quam hîc recensere quid effutitum sit in liberis compotationibus, aut confabulationibus amicorum, cujus nec meminit is qui dixit, nec hi qui referunt? Verùm ubi res agitur serio, tum apparet quid habeas animi. Scripseram *Reuchlino*, etiam ante quam viderem, ut in *Hochstratum* & illius sodales moderatius inveheretur, non quod bene vellem *Hochstrato*, sed quod *Reuchlino*. Si *Capnion* omnia sua solitus est effundere in sinum *Hutteni*, non dubito quin & has Epistolas ostenderit. Cum Comes *à Nova Aquila* me litteris consuleret, an deberet simultatem remittere *Hochstrato*, hoc tum promissa palinodia ambienti, dedi consilium ut animo Christiano remitteret injuriam. Atque is, cum me virulentissime impetisset *Leus*, meum mihi consilium ingessit, admonens, ut quod ipse meo suasu fecisset in *Hochstrato*, nunc facerem in *Leo*. Hæc Epistolis doceri possunt. Cum *Buschius* esset editurus Opus, cui titulum vertit, *Vallum humanitatis*, admonui hominem, moderaretur styli acerbitatem. Moderatus est, & liber legitur citra offensam à doctis. Talia sunt mea consilia, cum res agitur serio. Nunquam non hortatus sum ad moderatiora. In conviviis aut confabulationibus amicorum nugor, quicquid in buccam venit, sæpe liberius quam expedit. *Et hoc mihi vitium est maximum*, ut ait *Terentianus* ille *Parmeno*. Quis autem non existimet ex omnium hominum consortio deturbandum, si ego nunc rebus exulceratis proferre velim, quæ amici liberis Epistolis ad me perscripserunt, aut mea fide freti apud me effutierunt, etiamsi ex amicis facti essent inimici? Cum *Huttenus* nobis narraret se indixisse bellum *Romanensibus*, rogabam ludens, quid faceret Prædicatoribus? Respondit arridens, & illos fore *Romanenses*. Dein in conviviis inde rogabam, quando penderet *Hochstratus*? Respondit hoc se brevi curaturum. Sed hæc dicebantur his vultibus, ut nemo non intelligeret utrumque nostrum jocari. Jam vero quorsum attinet exaggerare, me, dum capto unius gratiam, ipsum in omnium odium pertrahere? Arbitror ex meis scriptis aliquid honesti nominis ac favoris accessisse *Hutteno*, odii ne micam quidem. An ideo venit in odium omnium, quod meminerim quatuor Epistolarum? At eas jam evulgarant ipsi. Sed fingat me plusquam hostili animo fuisse in *Hochstratum*, & fingat postea cum illo redisse in gratiam, quid hoc ad *Huttenum*? An ego tale fœdus cum *Hutteno* unquam inii, quale solent Reges, ne cum quoquam jungerem amicitiam, qui cum ipso haberet bellum? Liberum est *Hutteno* amare, quos ego non amo, & odisse quos ego diligo. Idem jus æquum est & mihi concedi. Christianum est cum nullo mortalium habere simultatem, humanum est, eam, si incidat, civiliter exercere, & cum primum licet deponere. Et tamen nec usquam assentor *Hochstrato*, nec amicitiam cum illo sarsi, nec *Huttenum* ullo pacto gravavi aut læsi. Atque hic, si Musis placet, judicavit tempestivum tractare locum communem de non simulando in amicitia, quasi violetur amicitia, si *Hochstratum* oblique tractem. Cur non eadem opera reprehendit & *Zopyrum*, quod non simpliciter se gesserit apud *Babylonios*?

Jam vero crimen crimini, velut linum lino, connectit. In Epistola ad *Laurinum* nuper edita, narro per quosdam rumorem fuisse sparsum, *Hochstratum* in *Brabantia* exussisse libros meos. Id interpretor factum ab his, qui hac techna conarentur me provocare, ut palam inveherer in *Hochstratum*. Ac ne lædam omnes qui favent *Luthero*, addo me nescire quo nomine debeam eos appellare, à nonnullis vocari *Lutheranos*. Sunt enim qui hoc nomine commendantur, cum nihil minus sint quam *Lutherani*, factiosi, indocti, stupidi, malæ vitæ, obtrectatores, nihil habentes *Lutheri*, nisi quod maledicunt Pontifici Romano. Hoc totum *Huttenus* vult à me confictum esse, ut in *Lutheranos* pugnum iracundum stringerem. Atqui quid dicet *Huttenus*, si hîc proferam centum testes, qui doceant eum rumorem huc non semel allatum? quid si proferam Epistolas amicorum, qui hoc ad me & alios item perscripserunt? Perfricabit frontem, si quid tamen illi frontis est. Quid enim aliud possit? Tametsi solus ego illi rumori nunquam credidi, quod tale nihil scriberetur è *Brabantia*, etiamsi non ignorabam quid ille vellet, si licuisset quicquid volebat. Annectit hîc *Huttenus* veterem fabulam, quod ante annos septem *Hochstratus* minatus sit, se aggressurum me, si confecisset *Capnionem*. Nec aliud in mora fuisse, quam amicorum in tuendo *Capnione* industriam. Ut hoc verum sit, quid ad causam præsentem? An mihi persuadere vult *Huttenus*, quod mihi male voluerit ac velit *Hochstratus*? Ad id vero opus fuerit longa diuque meditata oratione. An contendit rumorem nuper sparsum fuisse verum? At res docet fuisse vanissimum. Sed increscunt undæ criminum. Epistolis Obscurorum Virorum primum applausi, mox metu territus, Epistolam *Coloniam* misi, qua significabam mihi displicere tales libellos. Accipe nunc rem, optime lector, & intellige *Huttenicum* artificium. Nactus eram unam Epistolam manu descriptam *de convivio Magistrorum*, quæ nihil haberet præter innoxium jocum, & ferebatur *Hutteni*. Hæc mihi maximæ voluptati fuit, ac toties inter amicos lecta est, ut propemodum hæreret memoriæ. *Basileam* reversus, cum mihi periisset scriptum, ex memoria dictavi *Beato Rhenano*, scribens interim amicis *Hutteni*, ut mihi eam mitterent, quemadmodum erat scripta. Hoc ita factum esse, ingenue fateor. Sed quid hîc est peccati, si delectatus sum Epistola, quæ festivitatem habebat cum nullius infamia conjunctam? Aliquanto post prodiit Libellus excusus habens complures Epi-

Epistolas famosas, obscœnas ac virulentas. Legebatur Libellus nobis quoque ridentibus, sed tamen frequens eruditorum sodalitas, quæ tum versabatur in ædibus *Frobenii*, testabitur me tum probasse festivitatem in multis Epistolis, sed damnasse exemplum, vicissim aliunde in alios recursurum. Nec unquam aliter probavi eum Libellum. Traducebatur illic *Reuchlinus* hæreticus joco, sed tamen traducebatur. Et arbitror nec ipsum eo Libello delectatum. Ubi redissem in *Brabantiam*, sensi plerosque confirmare meum esse commentum. Equidem non ignorabam Auctores, nam tres fuisse ferebantur. In neminem derivavi ullam suspicionem. Tantum Epistola missa ad *Cæsarium*, suspicionem falsam à me depuli. Ea Epistola furtim descripta *Coloniæ*, mox excusa est typis. Quid hîc est admissum flagitii? Res mihi vere displicebat: falsam suspicionem à me depuli, nemine notato. Successit mox alter Libellus similis. Eum mihi *Lovanii* dono oblatum, accipere recusavi. Recusavi & Dialogos similes ferme post excusos *Coloniæ*, nec unquam legere dignatus sum. Et ideo damnabam hæc, quod viderem nihil aliud his rebus effici, nisi quod bonæ litteræ & causa *Capnionis* vocaretur in odium, & hostes exacerbarentur magis, quam opprimerentur. Quænam fuit hîc imbecillitas mea, aut inconstantia? Exiit ante biennium Dialogus, cui titulus, ni fallor, *Hochstratus ovans*, qui videri poterat in gratiam meam scriptus. Nonne constanter & palam illum damnavi, ac modis omnibus egi ut premeretur? Hæc à me non fingi sibi conscius est, & qui scripsit Dialogum, & qui illi fuit in consilio.

Ecce autem aliud crimen atrocius: In Epistola quadam scribo *Capitonem* in litteris Hebraicis doctiorem *Reuchlino*. Deum immortalem! quantas hîc excitat tragœdias *Huttenus*, perinde quasi hominem veneno necassem! Constat *Capnionem* principem fuisse litteraturæ Hebraicæ apud *Germanos* instaurandæ. An illi dedecorosum fuerit, si quis succedat eo doctior? Ego magis gloriosum arbitror. Utinam sex millia succedant, qui me omni laudis genere præcurrant, etiam superstitem. An læsus est *Capnion*, si, cum illum in arce gloriæ collocarim, *Capitonem* illi præferam, in litteris duntaxat Hebraicis? Sed obscurissimum, inquit, hominem, clarissimo comparas. Nec tum erat obscurus *Capito*, sed lucubratiunculis suis nobilis erat apud eruditos. Et si fuisset obscurior, tanto magis erat candida prædicatione in lucem proferendus. Ita tum sensi de *Capitone*, nec sine causa sensi. Quid si judicio meo subscribunt etiam nunc, qui callent eas litteras? Habes lector impudentem assumtionem, nunc vide quas causas affingat tanti criminis. Urebar gloria *Capnionis*, quod nonnulli mecum illi locum dabant, ut pariter Linguas provehenti: nonnulli alterum *Germaniæ* oculum vocitabant. Ego qui tanto studio semper favi Linguis ac bonis litteris, ferre non poteram hominem idem agentem, quod agebam, præsertim amicum? Porro quod scribit de altero *Germaniæ* oculo, non potui fateor absque risu legere. Itane mihi studio fuit, excluso *Capnione*, *Germaniam* luscam reddere? Quis nescit me *Capnioni* candidissime simul & constantissime favisse? Ego testimonio omnium, quibuscum familiariter vixi, non dubitarim mores meos sic à livoris morbo asserere, ut à nullo vitio magis absim. Audi nunc alteram affictionem æque effrontem. Ideo tantum tribuo *Capitoni*, quod laudarit meum Novum Testamentum, quemadmodum fecit & *Berus*. Ut diversissima connectit, imo ideo cito *Beri* & *Capitonis* Theologorum de Novo Testamento judicium, ut Theologorum clamores retunderem, qui nihil volebant legi nisi ab ipsis probatum. Si legi debet, quod suffragio Theologorum probatum est, hoc Opus erat à Theologis non vulgaribus probatum, quod *Lovanienses* Theologi damnabant. Itaque nihil impudentius erat aut intempestivius iis, quæ declamat de alienæ gloriæ obtrectatione.

Nunc vero veniendum ad illud crimen, horrendum & atrox: cujus *Huttenus* negat se unquam mihi gratiam facturum, cum sit alioqui clementissimus. Ipse horret dicere. In Epistola quadam ad Episcopum *Roffensem*, *Capnionem* insimulo perfidiæ. In tam atroci facinore, operæ pretium est ipsa Epistolæ meæ verba subscribere: *Causa, si vera narrant, hæc fuit, cum periculum esset ne Dux* Wirtembergensis Studgardiam *reciperet*, Reuchlinus *civibus aliquot erat auctor, ut alio demigrarent, ipse comes illis futurus. Profugerant illi.* Reuchlinus *mutato consilio mansit, suæ supellectili consulens. Deinde rursus profligato Duce, per quosdam amicos impetratum, ne victor exercitus sæviret in domum* Reuchlini: *sed cives illi, quos fefellerat, reversi exhibebant seni negotium. Nunc omnia sua eduxit salva, &* Ingolstadii *tranquillam agit vitam.* Hactenus Epistolæ verba recensui. Nunc rem, ut habet, paucis accipe lector. Primum quam amico animo fuerim in *Reuchlinum*, non modo testes sunt meæ Lucubrationes, verum etiam omnes, quibuscum familiariter vixi. Ante complures annos, cum *Capnion* urgeretur à sycophantis suis, scripsit ad me tum agentem in *Anglia*, ut conciliatis aliquot amicis, innocentiæ suæ patrocinium susciperem. Hîc plus præstiti, quam rogabar: neque enim solum illic multos adduxi in amorem illius, verum etiam *Romæ* Cardinalibus aliquot illius causam commendavi. Inter eos autem, quos illi conciliaram apud *Anglos*, præcipuus est R. P. *Joannes* Episcopus *Roffensis*. Is enim pene deperibat in *Capnionem*, tam magnifice de illo sentiens, ut me præ illo putaret nihil scire, captaritque occasionem relinquendæ *Britanniæ*, ut cum *Capnione*, velut oraculo rerum omnium reconditarum, possit colloqui. Hunc hominis affectum, ut excitaram, ita semper alui, nihil offensus quod *Capnion* apud hunc obscuraret opinionem meam, imo gaudens quod talem virum haberet sibi tam addictum. Consulebat me *Roffensis* de honorario munere mittendo. Qua quidem in re quam inviderim *Reuchlino*, ipse testis optimus esse poterat. De *Roffensis* igitur favore frequenter scripsi *Capnioni*, cupiens animum illius aliquo solatio sublevare. Rursum si quid esset de rebus *Capnionis*, curabam ut sciret Episcopus, quod scirem hæc illi fore gratissima. His itaque litteris, quibus est offensus *Huttenus*, significabam illi, & in quo periculo fuisset *Capnion*, & in quam tranquillo statu nunc esset. Tum uti sciret quo mittendum esset, si quid ad illum vellet mittere. Cæterum de perfidiæ crimine illi impingendo, ne somniatum quidem est unquam. Neque enim fallere semper est perfidiæ, sed fallebat etiam ille, qui amici ægrotantis cervicali clam supposuit aurum. Et fallit amicus, qui inexspectatus obrepit. Quod si voluissem illum insimulare perfidiæ, non adjecissem, *mutato consilio*. Neque vero statim perfidus est, qui mutat consilium, quandoquidem huc sæpe cogit necessitas, sæpe rationes ejusmodi, ut stultitia sit non mutare. Frustra igitur hîc verbis tragicis in me detonat *Huttenus*, cum quod assumit, etiam me non refellente falsissimum sit. Quis autem unquam hunc locum sic interpretatus est, præter unum *Huttenum*? Quod si quid tale cogitassem, hoc videlicet scriberem illi viro, quo nullum habebat *Reuchlinus* sui amantiorem? Edita est Epistola *Reuchlino* vivo, sed morti, inquit, vicino. Qui potui divinare quam diu victurus esset *Reuchlinus*? Ego certe, ut erat vivida vegetaque senecta, sperabam illum nobis diu superstitem futurum, atque utinam esset! Mortuum Apotheosi juventutis affectibus commendavi, & morituro volui perfidiæ notam inurere, nihil veritus illius expostulationem? Hîc *Huttenus* requirit testes, auctores, probationes, breviter omnem strepitum tribunalium. Jure requirat, si deseram amicum. Nunc nihil minus. Rei gestæ simplex & amica narratio est, in quo non sumam multum operæ, cum ipsa res per se liqueat. Atque hîc mihi *Huttenus* confictis auctoribus conatus suspicionem impingere, quasi non acceperim hoc ex aliis, sed ex me confinxerim, quo labem adspergerem *Reuchlino*.

lino. Quæso te, lector, quid est tam malitiosum aut perversum, quod iste non quavis de causa impingat amico? Atqui quod scribo *Roffensi*, mihi *Lovanii* retulit doctor *Joannes Salius*, cum illic adesset *Carolus* Cæsar. Eum virum hoc pluris faciebam, quod benevolentiam non vulgarem erga *Reuchlinum* præ se ferebat, & quædam sua in illum officia commemorabat. Denique cum hæc Epistola cum plerisque cæteris sit excusa *Basileæ*, me tum agente in *Brabantia*, cur non mutata est, si suggillabat *Reuchlinum*? Certe jus feceram quibusdam doctis amicis, ut mutarent quæcunque vellent. Cur ipse non mutabas, inquiet? Quia nihil mali suspicabar. Cur igitur aliis mandabas? Quia melius norant affectus *Germaniæ*, & ex re præsenti facilius erat illis judicare, quam mihi. Cur igitur hîc nihil mutarunt amici? Quia non habebant oculos *Hutteni*, qui animum induxit, nihil non calumniari in *Erasmo*, & hinc sibi laudem sperat maximam. Cur scribis, inquit, de quo dubitas? Quia potuit ipse *Salius* alicubi falli. Quid autem istud referebat ad famam *Capnionis*, an verum esset nec ne, quod scribebam? Porro quia non dubitabat admiraturos omnes, cur ego sic amato, sic prædicato *Reuchlino* male vellem, affingit causas, inhumanitatem & invidiam. Atqui cur non potius Duumviro, Consiliario Cæsaris, ac re famaque florenti invidebam, quam lapso, jamque ex Consule facto Rhetori? Quam hæc illi dure, parumque ex arte conficta sunt?

Hîc mihi reputes velim, candide lector, quid frontis habet *Huttenus*, qui tam indignatur aliquid labis adspergi amico, cum ipse temere, nihil non criminis confingat in amicum. Etenim posteaquam in hac causa vanissima, digna atque indigna debacchatus esset in me, tali transitu pergit ad cætera crimina: *Ut videas, inquit, scire nos & intelligere, quam decreveris omnia perverse agere, qui & benemeritos odiose insecteris, & quos habes infestissimos, fœda ubique adulatione palpes*. Atque hîc me rursus suo arbitratu loquentem facit, de duabus Academiis *Lovaniensi* & *Coloniensi*, sed sic ut quicunque legerit, illico phrasim agnoscat *Huttenicam*, hoc est, tragicam. Hæc porro summa criminis est. Cum duas illas Academias in colloquiis amicorum magnopere damnarim, nunc in Epistolis honorifice de eis loquor. Quid ego audio? An unquam cum ulla Academia mihi bellum fuit? An ideo non est florentissima Academia *Lovaniensis*, quod illic aliquot stolidi pugnent adversus bonas litteras? An non habeo & *Coloniæ* multos qui mihi bene volunt, & qui favent melioribus studiis? Quando unquam probavi malos? Bonos vero cur debeam incessere? Hoc vero nugamentum vide quibus verbis exaggerat: *Tu, inquit, conversus blandissime illis commendas te, laudandoque Academias illas, pene* Athenis *præfers, nostram taxas audaciam, qui illos ibi* Platones *&* Theophrastos *incessiverimus*. Quis non videt hanc grandiloquentiam ad rem minime respondere? Suspicor *Huttenum* hic offensum Epistola, quam scribo Theologis *Lovaniensibus*, respondens ad quosdam articulos, quos ut hæreticos præter causam odiosissime fuerat insectatus *Nicolaus Ecmondanus*. Illic in titulo voco illos *Fratres honorandos*, & in alia quadam appello eos *Patres reverendos*, & *Dominos plurimum observandos*. Sunt etiam inter illos, qui bene volunt *Erasmo*, sunt quibus displiceant mores *Ecmondani*, ac *Vincentii*. Sunt & sanabiles quidam. Primum ridiculum est, criminis loco objicere titulos solennes, quos, ut diximus, in mediis bellis hostis tribuit hosti. Deinde causam meam ago apud illos. Quid hoc ad *Huttenum*? Quid autem stultius, quam eos contumeliose appellare, quibus studeas probari causam tuam? Porro quid iniquius, quam totum Ordinem lædere, cum is non mereatur? Sed finge omnes esse inimicos. Certe civilitatis ac prudentiæ est, quam paucissimos lædere. Nam fieri potest, ut cæteri, aut fiant amici, aut mitius sint inimici. Equidem non dissimulabo me cupere pacem si fieri possit, non solum

A cum *Lovaniensibus* Theologis, verum etiam cum universis *Prædicatoribus*. Jam quod vociferatur me post excitatum incendium blandiri hostibus, quodque in illorum gratiam, nunc hunc, nunc illum ex amicis arripiam, quam sit falsum mox aperiam. Nunc enim crimina persequor.

Audi nunc aliud argumentum inconstantiæ meæ, ut putat *Huttenus*, sed revera ipsius impudentiæ. Ait me multum dissensisse à Scholis *Coloniensi* & *Lovaniensi*, cum *Sentimento* suo damnarent aliquot articulos *Lutheri*, nunc idem probare, quod prius damnaram, propterea quod in Epistola quadam ad *Lovanienses* Theo-
B logos jactem me disputationibus illorum adversus *Lutherum* constantissime favisse. Hîc mihi te quæso, lector, animadverte malitiosum in *Hutteno* omnia calumniandi studium. Articulos illos nec probavi, nec improbavi unquam. Nolebam enim gratificari quibusdam ansa præbita quam captabant. Provocatus à me coram Rectore *Ecmondanus*, ut proferret vel unum articulum, quem ego in *Luthero* vel inter pocula defendissem, cum nihil haberet quod diceret, protulit locum ex Epistola ad Cardinalem *Moguntinum*, de Confessione. Illic ajo *Ecmondanum* publice damnasse, quod non intellexerat. Atqui hoc non est defendere, quod scripsit *Lutherus*, sed illius impudentiam prodere, qui non intellecta re vociferatus sit apud populum. At
C post faveo illorum disputationibus. Quid hoc ad *Sentimentum*? Nec enim illic disputant, sed pronuntiant: nec docent, sed damnant. Seditiosas illas vociferationes apud populum, in quibus multa palam mentiebantur, semper improbavi, & hortatus sum eos, ut illis omissis, argumentis revincerent *Lutherum*, &, si ille erraret, docerent meliora. Id postea fieri cœptum est ab illis satis moderate. Hoc à me probatum est. Quod in illis disputationibus assumunt, à me nec probatum est, nec improbatum. Hoc tantum probavi, quod omissis clamoribus furiosis disputarent ac docerent. Id *Huttenus* sic interpretatur, quasi quicquid in disputando illi definierunt adversus *Lutherum*, approbarim.
D Et prius falsum assumserat, me magnopere probasse quicquid illi in suis censuris damnarant. Eamus nunc ac negemus *Hutteno* esse ingenium ad depravandum bene dicta. Simile quiddam adfert de Ordine *Prædicatorum*, in quem cum prius fuerim hostili animo, nunc persuadere coner, nunquam me male voluisse illi sodalitio. Nunquam sic insanivi ut ulli Ordini male voluerim, id quod ubique testificor verbis, & re præsto. Si ideo fas est odisse omnes *Prædicatores*, quod is Ordo multos habeat malos, omnes Ordines oportet odisse, cum nullus sit qui non habeat complures malos. Denique Christianos omnes oportebit odisse, quod plures sint inter hos mali quam boni. Nihil est igi-
E tur hîc inconstantiæ, sed quod perpetuo sensi, id scriptis ac factis declaro. Utrum autem est humanius, Ordinem totum odisse propter malos admixtos, an Ordini favere propter bonos admixtos? Habet Ordo *Prædicatorum* aliquot, qui & *Erasmo* bene velint, ac bonis litteris simul & Euangelico negotio faveant. Nisi omnibus amicis semper auctor fui, ne læderent Ordinem ullum, ne Gentem ullam, evincet *Huttenus* me in totum *Prædicatorum* Ordinem hostili fuisse animo. Similem inconstantiam objicit erga Curiam Romanam, de qua cum ante tam atrociter loquutus sim, quam me *Huttenus* inimice loquentem facere potuit, nunc miris laudibus illam efferam. *Nunc*, inquit, *sancta*
F *est illa & Catholica Ecclesia, ibi candore lilia vincunt homines, ubi quicquid improbissimus quisque Curtisanus loquitur rosa est*. Hæc quid aliud declarant, quam insignem impudentiam *Hutteni*? Vitam *Romanensium* quis unquam probavit? Ecclesiam autem quis damnat? Opinor & illic esse, qui bene sentiant de Christo. Quis unquam dixit rosam esse, quod improbissimus quisque *Curtisanus* loquatur? An non hæc sunt hominis intemperanter abutentis calamo, neque quicquam habentis pensi, quid in quem scribat? Sed quoniam hoc cri-

men

men in suum locum differre mavult, nos quoque suo loco respondebimus.

Interim ad *Aleandrum*, de quo notat inconstantiam meam, quod cum prius inimica de illo prædicarim, post honorifice meminerim illius in litteris. Hic primum illud constat, me nunquam de *Aleandro* colloquutum cum *Hutteno*. Nam *Romæ* adhuc erat ille, cum in *Brabantia* proxime colloqueremur ego & *Huttenus*. Neque quisquam tum suspicabatur eum venturum adversus *Lutherum*. Itaque quicquid hîc commemorat, è rumoribus commemorat, quibus quantum sit tribuendum quisquis sapit, intelligit. Fatebor tamen id quod res est. Olim cum *Aleandro Venetiæ* fuit mihi non solum amicitia, verum etiam familiaritas. Admirabar eruditionem hominis, & amabam ingenium. Auxit hunc animum, quod apud *Gallos* Græcas litteras gnaviter provexisset. Deinde ubi jam destinatus esset à *Leone*, ut apud nos *Lutherum* oppugnaret, conceperat in me adhuc *Romæ* agens, nescio quid stomachi, ut ex illius ad *Leodiensem* Episcopum litteris intellexi. In causa fuerat Epistola, quam omnium primam scripseram *Luthero*, ab ipso provocatus. Ubi venit, priusquam adiret *Brabantiam* occupatus est à lingua quadam omnium pestilentissima, quæ illum totum implevit venenis. Neque id non divinaram futurum. Itaque primum visus est *Aleander* fugitare colloquium meum, nescio quid suspicans de me. Tandem & voces quædam *Lovanii* spargebantur illius de me parum amicæ. Nihildum tamen erat atrox. Ubi rursus ventum est in eam urbem ubi venenum hauserat, nam illac Cæsar profectus est *Coloniam*, jam irritato rursus addidit illa aspis veneni nonnihil. Itaque *Coloniæ* passim mihi referebant, illum apud magnates & in celebribus conviviis inimicissime loqui de me, nec interim cognoscere potui ubi diversaretur. Tandem pervestigato diversorio, misi ad illum famulum, qui nuntiaret me cupere colloqui cum eo. Ille lætus & alacer invitat ad prandium. Excuso de prandio, sed à prandio venio ad colloquium. Ille venientem summa cum humanitate accepit. Colloquuti sumus horis aliquot. Expostulamus mutuo. Nam & illi nuntiatum erat, me voces quasdam inimicas in illum sparsisse. Nec id omnino vanum erat. Questus enim eram apud multos, illum adversus *Lutherum* missum, sic debacchari in me, quasi *Lutheri* negotium ad me pertineret. Post mutuam expostulationem, discessum est cum osculo veteris amicitiæ symbolo. Rursus in Concilio *Wormaciensi*, cum mihi scriberent quidam ex aulicis illum dira in me moliri, misso proprio tabellione, per litteras satis liberas expostulavi cum eo, eademque de re scripsi Episcopo *Leodiensi* illius patrono. *Aleander* se purgavit mihi per litteras. Ubi dimisso Concilio, reversus est *Bruxellam*, adii hominem, colloquuti sumus horas ferme quinque. Ibi, ut est aperti animi liberæque linguæ, effudit in me ferme quæ nunc objicit *Huttenus*: me jactasse illum esse natum *Judæum*, me illi molitum fuisse exitium. Et quid non? Ita candidi illi ac fortes amici *Germani*, totam invidiam in me devolverant. Primum illud dicam, nec amicitiam, nec inimicitiam, quæ mihi fuit cum *Aleandro*, quicquam attinere ad causam *Lutheri*. Erat amicus antequam auditum esset *Lutheri* nomen. Nec ob *Lutherum* illi factus sum inimicus, sed quod me sine causa perstringeret, ut ajebant, ac odioso negotio involveret. Quod si per linguas virulentas licuisset cum *Aleandro* perpetuam habere amicitiam, fortasse minus odiose gestum fuisset *Lutheri* negotium, nec in tot urbibus renovatus fuisset fumus & incendium, quæ res nihil aliud quam irritabat animos hominum. Qui prius irascebar molienti perniciem, cur non fierem amicus jam mutato studio periculum depellenti? Nam id ipse mihi dejeravit *Bruxellæ*, & post in *Germaniam* reversus, cognovi non esse vanum, ex his qui negotio interfuerunt. Quid autem flagitii, si *Aleander* in libris meis prædicetur trilinguis eruditionis antistes? Hanc laudem illi

A palam tribuebam, etiam tum, cum maxime ferveret inter nos simultas. Et cum quidam Linguæ Latinæ principatum mihi tribuerent, etiam hanc laudem inimico cessi inimicus. Plenius illum laudavit *Huttenus*, in Epistola qua jugulat illum, scribens se dolere esse in eo, quod illi invideatur. Quid speciosius hac laude ab hoste data, esse in *Aleandro* doctrinam invidia dignam? Ego certe moderatius illum laudavi. Atque hoc *Hutteni* de se præconium *Aleander* apud me jactavit. Dicam ingenue, quod sentio: ut pessime meritus est de me scelerosus ille, qui *Aleandrum* in me irritavit, ita lubens talis amici possessionem recuperarim si liceat, ne tantulum quidem ab illo venans commodi. B Hoc cum nihil ad *Lutheri* negotium pertineat, quid est quod queritur *Huttenus*? Per me licet illi odisse *Aleandrum*, quantum volet. Porro quæ scribit *Huttenus*, *ille te amat unice, illum tu dilectum habes, cum illo suaviter vivis, & in mediam quandoque noctem producis litteratas fabulas, etiam convenit inter vos, ut* Romam *eatis una*, ipsius commentum est, non mea vox. Etenim quæ in Epistola ad *Laurinum* commemoro de consuetudine cum *Aleandro*, omnia in hoc producuntur, non ut persuadeam magnam mihi cum illo esse amicitiam, sed ut adversus eos, qui meam profectionem fugam esse jactabant, docerem me palam, & omnibus consciis abisse. Jam finge id quod C non est, me *Aleandro* male volenti, male velle, sed simulasse amicitiam, quo minus læderet, utque hac specie Theologos quosdam omnia molientes compescerem, an mihi indignabitur *Huttenus* si vafritie nulli noxia, meæ saluti consulam? Erat *Lovanii* furiosus quidam Prædicator, mira commemoraturus de me à prandio, id enim promiserat in concione matutina. *Aleander* à me submonitus, misso nuntio imposuit homini silentium, alioqui improbissimo rabulæ. Quis non prudentiam appellet potius, etiam inimicis abuti ad rem tuam? Quin Theologis quibusdam multum subsedit animorum ex illa nostra tam arcta familiaritate paucorum dierum. Atqui in omnibus colloquiis, D adeo nihil dictum est adversus *Huttenum*, ut illius venam & ingenium magnifice prædicarim apud *Caracciolam* & *Aleandrum* indignantem utrumque; idque post Concilium *Wormaciense*, cum res *Hutteni* satis erant exulceratæ. Postremo utrum est propius humanitati, honorifice scribere de inimicis, quo mitigemus illorum odium, an tam virulentos & plusquam hostiles Libellos scribere, qualem *Huttenus* scripsit in amicum, & benevolentem, & benemeritum, & benemereri cupientem?

Nondum finis criminum, sed in Epistola ad *Laurinum* commemoro, rumorem hîc fuisse sparsum, Romanum Pontificem nescio quid Libelli scripsisse in me. E Id *Huttenus* non veretur dejerare à me confictum, quo *Lutheranos* gravarem invidia. Quæso quid est tam perditæ levitatis, quod iste non statim impingat amico? Atqui cum hîc plures sint viri boni, qui sciunt rumorem vere sparsum fuisse, cum habeam à doctis amicis Epistolas ex *Augusta* & *Constantia*, quibus hoc ut rem compertam scribunt, hunc Pontificem *Romæ* palam damnasse libros meos, cumque illi habeant Epistolas meas testantes me id nequaquam credere, quid superest, nisi ut omnes intelligant *Hutteno* esse parum frontis? Sed ausus sum hunc laudare Pontificem, qui male mihi quondam voluerit, quique nihil adhuc egerit, unde laudari mereatur. An verum sit quod scribit *Huttenus*, nescio. Certe nihil unquam tale perlatum est F ad me, nec ego quicquam tale de illo suspicatus sum. Fuit olim mihi cum illo *Lovanii* civilis amicitia, &, ut ipse scribit, societas studiorum. Nec unquam sensi animum illius in me parum amicum. Quid autem de illo prædico, nisi bonam spem, quam illius senectus, perpetua integritas, & eruditio nobis porrigunt? Istud hortari magis est, quam laudare. Præterita laudo, de quibus si mentiar, refelli possim. De futuris bene ominor. Proinde quis non videat quam non apposite ad-

adhibitus sit jocus insulsus *Hutteno*, *Ista facies, ô Timon.* Et tamen nihil addubito, quin *Huttenus* hîc sibi videatur mire festivus. Sed ante pronuntiaveram minime bonum futurum? Cum nunquam sim *Hutteno* de hoc Pontifice loquutus, impudenter facit, qui hoc ex aliquo compotore auditum mihi apud Orbis tribunal crimini objiciat. Dixi me vereri, ne parum æquus esset *Luthero*, de cæteris nunquam pronuntiavi, quanquam ostenderet argumenta animi cupientis etiam Romanam Curiam ad meliorem frugem revocare. Porro quod ait agitatum de me, ut pro hæretico arriperer, credo jactatum & optatum à quibusdam furiosis Monachis. Inter Principes nunquam hoc est actum. Habebam & in *Hispania* amicos, huic qui nunc est Pontifex proximos: habebam & *Romæ*, vivo *Leone*, multum dissimiles *Hutteno*: habebam in aula Cæsaris magnos, de quibus nec suspicabar quam essent amici. Ex horum litteris melius cognovi quid ageretur, quam *Huttenus*, qui latitans tantum hoc sciebat, quod aliquis clancularius susurro deferebat. Habeo apud me articulos ad Cæsarem delatos, quos *Glapion* sua manu notavit. Nulla hîc hæresis mentio, neque quicquam quod ad hæresim pertineat. Habeo litteras Cancellarii *Gattinarii*, quæ testantur fuisse suspicionem de quibusdam Libellis, qui ob styli venustatem viderentur esse mei, in quibus tamen nihil esset hæreticum, aut tale qualia scriberet *Lutherus*. Sed *Joannem Glapionem* recenseo in eadem Epistola, citra contumeliam. Nihil enim laudis in illum confero. Hic *Huttenus* proferens δείνωσιν suam: *Quid*, inquit, *Glapion? quanta & ipse tuba abs te canitur?* Cum hæc mea de illo sint verba: *Ad hæc R. P.* Joannis Glapionis, *qui Cæsari erat à concionibus.* Hæc est tuba, qua virum illum decanto. Sed impudentius est, quod addit: *Atqui solebas exsecrari hominis malitiam.* De *Glapione* nunquam verbum, neque dixi, neque scripsi *Hutteno*, sed & hoc mendacium aliquis compotor illi detulit. Et ex hujusmodi næniis contexuit talem calumniam in amicum. Atque hic etiam de *Glapione* loquentem facit, quæ mihi ne per somnium quidem unquam venerunt in mentem. *Glapionem* semel duntaxat tribus verbis salutavi, forte obvium, idque *Bruxellæ* post *Wormaciense* Concilium. Cætera litteris acta sunt inter nos. Quid ille molitus sit, aut peregerit in *Lutherum*, nescio. Certe quicquid hujus fecit, non meo fecit impulsu. Ego, ut ingenue dicam, quemadmodum nunquam ausus sum homini toto pectore fidere, ita nunquam gessi in illum inimicum animum. Mihi certe non semel strenuum amicum præbuit apud Cæsarem, quod satis habeo compertum. Jam vero festivum est, quod homo perspicax ac Lynceus ex uno colloquio nobis sic depingit *Glapionem*, quasi modios aliquot salis cum illo ederit. Equidem quantum ingenium hominis ex prudentum narratione, éque ipsius ad me litteris conjicere potui, *Huttenus* si decem annis vixisset cum *Glapione*, nondum pernovisset illius ingenium. Non potui vero sine risu legere, quod cum *Glapioni* miram vafriciem affinxisset, me facit illi simillimum. Imo non tam dissimilis Camelus Vulpi, quam *Erasmus* dissimilis *Glapioni*, si modo talis erat, qualem nobis depingit *Huttenus*. Sed de meis moribus erit alibi dicendi locus.

Male habet & illud *Huttenum*, quod in quadam Epistola per occasionem insero, *Sylvestrum Prieratem* humaniter & amanter ad me scripsisse, cum tamen illum ne titulo quidem honorifico digner. Tantum ajo, *Sylvester ille Prieras*. Illius ad me litteras dico humanissime scriptas. O miram adulationem! Sed ista scribis, inquit, in invidiam *Lutheri*. Imo in hoc scripsi, ut ostenderem esse causam, cur de *Roma* adeunda cogitarem. Quod si tantopere cuperem movere invidiam *Luthero*, liceret hoc aliis rationibus efficere. Certe *Prieratem* semper contemsit *Lutherus*. Jam in Catalogo *Marinum Caracciolam* voco *R. P. Nuntium apud Cæsarem Apostolicum*, nihil aliud de illo prædicans, nisi quod is præter cæteros hortatus esset me, ut scriberem adversus *Lutherum*. At *Huttenus* vocat hunc malum hominem. Quid hoc mea, si malus est? Ego non prædicavi bonum. Et tamen mihi bonus & commodus amicus erat, donec hæc tragœdia vitiarit omnes amicitias. Jam male habet & illud, quod *Eckium* alicubi nomino, citra contumeliam, opinor, & affingit meum de illo testimonium vetus, quale commodum est ipsi, non quale à me proditum est. Sed intolerabilius, quod in Epistolis laudatus *Joannes Faber*, Ordinis *Prædicatorii*. Is qualis nunc sit, nescio. Certe mihi *Lovanii* persuasit, quod institueret *Augustæ* Collegium tradendis Linguis, ac bonis litteris. Ostendit diploma Cæsaris *Maximiliani*. De capitalibus quibusdam inimicis *Lutheri*, atque de ipsa Romana Curia, plusquam hostiliter loquebatur. Arridebat morum commoditas, & in sua Theologia videbatur non vulgariter eruditus. His rebus extorsit à me commendationes aliquot. Quin & *Coloniæ*, cum illic esset Cæsar, colebat nos, & de *Luthero* reliquit æquissimum judicium, sua manu descriptum, tum apud Card. *Moguntinum*, tum apud me. Quid hîc aliud criminari potest *Huttenus* in me, nisi simplicitatem & candorem animi? Sic talis est nunc, qualem ille prædicat, ego tantam vafritiem de homine Germano suspicari non potui. Nec meum erat præstare, qualis ille post futurus esset, non magis profecto, quam efficere potui, ne *Huttenus* mihi sic laudatus antehac, & laudatus ex animo, talis evaderet, qualem se declarat in hoc Libello, qui nulli bono non displicet. Cæterum cum *Joanne Fabro* Canonico *Constantiensi* mihi intercessit amicitia, priusquam *Lutherum* nosset Orbis. Quod si velim omnibus renuntiare amicitiam, qui adversantur *Luthero*, vix ullum mihi reliquum facerem eorum, quibus ego debeo omnia. Scripsit ille Librum in *Lutherum*. At non scripsit me impulsore. Verùm aliquando dixi Librum illum omnibus merdis percacandum. Qui hoc detulit *Hutteno*, ipse nimirum est omnibus merdis percacandus. Nam ea vox nec audita mihi est ex quoquam, nec mihi unquam vel in somnis venit in mentem. *Constantiæ* præfationem duntaxat legi, laudavi scriptionis modestiam. Unum locum legi, non perlegi, in quo refellit, quod *Lutherus* scripserat, nunc demum *Romæ* decretum esse, animas esse immortales, is mihi non displicuit. Non sum tam impudens, ut pronuntiem de Libro, quem non perlegerim, & tamen non statim probat *Lutherum*, cui non placet Liber adversus illum scriptus. *Lodovicum Berum*, & candidum amicum, & fidum patronum habui, prius quam in Orbe notus esset *Lutherus*. Et hunc calculum inter felicitates meas numero. Est enim multis eximiis nominibus præcipuum hujus urbis ornamentum, sic assertor suæ Theologiæ, ut tamen æquus sit bonis litteris, & quietis studio, minime infensus negotio Euangelii restituendi, tametsi totum *Lutherum* nequaquam approbat. Quod si *Hutteno* decretum est indignari omnibus, qui male sentiunt de *Luthero*, quare solum hunc perstrinxit, cum hîc sint innumeri? Quanquam *Berus* is est, qui nec bene dicta *Lutheri* depravet, quemadmodum faciunt multi, nec stolide vociferetur in quenquam. Certe nihil minus est quam *Curtisanus*. Et hujus viri nomen *Huttenus* tam illoto sermone tanta perstringit acerbitate, quasi patrem ipsius necasset, cum ille nunquam verbo læserit *Hutteni*, vel rem, vel nomen, vel amicum. Huic adjungit *Joannem Gebwilerium*, qualis qualis est, quidvis potius quam *Curtisanum*, quicum mihi usque adeo nihil est familiaritatis, ut nec ille unquam viserit ædes meas, & ego illius ne noverim quidem, neuterque alteri vel in via sit unquam locutus. Et tamen ita scribit *Huttenus*, male edoctus à suo suggestore: *Atque hos habes domi tua, cum me excludis, & quotidianis confabulationibus dignaris.* De *Gebwilerio* dixi, quæ mihi sit cum eo familiaritas. *Berus* amicus, ac vicinus etiam, nonnunquam vix intra duos menses me semel invisit. O quotidianas confabulationes! Sed quid imputes *Hutteno*? Sic illi detulerat choragus

ragus hujus fabulæ. Quid cogitabunt hæc legentes, qui rem noverunt? Sed *Latomum*, *Ecmondanum*, *Atensem* olim vituperatos, nunc partim ambigue, partim oblique tracto in Epistolis. Cum esset inter nos fœdus adversus hostes Linguarum & bonarum litterarum, fateor me nonnunquam questum per Epistolas apud amicos de quorundam pertinaci conspiratione adversus meliora studia. Et ita cum illis bellum gessi, ut semper essem propensus ad pacem, si contigisset. Itaque à *Latomo* semper temperavi, sperans fore ut desineret. *Ecmondano* nunquam blanditus sum. *Atensis* vir erat nec inhumanus, nec iniquus bonis litteris, sed ingenio irritabili. Itaque per quosdam Monachos ac Theologos protrusus est, ut ageret odiosam fabulam. Et qui huc B adegerunt hominem, eadem opera adegerunt in mortem. Erat enim imbecilli valetudine, & iræ impatiens, injuriæ insolens. Ac post hujus mortem maxime cœpit ea tragœdia incrudescere, ut intelligas illum multa moderatum. Porro quod de eo scripsi, illum ab omnibus esse laudatissimum, nec unquam tamen satis laudatum, hoc etiam ipsi Theologi *Lovanienses* cum risu legerunt. Laudabatur enim quotidie solennibus Encomiis in Schola, tanquam Vicecancellarius ejus Academiæ. Mihi certe, quod ad ipsius naturam attinebat, non erat iniquus, qui solus omnium auctor fuit, pacis cum Theologis sarciendæ. Doctrina judicioque longo intervallo superabat omnes. Mihi moriturus etiam denuntiabat pacem C & amicitiam, quod ad ipsum attineret. Denique veretur *Huttenus*, ne cum *Leo* quoque in gratiam redeam Nec id gravarer facere, dicam enim ingenue, si ille declararet animum amicitia dignum. Salutavi hominem *Caletii* forte obvium, & dextram dextræ junxi. Quid ni, cum jam inter nos debellatum esset? Cæterum adversus *Leum* nihil attulerunt momenti auxilia Germanica. Cum scriberent amici Germani, vel invito me, Germanos dilaceraturos *Leum*, primum dissuasi, id si non possem obtinere, admonui, ut argumentis agerent potius quam conviciis, cum primis autem temperarent ab injuria Gentis, quod tamen factum non est, me vehementer improbante. Dialogum adversus *Leum* scri- D ptum, constanter ac perpetuo damnavi. Post ingentem Epistolarum fasciculum à diversis eruditis satis hostiliter scriptum in *Leum* adeo pressi, ut duobus tantum amicis fecerim inspiciendi copiam, *Dorpio* & *Moro*, & quibusdam hortantibus ut evulgarem, respondi mihi decretum esse quiescere in posterum, si conquiesceret *Leus*. Habes, lector, omnia, quibus animus *Hutteni* poterat exulcerari. Atque in his vides quam nihil sit quod vulgarem etiam amicitiam deberet dirimere.

Venio nunc ad illud, quod ille vult esse totius causæ caput. In quo tamen non expedit nimium probari *Hutteno*, ne dum *Scyllam* fugio, deferar in *Charybdim*. Id ita proponit, ut statim conjungat duo palam falsissima, E me pridem fuisse factionis *Lutheranæ*, nunc totis viribus oppugnare rem Euangelicam, cum perpetuo sim aversatus illam factionem, nec unquam desierim quanta possim sinceritate provehere rem Euangelicam. Sic autem assumit, magnificis quidem verbis, sed parum pudenter: *Quid*, inquit, *tandem esse possit, cur tu qui Rom. Pontificem nuper in ordinem redigebas nobiscum, ipsam* Romam *scelerum ac improbitatis sentinam vindice calamo increpabas, Bullas ac Indulgentias detestabaris, ceremonias damnabas, Curtisanicam exigebas, jus Canonicum & Pontificum scita exsecrabaris: In summa, universam illius status hypocrisim severissime profligabas, is nunc retroactus, contraria sequaris, & cum hostili parte societa-* F *tem ineas?* Rursum alibi: *Qui sepultam pietatem refodiebas, Euangelium è latebris in lucem reducebas, fidem & Religionem instaurabas, is nunc ad eandem conculcandum, ejiciendum, prosternendum, & interimendum operam profiteris.* Eamus nunc & dicamus, huic criminatori esse aliquid frontis. Hunc in modum causæ summam proponit *Huttenus*, & quod semel assumsit, subinde verbis aliis atque aliis inculcat & exaggerat, quasi quod per se vanum est, sæpius asseverando fiat verum.

A Atque hic expedit omnem orationis copiam, omnem vim ac vehementiam. Ubi fundamentum totius dictionis inane est ac frivolum, quo magis oratione tumultueris, hoc magis perdis aquam & operam. Neque enim hic licet in causa seria, quod in fictis etiam controversiis fieri solitum: reprehendit *Quintilianus*, ut quis suo arbitratu fingat, cui respondeat. Mire se torquet, dum expendit quibus causis ab instituto tam sancto, ad rem sceleratissimam transferri potuerim. At in hoc erat illi laborandum, ut doceret esse verum quod assumit. Ibi vehemens orator nihil habet quod dicat, nisi, *quidam mihi narrarunt*. Graviter & atrociter exclamat in eum, qui deserta & prodita causa Euangelica B transfugerit ad partem diversam, qui pecunia corruptus, bonos viros, veritatem Euangelicam, libertatem publicam, summis viribus oppugnare cœperit. Atqui hoc quod assumit, aut convenire debuit inter nos, aut idoneis argumentis erat probandum, priusquam veniret ad illos suos affectus tragicos. Tot Epistolis, tot Libellis, tot testificationibus perpetuo clamo, me neutri factioni velle involvi. Cur id statuissem, multas reddo causas, & tamen non omnes prodidi. Atque hac in re nihil me accusat mea conscientia apud judicem *Christum*. In tantis rerum tumultibus, in tantis etiam periculis & famæ & vitæ, ita moderatus sum mea consilia, ut nec tumultus auctor essem, nec causam, quæ mihi non probabatur, ad- C juvarem, nec Euangelicam veritatem alicubi proderem. Si hoc indignatur *Huttenus*, quod non profitear una cum ipso *Lutherum*, jam ante triennium id testatus sum in Coronide addita Colloquiis familiaribus *Lovanii*, me ab ea factione alienissimum & esse, & semper futurum. Nec ipse solum absum, verùm amicos quoscunque potui, ut eadem facerent, pro mea virili sum adhortatus, & adhuc adhortor, nec id facere desinam. Factionem appello studium illud animi, velut in omnia quæ *Lutherus* scripsit, scribit, aut scripturus est jurati. Atque hic affectus sæpenumero bonis etiam viris imponit. Quin & palam omnibus amicis denuntiavi, ut si me non possent amare, nisi *Lutheranum*, sumant in me quemcunque velint affectum. Amo libertatem. Nulli factioni D servire nec volo, nec possum. Amicorum causa non erant, inquit, deserendæ *Lutheri* partes, quorum aliquot jactat etiam de me bene meritos, qui tam non possint avelli à *Luthero*, quam ab ipsa veritate. Quos amicos narret nescio, ego video multos antehac *Luthero* deditissimos, nunc partim mussare, partim tædere *Lutherani* nominis, partim damnare quod prius approbabant. Si quisquam amicus tantum apud me valuit unquam, ut in ipsius gratiam me addicerem *Lutheranæ* factioni, eidem hoc largiar, ne ab illius factione desciscam. Si me quisquam vidit tam potum, ut totum *Lutherum* probarim, patiar ut me vocet *rhipsaspidem* pro E *Erasmo*. Quid autem mirum, si ego recusem nomen *Lutherani*, cum hic neminem videam, qui sustineat dici *Lutheranus*? Nam quod *Huttenus* ægre admittit hanc appellationem, mirum videri non debet, cum nec ipse *Lutherus* agnoscat eum, ac patrocinium etiam aversetur. Et nisi me plane fallit animi conjectura, mallet *Erasmum* adversarium, quam *Huttenum* propugnatorem. Sed illius res fortasse sic habent, ut illi bono sit *Lutherani* vocabulum, utpote quod ipsum nunc solum & tueatur & alat. Nihil unquam damnavi *Lutheri* odio, quod recte dictum esset: nec unquam approbabo illius amore, quod mihi secus dictum videtur. Si fuissem illi juratus, aut illius sodalibus, tamen F laudatur is qui resipiscit. Nunc me dehortante res hæc cœpta est. Norunt hoc impense *Lutherani* quondam, nunc quales sint nescio. Quid in *Luthero* metuerim, declarat illa prima Epistola, quam ad illum scripsi. Desidero in *Lutheri* scriptis modestiam & mansuetudinem Euangelicam, noto pervicaciam asseverandi. Eadem quo magis in eo desiderem, faciunt illius Libelli, qui prodeunt in dies atrociores, etiam in summos Principes, quos quales quales sunt, non expediebat irritari. Et inter amicos dolens, aliquoties dixi me dubitare de

spiritu illius, nec unquam tamen certo pronuntiavi. A Hoc tantum hactenus judicavi de *Luthero*, & in eo constantissimus fui, scriptis, dictis, clam palamque eadem testificans. Ubi est igitur ista mirabilis inconstantia mea? Vereor ne istos magis offendat mea constantia. Sed omnibus rebus omissis, totus feror in *Lutherum*. Isthuc *Huttenus* audivit ex compotore quopiam. Verum vel ex *Achate* illo suo *Epphendorpio* discere potuit, me tum nihil minus agere, quam hoc quod objicit. Jam tunc aggressus eram Paraphrasim in *Lucam*, in qua totus eram, cum hanc tragœdiam exordiretur *Huttenus* propughator Euangelici negotii.

Cæterum in Catalogo promitto tres Dialogos adversus *Lutherum*. Proferat mihi hoc verbum ex scriptis B meis, adversus *Lutherum*. Ajo de *Lutherano* negotio, collationem appello verius quam disputationem. Et eos ajo conceptos magis quam inceptos, nec admodum in animo esse perficere. Quod si perfecero, non prodituros nisi auctoribus his, quorum intererit. Et interim moneo lectorem, ne ex hac pollicitatione faciat præjudicium. Primum igitur non promisi hos Dialogos, & si promisi, non promisi populo, sed Pontifici & Cæsari, ut horum arbitrio vel premantur, vel edantur. Et in his tamen promitto summam erga *Lutherum* æquitatem. Quis scit igitur *Huttenus*, an his Dialogis sublevandus sit *Lutherus*, an affligendus? Nam utrumque fieri potest, cum illic adfuturus sit, qui *Lutheri* partes agat. C Jam audio quosdam dicentes: Interea suspendis hominum animos, qui non pronunties quid sentias de *Luthero*. Primum, nec vacat intendere his quæ multa scribit *Lutherus*, & si vacaret de toto negotio pronuntiare, longe supra vires meas est. Quid autem pronuntiem? Si totum *Lutherum* damnem, video cui parti addam animos, & quantum bonorum obruam. Si totum probem, primum fecero arroganter, qui probem quæ forte non intelligo. Deinde conjecero me in factionem, quæ plurimos habet, cum quibus mihi nihil velim esse commercii. Qui *Lutherum* oderunt, etiam me tacente oderunt: qui favent, non ideo flagitant meam sententiam, ut æquum audiant, sed ut habeant suæ sen- D tentiæ propugnatorem. Si divisero sententiam, utrique parti quædam tribuens, quædam adimens, utrinque me dilacerandum præbuero, nec aliud quam novos excitaro tumultus. Itaque mihi consultius visum est hic conquiescere, donec Principes & eruditi, studiis omissis, expetant ea consilia, quæ sine tumultu prospiciant Euangelicæ veritati & gloriæ Christi. Bellum vero est, quod dum studet videri festivus, ait mihi ceu *Cajapha* verum excidisse dictum, *Lutheranam* doctrinam totam opprimi non posse, nisi simul corruat bona pars Euangelicæ sinceritatis ac publicæ libertatis, quasi non idem semper constantissime tum dictis, tum scriptis sim testatus. Et hoc me discruciat, istos sic causam agere, E quasi servari nolint, tametsi quid recte docet *Lutherus*, non est *Lutheri*, sed *Christi*. Jam fingat me scribere contra *Lutherum*, an ejus rei jus non erit ei qui cum *Luthero* nunquam habuerit fœdus, & quo dehortante rem & cœpit, & hucusque provexit? Fingat me initio fuisse *Luthero* fautorem, an ideo erunt mihi probanda omnia quæ scribit, quia placuerunt exordia? Quid si *Lutherus* posthac scribat adversus articulos fidei? An *Huttenus* vetabit adversus eum scribere? Cur autem *Huttenus* usqueadeo ferocit adversus eos qui scribunt adversus *Lutherum*, cum nihil intersit inter disputantem & scribentem? *Lutherus* ad disputationem etiam provocat. Si doctrina illius sincera est, per contradictionem, F velut aurum igne purgatum, magis elucescet. Sin falsa est, recte impugnatur ab omnibus. Sin quædam habet falsa veris admixta, repurgatur. An protinus subvertero totum Euangelium, si cum *Luthero* disputem, an quilibet Christianus sit Sacerdos, an omnia Sanctorum opera sint peccata? *Lutherus* ipse non formidat meum, imo nec cujusquam assultum, sed forti animo exspectat *Erasmum*, si prodeat. Quid igitur tumultuatur *Huttenus*, suspectam interim reddens *Lutheri* doctrinam, quam ita demum credat fore stabilem, si nemo labefactet? Hæc loquor, non quod mihi sit animus congredi cum *Luthero*, si liceat conquiescere, sed ut calumniis *Hutteni* respondeam. Ego *Vertumnum*, *Proteum* ac *Polypum* egi, memet in omnia vertens, nihil non & faciens & patiens, ne pertraherer in hanc arenam gladiatoriam. In aulam pertrahentibus, manibus ac pedibus excusavi me. Intentata ex altera parte pericula, partim declinavi, partim propulsavi, partim dissimulavi. Cæsari me subduxi, fortunas oblatas constanter recusavi. Tot Monarchis, tot Principibus, tot amicis huc vocantibus excusavi me. *Sed qui te incitant*, inquit, *adversus* Lutherum, *aut potentissimi sunt*, *aut pessimi*, *aut utrumque*. Tanto magis *Huttenus* debebat admirari constantiam meam. Qui potentissimi sunt, his in proclivi est & perdere & servare. Qui pessimi sunt, facillime lædunt. Qui sunt utrumque, magis etiam sunt formidabiles. Et tamen hactenus nec ab his perpelli potuit *Erasmus* ille infirmus & imbecillis, & ad quamvis auram mobilis. Interim irridet & illud quod scripsi, totum mundum acuere stylum in *Lutherum*, & minitatur fore *Lutheranos*, qui stylum acuant in me, jubetque sibi commonstrari alium quendam Mundum, quasi hic totus stet à *Luthero*. An hic commemorem quam multi scripserint in *Lutherum*? Apud Italos *Sylvester Prierias*, *Thomas Todiscus*, *Jacobus de Vio*, *Catarinus*. Apud Germanos, *Eckius*, & Minorita quidam *Lipsiensis*, nomen excidit, *Goclejus*, *Joannes Faber*, & *Hochstratus*. Apud Gallos tota Academia *Parisiorum*, *Justinianus Augustinus*. Apud Lovanienses *Latomus*, *Joannes Turenholtius*, *Eustathius* Dominicanus, *Vincentius* ejusdem Ordinis. Ex aula, *Marlianus Tudensis* Episcopus, & *Rimaclus* Cæsaris à secretis. Apud Anglos Rex ipse, *Joannes* Episcopus *Roffensis*, ac tertius quidam tam amarulentus, ut ipsi *Luthero* possit medium unguem ostendere. Apud Hispanos, *Stunica* & *Caranza*. His adde Bullam *Leonis* & Edictum Cæsaris. Jam plurimi sunt qui nondum ediderunt sua: plurimi qui nondum absolverunt, plurimi quos ego non novi. Hæc ideo tantum recenseo, ut declarem hyperbolen meam sine causa irrisam ab *Hutteno*. Porro *Lutheranorum* in me Libellos adeo non metuo, ut doleam non prodisse ante tres annos. Imo mihi nonnunquam fuit in animo subornare quempiam, qui provocaret huc aliquem insigniter *Lutheranum*. Nec enim alia res me poterat liberare invidia. Nam *Huttenus* nihil minus est quam *Lutheranus*, & hujusmodi nænias scribere, nihil minus est quam scribere. Nec unquam tam male sensi de *Lutheranis*, ut suspicarer illorum quenquam tales sycophantias in quenquam velle scribere. Nec ipsi *Luthero* puto me tam invisum, ut talem Libellum in me scriptum approbet. Quanquam si approbaret, haud magnopere commovear. Sed *Metius* interim conquiesco, intentus ad eventum belli, dignus qui dilacerer ob perfidiam. Si dignus est malo, qui suis laboribus, suoque sumtu studet utrique parti prodesse, quo præmio dignus est, qui suis tumultibus, suaque stultitia utramque partem lædit, & hanc irritans, quam non possit compescere, & alteram invidia degravans, imo gravissime lædens eam cui favere se jactat, & sublevans eam cujus se profitetur hostem? Nec consisto interim otiosus ut illе *Metius*, sed perenni studio qua licet rem Euangelicam proveho. Pugnent juvenes, ego me jam ad eum diem compono, qui me hinc evocabit ad tribunal Christi, qui tametsi nulli non venturus est, tamen mihi sane procul abesse non potest. Video quantis odiis, quantisque convitiis res agitur. Difficillimum est inter hæc tenere tranquillitatem illam animi Christiani. Dum Paraphrases meditor, sentio componi motus animi mei, meque me ipso fieri meliorem. Et sunt in utraque parte, qui mihi gratias agant, profitentes sese ex his vigiliis meis capere fructum. Fatetur & hoc *Huttenus*, esse quod majori cum fructu possim agere, quam si scribam adversus *Lutherum*, atque huc me hortatur. Cur igitur hoc agentem tali-

talibus Epistolis interpellat? Tergiversatorem me vocat, quod varius sim in Epistolis. An me vellet eadem ad omnes scribere, velut eundem calceum cuivis pedi addentem? præsertim cum ad personarum varietatem accedat & rerum & temporum diversitas. In tali vero dissidio, in tam diversis studiis, qui vitari potest, quin oblique scribas quædam? Dicet, præstiterat tacere. Utinam istuc mihi liceat! Sed premor, urgeor, obruor, ut necesse sit à me depellere invidiam. *Paulus* quoties mutat orationem suam, nunc blandiens, nunc objurgans, nunc obsecrans, nunc minitans, multa dissimulans? Non in hoc est inconstantia, sed in scopo qui illi semper idem est, utcunque mutat vocem aut vultum. Doceat quisquam me mutasse institutum, & objiciat inconstantiam. Verùm ipsa res indicat me perpetuo hoc agere, quod olim institui. Proveho bonas litteras, ac sinceriorem & simpliciorem illam Theologiam pro viribus instauro, idque quoad vivam facturus sum, sive amico, sive inimico *Luthero*, quem ego pro homine habeo, & puto falli posse, & fallere. *Lutherus* cum cæteris transibit, *Christus* manet in æternum. Quod si *Lutherus* Spiritu Christi ducitur, precor ut *Christus* bene fortunet quod agit: sin minus, miseret me publicæ calamitatis. Magnifice vero de utriusque animo pronuntiat *Huttenus*. Ait me *Luthero* ex animo carum esse, cum ego in illum animo sim iniquissimo. O me hominem ingratum, qui non redamem amantem! De animo *Lutheri* in me, nihil hîc disputabo, nec causabor Epistolas, quas de me scripsit suis amicis, non admodum amice. In tali negotio non est spectandus affectus privatus, neque refert quam conveniat *Erasmo* cum *Luthero*, sed quam conveniat Reipublicæ Christianæ cum Euangelica doctrina. Quod si rationem haberem privatorum incommodorum, nulli magis indignari debebam, quam *Luthero*, qui me meosque libros tanta degravavit invidia, quique mihi omnes ferme amicitias, vel disrupit, vel malo fermento vitiavit, nec parum attulit incommodi bonis litteris à me semper defensis, tum vetustis auctoribus, quorum auctoritatem restituere conor. Sed quicquid est humanum, posthabendum est ubi agitur de gloria Christi, deque sinceritate fidei Catholicæ, cui utinam *Lutherus*, vel quivis alius consuluisset, & librorum meorum, & fortunarum omnium, & hujus denique capitis jactura. Cæterum unde novit *Huttenus*, quid animi habeat *Lutherus* erga me? Sic compotor quispiam illi retulit. Et ille audivit ex alio, rursus ille ex alio. Atque ita per viginti transfusus rumor ad ipsum pervenit. Ex his contexit Libellos. Nihilo plus novit, quo animo ego sim in *Lutherum*. Sed nonnunquam disputo adversus *Lutherum*. Hoc mihi novum non est. Nonnunquam in eodem convivio *Carneadem* referens disputo pro *Luthero*, & contra *Lutherum*, aliquando animi gratia, interdum expiscans, quid hic aut ille sentiat, aliquoties & discendi causa. Nec unquam tamen ea disputatio apud me excessit in aliquam amarulentiam. Æquis auribus utramque partem audire possum. Mihi placet hæc libertas in conviviis & familiaribus colloquiis, qua sæpe utor immodice, aliorum animos ex meo æstimans. Ac ne me vitiis omnibus liberem, hoc mihi vitium est præcipuum, sic insitum, ut ægre possim vincere, cum non semel expertus sim quosdam, oblitos quam multa ipsi liberrime dixerint, quod à nobis dictum fuerat meminisse, ac referre, & per occasionem impingere, multis interim, ut fit, afflictis ac depravatis. Atqui decebat ea, quæ inter pocula dicuntur, in vino scribere. Quoties in conviviis imperium transtulimus in *Julium* Pontificem, & summum Pontificium in *Maximilianum* Cæsarem? Deinde Collegia Monachorum matrimonio copulavimus collegiis Monacharum. Mox descripsimus ex illis exercitum adversus *Turcas*. Deinde colonias ex iisdem in novas Insulas. Breviter universum Orbis statum vertebamus. Sed hæc senatusconsulta non inscribebantur æreis tabulis, sed vino, sic ut sublatis poculis, nemo meminisset, quid à quo dictum

A esset. Majoris etiam incivilitatis est, criminationem struere ex his quæ amici freti fide nostra, liberè nobiscum nugantur per litteras. Habeo qui ex intimis amicis, mihi facti sunt capitales hostes, nihil non molientes in exitium meum, nunquam tamen sustinuit animus meus, ut vel è secretis colloquiis, dum constaret familiaritas, habitis, vel ex Epistolis quicquam illis objicerem. Tum enim mihi dignus viderer, qui ex universo hominum contubernio in ferarum consortium protruderer. Verùm illam ad *Laurinum* Epistolam appellat odiosam insectationem. Proferat ex ea verbum unum odiose dictum in *Lutherum*. Nulla hæresis, nulla hæretici mentio: tragœdiam appello, dis- B sidium ac tumultum appello, quibus verbis de Euangelico quoque negotio loqui poteram. Tantum placo quosdam *Lutheranos*, qui nullo judicio feruntur impotenti quodam impetu, & ad quemvis levem rumorem excitant tragœdias.

Vide vero quam causam affingat impudenti lemmati. *Ideo tam iniquo est animo in* Lutherum, inquit, *quia cœpit illi invidere tantam gloriam, posteaquam illius libri prope magis sunt in manibus hominum quam ipsius.* Non invideo *Luthero* suam famam. Imo malim quovis *Care* esse obscurior, quam habere famam illius. Quam si patitur amore Christi, plusquam mortem patitur: nec æquum est, ut quisquam bonus illi invi- C deat: sin aliter, prorsus insaniat, qui talem famam cuiquam invideat. Ego si queam assequi, cuperem mea perpetuo & omnibus Regionibus legi, potiusquam temporario favore rapi. Quod si non merentur ipsa utilitate favorem lectoris, manum non vorterim, etiamsi nemo legat. Sed pueri, inquiunt, à cunis *Lutheri* nomen vocare assuescunt. Præstiterat ut assuescerent vocare nomen *Jesu*. Quanquam ubi sint isti pueri, nescio. Fortassis *Huttenus* illos vidit in arce *Francisci*. Ego quotidie experior quam multi potentes, docti, graves & boni viri exsecrentur *Lutheri* nomen, quorum talis est eruditio, talis vitæ sinceritas, ut vix pos- D sim suspicari vel affectu errare illos vel judicio. Ac ne de Sede quidem Romana unquam inconstanter loquutus sum. Tyrannidem, & rapacitatem, cæteraque vitia, de quibus jam olim vetus ac bonis viris communis querela est, nunquam probavi. Nec Indulgentias usquam in totum damno, etiamsi cauponationes illas impudentissimas semper detestatus sum. Quid de ceremoniis sentiam, libri mei multis locis testantur. Ubi vero exsecratus sum Jus Canonicum, & Pontificum scita? Quid autem sit Pontificem in ordinem redigere, non satis intelligo. Primum opinor fatebitur *Romæ* esse Ecclesiam: nam multitudo malorum non efficit, quo minus sit Ecclesia. Alioqui nullas haberemus Eccle- E sias. Et arbitror esse Orthodoxam: nam si qui mixti sunt impii, tamen in bonis manet Ecclesia. Huic autem Ecclesiæ dabit opinor Episcopum. Eum patietur esse Metropolitanum, posteaquam tot sunt Archiepiscopi in his Regionibus, in quibus nullus unquam fuit Apostolus, cum *Roma* habeat & *Petrum* & *Paulum*, duos sine controversia summos. Jam inter Metropolitanos, quid absurdi sit, si primus locus detur Pontifici Romano? nam hanc tantam potestatem, quam sibi seculis aliquot usurparunt, nullus audivit me defendentem. Sed *Huttenus* non fert Pontificem pestilentem. Id optamus omnes, ut Pontifex sit vir Apostolico loco dignus. Quid si is non contingat? Depellatur: Atqui eadem ratione depellendi essent omnes F Episcopi, qui non funguntur officio suo. Sed præcipua mundi pestis jam multis annis fluxit à *Roma*. Utinam liceret isthuc inficiari! At jam contigit Pontifex, qui summis, ut arbitror, viribus hoc agit, ut eam Sedem & Curiam nobis purgatam reddat. Id non sperat *Huttenus*. Et tamen multa sunt quæ spem aliquam ostendunt. Et *caritas*, juxta *Paulum*, *sperat omnia*. Quod si *Huttenus* vitiis bellum indixit, non hominibus, *Romam* properet, adjuvet hunc Pontificem hoc conantem, quod ipse molitur. Sed *Huttenus* indixit bellum

Romano Pontifici & omnibus qui illi adhærent. Etiamne bono Pontifici bellum indixit? Quid autem faciet his, qui volentes nolentes adhærent Pontifici? Quid faciet Cæsari, qui Pontifici junctissimus est? Quod si bellum appellat, depopulari agros, exscindere urbes, diripere opes, depellere possessione: *Huttenus* hactenus tantum maledixit Pontifici, nec ullam muscam Romanensem læsit, nisi protinus jugulatos existimat, in quos jacit convitium. Sed videat an expediat irritare, quos irritatos non queas opprimere. *Romanenses* optarent semper sibi tales hostes, qualis est *Huttenus*. Quod si malum Romanæ Curiæ non poterat aliter sanari quam bellico tumultu, confusis ac subrutis omnibus, cum hic nihil possit *Huttenus*, satius erat sinere τὸ εὖ κείμενον κακὸν, quam tanto Orbis malo movere Camarinam. Vellem autem ex *Hutteno* scire, quos sentiat, quoties dicit, *nos*, & *nobis*: nam hoc pronomine frequenter utitur. An omnes qui quoquo modo favent *Luthero*, & male volunt Romano Pontifici? At ego video varium esse genus hominum in hac classe. Sunt enim quidam homines docti, meoque judicio minime mali, qui pleraque *Lutheri* probant, & cuperent accisam esse Romanicis potestatem, cuperent pro mundano Principe, doctorem Euangelicum, pro tyranno, patrem: optarent subversas mensas ementium ac vendentium in templo Domini, optarent coercitam intolerabilem impudentiam *Indulgentiariorum*, *Compositionariorum*, *Dispensationariorum*, *Bullariorum*, optarent multum decedere ceremoniis, & addi studio veræ pietatis. Cuperent Euangelii vigorem, quod jam pene obsoleverat, reviviscere. Cuperent divinæ Scripturæ auctoritati cedere dogmata & opiniones hominum, cuperent humanas constitutiones non præferri præceptis Dei. Nollent Scholastica decreta quævis habere vim oraculi, dolentes populum Christianum gravari quibusdam humanis constitutionibus, veluti de delectu ciborum, de multitudine festorum, de reservatione casuum, de gradibus cognationis adstrictis, de cognatione spirituali. Vellent etiam quædam humana placita cedere publicæ utilitati, quod genus est, ex solo consensu coire matrimonium. Cuperent explicari conscientias hominum, nimis multis laqueis impeditas. Cuperent conciones esse liberas ac sanctas, cuperent Episcopos, qui nunc magna ex parte nihil aliud sunt quam mundani Principes, esse vere Episcopos: Monachos, quibus nunc nihil est mundanius, esse vere Monachos. Hi *Luthero* favent hoc nomine, quod hanc provinciam fortiter videatur aggressus. Cum his mihi si fœdus non est, certe manet vetus amicitia, litterarum glutino conciliata, etiamsi non consentimus in omnibus. Horum nullus est, qui *Hutteni* conatus probet, ne ipse quidem *Lutherus*. Sunt rursus quidam indocti, nullius judicii, vitæ impuræ, obtrectatores, pervicaces, intractabiles, sic addicti *Luthero*, ut nec sciant, nec servent quod *Lutherus* docet. Tantum Euangelium habent in ore, negligunt preces & sacra, vescuntur quibuslibet, & maledicunt Romano Pontifici. Sic *Lutherani* sunt. Horum inconditos tumultus & inconsulta consilia Principes ac Magistratus tandem cogentur opprimere. Itaque fiet horum vitio, ut nec illa corrigantur de quibus mundus merito queritur. Atque inter pocula plerunque feritur fœdus Euangelicum. Adeo vero stupidi sunt fere, ut non intelligant sese plurimum officere causæ cui favent, & qui velit illis prodesse, necesse habeat eos fallere, veluti cum Medicus imponit phrenetico daturus pharmacum. Cum hoc hominum genere nullum optarim ego commercium. At nec *Huttenus* videtur hos probare, quos *vicanos* appellat. Sunt alii, quos suspicor non favere negotio Euangelico, sed inhiare in prædam, ut sub Euangelii prætextu latrocinium exerceant, hos nec ipse probat *Lutherus*. Habent enim longe diversa dogmata, nimirum hæc. Qui prætexere potest aliquid nobilitatis, ei jus est adoriri viatorem in publica via, & spoliare aut captivum abducere. Jus est, ubi quod erat num-

A morum, vino, scortis & alea decoctum est, bellum indicere cuicunque visum est commodum. Hæc dogmata non habet *Lutherus*. Fortasse sunt nonnulli, qui rebus omnibus profligatis ac perditis, *Lutheranos* se fingunt, ut hoc titulo sibi pariant auctores. An hos omnes *Huttenus* suscepit defendendos? Quoties enim de *Lutheranis* quibusdam loquor, ille commovetur. Si querat à *Lutherano* quopiam mihi marsupium detractum in itinere, an *Huttenus* arbitrabitur hoc ad se pertinere? Nam quod semel queritur, se proprio morsu petitum à me, quoniam nec locum indicat, nec rem, ne mihi quidem libet divinare. Certe cum illa scriberem, non erat animus *Huttenum* lædere, cui favebam litterarum duntaxat nomine. Et si quid tale

B fuisset, quod secus habet, quid hoc ad hanc insectationem tam criminosam? Si me decies perisset oblique, dissimulassem. Quoties autem revocat me ad suas partes, quo jubet me venire? Ad viros bonos & Euangelicos? Ego libenter advolarem, si quis commonstret. Si quos novit, qui pro vino, scortis & alea, semet oblectant sacra Lectione, sanctisque confabulatiunculis, qui neminem fraudant pecunia debita, sed ultro largiuntur non debitam egenti: Qui adeo non maledicunt immerentibus, ut convitium ingestum etiam placido responso molliant: Qui nemini vim aut inferunt, aut minitantur, sed injuriam etiam beneficio pensant: Qui

C adeo nulla movent dissidia, ut memores, Christum beatos appellasse pacificos, ubicunque possunt concordiam & pacem sarciant: qui non jactant glorias suas, laudem venantes, vel ex malefactis, vel ex his, quæ non gesserunt ipsi, sed omnem etiam benefactorum gloriam transferunt in Christum. Si quos novit, inquam, hujusmodi moribus vere Euangelicis præditos, commonstret, & habebit me sodalem. Nam ego *Lutheranos* video, Euangelicos aut nullos aut admodum paucos video. Ut igitur non semoveo ab amicitia mea doctos, qui moderate & cum judicio favent *Luthero*, ita nec altera ex parte, desino eos habere amicos, qui pio studio, & cum judicio moderate *Lutherum* inse-

D ctantur. Etenim ut demus hos errare judicio, tamen affectus est pius, cum persuasum habeant, per *Lutheri* doctrinam innumeras animas perire. Et tamen per occasionem utrosque moneo, si mihi videantur addictiores suæ parti. Neque enim hic institutum est pronuntiare de *Luthero*, sed *Hutteni* calumniis respondere. Quid mea civilis amicitia nocet *Luthero*? Fortassis alicubi prodest. Reverendus Pater *Joannes* Episcopus *Roffensis* scripsit ingens volumen in *Lutherum*. Jam olim usus sum illo viro, & singulari amico, & constantissimo patrono. An jubebit *Huttenus* ut illi denuntiem inimicitiam, quia stylum acuit in *Lutherum*? Cum eruditis ferme omnibus mihi intercesserat amicitia, an-

E te *Lutherum* cognitum. Ex his quidam post cœperunt favere *Luthero*. Non ideo renuntiavi eis amicitiam civilem. Quidam mutati sunt nunc parum bene de *Luthero* sentientes, nec ideo desino habere pro amicis. Nec ita me libro, ut ad victricem partem advolem. Ex *Lutherana* parte quid est, quod sperare queam? Quod altera pars offert, quæ potest plurimum, constanter recusavi. Sed consulo quieti meæ, meque quoad licet integrum servo, quo pluribus queam prodesse per occasionem, interim sinceris votis opto vigorem Euangelicum, & Christi gloriam per universum Orbem efflorescere, de me viderit ipse. In hac vita nihil exspecto felicitatis. Sed æquiore tamen animo sum exi-

F turus, si videro Christi causam ferre palmam.

Jam ad Pontificem Romanum redeo, de quo criminatur me nunc aliter sentire, quam olim senserim. *Laudas*, inquit, *hunc Pontificem, & ab eo laudaris vicissim*. Laudo, sed quem ego, multis conjecturis adductus, spero sincero pectore consulturum gloriæ Christi. Et tamen laudo parcissime. An indignatur *Huttenus*, si talem Pontificem, & olim amicum & nunc benevolentem, paucis verbis laudo in scriptis meis, cum ipse toties, tot verbis, tam magnifice prædicetur in

in scriptis meis, etiam in opere serio, velut in Annotationibus Novi Testamenti? Cur hîc me non appellat assentatorem? Pontifex ultro misit ad me duo Brevia, quorum posterius erat priore amantius scriptum. Ea vel ob hoc libenter sum amplexus, quod plerique veteres amici mei sibi certum exitium *Erasmo* paratum promiserant, postea quam hic erat electus Pontifex. Ea res illos vehementer fefellit. Fingat nullum alium fructum mihi rediturum ex Epistolis Pontificis, num putas hoc adspernandum? Sed *Huttenus* hanc appellat vafritiem. His præsidiis *Erasmus* subsistat oportet. *Huttenus* habet arces, vallos, copias, bombardas, fumos, ignes, gladios, edicta, bella, quibus se tueatur. Mihi præsidium omne situm est in favore bonorum, & quorundam potentium, quo tamen non abutor nisi ad publicam utilitatem: nam si mei rationem haberem, alia ingrederer via. Et tamen *Huttenus* fortasse non habet nunc cui timeat; eoque fortis est. Ego, ne mentiar, timeo libris meis, unde fatetur & *Huttenus* fructum non mediocrem proficisci ad quamplurimos. Hunc fructum mea temeritate nolim perire: nec enim in aliud servo me, nisi ut prosim. Exprobrat etiam, quod me mihi laudat Pontifex, & Card. *Sedunensis*. *Laudat*, inquit, *te tibi*. Quasi mihi vitio vertendum sit à talibus laudari! quanquam ego laudationem interpretor admonitionem. Scilicet potius erat ambiendum, ut laudarer ab *Hutteno*. An vero istud prodigiosum est, ut laudemus eum ad quem scribimus? An *Paulus* non laudat *Romanos* quibus scribit? *Erasmus*, inquit, *Romano Pontifici se dedidit*. Quid? an unquam fuit inter nos bellum, ut deditio facta sit? An non æque deditus eram *Leoni*, non admodum laudato Pontifici? *Polliceris*, inquit, *te non defuturum dignitati Sedis Romanæ*. Verùm hoc illis scribo, apud quos delatus eram cum *Luthero* conspirasse adversus Sedem Romanam. An ideo polliceor me patronum tyrannidis, rapacitatis, & aliorum malorum, quæ *Huttenus* objicit Romanensibus? Imo non uno in loco interpretor, Sedis illius ac Pontificis dignitatem sitam esse in virtutibus Apostolicis. Huic dignitati polliceor me non defuturum. Ad subvertendum Euangelium, ut ait *Huttenus*, non arbitror quenquam Pontificem, duntaxat hunc, imploraturum operam nostram, & si exigeret, non præstarem. Nec cujusquam Principis vel metus, vel gratia tantum apud me valebit unquam, ut sciens adverser Euangelicæ veritati aut gloriæ Christi. Et tamen est alicujus opinor prudentiæ sic alere Principum favorem, ut non deseras Euangelicam veritatem. Et utri rectius consuluerint Euangelico negotio, rerum exitus comprobabit. Sed interim obliquo dicto fallo, quod plerique sic interpretentur, me vindicaturum Curiæ Romanæ jus exercendæ tyrannidis, rapiendi, cauponandi sacra pariter ac profana. In discrimine licet ambiguo fallere. *David* etiam furorem simulavit. Et tamen ne quis falli possit interpretor. Scribo me non defuturum Sedi Romanæ, si illa non desit gloriæ Christi: me illi pro virili adfuturum, si illa sinceris rationibus provehere nitatur rem Euangelicam. Hujusmodi cum multis locis inculcem, tamen dissimulat *Huttenus*. Tantum venatus est loca quædam quæ depravaret. Quanquam magis suspicor delatores indicasse loca quædam. Nec enim adducor ut credam *Hutteno* in tantis negotiis, quæ domi bellique gerit, esse otium nostra legendi. Sed intolerabilius est, quod alicubi scripsi, neminem pium non favere Pontifici Romano. Hîc non videt illud postulasse dictionis œconomiam, ut Pontifice conciliato, odium in quosdam transferrem, qui rem parum dextre gerebant nomine Pontificis. Neque tamen falsum est quod scripsi. Favet enim Pontifici, quisquis cupit illum maxime florere dotibus Apostolicis: licet odisse *Leonem*, & tamen favere Pontifici. Qui favet malefactis Pontificum, non favet Pontificibus. Objicit & hoc, quod illius Sedis auctoritatem tot seculis sequutus est Orbis Christianus. Quod scripsi verum est, & utinam perpetuo sequeretur, modo illa ageret negotium Christi! *Huttenus* clamat, id nunquam futurum. At nos speramus meliora, præsertim hoc Pontifice. Utrum autem sanctius est, sequi auctoritatem Pontificis Romani, an sequi auctoritatem *Hutteni*? nam ad hanc collationem adhibui dictum hoc. Quemadmodum & illud quod objicit de auctoritate Orbis consensu, tot seculis comprobata. Argumentor enim mihi dandam veniam, si in rebus controversis homo parum doctus, sequar auctoritatem Romani Pontificis, potius quam hujus, aut illius: quibusdam enim illud satis est, ut credant, quod *Lutherus* dixit, *αὐτὸς ἔφα*. Hoc si *Lutherus* postulat, insanit: si non postulat, insaniunt illi. Certe constat postea Græciam quoque in Romani Pontificis auctoritatem concessisse. Orbem autem voco maximam Orbis Christiani partem, nisi forte *Huttenus* sophistam agens, objiciet *Sciopodas* nondum dedisse nomen Pontifici Romano. Quin etiam si principatus Pontificis non esset à Christo, tamen expediret unum esse, qui cæteris auctoritate præmineret, sed quæ longissime tamen abesset ab omni tyrannide. Quod autem alicubi scripsi oportere sacrosanctam esse Romani Pontificis auctoritatem, idem non dubitem dicere de singulis Episcopis, modo ne præcipiant impia. Jam enim desinunt esse Episcopi. Dici vix potest quam periculose populus assuescat oppedere jussis Episcoporum hoc titulo quod mali sint, mox enim nec bonis erit dicto audiens. Objicit & illud quod ne morte quidem alicubi scripserim me divellendum à Sede Romana. Dicendum hoc erat cum delatus essem, quod conspirassem adversus Sedem Romanam. Quid tum postea? An ideo confirmo tyrannidem, aut vitia Romanensium? addit me hoc impudenter scribere, qui toties discesserim à Sede Romana. Imo hoc impudenter fingit *Huttenus*. Scripta mea diversum clamitant. Nec ideo discessi à Sede Romana, si quædam illius Sedis improbavi. Imo sunt inter *Anti-Lutheranos* qui damnant, quod Pontifices hactenus habuerunt omnia venalia, nec ideo defecerunt à Sede Romana. Alioqui & Cæsar & hic Pontifex recessissent à Sede Romana, qui consultant de tollendis illius vitiis. Objicit & illud quod alicubi scripserim, *Quis non faveat ejus dignitati, qui virtutibus Euangelicis* Christum *nobis repræsentat?* Quid hîc calumniatur *Huttenus*? Admoneo qualem oporteat esse Pontificem, & quatenus illi favendum sit. Sed dicis hoc figurate. Quid refert, si res & tempus figuram postulet? Ubi vero scribo, me sanare posse has discordias? optarim posse. Quod si possem, non durarent in crastinum. *Sed clama*, inquit, *ne cesses, annuntia populo scelera eorum*. Clamavi liberius, quam mea fortuna ferebat, & ejus est clamare in aliena peccata qui ipse immunis sit à peccatis. Ego parcius insector aliena peccata, quia mihi quoque conscius sum multorum admissorum. Clamet *Huttenus*, homo purus, in quem nihil criminis possit regeri. Non sum *Esaias*, & hic jubetur in populum clamare. *Huttenus* me jubet clamare in Principes, cum scriptum sit, *Principi populi tui non maledices*. Magni refert utrum Deus præcipiat *Esaiæ*, an *Huttenus Erasmo*, clamet. Est autem clamor quidam inutilis, qui nihil aliud quam tumultus excitat, & irritat tyrannidem. Alioqui ne nunc quidem cesso clamare in scriptis meis, quatenus spes est proficiendi. Clamo etiam dum scribo Paraphrases. Quid enim est aliud Euangelii lux, quam redargutio nostrarum tenebrarum? Expendat hoc quisquis integer est, utrum plus utilitatis adferant *Huttenici* clamores, an mea silentia. Ubi vero defui Reipublicæ Christianæ, si licuit prodesse? Quanquam Principes nec à quovis objurgari sustinent: nam id Episcoporum munus est. Atque id convenit clam fieri potius quam apud populum. Aut cui sumo hos labores præter ætatis ac valetudinis rationem?

Si componere, inquit, *studes inter partes concordiam, cur alteram partem atrociter impugnas?* Imo alio loco dixit *Metium*, & nunc ait me totis viribus ferri in alteram partem. Ubi vero commissa est hæc pugna? Tantum in Epistola ad *Laurinum*, adversus quosdam moMm mm m 3 rosos

rosos mihi jus vindico, si res ita postulet, sacræ Scripturæ testimoniis ac solidis rationibus, citra convitia congrediendi cum *Luthero*. Et queritur illud *Huttenus*, quod convitiis & clamoribus duntaxat agatur cum *Luthero*. Cur igitur sic debacchatur in eum qui pollicetur se, si congredi velit cum *Luthero*, à clamoribus & convitiis temperaturum, ac sedata collatione tantum sacræ Scripturæ testimoniis & rationibus veris acturum? Nihil enim aliud promisi, & tamen hoc ita promisi, ut satis ostenderem me non facturum, nisi ostensa spe proficiendi. Nam quod in *Lutheri* scriptis offendit me immodica maledicentia, & arrogantiæ species, eædem res offendunt etiam illos, qui *Luthero* sunt juratissimi. Nec id dissimulavi *Coloniæ* apud ipsum *Saxoniæ* Ducem *Federicum*, audiente *Georgio Spalatino*, cum nondum exisset apud nos *Captivitas Babylonica*. Responsum est eum in concionibus ac prælectionibus esse mansuetissimum. Gavisus sum & laudavi, addens eam mansuetudinem maxime præstandam in scriptis, quæ toto Orbe volitent, cum vox ad paucos perveniat. Polliciti sunt se daturos operam, ut id fieret. Nec *Huttenus* ipse negat in *Luthero* desiderandam modestiam ac lenitatem. *Sed quid hoc*, inquit, *ad causam?* Istuc à nemine minus conveniebat quæri, quam ab *Hutteno*, qui cum ubique contendat *Lutheri* causam esse justam, sanctam ac piam, maxime debebat irasci vitio, quod plurimorum animos alienat. Si *Lutherus* ab initio candide mansueteque docuisset, abstinens ab his quæ prima specie ferri non poterant, nihil fuisset tumultus. Si mihi terque quaterque frater esset *Lutherus*, si doctrinam illius totam probarem, non possem non vehementer improbare tantam in asseverando pervicaciam, tam acerbam ubique paratam maledicentiam. Nec adhuc possum animo meo persuadere Christi Spiritum, quo nihil mitius, inhabitare pectus illud, unde tanta scatet amarulentia. Atque utinam hîc me fallat mea suspicio! At habet & spiritus Euangelicus suum stomachum: audio, sed alium, nec usquam abest mel illud caritatis, quod objurgationis aloen condiat. Audio *Petrum* indignantem *Simoni: pecunia tua sit tecum in perditionem. An existimas donum Dei parari pecunia?* Hoc convitium ab Apostolorum omnium mitissimo extorsit rei indignitas. Sed audi nunc condimentum: *pœnitentiam itaque age, & roga Deum, si forte remittatur tibi hac cogitatio cordis.* At *Lutherus* in argumentando parcus & adstrictus, in convitiis & scommatis neque modum novit, neque finem, ibi sæpenumero sannis & salibus ludens, ubi res nullam præbet occasionem: velut in Libello, quem scripsit adversus Regem *Angliæ*, quid invitabat ut diceret, *Veniatis Domine* Henrice, *ego docebo vos.* Certe Regis Libellus Latine loquebatur nec inerudite. Et tamen sunt quibus ista mire videntur festiva. Queritur *Huttenus* quod ego præbita qualicunque spe me disputaturum cum *Luthero*, addiderim animos Principibus, ut veluti redintegrato bello cooriantur adversus *Lutherum:* cum ipse potius acerbitate calami provocet omnium animos in sese, & ad exemplum capræ *Scyriæ*, de qua est in Græcorum proverbiis, hoc ipsum quod reddidit boni lactis, ferocia subvertit. Arrodit & illud *Huttenus* quod alicubi scripsi, non esse Euangelicum technis ac vi quenquam in sua castra pertrahere: cum olim Christiani celarint eos qui vocabantur in periculum, nec admittebant in suum contubernium nisi sponte volentes & ambientes, cum me tot artibus conati sint irretire *Lutherani* quidam ne possem resilire. Hoc vult à me confictum videri, nisi proferam qui hoc fecerint. Imo ipse respondeat, quid egerint illi, qui primam illam Epistolam *Luthero* scriptam evulgarunt, quid qui loca quædam odiosa, è libris meis decerpta, & in Linguam Germanicam versa, typis publicarunt, præter alia quædam incivilius etiam evulgata? Quid egerint, qui Epistolam ad Cardinalem *Moguntinensem*, secreto scriptam, nec Cardinali reddiderunt, & opera Typographorum evulgarunt? Quid aliud agebant isti, nisi ut obsides haberent ex me, ne resilirem? Hæc duntaxat attingo, quæ manifesta sunt,

A possem & alias narrare fabulas, si libeat. Illud deprehendo ferme in omnibus qui sese huic factioni addixere, quod quemadmodum qui in aquam delapsi sunt, quemcunque possunt arreptum secum pertrahunt in exitium, etiam si quis periclitantibus conetur succurrere: ista isti per omnem occasionem quoscunque possunt involvere student communi periculo, etiam illos per quos poterant eximi periculo. Denique exponat nobis *Huttenus* quid senserit cum scriberet hæc verba: *Nullos libros scribes meliores, si tamen ullos scribes:* & postea neget esse qui vi conetur pertrahere. Interim ait me nihil agere, cum defixis pedibus hæream in factione *Lutherana*, vel libros meos staturos ab ipsis, si ego maxime

B defecero. Quæso te Lector, qui hæc scribit, & qui minitatur nescio quas Epistolas arcanas, qua fronte flagitat, ut proferam, qui technis ac vi me conentur pertrahere in factionem *Lutheranam?* Sed qui hæret defixis pedibus? is qui perpetuo & constanter aversatus est factionem, qui dehortatus omnium est primus à periculoso negotio? Quod in libris meis est, inficiari non possum, & hactenus tutatus sum absque præsidiis *Hutteni.* Quod si libri mei docerent eadem quæ docet *Lutherus*, cum habeam tam multos insigniter infensos, idem honoris retulissent, quod retulerunt libri *Lutheri. A nobis stabunt*, inquit. A quibus? Toties hoc pronomen, *nobis*, occurrit, cum *Huttenum* nec *Lutherus*

C agnoscat, neque quisquam *Lutheranus* paulo cordatior. Similis farinæ est & illud, quod minitatur fore, ut si quid acciderit parti *Lutheranæ*, nihilo mitius me tractet pars victrix, quam nos, inquit. Atqui ego non indixi bellum Pontifici Romano, non scripsi postillas in Bullam Pontificis, non professus sum protectorem *Lutheranæ* factionis, non adversatus sum edicto Cæsaris. Quid autem sibi vult illud, si quid acciderit? An non plane vincit ac regnat pars *Luthero* adversa? An non hactenus inermem me exposui omnibus? Quid factum est *Erasmo?* Cæsar honoravit, idem fecit *Ferdinandus*, Pontifex offert & amicitiam & fortunam. Tantum insani quidam fremunt in me, devoti hostes bonarum

D litterarum, quibus *Huttenus* hoc libello voluit gratificari, certe gratificatus est. Quanquam qui persequuntur *Huttenum*, non ista magnopere objiciunt. Sunt alia quædam, in quibus fatetur me non conjunxisse socia arma: Et ab his amicis plus est illi periculi, quam à Pontifice, cui jam pridem bellum indixit.

Quam atrociter autem exagitat, quod alicubi scripsi, non semper esse proferendam veritatem, & magni referre, quo modo proferatur. *Quam tuam sacrilegam vocem*, inquit, *in jugulum recogi oportuit* (jam enim stomachosius hoc me eloqui res cogit) *si officium debite facerent, qui hæreticos vel ad recantationem adigunt nunc, vel in ignem conjiciunt. Christus* primum legans A-

E postolos ad Euangelicam prædicationem, vetuit ne proderent se esse *Christum.* Si veritas ipsa jussit eam veritatem ad tempus sileri, citra cujus cognitionem ac professionem nulli contingit salus: quid novi, si ego dixi alicubi supprimendam veritatem? Idem nonne siluit apud sceleratum concilium, quod coierat in domo *Annæ* & *Caiphæ? Si dixero*, inquit, *vobis, non credetis mihi.* Veritatem dicturus erat. Cur igitur siluit? quia sciebat nullum fore profectum. Nonne similiter obticuit apud *Herodem?* Sit parum hoc illum fecisse, nisi docuit ita faciendum. *Nolite*, inquit, *sanctum dare canibus, nolite margaritas objicere porcis.* Cum jubet Apostolos emigrare è civitate, quæ se præbeat indignam

F Euangelico sermone, nonne silere jubet quod verum est? *Petrus* in primis illis suis concionibus Christum virum appellavit, Deum tacuit. Idem fecit *Paulus* apud *Athenienses. Paulus* loquitur sapientiam inter perfectos, utique veram: inter imbecilles igitur silet, quod verum est. *Paulus* Apostolos vocat *dispensatores mysteriorum Dei.* Qui dispensat, nonne quædam promit, quædam recondit, utcunque poscit profectus auditorum? Cur Catechumenis non statim aperiebantur omnia mysteria Philosophiæ Christianæ? Quia nondum erant capa-

capaces. Et tamen hîc non loquebar de articulis fidei,
ſed de paradoxis *Lutheri*, deque convitiis in Pontifi-
cem. Finge mihi conſtare, feſtum Paſchæ non ſuo die
celebrari, utrum expedit eam veritatem magno Orbis
tumultu defendere, an ſilere? Si mihi apud tyrannum
præpotentem eſſet agenda cauſa innocentis, num omnia
vera proloquar, & cauſam innocentis prodam, an mul-
ta reticebo? *Huttenus* vir fortis ac veritatis tenaciſſimus
ſic ageret opinor: Sceleratiſſime tyranne, cum tot ci-
ves te meliores occideris, nondum ſaturata eſt tua cru-
delitas, niſi hunc innocentem tollas è medio? Neque
multo dexterius quidam agunt cauſam *Lutheranam*, qui
ſeditioſis libellis debacchantur in Romanum Pontificem.
B Aut ſi cui viro bono ab impio Pontifice conaretur im-
petrare Sacerdotium, ſcriberet hunc in modum: Im-
pie Antichriſte, exſtinctor Euangelii, publicæ liber-
tatis oppreſſor, adulator Principum, tot Sacerdotia tur-
pibus turpiter donas, ac turpius vendis, da huic bono
viro hoc Sacerdotium ne male colloces omnia. Rides
lector. Attamen iſti nihilo prudentius agunt negotium
Euangelicum. Nec tamen dixi omnem veritatem ſi-
lendam, nec perpetuo, ſed alicubi. An nuſquam tacen-
dum eſt, quod Romanus Pontifex eſt Antichriſtus?
nam finge illum eſſe. An non diu ſiluit *Hilarius* ante-
quam ſcriberet adverſus *Arianos*? Ipſe fatetur & excu-
ſat. *Cyprianus* porrecturus cervicem pro Chriſto, cum
C Præfectus illi objiceret, quod conſpiraſſet adverſus Cæ-
ſaris majeſtatem, quomodo reſpondit? Merito adverſus
illum conſpiramus, cultor eſt Dæmoniorum, hoſtis
Dei, hæres æterni ignis? Nequaquam, ſed negavit ſe
eſſe hoſtem Cæſaris. Imo quotidie orare ſe pro illius
incolumitate, ob publicam tranquillitatem. Sic enim
docebat ab Epiſcopo Chriſtiano profeſſi veritatem.
Quomodo autem *Hilarius* ſcribit *Conſtantio* ſuam agens
cauſam? Nonne multa tacet, multa diſſimulat, multa
blandius dicit, quam pro illius merito? Imo quomodo
Paulus agit cauſam ſuam apud *Felicem*, *Feſtum*, & *A-
grippam*? An nihil illic tacet veri? An non ſumma co-
mitate, quod verum eſt proloquitur? Quid igitur eſt
D in hoc meo dicto ſacrilegum per jugulum recogendum,
& incendio dignum? Non pudet hunc in talibus nugis
tales excitare tragœdias? Jam illa non dubito quin omni-
bus videantur eſſe ridicula, quæ ſomniat de mea ad
Romanos profectione, de occurſu Cardinalium, de gra-
tulationibus, de donariis. Hæc minus ridicule fingeret,
ſi me jam ad Romanum iter accinxiſſem. Atque hîc
ſubito ex accuſatore factus conſultor, admonet ne cre-
dam fucatis amicis. O amicum animum ac pro ſalute
mea mire ſollicitum! Nil opus eſt talibus monitoribus.
Melius ſcio quid agatur *Romæ*, quam *Huttenus*. Feſti-
vum & illud, quod cum nihil omnium probarit, quæ
dixit, in fine movet affectus, revocat me, deplorat vi-
E cem meam, ſubinde miſereſcens mei, rurſus dubitans
an dignus ſim ipſius miſericordia, credens interim ſe
dare verba mundo ignotum. Quid autem ſtultius, quam
me inde revocare, ubi nunquam fuerim, & eo vocare ubi
ſum? Revocat à partibus peſſimorum, qui ſtabiliunt
tyrannidem Romanenſium, qui ſubvertunt Euangeli-
cam veritatem, qui obſcurant gloriam Chriſti. Atqui
adverſus iſtos ſemper bellum geſſi: invitat autem ad
partem ipſius, cum mihi nondum conſtet ubi ſit *Hut-
tenus*. Verùm hîc interim cogor deſiderare judicium
Hutteni, cum tota hac oratione faciat me hominem va-
niſſimum, leviſſimum, inconſtantiſſimum, & qui fru-
ſto panis revocari poſſim in diverſam partem, imbecil-
F lem, meticuloſum, exſanguem: quid opus eſt talem in
fortium virorum partes invitare, amicum ἐφήμερον, &
ſi perſeveret, nihil aliud quam ficulnum, ut Græci di-
cunt, auxilium?

Sed de *Luthero* ac Pontifice jam ſatis, opinor, dictum
eſt. Nunc quoniam locus admonet, pauca de moribus meis
reſpondebo, quos promittit ſe perpetuo detecturum. At
vereor ne hoc Libello magis detexerit ſuos mores, quam
meos, ac fortaſſis ipſe conſultius fecerit, ſi ſtudeat ſuis mo-
ribus contegendis quam retegendis alienis. Quid autem

A improbius quam *Huttenum* ſumere cenſuram morum
meorum, qui nunquam mecum egerit conſuetudinem,
niſi quod ſemel atque iterum congreſſus ſit; & ſemel, aut
ad ſummum bis, mihi fuerit conviva? Pronuntient de
moribus meis, qui familiariter ac diu mihi convixerunt.
Probat inſtitutionem meam, mores improbat, & ab
horum imitatione dehortatur *Germanos*. Age dividatur
hæc utilitas inter nos, ſumat *Germana* juventus à nobis
inſtitutionem, morum exemplar petat ab *Hutteno*. Sit-
que hoc jam unum ſpecimen *Germanicæ* ſinceritatis,
cum non poſſis inimico nocere, talibus libellis ſubito ju-
gulare amicum, &, quod ſuperat omnem barbariem,
ex ipſa amicitia telum quo confodias amicum, velut è
B bove, quod ajunt, lorum ſumere. Niſi enim *Hutte-
num* complexus fuiſſem ſincera benevolentia, non ha-
beret quo me læderet. Quanquam magis indignor illi,
qui *Huttenum* huc inſtigavit, cui nec ipſi fuiſſet facul-
tas nocendi, niſi fuiſſet in familiaritatem admiſſus. Nec
is fraudabitur ſua laude, cum ſeſe prodiderit. Hactenus
enim, juxta Comici dictum, *quod ſcio neſcio*. Et poſtea
relegat me in meam *Gallo-Germaniam*, cum ipſe in *Ger-
mania* nullum habeat locum ſatis tutum, malitque ho-
ſpes eſſe *Helvetiorum* clancularius, quam *Germanus*
apud *Germanos* in luce agere. Ne quid interim taxem,
quod *Bruxellenſes*, qui ſine controverſia *Galli* ſunt,
appellat *Gallo-Germanos*, ac me relegat è *Germania*,
C quaſi *Baſileæ* vivens agam in *Germania*. Proinde ſi *Hut-
tenus* regnum obtinet in tota *Germania*, ut jus habeat
relegandi quem velit, mihi debet æquior eſſe, qui na-
tus ſim inter oſtia *Rheni**, ſed propior *Galliæ* quam *Ger-
maniæ*, nec unquam attigi *Germaniam*, niſi ſemel at-
que iterum, obiter aliquod inviſens oppidum *Rheno* vi-
cinum, velut olim *Francfordiam*, nuper *Friburgum*.
Nec admodum in votis eſt altius ingredi. Nondum gra-
vavi *Germaniam*, à qua nihil unquam ambii, niſi gra-
vat, qui ſuis ſudoribus adjuvat publica ſtudia. Nec hîc
ago pro tempore ut quenquam ſpoliem, ſed ut meo
ſumtu proſim bonis litteris & Euangelico negotio. Ut
Germanorum amicitiam libens amplexus ſum, ita, gratia
D Superis, nullius egeo benignitate. Ego nunquam ja-
ctavi mores meos, & quotidie cum illis rixor, etiam
ſenex: gaudeo tamen eſſe puros ab his vitiis, quæ mi-
hi largiter tribuit *Huttenus*, id quod omnium teſtimo-
nio probare poſſum, quibuſcum familiariter vixi. Pri-
mum facit meticuloſum, adeoque infirmi animi, ut
meam ipſius umbram pene metuam. At *Huttenus* me-
miniſſe debet, plurimum intereſſe inter fortitudinem
ac temeritatem. Tentare quod non poſſis efficere, pro-
vocare quos nequeas coercere, dementia eſt, non for-
titudo. Eſt quædam gladiatoria fortitudo, quæ in ner-
vum erumpit. Prudenter ſcripſit Lyricus noſter: *Vis
conſilii expers, mole ruit ſua, Vim temperatam Dii quo-
E que provehunt in majus*. Et tamen ſi quis perpendat li-
bertatem, quæ eſt in libris meis, citius alicubi me
damnabit temeritatis, quam timiditatis. Vide vero,
quam ſtudio eſt iniquus. *Huttenus* ipſe talis qualis nunc
etiam eſt, vult haberi formidabilis, & me meticulo-
ſum vocat, quod Cæſarem ac Pontificem metuam ci-
tra veritatis Euangelicæ proditionem. Ipſe cum eſſet
Bruxellæ, non auſus eſt illic manere, quod alacer, ut
ipſe tum narrabat, occurriſſet *Hochſtratus*, qui tum
nec Prior erat, nec Inquiſitor, nec ullis Bullis aut Di-
plomatis inſtructus. Ille ſic metuebat exarmatum *Leo-
nem*, ut ſe ſubduceret: & ego meticuloſus ſum, ſi non
ſtultis convitiis ubique provoco tot hoſtes, qui mihi &
F ante *Lutherum* male volebant, nunc tot edictis, tot
Bullis, atque etiam ſatellitio armatos? Prudentis eſt
aliquando metuere ne metuas, quod ſi feciſſet *Hutte-
nus*, nunc non metueret omnia, ſed eſſet carus pleriſ-
que, metuendus multis. Neque cuiquam feliciter ceſſit
hoſtem ſuum contemſiſſe. Quid liberius Libello *de Prin-
cipe*? Eum ego *Carolo* Cæſari in manum dedi. *Hutte-
nus* ſibi fortis videtur, ſi ex angulo quopiam dictum
aliquod jaciat in hunc aut in illum, & telo, quod ajunt,
immiſſo fugiat. Non video cur hujus animi me ma-
gnope-

A gnopere pœniteat, qui hactenus tot morbis, tot laboribus, tot caſibus, tot tragœdiis ſuffecerit, qui & inimicorum maledicentiam, atque etiam maleficentiam contemnere, qui opes ac dignitates à Monarchis oblatas recuſare ſuſtinuerit, qui in tantis rerum motibus ac periculis, nunquam remiſerit ſtudium benemerendi de publicis ſtudiis. Atque interim jactat ſe mihi voluiſſe addere animum. Præſtaret ſi ſibi detraheret aliquid animi, & adderet judicii. At *Huttenus* autumat mortem etiam oppetendam pro veritate Euangelica. Nec ego iſtuc recuſem, ſi quis caſus eo vocet. At pro *Luthero* proque *Lutheri* paradoxis nondum eſt animus mortem oppetere. Non agitur de articulis fidei, ſed an principatus Romani Pontificis ſit à Chriſto: An Cardinalium ordo ſit neceſſarium membrum Eccleſiæ: An Confeſſio ſit ab auctore Chriſto: An Epiſcopi poſſint ſuis conſtitutionibus obligare ad peccatum capitale: an ad ſalutem conducat liberum arbitrium: An ſola fides conferat ſalutem: An dici poſſit aliquod bonum opus hominis: An Miſſa poſſit aliqua ratione dici ſacrificium. Pro his quæ ſolent eſſe themata conflictationum Scholaſticarum, nec auſim cuiquam vitam eripere ſi judex ſim, nec velim in capitis diſcrimen venire. Optarim eſſe Chriſti martyr ſi vires ipſe ſuppeditet, *Lutheri* martyr eſſe nolim. Quod autem me ſubduxi à *Brabantia*, quod à *Roma* abſtineo, non metus eſt, ſed conſilium. Sciebam me illic eſſe non poſſe, niſi deſcenderem in arenam adverſus *Lutherum*. *At non habebas*, inquit, *tu apud te conſilium quid eſſet facto opus, ſi Cæſar te juſſiſſet in* Lutherum *ſcribere?* Age det mihi conſilium *Huttenus*. Fingat ita Cæſarem loqui, quod ſine dubio factum fuiſſet: *Eraſme*, perſuaſum eſt nobis te eſſe virum, qui & eruditione & ſtylo plurimum valeas, atque etiam gratia polleas apud eruditos *Germanos*. Adjuva igitur noſtros conatus in opprimenda peſtilentiſſima hæreſi *Lutherana*, laturus à nobis ampliſſima tui officii præmia. Quid hîc reſpondiſſem? Non vacat, non ſuppetunt vires ad id præſtandum, quod exigit tua Majeſtas. Ille urgeret: Quid poſſis abunde cognitum habemus ex doctis viris, rogamus ac volumus ut hac in re morem geras animo noſtro, ſimul & à nobis inibis gratiam, & te falſa ſuſpicione liberabis, quæ te non ſemel jam detulit fautorem eſſe *Lutheranæ* impietatis. Hîc mihi ſuggerat *Huttenus*, quid eſſet reſpondendum. Si pollicitus fuiſſem me facturum, omnibus poſthabitis, fuiſſet tragœdiæ ſerviendum. Coactus fuiſſem me præbere ſcribam Monachis quibuſdam, ac Theologis, quos nimium novi. Nec licuiſſet ſcribere Paraphraſes, aliaque quæ ſpero non huic tantum ſeculo profutura. Sin pernegaſſem, conjeciſſem me ipſum in aculeos crabronum, & in manifeſtam perniciem. Quo me proripuiſſem? Ad arcem *Hutteni*? Ad *Wittenbergam*? Sed ubi fortunula quæ mihi periſſet? Hæc ætas, hæc valetudo non patitur me vagari, & egere, non patitur latitare ac fugitare. Nunc ita mea temperavi, ut nec inexplicabili Labyrintho me involverim, nec deſeruerim rem Euangelicam. Mihi nondum plene conſtat, an veritas Euangelica ſit penes *Lutherum*. Quod ſi conſtat *Hutteno*, veri tenaciſſimo, & paratus eſt pro illius defenſione mortem oppetere, cur fugitat ac latitat? Eat *Romam*, aut eat in *Gallo-Germaniam*. Ibi continget ſperata palma. Hactenus de hujus animi imbecillitate, quem ego cum decem *Hutteni* animis pluſquam *Achilleis* nolim permutare.

De conſtantia mea puto jam ſatis dictum. Non eſt conſtantia ſemper eadem loqui, ſed ſemper eodem pertendere. At non decet *Germanum* vafrities. Reſpondeat igitur mihi *Huttenus*, cum hinc abiret, an recta publicaque via pervenerit *Milthuſium*, & an clara luce *Milthuſio* diſceſſerit. Ubique me vaniſſimum facit, & impudentiſſime mendacem, ſibi veritatem illam adamantinam arrogans. At ego pauciſſimis in hac laude conceſſero. Mendaces oderam jam tum puellus, ſenſu quodam naturæ, cum nondum ſcirem quid eſſet mendacium. Et nunc homines ejuſmodi ſic averſor, ut etiam ipſo corpore commovear ad illorum aſpectum. Hujus rei teſtes erunt, qui cominus familiari domeſticaque conſuetudine meum pernoverunt ingenium. Imo quibus propius notus ſum, illud mihi vitium ceu peculiare tribuunt, linguæ libertatem immodicam, quæ verum tacere neſciat. Atque hæc eſt præcipua cauſa, cur me ab aulis Principum ſubduxerim, in quibus, velis nolis, multa indigna atque iniqua muſſanda ſunt. Objicit incivilitatem, atque etiam perfidiam erga amicos. Incivilitatem quid appellet neſcio. Deducere, reducere, vocare, & itare ad convivium, ac ſimilibus vulgaribus officiis uti erga quoſvis, nec eſt hujus valetudinis, nec hominis tot laboribus diſtricti. Quanquam interim ego B ille incivilis, pluſquam dimidium temporis impendo Epiſtolis, quibus reſpondeo, quibus ſaluto, aut commendo amicos. Alicui fortaſſe pernegavi convivium, meæ ſaluti conſulens. At frequenter obſequutus ſum magno valetudinis meæ diſpendio. Neque raro ineptii dum amicorum affectui morem gero, cujus obſequii me frequenter pœnituit. Prodeat autem aliquis amicus, cui negarim fidele conſilium, cui negarim officium, ſi quando res ſerio poſtulabat. Sed obteſtata fide, quidam queſti ſunt de mea perfidia. Perfidiam mihi nec inimicus unquam objecit. Nec dubitem omnes amicos provocare, ut proferant ubi non præſtiterim quod recepi, ubi mendacio dolove fefellerim, C cujus arcanum effutierim. Poſſum illud mihi meo jure ſumere, perpaucos eſſe, qui ſint amicitiæ tenaciores, quam ego. Atque utinam fuiſſem tam in ſuſcipiendis amicitiis, vel felix vel circumſpectus, quam ſum conſtans in retinendis! Nunquam ſimultatem exercui cum eo, quem vere & ex animo ſemel amarim, contentus remiſiſſe familiaritatem. Atrox flagitium ſit oportet, quod apud me dirimat amicitiam. Exempli cauſa referam unum atque alterum caſum. Ante annos aliquot ſcripſeram Epiſtolam ad Card. *Moguntinum*, contra clamores Theologorum *Lovanienſium* in *Lutherum*. Eam miſi tunica obvolutam cum inſcriptione ad quendam, qui nulli notior eſt quam *Hutteno*, mandans illi, D ut ſi videretur redderet, ſin minus, vel flammis vel undis aboleret. Exiſtimabam enim illum, qui viveret in familia Cardinalis, & ille, ut tum putabam, illi eſſet à conſiliis, melius noſſe ſenſum Principis. Quid factum eſt? Edita eſt Epiſtola, vulgataque typis, nec reddita illi ad quem erat ſcripta. Ex hac re cum & Cardinali gravis invidia conflaretur apud Romanenſes, & mihi apud noſtros, (jam enim triumphum adornabant gloriantes me teneri medium) *Moguntinus* commotus exigit Epiſtolam ad ſe ſcriptam, quæ jam totos tres menſes per omnium manus volitabat. Tandem acriter flagitanti, reddita eſt ea quam miſeram, ſemilacera ac Typographorum atramento contaminata. Ea res, ut debuit, E ægre habuit Principem, mihique indignabatur, ſuſpicans id mea culpa factum. Nihil hîc affingo. Ipſe Cardinalis poſt ſuis litteris mecum expoſtulavit hac de re. Quas tragœdias excitaſſet *Huttenus*, ſi quid ejus generis commiſiſſem in ipſum? Primum prodita eſt fides in mandatis amici. Nocuit cauſæ vulgata Epiſtola, quæ ſecreto lecta prodeſſe poterat. Et amicum & patronum benemeritum gravavit invidia. Poſtremo mihi Principem tantum ex amico reddidit inimicum. Et tamen hac de re vix tribus verbis expoſtulavi coram. Atque is riſu verecundo confitens factum, reſpondit ſecretariorum incuria commiſſum eſſe. Nec poſt ullum addidi verbum, homo incivilis, hoc ipſum etiam F diſſimulans, quod de ipſo ſuſpicarer. Accidit ab eodem poſt, quiddam multo incivilius, ac mihi periculoſius, de quo tamen nunquam expoſtulavi, nec minus amicus eſſe cœpi, ſed cautior eſſe decrevi. Quam vero non amice fecit, qui decerpta ex libris meis odioſa loca, vertit in Linguam Germanicam & evulgavit? At ego illa vulgo non ſcripſeram, neque volebam nuda legi. Cum hoc quoque paucis verbis per Epiſtolam expoſtulavi in hanc ſententiam: *Audio hoc abs te factum, fortaſſis iſta facis amico animo, ſed ego gaudeo meis inimicis*

non esse tantum ingenii ad lædendum. Hac Expostulatione contentus, passus sum manere pristinam amicitiam. Quot hujus generis fabulas commemorare possem? Nec ulli tamen adhuc renuntiavi amicitiam, ego ille incivilis & inhumanus. Quod si quisquam hujusmodi factum ullum mihi vere possit impingere, fatebor omnia esse vera quæ calumniatur *Huttenus*. Proferat igitur illos amicos, qui obtestata fide mihi perfidiam objiciunt, & facile illi os obturabo. Quod si mihi permitterem quidvis de *Hutteno* suspicari, quemadmodum sibi permittit quidvis vitii de me confirmare, suspicarer illius esse commentum, quoties ait: Quidam dicunt, audivi in Gallia. Quin addit, somniavi? Tribuit mihi gloriæ famæque sitim inexplebilem. Id si verum esset, jam olim me addixissem Romanæ Curiæ. Offerebatur ingens gloriæ seges. Admiscuissem me aulæ Cæsareæ, quo non semel vocatus sum. Accepissem fortunas ac dignitates, quæ offerebantur. Delegissem argumenta magnifica ac plausibilia. Nunc recusatis pertinaciter his quæ gloriosos faciunt, inglorium otium mordicus teneo, & in his versor argumentis, quæ minimum habent ostentationis. Nam *Huttenus*, opinor, meum animum ex suo metiens, non credet dejeranti, me perlibenter hoc quicquid habeo famæ depositurum, si liceret. Quod si scissem olim quantum onus sit fama, sequutus fuissem illud *Epicuri* λάθε βιώσας. Sed jacto Principum ad me litteras, & aliorum de meis Lucubrationibus prædicationes. Ex eo pronuntiat me esse vanissimum, hoc est, inanissimum, nam id suspicor illum sentire. Imo vix profero decimam partem Epistolarum, quas ad me scribunt Principes, ac docti, sed interdum eas commemoro, quo me tuear adversus impudentiam obtrectatorum: nec enim aliis præsidiis adversus illos pugnare possum, nec aliis munimentis hactenus adversus illorum improbitatem substiti, nisi, ut dixi, innocentia, & bonorum ac Principum favore. Nunquam enim jactavi, quod illustrissimus Princeps *Ferdinandus* humanissimis litteris me jam iterum honoravit, quod honorario amplissimo donavit, nec ambientem, nec exspectantem. Quod Rex *Galliæ* toties ad honestissimas conditiones invitat, litteris etiam propria manu descriptis, id quod negant eum ter à corona suscepta fecisse, quod idem nuperrime fecit Rex *Angliæ*. Itaque intra paucos menses à quatuor Orbis Monarchis accepi litteras, Cæsare, Rege *Gallorum*, Rege *Angliæ*, & *Ferdinando*. Hæc si haberet *Huttenus*, quas glorias nobis efflaret? Scribit & ipse Cæsaribus, Cardinalibus, ac Nuntiis Apostolicis, sed quis unquam illi rescripsit? Eadem opera scribere posset superis & inferis. Quanquam Principum erga me favorem ac munificentiam prædicare, non jactantiæ est, sed gratitudinis. Porro quod ad eruditorum prædicationes attinet, habeo scrinia plena laudatricibus illorum Epistolis, & quotidie mittuntur undique, quas aliquoties nec lego. Adeò nullo litterarum genere minus delector. Ubi vero agnosco ac devoro laudes mihi attributas? An non perpetuò reclamo magnificis illis laudibus, quas quidam in me profundunt, & capite, manibus, pedibus, totoque corpore renuo? Adeo vero me facit invidum, ut nec majores gloria florentes, nec minorum succrescentem gloriam ferre possim. Ego vero suffragiis omnium, qui diutina consuetudine mores meos cognitos ac perspectos habent, quorum *Huttenus* ex paucis colloquiis se censorem fecit, evincam, me non minus abesse ab invidia, quam à mendacio. Quæso quis unquam in suis libris plures laudavit, tum majores, tum minores, vel plenius vel candidius? Quorum aliquammulti sunt, quorum Mundus nomina non nosset, nisi meis scriptis prodita. Sed *Huttenus* objicit, quod illic laudem multos indignos, Ita-ne, qui in hanc partem peccat, invidus est? Quis æque sudavit in restituendis vetustis Auctoribus? An hoc est invidere majoribus? Quis plus tribuit *Laurentio*, *Hermolao*, *Politiano*, quos ætas proxima proceres

A in litteris habuit? *Rodolpho Agricola* & *Alexandro Hegio*, quibus ego sane minimum debebam, nonne plenam laudem tribuo, in Opere, quod omnes existimant victurum? *Reuchlino* quantum ubique detuli? *Zasium* nonne semper veneratus sum, ut de *Thoma Linacro* taceam, & *Grocino*. Quem autem æqualium non libenter amplexus sum? An maligne prædico *Budæi* virtutes? *Jacobum Fabrum*, utcunque incidit ea procella, quis candidius laudavit quam ego? Jam quanta amicorum in libris meis nomenclatura? An *Hutteno* succrescenti invidi? Reclamant tot illæ meæ laudationes, quarum ipse nobis hoc Libello palinodiam ingessit. Quis illum prædicavit, aut crebrius, aut candidius, aut amantius?
B Quid autem ab illo sperabam præmii? Nimirum hoc solent facere invidi. Multos laudo in spem indolis, multos exstimulandi causa. Cui memet unquam antepolui, quicum unquam tribus verbis de principatu doctrinæ contendi? cui non libenter cessi laudem, quam mihi *Huttenus* præter omnes tribuit? Quem unquam attigi nisi atrociter impetitus? Et hos hactenus sic tractavi, ut per me facti sint illustriores. Mei labores nonnihil attulere momenti ad provehendum apud nostrates Græcas litteras, nonne palam & fateor & gaudeo sexcentos exortos esse qui me longe superent? O novam invidentiam! Quod si quis alius mihi voluisset invidiæ crimen impingere, certe non
C conveniebat id ab *Hutteno* fieri ὡς ἀφθόνως à me pene solo prædicato. Solus enim plus laudum contuli in *Huttenum*, quam omnes illius amici, & ille amicus in amicum plus criminum congessit, quam hactenus omnes mei inimici, aut quam ille unquam in quenquam hostem suum, & tamen in litteris ad me suis appellat hanc Expostulationem pro rei atrocitate mitissimam. Hominem suavem! Cui non porrexi manum enitenti ad aliquam egregiam laudem? Quo minus multos juverim, fortuna fuit in culpa, non animus. Certe quoscunque laudando, commendando, ac similibus officiis provehere potui, provexi. Favi nonnullis mihi iniquioribus, tantum ob hoc quod studiis
D prodessent.

Hîc si proferam Epistolas eorum, qui mihi pro meo candore gratias agunt, *Huttenus* clamabit me mortalium omnium vanissimum. Verùm illi reclamabunt, *Huttenum* calumniatorum omnium impudentissimum. Cum agerem in *Brabantia*, ex mea tenuitate plus largitus sum studiosis uno anno, quam quidam qui se jactant, capiunt ex agris paternis. Sic invideo minoribus. Neminem prodo, nec exprobro cuiquam officiolum meum, videor enim mihi beneficium dando accepisse, si digno dedi, sed ipsi testes erunt quam hæc impudenter objiciuntur ab *Hutteno*. *Nemo*, inquit, *se tibi in eloquentia comparat*. Ego vero æquissimo feram animo, si vel sexcenti se mihi præponant,
E ut sunt certe complures, qui id suo jure possint. Simili fronte facit me versipellem quempiam, omnia simulandi ac dissimulandi mirum artificem. Quam vero hîc totum *Erasmum* ignorat *Huttenus*, cui nihil est difficilius, quam simulare, ac dissimulare: quin potius ingenium est usque ad stultitiæ vitium, simplex & apertum, lingua periculose libera, & adeo non soleo fallere quenquam simulata blanditie, ut si quid offendat, oratio severior sit, quam animus. *Non falles*, inquit, *posthac me vultu tuo*. Quæso quanam in re *Huttenus* falsus est meo vultu? Ille mihi suo vultu imposuit. Nam apud me præ se ferebat miram modestiam,
F continebat linguæ petulantiam. Aut igitur nova quædam accidit illi metamorphosis, aut illa erant egregie fucata. Dispeream si credidissem in universa *Germania* tantum esse vanitatis, impudentiæ, incivilitatis, virulentiæ, quantum hic unus habet Libellus. Nec tamen ea de causa sum futurus ulli *Germano* iniquior, aut minoris facturus sinceros amicos, ob unum inimicum amicum. Nec pudet illum me, in cujus scriptis tanta libertas est, identidem appellare

Gnathonem. Proinde periculum est, ne qui legerit in A Libris meis tot laudes *Hutteno* tributas, cavilletur *Gnathonem* assentari *Thrasoni.* Cogor & hîc judicium in *Hutteno* requirere. Cum enim videri velit Germanicæ gloriæ vindex, cumque Libri mei pleni sint *Germanorum* laudibus, nonne dum me facit assentatorem, vanum, vafrum, levem, pondus detrahit omnibus illis laudibus? Et tamen hîc adeo nihil per assentationem est dictum, ut etiam eas laudes, quas *Hutteno* tribui, tribuerim ex animo. Placebat indoles: placebat vena dictionis. Eximium quiddam mihi pollicebar ex accessione studii, usus, & ætatis. An ideo sum assentator, si ille fefellit, non me modo, verum etiam omnes quibus illum prædicavi? Sed blandior sum dum scribo B Principibus. Verùm interim παῤῥησιαζόμενος, ubi res postulat. Nimirum sic expedit tractari leones, & divinæ Litteræ docent Principibus deberi reverentiam. Ubi vero sic blandior ut prodam veritatem? Utri vero magis profuerunt, ego blandior, an quidam ad rabiem usque maledici? Jam Reginæ & Reges, qui nihil antehac legebant præter fabulosas historias, habent Euangelium in manibus, evolvunt sacras Litteras, gaudent aliquid discere de mysteriis Philosophiæ Christianæ. Narret nobis *Huttenus* quorsum profuerit ipsius maledicentia. Sancte blanditur qui in hoc blanditur ut prosit alteri, non sibi. Si quid ambirem à Principibus, posset esse suspecta mea blanditiés. Nunc nihil ambio, C aut si quid ambio, non ambio mihi, sed publicis studiis. Quanquam non semper assentatur, quisquis laudat Principes: nam bonis debetur laus. Laudare mediocres aut bonæ spei, est adhortari ad profectum virtutis. Laudare malos, est eos citra offensam admonuisse sui officii, quemadmodum satis olim explicuimus in Epistola ad *Joannem Paludanum.* Talis *Gnatho* semper fuit *Erasmus.* Possem & ego Pontifices vocare Antichristos, Episcopos idola, Principes tyrannos, quemadmodum alii faciunt, sed non arbitror esse boni viri, bonos pro debito honore convitiis incessere. Et dementiæ sit, malos exacerbare maledictis, quos irritatos nequeas compescere. Lucubrationes meas vetere Do- D ctorum exemplo dicavi partim amicis privatis, partim Principibus: ab amicis ne gratias quidem agi mihi passus sum unquam: tantum abest ut quicquam extorserim. A Principibus nihil unquam emendicavi, neque quisquam credat quam pauci dederint aliquid hoc nomine. Recenserem de singulis nisi vererer ne quem offendam, & fortassis id fiet alias. Et tamen si quis honesta industria venaretur Principum liberalitatem, posteaquam humana vita multis eget, aliquanto faceret excusatius, quam qui ab amicis sumunt mutuum quod nunquam reddant, qui mercantur pro quo nunquam numerent, qui minis extorquent ab his qui nihil E commiserunt.

Jam vero qua fronte incivilitatis & inhumanitatis crimen impingit, cum ipse in hoc Libello declaret sibi ne micam quidem esse mentis humanæ? Senectuti deferunt & *Scythæ:* officiorum meminerunt etiam feræ: amicitiæ rationem habent latrones ac piratæ. *Huttenus* agnoscit amicitiam eximiam. Agnoscit insignia merita in Rempublicam, atque etiam in ipsum quædam. Et tamen nulla lacessitus injuria, perruptis omnibus gratiarum vinculis, juvenis senem, tot convitiis, tot rixis, tot jurgiis conspuit, colaphis & alapis cædit, contundit os, raptat ac versat, perinde quasi mancipium de lapide emtum tractet, non *Erasmum.* Et sibi F persuadet aliquem fore tam immanem ac ferum in toto Orbe, ubicunque sedes est hominum, qui tantam immanitatem non exsecretur! Et hos, opinor, existimat esse mores *Lacedæmoniorum* ac *Massiliensium,* quos ab *Hutteno* discat juventus *Germanica.* Ego tum sic eram affectus in *Huttenum,* ut mihi persuaderem, si quis exortus fuisset, qui impeteret *Erasmum,* illum suo corpore, si quis alius, depulsurum injuriam. Interim amicè de illo cum amicis loquebar, deferebam officium, deplorabam fortunam adversam, sollicitus etiam ut illi res essent tutæ in posterum. Atque hic humanitatis antistes, velut ex insidiis, tali Libello adoritur amicum, quem semper reverentissime coluit, cujus canitiei deferre debuit, cujus in publica studia, atque etiam in se merita agnoscit. Indixit bellum *Romanensibus,* sed revera bellum gerit cum Musis & Gratiis. In hostes gladium habet incruentum, in amicos stylum habet cruentum. Jam nescio quo nomine donari debeat, quod criminatur me instigatorem omnium tumultuum, mox exardescente incendio dissimulare factum, & adversæ parti blandiri. Opinor futurum, ut *Huttenus* omnium suorum facinorum, quæ *Mavortiis* auspiciis terra marique gerit, me faciat instigatorem. Atqui in Epistola, quam nuper ad me scripsit, sic loquitur: *Nemo instigat* Huttenum, *nec ille sustinet à quoquam instigari.* Quo igitur ore nunc me facit omnium instigatorem, hominem nullius apud ipsum ponderis, cum *Hutteni* θυμὸς ἀγήνωρ à nemine mortalium sustineat instigari? Missas faciamus conviviorum fabulas vino inscriptas, omittamus familiaria colloquia, quibus inter se garriunt amici. Ego, ut dixi, quoties res serium consilium postulabat, semper ad moderatiora vocavi. *Reuchlinum* admonui ne læderet Ordines, & deploravi quod in Apologia sic efferbuisset. Opinor exstare Epistolas in illius schedis, quæ testes erunt me vera loqui. Nec aliud sensi de *Luthero.* De Comite *à Nova Aquila* jam ante recensui. De *Hutteno* nihil effutiam ex arcanis amicitiæ. Tantum hoc referam, quod ille libris editis voluit omnibus esse testatissimum. Cum esset apud me *Lovanii,* expetiit secretum colloquium, nec unquam mihi cum illo fuit ullum, præter hoc unum. Cœpit commemorare de bello indicendo *Romanensibus,* ac primum arbitrabar hominem jocari. Rogo qua fiducia cum Pontifex & per se potentissimus esset, & tot haberet Principes sibi faventes. Cum ad hæc ille quædam respondisset, subjeci negotium esse calidum ac periculosum, & si pium esset, tamen stultum esse tentare, cujus perficiendi spes non esset. Utcunque est, inquam, non cupio de isto negotio plura audire, meum est meis vigiliis prodesse publicis studiis, & consilium dedi, ut quicquid auderent alii, ipse ne se tali negotio admisceret. Talis instigator fui *Hutteno.* Sed multo ante, cum ille emitteret libellos immodice liberos, admonui illum litteris, temperaret calami libertatem, ut Principis sui favore posset uti perpetuo. Et ille per litteras respondit, se pariturum consilio meo. Quod si fecisset, non jam latitaret ac fugitaret, sed magnus inter maximos versaretur, ac talis esset, ut citra invidiam posset amari. Quin ante hoc etiam tempus, cum *Moguntiæ* primo colloquio mecum fabularetur, ostendit *Reuchlini Triumphum,* Carmen sane elegans. Suasi ut premeret, idque duabus de causis, ne quis merito cavillari posset eum juxta Græcorum proverbium, *victoriam adornare ante triumphum,* neve hostes *Capnionis* redderet in illum irritatiores, cum causa adhuc in summo discrimine versaretur. Quod si non impetrarem, meum certe nomen deleret. Post menses complures iterum me convenit *Francfordiæ,* primo statim congressu rogabam, ecquid meminisset consilii mei? Respondit sese probe meminisse, neque quicquam sibi æque decretum esse, ac meo consilio parere in omnibus. Deinde prodiit Carmen una cum triumphali pictura, sane quam magnifica, sed quæ nihil aliud quam *Capnionem* gravaret invidia, & adversarios provocaret, satis sua sponte furentes. Nec dubito quin ea res improbata sit ipsi *Capnioni.* Non jam disputo quid dignum fuerit adversariis, sed quid expedierit causæ *Reuchlinicæ.* Hujusmodi perpetuo fuere mea consilia, quoties res serium consilium postularet. Nullum unquam fœdus mihi fuit cum *Hutteno,* nisi Musarum legibus ictum adversus hostes Linguarum, ac bonarum litterarum. Adversariæ *Lutheri,* quoniam intolerabilem futuram si vicisset videbam,

debam, fateor, non admodum favi, nec adhuc vellem penes istos totam esse victoriam. *Lutheranam* fabulam initio non prorsus improbabam, actionem semper improbavi. Sed fingat *Huttenus* id quod non est: In initio, cum Orbis applauderet *Luthero*, præsertim eruditi *Germaniæ*, me quoque favisse *Luthero*, & apud *Huttenum* velut sincerum amicum effutisse secretos affectus: quid esset inhumanius, quam nulla de causa suscepta inimicitia hæc evulgare, criminari, & jactare apud Orbem? Et si Musis placet, Expostulationem vocat tam atrocem criminationem. At qui expostulat, privatim requirit officium in amico, cupiens sibi satis fieri. Hic me non monitum apud Orbem reum peragit. Ac tantum habet frontis, ut existimet hæc scribi posse incolumi amicitia pristina. Habeat sibi suas amicitias, & inimicitias. Ego cum tali ingenio, quale arguit hæc Epistola, nihil habere volo commercii. Responderam ad capita rerum, quibus se jactabat exacerbatum: nam ea suis litteris ad me descripsit. Sed interim hæc Expostulatio hic per multorum manus vagata perlata erat *Turegium*. Docueram de colloquio detrectato rem secus habere, quam ille suspicaretur. De Epistola *Hochstrati* purgavi, de *Capnionis* insimulatione doceo me ne somniasse quidem unquam. De negotio *Lutheri*, docui me nihil mutasse, nec in illius factione fuisse unquam, & in Euangelico negotio provehendo totum esse. Mihi nihil adhuc esse scriptum adversus illum, & si quid scripturus essem, me citra convitium, argumentis, ac Scripturæ sacræ testimoniis acturum, tanta moderatione, tantaque æquitate, ut nec ipse *Lutherus* offendi posset. Ostendi quam hoc consilium esset inutile, tum Euangelico negotio, tum liberalibus studiis, tum ipsius etiam rebus, ut nunc habent; *Hutteni*. Hæc, aliaque multa, tum ad illum scripsi. Dissuadebant amici docti ne talem Libellum evulgaret, atque ipse etiam *Epphendorpius*, ut affirmat etiam ac fatetur *Huttenus*. His omnibus contemtis, evulgavit Libellum nullis jucundiorem futurum, quam his qui *Luthero* & Linguis & bonis litteris pessime volunt, & quos pessime odit *Huttenus*, si vera prædicat. Quam enim insolenter gestient illi? Quid dicent inter sese: Habet *Erasmus* suum toties laudatum *Huttenum*, fruatur eo. Habet illam toties adamatam ingenii venam, fruatur illa. Exosculetur illam dictionis venerem toties prædicatam.

Nec desunt adeo qui prædicent *Huttenum* ab *Hochstrato*, & *Egmondano*, aut horum sodalibus conductum, hæc in *Erasmum* scripsisse, ac mihi sane fit verisimile. Jocatur alicubi satis apposite, se subodorari prædam, quam Pontifex objecerit. Mihi magis subolet præda, quam objecerunt Monachi ac Theologi. Nec enim hoc inceptum recens est, vetus est vomica, licet nunc demum per occasionem pus eruperit. Ante complures menses scripserunt amici, nescio quid Libelli paratum in me. Exspectabam concertatiunculam aliquam de dogmatibus *Lutheri*, nunc video hunc Libellum fuisse alibi natum, sed hic ex delationibus quorundam velut assutis pannis auctum: nam & stylus inæqualis est. Et ea pars elaboratior est, quam scripsit per otium. Utrum autem est honestius, accipere præmium à Cæsare ac Pontifice, ut disputes adversus *Lutherum*, an à Monachis accipere mercedem, ut convitiis talibus incessas amicum? Dicat igitur nobis *Huttenus* bona fide, quam offam objecerint Monachi ac Theologi, ut in me latraret, & ego fatebor quid acceperim à Cæsare ac Pontifice ut scriberem in *Lutherum*. Fortassis inficiabitur esse verum, quod est verisimillimum, tamen illud constat, neminem unquam fecisse gratius hostibus *Lutheri* ac bonarum litterarum, quam hic fecit *Huttenus*. Ego *Lutherum* degravo invidia, qui *Lovanienses* appellem Reverendos Patres, ipse protector est *Lutheri*, qui hostibus illius hanc agit fabulam longe gratissimam. Nihil enim illis accidit, unde magis sustulerint cristas, quodque illis magis addiderit animos, quam hic *Hutteni* Libellus. Jam mihi

A videre videor, undique gestientes, subsilientes, sibi gratulantes devotos bonarum litterarum, ac Theologiæ sincerioris hostes, *Lovanii Egmondanum* & *Vincentium*, *Lutetiæ* duos præcipue Theologos, alterum *Quernum*, alterum *Betaceum*, *Coloniæ Theodericum Novimagum* cum suo sordido sodalitio. Fortassis & in *Anglia Leum* cum *Standicio*. Omnes hi triumphum adornant *Hutteno*, certatim applaudentes & clamantes: Macte virtute Eques, βάλλ' οὕτως. Confice nobis *Erasmum* illum, qui invectis novis Linguis ac litteris regnum nostrum labefactavit. Eja talibus Libellis redde litteras istas, quas quidam falso vocant bonas, invisas Principibus, invisas juventuti; cum viderint in his esse tantum virulentiæ, nec in aliud valere, nisi ad calumniam bonorum, & seditionem

B concitandam: prode mysteria Poeticorum Orgiorum, inspue, immunge, imminge, incaca in fontem illum Musarum, ne cui posthac ex eo libeat bibere; & si vis illum semel omnibus modis conspurcare, te totum in eo prolue. Quicquid in nos hactenus peccasti, condonamus si perges qua cœpisti. Felicem *Huttenum* cum ab his novis amicis venient gratulatrices Epistolæ, missitabuntur xenia, deferentur ingentia munera! Hæc an vera sint nondum mihi liquet. Certe multo sunt propiora veris, quam quæ ille fingit de me *Romam* eunte, deque occursu Cardinalium. Nam ego tot modis provocatus nihil adhuc scripsi in *Lutherum*, &

C *Huttenus* præter causam tam virulentum Libellum scripsit in amicum, cujus prædicatione factum est, ut multi, qui *Huttenum* non viderunt, & norint eum & diligant. Alioqui quid illum perpulit ad tam virulentam scriptionem? Demonstravi causas, quas allegat esse nullas, id quod per se perspicuum erat cordatis & integris, etiam iis, qui *Hutteno* favebant. Quid igitur sibi voluit hoc Libello? Scripsit animi gratia? Conveniebat in alio argumento videri velle festivum. Libuit exercere stylum? Poterat, etiamsi non strinxisset in amicum benemeritum, & benemereri paratum. Volebat, ut ait quidam, absolutum quoddam eloquentiæ

D specimen, velut κύκνειον ᾆσμα relinquere posteris, quemadmodum *Cicero* reliquit *Philippicas*? Deligenda igitur erat materia, quæ per se foret ampla, & utilitate quoque posteris commendaretur: nam hoc argumento pessime consuluit famæ suæ, si tamen ille famæ rationem ullam habet. Studebat me deterrere, ne scriberem adversus *Lutherum*? Atqui non alia ratione citius poteram provocari. Sed absit, ut ego in tam arduo negotio, quicquam vel suscipiam, vel deponam *Hutteni* causa. Male se habent res *Lutheri*, si ad hos triarios, si ad hanc sacram ancoram devenerunt, ut talibus Libellis oporteat defendi. Jugulare voluit *Erasmum*? Quid autem barbarius, quam sic esse affectum in eum, qui nec suspicabatur aliquid, nec merebatur? Atque hic

E inter *Scythicas* voces insignis immanitatis testes etiam illa jactabatur: Hoc Libello conjiciam *Erasmum* in lectum. Et quoniam casu incidit morbus ex percussu Solis, fortasse nunc triumphat ac plaudit sibi. Verum ne putet me tam nullius esse animi, ut pejus valeam etiamsi quindecim tales Libelli scribantur in me. Hoc scriptum *Hutteni* mihi reconciliabit multos amicos, quos ab ipso fit alienaturus, & quos conciliaturus, brevi sentiet. Magnum vero, si paucis stolidis *Lutheranis* applausoribus gratificatus est. Nam ex hoc ipso genere, parum habet amicos, si qui sunt paulo cordatiores, habiturus propediem pauciores. Et gloriatur hic se

F fuisse circumfusum agminibus *Lutheranorum*. Egregiam vero gratiam communicati hospitii refert huic urbi, in qua qui vivo jam ferme biennio neminem novi, qui se patiatur dici *Lutheranum*, & in qua publico Edicto cautum est, ne quisquam in concione doceat quod adversetur Euangelio, ne *Lutheri* quidem auctoritate fretus. Jam vero nescio an nihil tribuendum sit quorundam suspicioni, qui dictitant *Huttenum* ex Equite factum sedentarium, hujusmodi Libellos ad quæstum scribere, eumque geminum, dum & hi nume-

A numerant qui conducunt operam, & in quos scribit, pecunia redimunt, ne quod scriptum est edatur. Miseret me *Hutteni* quamlibet hostis, si huc illius fortunæ reciderunt. Jam, ut audio, numeravit aliquid & Typographus. Sed desino de *Hutteno*, ne quid *ultra spongiam*. Hoc tantum illum scire volo, & mihi esse stylum, nisi maluissem meam perpetuam tueri consuetudinem, quam illius exemplum imitari. Nunquam adhuc mihi pugna fuit cum quoquam, quem aliquando dilexerim ex animo. Ac ne in hos quidem unquam exercui calami rabiem, à quibus odiosissime impetebar. Quod si placeret hæc petulantia, malim mihi dari qui nunquam fuisset amicus, malim dari cui res essent fe- B cundiores. Non est plausibilis cum amico digladiatio. Et crudele est in calamitosum esse dicacem.

Superest, ut adhorter omnes bonarum litterarum studiosos, ut si detestabile videtur exemplum *Hutteni*, ab hujusmodi intemperiis abstineant, ne bonas litteras reddant invidiosas. Appellantur humanitatis, cavendum ne nostro vitio nominis honesti possessione dejiciantur. Tum demum erunt id, quod dicuntur, hoc est, bonæ litteræ, si nos reddant meliores, si serviant gloriæ *Christi*. Neque enim in hoc revocatæ sunt in Scholas, ut pristinas disciplinas ejiciant, sed ut illæ purius & commodius tradantur. Nunc idem fere tumultus est in Scholis, qui est in Ecclesiis. Nam plerique qui C Linguis ac bonis litteris impense favent, exclusis omnibus studiis, has solas invehunt. Rursus qui pristina studia mordicus retinent, summis viribus hoc agunt ut politiores litteras prorsus obruant & exstinguant. Quin potius in hoc incumbimus, ut suas quique dotes invicem conferentes mutuis officiis adjuvemur, quam ut stultis contentionibus alteri alteris incommodemus? Qui valent in bonis litteris, dent operam, ut eas probis, castis & commodis moribus commendent, & accessione graviorum disciplinarum cohonestent: quibus non contigerunt, addant & hoc decoris studiis suis. Mutua concordia faciet, ne quid cui desit. Dissidio fit, ut nec his bonis, quæ adsunt, fruamur. Quin univer- D sis & maximis & minimis huc conandum est, ut inter Christianos pax & concordia farciatur. Nunc neque Mundi hujus pacem habemus, cum undique furiosis bellis ferveant omnia, neque pacem Dei, cum tanta sit opinionum dissensio, nec ulla usquam sincera amicitia, aut fraterna caritas, sed pessimo fermento vitiata omnia. Si cui placet hoc seculum, fruatur. Mihi videtur infelicissimum. Qui negotio favent Euangelico, faveant simpliciter ac prudenter: ne fidant clancularìis conspirationibus, ne maledicis Libellis, in Pontificem aut Principes, quibus illis magis conciliant favorem, & Euangelio conflant invidiam, sed posita omni pervicacia, positis studiis humanis, qui docti sunt inter sese conferant de tollendo Orbis dissidio, quæ- E que videbantur ad publicam Christiani populi salutem, & Christi gloriam facere, secretis litteris indicent Pontifici ac Cæsari, & in hoc negotio versentur sincere tanquam coram Deo. Hac ratione citius consuluerimus Euangelicæ sinceritati, quam rixis nunquam finiendis. Dum enim sine fine rixamur, an sit aliquod bonum opus hominis, fit ut revera nullum habeamus opus bonum. Dum delitigamus, an sola fides absque operibus conferat salutem, fit ut nec fidei fructum, nec bonorum operum mercedem capiamus. Quædam autem ejus generis sunt, ut si maxime vera essent, non expediat ingerere auribus populi, veluti, liberum ar- F bitrium nihil esse, nisi nomen inane: Quemlibet Christianum esse Sacerdotem, & posse remittere peccata, & posse consecrare corpus Domini, sola fide conferri justitiam, opera nostra nihil ad rem facere. Hæc paradoxa jactata apud vulgus, quid aliud quam gignunt dissidium ac seditionem? Rursum Ecclesiæ proceres ac Principes profanos obsecrarim, ut suos affectus, suaque privata commoda posthabeant saluti publicæ, & gloriæ Christi. Sic est voluntas Jesu Christi, & sic agentibus nobis adfuturus est, fautor ac fortunator eorum quæ gerimus. Cui Spiritus Jesu donum impartiit abstrusioris eruditionis, impartiat candide, cum omni mansuetudine, sustinens ac tolerans eos, qui non statim assequi possunt quod traditur, quemadmodum Dominus *Jesus* diu toleravit infirmitatem suorum donec proficerent. Principes & Episcopi sunt homines, labi & falli possunt. Hos quanto conducibilius est comiter ad veri cognitionem adducere, quam convitiis exasperare? Qui in classe *Lutherana* sibi vindicant spiritualem cognitionem, cogitent & se esse homines obnoxios iisdem malis, quibus obnoxii sunt Pontifices & Principes. Neque corona, neque mitra addit sapientiam Euangelicam, fateor, sed neque vulgare pileum aut cingulum addit. Qui se putant habere donum Spiritus, ne spernant publicam auctoritatem. Rursum Principes quamlibet potentes ac magni, ne aversentur veritatem Christi, à quamlibet humili propositam. Humiles erant & Apostoli. Pharmacum corpori profuturum accipimus ab obscurissimo idiota, aut à muliercula, & animi medicinam respuimus ab humilioribus oblatam? Submoveantur utrinque privatæ cupiditates, & communibus votis imploretur Spiritus ille pacificus, ne mutuis dissidiis Christiana res jam nunc in arctum contracta, penitus concidat, ne ferarum ac piscium ritu mutuis morsibus nos invicem lacerantes jucundum spectaculum præbeamus, & Satanæ, & Christiani nominis hostibus. In omnibus articulis à Priscis prodita fidei consensus est. Cur ob paradoxa, nescio quæ, quorum aliquot ejusmodi sunt ut ad plenum non possint intelligi, quædam ejus generis, ut in utramque partem disputari queant, nonnulla talia, ut non ita multum momenti adferant ad mores emendandos, sic tumultuetur Orbis? Tota vita Christianorum undique differta est bellis insanissimis, tumultibus, latrociniis, jurgiis, odiis, obtrectationibus, fraudibus, dolis, luxu, libidinibus, nihil usquam sanum est, & omissis omnibus digladiamur, an principatus Romani Pontificis sit profectus ab auctore Christo. Utraque pars alteri sese attemperet. Obsequium parabit amicitiam, pervicacia tumultum gignet. Quis autem finis erit, si altera pars nihil habeat nisi tumultus, rixas & convitia, altera nihil nisi censuras, Bullas, articulos, & incendia? Quid magni est homunculum alioqui moriturum in ignem conjicere? Docere ac persuadere magnum est. Ne palinodiæ quidem illæ magnopere movent quenquam. Quis enim non sic interpretatur, maluit pudefieri, quam exuri? Quam vero non plausibile, cum Episcopus, qui debebat docere Philosophiam Euangelicam, in his quæ sunt hujus Mundi plusquam satrapes est: in his quæ sunt fidei, nihil habet nisi articulos, carceres, carnifices & incendium? Non pudeat Episcopos servire caritati Christianæ, quod facere non puduit Apostolos, non pigeat eruditos Episcopis suum honorem reddere. Hoc interim consilium dederim utrique parti, ut neutri addictus, ita utrique bene cupiens. Ego me compono ad eum diem quæ me sistet ante Christi tribunal. Et idcirco ab istis contentiosis, in quibus vix fieri potest ut verseтur aliquis, nisi dum feritur & referit, perdat aliquid ex illa tranquillitate Christiani spiritus, transfero me ad ea quæ motus animi componunt, quæque conscientiam tranquillant. Ex Paraphrasibus magnum hîc fructum capere me sentio. Quo magis mihi dolet, quod in hac rixa, dum lego quæ calumniatur *Huttenus*, dumque diluo quod ille adspergit, totos sex dies perdidi. Bene vale, quisquis es, candide Lector.

F I N I S.

DE-

DESIDERII ERASMI RESPONSIO

ADVERSUS FEBRICITANTIS CUJUSDAM LIBELLUM.

Res salva est, tandem prosiliit in medium *Ludovicus Carvailus*, qui universas Religiones pias & Religiones sacras suo clypeo protegat adversus *Goliath Erasmum:* atque hic est non ex illo Monachorum genere, qui votorum obliti, vivunt in deliciis, qui per Orbem vagantur otiosi, imo non otiosi, sed pessimorum negotiorum artifices: verùm ex illo purissimo *Franciscanorum* sodalitio, qui mortificati quidem carne, vivificati vero spiritu, mundanos affectus omnes semel atque iterum posuerunt, (sic enim ille loquitur) qui pietatis amore spretis opibus, vitam in terris coelestem meditantur, juxta regulam Euangelicam, cui subservit *Francisci* regula. Nec interim mediocriter eruditus, ut qui feliciter, ut prædicat, versatus sit in Logica, Physica, & Metaphysica. Ex hoc igitur universos Ordines, sacrasque Religiones licebit æstimare. Verùm mihi lector magis admonendus est, ne quis ullum Ordinem ad hujus Scriptoris exemplar exigat. Et fieri potest, ut qui hanc agit fabulam, nec *Franciscanus* sit, nec *Ludovicus*, mihi tamen interim, quisquis est, *Pantalabus* erit. Non sum responsurus ad singula, tantum carptim attingam capita quædam, ad quæ cætera possint expendi. Bene habet, quod præfatur, se cum hæc moliretur gravi laborasse febri, per quam non vacavit ullum librum inspicere, ut si quid mentiatur, videatur memoriæ lapsus, si quid deliret, febri imputetur. Atqui in tantum certamen oportebat, ô *Pantalabe*, sobrium ac lectione varia armatum descendere.

Primum illud ceu confessum assumit, me totis viribus hoc moliri, ut sacras Religiones, sic ille loquitur, omnes funditus evertam, cum toties in scriptis meis tester, me quicquid admonendi gratia scribo in Pseudo-Monachos, nolle detorqueri in bonorum Monachorum contumeliam, nec usquam damnantur à me Ordines. Quod si Monachorum omnium hostis est, quisquis audet hiscere adversus ulla Monachorum vitia, nullus est atrocior hostis quam divus *Hieronymus*, qui nec Episcopis, nec Clericis parcit, nec sacris Virginibus. Postremo hic ipse *Ludovicus* hostis erit omnium Ordinum vitæ Christianæ, dum magistratuum, conjugatorum, militum, opificum vitam reprehendit è suggesto. Quod si statum ac professionem Monachorum decreverat tueri, in *Lutherum* stringendus erat styli mucro, qui ex professo damnat Monachorum omnium professiones ac vota, idque facit tam validis argumentorum machinis, ut jactet neminem exortum aut exoriturum, qui possit eas repellere, & applaudunt illi complures, clamantes concidisse Monachorum universam gentem. In me vero qui hoc ago, ut Monachi veram sectantes pietatem, aboleant invidiam, qua nunc laborant apud multos, pristinamque gratiam recuperent, & apud Deum & apud homines, quid erat necesse vibrare telum, & impetere bene volentem, tali hoste relicto? Quoniam igitur falsum est id, cui nititur tota hæc disputatio, quid aliud quam aerem verberat noster *Pantalabus?*

Simili impudentia in frontispicio Libri ponit octo sententias, velut adversantes sacris Religionibus, sed ipsius, non meas: neque enim locum certo indicat, neque mea verba recenset sicut oportuit, neque sententiam bona fide appendit. Tantam autem existimat *Franciscani* nominis auctoritatem, ut quicquid sibi scribere visum sit, Mundus pro oraculo sit accepturus. Sed

A longe fallitur. Hac sane in parte Mundus experrectus est, ac posuit infantiam. Prima est, *Regula Monachorum humana sunt adinventiones.* Ubi hæc loquor? In Epistolis, inquit, nuncupatoriis Paraphrasium, & alibi sæpe. O citatorem! Non vacavit illi consulere libros, sed vacavit calumniam struere. Alicubi sic hortor, *Si* Franciscani Francisci *regulam circumferunt, quanto magis Christianus circumferet regulam Euangelicam?* Et si *Benedictus, Augustinus,* & *Franciscus* homines fuerunt, quid periculi, si quis illorum constitutiones appellet humanas, ac postponat Euangelio? Secunda, *Monachatus non est pietas,* de quo suo tractabitur loco. Tertia, *Imprudentia est sua dimittere & aliena quærere.* Ubi hoc dicit *Erasmus?* In Epist.

B nuncupatoriis Paraph. & in Lingua. Ibi quære, sed aliud invenies. Quarta, *Suant calceos exemplo* Pauli, *qui nocte calceos suebat, & non vexabunt plebem improbis mendicationibus, non sine magna aliorum pauperum jactura.* Ubi hoc? Ibidem, hoc est, nusquam. Quinta, *Dominicani sunt grossi ventres, stiva potius nati quam litteris.* Ubi hoc? in Epistola commendatoria scholiorum *Ludovici Vivis* super *Augustinum de Civitate Dei.* Imo hîc loquor non de *Dominicanis* in genere, sed de quibusdam qui stolide vociferabantur ad populum. Sic enim habet locus: *atque hujus tam impii conatus odor simul atque permanasset ad quosdam* Dominicani *sodalitii fratres,* &c. Atque id perpetuo peccat hic, ut

C quod in duos tres-ve Monachos dictum est, interpretur in universos Ordines dictum. Atqui docuit hunc Scripturæ morem *Ambrosius* cæterique Doctores, eam sæpenumero sic invehi in malos, quasi nemo sit bonus, cum tamen ea reprehensio nihil attineat ad sodalitatem piorum. Ego vero non raro testor, me non de omnibus loqui, excludens bonorum calumniam. Sexta, *Ceremoniæ nullam vitam habent, quibus Rabini nostri, Judaismi imitatores, fidunt.* Ubi hoc? In Paraphrasibus. Ibi quære, nam *Pantalabo* febricitanti non vacat. Quî potuit Paraphrasis taxare Monachos, cum eo tempore nondum exstiterint Monachi? Quod si qui sunt

D hodie Monachi aut Theologi, in quos congruunt ea quæ *Christus* dicit in Scribas ac Pharisæos, Euangelio indignentur, non mihi. *Sunt bonarum litterarum osores.* Ubi? in *Antibarbaris.* Plane sunt & hodie, quanquam non omnes. Nam Antibarbarorum Opus mihi scriptum est ante annos quadraginta quinque. *Melius fieret, si Sacerdotibus daretur facultas ducendi uxores.* Ubi hoc? In *Encomio matrimonii,* hoc est, in themate declamatorio fictoque, nec hoc tamen habetur quod refert *Pantalabus.*

His jactis fundamentis rem aggreditur. *Per* Mosen *data est Lex, sed Dei non* Mosi: *sic* Benedicti, Francisci, Augustini *regula per homines prodita sunt, sed*

E *à Deo profecta.* Quid superest, nisi ut illis tantum tribuamus quantum tribuimus Scripturis divinis? At probantur à Romano Pontifice; nec ego illas improbo, atque utinam servarentur! Probantur autem ut solent humana, non æquantur divinis. Hîc præfatus splendido mendacio, me nihil admittere nisi quod desumtum est è sacris Litteris, probat nobis ex Euangelio & *Paulo,* obediendum esse præpositis & Magistratibus. Sed quis hoc negabat? Verùm ita probata est obedientia, primum votum Monachorum, quasi cæteri Christiani non obedianț Episcopis & Pastoribus suis. In *Enchiridio* scripsi, *Monachatus non est pietas.* Scripsi, verùm non hoc solum, sed adjeci, *vitæ genus est, aliis commodum, aliis nequaquam.* Hîc rursus splendido præ-

fatus mendacio, quòd contemnam Logicen, Physicen & Metaphysicen, ac cæteras artes præ Rhetorica, declarat suo Altori quantum ipse in disciplinis hisce profecerit. *Separat*, inquit, *speciem à genere, cum dit Monachatus non est pietas, quasi dicas, homo non est animal. Deinde definitio non solet fieri per negationem.* Quis non miretur hunc Dialecticum? Ubicunque audit verbum, *est*, putat esse definitionem. Si dicam mulus nec est asinus nec equus, sed animal ex utroque mixtum, num perperam dixero? Item sonus non est duorum corporum collisio, sed is qui ex collisione nascitur strepitus. *Regula*, inquit, Francisci *hæc est, Euangelium Domini nostri* Jesu Christi *observare. Si hoc est pietas, Monachatus est pietas.* Respondeo: si verum dicit, omnes Christiani professi sunt *Francisci* Regulam, & omnes sunt Monachi, quicunque vivunt secundum regulam Euangelicam, & in primis Apostoli. Omitto stolida convitia, quibus subinde vir Mundo mortuus debacchatur in fratrem suum, quem non novit: omitto cavillationem de verbis, quod Monachus dicitur *Solitarius*, & Monastica vita *solitaria*, ut hæc appellatio nihil pertineat ad *Franciscanos* & *Dominicanos:* quod pietas non est ipsa professio, sed animi affectus complectens amorem Dei ac proximi. Si quicquid Monachi faciunt pietas est, pietas erit mentiri, calumniari, debacchari in proximum, quod hic toto libro facit. Nec est quod huc confugiat, qui non posuit affectus Mundi, non est Monachus, cum se profiteatur illos semel atque iterum posuisse. Theologiæ doctores, ut ait, voco asinos. Unum sic appellavi, nec opinor nisi semel. Quid hoc ad Theologorum ordinem? Utinam tales essent pauciores! Viros religiosos appello Pharisæos ac sycophantas. Mentiris, *Pantalabe:* qui tales sunt nunquam habui pro religiosis, qualem ipse te præbes. Magnates ac Reges appello tyrannos. Ubi, bellua? Nulli fuerunt Reges tyranni? Et si quid in genere dicitur in Principum immoderatam potentiam, ad singulorum spectat contumeliam? Cæsarem iniquum voco in Epistola, quam scripsi ad Christianissimum *Franciæ* Regem *Franciscum*. Ut nihil est alienarum rerum quod isti Mundo mortui non pervestigent! Norunt quid noctu *Juno* loquatur cum *Jove*. Hic quæso lector, attende simplicitatem hominis pure secundum Euangelicam, hoc est, *Francisci* Regulam viventis. Verba in Epistola ad Regem, quam citat, sic habent: *Quanquam autem nonnullis pax ista severis, ne dicam iniquis, conditionibus videtur coisse: tamen confido futurum, ut summus ille rerum humanarum moderator, suis arcanis & inscrutabilibus consiliis omnia vertat in lætum exitum.* Ubi hic facio Cæsarem iniquum, *Pantalabe?* Ajo nonnullis, nimirum *Gallis*, videri severas, imo iniquas, quod ipse tamen nolo dicere, cum alii non taceant. Et iniquum voco, non quod sit injustum, sed quod grave & molestum, quemadmodum *Virgilius* dixit, *iniquo pondere rastros*, & æquum dicimus, remittentem aliquid de juris rigore. Sic æquas conditiones dicimus, non justas, sed humanas ac moderatas, alioqui jus belli est, quicquid victor victo præscribit. Denique scribo Regi *Gallorum*, cui quales videantur illæ conditiones, scripto quoque declaravit. Nec tamen suadeo ut eas conditiones rescindat, sed consolor potius, ut fortunam adversam æquo animo ferat, & à concordia non abhorreat. Sed noster *Pantalabus* tantum operæ impendit Logicæ, Physicæ, ac Metaphysicæ, ut Grammaticæ sit oblitus. Sic facio Cæsarem iniquum, hoc est, injustum, ut interpretatur *Pantalabus*. Qui justitiæ tenacissimi sunt, iniquissimas ferunt conditiones, quia non moderantur æquitate juris rigorem. Habes, lector, technam puri merique *Franciscani*.

Hoc gradu jacto, addit noster *Pantalabus: Audeo dicere, prædationes & incendia, quæ superiori anno* Romæ *contigere, & hominum strages, quæ circum circa* Romam *inter* Gallos & Hispanos *facta sunt, propter* Erasmum *& similes Regum adulatores evenisse.* Hæc A audet dicere *Pantalabus*, quid enim non audeat? Ad Christianissimum *Galliarum* Regem non scripsi nisi semel, nec aliud suadeo quam concordiam. Ad *Henricum Angliæ* Regem, Catholicæ fidei defensorem, aliquoties scripsi, sed eandem canens cantilenam. Nec aliud ago in litteris ad inclytum *Poloniæ* Regem *Sigismundum*, & *Ungariæ Bohemiæque* Regem *Ferdinandum*, item ad *Carolum* Cæsarem, quem tam improbe sum hortatus ad concordiam, ut proximis ad me litteris significarit nonnullam animi offensionem; testificans se quidem hactenus summo studio connixum, ut pax coiret, quid autem in posterum facturus esset, malle factis quam oratione declarare, tantum orarem Deum ut quod ag- B grederetur bene fortunaret: sic committo Monarchas! Cujus scripta magis vociferantur in bellum, aut studiosius commendant Principum concordiam quam mea? Quis minus admiscet se publicis negotiis quam ego? Romana calamitas accidit priusquam hic quisquam futurum suspicaretur. Quibus autem modis potuit à me procurari? Sed contemta etiam Principum conscientia, audet hoc dicere *Pantalabus:* sed idem auderet incendere civitatem, auderet homini dare venenum cui male vellet. Jam quoniam hoc tam atrox crimen non minus ab omni vita mea quam à scriptis alienum, sciebat fide cariturum, adjecit in margine hæc verba: *Hic vacat diffidium, quod* Erasmus *suis in litteris, inter Re-* C *gem Christianissimum & Imperatorem apposuit. In Exemplaribus Hispanicis reperies.* Quæ crux digna sit hoc sycophanta? Et hic aut fingit aut jactat se purissimæ classis *Franciscanum* & omnium piarum Religionum protectorem. Pergit, Presbyteros, Episcopos, Cardinales, summos Pontifices, modo profanos milites, modo tyrannos dominos; nunc lupos, nunc asinos, nunc cauponarios facio. Ubi? Quære, lector: nam *Pantalabo* per febrem non vacavit inspicere libros. Et si quid tale per occasionem diceretur in malos Sacerdotes, quid erat piaculi, cum *Christus* appellet illos lupos rapaces, *Paulus* canes? De contemtis Auctoribus non est operæ pretium respondere, cum iste putet eum D contumelia affectum, à quocunque dissentit aliquis, quasi hi ipsi, quos commemorat, auctores inter se non frequentissime dissentiant: & si quid dicitur in unum aut alterum *Hispanum*, existimat universam *Hispaniam* denigratam. Hoc didicit ex sua Logica.

Increscunt crimina. In secundum *Matthæi* Cap. ajo Euangelistas aliquando excidisse memoria. Quid est excidere memoria? Lethargo corripi. Imo lege meam Annotationem, & videbis me non tribuere Apostolis memoriæ lapsum, sed referre *Hieronymi* verba, in quibus declarat, quosdam opinatos verbum pro verbo positum ab Euangelistis: de meo nihil addo, nisi illud: *si forte deprehenderetur hic lapsus, ut humano lapsu po-* E *situm esset nomen pro nomine, cum in hoc non sita sit rei summa, apud me non protinus periclitaturam totius Scripturæ fidem. De aliis non pronuntio. Sed homines*, inquam, *erant, errare potuerunt.* Verum, sed in his unde non pendebat ratio nostræ salutis aut Euangelicæ veritatis. Sed lege nostram Annotationem, & videbis insignem sycophantiam. Pergit συκοφαντεῖν. Ore pene blasphemo tribuo Virgini matri affectus humanos, & quandam ostentationem. Ubi, *Pantalabe?* In primum Caput *Joannis*. Nihil istiusmodi reperies, nec in Paraphrasi, nec in Annotationibus. Sed detur venia febricitanti. Alicubi noto, *Chrysostomum* ita loqui de *Maria*, quasi non fuerit omnino aliena à quibusdam F humanis affectibus: & *Augustinus* tribuit illi diffidentiam, sed levem ac brevem. A me tale nihil comprobatur. Et tamen potest error aliquis aut dubitatio inesse homini sine ullo peccato. Præterea hominis rabiosa convitia, quibus sic furit, ut dicas ipsam febrim loqui. Ut doceat me discruciari, quod non annumerer quatuor Ecclesiæ Doctoribus, profert symbolum annuli mei, in quo est figura Termini: adjeci, *concedo nulli terminus*, & est jambicus dimeter, si invertas trochaicus est totidem pedibus, *Terminus concedo nulli.* At-

Atque in fusili Termino, ora habet, ὅρα τέλος μακροῦ βίου. Item Latine, *Mors ultima linea rerum*, indicans mortem nulli cedere, meque ipsum admoneo instare supremum vitæ diem, quemadmodum *Prudentius*, *Instat terminus & diem vicinum senio, jam Deus applicat.* Id scripto quoque vulgato declaravi. Hic itaque Terminus dicit omnibus, *concedo nulli*, non *Erasmus*. At me ferociter appellat *Pantalabus : Quid ais*, Erasme, *non concedis* Clithoveo, *non* Hilario, *non* Cypriano, *non* Budæo, *non* Nebrissensi, *non* Thomæ, *non* Augustino? Si vis ut meo nomine respondeam, nemini non concedo. Si postulas ut Termini, id est, mortis nomine respondeam, dicam, non concedo Leonibus, non Elephantis, non cedo Monarchis, & summis Pontificibus, non cessi Prophetis & Apostolis, denique nec ipsi *Francisco* cessi, non ipsi *Christo*. Eat nunc & jactet Termini mei superbiam. Hoc lemma cum sit insulsissimum, tamen mirum quam inculcet, quam ventilet, quantas hîc tragœdias moveat, ridicule furens, ut decet febricitantem. Confert meam polygraphiam cum *Thoma*, *Augustino*, *Hieronymo*, & *Hilario*, ut saltem hac parte cedat Terminus, quasi sit mihi cum illis certamen. Mox etiam adimit Latini sermonis puritatem, adimit eloquentiam, aut si quid est, rivulum tantum esse vult, qui multum absit à flumine. Taxat me quod interdum admisceam scriptis meis tria verba Græca, id cum *Budæo* sit peculiare, Græco-Latinas litteras scribenti, illum probat, me taxat, homo sapiens. Demum homo castus ac pure *Franciscanus*, mavult pueros legere *Plauti* fabulas, malis exemplis refertas, & jocis obscœnis, quam mea *Colloquia*, in quibus tam multa sunt quæ conducunt ad veram pietatem. *Erasmus*, inquit, *insanit in Divos Divorumque cultores*, sed apte subjecit, *mentior*. Mentitur enim impudentissime, cum nec joco nec serio quicquam dixerim, nisi in superstitiosum Divorum cultum, & verum indico.

Verùm ab hujusmodi lepidis digressionibus redit ad rem, docturus ex sua Logica, Monachatum esse pietatem. Quoniam ego scripseram, *Monachatus non est pietas*, *Lutherus* ausus est dicere, *Monachatus est impietas*. Ita-ne si dicerem in poculo vini non esse remedium, alius illico diceret inesse venenum? Quis ita posset ratiocinari, nisi diu versatus in Logica? Dixi non est pietas, sed adjicio quæ satis excludunt id quod *Lutherus* dicit, *Monachatus est impietas*. Nam impietas non est vitæ genus quod ulli conveniat. Pius esse potest, qui non sit Monachus, sed impium esse nulli hominum generi licet. Addit me in *Spongia* gloriari, quod *Lutherus* improbatorum dogmatum suorum bonam partem ex meis scriptis decerpserit. Scio hoc esse splendidum mendacium, priusquam librum inspiciam, cum hactenus fortiter reclamem omnibus hoc blaterantibus. Post hæc homo febriculosus, eo quod instituerat relicto, occinit nobis ex Precatione Dominica, *sanctificetur nomen tuum*, quasi ego obscurato Dei nomine, coner meum nomen commendare Mundo. Occinat hoc suis *Franciscanis*, qui Ordinem suum præter modum attollunt, quos hic ait primum gradum tenere Ecclesiæ. Rursus ex intervallo redit ad rem, & Cæsarem facit Monachum, quod militet sub cruce Ordinis divi *Jacobi*, cumque Cæsare plerosque Nobiles *Hispaniæ*. De re sic pronuntiat, *Monachatus est vita Euangelica, quæ* Christus *& præcepit & consuluit observans*. Hæc est definitio ex mera Dialectica deprompta, quam non didicit *Erasmus*. Verùm tradunt & hoc Dialectici, non esse probam definitionem, quæ non convertitur cum definito. Hæc itaque si legitima est, sequitur Apostolos & Apostolorum discipulos fuisse Monachos, & ipsum *Christum* Monachorum primum Abbatem: deinde sequitur Monachos non præstantes quod complectitur hæc definitio, quidvis esse potius quam Monachos, asinos ut ipse vocat. Quod si verum est, Deum immortalem! quanta erit Monachorum paucitas? Ad hæc quoniam ita vult dici Monachum, quem-

A admodum dicimus Presbyterum, Sacerdotem, Episcopum, Abbatem, Cardinalem, Pontificem, omnes amittent honorem tituli, nisi præstiterint quod profitentur. Itidem nec Magistratus erit Magistratus, nec Princeps Princeps, & licebit horum imperata contemnere, nec populus cogetur Monachis census persolvere, si male vixerint. Quod enim Monachis legatum est, non debetur iis qui Monachi non sunt. Denique ne Christianus quidem dicetur, nisi qui præstiterit ea, quæ in baptismo professus est. Ut igitur Christianismus est professio militiæ Christianæ, ita Monachismus est professio vitæ Euangelicæ perfectioris, sed juxta regulam aliquam humanam, ab Ecclesia probatam, ut hodie B quidem appellantur. Alioqui si quis hodie vivat obedienter sub Episcopo ac Parocho suo, vivat in summa continentia, elargitus omnia pauperibus alatur vel mendicato vel opera manuaria, veste simplici, sed laica, num dicetur Monachus? Dicetur juxta hujus Dialectici definitionem. Postremo quoniam nemo novit arcana hominis, de nullo certum licebit scire, Monachus sit, nec ne. Quod si juxta proverbium, *cappa non facit Monachum*, & Monachus non est, qui servit carni, cur eum, qui vestem modo mutavit, appellant apostatam, hoc est, desertorem vitæ monasticæ, etiamsi sanctius vivat quam antea vixerat? & scortatorem, ebriosum, maledicum, sycophantam agnoscunt C pro Monacho, tantum ob vestem aut cingulum aut calceum? Itaque cum apud Deum Monachus non sit, qui secus vivit quam decet Monachum, apud homines vero pro Monachis habeantur, qui gestant præscriptam vestis formam, cur mihi non liceat eo more loqui, quo loquuntur omnes? Rursus si Monachismus est perfecta pietas, quisquis Monachus est perfectam habebit pietatem, quemadmodum quisquis albus est, coloratus est, quoniam albedo color est: & quicunque non vivit pie, Monachus non erit. Proinde census Monachis destinati non persolventur Monachis præter disciplinam viventibus. Hic iterum digressus D per febrem, refert lepidum dictum cujusdam *Franciscani*, cui cognomen à cornibus, *conculcabis leonem & draconem :* leonis vocabulum ad *Lutherum*, draconis ad *Erasmum* referens, quasi non liceat omnes *Ægypti* plagas, & eas quæ referuntur in Apocalypsi, simili modo ad Monachorum sodalitates detorquere. *Sed dicit*, inquit, *Erasmus*, *Monachos in choro asininis vocibus rudere*. Simile quiddam dicit *Moria*, sed non in eos qui modeste spirituales hymnos canunt Deo, verùm in istos qui Psalmos non intellectos absque affectu boant in Templis mira vocis ostentatione, ut præ boatu verba non queant intelligi: illos boatus damno, & tales jam audimus passim apud nostrates. Apud *Hispa-* E *nos* opinor istos Angelicis modulari vocibus. Atque hinc me denuo pronuntiat, atheon, *Diodorum*, *Diagoram* & *Lucianum*, interdum *Epicurum*, videlicet ex auctoritate *Lutheri*, quam hîc patiar illi gravem esse, si vicissim patiatur illi pondus esse in omnibus quæ scribit adversus omnes Monachos. Sed assumit insigne mendacium, quod de omnibus Monachis pronuntiem. Atqui *Moria* sic ingreditur, *cum & bona pars istorum longe absit*, &c. Dic, *Pantalabe* Logice, qui dicit bonam partem, significat omnes? Mox, *Deinde cum Psalmos suos numeratos quidem illos, at non intellectos*, & cætera. Talium boatus taxo, non omnium cantus. Dialectice magistra est investiendi veri. At *Panta-* F *labus* videtur magis mentiendi artem didicisse.

Simpliciter impudens mentitur, quod taxem Ecclesiam, quæ præscripsit certos Psalmos in cultu solenni, quodque cuivis velim esse liberum sive orare libeat, sive non orare. Ubi hoc docuit *Erasmus*? Nusquam. Sed satis est quod *Pantalabus* dixit, cujus est illud, *Audeo dicere*. Hinc digressus depingit nobis studium ac vitam piorum Monachorum, quæ formula utinam quadraret in plurimos! Verùm quorsum hæc recenset? quasi nos usquam damnemus benefacta Monachorum, quin potius huc hortamur omnes. At satis arrogante

ganter adjicit, *Hic est noster Monachatus & vita*. Verùm scribere Libellos famosos, tot mendaciis & calumniis differtos, num & hic Monachatus est, & vita Euangelica? Addit febricitans *Pantalabus*, *In Concilio* Constantiensi *Regulam* Francisci *probavit Ecclesia*, Erasmus *contrarium definit*. Hoc mendacio quid impudentius? An damnat humanam regulam qui illi præfert Euangelicam, hoc est, qui *Christum* præfert *Francisco?* Laudat Cæsaris pietatem, quod mandarit R. D. Archiepiscopo *Hispalensi* negotium inquisitionis. Mandavit, sed quare mandavit? Quoniam tam incompositos tumultus excitarant isti Mundo mortui, primum in aula Cæsarea, mox *Salamancæ Franciscani*, deinde *Dominicani* quidam, ut alioqui res videretur totam *Hispaniam* conturbatura. Tanta erat illorum improbitas, qui summam modestiam profitentur, ut vix à quoquam amentur, à summis tamen Principibus formidentur, quod ad concitandas seditiones sunt artifices eximii. Cum ventum esset ad articulos, ibi demum patuit quam essent Mundo mortui, quam rei Theologicæ periti. Exstat illorum Libellus, exstat mea responsio. Fruantur. Sed huic febricitanti nihil vacavit legere, tantum vacavit stomachum digerere. R. D. *Alfonsus Fonseca* Archiepiscopus *Toletanus* dixit, si modo vera narrat *Pantalabus*, *Si* Erasmus *est hæreticus*, *comburatur*. *O vocem*, inquit, *vere Catholicam*, *ac* Hispaniarum *Primate dignam!* Non hîc jacto illius ad me litteras. Quid aliud responderet vir pius ac prudens tam rabiose tumultuantibus, nec aliud vociferantibus quam hæreticus, hæreticus, hæreticus: idque privatim pariter ac publice, usque ad lenonum & scortorum colloquia? Non in me pronuntiabat, sed improbos canum latratus abigebat.

Ut rursus multa plusquam scurrilia *Pantalabi* convitia transiliam, quod testimonio *Lutheri* sum atheos, quod nihil non damnem in Religiosis, cum de vitiis duntaxat admoneam, quæ faciunt irreligiosos, quod confingam fabulas, quibus eos infamem, cum & illa supprimam, quæ populus narrat in foris & conviviis, profert nobis lepidam fabulam, plane *Franciscano* dignam. *In Sicilia*, inquit, *cum illic regnaret* Gallus, *quidam Jurisperitus finxit insaniam*, *ac sumta arundine veluti per dementiam inflavit in aures* Gallorum, *ad natalem* Joannis *internecione delendos* Siculos, *in* Siculorum, *delendos* Gallos. *Hac arte factum*, *ut ne unus quidem* Gallus *evaderet incolumis*. *Sic* Erasmus *sumta Morionis persona*, *perdit universam Ecclesiam lusibus ac facetiis suis*. Quanto rectius hoc accommodabitur in tales *Franciscanos*, qualis est *Pantalabus?* Nam cultui nihil deest præter auriculas: nulla est domus in quam non penetrant, nullum est Monasterium, nulla est aula Principum. Quid instillent, res ipsa loquitur, neque vulgus ignorat, ut hîc commemorare nihil necesse sit. Tantum illud respondebo, meos jocos plus habere pietatis, quam quasdam *Scoti* subtilissimas speculationes. Neque vero mihi non subolet quis sit artifex hujusmodi Libellorum, homo Judaicus, & simpliciter furiosus, ut nec in scripto quicquam cohæreat. Hoc modo ludit infulatus histrio, qui pro suis meritis tractabitur, si se prodiderit ingenue. Nam is est præcipuus auctor omnium horum tumultuum. Mei joci neminem lædunt, nisi quod liberant pueritiam superstitione, ad veram hortantes pietatem, quod quibusdam Pseudomonachis non expedit, & hinc illæ lachrymæ: non satis est illis esse bene Christianos, nisi sint *Franciscani*. Sed *Moria* Monachorum mendicationes vocat improbas, & depingit nobis modestiam quorundam mendicato viventium. Ne illos modestos læderem, dixi improbas, nimirum eos taxans qui nusquam non adsunt cum pyxide, in navibus, in diversoriis, in conciliabulis, in conviviis, scurrili impudentia extorquentes, non abituri nisi detur aliquid, potantes interim, & ineptis dicteriis morionem agentes. In hos, qui non pietatis amore, sed ventris causa cucullam induerunt, quique scurriliter mendicant, ludit *Moria*, quos arbitror optimis quibusque Monachis displicere. Nam cæteros adeo non odi, ut illis frequenter aliquid ex mea tenuitate impartiam. Quod si nulli sunt in *Hispania* mali Monachi, gratulandum est illi, apud nos, proh dolor! immensa turba est. Jam recenset nobis eruditorum Monachorum catalogum, inter quos homo prudens commemorat *Pellicanum*, qui jam pridem uxore ducta *Zwinglii* collega est: & hæc facit quasi totum Ordinem improbemus, aut quasi probandi sint omnes ob aliquot probabiles, postremo quasi tales non fuerint futuri, nisi fuissent Monachi. Quod si gloriantur de paucis doctis ac bonis, cur non erubescunt de tanta turba malorum & imperitorum? breviter talium qualis est hic *Pantalabus*. Verùm hic subinde nobis recinit inter Apostolos fuisse *Judam*, iniquum esse ob unum atque alterum degenerem Monachum insectari Ordines: cum sint tot Monasteriorum millia, in quibus adeo nulla viget Religionis disciplina, ut ibi ne liceat quidem esse piis, cum in his ipsis, quæ videntur emendatiora, tam pauci sint spirituales, tamen putat se mire facetum, cum contemnit unum atque alterum Monachum degenerem. Utinam quod dicit verum esset! Mundus facile conquiesceret ab hoc tumultu. Ridendus erat si pro unum atque alterum dixisset decem aut duodecim millia. Sunt multi qui jejunant, qui noctu surgunt, qui cantant, qui vestem præscriptam gerunt, sed inter hos quoque quam pauci sunt qui puri sunt ab odio, livore, tumore animi, ira, vindicandi libidine, fiducia sui, cæterisque vitiis spiritualibus, quibus obnoxios *Pantalabus* negat esse Monachos?

De ceremoniis cum fateatur ipse esse verum quod dico, videlicet nullas ceremonias, hoc est, nulla signa ritusve exteriores conferre salutem, nisi adsit quod spiritus est, tamen perinde blaterat, quasi ex diametro dissideamus. Demum disputat de bonis litteris, quas vulgo docti appellant litteras humanitatis, ipse vult hoc nomen patere latius, ac pronuntiat me nescire Logicen, Physicen, Metaphysicen & Ethicam, cum has disciplinas puer undecim natus annos discere cœperim, meæque Lucubrationes testentur in hoc Auctorum genere non indiligenter versatum. Verùm ubi habet hoc Euangelica *Francisci* Regula, ut *Minoritæ* discant ex *Aristotele* & *Averroe* Logicam, Physicam ac Metaphysicam, quam *Scotus* reddidit involutissimam? Aut quid est in hoc Libello quod sapiat ullam liberalem eruditionem? Illud ridiculum, quod cum doceat Rhetoricen absque Dialectica nulli contingere, quod natura sibi cohæreant, Rhetoricam sibi tribuit, Dialecticam adimit. Sit venia febri. Ait Rhetores utramque partem pari probabilitate tractare, Dialecticos nequaquam. Imo hoc in nullos magis convenit quam in Dialecticos. Quid enim aliud agunt, *Thomas*, *Durandus*, & *Scotus*, cum de rebus etiam receptissimis disputant in utramque partem? *Scotus* interdum nervosior in partem improbatam? Addit mendacium, quod Rhetoricen præferam, Dialecticam dejiciam. Sophisticam rixosam improbo, Dialecticam nequaquam. Nec usquam præfero bonas litteras gravioribus disciplinis, sed alteras alteris volo accedere, quod idem suadet *Pantalabus*: & tamen in me detonat.

Hactenus pulchre defendit obedientiam & paupertatem Monachorum, superest continentia, quasi ego damnem continentiam Monachorum, ac non potius impurum cœlibatum, hoc est, incontinentiam. Atque ut id faciam, insanire me dicit in *Hieronymum*. Ubi insanio, *Pantalabe?* Hæc dico, quod pugnans adversus *Jovinianum*, interdum videtur iniquior matrimonio. Non hæc sunt apud *Hieronymum* de matrimonio, *Quale bonum est hoc*, *quod comparatione deterioris bonum est?* Non illud, *Si non tangere mulierem*, *id est*, *ducere uxorem*, *bonum est*, *igitur tangere malum est?* aliæque consimiles sententiæ. An hoc est insanire in *Hieronymum?* Magis igitur insanierunt Episcopi, qui *Hieronymum* ad palinodiam invitarunt. Si in meis scriptis

A ptis reperirentur de matrimonio dicta, quæ leguntur apud *Hieronymum*, Theologi clamarent, me blasphemum in Ecclesiæ Sacramentum. Ait, quod in amatores castitatis fingo mille mendacia. Scurra quisquis es, ubi vel unicum convitiolum dico in amatores castitatis? *Hoc*, inquit, *indicat scortum* Erasmi. Hoc illi simillimum est, quod ante dixit, me dissidium inter Cæsarem & Gallum procurasse, & Romanæ cladis auctorem fuisse. Nec tamen satis intelligo quid dicat. Fortasse physice loquitur, homo detritus in Physica. Porro Physici *scortum* appellant, sacculum sub vesica pensilem, qui testes continet, & haud scio an homo *Franciscanæ* simplicitatis subindicet in me jam frigere B Venerem. At ego non alio nomine magis amo senectutem, quam quod eam molestiam mihi vel ademit, vel certe mitigavit. Sed quid mea refert, quid talis homo vel dicat, vel indicet, qui non veretur mihi totum hoc Cæsaris & Regis Galliæ dissidium, tum tot Romæ circaque Romam peractas strages imputare? Verùm age quid indicavit scortum *Erasmi?* me in Exomologesi mentitam posuisse fabulam de quodam Pastore sacrarum virginum, qui confessus est se cum ducentis habuisse stupri consuetudinem? Sed in quem usum hoc narro? Ut persuadeam incontinentiam? Imo narro ut scelus abominandum ac singulare. Quibus autem argumentis *Pantalabus* colligit esse vanum quod scripsi? Audi Dialecticum. *Si vestrates*, inquit, *mulieres usque adeo fa-* C *ciles sunt*, *qui fieri potuit*, *ut Pastor ille tot virgines invenerit?* Quasi ulla sit tam impudica mulier, quæ non fuerit aliquando virgo. *Quis credat*, inquit, *hoc de viro sene*, *Religioso*, *qui quotidie ad Christi mensam accedebat*. Senem non scripsi, Religiosus esse quî potuit talium flagitiorum patrator? quanquam ne Monachum fuisse dixi. Quoties ad Christi mensam accesserit, nescio. Sed fuerit senex, cum hoc diu celatum confiteretur. Quid mirum, si unus per omnem vitam multis locis versatus tot virgines corrupit? Et hic sic nugatur quasi scripserim ab uno paucis noctibus constupratas ducentas virgines. Utinam autem pauciores essent, qui D impura conscientia ad Christi mensam accederent! Et hic erat *Franciscani* pudoris, hunc hominem vocare *Priapum*. Verùm hoc factum narravit nobis *Antverpiæ* Theologiæ Professor *Dominicanus*, nomine si satis memini *Joannes*, (luscus erat, fortassis adhuc superest) ante annos ferme viginti sex, in ædibus *Nicolai Middelburgensis* Medici: nominavit Theologum *Lovaniensem* unde acceperat, qui deplorasset, quod talia confessum inabsolutum dimisisset, jussissetque redire, cum ille nunquam rediisset. Metuebat enim ne desperatione ductus sibi mortem conscivisset. Ita commentus est *Erasmus* hanc fabulam. Quod si hæc remorantur à confessione, Mundus plenus est historiarum de prodi- E tis arcanis, de nefandis flagitiis sub umbra confessionis admissis, quæ tamen à me non evulgantur. An in Libello de confitendo non erat ullius flagitii facienda mentio? Proinde nec Medico licebit de morbis fœdioribus loqui. Quanto fœdiora narrant alii, qui Libellos ejusdem argumenti scripserunt, quæ meus pudor reticuit. Atque interim sic agit, quasi ego ducta uxore, cæteros Sacerdotes invitem ad matrimonium. Proferat ex tam multis unum, cui fuerim auctor ducendi uxorem. Rogat me, num æquum putem ut Sacerdotes post nocturnos amplexus accedant ad sacratissimum Christi corpus? Non opinor, sed nec crudos, nec ebrios, nec ira & odio infectos decet acce- F dere. At vicissim rogabo *Pantalabum*, num æquum putet Sacerdotes ac Monachos à putidi scorti complexibus ad Christi mensam accedere, ne quid dicam immundius? Loquor enim de his qui continere non possunt. His si non est uxor, quid faciant, aliis divinandum relinquo. Et quid necesse est ut maritus singulis noctibus cum uxore misceat complexus? Si Sacerdotibus permitteret Ecclesia uxores, jam castis illarum amplexibus non inquinarentur, quando ceremoniæ Legis sublatæ sunt, & sunt Sacerdotes qui raro sacrificant. Sed hic non putat hominem inquinari nisi coitu, cum multo accedat inquinatior, qui spiritualibus vitiis plenus accedit. Quam vero purus ad Christi mensam accedit *Pantalabus* noster, tot mendaciis, tot sycophantiis, tam scurrili dicacitate, tanta arrogantia pollutus, an à mulierum contactu purus, nescio. Certe linguam habet impuram.

Nunc rursus audi Dialecticam collectionem. *Erasmus in Nicenum Concilium debacchatur*. Quî sic? *Quia dicit fore*, *ut multa mala vitentur*, *si liceat Sacerdotibus ducere uxores*. Quid tum postea? *Eadem*, inquit, *ratione non fuisset fides Trinitatis prædicanda* Saracenis *&* Ario, *quod ex hac prædicatione facti sint magis impii*. Sed ô bone *Pantalabe*, nemo est *Arianus*, nisi idem sit impius ac blasphemus: conjugatus esse potest, qui sit & pius & religiosus. Rogat si Monachi uxoribus copularentur, qui essent amatores munditiei? Hoc perinde sonat, ac si soli Monachi amarent munditiem, aut quasi quicunque caste vivunt, Monachi sint. Ejusdem stultitiæ sunt quæ sequuntur: *Qui essent virginitatis Christi imitatores? Qui denique essent luxuriæ vituperatores?* nisi fateamur Virginem matrem cum toto virginum choro fuisse Monacham, hæc stultissime dicta sunt. Et interim imaginantur omnes Sacerdotes ac Monachos esse virgines & à libidine puros, cum nusquam plus immunditiæ quam inter cœlibes reperiatur. Quo ore divus *Hieronymus* instituit virgines, qui ipse non fuit virgo? Qua fronte divus *Augustinus* docet alios continentiam, qui duas habuit concubinas? Qua fiducia *Petrus* hortatur ad puritatem, qui uxorem habuit? Qua auctoritate *Paulus* prædicat virginitatem, cui fuisse uxorem probabile est? Pergit. *Si Monachi*, inquit, *essent calcearii*, *qui essent divinæ Legis meditatores? Qui essent veritatis indagatores: qui hæresum profligatores: qui essent adversus falsa dogmata prædicatores?* Hominem stolide gloriosum! Tot sunt in Orbe Episcopi, tot Theologorum millia, qui hæc melius præstent quam ulli Monachi, & putant neminem futurum si Monachi non essent. An tibi *Joannes* Episcopus *Roffensis* videtur Monachus, aut omnes *Sorbonæ* Fratres? An Rex *Angliæ* videtur Monachus? Hi pugnant adversus impia dogmata. Sed gloriosius est quod addit: *Nobis datus est Spiritus ille qui corda simplicium erudit*. Imo tui similibus datus est spiritus Satanæ, qui vigorem Euangelii restituere conantibus obstrepat, & Pharisaismum pro Christianismo nobis revocet. Addit Spiritus in hujus ore mendax, quod malos non discerno à bonis, sed æque feriam utrosque, quodque ob unum aut alterum degenerem damnem omnes, cum toties clamem me non lædere bonos, sed admonere malos, nec propter tot malorum millia censeam lædendos bonos. Vide quid mentis aut frontis habeat hic *Franciscanus*. Simile mendacium est, quod solus obstrepo Monachis, cum jam olim Mundus clamet in eos, nec videatur conquieturus, nisi aut excusserit illos, aut ipsi sese ad modestiam, veræque pietatis studium receperint. In paucitatem bonorum dixi, *simul inutiles facti sunt*. Quid censebimus de cæteris, cum hic omnium propugnator talem se præbeat? Narrat nobis quantum bonorum faciant *Minoritæ* in nova *Hispania* cæterisque nuper repertis Regionibus, quasi nos carpamus vel illorum vel cujusquam benefacta, aut quasi nemo potuerit idem facere quod faciunt *Minoritæ*. Baptizare pueros nil magni est, instituere in Philosophia Christiana magnum est, si id fiat sinceriter: nam ut olim Pseudapostoli prædicarunt Euangelium, non sincere, sed quæstus ac regni amore, ita fortassis isti tale quiddam aucupantur sub obtentu pietatis. Quis nunc ausit contemnere *Franciscanos*, postea quam puer *Jesus* & Virgo *Maria* simul adjuvant illorum prædicationem? Sed puer *Jesus* subduxit se, cum vellent ipsum adorare: ô novam modestiam, etiam nunc *Jesus* refugit adorari, cum mortalis adhuc, nullum prohibuerit adorantem? Sed *Minoritæ* maluerunt exuri, quam abjurare *Christum*. Quasi non idem fe-

fecerint *Gebennis* milites, aliique innumeri. Si quid pie faciunt, ut boni Christiani faciunt, non ut *Minorita*. Modestius autem erat sic ista commemorare, non quasi fierent à *Minoritis*, sed à *Christo* famulorum ipsius ministerio. Sic solet gloriari *Paulus*. Nunc in tantis encomiis nulla *Christi* mentio, sed tota laus tribuitur *Minoritis*. Stomachatur in *Hispanum* quendam, qui vulgarit Epistolam ἀνώνυμον in mei favorem. Tales apud me pessimam ineunt gratiam. Sed cur illius factum *Pantalabus* noster imitari voluit, quod detestatur? Sceleratius est enim fictum nomen apponere, quam nullum. Quod si verus est titulus, quid insanius quam tam indocto, tam mendaci, tam stulto, tam maledico Libello totum dedecorare Ordinem? Mihi ut quisque ad *Francisci* pietatem proxime accedit, ita fuit, est & erit semper carissimus. Verùm si essem, quod iste mentitur, capitalis hostis, quem alium subornare possem ad totius Ordinis dedecus quam hunc *Pantalabum*?

Tandem invitat me ad palinodiam, profusurus sacrum illum suum pro me sanguinem, si recantem illa, quæ obscurant *Christi* gloriam. Miser, mea scripta obscurant *Christi* gloriam? Et tui similes illustrant nomen *Christi*? Quid recantabo? Ineptos illos, mendaces, ac sycophantas articulos, quos tui sodales protulerunt in *Hispania*, aut hos quos in hoc Libello recenses? Quis unquam recantavit ea quæ nec scripsit, nec sensit? Non est vobis satis, (non loquor de piis, sed de impostoribus tui similibus) quod hactenus illusistis hominum simplicitati, nisi nunc Mundum experrectum, mendaciis ac tyrannide opprimatis? Non respondi

A Libello, nec enim dignus est ulla responsione, tantum indicavi doctrinam, modestiam, prudentiam & sanctimoniam hujus vere Evangelici *Franciscani*: & hoc opusculum, omnium sacrarum Religionum defensorium, Frater *Johannes Zafranus* præfatiuncula commendat R. P. Fratri *Francisco Angelorum*, titulo S. crucis Card. *Hierosolymitano*. Ipse *Lodovicus* dedicat illustrissimo Principi *Laurentio Suari*, &c. altori studiorum suorum, in quibus quantum profecerit hoc scripto declarat. Nec hoc contentus, commendat suas nænias lectori, videlicet tale opus merebatur triplici præfatione commendari. Post rem feliciter gestam, ipse sibi canit Encomium, ludicra ineptia ἠχοῦς, cui B accinit triumphale carmen lepidis versiculis, Frater *Zafranus* ad Fratrem *Laxiangum*, vicissim Frater *Laxiangus* ad Fratrem *Zafranum*. Quid superest, nisi ut quotquot usquam gentium sunt sacræ Religiones dent plausum triumphatori *Pantalabo*? Sed extra jocum, illud magis orandi sunt omnes, qui ex animo diligunt veram Religionem, ne *Franciscanorum* Ordinem, aut ullum omnino *Franciscanum*, ex hujus Scriptoris æstiment ingenio. Scripsit in febri, Medico dignus est potiusquam objurgatore. Si Cæsar satis nosset hunc impostorem, ageret illum in crucem, vel decem *Franciscanis* cucullis onustum: & si proceres Ordinis intelligerent, quantum dedecus conciliet nomini *Fran-* C *ciscano*, cæsum virgis dederent illum perpetuo carceri. Verùm ego suspicor fictis nominibus rem geri, nec *Franciscanum* esse, imo ne Christianum quidem, sed *Judæum*. Nam hujus colluviei magna turba se miscet huic Ecclesiæ tempestati.

FINIS.

DESIDERII ERASMI
VTILIS ADMONITIO
ADVERSUS MENDACIUM ET OBTRECTATIONEM.

QUOD scripsit *Maro*, Famam esse

—— monstrum quo non aliud velocius ullum,

Tam ficti pravique tenax quam nuntia veri,

non arbitror ullo seculo fuisse verius quam hoc omnium loquacissimo, quo gloriantur quidam renatum Evangelium. Qui tandem obsecro sunt isti male feriati linguaces, qui tam repente per universam prope *Germaniam* sparsere, *Erasmum* ab *Henrico Epphendorpio* atrocibus acceptum modis, fœdisque conditionibus cum illo redisse in gratiam? Quod etiamsi qua ex parte verum esset, quid est hic quod gestiant, quod exsultent, quod triumphent, qui se titulo Evangelii venditant, qui nusquam non præfantur pacem & gratiam? Fingant à me læsum *Epphendorpium*, fingant me læsum ab illo, fingant utrumque ab altero læsum, denique fingant nihil intercessisse offensarum, sed humanis suspicionibus ac sycophantarum delationibus direptam concordiam, utrum hic insultare mihi par est, an potius utrique de sarta concordia gratulari? Ubi est hic ille spiritus Evangelicus, qui semper istis natat in labris? ubi pax, quæ pingitur in Epistolis? ubi Christiana caritas, quæ nullius gaudet malo, sed omnium bono gratulatur? Applaudunt *Epphendorpii* victoriæ: Quamobrem? Erat nonnihil causæ, cur *Huttenica* temeritati plausum darent, nec immerito, si successum habuisset audacia. Profitebatur enim se veritatis Evangelicæ propugnatorem, cum nemo magis officerit istorum Evangelio. Cæterum cum *Epphendorpio* quid tandem istis est rei? An sibi persuadent hunc in *Hutteni* locum successisse, quoniam ut

D vivo perquam familiariter est usus, ita defuncti famam strenue tuetur? Hunc animum ut in illo nunquam deprehendi, ita non arbitror ipsum profiteri. Sed donemus ita esse, quid hoc ad causam Evangelicam? ni forte voluptati est, quocunque modo negotium exhiberi *Erasmo*. At nullo tuo bono delectari malis alienis, diabolicæ cujusdam malitiæ est, tantum abest ut sit Evangelici spiritus. Nunc aperiam quam frustra sese met ista voluptate titillarint. Equidem decreveram hasce nænias silentio concoquere, præsertim cum alioqui abunde sat esset negotii, tamen quoniam nullum video mentiendi finem, rei summam ut habet exponam, idque bona fide, neque enim arbitror id mea E magis referre quam *Epphendorpii*. Ante annos ferme tres *Epphendorpius* venit *Basileam*, ad cujus ingressum nescio quomodo repente totam urbem pervasit rumor, eum velle jure agere cum *Erasmo*, minarique dira. Ego sciens illi nullum esse jus agendi mecum, censebam minas hominis esse negligendas. Sed amici concorditer auctores erant, ut privatim quicquid esset litis inter nos transigeretur, etiam hanc afferentes causam, quod qui in Senatu primas agerent *Oecolampadianis* dogmatibus essent vehementer addicti, quibus cum ego palam adversarer, verebantur, ne in causa quamvis bona non satis æquos haberem judices. Nec id quidem ipse magnopere metuebam, sed animo reputabam quam parum essem ad eam instructus militiam, F hospes, senex, valetudinarius, linguæ ignarus, fori rudis: nam ad hoc usque ætatis nec cujusquam nomen detuli, nec à quoquam postulatus sum. Denique tum temporis tot laboribus obrutus ut me tantum non enecarint. Me vero miserebat etiam amicorum, quorum pa-

A patrocinio fuisset utendum. His ultro citroque cursitandum erat. At mihi semper studio fuit, ut amicis ex me quam minimum esset molestiæ. Horum igitur consilio cœptum est agi de componendo dissidio. *Epphendorpius* venit in cubiculum meum, præsente *Beato Rhenano* ac *Lodovico Bero*. Depromsit Epistolam, totius indignationis fontem, quam existimabat à me scriptam Illustrissimo *Saxoniæ* Duci *Georgio*. Ejus Epistolæ, quantum memini, hæc erat summa, ut Dux juvenem à luxu otioque in patriam revocaret, ac muneris aliquid committeret, quo præclaras naturæ suæ dotes posset exercere. Inspersa tamen erant quædam, quibus ille graviter offendi videbatur, præsertim quod diceretur se jactasse pro Nobili cum esset plebejus, quodque se B perditissimo quorundam Euangelicorum sodalitio ducem præberet ac propugnatorem. Ubi recitasset Epistolam, respondi me illam pro mea non agnoscere, nec opus esse ut ad aliena responderem. Scriptum erat ignotæ manus, nulla erat meæ manus subscriptio, nullum annuli symbolum, quo litteras obsignare soleo, postremo nec diem habebat, nec annum. Quod memineram me scripsisse Duci, agnoscebam: omnia quæ illic inerant, quoniam non memineram, non debui agnoscere, nisi ille prolata manu mea & symbolo fidem faceret, quanquam & manus effingitur interdum, & symbolum alicunde sublatum affigitur. Cum altercatio C videretur ad jurgium tendere, qui aderant hortabantur ut omissis expostulationibus reciprocis, ageretur de abolendis offensis. Professus sum me ad id longe propensiorem esse quam ad litigandum. Hic cœptum est agitari de conditionibus, *Epphendorpius* respondit se tum quidem esse commotiorem, sed postridie *Beato Rhenano* scripto traditurum. Is mihi reddidit *Epphendorpii* postulationem ipsius manu descriptam, cujus exemplar ad verbum hic subjiciam.

POSTULATIO HENRICI EPPHENDORPII.

1. TRADUXIT *me non modo apud Principem, cui licet vita & necis jus in me esse videatur, sed etiam* D *apud plures privatos, illius causa fama periclitamur, quam necessum est resarciat, quod per Epistolam unam atque alteram vix fieri poterit, sed opus erit inscriptione cujusdam Libelli, ubi pro sua prudentia rem illam temperet, ut sit prater suam infamiam, nec lectori relinquat quid de me suspicionis: inscriptiones alioqui hujusmodi non tantopere ambio.*

2. *Principi scribat aut in aulam, ubi Epistolam suam sparsam scio, atque veteri de me exspectationi de integro restituat, litteris tamen prius à me lectis, ne per obliqua & ambigua sua magis deprimat quam servet.*

3. *Quod vere innocentem me sic conatus est perdere, & historiam de me contexuit, ut* Friburgi *concitato tumultu* E *coactum sum discedere, cum diversum & urbs sciat, & testes vita probe illic acta esse possunt universi cives. Pro læsa innocentia ibidem centum elargiatur ducatos, itidem in hac urbe faciat, ducentos vero in* Argentoratos, *quos ipse feram, & pro meo arbitrio egenis dispensaturus sum. Hac omnia pro impetita & simplicitate & innocentia. Damna læsa fama etsi majora sunt, quam qua æstimari possunt, tam ob vetera in me merita, tam pietate ductus, condono lubens, si priora recipit. Quod si recusat* Erasmus, *vita sciat me potius periclitaturum, quam fama.*

Ad hæc mea manu rescripsi, cujus exemplum nullo mutato verbo subjiciam.

RESPONSIO ERASMI ROTERODAMI.

F

1. EPISTOLAM, quam prælegit, non agnosco, nec arbitror me scripsisse talia, nec exemplar in meis schedis reperio. Et Epistola Ducis, si proferat, testabitur me talia non scripsisse. Tantum admonui Ducem, ut illum ad honestam functionem ab otio revocaret, aut certe mihi quietem ab illo impetraret. De inscriptione Libelli, si videro animum illius factum amicum, non gravabor, majora facturus amicitiæ nomine.

Quam sit illi Princeps iratus, nescio, aut quas irarum causas habeat, mihi non constat. Habebat *Epphendorpius Emserum* hostem capitalem apud Principem. Si ex mea querela Princeps factus est alienior, non gravabor hoc meis litteris civiliter scriptis mitigare, quatenus licet cum tantis Principibus agere. 2.

De eleemosynis ipse curabo cum mihi Deus in mentem miserit. Nec mea refert quomodo hic aut *Friburgi* vixerit. Quo sanctius vixit, hoc magis gaudeo. De aureis, quos postulat sibi dari, præstat sileri, ne videatur ob hanc causam intendisse litem. Agat amice, & desinat populum in me concitare, non patiar me vinci civilitate. Uberius illi prodesse possum officiis, quam si dem ducentos aureos. 3.

Responsionem meam ad duos primos Articulos approbavit, de tertio nonnihil disceptatum est, tandem consensimus in Arbitros, Doctorem *Bonifacium Amerbachium*, & *Beatum Rhenanum*, quibus vix in ea urbe reperiri posse vel doctiores vel integriores, nec ipse inficiatur *Epphendorpius*. Adhibiti sunt testes ejusdem integritatis D. *Lodovicus Berus*, & *Henricus Glareanus*. Conventum est in cubiculum meum. *Amerbachius*, antequam pronuntiaret, rogavit, vellemus-ne stare Arbitrorum judicio? Respondimus ambo velle. Recitata est de scripto sententia, cujus exemplum ad verbum subjicio.

SENTENTIA ARBITRORUM.

QUONIAM *ex consensu utriusque nobis jus fecistis dissidii inter vos amice componendi, visum est nobis ut D.* Erasmus *ad evitandam molestiam & alendam Christianam concordiam, præstet duos Articulos sicut scripto recepit. Pro tertio eodem animo non gravabitur in subsidium pauperum dare florenos circiter* XX. *nostro arbitrio dispensandos. Et hac facienda censemus citra notam alterutrius, tantum ut utrinque offensis, querelis ac suspicionibus abolitis, de integro certamen inter vos sit benevolentiæ cum oblivione præteritorum omnium, perinde quasi nihil esset aut dictum aut factum. D.* Henricus Epphendorpius *premat si quid scripsit, & utrique liberum relinquimus an vicissim aliquo benevolentiæ symbolo, an potius mutuo animo contenti esse velint. Actum* Basileæ, *postridie Purificationis, Anno Domini* 1528.

B. RHENANUS & B. AMERBACHIUS.

POST hæc denuo rogati sumus an placeret sententia: Responsum est ab utroque, placere. Et quo firmius esset quod erat actum, schedæ arbitrariæ subscripsimus ambo, & ab Arbitris utrique cepimus exemplum arbitrii. Post hæc fracto pane bibimus ex eodem poculo, datisque invicem dextris discessum est. Postridie omnes excepi cœna, ne quod deesset argumentum sartæ gratiæ. Ad hunc modum res acta est. Verùm haud scio per quos factum sit, tamen constat priusquam *Epphendorpius* relinqueret *Basileam*, per universum populum rumorem fuisse sparsum, *Erasmum* ab *Epphendorpio* ad eas adactum conditiones, ad quas ipse pro multis aureorum millibus nollet descendere. Moxque per totam *Germaniam* horribilis divagatus est rumor, *Erasmum* ab *Epphendorpio* miseris tractatum modis. His fabulis vanissimis tum perstrepebant omnia, tanta celeritate ut vix per ullos veredarios fieri posset celerius. Gestiebant qui mihi male volebant, deplorabant vicem meam amici, nonnulli me litteris etiam consolandum putarunt. Ejus rumoris qui fuerint auctores nescio, sed quicunque fuerunt, oportet esse homines impudentissimæ vanitatis, qualium hoc tempore plena sunt omnia. Quid, obsecro, est in hoc pacto quod mihi vel grave sit, vel ignominiosum? Culpam non agnosco. Arbitrium præfatur, ad evitandam molestiam & alendam Christianam concordiam. Additque, *Et hac facienda censemus citra notam alterutrius.* Hoc animo polliceor me præstaturum conditiones. Deinde cum arbitrium ait, *ut utrinque offensis, querelis,*

A *ac suspicionibus abolitis*, nonne nos æquat in causa?
Quanquam mihi longe graviores erant expostulandi
causæ, nisi longe dulcius esset otium vindicta. Sed
ille, inquiunt, præscripsit conditiones, ego recepi.
Quid hinc colligunt homines cordati, nisi me fuisse
tum modestiorem, tum otii cupidiorem? Accepi condi-
tiones, sed crimen non agnovi. Itaque pacis amore
fui superior, non causa inferior. An non suadet idem
nobis sanctum Euangelium, ut cum adversario contro-
versiam vel iniquis conditionibus finiamus priusquam
ventum fuerit ad judices? Cur factum Euangelicum
non agnoscunt saltem Euangelici? Non statim inferior
B est, qui leges accipit, quandoquidem non raro fit ut
probi prudentesque viri improbo litigatori malint cau-
sam cedere, quam experiri legibus, neque raro nume-
rent turpi sycophantæ, quietem pecunia redimentes,
pro lucro ducentes si rem carissimam viliore parave-
rint. Res omnium pretiosissima est animi tranquilli-
tas, hanc parvo comparavit, quisquis nummis rede-
mit. Viator interdum à piratis, latronibus, ac sica-
riis conditiones accipit, & gratias agit, quietem sibi
vindicant homines cordati, à lenone, à scurra, ab e-
brio, à furioso, à garrula muliere, loquuntur blandius
ac submissius, denique à molesto cane projecto pane
quietem emimus, & mihi vitio vertunt qui otium tot
nominibus necessarium levissimis conditionibus redeme-
C rim ab homine nec elingui, nec admodum occupato,
præsertim cum inter nos nonnulla intercessisset fami-
liaritas, ut jam non tantum molestum, verum etiam
turpe futurum fuerit cum eo contendere, quicum fa-
miliariter vixeram. Fingunt me adactum ad conditio-
nes aliquanto duriores, ponant extortam bonam pe-
cuniæ summam, nemo prudens, cui nostrum uterque
fuisset notus, aliud suspicaretur, quam me rem multo
carissimam viliore mercatum esse. Natura quietis sum
amans, atque hæc pilea semper totis, ut ait ille, sar-
cinis redemi. Alioqui non defuisset fortuna paulo tum
lautior tum splendidior, nisi me deterruisset servitus,
opum ac dignitatum comes. Id vero temporis otium,
D quod mihi arcano quodam naturæ sensu semper carum
ac dulce fuit, præter senectutis onus, ac valetudinis
afflictissimæ pene perpetuam molestiam, multis variis-
que laboribus distento sic erat necessarium, ut vix un-
quam magis. Unde suppetisset otium ad litem foren-
sem, cui non suppetebat otium ad curandam corpuscu-
li valetudinem? Porro studiis non satis est otium & a-
nimus molestiis vacuus, etiam alacritatem requirunt.
Erant interrumpendi labores, quos haud mediocres ju-
vandis publicis studiis perfero, litigandum erat per ad-
vocatos & interpretes, homini elingui cum actore mi-
nime muto, idque apud judices Laicos, quorum ple-
rique valde favebant dogmatibus, à quibus ego dissen-
E tio, denique tam rudi forensium negotiorum, ut vix
alius magis. Quem autem amicorum sustinuissem tali
onerare negotio? Proinde delectum est quod & studiis
erat utilius, & mihi simul & amicis commodius, &
homine Christiano dignius, postremo ipsi etiam ex-
postulatori expedientius, quem illustrissimus Princeps
litteris suis admonuerat, ne quid obturbaret studiis
meis. Nam cum caput totius querelæ esset, Ducem
meis litteris factum alieniorem, illius animum magis
erat alienaturus, si contemta ejus auctoritate pergeret
facessere negotium ei, quem Princeps non vulgari fa-
vore prosequeretur. Hoc consilium cum Christianis
omnibus, tum præcipue viris Euangelicis probatum
F oportuit. Sed magnificum existimant timeri. Timet
autem qui leges præscriptas accipit. At nemo magis
timetur quam vir improbus, & ut quisque est vir opti-
mus, ita minime metuitur. Si per se magnum est ti-
meri, timentur ab omnibus Boves cornupetæ, timen-
tur scorpii & viperæ, in Comœdiis *Chremes* ac *Demi-
pho* metuunt *Phormionem*.

Non agnovi Epistolam, quam impingebat *Epphendor-
pius.* Quid? num agnoscere debebam quam non agno-
scebam? ac in meipsum mentiens porrigere telum ad-
versario? Ejus Epistolæ exemplar, ut dixi, inter meas
schedas non reperi. Dux *Epphendorpio* scripserat, in
meis ad ipsum litteris nihil esse talium convitiorum,
qualia continebat Epistola. Tantum admonuisse me,
ut juvenem præclaris naturæ dotibus præditum avoca-
ret ab otio luxuque ad honestam aliquam functionem.
Id à me factum non negavi, sed ante annos aliquot.
An existimant me memoria tenere quicquid scribo,
qui præter volumina uno interdum die scribam dictem-
ve Epistolas quadraginta, quarum paucas relego? Fie-
ri potuit, ut eam Epistolam finxerit aliquis, fieri po-
tuit ut aliquis quæ libuit, admiscuerit. Si sciebam non
esse meam, dementis erat in meum ipsius malum men-
tiri. Si dubitabam, extremæ stultitiæ fuisset cum meo
incommodo asseverare quod erat ambiguum. Efflagi-
tabam, proferret Epistolam cum manus meæ subscri-
ptione, cum symbolo Termini, quam se prædicabat ha-
bere, tum me responsurum. Id quantumvis efflagita-
tus non fecit, facturus utique si potuisset. Jam si maxi-
me protulisset Epistolam cum subscriptione & symbo-
lo, nisi mihi constitisset à me scriptam, stultum erat
protinus agnoscere quo gravarer in causa. Sunt enim
quidam in hoc exercitati, ut manum exprimant alie-
nam tanta similitudine, ut nec is deprehendat dolum
qui effingitur. Lusit hac arte me quondam *Sena Ale-
xander* Archiepiscopus titulo divi *Andreæ*, filius *Jacobi
Scotiæ* Regis, ejus, qui nunc regno potitur, frater. O-
stendit mihi codicem quendam typis excusum, quem
certo sciebam nunquam à me lectum: in eo multa an-
notarat in spatiis marginalibus. Protinus agnovi ma-
num meam. Rogo unde nactus sit eum librum: A-
gnosco, inquam, figuras meas, verùm codicem hunc
nec legi nec habui unquam. Ille contra, legisti olim,
sed excidit: alioqui unde hæ tuæ manus notulæ? Cum
ego scripturam inficiari non possem, certoque scirem
mihi nunquam fuisse tale volumen, tandem cum risu
fassus est dolum. Atque ego, næ tu, inquam, præclare
falsarium agere possis si velis. An non is, qui pridem
Argentorati dissectus est, imitatitiis Epistolis atroces
excitavit tragœdias? Ante annos ferme decem *Bruxel-
læ* quidam supplicio affectus est, quod Principis sigil-
lum arte detractum, alienis diplomatibus affixisset. Ve-
tus hic ludus est aliquid facinoris molientium. Si sunt
qui totas effingunt Epistolas, quantulum est negotii
tria imitari verba ex subscriptione? Quid hic referam
vulgo notissima de conficto fœdere, quo nescio quis
artifex *Germaniæ* Principes inter se committere tenta-
vit? Has ob res in odiosis actionibus scriptura manum
hujus aut illius referens non recipitur ad convincen-
dum reum, nisi accesserint argumenta certiora. Addam
illud ex superfluo: ut fuerit à me scripta quam recita-
bat Epistola, nec id nescissem, tamen si negassem à
me scriptam, nihil fuissem mentitus, quod aliena ma-
nu esset descripta. Hic succlamabitur, dolus malus:
Imo dolus bonus est, quoties suo quoque bono fallitur
aliquis, aut fallitur qui falli dignus est. Sic *David* de-
cepit Regem *Achis*, sic *Michol* fefellit exploratores
Saulis, non sine laude pietatis. Hic dolus in bello
laudari cum primis solet. Sic Medicus interdum fallit
ægrotum. Denique sic *Christus* aliquoties fefellit *Ju-
dæos;* absit invidia verbo. Jam ut in bello, ita in lite
nemo jubetur esse sui proditor. Verùm hæc quoniam
mihi extra causam dicuntur, nolim vel mihi fraudi esse,
vel in cujusquam rapi contumeliam. Meæ litteræ, quas
agnosco, non vindictam quærebant mihi, sed illi re-
medium. Hic erat scopus, ut opera Principis à vita
multorum fabulis obnoxia vocaretur ad honorificum
munus, ac per hoc ad opes ac dignitates. Hoc animo
quid esse potest amicius? An non idem frater pro fra-
tre, pater scriberet pro filio? In his litteris si quid erat
subamarum, est hoc salutarium pharmacorum. In sum-
ma si quid inspersum erat quod offenderet, non hic
dicam æstimandum, an hæc in commeritum facta sint,
non enim est animus refricare cicatricem: at quoniam
uni scripseram, eique amico ac benevolo, magis indi-
gnan-

gnandum erat his qui ſcriptum ſparſerint, quam ei qui ſcripſit. Tantum obiter de abnegata Epiſtola.

Redeo ad horrendas conditiones, in quibus ſpectandum eſt non quid ille poſtularit, ſed quid ego receperim. Solet iniquum peti ut æquum feratur, neque quicquam vetat quo minus quilibet à quovis petat quidvis. Itaque qui jactant illius poſtulationes, ſpectent quid ego ſpoponderim, quid Arbitri præſcripſerint. Nam arbitrii bona pars pendet ex meo reſponſo. Polliceor me ſcripturum vel ad Ducem, vel ad aulicum aliquem, idque ſub conditione, ſi Princeps meis litteris factus eſt alienior. Addo, *civiliter*, nec hoc contentus adjicio, *quatenus licet cum tantis Principibus agere.* Et arbitrium excipit utriuſque notam. Ubi igitur horrendæ leges? Secundo loco polliceor dicationem Libelli, ſed nullo præſcripto tempore, nullo deſignato certo argumento, ac ne id quidem ſimpliciter, addita eſt conditio, *ſi videro animum illius factum amicum :* adjeci & illud *amicitiæ nomine*, quemadmodum habet etiam arbitrium, ut officium videretur, non pœna. De tertio quid grave præſcribunt Arbitri? Ut id faciam, quod mea ſponte facio. Non eſt temporis modus, non genus pauperum, & expreſſum eſt, *ad alendam concordiam*. Cæterum Arbitros ſciebam æquiores, quam ut mihi quicquam hîc grave præſcriberent, ut qui ſcirent nihil aliud agi, quam ut meis ſtudiis otium redimeretur. Excluſa eſt omnis infamiæ nota, non gravata eſt crumena. Soleo plura pauperibus elargiri injuſſus. Quid eſt igitur quod jactant *Eraſmum* atrocibus tractatum modis? Tantum de gravaminibus.

Haſce fabulas aliquanto poſt excepit alius rumor de prodigioſa *Eraſmi* perfidia, qui pacta non præſtitiſſet. Hoc ſexcentis Epiſtolis jactatum eſt, hoc in omnibus conviviis decantabatur. Quid, ſi doceo me non pauca præter pacta præſtitiſſe? tantum abeſt, ut mihi perfidia poſſit objici. Liberum erat ſeu Duci ſcribere, ſeu cuivis aulico. *Epphendorpius* inſtabat ut ipſi ſcriberem Duci. Datum eſt hoc ultra pactum. Voluit ille meis ad Ducem litteris interponi quaſdam ſententias ipſi quam mihi commodiores. Id cum arbitrio non contineatur, conceſſum tamen eſt, ne diſſiliret gratia priuſquam ſatis coiſſet. Veſperi flagitavit Epiſtolam, poſtridie mane profecturus. Nocte itaque ſcribendum erat, non ſine valetudinis periculo. Hoc cum nec Arbitri præſcripſiſſent, nec dictaret æquitas, datum eſt illius affectui. Poſtulavit ut exhiberetur ipſi Epiſtola legenda priuſquam obſignaretur. Hoc ut erat incivile, ita videbatur animi diffidentis, tametſi fruſtra. Nam ſi fallere voluiſſem, licuiſſet per alium quæ voluiſſem Duci ſcribere. Devoratum eſt hoc quoque. Flagitavit ut ipſi committeretur Epiſtola ad Principem tranſmittenda. Datum eſt hoc quoque præter conventa. Super hæc omnia flagitavit ibi protinus exhiberi præfationem Libelli, nondum nati: id quoniam Arbitris videbatur non tantum iniquum, verum etiam ineptum ac ridiculum, (quid enim ſtultius quam oſtentare præfationem abſque libro, hoc eſt, caput ſine corpore) non auſi ſunt mihi proponere, præſertim quod iſta ſignificationem darent animi parum ſinceriter amici. Propoſuit tamen & hoc tandem *Bonifacius*, non ſine pudore. Datum eſt, ne non perficeretur quod erat cœptum. Petierat & decem aureos pro viatico. Fortaſſis & hoc facturus eram, ſi in tempore rogatus fuiſſem. Verùm id demum accepi eo jam profecto.

Vides quam multa ſtatim ultra præſcriptum data ſunt. At non prodiit promiſſus Liber. Primum, nullum erat ei rei præſcriptum tempus, & ſi viſus fuiſſem cunctantior, ab Arbitris ex æquo & bono præſcribendum erat. Fœdus actum eſt ſub nundinas vernas, mox à Paſcha declamatum eſt in perfidiam, quaſi libros perinde ut muccum emungeremus è naribus. Sed demus annum præteriſſe, locus erat amicæ expoſtulationi, perfidiæ crimen nullo jure potuit impingi. Jam fingamus fuiſſe præſcriptum diem, an continuo reus eſt, qui promiſſum ad diem conſtitutum non præſtat? Ita-ne perfidiæ tenebitur, qui creditori pecuniam ad præfixum tempus non reddidit? Qui commodatum ultra diem ſervat? Tenebitur faber & veſtiarius, qui ad diem promiſſum non abſolvit opus? Expoſtulare cum his licet, at nulla eſt perfidiæ actio. Et hîc vociferantur de perfidia, ubi nec dies nec annus præfixus eſt? Si in contractibus civilibus locum habet excuſatio, ſi non licuit, ſi commode non potuit, quanto magis valere debet in hoc negotio, quod per amicos amicitiæ legibus peragitur, & in quo non exigitur ſummum jus, ſed boni conſulitur quod dictat æquitas & humanitas. Rurſus dono per Arbitros fuiſſe præſcriptum diem, dono rem non gratiarum auſpiciis, ſed legum ſeveritate geri, de Libello dicando non erat ſimplex promiſſum, ſed additæ ſunt duæ conditiones, *amicitiæ nomine*, & *ſi compertum haberem illum mihi ex animo factum amicum*. Si quis exigat Libellum velut injuriæ penſationem, iſto nomine non debeo. Si flagitatur Liber ut contentionis trophæum, adverſus pacta flagitatur, non debeo niſi ſpectato amico. Quoniam autem Hebræus ille Sapiens monet, ne ſimus ab amico reconciliato ſecuri, non protinus neque quibuslibet argumentis credi oportuit, in odii locum ſucceſſiſſe ſinceram benevolentiam. Atqui ni hoc ſit exploratum, non debetur Liber. Eum animum an præſtiterit *Epphendorpius*, alii qui cum illo vivunt, & ad quos ſcribit, magis ſcire poſſunt quam ego. Nolim enim nunc hanc movere Camarinam. Cæterum ut vana ſint omnia quæ detulit rumor, illum frequenter totis conviviis in meum deſtomachari nomen, Libelli neſcio quid famoſi & amarulenti paſſim hoſpitibus recitare, litteras nihilo minus hoſtiles ad ſuos mittere, ecquod evidens dedit ſpecimen, unde certum habeam illum ex animo mihi factum amicum? Quis audivit illum de me loquentem honorifice? per quem juſſit ſalvere? Quas litteras vel ad me, vel ad alios miſit, teſtes animi bene cupientis? Quando mihi obtrectantibus occluſit os? Atqui his officiis nihil eſt vulgarius, eaque præſtare civilitatis eſt, non amicitiæ. Quod ſi ſpectemus æquitatem, non illud actum eſt per Arbitros, ut ille ſic à me Libellum exigeret, quemadmodum incendiarius pactam ſummam exigit à ruſticis, ignem injecturus horreis, ni ſtatim numeretur, ſed ut ſartæ jam & coaleſcentis amicitiæ hoc adverſus hominum calumnias quaſi teſtimonium eſſet. Id autem officiis ambiendum erat potius quam convitiis efflagitandum. Alioqui qui ſic poſtulat, hoc ipſo quod poſtulat, amittit jus poſtulandi, ac perfidiæ vicinior eſt, qui contra pacta flagitat, quam qui promiſſum differt, præſertim cum citra diſpendium conſtet dilatio. De perfidia plus ſatis. Atqui haud ſcio an hoc ipſum iſti putent eſſe præclarum, alicui faceſſere negotium, extorquendo quæ non debentur, & expoſtulando ubi nulla eſt culpa. Hoc ſi fingunt in gratiam *Epphendorpii*, aut vani ſunt aut ſtulti. Vanitatis eſt jactitare quod non eſt: Stultitiæ, laudi tribuere quod eſt vituperio dignum. Mihi cum *Epphendorpio* nunquam fuit amicitiæ ſanctioris fœdus, præter eam quæ eſt Chriſtianorum omnium communis. In familiaritatem ipſe ſemet ingeſſit, atque horis pomeridianis, quas ſoleo ſtudiis ſubducere, & amicorum confabulationibus dare, congerro fuit aliquandiu non infeſtivus. Nonnulla mea in ipſum merita agnoſcit ipſe in poſtulatione. Nec conſuetudinem illius ambio, nec officium requiro, abunde ſatis fecerit ſi quieſcat à lædendo, & tamen hodieque paratus ſum de Libello præſtare, quod pacti ſumus, cum tam multa præſtiterim ultra pacta, ne dicam contra. Tantum præſtet ille dimidium conditionis, ego totum præſtare promiſſum paratus ſum. Totam præſtabit, ſi non modo quieſcat à lædendo, verum etiam officiis declaret animi benevolentiam. Dimidium præſtabit, ſi deſinat lædere, hoc mihi ſatis erit.

Sed interim mihi cum *Epphendorpio* res non eſt, cum his ago qui ſpargendis vaniſſimis rumoribus magis illum lædunt, cui videntur velle favere, quam me cui male volunt.

lunt. Eorum qui veritatem Euangelicam profitentur talis deberet esse consabulatio, ut ubicumque duo congregati fuerint, ille qui veritas est & veritatem diligit, sit in medio eorum. Calumnia res est impia, etiamsi absit vanitas. Cæterum ubi feruntur non minus vana quam calumniosa, quis tum in medio esse credendus est? Quis, nisi qui & à calumniando nomen habet, & pater est mendacii, quotiesque loquitur ex sese, mendacium loquitur? Qui sacras Litteras nusquam non crepant, cur non audiunt *Paulum* Apostolum, hortantem ut abjecto mendacio loquamur veritatem cum suo quisque proximo? Jam confingere quæ mox vanitatis coargui possint, non minus habet stultitiæ quam malitiæ. Nuper *Augusta* præter alia multa jactatum erat in tam celebri conventu, *Erasmum Basilea* flexis genibus petisse veniam ab *Epphendorpio*, cum essent illic permulti, qui certo scirent hoc esse mendacium insigniter impudens, cum nullum omnino viderim magistratum, apud Arbitros autem nec quod objiciebatur agnoverim, nec ullum humilius verbum à me dictum sit. Tanta ne mentiendi libido, ut pudore perpetuo redimant brevissimæ voluptatis usuram? Quanquam qui hoc morbo tenentur, his nihilo plus frontis esse reor quam mentis. Tantasne animorum pestes inveniri inter homines Christi nomen profitentes? Clamat divina sapientia: *Custodite vos a murmuratione, qua nihil prodest, & a detractione parcite lingua. Quoniam sermo obscurus in vanum non ibit, os autem quod mentitur, occidit animam.* Qui viatorem spoliant nummis, prædones appellantur, & horrendis suppliciis interimuntur. Atqui ut carius est quod eripit obtrectator, ita graviore dignus est supplicio. Famam lædere homicidii genus est. Latro corpus interficit, os obtrectatoris occidit animam, primum suam ipsius, deinde eorum quos pestiferis inficit sermonibus, contagio mali ad plurimos transvolante, nonnunquam & ejus occidit animam, in quem vibrat mendacem linguam. Sic os *Ulyssis* occidit *Palamedem*. Porro qui nondum didicere cum beato *Paulo* fortiter sequi *Christum* per infamiam ac bonam famam, nonnunquam mœrore conficiuntur. Hoc animo dicas esse quosdam hisce temporibus, qui conjuratis calamis & linguis impetunt me, sic cogitantes, seniculus est, valetudinarius est, pusilli animi est, & contumeliæ impatiens, sic confossus peribit, & nos homicidæ non erimus. Verum apud homines: apud Deum vero nihilo meliorem habituri causam, quam sicarii aut venefici. Ac plane jam votis suis potirentur, nisi Dominus nostræ imbecillitati robur adderet. Saltem moniti resipiscant, desinantque & sui & aliorum esse homicidæ.

F I N I S.

DESIDERII ERASMI ANTIBARBARORUM

LIBER PRIMUS.

Des. Erasmus Roterodamus Joanni Sapido suo S. D.

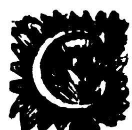

IRAM *quandam esse natura vim atque energiam, vel hinc colligo,* Sapide *carissime, quod cum me puero prorsus exsularent ludis litterariis bonæ litteræ, cum deessent librorum ac præceptorum subsidia, cum nullus honos adderet ingenio calcar, imo cum passim omnes ab his studiis deterrerent, & ad alia compellerent, tamen non judicium, quod mihi tum per ætatem esse non poterat, sed natura sensus quidam ad Musarum sacra velut afflatum rapiebat. Invisos habebam quoscunque noveram humanioribus studiis infensos. Adamabam, quos eadem delectabant, qui in his aliquid opinionis sibi parassent, eos seu Numina quædam venerabar, ac suspiciebam. Hujus animi ne senem quidem adhuc pœnitet. Non quod aliorum studia damnem, quæ mihi non perinde placuerunt, sed quod intelligam quam frigida, manca, cæcaque sit eruditio, si quis Musarum detrahat præsidia. Cæterum dictu pudendum, quam hanc longe optimam doctrinæ portionem stolide contemnant quidam, Poetriam appellantes, quicquid ad vetustam ac politiorem litteraturam pertinet. Hi cum mihi puero satis odiose facesserent negotium, meque à meis amoribus depellerent, institueram ulcisci me calamo, sic tamen, ut nullius nomen perstringerem. Nondum annum vigesimum attigeram, cum hoc operis sum aggressus. Pauculis deinde post annis, visum est idem argumentum in Dialogum retexere, quo lectio minus haberet tædii. Operis summam in quatuor libros digesseram. Primus refellebat ea quæ quidam vel superstitiosi, vel hypocritæ Religionis verius quam Religiosi solent nobis in os jacere. Secundus subornata persona, qualis est apud* Platonem Glauco, *summis eloquentiæ viribus, vituperabat eloquentiam, totamque Rhetorices panopliam, ex intimis illius armariis petitam, in ipsam Rhetoricen expediebat, adeo, ut felicis memoriæ* Joannes Coletus, *simulatque librum eum legisset, serio mihi dixerit in familiari colloquio, plane liber tuus mihi persuasit neglectum eloquentiæ. Cumque monerem suspenderet sententiam, donec audiret eloquentiæ patrocinantem, negabat à me posse dilui, quæ intendissem. Tertius refellebat secundi voluminis argumenta, verum id nondum absolveram. Quartus agebat separatim causam Poetices, mihi puero tenere adamatæ. Hunc nondum digesseram, sylva tantum ingens erat congesta Operi futuro. Primum librum locupletaram* Bononiæ, *jam meditans Editionem. Secundum emendaram, relicturus* Italiam, *deposui apud* Richardum Pacæum, *virum omni virtutum & ornamentorum genere cumulatum. Apud hunc uterque periit, eorum videlicet culpa, quorum fidem vir sincerissimus è suis moribus æstimabat: prioris libri jactura, me sane leviter movit, quod nimium resiperet ingenium puerile. Et in hunc crassissima quæque congesseram. Cæteros malebam superesse, sed aliter visum est fucis istis, qui cum ipsi nihil præclari moliantur, insidiantur alienis laboribus.* Lovanium *ubi commigrassem, comperi primum librum, ut olim à me scriptus erat, latius esse sparsum, quam ut premi posset. Parum enim abfuerat, quin jam evulgatus fuerit à quibusdam, qui sedulo magis quam prudenter favent* Erasmo. *Id ne quando fieret, ipse recognitum librum Typographis commisi, cum alioqui perpetuo suppressum maluissem, præsertim cum hac de re prodiderit Opus, eruditum, acutum, & expolitum,* Hermannus Buschius, *cui titulum fecit,* Vallum humanitatis. *Sed tamen à nobis utcunque recognitum exire malui, quam sic ut erat descriptus, nempe depravatissime. Addetur secundus, si licebit nancisci. Reliquum Operis addetur è pectore nostro, nisi penes quos lateant nostri commentarioli, maluerint esse boni viri, quam alienarum vigiliarum furunculi. Quibus hac pars, quæ totius operis deterrima est, non omnino displicet, advigilent, ut cætera quoque pervestigentur. Eo libentius dabimus & alia, quæ nobis adhuc in schedis sunt indolata, velut Opus de conscribendis Epistolis. Interim tibi dicabitur hoc fragmentum, eruditissime* Sapide, *qui tua civitatis juventutem*

non

non minus diligenter institutis bonis moribus, quam bonis litteris. Constanter perge quod cepisti, neque conquiescito, donec omnem barbariem pro tua virili a Germania *nostra profligaris: Satis diu nosipsos ignoravimus pene pro belluis habitiis, qui sibi nihil non tribuunt. Bene vale.* Lovanio.

DESIDERII ERASMI
ANTIBARBARORVM
LIBER PRIMVS.

VM adolescens, pestilentiæ, quæ tum apud nostrates inclementissime sæviebat, defugiendæ studio, in rusculum quoddam *Brabanticum* me contulissem, tum salubre, tum amoenum, quod is locus non solum tuendæ saluti, verum etiam studiorum secessibus vel maxime videretur idoneus, hoc nomine vel *Platonis* Academia potior, quod otio par, salubritate vinceret, cum illam pestilenti coelo fuisse legamus, hic præter salubris auræ commendationem habebat & silentii plurimum, amoenitatis etiam quantum Philosopho satis esset, fortassis & Musis, quæ limpidis fontibus, ac ripis smaragdinis, & opacis nemorum umbris delectari feruntur: hic latitantem, ac suaviter rusticantem, præter spem invisit *Hermannus Guilhelmus*, tum æqualium meorum unus longe mihi carissimus, quicum mihi à teneris (ut ajunt) unguiculis, singularis quædam caritas, saneque jucunda studiorum societas, sic cum ipsa prope ætate accreverat, ac penitus iis vinculis, ea fide, ea benevolentia conglutinarat, ut nec *Oresti Pyladem*, nec *Pirithoo Theseum*, nec *Patroclo Achillem*, nec *Damoni Pithiam*, nec *Euryalo Nisum* conjunctiorem fuisse crediderim. Adeo copulat arctius animos hominum, puerilium studiorum communio, quam ulla cognationis, aut affinitatis propinquitas. Ex hujus igitur adventu, vel hoc etiam gratiore, quod esset inexspectatus, cum incredibilem cepissem voluptatem, ne hoc tanto bono solus adeo fruerer invidus, communi amico *Jacobo Batto*, qui proximæ civitatis *Bergana* tum erat publicus à secretis, confestim renuntiandum curo, homini, Deum immortalem! quo candore, qua morum suavitate, qua doctrina, quam felici facundia! Is jampridem partim mea prædicatione, qua de veteri sodali lubens apud recentem uti solebam, partim ipsius litteris accensus, incredibili quodam videndi *Guilhelmi* desiderio flagrabat. Neminem enim adhuc mortalium vidi, qui sic admiraretur, sic veneraretur, sic adamaret eruditos, præsertim in his litteris, quas non absque causa bonas appellant. Is vero simulatque rescivit, adscito è congerronibus suis uno duntaxat, non dicam accurrit, sed prorsus advolat, idque adeo nocte fere concubia, quod interdiu ægre liceret abesse: præsertim quod nuper in administrationem Reipublicæ vocato, omnia popularius ac studiosius essent obeunda. Ejus noctis minima portio somno tributa est. Vixdum diluxerat, consurgitur, reditur ad litteratas fabulas, mox coeli serenitas ad prodeambulandum invitat. Obambulatur, ac loci situm, regionisque faciem hospiti demonstro. Ibi forte fortuna in diverticuli ponte consistentibus, de improviso *Jodocus* Medicus, vir cum primis humanus atque eruditus, una cum *Guilhelmo Conrado*, ejus urbis cive primario, de via nobis sese ostendit. Erat huic haud procul à nobis prædiolum rusticanum, quo vir prudentissimus recipere sese solitus erat, quoties eum urbis urbanorumque negotiorum cepisset satietas (nam apud suos summo magistratu subinde fungebatur) quoties fluctus illos civilium causarum voluisset paulisper effugere, quoties nugari liberius, atque (ut ait *Flaccus*) *discincto ludere* collubitum esset. Porro perpetuum hoc tempus, quod ruri agebatur, aut ille apud nos, aut nos apud illum eramus, tum quod hominis & comis & eruditi consuetudine delectabar, tum quod essent mihi quædam communia cum illo negotia. Is ubi nobis conspectis, suo

A more blandius arrisisset, mox ego: Quo tam mane, inquam, fugitive? Male (ita me Deus amet) cum Repub. agitur, quæ tibi sit tradita, qui tanquam luscinia quædam nemoribus nihil anteponis, urbem non secus quam caveam odisti. Quid cum iure Consuli, quid tibi cum hoc otio, homo hominum qui vivunt turbulentissime? Ad hæc ille exhilaratus, Prorsus, inquit, tuis deliciis invideo, homo hominum qui vivunt felicissime, qui dum nos miseri turbulentissimis illis negotiorum undis sursum ac deorsum jactamur, ot osus interim, ac vacuus, cum tuis Camoenis obambulas, & animum oblectas, nunc cum amiculo quopiam quicquid libuit garriens, nunc cum veterum Scriptorum B aliquo confabulans, interdum Poeticam aliquam cantilenam modulans, nonnunquam chartis ceu fidis sodalibus committens, quod animo versaris. Quo minus miror, si nobis persæpe vocantibus, tu à tuis istis nemoribus in urbem extrahi nequeas. Hîc ego, Næ tu, inquam, non paulo minus desipis, quam tui collegæ, qui isto sis animo. Quod si tuæ te Sirenes sinerent, cupiditas atque ambitio, mirum ni istos fluctus plane cum totis urbibus facile contemneres. Sed dum parum optimatem videri pudet, parum recte quid ad jucundam vitam sit optimum, eligis. Tum ille: Non ita procul, inquit, à scopo tua aberrat oratio. Atque utinam inficiari liceret quod dicis! sed excutiam me for- C tassis aliquando, & *Scipionem* illum tuum, quem mihi prædicare non desinis, imitabor. Verùm interim cum per dies aliquot ferias à negotiis futuras scirem, & heri forte vespertinus occasus serenitatem polliceri videretur, sub auroram rus me cum tota familia contuli. Simul autem & *Battum* intuitus, ex insidiis se proferentem. Et unde, inquit, tu huc? aut quinam cedo tam mane, qui nobiscum heri ad multam usque noctem potaris? Hîc *Battus* homo ad jocos factus: Mirari, inquit, non debes, si nocturnum compotorem tuum mane ruri offendas. An ignoras quanta soleam esse noctua? Adest qui me *Dædalum* fecit. Apud *Nasonem* cuidam D pedibus timor addidit alas, mihi amor alas plusquam *Dædaleas* assuit. Atque interea *Guilhelmum* connivens subindicabat. An tu putas fieri potuisse ut *Battum* à tam desiderati capitis conspectu, tenebellæ illæ remorari possent, quas levioribus etiam in rebus sæpenumero fortiter contemsit? Arrisit Consul, conscius *Battum* in prima adolescentia, ad furtivos puellarum amores fuisse propensum, à quibus tamen mox avocarunt litteræ. Porro ubi de *Guilhelmo* sensit Consul, continuo ipse quidem cum Medico de rheda descendit, uxorem vero cum sua pompa (ut ajebat) in villam præmisit. Hîc ego, An non, inquam, de nostro iure perquam maligne sentis, qui tantum puellarum gregem E tecum apportaris? Quid ita? respondit ille. Quia satis apparet, inquam, tuo judicio, neque *Pieridum*, neque *Charitum* neque *Dryadum*, neque *Najadum* ullam in nostris versari nemoribus. Imo chorum, inquit, facere volui, & vestras semideas cum his humani generis Nymphis conjungere. Sub hæc *Batto* paululum seducto, familiarius in aurem, Scelerate, inquit, cur non passus es me *Icarum* tuum tecum huc advolare, præsertim cum scires me non minus teipso hominis videndi desiderio teneri, idque adeo tua opera. Primum omine terrebar, inquit, deinde, ne dolo dicam, invidebam tibi tam opiparam voluptatem, ipse adhuc famelicus: expletus, tum denique sodales advocassem, F quare (ut ingenue fatear) nunc quoque venisse te submolestum est. Vereor enim ne homo negotiosissimus, qui non solum ut *Cæcias* quispiam attrahas negotia, verum etiam ultro sequentia fugientem, nusquam non tecum circumferas, otium nostrum nonnihil sis interturbaturus. *Jodoci* quoque, quem tecum adducis, tetricam philosophiam odimus. Nos perpetuum hoc triduum meris nugis, liberrimisque susurris transfigere decreveramus. Quid inter hæc nobis cum fascibus, aut quid cum supercilio Philosophorum? Tum Consul. Imo, inquit, in tempore adsumus, una nugabimur omnes.

Nam

Nam & *Jodocus* quicquid severioris Philosophiæ uxori commisit (habebat autem submorosam) & ego Consulem domi reliqui. Quæ cum risissemus, Agite, inquit *Battus*, si fidem datis ita futurum, recipimus vos in gregem nostrum.

Deinde consalutato *Guilhelmo*, perreximus obambulare, non sine variis (ut fit) sermonibus, de regionis situ, de soli natura, de cœli salubritate, de calamitate nostræ *Hollandiæ*: tandem (ut solet in hujusmodi fabulis alius ex alio sermo incurrere) in veterem quidem illam, sed prorsus justissimam nostrorum temporum querelam incidimus. Quærebamus non sine vehementi admiratione, quæ tam vasta calamitas, tam uberem, tam florentem ac lætam optimarum artium B frugem dissipasset, quod tam dirum & immane proluvium, omnes prope veterum litteras olim purissimas, tam turpiter confudisset. Quî fieret, ut nos priscos Scriptores tam immenso intervallo sequeremur, ut qui nunc doctrinæ tenerent arcem, pauculis quibusdam exceptis, vix idonei viderentur, qui cum Priscorum mulierculis, aut pueris elementariis, in palæstra litteraria possent decertare, & qui nunc imperatores exercitum ducerent, apud illos ne inter gregarios quidem milites adscribi mererentur, quique nunc disciplinarum clavum moderarentur, tunc ne in sentina quidem locum invenissent. Ac Medicus quidem, homo promtæ quidem facundiæ, sed Astrologiæ mire deditus, cui ni- C hil non tribuebat, alioqui vir pius ac probus, totius mali causam in sidera rejicere moliebatur, permulta in eam rem differens, cum acute, tum etiam probabiliter: ab his rerum humanarum vicissitudines proficisci, hinc orta atque exstincta rursus imperia, hinc regna aliunde alio translata, hinc toties immutatos mortalium animos, mores, habitus, studia, fortunas fluxisse docebat. Siderum certas quasdam esse vices, nec vim omnibus eandem, alia studiis amica, alia rursus infensa. Ita fieri ut illis imperia vicissim alternantibus, studia quoque invicem modo frigere, modo vigere, modo jacere, modo in pretio esse contingeret: & ab Orbe condito prope repetens, singularum ætatum mu- D tationes, magna admiratione memoriæ, collegit. At Consul non improbatis usquequaque quæ differuerat Medicus, litterarum interitum multis conjecturis in Christianam Religionem conferre nitebatur. Non quod de hac parum pie sentiret, cui & si quis alius erat addictus, sed quod ab hac crederet ansam esse porrectam. Videbant exordia nostræ Religionis non à Philosophis, non ab Oratoribus, non à Dialecticis, aut Mathematicis, sed à simplicissimo *Christo* nata, ab idiotis Apostolis propagata. Proinde mundanas disciplinas prisci Religionis cultores ut rem *Christo* inimicam horrebant, & pulchrum habebatur, nescire profanas litteras: neque minus laudis erat, negligenti Philosophiam E *Aristotelicam* aut *Platonicam*, quam contemnenti regna, calcanti divitias, spernenti voluptates. Quicquid enim Mundus suspiciebat, hoc fastidiit Religio, cujus studio vehementi magis quam sapienti, & immodico quodam adversariorum odio, (cum quibus adeo sibi nihil voluerunt esse commune, ut vel optima relinquerent) neglectæ sunt disciplinæ liberales, nihilo prudentius agentibus, quam si *Gallus* odio *Britannorum* mallet nudus incedere, quam panno apud *Britannos* texto vestiri, aut si *Britannus* mallet siti disrumpi, quam vinum bibere apud *Gallos* natum. Et fortassis erant, qui simpliciter errantes, negligerent studia litterarum, erant & qui laborem fugientes, inertiam suam hone- F sto Religionis nomine prætexerent, quando sub nulla umbra melius tegitur iners otium & segnis ignavia. Nonnulli fortassis, & haud scio an multo maxima pars, non alia de causa oderunt bonas litteras, quam quia non didicerant, & pigebat simul ac pudebat discere. Huc adjuverunt primum tyranni quidam, qui Christianis Scholas præcludebant, existimantes fore, ut Religio destituta doctrinæ facundiæque præsidiis, sponte sua consenesceret, & tandem aboleretur. At cum sentirent

A se per adversarios eruditionis & eloquentiæ præsidiis urgeri, cœperunt & ipsi iisdem armis ac telis communire sese, ut hostem suo, quod ajunt, gladio jugularent. Deinde secuti sunt homines impense pii, qui cum animadverterent ex Ethnicorum libris, vehementer adamatis ob eruditionis splendorem, & illecebram eloquentiæ, hauriri etiam nonnihil Paganismi, jamque sic ubique propagatam esse Religionem Christianam, ut eorum librorum usus non magnopere desideraretur ad confutandos adversarios, huc incumbebant, ut exstincta superstitione Judæorum & Ethnicorum, simul & litteræ & Linguæ tollerentur. Fortassis & illud perspexerunt, non optime convenire puræ Religioni, & perfectæ doctrinæ. Pietas fide nititur, eruditio vestigat argumentis, & rem in quæstionem vocat. Postremo fit, nescio quo pacto, ut minus tractabiles sint eruditi quam idiotæ. Atque hinc est, quod Abbatum vulgus hodie nihil magis cavet, quam ne Monachi altius penetrent ad bonas disciplinas. Malunt enim ovibus quam hominibus imperare, nec ob aliud malunt, nisi quia facilius est. His rebus factum est, ut neque studiis suus honos haberetur, & optimi quique libri, uniti litterarum custodes, aut data opera perderentur, aut neglecti interirent. Mox eo deducta res, ut turpe etiam sibi ducerent Principes ac Præsules, scire litteras. Ne tamen omnino cæca esset hominum vita, si nulla exstaret eruditio, omnis cura professioque litterarum in Monachos est relegata, à quibus aliquandiu non omnino pessime tractatæ sunt. Mox cum hi quoque supercilio turgidi ad luxum sese verterent, neglectis Linguis, neglecta antiquitate, nata est nescio quæ perturbata doctrina, & prorsus inerudita eruditio, qua non solum humanæ disciplinæ, verum etiam ipsa Theologia miseris modis vitiata fuit.

Hæc aliaque in hanc sententiam cum disseruisset Consul, *Guilhelmus* tum plurimis conjecturis, tum gravissimorum Scriptorum auctoritate sese moveri dicebat, ut omnium rerum senium quoddam esse crederet. Mundum universum, & quicquid hic gignit Mundus, sua quadam juventa subolescere, ac rursum posteaquam ad summum vigorem suis auctibus pervenerit, tandem ad senium vergere, ac sensim in deterius prolabi: *Cybelem* illam Deorum parentem jam sterilescere, & quæ olim juvenes Deos gignebat, nunc longo pariendi usu effœtam, vix homines producere: huc enim referebat ænigma hujus fabulæ. Non pauca in hanc sententiam & è priscis illis Theologis, nostratibus tamen adferebat, sed quæ ad rem non admodum pertinent, ut hîc verbosa oratione recenseam. Breviter eo evasit, ut nostri temporis homines, ingenio minus valere diceret, quam veteres illi valuissent, naturamque quasi senescentem, quæ olim non corpora modo præstantiora, verum etiam ingenia magis (ut ita dicam) mascula felicioraque producebat, nunc homunciones, ut pusillis corporibus, ita ingeniis non paulo deterioribus generare. Itaque demum fieri, ut quæ Veteres invenire potuerunt, nos ne percipere quidem possemus inventa; cumque illi mirabilem doctrinæ vim cum eloquentia pari conjunxerint, nos alterum etiam horum parum feliciter tentare.

Quæ cum admirarer, quadam quasi declamatoria ratione adeo scite à singulis disputata, ut mihi nemo non confessa dixisse videretur, *Battum* meum jamdudum dicturientem animadverti, ac nescio quid secum parturientem. Erat enim ut ingenua quadam dicendi libertate, non sine dicaci vehementia præditus, ita non secus ipse barbaris quam illi litteris infensus, adeo ut ad occursus horum frequenter aut nausearet, aut incandesceret, nonnunquam velut omen infaustum mutata via declinaret. Hunc igitur cæteris exspectantibus intuitus, Dormis, inquam, *Batte*, & jam *Battus* non es. Vides-ne jamdudum equum in planitiem suam provocari? Arrisit ille & movit caput. Mox ut magis etiam hominem excitarem, rogabam, ecquid ista probarentur. Tum ille vultu quo solet faceto: Perquam

A
quam magnifice quidem dixistis omnes, inquit, verùm interim promissa non præstatur fides. Convenerat, ne quid præter nugas ageretur, & in mediam Philosophiam repente incidimus, quanquam vestra ista vel iratum me nonnihil delectarunt. Verùm quid nostræ cessatiunculæ, cum istis tam impeditis, ut vix *Chrysippus* etiam ipse, aut *Carneades*, & jejunus & elleboro purgatus expediverit? Nam tu quidem, *Jodoce*, ita Philosophum domi reliquisti, ut Astrologum nobis attuleris, & tu ita Consulem posuisti, ut Philosophum (si Superis placet) indueris, *Dionysium*, opinor, illum *Syracusanum* imitatus: quanquam quod attinet ad sententias, nemini vestrum prorsus accedo. Atque interim ingenium & eloquentiam miratus sum potius, quam
B
judicium: alius enim innoxia sidera vocavit in crimen, alius optimam Religionem pœnæ ream egit, alius naturæ nescio quam senectam causatus est. Iniquissime, quantum ego quidem sentio, omnes: quale enim est obsecro, culpam hominum in res ipsas rejicere? & quod nostro vitio commissum est quovis relegare potius, quam culpam nostram agnoscere? Quod si studio nobis est, malorum causam, quæ negari non possunt, à nobis depellere, quin quicquid in vita mortalium accidit mali, in *Aten Homericam* rejicimus? quemadmodum apud eum Poetam facit *Agamemnon* & *Jupiter*: utque Christianorum vulgus quicquid sua stultitia designant, in cacodæmonem auctorem & instigatorem rejiciunt.
C
Quam fenestram si patimur aperiri, quid obstiterit, quo minus posthac, libidinosus juventam, avarus ac sordidus senectam, ambitiosus fortunam, iracundus corporis temperaturam accuset? Quin ego omissis ambagibus, istius rei auctorem, quem cœlo terraque quæritis, vel indice, si lubet, commonstrabo. Quod ut faceret flagitantibus nobis, Consulem digito designans, Tu te, inquit, si nescis, istius auctor es mali, in tuum caput omnis hæc culpa refunditur. Cui cum Respublica suas fortunas omnes, suam salutem, dignitatem, amplitudinem, denique, quo nihil habet carius, suos liberos in manus dederit, tu tam pestilentes homines in civitate sedere, quid autem dixi
D
sedere? imo regnare finis impune. Cumque Consul admiratus interpellasset, Quos tandem istos ais tam pestilentes? Hos, inquit ille, asellos *Arcadicos*, sive mavis *Antronios*, quos publicis in ludis, in quibus optimæ litteræ tradi debuerant, impudentia plusquam asinina passim audis non loqui, sed rudere, qui magna (ut est apud *Fabium*) confidentia atque auctoritate stultitiam suam perdocent, qui se ob eam rem ludo litterario præfectos, imo adeo natos arbitrantur, ut nos quicquid est bonarum litterarum dedoceant, ut omnibus suam inculcent inscitiam, ac sui similes reddant. Simulque permultos nominabat qui id temporis insigni stoliditate nobiles habebantur, cum quibus monstris
E
Batto continuum & irreconciliabile bellum erat, donec publicum ejus urbis ludum moderaretur, (nam hinc ad Secretarii munus erat adscitus) quorum ego nomina prudens supprimo, sive quod hoc ipsum famæ illis invideam, dignis qui sempiternæ oblivionis tenebris sepulti jaceant, sive quod nolim meas chartas spurcissimis nominibus inquinari, præsertim cum hujus generis maximus ubique sit numerus, ut semper fuit pessimarum rerum maxima fœcunditas. Hiscine, inquit, belluis miseri cives sua viscera committunt? his clarissimi Principes liberos suos credunt? his generosissimis ingeniis præditi adolescentes, & iidem bonarum artium avidi committuntur, quos ex ingenuis rusticos,
F
ex indoctis indociles, ex stultis insanos reddant? Hæc, inquam, in tua Republica fiunt, te cive, te primate, te Consule. Privata, atque adeo minimi momenti negotia, mirum est quanta vigilantia curantur: hæc pestis, & publica & tanta quanta in Republica non queat ulla major exsistere, negligitur, imo fovetur? In alios sontes vel qui paulum aliquid privati damni dederint, perquam severe animadvertitur, hic ære mulctatur, ille vapulat, alius ob æs alienum ultra diem prolatum, in carcerem detruditur, alius in exsilium ejicitur, aliis ob involatum poculum, aut nummorum pauxillulum, laqueo guttur frangitur. In his & hujusmodi valet disciplinæ severitas, valent leges, vigilant magistratus, & eum qui liberos vestros, quibus (ut par est) nihil habetis antiquius, nihil dulcius, unicam Reipublicæ spem, tam indigne corrumpit, non ejicitis, nullo supplicio dignum ducitis? Capite plectitur, qui equum abduxit, & qui tot tam cara civitatis pignora prodidit, imo perdidit, eum non jugulatis? In eum, qui equum conductum secus quam debuit, habuit, ex legibus est actio, & filii male tractati, nulla est actio? Si villicus hic tuus, hujus vicinus felicem agrum, tritici feracem, zizaniis ac juncis consereret, dic mihi, te quæso, quid faceres? Nimirum ejiceres, in jus vocares, damni dati reum ageres, & nullo supplicio dignus videtur, qui felicem ac generosam puerorum indolem, ita imperitiæ spinis ac vepribus occupavit, ut non sarculo, ac ne incendio quidem repurgari queat? Qui in feriendo nomismate, paulum modo aliquid fraudis admisit, horrendis exemplis pœnas legibus dare cogitur: at qui pueros in suam fidem acceptos, pro liberalibus & saluberrimis litteris, nil nisi meram stultitiam docuit, præmio dignus videtur? Nec alia in re sunt vel oscitantiores, vel infeliciores, summi etiam Principes. Adhibentur multi qui prægustent cibum, non adhibentur qui dispiciant, quid in animum ac pectus illorum infundatur. Periclitatur Medicus aut Chirurgus, si parum accurate tractavit Principis corpus: & nihil est periculi istis, qui sic tractant animum tam multis imperaturum? Non temere committis equum curandum, ac fingendum, nec circumspicis qui credas fingendum filium? quasi patris officio functus sis, si modo genueris, ac non multo maxima pars sit officii paterni, recte instituere quod genueris: quid enim refert bene natum esse, nisi ad naturam accedat honesta educatio? Non cuivis credis colendum fundum, consulis probatos agricolas longoque rerum usu probatos: & filium præceptori traditurus, ex ptochotyrannis istis quempiam in consilium adhibes, & viam, quam ille cæcus tibi monstraverit, ingrederis? Ex horum sententia quemlibet Scholæ publicæ præficis, quorum judicio non debebas stabularium adsciscere? Nihil est similius regno, quam ludi litterarii moderator, & his tyrannidem permittimus in liberos, quos si nosses, nolles imperare canibus tuis? Magno conducitur qui juventutem verberibus ac minis excarnificatam doceat & scire nihil, & sibi videri nihil nescire: quin sæpenumero fit, ut mores istorum nihilo sint meliores litteris. Quantum autem flagitium, primam illam ac felicissimam ætatem, bonis disciplinis à natura datam, iis inficere, quæ aut majore labore post dediscenda sint nobis, aut magno nostro malo tenenda? Tria sunt unde potissimum rerum publicarum salus, aut etiam pestis mihi pendere videtur, à Principe recte aut secus instituto, à Concionatoribus publicis, & ludi Magistris. Sed hujus postremi par erat potissimum curam agi, quod ludi Magister primum innoxiam ac rudem ætatem curat, quæ sibi nondum potest prospicere, deinde optimæ spei annos, qui & fugiunt ocissime, & redeunt nunquam. Apud *Romanos* olim atrocissimo supplicio necabatur, qui non ex usu publico gessisset imperium. Utinam exstaret similis aliqua lex, quæ in perniciosos pueritiæ moderatores dignum aliquod exemplum statueret! Nunc honos etiam isti belluæ, & sic merito datur ex publico merces! Quin tanta pestis publicis manibus potius discerpitur? Cur non in solas terras aliquo deportetur? Cur tu Consul *Camillum* Tribunum illum militarem non imitaris, ut quemadmodum ille malæ fidei magistrum, nudato à tergo corpore, vinctisque manibus, pueris iisdem, quos hostibus prodiderat, flagris in *Faliscorum* urbem redigendum tradidit, ita pari pompa pueritiæ corruptores istos ex urbe tua cures exigendos? Miraris interire litteras, cum cerdones, imo caudices, ludos te-

teneant litterarios? Miramur antiquam eruditionem jam olim degenerare, cum Doctoribus ipsis nihil sit indoctius, magis equidem mirarer, ni sic eveniret. Quæso te, quid à rudi præceptore possit exspectari, nisi rudior discipulus? Atque ut est in vetere proverbio, *Quid à malo corvo, nisi malum ovum*? An hîc verum non est quod scripsit *Horatius?*

Est in juvencis, est in equis patrum
Virtus, nec imbellem feroces
Progenerant aquilæ columbam,
Fortes creantur fortibus.

Atqui fieri videmus, ut filii non semper referant corporum vitia, quæ erant in parentibus. Novi ipse fratres aliquot, cæco patre, matre clauda natos, quorum nemo tamen cæcus esset aut claudus. Cæterum ubi animus in animum transfunditur, & ingenium ab ingenio formatur, fieri non potest quin discipulus referat præceptorem velut animi parentem. Quid hîc sidera & cœlum innoxium criminamur? Quid immerentem naturam incusamus? Quid salutifera commeruit Religio, ut in tantam invidiam adducatur? Tu modo advigila, ut parentur idonei præceptores, dent operam Principes, ut sit honos bonis litteris, videbis nimirum neque sidera, neque ingenia nostris seculis, imo nec regionibus adeo defuisse, tametsi non inficior, vix aliam reperiri crassiorem, quod ad litteras duntaxat attinet. Quod si ipsi nobis (ut facimus) defuerimus, frustra vel universum arrideat cœlum, apud nos fatales illi cometæ sunt, qui suo afflatu pestem invehunt optimis studiis. Nihil itaque miror exstingui litteras, quas certatim omnes contendunt exstinguere, vindicare perpauci. Vere dictum est, *Honos alit artes.* Et illud,

Sint Mœcenates, non deerunt Flacce Marones.

Ubi nunc honos litteris debitus? ubi locus expolito ingenio dignus? ubi fructus, quem longos egregiosque labores consequi par fuit? Qui hodie professione Religionis sese venditant, consummatam pietatem arbitrantur nihil scire, ac maxima ex parte aut quæstui serviunt aut ventri: Ecclesiæ proceres *Epicurum* fere quam *Ciceronem* malunt imitari. Principes, quorum liberalitate studia litterarum & provocari solent & foveri, non *Platones* jam, sed *Gnathones* sibi adsciscunt. Munera ferunt, moriones, palpones, voluptatum architecti. Pluris est qui canem bellum adducat, quam qui librum eruditum porrigat. Sacerdotiorum ampli census aut venalia sunt, aut malorum obsequiorum præmia. Ad Abbatias, cæterasque dignitates, stupidissimi quique potissimum irrumpunt. Queritur Satyrographus, quod divites tantum admirentur, laudentque disertos, ut pueri *Junonis* avem. At hodie probro est scire litteras. Nusquam magis regnat, quam apud nos pestilens hoc hominum genus, quos merito ptochotyrannos dixeris: hi rerum omnium censuram sibi vindicant, præsertim apud stultas atque etiam impudicas mulierculas, & apud imperitam multitudinem: his persuadent egregii sycophantæ, hæresim esse, scire Græcas litteras, hæresim esse, loqui quo more loquutus est *Cicero*. Et quis tandem sani capitis cupiat sese tam diuturnis macerare laboribus, sine quibus nec mediocris litteratura paratur, odium denique, summamque invidiam præmii vice reportaturus? Jam porro fac citra conatum, eruditionem dormienti contingere, quis non malit vel in ultimas *Indiæ* solitudines profugere, quam hos litteratorum simios ferre? Equidem priscorum hominum more, quos è truncis arborum natos finxit antiquitas, non paulo malim inter pecora vitam transigere, quam inter hoc brutorum omnium brutissimum genus, quibus apud nos mihi differta videntur omnia, qui pari stoliditate & suam rusticitatem admirantur, & alienam doctrinam contemnunt. Sed inter has belluas verius quam homines, nullum odiosius aut pestilentius, aut Musis omnibus infensius, quam isti quidam Religionis larva personati, de quibus modo dicere cœperam, qui venerando cultu, simulatæque sanctimoniæ specie, non mediocrem auctoritatem sibi pararunt apud idiotas, præsertim apud mulierculas, quarum & stultitia abutuntur, & libidini fortiter succurrunt, tauri egregie obesi, neque vulgariter mutoniati: hos adhibent in consilium, & si non adhibeant, ipsi, qua sunt impudentia, ultro semet ingerunt, volentibus nolentibus. Consulitur igitur camelus de saltatione, de cantione asinus. Quid enim aliud sit cum *Minorita*, aut *Jacobita*, aut *Carmelita*, velut oraculum consulitur, cui puer ad optimas disciplinas destinatus, formandus tradi debeat, quibus rationibus & auctoribus instituendus sit, non aliter quam *Demodocus* ille *Platonicus* consulebat *Socratem*. Ibi mihi consultor ille stupidus ac superciliosus, nihil *Socratis* referens præter vultum & taurinum intuitum, mira severitate cum primis deterret à lectione Poetarum. Porro bliteis istis Poetæ sunt & *Quintilianus*, & *Plinius*, & *Aulus Gellius*, & *Titus Livius*, breviter quicunque Latine scripserunt: adeo non intelligunt quid sit Poetice, quam Poetriam vocare solent, ut nec Poetæ qui sint, aut dicantur, intelligant. Vestigia, quibus ipsi sint ingressi, commonstrant homines ex mera barbarie nati, simul & educati. Alius jubet edisci Psalterium, alius censet Linguam Latinam petendam ex Proverbiis *Salomonis*, alius vocat ad insulsissimum Auctorem *Michaelem Modistam*, alius ad *Mammetreptum*, alius ad *Catholicon*, ut quisque infectus est, ita dant aliis consilium. Deinde si quem noverint præceptorem tam insigniter asinum, quam ipsi sunt insigniter hypocritæ, ad eum mitti jubent miserrimos adolescentulos. Nec difficile persuadent, primum idiotis, deinde callidissimi simulandæ probitatis artifices, postremo vulgus hominum fere deterioribus acquiescit libentius. Contra si quem olfecerint, politius eruditum abominantur: Cave, inquiunt, Poeta est, parum Christianus est. Hæc nusquam non instillant auribus hominum, in concionibus, in quibus regnant, populi stultitia freti, in privatis colloquiis, in arcanis illis confessionibus, in quibus sibi Dii videntur. Quem inter hæc portenta non pigeat vivere? Cui non lubeat & ultra *Sauromatas* & glacialem Oceanum fugere, si modo Veterum illorum & modestiam & eruditionem, cum hujus nostri seculi tum arrogantia, tum inscitia componat? Sed quid longam & inanem querelam ingredimur: in te, ut dixi, omnis ista culpa recidit, qui si istos, & indoctissimos Doctores, & inconsultissimos consultores vel ejiceres, vel, quod illis esset dignius, culeis insutos, cimicibus ac pulicibus differtis, in mare vicinum præcipitares, ad quidvis supplicii deposci non recusarim, nisi mirabilem eruditorum hominum proventum propediem cernas efflorescere.

Quibus commemorandis cum *Battus* vehementius incandesceret, nam homo alias placidus ac lenis, hîc sibi temperare nunquam potuit, sic adamabat bonas litteras: subridens Consul, Quo supplicii genere perdendi sint isti, *Batte*, inquit, post consultabimus: ego si *Jupiter* essem, omnes in asinos verterem & camelos. Sed interim probe videris intelligere, me hîc privatum adesse, qui tanta ista libertate in me ausis uti, tanquam cum *Conrado* tibi res sit, non cum Consule. Verùm ego te vicissim, si pateris, criminabor, qui tuum officium prætereris: siquidem tuum prorsus erat, qui publico munere fungereris, ista tam nefanda ad Consulem ac Senatum referre, nisi forte frustra sedes in consilio: certe tuæ partes erant monere. Hæc ideo Consul, ut magis etiam inflammaret ardentem. Tum *Battus:* De referendo mihi narras impudens, quasi ista in re non omnes *Herculis* labores susceperim, imo prope vicerim? Meminisse te scio, quanquam male salsus dissimulas, cum ante biennium fere reversus à *Lutetia Parisiorum*, administrationem ludi litterarii suscepissem, quod ibi *Augeæ* stabulum repererim. Deum immortalem! quas nugas, quæ somnia, quæ ludibria, quam barbariem, quos sentes, quam scopas in-

A infelicissimis adolescentibus inculcaverant ii, qui ante me nihil scire docuerant. Tum re quidem ipsa *Fabianum* illud nimium approbavi, non paulo molestiorem esse dedocendi, quam docendi laborem. Nam simulatque zizaniam illam, ita ut erat necesse, instituissem revellere, dictu mirum quam amaris odiis, quam devoto agmine, quam gladiatorio animo sint coorti in nos illi imperitiæ magistri. Age, quid unquam in tua Repub. vidisti ea seditione turbulentius? Incitaverant in me de Clero simili dementia imbutos, quæ maxima multitudo est: tum oppidi primores, quorum animi avitum adhuc rus sapiebant, præterea juvenum majores plerosque, quorum pietatem religioso metu sollicitabant, ut filiorum pudori mature consulerent: B incenderant & fabros, fullones, cerdones, pharmacopolas, mendicos, mimos, balatrones, aucupes, piscatores, essedarios, cetarios, coquos, fartores, bajulos, à quibus non perinde ingenio differunt atque cultu. Ad hæc tonsores, lenones, lenas, aniculas. Et quos non? Vulgi infimi partem multo maximam, id quod neutiquam ardui erat negotii, tum quod per se sit irritabile vulgus, tum quod pro insita stoliditate litteras habet invisas, tum quod pari temeritate absurdissima quæque perlibenter & miratur & tuetur. Sed ducum virtutem prosequamur. Hi vero tantis copiis freti, passim in me diras atque atroces voces jactabant, in foro, C in compotationibus, in officinis, in tonstrinis, in lustris, publice, privatim, ebrii, sobrii, dictitantes externum hominem, nescio quem, novam quandam hæresim serere, optimos illos Auctores, *Alexandrum*, *Gracistam*, *Ebrardum*, *Modistam*, *Breviloquum*, *Mammetreptum*, *Catholicontem*, quibus & avi & proavi ipsorum doctissimi evasissent, nunc indigne extrudi, inaudita quædam atque horrenda Ethnicorum induci portenta, *Flaccum*, *Maronem*, *Nasonem*, juvenibus jam nihil nisi de amando præcipi, ea pueris inculcari, quæ ne grandibus quidem scire fas esset. Nisi quamprimum prospectum fuisset, actum esse de Religione Christiana, Antichristi seculum jam aut adesse, D aut certe quam proxime instare. Venisse enim doctores, qui blandirentur iis, quibus aures essent novarum rerum aviditate prurientes: quique juxta *Pauli* vaticinium, à veritate avocarent, ad fabulas traducerent adolescentes. Vidisti ipse, testis in eo tumultu, quantum *Herculem* præstiterim, quot leones, quot sues, quot Stymphalidas aves, quot tauros, quot *Antæos*, quot *Geriones*, quot *Diomedes*, quot *Nessos* confecerim, ut *Cerberum* è latebris illis, ubi exsangues umbras territabat, extractum cœlo ostenderim, quanta virtute Lernæam hydram, fœcundam suis mortibus, igne Græco vix tandem exstinxerim, & haud scio an adhuc spiret pestis illa omnium perniciosissima. Urbis nostræ E *Pompejus*, quanquam ille *Midæ* quidem similior quam *Pompejo*, quid moliatur, haud me præterit. Tot unus monstris objectus, non cessi tamen, imo pervici, iis, quibus sanior erat mens, persuasis, cæteris clarissima ratione confutatis, contemtis nonnullis.

Quæ cum *Battus* dixisset, Moriar, inquit *Guilhelmus*, ni tu, mi *Batte*, non supplicatione modo, verum etiam triumpho dignissimus es. Nam si *Ion* ille rhapsodus apud *Platonem*, quod unum *Homerum* laudibus extulisset, meritum se jactitat, cui ejus Poetæ studiosi coronam auream reponerent, tu vero qui universam prope litteraturam contra tot portenta strenue defendisti, F quanto dignior, cui Musæ aut ipse etiam *Apollo* lauream triumphalem imponat, aut certe qui in omnibus Museis stes aureus? Ad quem jocum cum arrisissent cæteri, *Battus* quoque jam hilarior: Age, inquit, rideor *Hercules*, & vobis *Pyrgopolinices* quispiam videor, tamen qualis qualis sum, quod potui sum conatus: quod si, *Guilhelme*, huic animo tua lingua eruditioque fuisset adjuncta, melius fortasse cum litteris ageretur. Tum Consul: Age, inquit, *Hercules*, quid si tibi pro rebus fortiter gestis triumphum decernamus, & quidem speciosiorem, quam unquam vel *Paulo Æmilio*, vel *Pompejo* contigerit. Cras niveis equis vectus, urbem laureatus ingredieris, plaudentibus utrinque universis bonorum litterarum studiosis: barbari duces tua virtute domiti, revinctis (ut digni sunt) post tergum manibus, triumphalem currum antecedent, victori populo supplices manus ostendent. Miles victor à tergo imperatoris laudes cantabit, præda circumferetur, trophæa figentur *Phœbo*, novemque Sororibus opima spolia dicabuntur. Quid quæris? Deum te facimus, ut jam non alter sis *Hercules*, juxta proverbium, sed prorsus ipse sis *Hercules*: quid unquam simile promeruit ille? verùm ea lege, si hoc prius feceris, quod victores facere consueverunt, ut rerum abs te terra marique gestarum, & totius certaminis hujus rationem nobis luculenta oratione exponas, quod etiam ut triumphum tantum contemnas, recusare tamen nequaquam debes vel nostra causa, qui tantopere id flagitamus, vel litterarum amore, quibus scio tibi nihil esse antiquius, vel denique Reipublicæ causa, in quam tu nuper receptus, sollicitudinem illi, & pietatis officium debere cœpisti. Nam quod tu me modo insimulabas, quid me posse censes unum inter tot hominum capita longe aliter sentientium? An me vis (quod dici solet) adversum stimulum calces? præsertim cum nec mihi ipsi satisdum sit hæc confirmata sententia, ita nonnunquam istorum disputationibus labefactor, ut partes vestras vix satis tutari queam. Et, quod nunc quidem serio dicendum sit, *Batte*, si vera sunt quæ mihi de tuis endoxis, adoxis, amphidoxis soles disputare, non minimam profecto turpitudinis partem causa vestra videtur obtinere, non apud vulgus modo, verum etiam apud litteris æquiores Nam sunt vestri auctores, ne mentiar, primum Ethnici, quod tamen utcunque poterat defendi, deinde cognitu perquam difficiles, quod ipsum non paucis odium parit: postremo, quod est gravissimum, lascivi, imo etiam obscœni. Nunc accipe rem, Christianos Auctores ejicitis, inducitis Ethnicos, notos expellitis, infertis ignotos, veteres extruditis, producitis novos, faciles tollitis, obscuros nobis objicitis, denique, quod est caput, castos interdicitis, lascivos juvenibus proponitis. Quid oris tum esse mihi credis, quoties Consulem me rogant mei cives, num ideo ludus sit in urbe publicus, ut juvenes meretricios perdiscant amores, perinde quasi parum ipsi sint ad hæc studia suopte ingenio proclives, ut assuescant technas fabre consuere, ut veteratorie parentibus imponere, ut nihil pudere, mentiri, suum ponere vultum, alienum sumere, hæc enim ex vestris comœdiis discunt, & domum memoriter referunt. Quam tu graviter hæc ferire parentum aures arbitrare? Utrum in lupanar, inquiunt, liberos nostros mittimus, an in ludum litterarium? Nam tres illas litteras, quas senex *Plautinus* se didicisse gloriatur, domi facile discimus. Præterea si qui paulo sunt eruditiores, ii mihi Pontificum decreta, & Theologorum sententias memoriter decantant, tum quidem tergiversari soleo, sed plane ut victus, non ut insidiator. Tu vero cum sis hac in palæstra facile omnium exercitatissimus, fieri non potest quin plurima teneas tum lecta tum cogitata, quibus hujusmodi criminationes refelli queant: quare rem prorsus divinam feceris, si totam hanc controversiam à capite usque ad calcem explicueris, non quod causa vestra parum mihi probetur, verùm patronum me paulo instructiorem reddideris.

BATTUS: Quod cum *Battus*, singulis sua quoque causa vehementer flagitantibus, defugere nulla ratione posset: Age, inquit, de præmio plus etiam pollicemini quam postulo, mihi satis fuerit supplicii, si sola *Ate* studiorum pestis unco trahatur, ac mox in publicam cloacam præcipitetur: deinde procerum aliquot pro capitibus linguas duntaxat deposco. In quem usum, inquam? Ad nullum alium, inquit, quam ad abstergendum podicem, aut defricandas matulas, aut certe

immundas patellas. Nihil, inquam, accommodatius: sed extra jocum, hospites, quandoquidem in rem tam præclaram fortuito incidimus, quin nos quoque hic Academiam quandam *Platonis* exemplo instituimus? An quia deest nobis Platanus illa vel *Platonica*, vel *Ciceroniana*, quarum altera facundissimi Philosophi, altera sapientissimi Oratoris, litteris & fata est & crevit, potius quam humore aliquo. Quin ego vobis pro umbraticis veras, ac pro una arbuscula copiosum pomarium exhibebo, quod ædibus nostris ab læva proximum videtis, proceris Quercubus, & rivo limpidissimo cinctum. Quid? si hunc quoque locum nostra disputatiuncula sic irrigemus, ut nulla unquam ætate arescat. Nec desunt quidem sub ingenti illa Piro, mediis circiter hortis, commodissima sedilia, pulvillos quoque, si videbitur, adferri jubebo. Jam vero personarum nihil me pœnitet vel ad *Jarcæ* Scholam, non solum Academiam, Consul, Medicus publicus, Secretarius urbanus, Theologus & idem Orator, ego denique tam magnifici fundi colonus. Nam ut de *Platone* taceam (qui quoslibet etiam loquentes facit) quando unquam *Tullius*, perfrictæ frontis homo, cœtum magnificentiorem ausus est convocare. Quod si *Socratem* Philosophum gravissimum illa in *Phædro* loci amœnitas potuit invitare, ut humi juxta fonticulum in gramine disputandi gratia procumberet, quid ni nos hi horti, quos vel *Epicurus* ipse laudare queat, certe ad considendum alliciant, præsertim cum nihil hic eorum, quæ *Socrates* illic miratur, desideretur: quippe ubi Pirus, ut videtis, media triplicem nobis voluptatem ministrabit: nam ut est procera satis, & patulis diffusa ramis, amœnissimam prorsus umbram præbebit, & frondibus opacis æstum facile propulsabit, præterea ut est anni vernum tempus, non oculos modo flosculorum adspectu pascet, verum etiam nares gratissimo odore recreabit: tum ne fonticulo illo frigentis aquulæ à *Socrate* superari videamur, en pro fonticulo rivus leni murmure, circumlabens totos hortos irrigat. Hac aura quid possit esse spirantius, imo (quod Medico teste dixerim) quid salubrius? Ibi *Battus*, qui ejus apud *Platonem* descriptionis pulchre meminisset, nostram orationem interpellans, Ut cæteris, inquit, *Erasme*, rebus maxime superemus, una certe à *Socrate* illo *Platonico* vincimur. Nam & herbarum virentium, graminumque flosculis versicoloribus distinctorum, gryllorum & cicadarum canorum murmur addas licebit, est tamen quo sumus inferiores. ERASMUS: Quidnam istuc, inquam? BATTUS: Puellarum Nympharumque imaginibus, inquit, quas *Socratem* illic video neutiquam præterisse. Quo loco exhilaratus Consul & Medicus, Per canem, inquiunt, & anserem *Socraticum*, dignum quod à *Batto* admoneretur, quanquam cælatoris non magnopere solet delectari, vivas, opinor, mallet, si detur optio. Verùm istud nostræ disputatiunculæ nihil obfuerit, eamus. Ubi collaudata loci specie consedissemus, *Battumque* certatim, ut accingeretur, hortaremur, ille Consulem fixius intuitus. BATTUS: Merito, inquit, nunc meo jugulor gladio, nam qui vos modo magnifice nugari jubebam, eo per vos ipse redigor, ut nihil me sit hodie futurum ineptius aut nugacius. Age, parendum video tum Consuli, tum Medico, tum amicissimis, postremo tam multis: sed pomarium prius occludatur, ne quis nos videat: neque enim vereor, ne vestrum quispiam me prodat, modo possit *Erasmi* stilus conquiescere, qui quicquid noctu somniat etiam, interdiu chartis suis illinire solet. Atqui, inquam, hic neque calamus est mihi, neque charta. Fateor, inquit, at memoriam novi tuam, quam scio tibi esse commentarii vice. Quod etiam si quid suffugerit, tu facile de tuo fulcies hiatum, sed tamen aggrediar vobis fretus. Mox in pedes erectus, compositis ad dicendum & veste & vultu, & gestu, aliquandiu defixis humi luminibus, cogitabundus hæsit: dicturienti pallor quidam, ac trepidatio oborta, non stolidi nobis oratoris, & confidentis, sed cordati, & (ut inquit *Fabius*) periculum intelligentis, dedit ar-

A gumentum: mox inventis ac digestis orationis partibus (id enim egisse ex notatis articulis conjiciebam) subtussiens exspuit, id quod habebat familiare. Deinde surrecto hilarius vultu, jamque vivacius singulos intuitus, summa cum omnium exspectatione, ita exorsus est.

ORATIONIS EXORDIUM. BATTUS.

Nisi & apud judices litteratissimos dicturum me scirem, & ipsa causæ bonitate non mediocriter adjuvarer, vererer ne in tanto stolidissimorum hominum odio non optimum hodie patronum litteræ fuerint habituræ. Nunc vero tantum abest, ut omnia, quæ ab B istis antirhetoribus objici vel soleant, vel queant, refellere me posse diffidam, ut in causa tam vincibili, ne principio quidem mihi utendum putarim. Idque non modo apud vos, quos cum amicissimos, eruditissimos, hujus etiam dictionis efflagitatores habeam, benevolentes, dociles, attentos non habere non possum: verum etiam apud *Sauromatas*, & si quid est his etiam barbarius, modo homines dentur, certam mihi victoriam promiserim, homines, inquam, qui rationis ductum, non animi impetum sequuntur. Nam istos rabulas, qui obstinatis animis insaniam suam etiam confessam solent defendere, haud alio in numero quam *Diogenes* suam concionem pono. Ad quem cum hominum millia aliquot conflu- C xissent, negabat se ullum adhuc videre hominem. Pestifera est, inquiunt, mortalibus eruditio, optanda imperitia,

Nil intra est oleam, nil extra est in nuce duri.

De fide igitur facienda jamdudum securus, hoc unum mihi à vobis video postulandum, ut ne in re tam intractabili, tam spinosa, ullum orationis splendorem exspectetis, quem alioqui ne in felicissima quidem materia à *Batto* requirere debebatis. Ne delectari quidem postulabitis, nisi sicubi forte barbarorum ineptissimæ rationes risum movebunt. ERASMUS: Tum vero veniam præfatus, & licebit-ne, inquam, aliquoties dicentem interpellare? BATTUS: Licebit, inquit, per D me quoties videbitur, nec enim ad clepsydras dicimus, ut causæ dispendium sit, si quid temporis intercipiatur. ERASMUS: Ita mihi principio supersedisse videris, inquam, ut hoc ipso, quo non uteris, maxime sis usus principio: sed perge, obsecro, ne te primo statim cursu diutius remoremur. BATTUS: Istud vero tuum est, respondit *Battus*, haud meum, qui vafritiem illam, & strophas rhetoricas perdidicisti, mihi sat habeo, rem, ut est, perquam paucissimis ostendere. Non igitur hæc altius repetam, quibus fatis, quorum opera, quo tempore, quibus gradibus antiquæ disciplinæ è tanto fastigio in hunc tartarum deciderint, id quod vos paulo ante cœperatis: alias hæc fortasse commodius: neque vero refert quo casu E quispiam in puteum deciderit, sed quomodo qui cecidit, inde queat educi. Antiquis igitur litteris contra novos hostes patrocinium feremus, quibus quidem à triplici potissimum hostium genere negotium exhiberi video. Alii enim litterariam Rempublicam tanquam funditus deletam cupiunt, alii imperium non quidem prorsus exstinguere, sed arctioribus finibus includere moliuntur. Postremi ita Rempublicam salvam esse volunt, ut afflictissimam velint, quippe in qua ipsi tyrannidem occupent, in quam patriis legibus abrogatis peregrinos & magistratus & mores inducunt. Et primi quidem illi mihi videntur, qui plane rudes, haud scio invidia-ne an stoliditate majore, religionis nescio cujus prætextu, F litteraturam universam Poeseos nomine detestantur. Alteros ego intelligo, qui indocte docti, cætera quidem studia, hoc est, sua, utcunque recipiunt, humanitatis autem litteras, sine quibus cæca est omnis doctrina, angue pejus oderunt. Postremos vero, quos alios esse dicam quam eos, qui quodvis litterarum genus & mirantur, & probant, cum primis etiam Poesim & Rhetoricen, at ea lege, ut ipsi pro summis & Poetis & Rhetoribus habeantur, cum nihil sint minus: nec dictu interim proclive fuerit, quos ex iis hostibus lit-

litteraria Respublica gravissimos perniciosissimosque patiatur, aut quibus maximam cladium suarum partem acceptam referre debeat. Nam primi quidem illi (ne contemnendos putemus) tametsi neque ullo armorum genere, neque rei militaris scientia sunt instructi, quippe sylvestris barbaraque multitudo, passim ex agris & montibus conflata, nescio tamen an ullum sit hostium genus infestius. Rabiosæ enim feræ in morem devotis animis in pugnam ruunt, non ingrediuntur, furore pro fortitudine utentes. Quatuor potissimum rebus valent, furore, quo *Andabatas*, clamore, quo *Stentorem Homericum*, multitudine, qua *Xerxis* etiam copias vincunt, postremo clypeo quodam simulatæ Religionis, sub quo perpetuo latent, quem unum ad omnia telorum genera objiciunt. Ii nimirum sunt qui cum ipsi sint omnis litteraturæ expertes, litteratorum gloria peruruntur, aliorumque pulcherrimis studjis oblatrare, pulchrum in primis ac religiosum putant, ac mirum quam veteratorie suam vel inertiam, vel invidiam, vel superbiam speciosis titulis prætexunt simplicitatis ac religionis. Alteri sunt iis quidem paulo instructiores, qui & eminus & cominus nos petunt. Eminus telis, sed plane deridiculis: nam stuppas, fumum & stercora in nos jaciunt. Cominus pugionibus appetunt, sed plumbeis. Pacem offerunt, sed superbissimis plane conditionibus, ut sine humanitatis litteris perdocti simus, sine quibus nullæ constant litteræ, terminos nobis præscribunt. Omnem politiem interdicunt, & quicquid ipsi non didicerunt: hoc sunt molestissimi, quod prehendi nequeant. Consistunt nusquam, *Parthis* ipsis fugaciores, modo ajunt, modo negant, tergiversantur, aliquo cavillo elabuntur, & *Protei* in morem,

Omnia transformant sese in miracula rerum.

Porro postremos illos fortasse aliquis parum infestos hostes judicaverit, quod sedulitate peccent, non odio, at mihi quidem videntur longe inter omnes nocentissimi. Cæteri enim, quia infestis signis nos appetunt, arcentur à mœnibus, hi dum intra mœnia, intra præsidia nostra versantur, dum armis & insignibus amicos imitantur, æternum exitium Reipublicæ mendaci pietatis specie moliuntur, & quo magis vindicandæ patriæ student, eo turpiori impediunt servituti. Quare primi quidem hoc propemodum sunt amandi, quod ita litteras oderunt, ut nullas attigerint. Posteriores hoc minus nocentes, quod ab optimis abstinuerint, nempe Poeticis & oratoriis, sua tanquam sorte contenti. Postremi dum omnia scire volunt, permiscuerunt, contaminaverunt, perdiderunt omnia. Vere hoc dicunt, importuno officio nihil esse inofficiosius interdum. Ita hi dum litteris laborantibus succurrere studuerunt, perniciosa sedulitate funditus exstinxerunt. Vires ante conveniebat expendere, consulere ingenium, quam rem tam arduam susciperent. Nunc *Phaethontem* imitari maluerunt, qui dum ignarus auriga currum paternum conatur moderari, magno suo malo subvertit. Et sunt hi quidem, ut stultitia *Phaethonti* pares, ita pari exitio digni, aut etiam graviore. Horum enim temeritate vetus illa & vera Philosophia ad meras nugas, ad somnia redacta est. Per hos innumerabilia priscorum Auctorum monumenta desideramus: quod Scriptorum ut quisque est doctissimus, ita fœdissimis mendis scatet, his acceptum ferimus: quod prisca illa Theologia tantopere degeneravit haud aliorum est opus: quod Grammatistæ nil nisi meram barbariem & scribunt, & præcipiunt, his debemus. Et ut semel finiam, quod in utroque genere litterarum muti & infantissimi, pro doctissimis in pretio sunt, horum opera effectum est, quorum dum alius in Grammaticis, alius in Rhetoricis, alius in Dialecticis, alius in Physica, alius in Theologia scribit, dum hic commentationibus optimos Auctores non illustrat, sed obscurat, non adornat, sed contaminat, dum ille quod non intelligit, emendare nititur, dum alius ex bene Græcis, male Latina facit, Linguæ utriusque juxta ignarus, dum ita, inquam, certatim tumultuantur, inutili officio omnia confuderunt, depravaverunt, everterunt: & quo diligentius suum quisque officium præstitit, eo plus damni dedit; ut si quis manibus merda oblitis, pulvisculum è purpura conetur extergere, quanto volet esse officiosior, eo erit molestior. Verùm iis, quod res infinitam prope disputationem postulare videtur, dilatis, reliquas acies, totidem conflictibus adoriemur, hîc vero efficiam, ut vel *Pyrrho* me doctiorem esse juretis. Nam rusticanam illam cohortem tumultuario tantum milite dissipasse sat habebimus, & clypeo illo fictæ religionis nudatos in fugam adegisse, id quod haud multi fuerit negotii. Imbellis est enim multitudo è senibus contracta, qui ubi ætatem per luxum effluxisse intelligunt, juvenibus ad meliora proficientibus invident inepti. Hos igitur primum quidem validissimis rationibus tanquam telis, terga dare cogemus, deinde prælium, ut solent, reintegrantes, sacrarum Litterarum testimoniis velut ensibus confodiemus. Sub hæc exemplorum copia obrutos, castris quoque deturbabimus; quibus confectis, eodem quasi *Marte* & impetu posteriores aggrediemur, & omnibus exsutos armis, omni dimicandi genere superabimus. Sed jam primi illi sunt lacessendi, si prius Fœcialis Paterque patratus justa peregerint, quibus, ut arbitror, hujusmodi quædam oratio congrueret, si res serio gereretur.

ORATIO FOECIALIUM.

Quo tandem jure, ô vos *Gothi*, è vestris egressi limitibus, non modo Latinorum provincias occupatis (disciplinas loquor liberales) verum etiam ipsam urbem rerum dominam, Latinitatem audetis incessere? Quanam injuria lacessiti, quid petitis? Quod si bellum placet, justo *Marte* decernite, facite pugnandi copiam. Sin pugnæ diffiditis, desinite molesti esse, excedite solo, regionem hanc purgate, vestris finibus continemini. Quod si hostes quam latrunculi dici malitis, prodite è latebris, conserite manus, & publico certamine finis quæratur odiis, aut vos victi quiescite, aut nos vobis victoribus concedemus.

QUOD LITTERAE COMPLURIBUS TANTOPERE SINT INVISAE, NIHIL ALIUD ESSE IN CAUSA, NISI QUOD IGNORENT.

Jam non auditi projecta hasta bellum indixere Fœciales, jam ad pugnam est hostis evocandus. Hîc ego interpellans, Vide, inquam, ne nimium hoc sit calidum, nondum omnes tibi peractæ ceremoniæ, porcus tibi saxo feriendus, priusquam ad arma prosilias. Probe mones, inquit, Utinam ex istis haris, in quibus passim tot crassi validique sues otiosi saginantur cibo populi, mihi liceret insignem aliquem deligere. Eum ego bipedem libentius mactarem quam ullum porcum quadrupedem. Sed agite, factum putemus, quod ex animo factum volumus, & hostem bonis avibus aggrediamur. Nam interim perinde agam, ac si cum ipsis præsentibus mihi res esset. Vos modo hujus nostræ dimicatiunculæ spectatores sedete. Atque adeo ne tubam deesse queratur *Erasmus* meus, superstitiosus, ut video, ceremoniarum observator, esto convitium hoc tubæ loco. Dicite, quæso, brutissimi homines, *Midæ* progenies, Statuæ marmoreæ, quid ita commeruere litteræ seculares, (sic enim vos appellare soletis, quicquid non didicistis) ut vos eas tam obstinatis odiis insectemini, tanquam homines ad id unum sint nati, ut eruditionem oderint? An quia non didicisse piget, nec discere licet, odisse libet? Quod si ipsi per ignaviam desperatis, aliis invidere pulchrum arbitramini? Quin potius accingimini, & gloriam hanc nobis quam invidetis, præripitis? Sed veremini ne in vos antiqua illa scommata jaciamus, *Asini ad lyram*, *Boves ad ceroma*, *Quid graculo cum fidibus? Quid cum amaracino sui?* At non mirum facitis, quod odistis, mirum facturi si amaretis. Vere illud, ut cætera, prin-

ceps ille Peripateticorum, *Scientiis nisi inscium neminem esse inimicum.* Non gallus miratur jaspidem, non sues delectant rosæ, non pictura simiam, non juvat hippum lux, non placet *Midæ* cantus *Apollinis*. Cur inepti auriculas vestras asininas ultro proditis, vel *Mida* patre stultiores, qui celare studuit? Cur non magis terræ infoditis inscitiæ vestræ dedecus? Cur non potius quorundam calliditatem imitamini, qui laudant ut scire videantur? Cur saltem non tacetis, ut Philosophi putemini? Nunc ipsi vestromet indicio tanquam sorices comprehendimini. An vero eo dementiæ provecti estis, ut bellum etiam facinus putetis, res optimas, quas sapientissimi quique sibi tantis laboribus expetendas putarint, odisse, invidere, oblatrare. Ista vero gloria, si nescitis, cum bajulis, cum cerdonibus, cum nautis & fossoribus vobis est communis, quippe oderunt & illi politiora studia, contemnunt, exsecrantur, hoc vobis meliores, primum quod moderatius oderunt, deinde quod suarum artium amore, nostra studia contemnunt. Vos ita elegantiores artes odistis, ut nullas teneatis. Illi artem arti, studia studiis præferunt, vos scientiæ ignorantiam antefertis, sanæ menti insaniam anteponitis, pecudem homini. O contemtores servum pecus, quos vel ipsi derideant asini! At videte interim, quam iniquum sit odisse, nec scire neque quid oderitis, neque cur oderitis. Damnatis Rhetoricen, quid autem sit ea, ne per nebulam quidem vidistis. Odistis Poesim, quam neque quid sit, neque cujusmodi sit intelligitis. Odistis antiquitatem, omnis antiquitatis imperiti. Breviter, totum hoc quod docti magnis vigiliis sequuntur vos contemnitis, & totum hoc quantum est ignoratis. Nam si quando hæc eadem ipsi didicistis, cur volentes discere reprehenditis? Si non didicistis (quod etiam gloriamini, non modo confitemini) quid de incompertis tam stolide pronuntiatis? Sed audistis, opinor, mala esse hæc studia. Esto sane, dummodo à vestri simillimis, invidis, ignaris, inimicis: videlicet sus suem docuit, cæcus cæco dux fuit. At proferte, si potestis, vel unum qui has litteras, ubi probe perceptas habuit, accusavit: qui insumtæ in eis operæ se pœnitere dixit. Cur autem stolido de incompertis blateranti creditur, erudito de perceptis differenti fides negatur? An putatis obscuram esse cuiquam vestram invidentiam? an nos fucum vestrum fallere creditis? an fugere nos, quid morbi vos urat? Liceat tandem, quæso, rebus sua dare nomina, desinite aliquando pro invidentissimis & ignavis religiosos ac pios vos velle videri.

INVIDUM ESSE, HAUD RELIGIOSUM, ODISSE LITTERAS, QUAS NESCIAS.

Tum Medicus: Utar, inquit, jure concesso, interpellabo. Præclarum te velitem declarasti, nec temere te *Battum* appellatum jam puto. Rogante illo, quid ita putaret: Non sunt, inquit, hæc ænigmata tibi qui fabulas perpulchre tenes. Tam probe barbarorum furta prodidisti, ut altera metamorphosi te ex indice illo lapide rursum in *Battum* revixisse propemodum credam: deinde scite istud hominum genus ad pugnam evocasti. Nulla enim re perinde in rabiem agi solent, quam si stoliditatis, si imperitiæ, si invidentiæ opinionem illis impingas, hoc est, si maxime vera audiant. Recte sentis, inquit *Battus*, nec mirum adeo, si tacto ulcere scabiosi commoveantur. Tum vero videres homines superbissimos, oculis ardentibus, totiusque vultus immanitate, animi testari furorem: etiamsi ne inter hæc quidem à simulandæ Religionis artificio recedunt: hæc tanquam personati suas tragœdias agunt. Nam ut est res omnium optima Religio, ita (nobili Historico teste) ad quidvis vitii prætexendum commodissimum pallium, eo quod si quis in ipsa vitia conetur animadvertere, Religionem, qua sese obumbrarunt, violare plerisque videatur: sæpe ita tuto latet vitium proximitate boni. Cumque ipsi longe gravioribus vitiis madeant, quam ulli mortalium, quos

A isti semidei pro profanis habent, tamen in alienam vitam petulantissimis linguis invehuntur, nulli parcentes, nec ætati, nec sexui, nec genti, nec Ordini, denique nec homini, nec nomini. Cæterum quoties illos deprehenderit aliquis aut ebrios, aut scortantes, aut aliud his etiam sceleratius designantes, excusant, tegunt, mussari volunt, ob honorem, inquiunt, Ordinis, quasi cæteri mortales omnes sint extraordinarii. Cum seditiosissime vociferantur in vitia Clericorum, & imperitam multitudinem ad lapides provocant, non putant esse periculum, ne succenseat *Christus* ejus Ordinis auctor, nam is Sacerdos fuit, *Jacobita* non fuit. Si quis ausit efferre quicquam de illorum mysteriis, &

B *Augiæ* stabulum movere, periculum denuntiant, ne *Franciscus* aut *Dominicus*, aut *Helias*, si Diis placet, iratus perdat hominem. Ex hoc grege quidam nuper miris laudibus vexit sui Ordinis sodalem, quod in concione publica nihil non vociferatus in Sacerdotes concubinarios populo ac Magistratibus conatus sit persuadere, ut Sacerdotum concubinæ in lævo humero rubram crucem gestare compellerentur. Cumque hac narratione sibi mire placeret, rogabat quispiam, collaudata illius oratione, quo colore vellet esse crucem *Jacobitarum*, *Carmelitarum*, ac cæterorum? An placeret ut *Minoritarum* concubinæ gestarent crucem cineritii coloris, *Carmelitarum* candidi, *Jacobitarum* ni-

C gri? Ibi abominatus homo religiosus omen, longa cruce se signavit. Tum alter, Nunquam efficies, inquit, quamlibet magna cruce, quin plurimi norint, quæ dedecora à vestris sodalibus aliquando designentur. Neque enim fieri secus potest, in tanta hominum ac nationum colluvie. Verùm hæc, inquit, fortassis ob honorem Ordinis efferri fas non est. Id cum alter magnopere comprobasset, quærebat, an putaret & Sacerdotum esse Ordinem. Cum negare non posset, rogabat, cur existimaret horum commissa seditiosis clamoribus apud populum elatranda? Sed ne longius ab instituto divagemur, eodem pallio tegunt crassissimam inscitiam suam, quo cætera vitæ dedecora. U-

D bique falsam pietatem pro clypeo obtendunt, hanc mirificam quandam adsimulant, adeo quidem vafre ac veteratorie, ut non aliis modo, verum etiam sibiipsis astutissimi homines imponant, non quod ullo Religionis studio moveantur, quippe qui nusquam alibi quam hac una in re religiosi videri cupiunt, sed quod, ut *Fabius* inquit, sub magni nominis umbra delitescant. Nocentum est ista religio, furum, homicidarum, qui simulatque facinus aliquod designavere, tum demum ad aras ac templa solent confugere, ut servus ille apud *Plautum* sceleratissimus. At quo tandem consilio? an quod loci religione delectentur? Imo vero ut crucem effugiant, ut impune sint flagitiosi. Haud aliter no-

E stri censores, cum cæteris in rebus & *Dionysii* sint & *Clodii*, quoties de bonis studiis agitur, tum demum *Numa* videri volunt, tum denique se Christianos esse meminerunt, tum demum Euangelicas sententias canere incipiunt, & res fœdas speciosis vocabulis palliantes, zelo se, haud invidentia, dicunt moveri, nec odisse studia nostra, sed contemnere, id homine Christiano dignum ac pulchrum in primis. Apostolorum simplicem rusticitatem nobis proponunt. Singulare inter cœlites præmium illos manere dicunt, qui disciplinas istas Ethnicas, ad ostentationem & superbiam inventas, Religionis amore possint pro nihilo ducere, rudem pietatem Superis esse gratissimam: quasi vero

F aut Superos rusticitas nostra quicquam delectet, quod si est, cur non bruta in primis amplectimur? aut ad ullam vitæ administrationem utilis sit ignorantia, ac non potius insulsissimum sit, ac plane dementis, rem pulcherrimam quam nec habeas, nec habere speres, in aliis contemnere. Errant vehementer, si cujusvis rei contemtum laudi sibi duci volunt. Quid enim si *Thersites*, Græcorum ultimus, *Achillis* partam armis gloriam una cum ipsis armis, pro quibus *Ajaci* cum *Ulysse* certamen erat, dicat se homo ignavissimus contemnere, non-

nonne universis cachinnum moverit? Quis enim non rideat, si limax equi velocitatem contemnat? si noctua aquilæ, si talpa capreæ rideat oculos? si psittaci colorem corvus despiciat? si asellus elephanti sensum nihili faciat? si stolidus ac fatuus, viri cordati prudentiam contemnat? nunquam laudem merebitur. Equidem operæ pretium puto barbaris, ne mihi perpetuo de suo contemtu glorientur, contemnendi rationem ostendere.

QUAE RES CUM LAUDE CONTEMNANTUR, ET QUAE SECUS.

SUNT enim in rebus humanis quædam, quæ mortalium animos insitiva quadam sui cupiditate sollicitant, sive quod honesta ac speciosa videantur, sive quod dulcia, sive alioquin utilia, cujus generis sunt, opes, claritas, dignitas, voluptas: ista quidem si habeas, aut certe in proclivi sit ut potiaris, eatenus duntaxat, quatenus à virtute avocent, contemnere, res est forti proboque viro digna. Pari item cum laude tristia ut dulcia contemni solent; ab his avelli posse, illa vero adire laudi est. *Lacedæmoniorum* institutum *Plato* minus probat, quod cum durissimos labores facile contemnerent, contra voluptates non perinde exercitati viderentur? at hi nostri *Catones*, ad utrumvis fœmina quavis molliores, ad solas litteras contemnendas viros se præbent. Quodque magis rideas, contemnunt non modo res honestissimas, verum etiam alienas. *Ciceronianam* contemnunt eloquentiam, homines mutis piscibus mutiores, *Chrysippi* contemnunt acumen, cum sint ipsi quovis pistillo retusiores. Poesim contemnunt profani, & (ut inquit *Plato*) longe à Musis alieni. Contemnunt veterum Theologorum politiem, quam assequi desperant, & si sperent, tum magis insaniant. O contemtorum stolidum pecus! dic quæso mihi, quænam ista nova magnanimitas? Quod inauditum contemnendi genus? nummulum non potes contemnere, & de eruditionis contemtu gloriaris? Scorti molli suaviolo superaris *Hercules*, ducit te captivum puerilis voluptatula, rapit te quolibet assentatio, consternat conviciolum, & fortem te visum iri credis, si res majores etiam quam ut assequi queas, possis contemnere? Non libet superbire oratione comta, sed interim pallio comto te venditas mulierculis: vis orationem jejunam ac squalidam, sed interim cuticula distenta nitet. Abhorres à mentione puellarum in legendis Poetis, at interim non abhorres à comprimendis uxoribus alienis, aut *Vestalibus* etiam virginibus. Non placet nitor in stylo, at non displicet in marsupio. Audi, magnifice contemtor, prius litteras disce, postea contemne: siquidem fortis videri studes, prius habe quod contemnas; nisi forte & in isto te Apostolos imitari jactitas, quod in cupiditate relinquenda, non in modo rei virtutis laus consistat. Age, nihil interest inter opes & litteras, Apostoli rem mediocrem, & spem majorem contemsere, idque nulla invidentia, neque ipsi nudi aliis locupletibus invidebant. Vobis ne mediocris quidem est eruditio, quam possitis recte contemnere, summa desperatio, tum quod res sit in primis ardua, & infiniti laboris, tum quod vobis sint ingenia quovis plumbo inertiora. Postremo si recte contemsistis, cur aliis invidetis? Si invidetis, profecto cupitis: si cupitis, cur non in eandem nobiscum arenam descenditis, & nobiscum potius felices esse curatis, quam nostra causa miseri? Certate, vincite, triumphate. Sed vident homines ignavissimi duris undique laboribus ac vigiliis septas litteras nostras, quas quidem si possent contemnere, non tam stolide de eruditionis contemtu sese jactitarent. Ubi summam litteraturam mihi comparavero, tum demum incipiam cum laude contemnere, non quo minus utar, sed ne quid insolescam, efficiam ut cum omnes antecedam eruditione, anteponam me nemini, ne stolidissimo quidem. Mediocribus conatibus candide favebo, victori gratulabor, non invidebo. Quanto major ero, tanto me geram summissius, quo plus sapiam, eo alienam inscitiam modestius feram, ipse ferens omnes dabo operam, ut ne cui sit ex me quod ferat. Cum studiosis eruditione, cum omnibus modestia, comitate, verecundia certabo. Ita me geram, ut hoc melior intelligar, quo sum doctior. Quanto magis alii me suspiciunt, tanto magis ipse me despiciam. Denique cum omnia scire curavero, ipse me scire tanquam nesciam. Ita demum cum laude contemserimus, si non alienam, sed nostram doctrinam contemnemus: sic non eruditio modo, verum etiam virtus ipsa contemnenda est, & post omnia contemtus etiam contemnendus. Sic contemsit *Augustinus* Ethnicas disciplinas, sed tum posteaquam principatum in his esset assequutus. Sic litteras *Ciceronianas* & *Platonicas Hieronymus*, ut nihilo minus & egregie teneat, & passim utatur. Sic *Basilius*, sic *Chrysostomus* Rhetorum ac Philosophorum ingenia neglexerunt, ut ex monumentis agnoscas eos hæc non ignorasse. Isti vero quamobrem tandem se contemnere gloriantur? An more vulpis illius quæ in Apologis est, quia frustra cupiunt? Illa enim asini testiculos tum demum cœpit abominari, posteaquam sperare desiit. O fœdum, inquit, cibum, nunquam esse potuissem! At istud, si fas est rebus sua dare nomina, mera invidia est, haud contemtus. An quia ut sunt molliculi, laboris asperitate deterrentur, sine quo nec ad virtutem, nec ad eruditionem cuiquam est aditus? At istud ignavi simulque maligni hominis esse, quis non videat? An tandem pro innata rusticitate, litterarum munditiem oderunt? Ne id quidem Christiano pioque (ut isti dicunt) sed agresti, ac plane bruto animo dignum puto. Eja sit pudor tandem, cedant meliora conantibus. Sit satis istis, quod suam ignorantiam ignoscunt sibi, ne etiam ultro nobis obstrepant, ultro quos venerari debebant ac suspicere, despiciant: ac si ipsis nihil habetur prius ac dulcius somno & otio, sint aliis æquiores: nobis saltem tristes vigilias & insanos labores relinquant, quandoquidem nos istorum delitiis nihil invidemus: quo majoris invidentiæ est, alienis uti laboribus.

ABSURDE REPREHENDI QUIPPIAM NON OB ALIUD NISI QUOD AB ETHNICIS INVENTUM.

HOC aceto perfusi, mirum est dictu, quanto clamore in nos irruant, Christianos esse negant, sed Ethnicos, sed idololatras, & ipsis Ethnicis pestilentiores. An vero, inquiunt, is Christianus censendus qui disciplinis profanis, & ab impiis hominibus ad superbiam excogitatis, tantum operæ impertit, tantopere se oblectat. In his totus conquiescit, in his otium, in his negotium, in his solatium omne reponit? Et quis non videat, quantum sit sacrilegium, hominem, qui jam Christianæ militiæ nomen semel dederit, semel Christo imperatori sit & initiatus & inauctoratus, ad hostes Dæmones transfugere, & cum idolorum cultoribus habere commercium? an non habet, inquiunt, qui in dicendo *Ciceronianum*, in carmine *Virgilianum* aut *Horatianum* se nominari gaudet, in Philosophia *Aristotelicum*, *Academicum*, *Stoicum*, *Epicureum*. Audistis *Chrysippeum* enthymema. Audistis syllogismum cornutum. Videtis quam captiosis laqueis vos simplices irretire moliantur. Enimvero elleboro illo *Carneadeo* opus esse intelligo. Quid dicitis, *Antichrysippi?* continuo-ne malum & Christianis interdictum, quicquid ab Ethnicis profectum erit? Ita-ne nulla Gentilium inventa usurpare licebit, nisi protinus Christiani esse desinamus? Scilicet igitur per concionem vestros fabros admonendos censeo, ne posthac ferris, securibus, asciis, terebellis, ne cuneis, ne regulis, ne perpendiculis, ne posthac amussibus suis audeant uti. Ne rogaveris, quid ita? & artem hanc & artis arma *Dædalus* homo Ethnicus excogitavit. Quiescant fabri ferrarii, fabricam ferrariam invenere *Cyclopes* homines prodigiosi. Ærariam fabricam nemo exerceat, hanc *Chalybes* monstrasse tradunt. Figulinam Co-

Coræbus, ferientur figuli. Sutrinam *Boethus* quidam, nemo Christianus consuat calceum. Fulloniam *Niceas*, nemo sordes vestium eluat. Textoriam *Ægyptii*, redeamus ad ferarum pelles. Tinctoriam *Lydi*, nemo lanam ab ove detonsam, fuco adulteret. Metalli conflaturam *Cadmus Phœnix* invenit, frigeant officinæ conflatorum. Nautis, si fieri possit, religionem injiciamus ne consuetis utantur armis. Aurigas admoneamus, ne *Erichthonium* imitentur. Pictores, cælatores, vitriarios, breviterque cæterum quantum est opificum, ne sese suosque posthac Ethnicis artibus contaminent, si queant alios quæstus excogitent, sin minus, esuriant, potiusquam Christiani esse desinant. Quid si & militibus, hominibus piis scrupulum injiciamus, ne clypeis, loricis, galeis, gladiis, ocreis, cristis, arcubus, sagittis, lanceis, hastis utantur? hæc omnia ab impiis reperta perhibent. Verùm quis feret puellis *Minervæ* studium simul & arma eripi, pensa, colos, fusos, radios, telas, quorum nihil est à Christianis inventum? Jam & agricolatoribus, vel cum vitæ periculo ferias indicendas video: aratrum *Osiridis* inventum est: nemo posthac ausit terram invertere, inversam serere, satam metere, horum *Saturnum* auctorem ferunt. Nemo vitem coluerit, id enim à *Libero* excogitatum. Vinum merum nemo bibat, ne aqua quidem dilutum, monstravit hoc *Staphylus*. Ægroti Medicos non advocent, Medicina *Apollinis* inventum est. Et hos quidem non impios modo homines, verum etiam cacodæmones fuisse vulgus credit. Vobis igitur Dæmonum inventis uti licet, nobis studiosorum hominum litteris uti non licebit? Atqui nihil pudet, ne istos quidem qui & Dialectici & Theologi videri volunt, studiosis hæc objicere, quæ si in pagis apud fossores messoresque audeant disputare, moriar ni rustici ipsi ligonibus & falcibus eos conficiant. Si Gentilium inventis uti vetamur, quid tandem, obsecro, in agris, in urbibus, in templis, in ædibus, in officinis, domi, belli, privatim aut publice relinquetur? adeo Christiani nihil habemus ab Ethnicis non traditum. Quod scribimus, quod utcunque Latine loquimur ab Ethnicis accepimus: ab illis reperti characteres, ab iisdem orationis usus inventus. Ego-ne, inquiunt, damnatorum hominum libros in manu, in sinu habebo, lectitabo, venerabor? Ardet apud inferos *Virgilius*, & ejus Poemata cantat Christianus? quasi non & multi Christiani illic ardeant, quorum si qua bene scripta supersunt, nemo tamen idcirco respuenda putet. Sed quis istam judicandi petulantiam ferat, ut tanquam virga *Mercuriali* quos velint ad inferos demittant, quos velint ad superos evocent? Non hîc ingrediar rixosam illam disceptationem de Ethnicis, quæ ne mulieribus quidem sit digna, non est nostrum de Ethnicorum damnatione disputare, eorum, inquam, qui fidem nostram præcesserunt. Tum si conjecturas sequi velimus, facile convicero aut illos viros ex Ethnicis, aut omnino nullos salvos esse: quam bene præceperint, non quam recte vixerint laboramus. Hypocritas Magistratus, quorum vitam condemnat ipse qui novit, audiri tamen jubet. *Origenis* libros, in multis hæreseos damnatos, ad eruditionis fructum Christiana legit Ecclesia, & eorum divina scripta fugimus, de quorum moribus sine summa temeritate judicari non possit. Imo ut melius dicam, de quibus in bonam partem cum laude, in malum non sine maximo vitio quisquam judicet. Apage, inquiunt, ego me *Ciceronianum* aut *Platonicum* appellari feram, qui semel Christianus dici constitui? Quid ni monstrum hominis? Si te, quod *Sardanapali* perditam mollitiem imitaris, recte *Sardanapalicum* dicimus, aut quod assentator es, *Gnathonicum*, aut potius, ut es stolide gloriosus, *Thrasonicum* appellamus, cur alium *Ciceronis* linguam imitantem, *Ciceronianum* pudeat denominari, aut *Virgilianum*, si quid illius queam æmulari? Tu tibi barbaras istas appellationes adsciscas, teque vel *Albertistam*, vel *Thomistam*, vel *Scotistam*, vel *Occanistam*, vel *Durandistam* vocari gaudeas, dummodo à Christianis denomineris. Ego me à quovis Ethnico denominari patiar, dummodo doctissimo, dummodo facundissimo: nec me hujus professionis pœnitebit, modo me præstantiora doceat Ethnicus, quam Christianus. Sed ut rem aliquando finiamus, nisi adversarios nostros talpis cæciores sua redderet invidentia, certe viderent quod vel cæco apparet, viderent in rebus, ab Ethnicis inventis, aliquod inesse discrimen, alias esse inutiles, dubias, pestiferas: alias perutiles, salutares, imo necessarias. Mala illis relinquamus, bona vero quid ni nobis usurpemus? hoc demum est homine Christiano, homine prudente, homine studioso dignum. At nos, si Superis placet, præpostere agimus, Ethnicorum vitia, libidinem, avaritiam, ambitionem, superstitionem passim imitamur, imo vincimus: at eruditionem, quam vel unam imitari par erat, unam adspernamur, stultius-ne, an superbius, non dum satis scio: nam si res mediocri usui futuras, ab illis ad nos traduximus, idque citra culpam, quid impedit quo secius idem de illorum artibus faciamus? quibus, si quid *Hieronymo* credimus, nihil est in rebus mortalium aut utilius, aut præstantius.

DIVINO CONSILIO DISCIPLINAS AB ETHNICIS EXPOLITAS, VT NOS VTEREMVR, NON VT CONTEMNEREMVS.

QVINIMO admirabilem rerum ordinem & harmoniam quam vocant paulo penitus introspicienti, videri mihi prorsus solet, nec mihi adeo soli, visum est idem & plerisque gravissimis Auctoribus, non sine divino consilio disciplinarum inveniendarum negotium Ethnicis datum esse. Immortalis enim ille rerum moderator, ut est ipsa sapientia, ratione summa constituit universa, pulcherrima quadam vicissitudine distinguit, aptissimo ordine digerit, ut omnibus omnia miro quodam modo respondeant, nec quicquam in tam immensa rerum varietate ferri temere sinit. Hic aureo illi seculo, quo nasci decreverat, voluit ut omnes & anteactæ & sequuturæ servirent ætates, ad hujus unius felicitatem decusque cumulandum quæcunque in rerum natura essent, referri placuit: quod ipsum se perfecturum pollicebatur: *Cum exaltatus*, inquiens, *fuero à terra, omnia traham ad me ipsum*. Ubi mihi aptissime *trahendi* vocabulo videtur usus, ut intelligas omnia, vel inimica, vel Ethnica, vel alioquin aliena, etiamsi non sequantur, ad *Christi* cultum invita trahi debere. Et ubi est illa rerum harmonia, qua fit divo *Augustino*, ut ne mala quidem otiose creata videantur? Quorsum ab ipsis Mundi rudimentis tot figuræ, tot prodigia, tot mysteria spectabant? nempe ad seculum Christianum. Quid deinde tota Lex *Mosaica*, tot ritus, tot ceremoniæ, tot sacrorum genera, tot promissa, tot oracula? nonne *Paulo* teste, hæc omnia figuræ contingebant illis? Jam ut Imperiorum translationes præteream, quorsum pertinuit *tanta mole Romanam condere gentem*, tantis cladibus, tot tam cruentis victoriis, *Urbi rerum Domina universum subigere Orbem*? nonne divino prorsus consilio? nimirum ut jam nata Christiana Religio, facilius in singulas terrarum partes dimanaret, si ab eodem capite tanquam in membra diffunderetur. Age nunc, qua mente tandem Orbem prope totum, tam vesanis, tam pudendis Religionibus sivit irretiri? Nimirum ut una exorta, universas summa cum gloria everteret. Adeo nihil sine dimicatione fit egregium. Artes studiosa *Græcia* reperit, cum qua deinde *Latium* certamine suscepto, bellicis quidem rebus superavit: at litterarum dicendique laudibus propemodum æquavit. Aliis rerum latentes causas rimari curæ fuit, alii *Promethei* vinculis alligati, cœlestium ignium vagos recursus observarunt. Fuerunt qui Divinitatis arcana tentaverunt, hic differendi, ille dicendi rationem invenit: nonnulli mortalium mores doctissime depinxerunt, quibusdam rerum gestarum memoriam ad posteros transmittere studio fuit.

Jam

Jam vero in Legibus, in Philosophia, quantus sudor Antiquis fuit? Quorsum tandem hæc omnia? num ut nos exorti contemneremus? an potius ut optima Religio pulcherrimis studiis tum honestaretur, tum fulciretur? Omnia Ethnicorum fortiter facta, scite dicta, ingeniose cogitata, industrie tradita, suæ Reipublicæ præparaverat *Christus*. Ille ministraverat ingenium, ille quærendi ardorem adjecerat, nec alio auctore quæsita inveniebant. Hanc artium frugem illorum ætas tulit, non tam sibi quam nobis: siquidem ut non quævis Regio suppeditat omnia, *nec omnis fert omnia tellus*, ut inquit *Maro*, ita seculis suæ quibusque dotes distributæ mihi videntur. In summo bono quærendo plerique Philosophorum & ætatem & ingenium triverunt; sed id, quod erat vere summum & præstantissimum, suæ *Christus* ætati servavit, non ita tamen, ut cæteras inutiles, ac sine fruge actas voluerit: id quod oculis quoque testibus videmus & corporeis in rebus diligenter cavisse naturam, ne qua portio temporis inutilis effluat. En arbores (admoneor enim adspectu ipso ab his exemplum petere) primo jam vere frondibus alendis succum suppeditant. Nunc videtis additi frondibus flores quantum voluptatis nobis spectantibus edant. Accedente æstate, hi ipsi flosculi paulatim in pomi carnem turgescent: autumno mitibus malis stabunt arbores gravidæ, quæ simulatque posuerint, rursus id intervalli, quod ex autumno in hyemem superest, sub futuram æstatem novis creandis surculis datur. Hyems ne ipsa quidem otiosa, alterna quiete rerum vires reficit: idem cœlestium orbium discursus ille, tam varie temperatus efficit. Summa in rebus discordia, sed qua nihil concordius. Eodem feruntur & singula & universa, eodem spectant, ad unum quiddam tendunt. Optimus igitur ille moderator *Christus* cum suo seculo summi boni cognitionem peculiariter destinasset, proximis ante seculis id tribuendum putavit, quod ad summum bonum proxime accederet, summam videlicet eruditionem. Quid enim secundum virtutem potest homini præstabilius contingere scientia? qua quidem in re Deus Christianorum sive ignaviæ, sive mavis otio consultum voluit, ut qui essemus aliunde occupandi, bonam laboris partem adimeret. Non paulo enim proclivius est, rem jam ad unguem expolitam perdiscere, quam invenire. Quod nisi illi litterarum segetem sevissent, nobis fortassis nihil esset quod meteremus: quid enim ipsi reperissemus, qui illorum inventis non modo nihil unquam adjecimus, verùm detrivimus permulta, perturbavimus omnia? Quo turpius ingrati sumus, imo invidi, qui res summo usui futuras, ne gratis quidem oblatas accipere velimus, cum istis magno constiterint: nec munus modo pulcherrimum recusamus, verum etiam auctorem muneris, pro gratia quam debebamus, summa contumelia afficimus.

HOMINES IGNORANTIA POTIUS QUAM ERUDITIONE INSOLENTIORES FIERI.

HIC ego, perdocte tu quidem, inquam, & vere, *Batte:* at vix crediderim ullos esse tam omnis humanæ rationis expertes, ut universam litteraturam à Religione segregandam putent, modo sit Christiana. BATTUS: Quasi vero, inquit *Battus*, ulla sit eruditio Christiana, quæ non eadem sit ineruditissima, loquor autem non de mysteriis nostræ Religionis, sed de disciplinis repertis. Quid enim, si vera fateri velimus, post Ethnicos illos novi à nobis repertum, quod non idem sit indoctum? Quid autem inveniamus bene, qui aliorum inventa tam male tuemur? Ego igitur nullam esse eruditionem puto, nisi quæ sit secularis (sic enim appellant antiquam) aut certe seculari litteratura condita & instructa: eam (si perversa & impia absit opinio) Christianam etiam patiar appellari, quanquam non paucos adeo stolide religiosos comperio, ut ne Christianam quidem istam, id est, Ecclesiasticam multi faciant: Quid enim, inquiunt, si non simus Theologi, si Christum bene scis, satis est, si cætera nescis. Non doctis, sed innocentibus promissa est immortalitas. Num idcirco damnabor, si divi *Pauli* scripta parum sublimiter intelligam? Quid si *Hieronymianam* dictionem non capiam? quid si *Augustini* & *Ambrosii* scripta ne legerim quidem? quid si ne Euangelium quidem intelligam? stolide, imo quid si ne teipsum intelligas, quid si camelus sis, non homo? Confide, etiam pecora cœlum obtinebunt. Hominum mehercule genus non modo stolidissimum, verum etiam impium. Atque utinam isti Christum bene scirent, qui se gloriantur nihil scire litterarum! At sæpe fit, ut qui in litteris simplices haberi volunt, in rebus mundanis sint astutissimi nebulones, sed cum his mihi interim res non est. Eo hunc sermonem interjeci, ne miraremini si hujusmodi nostram illam, quam descripsimus, eruditionem exsecrentur, qui Euangelia quoque contemnunt. Verùm ut modo dicebam, cum his mihi res non est in præsentia: de his loquor, qui Ecclesiastice docti videri cupiunt, & tamen ab omni seculari disciplina tanquam *Judæus* ab immundis abstinent, illud interim *Paulinum* obliti, *omnia munda esse mundis.* Horum ego eruditionem ita exiguam video, ut nullam esse judicem & quavis ruditate pejorem. Hi vero omnem nostram doctrinam ut malam, ut Ethnicam, ut impiam abominantur: quod ipsi sciunt, id non humano studio, sed tanquam cœlitus accepisse videri volunt. Jam etiam vulgo dici audio, ut quisque litteratissimus sit, ita nequissimum esse. Quæ quidem contumelia non magis ad Rhetoricos & Poeticos, quam ad Theologos, ad Jureconsultos, ad Dialecticos, ad cæteros item studiosos attinet, dignum quod ab omnibus confutetur. Si mala est eruditio, utrum tandem per se mala est, an per aliud? Si per aliud, cur simpliciter eruditionem reprehendimus? Si per se, cur igitur judicio gravissimorum Auctorum in numero bonorum honestorum ponitur? cur opibus anteponitur, quæ per se malæ non sunt? Adde quod veritas nulla per se mala esse potest, disciplinæ liberales cum sint veritates, bonæ sint necesse est. Quod si per se bona scientia, mala est ignorantia: si mala, igitur fugienda, quanquam si naturam audiamus, quis est qui non malit esse scientissimus, quam ignorantissimus? Hic nobis Dialectici incipiunt esse barbari: non reprehendimus, inquiunt, simpliciter eruditionem, sed quod astutos efficiat, elatos, intractabiles, insolentes, fastidiosos. Quid enim aliud petitis, inquiunt, quam vulgus effugere, eminere inter cæteros, prædicari, celebrari, nos nostrique similes pro pecudibus ducere? Audistis quid istos religiosulos mordeat, contemni nolunt: imperare & ducere, non parere neque duci volunt, & ita demum publicæ paci consultum putant, si nemo exstiterit, qui possit aliorum inscitiam emendare. Intelligis, ut arbitror, eruditionis calumniam non aliunde quam à superbia proficisci. Iniquissimum autem fuerit si lippus Solem accuset, cujus luce offenditur. *Scientia*, inquiunt, *inflat*, *caritas ædificat.* Utrum igitur insolentia, scientiæ, an nostrum est vitium? Non audebunt, ut opinor, eruditionis dicere, alioquin nemo unquam fuisset eruditus, nisi idem insolens: & quo quisque evaderet doctior, eo superbior redderetur. At istud præterquam quod absurdum est dictu, perquam contumeliosum etiam videri potest. In quos? In *Augustinum*, in *Hieronymum*, in plerosque alios, quos quia doctissimi fuerint, nefas sit ob id eos superbiæ insimulare. At, inquies, de profana eruditione ago. Et quidem nos accipimus, nempe qualem in his, quos modo dixi, Religionis Christianæ principibus & miramur & veneramur, tuæ dissimillimam, qui Ecclesiasticam doctrinam profiteris. Quid quæris? quod si nostropte, non rerum vitio insolescimus, utrum animus erit castigandus, an res sine causa accusandæ? Nonne modestius faceres tu modestiæ præceptor, si ingenue tuam inscitiam fatearis, ac non optimis rebus calumniam struas, quo tuo vitio patrocineris? nunc ad omnia rudis, ad hanc calumniam di-

disertus es. Attamen, inquis, insolentiæ materiam ministrat eruditio secularis. Quis negat? At istam quidem materiam undecunque licebit sumere vel ab optimis sanctissimisque rebus. Idcirco-ne protinus res incusandæ, an tu potius qui rebus optimis abutare pessimus? Animus per se insolens, exserendi sui undelibet occasionem arripit. Pecunia quot vitiorum genera ministrat? nemo tamen hanc ut malam accusat, sed male utentium animus reprehenditur. Quid erit tandem tam bonum, quod non aliquando mali occasionem ministret? Non jejunium, non eleemosyna, non castitas, non virtus ipsa. Superbiunt Philosophi, sibi placent Poetæ. Eho tu, nulli superbiunt Theologi? An in ullo genere supercilium arrogantius? Quis tamen audeat sanctissimam Theologiam in crimen vocare? Superbiunt hac permulti, sed suo non Theologiæ vitio. Nulli-ne superbiunt illitterati? Quid istos insolentiores facit? Nempe ipsa imperitia. Quid igitur facerent, si litteras didicissent?

IGNORANTIAM ESSE SUPERBIAE MATREM, ERUDITIONEM CONTRA MODESTIAM PARERE.

QUANQUAM quid minus verum dici potest quam homines litteratura astutos, elatos, & fastidiosos fieri? Si astutiam prudentiam appellant, nihil pugno, cum & in Euangelico consilio serpentum astutiam imitari jubeamur. De fastidio vero, cui non absurdum videatur? Quis igitur saxeos illos & agrestes homines ad humaniorem vitam, ad mansuetius ingenium, ad mores modestiores adduxit? nonne litteræ? Hæ fingunt animum nostrum, affectus mitigant, frangunt indomitos impetus, molliunt, & ingenium non sinunt esse ferox. An vero hoc illi fastidium appellant, quod ipsorum barbariem non miramur, quod imperitissimorum hominum nugis delectari non possumus, quod stercora pro gemmis non amplectimur? Utrum hoc fastidiosi est hominis, an sani potius, & ab optimis pessima discernentis? De modestia vero idem ego sensi, quod divum *Hieronymum* ex Græci cujusdam sententia, & recte sensisse, & eleganter scripsisse video, imperitiam adducere confidentiam, scientiæ vero timorem esse comitem. Quod idem *Quintilianum* probe vidisse intelligo: *Quo quisque*, inquit, *ingenio minus valet, eo magis attollere se ac dilatare conatur.* Videmus enim permultos, priusquam, quid sciant aut nesciant, satis cognitum habeant, jam sibi consummate doctos videri. Hi postquam & sibi persuaserunt, & dementia sua nonnullam apud vulgus eruditionis opinionem sunt aucupati, & sibi non parum tribuant, & alios fastidiant necesse est. Docent audacter quæ nesciunt, scribunt, orant, interpretantur, nihil non tentant, nihil non audent, suis applausoribus freti, eruditorum, tum judicia, tum paucitatem contemnunt, pestilens hominum genus, & sua mente suaque stoliditate dignum. GUILHELMUS: Dabis veniam vel ex pacto, *Batte*, si disputationis tuæ cursum paucis remorabor. Aut ego fallor, *Batte*, aut diversa & inter se pugnantia loqueris. Ais enim istos sibi placere, & fastidire meliores, eo quod sibi docti videantur: at istud ipsum est argumentum, eruditionem adducere superbiam. Quanam enim alia re sibi placent isti quam scientia etiam tenui, & prope nulla? BATTUS: Recte nulla. Inscitia sua superbiunt isti, haud eruditione: adfert enim illa peritiæ persuasio plane confidentiam quandam, quæ ipsa summa est imperitia. Recte enim *Socrates* dixit, *nullam inscitiam esse majorem, quam qua quis se credit scire quod nescit.* Quod si vere docti essent, ut sibi videntur, jam alios mirari, sibi minus inciperent placere. Nil mirum est si venti plurimum concipiant, qui sunt inanes. Solida virtus seipsa contenta est, suo se pretio, non aliorum opinione metitur. Isti igitur si doctiores essent, essent & modestiores. Quod nolim mihi credatis, nisi ipsi in nobis idem experimur. Quid enim hoc aliud est, quod in initio studiorum nostrorum, ubi discipli-

A nas vix à limine, ut dici solet, salutavimus, statim efferimur, & jam tum in ipsis rudimentis magis nobis placemus, quam ubi jam multo usu, multarum rerum certam scientiam comparaverimus, juvenum more qui quo minus habent prudentiæ, plus habent animi. Unde id? Profecto quia nondum hoc ipsum scimus, quam multa nesciamus, quanquam hæc inanitas non temere nobis à natura insita videri potest, ut hac falsa gloriola excitati, ad summos labores capessendos provocemur. Alioqui quis tantas tamque diuturnas vigilias adiret, si nihil magni sibi promitteret? Neque in hac re plane cum *Stoicis* sentio, qui universos affectus non supervacaneos modo, sed & perniciosos arbitrantur.

B Mihi ad virtutem tendentibus animis, tanquam pædagogi quidam videntur adhibiti. Hæc igitur fiducia gloriaque, si modo non sit immodica, in tironibus quidem non prorsus videtur inutilis, eo quod calcar & stimulum quendam ingeniis nostris subjiciat, nam freno vix invenias qui indigeant: At eandem gloriam iidem, ubi saniores sumus effecti, & ridemus ipsi, & damnamus. De me fateor: equidem cum puer essem, probe sciolus eram, & mihi placebam, cum hæc studia vixdum summis, ut ajunt, labiis degustassem. Nunc post tantum annorum, accedo enim ad annum undetrigesimum, in dies mihi magis magisque displiceo, & *Socraticum* illud amplector,

C *Hunc unum scio, quod nihil scio.* Tum mihi videbar arcem tenere summam, nunc me ne vestibulum quidem adhuc præteriisse puto, ac juxta Græcorum proverbium, ne in apiis quidem consistere. Tum me nihil exactum, perpolitum, absolutum delectabat, nunc prope nihil non miror. Tum quosvis ultro provocabam, nunc *Milium* senescentem imitor, minus audeo, trepido magis: ex quo facile conjicio, ubi copiosior etiam, quam quæ nunc est, eruditio accesserit, minus etiam mea mihi placitura. Quod si mihi evenit homini ventosiore ingenio nato (est enim apud familiares simpliciter fatendum) quid aliis meliore mente præditis accidere putatis? Tum GUILHELMUS: Adstipulor, inquit,

D ista in re tibi, *Jacobe*: istuc enim ipsum, quod tu doctissime disseruisti, in me ipso & agnosco, & fateor, nec in paucis animadverti. Maturescunt eruditione ingenia, redduntur que tum molliora, tum mitiora. BATTUS: Ita prorsus, ait *Battus*, cujus rei nusquam non copiosissima exempla offerunt sese, sive nostra, sive Veterum secula respiciamus. Quid enim dici potest, aut cogitari superbius, quam summa confidentia docere alios, quod ipse nescias? Quod isti nostri Antacademici passim faciunt, qui cum nihil sciant, nihil non præcipiunt. Ita me Deus amet, ad vomitum usque nauseo, quoties quorundam delitias, & stultam gloriam ex Operum inscriptionibus colligo. Qui cum

E nihil nisi meram barbariem evomuerint, audite quæso quam splendidis titulis suas nugas adornent, ut facile intelligas quam delicate simii isti suos catulos adament. Alius quod somniavit *Gemmulam*, alius *Margaritam* appellat, hic *Floretum*, ille *Rosetum* inscripsit, at in medio, ô bone Deus, ut nihil nisi carduos & lollum invenias! Est qui *Speculum* Operi suo nomen dedit, est qui omnium errorum sylvam, *Catholicon* ausus est appellare. Ineptius etiam quidam *Mammotreptum*, vel ut haustum lactis gallinacei pollicens. Sunt qui *Summas* & *Summarum Summas* appellent, quasi lectori non sit alius Scriptor requirendus, ubi tales sit nactus lacunas. An non eandem insolentiam deprehendas in

F Auctorum titulis, quos ideo magnificos illis tribuunt, ut ipsi præclarum aliquid ac supra hominem profiteri videantur? *Basilium*, *Origenem*, *Chrysostomum*, & his consimiles viros, aut non citant, aut contemtim citant, veluti censores: verum cum crepant illos suos Doctores *sanctos*, Doctores *irrefragabiles*, Doctores *subtilissimos*, Doctores *seraphicos*, tum sibi videntur adferre nescio quid, cui cedere debeat etiam majestas Euangelica. Quod si in antiquis & eruditis has inscriptionum delitias docti non tulerunt, quis in his bar-

barbaris ferat, qui ad contaminandas litteras geniti vi- A deri possint? Quis non, ut est in proverbio, suspendio trabem eligat, ubi videt hujusmodi voluminibus refertas passim Bibliothecas, perstrepere Ludos? Ex his contexi conciones Ecclesiasticas, ex his colligi dogmata, quibus gubernetur Orbis, ex his nos censeri Christianos, aut secus? Adde quod in tradendo nusquam hærent, nihil addubitant, omnia constant, omnia præcipiunt? Credas eos non docere, sed leges præscribere. En modestiam quam secum adfert supina ignorantia! quanto satius erat Academicorum verecundiam imitari, ad quos cum isti ne componendi quidem fuerant, nihil tamen scire professi, omnibus de rebus pudenter disputare, quam confidenter affirmare maluerunt. Nec me B fugit, esse qui hoc Philosophorum genus parum probent, mihi vel omnibus anteferendum videtur, cur videatur alias fortasse. Jam si prisca repetimus, quid tam abfuit ab insolentia, quam *Socratis* doctum pariter ac facundum ingenium, quem nunquam puduit undecunque doceri, ne jam senem quidem. Non sibi turpe duxit Rhetoricen, virilem utique disciplinam, à fœmina *Aspasia* doceri. Idem jam grandis natu, fidibus operam dedisse legitur, præceptore, nisi fallor, *Cono*: præterea vox illa jam nobilis, *Hoc unum scio, quod nescio*, utrum, quæso, sibi placentis, an modestissimi potius hominis videtur. Hac modestia promeruit, ut solus ab *Apolline* sapiens judicaretur, quod cum alii sibi C ea viderentur scire, quæ nescirent, hic tanto esset cæteris verecundior, quanto sapientior. Id quod illius apud *Platonem* disputationes facile indicant, in quibus omnibus apparet studiosi quidem & acuti, sed inquirentis potius, quam præcipientis oratio. Et ô utinam nostri temporis Philosophastri, qui nobis fastum objiciunt, hujus omnis Philosophiæ parentis verecundiam, quam *Gorgiæ* promtam garrulitatem mallent imitari, qui cum ne suam quidem ipsorum vocem intelligant, magna fiducia quavis de re pronuntiant, probant, damnant, præcipiunt, præscribunt: sed aliorum exempla prosequamur. An fuit quicquam uno *Pythagora* vel acutius, vel doctius? Hic certe superiores Philosophos D quam eruditione vicit, tam modestia superavit. Qui cum ante id temporis *sophi*, id est, *sapientes*, soliti essent appellari, ipse primus nominis arrogantiam recusavit, & se *Philosophum*, id est, *sapientiæ studiosum*, quam *sapientem* dici maluit. *Platonem* nonnulli ob ingenii divinam quandam sublimitatem fastus insimularunt: at in hoc ipso, quanta modestia? Ubi omnem præceptoris disciplinam ad plenum hausisset, perinde ac si nihil actum, quot maria, quot terras emensus legitur, dum ubique quærit quod discat. *Qui* Athenis *magister fuerat, & potens*, (*Hieronymianis* enim verbis libenter utimur) *cujusque doctrinas Academiæ gymnasia personabant, fit denuo peregrinus atque discipulus, malens alie-* E *na verecunde discere, quam sua impudenter ingerere.* Quid de *Solone* & *Herodoto* loquar, quos jam natu grandes, omnes Orbis angulos pervagatos videmus, laboriosa utique peregrinatione, tanquam impigros sapientiæ mercatores. *Theophrastus* Philosophorum facile præcipuus, moriens, cervis & cornicibus invidisse legitur, quibus natura vitam tam diuturnam tribuisset, homini tam exiguam. Et qui omnium opinione consummatam sapientiam tenere putabatur, is se tum querebatur exstingui, cum jam quid esset sapere, videre cœpisset. Et unde in tantis ingeniis tanta modestia, ab imperitia-ne, ut isti dicunt, an à doctrina quadam singulari? Quis jam *Virgilio* palmam inter Poetas invi- F det? An non hujus modestia factum est, ut dum in vivis ageret multis indoctioribus inferior haberetur? Idem à *Philisco*, mediocri Oratore, conviciis salibusque agitatus, ab insulso *Perone* famosis etiam versibus impetitus, à *Cicerone* summo Oratore laudatus, pari modestia, & illius scommata, & hujus laudes tulit. Quid autem de Ecclesiasticis commemorem? quorum longe princeps *Hieronymus*, incredibili discendi aviditate, quem tandem præceptorem recusavit? Num Judæum? num Hæreticum? num Latinum? num Græcum? num Hebræum? Adeo vir doctissimus discere, quam docere putavit pulchrius. *Augustino* quid eruditius? at quid eodem modestius? qui jam multorum annorum Episcopus & Doctor, non solum se vel ab anniculo Episcopo doceri paratum fatetur, verùm nec ipsum errata sua fateri puduit, & scriptorum suorum tanquam palinodiam canere. Quis hanc modestiam è nostri temporis criticis unquam est imitatus? An sunt *Augustino* vel cautiores vel doctiores? An non potius quanto indoctiores, tanto arrogantiores? qui quicquid scripserint, hoc ipso verum videri volunt quod scripserint, pro cœlestibus oraculis sua somnia recipi volunt. De parum doctis hæc loquor, nam egregie doctum neminem adhuc reperi, quin in eodem singularem modestiam agnoverim. Superbus igitur & arrogans, indoctus vocabitur, juxta sapientis Hebræi sententiam, haud doctus: & sapientior sibi stultus videtur septem viris loquentibus sententias. Cave igitur tu quisquis es, qui mihi vultu religioso immodestiam objicis, ne ista ipsa tua modestia, summa sit immodestia. Nam quæso te per Musas, uter superbior, is-ne, qui dives invitat ad opum suarum communionem, an tu, qui mendicitate tua superbus ob hoc ipsum tibi videre Regulus, quod nihil habeas? Is-ne, qui doctrina utitur ad Christi gloriam, an tu, qui cum proximi contumelia contemnis alienam doctrinam, ne apud idiotas, in quo theatro te venditas, parum semideus habearis? Postremo fac utrumque placere sibi, uter arrogantior, qui sua effertur eruditione, an tu, qui tua inscitia tibi insolentissime places? Ille nulli obstrepit, si quis nolit meliora discere: tu cœlum terræ misces, si quis ausit docere, quod tu cum tuis sodalibus non didiceris. Huic animos facit sua facundia: tibi cristas majores addit infantia. Uter superbior? Ille per omnes disciplinas obambulat, ut vere doctus esse possit, tu vix gustata Grammatica, eaque misera, vix gustatis tribus syllogismis, ad hæc quæstionibus aliquot *Thomisticis* aut *Scotisticis*, repente prosilis in theatrum, paratus cum quovis, quavis de re dimicare. Et homo verecundus aliis exprobras arrogantiam? Verùm ego dum de immodestia disputo, modestiæ sim oblitus: altius enim in re clarissima disputationem repetisse me video. Sed ut finiam, ego sic mihi persuasi, si quem arrogantem & sibi placentem videro, eum perdoctum esse non credam. Itaque quod isti superbiam adducere putant, id mihi, ne superbiamus, solum remedio videtur esse.

ILLUD PAULI, *scientia inflat*, QUOMODO ACCIPIENDUM.

VERUM instant interim suo more, & illud *Paulinum* constanter ingerunt, *Scientia inflat, caritas ædificat*. Non mentitur, inquiunt, Apostolus, inflat scientia. Nemo negat, sed inflat & inscitia. Quid dicitis ô Theologi, & iidem inscii? ita-ne nihil plus una sententia è *Paulo* decerpsistis, non venit in mentem, eundem alio in loco dicere, *etsi imperitus sermone, non tamen scientia?* Non audistis gloriantem, quod ad pedes *Gamalielis* Legem didicerit? non libros in membrana scriptos sibi postulantem? Quid ita *Paulo* in mentem incidit, ut cum fuerit vel unus inter Apostolos omnium rerum scientissimus, tum sæpius nos ad sui imitationem provocarit, hoc uno in loco voluerit à scientia deterrere? Quid autem est caritas spoliata scientia? nempe navis sine clavo. Quis unquam amavit quod nesciret? denique quorsum unquam fuit utilis ignorantia? Neque mentitus est *Paulus*, sed parum intellectus, cujus quidem mentem ita demum accipiemus, si & priora, & consequentia cum mediis conferamus. Age, Theologum interim *Battus* aget: Mota erat divo *Paulo* de idolothytis quæstio, à quorum esu Christiani nonnulli infirmitate quadam conscientiæ sese continebant: Alii peritiores, qui intelligerent idolothytum nihil esse, & mundis nihil esse

A immundum, sine discrimine vescebantur. Et recte quidem illi sentiebant, sed interim superstitiosior & infirmior quispiam eorum offendebatur firmitate. Hinc inter fratres seditio. Respondit *Paulus:* quantum ad nostram ipsorum conscientiam attinet, nihil referre, utrum de idolis immolato, an non immolato vescamur, interesse tamen fraternæ caritatis. Offendi enim fratrem infirmiorem, qui nondum idolothytum queat contemnere, aliena conscientia, cum videat fratrem in idolio recumbentem; eoque satius censet Apostolus hac in re fraternæ infirmitati obsecundare, quam fratre neglecto, nostra uti scientia, gratiorem esse Superis B morigeram caritatem, quam superbam & contumacem scientiam. Hujusmodi enim inflare scientiam, si fratrem prudens offendas: at caritatem ædificare, si sine tuo detrimento fratris infirmitati concedas. Ut ne dicam interim quod ea res fuerit illorum temporum peculiaris. Altius à majoribus insederat superstitio, quam ut subito posset revelli, & ad confirmandam Euangelii doctrinam, omni obsequio erat opus. Postremo materia offendiculi reperta erat, non à nobis ministrata. Hic Christianæ caritatis erat, ad tempus obsequi fratris infirmitati, sed hac spe ut post resipisceret. Quid hæc ad nos? quid ad Philosophiam? quid ad Oratoriam, aut Poeticam? sed tamen si libet ad liberaliorem eruditionem torqueamus, quandoquidem didicere C quidvis arcanæ litteræ pati. Quantumlibet inflexeris, *Paulus* non vult scientiam esse nullam, sed incomitatam esse non vult, nempe sine caritate. Quod si alterutra sit carendum, tolerabilius esse scientia, quam caritate privari, cui interpretamento divus adstipulatur *Augustinus. Per se*, inquiens, *inutilis est scientia, cum caritate utilis.* Quis enim tam demens, ut argentum rejiciat, quod aurum pretiosius esse cognoverit? Num ideo saxa nullum habent usum, quod gemmæ sint præstantiores? Num idcirco non optima quædam res est scientia, si melior sit caritas? Nam alio quodam in loco, ubi caritatis pæana *Paulus* decantat, scientiam inter præcipua charismata ponit, puta prophetiam, fidem, miraculorum gestionem, Lingua- D rum dotem, atque id genus alia. Num facturus, si scientiam tanquam pestiferam fugiendam judicasset? Atqui, cur igitur inflare dixit scientiam? inquies. Cur ipse fuit scientissimus, num continuo inflatissimus? Periculum ostendere voluit, quo cautiores redderet, non ut deterreret: tutior est caritas, necessaria quidem scientia, sed periculi nonnihil habens, ut quæ possit esse pernitiosa, ita si caritati repugnet. Æquius erat indoctiorem scienti concedere & parere, at nunc ultro imperito concedit doctior. Quid tu cum tua caritate tibi places? quid scientiam calumniaris? Hujus caritas laudatur, qui te scientia præcedit, non tua. Nam E quantum quidem in te fuit, tua ignorantia jam caritatem exstinxerat, qui credebas esse aliquid, quod nihil erat, nisi hujus scientia tuæ stultitiæ ultro concessisset: tolerares, non præferris. Nunc uter vestrum est inflatior, tu qui imperitus, doctiori recusas obtemperare, an hic, qui tam indulgenter indoctiori concedit, doctior? An vero semper imperitis concedendum? Minime, sed in his duntaxat, in quibus neque nisi violata caritate obsisti potest, & indulgentia ea nihil incommodi videtur allatura. Non igitur deterritos à scientia *Paulus* voluit, ad quam nos suo provocavit exemplo, verùm ne imprudentes in periculum incideremus, scopulos & cautes prudens navigator ostendit. F Cur nos simplicem & castam Scripturam ad nostra vitia trahimus? cur nobis ignorantia placemus? cur litteris & idoneos & deditos, ab optimis studiis deterremus? cur non potius, si quem velis & remis, ut inquit *Plautus*, ad litteras properantem viderimus, hujusmodi oratione præmonemus: I bono quo virtus tua te vocat, i pede fausto. Ad humanas disciplinas plenis velis raperis, sed caute naviges facito. Scopulos habet istud mare, aurum & smaragdos habet istud nemus, sed per Deum immortalem! cave tibi à veneni radicibus. Disces egregias artes, & ita demum utiles, si parem probitatem adjunxeris, citra eam parum utiles, aut etiam pestilentes. Cave sic illis studeas, ut recti tibi cura recedat, stude non minus melior esse quam doctior, bona est scientia, caritas melior. Utramque alteri si comitem adjunxeris, rem absolutam conficies.

MEDICUS: Hæc cum *Battus* dixisset, Medicus jamdudum subridens, (est enim vir in primis festivus, multique joci) Quis, inquit, *Batte*, credidisset unquam, te hominem tam Poeticum, tantum tenere Theologiæ? Ita me Musæ tuæ bene ament, ut mihi *Pauli* mentem appositissime videris explicuisse, nec te prorsus fugere video verba Theologica, præterea quantum audivi, equidem te pulchre concionari posse crediderim: quod si rescissent nostri *Jacobitæ*, vereor ne certatim te rapiant, & cucullum injiciant. BATTUS: Et arridens *Battus*, Istud, inquit, Musarum hostibus eveniat, verùm ne tu impune *Battum* lacessiveris. Quid te uno impudentius, qui in me homine Poetico, Theologiæ scientiam admireris, cum te Medico nihil sit Theologicum magis? Ego si Theologus essem, nihil à Poetæ partibus prævaricarer. Antiquitus enim Theologi habebantur iidem qui Poetæ, & ingenue fateor eloquentium Theologorum scriptis, me non minus quam *Ciceronianis* delectari. Recentiorum vero tento quidem persæpe ac mihi impero, sed vomitus oboritur legenti, adeo me tum barbaries orationis, tum rerum perturbatio offendit. Tu vero partes egrederis tuas, & Theologis adeo injuriam facis: nam cum illis animorum, vobis corporum cura sit tradita, tu totum hominem tibi vindicas. Sed pergam si finis theologari vel apud te Medicorum omnium doctissimum Theologum, efficiam ut me neges ullos præter Theologorum libros evolvisse.

MEDICUS: Age, respondit Medicus, percupio: sed te jam in viam, unde depuli, restituam. Hoc erat tuæ disputationis extremum, ut caritatem cum eruditione copulandam esse diceres. Ipse quidem in ea prope sum opinione, quam divum *Augustinum* in suis Dialogis notasse video, ut credam vix à virtute divelli posse scientiam: verùm ut scis meæ professionis esse, inter omnia mortalium genera versari, in quosdam Religiosos nonnunquam incido, qui sibi hoc constanter habent persuasum, non cohærere cum pietate Christiana litteraturam, quam illi vocant secularem. BATTUS: Nec aberrant isti, inquit *Battus*: in ipsis enim male cohæret, quibus utraque deest, at cohæsit in *Hieronymo*, *Cypriano*, *Augustino*, aliisque mille, quorum pietatem quis audeat cum istorum ignavia comparare?

MEDICUS: Age, inquit Medicus, scio tibi quidem cucullatos istos omnes invisos haberi: verùm ut ego Religionem fatali quodam amore (sum enim benigno *Jove* natus, & item *Venere*) tum admiror, tum veneror, ita non omnibus vitiis libero. Video enim nonnullos ad *Epicuream* illam rationem proxime accedere, qui incredibili laborum fuga, ignaviam quandam & umbratilem vitam amplectuntur. Tutos se credunt si tanquam cochleæ intra testam perpetuo delitescant, commodis corporum vel minutis morosius etiam consulentes: abunde se religiosos arbitrantur, si litterarum politiorum nihil prorsus attigerint, suis bene consultum putant, si ea quæ in Scholis didicerunt, obliviscantur. Jam vero civibus suadere non desinunt, ne liberos suos ad externas Scholas, quas *Universitates* vocant, ire sinant. Periisse propemodum illos, qui sese illuc tanquam ad manes demiserint, aut non redire, aut redire deteriores. Simplicitatem, nescio quam, illis prædicant: litteras à virtute avocare animos, nec bonam parare mentem, sed eripere magis. Stultum, inquiunt, est disertam habere linguam, mores incompositos, dialecticis captiunculis morti neminem imposuisse, Rhetoricen & Poesin ne nominare quidem audent: insanire Geometras ajunt, qui cum sciant agros me-

A metiantur, animi sui modum ignorent: Astrologos delirare dicunt, quod ea quæ supra se sunt, curiosi scrutentur: Physicos impietatis accusant, quod divina rimantes opera, ipsum rerum opificem negligunt. Ne sacris quidem Theologiæ Professoribus parcunt, hos insimulant, quod cum magna auctoritate virtutem doceant, ipsi non perinde vivant. Ita isti *Cynici* nostri universum genus hominum contemnunt, censent omnes. Moriendum, inquiunt, est omnibus. Quid tum si sis *Solomone* doctior? quid conferunt nexus dialectici? quid oratoriæ complexiones? Moriendum est. BATTVS: Per anserem homines pistrino digni, subjecit *Batus*. Quis istud ignorat, omnibus esse moriendum? nihil-ne interim
B agendum? Malim ego doctior mori, quam natus sum. Isti perinde disputant, ac si qui doctus sit, eum continuo malum esse sit necesse. Num qui lingua erit incomposita, mores protinus compositos habebit? Num qui Dialecticen contemsit, statim mortis laqueos effugiet? Num qui Poetas non attigit, protinus erit *Hippolytus*? Num protinus sibi notus est, cui ignota est Geometria? Quid prodest non fuisse philosophatum in astris, si interim philosopheris in patinis? An pulchrius esse ducis, scrutari sapores ganearum, quam arcanas rerum caussas? Et ne singula persequar, num qui erit indoctissimus, continuo religiosissimus habebitur? Eruditio nos in cœlum non levat: an eo levabit inscitia? an rusticitas? Non præstat bonam
C mentem litterarum peritia, num igitur imperitia præstabit? Non præstant bonam mentem litteræ: ut donemus istud, at nec malam præstant. Nonne recepta est calceolaria sutrina, textrina, fabrica, sartoria, fullonia? Nonne etiam in honore est culinaria? Quid horum bonam mentem præstat mortalibus? Laudamus doctum pictorem, laudamus fabrum scientem, textorem callidum laudamus, laudamus etiam si sit vir improbus. Nec artem ideo malam dicimus, si forte sit malus qui in ea versatur. Et litteraturam damnamus, quæ ut bonam mentem non præstet, ad eam tamen non mediocriter conducit. Quod si quem litteris abutentem
D viderimus, non ut eruditionem relinquat admonendus est, sed ne in usus perversos torqueat. Quanto rectius admonet ille Philosophus, absque Christo sapiens: *Sic vive, tanquam cras moriturus, sic stude quasi semper victurus.* Occupabit mors, sed malo occupet studentem quam cessantem. Hoc tamen adversariis concessero, ut pusillo, aut vehementer tardo ingenio natos, liceat à difficilibus disciplinis dehortari, ne si asinus ad lyram ducatur, & discens & docens simul operam luserit: eos autem, quorum ingenia magni aliquid polliceri videntur, à pulcherrimis conatibus retrahere, quid aliud est quam (quod *Paulus* fieri vetat) spiritum exstinguere? Quod idem si in summis illis, quos jam sæpe nominavi,
E Doctoribus factum esset, singulari profecto & præsidio & solatio jam orbata esset Ecclesia, quanquam interim patronus barbarorum, doctius ac modestius pro illis respondes, quam ipsi soleant loqui: nam hoc ferme genus hominum ne noverunt quidem cujusmodi sint disciplinæ in quas debacchantur. Poeticen existimant artem esse meretriciam, Rhetoricen nihil aliud esse putant quam assentatoriam, Geographiam, Astrologiam curiosas & improbatas artes esse credunt, qualis necyomantia.

MEDICVS: Tum Medicus: Probabiliter tu quidem *Batte*, id est, plane rhetorice: verùm ut interim tibi pro istis imperitiæ admiratoribus respondeam, qui in
F summam invidiam, hujusmodi seditiosis concionibus imperitam multitudinem concitantes, Quid igitur, inquiunt, tandem futurum est? Num soli litterati cœlo potientur? Ita-ne vos soli, qui ventosa doctrina turgetis, Gigantum exemplo cœlum occupabitis, detrusis superis, exclusis inferis? Quid fiet imperitæ multitudini? quid simplicibus Fratribus, qui Apostolorum vestigiis ingressi, non didicerunt *Aristotelicos* laqueos, non spinas *Chrysippeas*, non saltem *Atticum*, non *Plautinam* eloquentiam. Nonne hæc est illa simplicitas, quam Deus unice sibi delegisse videtur, qui asino vectus *Hierosolymam* ingredi voluit, cujus & illa exhortatio est, *Discite à me quia mitis sum & humilis corde.* Non dixit, discite compositam orationem, metiri cœlum, nectere syllogismum, sed humilitatem discite. Multa nobis præterea de agno & columba, quorum appellatione rudis animi tractabilem simplicitatem significatam volunt, verùm ego jamdudum memorem moneo, qui hæc quotidie audias ab istis deblaterari apud indoctam plebeculam. BATTVS: Papæ, tu me mediam in Theologiam vocas, *Battus* inquit, Medicus Poetam: sed quod asinum se imitari dicunt, jam hoc primum mihi satis quadrare videtur, nisi quod iidem ignavia & tarditate asinum facile repræsentant, cæterum & leonis, & tigridis & scorpii non exiguam partem isti asino admiscuisse videntur, tanquam Chimæra, ex variis monstrorum figuris compositi. Quod si vacaret in præsentia istius asini, istius columbæ, istius agni mysteria persequi, facile appareret isti hominum generi in hoc ordine nullum esse locum. Hoc ad refellendum satis arbitror, istas mysticas appellationes non ad scientiam, sed ad mores esse referendas, hoc est (ut magis theologice dicam) non ad intellectum, sed ad affectum. Quid enim potest esse ejusmodi mente magis (ut ita dicam) asininum, quæ istorum hominum importunas nugas possit & dissimulare, & perpeti? Quid æque columbinum, quid agninum magis? Istis vero quid cum asino præter stoliditatem commune est, qui neque duci à sanioribus patiuntur, & omne laborum genus tanquam pestem fugitant. Quid simile habent ad columbam, qui tanta amaritudine fraternæ invident virtuti? Quid illis cum agno, qui nihil habent quod aliis possit esse usui? *Hieronymus*, qui tantum laborum in adaugenda Religione Christiana exhausit, asinus fuit. *Augustinus*, qui perpetuam operam Christianis præstitit, asinus fuit, hos asinos imitemur. Cur homines ignavi & numero tantum nati suæ inertiæ his commentationibus blandiuntur? Appellant se simplices Fratres, cum possint cum quovis veteratore certare, si quid agatur quod ad ventris & gloriæ negotium pertineat. Non recuso meum nomen quo minus inter mendacissimos scribatur, nisi quod dico fatebuntur omnes quibuscum istis simplicibus fuit propior conflictatio. Verùm ut dolorem quoque illorum placemus qui sese ob imperitiam extrudi putant, recipimus, adjungimus, amplectimur, at ita si aures mihi paulisper commodarint, dum paucis rem absolvo. Haud temere multis Auctoribus video placuisse nobilem illam *Hesiodi* sententiam, tria hominum genera constituentis. Primum quidem eorum, qui quid rectum sit, ipsi per se intelligunt, idemque sequuntur. Alterum eorum, qui per se quidem parum sapiunt, at sapientum monitis obsequuntur. Tertium ad nihil utile appellat, videlicet horum, qui neque ipsi sapiunt, neque credunt recta monenti. Primi boni sunt, iidemque docti. Alteri boni quidem illi, verùm indocti. Postremi neutra re, neque doctrina, neque probitate præditi. Primum hoc genus, ut multo præstantissimum, ita præcipue expetendum. Secundum ferendum quidem, at ita solum, si Doctoribus acquiescat: quod si intractabiles, ut fere solent, esse pergunt, jam tertii generis esse incipient. Doctrinam itaque dico necessariam, sed quo mittis indoctos? in malam crucem, ut Comici dicunt, si doceri recusent. Si dociles sint, admitto, verùm penes aliquos eruditio perseveret necesse est. Quod si omnes erimus illitterati, quis castigabit errores imperitorum? Sunt in pictorum officinis, qui artis ignari, tantum quod jussi sunt faciunt, terunt, miscent, purgant. Est quidem nonnulla ex parte utilis horum opera, at ita demum, si monstrator adsit, alioquin otiosa. Nec audiendos puto, qui dicunt non passim esse discendas litteras, neque enim opus esse tanta turba eruditorum. A paucis plurimos doci posse. Cur enim quod in paucis pulchrum est, non multo erit in multis præstantius? Cur quisquam vetat ad id, quod omnes præstantissimum fatentur, eniti?

ti? Sapiens imperator tametsi gregariorum militum utitur opera, & ignavos strenuis misceri patitur, ac ne lixas quidem & calones ejicit, multo tamen malit omnes *Scævolas*, omnes *Siccios*, omnes *Decios*, si dentur. Intolerabile vero nefas, si gregarius miles, egregii commilitonis fortiter factis invidens, dicat: Quid si omnes insignes erimus, quo mittimus gregarios? Si omnes litterati, quo illitteratos ejicimus? quasi vero illitteratis usquam sit opus: si quibus aut non licet, aut non contigit eruditio, quiescant potius, ac desinant alios pulchrius aliquid conantes impedire: illum finito præcurrere, tu ducem sequere, eodem tamen perventurus. Vulgi quidem imperitia non laudatur, sed si tractabilis sit, non contemnitur. Quod autem fertur, id placet, collatum quidem deteriori: placiturum tamen amplius, si ipsum in melius quippiam commutetur. Si rudes simus, & doctis auscultemus, bene quidem est, at meliores erimus si ipsi etiam docere indoctos potuerimus. Quare rem paucis sic habeant: qui & indoctus & indocilis est, si quidem ignavia sit in causa, aut in eo vitæ genere versetur, quod eruditum hominem postulat, jam hoc ipso malus est, quod ignarus. Tu in publico ludo bonas litteras profiteris, & harum inscitiam prædicas? Tu libros audes scribere, in quibus nos à litteris dehorteris? Tu populo præfectus es, & quod doceas non vis discere? Quod si privatus sit, & eruditio non neglecta quidem, verùm non contigit, is sibi uni satisfaciat, sibi uni natus, sibi uni vivat, non fastidiendus à doctioribus, modo suam agnoscat imperitiam. Qui vero probitati eruditionem adjunxit, is tanto erit præstantior, utilior, ornatior, quanto id fecerit cumulatius: nunc nulli magis exercent tyrannidem, quam isti Apostolicæ simplicitatis histriones. Abbates indocti non patiuntur ut Monachorum quisquam attingat bonas litteras, quo magis illis quicquid collubitum fuerit imperent: malunt enim in belluas quam in homines habere imperium. Ptochotyranni cupiunt populum esse stultissimum, quo facilius imponant, & quidvis persuadeant, quoque magis superstitione territent: nam eruditio fere liberat hominem superstitione.

Medicus: Tum Medicus: Vera sunt fere quæ narras, sed quandoquidem simplicium istorum causam semel suscepi, non patiar me prævaricatorem videri: nam tu *Batte*, quæ pro te faciunt, diligenter exponis: at quæ lædunt, dissimulas. Ad partitionem tuam redeo: Quid si litteratus sis, & idem malus, quonam in genere te ponemus? Battus: Imo si neque doctus sim, inquit *Battus*, & malus, quo in genere numerabor? Sed istuc ibam. Age, & quartum istud tribus *Hesiodi* generibus addamus, si placet: fieri enim potest, ut recta quis intelligat, nolit tamen intellecta sequi, ut optima sciat, pessima faciat. Sed mane, jam quid paraveris colligere, video: non est igitur bona eruditio, quæ malis contingat. Probe consequeretur, si malos facit mala est: aliud est eruditio, aliud virtus: ut qui bonus est, non continuo doctus est: ita qui doctus, non continuo bonus. Sed latius explicandæ rei gratia quatuor genera hominum statuamus. Loquor enim jam tibi, Medice, tanquam imperitorum patrono, tu causam tuorum clientum, ita ut cœpisti, tuere. Statuamus, inquam, utrinque binos, hinc duos, alterum doctum & malum, alterum indoctum & item malum, uter alteri præferendus videtur?

Medicus: Ac Medicus: Nempe is prior multo erit nequior, inquit. Atqui istuc ipsum sat est signi, non bonam esse litteraturam, quæ reddat nequiorem. Tuo te jugulo gladio. Battus: Equidem uter altero sit nequior, inquit *Battus*, vix ausim definire. Certe uterque accusandus mihi videtur: alter quod optimis rebus abutatur, alter multo fortassis amplius, quod ne scire quidem curaverit. Priorem tangit Prophetæ criminatio: *Sapientes sunt ut faciant malum, bene autem facere nesciunt.* Alterum æque *Davidica* illa: *Noluit intelligere, ut bene ageret.* Nam ex illitterata malitia nihil

A potest exspectari commodi, litterata malitia etsi sibi perniciosa est, aliis tamen aliquid commodi afferre potest: Imperitiæ si mala mens accesserit, peccatur confidentius, pudetur minus. Imperitus quicquid magnopere cupit, id recte fieri putat. At eruditio tametsi pravas cupiditates omnino non prohibet, temperet tamen necesse est. Fieri enim non potest, ut qui honesti & inhonesti discrimen scite intelligit, non aliquando & turpitudinem exhorrescat, & virtutis speciem admiretur. Præterea qui doctus est, vel simulat honestatem, quod est virtuti proximum, indoctus ex vitiis suis etiam laudem sibi pollicetur. Ille morbum suum probe intelligit, quo sanabilior est: hic pene desperan-
B dus est, quod sibi sanus videatur. Illi ad virtutem arma sunt instructa, hic nihil ad virtutem habet adjumenti, verùm hoc ad nostram disputationem nihil interest. Donemus minus esse perniciosam rusticam malitiam docta malitia, num igitur malæ litteræ? Imo vel hoc uno argumento sunt optimæ, ut telum, quo me jugulare parabas, in te retorqueam. Primum enim non adferunt malitiam litteræ, verùm additæ tanquam fax prælata, reddunt conspectiorem. Ut exempli causa, duos video adulteros, alterum cœlibem, conjugatum alterum: cum non dispar sit admissum, non par tamen culpa erit, nempe in conjugato turpior. Cur ita, an quia malum est conjugium? Minime quidem,
C verùm quo res sanctior est conjugium, eo gravior est noxia illud adulterio temerare. Qui rem sacram inuncarit, gravioris piaculi tenetur quam furti, nempe sacrilegio: ergo-ne profanum anteponendum? In Sacerdote gravioris est culpæ stuprum, quam in Laico, ergo-ne malum Sacerdotium? Quid ni? fecit nequiorem: imo nisi melius esset Sacerdotium, non faceret hoc pacto nequiorem. Quo namque res quæque erit sanctior, eo abutens erit turpior. Sed jam alteros duos componamus. Pone duos utrosque probos, & alterum rudem, alterum litteratum, uter utri anteponendus? Tergiversantur, hæsitant: modo, inquiunt, inveniatur doctus, & idem probus. Fateor quidem hujus generis
D summam esse inopiam, nam indoctorum & improborum magna ubique est copia. Verùm quid hæsitant, ubi nihil hæsitavit *Hieronymus*, qui libere, & plenis (ut ajunt) buccis sanctæ rusticitati sanctam eruditionem anteposuit. *Daniel*, inquit, *in fine sacratissimæ visionis ait, justos fulgere quasi stellas, & intelligentes, id est, doctos, quasi firmamentum.* Vides quantum inter se distant, justa rusticitas, & docta justitia? alii stellis, alii cœlo comparantur. Idem paulo ante: *Sancta rusticitas solum sibi prodest, & quantum ædificat ex vita merito Ecclesiam, tantum nocet, si destruentibus non resistat.* Vere profecto *Hieronymus* hæc ut omnia: nam quo quodque bonum latius patet, eo præstantius sit necesse
E se est. Qui vivit integre, magnam quidem ille rem agit, at sibi uni confert, aut certe paucis quibuscum victitat. Quod si hujus integritati doctrina accesserit, quanto jam pulchrius ac latius quasi face adhibita virtus pollebit? Si vero ejusmodi erit, qui possit pulcherrimas animi cogitationes mandare litteris, hoc est, si præterquam quod doctus, etiam disertus fuerit, hujus demum hominis utilitas latissime manet necesse est, nempe non ad convictores modo, non tantum ad æquales, non tantum ad finitimos, verum etiam ad peregrinos, ad posteros, ad ultimos Orbis incolas. Indocta probitas nisi scriptis posteritati commendetur, cum suo auctore demoritur. Doctæ eruditioni, non terræ,
F non maria, non seculorum longa series obstat, quo minus ad universos mortales pervolet. Nolo hîc invidiosam suscitare comparationem, plus-ne contulerit nostræ Religioni martyrum sanguis, an eruditorum hominum stylus. Non elevo martyrum gloriam, quam ne copiosissima quidem oratione quisquam assequi queat: at quantum ad nostrum attinet commodum, nonnullis etiam hæreticis plus prope debemus, quam quibusdam martyribus. Et martyrum quidem summa fuit copia, Doctores perpauci. Martyres moriendo Christianorum

norum numerum imminuerunt, docti persuadendo, adauxerunt. In summa: Frustra illi pro Christi doctrina sanguinem fortiter fudissent, nihi ab hæreticis eam suis litteris vindicassent. Quare non tam ingrata erit Christiana Religio, ut bonas litteras, quas in rebus afflictis tam salutares experta est, nunc in pace rebusque florentibus in exsilium extrudat, per quas & pacem & felicitatem sit assecuta. Quo magis nonnullos demirari compellor, qui prudentes etiam eruditionem se fugere fateantur: nam quod ab Ethnicorum inventis abstinere se dicunt, id quidem plusquam insanum esse jam demonstravimus. An vero est aliquid, quod ajunt, insolentiam sese velle effugere? At vide ne ista B sit non tam infirmi animi trepidatio, quam inertiæ fucus, culpam fingere, ubi culpa non est. Istos ego ita demum simpliciter errasse intelligam, si moniti ac correpti corrigantur: alioqui quænam erit ista religio, minimi mali metu, in maximam incidere perniciem? Ita inepti dum muliebriter trepidantes, curiositatis vitium stupent defugere, in diversum, sed multo perniciosius decidunt. *Frustra vitium vitaveris illud, si te alio pravum detorseris*, ait *Horatius*. Male *Scyllam* effugeris, si in *Charybdim* incidas; male procellam declinaveris, si ad littoris scopulos navem fregeris. Hi sunt quorum puerilem, ne dicam perversam, trepidationem sanctissimus ille & Regum & Prophetarum *David* notavit: *Illic*, inquiens, *trepidaverunt timore, ubi non erat timor*. C Nam qui superstitiose ventum observat, is nunquam se mari credet: & qui nubes anxie considerat, is metet nunquam. Quid autem perniciosius, quam illic metum fingere, ubi honestissimi sint capiendi labores, hic ubi summum & certum est periculum, supinum stertere? Illi inepta sedulitate nostris ex oculis curiositatis festucam volunt educere, ipsi in suis ignaviæ trabem non sentientes. Nos criminantur, quod plusquam sat est scientes, semper plura discere cupiamus, ipsi nec illa scire curant, sine quibus nec homines sumus, nec vivimus. Jam fac nos modum oblitos, utrum honestius est in rebus honestis ultra limites esse, D an citra? Utrum præstabilius excedere, an deficere? Verentur necubi in libris Ethnicis aliquid forte minus severum tetricis auribus insonet, nec verentur terrificam illam Domini vocem, *Serve nequam, quare non dedisti ad mensam pecuniam meam, & ego utique veniens cum usura exegissem illam*. Adeo nihil æque aversatur Deus, ut ignaviam! Filium perditum, qui universam substantiam in scorta lenonesque & popinas dissipaverat, in gratiam lætus recipit: servum, qui talentum integrum etiam restituit, tam immaniter objurgat. Semina quædam bonarum artium indidit nobis parens Deus, intellectum, ingenium, memoriam, cæterasque animi dotes, talenta sunt ad usuram credita, quæ E si exercitatione ac studio quasi duplicaverimus, ut impigros servos Dominus reversus laudabit, peculium esse finet: sin acceptum talentum in terram defoderimus, quo tandem animo Domini redeuntis oculos, ora, vocem feremus, ubi cæteris pro accepta sorte lucrum annumerantibus, nos inutile talentum referemus ignavi? Hic erat cur trepidare merito potuissent isti meticulosi homines, non illic ubi commodi plurimum, periculi perparum.

CONFVTAT AVCTORITATES AVCTORITATIBVS.

Hic cum *Batus* collectis oculis, aliquandiu intersiluisset, Deum immortalem! inquit, quantum disputationis campum aperiri video, sed sit modus. Dextrum igitur cornu (ut arbitror) vel profligavimus, F vel certe inclinavimus: urgent tamen hostes, & sinistram alam infensis animis admovent, sacrarum Litterarum armis nos eminus cominusque territant. Primum igitur erit, hostibus sua tela eripere: deinde suomet ipsos, ut inquit Comicus, gladio jugulare. Rationibus cedere coacti, ad Ecclesiasticas litteras confugiunt, & nobis occinunt, quod ipsi non intelligunt. Hic mihi *Cato* nescio quis, reducto mento, labiis por- A rectis, oculis stupidis, supercilio adducto, dextera prolata, læva cingulo injecta: Facessant, inquit, humanæ cavillationes, audiamus quid divina Scriptura jubeat. *Paulum* audiamus: *Non altum*, inquit, *sapientes, sed humilibus consentientes*. Idem sapere jubet ad sobrietatem. Iterum alibi: *Noli altum sapere, sed time*. Rursum alibi: *Qui se existimat aliquid scire, nondum scit, quemadmodum oportet eum scire, & qui sibi videtur sapiens, stultus fiat ut sit sapiens*. Ad eundem modum ESAIAS: *Perdam*, inquit, *sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo*. Item divus JACOBUS: *Non est enim ista sapientia desursum descendens, sed terrena, animalis, diabolica. Quæ autem desursum est sa-* B *pientia, primum quidem pudica est, deinde pacifica, modesta, suadibilis, bonis consentiens, plena misericordia & fructibus bonis, non judicans, sine simulatione*. Hujusmodi aliquot sententiolas homines ineptissimi in nos jaciunt, quas omnes recensere, tum odiosum sit, tum ad nihil utile, præsertim quod & eodem spectent, & eadem ratione dissolvi possint, universa ista quidem & jure & recte scripta. Verum nos alio torquemus depravamusque quæ recte dicta sunt: siquidem ad nostram tegendam ignaviam deflectimus, cum tam evidens sit, ut (quod inquiunt) sentiri possit manibus, his sententiis non vituperari eruditionem, sed admoneri nos, ne Mundi successibus sublatis animis, parum meminerimus C Christianæ modestiæ. Opes addunt cristas, hic metuendum quod monet *Paulus*, imo ad eos hæc pertinent, qui profecerunt in virtutibus. Neque tamen inficiabor, hæc ad eruditos quoque pertinere, verum non omnes, sed eos duntaxat, qui aut efferunt sese, quod paulo sint eruditiores, aut eis in studiis vel immodici, vel intempestivi inveniantur, aut suæ sententiæ tenaciores audeant ab Ecclesiasticis opinionibus desciscere, aut certe alioqui bonis litteris abutantur. Invisa est Superis, impia, superba, impudica litteratura: Scimus istud, adde & mortalibus odiosa: merito in hanc fulminat Scriptura. Horreant & corrigantur, qui noxiam agnoscunt, gaudeant immunes. Quid hæc ad imperitos, qui prope D nihil didicere? scilicet hoc (credo) triumphant, quod egregie caverint, ne quicquam horum in se dici possit: neque enim reprehendi potest, quod male rem administret, cui nihil unquam rei fuit. Ridicule profecto, perinde quasi istæ sententiæ peritos litterarum magis quam imperitos feriant. Ita-ne in solos eruditos cadit, altum sapere, at non multo maxime in stolidissimum quemque? Quid tandem est altum sapere, alte doctum esse, an potius sibi placere? Eis ista canantur, non qui bene docti sunt, sed iis potius qui cum nihil didicerint, doctioribus imperare contendunt. Non studiosis, sed divitibus, inquit *Paulus*, non altum sapere. Eruditis ista non apte canuntur, stolidis ista cantentur, E qui alienam eruditionem fastidiunt, suam rusticitatem mirantur. Et quæ tandem est illa scientia animalis, diabolica? Utique quæ zelum amarum habet, quæ contentiones & simultates parit, quæ adversus veritatem dimicat: hoc Apostoli sentiebat animus, hoc ipsa sermonis series ostendit. Quid simplicem Scripturam torquemus? quid invitam & reluctantem trahimus? Non hic de litteris liberalibus, sed de Theologicis quæstiunculis agitur, quas nihil ad rem pertinentes, nonnunquam inter se pertinacissimis contentionibus agitant, quo stulto popello sublimiter eruditi videantur, cum eruditio Christiana nesciat supercilium. Quid autem istis contentiosius, qui cœlum terræ misceant ci- F tius quam usquam cedant? protinus hæreticum vociferantes, si quis ab illis dissentiat.

Atque hæc quidem è Scripturis, quas appellant Canonicas, depromere solent: nunc pauca proferam, quæ de cæteris Scriptoribus arma soleant mutuari: at ne, juxta Græcorum proverbium, arenas metiamur, plurimos repetendo, unius *Gratiani* meminisse sat fuerit, qui præter cæteros nos terrere poterat, si non auctoritate, certe voluminis immanitate. Nuper igitur cum è Schola *Parisiorum* in patriam reversus essem, in-

ci-

A cidit mihi cum quodam concertatio, homine capitaliter nostris studiis infenso, alioquin humano, comi, nec ineleganti, bello, lepido, festivo, & quod his virtutibus convenit, amatore strenuo, potore invicto, comessatore assiduo, aleatore fortissimo, multisque id genus virtutibus exornato. Accreverat mihi cum hoc *Sardanapalo* jam inde à puero conjunctior familiaritas, cui quidem adhuc tribuo, ut nomini parcam congerronis vetusti. Consuevit mihi, comicorum militum more, sua jactare facinora, quot eadem in urbe haberet amicas, quoties & quibus artibus ad alienas uxores penetrasset, quot rivales superasset, quoties una nocte marem præstare potuisset, quæ barathra bibendo quanta B cum gloria vicisset. Hæc erant hominis studia, in his operam, curam, voluptatem, otium & negotium, in his felicitatem reponebat. Hujusmodi nugis cum jam biduum mihi aures calfecisset, incidit inter prandendum, ut nescio quid amœnius è Poetarum fabulis proferrem. Ibi homo sui repente oblitus, novam quandam religionem cœpit assumere, exsecrari vero me quod Ethnicos illos & impudicos Auctores legerem, jam & serio hortari ut resipiscerem, ut illis relictis Ecclesiasticos evolverem. Miratus sum subitam hominis metamorphosim, ex *Epicureo* mihi factum *Zenonem*. Rogabam quid ita censeret, & numquid ipse eosdem legisset? abominatus est perquam religiose. Nunquam, C inquit, in vita, nec attigi istos, nec attigero, sic mihi Superi sint propitii. Istud, inquam, vel citra jusjurandum facile tibi creditur. Sed quid tu illos tantopere fugis? nam si pudici sunt, non habent cur vitentur: sin impudici, quid ita fugitas eos qui eadem scribunt quæ tu facis? Cur non amplecteris potius tuarum virtutum præcones? ibi tuorum morum imaginem expressam agnosces. Eho *Sardanapale*, non te pudet tandem cum istis factis mihi frontem istam ostendere? An me vero tuam jubes religionem imitari, qui gravius flagitium putas Ethnicum librum attingere, quam uxorem non tuam permolere: potare, amare, constuprare virgines, tu ludum & pueriles nugas judicas, le- D gere Poetam pro capitali flagitio ducis? Tibi licebit Ethnica flagitia designare, mihi non licebit Ethnicas litteras perdiscere? Dissimulavit homo bilem, dicens hujusmodi cavillatiunculis lautum prandium non esse corrumpendum, post spatium pomeridianum duxit me tanquam officiosus in Bibliothecam publicam: ubi cum me videret homo *Ciceronianis* quibusdam Dialogis, qui mihi forte in manus inciderant, attentius incumbere, tandem irritatior *Gratianum*, quem unum legerat, mihi objicit. Jam, inquit, te confutabo planissime. Commonstrat distinctionem tricesimam octavam, in qua de liberalibus disciplinis nescio quæ quæstio tractatur: at ita tractatur, ut pariter omnia in dubium vocentur. Quod quam sit absurdum quis non vi- E deat? Jubeo pronuntiet, vix legebat, tantum aberat ut recte intelligeret: *Episcopus Gentilium libros non legat, hæreticorum autem perlegat pro necessitate ac tempore.* Rogabam hominem quid sibi vellet *pro necessitate ac tempore.* Ait si forte contra hæreticum aut disputandum esset aut scribendum. Et quid, inquam, si idem contra Ethnicum usu veniat? Quid si nec Theologorum libros intelligere queas? Non jam vides oriri necessitatem? Non placebat ratio, jussi pergeret legere. *Nonne videtur in vanitate sensus & obscuritate mentis ingredi, qui diebus ac noctibus in dialectica arte torquetur, qui physicus perscrutator oculos trans cœlum levat,* & cætera quæ sequuntur. Item illud, *Sicera inebriantur, qui abutuntur scientia seculari & Dia-* F *lecticorum tendiculis.* Hic ego, Et non vides, inquam, *abutuntur* dictum, non autem *habent*, ut intelligas sapientiæ secularis plane usum quendam esse, neque vetitum, neque otiosum? Post multa congesta, ita suo more doctissime colligit *Gratianus: Ex quibus omnibus concluditur, quod non est ab Ecclesiasticis secularium litterarum quærenda peritia.* Jam perinde ac si debellatum esset, ita cœpit ineptus se ad triumphum præparare, vix exoravi ut paucis me auscultaret. Et non intelligis, inquam, hanc ipsam collectionem contra te vehementer facere? Primum non mirandum fuisset, si homo secularium litterarum ignarus eas condemnasset, præsertim in hac parte ubi vestigandi gratia, data opera, adversus illas pugnat. Nec tamen ausus est concludere, interdictam esse Ecclesiasticis Ethnicam litteraturam, verùm non esse quærendam, frustra enim ibi quæras ubi minime sit, sed extra jocum quærendam, id est, exigendam. Non hoc igitur in quæstionem vocatur, sit-ne Ecclesiasticis concessa eruditio secularis, sed an sit exigenda: non an habere, sed an carere liceat. Adjecit *Ecclesiasticis*, ne quid dubites, hanc à Scholasticis prorsus exigendam. Vobis ignoscitur si caretis, nos si careamus, damnamur. Vides igitur quod tua ista conclusiuncula pro nobis faciat, sed mane paulisper etiam nunc, accusationem audivimus, defensionem audiamus, nondum satis pernosti *Gratianicam* eloquentiam: de unaquaque re non in utramvis, sed in utramque partem disputat, & quidem pari copià, parique facundia: quod idem olim *Gorgiam* & *Carneadem* fecisse legimus. Nunc hujus palinodiam audi. Jussi paginam evolvi, consequuntur enim illa: *Sed è contra legitur, quod* Moses & Daniel *omni scientia* Ægyptiorum & Chaldæorum *eruditi fuerunt.* Et post pauca: *turbat acumen legentium, & deficere cogit, qui eos à legendis secularibus libris omnibus modis existimat prohibendos, in quibus si qua inventa sunt utilia, quasi sua sumere licet, alioqui* Moses & Daniel *sapientia* Ægyptiorum & Chaldæorum *non paterentur erudiri*, & alia quæ sequuntur. Rursum paulo inferius ex *Ambrosio: Si quis artem noverit Grammaticam, vel Dialecticam, ut recte loquendi rationem habeat, & inter falsa & vera dijudicet, non improbamus.* Mox de eodem: *Qui de vino & mensa Regis nolunt comedere, ne polluantur: utique si scientiam* Babyloniorum *scirent esse peccatum, nunquam acquiescerent discere quod non licebat.* Et iterum aliquanto inferius ex Synodo *Eugenii* Pontificis: *De quibusdam locis ad nos refertur, neque Magistros neque curam inveniri pro studio litterarum: idcirco ab universis Episcopis subjectis plebibus & aliis locis, in quibus necessitas occurreret, omnino cura & diligentia habeatur, ut Magistri & Doctores constituantur, qui studia litterarum liberalium artium dogmata doceant, quia in his divina maxime manifestantur atque declarantur mandata.* Hæc ubi ostendissem, rogabam, nunquid pœniteret *Gratianum* objecisse rhetorculo? Nunquam, inquit, ista antehac animadverti. Nec miror, inquam, si non capis venatu, quæ minime venaris: quæ pro te faciunt eadem excerpis: quæ pro tua causa facere videntur legis, nec perlegis nec intelligis ea quæ legis: quod non ita tibi eveniret, nisi tam in fugiendis litteris Ethnicorum esses religiosus. Audisti modo à sanctissimo Concilio cautum esse, ut omnibus in locis comparentur, qui liberales disciplinas doceant, & quidem assidue. Nulla autem ex liberalibus disciplinis Christiana est, quia neque de Christo agunt, neque à Christianis inventæ: ad Christum autem omnes referuntur. Nec est quod tergiverseris, nullam artem excepit, non Rhetoricen, non Poesin, omnes in genere edicti forma complectitur, nisi cavillaberis Poesin liberalem non esse, ut quæ in ludis trivialibus inter eas non numeretur. Ego vero contemta ista præscriptione, non liberalem modo, verum etiam liberalissimam judico, quippe quæ liberis olim non inter cæteras, sed ante cæteras tradi consuevit. Obmutuit meus Jureperitus, jubeo reliquos suos Auctores ostendat, recusat. Ipse à Decretis ad Decretales Epistolas duco, titulum de Magistris ostendo, ubi diligenter cavetur de parandis Linguarum doctoribus: cum isti Christianum non putent, nisi sit elinguis. Hinc itur ad *Antonini* Summam, ad *Pisanam*, ad *Astesanam*, ad *Angelicam*, cæterosque non Auctores modo, sed congestores: omnes fere eandem cantilenam canunt, & *coccyx coccyci succinit.* Est enim huic Scriptorum generi moris nihil suum ponere, sed diversorum dicta hinc atque hinc decerpta congerere,

rere, non modo diversa, verum etiam aliquoties inter se pugnantia: sat habent coacervasse, cæterum onus judicii lectori relinquentes. Cui ubi jam longa lectione cerebrum vertigine rotari, & caligare acies cœperit, non multo certior surgit, quam *Demipho* ille *Terentianus*, qui ex tribus Advocatis consultis, cum unus suasisset, alter negasset, tertius deliberandum censuisset, *Fecistis*, inquit, *probe: incertior sum nunc multo quam dudum*. Horum igitur odiosas disputationes cum jam complures legissemus, huc evadebant omnes, Ethnicarum litterarum usum nemini vitio verti, imo laudi potius ducendum: verùm abusum perniciosum esse, eoque vetitum, id quod nemo puerorum nesciebat. Jam mitis erat, sed libebat hominem paulisper eludere, rogabam nuncubi in suo *Gratiano* legisset, licere viris Ecclesiasticis amare, potare, scortari, mœchari? negabat. At ista jam vulgo faciunt, & dormiunt Decreta: nobis, qui Oratores & Historicos Ethnicos legimus, objiciuntur. Sed obsecro te, quandoquidem tibi morem gessi, mihi jam mutuam operam redde, & meos Theologos paulisper consulamus. *Hieronymum* aperio, locum forte obvium ostendo, ubi de muliere captiva disputat, cum eruditionem profanam vir doctissimus & apte & festive interpretatur: *Quid ergo*, inquiens, *mirum si & ego sapientiam secularem propter eloquii venustatem & membrorum pulchritudinem, de ancilla atque captiva* Israelitidem *facere cupio*, *& si quid in ea mortuum idololatriæ, voluptatis, erroris, libidinum, vel præcido, vel rado, & mixtus purissimo corde vernaculos ex ea genero Domino Sabaoth. Labor meus in familiam* Christi *proficit*, *stuprum in alienam, numerum auget conservorum*. Neque orationis metaphoram, ne vocabula quidem intelligebat: *ancillam* ministram domesticam putabat, *vernaculos*, quo sane vocabulo *Hieronymus* elegantissime usus est, quid sibi vellet, nihil potuit suspicari. Hic jam, inquam, ulciscuntur contumeliam in se admissam litteræ seculares. Erat autem locus in ea Epistola inprimis nobili, quam ad *Magnum* Oratorem inscripsit, an scripserit nescio, in qua vir sanctissimus, sicubi alias sententiam invidiæ placandæ gratia vafre dissimulavit, hic certe non perplexe proloquitur. Repetamus, inquam, à capite: non enim perlonga est Epistola: *Quod autem quæris in calce Epistolæ tuæ, cur in opusculis nostris secularium litterarum interdum ponamus exempla, & candorem Ecclesiæ Ethnicorum sordibus polluamus: breviter responsum habeto, nunquam hoc quæreres, nisi te totum* Tullius *possideret*, *si Scripturas sanctas legeres, si interpretes earum omisso* Vulcatio *evolveres. Quis enim nesciat & in* Mose, *& in Prophetarum voluminibus quædam assumta de Gentilium libris*, & Solomonem *Philosophis* Tyri *& proposuisse nonnulla, & aliqua respondisse. Unde in Exordio Proverbiorum commonet, ut intelligamus sermones prudentiæ, versutiasque verborum, parabolas, & obscurum sermonem, dicta sapientum, & ænigmata, quæ proprie Dialecticorum & Philosophorum sunt*. Pauloque inferius *Paulum* collaudans: *Ac ne parum hoc esset*, inquit, *ductor Christiani exercitus, & orator invictus pro* Christo *causam agens*, *inscriptionem fortuitam arte torquet in argumentum fidei. Didicerat enim à vero* David, *de manibus hostium extorquere gladium*, *&* Goliæ *superbissimum caput proprio mucrone truncare. Legerat in Deuteronomio*, *Domini voce præceptum*, *mulieris captivæ radendum caput*, *supercilia, omnes pilos & ungues corporis amputandos, & sic eam habendam conjugio*. Deinde post ea verba, quæ paulo superius recitavimus: *Osee*, inquit, *accepit uxorem fornicariam* Gomer *filiam de* Balam, *id est*, *dulcedinum: & nascitur ei de meretrice filius* Israel, *qui vocatur semen Dei*. Esaias *novacula acuta*, *barbam & crura radit peccantium*. *Et* Ezechiel *in typo fornicantis*, Hierusalem *tondet cæsariem suam*, *& quicquid in ea absque sensu & vita est, aufertur*. Horum me legente cum ille nihil intelligeret, rogabat quorsum ista omnia spectarent. Eo, inquam, ut nullas Ethnicas litteras fugiamus, sed repurgatas, ad Christianorum eruditionem transferamus: quod si tu fecisses, non hic marmoreus adstares. Quod autem repurgatas dixi, non ad scientiam, sed ad opinionem referri volo. Non enim Ethnicorum Philosophorum errores legere perniciosum est, sed eos Ecclesiasticis disputationibus immiscere, non confutandi, sed approbandi gratia, id vero nequaquam licuerit. Deinde illustrium Scriptorum catalogum texit, tum Græcorum, tum Latinorum, & Græcorum quidem hoc elogio claudit: *Qui omnes in tantum Philosophorum doctrinis atque scientiis suos refarciunt libros, ut nescias quid in illis primum admirari debeas, eruditionem seculi, an scientiam Scripturarum*. Latinorum ita concludit: *De cæteris vel viventibus, vel mortuis taceo, quorum in scriptis & vires manifestæ sunt, & voluntas*. Mox callidam imperitorum calumniam excludens, addit: *Nec statim prava opinione fallaris, contra Gentiles hoc esse licitum, in aliis disputationibus dissimulandum, quia omnes pene omnium libri, exceptis iis qui cum* Epicuro *litteras non didicerunt, eruditionis doctrinæque plenissimi sunt*. Mordax quidem illud, quo Epistolam claudit, sed plane barbarorum stultitia dignissimum, *Cui quæso*, inquit, *ut suadeas, ne vescentium dentibus edentulus invideat, & oculos caprearum talpa contemnat*. Ostendi & eam Præfationem, quam Exodo præposuit, in qua adeo non dissimulat, ut etiam nominatim prædicet artes liberales: *Taceo*, inquiens, *de Grammaticis*, *Rhetoribus*, *Philosophis*, *Geometris*, *Dialecticis*, *Musicis*, *Astrologis*, *Medicis*, *quorum scientia mortalibus* (quid hic exspectas dicturum *Hieronymum*? Pestifera est?) *vel utilissima est*, inquit. Rogabam eoquid hæc placerent: cum tantum ac talem habeamus Auctorem, exoriere tu nobis, & nescio quod glossema è tuis barbaris Auctoribus contra libe eruditionem objicies? Astrologiam vestra decreta damnant, at *Hieronymus* approbat disciplinam & prope curiosam, & ad pauca utilem. Quid igitur de Rhetorica, de Poetica sensisse credis? Commonstravi homini ejusdem *De viris illustribus* Opus, ubi in permultis Scriptoribus miratur eloquentiam, prædicat Poetarum Philosophorumque cognitionem, effert litteraturam secularem. Quæ si pestifera esset, non tam diligenter eam in Auctoribus Ecclesiasticis vir piissimus commemoraret. In ejusdem opusculi Præfatione tantum abest ut improbet, ut etiam adversus Ethnicos & hæreticos magnifice jactare sit ausus, Christianorum in Ethnicis litteris præstantiam: *Discant ergo*, inquit, Celsus, Porphyrius, Julianus, *rabidi adversum* Christum *canes*, *discant sectatores eorum*; *qui putant Ecclesiam nullos Philosophos & eloquentes, nullos habuisse Doctores, quantique & quales viri eam fundaverint, instruxerint, adornaverint, & desinant fidem nostram rusticæ tantum simplicitatis arguere, suamque imperitiam potius recognoscant*. Non pudet, inquam, te Christianum, objicere Christiano, & quidem laico, quod *Hieronymus* non dubitavit apud hostes gloriari vir Ecclesiasticus, jam sanctitatis opinione celebris, postremo Monachus, & eremi cultor, præsertim ea tempestate, cum Christiana adhuc Religio cum Ethnicis conflictaretur? Si mala est eruditio secularis, nihil *Hieronymo* stultius, qui hoc apud adversarios jactat, quod illi pro summo crimine poterant retorquere: verùm de compotore meo jam nimium.

Ad cætera properabimus, si prius alterum testem citaverimus: nam nunc decrevi contentus esse duobus, gravissimis tamen. *Aurelius Augustinus*, vir sanctimonia juxta ac eruditione singularis, tum arctæ adeo, ne dicam meticulosæ conscientiæ, ut sæpenumero mihi (bona venia tanti viri dixerim) abs re trepidare videatur, id quod tum ex ejus vita, tum ex *Confessionum Retractationumque* libris conjicere proclive est: Is, inquam, talis vir, utique litteraturam secularem, ut vocant, dissuasisset, si aut noxiam, aut otiosam, aut suspectam habuisset. Hic in iis libris, quos *de doctrina Christiana* inscribit, proponit duo genera doctrinarum, *Quæ in Gentibus etiam*, inquit, *moribus exercentur*, id est, Ethnicorum, vel, ut isti dicunt, secula-

cularium: *unum earum quas instituerunt homines: alterum earum, quas animadverterunt, aut jam peractas aut divinitus institutas. Illud*, inquit, *quod est secundum constitutiones, partim superstitiosum est, partim superstitiosum non est.* Sed ne omnem disputationem, quæ verbosissima est, repetam, verbis illius omissis, rei summam paucis amplectar. Sub hoc ultimo genere, quod superstitiosum appellat, maleficia, incantationes, excantationes, sortilegia, aruspicia, auspicia, auguria, necyomantiam, pyromantiam, alphitomantiam, hydromantiam, geomantiam, chiromantiam, & id genus alia comprehendit: hæc quia Pythonum sunt & maleficorum, nec sine commercio scelestorum Spirituum exercentur, jure Christiano fugienda censuit. Illas quoque observationes, quod plurimum habeant & anxietatis & vanitatis, huic generi annumerat: qualia sunt visorum & insomniorum interpretatio, extorum inspectio, volatus avium cantusque, monstrorum, tonitruum, fulgurum, siderum, sortium, sternutamentorum, mustelarum, murium occurrentium, aut stridentium, aut aliquid arrodentium, aurium tinnientium, oculorum salientium, foliorum crepitantium, nominum & imaginum & his similium nugarum observatio. Sub altero genere, id est, ab hominibus quidem instituto, minime tamen superstitioso, hæc fere collocat, characteres, vocabula rerum, consuetudinem loquendi, leges, plebiscita, & si qua id genus sunt alia: hæc enim non modo non reprehendit, verum etiam Christiani hominis interesse putat, ut hæc quam maxime scire curet. In primo genere, id est, annotatis, omnes fere liberales disciplinas collocat, Logicen, Rhetoricen, Physicen, Arithmeticen, Geometriam, Astronomiam, Musicam, Historias denique, & Antiquitatis cognitionem. At ne de singulis quidem pigebit divi *Aurelii* sententiam pronuntiare, modo ne vos audire pigeat. De Grammatica quidem dilucidius est, quam ut in eo debeat disputari, porro quod ad Dialecticen attinet Libro *de doctrina Christiana* secundo, Capite (si bene commemini) vigesimo, de dialecticis rationibus, de veritate, de falsitate connexionum, de consequenti & inconsequenti, de repugnanti, de definiendo, de partiendo, verbose & curiosiuscule suo more disputat, petitis etiam è divo *Paulo* connexionum formis, sic enim appellat, ut nos si Dialecticen ignoremus, docere voluisse videatur. Hanc disciplinam in ipso disputationis capite his verbis commendat, nam puto me ea ut nuper relecta posse reddere: *Sed disciplina*, inquit, *disputationis ad omnia genera quæstionum, quæ in Litteris sanctis sunt penetranda & dissolvenda, plurimum valet, tantum cavenda est ibi libido rixandi.* Pauloque inferius: *Sunt etiam connexiones ratiocinationis*, inquit, *falsas habentes sententias, quæ consequuntur errorem illius cum quo agitur, quæ tamen ad hoc inferuntur à docto & bono homine, ut his erubescens ille, cujus errorem consequuntur, eundem relinquat errorem, quia si in eodem manere voluerit, necesse est ut etiam illa quæ damnat, tenere cogatur.* Hæc de Dialecticis. Pro Poetis & Rhetoribus, quæ multa dixit, hîc consulto prætereo, suis ea locis redditurus. Cæteras autem artes minutiores quidem illas, attamen acutas, ut *Quintus Fabius* Oratori, ita *Aurelius* Theologo putat non mediocriter conducere, & quidem de Musica hæc fere sunt quæ tenemus: *Et numerum*, inquit, *& Musicam plerisque in locis in Scripturis honorabiliter positam invenimus. Non enim audiendi sunt errores Gentilium superstitionum, qui novem Musas* Jovis *&* Memoriæ *filias esse dixerunt.* Deinde, auctore *Varrone*, unde ea sit fabula nata aperit, subjiciens: *Sed sive se ita habeat, quod* Varro *retulit, sive non ita, nos tamen propter superstitionem profanorum non debemus Musicam fugere, si quid inde utile ad intelligendas Scripturas rapere potuerimus.* De Arithmetica hoc est disputationis initium, *Et numerorum etiam*, inquit, *imperitia, multa facit non intelligi, translate ac mystice posita in Scripturis.* Omnes harum disputationum ambages, quæque de Geometria & Astronomia in eundem fere modum disputat, parvi refert meminisse. Porro Physicen in primis ad sacrarum Litterarum cognitionem necessariam arbitratur, quod passim scateat vocabulis tum animantium, tum herbarum, tum lapidum, quorum omnium nisi monstratrice Physica, vim naturamque teneas, temerarius videberis, si ea coneris interpretari. Et hujus quidem loci hoc est caput: *Rerum autem ignorantia facit obscuras, figuratas locutiones, cum ignoramus vel animantium vel lapidum, vel herbarum naturas, aliarumve rerum, quæ plerunque in Scripturis similitudinis alicujus gratia ponuntur.* Cætera idem & apte & erudite prosequitur. Porro de Philosophis quid tandem, penes quos beatæ vitæ professio potissimum est? mirum ni istos legendos negabit: qui cum se veri magistros ut omnium rerum peritos profiteri sint ausi, omnium errorum auctores extiterunt, è quorum disciplinis nulla fere non hæresis nata est nobis, quorum contortis enthymematibus, quasi quibusdam arietibus, Christianæ fidei mœnia toties sunt pulsata: audite & quid de his dicat vir æquissimus: *Philosophi autem*, inquit, *qui vocantur, si qua forte vera & fidei nostræ accommodata dixerunt, & maxime* Platonici, *non solum formidanda non sunt, sed ab eis tanquam injustis possessoribus, ad usum nostrum vindicanda.* Et quod sequitur, non injucundum de *Ægyptia* supellectile, utinam vobis verba ipsa possem annumerare, sed tamen bona cum fide appendam. *Legimus*, inquit, *in Exodo*, Hebræos, *cum duce* Mose *ab Ægyptia servitute furtim fugam molirentur, plurimam omnis generis supellectilem, immensam vim signorum, vestium, vasorum, à suo quemque vicino commodato accepisse, itaque spoliatis* Ægyptiis, *demigrasse clanculum: quam fugam, quod furtum, quia Deo auctore patratum novimus, aliquid portendere creditur: scilicet jam tum divina providentia quorundam trepidationi consulebat, qui fortasse* Ægyptum *spoliare, hoc est, Ethnicorum sapientiam usurpare timuissent, nisi hujus rei tantum imperatorem, tantum ducem, tantum exemplum habuissent. Migrat ex* Ægypto, *qui relictis superstitionibus profanis, ad Christianam Religionem sese convertit.* Ægyptias *opes tollit, qui litteras Ethnicorum ad nostræ fidei decus & usum transfert.* Si ridebunt barbari interpretem, jure id facerent, nisi divi *Augustini* non meum interpretamentum protulissem: *Ut enim*, inquit, *olim* Hebræi *ea quæ sibi usui fore judicassent rapuerunt, relictis iis, quæ aut molesta, aut inutilia, aut profana existimassent: ita nos oportet sua quidem Ethnicis vitia relinquere, superstitiones, libidines, cupiditates, hæc, inquam, apud dominos relinquenda. At si quod sapientiæ aurum, si quod eloquentiæ argentum, si qua bonarum litterarum supellex penes illos erit, eam omnem convasare, & in nostros usus accommodare debemus, nihil furti calumniam veriti, quin potius pulcherrimi etiam facinoris & laudem & præmium sperare ausi.* Hîc rursus, ne nodum in scirpo quærentes cavillari inciperemus, quæ sint Ethnicis pro perniciosis relinquenda, quæ pro utilibus transferenda, *Augustinus* de sua partitione nihil excipit, præter ea quæ superstitiosa nominat. Cæterum à sua illa divisione non recedens, & hoc suo more, auro atque argento eas disciplinas sibi videri signatas scripsit, quæ essent ab ingeniis humanis animadversæ, sicut Dialecticon, Rhetoricen, Physicen, Historiam, & id genus plura, quod hæc homines non ipsi quidem produxissent, sed tanquam aurum & argentum de quibusdam quasi metallis divinæ providentiæ, quæ ubique infusa est, eruissent. Vestes autem *Ægyptiorum* interpretatur disciplinas à mortalibus quidem institutas, sed vestium in morem accommodatas humanæ Societati, puta leges loquendi, plebiscita, decreta Pontificum, quæ quidem omnia quoniam plurimum habent usus, ab Ethnicis quoquo pacto rapienda censet. Postremo festivo exemplo rem & confirmat & locupletat: *Quod*, inquiens, *fecerunt multi boni nostri fideles. Nonne aspicimus quanto argento & veste suffarcinatus exierit de* Ægypto Cyprianus, *doctor suavissimus,*

&

& martyr beatissimus? quanto Lactantius? *quanto* Victorinus, Optatus, Hilarius? *ut de vivis taceam, quanto innumerabiles Græci? Quod prior ipse fidelissimus Dei famulus* Moses *fecerat, de quo scriptum est, quod eruditus fuerat in omni sapientia Ægyptiorum. Quibus omnibus viris superstitiosa Gentium consuetudo, & maxime illis temporibus, cum* Christi *recutiens jugum persequebatur Christianos, disciplinas, quas utiles habebat, nunquam commodaret, si eas in usum colendi unius Dei, quo vanus idolorum cultus exscinderetur, conversum iri suspicaretur.* Hæc quidem è pluribus pauca, ut potui breviſſime, perſtrinxiſſe ſatis putavi.

A Cæterum ſexcentos citare teſtes poſſem, ni & veſtris parcerem auribus, & horum duorum ea eſſet auctoritas, ut tam ſacris, tam eruditis viris nolle accedere ſumma ſit impietas. Sed ita Ethnicis abſtinent barbari, ut ne ſacros quidem attingant, aut ſi tangunt contaminent. Imo quod indignius eſt, jam *Hieronymum* non in Theologorum numero, ſed Oratorum ponunt, atque è ſuo ſacroſancto ſenatu depulſum Grammaticis annumerant, ipſi neſcio quorum confuſiſſimis collectaneis ac ſummulis inſeneſcunt, nihil eruditum exiſtimantes, niſi quod idem ſit barbarum. Et cum tantos duces utcunque ſequamur, veniant & Apoſtolicum nobis illud cantitent, *non altum ſapientes, ſcientia inflat.* Si Theologi videri cupiunt, quin illud potius proferunt: *Eſtote prudentes ſicut ſerpentes, & ſimplices ſicut columbæ*, non ſicut aſini, tardi, inertes, ignavi. Cur non illud: *Malitia parvuli eſtote, ſenſibus autem perfecti.* Cur non illud: *Sapientia vincit malitiam, & ſapientiam ſtulti deſpiciunt.* Cur non illud *Davidicum* adferunt: *Bonitatem & diſciplinam & ſcientiam doce me Domine.* Cur non illud Eccleſiaſtici ſapientis: *Sapientiam omnium antiquorum exquiret ſapiens, & in Prophetis vacabit. Narrationem virorum nominatorum conſervabit, & in verſutias parabolarum introibit. Occulta proverbiorum exquiret, & in abſconditis parabolarum converſabitur. In medio magnatum miniſtrabit, & in conſpectu præſidis apparebit. In terram alienigenarum pertranſibit, bona & mala in omnibus tentabit.* In eo Libro, qui dubio auctore *Sapientiæ* inſcribitur, quanta laus eruditionis, ut quod graviſſime à *Platone* ſcriptum eſt, ſapientiam incredibili eſſe ſpecie, quæ ſi oculis videri queat, admirabiles ſui ſit excitatura amores, hic quiſquis fuit Scriptor non infacundus, ſapientiæ quaſi quandam effigiem expreſſiſſe videatur, quo nos ad illius amorem accenderet. At negaverit quiſpiam hic ſecularem laudari ſapientiam, verùm aliam quandam cœleſtem ac divinam: imo certe eam, quæ ſit noſtri temporis Philoſophiæ pars difficillima, quæ omnium rerum tum divinarum, tum humanarum cognitionem copularit. Mentior niſi id ipſa verba ſonant: *Deus*, inquit, *dedit mihi horum quæ ſunt ſcientiam, ut ſciam diſpoſitionem orbis terrarum, & virtutem elementorum, initium & conſummationem & medietatem temporum, & eorum mutationes, diviſiones temporum, anni curſus, & ſtellarum diſpoſitiones, naturas animalium, & iras beſtiarum, vim ventorum, & cogitationes hominum, differentias virgultorum, & virtutes radicum, & quæcunque ſunt abſconſa & improviſa, didici.* His ſane verbis deſcribi mihi videtur, non perturbata quædam & jejuna eruditio, ſed polita & copioſa, & quæ præter omnium diſciplinarum ſcientiam plurima ſit antiquitate condita. Capite inſequenti multo ſignificantius exprimit, virtutem cum eruditione liberali conjunctam, vocari ſapientiam: *Et juſtitiam, inquit, qui plus diligit, labores hujus magnas habent virtutes: ſobrietatem enim & ſapientiam docet, & juſtitiam, & virtutem, quibus utilius nihil eſt in vita hominibus. Et ſi multitudinem ſcientiæ deſiderat, quis ſcit præterita, & de futuris æſtimat, ſcit verſutias ſermonum, & diſſolutiones argumentorum, ſigna & monſtra ſcit antequam fiant, & eventus temporum, & ſeculorum.* Sed in hac re tam clara, pro ipſa quidem nimio plus ſatis, pro iſtorum pertinacia parum, quanquam quid fruſtra rem infinitam perſequar, cum ex unoquoque Auctore permulta loca depromi poſſint?

B C D E F

Nec inficias iero tamen, eoſdem ipſos nonnullis in locis perinde diſſerere, ac ſi à ſeculari doctrina nos conentur dehortari, & ita rhetorica contentione incandeſcant contra curioſam, ſuperbam, ventoſam, obſtinatam eruditionem, ut non in abutentium vitium, ſed in rem ipſam invehi videantur. At non venit in mentem iſtis, ea ipſa, quæ contra doctrinam diſputata videntur, non à doctiſſimis modo viris, verum etiam doctiſſime diſputata eſſe. Quonam igitur ore à litteris ſecularibus dehortentur, cum ipſi in ea dehortatione ſecularem litteraturam exhibeant, ut interim nobis jus fiat hoc verbo utendi: ſed vitiis noſtris libenter blandimur. Dic mihi tu marmorea ſtatua, & fruges conſumere nate, ita ne credis ſummis illis viris, & in omni litterarum genere conſummatiſſimis, cordi fuiſſe, ut tuam illam ſupinam oſcitationem atque ignaviam prædicarent? Dictum eſt recte, nempe ad deterrendos curioſos ab nimio, ab inani ſtudio, ab intempeſtivo: dictum eſt ad compeſcendam arrogantiam: dictum eſt fortaſſis ad conſolandam ſimplicitatem columbinam, non ad fovendam ſtoliditatem aſininam. Quid tu geſtis? quid triumphas inepte? quid alio torques ac dicitur? Audiſti notari peritiam impiam? quid tu tibi plaudis, quaſi pietas ſit imperitia? Si Deus reprobat ac perdit prudentiam hujus ſeculi, ſtultitiam ſeculi amabit ſcilicet? Nihil profecto minus, imo pejus oderit. Damnatur is qui doctus ignarum faſtidit: tu tibi places, quod doctos ignarus contemnas ac judices. Ille reprobus habetur quod virtutis negligentior abutatur ſcientia, te iiſdem vitiis ornatum & fortaſſe pluribus, una abſolvet inſcitia? Hic accuſatur, quod omiſſis Euangeliis plurimus ſit in evolvendo *Ariſtotele*, tu culpa vacas, qui ne Euangelia quidem intelligis, imo adeo nec legis? Ille ſciens voluntatem Domini, plagis vapubit multis, tu neque faciens, neque ſcire curans, num paucis vapulabis? Ille ſedulitate quadam modum officii egreſſus caſtigatur, tu tua non contentus inertia, & aliorum induſtriam impediens laudaberis? Sed ut aliquando meæ loquacitatis modum faciam, & ſtomachum effervescentem cohibeam, nunquam iſta nobis objicerent imperiti, ſi relicta oſcitatione ſua ſacris Litteris legendis invigilarent.

Hic cum *Battus*, brevi interjecto ſilentio, nos familiarius eſſet intuitus, Bone Deus! inquit, jam prope exciderat apud quos dicerem, ita neſcio quo furore correptus, in præſentes hoſtes mihi viſus ſum debacchari. Equidem tam diſertarum aurium patientiam admiror, quæ me puerili more tot verba fundentem, tam diu ferre queant. ERASMUS: At ego jamdudum, inquam, admiror mecum, quanquam orationem currentem interpellare nolui, qui tot verſus è tot Eccleſiaſticis Auctoribus, tam apte, tam ad verbum reddere valueris, quod quidem à ſummo Theologo tam ſcite fieri poſſe vix crediderim. Deſino enim jam mirari, quod Medicus dudum, te hominem Muſis penitus devotum, Theologorum libros evolviſſe: tantum memoria complecti potuiſſe mirandum videtur. GUILHELMUS: Et nos, inquit *Guilhelmus*, neſcio quo tua diſputatio impetu abripuerat ſuo: itaque propera quæſo, ac periculum facito, utrum nos prius dicendo, an nos te audiendo ſuperemus. BATTUS: Tum *Battus* mihi arridens, Non fruſtra, inquit, tuum calamum metui, jam enim mihi ſubolet, quid animo deſtines. Nugas noſtras vis prodere, & de veriſimili laboras: vereris enim, ne ubi hunc noſtrum ſermonem litteris mandaris, (ſentio enim te id velle) exſiſtat aliquis, qui te Dialogum *Platonico* aut *Ciceroniano* more finxiſſe putans, neque decorum, neque probabile ſatis obſervaſſe calumnietur, qui me & adoleſcentiorem & Poetam tantum Eccleſiaſticarum litterarum memoriter reddentem feceris. Sed nihil eſt quod mireris, ſi homo non prodigioſa quidem, ſed tamen haud maligna præditus memoria, quæ legi tanto intentius, quanto irritatior, quæ decerpſi, quæ toties contra barbaros depromſi, pauca potuerim memoria complecti. Age jam ad certamen, ad quod me provocavit *Guilhelmus*, accingamur. Quoniam

niam adversarios, inquit, primum rationibus, deinde testibus revicimus, unicum illis profugium superest, exempla quorundam probatioris vitæ, quos aut citra eruditionem doctos habitos, aut virtutis studio litteras contemsisse objiciunt, à quo illos præsidio si ejecerimus, reliquum est, ut aut in deditionem veniant, aut certe fuga turpissima victos se profiteantur. Age, accingamur certaminis hujus reliquias profligare. Videtis, inquiunt, fidem Christianam non à Physicis, non à Dialecticis, non à Poetis, non à Rhetoricis Auctoribus ortam, sed à rusticis hominibus, indoctis, rudibus, denique piscatoribus: non è *Platonica* Academia, non è Porticibus *Stoicorum*, non è Scholis Peripateticorum, Apostolos vocatos novimus, sed à navi & rete, neque *Christus* ludos Rhetorices aut Dialectices aperuit, sed tantum vivendi præcepta tradidit. O sacrilegam impudentiam! audent rusticos dicere Apostolos quo suam rusticitatem tueantur, digni vero, quos ut pie sibi deditos ament Apostoli! Adeo nihil illorum refert, unde inertiæ suæ patrocinium sint nacti, vel cum sacri Ordinis injuria. Dic mihi, os pestilens, & ferro inurendum, rusticos ais fuisse Apostolos? Ajo, inquit, alioqui in quo tandem ludo didicerunt, qui repente sunt à piscatione ad Apostolatum missi? Num à gubernaculo scalmi protinus ad gubernacula Mundi evecti sunt? Quorsum igitur pertinuit, non *Platonem* aut *Chrysippum*, aut alium Philosophum aliquem, sed ipsum Philosophiæ parentem tantum temporis sectari præceptorem, audire disputantem? videre monstra gerentem, convivere assidue, assidue colloqui? Eam Philosophiæ vim esse scripsit *Seneca*, ut non sibi studentes modo, verum etiam conversantes, juvet. *Ut qui*, inquit, *in Solem venit, licet non in hoc venerit, colorabitur.* Qui in unguentaria taberna resederunt, & paulo diutius sunt commorati, odorem loci secum ferunt. At Apostoli cum ipso scientiæ fonte tam diu commorati, tam familiariter tam avide versati, inscii æque ac rustici permansere, neque tam sedula tanti præceptoris opera quicquam confectum est? Lusit operam, qui bovem duxit ad ceroma. Ut resurrexerat, quadraginta dies in terris moratus, subinde discipulis suis apparuit, monuit, docuit, parum erat hoc quoque. Ipse in cœlum relatus Paracletum dimittit, qui nihil illos jam nescire pateretur. Et audent post hæc omnia homunciones rusticitatem objicere Apostolis, objicere quod piscando quæstum fecerint? Cur non eadem opera hamiotas illos & conchitas ac fures maritimos appellant? Quandoquidem Apostolis conviciari libet, rusticus est *Paulus?* unus est, inquiunt, qui liberalem litteraturam Apostolatui intulerit: at hic unus inter cæteros præminet, qua re, nisi doctrina? nam pietate pares arbitror fuisse. Unus hic vas electionis est appellatus, cur ita præter cæteros? Nempe quod hic in primis, ut homo tum doctus, tum disertus, visus est idoneus qui contra litteratas *Athenarum* Scholas ferret arma, qui Philosophorum supercilium ferret, qui Romanam eloquentiam sub *Christi* ditionem redigeret. Rusticus est *Joannes?* Et unde illa vox sublimis, *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum.* An rusticus est *Petrus?* Illius certe Epistolæ, & imperitæ sermone non tamen scientia. *Jacobus* rusticus fuit? Falso igitur huic illa tribuitur Epistola, quæ videtur non modo sapientis, verum etiam diserti. Sed fingamus rusticos fuisse Apostolos. Ita-ne nihil in Apostolorum moribus imitatione dignum isti videre potuerunt, præter unam rusticitatem? non enim me jam contineo, quin id quod sentio proferam, ita risus mihi ingens oboritur, quoties horum, qui nobis Apostolicam impolitiem objiciunt, perditissima vita in mentem venit. Quis enim ferat *Æsopum* sibi de frugalitate præcipientem, *Sardanapalum* de severitate disputantem? Quod si stomachus paulo mordacius erumpet, existimate me non in homines, sed in rem male dicere: quanquam auctore *Plauto*, *quod dignis male dicitur, bene dicitur.* Qui nobis Apostolorum rusticitatem obgannire non desinunt, si virtutes tenerent Apo-

A stolicas, ferri utcunque poterant, at nunc pudet me quorundam corruptissimam vitam cogitatione contueri. Qui cum Ecclesiasticis sacris sint initiati, Ecclesiasticis stipibus alantur, adde senes, cani, rugosi, quidam etiam cucullati, cum *Sardanapalo* ipso certamen iniisse videntur. Me hominem adolescentem, profanum, civilibus addictum negotiis, & litteras ipsas profanas profitentem, in jus vocant, nefandi criminis reum agunt, quod antiquos Philosophos, quod priscas Historias, quod Poetarum & Oratorum scripta libenter lectitem. Ipsi cum jussi sint in Lege Domini, in sanctis Litteris diu noctuque versari, ab omni se pror-
B sus studio cohibent, religioso quodam metu opinor adducti, ne si libros tractare cœperint, in Ethnicum aliquem Auctorem imprudentes incidant. At ita demum Apostolos se imitari credunt, si usque adeo sint litterarum ignari, ut ne ipsas quidem preces, quas quotidie remurmurant, intelligere possint. Dic mihi, stultissime imitator, sic nobis Apostolos refers? Ais rusticos & imperitos fuisse Apostolos? Esto sane, donemus istud tibi, habes quod glorieris, vicisti rusticitate piscatores, non invidemus tibi gloriam istam cum agricolis communem, verùm ubi simplicitas Apostolica? ubi mores? Num quando venatos legisti Apostolos? num isto ornatu usos accepisti? num pellacarum gregem domi aluerunt Apostoli? num tantum opum in
C unum barathrum demergebant Apostoli? Tu, si Superis placet, Apostolos imitandi studio sumtibus Ecclesiasticis ædes regales in cœlum erigis. Nitet amplissima in domo supellex *Attalica*, ministris militaribus omnia perstrepunt, cœnæ Persico instruuntur apparatu, videas illic agi Sybaritica convivia, & quidem assidue, vincitur audacia perdendæ rei *Cleopatra*, vincitur *Æsopus* cum filio haudquaquam degenere. Fastidiuntur illic accipenseres, non sapiunt murenæ, nauseam movent attagines. Noctes diesque estur, bibitur, luditur, saltatur, sabatur, & cum vino immodico balbutire cœperint, videntur, opinor, sibi incultum sermonem Apostolorum imitari. Cum his factis, quorum vel
D *Neronem* pudeat, audent nobis Apostolos imitandos proponere. Nuper cum in *Flandria* legationem vestro nomine obirem, incidi in hujusmodi portenti convivium: ibi inter pocula, ut fit, cum hospitalitatem nobis suam jactitaret, ut festiviore fabulatione convivium exhilararem, *Tantali* & *Lycaonis*, & his similes nonnullas fabellas commemoravi: rogabat me, ubinam illa legerentur? ajo in Poetis: oravit protinus, ne illos Ethnicos ad suam mensam nominarem, ne fœdis nominibus sanctum convivium profanaretur. Gessi morem convivatori meo. Aderat Theologus quidam, homo adolescens, sed plane doctus, nec ita ut hodie Theologorum est vulgus, quorum plerique præter so-
E phismata nihil didicerunt, verùm ita ut non minus Rhetor esset quam Theologus. Cum hoc mihi (assidebat enim proxime) de Scriptorum Ecclesiasticorum eloquentia sermo incidit. Dicebamus *Aurelium Augustinum* acute quidem, sed subobscure ac perplexe, & suo quodam more dicere, & huic tamen esse suam gratiam, ob schemata quæ frequenter affectaret. *Hieronymi* vehementem esse dictionem, variam, vafram, acrem, locupletem. *Lactantium Firmianum* Ciceroniana facilitate fluere, nec à declamatoria illa palæstra, in qua fuerat multos annos versatus, abhorrere. *Ambrosii* stylum plus obscuritatis, minus habere acuminis, delectare tamen allusionum aculeis. *Bernardi* oratio-
F nem facetam, nec incultam, ecclesiasticam tamen, *Hilarii* vero parum copiosam, verùm cultiorem, præterea floridam. *Bedæ* æqualem ac somniculosam, doctam tamen, ut eo sane seculo. *Gregorii* modulatam ac numerosam magis quàm succulentam, quod identidem eadem repetere cogitur, ut expleat sermonis periodum. Recentiores Theologos, ne loqui quidem: adeoque non illustrare veritatem orationis adminiculis, ut quæ per se præclara sunt, infantia sua dehonestent. Hæc & alia quædam cum nugaremur, risit nos homo severus ille, & curiosos appellavit, qui res otiosas & ad

ad nihil utiles cunctemus. Intellecta hominis impro-
bitate, putavi malo nodo malum esse quærendum cu-
neum, ac de industria quidem cum sermonem injeci,
in quo illum sciebam vel plurimum valere, de vinorum
generibus, de arte coquinaria, de venaticis epulis. Ibi
ille tanquam in re magna erectus, magno silentio, ma-
gna auctoritate diu disputavit acute, copiose, polite.
Platonem ipsum dixisses, sexcenta vinorum genera me-
moriter reddebat. Præterea pretia, qualitates, diffe-
rentias, patrias, naturas, seque ista non è Physicorum
litteris, sed sapiente illo suo palato didicisse gloriaba-
tur. *Plinium* (illum enim citabam) delirare dicebat,
qui tanta in re alienis potius litteris, quam suo palato
fidem habuisset. Jam vero de epulis coquendis, con-
diendis, si disputantem audisses, quem tu non ibi co-
quum, quem non *Cælium*, quem non *Philoxenum*,
quem non *Apitium*, quem non *Platynam* contemneres?
Hæ nimirum sunt artes tetricæ, & gravi Sacerdote
dignæ, has didicerunt ipsi, nobisque tradiderunt A-
postoli, non syllogismorum laqueos nectere, non *Ci-
ceronem*, non *Virgilium* evolvere, non aliorum inge-
nia dictionem-ve taxare. Hæc non in Poetarum fa-
bulis, sed in sacris Litteris discuntur scilicet! Feren-
dum hoc quoque, si non inter epulas, senes, sola li-
bidine fortes, antiqua sua facinora jactarent invicem,
& quod facere per ætatem nequeunt, fecisse se turpi-
ter gloriarentur. Hi sunt, quorum aures Poetarum fa-
bulas religiose refugiunt, qui nos ad Apostolicos mo-
res provocant: horum perditam rusticitatem, & sim-
plicitatem fraudulentam divus *Hieronymus* quodam in
loco scite notat: *Venerationi*, inquit, *semper mihi fuit,
non verbosa rusticitas, sed sancta simplicitas.* Qui in
sermone se imitari dicit Apostolos, prius imitetur vir-
tutes in vita illorum. In loquendo simplicitatem excu-
sabit sanctimoniæ magnitudo, & syllogismos *Aristotelis*,
contortaque *Chrysippi* acumina resurgens mortuus con-
futabit. Cæterum ridiculum, si quis è nobis maneas
inter *Crœsi* opes, & *Sardanapali* delitias, de sola rusti-
citate se jactet, quasi omnes latrones, & diversorum
criminum rei diserti sint, & cruentos gladios Philoso-
phorum voluminibus, & non arborum truncis occu-
lant.

Hæc per digressum tangere volui, quo intelligatur,
qui Apostolorum imperitiam nobis ingerunt, eos non
id Apostolos æmulandi studio facere, sed ut sunt su-
perbi, suæ rusticitatis patrocinium ab Apostolis pete-
re. Alioqui si id recte fit quod multorum fit exemplo,
quot & quantos habemus quos imitemur? A Mose
repetamus, quid eo imperatore sanctius? & hic omnem
disciplinam *Ægyptiorum* à puero doctus legitur: non
huic fraudi fuit secularis, ut vocant, eruditio, quo
minus è mortalium genere unus in Domini familiarita-
tem adsciscі meruerit. *Daniele* quid castius? & hic
Chaldais disciplinis non recusavit institui. Docto pa-
tre, doctiorem *Salomonem* accepimus. Et *Job*, & o-
mnes prope Prophetas, non illitteratos fuisse, cum
*Hieronymi Augustini*que testimonio constat, tum ipsa
Scriptorum monumenta declarant. At ne cavillentur,
id cum Lege *Mosaica* desiisse fas esse, *Paulum* Apo-
stolum eis proponam, *Pauli* discipulum *Dionysium*,
quorum uterque quanta doctrina, quantaque fuerit elo-
quentia, ipsi sibi sunt testes. *Quadratus* Apostolorum
auditor, eruditionem in primis admirandam illis præ-
ceptoribus non dedidicit. Qui cum esset *Atheniensis* an-
tistes Ecclesiæ, *Adriano* Imperatori librum porrexisse
traditur tantæ eruditionis, ut acerrimam in Christia-
nos persecutionem suo ingenio sedaverit. Fecit idem
hujus æqualis, *Aristides* Philosophus gravissimus, &
idem summus Orator. *Justinus*, etiam habitu Philo-
sophus, in disciplinis liberalibus artifex præcipuus, ad
Christi tutandam Religionem non modo eruditissimum
vertit ingenium, verum etiam animam impendit. *Cle-
mens* præceptor *Origenis*, *Alexandrina* Ecclesiæ Pres-
byter, vir omnium longe doctissimus, idque judice vi-
ro omnium longe doctissimo *Hieronymo*, ad sacræ Re-

A ligionis defensionem, quæ tum, negotium exhibentibus
Ethnicis, in summo discrimine versabatur, non parum
adjumenti contulit tum eloquentia, tum libris erudi-
tionis plenis. Sed plane arenas metiar, si hîc tendam
omnem eruditorum catalogum revolvere. Bis mille
recensere possem, quorum insignis eruditio nisi fidei
laboranti succurrisset, neque tam amplam, neque ita
confirmatam, fortasse & nullam haberemus: & postea
trepidant isti discere disciplinas humanas, quasi desint
quorum exemplo id faciant. Deflectant paulisper ob-
tutum ab exemplis domesticis, evolvant Veterum Chro-
nica, evolvant eos qui de Scriptoribus scripserunt il-
lustribus, invenient, *Origenem*, *Gregorium Nazian-*
B *zenum*, *Didymum*, *Joannem Chrysostomum*, & ut ad
Latinos veniam, *Lactantium*, *Hilarium*, *Severum*,
ad summam, omnes prope ad unum qui in defendenda
fide ac tractandis mysteriis Scripturarum operam nava-
runt, scholasticis fuisse disciplinis instructissimos: quo-
rum omnium Ethnicam eruditionem, imo & Chri-
stianam effert ac miratur *Hieronymus*, ne nos conte-
mnamus. At nos, qua sumus religione, nihil quantumvis
politum eruditione movere potest, nisi sit idem pium.
At *Origenes* hæreseos notam non effugit. Habent quod
caussificentur. Age, ne hujus quidem generis deerunt
exempla. *Hilarius* in Divorum numerum relatus est,
hunc nobis proponamus. *Cyprianus* etiam martyrio,
C nec minus litteratura seculari clarus, hunc sequamur.
Ambrosio quid sanctius? hunc æmulemur. *Hieronymo*
vel *Augustino* quid vel magis pium, vel litteratius? ho-
rum similes esse curemus. Quantum in his omnibus
compositionis, Linguarum, Philosophiæ, Historiarum,
Antiquitatis, Latinitatis, Græcanitatis, Auctorum
quanta peritia, & hæc quidem Ethnica adhuc. Con-
feramus quæso cum his viris vel Scholasticos, vel Theo-
logos nostri temporis; videbimus utroque genere ad-
eo inferiores, ut umbras dicas non homines: & in tan-
ta gravissimorum hominum multitudine soli Apostoli
nobis in mentem veniunt, quos ita demum imitari nos
D credimus, si indocti simus! A moribus vero Aposto-
licis tam absumus, quam à nobis *India*. Quod si nos
Apostolorum rusticitatem imitandi tantopere studium
habet, miror cur non etiam piscari incipiamus. Sed
extra jocum, *Ambrosium* imitari metus est? *Hierony-
mum* imitari religio est? Isti, inquiunt, nondum Chri-
stiani, & pueri adhuc, litteris illis sunt imbuti. At
Hieronymus parentibus Christianis natus, à puero Chri-
stianus, se tamen inter Grammaticos & Rhetores edu-
catum fatetur, imo gloriatur. Verùm quid istud re-
fert, cum iis, quæ ante baptismum didicerunt, non mo-
do Christiani, verùm & Episcopi & senes sint usi.
Cur omnes libros suos Ethnicis litteris resperserunt?
E cur ut recte factum defendunt? Si taciti fecissent, igno-
scendum potius quam imitandum videri potuisset, nunc
& recte, & optimi cujusque exemplo fecisse se testan-
tur. *Augustinus* ipse jam non Ethnicus, de singulis
artibus liberalibus singula volumina scripsit. At scri-
psit, inquiunt, catechumenus, non Christianus. Com-
mode vero admones. Tum igitur ne cogitandum qui-
dem de studiis Ethnicis erat, cum novus tiro ad Chri-
stianam Religionem exercebatur. Sed esto sane pec-
caverit, erraverit, ignoraverit, cur jam sanior & se-
nior hunc errorem non reprehendit? Cur autem con-
sulto etiam à se factum fatetur, ut his tanquam vesti-
giis ad summæ veritatis cognitionem gradatim accede-
F ret? Has enim disciplinas scintillas quasdam ait esse ab
immortali illa luce promicantes, quarum indicio ad fon-
tem illum perveniatur. Et quanto religiosius ille quam
nos, qui animis rudibus, repente ad divinitatis arcana
non ingredimur, sed irrumpimus, non adscendimus,
sed involamus, & tanquam gigantes, exstructis in cœ-
lum molibus, invito *Jove* arcem illius occupare cona-
mur? eoque ille quia gradatim adscendit receptus est,
nos repellimur, dejicimur, præcipitamur. *Beda* Mo-
nachus, vir *Anglus* quidem, aut certe *Scotus*, sed &
vitæ probitate, & doctrinæ non contemnendæ, adeo

Scholasticas disciplinas non contemsit, ut de schematis grammaticis & carminibus condendis scribere non piguerit. Post hos quidem nitor politiesque Theologiæ sensim in deterius degeneravit, & non parum rubiginis cœpit contrahere. Non defuerunt aliquot secula docti, verùm ut rariores, ita inferiores. Laboriosorum nunquam non fuit copia. *Thomas Aquinas*, scriptor nobilissimus, in *Aristotelem* Ethnicum Philosophum commentarios edidit, atque adeo in ipsis Theologicis quæstionibus, ubi de summo principio, de Trinitate disputat, *Ciceronis* ac Poetarum testimonia profert. *Scotus* tametsi à Musis prorsus alienus fuisse videtur, Scholasticus tamen est, ac ne in mediis quidem mysteriis, & arcanis Theologiæ, Philosophorum suorum oblivisci potest. Et quid attinet vel recentiores, vel vivos commemorare, quorum licet sit inferior multo eruditio, is tamen inter ipsos videtur præstantissimus, qui secularibus doctrinis instructissimus fuerit. Hæc summa est, multis quidem summis viris non contigit eruditio secularis, at cui contigit, nemo non est usus, nemo veritus est Christianorum templum Ethnicis opibus exornare.

Hic cunctante paulisper *Batto*, Consul interloquens, Per Deum, inquit, immortalem! quid si & ego è Consule Philosophus fiam? Et *Battus*, Utere, inquit, permisso. Subjicit Consul: Longis tu quidem ambagibus circumactus mihi videris, callido opinor consilio, ut Apostolicæ interim simplicitatis oblivio nobis obreperet: verùm quod in hac re præcipuum erat, præteritum non oportuit. Demus sane complures pios viros litteratura profana cum laude usos, attamen haud temere, ut reor, Apostolos rudes, & nullis instructos litteris nostræ Religionis & auctores, & duces, & principes nacti sumus, quos tu me vetas imitari. Ego vero summæ laudis & primæ judico, primos ac summos æmulari. Subridens *Battus*, Quantus, inquit, Apostolorum imitator hæc mihi objicit! Egon' Apostolos imitari te veto? Imo jubeo, at ita ut moribus Apostolos exprimas, eruditione *Hieronymum*, nunc Apostolicam ruditatem imitantur omnes, vitam nemo. Primæ laudis ais esse, summos æmulari, nihil pugno: sed tu perperam facis, qui è primis & summis viris, id quod est extremum & infimum, tibi proponas. Diligens imitator qui sit, non solum quam accuratissimum sibi deliget exemplar, verùm in eo ipso quod optimum putaverit, excerpit, quædam præteribit, quædam reprehendet. Summa modo conabitur imitari. Primus est *Petrus*, primus *Hieronymus*, hic Doctorum, ille Apostolorum. In *Petro* summus erat ardor fidei, in *Hieronymo* summa doctrina, alterius animum, alterius studia imitare. At tu mavis Apostolorum quam Doctorum ordinem tibi proponi, propono & quidem è primo ordine præcipuos, *Petrum* & *Paulum*. *Paulus* omnium litterarum genere refertissimus erat. *Petrus* auctoritate superior à *Paulo* reprehensus, scientiori & credidit, & paruit. Imitamur hos, sed plane præpostere. Indocti litteratos ultro reprehendimus, quando parum est quod parere recusamus. At non temere curatum est, ut Christiana Religio à rudibus auctoribus initium caperet. Istud quidem recte, ne scilicet tanti facti gloria penes humanam esset industriam, sed omnis divinæ virtuti tribueretur. Ea res illi quidem tempori erat apta, verùm quid ad nos? hic dies aliam vitam, alios mores postulat. Non percalluerunt seculares disciplinas Apostoli, at nunquid reprehenderunt? Num quando litteratos à suo contubernio exclusisse leguntur? Rudes erant litterarum Apostoli, quid istud ad te, qui ipsas profiteris litteras. Neque enim de Apostolis, sed de Ludimagistris agimus, quanquam quis Christianæ pietatis amator ferat ab istis nebulonibus, toties insimulari viros cœlestes & nostræ salutis auctores? Age nunc, si placet, eorum rusticitatem cum nostra eruditione componamus. Nempe illos Linguarum species omnes calluisse legimus, nos unica vix balbutimus. Illi tantum valuerunt dicendo, ut tyrannos, ut populos immanes & barbaros promoverent, nos pecudibus ipsis fere mutiores. Illi Testamenti utriusque mysteria memoriter tenuere. Nos vix prima litterarum elementa percepimus, & audemus postea homines ipsa ruditate rudiores, imperitos fuisse Apostolos dicere. CONSUL: Tum Consul: At tu, inquit, *Batte*, in ista disputatione, vehementi magis quam apta, bis mihi peccare videris: nam & de profana litteratura instituta erat disputatio, non divina, quam Apostolos accepisse constat: & eam ipsam non humano studio, sed cœlesti munere sunt consequuti. BATTUS: Profecto tu istorum mentem pulchre tenes, istud enim ipsum ineptus aliquis Theologus fuerat responsurus: huc enim confugiunt, quoties eis *Hieronymiana* facundia, *Augustini* eruditio, & Veterum litteræ objiciuntur. Istis enim, inquiunt, cœlestis Spiritus ministravit. Equidem admirari soleo in hominibus, qui sibi perquam acuti videntur, quippe Dialectici, tam hebes ingenium, nisi forte perperam ista faciunt. Quid enim ista tandem oratione sibi volunt? An nullam nobis expetendam scientiam, nisi quæ cœlitus infundatur? frustra igitur nocturnis diurnisque studiis maceramur. Quorsum autem attinent Ludi litterarii, & quidem publici, quorsum tot sumtuosæ Bibliothecæ? Quid meliores annos, atque adeo totos, insanis lucubrationibus consumimus? quid frustra pallemus, frustra libris insenescimus? Resipiscamus vel sero, & moniti meliora sequamur. Missos faciamus inutiles labores, compendiariam viam astutum hoc genus hominum indicat. *Nos autem curemus, ac vini somnique benigni* (ut ait *Flaccus*) cœlitus exspectemus, donec oscitantibus nobis spiritus illabatur æthereus, ac deinde perinde ac fonte *Aonio* poti repente Theologi prosiliamus, nisi malumus exspectare, dum *Pauli* more vel in paradisum, vel in tertium usque cœlum rapiamur, audituri quæ nefas sit hominem homini prodere. Sed statuamus oportet, utrum semel nobis omnia infundi jubeamus, an quoties usus erit, toties præsto Spiritum fieri malimus. Equidem posterius hoc longe commodius esse censeo, nam si semel infundat, noster erit labor meminisse. Quare ut memoriam ea sarcina levemus, satius erit cœlesti Spiritui omnia permittere, ille modo præsto fiat, vocatus & invocatus ut res postulabit, quantum satis non amplius suggerat. Scribendus erit liber, advolet, & nobis securis calamum regat. Habenda erit oratio, tum vero in columbæ figura ad aurem assideat, linguam ipse temperet, nos modo hiscere meminerimus, ut cum Psalmographo Rege canere liceat, *Os meum aperui, & attraxi spiritum*. Erunt fortasse, quibus hæc acerbius dicta videbuntur. Quid autem acerbum in homines tam arrogantes dici potest, qui contemtis aliorum egregiis laboribus ipsi cum nihil sciant, cœlitus tamen docti videri volunt: ne ego quidem homo Poeticus auderem istos Deos lacessere, ni divus ipse *Augustinus* in Præfatione in libris *de Christiana Doctrina*, istorum amentiam multis salibus prior elusisset: *Quo*, inquit, *error iste demum evasisset, si semel animos hominum occupasset? Nemo à scientiori se doceri passus fuisset. Nullus ad Ecclesiasticam concionem properasset, nec quisquam Euangelium pronuntianti præbuisset aurem: hac enim otiosa fuerant futura, si cœlitus eruditionem exspectandam putassent.* Addit ibidem, vulgo jactatam fuisse fabulam, de nescio quo, cui citra humanam operam litterarum peritia contigerit, quam ille quidem non magnopere confutat: parvi tamen ducit, propterea quod etiamsi maxime vera fuisset, non cuivis idem sperandum esset. Nec putat illius unius felicitatem nos ab industria debere avocare: nam quod commode possis ab homine doceri, id è cœlesti afflatu præstolari, hominis est aut stulti, aut, quod fœdius, arrogantis. CONSUL: Tum Consul: Libet scholastico more tecum objectatiunculis argutari. Quid igitur sibi vult, quod ipse suos discipulos sollicitos esse vetat, quid coram Regibus atque Præsidibus essent dicturi: *Dabitur enim*,

A *enim*, inquit, *vobis in illa hora quid loquamini*, *neque*
enim vos estis qui loquimini, *sed Spiritus Patris vestri*,
qui loquitur in vobis. Quid quod *Petrus* Spiritu Sancto
instructos loqui Dei homines, scripsit. Quid illud *Ja-*
cobi: *Qui indiget sapientia postulet à Deo*, *qui dat omni-*
bus abundanter, *& non improperat*. Hæc, nisi fallor,
longe aliud quam tua oratio, sonare videntur. Bat-
tus: Recte tu quidem admones, & in tempore, ve-
rùm ista perfacile dissolvi poterunt. Cedo, num tibi
Christus istis verbis, quæ modo recitasti, discipulos de-
terruisse videtur, ne apud Principes dicturi, quid es-
sent dicturi cogitarent, quod nemo nisi phreneticus
non fecit, cum *Christus* ipse quatenus homo erat, non
B sine præmeditatione sit locutus? Non igitur Aposto-
lis, quod prudentis hominis proprium videtur, sed
metum adimere studuit, ne quid homines contemti,
& imperiti, apud Principes, & doctos, & facundos di-
cere trepidarent, apud quos summi & exercitatissimi
Oratores solent exalbescere: se enim non deserturum
patronos suos, ipsi modo magno animo essent. Ergo
non industriam & vigilantiam interdicere, sed animum
addere voluit. Imo ausim dicere, cum reliquos Apo-
stolos, tum vero *Paulum* meditata & fortassis scripta
oratione nonnunquam dixisse, id quod ex ejus defen-
sionibus, quæ sunt in Actibus Apostolorum, haud ob-
scure licet conjicere: tum neque *Petri*, neque *Jacobi*,
C neque *Joannis* hujusmodi sunt Epistolæ, ut sine cura
scriptæ videri possint. Sed hîc mihi illud objicies,
quod *Spiritu Sancto instructi*, *locuti sunt Dei homines*.
Quonam modo igitur tu eos locutos fuisse arbitraris?
Num vaticinantium Phoebadumve more, ut furore
quodam correpti, ipsi quid dixerint non intelligerent?
Sed hæc paulo post commodius excutientur. Illud au-
tem *Jacobi* de postulanda à Deo sapientia, perquam
insulse accipiunt. Postulanda est à Deo sapientia, ac-
cedo, at quomodo postulanda? Nempe ut victus, ut
vestitus, ut cætera humano usui necessaria. Jubemur
à Deo panem quotidianum quotidie petere, & datur
quidem quotidie, at nunquid oscitantibus? Vestitum
D petimus, præstatur, sed laborantibus. Hac ratione
sapientiam quoque postulamus, at ita, ut de humana
industria nihil diminuamus. An vero quæ corporis
sunt, non nisi industria tua tibi obveniunt, quæ animi
sunt bona, gratis accipies? Panis nisi sudanti non præ-
statur, sapientia dormienti infunditur? Perditus & ho-
micida sui judicatur, qui cœlestem alimoniam exspe-
ctans, fame mori maluit, quam pane humano labore
quæsito, mortem effugere, & religiosus habebitur,
qui turpiter nescire præoptet magis, quam ab homine
salutarem doctrinam accipere? At Apostolis sine mor-
tali opera sapientia infusa est. Demus istud; & He-
bræis in eremo ab æthere cibum depluisse legimus.
E Sed quam impium est velle manna illud è cœlo præ-
stolari, tantundem aut etiam magis impium fuerit,
Apostolorum more sapientiam è nubibus otiosos ex-
spectare: nam vetamur Euangelica voce, de crastino
victu, vestituve esse solliciti, nusquam sapientiam quæ-
rere prohibemur. Nec vitio tamen vertitur, quod
non modo in crastinum, verum etiam in multos an-
nos parcimus, quærimus, serimus, ædificamus, non
nostræ modo vitæ, verum etiam posterorum consulen-
tes, & vitio dabitur, si quis idem in quærenda sapien-
tia fruge longe meliore facit? Illic sanam interpreta-
tionem admittimus, non quærendi panis industriam
nobis interdictam esse, sed inanem & anxiam sollicitu-
F dinem, hîc cur idem non facimus? Promissa erat sa-
pientia cœlesti oraculo *Solomoni*, promissum erat patri
regnum *Israeliticum*, neuter tamen ita oraculo confi-
sus est, ut vel hic quicquam humani conatus præterie-
rit, quo se dignum præstaret, vel ille sapientiam lan-
guidiore studio quæsiverit: intelligebant nimirum quod
gravissime à quodam scriptum est, Deos omnia nobis
laboribus vendere. Dabunt igitur, sed laboranti, ad-
dent sapientiam, sed annitenti, præstabunt continen-
tiam, sed conanti, docebunt, sed studiosos, adjuta-
bunt, sed dimicantes. Neminem deserent, ita qui-
dem, nisi ipse sibi defuerit, alioqui cur ipsi scripsere
Apostoli? cur Euangelistæ? cur *Hieronymus*? cur *Au-*
gustinus? cur cæteri nobis ingenii sui monumenta reli-
querunt? præclara, si studio comparanda est sapientia,
otiosa, si per somnum otiosis exspectanda. Jam dedi-
mus Apostolis infusam sapientiam, mitto enim quod
ante resurrectionem, & post resurrectionem assiduis
præceptionibus ab optimo doctore *Christo* sunt formati,
mitto quod apud se assidue legerint, & inter sese
de Scripturis contulerint, cur non æquam omnibus
partem immisit? cur plus sapuit *Paulus* quam *Petrus*?
cur facundior est *Jacobus Petro*? cur divinius scripsit
Joannes cæteris Euangelistis? cur in cæteris sanctis Do-
ctoribus alius est alio eruditior, alius alio facundior?
Eodem certe Numine instructi scripserunt. Nimirum
in causa est, quod Spiritus ille adorandus non parem
apud omnes eruditionem offendit. Auget enim ille,
quæ nostra peperimus industria, promovet studia no-
stra, adspirat nostris conatibus. Quod si fas est hoc
loco Poetarum fabulas admiscere, *Prometheus* est no-
bis imitandus: qui simulachro illi suo luteo, vitam ex
astris ausus est petere, sed tum demum ubi quicquid
humano artificio præstari potuit, adhibuisset. Nos
rudem massam offerimus, & Spiritum omnia nobis dor-
mientibus confecturum speramus? nec meminimus *Pau-*
lum ipsum, cui in tertium usque cœlum rapi contigit,
libros, qui in membranis essent, per litteras petisse,
ac postea cum *Petro*, cæterisque Apostolis de fidei do-
ctrina contulisse: Apostolos ipsos non semel inter se
de Religione nova communicasse: *Petrum Pauli* voce
castigatum. Ubi tunc cessabat Spiritus Sanctus? Cur
legere *Paulum*, cur errare *Petrum*, cur hærere omnes
sinebat? Videtis ut operam humanam Spiritus hujus
munus non excluserit, sed adjuverit. Adfuit tamen
nonnunquam prodigioso quodam more, sed tum de-
mum, cum aut miraculum res expostularet, aut stu-
dium humanum vinceretur. Et ex studiosis multos eru-
ditos evasisse, adjutore hoc Spiritu legimus. At ex
asino Theologum repente factum, quis unquam aut
audivit, aut legit? Nec quicquam his exemplis mo-
veor, quæ vulgo narrant, alii columbam ad aurem di-
centis scribentisve conspectam, alii per somnium li-
brum traditum. Sint ista sane vel conciliandæ aucto-
ritatis gratia à benevolis conficta, sint vel vera, si quis
pugnet, equidem haud pugno. Nihilominus tantum
unumquemque eruditione valuisse videmus, quantum
ingenio polluisset, quantum studio contendisset. In-
genium & indoles multis contigere gratis, sunt enim
naturæ dotes, virtus & eruditio nullis. Consul: Hic
Consul: E duobus, inquit, scrupulis, altero me pro-
pemodum liberasti, si hoc unum expedias, quod nemo
barbarorum mihi non objicit, divum *Bernardum* præ-
ter sanctitatis laudem, virum ex recentioribus nec in-
doctum, nec facundum, nescio quonam in loco ipsum
fateri, se Quercubus & Fagis usum pro magistris.
Battus: Sapientes profecto arbores, inquit *Battus*,
quæ talem discipulum nobis reddidere, indignæ pror-
sus quæ in montibus senescerent, ac sues alerent, di-
gnæ quæ in cathedris Theologorum potius præside-
rent, aut certe, ut de navibus illis *Æneæ* fabulatur
Maro, in Nymphas transformarentur! Deum im-
mortalem! ut nil pudet homines ipsis Quercubus he-
betiores, quique juxta Poetarum fabulas ex arborum
truncis nati videri possint. Quid arbores homines do-
cent?

Inter hæc cum *Battus* incandesceret, *Guilhelmus*
meus aderat, *Socratica* quadam vafritie, festiva tamen
magis quam mordaci, præditus. Age, inquit, igno-
sce, *Batte*, fieri potest, qui scis enim an ex illa para-
disiaci nemoris arbore fuerint propagatæ, quæ boni
malique scientiam non habuisse modo, verùm & mi-
nistrasse legitur? Aut si id non placet, quando species
non convenit, quanquam nec apud nos species nomi-
natur, & crebra plantatione degenerare potuerunt,

ex

ex illarum certe genere, quæ canentem *Orpheum* admiratæ consecutæque fuisse narrantur, inter quas Quercus inprimis fuisse compertum est. Postremo scis homines olim vulgo in arbores transmutari solere. Quid si Quercus illæ & Fagi, summi olim fuerint Philosophi, quorum longa incommoda miserati Dii, arbores eos esse jusserunt? Sed utcunque res habet, unum hoc vehementer optarim, ut essent *Erasmo* aliquot ex sapientissimis illis arboribus surculi, quos in novis pomariis, quæ molitur, inserat: haberet domi, ut Comicus ait, unde disceret. BATTVS: Ad quæ vix arridens *Battus*, erat enim commotior: Jure, inquit, ridetis in re, risu potius quam argumentatione confutanda. Sed extra jocum miror *Bernardum*, si doceri cupiebat, ad arbores potius quam ad homines se contulisse, ac non *Socratem* illum potius *Platonicum* imitatum. Huic enim cum *Phædrus* locum in agris perquam amœnum ostendisset, jamque *Socratem* ejus specie vehementer captum sentiret, mirari se dicebat, quod non antea urbe relicta, rus concessisset. Cui quidem ille scite respondens: *Ignosce*, inquit, *mihi*, *optime* Phædre, *nam discendi cupidus sum*, *agri vero & arbores nihil me docere possunt*, *sed homines qui in urbe versantur*. Quid igitur *Bernardus* inter Quercus versari maluit, nisi forte (quando ridere libet) *Gallia* doctiores habet arbores, quam olim habuit *Græcia*? Figurate dictum est, inquit, orabat sub arborum umbraculis, imo & legebat, & lecta animo volvebat, & scribebat, & scribenda suo cum animo tractabat: ergo non tam discendi quam docendi cupidus ad Quercus confugiebat, secessum videlicet & silentium scribentibus necessarium captans. Qua quidem in re non ille superstitiosum agebat hominem, sed Poetarum institutum imitabatur, qui carmen scripturi sylvas & fontes captare consueverunt. Hic si maxime pugnant, sacros Scriptores orando eam eruditionem esse consecutos, jam ipsi nobis laqueum, quo capiantur, ministrant. Cum enim divus *Bernardus* litteris non modo philosophicis, verum etiam poeticis instructus fuerit, utique profanis, quis jam ausit nos reprehendere, quod id nostra industria conemur assequi, quod cœlestis ille Spiritus aliquot felicibus impartivit? Si Ethnicorum eruditio Spiritus Sancti munus est, igitur bona atque expetenda: malorum enim non est auctor Deus. Quod si in his Ethnicas fuisse negabis, ego oculos esse tibi negavero: sin divinam scientiam illis orantibus infusam esse, humanam vero sibi peperisse dixeris, ridebo commentum, & te vicissim criminabor, qui contra tantorum exempla virorum præteritis humanis litteris, ad divinam scientiam tam stolide irrumpas. CONSVL: Hic cum *Battus* dicendi finem facturus videretur: Perge quæso, Consul inquit, me etiam altero levare scrupulo: nam nodum ipsum modo tua sponte tetigisti: nulli Apostolorum Spiritus cœlestis profanas litteras infudit, de quibus hic erat instituta disputatio, non Dialecticen, non Rhetoricen, non Poësim, infusurus haud dubie, sicubi hæc usui futura fuissent. BATTVS: Ad quæ conversus *Battus*, Nemini infudit, inquit, donemus istud, at cui unquam ademit? *Petro* non inspiravit, cur *Paulo* non ademit? cur uti non vetuit? veriturus utique, si perniciosas videri voluisset, quanquam quid refert, an infuderit Ethnicas litteras? id certe infudit, cujus gratia Ethnicæ litteræ sunt discendæ. Si datum esset quavis Lingua & integre loqui, & loquentes intelligere, nihil esset causæ, cur Grammatici miseros adolescentes excarnificarent: si is esset mortalium animus, qui nulla nube præpeditus, facile statim verum & videret, & ostenderet, frustra & ratiocinatione, & dialecticis argutiis exerceremur. Si nobis esset in manu, quos vellemus animorum motus & sumere nobis, & aliis excitare, sine causa Rhetorum præcepta disceremus. Verùm quando hæc multo secus habent, nec ille nobis Spiritus est exspectandus, disciplinis liberalibus opus est, ut vel longis ambagibus eo tandem perveniamus, quo Spiritus Apostolos compendio perduxit. Non desideravit *Petrus* nostras litteras, *Paulum* tamen adjuverunt. Sed in re puerili plus satis est disputatum: nam qui istam divinam scientiam nobis solent objicere, adeo tum ab humana, tum à divina absunt, ut *Hippocraticis* potius vinculis sint alligandi, quam rationibus coarguendi. Ita simplicitatem prædicant, ut docti tamen haberi velint: ita se nihil didicisse fatentur, ut nihil non sciant tamen. Sed hos cum sua dementia relinquamus, quod reliquum est, de Poetica & Eloquentia disputetur.

Hic cum *Battus* paulisper intersiluisset: Unam, inquit, aciem, ut arbitror, profligavimus, quam tamen non ita magni negotii fuit vincere, quippe neque satis armatam, neque ita capitaliter infestam: reliquum est, ut confutemus eos, qui negant eloquentiæ dare operam Christianum oportere, verùm huic bello non paulo difficiliori imperatorem præficiendum censeo cum integrum tum meliorem: ut enim in causis non optimis optimus patronus, ita in bello durissimo, peritissimus dux quærendus. Qui eloquentiæ studium damnent, & plurimi sunt, & habent fortasse quæ dicant, si non vera, at certe verisimilia. Et jam tantum verborum à me factum video, ut mirer aurium vestrarum duritiem, quæ me tot horas blaterantem ferre potuerint. Quare successorem mihi peto, qui quæ restant, disertius possit disputare. GVILHELMVS: Tum *Guilhelmus* pudenti risu: Te-ne, inquit, *Batte*, injussu Senatus ante negotium confectum de tradita provincia decedere, ac cum jam prope debellatum sit, successorem tibi nullo exemplo petere, penes quem omnis belli profligati sit gloria? Quod vero de meliore imperatore quærendo dicis, ambitiosus tu quidem videri non vis, cæterum eum adhuc te ducem præstitisti, cui prorogandum etiam sit imperium, tantum abest ut successor ante tempus sit mittendus: quare volente Senatu perge, ac strenue ut cœpisti tuo munere defungere. Tantum autem abest ut tua oratio cuiquam è nobis visa sit longior, ut mira quadam cum voluptate omnes habuerit attentissimos. Dum hæc inter se cavillantur illi, Consulis puerum ab illius villa recurrentem conspicimus: is cum domi instructa esse omnia, corrumpi prandium, uxorem jamdudum nos operiri renuntiasset, Age, inquit Consul, eamus omnes: ad prandium Philosophicum non Consulare vos voco: quod reliquum est disputationis, id pomeridiano consessu in hortis meis conficiemus. ERASMVS: Hic ego, Ita-ne mecum agitur? inquam, ni tam esses Jurisconsultus, in jus te vocarem, injuriæ tecum agerem, qui tam caros hospites sic abducas, quia luxuriosior sit tibi culina, quasi domi nostræ, si frugaliter, tamen non lautissime sint accipiendi. CONSVL: Tum Consul, Æquus, inquit, esse debes, ego hac pomeridiana disputatione villulam meam nobilitari cupio, hanc gloriæ partem si mihi non invides, libenter nobis concede. Tum uxor id jubet, cujus hujuscemodi in rebus imperium nosti.

ANTIBARBARORVM LIBRI PRIMI FINIS.

DE-

DESIDERII ERASMI EPISTOLA AD QVOSDAM IMPVDENTISSIMOS GRACVLOS.

Des. Erasmus Rot. quibusdam Fratribus absque observantia, bonam mentem.

VIDEO quid agatis, Fratres Patres: subornatis aliquot indoctos ac perfrictæ frontis juvenes, qui junctis phalangibus conficiant *Erasmum*. Nihil habent frontis, nihil cordis, non habent quod illis possit eripi, non possunt deprehendi, plusquam Polypi, aliunde alio migrant, & sub unius umbone latet exercitus. *Salamanca* habet unum, cujus nomen putabam esse fictum. Inauditum erat, nec mihi persuadere potui in illo sodalitio latere tantam petulantiam. B Cognomen sonabat quiddam Judaicum, nec in *Hispaniis* tantum latitant *Judæi*, latitant & in aliis nationibus sub Christiani nominis titulo. At ille noluit perdere suum triumphum, eamque gloriam putavit suo Ordini asserendam. *Brabantia* habet alterum quendam ejusdem farinæ gloriosissimæ loquacitatis. Mera hypocrisis est modestia, quam præ se ferunt. Hæc in malos dicta velim, sine ulla bonorum nota. Hac syngrapha vos præmoneo, Fratres Patres, subornate, fingite, fallite, contemnite Cæsaris & Episcoporum constitutiones, emittite furtivos Libellos, posthac nec legere dignabor nænias vestras, nec refellere. Ipse Deus inveniet impios hypocritas, cui juste judicanti C vindictam tradidi. Quam sum illis decrepitus? *Budæus* biennio me minor est, *Bedda* fortasse quinque aut quatuor, *Latomus* tribus. Ad hanc usque ætatem perpetuo versor in laboribus, unde maxima pars & valetudinis & senii. Senex unus quatuor juvenum robustorum sustineo sarcinam: non caligant oculi gratia Deo, cum multi mirentur jam olim non esse prorsus exoculatum. Conspicillis vitreis nunquam usus sum hactenus, neque interdiu, neque ad lucernam: Scipionem nunquam attigi, firmis pedibus & alacriter ingredior, manus minus tremunt quam ulli juveni, calculus in dies fit mitior, & si moderer studiorum labores, D favente Deo possim adhuc integris sensibus quatuordecim annos vivere. Sed vitæ modus in manu Dei est. Qui mecum vivunt, nec ingenii, nec memoriæ magnam jacturam sentiunt. Et ubi est illud decrepitum ac mox collapsurum silicernium? O scurras non mihi tantum, sed toti Mundo graves! Quid autem proficient istis loquacibus & indoctis næniis? Eruditi non legent, pii detestabuntur. Ego

A nondum invenire potui, qui pro me legeret ejusmodi nugas. Sed talibus libellis conficient decrepitum senem. Hoc sicis commodius effecerint: nihil enim refert quo utantur organo, cum adsit sicariorum animus. Atqui hic decrepitus senex dedit vobis *Hieronymum*, dedit *Cyprianum*, dedit *Augustinum*, nunc dat *Chrysostomum*, ex quo & *Athanasio* tam multa vertit. Ex Græcis Auctoribus tot loca illustravit in Novo Testamento, legant indicem & intelligent quam multa dederit hic decrepitus senex tum ad eruditionem tum ad pietatem conducentia. Quid faciunt isti? Coaxant & obstrepunt alienis laboribus, neque quicquam adferunt præter improbam & indoctam garrulitatem, perinde quasi Mundus non habeat nisi sues & asinos. Cæsar semel dedit eis potestatem accusandi me legitime, dedit summos judices, tum debebant proferre suam sapientiam. Istis Libellis se doctis ac bonis omnibus propinant deridendos. Et mihi adhuc tantum adest roboris, ut possim ex alto deridere, etiamsi exoriantur tria millia. Apud doctos & posteros cygni loquentur, cum tacebunt graculi. Si senem volunt conficere, sicis opus erit. Nisi aliter discant scribere, nihil aliud sibi parabunt apud optimum quemque, quam odium ac ludibrium. Vos pii Patres tales asinos compescite, vos pii Laici, quos sic insanire scitis, ne quid detis, nisi tales blaterones abigant è suo contubernio, quo vel sic moniti resipiscant: nam aures habent non in capite, sed in ventre. Suas dulcorationes stolidas adhibeant suis pultibus, à me nihil exspectent: sed videant exitum malitiæ. Rursus admoneo hæc in pios non esse dicta: novi enim plurimos esse in eo sodalitio, qui istam petulantiam detestantur. Et post hæc occinitur nobis excommunicatio Pontificis in eos qui lædunt Ordinem *Minorum*. Ea excommunicatio si quid valet, in istos potissimum cadit, qui stolidis Libellis adducunt Ordinem suum in odium eruditorum ac bonorum omnium. Satis illos admonui, in dies vergunt in pejus. Posthac contemnentur, quod utinam initio factum esset! Non libet τοῖς βατράχοις ἀντικοαξᾶν. Contemtis fortiter & divinis & humanis legibus, dicant, *oportet Deo magis obedire quam hominibus*. Recte dictum est hoc ab Apostolis, nec prorsus incongrue dicitur ab istis: At non idem utrorumque Deus. Illis Deus erat cœli terræque conditor, his pro Deo venter est. Valete.

FINIS.

DESIDERII ERASMI RESPONSIO AD PETRI CVRSII DEFENSIONEM NVLLO ADVERSARIO BELLACEM.

Ornatissimo viro Joanni Cholero, Præposito Curiensi, Erasmus Roterod. S. D.

MEA quidem sententia erat, *Cholere* candidorum amicorum candidissime, quicquid est istud *Cursiani* negotii prorsus silentio transmittere, adeoque nullam parare responsionem, ut defensionem illius nec lectione dignarer. Sed amicus quidam egregie cordatus, cujus judicio plurimum tribuere soleo, quique mecum libenter consentire solet, hîc dissensit, ratus operæ pretium, ut seditiosam criminationem, qua me fingit totius *Italici* nominis hostem, saltem paucis diluerem. In ea sententia cum persisteret, ego magis illius obsequens animo, quam meum sequens judicium, paginis aliquot carptim degustatis, deprehendi quid erraret *Cursius*, reique summam unica pagella complexus sum. Eam *Romam* ad amicos misi, ut apud eruditos me calumnia liberaret. Sed rem insperatam audio: magnis typis excusa est, & per omnes viarum angulos celeberrima hominum frequentia affixa, quemadmodum Edicta Pontificum solent affigi. Ea res male habet *Cursii* animum, & atrocem vindictam minitari dicitur. Hoc utrum à benevolis an malevolis factum sit, nescio. Meo sane judicio nihil opus erat isti camino oleum adjicere. Ut omittam quod dum *Cursium* exponunt ludibrio, me quoque *Romæ* fabulam faciunt. Ludunt quidem isti, sed quemadmodum solent pueri ranas lapidibus impetentes. Ludunt pueri, sed ranæ istæ serio moriuntur. Nunc posteaquam video vulgatum, quod inter eruditos premi cupiebam, idem argumentum quod delinearam, paulo tractavi plenius, ac percurri verius quam legi totam *Petri Cursii* apologiam, qua suis *Italis* & rei bellicæ, & totius eruditionis summam laudem revindicat, per me, ut putat, prorsus ademtam. Mihi quidem ex eo gustu visus est vir minime malus, φιλόπατρις, Latini sermonis copia non infeliciter affluens: sed suspicor esse *Romæ* quosdam male feriatos, quibus non satis est Pasquillicorum jocorum licentia, nisi nunc hos, nunc illos subornent; quorum simplicitate, aut si mavis bovitate, vel ad vindictam, vel ad delicias suas abutantur. Atqui hæc tam prolixa, tam atrox tragœdia ex una vocula nata est, eaque perperam intellecta. Rei summam paucis expediam. In proverbio *Myconius calvus*, ex *Donati* sententia indico *Pamphilum* in *Hecyra Terentiana*, *Myconium crispum* dixisse, cum *Apollodori* Græca habeat *Myconium calvum*, idque non inscitia *Terentii* factum, sed studio, quo sermo esset festivior ac facetior. Ridet enim ibi *Pamphilus* servum curiosum & garrulum, quem ablegat in portum, fictis mandatis ut conveniat hospitem *Myconium*, cum illic nullus esset hospes *Myconius*. Hîc adhuc nihil est quod reprehendi possit, sed simile exemplum addo de meo, quod quidem, inquam, ipsum proverbium resipit de raris inventu, veluti si quis *Scytham* dicat eruditum, *Italum* bellacem. Hæ tres syllabæ *bellacem*, universam belli laudem tot seculis, tot præliis, tot monumentis terra marique partam semel adimunt universæ *Italiæ*. Atqui ista cogitatio ne in somnis quidem unquam in mentem venit, ut *Italiæ* vel pilum in hoc genere laudis detraherem adderemve. Sed homo barbarus mihi persuaseram bellacem vocari, non esse virtutis, sed feritatis elogium. Siquidem pleræque hujus generis voces quæ veniunt à verbis mediis, declarant non actionem, sed vitiosum animi habitum: velut illa, edere, bibere, loqui, dicere, petere, pugnare, utrolibet usurpantur vel in laudem, vel in reprehensionem: at edax, bibax, loquax, dicax, petax, pugnax, non nisi vitii cognomina sunt, duntaxat cum de homine prædicantur, in quem cadit virtutis ac vitii ratio. Nam spongiam esse bibacem, aut gallinaceos esse pugnaces, naturæ sunt epitheta. Similiter & bellare ancipiti significatu dicitur: Bellax autem nemo dicitur, nisi qui per ingenii feritatem belli appetentior est quam oportet. Ita *Thraces* appellamus bellaces, non quod hi præter cæteras nationes belli gerendi peritia præcellerent, sed quod ob barbaricam immanitatem vitam haberent vilem, temereque ad arma proruerent. Nisi forte *Thracum* fortitudinem laudavit *Horatius* cum ait,

Otium, bello furiosa Thrace.

Aut cum ait,

Natis in usum lætitiæ cyphis
Pugnare Thracum est.

His etiam immitiore ingenio fuere *Scythæ*, qui spretis omnibus disciplinis liberalibus, omne studium conferebant ad arma, ferarum ritu in campis & plaustris vitam agentes: eoque *Scytharum* feritas multis etiam proverbiis est celebrata. Videlicet cum orationem atrocem & inhumanam appellant Σκυθῶν ῥῆσιν, vitam agrestem Σκυθῶν ἐρημίαν, sermonem inconditum Σκυθικὸν ἄσμα. Eodem carbone notati sunt *Cares*, quos *Homerus* appellat βαρβαροφώνους, & *Afri*:

Quod genus hoc hominum, quæve hunc tam barbara morem
Permittit patria? hospitio prohibemur arenæ.
Bella cient, primaque vetant consistere terra.

At qui istiusmodi nationes appellet bellaces, utrum videatur eas magnifico fortitudinis titulo cohonestare, an vituperare potius ob barbaricam naturæ feritatem? Dextre gerere bellum si vitare non liceat, laudi ducitur, bellum appetere feritatis ac stoliditatis est. *Dissipa*, inquit Propheta, *gentes quæ bella volunt.* *Italus* erat qui censuit iniquam pacem æquo bello præferendam. Imo nulli felicius obeunt belli munia, quam qui primum hoc agunt pro viribus, ne veniatur ad manus: id si non queat obtineri, tum eo conferunt sua consilia, ut bellum quanta minima potest sanguinis effusione cito finiatur. Ad id inutilis est inconsulta temeritas, & sanguinis avida feritas. Jam si quis hîc consulat Grammaticorum ac Dialecticorum filios, negabunt has voces bellacem & imbellem inter se contrarias esse, quod proferre liceat, qui nec bellax sit nec imbellis, si modo imbellis significabat bellandi imperitum, aut bello inutilem. Veluti cunctator ille *Fabius*, nec bellax erat, nec imbellis. Rursus proferre licet qui idem & bellax sit & imbellis. Tales erant agricolæ, qui nuper tantos tumultus excitarunt in *Germania*: procurrebant in aciem, quasi vellent occidi. Sed inter se pugnant bellax & pacis amans sive pacificus, quemadmodum fortitudo & ignavia. Ad bellicæ virtutis laudem non satis est animosum esse, & earum rerum, quæ belli sunt, egregie peritum. Alioqui debebatur hæc gloria

An-

Annibali & *Alexandro Magno*, quorum priorem detestatur *Italia*, alterum *Seneca* appellat furiosum juvenem, uterque mea sententia jure optimo. Quem regnandi libido propellit ad invadendum nihil commeritos, furiosus est, non vir fortis: fortitudo enim cum virtute conjuncta est, à cujus commercio si disjungatur, fortitudo non erit. Verùm de his alias. Poteram in hac causa à principe Peripateticorum adsciscere patrocinium, qui negat esse necesse, ut sententiæ veritas requiratur in exemplis quæ docendi gratia proponuntur, satis est per ea perspicuum fieri quod discitur. Veluti cum *Aristoteles* ita proponit: *Omne A est B, omne B est G, ergo omne G est A.* Falsum est quod dicitur, & tamen exemplum probatur. Item cum *Donatus* dicit, *Virgilius doctissimus Poetarum*, vel *optimus plebis*, non est necesse ut credamus *Virgilium* fuisse virum plebis Romanæ optimum. Sed ut falsa sit sententia, tamen exemplum suo fungitur officio. Quod si exempli causa falsis utimur, multo magis licet abuti opinione vulgari. Quales nunc sint *Scythæ* nobis incognitum est, fortassis ea gens nunc est ignavissima luxuque perdita, & tamen agrestia ac violenta vocamus *Scythica*, nimirum abutentes olim vulgato rumore. Sic apud quasdam nationes *Itali* audiunt imbelles, falso an vere mea non refert. Verùm hæc extra causam dixerim, non quod ad hæc præsidia velim confugere. Nihil enim opus, qui nec falsis sum usus in exemplo, nec vulgi rumoribus abusus, sed simpliciter quod sensi verbis opinor Latinis expressi, *Scythicam* bellacitatem in *Italis* raram esse, *Italorum* eruditionem in *Scythis* esse raram. Ex his arbitror esse perspicuum, non ignominiæ sed laudis gratia *Italo* me bellacis titulum ademisse, qui *Scythas*, *Thraces* & *Cares* dedecorat. Hîc si objiciet *Cursius*, nomina quædam in *ax* desinentia ancipiti esse significatu, quod genus sunt *perspicax* & *capax*, fatebor esse quædam sed perpauca. At horum de numero non arbitror esse quæ commemoravi. Bellacem laudis gratia neminem memini appellatum, præterquam apud *Cursium*. Sed largiamur hanc vocem alicubi apud bonos viros, ac probatos Auctores inveniri vel ancipiti significatu, vel etiam laudis si libet: fatebitur tamen opinor frequentissimo usu sonare vitium. Me vero bellacis nomen in malam partem usurpasse satis arguit, quod *Scytham* cum *Italo* confero, hoc est, incultam, indoctam, feram ac barbaram gentem, cum natione minime barbara, sed Philosophiæ, liberalium disciplinarum & eloquentiæ studio perpolita, quas artes constat non belli sed pacis alumnas esse: significans interim eum absurde facturum, qui quod est *Italorum* transferret in *Scythas*, contra, quod *Scytharum* transferret in *Italos*. Porro cum *Scytham* & *Italum* nomino, non designo singulos, sed gentem in genere. Nam fieri potest ut inter *Italos* inveniantur quibus adsit *Scythica* feritas, & inter *Scythas* reperiantur qui liberales calleant disciplinas, qualis olim fuit *Anacharsis*; sed utrumque rarum fuerit, sicut apud *Myconios* rarum erat inveniri crispum. Nec video quo consilio *Cursius* hîc admisceat *Pœnum*, fortassis ut obscuret dissimilium nationum collationem. Atqui *Pœnus* extremo loco mihi ponitur, duobus exemplis ab *Italo Scytha*que diremtus. Quid igitur postulat *Cursius*, ut *Italum* pronuntiemus ita bellacem quemadmodum *Scytha*, *Thraces* & *Cares* dicuntur bellaces? An hoc illius animo non erit satis, sed exiget ut dicamus *Italum* omnibus illis barbaris nationibus bellaciorem? Tum vero mihi viderer *Italiam* insigni adspersisse ignominia, meritoque in me provocaret omnium militum gladios, omnium eruditorum calamos. Res ipsa opinor jamdudum clamitat, nihil hîc esse quod quenquam *Italum* cordatum possit offendere, & qui hanc scribendi materiam *Cursio* suggesserunt, eos ridendi quæsisse occasionem. Jam mihi vide, lector, *Cursius* ex una vocula quantos excitet tumultus. Fingit me impotenti militum *Italorum* odio flagrantem atque etiam occæcatum, tam indigne totius *Ita*- A *lica* nationis bellis partam gloriam conspurcasse, ut pro ea vindicanda *Itali* omnes, qui non aquis pluviis, ut ait, sed vivo orationis flumine exundant, dicendi facultate contendere, qui bellicarum virtutum studio gloriaque trahuntur, gladiis, telis, equis, velis depugnare digladiarique debeant. Et exclamat interim μάλα τραγικῶς, ô cœlum, ô mare, ô terra! quod *Italos* milites, quorum in bello tam excellens est virtus (utar ipsius verbis) ut humano captu nequaquam, vix etiam ipso cœlo comprehendi queat, imbelliæ ignaviæque damnarim, & omnium nationum victores ipsis etiam *Gamphasantibus* omnium nationum ignavis- B simis judicarim posthabendos, cum mihi nec dux nec miles *Italus* unquam venerit in mentem: ac dira minatur, nisi mox *Stesichorum* imiter, canamque palinodiam. Cæterum cum *Crispus* ille *calvus* ante tot annos volitet per manus hominum, tamen fugerat *Petrum Cursium*, & lateret etiamnum, nisi forte quidam illi locum in Adagiis commonstrasset. Quod ubi factum, substitit *Cursius* sic perturbatus, ut ipse dubitet, attonitone an irato fuerit similior: tantaque stomachi procella concitata est, ut minimum abfuerit quin diruptis omnibus modestiæ repagulis velis remisque in me inveheretur, nisi pro *Pallade Marius* impotenter effervescentem, ad hanc qua nunc usus est temperantiam revocasset. Quis obsecro credat ὑγιαίνειν qui de C nihilo tantos excitet tumultus? Illud de suo addit: *Credo*, inquit, *quod quoniam in certam hanc veneras opinionem*, *Latinas litteras* Italis *jam penitus abs te esse præreptas*, *rei quoque militaris præstantiam à tuis jam* Germanis Italo *præreptam*, *posteritati insinuare es conatus.* Quod cum sit seditiosissime dictum, tamen absque risu legere non potui. Nunquam mihi curæ fuit, utra natio bellicis laudibus anteiret. Utinam *Helvetia* & *Germania* minus esset bellax quam antehac fuit! Quanquam ea jam studiorum commercio fit mitior. Quod ad eruditionem attinet, ego de *Italorum* ingeniis semper & magnifice sensi & honorifice prædicavi, nec meas litterulas unquam tanti feci, ut vel *Germa-* D *num* quenquam præ me contemserim, neque quicquam fateor libentius quam omnia mea esse infra mediocritatem, tantum abest ut existimem litteras Latinas per me præreptas *Italiæ*. Jam tametsi non est philosophicæ mentis, cuiquam nationi addictum aut aversum esse, quod nulla sit gens quæ non ex bonis malisque permixta sit, tamen in nullam à teneris annis animo propensiore fui quam in *Italicam*. Eum affectum non alia res in me genuit quam ingeniorum & eruditionis admiratio, qua tum maxime florebat *Italia*, cum apud nostrates ubique regnaret horrida barbaries, & omnis litteraturæ politioris odium capitale. Magnoque studio frequenter molitus sum iter in *Italiam*. Primum E adolescens annos natus ferme septemdecim. Rursus ex *Hollandia* annos natus XX. Iterum è *Lutetia* natus annos XXVIII. sed semper quasi fatis ab instituto sum repulsus. Tandem à *Guilhelmo Montjoio* discipulo pertractus in *Angliam* cum multæ offerrentur, nullam conditionem recipere volui priusquam viderem *Italiam*, idque feci dissuadentibus amicis omnibus, jam accedens ad annum quadragesimum, mihique præter eximias regionis dotes, tantopere placuit illius gentis simplicitas, sobrietas, civilitas, candor & humanitas, ut *Romæ* statuerim figere sedem, in eaque velut in communi patria consenescere: idque adeo fecissem, nisi promissis montibus aureis in *Angliam* fuissem re- F tractus verius quam revocatus. Interea cum apud *Italos* agerem, cum eruditis qui superarant non vulgaris mihi amicitia intercessit, *Bononiæ* cum *Paulo Bombasio*, cujus ingenio nihil unquam sum expertus candidius, *Venetiæ* cum *Baptista Egnatio*, *Aldo Manutio*, *Hieronymo Aleandro*, *Urbano Regio*. *Romæ* cum *Scipione Carteromacho*, viro citra omnem ostentationem undecunque docto. Is frequenter in cubiculum meum solet improvisus obrepere, & aliquot horas pomeridianas fabulis litteratis fallere. Neque men-

mensa tantum crebro mihi fuit cum illo communis, sed aliquoties eodem lectulo dormivimus. Idem adjunxit mihi *Ægidium Viterbiensem*, qui post adscitus est in ordinem Cardinalium. Cum *Petro Phædra*, cujus eloquentiam tum *Romæ* pro *Cicerone* mirabatur, mihi fuit propinqua familiaritas, cum *Julio Camillo* me nonnunquam eadem junxit culcitra. Cum *Francisco Sphærula* & *Philippo Beroaldo* juniore mihi fuit amicitia. Breviter cum nullo vel mediocriter erudito fuit unquam ulla contentio. Nam heroes illi, quorum scripta semper veneratus sum, jam è vivis excesserant, *Hermolaus Barbarus*, *Angelus Politianus*, & his posterior *Philippus Beroaldus*, cujus paulo ante defuncti *Bononiæ* spirabat adhuc memoria. Ægre & invitus reliqui *Italiam*. Verùm ubi reversus essem in *Angliam*, & hinc in *Brabantiam*, cum nulla natione mihi melius convenit, neque jucundior fuit consuetudo quam cum *Italica*, nec de ulla candidius tum sensi, tum prædicavi. Possem id compluribus exemplis docere, si res urgeat. Unde igitur nunc fingitur istud terque quaterque cæcum *Italici* nominis odium? An quod lacessitus *Pii* non pias calumnias depuli? nec honoris illius causa hæreticus haberi sustinui? An quod in *Ciceroniano* taxo eos qui perperam & inepte *Ciceronem* imitantur? Eosdem palam irridet *Quintilianus*, & horum similes *Horatius*,

O imitatores servum pecus!

Neminem, ut ait *Cursius*, illic *Italum* probo. Imo neminem illic nomino, cui non candide tribuam quod illi debetur laudis, nonnullis etiam aliquid ultra meritum admetior. Num improbantur omnes qui non exacte referunt *Tullianam* phrasim? Rejicientur igitur *M. Varro*, *Salustius*, *Seneca*, *Quintilianus*, *T. Livius*, *Cornelius Tacitus*, *Val. Maximus*, *Aulus Gellius*, uterque *Plinius*, quorum oratio multum recedit à *Tulliana*. Quanquam ibi *Sadoletum* & *Bembum* patior dici *Ciceronianos*. Sed horum opinor nihil legit *Cursius*, tantum ex delatis contexuit Apologiam. Fingor *Ciceronis* hostis & osor implacabilis, cujus ingenium ac reconditam eruditionem magis admiror quam eloquentiam. Eloquentiam autem sic admiror, ut palam & ingenue & ex animo fatear, omnes qui per se sunt facundissimi, ad hunc collatos obmutescere. Sed aliquid ibi detrahitur laudibus *Ciceronis*. Quid mirum si *Ciceronem* habemus pro homine? solus enim Deus est, in quo nihil desideres. Quanquam ea referuntur illic à Priscis præjudicata, idque non mea sed aliena persona. Si nihil horum recipiunt, quid facient illi qui nuper Dialogum edidit de *Cicerone* relegato & revocato? Quæ convitia quam atrocibus verbis illic referuntur in *Ciceronem* ab homine *Italo*? Tot locis in meis lucubrationibus & Epistolis laudatur *Italia*, atque his omnibus dissimulatis profertur vocula *bellax*. Objecit & *Pius* odium *Italiæ*, quod citra nomenclaturam notassem quorundam eruditorum impietatem. An odit universam *Italiam*, qui in certis *Italis* aliquid virtutis desiderat? Quid igitur superest, nisi ut omnium nationum hostis & perduellio judicer? Quod si postulant ut credamus in *Italia* non nasci nisi Deos, quid facient tot fabulis eorum qui domum reversi narrant quid in *Italia* viderint? Imo quid si quis referat, quid *Itali* vulgo jactent in *Italos*, in *Januenses*, in *Bergamates*, in *Florentinos*? Denique quid *Romæ* privatim ac publice jactent in quosdam eruditos, idque nominatim, ne Cardinalibus quidem ac summo Pontifici parcentes. At ego *Germanus* nunquam fui tam futilis, ut vulgi fabulas litteris committerem.

Verùm ut hæc obiter incidentia missa faciamus, ad *Cursianam* Apologiam redeo. Quo videatur justis de causis huc adductus, ut tam indignam, tam injustam ignominiæ notam *Italis* inustam aboleret, profert, se suosque avos, atavos in *Italia* procreatos, sed has causas habet cum multis *Italorum* millibus communes. Quanquam interim periculum est, ne dum avos, proavos, atavos tritavosque commemorat, *Gauthos* laudet

A pro *Italis*. Siquidem cum essem *Romæ*, quidam eruditi serio fatebantur, heroicos illos viros *Gotthorum* aliarumque barbararum nationum esse progeniem, pusillos quosdam, deformes ac macilentos esse veras *Romanæ* stirpis reliquias. Nec illud dissimulabant, plerosque *Italiæ* nobiles generis originem ad barbaras nationes referre. Cæterum hoc utcunque habet, quando tantum audita narro, licet ab *Italis*, justiore titulo *Cursius* suum commendasset officium, si non modo commemorasset quod in *Italia* natus sit, verum etiam quod illic in *Christo* renatus omnes Satanæ pompas abjurarit, demum & per Sacerdotii dignitatem *Christo* factus sit conjunctior. At in illis quæ illic abjuramus, B adsciti in *Christi* imperatoris militiam, opinor esse & illas æternas belli glorias, ovationes ac triumphos, è devictis hostibus reportatas. Christiano Sacerdoti, mea quidem sententia, magis convenit, ad bella exhortari quæ sub *Christi* vexillis Spiritus Sancti copiis geruntur cum vitiis, & in hoc eloquentiæ nervos omnes intendere, ut *Christi* majestas per universum Orbem inclarescat, & hujus virtus intimis sensibus omnium commendetur. Nunc in hoc tam prolixo sermone, cum bellatorum laudes ultra nubes attollantur, totiesque legamus, Diis hominibusque invitis, multisque in Deos atque homines impie nefarieque commissis, & ab *Italia* nationes omnes Deorum cultu superatas, Et, *cave* C *per Deos obsecro*, nusquam tamen nominatur *Christus*, cum multis verbis destomachetur in *Aquilonem* Christianæ Religionis violatorem. Non id criminis loco commemoro. Existimo *Cursium* hominem esse pium, sed studio & usu nitide loquendi, *Christum* illi non venisse in mentem. Quin & alios audio esse, qui cum se Sacerdotes atque adeo Theologos profiteantur, justis voluminibus commendent bellum, non laicis tantum, sed Episcopis quoque & Monachis. Id præter quam quod est parum decorum, nihil opus est nostris hortatibus ad bellandi studium. Non desunt improbissimi exstimulatores. Quinam, inquis? Ambitio & regnandi cupido, avaritia, ira, superbia, stultitia, te- D meritas, ut nihil opus sit Sacerdotes ac Theologos canere classicum. Fortasse vetus exemplum revocabitur, ut posthac, juxta *Mosi* præceptum, Sacerdos militibus prælium ituris sit loco tubæ: *Nolite timere, nolite cedere*. At mea sententia Christianum Sacerdotem magis decet à bellis deterrere, & laicos ad arma spectantes in concordiam redigere. Et haud scio an sibi persuaserint esse Ecclesiastica dignitate reverendos, qui malint esse belli duces quam id quod esse deberent, seque docentius galea quam mitra credant ornari.

Quandoquidem hic Libellus visus est dignus qui & *Romæ* excuderetur, & *Paulo* tertio P. M. dedicaretur. Quanquam id à quibusdam studio persuasum arbitror, E ut hominis simplicitatem magis etiam traducerent. Sed his fundamentis feliciter jactis rem aggreditur, ingentem fortissimorum militum ac ducum turmam mihi proferens. Egregium vero campum nactus est, in quo decurrat *Cursius*, si mihi referre pergat quicquid facinorum vel ante, vel post Urbem conditam ad hanc usque ætatem gestum est ab *Italis*, sive in monomachiis, sive in bellis terrestribus ac navalibus, sive in bellis intestinis, sive in bellis adversus exteras nationes. Ait vir æquus, *Curiis*, *Fabiis*, *Scipionibus*, aliisque nimium priscis non vult gravare me. Recentioribus nostraque memoria gestis uti mavult, in quibus tamen multa sunt quæ multo post editum calvi pro- F verbium gesta sunt, cum interim me appellet, an ideo putarim *Italiam* imbellem damnandam, quod *Roma* sit per *Borbonium* occupata. Similiter in singulis fere narrationibus me quasi conscium appellat. At ego ut simpliciter quod res est fatear, quemadmodum è ducum nominibus vix duo aut tria agnosco, ita gestorum nunquam fui curiosus, nec ad ullas fabulas minus attentus esse soleo, toties expertus quam multa sint belli inania, ut vix unquam audierim duos qui eidem prælio interfuerant in narratione consentientes. De

fide

fide Scriptorum alii viderint. Cum *Alvianus* à *Venetis* conductus trucidasset *Germanos*, qui pauci numero per invia Alpium irruperant in *Italiam*, eram *Venetiæ*. Ipsum *Alvianum* non vidi, quanquam invitatus sum ab eo ad cœnam. Atqui si referam quæ mihi de rebus ibi gestis narrarunt, non *Germani* sed *Itali*, nec quilibet *Itali*, sed quibus erat cum *Alviano* familiaritas, mihique ceu *Germano* eam victoriam exprobrabant, cum id temporis nondum pedem in *Germania* posuissem, tum quæ in navigiis audivi ab *Italis* militibus qui ei prælio interfuerant, res multum abesset ab ea specie quam nobis verbis exaggeravit *Cursius*. Verùm id mea nihil refert, per me quidem milites *Italiæ* omnes ac duces, *Achilles* aut *Diomedes* sunto. Quod gessit Ducis *Lotharingiæ* frater adversus Rusticorum manum, è propinquo audivimus, de *Italorum* manu nihil accepimus. Et ea res longe secus habet quam ad *Cursium* delata est. Ait triginta millia fuisse trucidata. Vix erant decem millia. Nec agebatur de Religione Christiana, sed Agricolæ cupientes herile jugum excutere, ducibus aliquot latronibus moverunt eos tumultus. Itaque vereor ne *Cursius* in cæteris quoque commemorandis simili fide sit usus. Porro quoniam illic *Alviani* nomen aliquot paginas explet, credas laudari non mercenarium ducem, sed *Camillum* quempiam aut *Scipionem*, qui pro tuenda patria semet omnibus periculis objecerit. Subolet mihi in cujus gratiam hoc argumentum susceperit *Cursius*. Nihil igitur superest, nisi ut *Alvianum* inter bellaces Deos relatum hoc carmine consalutemus,

Alviane Dii beent
Te qui beasti Oenotriam.

Verùm hæc mihi prorsus extra causam dicuntur, quando mea nihil refert quantum quisque laudis putet in belli peritia militibus *Italis* tribuendum. Quæ voces vulgo de *Italorum* fortitudine volitent, me nihil unquam moverunt, nec super hac re cum quoquam unquam tria verba commutavi. *Cursius* mavult *Italum* bellacem, quam disertum, ego malim omnes esse pacificos, *Scytharum*que ac *Thracum* dissimiles. Mihi probri vice objicit, quod *Phormioni* sim quam *Annibali* similior. Quasi pulchrius ducat, impio, perfido & sanguinario latroni similem esse, quam Philosopho. *Octavium Augustum* non inficior multa praeclare gessisse in armis, bellacem tamen fuisse non verear inficiari. In hujus imperio quod diuturnum tenuit, nihil accidit illi speciosius, quam quod sub eo *Jani* Templum aliquot annis *Romani* clausum viderunt. Inter laudatissimos Imperatores numeratur *Probus*, & tamen is pollicebatur se effecturum, ut Romano Imperio nullus esset exercitus. Papæ! quantum hujus viri ingenium aberat à titulo bellacis. Rogat ad quam ætatem spectarit meum proverbium. Palam est quod ad illam, qua jam *Italia* Græcorum disciplinis erat exculta: nam antea multum rusticitatis ac feritatis erat apud *Italos*, vel *Horatio* teste,

Græcia capta ferum victorem cepit, & artes
Edocuit. ——

Olim enim apud *Romanos* summa laus erat, dici bonum virum & bonum agricolam. Nec accessio disciplinarum ademit illis bellandi peritiam, sed auxit potius, quando, ut ipse fatetur *Cursius*, prudentia consiliis animique præsentia veræ fortitudinis laus ac bellicæ disciplinæ gloria comparatur, non vitæ prodigalitate, non ferina illa rabie, quam barbari pro virtute habent. Atqui eam ferinam rabiem ego bellacitatem appello, & ab *Italis* in *Scythas* transfero, hoc est totius hujus controversiæ caput, atqui hoc ipsum minus est quam nihil. Quale vero est circa rem frivolam tantum verborum effundere, tam atroces exaggerationes excitare, tam dira minari, tot convitiis impetere? Quid est, si hoc non est ex musca facere Elephantem? Non est copia *Tulliana* in cassum verba fundere, non est rhetorica argumentatio, pro argumentis adducere figmenta, non est vera δεινότης, in nugis ex-

A citare tragœdiam, & quod nusquam est, id verborum præstigiis in immensum attollere. Pollicitus fuerat se nullo convitio me perstricturum, cum toties crepet teterrimum mendacium, inanissimi impudentissimique mendacii illusionem, quod eo usque exaggerat, ut futurum arbitretur, ut ipsa rerum natura, aut Deus aliquo terribili ostento ulciscatur, quod *Italo* non tribuerim *Scythicam* bellacitatem: nullum enim aliud argumentum hactenus produxit. Atqui hujusmodi tumultus propius accedit ad *Ajacis* imaginem quam ad *Ciceronis*. *Ajax* cum sæviret & verbis & verberibus in porcos, tametsi non lædebat eos quibus indignabatur, tamen in animalia sæviebat, quæ pro fletu grunnitum

B edebant. *Cursius* adeo sævit in id quod nusquam est. Solent tirones ad palum exerceri, sed *Cursius* veteranus est. Ridentur qui cum umbris dimicant. At hic ne umbra quidem est ejus rei, quam fingit *Cursius*. Nam umbra licet corpus non sit, refert tamen aliqua corporis lineamenta. At *Scythica* bellacitas nihil habet simile cum fortitudine bellica, quam *Italis* vindicat *Cursius*, ego non adimo. *Paulus* Apostolus à pugilum certamine ducit similitudinem, quæ propius id repræsentat quod sentimus. Οὐ πυκτεύω, inquit, *quasi aerem verberans*. Hujusmodi spectaculum risimus in Palatio *Julii* Secundi, quo ad taurea ab amicis quibusdam eram pertractus: nam ipse nunquam cruen-

C tis illis ludis ac vetustæ paganitatis reliquiis sum delectatus. Ibi quidem intervallis, quæ inter taurum occisum & alterum in certamen producendum intercedebant, personatus prosiliit in medium, sinistram manum habens toga obvolutam, dextra gladium gestans, omnesque gestus imitabatur qui solent esse taurum aggredientium: sensim accedens insidiabatur lateri, mox velut à tauro visus refugiebat. Interdum velut pertinacius insequente tauro togam abjecit: nam ea res solet taurorum impetum remorari: rursus quasi digresso tauro, ad togam recipiendam timide accedebat. Nonnunquam & gladius illi quasi metu excidebat. Interim sub apsidem lapideam, quæ est in areæ medio, se-

D se abjiciebat, quod solet extremum esse refugium tauro pertinacius urgente. Tandem taurum aliquem exanimem transiliebat, equo insidens, quasi victo insultans. Hujus hominis facetia vehementius me capiebat quam cætera quæ illic gerebantur omnia. Ab hac imagine mihi non multum abesse videtur *Cursius*. Omni machinarum genere adoritur, *Italici* nominis osorem, totius *Italicæ* gloriæ prædonem, qui universæ *Italiæ* ademit arma, qui cunctos *Italos* eruditos præ se fœnum putat. In hunc profertur *Demosthenis* acrimonia, *Ciceronis* copia, ad hunc opprimendum quicquid unquam strenuorum militum, aut fortium ducum ha-

E buit, aut habet *Italia* provocatur, omnium eruditorum styli acuuntur. Sed interim is, quem fingit *Cursius*, & in quem tantus tumultus excitatur, osor & prædo nusquam est. Nusquam est ille *Batavus*, qui in proverbio calvi, bellicam laudem adimere tentavit *Italiæ*, quique veluti classicum, quo efferas barbarasque nationes ad *Italiæ* vastationem excitaret, cecinerit. Quid his dici potest atrocius? atqui si verba ad rem conferas, nonne subito tota tragœdia vertitur in risum? Verùm quod ad belli laudem attinet, occasionem qualemcunque dedit *bellacis* nomen perperam intellectum, aut, si malint, à me per imperitiam Latini sermonis secus quam oportet usurpatum. At qua fron-

F te sumit veluti novæ invectivæ argumentum, quod universis *Italis* omnem eruditionis & eloquentiæ gloriam mihi vindicem, tanta insolentia, ut meis Lucubrationibus tumidus, doctos *Italiæ* ad unum omnes pro fœno cœnoque ducam, qui constanter tot testimoniis etiam publicatis, in litteris primas tribuam *Italiæ*? Mea vero vel cum *Megarensibus* nullo in numero poni æquissimo animo feram, quibus adeo non turgesco, ut interdum admirer ullis placere. Quid ni fatear infantiam meam, qui nihil non abortu projiciam, nec unquam à mea desidia impetrare potuerim,

Sffff 3 ut

ut vel Epiſtolam eandem bis deſcriberem. Quod ſi facerem, ſi non melius, certe aliquanto minus male ſcriberem, opinor.

Hîc objiciet quiſpiam, ſi tua tibi diſplicent, cur effundis tot volumina? Dicam paucis. Me adoleſcente in noſtrate *Germania* regnabat impune craſſa barbaries, litteras Græcas attigiſſe hæreſis erat. Itaque pro mea quantulacunque portione conatus ſum juventutem ab inſcitiæ cœno ad puriora ſtudia excitare. Neque enim illa ſcripſi *Italis*, ſed *Hollandis*, *Brabantis* ac *Flandris*. Nec omnino male ſucceſſit conatus meus. Ut autem bonæ litteræ ſervirent pietati, ſcripſi *Enchiridion militis Chriſtiani*. Adagia locupletavi, quod primæ Editionis puderet nimium jejunæ. E *Luciano* verti Dialogos aliquot, ex *Euripide* Tragœdias duas, non ob aliud niſi ut quoniam deerat præceptoris copia, ipſe memet in Græco ſermone exercerem. Siquidem in hac parte litterarum prorſus fui αὐτοδίδακτος. Præterea nihil fere ſcripſi, niſi precibus amicorum adactus: nam ipſe malueram alienis legendis animum paſcere. Certe hic animus longiſſime abeſt ab ea inſolentia, ut non dicam omnes, ſed quenquam omnino *Italum*, *Gallum* aut *Germanum*, præ me fœnum eſſe putem. Itaque quemadmodum ducum *Italorum* catalogum citra omnem invidiam legi, ita eruditorum, quos nominatim plurimos recenſet, catalogum magna cum animi voluptate legi, è quibus agnoſco nonnullos, quibuſdam etiam amicis utor. Nec dubito quin multo plures habeat *Italia* quam *Curſii* recenſio. Nec eſt quod mihi minitetur eos aliquando plura edituros quam à me ſunt edita, & fortaſſe digniora (ſic enim ille loquitur) ſiquidem ea res mihi hoc erit jucundior, quo majore luce meam mediocritatem obſcurarint. Si iſta *Curſius* ad me ſcribit, rem officioſam facit: ſi adverſum me, rem abſurdam facit. Ducum gloria ad me nihil pertinet. Eruditorum memoria perquam eſt jucunda. Quare nihil eſt cauſæ, cur *Curſius* toties me obſecret, ut ponam odium *Italicæ* nationis, qui nullius omnino gentis odio tenear, in *Italicam* quam in ullam aliam propenſior: ut ponam eruditorum *Italiæ* contemtum, qui nemini me confero, nedum antepono, & his quoque eruditionis eloquentiæque laudem tribuens, qui me pluſquam hoſtiliter impetierunt impetuntque. Ne id quidem decoris invideo *Italiæ*, quod illi nationum omnium domitrici non ſolum univerſus Orbis debeat plurimum, verum etiam quod illi, ut ſcribit *Curſius*, ipſum quoque cœlum debet, debet, inquam, cœlum ipſum. Quo nomine? Quod Deorum cultu omnes exteras nationes ſuperavit, quodque ſuis quamplurimis civibus in cœlum relatis, cœlitum numerum adauxit, cœlum ipſum reddidit auguſtius, effecit venerabilius. Non enim arbitror illum de *Romulo* ſentire, ſed de Divis quos Pontifices in numero ſanctorum habendos cenſuerunt. Itaque dum ſerio jubeor odium *Italiæ* ponere, ſermonem audire videor non minus abſurdum quam ſi juberer alas & cornua ponere. At quod toties mihi opprobratur, quod in *Italia* didicerim Latinas litteras, atque eadem magiſtra nitorem aliquem ſermonis adjecerim, doleo non eſſe verum. Ego, ut ante dicere cœperam, jam fere quadragenarius *Italiam* adii, non diſcendi, jam enim ſerum erat, ſed videndi gratia. Et utriuſque litteraturæ plus habebam ingrediens *Italiam* quam extuli, quanquam id omne fateor eſſe perquam exiguum. Sed quantulumcunque hoc erat, libris editis declararam priuſquam *Italiæ* limites attingerem, *Lutetiæ* editis Adagiis, aliquot *Luciani* Dialogis, & duabus *Euripidis* Tragœdiis. Quanquam de Tragœdiis ſparſerunt rumorem vaniſſimum, eas eſſe *Rodolphi Agricolæ*, quem mecum fatentur virum fuiſſe doctiſſimum, meque ſuffuratum exemplar pro meis edidiſſe. Quid malitioſius? Cum id temporis de *Rodolphi* Bibliotheca ne ſomniarim quidem, ac tam multi ſuperſint etiam quibus teſtibus hoc negotium peregi, ne id quidem juſta cura, ſed horis fere pomeridianis inambulans dum pranderent famuli, interdum in lecto dum alterum exſpecto ſomnum. Nec ſemel ubi ſucceſſit, uno impetu centum verſus abſolvi. Si dicant parum feliciter verſas, non admodum refragabor, ſed in illis nulla ſyllaba eſt alterius quam mea: nec ullius interpretatione, nec ullis commentariis ſum adjutus: quod ſi eas cenſent *Rodolpho* dignas, magnificentius de me ſentiunt quam ipſe ſentio. Sed illic nihil eſt *Rodolphi*. Alioqui qui favent *Rodolpho*, & omnes illius ſchedas colligunt, an tam impudens furtum ferrent taciti? At quæ tandem eſt illa prudentia, quod hic aut ille dixit in litteras mittere? qualia prodidit ille *Carporum* Princeps, vir eloquens minimeque indoctus: qui perſuaſus ab æmulis ſcripſit *Aldum* fuiſſe herum meum ac magiſtrum, cum ipſe *Aldus* quendam egregie doctum, qui id temporis una mecum in iiſdem ædibus agebat, ſic mecum contulerit, ut diceret illum melius ſcire Græce, me melius Latine. Tantum abeſt ut *Aldus* me Latine docuerit. Hæc non jactandi gratia, ſed dolens refero. Utinam ea fuiſſet mea felicitas, ut totam eruditionem *Italiæ* poſſim acceptam ferre! Qui legunt æmulorum calumnias, par eſſet & meas apologias legere.

Objicit mihi *Curſius*, quod D. *Paulum* phanaticum, D. *Joannem* meros crepare mundos litteris prodiderim, aliaque, ut ait, dictu cogitatuque tam turpia, ut ea mihi pius ac verecundus inimicus exprobrare erubuiſſet. Et hîc exclamatur in impium Religionis illuſorem. Sed quid faciet *Curſius*, ſi reſpondeam iſtarum rerum nihil in meis Lucubrationibus inveniri? An mihi objiciet *Lutheri* Epiſtolam adeo non ſobriam, ut nec iis placeat qui *Luthero* ſunt juratiſſimi? Sed unde nunc tanta apud illum *Lutheri* auctoritas, quem in eodem libello tot convitiis proſcindit? Si quis hoc ad illum retulit, non erat *Curſianæ* gravitatis illico credere: ſin legit *Lutheri* criminationem, debuerat & meam legere defenſionem. Quod ſi feciſſet, nihil erat opus iſta ſevera admonitione. At ſi induxit animum credere quicquid ſcribit *Lutherus*, eadem opera credat illa quæ ſcribit in *Romanos* Pontifices & Cardinales. An in me unum veridicus eſt? Exiſtimo jamdudum ipſi etiam *Curſio* exemtam opinionem, quam illi quidam infixerant, nec ipſi, nec mihi bene cupientes. Siquidem mihi perſuaſi, *Curſium* eſſe virum bonum, ac ſedulo quod agit agere. Proinde lubens illum admonuerim, ne ſe poſthac tam facile permittat inſtigatoribus, ſed ſuam ipſius *Palladem* in conſilium adſciſcat. Si ducitur amore patriæ, laudet illam citra cujuſquam injuriam, citraque ſeditioſas comparationes. Nihil enim erat hîc cauſæ cur barbaras, ut ille vocat, ac feras nationes attingeret, & *Germaniam* cum *Italia* committeret, cum in meo proverbio nulla ſit *Germaniæ* mentio. Laudet prudenter ac moderate, ne plus illi conciliet invidiæ quam gloriæ. Laudavit *Virgilius Italiam*, laudavit *Plinius* major jam omni decorum genere florentem. Eam tamen longe moderatius laudarunt quam *Curſius*. Porro luſiſſe eos qui *Curſium* in hoc proſcenium protruſerunt, præter alia multa & illud ſatis arguit, quod in carmine præfixo hæc habetur ſententia, *Etiamſi Germana pubes totum ebibat Rhenum, nihilominus tamen ſtaturum Italiæ decus:* quod utrum ſeditioſius an ſtultius dictum ſit neſcias. Adſcribunt eidem fulmen. Addiderunt mulierem inſidentem ſeptem collibus, mundum manu tenentem, *Eraſmum* dejectum in ſterquilinium: nec deſunt inſignia Pontificis, cui perſuaſerunt Opus eſſe dicandum. Præclare vero de ſummo Pontifice ſentiunt, ſi putant illum talibus libellis delectari! At audio Pontificem ſimul ut ſenſit excudi, juſſiſſe premi, qua occaſione proruperit neſcio. Addiderunt aliud luſus genus. Finxerunt prolixam Epiſtolam velut à me ſcriptam ad *Petrum Curſium*, plenam ſcurrilibus ineptiis: eamque multis exemplaribus per urbem ſparſerunt, affingentes id ita me fieri juſſiſſe: imitati ſunt manum meam, atque etiam phraſim. In ea faciunt *Eraſmum* hoc ſuppliciter agentem cum *Curſio*, ut premat ſuam apologiam, me proxima Editione caſtigaturum ea quibus offenditur. Senſit *Curſius* fucum, ſed in hoc errat, quod

quod existimat eam Epistolam à *Calvo* quodam amico A confictam in rem meam, cum ipsa res loquatur ab inimicis confictam, & ni fallor ab iisdem qui *Cursium* ad hoc argumentum excitarunt. Festivus vero lusus effingere manum alienam, & alieno nomine quicquid libet in vulgus spargere! Exemplum *Romana* gravitate dignum! Id quoniam bellum videtur, quidam in *Italia* sunt imitati. Atqui quod isti pro lusu habent, olim erat crimen falsi, & famosus libellus, Cæsarumque legibus puniebatur. Et tamen ista fiunt sub oculis summi Pontificis & Cardinalium, qui si cohibeant, clament Urbem non esse liberam. Nec me fugit quis sit princeps istarum intemperiarum choragus. Quod ni vererer B offendere Christum, quem unum unice propitium habere cupio, brevi hinc migraturus, depingeretur suis coloribus. Egregium vero strategema, & *Italico* dignum ingenio, si quis ipse sui magnificum scribat encomium, idque alterius titulo evulget! Rursus rabiosos scribere libellos in eos quibus male velis, eosque subornatis nominibus edere! Quod exemplum si *Germani* vicissim imitentur, an non res exiret in seditiosam rabiem? nec enim desunt qui possent atque etiam vellent. Sed ego meos semper ab his intemperiis deterrui. Non hic est Musarum ludus, sed furiarum tumultus, indignus non dicam Christianis Sacerdotibus, sed Ethnicis etiam studiorum cultoribus. Finem faciam, mi *Chelere*: vix enim credas quam mihi videor hoc opellæ male collocasse. Qualecunque tamen est, volui tuam subire censuram, ut tuo arbitratu vel edatur, vel prematur. Quemadmodum enim vix alium habeo qui me sincerius amet, qui patrocinetur ardentius, qui consulat fidelius, ita multis experimentis exploratum habeo, mihi feliciter cedere, quicquid tuis geritur auspiciis.

F I N I S.

DESIDERII ERASMI EPISTOLA APOLOGETICA DE TERMINI SVI INSCRIPTIONE

CONCEDO NVLLI.

Des. Erasmus ornatissimo viro Alfonso Valdesio, Cæsareæ majestatis Secretario, S. D.

QVOD mihi pro tuo ingenio modestissime significas, idem ex aliorum litteris dilucide cognovi, exstitisse qui Terminum annuli mei sigillum in calumniam vocent, vociferantes intolerabilis arrogantiæ esse, quod adjectum est symbolum, *Concedo nulli*. Quid est, si hic non est fatalis quidam morbus calumniandi omnia? Ridetur *Momus*, qui sandalium *Veneris* reprehenderit, at isti *Momum* ipsum superant, qui in annulo quod arrodant invenerint. *Momos* dicerem, sed *Momus* nihil carpit, nisi quod prius attente perspexerit. Isti φιλαίτιοι, vel sycophantæ potius, clausis oculis carpunt, quod nec vident, nec intelligunt. Tanta est morbi vis. Atque interim sibi videntur Ecclesiæ columnæ, cum nihil aliud quam traducant suam stoliditatem, cum pari malitia conjunctam, jam notiores Orbi quam expedit. Somniant ab *Erasmo* dici, *Concedo nulli*. Atqui si mea scripta legerent, viderent vix quenquam esse tam mediocrem ut illi me præferam, citius concedens omnibus quam nulli. Jam qui me propius ex convictu familiari noverunt, quidvis vitii tribuent potius quam arrogantiam: neque fatebuntur propiorem esse illi Socratico, *hoc unum scio, me nihil scire*, quam huic, *concedo nulli*. Sed fingant animum tam insolentem esse mihi, ut memet omnibus anteponam, etiam-ne tam stultum existimant, ut id symbolo profitear? Si quid haberent Christianæ mentis, interpretarentur ea verba, aut non esse mea, aut aliam habere sententiam. Vident illic sculptam imaginem, inferne saxum, superne juvenem capillis volitantibus. An hæc habet aliquid *Erasmi*? Id si parum est, vident in ipso saxo expressum, *Terminus*, in quam dictionem si desinas, versus erit jambicus dimeter acatalectus, *Concedo nulli terminus*: Sin hinc incipias, erit dimeter trochaiC cus acatalectus, *Terminus concedo nulli*. Quid si pinxissem leonem, & addidissem symboli loco, *Fuge, ni manis discerpi*, num hæc verba mihi tribuerent pro leone? At nihilo sanius est, quod nunc faciunt: nam similior leoni sum, quam saxo, ni fallor. Dicent, non animadvertimus esse carmen, nec novimus Terminum. An igitur posthac crimen erit scripsisse carmen, quoniam illi metricam rationem non didicerunt? Certe cum scirent in hujusmodi symbolis captari etiam obscuritatis aliquid, quod conjecturas intuentium exerceat, si non noverant Terminum, quanquam hoc ex *Augustini* & *Ambrosii* libris poterant discere, sciscitari debebant à talium rerum peritis. Olim fines agrorum D signo quopiam discernebantur. Id erat saxum è terra prominens, quod ἀκίνητον esse jubebant Priscorum leges, quarum hæc vox est apud *Platonem*, *Quæ non posuisti, ne tollas*. Addita est superstitio, quo magis deterreretur imperita multitudo, à tollendi audacia, dum credit in saxo violari Deum, quem Romani *Terminum* vocant, cui fanum ac festum etiam dicatum, *Terminalia*. Hic *Terminus*, ut est in Romanis Annalibus, solus *Jovi* noluit concedere, quod cum cæterorum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in solo *Termini* fano non addixere. Refert *T. Livius* Libro ab Urbe condita I. ac rursus Lib. VI. narrat, quod cum augurato liberaretur Capitolium, Juventas E Terminusque moveri se passi non sunt. Id omen magno omnium gaudio exceptum est, quod existimarent portendi perpetuitatem imperii. Juventus ad bellum utilis, & Terminus fixus est. Hic forte clamabunt, quid tibi cum fabuloso Deo? Obvenit, non adscitus est. *Alexander*, Archiepiscopus titulo S. ANDREAE, cum à patre *Jacobo*, *Scotiæ* Rege, *Senis* in patriam revocaretur, mihi *Romam* evocato, velut gratus & amicus discipulus, annulos aliquot dono dedit, habitæ inter nos consuetudinis μνημόσυνον. In his erat, qui in gemma sculptum habebat Terminum. Nam hoc prius ignotum indicavit *Italus* quidam, rerum antiquarum

cu-

curiosus. Arripui omen, & interpretatus sum admoneri me, non procul abesse vitæ terminum: nam id temporis agebam annum circiter quadragesimum. Hæc cogitatio ne posset excidere, litteris hoc signum imprimere cœpi. Addidi carmen, ut ante dictum est. Itaque ex profano Deo feci mihi symbolum, adhortans ad vitæ correctionem: Mors enim vere Terminus est, qui nulli cedere novit. Atqui in fusili imagine adscriptum est Græce, ὅρα τέλος μακροῦ βίου, id est, *Specta finem longæ vitæ*, Latine, *Mors ultima linea rerum*. Poteras, inquient, insculpere defuncti cranium. Forsitan accepturus eram, si obvenisset: sed hoc arrisit, primum quia fortuito contigit, deinde quod geminam haberet gratiam, alteram ex allusione ad priscam ac celebrem historiam, alteram ex obscuritate, quæ symbolis est peculiaris. Habes Apologiam de Termino, seu verius de lana caprina. Atque utinam isti tandem calumniis suis terminum ponerent. Lubens enim cum illis paciscar, ut mutem symbolum meum si illi mutent morbum suum. Ita sane rectius consuluerint auctoritati suæ, quam clamant per bonarum litterarum studiosos labefactari. Ego profecto tantum absum à cupiditate lædendi existimationem istorum, ut vehementer doleam, quod ipsi sese tam stolidis sycophantiis Orbi propinent deridendos, nec erubescant toties cum ludibrio confutati. Dominus te servet incolumem & corpore & animo, amice in Christo carissime. Datum *Basileæ*, 1. Augusti, Anno 1528.

DES. ERASMI ROT. OPERUM NONI ET ULTIMI TOMI FINIS.

MARTINI LYDII
APOLOGIA
PRO D. ERASMO ROTERODAMO
OPPOSITA CALUMNIIS EORUM, QUI IPSUM ARIANISMI ACCUSANT: QUAE DOCET QUID IPSE DE SINGULIS CONTROVERSIS RELIGIONIS DOGMATIBUS SENSERIT. COLLECTA EX IPSIUS ERASMI SCRIPTIS, ET NUNC PRIMUM EX CHIROGRAPHO IN LUCEM EDITA.

AMPLISSIMIS, CONSULTISSIMIS, ET REVERENDIS

SENATORIBUS

INCLYTAE CIVITATIS ROTERODAMENSIS

JOANNES LYDIUS

S. P. D.

QUOD *de se ipso (Amplissimi D. Consules)* Erasmus *adhuc vivus amico suo*, Andreæ Alciato, *scripsit, id nos verbis ipsius utentes contestari possumus*: Hoc quod vivo (*inquit*) calamo linguæque debeo. *Hinc factum est, ut veterum Theologorum exempla sibi proponens, placide omnia convitia hostium neglexerit. Fuerunt enim multi, qui eum nunc* Errasmum *ab errando, nunc* Arasmum *ab arando, nunc* Erasinum *ab asino vocarunt; quos ille non verbis, sed risu solo refutavit: non ignorans, magnum illud Ecclesiæ lumen* Cyprianum, *à quibusdam* Caprianum *dictum fuisse. Sed hoc maxime mirandum est, id quod in aliis verum est, in uno* Erasmo *fallere Proverbium*, Pascitur in vivis livor, post fata quiescit. *Non enim minuitur, sed augetur in dies numerus eorum qui* Erasmum *prophanum & impium fuisse dicant hominem, & qui Religionis causam instar* Luciani *riserit. Recte igitur doctissimus parens meus, cum diligenter Epistolas & Apologetica* Erasmi *legisset, defensionem tanti viri suscepit, & ex scriptis illius ostendit, eum de multis articulis bene sensisse, etsi metu quodam humano Euangelium non tam libere, quam multi alii, sit primo illo tempore professus. Hoc scriptum Patris mei cum clarissimo Historiographo*, D. Paulo G. F. P. N. Merulæ, *tantopere placeret, ut una cum aliis quibusdam* Erasmi *scriptis evulgandum putaret, libenter illi communicavi: adjiciens simul Epistolam* Henrici *Regis* Angliæ *ad* Erasmum *scriptam*, ut omnes rectius de illo discant sentire. Vobis vero, Senatores Amplissimi, totum hoc offerendum esse omnes clamabunt, quos jus naturæ & civile patronos civis vestri* Erasmi *fecit, qui statuam illi in foro publicam erexistis, & domum, in qua natus est, versibus certis exornastis, ad perpetuam illius memoriam. Ostendunt ista vos litteras amare, nec ita Mercaturæ esse addictos, ut Eruditioni non omnia postponatis. Accipite ergo, viri Reverendi, gratis animis, hoc dilecti Patris mei scriptum, quod à* D. Merula *publico bono editur* †, *& à me vestro nomini offertur ac inscribitur. Deus Opt. Maximus vos Patriæ ac Reipublicæ incolumes conservet.* Veteraquini 1. *Augusti (qui dies, Anno octavo ante natum* Christum, *natalis fuit* Tiberio Claudio *Cæsari, Anno post natum* Christum *centesimo vigesimo septimo,* Ælio Pertinaci *Imperatori: fatalis* Ludovico *Crasso* Franciæ *Regi, Anno* 1137.) *An.* 1606.

* Habetur in nostra Editione pag. 1840. † Quod tamen non præstitit, certis de causis, quas scire parum interest.

MAR-

MARTINI LYDII APOLOGIA PRO D. ERASMO ROTERODAMO.

ORNATISSIMO VIRO, D. DOCTORI, GISBERTO FREDERICO, MEDICO AMSTERODAMENSI, *S. IN CHRISTO JESU.*

PRAECIPUUM hujus ætatis inter plures alios ornamentum fuisse *Erasmum* quoque *Roterodamum*, & organum Dei ad restituenda studia linguarum & bonarum litterarum in *Germania* patrum memoria inprimis salutare, tibi, ornatissime *D. Gisberte*, mecum constare scio, & Deo ingrati sunt qui hoc non agnoscentes aliter judicant. Religionis etiam illum à superstitionibus repurgandæ studiosissimum fuisse cum res ipsa tum contestationes ipsius * crebro repetitæ & adversariorum de ipso querelæ plus satis evincunt. Dolet itaque mihi ex animo quoties ab aliis illum in *Arianismi* suspicionem vocari, ab aliis tanquam irrisorem omnis religionis accusari, audio. Collegi itaque in tuam, *D. Gisberte*, gratiam, qui præclare & olim & recens ante biennium de valetudine mea merebaris, ex Epistolarum ipsius volumine, quod mediocri diligentia propter historiam illius temporis cognoscendam evolvi, tum ex Apologeticis ipsius duobus, testimonia: ex quibus rem longe aliter se habere, apertissime liqueret. Nam veram & æternam *Christi* eandemque cum Patre & Spiritu Sancto divinitatem illum agnovisse ostendent, & serio illum studuisse veram religionem à superstitionibus vindicare. Testatur hunc sibi scopum fuisse Epist. DXXIV. *ad Turzonem*, pag. 572. A. cum inquit: *Adnixi sumus Mundum nimis ad scholasticas argutias prolapsum ad Veterum fontes revocare, ac plus satis fidentem* Judaicis *Ceremoniis ad vere pietatis studium accendere.* Injuriam ergo illi faciunt, qui diversum de ipso affirmant.

Fateor quidem quod aliqua loca Scripturæ, quibus ad probandam Christi divinitatem uti solemus, aliter ille construxerit ac interpretatus sit. Sed & ipse in *Apologia contra Monachos Hispanienses* prolixe & abunde hac de re se excusat: tum *Jo.* etiam *Calvinus* eodem modo testimonia Scripturæ aliquot, quibus ad *Judaeos* convincendos uti solebamus, sic explicavit, ut contra illos adhiberi amplius non possint. Neque tamen ideo reprehensionem meretur, quia solidis, certis, & minime detortis testimoniis pugnandum censebat. Idem ergo & de *Erasmo* non judicabimus? Quantum vero vulnus Pontificiæ religioni inflixerit, *Colloquia* ipsius, *Moria*, *Enchiridion militis Christiani*, *Ratio vera Theologia*, & alia similia scripta satis testantur, & oderunt ideo illum etiam nunc quotquot serio Pontificiæ religioni sunt addicti. Certe stravit viam *Luthero* his scriptis, sicut objectum sibi esse queritur Epist. MCCLXV. pag. 1486. C. Sed ægerrime ferebat *Lutherus* & nostri, quod non aperte ad ipsius partes, desertis castris Pontificiorum, transiret, nec profiteretur ac tueretur *Lutheri* omnia. Verùm sciendum est nec omnia illum dogmata *Lutheri* in istis tenebris natum probare statim potuisse, & deterruisse illum tum hyperbolas *Lutheri*, tum nimis illos vehementes ejusdem impetus. Indicat hoc multis Epistolarum locis. Ad *Melanchthonem* ita scribit †: *Absit ut Euangelicæ doctrinæ succenseam, sed in doctrina* Lutheri *multa me offendunt; illud inprimis,*

A *quod quicquid suscepit defendendum, ibi impendio vehemens est, nec unquam facit finem, donec perferatur ad hyperbolen. Eam admonitus adeo non mitigat, ut omnia reddat* ὑπερβολικώτερα. Plurimæ exstant in eo volumine similes illius voces; cujusmodi sunt illæ Epist. CCCXXV. p. 334. E. *Multa præclare monuit* Lutherus, *sed utinam civilius admonuisset! Plures haberet fautores & propugnatores, & uberiorem messem demeteret Christo.* Et Epist. DCCXVIII. p. 838. B. *Me quidem præter dogmatum hyperbolas vehementer offendit in* Lutheri *libris amarulentia.* Epist. DCVI. p. 682. A. etiam inquit: *Utinam vir ille tantum haberet moderationis quantum habet eruditionis Theologicæ!*

B Perspicue item illud innuit etiam Epist. DCL. p. 761. D. sic scribens: *Cur igitur quidam indignantur* Erasmo? *qui duas res vellet abesse à libris* Lutheri, *quæ potissimum ei fidem abrogant, & optimi cujusque animum alienant: arrogantia speciem & maledicentiam immodicam? Et tamen hæc ita insigniter sunt manifesta, ut qui quam amicissime defendunt, non habeant colorem quem adferant, nisi sic commeruisse peccata nostra, ut per tam acerbum objurgatorem scorpionibus cæderemur. Mihi certe primùm* Lutheri *spiritum nonnihil suspectum reddidit illa scriptorum ferocia, & nusquam non parata convitia.* Quid mirum igitur si non audebat se his partibus adjungere, quarum dux tam asper & immitis esset?
C Cum tamen non omnia improbaret in *Luthero*, Medium se gerere maluit: ideo ipsi Cardinali *Campegio* scribebat Epist. DXLVII. p. 598. D. *Nec tamen hæc velim fraudi esse* Luthero. *Ego de illo in neutram partem pronuntio, suos habet judices.* Et ad ipsum etiam Archiepiscopum *Moguntinum*, Epist. CCCCLXXVII. p. 514. C. eodem modo scripsit: (quia adhuc videbatur *Erasmo* vir bonus: lege Epist. *ad Alfonsum Fonsecam* p. 1173. D.) *Ego* Lutheri *nec accusator sum, nec patronus, nec judex. De spiritu hominis non ausim judicare (est enim difficillimum) præsertim in partem pejorem. Oecolampadius* in quadam epistola ad amicum quempiam scripserat, (*noster Erasmus*) id magnopere ne fiat amplius deprecatur
D his verbis Epist. DCCXXVIII. p. 848. A. D. E. *Equidem de vobis non pronuntio, relinquens vos Domino, cui statis, aut caditis. .... Quare delebis illud* (nostrum Erasmum) *& istam laudem servabis alteri loco. ...... Non possum periclitantibus & opem nostram implorantibus* (vestris) *succurrere apud Pontificem aut Principes, si persuasum habuerint me vestrum esse.* Et quamvis multis locis (ut Epist. DCXLIX. *ad Adrianum Papam*, p. 745. D. Epist. DXCIV. *ad Bombasium* p. 663. C. & Epist. DI. *ad Marlianum* p. 543. E.) velit videri de nullo articulo sibi convenire cum *Luthero*, tamen id per infirmitatem humanam, metu, & existimationis suæ
E retinendæ studio, expressum ipsi esse non est dubium, quia & meticulosior natura fuit, & nimium pacis studiosus: non enim ab omni culpa ipsum liberare possum. Nec displicuisse sibi *Lutheri* omnia multis aliis locis significat, in quibus *Lutherum* valde prædicat & excusat. Singula hæc locis aliquot ex volumine Epistolarum ipsius confirmabo. Metum indicant illa verba Epist.

* Vid. Epist. DXXIV. pag. 571. A. † Epist. DCCXIV. p. 830. D.

DXXXVIII. p. 585. C. *Nec tacere mihi licet, nec digna Christo loqui.* Et Epist. DLXXXVII. p. 657. F. *Videbam alteram partem sic instructam & copiis & dentatis libellis, ut malim* Helvetiorum *lanceis objici, quam horum stylis confici.*

Quam fuerit nimium pacis studiosus vel illa verba satis declarant, ubi dicit, Epist. DCXLIII. p. 739. E *Ego sic odi dissidium, sic amo concordiam, ut verear, ne si inciderit articulus, citius deserturus sim aliquam veritatis portionem, quam turbaturus concordiam.* Auctoritatis vero & gratiæ, quam apud summos *Europæ* Reges tantam habuit, ut nemo doctorum nostro tempore habuerit majorem, conservandæ perquam fuisse studiosum declarant ea quæ *Oecolampadio* scribebat hoc modo, Epist. DCCXXVIII. p. 848. A. *Illud reputo, quid sentiat de vobis Cæsar, Pontifex,* Ferdinandus, *Rex* Angliæ, *Cardinalis* Eboracensis, *&c.*

Sunt hæc sane ejusmodi impedimenta, quæ remorari hominem infirmum plus quam efficaciter possint ab agnoscenda veritate, alioquin ab ea non alienum. Non autem vere ab eo dictum esse, *In nullo sibi articulo convenisse cum* Luthero, apparebit primum ex iis quæ hoc scripto de multis controversis articulis, illum communia habuisse cum *Luthero* probavi. Clamant illud ipsi Pontificii, quorum aliqui illum adhuc viventem hoc nomine passim traducebant, imo *Errasmum* ideo appellabant. Sed quid multis opus est refellere, quod de nullo articulo sibi cum *Luthero* convenire interdum scripsit, cum non minus sæpe, ut ante dixi, etiam illum laudet & excuset. Aperte enim sic scribit Epist. DCL. p. 760. C. *Negari non potest quin multa monuerit* Lutherus, *quæ corrigi sit in rem Christianam, quæque Mundus diutius ferre non poterat.* Et ad ipsum Ducem *Saxoniæ Georgium*, summum *Lutheri* hostem, Epist. DCXXXV. p. 731. D. Lutherus, *quod negari non potest, Christi pene abditi negotium, summo cum Orbis applausu, cœperat agere. Atque utinam in scriptis illius non essent tam multa bona, aut sua bona non vitiasset malis haud ferendis!* Et rursus Epist. DCCCCLXXI. p 1094. F. & 1095. A. *Theologi quidam odio* Lutheri *damnant & illa quæ pie sunt dicta, nec à nobis reperta sunt, sed ab Apostolis & Christo prodita.* Hoc modo non tantum laudavit & excusavit *Lutherum*, sed insuper etiam opprimi illum noluit: *Semper correctum malui*, inquit Epist. DI. p. 544. F. & Epist. DLXXII. p. 643. F. *quam oppressum, vel exstinctum. Qualis qualis erat* (ait Ep. DXLVII. p. 599. B.) Lutherus, *certe humanius erat sanare quam exstinguere.* In Epistola ad Rectorem *Erfordianum* scribit Epist CCCXXV. p. 334. E. *Impium sit* Lutherum *in his quæ recte dixit prorsus indefensum relinquere, ne posthac nemo sit, qui verum ausit proloqui.* Iterum Epist. CCCCLXXVII. p. 514. E. *Optarim pectus illud, quod videtur habere præclaras quasdam scintillas Euangelicæ doctrinæ, non opprimi, sed correctum revocari ad prædicationem gloriæ Christi.* Quicquid sit, quod alibi toties scribat sibi cum *Luthero* de nullo articulo convenisse, non tamen ideo in omnibus illum doctrinæ capitibus Papistam fuisse, id sicut his testimoniorum collectaneis probare instituimus, ita ipse idem aperte fatetur, sic scribens Epist. DCLXXII. p. 790. D. *De certa fiducia salutis sibi adhuc non satisfieri, nec a* Lutheranis, *nec ab* Antilutheranis. Item Epistola DCCCXLVIII. p. 767. F. *Neutram partem esse sobriam.* Epist. DCCCCXCIII. p. 911. D. *Utramque partem ad se trahere funiculum contentionis.* Epistola MCLXXXIV. p. 1400. B. *Se impeti ab utraque parte, quarum altera multos habet pro Catholicis cacolycos: altera pro Euangelicis dysangelos.* In Epistola ad Cardinalem *Sedunensem* inquit, Epist. DCLXVII. p. 781. E. *In utraque parte video quod mihi displiceat, in altera multum mundani spiritus, in altera multum seditiosi.*

Hæc erant accidentia & peccata quorundam, propter quæ non debuisset à recte sentientibus abstinere, nec abstinebat certe penitus: nam & amicitiam his, qui in parte *Lutheri* erant, neutiquam renuntiabat, & occulte juvabat, quantum quidem poterat, Euangelii causa. Non hoc tamen dico, sed illustre affirmationis meæ testimonium exstat in Epist. ad *Gasp. Hedionem*, Epist. DCCXXV. p. 845. E. *Quid agam pro Euangelio*, inquit, *nolim quosvis scire.* Et in Epistola ad *Laurinum* dicit, Epist. DCL. p. 759. E. *Nec ideo submoveo quenquam ab amicitia mea, si paulo propensior est in* Lutherum. Unum adjiciam, quod vel in primis illum à causa *Lutheri* deterruisse facile omnibus certissime persuadebo: nempe quod cum maximam invidiam apud plurimos Pontificios sustineret ex Novi Testamenti & Linguarum bonarumque litterarum restitutione, metuerit, ne, si adjungeret se *Luthero*, plus etiam accederet invidiæ studio huic suo, atque ita magis etiam & speciosius ab adversariis impediretur. Evidentissime hoc testantur loca ista Epist. CCCXVII. p. 322. D. *Adversus* Lutherum *fuimus aliquando iniquiores, ne quid invidiæ recideret in bonas litteras, quas nolebam amplius onerari: neque enim me fugit quam invidiosa res sit ea labefactare unde messis optima demetitur Sacerdotibus aut Monachis.* Et ad *Peutingerum* Epist. DXLII. p. 591. A. *Sic agunt ut non minus lædant optimas litteras ac linguas quam* Lutherum. *Neque æquum est ob* Lutheri *causam lædere innoxia, imo sanctissima studia, nec expedit sine causa plures in negotium* Lutheri *involvere.* Addebat *Faber* (cujus verba recitat & probat *Erasmus*) esse perpendendum quo fonte natus esset hic tumultus, nimirum ex odio bonarum litterarum, quas nunc malitiosa versutia conantur admiscere *Lutherano* negotio, quo nimirum eodem telo conficiant utrosque, licet multum inter se semotos. Ex his apertissimum est, hujus quoque periculi metum *Erasmum* deterruisse à partibus *Lutheri*. Deterruerunt etiam illum, ut sæpissime queritur, mores Euangelicorum, minime professione Euangelii digni. Hæc certe ejusmodi sunt terriculamenta, ut, inter initia, infirmum non possint non graviter percellere.

Adducor itaque omnino, ut neutiquam ferre patienter possim eos, qui illum lusisse omnes religiones non sunt scribere aut dicere veriti. Longe certe aliud pro se ferunt hæ ipsius voces Epist. DCCXIV. p. 832. B. *Illud polliceor, me nunquam scientem arma sumturum adversus Euangelicam veritatem.* Et p. 833. B. *Nec alio spectavit mea vel cunctatio, vel moderatio, quam ut utrique parti prodessem.* Et Epist. DCCCCLXIII. p. 1087. F. *Ego me sedulo paro ad supremum illum diem, nec unquam committam sciens quod conscientiam hinc demigrantis oneret.* Rursus Epist. CCCXVIII. p. 324. B. *Christum mihi semper iratum imprecor, nisi hoc quicquid est eloquentiæ, quicquid ingenii, id totum gloriæ Christi, Ecclesiæ Catholicæ, sanctisque studiis dedicatum esse volo.* Sic affectus animus certe non est irrisor omnis religionis. Hinc etiam factum est, quod tantopere detrectaret scribere contra *Lutherum*, sicut ad *Fonsecam* scribit, Epist. MXXXIII. p. 1173. E. *Ut ingenue dicam, religione quadam abstinui, ne vel imprudens repugnarem divinæ voluntati, vel pietatis causam redderem deteriorem, si eam tot nominibus impar suscepissem.* Et alibi: *Omnia recusavi quæ Principes mihi obtulerant, ut scriberem adversus* Lutherum. Rursus Epist. DXCIV. p. 664. F. *Proclive dictu est, scribe adversus* Lutherum, *sed ad hoc pluribus opus est quam ad plaustrum fabricandum.* Ex eodem etiam fonte natum est quod tantopere dissuaserit, ne vis adhiberetur aut crudelitas exerceretur in illos qui Euangelium profitebantur. Hinc toties in Epistolis reperiuntur hæ ipsius voces. *Dices* (Epist. DCCCCX. p. 1042. F.) *cum talibus non argumentis, sed fasciculis agendum: Fortassis illud dictat lex humana, sed lex caritatis aliud dictat.* Item Epist. DCCXVIII. p. 839. B. *Magnopere vereor ne carceribus & incendiis malum nihil aliud quam exasperetur.* Et Epist. DCCX. p. 826. D. *Metuo ne carceribus & fasciculis non simus admodum profecturi.* Ex his omnibus liquido me probasse arbitror, quod non fuerit sub-

subsannator omnium religionum, sed quod veritatem in multis agnoverit & amplexus sit: longius etiam progressurus fuerit, nisi illum hyperbolæ, vehementia & maledicentia *Lutheri*, tum etiam natura ipsius nimis formidolosa, nimiumque pacis studiosa, impedivissent. Accessit studium conservandæ auctoritatis suæ apud Pontificem, Cæsarem, Reges *Europa* & Principes præcipuos, & ne studio ipsius de restituendis bonis litteris major invidia crearetur apud Monachos, si *Lutheri* partes sequeretur. Hæc postrema, fateor, non liberant illum lata culpa, sed infirmitatis humanæ tristia sunt testimonia, quæ per Spiritum Sanctum in aliis plus, in aliis minus corrigitur. Spero illum hanc serio apud Deum ut agnovisse, ita etiam deplorasse, & Dei gratiam impetrasse. Agnovisse autem colligo ex illis verbis Epist. DCL. p. 765. A. B. *Si quis* Erasmum *non potest amare ut Christianum infirmum, sumat in illum quem volet affectum: ego alius quam sum esse non possum. Si cui Christus impertiit grandiora dona Spiritus, & sibi fidit, utatur in Christi gloriam. . . . . . . Saltent bonis avibus inter Prophetas, quos afflavit Spiritus Domini. Me nondum corripuit iste Spiritus: ubi corripuerit fortasse dicar & ipse*, Saul *inter Prophetas*. Non debet ergo propter infirmitates istas, aut grandem etiam culpam plane à nobis abjici & sperni: sic ut non agnoscamus eximia Dei dona in ipso, & quanta per hoc organon beneficia Deus patrum memoria in genus humanum per *Europam* contulerit, sed prædicare ejus consilium studiumque de bonis litteris restituendis, ac memoriam ejus grato animo venerari debemus.

Nemo vero imitari exemplum ipsius, in studio neutralitatis, hisce temporibus debet, ut se medium semper in causa religionis & tanquam ἀμφοτεριζόμενον, *Erasmi* exemplo, amplius præstare quicquam velit. Alia enim nunc sunt tempora, & lux Veritatis hisce LX. ab ejus morte annis longe clarius enituit. Abunde confirmata sunt interea dogmata & satis luculenter exposita, de quibus in istis initiis varie & minus certo tunc quærebatur, & in utramque partem disceptabatur: sic ut mihi dubium non sit, si hisce temporibus vivere *Erasmo* daretur, minime Neutralem aut Medium amplius esse futurum. Acciderunt interea admirabiles liberationes Profitentium Reformatam Religionem, qui non nisi divinitus à tanta potentia Regis *Hispani*, *Galli*, imo ipsius Cæsaris & Papæ, qui jam videbantur Pontificiæ doctrinæ desertores pessum dedisse ac oppressisse, sunt cum magna admiratione omnium & contra vim & insidias sæpe repetitas aliquoties defensi. Pericula illa, in quæ incidimus, prævidit & summopere exhorrescebat *Erasmus*: nos qui dextera Dei protecti sumus & conservati, plus sane animi habere debemus: nec in utramque partem, post tot conspecta miracula defensionis divinæ in *Gallia*, *Germania*, & *Anglia*, amplius claudicare, nisi plane ingrati esse Deo videri velimus. Quanta res fuit restituta, post bellum *Germanicum*, libertas religionis, Principum captivorum liberatio, Reginæ *Angliæ* & *Navarreni* conservatio, *Gallicarum* Ecclesiarum, cum post lanienam illam horribilem *San-Bartholomaeanam* viderentur prorsus excisæ, restitutio: Classis illius *Hispanica* præpotentissimæ dissipatio, & tot molitionum hujus Regis, omnibus Monarchis formidabilis, eversio? Hæc sane non sinunt nos amplius ἀμφοτερίζειν, nec potuissent non movere (me sane judice) ipsum etiam *Erasmum*, si hæc ei videre licuisset. Si quem vero hæc non movent, illum moveant hæ divinæ vocis commonefactiones, *Qui non est mecum* (Luc. XI. Matth. XII.) *contra me est: & qui non colligit mecum, dispergit*. His verbis hostes judicat *Christus* illos, qui se semper medios gerunt. Duo enim hic postulat *Christus*; primum, ut secum sint omnes, deinde ut una colligant. Non permittit ergo tibi libertatem ut parti adversanti *Christo* te adjungas. Alterum est, ut in Ecclesia *Christo* colligenda laborent. Requirit ergo confessionem apertam, qua alii etiam ad veritatis agnitionem perducantur. Qui id non faciunt, dicuntur dispergere: & sic est revera: nam voluntates hominum inter se alienant, & hostibus fenestram aperiunt, liberius ovile *Christi* persequendi. Debet ergo hæc *Christi* vox altissime mentibus piorum esse insculpta, & eos à neutralitate ista deterrere, sicut & illæ, *Usque quo claudicatis in duas partes?* Et 2. Cor. VI. *Nolite jugum ducere cum infidelibus. Quæ enim participatio justitiæ cum iniquitate, aut quæ pars fideli cum infideli?* Hæc ad te, ornatissime *D. Gisberte*, sic præfari de *Erasmo* nostro volui, quæ ut non sunt ex alio quam benevolo erga te animo, propter collata in me olim felicis curationis beneficia, profecta: ita in bonam etiam partem, ut spero, accipies. Vale in *Christo Jesu*. Ex Museo meo hoc Augusto mense.

Tui studiosissimus Martinus Lydius.

QVID ERASMVS ROT. DE PLERISQVE DOGMATIBVS RELIGIONIS HODIE CONTROVERSIS SENSERIT.

CAPVT I.
DE TRINITATE.

In *Apologia contra Alb. Pium*, pag. 1172. C. Tom. IX. Si quo pacto favissem vesaniæ *Arianorum*, cur innumeris locis detestarer illorum dogma, vivideque atque expresse profiterer, quod qui profiteantur inter Christianos habendi non sint?

Ibid. pag. 1175. E. Scriptura citra controversiam appellat Filium Dei, Unigenitum, Joan. I. *Vidimus gloriam ejus quasi Unigeniti a Patre*. Rursum cap. III. *Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret*. Non est igitur filius per gratiam, quemadmodum Sancti cæteri. Per naturam ergo. Si natura, natus est ex substantia Patris. At ea cum sit simplicissime simplex, non potest partitione communicari: eadem igitur numero sit oportet in Patre & Filio.

Ex *Apologia adversus Monachos Hispanos*, Tom. IX. pag. 1023. B. Cum meæ Lucubrationes tam numerosæ, locis innumeris ingenue, dilucide, vivideque profiteantur de Sacrosancta Triade, quod tradidit Ecclesia Catholica, hoc est, divinæ Naturæ æqualitatem in tribus Personis, imo, ut expressius dicam, eandem individuam essentiam in tribus Personis, proprietatibus distinctis, non natura divisis; quumque toties detester *Arianorum* dogmata, insignis cujusdam impudentiæ videtur mihi tam exsecrandæ impietatis suspicionem impingere, quasi cum *Arianis* sentiam.

Ibid. pag. 1024. B. Quicquid creatum est, initium sumsit ex tempore. Sed Filius Dei bis natus est, semel à Patre ante tempora, vel potius sine tempore, ex vero Deo verus Deus rursus in tempore, &c.

Ibid. pag. 1026. B. Locus Joan. XVII. *(Ut cognoscant te solum verum Deum)* præter alios *Arianis* præbuit occasionem erroris, ut dicerent, solum Patrem esse vere ac proprie Deum, cum quod *(solum)* dixit non excludat Filium, sed separet verum Deum à Diis Gentium.

Ibid. pag. 1027. B. Cum in Symbolo Apostolorum *Dei* nomen non expresse tribuatur Spiritui Sancto, ego tamen *Numen* appello, quod plus est quam si dixissem *Deum*. Deos etiam homines vocat Scriptura, Numina nequaquam.

Ibid. lit. F. Totius Ecclesiæ caput *Christus* est, qui est super omnia Deus, benedictus in secula.

Ibid. p. 1029. A. In hypostasi *Christi* tres erant substantiæ sive naturæ; divina Natura, Anima humana, & corpus humanum.

Doceo sic esse eandem Naturam divinam totam in tribus Personis, quemadmodum eadem anima tota est in singulis corporis membris, cum sit forma simplex & indivisibilis: at divinam Naturam esse multo simplicissimam.

Ibid. lit. B. Sic Pater producit Filium, ut tamen Filio non sit prior.

In eodem libro prolixe respondet ad 21. *Objectiones*, qui-

quibus adversarii illum volebant convincere Arianismi *& negatæ doctrinæ de S. Trinitate, ac maxime divinitate Spiritus Sancti. In hac responsione etiam longe evidentius confitetur* Christi *& Spiritus Sancti divinitatem, quam in superioribus testimoniis sit factum.*

CAP. II.

DE AVCTORITATE SACRAE SCRIPTVRAE.

IN *Apol. contra Alb. Pium*, pag. 1074. B. Cum hîc non agatur de sententia, sed tantum de structura verborum grammatica, quam isti somniant impietatem? Si impium est aliquid desiderare in sermone Apostolorum, frequenter impius est *Hieronymus* ac Veteres omnes. Imo hæc vitia sermonis Apostolici faciunt ad gloriam Euangelii, non in persuasoriis humanæ sapientiæ verbis prædicati, ne evacuaretur crux *Christi*.

B

Ibid. pag. 1078. D. Lucæ IV. in Annot. deplorat quod in sacris Codicibus hac occasione multa loca depravata sint, dum lector studiosus ex alio transscribit aliquid in alium: deinde alius quod erat annotatum in margine aut spatio dirimente versus, transfert in contextum. Id esse factum frequenter indicamus. Nec tamen hinc periclitatur fides Christiana, quanquam optandum erat in Libris Canonicis nihil prorsus vel additum esse vel detractum, idque quantum in nobis est agimus. Quod si quis contendat nihil omnino per scribas orthodoxos depravatum in sacris Codicibus, apud eruditos nihil aliud lucrifaciet quam risum; cum & veteres Scriptores & ipsa res aliud loquantur. Quod si hoc est derogare S. Scripturæ, crimen est mihi cum sanctissimis probatissimisque commune: & mira est scribarum potestas, si possunt abrogare Scripturis auctoritatem.

C

CAP. III.

DE PRIMATV PETRI.

EX *Apologia adversus Alb. Pium*, *Carporum Principem*, Tom. IX. pag. 1180. B. Si uni Pontifici totus Orbis debet cedere, quod docet *Pius*, quid opus est Conciliis particularibus & universalibus? & exstincto Pontifice quid tunc est Ecclesia? Respondet *Pius*, nil nisi truncum cadaver: cum (tamen ea) juncta sit vivo & immortali capiti *Christo*. Negat casum, quem quidam (in Jure Canon.) posuit, eventurum, ut Pontifex universos deduceret ad inferos. Et tamen is, qui ponit, fatetur fieri posse, ut Pontifex sit hypocrita, hæreticus, impius & tyrannus.

D

Ibid. lit. D. Illud festivum, quod ut doceat dominii potestatisque nomina competere in Pontifices, profert illud, *Vos me vocatis, magister & Domine:* cur (ergo) ex *Hieronymo* citatur in Decretis relatum, Sciant se esse patres, non dominos? Cum dominum voco, tyrannicum intelligo.

E

Ibid. lit. E. De nullo Pontifice pronuntio, sed quid de quibusdam totus Orbis ac *Roma* prædicarit, clarius est quam ut sit referendum. Fateor non temere esse judicandum de Præsulibus, sed utinam ab iis nihil fiat, quod excusari non possit? An protinus evertit *Petri* cathedræ auctoritatem, qui deplorat aliquando exsistere Pontifices, qui sub umbra religionis tyrannidem exerceant? *Erasmus* nusquam dixit, ô φιλαίτιε, ecclesiasticam potestatem esse tyrannidem, sed tales exoriri nonnunquam *Romanos* Pontifices. Quod utinam accidat rarius! . . . . . . *Parcat*, inquit, *tibi summus Deus*, Erasme. Imo parcat Deus summis Pontificibus, qui tanto scandalo sunt interdum Ecclesiæ *Christi*. Et continue: Nihil indignor urbi *Romæ*, nec ibi quicquam venatus sum, imo illa me complexa est humanius quam pro meritis meis. Sed urget me (Adversarius) num quando viderim *Romæ* quenquam piratam factum Episcopum? Omitto quid viderim, audeat ipse negare nonnunquam ad summas dignitates evehi, si non piratas, certe homicidas, veneficos, simoniacos, ac vitiis aliis non hic referendis obnoxios. Exponat nobis, quid est quod stomachatur *Hieronymus* à gregibus exoletorum admitti ad Episcopi dignitatem.

F

A

In Epistola *ad Alfonsum Valdesium*, Epist. MXXXI, p. 1166. E. Jureconsulti, qui hanc inutilem contentionem cum aliis multis invexerunt, Pontificem faciunt Solem, Cæsarem Lunam. Equidem probarem exemplum, si quemadmodum Sol indefatigabili motu universum terrarum orbem lustrat, illustrat & conservat, ita unus homo posset singulis Orbis nationibus prospicere.

In Epistola *ad Albertum Arch. Moguntinum*, Epist. CCCCLXXVII. p. 515. F. Ausus est *Lutherus* immoderatius loqui de potestate Romani Pontificis, sed de qua isti nimis immoderate prius scripserant, quorum præcipui sunt tres Prædicatores, *Alvarus*, *Sylvester*, & Cardinalis S. *Sixti*.

In Epistola *ad Petrum Barbirium*, Epist. DCLIII. pag. 766. D. Quæ *Lutherus* scribit de tyrannide, avaritia, turpitudine *Romanæ* Curiæ, utinam, mi *Barbiri*, essent falsa!

In Epistola *ad Episcopum Basiliensem*, Epist. DCLXI. pag. 775. D. E. Nec mihi sane placet tolli primatum illius Sedis, sed optarim eam esse illius disciplinam, ut omnibus præluceat ad Euangelicam pietatem enitentibus: quemadmodum aliquot jam seculis palam exemplo suo docuit, quæ *Christi* doctrinæ prorsus adversantur.

CAP. IV.

DE FIDE ET OPERIBVS.

EPISTOLA DCL. pag. 764. C. Videbam hinc *Scylla* periculum illiciens ad fiduciam operum, quam ego pestem religionis maximam esse fateor.

In *Apologia contra Alb. Pium*, pag. 1192. B. *Paulus* disputans adversus *Judaicam* fiduciam operum *Mosaicorum*, contemnit opera *Abrahæ*, non damnat: contemnit autem, hoc est, non vocat in rationem justificationis.

Epist. DXXVIII. *ad Gerardum Noviomagum*, p. 578. A. Mihi dolet sic obrui doctrinam Euangelicam, nosque cogi tantum, non doceri: & doceri ea, à quibus abhorrent, & sacræ Litteræ, & sensus communis.

Epist. MLIII. *ad Jodocum Justum*, pag. 1193. C. Quæ *Lutherus* destomachatur in nostros, veriora sunt quam vellem. De libero arbitrio, De bonis operibus ac meritis, deque similibus, themata sunt quæ cum fructu pietatis disputari possent inter eruditos; si absit pervicacia Veritatis inimica, & odium excæcans omne judicium. Et quæ *Lutherus* urget, si moderate tractentur, mea sententia propius accedunt ad vigorem Euangelicum.

Vide amplius in De amabili Ecclesiæ Concordia, *Tom.* V. *pag.* 469.

CAP. V.

DE INDVLGENTIIS.

IN *Apologia adversus Monachos Hispan.* pag. 1090. C. Nemo dubitat quin Episcopus de pœnis Ecclesiastica censura inflictis possit suis aliquid remittere, si videatur id expedire saluti, vel gregis, vel ejus cui indicta est satisfactio. Porro quantum Indulgentiæ valeant apud inferos, opinor ipsum etiam Romanum Pontificem dubitare.

Epistola MDLXXII. *ad Botzemum*, pag. 1226. F. Condonationes Pontificias, dum intra modum consisterent, olim reverenter accipiebat populus: cæterum ubi redemtores ac Monachi quæstus sui gratia incredibili pompa eas invehunt, immodice prædicant, avarissime exercent, dum sine fine omnia templa cruce & scrinio rubente plena sunt, dum singulis columnis affixa sunt insignia Pontificis cum triplici corona, dum quosdam etiam adigunt ad eas emendas, minimo minus ruperunt & hunc (*concordiæ*) funiculum.

CAP.

CAP. VI.

DE CULTU SANCTORUM ET EORUM INVOCATIONE.

EPISTOLA DCCCCLXXIV. pag. 1199. F. Considerent quanta fuerit superstitio in cultu Divorum, & videbunt nostram admonitionem maxime necessariam fuisse. Gratissimus Divis cultus est, si quis illorum vitam imitetur, tametsi à nullo certius exemplum vitæ petitur, quam ab ipso *Christo*. Ad verum cultum provoco. Sed superstitiosus cultus istis erat utilior, & hinc vociferatio.

Epistola DCCXLVI. *ad Natalem Beddam*, pag. 869. A. Si pateris me aliquam partem veri in sinum tuum effundere, quid opus erat hoc inter articulos *(accusati)* notare, quod scripsit, à concionatoribus rectius invocari Spiritum Sanctum quam *Mariam* Virginem? Fit, inquis, injuria laudabili consuetudini. Ut laudabilis sit hodie, certe Veteres hanc laudabilem consuetudinem nescierunt. *Hieronymus* in singulis pene præfationibus commentariorum, quos scripsit in Prophetas, meminit de invocando auxilio Spiritus divini, de invocanda *Maria* non meminit. Verùm, ut donemus esse laudabilem, quid peccat qui ostendit quod sit laudabilius? Quale vero est ob hujusmodi nænias virum talem in vitæ famæque discrimen vocare?

Epistola DCCCCLXXIV. pag. 1104. B. Docendus erat populus, Divos venerandos quidem, non adorandos latria quæ dicitur. Perfectius esse à *Christo* petere quicquid impetrare volumus. Tutius esse *Christum* nobis imitandum proponere, quam quemvis Divorum: Divos religiosissime coli benefactorum imitatione.

Epistola MXCIII. *ad Sadoletum*, pag. 1270. D. Primum, constat nullum esse in divinis Voluminibus locum, qui permittit invocare Divos: nisi fortassis huc detorquere placet, quod dives in Euangelica parabola implorat opem *Abraha*. Quanquam autem in re tanta novare quicquam præter auctoritatem Scripturæ merito periculosum videri possit; tamen invocationem Divorum nusquam improbo, nec improbandam sentio, modo absit superstitio, quam aliquoties noto, nec id sine causa: superstitionem enim interpretor, cum omnia petuntur à Divis, quasi *Christus* sit mortuus: aut cum hoc animo Divorum opem imploramus, quasi sint exorabiliores Deo; aut cum à singulis peculiaria quædam petimus, quasi hoc præstare possit *Catharina* quod non potest *Barbara*: aut cum illos inclamamus, non ut intercessores, sed ut auctores eorum bonorum, quæ nobis largitur Deus. Hæc admonere non arbitror tibi impium videri, ne supervacaneum quidem sat scio, si prodigiosam nostratium hac in re superstitionem cognosses.

In *Apologia contra Alb. Pium*, pag. 1162. D. Jam hoc ipsum superstitiosum est, sibi ex *Christophori* conspecta figura polliceri, quod nec ex *Christi* corpore conspecto debebant polliceri, nisi corrigerent vitam. . . . . . Latet hic tertia superstitio, quod vulgus imperitum non hæc corporum commoda petit à *Christo* per Divos intercessores, sed ab ipsis Divis velut auctoribus. Dicent, Non ista facit Ecclesia. Fateor, nec Ecclesia distribuit singulis Divis singula munia: sed hoc facit imperitæ multitudinis superstitio: dissimulant quidam sacerdotes, quibus quæstus dulcior est *Christi* gloria. Superest quarta superstitio, quod hæc externa petunt à Divis, non respicientes ad *Christum*, sed ad carnis affectus. Quod si taxandus est qui longævam vitam petit à *Christo*, ut diutius fruatur deliciis hujus Mundi, multo justius taxandus, qui eadem simili animo petit à *Christophoro* aut *Barbara*.

CAP. VII.

DE VENERATIONE DEIPARAE VIRGINIS.

IN *Apolog. contra Alb. Pium*, pag. 1163. F. Quis autem negat beatam Virginem esse dignam honorificentissimis titulis, sed tamen non omnes illi æque con-

A gruunt. Si mare est hic Mundus, in quo navigamus dum in corpore vivimus, si stella Cynosura aut Helice, à qua non oportet oculos dimovere, si portus, vita æterna est; *Christus* est potius stella maris, qui dixit: *Ego sum via, veritas, & vita, qui sequitur me non ambulat in tenebris.* Neque nescio tamen hæc omnia commoda interpretatione posse defendi, sed eadem commoditate defendi possunt & illæ preces, quæ suspenduntur in Templis, quæ excuduntur à Typographis, in quibus à beata Virgine petunt, quicquid peti poterat à Deo; odium peccatorum, veram confessionem, sinceram ac stabilem caritatem, spem, denique vitam æternam: nam dat quadantenus, quæ genuit illum, qui

B hæc omnia largitur. Rursus dat quodammodo, cujus interventu sunt impetrata. Sed non tutum est longius à Cynosura divinarum Litterarum, ô viri præclari, recedere. Et periculum est, ne istæ commodæ interpretationes inducant nobis pro religione superstitionem: præsertim cum videamus imperitam multitudinem huc adeo proclivem. Comminiscatur humanus affectus sexcentos titulos, nullus est Matri gratior, quam quo maxime glorificatur Filius.

Ibid. pag. 1164. C. Quis præfecit divinam Virginem mari nisi pius, sed superstitiosus, affectus? *Christus* dixit, *Mihi data est omnis potestas in cælo & in terra.*

Ibid. pag. 1165. F. Si est fons gratiæ, quid opus est

C illi dicere, *Ora pro nobis*? Non est probabile eam consuetudinem à gravibus viris inductam, sed ab inepto quopiam, qui quod didicerat apud Poetas propositioni succedere invocationem, pro *Musa* supposuit *Mariam*.

Ibid. pag. 1166. C. In Ecclesia canitur, *Monstra te esse matrem*, hoc est, auctoritate materna impera Filio, ut audiat preces nostras. Sed Filius in convivio nuptiali *(in Cana Galilaa)* non fert imperium matris de vino. . . . . Si Virgo potest imperare Filio Deo, quid opus est nos esse Deo supplices? In has superstitiones, in has blasphemias erat exclamandum, O mores, ô leges! A *Christo* pendet salus nostra, cui & ipsa Virgo debet

D suam salutem. In *Christo* jubemur gloriari, non in beata Virgine.

In *Apologia contra Monachos Hisp.* pag. 1087. A. Virgo optime colitur imitatione. . . . . . . Si Virginis cultum obliterant qui *Christi* cultum ubique prædicant, ego me de illorum numero profiteor. In *Christo* fixa est nostræ salutis sacra ancora, non in Virgine.

Epistola MLVIII. pag. 1204. E. Theologorum vulgus Scripturam universam ad scholastica quædam dogmata velut ad gnomones examinat, minimum tribuit priscis Ecclesiæ Doctoribus. Nunc discimus *Christum* in negotio à Patre delegato debuisse Matri obedientiam; eique nunc cum Patre in cœlis regnanti Ma-

E trem pro sua auctoritate posse imperare, juxta illud, *Monstra te esse matrem.*

CAP. VIII.

DE IMAGINIBUS.

EPISTOLA MXCIII. *ad Sadoletum*, pag. 1270. F. Jam graviori periculo vicina est Imaginum adoratio, ad quam nobis adeo non suffragatur Scriptura, ut graviter etiam deterreat: nam si placet subtile *Scoti* commentum, Imagines eadem adoratione adorandas, qua sunt adorandi quos repræsentant, magnopere crassi fuerunt illi Veteres, qui tanto studio obstiterunt, ne quid imaginum in templo Christiano reperiretur. Ad hæc, si non idem

F adorandi genus competit imaginibus Dei ac Divorum, cum populus æque ante Divorum imagines adaperit caput, procumbit in terram, adrepit genibus, exosculatur à contactu manus, affricat strophiola, qua tandem nota discerneres adorationis genus? Quid nunc de illis loquar, qui perinde fabulantur cum Imaginibus quasi sensum habeant, nec similiter affecti sunt in omnes *Christi* ac Divorum imagines, sed ab his sperant quod ab illis non auderent petere.

Epist. DCCCCLXXIV. pag. 1104. B. Docendus

erat populus, Imagines nihil esse nisi signa, idiotarum animis data........ Perfectius esse, tollere sursum animas ad *Christum* sine imaginibus corporeis, quam per imagines...... In templo non convenire quaslibet imagines, sed in his modum & decorum esse spectandum.

Vide Lib. De amabili Ecclesiæ Concordia, *Tom.* v. *pag.* 469.

CAP. IX.
DE CONFESSIONE.

EPISTOLA eadem, pag. 1099. D. Formam Confessionis, quæ nunc in usu est, à *Christo* institutam fuisse, nec est verisimile, nec quisquam adhuc docere potuit. Si quis doceat, me quidem est habiturus applausorem: quam tamen interim ita doceo servandam, quasi *Christus* instituerit...... Jam cum totus Mundus plenus sit fabularum de flagitiis ac sceleribus, quæ sub umbra Confessionis admittuntur, indignantur mihi quod moderatissime quædam attigerim: nec reputant, quam multa pudore Christiano siluerim ejus generis, ut vel sola commemoratio posset lectoris animum inficere. Verùm Monachi complures non amore pietatis urgent hanc Confessionem, sed quod hinc auferant luculentam messem, dum regnant in ædibus divitum, quorum secreta norunt. Considerent lernam malorum, quæ hactenus orta est ex confessionibus, & mirari desinent si quid admonui de recte confitendo.

In *Apologia contra Monachos Hispan.* pag. 1062. E. Confessionem, qualis nunc habetur cum suis circumstantiis omnibus, non adfirmo non esse institutam à *Christo*, sed ajo mihi videri institutam à Patribus ex occasione, cum ipsam & servem & doceam reverenter esse servandam, quasi sit à *Christo* instituta. Ab ipso *Christo* fuisse præscriptam docere non potui, quia nondum ad hoc probandum satis instructus sum: ubi fuero, profitebor & illud. Nec arbitror hoc ab Ecclesia decretum, ut credamus hanc Confessionem, qualis nunc habetur, à *Christo* fuisse traditam. Hîc nihil video quod possit reprehendi.

Ibid. pag. 1063. D. Non in hoc adhibetur pœnitentiæ pharmacum, ut homo semper trepidet ac mœreat, sed ut temporariam ægritudinem excipiat alacritas, ac terrori succedat amor...... Jam præter Ecclesiæ constitutionem, quantum scrupulorum & laqueorum addiderunt Pharisaici quidam, quibus ex hoc aucupio quæstus est uberrimus, & subinde novos addunt laqueos, quasi hoc habeant studio, ne quis omnium tranquillam habeat conscientiam, cum ipsi interim liberrimam habeant conscientiam. Quam multos videmus morientes anxios, trepidos, ac propemodum desperantes, quod dubitent an ex confessione prætermiserint aliquam circumstantiam? Hæc admonuisse pietatis arbitror, & Christianæ caritatis potius quam Hæreseos.

Ibid. lit. F. Anxiam illam ac subinde repetitam recensionem verius quam confessionem, nunquam sensi cuiquam pio cordatoque probari...... Nec hodie Theologi Scholastici negant Confessionem, quantum ad accidentalia, sic enim loquuntur, institutam à Patribus recentioribus, sic ut hinc quædam etiam possint mutari, videlicet ut confiteamur cuivis sacerdoti & non nisi quinquennio, decenniove, aut etiam bis in anno, &c. Imo quidam, libris etiam ex professo super hac re proditis, videntur simpliciter dubitare de Confessione, An sit tradita à *Christo*, An in Scripturis divinis expressa, An præcepta Jure Canonico per generalem Ecclesiæ ordinationem, juxta Glossam quandam, quæ exstat *De pœn. Dist.* 5. in principio. Quanquam ea Glossa non indicat generalem fuisse constitutionem, cum fateatur Græcos non fuisse obstrictos, nec probabile est ad illos universalem Ecclesiæ constitutionem non pervenisse tot seculis.

In *Apologia contra Alb. Pium, Carporum Principem,* pag. 1190. C. *refellit argumenta ex locis Scripturæ petita à Pontificiis ad confirmationem Confessionis, sic enim ibi scribit:* Non contendo, sed admoneo, *Jacobum* (cum dicit, *confitemini alterutrum*) &c. loqui de mutuis offensis. Ejus interpretationis cito auctorem *Bedam*, qui fere sua hausit ex commentariis Veterum, præsertim *Augustini*. Huic certe loco non multum fidunt Theologi, qui maxime satagunt in asserenda Confessione. Omitto quæ refert vulgata de leprosis, quibus dictum est, *Ostendite vos sacerdoti*, deque clavibus, quibus fundamentis nec ipsi Theologi satis fidunt, si quando serio disputant.

Ibid. lit. D. Illud confirmandum erat, non posse remitti quæ nesciuntur singulatim & nominatim, cum remittantur ipsi confitenti ignorata, cum in baptismo remittantur omnia citra confessionem, cum homo possit inimico condonare & quæ novit, & quæ ignorat. Non dico argumentum esse malum, sed egere fulturis.

Epist. DLXXXVII. pag. 655. E. Probavit *Atensis* omnia. Tantum addi cupiebat, *Confessionem hanc, ut nunc exercetur, à* Christo *fuisse institutam.* Ejus dogmatis, quoniam mihi non constabat, auctor esse nolui.

Vide Lib. De amabili Ecclesiæ Concordia, *Tom.* v. *pag.* 469.

CAP. X.
DE CEREMONIIS.

EPISTOLA DCCCCLXXIV. pag. 1100. A. At quidam clamant, Quis nesciebat in ceremoniis non esse constituendum finem pietatis? Imo quis nescit totam religionem hactenus fuisse redactam ad ceremonias, ac vigorem illum Euangelicum fuisse per eas propemodum antiquatum? Verùm id erat utilius ad quorundam dignitatem & quæstum. Sed *Christus* aliud sitit lucrum, cujus dignitatis primam oportet esse rationem. Commendent se vera pietate, quæ si absit, ceremoniarum pompa quid aliud est quam hypocrisis?

In *Apologia contra Alb. Pium*, pag. 1152. F. Nos magnam partem Orbis terrarum perdidimus, dum omnes ceremonias ad vivum exigi volumus. Et pag. 1153. B. Quis audivit ætate *Pauli*, eo die jejunandum est sub pœna gehennæ? Abstinendum est ab ovis & carnibus sub pœna gehennæ?

Ibid. Quare *Paulus* pugnabat adversus Ceremonias Judaicas? an quod essent naturæ malæ? Nequaquam, sed quod per hominum superstitionem obscurabant Euangelii gratiam. Quod si idem fit hodie per Ecclesiasticas ceremonias ac simpliciter humanas, non dico eas abolendas, sed contrahendas. Quod si in his obsecundemus quorundam superstitiosis affectibus, nullus erit ceremoniarum modus, neque finis. Quod si recte laudatur *Christus*, qui suave jugum imponens nobis paucissimis ceremoniis, eisque facillimis, collegit Ecclesiam: quid absurdi sit, si Dominum imitantes servi moderatis ceremoniis onerent gregem Dominicum? Hæ si immodice adhibeantur, obruunt Euangelicam libertatem: his fidere, ut fere vulgus hominum solet, pestis est veræ pietatis. Ex his obtrectare fratri, venenum est Euangelicæ Religionis.

Ibidem lit. D. Non probo contumaciam istorum, qui palam & insultantes, velut in ludibrium publicæ consuetudinis, carnes ederunt, sed hactenus damno ut docendos, admonendos, & si res poscat etiam increpandos existimem, non ut parricidii reos deferendos apud magistratus.

CAP. XI.
DE TRANSSUBSTANTIATIONE.

EPISTOLA MLIII. pag. 1193. E. Alioqui nullum reperio locum in Scripturis divinis, unde certo constet, Apostolos consecrasse Panem & Vinum, in carnem & sanguinem Domini.

Epist. MXCII. pag. 1265. B. De Eucharistia Prisci religiose locuti sunt, priusquam hoc veniret in quæstionem: fortasse ne nunc quidem evidenter definivit Ecclesia, quomodo sit ibi corpus, sub accidentibus, an sub ve-

vero pane. Et mox lit. C. Nec usquam in Canonicis Litteris invenitur, ubi Apostoli certo consecraverint corpus Domini, sicut nunc consecratur in altari; excepto uno loco prioris *ad Corinthios* Epistolæ xi. & tamen in x. cap. unde fluxerat hic *Pauli* sermo, non videtur agi de consecratione sacerdotali.

Epistola CCCCLXXVIII. *ad Slechtam*, pag. 521. F. Cæterum quomodo illic sint decem Prædicamenta, & quomodo transsubstantietur panis verbis mysticis, & quomodo corpus idem possit esse sub tantilla specie ac diversis locis, meo judicio haud multum conducit ad profectum pietatis.

Epist. DLXII. pag. 621. Cum ego citassem è *Thomæ* commentariis, quod opinionem eorum, qui negabant sub Eucharistia esse verum *Christi* corpus, appellaret hæresim, cæterum eorum sententiam, qui negarent his verbis *Christum* consecrasse, *Hoc est corpus meum*, refelleret quidem, cæterum errorem vocaret, non hæresim: moxque adjicerem mihi videri tutius in totum, si proceres Ecclesiæ de hisce rebus, quæ nec certis testimoniis Scripturarum, nec argumentis solidis doceri possent, non ita definirent, ut opinionem suam vellent haberi pro oraculis, tu judicabas ingens illic esse periculum, &c.

In *Apologia contra Monachos Hisp.* pag. 1065. A. *Christum* his verbis consecrasse, *Hoc est corpus meum*, Et, *Hic est calix sanguinis mei*, nondum mihi constat, expresse pronuntiatum ab Ecclesia, etiamsi constaret à *Christo* nobis traditam hanc consecrandi formam, & juxta speciem probabilius videtur quibusdam, quod benedictione consecraverit. Nec ipse *Thomas*, nec hoc recentior *Gabriel* dissimulant, varias Theologorum hac de re fuisse sententias, etiam orthodoxorum; quorum nullus pronuntiat hæreticum esse de hoc dubitare, nec ullum adducunt Auctorem, qui hoc affirmarit, præter *Eusebium Emissenum*, Auctorem parum secundæ famæ, si modo illius sunt verba, quæ referuntur in Decret. *De consecratione*, Dist. 2. *Quia corpus*.

Ibid. D. Et ut ingenue fatear, quemadmodum ipse nunquam hæsi in verbis consecrationis, ita frequenter optavi certius aliquid, quod, præter Theologorum & Ecclesiæ auctoritatem, contentiosis respondeamus. Nunc quod ad corporis substantiam attinet, satis adversus illos sumus instructi: at de forma verborum non item: rationes enim, quas hic adfert *Thomas*, cæterique Theologi, non sunt adeo firmæ, quin possint dilui. Quid autem dicemus, cum in Græcorum liturgiis eadem verba non reperiuntur? Et *Augustinus* Epist. LIX. inter multas orationes, quibus benedici solet id, quod est in altari, commemorat etiam Precationem Dominicam, veluti clausulam totius consecrationis. Et verisimile est Veteres non anxie disputasse quibus verbis finiretur consecratio, sed peractis omnibus, quæ solent in consecratione, quam illi, ni fallor, benedictionem appellabant, fieri, certum erat esse corpus & sanguinem Domini.

Epistola MXXXV. p. 1180. D. Dogma, quo quidam cuivis tribuunt potestatem consecrandi, absolvendi & ordinandi, semper habui pro manifesta insania.

CAP. XII.

DE CERTAMINE EUCHARISTICO.

EPISTOLA DCCXC. pag. 908. E. Eam persuasionem nuper etiam confirmavit *Oecolampadius* edito Libello tam operoso, tot machinis instructo, ut provinciam difficillimam tradiderit responsuris.

Epist. DCCLXVIII. *ad Barbirium*, pag. 894. B. *Oecolampadius* tandem emisit Libellum tam accurate scriptum, tot argumentis, tot testimoniis instructum, ut possit vel electos in errorem pertrahere.

Epist. DCCLXVII. *ad Natalem Beddam*, pag. 893. E. *Oecolampadius* tanto studio, totque machinis argumentorum idem agit, & tanta facundia, ut seduci possint, ni vetet Deus, etiam electi.

A Epist. DCCLXVI. pag. 892. A. Exortum est novum dogma: in Eucharistia nihil esse præter panem & vinum. Id ut sit difficillimum refellere, fecit *Joannes Oecolampadius*, qui tot testimoniis, tot argumentis eam opinionem communiit, ut seduci posse videantur etiam electi.

Ex hoc Erasmi *quater repetito testimonio satis liquet vim argumentorum* Oecolampadii *conscientiam* Erasmi *pupugisse, & aurem illi vellicasse, sic ut veritatem intus satis agnoverit. Quid autem illum impedierit, quo minus eandem quoque profiteretur, id apparet ex his ejus verbis, quæ exstant* Epist. MLIII. *ad Jodocum Justum*, pag. 1193. E. Nisi me moveret tantus Ecclesiæ consensus, possim in *Oecolampadii* sententiam pedibus discedere. Nunc in eo persisto, quod mihi tradidit Scripturarum interpres Ecclesia.

B *Atqui* Erasmus *non satis veram Ecclesiæ antiquioris sententiam semper expendit: quam aliud sensisse, ipse satis, quater repetito testimonio suo, quod* Oecolampadii *de hoc argumento scripto præbuit, testatus est. Hoc revera ita se habere liquet ex* Epist. MXCII. *ad Tonstallum*, pag. 1265. C. ubi sic inquit: Constat temporibus Apostolorum fuisse synaxim, quam laici inter se faciebant, adhibita precatione & benedictione: & eum *panem* (ut est probabile) appellabant corpus Domini; ut frequenter etiam in sacris Litteris eadem vox Signo & Rei signatæ accommodatur.

C *Sed quid opus est verbis*, Erasmum *adeo intus permotum fuisse vi argumentorum* Oecolampadii, *ut in verbis* Christi, Hoc est corpus meum, *tropum agnosceret, & illi sententiæ immoreretur, (quicquid etiam alibi ad alios scripsit) testantur verba illius in lib.* III. Ecclesiastæ *sui, seu* de ratione concionandi, *quem non integro anno ante mortem suam edidit, ubi sic scribit*, p. 1019. *Tom. V.* At cum Dominus porrigens panem Apostolis dicit, *Accipite, Hoc est corpus meum, quod pro vobis traditur*; si per tropum, *est*, interpreteris, *significat*, aut *corpus* interpreteris *signum corporis*, non sunt defuturi qui tuæ reclament interpretationi. At si hunc in modum interpretaris: Hoc symbolum, quod vobis exhibeo, significat indissolubilem unitatem meam, qui sum caput corporis mei mystici, quod est Ecclesia, quoniam tropus subservit recto sensui, non est rejiciendus.

D *Hinc liquet ergo cui sententiæ fit immortuus* Erasmus: *pugnant enim hæc è diametro cum his quæ scribis* ad Pellicanum *Epist. DCCCXLV. pag.* 963. B. *decem ante mortem annis. Profecit ergo plurimum ab eo tempore.*

Vide Lib. de amabili Ecclesiæ Concordia, *Tom. V. pag.* 469.

CAP. XIII.

DE COMMUNIONE SUB UTRAQUE SPECIE.

E IN *Apologia contra Monachos Hisp.* pag. 1066. B. Ex verbis, quæ recitant ex Epistola mea, quid aliud potest colligi, quam me credere quidem auctoritati Ecclesiæ, cæterum causas, quas quidam allegant, mihi per omnia non satisfacere, præsertim cum ætate *Augustini*, &, ut est conjectandum, multo post, etiam infantibus dari soleat Eucharistia sub utraque specie, ubi plus erat periculi, ne quid liquoris effunderetur, aut à puero refunderetur, ut solent, si quid displiceat ingestum. Optabam igitur causas adferri graviores in re tanti momenti, & tamen captivo sensum meum in obsequium Ecclesiæ, si non reddantur aliæ. Et mox lit. C. Oportet autem gravissimas causas esse, quæ

F persuaserint, ut præter veterem totius Ecclesiæ consuetudinem, præter *Christi* traditionem, præter auctoritatem Scripturæ divinæ, dimidium ejus Sacramenti subtraherent Laicis. Nec dubito quin habuerint, quas fortassis ob offendiculum aliquod premere maluerunt: neque enim per se impium est, sub utraque specie sumere. Alioqui diu rem impiam peregisset Ecclesia tum Græcorum, tum Latinorum. Constitutionis humanæ est quod immutatum est.

In Epistola CCCCLXXVIII. pag. 519. F. Tametsi,

etsi, ut dicam ingenue quod sentio, demiror cur visum sit immutare quod à *Christo* fuit institutum: cum causæ, quas adferunt, non admodum graves videantur.

Cap. XIV.
De Missa.

In *Spongia* Tom. ix. pag. 1663. B. An Missa possit dici aliqua ratione sacrificium, non est de articulis fidei: nec se velle dicit ibidem pro hoc in discrimen capitis venire, nec alium occidere, si judex esset.

Cap. XV.
De Constitutionibus humanis.

In *Apologia contra Alb. Pium*, pag. 1182. B. Neque vero protinus arbitror esse piaculum, quod admittitur adversus constitutiones humanas, nisi contemtus accesserit malitiosus. Imo vix arbitror crimen capitale, cui non sit adjuncta malitia, hoc est, perversa voluntas.

Ibid. lit. E. Non probo quod humanis constitutionibus tota pene vita humana oneratur, & quod his nimium tribuitur, pietati minimum: quod his freti simplices studium veræ religionis negligunt, &c. Quid hîc impie dictum?

In *Ratione Vera Theologia*, Tom. v. pag. 107. A. D. Quid igitur dicent homunculi obscuri, qui ob interdictum esum carnium aut his frigidiores constitutiunculas postulant, ut totus homo veniat in capitis periculum? *Christus* clamat, *Non quod intrat in os polluit hominem*, & tu exigis à Christiano, ut ingenti valetudinis dispendio vescatur piscibus? Imo præ te non ducis pro Christiano, qui corporis habitu compulsus, quocunque die, quocunque cibo vescens, gratias agit Deo? . . . . At nos ad hæc omnia pene surdi, plusquam Judaicis constitutionibus oneramus *Christi* sanguine liberos? ob has calumniamur immerentem?

Cap. XVI.
De Votis et Coelibatu.

Epistola DCCXXV. *ad Gasparum Hedionem*, pag. 846. A. Apud omnes Papistas (sic enim isti vocant) semper liberrime professus sum, matrimonium non esse pernegandum Sacerdotibus in posterum ordinandis, si continere non queant, nec aliud dicerem, si cum summo Pontifice agerem: non quod non præferam continentiam, sed quod nullos pene videam qui servent continentiam.

Epistola CCCCXLII. Append. pag. 1823. C. Si vere piorum ac spiritualium sententia plus valeret quam crassorum judicia, nullum posthac esset votum insolubile, præter vota baptismi, præsertim ut nunc habet mortalium vel malitia, vel imbecillitas.

Ibidem pag. 1830. B. Non hîc disputo de votis Monasticis, quæ quidam supra modum exaggerant, cum hoc genus obligationis, pene dixeram servitutis, nec in Novo nec in Vetere Testamento reperiatur.

In *Apologia contra Alb. Pium*, pag. 1183. C. Sequitur de Votis vulgaribus, quæ mea sententia non suscipere tutissimum est, aut temere suscepta pro nullis haberi. Rogabit hic rursus me, quæ sint temere suscepta: Respondeo, omnia non necessaria, omnia inutilia temere suscipi, multo magis inutilia & perniciosa. Temere suscipiuntur & illa, quæ leviter & inter pocula, quæ metu, quæ superstitione suscipiuntur. Quot adolescentes, quot mulieres ex voto currunt *Romam*, quotusquisque, aut quotaquæque non rediit deterior? Et tamen dicuntur Vota.

Ibidem lit. F. Certe eos, qui clam aut invitis parentibus, quibus lex divina jubet obedire, dedunt se in id vitæ genus, unde non queant se in posterum extricare, verisimilius est malo adflari spiritu.

Ibid. pag. 1184. A. Filius adolescens nondum emancipatus, si bono spiritu adflaretur, saltem hoc honoris haberet parentibus Christianis, ut aut cum illorum bona gratia fieret Monachus, aut exspectaret tempus emancipationis, præsertim si parentes egeant illius obsequiis. *Et lit. B.* Quid autem mali esset, si hoc quoque statueret Ecclesia, ut filii vix puberes & nondum emancipati non profiteantur Monachismum sine consensu vel impetrato, vel saltem rogato, parentum?

Ibidem lit. E. Plus, dicunt, debent filii Deo, patri spirituum, quam parentibus. Fateor: sed ille pater spirituum jussit simpliciter obediri parentibus, nisi à *Christo* revocent. Sed non est impietas non profiteri Monachismum, & potest filius eadem aut majora præstare vivens apud parentes, quemadmodum olim faciebant sacræ Virgines ac Monachi complures; ob hoc ipsum à laudatis viris laudatæ, quod à parentum contubernio non discederent.

Ibidem pag. 1186. E. Nunc mutatis seculis, haud scio an magis expediat, sanctum connubium & immaculatum torum sancte pureque colere, etiam Sacerdotibus, si qui non continent, quando horum tam ingens ubique numerus est, rursus tanta raritas caste viventium.

Cap. XVII.
De Delectu Ciborum.

Epistola CCCXXIX. *ad Voltzium Abbatem*, pag. 344. E. De delectu ciborum nihil uspiam præcipit *Christus*, nihil Apostoli, *Paulus* sæpe dehortatur.

Epist. DCCCCLXXIV. pag. 1100. B. Nullus est vere pius, quin si attente rem consideret, mallet in his rebus obligationem versam in exhortationem: ut nunc quidem sunt tempora, minus esset laqueorum, & plus esset ex animo jejunantium; maxime si in vita Sacerdotum reluceret exemplum abstinentiæ temperantiæque Christianæ. In *Gallia*, ut scribunt, duo periclitantur, non ob aliud, nisi quia duobus Quadragesimæ diebus comederunt carnes, coacti morbo. Vide quid faciunt ceremoniæ, nimirum ut ob hominum constitutiones violemus præcepta Dei, levius ducentes parricidium, quam præterire constitutionem Pontificum.

In *Apologia contra Monachos Hisp.* pag. 1089. C. Ciborum delectum compluribus in locis detestatur *Paulus*; & *Petrus* in Concilio *Jerosolymitano* in totum sustulit omnem delectum ciborum, & ante hos ipse Dominus docuit iis quæ intrant per os non inquinari hominem. Hæc cum verissima sint, negari non possunt. Nec ideo damno Patrum constitutiones ex affectu pio profectas, si præsens temporum ratio postulat aliquot constitutionum immutationem, quod antehac non raro factum vidimus ab Ecclesia, idque in rebus aliquanto gravioribus quam est ciborum aut inediarum præscriptio.

Et continue: Ciborum delectus, quem damnat *Paulus*, etiam hodie damnandus est Christianis: quisquis enim sic abstinet à carnibus, quasi cibus reddat hominem immundum, aut sic vescitur piscibus, quasi pisces adferant munditiem, rem *Judaicam* ac superstitiosam facit. Et ideo Apostoli super hac re nihil præscripserunt, imo potius docuerunt indifferentiam, ne per occasionem pertraherentur imbecilles in *Judaismum*. Quod si hodie periculum idem urget, fortassis expediret ab hujusmodi præscriptionibus abstinere: sed ita, ut quod decederet ceremoniis, accresceret pietati. Et tamen hujus rei judicium omne defero Episcopis.

Cap. XVIII.
De Jejunio.

In *Apologia contra Alb. Pium*, pag. 1143. E. *Judaicus* ciborum delectus nobis interdictus est, & tamen ab eo minimum abest vulgus Christianorum.

Ibidem p. 1144. B. Annon magna superstitio, cum adulterium & ebrietas habeatur pro lusu, hominem ob gustatum ovum aut carunculam, rapi in carcerem pro hæretico, cui fortasse causa gravis fuit vescendi?

Ibi-

Ibidem lit. D. Prima ejus propositio est: Delectum ciborum, quem hodie vulgus observat & utinam observet, non esse institutum à *Christo*. Hoc reor fuisse verum, si intelligas, ore *Christi*.

Ibid. pag. 1145. A. Jejunium ubique probamus, modo Christianum. Sed tot dies jejunio fuisse præscriptos debebat ostendere, & hîc homines per homines obligari sub pœna gehennæ: ad hæc in jejuniis superstitionem, anxietatem, trepidationem, fiduciam, præposterum judicium oportuit probare à *Christo* inductum: nam hæc sola taxat *Erasmus*, Christiana jejunia laudat locis innumeris.

Ibid. pag. 1146. B. Multis aliis locis taxo superstitionem hominum circa jejunium, veluti cum exigunt ab his, à quibus Ecclesia non vult exigi; cum contra mentem Ecclesiæ jejunant cum pernicie valetudinis: & hoc ipsum impeditur ad quod est institutum jejunium: cum in die jejunii & effusius indulgent deliciis, & magis onerant ventrem quam diebus cæteris: cum in hoc tantum jejunant ut jejunent, negligentes ea, quorum gratia indictum est jejunium: cum jejunant à cibis, nec jejunant à temulentia, turpiloquio, alea, obtrectatione, odio, invidia, avaritia; cum perfectam sanctimoniam putant jejunasse tantum. Hæc, aliaque, quibus obnoxia est maxima vulgi pars, appello superstitionem. Christiana jejunia nec joco, nec serio, damno usquam.

Ibid. lit. E. His & illis diebus jejunare nemo tenetur ex præscripto *Christi*. Delectus ciborum nullo pacto probari potest ex Euangelio, nec ex Apostolicis litteris...... *Paulus* omne ciborum genus probat, modo sobrie, & ad necessitatem corporis, cum gratiarum actione; crapulam & ebrietatem in nullo genere probat.

Cap. XIX.
De Festis.

Epistola DCCCCLXXIV. pag. 1100. C. Immodicam festorum multitudinem non ego solus improbo: præsertim cum hodie nullis diebus plus peccetur quam festis. Moderata festa valde probo, sed ea velim sacris rebus, quibus inventa sunt, non voluptatibus & sceleribus dari.

Vide Lib. *de amabili Ecclesiæ Concordia.*

Cap. XX.
De Cantu.

In *Apologia contra Alb. Pium*, pag. 1155. A. Nihil ibi aliud ago quam ut damnem vel quorundam morem, qui nihil aliud quam canunt, cum *Paulus* jubeat adesse prophetam, quem præfert omnibus: vel cantum ineptum, quo verba obscurantur, cum in hoc repertus sit cantus, hoc est, modulata pronuntiatio, ut verba efficacius influant in mentes hominum. Et ipse *Augustinus* fatetur suo tempore quosdam Episcopos non recepisse cantum ullum, sed tantum recitationem. Quod si tam Angelicum est Monachos semper in templis canere, cur *Paulus* invitat ad charisma præstantius, hoc est, ad enarrandam Scripturam? Cur Monachi jubentur operari manibus? Cur *Gregorius* in Decretis indignatur quod presbyteri, quorum officium erat exponere Euangelium, canunt in templis?

Cap. XXI.
De Cereis.

In *Apolog. contra Alb. Pium*, pag. 1156. B. Stupescit, quo ore scripserim, *Hieronymum* videri in hac fuisse opinione, ut putaret superstitiosum accendere cereos in honorem Martyrum luce. Recitentur igitur verba *Hieronymi* è libro, quem scripsit contra *Vigilantium: Cereos*, inquit, *non clara luce accendimus, sicut frustra calumniaris, sed ut noctis tenebras hoc solatio temperemus, & vigilemus ad lumen, ne cæci tecum dormiamus in tenebris. Quod si aliqui propter imperitiam & simplicitatem secularium hominum, vel certe religiosarum fœminarum, de quibus vere possumus dicere, Confiteor, zelum Dei habent, sed non secundum scientiam, hac pro honore Martyrum faciunt, quid inde perdis?* Hæc *Hieronymus*. Negat cereos accendi in honorem Martyrum, seculares aut religiosas fœminas, quæ hoc faciunt in honorem Martyrum, appellat simplices, habentes zelum Dei, sed non secundum scientiam.

Ibidem lit. D. Verùm apparet eam consuetudinem eo seculo magis toleratam fuisse quam comprobatam, & multa commutat ætas.

Cap. XXII.
De Templorum ornatu.

In *Apologia contra Alb. Pium*, pag. 1158. D. Non est latriæ opus exstruere templa supra modum sumtuosa, verum latriæ opus proprium in animis geritur. ...... *Christus* non dixit, quicquid templis impenderitis, mihi impenderitis, sed, *quod uni ex his minimis fecistis, mihi fecistis.*

Cap. XXIII.
De Reliquiis.

In *Apologia contra Alb. Pium*, pag. 1161. B. Si calcei soleæque servantur ut argumentum fragilis vitæ, non improbarem. Cæterum impudens est, soleas, calceos & subligaria osculanda obtrudere.

In *Apologia contra Monachos Hisp.* p. 1090. D. Adversus superstitionem, quia secus quam oportet quidam venerantur Divorum reliquias, & in horum honorem longinquas & inutiles peregrinationes suscipiunt, nec interim student sanctorum vitam æmulari, sed potius sub religionis umbra sceleratiores sunt, sæpe loquor in scriptis meis, sed infra rei dignitatem.

Cap. XXIV.
De Peregrinationibus.

In *Apologia contra Alb. Pium*, pag. 1183. B. Ire *Jerosolymam* nulli necesse est qui non vovit, cum possit *Christi* vestigia melius in Euangelicis litteris visere. Est etiam inutile, si domi relinquit uxorem & liberos, quibus ipso præsente est opus, nec fortassis inutile tantum, verùm & perniciosum.

Cap. XXV.
De Purgatorio igne.

In eadem *Apol.* pag. 1190. D. De Purgatorii pœnis relaxandis optarem Pontificem multo plus posse, quam quidam illi tribuunt. Si, ut ait *Pius*, relaxat per modum suffragii, non potestate, falso narrant de bullis, quibus præcipiatur de Angelis Dei *(a Papa ut morientes in peregrinatione religionis ergo perferant in cœlum.)*

Cap. XXVI.
De Monachis.

Epistola DCCCCLXXIV. pag. 1101. F. Monachis quis nescit plurimum deberi honoris? Sed da vere Monachos, non deerit honos. Verùm ubi sunt isti, aut quid habent præter vestem & rasuram? Excipio perpaucos, nam nullos dicere religio est. Obsecro te, vir pietatis amator, obambula per tuæ regionis Monasteria, & vide quantulum illic inventurus sis veræ Christianæque pietatis, quantulum sacræ eruditionis, quantulum vigoris spiritualis, præsertim apud eos qui se vocant *Mendicantes.*

Epist. CCCXLV. Append. pag. 1728. A. Præsertim cum Monachismus propemodum eo prolapsus sit, ut si externa detrahas, fere deteriores sint cæteris. Bona vero pars Monasteriorum adeo nullam habent religionis disciplinam, ut nusquam minus liceat religiosam vitam agere.

Epist. MLXXII. pag. 1227. D. Palliis suis Monachi tantum dum tribuunt, ut depellere morbos, ut fortunatas reddere domos, ut à cacodæmonibus tueri possint, quid aliud profecerunt, nisi ut pro diis habiti, nunc vix habeantur pro bonis viris?

Epist. MLXXXV. pag. 1257. A. In confesso est nullum esse genus hominum corruptius hodie quam Monachos. *Augustinus* dicit, in Monasteriis aut rectissime vivi, aut quam periculosissime errari. Posterius hoc nunc perspicit ac suspirat Orbis. *Vide reliqua quæ ibi sequuntur.*

Epist. MCLXXXIV. *ad Levinum Ammonium*, pag. 1399. D. Cum interdum mecum reputo cujusmodi ingenia premantur ac sepeliantur in istis ceremoniis, interdum subit animum cogitatio, fortassis humana, istiusmodi vitæ ergastula non sine instinctu Satanæ fuisse inducta.

CAP. XXVII.
DE ECCLESIA ROMANA.

EPISTOLA DLXXII. pag. 639. B. Quam Ecclesia *Romana* & olim degenerarit ab Euangelicæ puritatis studio vel *Hieronymus* satis arguit, qui eam ex Apocalypsi *Babylonem* appellat, vel divus *Bernardus* in libris, quibus titulum fecit *De consideratione*. Quanquam non defuerunt & ex recentioribus celebrati nominis Auctores, qui publicam instaurationem ecclesiasticæ disciplinæ flagitarent.

Ex *Ratione veræ Theologiæ*, pag. 90. F. Tom. v. Sunt qui corpus universum Ecclesiæ in unum contrahunt *Romanum* Pontificem, quem negant errare posse, quoties de moribus aut fide pronuntiat, & hujus unius sententiæ Mundum universum in diversa opinione consentientem debere credere; ni faciat, schismaticum esse censendum; & tamen qui tantum potestatis tribuunt *Romano* Pontifici, quantum nec ipse agnoscit, iidem minimum illi tribuunt, si quid illorum vel quæstui vel ambitioni conetur obsistere: tunc illuminatus Theologus præponderat universali Concilio: tunc profertur ad Synodum provocatio. Nonne hujusmodi dogmatibus ingens aperitur fenestra tyrannidi, si tanta potestas incidat in impium ac pestilentem hominem?

Epist. MLXXII. pag. 1227. E. Rursus in altera parte, quæ Catholica videri postulat, sunt qui adeo nihil detrahi patiuntur receptis, ut multum etiam adjungant superstitionis & Pharisaismi.

Epist. MCLXXXIV. pag. 1400. B. Impetor ab utraque parte: quarum altera multos habet pro Catholicis cacolycos.

Epist. MLXXXV. pag. 1257. A. Videmus ac dolemus Ecclesiam undique collapsam.

Epist. DCCCCX. pag. 1044. C. Malitiosas calumnias non feram, etiamsi sex *Romani* Pontifices subscribant vestræ sententiæ. Nec enim Pontificum, nec vestra auctoritas valere debet ad opprimendam veritatem & innocentiam.

Epist. DCCCCIII. *ad Alfonsum Manricum* p. 1026. Quod ad animum meum attinet, malim cum *Jona* dedi fluctibus, & unius capitis jactura publicam redimere tranquillitatem, quam perniciosæ tempestati esse, non non dicam causa, sed vel occasio.

CAP. XXVIII.
DE FRANCISCANIS.

IN Epistola MCCXXX. *ad Carolum Utenhovium*, pag. 1449. F. Risi satis quod scribis de *Seraphicis* Histrionibus, qui me toties occisum lingua, denuo isthic sepelierunt, videlicet ictum fulmine, simulatque non sum veritus in sacrosanctum *Francisci* Ordinem debacchari. Ego vero nec in aurigarum ordinem unquam sum debacchatus, tantum abest ut *Franciscanum* Ordinem incessiverim. Quos ego noto, reor ipsi *Francisco* magis invisos esse, quam sint ulli mortalium. Indignantur, opinor, quod in *Colloquiis* attigerim *Medardum*. Quin ipsi magis indignantur, qui magno Ordinis dedecore tam impudenter publicitus scurram egerit, & adhuc agat . . . . . Putant mihi *Franciscum* iratum, quod eos notarim, qui cœlum promittunt iis, qui in veste *Franciscana* sepeliuntur. Atqui nuper in somnis mihi post mediam noctem apparuit B. *Franciscus*, vultu sereno atque amico, egitque gratias quod ea traducerem corrigenda, quæ ipse semper fuerat detestatus, meque inter Ordinis amicos numeravit. Nec erat eo cultu, quo nunc eum depictum ostentant: vestem habebat non ex lana diversi coloris permixtam, sed ex lana fusca, quemadmodum ab ovibus detondetur intincta, seu *Græce* mavis ἀβάφῳ, nec habebat rostratam cucullam, sed caperonem tunicæ à tergo affixum, qui poterat in caput revocari, si forte pluvia vehementior fuisset oborta, quod hodie quoque videmus in cultu quorundam *Hibernorum*. Nec funis habebat nodos arte factos, sed enodis ac simpliciter rusticanus erat funis; nec tunica defluebat usque ad terram, sed palmo, aut eo amplius supra talos erat. Nec calceos habebat fenestratos, sed plane nudis erat pedibus. Quinque vestigiorum, quæ pingunt, nullum omnino vidi vestigium. Abiens dixit, dextra porrecta, Milita strenue, brevi meorum eris. Quamquam de cultu non arbitror laborandum, si modo Patriarcham suum iis virtutibus referant, in quibus ille sitam existimavit ejus Ordinis perfectionem. Illi sex alas *Seraphicas* appellant. Primum est Omnimoda Obedientia, secundum Paupertas Euangelica, tertium Castitas immaculata, quartum Humilitas profundissima, quintum Simplicitas pacifica, sextum Charitas *Seraphica*. Hæc utinam omnes in pectore circumferant, quemadmodum circumferunt in sinu! Tum illos haud secus ac angelos pacis, non mulierculæ tantum, sed cordatissimi quique complecterentur. Nunc quam rari sunt, qui pure doceant Euangelicam Philosophiam, quanta porro turba per Aulas Principum, per divitum domus oberrantium, qui nec docent, & iis sunt moribus, ut ædes, in quibus versantur, nihilo sint puriores. Intelligit hic prudens lector quid hîc sileam, & quid silendo magis loquar. Utinam nihil committant ipsi quod silentio tegendum sit! Ostentant chirographum fratris *Leopoldi*, fratris *Bernardini*, quos nemo natos novit. Hoc abunde satis esse putant, ut pro bonis viris habeantur. Atque in longinqua profectione flagitant pecuniam, quam linteolo tamen excipiunt, non contingunt nuda cute. Quis hoc cordatus absque risu videre possit? Jam & illud à nonnullis repertum est, persuadent divitibus imperitis animam agentibus, non tantum ut sepeliantur in veste *Franciscana*, dataque mercede veniant in consortium omnium ab Ordine bene gestorum, verum etiam ut Testamento jus faciant omnibus & singulis, qui de grege sunt Observantium, ad illorum ædes divertendi, vocatis & invocatis ut sit locus. Ac primum hîc hæredi sua libertas, quam suæ cuique domi salvam esse par est, eripitur, præter Naturæ Jus ac Civile. An non gravis est servitus, hominem, cui sunt liberi, adolescentes & puellæ, uxor ætatis integræ, pedissequarum chorus, obstrictum esse, uti, velit nolit, subinde recipiat in ædes suas homines ignotos, *Hispanos*, *Italos*, *Gallos*, *Anglos*, *Scotos*, *Hibernos*, *Germanos*, & *Indos*, etiamsi in eadem Civitate habeant *Seraphici* Sodalitii Monasterium? An non videmus, quanta cautione curent ipsi, ne quis è vicinia qualiscumque prospectus sit in ipsorum Monasteria? Quas hinc querimonias, quas tragœdias moveant? . . . . Verùm utcumque hæc habent, certe mendicitatem professis conveniebat rogare hospitium, & ab hoc negatum, ab altero petere. Cæterum ad volentem nolentem irrumpere, non est hospitem agere, sed ædium dominum. . . . . . Queruntur vulgo refrixisse charitatem; fortassis in causa est, quod in ipsis refrixit pietas.

CAP. XXIX.
DE CARDINALIBUS.

IN Epistola MCXXXII. *ad Andream Critium Episcopum Plocensem*, pag. 1306. E. Crescit ubique Cardinalium numerus; hoc an gratulari Ecclesiæ debeam, nescio. Veteres non absque causa tanto studio Cardinalium turbam conati sunt excludere. Satis erat fastus in domo Dei, plus satis erat hominum devorantium Abbatias, Episcopas & dignitates, etiamsi hic tam numerosus non accessisset chorus. Olim Cardinalis, officii nomen erat, nunc est regni. Sed hac ratione suas res, ut videtur, communit Pontifex, & Principes habent splendidos famulos Ecclesiæ salariis.

FINIS.

INDEX EXPVRGATORIVS HISPANICVS ET ROMANVS,

VT ET ALEXANDRI VII. ET CONCILII TRIDENTINI

OPERVM DESIDERII ERASMI ROTERODAMI.

Ex omnibus Operibus Desiderii Erasmi Roterodami, quæcunque ipse Auctor pro suis agnovit, novem Tomis distinctis, *&c.* Basileæ, per Hieronymum Frobenium, & Nicolaum Episcopium, Anno 1540. *Ut fine I. Tomi habetur.*

In prima omnium Operum inscriptione, post illud, *Erasmi Roterodami*, adde, *Auctoris damnati.* —— Et post illud, *perspicue exhibebunt*, adde, *hactenus prohibita, nunc vero cum expurgatione permissa.* —— Initio vero Operum Erasmi affigatur hæc Nota; *Opera omnia Erasmi caute legenda: tam multa enim insunt correctione digna, ut vix omnia expurgari possint.*

TOMO I.

Qui ea continet, quæ spectant ad institutionem Litterarum.

In prima inscriptione, post illud, *Institutionem litterarum*, dele usque ad, *Addito Indice copiosissimo*, exclusive. —— Expungatur deinde tota Præfatio, seu Epist. Beati Rhenani ad Carolum V. Imper. quæ incipit, *Quanta semper laudi fuerit, &c.* finitur vero, *Anno à Christo nato M. D. XL.* —— In Catalogis duobus Operum Erasmi, sive in Epist. Erasmi ad Joannem Botzemum Abstemium, cui initium, *Non pateris, Abstemi, &c.* pag. 4. circa finem, (Nostræ Editionis p. 3. lin. 30.) post illud, *rebus ludit fortuna*, dele omnia usque ad illud pag. 6. ejusdem Epistol. in medio, (N. E. p. 4. lin. 25.) *Caterum quoniam videbam multos scriptores*, excluſ. —— P. 10. ejusd. Epist. initio, (N. E. p. 6. lin. 24.) post illud, *Depravatissime excuderetur*, dele usque ad, *Admodum adolescens*, excl. —— ead. p. à med. (N. E. ead. p. lin. 45.) post illud, *annotavi quadam*, dele usque ad, *posteaquam rursus è Lutetia*, excl. —— & paulo inferius, post illud, *aliquandiu neglectus*, dele usque ad, *Huic adjeceramus*, excluſ. —— P. 11. ejusd. Epist. ad fin. (N. E. p. 7. l. 28.) ibi, *edito specimine Sycophantias*, dele, *Sycophantias.* —— P. 12. ejusdem Epist. ante medium, (N. E. ead. p. lin. 44.) post illud, *libello compescuimus*, dele usque ad, *Quamquam id eruditis*, excl. —— Ibidem paulo inferius, post illud, *excusum tamen clam*, dele usque ad, *rursum vetuerunt distrahi*, exclusive. — eadem p. à medio, (N. E. ead. p lin. 59.) post illud, *& hujus libello respondimus*, dele usque ad, *verum Pasquillus*, excluſ. —— P. 13. ejusdem Epist. sub initium, (N. E. p. 8. lin. 6.) post illud, *& omnino linguam habet*, dele usque ad, *Huic ludus est*, excluſ. —— Et à medio ejusd. pag. (N. E. ibid. lin. 34.) post illud, *inquit, negat pœnitentiam*, dele usque ad, *quasi ideo sublata sit satisfactio*, excluſ. —— P. 14. sub initium, (N. E. ibid. lin. 50.) post illud, *arceat à bonis litteris*, dele usque ad, *Quin & Novo Testamento*, excluſ. —— P. 15. à medio, (N. E. p. 9. lin. 36) post illud, *Linguis & calamo*, dele omnia usque ad illud, pag. 17. versus finem, (N. E. p. 10. lin. 59.) *Ad Apologiarum genus*, excluſ. —— P. 18. à medio, (N. E. p. 11. lin. 24.) post illud, *si tamen cudetur unquam*, dele usque ad illud pag. sequentis sub initium, (N. E. ead. p. lin. 40.) *Hac erat illa techna*, excluſ. —— P. 19. ad medium, (N. E. ibid. lin. 56.) post illud, *tamen fortiter oblatrant quidam*, dele usque ad, *Epistolarum tantum*, exclusive.

LIBRO II. DE COPIA RERUM.

Titulo, *Decima dilatandi ratio*, p. 74. ante medium, (N. E. 86. lit. D.) post illud, *Sic rem prius labefactet*, dele usque ad, *Post ad tertiam veniet*, exclusive.

Eadem pagin. ante finem, (N. E. 87. B.) post illud, *viam ad causam poterit*, dele usque ad, *Quandoquidem Christiana religio*, excluſ. —— Epist. ad Christophorum Urſewicum, quæ præfigitur Luciani Dialogo, qui inscribitur, *Somnium*, sive *Gallus*, pagin. 209. ad finem Epistol. (N. E. 246. lin. 7.) post illud, *nullus possit Gelotopoios*, dele usque ad, *Vale optime, atque humanissime*, excluſ. —— Epistol. ad Joannem Eutychium, quæ præfigitur Luciani Dialogo, qui inscribitur, *Convivium*, p. 284. (N. E. 330.) post illud, *omne genus laceret*, dele usque ad, *Hunc igitur libellum*, exclusive.

LIB. DE RATIONE CONSCRIBENDI EPISTOLAS.

Titulo, *De superstitione epitethorum*, p. 343. ante medium, (N. E. 374. A.) post illud, *tui periculo feceris*, dele usque ad titulum, *Quomodo dicendum, Vale*, excluſ. —— Titulo, *Exemplum Epistola suasoria*, p. 359. initio, (N. E. 415. A.) post illud, *& cœlibatu relicto*, dele usque ad, *Sanctissimo conjugio indulgebis*, excluſ. —— Ead. p. ante medium, (N. E. ibid. lit. C.) post illud, *à majoribus accepimus*, dele usque ad, *Quod si matrimonii*, exclusive. —— Et versus finem ejusdem pag. (N. E. 416. A.) post illud, *à conjugio abstinuit?* dele usque ad, *Virginitas eam decebat*, exclusive. —— Et in eodem exemplo Epistol. suasoriæ §. *Sed quid de scriptis*, dele, *Stultorum Monachorum.* —— P. 360. initio, (N. E. lit. B.) post illud, *sumta fuisset imago*, dele usque ad, *Jam vero Mosaica lex*, excl. —— Et paulo inferius, (N. E. lit. C.) post illud, *Quamobrem tandem?* dele usque ad, *In Deuteronomio*, exclusive. —— Et paucis interjectis (N. E. lit. D.) post illud, *in circuitu mensa tua*, dele usque ad, *Hebræorum leges*, excl. —— Ead. pag. prope medium, (N. E. lit. E.) post illud, *Christiana religionis*, dele usque ad, *Quin Cæsar Augustus*, excl. —— P. 361. à med. (N. E. 417. D.) §. *Sed quid de scriptis*, post illud, *sanctissimas leges adduxisse*, dele usque ad, *Age vero, quando*, excluſ. —— P. 362. sub initium, (N. E. 418. D.) post illud, *excultos interire*, dele usque ad, *Apud Hebræos*, excl. —— Et ante medium ejusd. pag. (N. E. lit. F.) post illud, *quicquam frustra facere*, dele usque ad, *Quasi vero matrimonium*, exclusive. —— Et à medio ejusdem p. (N. E. 419. B.) post illud, *Natura parendum*, dele usque ad, *unde nisi proficiscatur*, excl. —— Et paulo inferius, (N. E. lit. C.) ibi, *Illis hoc venia datum est:* dele, *hoc venia.* —— Et paulo inferius, (N. E. lit. C.) ibi, *Sacerdotum ac Monachorum privilegium*, dele vocem, *privilegium.* —— Ibid. paucis interjectis, (N. E. lit. C.) post illud, sed

sed sententiam interpretor, dele usque ad illud pagin. sequentis ante medium, (N. E. lit. F. in med.) *Tum si in caeteris*, excl. —— Pag. 363. ante medium, (N. E. 420. A.) post illud, *palinodiam sit invitatus*, dele usque ad, *Quare si quid natura sensus*, excl. —— Pag. 364. ante medium, (N. E. 421. B.) post illud, *delectari videmus*, dele usque ad, *Quid enim eo homine*, excl. —— Et paulo inferius, (N. E. lit. C.) post illud, *potius quam contemnuntur*, dele usque ad, *Etiam si minima*, exclus. —— Et paucis interjectis, (N. E. lit. C.) post illud, *indignam contemnere*, dele usque ad, *ponatur si vis*, excl. —— P. 365. à medio, (N. E. 422. F.) post illud, *centum annos superarit?* dele usque ad, *Num exspectamus ut Jupiter*, exclus. —— P. 366. ante medium, (N.E.423. C.) post illud, *conjugii usum sustuleris*, dele usque ad, *Liceat è numerosa*, excl. —— Titulo, *De Genere dissuasorio*, pag. 368. ante medium, (N.E. 425. E.) post illud, *Hieronymus, & alii qui*, dele usque ad, *vires eloquentia*, exclus.

Ex Declamatione, Pueros ad virtutem, ac litteras liberaliter instituendos.

P. 437. à medio, (N. E. 507. F.) post illud, *illius, dum infans est*, dele usque ad, *Nostra virga sit liberalis*, exclus.

In Parabolis, sive Similibus.

P. 468. versus finem, (N.E. 562. A.) §. *Ut rex mundi*, post illud, *magna curat*, dele usque ad, *quemadmodum dicit Euripides*, excl. —— P. 487. ante medium, (N. E. 581. D.) §. *Non ut Caeneus*, post illud, *optando tantum: sic*, dele usque ad, *ut qui cubitum abiit*, exclusive. —— P. 491. sub initium, (N. E. 585. D.) §. *Ut sacrificis*, ibi, *Ita multo magis honorandus Principis*, dele, *multo magis.* —— P. 504. à med. (N. E. 600. C.) §. *Gypsum etiam*, ibi, *vitiisque non potest refingi*, dele, *non.* —— Ibid. paulo inferius, (N. E. lit. D.) §. *Ut vitrum copia*, post illud, *magno in pretio futuri*, dele usque ad finem. —— P. 507. à medio, (N. E. 603. E.) §. *Quemadmodum Magi*, dele totum §. usque ad §. *Ut anguria*, exclusive. —— P. 510. à med. (N. E. 606. F.) §. *Luna semel*, post illud, *At homo*, dele usque ad, *nec repubescit senex*, exclus. —— Ibidem paulo inferius, (N. E. ibid.) §. *Sol post occubitum redit novus: homo non item*, dele, *homo non item.* —— P. 518. ante med. (N. E. 615. A.) §. *Sicut picis*, post illud, *nonnunquam emoriantur*, dele usque ad fin. §. —— P. 519. ante med. (N. E. 616. A.) §. *Si fuco alas ademeris*, dele totum §. usque ad §. *Apes peragunt*, exclus. —— P. 521. ante medium, (N. E. 618. B.) §. *Ut aqua laus est*, post illud, *requirimus eloquentiam*, dele usque ad finem §. —— P. 522. prope medium, (N. E. 619. D.) §. *Ut loci salubritas*, dele totum §. usque ad §. *Ut nihil minus*, exclus. —— Ibidem in fine (N. E. 620. B.) §. *Cedrus & Juniperus*, post illud, *succo animus*, dele usque ad fin. §. —— P. 523. ad medium (N. E. ibid. E.) §. *Arator nisi*, post illud, *Ita miles*, dele usque ad fin. §. —— P. 524. ad finem, (N. E. 622. B. C.) dele duos integros §§. nempe §. *Ut cibi male olentes, &c.* & §. *Ut panthera, &c.* usque ad §. *Ut qui hircosi*, exclus. —— P. 525. ad medium, (N. E. 622. F.) §. *Ut venti desituri*, post illud, *maxime efferunt sese*, dele usque ad, *tum proximi exitio*, exclus.

Familiaria Colloquia.

Expungatur totum Opus Familiarium Colloquiorum, cum Epistola praefixa ad Joannem Erasmium, quae incipit, *Vicit libellus*, &c. Et altera Epistola, De utilitate Colloquiorum, Operi subjecta, cui initium, *Adeo nunc in omnes*, &c. Opus vero Colloquiorum incipit, *Non temere docet quidam*, &c. Continentur autem omnia à p. 526. usque ad p. 763. quae per errorem est 673. inclusive (N. E. 629. usque ad 908.

Dialogo de recta Latini, Graecique sermonis pronuntiatione.

Pag. 768. versus finem, (N. E. 918. A.) post illud, *gratius offerre possis?* dele usque ad, *Reperiuntur, qui suas*, exclus. —— P. 772. ante medium, (N. E. 921. F.) post illud, *frangunt ac dejiciunt*, dele omnia usque ad illud pag. seq. non longe à principio, (N.E. 922. C. in fine) *His rebus quidam fortasse magis*, exclusive.

Dialogo, cui titulus, Ciceronianus.

Pag. 815. à medio, (N. E. 974. D.) post illud, *cui se dicare coeperat*, dele usque ad, *à quibus fortasse non satis*, exclus. —— Ibidem paulo inferius, (N. E. lit. D.) post illud, *ni isthuc malim*, dele usque ad, *Caeterum quando hoc*, exclus. —— Et in fine ejusdem pag. (N. E. 975. A.) post illud, *Non miror*, dele usque ad, *NO. In hujus igitur*, exclus. —— P. 833. versus finem, (N. E. 994. C.) post illud, *fiunt minus quam Ciceroniani*, dele usque ad, *Ciceronis fama labem*, excl. —— P. 834. in fine, (N. E. 995. E.) ibi, *ut per gratiam fidei justificati*, dele vocem, *fidei.* —— P. 835. sub initium, (N. E. ibid. F.) ibi, *ut persuasionis munificentia ad innocentiam*, dele, *persuasionis munificentia.* —— P. 852. sub initium, (N. E. 1014. B.) post illud, *magni molitus sit*, dele usque ad, *BV. Conradum Goclenium*, excl. —— Eadem pag. ante medium, (N. E. lit. D.) post illud, *accessit Germania studiis*, dele usque ad, *BV. Ulrico Zasio plurimum laudis*, exclus.

Epitome in Elegantiarum libros Laurentii Vallae.

Littera P. pag. 918. in medio, (N. E. 1106. B.) post illud, *& persona in divinitate*, dele usque ad, *Pater, Filius, & Spiritus Sanctus*, exclus.

In Indice * qui est initio Operum, Tomo I. dele sequentia.

Apostolis uxores fuisse. —— *Arbitrii liberi invidiosum nomen.* —— *Augustini frivola quaestiones.* —— *Benedictini magis caeremoniis, quam pietati dediti.* —— *Capitonis laus, & eruditio.* —— *Carolstadii mentio.* —— *Caeremoniarum superstitio quanta pestis in Ecclesia.* —— *Caeremoniis superstitionem sese venditare.* —— *Christus, & corpus ejus mysticum, eadem persona.* —— *Christum vocat Hieronymus creaturam, juxta divinam naturam.* —— *Christiana Religionis cum stultitia cognatio.* —— *Chrysostomus contra monachos in solitudinibus commorantes.* —— *In Chrysostomo ambitionis studium.* —— *Chrysostomum reprehendere monachos.* —— *Ciborum delectus ad Judaismi speciem pertinere.* —— *Ciceronis pectus afflatum caelesti numine.* —— *Ciceronem apud superos esse.* —— *Caelibatus ex se nullam habet laudem.* —— *Caelibatum per se non esse pietatem.* —— *Caelibatus res hominum generi pestilentissima.* —— *Concubinarii Sacerdotes pinguem reddunt proventum.* —— *Confessio an à Deo instituta.* —— *Confessio quare non videatur contemnenda.* —— *Confessio auricularis an sit instituta à Christo.* —— *Confessionibus arcanis viduas abuti.* —— *Confessionem auricularem reprobat Chrysostomus.* —— *Confitendi consuetudo olim Constantinopoli sublata.* —— *Conjugium monachis & nunnis praeferendum.* —— *Conjugium, quam Sacerdotium magis pacificum.* —— *Conjugii Regula religiosior Franciscana.* —— *Conjugii non imperitus Paulus.* —— *Connubium etiam Sacerdotibus indulgendum pro tempore.* —— *Constitutiones humana reddunt Evangelium lege ferme durius.* —— *Crucis veneratio superstitiosa.* —— *Cultus externus an negligendus.* —— *Decreta Pontificum saepe damnata à Pontificibus.* —— *Divorum cultus superstitiosi.* —— *Divorum cultus superstitiosus.* —— *Divorum*

* In nostra Editione insertus est Indici generali ad calcem Tomi IX. ubi plane omnia, quae hic exhibentur, suis locis reperies.

rum cultu abstinuisse Erasmum. —— Divorum auxilium sperare superstitio. —— Ecclesiam errare posse. —— Episcopus, Sacerdos, & Presbyter, idem. —— Erasmus superstitiosum Divorum cultum damnat. —— Erasmi commendatio. —— Erasmi cum Oecolampadio amicitia. —— Euangelium olim in Ecclesia lectum vulgata lingua. —— Euangelica brevitas caremoniarum loquacitatem abolevit. —— Fabricii Capitonis laus. —— Franciscani arcana sua solummodo in viduas evulgant. —— Haretici olim solo verbo Dei oppugnati. —— Haretici non trucidandi ex Chrysostomi, & Hieronymi sententia. —— Haretici tolerandi. —— Hareticorum eximia quadam virtutes. —— Hareticos servare est Sacerdotis. —— Hareticis favere sanctum aliquid. —— Ad Hebraeos Epistola quis auctor sit olim dubitatum. —— Ad Hebraeos Epistola quare non sit Pauli. —— Helii Eobani laus. —— Hieronymus matrimonio contumeliosus. —— Hutteni candor. —— Imago nulla in templis usque ad atatem Hieronymi. —— Imagines qua ratione tolerata. Imaginum abusus. —— Imaginum superstitiosus cultus. —— Indulgentia Pontificum an utiles. —— Indulgentiarum nundina. —— Invocare sanctos an pium sit. —— Invocatio sanctorum an probanda. —— De invocatione sanctorum Scripturam nihil habere. —— Joannes Oecolampadius. —— Liberum arbitrium vocabulum alienum à sacris Litteris. —— Libertas Euangelica, omnia licere. —— Lutheri doctrina cur à nonnullis repudietur. —— Martinus Bucerus. —— Matrimonium Sacerdotum. —— Melanchthon ab Erasmo cur laudatus. —— Melanchthonis fatalis gratia. —— Melanchthon cur Lita comparatus. —— Mendicantium vulturum cum parocho rixa jucunda. —— Meritum hominis excludi. —— Merita nulla. —— Metus monachos suspiciendos facit. —— Minorita, & Dominicani ad bellum instigant —— Missa an execranda. —— Missa abusio. —— Missarum nundinatio. —— Mixtura naturarum in Christo. —— Monachus pro una tres duxit uxores. —— Monachi quomodo, & cur disciplinas contemnant. —— Monachi taxantur. —— Monachi nonnunquam vere patres vocantur. —— Monachi quantum Religionem Christi incessant. —— Monachi mendicorum calamitas. —— Monachorum mendicantium ordo negotiationi similis. —— Monachis quando cum piis conveniet. —— Monachis, qua ex bello commoda. —— Monachis etiam indulgendum conjugium. —— Monachis obtrectatoribus cuculla clypei loco. —— Monasteria publica lupanaria. —— Monasteria construere magis gloria quam pietatis causa. —— Monastica vita an sit probanda. —— Mulieres monachorum suffragiis maxime attolluntur. —— Obtrectationis morbus monachis peculiaris. —— Jo. Oecolampadii mentio. —— Otium ac lucrum sacerdotia facit grata. —— Philip. Melanchthon. —— Presbyteros olim Episcopis fuisse pares. —— Profectiones ad sanctorum loca an utiles. —— Quid, quatenus, & quantum Lutheri. —— Reliquiarum veneratio superstitiosa notatur. —— Reuchlini in Divorum numerum relatio. —— Romanus Pontifex an universalis Ecclesia pastor. —— Sacerdotium, &c. usque ad, *Sacerdotibus Deus cur, &c.* excl. —— *Sacerdotiorum venatio Roma. —— Sacrificantes Corpus Christi taxantur. —— Sanctorum cultus superstitiosus improbatur. —— Scriptura sacra in omnes transferenda linguas. —— Scripturam sacram in linguam popularem vertendam. —— Scripturam divinam omnes legant. —— Simonis Grynai laus. —— Superstitio Gregorii Pontificis. —— Synodos convocabant olim Imperatores. —— Udalrici Hutteni laus. —— Zwinglii mentio.*

TOMO II. ADAGIORUM CHILIADES QUATUOR CUM SESQUICENTURIA COMPLECTENTE, &c.

Desiderii Erasmi Roterodami Adagia jam pridem edita à Paulo Manutio, vel ad illius editionis exemplar excusa, aut correcta permittuntur. Eorum vero, quæ jam antea edita fuerant, præsertim Basileæ, ex officina Frobeniana 1540. prodiit censura Collegii Theologorum in Belgio, in Indice Expurgatorio, Philippi II. Regis Catholici jussu concinnato, Anno 1571. quam quibusdam additis, & immutatis hic subjecimus.

CHILIADIS PRIMAE.

Centuria 1. Adagio 39. p. 37. ad finem, (N. E. 42. F.) post illud, *Sacris initiata posset assequi*, dele usque ad, *Sic Plato numeris*, excl. —— Centuria 2. Adagio 15. pag. 66. versus finem, (N. E. 76. C.) post illud, *hemistichium carminis heroici*, dele usque ad finem Adagii. —— Centuria 6. Adagio 74. Titulo, *Crœso, Crasso ditior*, p. 219. prope medium, (N. E. 251. D.) post illud, *sanctus ille Philosophus*, dele usque ad, *cujus haredes in auctione*, excl. —— Centuria 7. Adagio 33. p. 240. ante medium, (N. E. 275. E.) post illud, *modo ars sit honesta*, dele usque ad finem Adagii. —— Eadem Centuria, Adagio 77. p. 257. initio, (N. E. 294. A.) post illud, *dictu narrasse sibi visa*, dele usque ad, *Meminit & Cicero*, excl. —— Centuria 8. Adagio 82. pag. 282. ultra medium, (N. E. 322. F.) post illud, *Apostolis sequendam proposuerit*, dele usque ad finem Adagii. —— Centuria 9. Adagio 12. pag. 295. in fine, (N. E. 337. D.) post illud, *& sepulchrorum immunitas*, dele omnia usque ad finem Adagii. —— Eadem Centuria, Adagio 55. p. 311. sub initium, (N. E. 354. E.) *neque rerum usu praditus*, dele usque ad finem Adagii. —— Eadem Centuria, Adagio 59. p. 312. prope medium, (N. E. 356. D.) post illud, *quam litteratim addidisse*, dele usque ad, *M. Tullius ad Atticum*, excl. —— Eadem Centuria, Adagio 64. pag. 313. in fine, (N. E. 358. B.) post illud, *Epimenidem somno vicisti*, dele usque ad finem Adagii. —— Eadem Centuria, Adagio 70. pag. 314. ad finem, (N. E. 359. B.) post illud, *Offenditur injuriolis tenuium*, dele usque ad finem Adagii.

CHILIADIS SECUNDAE.

Centuria 2. Adagio 40. p. 401. à medio, (N. E. 460. F.) post illud, *Non scurram possis agnoscere*, dele omnia usque ad finem Adagii. —— Centuria 5. Adagio 98. p. 511. in fine, (N. E. 581. A.) post illud, *Longe post homines natos*, dele omnia usque ad finem Adagii. —— Centuria 8. Adagio 65. p. 578. ad medium, (N. E. 654. A.) post versum, *Ut ficus oculis imminens, sic ille erat*, dele omnia, usque ad illud in fine Adagii, *Opinor autem ficos*, excl. —— Centuria 9. Adagio 4. p. 588. prope medium, (N. E. 664. D.) post versum, *Tarquinii corpus bona fœmina lavit, & unxit*, dele usque ad finem Adagii.

CHILIADIS TERTIAE.

Cent. 1. Adagio 1. p. 631. in medio, (N. E. 711. C.) post illud, *Juris Cæsarei Justiniano*, dele usque ad, *Quid, quod inter hos*, exclus. —— Centuria 3. Adagio 1. p. 683. initio, (N. E. 771. E.) post illud, *Quam quod titulo, specieque pra se ferebant*, dele omnia per novem integras paginas, usque ad finem Adagii, nempe usque ad Adagium 2. *Sarone magis nauticus*, excl. —— Centuria 5. Adagio 18. p. 723. in fine Adagii, (N. E. 832. D.) ibi, *Sophisticas aliquas Scotistarum argutias*, dele vocem, *Scotistarum*. —— Centuria 7. Adagio 1. p. 768. versus finem, (N. E. 870. F.) post illud, *quem ausis cum hac imagine componere*, dele usque ad illud p. seq. initio, (N. E. 871. B.) *Age si quis mihi tam physiognomon*, exclusive. —— Eodem Adagio p. 774. ante medium, (N. E. 877. C.) post illud, *exuit, ac subinde repubescit*, dele usque ad, *Deinde in tantulo corpore*, exclusive. —— Centuria 10. Adagio 1. p. 830. sub initium Adagii, (N. E. 935. B.) post illud, *prius ediscenda, quam intelligerentur*, dele usque ad, *Ac minimum quidem*, exclus. —— Eodem Adagio, & pag. ad finem, (N. E. lit. E.) post illud, *quid oportet facere Christianos?* dele usque ad finem Adagii.

CHILIADIS QVARTAE.

Centuria 1. Adagio 1. p. 846. initio, (N. E. 951. C.) post illud, *Timiditatem, & cunctationem*, dele omnia per sexdecim paginas, usque ad finem Adagii, nempe usque ad Adagium 2. *Argivos vides*, exclus. p. 861. (N. E. 970. E.) —— Centuria 5. Adagio 24. p. 939. ante medium, (N. E. 1059. E.) post illud, *Hactenus Hieronymus*, dele usque ad finem Adagii. —— Centuria 7. Adagio 16. p. 976. sub initium, (N. E. 1102. A.) post illud, *sibi mire blandientes*, dele usque ad finem Adagii. —— Eadem Centuria, Adagio 28. p. 977. ad finem, (N. E. 1104. B.) post illud, *nec urtica opus esse*, dele usque ad finem §. —— Eadem Centuria, Adagio 64. p. 985. à medio, (N. E. 1113. A.) post illud, *quam si ventrem impetas*, dele usque ad, *Puto huc respexisse Terentium*, exclus. —— Centuria 8. Adagio 48. p. 1003. ultra medium, (N. E. 1134. A.) post illud, *ad objectum quaestum abutuntur*, dele usque ad finem Adagii.

CHILIADIS QVINTAE.

Centuria 2. Adagio 16. p. 1065. initio, (N. E. 1205. E.) post illud, *herciscundae gloriae arbitrum*, dele usque ad finem Adagii.

TOMO III. EPISTOLARVM OPVS COMPLECTENTE, &c.

Secuti sumus editionem Basiliensem Frobenianam, Anni 1538.

Ex Indice Epistolarum, qui Operi * praefigitur, expungantur sequentia.

Joanni Oecolampadio, &c. —— *Joannes Oecolampadius*, &c. —— *Martino Bucero*, &c. adde, *Haeresiarcha*. —— *Martinus Lutherus*, &c. —— *Martino Luthero*, adde, *Haeresiarcha*, & dele, 244. —— *Philippus Melanchthon*, &c. —— *Philippo Melanchthoni*, &c. adde, *Haeresiarcha*.

LIB. I. EPISTOLARVM.

Epistola ad Petrum Barbirium, cujus initium, *Amantissime tu quidem*, &c. p. 4. ad finem, (N. E. 655. E.) post illud, *a Christo fuisse institutam*, dele usque ad illud, *Deinde cum Atensis*, exclusive. —— Ibidem, p. 5. ad medium, (N. E. 656. D.) post illud, *citra confessionem emori*, dele usque ad, *Ego è pauculis pagellis*, exclus. —— Et deinde post illud, *rem Euangelicam*, dele usque ad, *tractaret*, exclus. —— Ibidem paulo inferius, à medio ejusdem p. (N. E. lit. E.) post illud, *in me concitarem*, dele usque ad, *Primus omnium*, exclus. —— Et versus finem ejusdem pag. (N. E. lit. F.) post illud, *Equidem, ut mihi videre videor*, dele usque ad, *Nihil placeat, quod*, exclus. —— Paulo inferius, ante medium ejusdem paginae, (N. E. 657. C.) post illud, *verius quam Theologicis*, dele usque ad, *qui praepostero judicio*, exclus. —— Et versus finem ejusdem paginae, (N. E. 658. A.) post illud, *vetustis Auctoribus collocare*, dele usque ad, *Quid multis*, exclus. —— Eadem Epistola p. 7. post initium, (N. E. 658. D.) post illud, *flagellet populum suum*, dele usque ad, *Verum ea res*, exclus. —— Ibidem paulo inferius, ante medium ejusdem paginae, (N. E. lit. F.) post illud, *aggrediar aliquid*, dele usque ad, *ad compescendum hoc*, exclus. —— Et à medio ejusdem paginae, (N. E. 659. B.) post illud, *Fingor Lutheranus*, dele usque ad, *Sed tamen video*, exclus. —— Et in fine ejusdem paginae, (N. E. lit. D.) post illud, *rabiosas obtrectationes*, dele usque ad, *Nulla est computatio*, exclus. —— Epistol. ad Wolfgangum Fabricium Capitonem, cujus initium, *Non sum equidem*, &c. Ibidem p. 9. ad medium, (N. E. 187. E) post illud, *plusculum erat negotii*, dele usque ad, *verum hoc quoque*, exclusive. —— Et ad finem ejusdem paginae, (N. E. 188. C.) post illud, *obnoxiam jam invidiae*, dele usque ad illud pag. seq. ante medium (N. E. lit. E.) *Efficacissime refellit*,

A exclus. —— Eadem Epist. p. 10. ad finem Epist. (N. E. 189. C.) post illud, *offundant oculis hominum*, dele usque ad, *Reverendo Patri*, exclus. —— Epistol. ad Stephanum Poncherium, cujus initium, *Quanquam Franciae*, &c. p. 11. versus finem, (N. E. 232. E.) post illud, *penetralia progressus*, dele usque ad, *In hunc usum*, exclus. —— Epistol. ad Guilielmum Budaeum, cujus initium, *Jam ὁ grammatophoros*, &c. p. 15. versus finem, (N. E. 251. A.) post illud, *tantas res aggrediar*, dele usque ad, *In Chiliadibus*, exclus. Eadem epistol. p. 16. sub initium, (N. E. 251. D.) post illud, σέ γε ἀληθεύειν, dele usque ad, *Nec mihi deerat*, exclusive. —— Epistol. ad eundem, cujus initium, B *Ne tu homo*, &c. p. 34. ante medium, (N. E. 178. A.) post illud, *Neque id sine magno meo malo*, dele Graeca, quae sequuntur usque ad, *Porro quod putas*, exclus. —— Epistol. Francisci Deloini ad Erasmum, initio p. 37. ante medium, (N. E. 181. F.) post illud, *Miraberis forsan, Erasme*, dele usque ad, *Quid me potissimum*, exclusive. —— Et à medio ejusdem p. (N. E. 182. B.) post illud, *contemnunt, aut negligunt*, dele omnia usque ad illud prope finem epistolae, *Quod superest, Deum optimum*, exclus. —— Epistol. Guilielmi Budaei ad Erasmum, cujus initium, *In magna exspectatione*, p. 39. à medio, (N. E. 168. F.) post illud, *nimium favet homini externo*, dele usque ad, *Ut ad rem redeam*, C excl. —— Ibidem paulo inferius, (N. E. 169. A.) post illud, *imminens excepisset*, dele usque ad, *adsciscendumque Erasmum*, exclusive. —— Epistol. Guilielmi Copi ad Erasmum, cujus initium, *Quod toties provocatus*, p. 42. paulo inferius, (N. E. 171. B.) post illud, *paedagogus, nunc Abbas*, dele usque ad, *ambo regem*, exclus. —— Et post illud, *Illico rex*, dele usque ad, *jussit ad te litteras*, exclusive. —— Epistol. Ludovici Canossae ad Erasmum, cujus initium, *Ea semper mihi*, p. 43. (N. E. 217. E.) post illud, *ac vivere exopto*, dele usque ad, *simul atque Christianissimi*, exclus. —— Epist. Joannis Watsoni ad Erasmum, cujus initium, *Tertio Idus Augusti*, p. 45 initio, (N. E. 161. A.) post D illud, *aureos redderem*, dele usque ad, *Raphael Regius Venetiis*, exclus. —— Ibidem paulo inferius, post illud, *& te novit optime*, dele usque ad, *Cum Ambrosio Medico*, exclus. —— Ibidem paulo inferius, post illud, *Tibi illuc advenire*, dele usque ad, *Incidi ante paucos dies*, exclus. —— Eadem pagina à medio, (N. E. lit. E.) post illud, *omnibus excipiemus*, dele usque ad, *Petrum Falconem*, exclus. —— Epist. Adriani Barlandi ad Cornelium Fratrem, cujus initium, *Litteras meas*, p. 46. à medio, (N. E. 1582. E.) post illud, *qua vir ille conscripsit*, dele usque ad, *Primum igitur, ut ad Opera*, exclus. —— Et deinde, (N. E. lit. E.) post illud, *militis Christiani*, dele usque ad, E *Est Panegyricus*, exclusive. —— Ibidem paulo inferius, (N. E. lit. F.) post illud, *ad suos redditum*, dele usque ad, *Hic Philippum*, exclus. —— Et in fine ejusdem paginae, (N. E. 1583. A.) post illud, *precationes aliquot*, dele usque ad, *Jesum, & Virginem*, exclusive. —— Eadem epistol. p. 47. initio, (N. E. ibid.) post illud, *meminimus, adjungitur*, dele usque ad, *disputatio de taedio*, exclusive. —— Et post illud, *ac varios dialogos*, dele usque ad, *Inter dialogos est*, exclusive. —— Deinde post illud, *respondet leguntur*, dele usque ad, *de copia verborum*, exclusive. —— Pagina eadem prope medium, (N. E. lit. D.) post illud, *aut Prudentius noster*, dele usque ad, *Scripsit abhinc*, ex- F clusive. —— Et post illud, *declamationem stultitiae*, dele usque ad, *Emisit Chiliades aliquot, & Centurias proverbiorum*. —— Et post, *proverbiorum*, dele usque ad, *Circumfertur & libellus*. —— Et statim post illud, *cum annotationibus*, dele usque ad, *Mox Hieronymum nobis sic restituit argumentis, & scholiis*, & dele, *sic*, & post vocem, *scholiis*, dele usque ad, *semotis etiam iis*, exclusive. —— Et post illud, *Epistolarum argumentis, & scholiis*, dele usque ad, *Praeterea, qua commemoravi*, exclus.

* At in nostra Editione subjicitur.

Ea-

Eadem Epiftol. p. 48. (N. E. 1584. B.) poft vocem, *commentario*, dele ufque ad, *Hæc fere funt*, exclufive. —— Paulo inferius, poft illud, *depravatos recognofcit*, dele ufque ad, *Quod mihi fcribis*, exclufive. —— Epiftol. Sylveftri Epifcopi Wigornienfis ad Erafmum, cujus initium, *Venerabilis vir*, p. 49. verfus finem, (N. E. 167. E.) dele initium epiftol. ufque ad illud, *pergratum mihi fuit*, exclufive. —— Et poft illud, *operâ gratificandi*, dele ufque ad, *Nec quicquam magis*, excl. —— Et paulo inferius, poft illud, *ob fuam bonitatem*, dele ufque ad, *libenter tuis votis*, exclufive. —— Epiftol. Ludovici Beri ad Erafmum, cujus initium, *Quemadmodum quotidiana, &c.* p. 51. (N. E. 217.) tota expungatur. —— Epiftol. Glareani ad Erafmum, cujus initium, *Si quem amas*, p. 52. fub initium, (N. E. 197. C.) poft illud, *plura à te habeo*, dele ufque ad, *Quid quæfo homuncioni*, exclufive. —— In fine Epiftol. p. 53. fub initium, (N. E. 198. A.) poft illud, *vale chariffime Erafme*, dele ufque ad, *Bafileæ ex piftrino*, exclufive. —— Poft eandem Epiftolam Glareani, p. 53. (N. E. 198. C.) dele omnia carmina, quæ fequuntur, cum fuis infcriptionibus, ufque ad Epiftol. Erafmi ad Joannem Sapidum, p. 58. ad medium, exclufive. —— Epift. ad Joann. Sapidum, cujus initium, *Carmen tuum, eruditiffime Sapide*, p. 58. ad finem ejufdem p. (N. E. 1581. D.) poft illud, *tuorum civium*, dele ufque ad, *imbuere.* —— Et paulo inferius, poft illud, *doctus, & integer*, dele ufque ad, *Jam quod in falario*, exclufive. —— Eadem Epiftola p. 59. fub initium, (N. E. 1581. E.) poft illud, *negotii pelliceret*, dele ufque ad, *Nec eft quod hunc*, exclufive. —— Epift. Richardi Bartholini ad Erafmum, cujus initium, *Veniffem ad te*, tota deleatur. —— Et poft eandem Epiftolam totum Carmen Genethliacum in Erafmum, editum à Gafpare Urfino Velio, dele ufque ad fin.

LIB. II. EPISTOLARUM.

Epift. ad Leonem X. cujus initium, *Si celfitudinis tua*, p. 65. in medio, (N. E. 152. A.) poft illud, *extimulat Paulus*, dele ufque ad, *Quod fi utrumque probandum eft*, excl. —— Initio Epift. Leonis X. ad Erafmum, cujus initium, *Dilecte fili*, &c. p. 72. (N. E. 156. F.) in margine appone, *Paternis vifceribus pius Paftor nutantem oviculam blandis encomiis allicere conatur.* Atque idem adfcribendum eidem Epiftolæ, quæ circunfertur in Novo Teftamento Græce & Latine, caftigato ab Erafmo, Parifiis excudebat Carolus Guillard. 1543. & apud Jacobum Du-Puys, 1549. —— Epift. Andreæ Ammonii ad Erafmum, cujus initium, *Quibus victimis*, p. 75. à medio, (N. E. 234. B.) poft illud, *adjecto fuo præjudicio*, dele ufque ad, *Quamquam Leo nofter*, exclufive. —— Ibidem paulo inferius, poft illud, *venalem jam habemus*, dele ufque ad, *De Novo Teftamento*, exclufive. —— Et poft illud, *tibi gratulor*, dele ufque ad, *de fomnio quo*, &c. exclufive. —— Et ftatim poft illud, *à viro alienus*, dele ufque ad, *verum aliquid accedit*, exclufive. —— Epiftol. Guilielmi Archiepifcopi Cantuarienfis ad Erafmum, cujus initium, *Quum non illaudati*, &c. p. 76. (N. E. 261.) tota expungatur. —— Epiftol. Bovilli ad Erafmum, cujus initium, *Tuus in Angliam*, p. 76. poft medium Epiftol. (N. E. 197. B.) poft illud, *Teftamentum editioni*, dele ufque ad, *Sed hæc hactenus*, exclufive. —— Epiftol. ad Henricum Bovillum, cujus initium, *Ex tuis litteris fatis*, p. 76. in fine, (N. E. 126. C.) poft illud, *è re fit tua, defpicito*, dele omnia ufque ad illud in fine, p. 77. (N. E. 127. D.) *Neque enim nos novam prodimus*, exclufive. —— Eadem epiftol. p. 79. fub initium, (N. E. 129. A.) poft illud, *In manum dederit*, dele ufque ad, *His teftibus liber eft editus*, exclufive. —— Ibidem ante medium ejufdem paginæ, (N. E. ibid. B.) poft illud, *De noftra fenferit editione*, dele ufque ad, *Et tamen, qui in Germania*, exclufive. —— Et poft medium ejufdem paginæ, (N. E. 129. C.) poft illud, *Approbat ac legit*, dele ufque ad, *Refponderat uterque Cardinalis*, exclufive. —— Et ad finem ejufdem pagin. (N. E. 129. E.) poft illud, *Synodi Conftitutionem*, dele ufque ad, *Neque quicquam tamen*, exclufive. —— Eadem epiftol. p. 80. ante medium, (N. E. 130. C.) poft illud, *Ad ipfos revocari fontes*, dele omnia ufque ad illud in fine epift. *Quod concionaris*, exclufive. —— Epift. Bilibaldi Pirckheimeri ad Erafmum, cujus initium, *Ante quatuor ferme*, p. 80. (N. E. 196. C.) tota expungatur. —— Epiftol. Joannis Coleti ad Erafmum, cujus initium, *Non facile credideris*, p. 81. ad medium, (N. E. 1572. B.) poft illud, *fcripta continentur*, dele ufque ad, *Recte feciſti fcribens*, exclufive. —— Et poft illud, *Interturbantur omnia*, dele ufque ad, *Quod fcribis de Germania*, excl. —— Ibidem paulo inferius, poft illud, *tranquillum, & felicem*, dele ufque ad, *Cantuarienfis nofter*, exclufive. —— Et poft illud, *quod fcribis verum eft*, dele ufque ad illud, fub initium pag. fequent. *Quod me exclamas*, excluf. —— Epift. eadem p. 82. fub initium, (N. E. 1573. A.) poft illud, *meis fumptibus vix fufficiens*, dele ufque ad, *Applicabo me*, excluf. —— Epift. Jacobi Fabri ad Erafmum, cujus initium, *Heri circa crepufculum*, p. 82. ante medium, (N. E. 1812. C.) tota expungatur. —— Epift. Udalrici Zafii ad Erafmum, cujus initium, *Video, magne heros*, p. 82. à medio, (N. E. 195. A.) tota deleatur ufque ad finem. —— Epift. ejufdem Zafii ad Erafmum, cujus initium, *Hoc velut puncto*, p. 83. (N. E. 138. B.) tota expungatur. —— Epift. Thomæ Mori ad Erafmum, cujus initium, *Pofteaquam à nobis*, p. 84. initio, (N. E. 220. C.) poft illud, *effe maligna tibi*, dele ufque ad, *Apud nos, quo in te*, exclufive. —— Et poft illud, *nullum in te beneficium*, dele ufque ad, *tam magno tantorum*, excluf. —— Eadem epift. p. 85. in fine, (N. E. 222. D.) poft illud, *præbuit occafionem*, dele ufque ad, *Linacer, mihi crede*, exclufive. —— Epift. Urbani Regii ad Joannem Fabrum, cujus initium, *Scripfi nuper ad te*, p. 86. in titulo epift. (N. E. 227. C.) poft illud, *Urbanus Regius*, adde, *Auctor damnatus.* Sub initium epift. poft illud, *item mente tuam*, dele ufque ad, *beneficentiam acceperim*, exclufive. —— Et paulo inferius, poft illud, *Fama eft Roterodamum*, dele ufque ad, *effe apud vos*, exclufive. —— Et à medio ejufdem paginæ, (N. E. lit. E.) poft illud, *Imprimis Erafmus*, dele ufque ad, *vifus eft Principi noftro*, & poft, *noftro*, dele ufque ad, *ob id, & diligentor*, exclufive. —— Et poft illud, *an aliqua ratione*, dele ufque ad, *poffet induci*, exclufive. —— Et ftatim, poft illud, *ordinaria profeffione docens*, dele ufque ad, *quibufdam obnixe*, excl. —— Et in fine ejufd. p. (N. E. 228. B.) poft illud, *potius fe officiis*, dele parenthefim ufque ad, *quam honorari*, exclufive. —— Eadem ep. p. 87. fub initium, (N. E. 228. C.) poft illud, *ardentibus defideriis*, dele ufque ad, *præceptorem fuum*, exclufive. —— Epift. ad Urbanum Regium, cujus initium, *Exhibuit tuas litteras*, p. 87. à medio, (N. E. 1552. D.) poft illud, *verius quam fatigato*, dele ufque ad, *Talem Principem*, excluf. —— Epift. Joannis Sixtini ad Erafmum, cujus initium, *Oftendit hodie mihi*, p. 89. (N. E. 9. C.) tota deleatur ufque ad finem. —— Expungatur etiam totum epigramma Sixtini in Erafmum, eidem ep. fubjectum. —— Epift. Pauli Bombafii ad Erafmum, cujus initium, *Ne verbofius*, p. 92. à medio, (N. E. 274. C.) poft illud, *legendam tranfmifit*, dele ufque ad, *Sed Fabrum*, excluf. —— Et ad finem ejufdem paginæ, (N. E. 274. E.) poft illud, *Quam ut tibi gratuler*, dele ufque ad, *Quam gratulationem*, exclufive. —— Epift. Joannis Eckii ad Erafmum, cujus initium, *Ea prædicaris*, p. 94. ante medium, (N. E. 296. A.) dele ab initio ipfo epiftol. inclufive, ufque ad illud, *Primo autem omnium, ut hinc exordiar*, exclufive. —— Eadem epiftol. p. 95. (N. E. 296. E.) ibidem, poft medium ejufdem pag. poft illud, *mi Erafme*, dele ufque ad, *aut potius anfam*, exclufive. ——

Et

Et post illud, *explicares sententiam*, dele usque ad, *Vale, & salve*, exclusive. —— Epistol. ad Joannem Eckium, cujus initium, *Agnosco, mi Ecki*, p. 96. sub initium, (N. E. 397. C.) post illud, *tuam tuearis sententiam*, dele usque ad, *Jam vero quod tibi*, exclusive. —— Et versus finem ejusdem paginæ, (N. E. 398. A.) post illud, *Quod ante didicerant*, dele usque ad, *Postremo, qui sit*, exclusive. —— Eadem Epistol. p. 98. sub initium, (N. E. 399. D.) ibi, *in scholis occuparunt tyrannidem*, dele, *tyrannidem*. —— Eadem Epist. p. 99. ante medium, (N. E. 401. A.) ibi, *quam Augustinus, in libris sacris*, dele, *in libris sacris*. —— Et paulo inferius, ante medium ejusdem pagin. post illud, *usu veniat, nescio*, dele usque ad, *Et tamen Augustinum*, excl. —— In fine paginæ & epist. (N. E. ibid. E.) post illud, *Urbano Regio*, dele usque ad, *multam Erasmi*, exclusive. —— Epist. ad Antonium à Bergis, cujus initium, *Ornatissime Pater*, p. 102. à medio, (N. E. 124. D.) post illud, *altius in hac descendere*, dele usque ad, *Sed cur illa pauca*, exclusive. —— Epist. Cutberti Tonstalli ad Budæum, cujus initium, *Quod mea sponte*, p. 103. sub initium, (N. E. 252. D.) post illud, *nostrum non adspernaris judicium*, dele omnia usque ad illud p. seq. sub initium, (N. E. 253. D.) *Tu non minori diligentia*, excl. —— Epist. Budæi ad Tonstallum, cujus initium, *Eadem opera*, p. 107. in medio (N. E. 241. F.) post illud, *Erasmi offensionem impegeris*, dele usque ad, *Age quonam tandem modo*, exclusive. —— Et in fine ejusdem paginæ, (N. E. 242. C.) post illud, *non jam Erasmo*, dele usque ad, *amplissime de te*, exclusive. —— Et paulo inferius, post illud, *te existimare debeam*, dele usque ad illud, ad finem pag. seq. (N. E. 243. C.) *Eandem a me operam in litteris civilis, &c.* excl. —— Eadem epist. p. 108. ad finem, (N. E. 243. D.) post illud, *& æstimationem solent*, dele usque ad illud sequent. pag. prope medium, (N. E. 244. A.) *Inde illa inter nos*, excl. —— Eadem epistol. pag. 111. in fine, (N. E. 247. B.) post illud, *tesseras quasdam amicitiæ*, dele usque ad, *litterarum commendatione*, excl.

LIB. III. EPISTOLARUM.

Epist. ad Martinum Lipsium, cujus initium, *An non tibi videor*, p. 112. à medio, (N. E. 386. B.) numero 2. post illud, *enarrans si quid obscure*, dele usque ad, *Et vide quam ab isto dissentiat*, exclus. —— Eadem epistola pag. 113. ad finem, (N. E. 387. D.) totus numerus 13. cujus initium, *Atque interim somniat*, expungatur usque ad finem. —— Eadem epist. pag. 116. ante medium, (N. E. 390. C.) numero 42. post illud, *de hoc pronuntiavit*, dele usque ad finem numeri. —— Eadem epistol. pag. 119. ante medium totus numerus 73. cujus initium, *Quamquam hoc negotii*, &c. deleatur usque ad finem. —— Epist. Cutberti Tonstalli ad Erasmum, cujus initium, *Vix tandem Hispaniarum*, pag. 122. in fine, (N. E. 267. B.) post illud, *est orta malignitas?* dele usque ad illud, pag. seq. initio, *Ita gloriolam*, excl. —— Eadem ep. p. 125. sub initium, (N. E. ibid. C.) post illud, *more ignoscere*, dele usque ad, *Quod nuncias, Strabonem*, exclusive. —— Epist. Richardi Sampsonis ad Erasmum, cujus initium, *Si vel tu Anglice*, pag. 123. ad finem, (N. E. 305. D.) in titulo epist. post illud, *Juris Doctor*, adde, *Auctor damnatus*. —— Initio epistolæ post illud, (N. E. ibid. C.) *mi Erasme*, dele usque ad, *haudquaquam Latinas ad te darem litteras*. —— Et post, *litteras*, dele usque ad illud, pag. seq. initio, *Nec ego in præsentiarum*, excl. —— Eadem Epist. p. 124. (N. E. ibid. D.) sub initium, post illud, *delectarent omnia*, dele usque ad, *Si mea tamen opera*, exclusive. —— Epist. ad Richardum Sampsonem, cujus initium, *Ingens, ut scribis*, p. 125. (N. E. 366. A.) —— Ibid. paulo inferius, post illud, *nuper Tornaci*, dele usque ad, *fuerit consuetudo*. —— Et post, *consuetudo*, dele usque ad, *Jam non inhumanissimus*, exclus. —— Epist. Thomæ Mori ad Petrum Ægidium, cujus initium, *Mi charissime Petre*, p. 126. ante medium, (N. E. 1635. C.) in carminibus, quibus titulus est, *Ipse loquor Morus*, dele versum illum totum, *Toto qui celebres leguntur orbe*. —— Et post illud, *Factas tam bene*, dele usque ad, *Te juvit fragili*, exclusive. —— Epist. ad Dominicum Cardinalem, cujus initium, *Jam pridem*, pag. 128. sub initium, (N. E. 320. A.) post illud, *in manibus hominum*, dele usque ad, *Hac est, ni fallor*, exclus. —— Epistol. ad Marcum Laurinum, cujus initium, *Accepi litteras tuas*, p. 135. ante medium, (N. E. 368. E.) post illud, *Non reperies quenquam, qui id possit*, dele omnia, usque ad illud versus finem ejusdem paginæ, *Jam quod cavillantur*, exclus. —— Ibidem ad fin. pag. post illud, *in ea locos explicui*, dele usque ad illud seq. pag. sub initium, *verum rabulæ, ut sunt*, exclusive. Epist. eadem, p. 136. ante medium, (N. E. 369. F.) post illud, *quod reprehenderent*, dele usque ad, *Ostendo Cyprianum*, exclusive. —— Et paulo inferius, prope medium ejusdem pag. post illud, *quam Basileam adire*, dele usque ad, *Deligat, inquiunt*, excl. —— Eadem epist. pag. 137. initio, (N. E. 370. E.) post illud, *exempla commemoro*, dele usque ad, *Quid si valetudo*, exclus. —— Epist. Lucæ Paliuri ad Erasmum, cujus initium, *Ego ne hominem*, p. 138. (N. E. 259. C.) tota expungatur usque ad finem. —— Epist. ad Georgium Haloinum, p. 138. versus finem, (N. E. 261. B.) post initium epist. *Clarissime Georgi*, dele usque ad illud, *Totus hoc est*, exclusive. —— Epist. Christophori Episcopi Basiliensis ad Erasmum, cujus initium, *Incredibile est*, p. 139. (N. E. 259. A.) —— Et post illud, *gerere non possimus*, dele usque ad, *Timebamus non parum*, exclus. —— Deinde paulo inferius, post illud, *præsentem adspicere*, dele usque ad, *tua confabulationi*, exclusive. —— Epist. ad Barbirium, cujus initium, *Quam timeo*, p. 143. ad finem ejusdem paginæ, (N. E. 270. D.) post illud, *ad Romanos eleganter excuditur*, dele usque ad, *Oro te per sacram*, exclus. —— Epist. Udalrici Zasii ad Erasmum, cujus initium, *Recte Julianus noster*, p. 144. (N. E. 336. D.) deleantur usque ad finem. —— Epist. Gerardi Noviomagi ad Erasmum, cujus initium, *Ante horam unam*, p. 145. (N. E. 273. C.) tota expungatur usque ad finem. —— Epist. Paschasii Berselii ad Erasmum, p. 146. versus finem, (N. E. 229. D.) post illud, *Paschasius ad Erasmum?* dele usque ad, *Desine, satis est*, excl. —— Eadem ep. p. 147. (N. E. lit. F.) post illud, *sed ut parentem*, dele usque ad, *Te litteris ad se*, excl. —— Epist. Erardi Episcopi Leodiensis, cujus initium, *Gratissima fuerunt*, p. 148. (N. E. 359. A.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. Philippi à Burgundia ad Erasmum, cujus initium, *Doctissime atque nobis*, p. 149. (N. E. 273. E.) tota expungatur usque ad finem. —— Epist. ad Philippum à Burgundia, cujus initium, *Præsul amplissime*, pag. 149. ante medium, (N. E. 291. A.) post illud, *occupatissimo paucis agam*, dele usque ad, *Nos ita coccycis*, exclus. —— Epist. Budæi ad Erasmum, cujus initium, *Ecce autem rursus*, pag. 159. à medio, (N. E. 314. E.) post illud, *obicem non offendit hic*, dele usque ad, *Librosque tuos audire te*, exclus. —— Et post illud, *tuus Christianus*, dele usque ad, *me docuit*, exclus. —— Eadem epist. pag. 160. ante medium, (N. E. 315. D.) post illud, *ferre potes, si velis*, dele usque ad, *Cum tibi ob id inviderem*, exclus. —— Et post illud, *si opera tua*, dele usque ad, *carpere, atque elevare*, exclusive. —— Ibidem paulo inferius, post illud, *familiariter prolatum*, dele usque ad, *Ludere me credis*, exclus. —— Et post pauca, ibi, *ut gymnasium exornes*, pro, *ut*, scribe, *ad*. —— Et in fine ejusdem epist. pag. 161. sub initium, post illud, *verecundiam ejus castigante*, dele usque ad, *Vale, & omnem*, excl. —— Epist. Christophori Longolii ad Jacobum Lucam, cujus initium, *Nunquam nobis sane*, p. 175. (N. E. 409. D.) tota expungatur usque ad fin.

LIB.

LIB. IV. EPISTOLARUM.

Epist. ad Nicolaum Gerbelium, cujus initium, *Ut insigniter*, p. 188. (N. E. 354. D.) paulo inferius, post illud, *Helius Eobanus*, dele usque ad, *Venerat ab Erphurdia*, excluf. —— Epist. ad Christophorum Eschenveldium, cujus initium, *Quid tam præter*, pag. 188. in fine, (N. E. 353. D.) post illud, *in Regnum Cælorum*, dele usque ad illud, *Cinicampianus se*, excluf. —— Epist. Guilielmi Montjoji ad Erasmum, cujus initium, *Nihil vereor*, p. 189. versus finem, (N. E. 8. B.) post illud, *tibi debito adstrictus sim*, dele usque ad, *ut me solvendo*, excluf. —— Et paulo inferius, post illud, *Adagiorum accepisse*, dele usque ad, *Mecum tamen vellem*, excluf. —— Eadem Epist. p. 190. sub initium, (N. E. ibid. E.) post illud, *Te perdidisse scripserim*, dele usque ad, *Cantuariensis sacerdotium tibi*, exclusive. —— Et in fine epistol. post illud, *comitem non fuisse*, dele usque ad, *Pecuniarum syngrapham*, exclusive. —— Epist. Germani Brixii ad Erasmum, cujus initium, *Rediit à vobis*, p. 193. versus finem, (N. E. 192. B.) post illud, *in lucem producerentur*, dele omnia usque ad illud versus finem epist. p. 196. à medio, (N. E. 195. C.) *Unum id præmonuerim*, excl. —— Epist. ad Germanum Brixium, cujus initium, *Epistola tua*, p. 197. sub initium, (N. E. 376. D.) post illud, *sint bonæ litteræ*, dele usque ad, *Sed adhuc nescio*, excl. —— Epist. ad Tranquillum Parthenium, cujus initium, *Scripseram ex Antuerpia*, p. 198. ad medium, (N. E. 465. D.) post illud, *ferebas nostri studium*, dele usque ad, *Neque enim opinor*, excluf. —— Epist. Bilibaldi ad Erasmum, cujus initium, *Rem gratam*, p. 199. (N. E. 218. C.) tota expungatur usq. ad fin. —— Epist. ad Bilibaldum, cujus initium, *Nescio cujus culpa*, p. 201. (N. E. 384. C.) tota expungatur usque ad finem. —— Epistol. Henrici ad Christianum Fratrem, cujus initium, *Quid hic agatur*, p. 212. à medio, (N. E. 30. D.) post illud, *Tres animæ*, dele usque ad, *Erasmus nunc*, excluf. —— Et post illud, *repetebat antiqua*, dele usque ad, *domum reversi*, exclusive. —— Eadem Epist. p. 213. versus finem ejusdem paginæ, (N. E. 32. A.) post illud, *Tum amicus? Habeo*, dele usque ad, *Erasmum, inquam*, excluf. —— Et paulo inferius, post illud, *Quid quæris?* dele usque ad, *Omnia apud nos*, excluf.

LIB. V. EPISTOLARUM.

Epist. Joannis Coleti ad Erasmum, cujus initium, *Brumus meus, Erasme*, p. 218. (N. E. 9. A.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. Philippi Melanchthonis ad Erasmum, cujus initium, *Salutem in Christo*, p. 238. (N. E. 403. B.) tota deleatur usque ad finem. —— Epistol. ad Philippum Melanchthonem, cujus initium, *Qui me submonuit*, p. 238. (N. E. 431. C.) tota expungatur usque ad finem.

LIB. VI. EPISTOLARUM.

Epist. Petri Mosellani ad Erasmum, cujus initium, *Ita studia mea*, p. 239. (N. E. 403. E.) tota deleatur, etiam cum Appendice, usque ad fin. —— Epist. ad Petrum Mosellanum, cujus initium, *Jam pridem*, p. 240. (N. E. 405. A.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. Martini Lutheri ad Erasmum, cujus initium, *Salutem. Toties*, p. 243. (N. E. 423. D.) tota expungatur usque ad fin. —— Epist. ad Lutherum, cujus initium, *Frater in Christo*, p. 244. (N. E. 444. D.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. Gasp. Schalbi ad Erasmum, cujus initium, *Per tot sylvas*, p. 245. (N. E. 443. C.) tota deleatur usque ad fin. —— Epist. Ulrici Hutteni ad Erasmum, cujus initium, *Tu licet mutus sis*, p. 251. in titulo Epist. (N. E. 419. E.) post, *Huttenus*, adde, *Auctor damnatus*. Post finem ejusdem Epist. dele illud, *Triumphus Capnionis*, &c. —— Epist. ad Huttenum, cujus initium, *Tot studiorum*, p. 252. initio, (N. E. 433. E.) post illud, *attingere videretur*, dele usque ad, *Phalarismus quoniam*, excluf. —— Deinde post illud, *sed Lovanio duntaxat*, dele usque ad, *Susceperant & orationem*, excluf. —— Et paulo inferius, post illud, *tam multos profligaris*, dele usque ad, *Pulchrius est*, excluf. —— Epist. Joan. Borsali ad Erasmum, cujus initium, *Cupidissimus sum*, p. 252. (N. E. 424. C.) tota deleatur usque ad fin. —— Epist. ad Eobanum Hessum, cujus initium, *Adeo placuit tuum*, p. 257. (N. E. 446. A.) tota expungatur usq. ad fin. —— Epist. ad Henricum Guldefordum, cujus initium, *Vir clarissime*, p. 258. ante medium, (N. E. 438. A.) post illud, *Tueri meliores litteras*, dele usque ad, *ad Principum mensas modeste*, excl. —— Epist. ad Joan. Schlechtam, cujus initium, *Accepi Panegyricum*, p. 259. ante medium, (N. E. 432. C.) post illud, *uno pilo nigrior. Videbam*, dele usque ad, *fontes ac veteres*, excl. —— Et à medio ejusdem p. post illud, (N. E. lit. E.) *oblatrent Erasmo*, dele usque ad, *Ego magis, ita me*, excluf. —— Et post illud, *doleo quam meam*, dele usque ad, *Quando nemini mortalium*, excluf. —— Epist. Gasparis Ursini ad Erasmum, cujus initium, *Superiori anno*, p. 260. ante finem, (N. E. 329. B.) post illud, *Genethliacon carmen*, dele usque ad, *Feliciori eventu*, exclusive. —— Et in fine ejusdem pag. (N. E. lit. D.) post illud, *evulgati poematii*, dele usque ad, *Vale, Vratislaviæ*, exclusive. —— Epist. Joan. Fabri ad Erasmum, cujus initium, *Quod scribendi officium*, p. 261. (N. E. 435. F.) tota expungatur usque ad finem. —— Epist. Jacobi Banisii ad Erasmum, cujus initium, *Reverende &*, p. 263. (N. E. 271. F.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. ad Thomam Grejum, cujus initium, *Salve candidissime Thoma*, p. 265. (N. E. 76. D.) tota deleatur usque ad finem.

LIB. VII. EPISTOLARUM.

Epist. Martini Dorpii ad Erasmum, cujus initium, *Litteras tuas*, p. 266. (N. E. 331. A.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. ad Cornelium, cujus initium, *Primum omnium*, p. 270. ante medium, (N. E. 3. E.) ibi, *Joannem Garlandum, Isidorum*, dele, *Isidorum*. —— Epist. ad Joan. Roffensem, cujus initium, *Reverende Pater*, p. 272. ante medium, (N. E. 255. F.) post illud, *Spero, quod fecimus*, dele usque ad, *Divus Hieronymus proximo mercatu*, excluf. —— Epist. ad Petrum Carraffam, cujus initium, *Reverende Pater, sensi*, p. 273. à medio, (N. E. 1534. E.) post illud, *Absolutum est*, dele usque ad, *nisi quod ego*, excluf. —— Epist. Guilielmi Episcopi Cantuariensis ad Erasmum, cujus initium, *Erasme, si valentibus*, p. 276. (N. E. 118. A.) post illud, *Per ægritudinem tuam*, dele usque, *Ex Londino*, excluf. —— Epist. ad Thomam Morum, cujus initium, *Cæteris ægroto*, p. 276. à medio, (N. E. 380. E.) post illud, *Non omnino fingere*, dele usque ad, *Placuit epistolam*, excluf. —— Epist. ad eundem, cujus initium, *Kalendis Maji*, p. 277. in fine, (N. E. 287. D.) post illud, *Perlegit Copiam meam*, dele usque ad, *Panegyricum, quo*, excluf. —— Et post, *Philippum laudavi*, dele usque ad, *Budæi assem*, excluf. —— Epist. Joan. Oecolampadii ad Erasmum, cujus initium, *Ubinam te locorum*, pag. 282. (N. E. 235. A.) tota expungatur usque ad finem. —— Epist. ad Joan. Oecolampadium, cujus initium, *Ita quidem vulgo*, p. 283. (N. E. 367. D.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. Joannis Kirheri ad Erasmum, cujus initium, *Etsi diu antea*, pag. 284. sub initium, (N. E. 162. B.) dele ab initio epist. excl. usque ad illud, *In spem venio, haud*, excl. —— Et à medio epist. post illud, *Rem ad te referre*, dele usque ad, *In cujus statim sententiam*, excl. —— Et paulo inferius, post illud, *Obsecramusque*, dele usque ad, *Erasme, ut cum*, excl. —— Et in fine epist. post, *Vale*, dele usque ad, *Et Kirheri*. —— mox, post illud, *Salvumque te, diuque*, dele usque ad, *superesse desiderant*, excluf.

LIB. VIII. EPISTOLARUM.

Epist. Andreæ Ammonii ad Erasmum, cujus initium,

tium, *Aut egregie*, p. 287. versus finem, (N. E. 113. A.) post illud, *sane quam hilari excepere*, dele usque ad, *Vintoniensis te accusare*, excl. —— Epistol. ejusdem ad eundem, cujus initium, *Vicisti, Erasme*, pagin. 296. in fine, (N. E. 111. D.) post illud, *Cui & vitam crederes*, dele usque ad illud, pag. sequent. sub initium, (N. E. lit. E.) *Litteras tuas Episcopo*, exclusive. —— Et ad medium ejusdem pag. (N. E. 112. A.) post illud, *paupertas non finit*, dele usque ad, *Cras regiam petam*, exclus. —— Epistol. ad Ammonium, cujus initium, *Tandem ad octavum*, pagina 297. ad finem, (N. E. 115. C.) post illud, *Quos equidem*, dele usque ad, *minime mendaces*, exclusive. —— Epist. Andreæ Ammonii ad Erasmum, cujus initium, *Jam discesserant*, pagin. 298. à medio, (N. E. 114. A.) post illud, *beatum te judico præ me*, dele usque ad, *Ego ad ultimos*, exclusive. —— Et versus finem ejusdem pag. (N. E. lit. B.) post illud, *nec omnino immerito*, dele usque ad, *Ego nisi*, excl. —— Epist. Andreæ Ammonii ad Erasmum, cujus initium, *Ita visus mihi*, pag. 299. sub initium epistol. (N. E. 125. B.) post illud, *Esse Roffenses*, dele usque ad, *istam sponsionem*, exclus. —— Epistola ad Ammonium, cujus initium, *Vin' ridere?* pag. 300. versus finem, (N. E. 137. F.) post illud, *vel subsidio possis esse*, dele usque ad, *Nuper exortus est*, excl. —— Epist. Andreæ Ammonii ad Erasmum, cujus initium, *Risi equidem*, pag. 301. sub initium epist. (N. E. 139. B.) post illud, *spei jam solidæ plenus*, dele usque ad, *Fortunam diutius*, excl. —— Et versus finem epist. (N. E. lit. C.) post illud, *Exitus eum manet*, dele usque ad, *Sed tu ab ea*, exclus. —— Epist. ad Ammonium, cujus initium, *Male precor*, pag. 301. (N. E. 133. D.) post illud, *Jam reliqueram*, dele usque ad, *Volumina Hieronymi*, excl. —— Epist. ad Ammonium, cujus initium, *Vix credas*, p. 303. initio epist. (N. E. 228. F.) ibi, *quam pene hic Theologorum judicio*, dele, *Theologorum*. —— Epist. Andreæ Ammonii ad Erasmum, p. 304. (N. E. 155. B.) ibi, *quod tu divino judicio*, dele, *divino*, & versus finem epist. post illud, *Quando reveniet?* dele usque ad, *O si redeat*, exclusive. —— Epist. Andreæ Ammonii ad Erasmum, cujus initium, *Ternas à te*, pag. 304. post medium, (N. E. 163. D.) post illud, *respondi quod erat*, dele usque ad, *ad summam visus est*, excl. —— Epist. ad Jacobum Battum, cujus initium, *Demiror, qui*, p. 308. ante medium, (N. E. 87. C.) post illud, *vivere ne liceat quidem*, dele usque ad, *Hæc ubi pro tuo ingenio*, exclus. —— Eadem epist. pag. 309. post medium, (N. E. 89. B.) ibi, *quantus est, inscitia Theologorum depravatum*, dele, *inscitia Theologorum*. —— Epist. ad Battum, cujus initium, *Reddidit mihi*, pag. 310. ante finem, (N. E. 46. F.) post illud, *mihi Francos donaverit*, dele usque ad, *Incidit quidem illa*, exclus. —— Epist. ad Battum, cujus initium, *Sæculum exisse*, pag. 312. initio, (N. E. 60. B.) ibi, *Hominum malignitatem, virtutis splendore obruamus*, dele, *virtutis splendore*.

Lib. IX. Epistolarum.

Epist. ad Antonium à Bergis, cujus initium, *En tibi, Pater*, pag. 325. ad medium, (N. E. 63. E.) post illud, *Flumina aurum volventia*, dele usque ad, *Quis enim in Psalmo*, excl.

Lib. X. Epistolarum.

Epist. ad Thomam Linacrum, cujus initium, *Tametsi novum*, pag. 350. initio epist. (N. E. 136. B.) post illud, *licet immerentibus*, dele usque ad, *Febricula subito*, exclus. —— Epist. ad Joannem Coletum, cujus initium, *Si vel amicitia*, p. 351. ad finem, (N. E. 95. D.) post illud, *Aut eloquentiæ conscripsi*, dele usque ad, *Conatus autem sum*, exclus. —— Epist. Jacobi Pisonis ad Erasmum, cujus initium, *Quod tuis*, pag. 353. (N. E. 101. E. seq.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. Guilielmi Latimeri ad Erasmum,

A cujus initium, *Reddita sunt mihi*, p. 358. ante medium (N. E. 292. D) dele ab initio epist. incl. usque ad illud, pag. seq. à medio, *Quod autem toties ad me de Episcopo Roffensi*, exclusive. —— Epist. ad Gerardum Noviomagum, cujus initium, *Quid tibi*, pag. 362. initio epist. (N. E. 134. C.) post illud, *Mi Gerarde*, dele usque ad, *Precor ut brevi*, exclusive. —— Epist. Ambrosii Leonis ad Erasmum, cujus initium, *Hactenus, Erasme*, pag. 363. à medio, (N. E. 333. B.) post illud, *Et formas variasti*, dele usque ad, *Non ut unum idemque*, exclusive. —— Eadem epist. pag. 364. ante medium, (N. E. 334. A.) post illud, *ac studiorum tuorum*, dele usque ad, *In calce de me*, exclus. ——

B Epistola ad Ulricum Huttenum, cujus initium, *Quod Thoma*, pag. 366. (N. E. 472. E.) post illud, *Moro mutuum etiam*, dele usque ad illud, *Hæc videlicet est*, exclus. —— Et ad finem ejusdem epist. pag. 370. sub initium, (N. E. 477. E.) ibi, *Ense gnaviter belligeraris*, post, *belligeraris*, dele usque ad, *Nam apud Cardinalem*, excl.

Lib. XI. Epistolarum.

Epist. ad Thomam Cardinalem, cujus initium, *Post plurimam*, pag. 372. ante medium, (N. E. 322. D.) post illud, *quisquis volet vestigare*, dele usque ad illud, *Ego bonas litteras*, exclus. —— Et ad fin. ejusdem

C epist. pag. 373. à medio, (N. E. 324. A.) post illud, *notam atram allineret*, dele usque ad, *Verum de his nimis*, excl. —— Epist. Richardi Pacæi ad Erasmum, cujus initium, *Petro Lusco*, pag. 373. (N. E. 308. E) tota expungatur usque ad finem. —— Epist. Pauli Bombasii ad Erasmum, cujus initium, *Litteræ tuæ*, p. 375. sub initium, (N. E. 351. B.) dele ab initio ipso epist. inclusive, usque ad illud, *Pro Brevi obtinendo*, exclus. —— Et post, *obtinendo*, dele usque ad, *non tibi Georgius*, exclus. —— Epist. Guilielmi Croii ad Erasmum, cujus initium, *Accepi epistolam*, pag. 378. initio epist. (N. E. 361. E.) post illud, *mi Erasme*,

D dele usque ad, *Cui dum respondeo*, exclus. —— Eadem epist. p. 379. sub initium, (N. E. 362. A.) post illud, *apud multitudinem commendanda*, dele usque ad, *Sed ad id quod institueram*. —— Epist. ad Leonem X. cujus initium, *Beatissime Pater*, p. 382. (N. E. 490. B.) tota deleatur usque ad fin. —— Epist. Alberti Cardinalis ad Erasmum, cujus initium, *Quanquam gravissima*, p. 384. (N. E. 451. B.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. ad Albertum Cardinalem, cujus initium, *In tam immensis*, pag. 385. ad fin. epist. (N. E. 495. E.) post illud, *& Hutteni nomine debeam*, dele usque ad, *Quod nihil te commovet*, exclus. ——

E Epist. Beraldi ad Erasmum, cujus initium, *Dolui vehementer*, pag. 386. (N. E. 307. F.) tota expungatur usque ad fin. —— Epistol. ejusdem Beraldi ad Erasmum, cujus initium, *Ego Guilielmum*, pag. 385. (N. E. 330. E.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. Leonardi Priccardi ad Erasmum, cujus initium, *Hic nuper*, pag. 387. (N. E. 442. B.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. ad Leonardum Priccardum, cujus initium, *Sciebam, eruditissime*, p. 388. (N. E. 467. A.) tota expungatur usque ad finem. —— Epist. Antonii Papinii ad Erasmum, cujus initium, *Erasme multis*, pag. 389. (N. E. 466. A.) tota expungatur usque ad fin. —— Epist. ad Christophorum Hacum, cujus initium, *Allatum est*, p. 389. (N. E. 492. B.) tota de-

F leatur usque ad fin. —— Epist. Georgii Spalatini ad Erasmum, cujus initium, *Litteras tuas*, p. 391. (N. E. 272. C.) tota deleatur usque ad finem.

Lib. XII. Epistolarum.

Epist. ad Laurentium Campegium, cujus initium, *Eximie Domine*, pag. 394. ad finem, (N. E. 436. E.) post illud, *in operis frontispicio*, dele usque ad, *Homo tamen sum*, exclus. —— Epist. eadem pag. 395. sub initium, (N. E. 436. F.) post illud, *nemo hactenus placuit*,

cuit, dele usque ad, *Sed vide quaeso*, exclusive. —— Epist. Laurentii Cardinalis Campegii ad Erasmum, cujus initium, *Reverende ac*, p. 395. (N. E. 468. C.) tota expungatur usque ad finem. —— Epist. ad Ulricum Zasium, cujus initium, *Vix licuit*, p. 397. (N. E. 138. F.) post illud, *Vacabit autem intra bimestre*, dele usque ad, *verum id scio*, exclusive. —— Epist. ad Zasium, cujus initium, *Si quo pacto*, pag. 398. sub initium, (N. E. 139. E.) post illud, *Adest & Gerbelius*, dele usque ad, *Bene vale, vir eruditissime*, exclus. —— Epist. Udalrici Zasii ad Erasmum, cujus initium, *Noli mirari*, p. 398. (N. E. 133. E.) tota expungatur usque ad finem. —— Epist. ad Albertum Archiepiscopum Moguntinum, cujus initium, *Salutem plurimam*, pag. 400. (N. E. 513. D.) tota expungatur usque ad finem. —— Epist. Bilibaldi Pirckeymeri ad Erasmum, cujus initium, *Suum officium*, pag. 404. (N. E. 549. A.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. ad eundem Bilibaldum, cujus initium, *Non deerant*, pag. 406. (N. E. 575. C.) post illud, *Quod tu nunc*, dele usque ad, *Amice, sed tamen*, exclus. —— Et in fine ejusdem p. (N. E. ibid. F.) post illud, *fronteque plausibilius*, dele usque ad, *Habebat omnibus*, exclus. —— Et ante medium ejusdem paginae, (N. E. 576. B.) post illud, *Subornatum histrionem*, dele usque ad, *Quanquam facile*, exclusive. —— Et post medium ejusdem paginae, (N. E. ibid. D.) post illud, *Mortalium animos*, dele usque ad, *Fabulam de*, excl. —— Eadem epist. pag. 408. sub initium, (N. E. 577. B.) post illud, *Istuc futurum praedixit*, dele usque ad, *Video res humanas*, excl. —— Epist. Hermanni Buschii ad Erasmum, cujus initium, *Convenit me*, p. 408. (N. E. 559. F.) tota expungatur usque ad fin. —— Epist. ad Buschium, cujus initium, *Miseret me tui*, p. 408. (N. E. 561. C.) tota deleatur usque ad fin. —— Epist. ad Joannem Reuchlinum, cujus initium, *Reverendus Cardinalis*, pag. 413. versus finem, (N. E. 590. A.) ibi, *Ut hinc ullis Jacobitarum*, dele, *Jacobitarum*. —— Epist. ad Gerardum Noviomagum, cujus initium, *Brugis non admodum*, p. 414. (N. E. 577. D.) tota deleatur usque ad finem. —— Epistola ad Godschalcum Rosemundum; cujus initium, *Invitus te*, pag. 414. (N. E. 536. E.) sub initium epist. post illud, *In nomen ac famam meam*, dele usque ad illud, pag. sequent. initio, *In hoc opinor*, excl. —— Epist. ad Rectorem Scholae Erphurdiensis, cujus initium, *Vir eximie*, pag. 417. versus finem, (N. E. 334. D.) post illud, *Ad fontes revocare*, dele usque ad, *Draconem tibi*, exclusive. —— Epist. ad Joan. Roffensem, cujus initium, *Si tua pietas*, p. 418. ad medium epistolae, (N. E. 418. A.) post illud, *jubeo te bono esse animo*, dele usque ad, *Sed ubi prodierit*, exclusive. —— Epist. ad eundem, cujus initium, *Reverende Pater*, pag. 418. ad finem epist. (N. E. 481. D.) post illud, *Delinire quos irritavit*, dele usque ad, *Bene vale*, exclus. —— Epist. ad Georgium Haloinum, cujus initium, *Mihi vero*, pag. 419. ad finem epist. (N. E. 456. E.) post illud, *Ulrichus Huttenus*, dele usque ad, *Cum eo melius*, excl. —— Epist. ad Adrianum Barlandum, cujus initium, *Non libet*, pag. 419. sub initium epist. (N. E. 382. A.) post illud, *neque enim hoc*, dele usque ad, *Meriti illius*, exclusive. —— Epistol. ad Thomam Cardinalem, cujus initium, *Nunc meritas*, pag. 419. ad finem, (N. E. 413. F.) post illud, *Christiana religionis*, dele usque ad illud sequent. pag. post initium, (N. E. 414. B.) *Caeterum ubi interim*, excl. —— Ad finem ejusdem epist. post illud, *Divi Pauli Germanus*, dele usque ad, *Utinam mihi liberum*, exclus. —— Epist. ad quendam obtrectatorem, cujus initium, *Quomodo sis*, pag. 421. versus finem epistol. (N. E. 376. B.) post illud, *Mordicus teneo*, dele usque ad, *Sic esse, res ipsa*, exclus. —— Epist. ad Joann. Botzemum, cujus initium, *Hoc mihi*, pag. 421. in fine, (N. E. 239. D.) post illud, *Rerum tumultu*, dele usque ad, *Sum Pacaeum expertus*, exclusive. —— Et in fine ejusdem epist. post illud, *ex me salutem dicito*, dele usque ad, *Et ornatissimo*, exclusive.

LIB. XIII. EPISTOLARUM.

Epist. ad Joan. Roffensem, cujus initium, *Eximie Praesul*, pag. 424. sub initium epist. (N. E. 511. D.) post illud, *gravatur invidia*, dele usque ad, *Potissimum ob hoc*, exclus. —— Et paulo inferius, ibi, *Monachorum quorundam*, dele, *Monachorum*. —— Et post illud, *Colonia ob pestem*, dele usque ad, *Nihil adhuc molitur*, exclus. —— Eadem epistol. p. 425. ante medium, (N. E. 512. B.) post illud, *Mea respondens epistola*, dele usque ad, *Ab omnibus delatum*, exclus. —— Epist. ad Aloisium Marlianum, cujus initium, *Majorem in*, p. 430. à medio epistol. (N. E. 538. E.) post illud, *est Huttenus*, dele usque ad, *Pro consilio tuo*, exclus. —— Epist. ad Joan. Oecolampadium, cujus initium, *Utinam tibi contingat*, p. 431. (N. E. 555. E.) tota expungatur usque ad finem. —— Epist. ad eundem, cujus initium, *Epistolam, sive*, p. 433. (N. E. 592. E.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. ad Jodocum Jonam, cujus initium, *Vir optime*, p. 434. sub initium, (N. E. 592. D.) post illud, *causae Lutherana*, dele usque ad, *Haec paucis scripsi*, excl. —— Epist. ad Conradum Peutingerum, cujus initium, *Sciebam tibi*, p. 435. à medio, (N. E. 591. C.) post illud, *Diversis utendum remediis*, dele usque ad, *Video rem hactenus*, excl. —— Et ad finem ejusdem p. (N. E. ibid. E.) post illud, *Quam Christi gloriam*, dele usque ad illud seq. paginae, sub initium, (N. E. 592. A.) *Breviter haec tempestas*, exclus. —— Epist. ad Georgium Spalatinum, cujus initium, *Alexander juvenis*, p. 442. initio, post verba illa ultima praecedentis pag. (N. E. 599. D.) *In deliciis habiturus*, dele usque ad, *Bene vale*, exclus. —— Epist. ad Richardum Pacaeum, cujus initium, *Sero mihi*, p. 442. in fine epist. (N. E. 617. B.) post illud, *Lens invidere videtur*, dele usque ad, *novum*, exclus. —— Epist. ad Petrum Manium, cujus initium, *Mihi sane*, p. 443. à medio, (N. E. 583. A.) post illud, *abunde discimus*, dele usque ad illud in fine epist. *Bene vale, neque*, exclus.

LIB. XIV. EPISTOLARUM.

Epist. ad Campegium Cardinalem, cujus initium, *Decretum erat*, p. 444. (N. E. 594. B.) tota expungatur usque ad finem. —— Epist. ad Leonem X. cujus initium, *Tametsi*, p. 452. initio, post illud, *easque carptim*, dele usque ad, *Ferme primus omnium*, exclus. —— Ead. epistol. p. 452. ante med. (N. E. 578. C.) post illud, *Id sane vere scripseram*, dele usque ad, *Hoc illum scire volui*, exclus. —— Epist. ad Joan. Schudelinum, cujus initium, *Gabriel Stendelinus*, p. 453. in medio epist. (N. E. 661. C.) post illud, *admittunt sana consilia*, dele usque ad, *si populus à consuetis*, exclus. —— Epist. ad Guilielmum Waramum, cujus initium, *Ubi cognovissem*, p. 453. à medio, (N. E. 661. A.) post illud, *opinor, pudebit*, dele usque ad, *nihil scire sacrarum*, excl. —— Et in fine ejusdem paginae, (N. E. ibid. D.) post illud, *gravat nostra studia*, dele usque ad illud, *Sed haec Scylla*, exclus. —— Epist. ad Richardum Pacaeum, cujus initium, *De nostris*, p. 454. à med. epist. (N. E. 660. D.) post illud, *An non pudebit posthac*, dele usque ad, *nihil scire rei*, excl. —— Epist. ad Christoph. Hegendorfinum, cujus initium, *Tam ego absum*, p. 455. in fine, (N. E. 601. F.) post illud, *in causa, non natura*, dele usque ad, *quorsum igitur*, excl. —— Epist. ad N. virum Praepotentem, cujus initium, *Vir clarissime*, p. 456. à medio, (N. E. 631. F.) post illud, *ac sequitur Ecclesia Catholica*, dele usque ad, *absit autem, ut mihi*, exclus. —— Et paulo inferius, (N. E. 632. A.) post illud, *nostrates excitarem, deinde ut mundum*, dele usque ad, *ad vera & Evangelica*, exclus. —— Eadem epist. p. 457. ante medium, (N. E. ibid. D.) post illud, *omnes ferme Ecclesia*, dele usque ad, *neque vero nescio*, exclus. Et dele illud,

illud, *ferme.* —— Et statim à medio ejusdem pag. (N. E. 632. F.) post illud, *neque ducem tumultus*, dele usque ad, *Unum illud dicam*, exclus. —— Ead. epist. p. 458. initio, (N. E. 633. D.) post illud, *obscuram Latinitatem*, dele usque ad, *Sed populus passim*, excl. —— Epist. ad Franciscum Chiregattum, cujus initium, *Animum istum*, p. 458. (N. E. 579. D.) tota deleatur. —— Epist. Thomæ Mori ad Erasmum, cujus initium, *tametsi mihi*, p. ante med. (N. E. 607. B.) dele ab ipso initio epistol. incl. usque ad illud, *tibi Leoque suasimus*, exclus. —— Et versus finem epist. (N. E. lit. D.) post illud, *Christiana modestia*, dele usque ad, *Vale, Erasme*, excl. —— Epist. ad Guilielmum Archiep. Cantuariensem, cujus initium, *De animo*, pag. 461. post medium, (N. E. 645. A.) post illud, *aut aliter scripsisset*, dele usque ad, *actum est de scintilla.* —— Epist. Joan. Slechtæ ad Erasmum, cujus initium, *Reddita sunt*, p. 462. ante medium, (N. E. 502. B.) post illud, *verum etiam superes*, dele usque ad illud, ad fin. pag. (N. E. lit. F.) *Pragæ quamvis*, exclus. —— Ead. epist. p. 463. ante med. (N. E. 503. B.) post illud, *nulla controversia subscribo*, dele usque ad, *Forsan autem ab re*, exclus. —— Eadem epistol. p. 464. ante medium, (N. E. 504. C.) post illud, *obtinere potuerunt, qui*, dele usque ad, *nec eis etiam obedire*, exclus. —— Epist. ad Joan. Slechtam, cujus initium, *ad prolixam*, p. 467. ante medium, (N. E. 519. F.) post illud, *Auctor eram futurus*, dele usque ad, *obtemperarent potius*, exclus. —— Et mox post illud, *Orbis Christiani*, dele usque ad, *Porro factionem*, exclus. —— Et in fine ejusdem paginæ, (N. E. 520. E.) post illud, *Verbis commendentur*, dele usque ad illud pag. seq. sub initium, (N. E. 521. A.) *Verum ut est*, exclus. —— Epist. ad Andream Cnopham, cujus initium, *Ex tribus Epistolis*, p. 469. à medio, (N. E. 606. D.) post illud, *ad tuos mores adducas*, dele usque ad, *bona pars servimus*, exclus. —— Epist. ad Ludovicum à Prato, cujus initium, *Vir non uno*, p. 471. à medio, (N. E. 684. B.) post illud, *Ubique efflorescunt*, dele usque ad, *Nos infracto animo*, exclus.

LIB. XV. EPISTOLARVM.

Epistol. Joannis Turzonis ad Erasmum, cujus initium, *Explicari nequit*, pag. 472. (N. E. 522. C.) tota expungatur. —— Epist. ad Joan. Turzonem, cujus initium, *Cur ita visum*, p. 473. ante medium, (N. E. 572. B.) post illud, *fontes revocare ac*, dele usque ad, *ad vera pietatis studium*, exclus. —— Epist. ad Godschalcum Rosemundum, cujus initium, *Magnifice Rector*, pag. 473. (N. E. 615. E.) tota deleatur. —— Epist. Francisci Craneveldii ad Erasmum, cujus initium, *Non passum*, pag. 474. à medio, (N. E. 581. D.) initio epistol. post illud, *agere tibi gratias*, dele usque ad, *quamquam ineptioribus*, exclus. —— Epist. ad Franciscum Craneveldium, cujus initium, *Nimirum hoc est*, p. 474. (N. E. 602. F.) tota expungatur. —— Epistol. ad Thomam Bedellum, cujus initium, *De Præsulis*, pag. 477. ad finem, (N. E. 606. A.) post illud, *quod me remoretur*, dele usque ad, *Archiepiscopo*, exclus. —— Epist. ad Nicolaum Beraldum, cujus initium, *quantum apparet*, pag. 478. versus finem, (N. E. 635. A.) post illud, *Et bona studia*, dele usque ad, *Bene vale*, exclusive. —— Epistol. ad Jodocum Jonam, cujus initium, *Quod tam*, pag. 480. versus finem, (N. E. 452. A.) post illud, *Scripti prodierunt*, dele usque ad, *Nec cuiquam unquam*, exclusive. —— Eadem epist. pag. 481. à medio, (N. E. 453. A.) post illud, *Auctorem hujus conspirationis*, dele usque ad, *Nec huic unquam.* —— Ead. epist. p. 482. ante medium, (N. E. lit. F.) post illud, *serviebat charitati*, dele usque ad, *Vescebatur cibis*, exclus. —— Pag. eadem à medio, (N. E. 454. B.) post illud, *corpusculo faceres injuriam*, dele omnia usque ad illud pag. seq. sub initium, *Totus inhiabat in lucrum*, exclus. —— Et à medio ejusdem pagin. (N. E. 455. D.) post illud, *Fabu-*

A *las historiarum*, dele usque ad, *Habes vere gemmeum*, exclus. —— Eadem epist. pag. 484. sub initium, (N. E. 456. A.) post illud, *Ambrosio*, *Hieronymo*, dele usque ad, *Neque tamen non legit*, exclus. —— Et mox ibi, *Aliosque hujus farinæ*, dele, *hujus farinæ.* —— Eadem epistol. pag. 486. sub initium, (N. E. 458. D.) post illud, *Profitebatur quid sentiret*, dele omnia usque ad illud, pag. seq. initio, (N. E. 459. E.) *Cum apud Anglos*, exclus. —— Eadem pag. ante medium (N. E. 460. A.) post illud, *Instituerat scribere*, dele usque ad, *Recte loquendi copiam*, exclus. —— Et à medio ejusdem pag. (N. E. 460. C.) post illud, *Sibi semidoctus videbatur*, dele usque ad, *Nec admodum*
B *gratus*, exclus. —— Eadem epist. p. 488. ad finem epist. & pag. (N. E. 461. F.) post illud, *saperet affectum humanum*, dele usque ad, *Felices animæ*, excl. —— Epistol. ad Godschalcum, cujus initium, *Non arbitror*, pag. 494. ad med. (N. E. 586. A.) post illud, *Cuiquam esse obscurum*, dele usque ad, *Cumque passim*, exclus. —— Ead. epistol. pag. 495. sub initium, (N. E. 586. F.) post illud, *Constitutionis humanæ*, dele omnia usque ad illud pag. seq. ad finem, *Quamquam quod*, exclus.

LIB. XVI. EPISTOLARVM.

Epist. ad Thomam Morum, cujus initium, *Quæ ti-*
C *bi*, pag. 497. à medio, (N. E. 608. B.) post illud, *etiam purpurascens*, dele parenthesim usque ad, *Et cur, inquit*, exclus. —— Ead. epistol. p. 500. ad fin. epist. (N. E. 611. C.) post illud, *Conflictationis gloriam*, dele usque ad, *Bene vale, mi More*, excl. —— Epist. ad Martinum Bruxellensem, cujus initium, *Non queror*, p. 503. initio epist. (N. E. 534. D.) post illud, *scripserit annotationes*, dele usque ad, *Sortem tuam merito*, excl. —— Epist. ad Aloisium Marlianum, cujus initium, *Ex amicorum*, p. 504. sub initium, (N. E. 544. A.) ibi, *Commentum quorundam Monachorum*, dele, *Monachorum.* —— Ead. epist. p. 505. versus finem epist. (N. E. 545. E.) post illud, *hunc exitum metui*, dele usque ad,
D *Hortatus sum*, excl. —— Et paulo inferius, post illud, *temeritatem alienam*, dele usque ad, *Isti cum sibi fidem*, excl. —— Epist. Aloisii Marliani ad Erasmum, cujus initium, *Quanti aut*, pag. 505. in fine, (N. E. 636. B.) dele ab initio epist. inclus. usque ad illud pag. seq. sub initium, *cum vero ex Hispania*, excl. & dele, *vero.* —— Ead. epist. p. 506. ad finem epist. (N. E. lit. F.) post illud, *vales, contende*, dele usque ad, *Augustinum Scarpinellum*, excl. —— Epist. ad Marlianum, cujus initium, *ingratissimus*, p. 507. (N. E. 637. A.) —— Epist. ad Obtrectatorem, cujus initium, *Est illud quidem*, p. 507. (N. E. 620. A.) tota expungatur usque ad finem. —— Epist. ad Guilielmum, Pastorem, &c.
E cujus initium, *De juvene revocato*, p. 518. ante medium, (N. E. 638. A.) post illud, *tuas vices gerere possint*, dele usque ad, *qui si ubique*, exclus. —— Epistol. ad Jacobum Hochstratum, cujus initium, *Antehac legenti mihi*, p. 518. (N. E. 484. B.) tota deleatur usque ad fin.

LIB. XVII. EPISTOLARVM.

Epist. ad Thomam Lupsetum, cujus initium, *Ex litteris*, pag. 525. ante medium, (N. E. 524. C.) post illud, *Aut id conciliabulis*, dele usque ad, *Quid Licentiati*, exclus. —— Ead. epist. p. 530. initio, (N. E. 530. C.) post illud, *Genus libelli famosi*, dele usque ad
F illud, *in famosum libellum*, exclus. —— Ead. epist. pag. 531. sub initium, (N. E. lit. E.) post illud, *confusos, conspurcatos*, dele usque ad, *mendarum vepribus*, exclusive. —— Epist. ad Nicolaum Everardum, cujus initium, *Si patria*, pagina 535. à medio, (N. E. 676. F.) post illud, *Secum in fata trahunt*, dele usque ad, *Lutetiæ, Cantabrigiæque*, exclus. —— Eadem epistol. p. 536. sub initium, (N. E. 677. D.) post illud, *Quo tandem*, dele usque ad, *atque interim is qui*, exclus. —— Epist. Ludovici Vivis ad Erasmum,

A simum, cujus initium, *Progresso mihi*, pag. 538. post medium ejusdem pagin. (N. E. 686. A.) post illud, *etiam sublatis mensis*, dele usque ad, *possum tibi plures*, exclus. —— Et mox post illud, *Hortantur, ut pergas*, dele usque ad, *Se dare operam*, exclusive. —— Epist. ad Ludovicum Vivem, cujus initium, *Subtristem me*, pag. 541. ante medium, (N. E. 689. A.) ibi, *Monachorum quorundam opera*, dele, *Monachorum*. —— Et in medio ejusdem pag. (N. E. lit. B.) post illud, *Mansuetiora studia*, dele usque ad illud, *Certe semper liberum*, exclus. —— Epist. Pauli Bombasii ad Erasmum, cujus initium, *Quod tam negligenter*, p. 543. ante medium, (N. E. 647. D.) post illud, *Propitium B habes*, dele usque ad, *Novissimas ad me tuas*, exclus. —— Epist. ad Paulum Bombasium, cujus initium, *Quid ego audio*, p. 545. initio, post ultima verba pag. præcedentis, (N. E. 664. C.) *Fama fuerit effecturum*, dele usque ad, *& tamen respondimus*, excl. —— Et post illud, *Sed etiam civiliter*, dele usque ad, *Neque nescio*, excl. —— Epist. ad Jodocum Jonam, cujus initium, *Hic jam diu*, pag. 550. (N. E. 639. A.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. ad Theologos Lovanienses, cujus initium, *Reverendi Patres*, pag. 555. ad finem, (N. E. 674. E.) post illud, *Plusquam quisquam mortalium*, dele usque ad, *In omnibus, quæ illi*, exclusive. —— Epist. ad Ludovicum Berum, cujus ini- C tium, *eruditissime vir*, p. 556. quæ per errorem est 554. (N. E. 644. A.) tota expungatur usque ad fin. —— Epist. ad Nicolaum Busciducensem, cujus initium, *Omnes beatitates*, pag. 558. à medio, (N. E. 574. B.) post illud, *qui illa sic norunt uti*, dele usque ad illud, *Sed est hæresis quædam*, excl. —— Epist. ad Petrum Wichmannum, cujus initium, *Qui deplorare*, pag. 559. (N. E. 690. B.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. ad Guilhelmum Montjoium, cujus initium, *Quo sincerior*, pag. 560. ad finem, (N. E. 681. D.) post illud, *Quorsum iret Lutherus*, dele usque ad, *& passim faventibus*, excl. —— Eadem epist. pag. 561. ante medium, (N. E. 682. A.) post illud, *In factionem tam D periculosam?* dele usque ad, *& qua fronte*, excl. —— Eadem epist. pag. 562. ad finem epistol. (N. E. 683. B.) post illud, *vel temeritatis, vel malitiæ*, dele usque ad, *Hæc scripsi raptim*, exclus. —— Epist. ad Marcum Laurinum, cujus initium, *Pro officiis*, pag. 562. initio epist. (N. E. 1009. E.) post illud, *Nunquam non facias*, dele usque ad, *Fratri tuo scripsit*, excl.

LIB. XVIII. EPISTOLARUM.

Epistol. Alphonsi Fonsecæ ad Erasmum, cujus initium, *Ita plane est*, p. 565. (N. E. 973. D.) tota expungatur usque ad finem. —— Epistola ad Simonem Pistorium, cujus initium, *Tantum suspicionum*, pag. E 568. initio, (N. E. 967. B.) post illud, *tranquillitatem redigeretur*, dele usque ad, *venio nunc*, exclusive. —— Et ad medium ejusdem paginæ, (N. E. ibid. F.) post illud, *quam necesse sit credere*, dele usque ad, *Si sacri pariter*, exclusive. —— Ead. epist. pag. 569. ante medium, (N. E. 968. E.) post illud, *quatuor libros hoc anno*, dele usque ad, *Quidam Oratorem*, exclusive. —— Et paulo inferius, post illud, *In me scribere*, dele usque ad, *sunt aliquot*, exclusive. —— Epist. ad Georgium Ducem Saxoniæ, cujus initium, *Illustrissime Princeps*, pag. 570. à medio, (N. E. 1010. E.) ibi, *De malis Monachis loquor*, dele, *Monachis*, & post, *loquor*, dele usque ad, *Qui quales apud vos*, F exclus. —— Epist. ad Benedictum Jovium, cujus initium, *Equidem humanitatis*, p. 572. sub initium, (N. E. 907. A.) post illud, *Ad suam tyrannidem*, dele usque ad, *Verum hanc nimis prolixam*, exclusive. —— Epist. ad Natalem Beddam, cujus initium, *Sane gaudeo*, pag. 573. initio, (N. E. 892. E.) post illud, *excusari non posse*, dele usque ad, *Attamen si hæc quoque*, excl. —— Ibidem ad medium ejusdem paginæ, (N. E. 893. A.) post illud, *Vehementer laudo cœlibatum*, dele usque ad, *nihil habent Lutherani*, exclus. ——

A Et ad finem ejusdem paginæ & epistol. post illud, *argumentorum, idem agit*, dele usque ad, *Hæc civitas vacillat*, exclusive. —— Epist. ad Thomam Lupsetum, cujus initium, *Quid ego*, p. 574. ante medium, (N. E. 908. C.) post illud, *τὰ ἀφροδίσια*, dele usque ad, *Lutherus duxit uxorem*, exclusive. —— Et ad finem ejusdem paginæ, (N. E. 908. E.) post illud, *Tot machinis instructo*, dele usque ad, *In hoc certamen*, exclus. —— Et paulo inferius, post illud, *eundem libellum emiserunt*, dele usque ad, *Lutetia prosiliit*, exclusive. —— Eadem epist. pag. 575. initio, (N. E. 908. F.) post illud, *Libris debacchantur*, dele usque ad, *Hanc gratiam*, exclusive. —— Et post illud, B (N. E. 909. A.) *Capitis mei periculo*, dele usque ad, *Verum hæc est*, exclusive. —— Epist. ad Petrum Barbirium, cujus initium, *Patrone magne*, pag. 575. à medio, (N. E. 894. B.) post illud, *Oderant Lutherum*, dele usque ad, *Cura ut indureris*, exclus. —— Epist. ad Leonardum Casimbrotium, cujus initium, *Leonarde charissime*, pag. 576. sub initium, (N. E. 895. E.) post illud, *alioqui isthuc advolaturum*, dele usque ad, *Quid ego audio?* exclusive. —— Et ad medium ejusdem paginæ, (N. E. 896. B.) ibi, *abest à rixis Theologorum*, dele, *Theologorum*. —— Epist. ad Reginaldum Polum, cujus initium, *Thomas Lupsetus*, pag. 577. ad medium, (N. E. 896. F.) post illud, *jam ist-* C *hic adessem*, dele usque ad, *& adsunt isthic*, exclus. —— Epistol. ad Andream Critium, cujus initium, *Illustris Baro*, pag. 577. in fine, (N. E. 897. D.) post illud, *Hæc scripsimus sic ex tempore*, dele usque ad, *Bene valeat*, exclusive. —— Epistol. ad Franciscum Sylvium, cujus initium, *De conjugio*, pag. 581. quæ errore est 586. in medio, (N. E. 919. F.) post illud, *isti jactant*, dele usque ad, *At ego sperabam*, exclus. —— Epist. ad Joan. Oecolampadium, cujus initium, *Equidem de vobis*, pag. 581. quæ errore est 586. tota deleatur usque ad finem. —— Epistol. ad Michaelem Episcopum, cujus initium, *Reverende Præsul*, p. 582. à medio, (N. E. 919. C.) post illud, *cum bestiis* D *depugnare*, dele usque ad, *In Luthero demiror*, excl. —— Epist. ad Joannem Henckellum, cujus initium, *Quemadmodum*, pag. 583. initio (N. E. 913. F. 914. A.) deleatur ab ipso initio epist. inclusive, usque ad illud ad finem ejusdem paginæ, (N. E. ibid. F.) *Lutherum ante annos quinque*, exclusive. —— Eadem epist. pag. 584. sub initium, (N. E. 915. B.) post illud, *Quomodocunque progressa*, dele usque ad, *una spes adhuc superest*, exclusive. —— Epist. ad Joannem à Lasco, cujus initium, *Si tibi feliciter*, pag. 585. (N. E. 916. F.) dele ab initio Epist. inclusive, usque ad illud, *Præter exspectationem provolavit*, exclus. —— Eadem Epistol. pag. 586. sub initium, (N. E. 918. A.) E ibi, post illud, *nititur Euangelium*, dele usque ad finem epistol. —— Epistol. ad Leonardum Officialem, cujus initium, *Vir egregie*, pag. 587. versus finem, (N. E. 843. C.) post illud, *jam occallui*, dele usque ad, *præstat hoc sæculo*, exclusive. —— Epist. ad Guilielmum Waramum, cujus initium, *Unicum meum*, pag. 588. in medio epist. (N. E. 1007. F.) ibi, *animus, quam vita*, dele usque ad, *Res habebit, ut spero*, exclus. —— Epist. ad Matthiam Laurinum, cujus initium, *Ex Marci*, p. 588. versus finem, (N. E. 907. F.) post illud, *& feliciter tueris*, dele usque ad, *Tantum valent clamoribus*, exclusive. —— In fine ejusdem epist. & pag. post illud, *multos metuat oportet*, F dele usque ad, *eo progressa sunt*, exclusive. —— Epistol. ad Ludovicum Vivem, cujus initium, *Diatribam meam*, pag. 589. in fine, (N. E. 842. A.) post illud, *causa Lutherana*, dele usque ad, *Si perrexero*, & post verbum, *perrexero*, dele usque ad, *Hic res plane spectat*, exclusive. —— Epistol. ad Rudbertum à Mosham, cujus initium, *Hæret animo*, pag. 590. à medio, (N. E. 825. A.) dele ab initio Epistol. inclusive, usque ad illud, *Solum illud non memini*, exclus. —— Eadem epist. pag. 591. sub initium, (N. E. 825. D.)

post illud, *ut minus amem*, dele usque ad, *candidos amicos*, exclus. —— Ibidem paulo inferius, post illud, *Laurinum à puero novi*, dele usque ad, *Quod me adhortaris*, exclus. —— Epistol. ad Antonium Brugnarium, cujus initium, *Significas te*, pag. 592. ante medium, (N. E. 823. C.) post illud, *doceri non posset*, dele usque ad, *Mox omissa disputatione*, exclus. —— Et in fine ejusdem pag. (N. E. 824. B.) post illud, *jactitant spiritum Euangelicum*, dele usque ad illud pag. seq. initio, *Attamen quidquid*, exclus. —— Epistol. ad Georgium Ducem Saxoniæ, cujus initium, *Illustrissime Princeps*, pag. 593 in medio, (N. E. 812. E.) post illud, *in arena gladiatoria*, dele usque ad, *Nunc cum comperio*, exclusive. —— Epist. ad Paulum Voltzium, cujus initium, *Habet gratiam*, pag. 594. sub initium, (N. E. 827. D.) post illud, *facere posset se dignius?* dele usque ad, *Fit autem contra*, exclus. —— Epistol. ad Joannem Roffensem, cujus initium, *Reverende Præsul*, pag. 595. (N. E. 815. A.) post vocem, *certamen*, dele usque ad, *cum rabiosis quibusdam*, exclusive.

LIB. XIX. EPISTOLARUM.

Epist. ad Clementem VII. cujus initium, *Beatissime Pater*, pag. 599. ante medium, (N. E. 783. D.) ibi, *nec rursus quorundam Theologorum, ac Monachorum odiis*, dele, *Theologorum, ac Monachorum*. —— Ibidem paulo inferius, post illud, *apud Germanos*, dele usque ad, *Ego semper me, meaque omnia*, exclusive. —— Epistol. Philippi Melanchthonis ad Erasmum, cujus initium, *Non injuria quereris*, pag. 600. (N. E. 820. D) tota expungatur usque ad finem. —— Epist. ad Philippum Melanchthonem, cujus initium, *Si hic adesses*, p. 601. (N E. 830. B.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. ad Henricum Stromerum, cujus initium, *Risi salsissimam*, pag. 604. à medio, (N. E. 834. D.) post illud, *sibi eripi Deum suum*, dele usque ad, *Docti commoventur*, excl. —— Epist. ad Bilibaldum, cujus initium, *Nec ego poteram*, p. 605. (N. E. 705. A.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. Joachimi Camerarii ad Erasmum, cujus initium, *Etsi non putavi*, p. 605. (N. E. 808. B.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. ad Joachimum Camerarium, cujus initium, *Odi valetudinem*, p. 607. (N. E. 835. C.) tota expungatur usque ad finem. —— Epist. ad Christophorum à Schydlovietz, cujus initium, *Lentius inter nos*, pag. 608. sub initium epist. (N. E. 979. A.) post illud, *Polonia Sigismundo*, dele usque ad, *Hæc ætas Principes*, exclus. —— Et ad finem ejusdem epistol. post illud, *sum illo candidius*, dele usque ad, *Habes epistolam*, exclus. —— Epist. ad Joannem à Lasco, cujus initium, *Quæ misimus*, p. 609. (N. E. 979. C.) tota expungatur usque ad finem. —— Epistol. ad Andream Critium, cujus initium, *Ornatissime Præsul*, p. 610. sub initium epist. (N. E. 980. E.) post illud, *non hominibus cedat, sed Christo*, dele usque ad, *Accidit, ut video, tibi*, exclus. —— Et ibidem, post pauca, ibi, *Habes à Lasco miserabile spectaculum*, dele, *à Lasco*. —— Epistol. ad Leonardum Coxum, cujus initium, *Utinam, mi Coxe*, pag. 611. sub initium, (N. E. 982. D.) post illud, *pro thesauro carbones*, dele usque ad, *Anianum nostrum*, exclus. —— Epistol. ad Antoninum Medicum, cujus initium, *Ut tu candore*, p. 611. à medio, (N. E. 1052. F.) post illud, *certe neminem offenderem*, dele usque ad, *A Turzone*, exclus. —— Epistol. ad Franciscum Hasseltensem, cujus initium, *Honorande in Christo*, pag. 612. in medio epist. (N. E. 981. D.) post illud, *aut obtrectationibus*, dele usque ad, *Ad quod tamen*, exclus. —— Epist. ad Ludovicum Vivem, cujus initium, *Video te*, p. 613. ad medium epist. (N. E. 985. D.) ibi, *perdidimus liberum arbitrium*, dele, *liberum arbitrium*, & substitue, *mentem*. —— Epist. ad Germanum Brixium, cujus initium, *Officium meum*, pag. 613. in fine, (N. E. 985. F.) post illud, *ut per te discat Latine*, dele usque ad, *Quod de illo tibi narravit*, excl. —— Epist. ad Balthasarem Episcopum, cujus initium, *Jam diu est*, p. 615. à medio epist. (N. E. 1165. A.) post illud, *ac Sutor, Theologi*, dele usque ad, *ut in Principum favore*, exclus. —— Epist. ad Alfonsum Valdesium, cujus initium, *De Pantalabo*, pag. 616. ad finem, (N. E. 1167. A.) ibi, *diversis locis excudi à Franciscanis, nec eos*, dele, *a Franciscanis*. —— Eadem epist. pag. 617. initio, (N. E. 1167. B.) post illud, *vix usquam non faciam*, dele omnia usque ad illud pag. sequent. post medium, (N. E. 1169. A.) *Triginta florenos accepi*, exclusive. —— Epist. ad Joan. Vergaram, cujus initium, *Litteras vestras*, p. 619. in fine, (N. E. 1170. B.) post illud, *majestatem imminuerim*, dele usque ad illud, pag. sequent. initio, *Absit autem ut judicium*, exclus. —— Ibidem paulo inferius, (N. E. lit. D.) post illud, *summates viros delata est*, dele usque ad, *libellus ille sordide*, exclusive. —— Et à medio ejusdem paginæ, (N. E. 1171. B.) post illud, *Cum Germania Principibus consultat*, dele usque ad, *Hactenus tamen in nullius*, excl. —— Et paulo inferius, ad finem ejusdem pag. post illud, *è comœdia referam*, dele usque ad, *In Brabantia poteram*, exclusive. —— Epistol. Alfonsi Fonsecæ ad Erasmum, cujus initium, *Quod litteras*, p. 621. (N. E. 1085. D.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. ad Alfonsum Fonsecam, cujus initium, *Paulus ille*, p. 623. à medio, (N. E. 1173. C.) post illud, *ab eodem deterrui*, dele usque ad, *ad hæc cum meam imbecillitatem*, exclusive. —— Et in fine ejusdem pag. (N. E. 1173. E.) ibi, *Rixis ac Monachomachiis tereretur*, dele, *ac Monachomachiis*. —— Eadem epistol. pag. 624. ad finem, (N. E. 1175. A.) post illud, *sed tamen vere verius*, dele usque ad, *Tot contumeliis citius*, exclus. —— Eadem epistol. 625. sub initium, (N. E. 1175. C.) ibi, *metuo ne Pharisaismo succedat*, dele, *Pharisaismo*. —— Ibid. paulo inferius, post illud, *propriam Ecclesiam*, dele usque ad, *sed à reliquis quoque sectis*, exclus. —— Et prope medium ejusdem pag. (N. E. 1175. D.) post illud, *meum judicare, hic nec*, dele usque ad, *quem tanta rerum*, exclus. —— Et à medio ejusdem pag. (N. E. 1175. E.) post illud, *Non ita magna querimonia*, dele usque ad, *Jam cor Regum*, excl. —— Epistol. ad Ludovicum Berum, cujus initium, *Amicorum in Christo*, pag. 628. in medio, (N. E. 1178. C.) ibi, *quam semel cum Stephano*, dele, *cum Stephano*. —— Et mox, ibi, *aut semel cum Sebastiano*, dele, *cum Sebastiano*. —— Eadem epist. pag. 629. in medio, (N. E. 1179. D.) post illud, *Wiclevum aliosque nonnullos*, dele usque ad, *à Christiani gregis*, exclus. —— Et à medio ejusdem pag. (N. E. ibid. F.) post illud, *ac politiores litteras*, dele usque ad, *quibus nunc se fingunt*, exclus. —— Et paulo inferius, ad finem ejusdem pag. (N. E. 1180. A.) post illud, *hoc est, mundo mortui*, dele usque ad, *magis amplecterentur*, exclus. —— Eadem epist. pag. 630. sub initium, (N. E. ibid. C.) post illud, *quæ gravant conscientiam*, dele usque ad, *De Missa abroganda*, exclus. —— Et à medio ejusdem paginæ, (N. E. 1180. F.) post illud, *risui sunt ac nauseæ*, dele usque ad, *Suum quisque trahit*, exclus. —— Epist. ad Georgium Saxoniæ Ducem, cujus initium, *Tua singularis*, pag. 631. in medio, (N. E. 1073. C.) post illud, *polliceri videntur prœmia*, dele usque ad, *Certe multorum inconsulta*, exclus. —— Epistol. ad Alfonsum Manricum, cujus initium, *Ornatissime Præsul*, pag. 632. initio epist. (N. E. 1071. A.) ibi, *ne quid tumultus Monachorum*, pro, *Monachorum*, substitue, *quorundam*. —— Epist. ad Henricum Botteum, cujus initium, *Si hoc est*, p. 632. (N. E. 1073. F.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. ad Guilielmum Waramum, cujus initium, *Amplissime Præsul*, pag. 634. initio epist. (N. E. 1051. C.) post illud, *vetus illa in me conjuratio*, dele usque ad, *hoc agentium*, exclus. —— Eadem epist. pag. 635. sub initium, (N. E. 1052. A.) post illud, *sita sit vera religio*, dele usque ad, *Ex meis libris*, exclusive.

— Epist.

—— Epist. ad Bilibaldum, pag. 636. versus finem ejusdem paginæ, (N. E. 1139. A.) post illud, *tumultus excitarunt*, dele usque ad, *ut nec Cæsaris*, excl. Eadem epist. pag. 637. sub initium, (N. E. ibid. C.) post illud, *Opinor temperant*, dele usque ad, *Dureri vicem*, exclusive. —— Epist. ad Alfonsum Vervesium, cujus initium, *Si mea causa*, pag. 638. prope medium, (N. E. 1048. E.) post illud, *in multis regionibus*, dele usque ad, *ut satis appareat*, exclus. —— Et à medio ejusdem pag. (N. E. 1048. F.) post illud, *opinionibus dissecari*, dele usque ad, *Nunc multa videm*, excl. —— Epist. ad Archidiaconum Alcorantium, cujus initium, *E tam longinquo*, pag. 639. (N. E. 1066. B.) post illud, *periclitatus est de capite*, dele usque ad, *Quæ res facit*, exclus. —— Epist. ad Nicolaum Varium, cujus initium, *Negabas esse*, pag. 640. ad finem epistol. ante medium, (N. E. 1069. F.) post illud, *Euangelicos desideramus*, dele usque ad, *Bene vale*, excl. —— Epist. ad Hermannum Comitem, cujus initium, *Quam male timui*, pagin. 641. ante medium, (N. E. 1058. E.) ibi, *Apud Hispanos accepisti Pseudomonachorum tragœdiam*, dele, *Pseudomonachorum*. —— Epist. ad Joannem Cardinalem, cujus initium, *Ne sublimitatem*, pag. 642. à medio, (N. E. 1044. E.) post illud, *è Paraphrasibus decerptas*, dele usque ad, *Eas*, *ut narrant*, excl. —— Et post illud, *primordia pertinet*, dele usque ad, *His facis imponi*, excl. —— Ibid. paulo inferius, (N. E. 1045. A.) post illud, *Ipse Deus habeatur*, dele usque ad, *Ex his autem molitionibus*, exclusive. —— Epist. ad Georgium Saxoniæ Ducem, cujus initium, *Illustrissime Princeps*, pag. 643. à medio, (N. E. 1050. F.) post illud, *Et miror & doleo*, dele usque ad, *Cæsar & Ferdinandus*, exclusive. —— Epist. ad Theologum quendam, cujus initium, *Recta consilia*, pag. 647. (N. E. 1040. C.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. ad Martinum Bucerum, cujus initium, *Satis tu quidem*, pag. 650. in titulo epist. (N. E. 1029. C.) ibi, *Martino Bucero*, adde, *Hæresiarcha*, & dele illud, *S. D.* —— Eadem epistol. pagina 651. sub initium, (N. E. ibid.) post illud, *Nec male de te sentit*, dele usque ad, *Agunt isthic*, exclus. —— Eadem pag. in medio, (N. E. 1030. A.) post illud, *Euangelii causam prodidit*, dele usque ad, *Id vero discruciat*, exclusive. —— Et à medio ejusdem paginæ, (N. E. ibid. B.) post illud, *Euangelii commendatio*, dele usque ad, *& Principes*, *dum vident*, exclusive. —— Ibidem paulo inferius, post illud, *Malum hoc prosilierit*, dele usque ad, *Et utinam non videamus atrociora*, excl. —— Eadem epist. p. 652. initio, (N. E. ibid. E.) ibi, *vestem Pharisaicam*, pro, *Pharisaicam*, scribe, *monasticam*. —— Et paulo inferius, post illud, *Mihi nunquam placuit*, dele usque ad, *Et erant alia*, exclus. —— Et versus finem epist. (N. E. 1030. F.) post illud, *Perlongum est*, dele usque ad, *Basilea*, *Natali Divi Martini*, exclus. —— Epist. ad Senatum Parisiensem, cujus initium, *Si negotium hoc*, pag. 653. in medio, (N. E. 1037. E.) ibi, *Et quorundam falso nomine Monachorum*, dele, *falso nomine Monachorum*. —— Et in fine epist. & p. post illud, *quietem indicturus*, dele usque ad, *Augustissimum*, exclus. —— Epist. ad Joannem à Lasco, cujus initium, *Amo tuam istam*, p. 654. (N. E. 1056. F.) tota expungatur usque ad finem. —— Epist. ad Antonium, cujus initium, *Quum animus*, pag. 655. ante medium, (N. E. 1046 A.) post illud, *Nihil minus cogitarim*, dele usque ad, *Joanni Henkello nunc*, excl. —— Epist. ad Natalem Beddam, cujus initium, *Vereor ne*, pag. 656. à medio, (N. E. 1039. E.) post illud, *& sarcire pro mea virili*, dele usque ad, *An non sentis*, exclusive. —— Epist. ad Theologos Lovanienses, cujus initium, *Prosilit tandem*, pag. 658. (N. E. 1087. A.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. ad Joannem Selvam, cujus initium, *Vir clarissime*, pagin. 661. (N. E. 884. E.) tota expungatur usque ad finem. —— Epist. ad Natalem Beddam, cujus initium, *Non sum is*, pag. 666. mox à medio, (N. E. 865. A.) post illud, *frigidum efflant*, *& calidum*, dele usque ad, *Bernas vicinus*, exclus. —— Eadem epist. pag. 667. ad finem, (N. E. 866. E.) post illud, *ad Turcarum barbariem tendere*, dele usque ad illud pag. 669. sub initium, (N. E. 868. B.) *Neque vero me clam est*, excl. —— Eadem epist. pag. 669. à medio, (N. E. 869. A.) post illud, *Quam Mariam Virginem?* dele usque ad, *quid peccat*, *qui ostendit*, exclusive. —— Eadem epistol. p. 671. initio, (N. E. 870. D.) post illud, *mansuetudine ac tremore*, dele usque ad, *Nulla gravior auctoritas*, excl. —— Ibidem paulo inferius, ibi, *nec Petrus Lombardus*, *nec Thomas*, dele, *nec Thomas*. —— Eadem pag. ante medium, (N. E. 871. A.) post illud, *& discendi cupido*, dele usque ad, *At vereor eruditissime*, exclusive. —— Eadem epist. pag. 672. prope medium, (N. E. 872. B.) post illud, *facerem in Veteri*, dele usque ad, *Nullus adhuc mortalium*, exclus. —— Et versus finem ejusdem epist. post illud, *tua charitas recensuit*, dele usque ad, *Epistolam ad Episcopum*, exclus. —— Epist. ad Franciscum Chiregattum, cujus initium, *Reverende Pater*, p. 683. in fine epist. (N. E. 1699. C.) post illud, *queam officium*, dele usque ad, *Bene vale*, *Basilea*, exclusive. —— Epist. ad Natalem Beddam, cujus initium, *Accepi per Franciscum*, pag. 684. sub initium epist. (N. E. 858. A.) post illud, *Pollicitus est*, dele usque ad, *Ego tamen ex opere*. —— Et post, *opere*, dele usque ad, *multa sustuli*, exclus. —— Et in fine ejusdem pag. (N. E. 858. C.) post illud, *Assumit pro certis*, dele usque ad illud, *partim controversa*, excl. —— Eadem epistol. pag. 685. sub initium, (N. E. ibid. D.) post illud, *& in parte sit*, *oportet*, dele usque ad, *Plane sentio*, excl. —— Et ad finem epist. post illud, *Odium boni Theologi*, dele usque ad, *Quod ad Annotationes*, exclusive. —— Epist. ad Georgium Ducem Saxoniæ, cujus initium, *Illustrissime Princeps*, pagin. 685. sub initium epist. (N. E. 731. D.) post illud, *Ut non repullulascat*, dele omnia usque ad illud pag. seq. ante medium, *Cæterum ego nunquam dubitavi*, exclus. —— Epistol. ad Episcopum Palentinum, cujus initium, *Reverende Præsul*, pag. 687. prope medium, (N. E. 713. D.) ibi, *initio Monachorum quorundam*, dele, *Monachorum*. —— Et in medio ejusdem pagin. (N. E. ibid. E.) post illud, *Hoc mali toties repullulat*, dele usque ad, *His omnibus citra*, exclusive. —— Epistol. ad Joannem Glapionem, cujus initium, *Ego vero*, pagin. 688. ad finem, (N. E. 743. A.) post illud, *totius Ordinis Bibliothecis*, dele usque ad, *Et sunt Lovanii*, excl. —— Epist. ad Jodocum, cujus initium, *Audio & profecto*, pag. 690. in medio, (N. E. 719. C.) post illud, *sese Epicureum esse*, dele usque ad, *Nescio an agant*, exclus. —— Epistol. ad Philippum Melanchthonem, cujus initium, *Si Pellicanus*, pag. 691. in titulo epist. (N. E. 817. A.) post illud, *Philippo Melanchthoni*, adde, *Hæresiarchæ*, & mox ibidem, dele, *S. D.* —— Deinde dele ab initio epist. usque ad illud ad finem ejusdem pag. *Nescio qualis sit vestra Ecclesia*, exclus. —— Eadem epist. pag. 693. ante medium, (N. E. 819. E.) post illud, *Sed facessat hæc querela*, dele usque ad illud in fine epist. *Raptim*, *Basilea*, exclusive. —— Epistol. ad Maximilianum Transilvanum, cujus initium, *Nuper respondi*, pag. 695. à medio, (N. E. 875. D.) post illud, *Absque pecunia non vivitur*, dele usque ad, *Illustrissimus Princeps Ferdinandus*, excl. —— Et versus finem ejusdem pag. (N. E. ibid. F.) post illud, *favebat rectioribus studiis*, dele usque ad, *Emisit & Latomus*, exclus.

LIB. XX. EPISTOLARUM.

Epist. ad Amblardum & Ludovicum, cujus initium, *Ardori quidem*, pagin. 697. sub initium, (N. E. 1027. B.) post illud, *Christiano toti gratulari*, dele usque ad illud in fine epist. *Precor ut Dominus*, exclus. —— Epist. ad Bilibaldum, cujus initium, *A tuo*,

mi Bilibalde, p. 698. (N. E. 1028. A.) tota expungatur usque ad finem. —— Epist. ad Guilhelmum Copum, cujus initium, *Magno affectu*, pag. 699. ad medium, (N. E. 946. E.) post illud, *Digneris succurrere*, dele usque ad, *Quidam devotis animis*, exclusive. —— Epist. ad Mercurinum Gattinarium, cujus initium, *Ut ad alteras*, pag. 700. à medio, (N. E. 974. E.) post illud, *perstringi nomen meum*, dele usque ad, *Sed hæc quoque Christus*, excluf. —— Epist. ad Guilhelmum Waramum, cujus initium, *Vereor ne tuam*, p. 701. sub initium, (N. E. 985. A.) post illud, *Fœderatus esse nolim*, dele usque ad, *Et ille vestras*, excl. —— Epist. ad Margaritam Reginam Navarræ, cujus initium, *Non semel*, p. 705. ad finem, (N. E. 891. C.) post illud, *Littera celsitudinis tuæ, quas*, dele usque ad, *miseras in Hispaniam*, excluf. —— Et mox, post illud, *Adornans profectionem*, dele usque ad, *Declarabant enim*, exclusive. —— Epist. ad Joannem Vergaram, cujus initium, *Absolvimus secundum*, p. 707. ad finem, (N. E. 1014. B.) post illud, *Præterquam isthic*, dele usque ad, *Qui libros meos isthic*, excl. —— Eadem epist. p. 708. ante medium, (N. E. ibid. E.) post illud, *In ipso conflictu periclitantem*, dele usque ad, *Quare sciunt*, excl. —— Et post illud, *Tranquillitati pestilentius*, dele usque ad, *Postremo sciunt*, excluf. —— Ibid. paulo inferius, post illud, *Demum Cæsari*, dele usque ad, *Quod ajunt meos*, exclusive. —— Et à medio ejusdem pagin. (N. E. 1015. A.) post illud, *Epistola, quam mitto*, dele usque ad, *Verum de his alias*, excluf. —— Et in fine ejusdem p. (N. E. ibid. D.) post illud, *à me inibunt gratiam*, dele usque ad illud pag. seq. ante medium, *Hactenus habui Romanos*, excl. —— Epist. ad Carolum Ducem Sabaudiæ, cujus initium, *Sicuti vehementer*, pag. 713. sub initium, (N. E. 1022. D.) post illud, *Imposuere silentium*, dele usque ad, *Si leve crimen apud eos*, excl. —— Et post medium ejusdem pag. (N. E. 1023. B.) post illud, *Faciunt ad pietatem*, dele usque ad, *Jam fingant*, excl. —— Et in fin. p. (N. E. ibid. D.) post illud, *Sententiam damnantem*, dele usque ad, *Quorum est Leo X.* excluf. —— Epist. ad Joannem Bibliopegum, cujus initium, *Vides Homerum*, pagin. 714. versus finem, (N. E. 1018. E.) post illud, *Imo nihil exspectabam*, dele usque ad, *Ni te hinc propere*, excluf. —— Epist. ad Monachum quendam, cujus initium, *Munuscula tua*, pag. 715. à medio, (N. E. 1025. E.) post illud, *obstante Principum dissidio*, dele usque ad, *Proinde, mi charissime*, excluf. —— Epist. ad Joannem Cæsarium, cujus initium, *Erat suspicio*, pag. 718. post medium, (N. E. 840. D.) ibi, *Mirum vero dictum Minoritarum istorum*, dele, *Minoritarum*. —— Epist. Jacobi Sadoleti ad Erasmum, cujus initium, *Legi tuas litteras*, pag. 719. (N. E. 824. D.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. ad Jacobum Sadoletum, cujus initium, *Quis esse possit*, p. 720. prope medium, (N. E. 853. F.) post illud, *Cum nonnullis viris*, dele usque ad, *Nisi quod addictiores*, excl. —— Epist. ad Hieronymum Emserum, cujus initium, *Scripsi nuper*, p. 721. ad medium, (N. E. 900. C.) post illud, *Phrasi fit inamœnius*, dele usque ad, *Monui per litteras*, excluf. —— Epist. ad Jac. Landavum, cujus initium, *Quamquam semper*, pag. 723. à medio, (N. E. 739. A.) post illud, *Nondum fecisse satis*, dele usque ad, *De Roma adeunda*, excl. —— Epistol. ad Joannem Botzemum, cujus initium, *Hodie reddita*, pag. 724. sub initium, (N. E. 739. D.) post illud, *quod valent in compotatione*, dele usque ad, *longe falluntur*, excluf. —— Epist. ad Conradum Heresbachium, cujus initium, *Natu minimum*, pag. 725. à medio, (N. E. 733. A.) dele ab initio epistol. incluf. usque ad illud, *Mira vero felicitas*, excl. —— Epist. ad Matthæum Cardinalem, cujus initium, *Eximie Domine*, p. 726. ad medium, (N. E. 781. B.) post illud, *ante auditum Lutheri nomen*, dele usque ad, *præsertim cum hæc scripta sint*, excl. —— Epist. ad Petrum Barbirium, cujus initium, *Amice incomparabilis*, pag. 727. versus finem, (N. E. 741. C.) post illud, *honorifice locutus est de me*, dele usque ad, *Et certis argumentis*, excl. —— Ibid. paulo inferius, post illud, *Moguntinus amantissime*, dele usque ad, *Sæpius ad me*, excluf. —— Et mox, ibi, *nisi à quibusdam Pseudo-monachis*, dele, *Pseudo-monachis*. —— Eadem epist. pag. 728. ante medium, (N. E. 741. F.) post illud, *Nihil tale declararunt*, dele usque ad finem epist. —— Epistol. ad Ferdinandum, cujus initium, *Salutem plurimam*, pag. 729. sub initium, (N. E. 735. B.) post illud, *Secretarius fuit*, dele usque ad, *Impense favet, ac provehit*, excl. —— Et post illud, *Possem aliquid*, dele usque ad, *Maximiliano, acerrimi*, excluf. —— Epist. cujus initium, *Honorabilis ac erudite*, pag. 729. (N. E. 765. D.) tota expungatur cum inscriptione usque ad finem. —— —— Epist. ad Guilhelmum Archiepiscopum Cantuariensem, cujus initium, *Amplissime Præsul*, pag. 729. à medio, (N. E. 813. E.) ibi, *Theologi quidam ac Monachi*, dele, *Theologi ac Monachi*. —— Eadem epist. pagin. 730. sub initium, (N. E. 814. C.) post illud, *Pulchrum, sed bonum*, dele usque ad, *Suspicor ministrorum*, excluf. —— Epist. ad Petrum Barbirium, cujus initium, *Per Livinum*, pagina 731. à medio, (N. E. 902. B.) post illud, *Fœturam Stunicæ*, dele usque ad, *Nihilo secus peragit*, excluf. —— Epistol. ad Maximilianum Transsilvanum, cujus initium, *Littera, quas*, pag. 733. à medio, (N. E. 852. E.) post illud, *Demigrandum aliquo*, dele usque ad, *Si Cæsar adesset*, excluf. —— Epist. ad Sylvestrum Prieratem, cujus initium, *Quod tua pietas*, pag. 734. ante medium, (N. E. 776. F.) post illud, *à nullo condemnati*, dele usque ad, *Dicam arrogantius*, excluf. Epistol. ad Cælium Calcagninum, cujus initium, *Libellus tuus*, pag. 735. sub initium, (N. E. 859. C.) post illud, *Quin odiosissime*, dele usque ad, *Nescio an vos*, excluf. —— Epistol. Cælii Calcagnini ad Erasmum, cujus initium, *Quam ad Pistophilum*, pag. 737. à medio, (N. E. 879. F.) post illud, *Decretis desciverit*, dele usque ad, *Puto idcirco conatum hunc*, excluf. —— Eadem epist. pag. 738. sub initium, (N. E. 880. C.) post illud, *Dudum persolvit*, dele usque ad, *Edita Diatriba, jam locum*, excluf. —— Eadem pag. ad medium, (N. E. ibid. E.) post illud, *Excitatum videres*, dele usque ad, *Et tamen, quasi ea res*, excl. Ibid. paulo inferius, post illud, *Suspicione prorsus alienus*, dele usque ad, *Si quid est tamen*, exclusive. —— Et versus finem ejusdem pag. (N. E. 881. B.) post illud, *Tamque immerenter invehatur*, dele usque ad, *Facit tamen singularis amor*. —— Eadem epist. p. 739. ad finem, (N. E. 882. C.) post illud, *atque eo ex tempore*, dele usque ad, *nec fere unquam*, exclusive. —— Epist. ad Michaelem Budam, cujus initium, *Reverende Præsul*, pag. 741. ad finem, (N. E. 892. A.) post illud, *Præter panem & vinum*, dele usque ad, *Pro cithara mihi*, excluf. —— Epist. ad Mercurinum Cattinarium. cujus initium, *Vir clarissime*, pag. 743. sub initium, (N. E. 1091. A.) post illud, *Hæreticus ac delirus*, dele usque ad finem epist. —— Epistol. ad Joachimum Medicum, cujus initium, *Jam è Galeno*, pag. 745. sub initium, (N. E. 1137. D.) post illud, *Sed sero sapiunt Phryges*, dele usque ad, *Ego quoniam ad*, exclusive. —— Epist. ad Joannem Fabrum, cujus initium, *De perpetua tua*, pag. 746. sub initium, (N. E. 1089. D.) post illud, *Vocas jam morientem*, dele usque ad, *Nosti tragœdiam*, exclusive. —— Epist. ad Hermanum à Novaquila, cujus initium, *Sub hanc hyemem*, p. 747. ante medium, (N. E. 1136. E.) post illud, *Sedulo dant operam*, dele usque ad, *Bene vale*, excluf. —— Epistol ad Episcopum Leodiensem, cujus initium, *Pridem ad tuam*, pag. 748. sub initium, (N. E. 1123. C.) post illud, *consensi, sed requiescere*, dele usque ad, *In pago quodam*, excluf. —— Epist. ad Germanum Brixium, pag. 749. ante medium, (N. E. 1121. F.) dele ab initio epist. excl. usque ad, *Quidam*

dam cœpit describere, exclusive. —— Epist. Viglii Zuichemi ad Erasmum, cujus initium, *Inter tot*, pag. 750. (N. E. 1156. C.) tota deleatur usque ad finem. —— Epist. ad Viglium Zuichemum, cujus initium, *Illud scias*, pag. 751. ad finem epist. (N. E. 1160. F.) post illud, *Beddis, Sutoribus*, dele usque ad, *Tu charissime*, exclusive. —— Epistol. ad Clementem VII. cujus initium, *Ut omittam*, pag. 752. ante medium, (N. E. 1075. B.) post illud, *qui nihil non objiciunt*, dele usque ad, *Atque adeo nemo*, exclus. —— Epist. ad Christophorum à Stadio, cujus initium, *Quando coram*, pag. 753. ante medium, (N. E. 1094. F.) post illud, *Morem gerunt suis*, dele usque ad, *Porro cum ipsa res*, exclusive. —— Et vers. finem ejusd. pag. (N. E. 1095. C.) *Prudentia potuit cognoscere*, dele usque ad illud, pag. seq. sub initium, (N. E. lit. F.) *De me levis est*, exclus. —— Et mox, post illud, *impietatem hauriri*, dele usque ad, *Ex his, quæ offert*, exclusive. —— Epistol. ad Ludovicum Berquinum, cujus initium, *Epistola tua*, p. 756. ad finem, (N. E. 1134. D.) post illud, *quid spei sit, nescio*, dele usque ad illud pag. seq. initio, *Malim edendis bonis*, exclus. —— Epist. ad Hieronymum Agathium, cujus initium, *Ornatissime vir*, pagin. 757. à medio, initio epist. (N. E. 1106. E.) post illud, *sacrificare pro defunctis*, dele usque ad, *Joco me Hieronymianum vocas*, exclus. —— Epist. ad Petrum Tossanum, cujus initium, *Nihil est, Petre*, pag. 758. à medio, (N. E. ibid. B.) post illud, *aliqua consuetudo*, dele usque ad, *tantum hoc mihi dolet*, exclus. —— Epist. ad Livinum Ammonium, cujus initium, *Litteræ tuæ*, pag. 759. ad medium, (N. E. 1127. F.) post illud, *illo nebuloni vanum*, dele usque ad, *Hanc stolidorum*, exclusive. —— Epistol. ad Ludovicum Berquinum, cujus initium, *Etiamsi*, pagin. 761. ad medium, (N. E. 1133. A.) post illud, *In collegiis solemniter*, dele usque ad, *Accipio Beddam*, exclus. —— Epistol. ad Joannem Henckellum, cujus initium, *Ex quatuor*, pagin. 764. ad medium, (N. E. 1160. A.) post illud, *edidit in me apologiam*, dele usque ad, *Exiit & Ludovici*, exclusive. —— Et mox, post illud, *Hierarchici ordinis*, dele usque ad, *Idem libellus videtur*, exclusive. —— Ibidem ad finem epistol. post illud, *Ecclesiæ concordiam*, dele usque ad, *Equidem nihil queo*, exclus. —— Epist. ad Ludovicum Berum, cujus initium, *Sane quam*, pagin. 755. ante medium, (N. E. 1161. E.) post illud, *Ita ferocit Euangelium*, dele usque ad, *Bedda emisit libellum*. —— Et post vocem, *libellum*, dele usque ad, *Albertus Carporum*, exclus. —— Et mox, post illud, *Respondi omnibus*, dele usque ad, *nisi quod mihi videtur*, exclus. —— Epistol. ad Cornelium Grapheum, cujus initium, *Lubens paruissem*, pagin. 765. à medio, (N. E. 1162. B.) post illud, *perferendum censeo*, dele usque ad, *Nec ullum video finem*, excl.

LIB. XXI. EPISTOLARUM.

Epist. ad Petrum Barbirium, cujus initium, *Pulchre nobis*, pag. 766. sub initium, (N. E. 766. D.) post illud, *senserint ejus animum*, dele usque ad, *Ego adhuc misere*, excl. —— Epistol. ad Paulum Volzium, cujus initium, *Et tibi tua*, pag. 767. sub initium, (N. E. 841. E.) post illud, *Malis pervicaciam?* dele usque ad, *Fremunt stolidi*, exclusive. —— Epistol. ad Gasparem Hedionem, cujus initium, *Precor ut novum*, pag. 767. ante medium, (N. E. 844. D.) post illud, *Quod offensus sim*, dele usque ad, *Verum ista lenitas*, exclus. —— Eadem epistol. pag. 768. prope medium, (N. E. 845. F.) post illud, *uxores bene dotatas*, dele usque ad, *Nunc vereor*, exclusive. —— Et paulo inferius, (N. E. 846. A.) post illud, *uxorem cum pellice?* dele usque ad, *Nunc passim abjiciunt*, exclusive. —— Epistol. ad Nicolaum Everhardum, cujus initium, *Ornatissime Præses*, pag. 772. (N. E. 796. A.) tota expungatur usque ad finem. —— Epistol. ad Georgium Ducem Saxoniæ, cujus initium, *Illustrissime Princeps*, pag. 775. (N. E. 836. D.) tota deleatur usque ad finem. —— Epistol. ad Christophorum Episcopum Basiliensem, cujus initium, *Quamvis prater*, exclus. pag. 779. ante medium, (N. E. 774. E.) post illud, *felicitate exæquasset*, dele usque ad, *Libellus Episcopi*, exclus. —— Et ad finem ejusdem pag. (N. E. 775. B.) post illud, *prodesse quam plurimis*, dele usque ad illud, pag. seq. initio, & in fine epist. *Bene vale*, exclus. —— Epist. ad N. de la Roche, cujus initium, *Ex amicorum*, pag. 780. quæ errore est 708. à medio, (N. E. 792. D.) post illud, *Ignorarent rem secus habere*, dele usque ad, *Tandem Huttenus*, exclus. —— Eadem epistol. pag. 781. initio post extrema illa verba pag. præcedentis, (N. E. 792. F.) *digladiatus sim*, dele usque ad, *Roma solus Stunica*, exclus. —— Epist. ad Paulum Bombasium, cujus initium, *Tuum jam*, pag. 782. ante medium, (N. E. 782. B.) ibi, *Datus est Carmelita quidam*, dele, *Carmelita*. —— Epist. ad Ludovicum Vivem, cujus initium, *Quid te*, pag. 787. ad medium, (N. E. 535. E.) ibi, *Debacchantur Monachi quidam*, dele, *Monachi*. —— Epist. ad Virgilium Polydorum, cujus initium, *In excudendis*, pag. 789. versus finem, (N. E. 934. E.) post illud, *Basilea mihi asylum?* dele usque ad, *At veniat huc*, excl. —— Epist. ad Martinum Lutherum, cujus initium, *Sero reddita*, pag. 760. in titulo epist. (N. E. 926. F.) post illud, *Martino Luthero*, adde, *Hæresiarchæ*, & ibidem dele, *S. D.* —— Epist. ad Gisbertum Episcopum, cujus initium, *Agnoscit Trilingue*, pagin. 794. ad medium, (N. E. 939. C.) post illud, *Litterarum hostes*, dele usque ad, *Qui hoc miris technis*, excl. —— Epistol. ad Franciscum Chiregatum, cujus initium, *Redditæ sunt mihi*, pag. 795. versus finem, (N. E. 924. A.) post illud, *suppresso nomine*, dele usque ad, *Sutor Theologus*, exclus. —— Epist. ad Thomam Cardinalem, cujus initium, *Animum meum*, pagin. 796. in medio, (N. E. 930. B.) post illud, *Quod sincerum est*, dele usque ad, *Multi sunt stupidi*, exclus. —— Eadem epist. pag. 797. sub initium, (N. E. 931. A.) post illud, *Maneat utilitas*, dele usque ad, *Colloquia ejiciuntur*, exclus. —— Ibid. paulo inferius, post illud, *superiori vidimus*, dele usque ad, *Equidem gratiam*, exclusive. —— Epist. ad Franciscum Galliarum Regem, cujus initium, *Quo gravius*, pag. 800. ante medium, (N. E. 943. E.) post illud, *Poteritis mederi*, dele omnia usque ad illud, in fine epist. *Christianissimam Majestatem*, exclusive. —— Epist. ad Joannem Episcopum, cujus initium, *Reverende Præsul*, pag. 802. sub initium, (N. E. 934. A.) post illud, *mihi gratissimum est*, dele usque ad, *Et tamen tuo jussu*, exclus. —— Epist. ad Joannem Fabrum, cujus initium, *Equidem non possum*, pag. 805. ad medium, (N. E. 961. A.) post illud, *impugnati dogmatis*, dele usque ad, *Mox ostendi viam*, exclusive. —— Et à medio ejusdem pag. (N. E. lit. C.) post illud, *Præludia vidimus*, dele usque ad, *tempus est, ut sapiamus*, exclusive. —— Et ad finem ejusdem pag. (N. E. lit. D.) post illud, *impleant Lutherani*, dele usque ad illud, pagin. sequent. sub initium, *In seditionis auctores*, exclus. —— Epist. ad Franciscum Molinum, cujus initium, *Discruciabar animo*, pag. 807. initio, (N. E. 937. C.) post illud, *frenos injiciat*, dele usque ad, *Mihi semper pacis*, exclusive. —— Ibidem mox, post illud, *ob causam cum*, dele usque ad, *non paucis*, excl. —— Et prope medium ejusdem pag. (N. E. lit. E.) ibi, *Satis propitiam, exceptis Monachis*, dele, *exceptis Monachis*. —— Et ibi, *Roma Paganum illud*, dele, *Paganum*. —— Et à medio ejusdem pag. (N. E. 938. A.) post illud, *sit præsidium*, dele usque ad, *Bene vale*, exclus. —— Epistol. ad Joannem Carondiletum, cujus initium, *Reverende Præsul*, pag. 811. initio, (N. E. 972. F.) ibi, *ne, si Monachis liceat*, dele, *Monachis*. —— Ibidem paulo inferius, (N. E. 973. A.) post illud, *existunt hujus factionis*, dele usque ad, *Ut facillimum*, ex-

exclusive. —— Epist. ad Andream Critium, cujus initium, *Ornatissime Præsul*, pagin. 813. in fine, (N. E. 953. E.) post illud, *Theologi quidam*, dele usque ad, *densatis phalangibus*, & mox, post illud, *me adoriuntur*, dele usque ad, *Et ut scias rem*, exclusive.

Lib. XXII. Epistolarum.

Epist. ad Conradum à Dingen, cujus initium, *Rhetores quoties*, pagin. 815. in medio, (N. E. 1192. D.) post illud, *exaudiat Christus*, dele usque ad, *Clamatum est*, exclus. —— Epist. ad Petrum Mornyeum, cujus initium, *Quamquam fateor*, pagin. 817. initio, (N. E. 1259. B.) post illud, *Beddaicis quibusdam*, dele usque ad, *Feriunt summos*, exclus. —— Epistol. ad Christophorum à Schydlovietz, cujus initium, *Ut eventus*, pag. 820. ante medium, (N. E. 1206. B.) post illud, *& sectarum tumultus*, dele usque ad, *consopiat*, exclusive. —— Epistola ad Brodericum Episcopum, cujus initium, *Ad tam eruditas*, pag. 820. à medio, (N. E. 1204. E.) post illud, *viderint superi*, dele usque ad, *Hoc tantum in præsentia*, exclus. —— Epist. ad Jodocum Justum, cujus initium, *Hic nuncius*, pag. 820. (N. E. 1193. C.) tota expungatur usque ad finem. —— Epist. Raphaelis Cardinalis ad Erasmum, cujus initium, *Clarissime vir*, pagin. 823. (N. E. 157. E.) tota expungatur. —— Epist. ad Sigismundum Poloniæ Regem, cujus initium, *Ut calamum*, pag. 826. à medio, (N. E. 978. C.) post illud, *Sacerdotiis accumulare*, dele usque ad, *Hæc nimirum*, excl. —— Epist. Sigismundi Poloniæ Regis ad Erasmum, cujus initium, *Reddita nobis*, p. 827. (N. E. 1059. E.) dele ab initio epist. inclusive, usque ad illud, *Inprimis vero*, exclus. —— Et à medio ejusdem epistol. (N. E. 1060. A.) post illud, *nostra fortunet*, dele usque ad, *Ut tamen interim*, exclusive. —— Epistol. ad Collegium Sorbonicum, cujus initium, *Equidem expertus*, pagin. 830. initio, (N. E. 1032. D.) post illud, *Ni fallor*, dele usque ad, *Et hic est Leus*, exclusive. —— Et ante medium ejusdem pag. (N. E. ibid. F.) post illud, *fabula catastrophe*, dele usque ad, *tantum hoc doleo*, excl. —— Ead. epist. p. 831. à medio, (N. E. 1034. D.) post illud, *quod non intelligit*, dele usque ad, *Paulus de se, & Christianis*, exclus. —— Et in fine ejusdem p. (N. E. 1034. F.) post illud, *obruemus homunculum*, dele usque ad, *hi publice*, *privatim*, exclus. —— Epist. ad Ferdinandum Pannoniæ Regem, cujus initium, *Pro mea in tuam*, pag. 834. à medio, (N. E. 1143. D.) post illud, *belligerantur Monarcha*, dele usque ad, *Populo liberum est*, excl. —— Epist. Cutberti Tonstalli ad Erasmum, cujus initium, *Dici non potest*, pag. 835. à medio, (N. E. 772. A.) post illud, *maxime movere debet, quod*, dele usque ad, *præripere tibi*, exclusive. —— Epist. ad Cutbertum Tonstallum, cujus initium, *Istud tam*, pag. 836. prope medium, (N. E. 910. F.) post illud, *nihil non damnant*, dele usque ad, *Fateor esse verissimum*, exclus. —— Eadem epist. pag. 837. ante medium, (N. E. 911. E.) post illud, *clangebant buccina*, dele usque ad, *Sed nondum promeremur*, excl. —— Epist. Jacobi Sadoleti ad Erasmum, cujus initium, *Accepi litteras*, pag. 839. sub initium, (N. E. 1130. B.) post illud, *mihi sunt reddita*, dele usque ad, *Quod enim tantam*, exclusive. —— Ibidem paulo inferius, post illud, *amando sis superior*, dele usque ad, *Huic vero tuo*, exclusive. —— Et in fine ejusdem pag. (N. E. 1131. A.) post illud, *neque parum me consolor*, dele usque ad, *quod utinam pacis*, exclusive. —— Epist. eadem, pag. 840. initio, (N. E. 1131. B.) post illud, *& ego elaboro*, dele usque ad, *Vale. Carpentoracti*, exclusive. —— Epist. Germani Brixii ad Erasmum, cujus initium, *Venio ad Epistola*, p. 840. ad medium, (N. E. 1091. C.) post illud, *Budæus thesaurus est*, dele usque ad, *Quo major indignatio*, exclusive. —— Et ad finem ejusdem pag. (N. E. 1091. E.) post illud, *rideat desesteturque*, dele usque ad, *quisquis hactenus prudens*, exclus. —— Ead. epist. p. 841. ad finem ejusdem p. (N. E. 1092. F.) post illud, *interpretati sunt*, dele usque ad, *Hic mihi causa*, excl. —— P. 841. (N. E. 1093. C.) post illud, *adversa tua valetudo*, dele usque ad, *Itaque oro te*, exclus. —— Epist. ad Joannem Gacchum, cujus initium, *Et crebris*, pag. 849. sub initium, (N. E. 1725. D.) post illud, *in proximi nomen*, dele usque ad, *Ea res, miror*, excl. —— Et ad medium ejusdem pagin. (N. E. 1726. A.) post illud, *Ecclesia Doctoribus?* dele usque ad, *Et arbitror sane te*, exclus. —— Ibidem paulo inferius, post illud, *Christi Spiritum?* dele usque ad, *Si hæc tibi cordi*, exclusive. —— Et post illud, *commoveri petulantiam*, dele usque ad illud pag. sequent. initio, *Ego tibi tuum talentum*, exclusive. —— Eadem epistol. pag. 850. sub initium, (N. E. 1726. E.) post illud, *nec ut sciat, refert*, dele omnia usque ad illud in fine ejusdem paginæ, *Sed ajunt quidam*, exclus. —— Eadem epistol. pag. 851. sub initium, (N. E. 1727. F.) post illud, *Monachorum ordinibus derogare*, dele omnia usque ad finem epist. —— Epistol. ad Joannem Roffensem, cujus initium, *Ornatissime Præsul*, pag. 853. sub initium epistol. (N. E. 1099. A.) post illud, *deprehendero corrigendum*, dele omnia usque ad illud ad finem epist. & p. 857. (N. E. 1104. D.) *Quod ad me pertinet, non admodum inique*, exclus. —— Epist. ad Martinum Lipsium, cujus initium, *Ut mihi non potest*, pag. 858. (N. E. 1107. E.) tota expungatur usque ad finem.

Lib. XXIII. Epistolarum.

Epistol. ad Jodocum Gaverium, cujus initium, *Joannis Nævii*, pag. 867. in medio, (N. E. 785. C.) post illud, *naturam fit hominis*; dele usque ad illud, pag. sequent. initio, *Narrant Theodericum*, exclus. —— Eadem epistol. pag. 868. sub initium, (N. E. 786. C.) post illud, *dormienti similem*, dele usque ad, *Miserum est, inquiunt*, exclusive. —— Eadem epist. pag. 870. ad finem, (N. E. 789. D.) post illud, *animum incommodandi*, dele usque ad, *Ego malim Herculanis*, exclus. —— Epistol. ad Marcum Laurinum, cujus initium, *Ne tu plurimum*, pag. 873. prope medium, (N. E. 750. D.) post illud, *Simonis & Judæ*, dele usque ad, *ubi Tenam venio*, exclus. —— Eadem epist. pag. 874. ante medium, (N. E. 751. F.) post illud, *ad colloquium evoco virum*, dele usque ad, *mihi veteri necessitudine*, exclus. —— Et à medio, (N. E. 752. B.) post illud, *Cæsaris secretarius*, dele usque ad, *quem insalutatum*, exclusive. —— Eadem epistol. pag. 875. sub initium, (N. E. 752. E.) post illud, *mitto Cæsari*, dele usque ad, *Exhibuit eam*, exclus. —— Et mox post illud, *Episcopus Palentinus*, dele usque ad, *Protinus agnovit Cæsar*, exclusive. —— Et paulo inferius, post illud, *litteris etiam*, dele usque ad, *scriptis testatus*, exclusive. —— Eadem epist. pag. 877. ante medium, (N. E. 755. C.) ibi, *olim habita, præsidente Cæsare*, dele, *præsidente Cæsare*. —— Eadem epistol. pag. 880. sub initium, (N. E. 759. A.) post illud, *amantius scriptum*, dele usque ad, *Quanquam quod*, exclusive. —— Et in fine ejusdem pag. (N. E. 760. A.) post illud, *veterem amicum*, dele usque ad, *etiam nunc non*, exclus. —— Eadem epistol. pag. 881 ante medium, (N. E. 760. C.) post illud, *Homericum illud*, dele usque ad, *Atque in hanc*, exclus. —— Eadem epistol. pag. 884. à medio, (N. E. 764. C.) post illud, *Hæc in Paraphrasi*, dele usque ad, *Illinc videbam*, exclus. —— Epistol. ad Paulum Voltzium, cujus initium, *Quanquam libellus*, pag. 885. (N. E. 337. B.) tota expungatur usque ad finem. —— Epistol. ad Robertum Aldrisium, cujus initium, *Significatum est*, pag. 895. in medio, (N. E. 1000. C.) post illud, *non posse patrocinari*, dele usque ad, *Si interpres, explicandi gratia*, exclus. —— Eadem epistol. pag. 897. sub initium, (N. E. 1002. C.) post illud, *addendum Dei cognomen*, dele usque ad, *Rursum cum Dominus*, exclusive. —— Eadem pag. prope medium, (N. E. lit. E.)

A E.) post illud, *addi verbulum, datus*, dele usque ad, *Jam quum nullum*, exclusive. —— Eadem epistol. pag. 899. à medio, (N. E. 1005. D.) post illud, *& scio multis displicere*, dele usque ad illud pag. sequent. sub initium, *Quartum addam*, excluf. —— Eadem epistol. pag. 901. sub initium, (N. E. 1007. B.) post illud, *fructum pietatis intercipiunt*, dele usque ad, *& auditorum animos*, excluf. —— Epistol. ad Joannem Vlattenum, cujus initium, *Quod fatum*, pag. 904. versus finem, (N. E. 1141. E.) post illud, *Jacobus Spiegellius*, dele usque ad, *prius Maximiliano*, exclusive. —— Epist. ad Car. Sucquetum, cujus initium, *Ex litteris*, pagin. 907. sub initium, (N. E.
B 1214. A.) post illud, *fructus contulerit*, dele usque ad, *Risimus & cæteras*, excluf. —— Epistol. Henrici Angliæ Regis ad Erasmum, cujus initium, *Tuis plurimum*, pag. 911. (N. E. 1840. D.) tota expungatur. —— Epist. ad Æmilium, cujus initium, *Scito utramque*, pag. 911. à medio, (N. E. 1191. C.) post illud, *Non omnino mentiuntur*, dele usque ad, *qui me mortuum*, excluf. —— Et paulo inferius, post illud, *in pejus ruere*, dele usque ad, *Jam diu parturit*, excluf. —— Et mox, post illud, *nullam video spem*, dele usque ad, *Utinam Enchiridion*. —— Ibidem paulo inferius, post illud, *versum miros*, dele usque ad, *tumultus excitavit*.

C

Lib. XXIV. Epistolarum.

Epist. ad Hermannum Archiepiscopum, cujus initium, *Quum multa*, pag. 913. ante medium, (N. E. 1068. E.) post illud, *vivendum conducibile*, dele usque ad, *Quanquam autem me*, excluf. —— Epist. Hermanni Archiepiscopi ad Erasmum, cujus initium, *Venerabilis, sincere*, pag. 914. (N. E. 1083. E.) tota deleatur. —— Epist. ad Nicolaum Varium, cujus initium, *Multa quidem*, pag. 914. à medio, (N. E. 955. F.) post illud, *Julius Pontifex*, dele usque ad, *tonabat & fulminabat*, exclusive. —— Epistol. ad Carolum Utenhovium, cujus initium, *Magnam nobis*, p. 916.
D quæ errore est 961. (N. E. 1206. C.) tota expungatur. —— Epist. ad Lambertum Grunnium, cujus initium, *Hactenus eruditissime*, pag. 919. (N. E. 1821. B.) tota deleatur. —— Epist. Lamberti Grunnii ad Erasmum, cujus initium, *Nullum unquam*, p. 929. (N. E. 1833. D.) expungatur tota. —— Epist. ad Gulielmum Ducem Clivensium, cujus initium, *Conradus Heresbachius*, pag. 931. sub initium, (N. E. 1210. A.) post vocem, *Heresbachius*, dele usque ad, *Clarissime Princeps*, excluf. —— Epist. ad Janum Cornarium, cujus initium, *Promerebantur*, pag 932. (N. E. 1225. C.) tota expungatur. —— Epistol. ad Bilibaldum, cujus initium, *Magnam voluptatem*, pag. 935. sub initium,
E (N. E. 1218. D.) ibi, *Sævitum est in statuas*, pro, *statuas*, repone, *imagines*. —— Eadem pag. ad medium, (N. E. 1219. A.) post illud, *Pileo ovillo uteretur*, dele usque ad, *Postridie Tribunus*, excluf. —— Eadem epist. p. 935. sub initium, (N. E. 1220. F.) post illud, *Non receptu- rum*, dele usque ad, *Datum Friburgi*, excluf. —— Epist. ad Andream Critium, cujus initium, *Ante duos*, pag. 937. ante medium, (N. E. 1223. C.) ibi, *in aras, statuas*, pro, *statuas*, rescribe, *imagines*. —— Et mox, post illud, *sanguinis effusionem*, dele usque ad, *Nobis nec hyeme*, excluf. —— Epistol. ad Joannem Botzemum, cujus initium, *Nec te*, pag. 939. à medio, (N. E. 1226. D.) post illud, *Christianissimi sit ca-
F put*, dele usque ad illud pag. sequent. versus finem, *Rumor est constantior*, excl. —— Eadem epistol. pag. 940. in fine, (N. E. 1228. B.) post illud, *nostra culpa delirant*, dele omnia usque ad illud in fine epistolæ, *Habes, opinor, justam epistolam*, excluf. —— Epist. ad Georgium Agricolam, cujus initium, *Bene profecto*, pag. 944. in fine, (N. E. 1416. E.) post illud, *tribuere videantur*, dele usque ad, *Librum illius nondum*, exclusive.

Lib. XXV. Epistolarum.

Epist. ad Sigismundum Questenbergium, cujus initium, *Gaudeo te*, pag. 956. ad medium, (N. E. 1407. E.) post illud, *Arbitror nihil futurum*, dele usque ad, *Ante paucos*, exclusive. —— Epist. Petri Bembi ad Erasmum, cujus initium, *Incredibili voluptate*, pag. 957. à med. (N. E. 1184. D.) post illud, *Scire se dixit*, dele usque ad, *In quo parem me*, excluf. —— Eadem epist. pag. 958. sub initium, (N. E. 1185. A.) post illud, *devexa jam ætatis*, dele usque ad, *Quanquam quis*, excluf. —— Et in fine epistol. post illud, *Opinionem tuam*, dele usque ad, *Vale. Pridie*, excl. —— Epistol. Jacobi Sadoleti ad Erasmum, cujus initium, *Annus est*, pag. 959. prope medium, (N. E. 1266. B.) post illud, *in illum interpretatione*, dele usque ad, *Unum est*, *quod optarim*, excluf. —— Et ad fin. ejusd. pag. (N. E. 1266. F.) post illud, *fore gravitatis*, dele usque ad illud pag. sequent. initio, *Nos, mi Erasme*, excluf. —— Epist. ad Jacobum Sadoletum, cujus initium, *Tot epistolarum*, pag. 962. à medio, (N. E. 1256. F.) post illud, *vel æquo vehementius*, dele usque ad illud pag. seq. à med. *Cæsaris adventus*, excluf. —— Epistol. Jacobi Sadoleti ad Erasmum, cujus initium, *Tuum de meo*, pag. 964. (N. E. 1319. C.) tota expungatur. —— Epistol. ad Nicolaum Mallarium, cujus initium, *Ne tu mihi*, p. 966. à medio, (N. E. 1386. D.) post illud, *Tranquillitasque rumpitur*, dele usque ad illud pag. seq. sub initium, *Vix nostra phalanx*, excluf. —— Eadem epist. pag. 967. à medio, (N. E. 1387. D.) post illud, *Franciscani Parisienses*, dele usque ad, *sed Alberti manibus*, excluf. —— Eadem epist. pag. 968. prope medium, (N. E. 1388. D.) post illud, *Prostat versus*, dele usque ad, *Eundem meo suasu*, exclusive. —— Et paulo inferius, post illud, *Exiret Chrysostomus*, dele usque ad, *editionem recepimus*, exclusive. —— Eadem epist. p. 969. initio, (N. E. 1389. C.) post illud, *ac plura defendit*, dele usque ad, *Proinde frustra*, excluf. —— Epistol. ad Antonium Dalbonium, cujus initium, *Si tam facile*, pag. 969. à medio, (N. E. 1393. D.) ibi, *quem Cucullianes quidam*, dele, *Cucculliones*. —— Ibidem paulo inferius, post illud, *talium ingeniorum*, dele usque ad, *Sed hæc de re*, excluf. —— Et ad finem ejusdem pag. (N. E. ibid. E.) post illud, *Tertio Neapolim*, dele usque ad, *Dura sunt hæc*, exclusive. —— Epist. ad Livinum Ammonium, cujus initium, *Quemadmodum*, p. 973. (N. E. 1399. C.) tota expungatur. —— Epist. Germani Brixii ad Erasmum, cujus initium, *Veniet*, p. 975. inferius, (N. E. 1295. B.) post illud, *tuam recipiendum*, dele usque ad, *Illa ipsa porro*, excl. —— Eadem pag. ad medium, (N. E. 1295. D.) post illud, *imitari velim*, dele usque ad, *Sed de hoc satis*, excluf. —— Epist. ad Germanum Brixium, cujus initium, *Epistolam tuam*, pag. 976. à medio, (N. E. 1309. F.) post illud, *Sumus Basileæ*, dele usque ad, *Simonem Grynæum*, excluf. —— Et mox post illud, *negotii delegavimus*, dele usque ad, *Sed in sacris*, exclusive. —— Et paulo inferius, (N. E. 1310. A.) post illud, *Auctor gratiosus*, dele usque ad, *De Monacho*, excluf. —— Et mox, post illud, *magni refert*, dele usque ad, *Verterat idem*, exclusive. —— Epist. ad Jacobum Sadoletum, cujus initium, *Per omnem*, pag. 982. in fine, (N. E. 1268. F.) ibi, *nunc scurra Vincentiani*, dele, *scurra*. —— Epistol. eadem p. 984. sub initium, (N. E. 1270. C.) post illud, *Hactenus peccatum*, dele usque ad, *Hæc quum sint minimum*, exclusive. —— Eadem epist. pag. 985. à medio, (N. E. 1272. B.) post illud, *Ab Erasmo prædictum*, dele usque ad, *Alter ille mihi de facie*, excluf. —— Epistol. ad Alfonsum Manricum, cujus initium, *Ornatissime Præsul*, pag. 987. in fine, (N. E. 1287. C.) post illud, *sub veste gestant*, dele usque ad, *serio deterreat*, excl. —— Et mox, post illud, *omni obtrectatione*, dele usque ad illud, *Ad vestra tamen Hispaniæ*, exclusive. —— Epist. ad Christophorum Mesiam, cu-

jus initium, *In me quidem*, pag. 988. inferius, (N. E. 1285. B.) post illud, *potest amantius*, dele usque ad, *Nec defuit*, excl. —— Eadem epist. pag. 989. à medio, (N. E. 1286. C.) post illud, *& Casci mitescunt*, dele usque ad illud, in fine epistol. *Utinam detur*, exclus. —— Epist. ad Christophorum Episcopum, cujus initium, *Eodem die*, pag. 996. ante medium, (N. E. 1302. E.) post illud, *Ludovicum Berquinum*, dele usque ad, *Ea uti suspicor*, excl. A

Lib. XXVI. Epistolarum.

Epist. ad Jacobum Tussanum, cujus initium, *Ego semper*, p. 1004. ante medium, (N. E. 1369. B.) post illud, *Petrum Amicum*, dele usque ad, *Venit autem*, exclus. —— Epist. ad Eobanum Hessum, cujus initium, *Ab his quibus cum*, pag. 1005. ante medium, (N. E. 1364. E.) ibi, *Civitati profuturorum*, dele, *profuturorum*. —— Et à medio ejusdem p. (N. E. 1365. A.) post illud, *laudibus vexeris*, dele usque ad, *Quod scribis*, exclusive. —— Et in fine ejusdem pag. (N. E. 1365. C.) post illud, *Tamen expostulant*, dele usque ad, *Sed nihil quod sciam*, exclusive. —— Eadem epistol. pag. 1006. sub initium, (N. E. 1365. E.) post illud, *calamo petiit?* dele usque ad, *Jam si quid*, exclus. —— Et paulo inferius, post illud, *lingua canentes*, dele usque ad, *Qua præsentem*, exclus. —— Epist. ad Andream Alciatum, cujus initium, *Quum multis*, pag. 1008. ante medium, (N. E. 1392. B.) post illud, *nec humi repentia*, dele usque ad, *Commemoras opus*, exclus. —— Epist. ad Petrum Mesiam, cujus initium, *Sub nundinas*, pag. 1009. in fine, (N. E. 1282. D.) post illud, *atque etiam modestior*, dele usque ad, *ut memini non*, exclus. —— Eadem epist. pag. 1010. ante medium, (N. E. ibid. F.) post illud, *suppresso suo nomine*, dele omnia usque ad illud, in fine epist. *Datum apud Friburgum*, excl. —— Epist. ad Germanum Brixium, cujus initium, *Equidem tibi*, pag. 1015. ante medium, (N. E. 1262. D.) post illud, *Simoni Grynæo*, dele usque ad, *qui absolvit*, exclus. —— Epist. ad Matthiam Kretzerum, cujus initium, *Quæ de novatis*, pag. 1018. (N. E. 1361. A.) tota expungatur. —— Epistol. ad Guolphangum, cujus initium, *Ego vero*, pag. 1021. sub initium, (N. E. 1348. F.) post illud, *tumultum sedarem*, dele usque ad, *Et sum natura*, exclusive. —— Epist. ad Thomam Morum, cujus initium, *Quo diutius*, pag. 1022. in fine, (N. E. 1231. E.) post illud, *statum reditura*, dele usque ad, *Georgius Saxoniæ*, exclus. —— Epistol. ad Andream Critium, cujus initium, *Reverende Præsul*, pag. 1027. ad finem, (N. E. 1306. D.) post illud, *Ecclesia Catholica*, dele usque ad illud initio pag. sequent. *Nos hinc adornabamus*, excl. —— Eadem epist. pag. 1028. sub initium, (N. E. 1307. A.) post illud, *Hæreseos damnatis*, dele usque ad, *Equidem hinc interpretor*, exclus. —— Epist. ad Joannem Rinckium, cujus initium, *Salve plurimum*, p. 1029. ante medium, (N. E. 1299. D.) post illud, *Bis ad me scripsit*, dele usque ad, *De Zwinglianis*, exclusive. —— Epist. ad Georgium Saxoniæ Ducem, cujus initium, *Si quis recta*, pag. 1030. (N. E. 1402. A.) dele omnia ab initio epist. inclusive usque ad illud pag. seq. initio, *In Gregorio Nazianzeno*, excl. —— Ead. epist. p. 1031. ante medium, (N. E. 1403. D.) post illud, *Allusiones subobscura*, dele usque ad, *Vale. Ex inclyta*, exclusive. —— Epist. ad Eobanum Hessum, cujus initium, *Superiores tuas*, p. 1046. ibi, inferius, (N. E. 1404. A.) post illud, *uti gaudent*, dele usque ad, *De adito Lovanio*, excl. —— Epist. ad Baptistam Egnatium, cujus initium, *Ex Utenhovii*, pag. 1051. ad finem, (N. E. 1330. D.) post illud, *Qui nunc quiescunt*, dele usque ad, *Quo Turca sit evasurus*, exclus. —— Epist. ad Cutbertum Tonstallum, cujus initium, *Ut vetus*, pag. 1052. ante medium, (N. E. 1264. C.) post illud, *ipsi viderint*, dele usque ad, *Hic scio me hærere*, exclus. —— Et à medio ejusdem pag. (N. E. 1264. F.) post illud, *ut*

quadam verterent, dele usque ad, *Brixias vertit*, exclus. —— Et paulo inferius, post illud, *Reperio segnes omnes*, dele usque ad, *Quod attinet ad fidem*, exclus. —— Eadem epist. pag. 1053. initio, (N. E. 1265. B.) post illud, *religiose loquuti sunt*, dele usque ad, *Nec impium est*, excl. —— Et ad medium ejusdem pag. (N. E. 1265. E.) post illud, *ἀτέχνως mentiuntur*, dele usque ad, *Si calculum*, exclus. —— Et in fine epist. (N. E. 1266. A.) post illud, *sanguinis humani jactura*, dele usque ad, *sed pietati cedat*, exclus.

Lib. XXVII. Epistolarum.

Epistola Julii Pflug ad Erasmum, cujus initium, *Verum id esse*, p. 1057. (N. E. 1400. F.) tota expungatur. —— Epist. ad Julium Pflug, cujus initium, *Ad istam*, pag. 1058. in fine, (N. E. 1410. B.) post illud, *concepisse videaris*, dele usque ad illud in fine pag. 1060. (N. E. 1412. D.) *ut optent diremtorem*, excl. —— Epist. ad Udalricum Huttenum, cujus initium, *Hen. Epphendorpius*, pag. 1061. versus finem, (N. E. 791. B.) post illud, *senserint Huttenum*, dele usque ad, *stylum in Erasmum*, excl. —— Et in fine ejusd. pag. (N. E. ibid. D.) post illud, *est humanitatem*, dele usque ad, *in Hutteno*, exclus. —— Epist. ad Alphonsum Vervesium, cujus initium, *Etsi nulla*, pag. 1063. ad medium, (N. E. 1414. D.) post illud, *ne dicam irrumpunt*, dele usque ad, *plerique statim ambiunt*, exclus. —— Epist. ad Carolum Utenhovium, cujus initium, *Accepi litteras tuas*, p. 1064. ad finem, (N. E. 1449. F.) post illud, *quo est liberior*, dele omnia usque ad illud p. 1066. ante medium, (N. E. 1451. D.) *Novi ante annos pene*, exclusive. —— Eadem epist. pag. 1066. à medio, (N. E. 1451. E.) post illud, *gravetur hospite?* dele usque ad, *Quod venaris uxorem*, exclus. —— Epist. Thomæ Mori ad Erasmum, cujus initium, *Quam rem*, pag. 1074. sub initium, (N. E. 1440. C.) post illud, *nihil omnino possum*, dele usque ad, *Si quid interdum aliquos*, exclus. —— Et à medio ejusdem pag. (N. E. 1441. B.) post illud, *conantur stabilire*, dele usque ad, *De illo quem*, exclus. —— Post vocem, *Erasme*, dele usque ad, *Ex ædibus nostris*, excl. —— Epist. ejusdem Mori ad Erasmum, cujus initium, *Binas abs te*, p. 1076. in fine pag. & epist. (N. E. 1857. B.) post illud, *respondendi domesticis*, dele usque ad, *E rure nostro*, exclus. —— Epist. ad Justum Decium, cujus initium, *Jam olim*, pag. 1078. initio, (N. E. 1477. A.) post illud, *narratione cognovi*, dele usque ad, *Alterum scio tibi*, excl. —— Epist. ad Abelem Colsterum, cujus initium, *Epistola tua*, pag. 1084. quæ errore est 1078. initio, (N. E. 1468. B.) post illud, *sese extricet*, dele usque ad illud in fine epistol. (N. E. ibid. F.) *Vale. Clarissime*, excl. —— Epist. ad Petrum & Christophorum fratres, cujus initium, *Ut hoc compendii*, pag. 1088. in fine, (N. E. 1486. F.) post illud, *unum ex istis*, dele usque ad, *Nuperrime novus*, excl. —— Epist. Petri Episcopi Cracoviensis ad Erasmum, cujus initium, *Merito te amamus*, pag. 1091. (N. E. 1499. C.) dele ab initio epist. inclus. usque ad illud pag. seq. ad medium, *Aliquid de istis tuis*, excl. —— Epist. Bartholomæi Latomi ad Erasmum, cujus initium, *Intelligo ex literis*, pag. 1096. (N. E. 1504. A.) tota expungatur. —— Epist. Hectoris Hoxvirii ad Erasmum, cujus initium, *Tam multa*, pagin. 1099. versus finem, (N. E. 1503. A.) post illud, *multa de te*, dele usque ad, *amantissime loquebatur*, exclus. —— Eadem epist. pag. 1100. in fine epist. (N. E. 1503. D.) post illud, *Vale, Erasme*, dele usque ad, *Ticino, Calendis*, exclusive. —— Epistol. Andreæ Alciati ad Erasmum, cujus initium, *Ita est*, pag. 1100. versus finem pag. (N. E. 1322. E.) post illud, *dente dentem rodere*, dele usque ad illud initio sequent. pag. *Nam & de libello*, exclusive. —— Eadem epist. pag. 1101. à medio, (N. E. 1323. E.) post illud, *detegere conantur*, dele usque ad, *Si viveret Longolius*, exclus. —— Epist. Henrici Angliæ Regis ad Erasmum, cujus

jus initium, *Incomparabiles illas*, p. 1102. (N. E. 1839. D.) tota deleatur. —— Epist. Stanislai Turzonis ad Erasmum, cujus initium, *Non possum*, p. 1103. (N. E. 712. C.) tota expungatur. —— Epist. Merc. Gattinarii ad Erasmum, cujus initium, *Hoc nomine*, pag. 1103. (N. E. 969. F.) dele ab initio epist. inclus. usque ad illud, *Utinam hoc ipsum*, excl. —— Ex in fine ejusdem pag. (N. E. 970. A.) post illud, *tumultus pullulavit*, dele usque ad illud sequent. pag. sub initium, *Ad Academiam*, exclus. —— Epistol. Petri Cracoviensis Episcopi ad Erasmum, cujus initium, *Etsi mihi*, pag. 1104. (N. E. 1060. C.) tota expungatur. —— Epist. Jacobi Sadoleti ad Erasmum, cujus initium, *Accepi tuas*, p. 1104. à medio, (N. E. 1495. D.) post illud, *possit gratius*, dele usque ad, *Quod si illa*, exclusive. —— Eadem epist. pag. 1105. in fine epist. (N. E. 1496. A.) post illud, *Vale, mi*, dele usque ad, *Erasme*, excl. —— Epist. ejusdem Sadoleti ad Erasmum, cujus initium, *Legi tuas*, pag. 1105. (N. E. 708. D.) tota expungatur. —— Epist. Stanislai Turzonis ad Erasmum, cujus initium, *Quod jam*, pag. 1105. (N. E. 1448. F.) tota expungatur. —— Epist. ad Damianum à Goes, cujus initium, *Accipe ad singulas*, pag. 1107. initio, (N. E. 1506. F.) post illud, *Ethnicis digladiatur*, dele usque ad, *In eandem tres libros*, exclusive. —— Eadem epist. & pagin. in fine epist. (N. E. 1507. E.) post illud, *aliquam moderationem*, dele usque ad, *Wirtemberga saevit*, exclusive. —— Epistol. Petri Bembi ad Erasmum, cujus initium, *Ne tu homo*, pag. 1108. post medium, (N. E. 1503. F.) post illud, *vehementer laeor*, dele usque ad, *Itaque modo*, exclus. —— Epist. Mercurini Gattinarii ad Erasmum, cujus initium, *Praestantissime vir*, pag. 1108. (N. E. 635. E.) tota deleatur.

LIB. XXVIII. EPISTOLARUM.

Epistol. ad Alphonsum Fonsecam, cujus initium, *Ex totus*, pag. 1118. à medio, (N. E. 1244. C.) post illud, *Adolescens habuit concubinam*, dele usque ad, *Inductus est*, exclus. —— Eadem epist. pag. 1122. ad finem, (N. E. 1249. D.) post illud, *in fata concessit*, dele usque ad, *Hic erat illorum*, exclusive. —— Epistol. ad Christophorum, *&c.* cujus initium, *Dedimus pridem*, pag. 1132. ad finem, (N. E. 1331. F.) post illud, *quod deerat supplevit*, dele usque ad, *Simon Grynaeus*, excl. —— In vita Divi Joannis Chrysostomi, cujus initium, *Joannes Chrysostomus*, pagin. 1137. à medio, (N. E. 1337. F.) post illud, *meruisse legitur*, dele usque ad, *sed arbitror hominis*, exclusive. —— In vita Origenis, cujus initium, *Origenes binominis fuit*, pag. 1154. ante medium, (N. E. 1849. E.) post illud, *vitium hoc latuisset*, dele usque ad, *Sed redeo ad spadonem*, exclus. —— Praefatione in Hilarium, ad Joannem Carondiletum, cujus initium, *Nisi prorsus*, pag. 1160. in fine, (N. E. 692. E.) post illud, *Caesarem Hilarium*, dele usque ad, *Quin & ipse*, exclusive. —— Deinde post illud, *se diu siluisse*, dele usque ad, *quia quum spes*, exclusive. —— Ibidem p. 1161. in medio, (N. E. 693. C.) post illud, *timide proposuit*, dele omnia usque ad illud pagin. sequent. in medio, (N. E. 694. D.) *Erat quidem hoc argumentum*, exclusive. —— Eadem Praefatione, pag. 1164. initio, (N. E. 696. C.) post illud, *usque luxurient*, dele usque ad, *Meminit hujus operis*, exclus. —— Ad finem ejusdem pag. (N. E. 697. D.) post illud, *agitata quaestio*, dele usque ad illud pagin. sequent. ad medium, (N. E. 698. B.) *Non inficior exsecrandam*, exclus. —— Eadem Praefat. pag. 1165. in fine, (N. E. ibid. F.) post illud, *ab humani ingenii captu*, dele omnia usque ad illud in fine pag. sequent. (N. E. 700. A.) *Proximus his locus habet*, exclus. —— Praefatione in Algerum, ad Balthasarem Episcopum Hildesheimensem, cujus initium, *Scio quidem*, pag. 1177. in fine, (N. E. 1275. B.) post illud, *de sumendo sub utraque specie*, dele usque ad, *Exstiterunt qui*, exclus.

A —— Eadem Praefat. pag. 1178. sub initium, (N. E. ibid. D.) post illud, *Agunt solidis rationibus*, dele usque ad, *Et tamen hos tales viros*, exclusive. —— Eadem Praefat. pag. 1179. ante medium, (N. E. 1276. F.) post illud, *garris aliquid*, *aut potas*, dele usque ad, *Atque si priscum*, exclusive. —— Ibidem mox à medio, (N. E. 1277. A.) post illud, *vita Sacerdotum*, dele usque ad, *Immane quanta*, exclusive. —— Praefatione in Haymonem, ad Joannem Emstedium, cujus initium, *Quanquam haud*, p. 1180. ante medium, (N. E. 1463. A.) post illud, *sarcinis graventur*, dele usque ad, *quis enim non amet*, exclusive. —— Praefatione in Titum Livium ad Carolum Montjoium, cujus initium, *Etsi nunquam*, p. 1197. sub initium, (N. E. 1359. B.) post illud, *Simon Grynaeus*, dele usque ad, *Id autem monasterium*, exclus. —— Praefat. in

B Ciceronis Tusculanas Quaestiones, ad Joannem Vlartenum, cujus initium, *Cum Joannes*, pag. 1204. in fine praefationis, (N. E. 1882. C.) post illud, *ereptum dolerem*, dele usque ad, *ni nossem*, exclus. —— Praefatione in Ptolomaeum, ad Theobaldum Fettichium, cujus initium, *Ut intelligas*, pag. 1205. ante medium, (N. E. 1461. F.) post illud, *Nuper*, dele usque ad, *Bilibaldus Pirckheimerus*, exclus. —— Et mox ibi, *pulcherrimum opus feliciter aggressus est*, post, *aggressus est*, dele usque ad, *At nunc opera Frobeniana*, exclus.

C —— Ibidem paulo inferius, (N. E. 1462. A.) post illud, *aut copiosum*, dele usque ad, *sed tamen qui Graece*, exclusive.

TOMO IV. QUAE AD MORUM INSTITUTIONEM PERTINENT, COMPLECTENTE.

Lib. v. Apophthegmatum, in Aristide, num. 1. p. 244. E. post illud, *judicasset reipublicae conducere*, dele usque ad §. *Quum Athenienses*, exclusive. —— Praecidatur totum Moriae Encomium, id est, *Stultitiae laus*, cum praefixa epistola Erasmi ad Thomam Morum, quae incipit, *Superioribus diebus*. Initium vero Moriae est, *Utcumque de me vulgo*, *&c.* continentur

D autem à pag. 405. usque ad paginam 504. inclusive. —— In Panegyrico ad Philippum Burgundionum Principem, p. 539. B. post illud, *qui vir sit non bonus*, dele usque ad, *Non igitur gloriosus*, exclusive.

IN INSTITUTIONE PRINCIPIS CHRISTIANI.

Pag. 578. B. C. *Cum natura genuerit*, post illud *Servos esse voluerunt*, dele usque ad §. *Cum Christianorum*, exclusive. —— Eadem pag. lit. E. *Nec te fugiat*, dele totum §. usque ad §. *Nec vero inter hac cuiquam*, exclusive. —— Pag. 598. A. §. *Sacrificulos qui ad*, post illud, *Suam non recipiant*, dele usque ad §. *Ad hoc genus pertinent*, exclus. —— Pag. 608. E.

E *At Pontificia leges*, post illud, *Bernardus milites quosdam*, dele usque ad §. *At inculcant*, exclus. qui est initio pag. 608. E. —— Ibidem expungatur nota marginalis, *Christus & Apostoli bellum*, *&c.* —— Pag. 610. B. *Ut donemus aliquod*, dele totum §. usque ad §. *Si non tota*, exclus.

IN PACIS QUERIMONIA.

Pag. 628. F. ibi, *cultus caeremoniis*, *qui vulgo Sacerdotum*, dele vocem, *vulgo*. —— Pag. 629. A. post illud, *Forsitan ignoscat aliquis*, dele usque ad illud, p. 629. C. *Pudet sit recensere*, exclus. —— Pag. 629. D. post illud, *aliud ambitio*, *aliud avaritia*, dele us-

F que ad, *cum modis omnibus dissideant*, exclus. —— Et pag. 629. F. post illud, *Angelos oporteat accipi*, dele usque ad, *Aut si nobis quoque*, exclus. —— Pag. 632. A. post illud, *versaturum promiserat*, dele usque ad, *Jam igneus ille spiritus*, excel. —— Et paulo inferius, lit. B. post illud, *affirmant Theologi*, dele usque ad, *Atque hac sane dixerim*, exclus. —— Et pag. 632. B. post illud, *unanimitatis admonet?* dele usque ad, *si ab Ecclesia semotus es*, exclusive. —— Pag. 634. C. post illud, *bellator septuagenarius*, dele usque ad

 illud

illud pag. sequent. sub initium, *Apud Romanos adhuc*, exclus. —— Pag. 635. B. post illud, *pestilentissima dehortetur*, dele usque ad, lit. E. *Plato negat appellandum*, exclusive. —— Pag. 635. F. post illud, *parricidium conatus est*, dele usque ad, *quasi Turcis ullum spectaculum*, exclus. —— Et pag. 636. A. post illud, *mactet Christianum*, dele usque ad, *Tum enim gemina*, exclus. —— Et mox ibid. post illud, *fucis non deluditur*, dele usque ad, *Si qualibet offensa*, exclusive. —— Pag. 637. E. F. post illud, *dignum est doceant*, dele usque ad, *in hoc latrent omnes*, exclus. —— Et mox, post illud, *ne intersint*, *ne rei*, dele usque ad, *tam suspecta*, exclusive. —— Pag. 638. A. post illud, *ac martyrum statuas*, dele usque ad, *Abunde magnum erat*, exclusive. —— Pag. 639. D. post illud, *prædationibus exercitus*, dele usque ad, *animadverte per quos*, exclus. —— Pag. 641. B. post illud, *aut non sperant*, dele usque ad, *cum illa nihil sit aliud*, excl. —— Et paulo inferius lit. C. post illud, *pro virili meditemini*, dele usque ad, *Eja-satis jam*, exclus. —— Expungatur totus liber qui inscribitur, *Lingua*, cujus initium, *Dicturus non de asinis*, *&c.* cum Epistola nuncupatoria ad Christophorum à Schydlovietz, quæ incipit, *Tot*, *tantisque malis*, *&c.* Continentur autem omnia à pag. 643. usque ad 754. inclusive.

TOMO V. QVAE AD PIETATEM INSTITVVNT, COMPLECTENTE.

IN ENCHIRIDIO MILITIS CHRISTIANI.

Titulo, *Regulæ quædam generales veri Christianismi*. —— Canone 4. pag. 26. D. post illud, *alium Deum tibi faciens*, dele usque ad, *Oras Deum*, *ne tibi*, exclusive. —— Canone 5. pag. 32. F. post illud, *oportebat ad saluti propiora*, dele omnia, usque ad Canonem 6. exclus. —— Titulo, *Opiniones Christiano digna*, pag. 47. C. post illud, *rem communem tractes*, dele usque ad, *Lex te punit*, exclusive. —— Canone 20. pag. 56. C. post illud, *quandam æternæ felicitatis*, dele usque ad, *Tollat igitur qui*, exclusive.

IN RATIONE, SEV METHODO COMPENDIO PERVENIENDI AD VERAM THEOLOGIAM.

Pagina 83. A. post illud, *ratione desciscere*, dele usque ad, *Augustinus sibi gratulatur*, exclus. —— P. 83. E. post illud, *homines videntur*, *Theologus*, dele usque ad, *Quædam didicisse oportet*, exclusive. —— P. 84. F. §. *Quædam ita*, post illud, *caste*, *pureque colunt*, dele usque ad §. *Quædam contemnit Christus*, exclusive. —— P. 85. E. post medium §. *Accedent hinc*, post illud, *Tu es Christus Filius Dei vivi*, dele usque ad, *Quanquam autem personarum*, exclus. —— Pag. 87. E. post illud, *factitatum est ab Apostolis*, dele usque ad illud pag. 88. A. *Nam per universum*, exclus. —— P. 90. C. post illud, *ad perniciem veræ pietatis*, deleantur omnia usque ad §. *Super hæc non mediocrem*, exclus. —— P. 92. C. post illud, *legenda*, *aut etiam imitanda*, dele usque ad, *Proximum his locum*, excl. —— P. 106. E. post illud, *excidit à Charitate*, tollantur omnia usque ad illud pag. seq. lit. E. *Verum hæc insectari*, exclusive. —— P. 108. C. §. *Ad hæc epistola*, post illud, *fidei in omnibus gentibus*, dele usque ad, *Porro epistola*, *qua inscribitur*, exclus. —— P. 110. E. post illud, *non serviunt*, *sed suo ventri*, dele usque ad, *Paulus itaque sentiens*, exclus. —— P. 111. E. post illud, *sicut & nos remittimus*, dele omnia usque ad §. *Annotandum interim & illud*, exclusive, qui est p. 113. B. —— P. 132. E. §. *Atqui inter hæc roget*, deleatur ab initio §. usque ad illud p. 134. A: *Quid autem necesse est*, excl. —— P. 134. E. post illud, *mens humana concipere*, dele usque ad, *Mihi non modo supervacaneum*, exclus.

IN EXOMOLOGESI, SIVE MODO CONFITENDI.

Pag. 147. A. *arbitrariam plane dissentio*, dele usque ad, *Præstat enim aliis*, excl. —— Et paulo inferius lit. B. post illud, *habeat hæc confessio*, dele usque ad, *Mox quibus rationibus*, exclus. —— Pag. 153. C. §. *Nunc locus admonet*, deleantur omnia ab initio §. usque ad §. *Sed jamdudum exspectas lector*, exclus. qui est pag. 160. B. —— P. 167. E. post illud, *qui lasciviam coerceat*, dele usque ad, *Ex his*, *quæ disseruimus*, *satis*, exclusive.

IN ENARRATIONE PRIMI PSALMI.

Pag. 179. E. post illud, *ipse fuerit insipidus*, dele usque ad illud, *An non id faciunt*, *qui suo*, exclus. —— P. 181. C. post illud, *hæc sola beatum reddit*, dele usque ad, *Alias non adspernabitur*, exclus. —— P. 183. post illud, *& canones curritur*, dele usque ad, *In fontibus versetur oportet*, exclus.

IN COMMENTARIO IN PSALMVM SECVNDVM.

Pag. 221. D. post illud, *Deus benedictus in sæcula*, dele usque ad, *ubicumque fides*, exclus. —— P. 226. E. post illud, *ad tempus tradidit Satanæ*, dele usque ad, *Sed mox virga*, exclus. —— Et paulo inferius, ibid. post illud, *habitantis in me Christi*, dele usque ad, *Sequitur: Tanquam vas figuli*, exclusive. —— P. 227. E. post illud, *credideritis*, *non intelligetis*, dele usque ad, *Primum occurrit dubitatio*, excl.

IN CONCIONE IN QVARTVM PSALMVM.

Pag. 251. C. post illud, *nobis omnia peccata*, dele usque ad, *Contra Pharisæus*, exclus. —— P. 264. E. post illud, *ulcisci quos oderunt*, dele usque ad, *Hanc itaque justitiam David*, excl. —— P. 279. E. post illud, *Sanctificare in veritate*, dele usque ad illud lit. F. *Dominus addit dotes animi*, exclus. —— Pag. 283. F. post illud, *peccatum est auctore Paulo*, dele usque ad, *Sed non omnium est fides*, excl. —— P. 290. D. post illud, *mirificaris Dominus*, dele usque ad, *Contra qui totam fiduciam*, exclus.

IN LIBELLO DE PVRITATE ECCLESIAE CHRISTIANAE.

Pag. 302. D. post illud, *Adæ contagio contraximus*, dele usque ad, *Hæc cum sic habeant*, exclusive. —— P. 303. A. post illud, *& Sacramentorum communionem*, dele usque ad, *Justus igitur qui habitat*, excl.

IN CONSVLTATIONE DE BELLO TVRCIS INFERENDO.

Pag. 359. B. post illud, *Christianis impendere gravamur*, dele usque ad illud pag. sequent. lit. A. *Nunc propius urget nos*, exclus.

IN ENARRATIONE PSALMI XXXIII.

Pag. 413. B. post illud, *Christo ducit alteram*, dele usque ad, *Si sancti fuerunt*, exclus.

IN ENARRATIONE PSALMI XXXVIII.

Ad versum, *Dixi*, *custodiam vias meas*, p. 432. C. post illud, *vocari in calumniam*, expungantur omnia usque ad verba illa, *in hoc igitur Psalmo proponitur*, exclusive.

IN LIBRO DE AMABILI ECCLESIAE CONCORDIA.

Pag. 500. B. post illud, *De libero arbitrio*, dele usque ad, *quærendum est in Theologicis*, excl. —— Eadem p. lit. E. post illud, *nihil aliud quam peccat*, dele usque ad, *Quemadmodum*, *& illæ voces*, exclus. —— Eadem pag. F. post illud, *in pios usus erogent*, dele omnia usque ad verba illa pag. 504. F. *Idem sentio de Episcoporum constitutionibus*, exclus.

IN CONCIONE DE MAGNITUDINE MISERICORDIARUM DOMINI.

Pag. 572. A. post illud, *sufficientia nostra ex Deo est*, dele usque ad, *Agnosce tuam miseriam*, exclus. —— Pag. 575. C. *Tantum avertamini ab his*, dele vocem, *Tantum*. —— P. 577. A. ibi, *Ignosce, confitere, sed coram Domino*, dele, *sed coram Domino*.

Præcidendus totus Liber, qui inscribitur, *Christiani Matrimonii Institutio*, cujus initium, *Quum nulla vita nostra portio sit*, &c. & continentur à p. 615. usque ad p. 724. inclus.

IN LIBRO CUI TITULUS EST, DE VIDUA CHRISTIANA.

Pag. 730. F. ibi, *Cui comites individuæ sunt spes, & charitas*, dele vocem, *individuæ*. —— P. 734. D. ibi, *Unaquaeque suis dotibus sic eminet, ut sit quam præferas, vix sit quam postponas*, dele vocem, *vix*. —— Et paulo inferius lit. E. post illud, *Status peculiare quiddam*, dele usque ad, *In conjugatis ab Apostolo*, exclusive. —— P. 735. A. post illud, *modo liberos sustulit*, dele usque ad, *Deinde majoris est humanitatis*, exclus.

IN ECCLESIASTE, SIVE CONCIONATORE EVANGELICO, LIB. I.

Pag. 785. A. §. *Peccatur tamen*, post illud, *& à magnis viris*, dele usque ad, *Nec divus Hieronymus*, excl. —— P. 809. F. post illud, *Paucos contineat in officio*, dele usque ad, *Quod si nunc quoque*, exclus. —— P. 817. A. post illud, *Parandam efficacius?* dele usque ad, *Si eleemosyna exstinguit peccatum*, exclus. —— P. 843. D. post illud, *Quam plurimos esse imitatores*, dele usque ad illud, *Excusatur à multis*, exclusive.

IN ECCLESIASTE, SIVE DE RATIONE CONCIONANDI, LIB. II.

Pag. 885. C. §. *Jam illud non est*, post illud, *Laudis Deo transscribunt*, dele usque ad, *Christus abunde facundus*, exclusive. —— Pag. 886. B. post illud, *Transfigurant in Angelos lucis*, dele usque ad, *Non tamen desunt*, exclusive. —— P. 898. B. post illud, *Potuerunt autem esse plures*, dele omnia usque ad illud pag. 899. A. *Sunt enim propositiones nudæ*, exclusive. —— Pag. 909. F. post illud, *æstimet apud se quisque*, dele usque ad §. *De habitu corporis*, exclus. —— P. 929. A. post illud, *Vides fallere similitudinem*, dele usque ad, *Præterea si quis ita*, exclusive. —— P. 933. D. post illud, *Quod initerabile*, dele usque ad, *De nominis interpretatione*, exclus. —— Et paulo inferius lit. E. post illud, *Materia est aqua, & verbum*, adde, *Forma*. —— P. 941. F. *Sed profanis omissis*; dele ab initio §. usque ad, *A divisione dictum est*, exclusive. —— P. 944. C. post illud, *Habet tantumdem momenti*, dele usque ad, *Vitanda sunt insuper*, exclusive.

EX ECCLESIASTE, SIVE DE RATIONE CONCIONANDI, LIB. III.

Pag. 961. B. *Sodalitia confictis exordiis commendant*, dele, *confictis exordiis*. —— Et paulo inferius C. post illud, *Quorum titulis gloriantur*, dele usque ad §. *Sed ut ad rem redeam*, exclusive. —— Pag. 967. A. §. *Redeo nunc*, ibi, *Quanta sit fides, quæ sola præstat*, dele vocem, *sola*. —— P. 985. F. post illud, *arripiendum in exemplum*, dele omnia usque ad illud §. *Verum illud cavendum*, pag. 998. D. post illud, *affingat rebus, aut personis*, dele usque ad, *Vehementer probabile sit*, exclusive. —— Pag. 999. A. post illud, *Ordinem Cherubicum*, dele usque ad, *Interdum convenit exclamationi*, exclusive. —— P. 1004. D. §. *Sermocinatio quæ*, post illud, *Sed quæ dici potuerint*, dele usque ad, *Hoc exemplum*, exclusive. —— P. 1019. A. *Constat igitur*, post illud, *juxta simplicem intelligentiam*; dele usque ad §. *Jam sunt quædam voces*, exclus. —— P. 1021. E. post illud, *Contemtum professi sunt*, dele usque ad §. *Apostolus sanctos*, exclus. —— Pag. 1022. B. §. *Similiter fratrum*, post illud, *invicem fratres appellant*, dele usque ad, *Quum omnis Christianus*, exclusive. —— P. 1022. C. *Consimili abusu contractum est*, pro voce, *abusu*, scribe, *modo*. —— P. 1023. A. post illud, *Confirmandam hominum auctoritatem*, dele usque ad, *Quum præcipua, veraque*, exclusive. —— P. 1023. E. post illud, *Deo debemus, obscurent*, dele usque ad §. *Quidam ubicumque carnem*, exclusive. —— P. 1025. C. post illud, *Gratiam professi sunt*, dele usque ad, *Qua fronte profanis*, exclus. —— P. ead. lit. F. post illud, *Cognatis egentibus datur*, dele usque ad, *Ut autem Ecclesiastes*, exclusive. —— P. 1038. C. post illud, *Et charitatis Evangelicæ*, dele usque ad §. *Ut igitur ad Judaismum*, exclusive. —— P. 1049. D. post illud, *laxare non poterat*, dele usque ad, *Porro quod à Domino*, exclus. —— Pag. 1059. D. §. *Tertia regula titulum*, post illud, *de gratia, & mandato*, dele usque ad, *Ex mandatis terret*, exclus. —— P. 1070. D. post illud, *in ipsis diminutum est*, dele usque ad, *Pauca è multis exemplis*, excl.

IN ECCLESIASTE, SIVE DE RATIONE CONCIONANDI, LIB. IV.

Pag. 1074. D. Titulo, *Lex*, § *Legis autem nomen*; post illud, *utriusque Testamenti volumina*, dele usque ad §. *Lex Dei semper*, excl. —— P. 1078. E. *Exoritur alius locus*, post illud, *scientia est evidentium*, dele usque ad illud pag. 1079. B. *Hac moderatione recipienda*, exclusive. —— P. 1079. C. post illud, *peccatorum omnium remissione*, dele usque ad, *Certissimam fiduciam*, exclusive. —— Eadem pag. lit. E. *Spes adhæret fidei*, post hanc vocem, *fidei*, dele usque ad, *ac sic interdum*, exclusive. —— Et paulo inferius F. ibi, *Ea igitur pars viva fidei*, qua corrige, & scribe, *Ea igitur virtus, qua*. —— P. 1095. C. *Ex his quæ*, post illud, *propter regnum Dei*, dele usque ad, *Præterea prima lex*, excl. —— P. 1096. B. §. *Ad exprobrandum*, ibi, *Per solam fidem salus*, dele, *solam*.

IN MODO ORANDI DEUM.

Pag. 1101. C. post illud, *(quod ajunt) intus canunt*, dele usque ad, *Tunc maxime glorificatur*, exclus. —— P. 1115. C. post illud, *personarum mentionem*, dele usque ad, *Nec in solemnibus precibus*, exclusive. —— P. 1119. F. post illud, *nec magistratus possint tollere*, dele usque ad illud pag. sequent. F. *Nec tamen ideo profliganda*, exclus. —— P. 1121. A. post illud, *nisi Christo dignum*, dele usque ad, *sed jam tempus est*, exclusive. —— P. 1124. D. post illud, *Sanctos appellant*, dele usque ad, *Videbatur nobis olim*, exclusive. —— Eadem pag. lit. E. post illud, *Barbara ora pro me*, dele usque ad *Poterunt & illud doceri*, exclusive. —— P. 1128. D. post illud, *Optandum autem esset*, dele usque ad, *ut cultus, qui publicitus*, exclus. —— P. 1131. A. post illud, *curant adesse sacro*, dele usque ad, *Neque negligendus est mos*, exclus. —— Eadem pag. lit. C. post illud, *magicis simillimas preces*, dele usque ad illud, lit. D. *Hic erat locus dicendi*, exclusive.

IN SYMBOLO, SIVE CATECHISMO.

Catechesi 4. pag. 1162. F. post illud, *Sentit Scriptura & Ecclesia*, dele omnia usque ad illud pag. seq. lit. B. *Sequitur: Resurrexit tertio die*, exclusive. —— P. 1172. F. post illud, *omnibus excellentiores*, dele usque ad, *Sed hæreticum est adversus*, excl. —— P. 1175. D. post illud, *Auctoritate premeretur*, dele usque ad, *KA. Hodie nos submovemur*, exclus. —— Catechesi 6. pag. 1181. A. post illud, *Ignea res fides est*, dele usque ad, *sed quemadmodum in lucerna*, exclus. —— P. 1187. C. post illud, *doctrinam propelli poterat*, dele usque ad, *Pictura tamen*, exclusive. —— P. 1188. A. post illud, *tumultum tamen, & injuriam*, dele usque ad, *Illud addam, quicumque*, exclusive.

IN

IN PRECATIONIBVS.

Titulo, *Tempore pestilentiæ*, pag. 1105. E. post illud, *ad exquisita antidota*, dele usque ad, *nos, quibus persuasum est*, exclus.

IN EPISTOLA DE CONTEMPTV MVNDI.

Pag. 1261. expungatur totum Caput 12. quod incipit, *Jam dudum video te*, &c.

LIB. QVOMODO SE QVISQVE DEBEAT PRAEPARARE AD MORTEM.

Pag. 1298. D. post illud, *Scripturarum collectis dejiciatur*, dele usque ad, *Si urgeat improbus*, excl. —— Pag. 1306. D. post illud, *precibus laborantem sublevat*, dele usque ad, *Non potest esse pauper*, exclus. —— Pag. 1306. F. post illud, *cum gratiarum actione*, dele usque ad, *His rationibus optime fit*, exclus. —— Pag. 1313. D. post illud, *prævalui adversus eum*, dele usque ad, *Corporis oculos obscurat mors*, exclusive. —— Pag. 1316. E. post illud, *eximere conantur*, dele usque ad, *Rectius faciunt, qui Missis*, exclus.

TOMO VI. NOVVM TESTAMENTVM COMPLECTENTE.

Ad marginem Epistolæ Leonis Papæ X. ad Erasmum, quæ incipit, *Dilecte fili, salutem*, & habetur seq. pag. post inscriptionem hujus Tom. adscribe, *Dulcibus encomiis pius Pater nutantem ovem allicere conatur.* —— In Apologia Erasmi, quæ incipit, *Jam ut paucis occurram*, pag. 2. lin. 10. à fine, post illud, *esse quicquid diversum est*, dele usque ad, *Quod si licet alicubi*, exclusive. —— Et paucis interjectis, ibi, *sententias majori fide reddidisse, quam ille reddiderit, ne damna*, dele, *majori fide*, & *quam ille reddiderit.* —— Pag. 3. post princip. post illud, *& pudendo errore lapsos esse*, dele usque ad illud, pag. seq. initio, *Quid minutius hypostigma*, exclus. —— In præfatione ad Lectorem, de duabus postremis Editionibus, quarta, & quinta, cujus initium, *Omnibus omnium cavillationibus*, &c. pag. 1. circa med. §. *Sed offenduntur*, ibi, *ob sermonis imperitiam, ne dicam spurcitiem*, dele, *ne dicam spurcitiem.* —— Pag. 3. circa med. §. *Poteram & ego*, dele totum §. usque ad §. *Audio quosdam*, excl. —— Pag. 5. in medio, §. *Tot mendas*, ibi, *tot loca male reddita explicuimus*, dele, *male reddita.* —— Pag. 7. ad finem, §. *Quum Theologorum Schola*, dele totum §. & sequentes §§. usque ad §. *Jam sentio quosdam*, exclusive. —— In Peregrinatione Petri, & Pauli, pag. 427. ultra medium, post illud, *ab ipso Paulo ordinatum*, dele usque ad, *Ab Attica venit Corinthum*, excl. —— In argumento in Epistolam Pauli ad Romanos, pagin. 549. ante medium, ibi, *per Euangelium ac solam fidem in Christo*, expungatur vox, *solam.* —— In argumento in Epistolam ad Galatas, pag. 799. in fine post illud, *Auctores hujus facinoris*, dele usque ad, *Hanc Epistolam, ut apparet*, exclusive.

EX ANNOTATIONIBVS IN NOVVM TESTAMENTVM, AB IPSO AVCTORE JAM POSTREMVM SIC RECOGNITIS, VT PROPEMODVM NOVVM OPVS VIDERI POSSIT.

In Præfatione ad Lectorem, quæ incipit, *Quanquam id pro nostra*, circa finem primæ pag. post illud, *non libenter dissentimus tamen*, dele usque ad, *Solœcismos evidentes, ac prodigiosos*, exclus. —— Ead. p. lin. 2. à fine, post illud, *opera subsidiaria*, dele usque ad, *quod ipse in litteris Hebraicis*, exclus. —— Pag. 2. lin. 4. sub initium, ibi, *qua sublimes Theologi, magno*, pro, *sublimes Theologi*, scribe, *quidam.* —— Pag. 2. post med. post illud, *de alio transfusis*, dele usque ad, *gratius est pomum*, excl. —— In titulo Annotationum, pag. 1. ibi, *vel dissonet, ubi depravatior.* —— Et post illud, *ubi castigatior*, dele usque ad, *quod obscurum*, exclus. —— Et post illud, *impeditum expeditur*, dele usque ad, *Et non solum id agitur*, exclus.

IN MATTHAEVM.

Cap. 2. ad verba illa, *Et tu Bethleem*, pag. 13. C. post illud, *optimo genere interpretandi*, dele usque ad, *Nam quod est in Hebræo*, excl. —— Ibidem paulo inferius lit. D. ead. pag. post illud, *eandem efferat sententiam*, dele omnia usque ad illud, in fine ejusdem paginæ, *Aut si quid mutatum est divino*, exclus. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Et admonitus*, pag. 17. C. post illud, *ἀλλὰ κατ' ὄναρ*, dele usque ad, *quod modo verterat*, exclusive. —— Cap. 3. pag. 17. E. ad verba illa, *Pœnitentiam agite*, post illud, *& sic vertit alicubi*, dele usque ad, *Appropinquabit*, exclus. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Et venientem super se*,) pag. 22. C. post illud, *quod sequitur ἐπ' αὐτὸν*, dele usque ad, *super eum, sive super*, excl. —— Cap. 4. ad verba illa, *Dominum Deum tuum)* pag. 24. D. post illud, *Et illi ipsi servies*, dele usque ad, *tunc reliqui*, excl. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Pœnitentiam agite*, pag. 25. D. post illud, Μετανοεῖτε, dele usque ad, *ἤγγικεν*, exclusive. —— Cap. 5. ad verba illa, *Omne malum)* p. 27. E. post illud, *ad hæc frigemus omnes*, dele usque ad, *Atqui hæc est*, exclus. —— Cap. 6. ad verba illa, *Nolite multum loqui*,) pag. 35. F. post illud, *pietatis fastigium collocent*, dele usque ad, *quid super hac re sentiam*, excl. —— Ibidem, pag. 36. B. post illud, *Christoque gratam offerant*, dele usque ad illud, *Levius videri poterat*, exclusive. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Quia tuum est regnum*,) pag. 36. lit. B. post illud, *Fuisse decurtatam*, dele usque ad illud, *Quod si quis contendat*, excl. —— Eodem Cap. & pag. lit. F. ad verba illa, *Exterminant enim*,) ibi, *Exterminandi verbum inscitia interpretum*, dele, *inscitia.* —— Cap. 8. ad verba illa, *ipse infirmitates nostras*,) pag. 45. F. post illud, *Quinquagesimo tertio*, dele usque ad, *Etenim quod illic*, exclus. —— Cap. 9. ad verba illa, *Panni rudis*,) p. 50. E. post illud, *quod recens est*, dele usque ad, *Opera pretium est*, exclus. —— Cap. 10. ad verbum illum, *Primus Simeon*,) p. 53. C. post illud, *Quo à Matthæo*, dele usque ad, *Certe ex ordine*, exclus. —— Eodem Cap. ad verbum, *Prædicate*,) pag. 57. E. post illud, *Margaritas objiciat porcis*, dele usque ad, *Nos humilia tractamus*, excl. —— Cap. 11. ad verba illa, *Jugum meum suave*,) pag. 63. C. post illud, *Quam factis benigni*, dele omnia usque ad finem Annotationis, & Capitis. —— Cap. 12. ad verba illa, *Quærentes te*, pag. 69. F. post illud, *Illius virtutes æmularetur*, dele usque ad illud pag. 70. E. *Nos id sane possumus pie*, excl. —— Cap. 13. ad verba illa, *Auditu audietis*, p. 72. E. post illud, *Juxta veritatem Hebraicam*, dele usque ad, *Nisi forte mutarunt*, excl. —— Cap. 15. ad verba illa, *Munus quodcumque est*, pagin. 82. C. post illud, *Suo jure fraudetur*, dele usque ad, *Cæterum ideo dixit Pharisæis*, exclus. —— Cap. 16. ad verba illa, *Quia tu es*,) pag. 88. E. post illud, *Utram voluerit*, dele usque ad, *Non prævalebunt*, exclus. —— Cap. 17. ad verba illa, *Ipsum audite*,) pag. 91. F. post illud, *qui vos audit, me audit*, dele usque ad, *Cæterum quod ajunt*, exclus. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Prævenit illum Jesus*, p. 94. C. post illud, *à vectigalibus immunes sumus*, dele omnia usque ad finem Annotationis, & Capitis. —— Cap. 19. ad verba illa, *Quacunque ex causa*,) p. 98. D. post illud, *Cum immundis spiritibus*, dele usque ad, *Masculum, &.* —— Eodem Cap. ad verba illa, *Qui facti sunt*,) pag. 100. E. post illud, *Dei sese continens*, dele usque ad, *Ac cursus, oblati sunt*, exclus. —— Cap. 21. ad verba illa, *Benedictus qui venit*,) p. 108. E. post illud, *de maledicere, & maledictus*, dele usque ad, *Equidem arbitror ad hanc formam*, excl. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Quia auferetur*,) pag. 114. C. post illud, *locis recte prætermisit*, dele usque ad, *Facienti*, exclus. ——

Cap.

Cap. 22. ad verba illa, *Et impleta sunt nuptiæ discumbentium,*) pag. 114. F. ibi, *Interpres dormitans Græcum genitivum*, dele, *dormitans.* —— Eodem Cap. ad verba illa, *Sicut te ipsum,*) pag. 117. C. post illud, *Vix duodecim reddimus*, dele usque ad, *Porro quod Interpres vertit*, exclus. —— Cap. 23. ad verba illa, φυλακτήριον,) pag. 118. C. post illud, *Habitos ceu religiosos*, dele usque ad, *Partim ex Numerorum*, exclus. —— Ibidem pag. 118. D. post illud, *Superstitiosos ac simplices*, dele usque ad, *Ac magnificant*, exclus. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Orationes longas orantes,*) pag. 120. D. post illud, *Annotavit & Chrysostomus*, dele usque ad, *Hos ventres orbi*, excl. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Et facitis eum filium gehennæ duplo quam vos,*) pag. 120. E. post illud, *Ad nostros mores pertinet*, dele usque ad, *Non quod hoc non sit*, exclusive. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Debitor est,*) pag. 120. F. post illud, *Pertineat, id inculcant*, dele usque ad §. *Stulti, & cæci*, exclus. —— Cap. 24. ad verba illa, *Ecce hic Christus,*) pag. 125. C. post illud, *Nobis orthodoxi videmur*, dele usque ad, *Sicut fulgur*, exclus. —— Cap. 27. ad verba illa, *Ager ille Acheldemach,*) p. 140. C. post illud, *Spiritus didicerit Apostolus*, dele usque ad, *Equidem arbitror nihil*, exclusive. —— Ibid. pag. 140. D. post illud, *Judicium lectori relinquens*, dele usque ad, *Adam de meo quintam*, excl. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Improperabant ei,*) pag. 144. C. post illud, *Terra alter resipuerit*, dele usque ad, *Et tenebræ*, exclus.

IN MARCUM.

Cap. 1. ad verba illa, *In Isaia Propheta,*) pag. 152. E. ibi, *Posuerunt semitas ejus opinor*, dele vocem, *opinor.* —— Eodem Cap. ad verbum, *Pœnitemini,*) p. 155. C. post illud, *Pœnitentiam agite*, dele usque ad, *Et credite*, excl. —— Cap. 5. ad verba illa, *ad Archysynagogum,*) pag. 170. E. ibi, *Non animadvertens, sive lector, sive interpres hanc*, dele, *sive*, &c, *sive interpres hanc.* —— Cap. 6. ad verba illa, *Calceatos sandaliis,*) pag. 173. D. post illud, *Calceamenta mutatoria*, dele usque ad, *Non venit in mundum*, excl. —— Et paulo inferius lit. D. post illud, *Derogat Sacerdotis dignitati*, dele usque ad, *Paulus apud Corinthios*, exclus. —— Ibid. post illud, *Apostolos, ut emant cibum*, dele usque ad, *Nec paupertas quidem per se*, exclus. —— Ibidem pag. 174. B. post illud, *Rejicienda si officiat*, dele usque ad, *Sed hisce de rebus jam plus satis*, exclusive. —— Capit. 11. ad verba illa, *Si quid forte,*) pag. 194. F. post illud, *Idque suo more*, dele usque ad finem Annotationis. —— Cap. 14. ad verba illa, *Qui pro multis effundetur,*) pag. 205. E. post illud, *Paulo post esse futurum*, dele usque ad §. *Quod jam*, exclus.

IN LUCAM.

Cap. 1. ad verba illa, *Parare Domino,*) pag. 222. D. dele usque ad, *Alterum infinitum verterit.* —— Et paulo inferius, post illud, *Ut studio fecisse videatur*, dele usque ad, *Iisdem in Psalmis.* —— Eodem Cap. ad verba illa, *Et sanctum nomen ejus,*) pag. 227. C. post illud, *enim dixit gloriosum*, dele usque ad, *a progenie*, exclus. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Abraham & semini*, pag. 228. C. ibi; *Et hunc locum Monachi quidam*, dele, *Monachi.* —— Ibidem paulo inferius, post illud, *Obiter indicare volui*, dele usque ad, *in sæcula*, exclusive. —— Cap. 2. ad verba illa, *involutum pannis,*) pagin. 231. E. post illud, *Sed diversantium turba*, dele usque ad, *hominibus*, excl. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Hominibus bonæ voluntatis*) pag. 233. D. ibi, *Abolitionem peccatorum, quæ gratis datur per fidem*, dele, *per fidem.* —— Ibidem pag. 233. E. post illud, *Esse in vitiis Pontificum*, dele usque ad, *Pastores*, exclus. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Adaperiens vulvam*) pag. 235. C. post illud, *Proprietatem dictum est, pronoscens*, dele usque ad, *Et ecce homo*, excl. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Et tuam ipsius animam,*) pagin. 236. D. post illud, *Etiam quod præterit*, expungantur omnia usque ad, *Et hæc vidua*, excl. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Et Jesus proficiebat*, &c.) pag. 239. F. post illud, *Studioque humano comparasse*, dele usque ad, *Jam illud etiam excutiendum*, excl. —— Cap. 3. ad verba illa, *Calumniam faciatis,*) pag. 241. F. post illud, *Residere penes raptorem*, dele omnia usque ad, *Stipendiis*, exclus. —— Cap. 6. ad verba illa, *Beati pauperes,*) p. 254. F. post illud, *Vere reddunt Christianos*, dele usque ad, *Exprobraverint*, exclusive. —— Cap. 7. ad verbum, *Solicite*, p. 258. F. post illud, *Ipse ædificavit nobis*, dele usque ad, *Nec in Israel*, exclus. —— Cap. 8. initio, ad verba illa, *Per civitates & castella,*) pag. 261. E. ibi, *Unde Interpres non omnino perperam*, dele, *omnino.* —— Cap. 10. ad verbum, *Pœniterent,*) pag. 273. E. post illud, *Fiat de sacco, & cinere*, dele usque ad, *Qui vos*, excl. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Qui vos spernit, me spernit,*) eadem p. lit. E. post illud, *ad Cornelium fratrem*, dele usque ad, *Scio tamen etiam*, excl. —— Cap. 11. ad verbum, *Mentam*, p. 280. F. post illud, *Præstatur & inimicis*, dele usque ad, *Quæ portare*, exclusive. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Non tangitis, sarcinas,*) pag. 281. C. post illud, *Ad Græcam vocem*, dele usque ad, *Quod consentitis*, exclus. —— Cap. 19. ad verba illa, *Exegissem illud,*) pag. 307. D. post illud, *Et Interpres*, dele usque ad, *Reliquit illud*, excl. —— Cap. 22. ad verba illa, *Dominantur eorum,*) pag. 316. F. ibi, *Proinde in αὐτῶν, oblitus sui Interpres*, dele, *oblitus sui.* —— Eodem Cap. ad verba illa, *Sed nunc qui habet sacculum,*) pag. 318. F. post illud, *Quem nos comminiscimur?* expungantur omnia, usque ad illud prope finem Annotationis, pag. 321. E. *Cæterum ut id solum agam*, exclusive.

IN JOANNEM.

Cap. 1. ad verba illa, *Ego nesciebam eum,*) pag. 345. F. post illud, *Et idem negari potest esse hominis*, dele usque ad, *Alioqui nec Joannis*, exclusive. —— Eodem Cap. & ad eadem verba, pag. 346. E. post illud, *Non potuerit efficacius fieri*, dele usque ad, *Si nihil volumus latuisse*, exclusive. —— Cap. 4. ad verba illa, *qui non habeo virum*, pag. 355. E. post hæc ipsa verba, dele usque ad, *Bene dixisti te virum*, exclusive. —— Cap. 6. ad verbum, *Docibiles,*) pag. 366. E. ibi, *Proinde hoc loco non erat vertendum, Docibiles Dei, sed docti a Deo*, dele, *non erat vertendum*, & pro, *sed*, scribe, *id est.* —— Cap. 8. ad verba illa, *Principium, qui & loquor vobis,*) pag. 375. B. post eadem ipsa verba, dele usque ad, *Græci dicunt*, τὴν ἀρχὴν, exclus. —— Cap. 13. ad verba illa, *In hoc cognoscent omnes quod*, &c.) pag. 395. D. post illud, *Christianus a cæteris*, dele usque ad, *Hanc igitur notam*, exclus. —— Ibidem paulo inferius, lit. E. post illud, *Causa digladiationis*, dele usque ad finem Annotationis. —— Cap 14. ad verba illa, *Et majora horum*, pag. 397. D. ibi, *Sed Interpres per oblivionem reliquit*, dele, *per oblivionem.* —— Cap. 15. ad verba illa, *Quam ut animam,*) pag. 401. F. post illud, *Quam nec additur*, dele usque ad, *Certe codex aureus*, exclus. —— Cap. 17. ad verba illa, *Te solum verum Deum*, pag. 405. F. post illud, *Augustinus verissima est*, dele usque ad, *Clarifica me*, exclusive. —— Cap. 20. ad verba illa, *Dixit ergo eis iterum, Pax vobis*) pag. 416. E. post illud, *repetit, pax vobis*, dele omnia usque ad, *Fixuram*, exclus. —— Cap. 21. ad verba illa, *Sic eum volo manere,*) pag. 419. D. post illud, *acuto præditus ingenio*, dele usque ad illud, *Imo si quis attentius*, exclusive. —— Eodem Cap. & ad eadem verba, pag. 421. B. post illud, *Ut ego taceam res ipsa loquitur*, dele usque ad, *Donec veniam*, excl. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Donec veniam,*) p. 421. C. ibi, *Fallit hic*, dele verbum, *Fallit.*

In Acta Apostolorum.

Cap. 2. ad verba illa, *Pœnitentiam agite,)* p. 445. F. ibi, *Pœniteat vos, sive resipiscite*, dele, *sive resipiscite*. —— Cap. 3. ad verba illa, *Pœnitemini igitur,)* p. 448. F. post illud, *Pœnitentiam agite*, dele usque ad, *Sive pœniteat vos*, excluſ. —— Cap. 5. ad verba illa, *Et venundatum erat in tua potestate,)* pag. 458. F. ibi, *Et tamen oblitus sui subjecit*, dele, *oblitus sui*. —— Deinde ibi, *Respondens ad Græcam vocem*, dele usque ad, *Horarum*, exclusive. —— Cap. 6. ad verba illa, *Et imposuerunt illis manus,)* pag. 459. D. *Ut populus eligat, Episcopus ordinet*, pro, *eligat*, scribe, *postulet*. —— Cap. 7. ad verba illa, *Qui ait,)* eadem pag. 459. F. post hæc eadem verba dele usque ad, *atqui Græce est*, excl. —— Cap. 8. ad verba illa, *Multi eorum*, &c.) pag. 463. E. post illud, *Voce magna exibant*, dele usque ad, *Græca sic habent*, excluſ. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Stupens admirabatur,)* pag. 466. E. post illud, *Duabus Latinis reddidit*, dele usque ad, *Ut eandem dictionem Græcam*, excl. —— Cap. 10. ad verba illa, *Per ter)* pag. 471. E. post illud, *Erat dicere ter*, dele usque ad, *Et statim*, excl. —— Cap. 17. ad verba illa, *In quibus, & Dionysius,)* pag. 503. C. post illud, ἐν οἷς, dele usque ad illud, lit. F. *Demiror autem quum*, excl. —— Cap. 19. ad verba illa, *In schola tyranni cujusdam,)* pag. 507. E. post illud, *Sed auctoritate ac vi*, dele usque ad, *Judæi*, excluſ. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Confitentes, & annuntiantes actus suos,)* eadem pag. 507. F. ibi, *Antiquitus nonnullam confessionem male actæ vitæ*, dele, *nonnullam*. —— Et post illud, *actæ vitæ*, dele usque ad, *Et Actus*, τὰς πράξεις, exclusive. —— Cap. 20. ad verba illa, *ne qua mora illi fieret,)* pag. 512. F. post illud, *Elegantius reddidit*, dele usque ad, *longiorem metuebat*, excluſ. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Nec facio animam meam*, &c.) pag. 513. E. post illud, *Pretiosiorem quam me,)* dele usque ad, *Græcum*, excluſ. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Lupi rapaces,)* eadem p. 513. F. ibi, *id est, graves, non rapaces*, dele, *non rapaces*. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Qui potens est,)* p. 514. E. post illud, *est masculini generis*, dele usque ad, *nec est simpliciter*, excluſ. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Beatius est dare magis, quam accipere.)* pag. 514. F. post illud, *Nostri temporis concionatores*, dele usque ad finem Annotationis. —— Cap. 21. ad verba illa, *Omnes ubique docet,)* pag. 517. E. ibi, *Nec est violavit sanctum*, dele, *nec est*. —— Cap. 22. ad verba illa, *Et qui mecum erant, lumen quidem viderunt,)* pag. 519. D. post illud, *aut depravatum esset*, dele usque ad, *rogat autem qui*, excluſ. —— Cap. 24. ad verba illa, *Secundum sectam, quam dicunt hæresim,)* pag. 527. D. post hæc ipsa verba, dele usque ad, *sciat lector hoc loco Græcis*, excl. —— Cap. 25. ad verba illa, *postulantes adversus illum damnationem,)* pag. 530. F. post illud, *Verti poterat cognitionem*, dele usque ad, *Sed postulabam*, excluſ. —— Cap. 26. ad verba illa, *Æstimo me beatum,)* pag. 531. F. post illud, *Quum antea verterit ad te*, dele usque ad, *atqui Hieronymus*, excluſ. —— Cap. 27. ad verba illa, *Consolabatur eos Paulus,)* pag. 536. D. post vocem, *Paulus*, dele usque ad, *Græcis est*, excl. —— Deinde, post illud, *Satis arguit illum*, dele usque ad, *Dare consilium*, excl.

In Epistolam ad Romanos.

Cap. 2. ad verba illa, *Quærentibus vitam*, p. 570. C. post hæc ipsa verba, dele usque ad, *cum Græca lectio*, excluſ. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Cogitationum accusantium,)* pag. 571. F. post hæc eadem verba, dele usque ad, *Cogitationibus invicem accusantibus*, excluſ. —— Et paulo inferius in textu post illud, *quisquis is fuit*, dele usque ad, *si autem*, exclusive. —— Cap. 5. ad verba illa, *Propterea sicut per unum hominem,)* pag. 585. A. post illud, *incidit in mortem*, *nos*

A *item*, dele usque ad, *in mortem incurrimus*, excluſ. —— Eodem Cap. ad verba illa, *In quo omnes peccaverunt,)* eadem pag. 585. C. post illud, *Excludit peccatum originis*, dele omnia usque ad finem Annotationis. —— Eodem Cap. ad verba illa, *In similitudine,)* pag. 590. E. post illud, *lex qua prohiberet peccatum*, dele omnia usque ad finem Annotationis. —— Cap. 7. initio, ad verba illa, *lex in hominem dominatur quamdiu vivit,)* pag. 595. F. post illud, *à maritali jure liberaret*, dele usque ad, *Qua sub viro*, exclusive. —— Cap. 9. ad verba illa, *Qui est super omnia Deus,)* pag.

B 610. B. expungatur tota Annotatio ad eadem verba, quæ incipit, *Locus hic trifariam*, &c. finitur vero, *Quemadmodum ex patribus homo*. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Et non misericordiam consequutam*, &c. pag. 615. D. ibi, *Per similitudinem detorsit ad gentes*, pro, *detorsit*, scribe, *deduxit*. —— Cap. 10. ad verba illa, *Moses enim scripsit,)* pag. 617. E. post illud, *Scribit, est Græcis*, dele usque ad, *Apud Græcos recte sic habetur*, exclusive. —— Cap. 14. ad verbum, *assumite,)* pag. 638. F. post illud, *Ceremonias negligant*, dele usque ad, *non in*, excluſ. —— Eodem Cap. ad verba illa, *nam alius judicat,)* pag. 640. B. post illud, *Alius autem judicat omnem diem*, dele usque ad, *Quod idem eodem adscribit*, excluſ. —— Ibidem inferius, post illud, *Hactenus Augustinus*, dele usque ad, *Quod*

C *nolim ita rapiat*, excluſ. —— Ibidem inferius, post illud, *Et cultum Divinum*, dele usque ad, *in suo sensu*, excluſ. —— Cap. 15. ad verba illa, *Quod præteriens,)* pag. 649. E. post illud, *Nec apud Ambrosium*, dele usque ad, *Fruitus*, excluſ. —— Eodem Cap. pag. 650. D. post illud, *Alioqui nihil deberetur*, dele usque ad, *Sic enim Paulus appellat*, excl.

In I. Epistolam ad Corinthios.

Cap. 3. ad verba illa, *Unum sunt,)* pag. 670. F. post illud, *Primum erat initiati*, dele usque ad, *Dei enim*, excl. —— Eod. Cap. ad verba illa, *Fœnum, stipulam,)*

D p. 671. B. post illud, *Operum gradus referant*, dele usque ad illud ejusdem p. lit. F. *Theophylactus de gradibus*, excl. —— Cap. 5. ad verba illa, *Modicum fermentum totam massam corrumpit,)* p. 678. E. post illud, *Ad Galatas lib. 3.* dele usque ad, *Citans hunc locum, & emendat*, excl. —— Et pro, *emendat*, scribe, *legit*. —— Et paulo inferius, post illud, *Aqua pars, aqua*, dele usque ad, *Non est bona*, excl. —— Eod. Cap. ad verba illa, *Debueratis, excl.* pag. 679. F. post illud, *Sensu multos producit*, dele usque ad, *Quorum primus est*, excluſ. —— Cap. 7. ad verba illa, *Mulierem non tangere,)* pag. 685. F. post illud, *Protinus simpliciter bonum est*, dele usque ad, *Propter*, exclusive. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Volo autem omnes manere,)* pag.

E 687. C. post illud, *In totum abstinere ab illis*, dele usque ad, *Dico autem*, exclusive. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Liberata est à lege, cui autem vult, nubat,)* pag. 692. D. post illud, *Ut depravatum in autem*, dele omnia usque ad illud, *Beatior autem erit*, excluſ. —— Cap. 8. ad verba illa, *Esca autem nos non*, &c.) pag. 704. E. post illud, *Sive gratos reddit Deo*, dele usque ad, *Deficiemus*, excluſ. —— Cap. 9. ad verba illa, *Sororem mulierculam*, pag. 706. C. post illud, *Vetustissimis exemplaribus*, dele usque ad, *Ambrosius legit*, excluſ. —— Et paulo inferius, post illud, *Alteram lectionem nescierit*, dele usque ad, *aut ego*,

F exclusive. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Hoc operandi*, eadem pag. 706. E. post illud, *Gravare gregem suum*, dele usque ad, *Sed fortasse rectius est*, exclusive. —— Eod. Cap. ad verba illa, *Qui altario deserviunt*, p. 707. D. post illud, *Assiduum cultum sacrorum*, dele usque ad, *Et συμμερίζοντα, partem*, excluſ. —— Cap. 10. ad verba illa, *Et panis, quem frangimus*, pag. 711. E. post illud, *Panem quem frangimus*, dele usque ad, *Annotatum est hic*, excluſ. —— Cap. 11. initio ad verba illa, *Imitatores mei estote*, &c. p. 713. F. post illud, *ad archetypum Christi*, dele usque ad,

Per

Per omnia, exclusive. —— Eod. Cap. ad verba illa, *Hoc est corpus meum*,) pag. 716. E. post illud, *In quibusdam additum reperio*, dele usque ad illud, *Verum hic captivandus est*, excluss. —— Ibidem p. 717. C. post illud, *Nostra vulgaris habet lectio*, dele omnia usque ad illud, *Caeterum frangendi verbum*, exclusive. —— Cap. 12. ad verba illa, *Et nemo potest dicere dominus*,) pag. 719. E. post illud, *Vitandum homines significarent*, dele usque ad, *Divisiones gratiarum*, excluss. —— Cap. 13. pag. 724. D. deleatur ab illis verbis, *Opera charitatis fidei tribuenda sunt*, usque ad illa, *Caeterum ut haec parum habeant ponderis.* —— Cap. 14. ad verba illa, *Et qui loquitur mihi*,) pag. 730. C. post illud, *Vicissim apud Scythas*, dele usque ad, *Sic, & vox*, excl. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Quam decem millia*,) pag. 731. C post illud, *Apud Latinos est inusitatius*, dele usque ad illud, *Psallamus spiritu, sed Psalmus, Christiane*, excluss. —— Cap. 15. ad verba illa, post illud, *Resurgemus*,) pag. 743. B. *Omnes quidem uterque professor ejus religionis*, dele usque ad, *Atrocem calumniam mihi*, excluss. —— Ibid. pag. 743. E. post illud, *Patronos his meliores*, dele usque ad, *In momento*, exclusive.

IN II. EPISTOLAM AD CORINTHIOS.

Cap. 1. ad verba illa, *Quum autem hoc voluissem*,) p. 754. C. post illud, *Quae cogito*, dele usque ad, *Ambrosius legit.* —— Cap. 6. initio, ad verba illa, *Adjuvantes autem exhortamur*,) p. 769. E. post illud, *Apud illos qui peccaverant*, dele usque ad, *Bis autem rogat*, excluss. —— Cap. 7. ad verbum, *Stabilem*,) pag. 774. C. post illud, *Pigere est, taedereque*, dele usque ad, *Saeculi autem*, exclusive. —— Cap. 10. ad verba illa, *Sed potentia Deo*,) pag. 784. E. post illud, *Et opera divina*, dele usque ad, *consilia*, excluss. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Non in destructionem*, pag. 785. E. post illud, *Destruere, laedere*, dele usque ad, *Graeci interpretantur*, exclusive. —— Cap. 11. ad verba illa, *Alium Christum*,) p. 788. C. post illud, *Nobiscum legit Christum*, dele usque ad, *Recte pateremini*, excluss.

IN EPISTOLAM AD GALATAS.

Cap. 4. ad verba illa, *Sub elementis mundi eramus servientes*, p. 817. E. post illud, *Visibile & caducum*, dele usque ad, *Misit Deus*, excluss.

IN EPISTOLAM AD EPHESIOS.

Cap. 1. ad verba illa, *Euangelii salutis*,) pag. 834. D. post illud, *Quod est Euangelium salutis*, dele usque ad, *In quo, &*, excluss. —— Cap. 2. ad verba illa, *Decretis evacuans*,) pag. 839. C. post haec ipsa verba, dele usque ad, *Abolevit legem sitam*, exclusive. —— Cap. 5. ad verba illa, *In quo est luxuria*,) pag. 853. D. post illud, *Chorearum, & libidinis*, dele usque ad §. *implemini*, exclusive. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Sacramentum hoc*,) pag. 855. B. post illud, *id est mysterium*, dele totam annotationem.

IN EPISTOLAM AD PHILIPPENSES.

Cap. 2. ad verba illa, *Esse se aequalem Deo*,) p. 865. D. post illud, *Adverbii loco positum*, dele usque ad illud, *neque tamen me clam est*, excluss. —— Ibidem pag. 868. B. post illud, *Vere volunt esse Deum*, dele usque ad, *Neque tamen inficias iverim*, excluss. —— Cap. 4. ad verba illa, *Germane compar*,) pag. 875. F. post illud, *sinceram affectionem, γνήσιος*, dele totam annotationem.

IN EPISTOLAM AD COLOSSENSES.

Cap. 1. ad verba illa, *Primogenitus omnis creaturae*,) pag. 885. D. post illud, *Proinde quod sequitur, εἰς αὐτὸν*, dele usque ad, *in ipsum, ut accipias*, exclusive. —— Et paulo inferius, post illud, *Admodum ad rem pertinere*, dele usque ad, *in coelis, & in terra*, excluss.

A —— Eodem Cap. ad verba illa, *Verbum Dei mysterium*,) pag. 887. D. post haec verba, dele usque ad, *quamquam mysterium hoc loco*, exclusive. —— Cap. 2. ad verba illa, *judicet in cibo aut in potu*,) pag. 890. F. post illud, *Quotidianarum harum formarum*, dele usque ad, *Neomeniae*, exclusive. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Ne gustaveritis*, pag. 892. E. post illud, *Christus liberos esse voluit*, dele usque ad, *Non igitur sic accipiendum est*, excluss. —— Eodem Capite, & ad verba illa, *Rationem quidem habentia sapientiae*,) pag. 893. D. post illud, *a Religione Christi*, dele usque ad, *Nobiscum facit aperte*, exclusive. —— Ibidem ad verba illa, *in superstitione*,) post illud, *Et θέλω, volo*,
B dele usque ad, *Et humilitate*, excluss. —— Ibidem ad verba, *in humilitate*,) post illud, *Sentit atque terrena*, dele usque ad, *Non ad parcendum*, exclusive.

IN I. EPISTOLAM AD THESSALONICENSES.

Cap. 4. ad verba illa, *Ut vestrum negotium agatis*,) pag. 909. D. post illud, *propendebant plerique*, dele usque ad, *Porro ridicule quidam*, excluss.

IN II. EPISTOLAM AD THESSALONICENSES.

Cap. 2. ad verba illa, *Non retinetis*,) pag. 917. E. post illud, *id est, Non meministis*, dele totam annotationem. —— Cap. 3. ad verba illa, *Non inquieti fuimus*,)
C pag. 919. F. post illud, *item vertit intemperanter*, dele usque ad, *modo attactos*, excluss. —— Eodem Cap. ad verbum, *Denuntiabamus*,) pag. 920. D. post illud, *id est, Praecipiebamus*, dele usque ad, *Plutarchus libro suo*, excluss.

IN I. EPISTOLAM AD TIMOTHEUM.

Cap. 1. ad verbum, *Interminatis*, pag. 926. C. post illud, *Judaice disputant*, dele usque ad, *Porro quod hic vertit*, exclusive. —— Eodem Cap. & p. ibid. D. *In vaniloquium*, post illud, *& coelo dignos reddant*, dele omnia usque ad illud, *Non haec eo spectant ut suadeam*, excluss. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Soli*
D *Deo*,) pag. 930. F. post illud, *Filio communia cum Patre*, dele usque ad §. *Secundum*, excluss. —— Eodem Cap. ad verba, *In illis*,) pag. 931. D. post illud, *Invenire errata, quam effugere*, dele usque ad, *Quam quidam*, exclusive. —— Cap. 2. ad verba illa, *Si permanserit*,) pag. 933. C. post illud, *Dissentit Ambrosius*, dele usque ad, *Theophylactus indicat*, exclusive. —— Cap. 3. ad verba illa, *Unius uxoris virum*,) pag. 933. F. post illud, *semel duntaxat maritus*, dele omnia usque ad verbum, *Ornatum*, excluss. —— Eodem Cap. pag. 934. E. ibi, *reprehendit vulgatam illorum temporum editionem*, dele, *vulgatam.* —— Eodem Cap. ad
E verba illa, *Domui sua bene praepositum*,) eadem pag. 934. F. post illud, *suis bene praesint*, dele usque ad, *Cum omni*, exclusive. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Non neophytum*,) p. 935. D. post illud, *vel calumniari possit*, dele usque ad, *Ad hunc sensum facit*, excluss. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Mulieres similiter pudicas*,) pag. 936. B. post haec eadem verba dele usque ad, *Chrysostomus interpretatur*, excluss. —— Deinde post illud, *utebatur Ecclesia*, dele usque ad, *Deinde σεμνὰς, eadem vox*, excluss. —— Cap. 4. ad verba illa, *Manuum presbyterii*,) pag. 938. F. post illud, *presbyterii tui, nimirum Episcopus*, dele usque ad, *Porro quominus*, excluss. —— Cap. 5. ad verba illa, *Non*
F *alligabis os*,) pag. 942. E. post illud, *flagellis excutiant*, dele usque ad, *Adversus*, excluss.

IN EPISTOLAM AD TITUM.

Cap. 1. ad verba illa, *Non turpis lucri cupidum*,) p. 966. F. post illud, *foedum esse Sacerdoti*, dele usque ad, *Benignum*, excluss. —— Eodem Cap. ad verbum, *Continentem*,) pag. 967. F. post illud, *vulgi cupiditatibus*, dele usque ad, *Amplectentem*, exclusive. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Quos oportet redargui*,) pag. 968. B. post illud, *illic diximus*, dele usque ad, *Pro-*

prius, exclus. —— Cap. 2. ad verba illa, *ut prudentiam doceant*, pag. 969. D. post illud, *ad castitatem erudiant*, dele usque ad, *Ambrosius legit*, exclusive. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Magni Dei, & Salvatoris*,) pag. 971. C. & initio Annotat. post illud, ϗ Σωτῆϱ☉, dele omnia usque ad, *Populum*, exclusive. —— Cap. 3. ad verbum illud, *Devita*,) pag. 973. D. post illud, *Eodem verbo expressit*, dele usque ad, *Proprio*, exclus.

In Epistolam ad Hebraeos.

Cap. 2. ad verba illa, *Minuisti eum paulo minus ab Angelis*,) pag. 989. F. §. *Quadragesimo quinto*, post illud, *Gravem Auctorem Paulum*, dele usque ad, *Postremo non video*, exclus. —— Ibidem pag. 990. D. §. *Quinquagesimo sexto*, post illud, *certe constat receptum*, dele usque ad, *Porro si sacro functa*, exclusive. —— Cap. 3. ad verba illa, *Habet domus*,) pag. 992. F. post illud, *exitum sententia*, dele usque ad, *Thomas, & hoc*, exclusive. —— Cap. 6. ad verba illa, *Per majorem sui*,) pag. 1000. E. ibi, *Rursum oblitus, reliquit*, dele, *oblitus*. —— Cap. 11. ad verba illa, *Sperandarum substantia*, pag. 1012. E. post illud, *Vertit convictionem*, dele usque ad illud, *Glossema quoddam vetustum*, exclus. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Et adoravit fastigium virga ejus*, pag. 1015. D. post illud, *Quid faciemus*, dele usque ad, *Aut qui patrocinabimur*, exclus. —— Ibidem paulo inferius, post illud, *Ad lectuli caput*, dele usque ad, *Caeterum quum locis aliquot*, exclus. —— Eodem Cap. ad verba illa, *in melotis*,) pag. 1017. D. post illud, *Exuvium leonis*, dele usque ad, *in pellibus caprinis, Graece est*, exclus. —— Cap. 12. ad verba illa, *Et spirituum*,) pag. 1020. F. post illud, *Animas piorum*, dele usque ad verbum, *Et sanguis*, exclus. —— Cap. 13. ad verba illa, *Placuerunt quidam, &c.* pag. 1021. E. ibi, *Interpres male secutus*, dele, *male*. —— Ibidem pag. 1022. D. ibi, *Thomas Tenedia bipennis, ita nodum*, dele, *Tenedia bipennis*. —— Cap. 13. ad verba illa, *De Italia fratres*,) pag. 1023. C. initio Annotationis, post illud, *Et apud Graecos*, dele omnia usque ad finem Annotationis, Capitis, & Epistolae.

In Epistolam Jacobi.

Cap. 1. initio, ad verba illa, *Jacobus Apostolus*,) pag. 1025. B. post illud, *in Latinis emendatioribus*, dele usque ad, *Hunc esse qui cum Hierosolymis*, exclus. —— Cap. 5. ad verba illa, *Peccata vestra*,) p. 1037. D. post illud, *Continuo vult reconciliari*, dele usque ad, *Ab hac sententia*, exclusive. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Et operit*,) pag. 1038. C. §. *De hac item Epistola*, expunge totum §. usque ad finem Capitis, & Epistolae.

In I. Epistolam Petri.

Cap. 5. ad verba illa, *Non dominantis in cleris*,) pag. 1055. C. post illud, *Caeteros esse permissum*, dele usque ad, *Praeceptum Apostolorum Principis*. —— Ibidem paulo inferius, post illud, *Benefactis vincite*, dele usque ad verbum, *Sed forma*, exclus. —— Eodem Cap. ad verba illa, *in Babylone collecta*,) pag. 1056. D. post illud, *nomine designasse Romam*, dele omnia usque ad finem Annotationis.

In II. Epist. Petri.

Cap. 3. ad verba illa, *Vestrorum praeceptorum*,) pag. 1066. E. post illud, *refert, quod refert*, dele usque ad finem Annotationis. —— Eodem Cap. ad verba illa, *Ne insipientium, &c.* pag. 1068. B. post illud, *nostra dissideat editione*, dele usque ad finem Capitis, & Epistolae.

A B C D E F

In I. Epist. Joannis.

Cap. 5. ad verba illa, *Tres sunt qui testimonium dant in caelo*,) pag. 1079. B. post illud, *Patris, Filii, & Spiritus Sancti*, dele omnia usque ad finem Annotationis, nempe usque ad §. *Et hi tres unum sunt*, exclusive, qui est pag. 1081. F.

In III. Epist. Joannis.

Ad verba illa, *Testimonium redditur*,) pag. 1088. C. post illud, *Testimonium perhibitum est*, dele omnia usque ad finem Annotationis, & Epistolae.

In Apocalypsim.

Cap. 12. initio, ad verba illa, *Et clamabat parturiens*, pag. 1109. F. post illud, *Et cruciatur ut pariat*, dele usque ad finem Annotationis. —— Cap. 22. ad verba illa, *Etiam venio cito*,) pag. 1123. E. post illud, *Veni Domine Jesu*, dele omnia usque ad finem Annotationis, & Capitis.

Ex Indice Rervm, ac Vocabvlorvm in Annotationes Novi Testamenti, deleantvr seqventia.

Aemulari pro provocare ridicule versum) dele, *ridicule*. —— *Ambrosius viro facit jus*, &c. —— *Ambrosius etiam uxori*, &c. —— *Ara* vertit forte, sed perperam,) dele, *perperam*. —— *Augustinus videtur tribuere Mariae*, &c. —— *Bellare non est Evangelica puritatis*. —— *Belli detestatio*. —— *Bellum quidam approbant*, &c. —— *Christum etiam nunc esse sub imperio*, &c. —— *Christus quomodo matris aperuit uterum*. —— *Chrysostomus aliquid imperfectum tribuit*, &c. —— *Chrysostomus fidei gradus*, &c. —— *Chrysostomus Mariae tribuit humanum quid*. —— Coeperunt progredi non apte versum, dele, *non apte*. —— *Confessio onus in immensum*, &c. —— *Confessio qualis olim fuerit*, &c. —— *Constitutionum humanarum onus*. —— Credit manducare, male redditum) dele, *male redditum*. —— Decretis evacuans, locus depravatus,) dele, *locus depravatus*. —— *Dionysius non meminit*, &c. —— *Divortium nomine tantum à nobis inventum*. —— *Divortium novum à novis inventum*. —— *Ecclesia non fundata super Petrum*. —— *Epistola secunda Petro*, &c. —— *Epistola ad Hebraeos an sit Pauli*. —— *Epistola Jacobo inscripta*, &c. —— *Epistola secunda, & tertia Joanni*, &c. —— *Evangelista an alicubi memoria*, &c. —— *Jacobus qui scripsit epistolam, non est*, &c. —— Interpres male vertit,) dele, *male*. —— *Interpretis inconstantia*. —— *Interpres oscitabundus*. —— *Interpres ausus mutare numerum*. —— *Interpres ausus addere de suo*. —— *Interpres ausus mutare Graeca*. —— *Interpres dormitans*. —— *Interpres non expressit sensum*. —— *Interpres parum attentus*. —— *Locus incommode redditus*. —— Locus ridicule redditus,) dele, *ridicule*. —— Locutio Graeca male reddita,) dele, *male*. —— *Matrimonia olim ab Episcopis diremta*. —— *Matrimonii jus adimere*, &c. —— *Matrimonium consummatum lapsus in haeresim dirimit*. —— *Missa quomodo creverit*. —— *Presbyteri olim iidem qui Episcopi*. —— *Sacerdotes otiosi*. —— *Sacerdotes quidam nihil aliud quam decimatores*, &c. —— *Sacerdotum avaritia foeda*. —— *Sacerdotum incontinentia*. —— *Superstitiosa reliquiarum ostentatio*. —— *Thomae annotatio ridicula*,) dele, *ridicula*. —— *Thomae citatio inepta*,) dele, *inepta*. —— *Thomae commentum suffrigidum*. —— *Thomae lapsus miserandus*,) dele, *miserandus*.

VII. Tom. Paraphrases in vniversvm Novvm Testamentvm continente.

In Epist. Erasmi ad Caesarem Carolum Quintum, cujus initium, *Haudquaquam ignarus*, &c. pag. 1. lin. 12. post illud, *Sumsissem tractandas, nisi eas, quae*, dele

dele usque ad, *à Paulo conscripta sunt*, exclusive. —— Pag. 2. lin. 3. post illud, *Quoque tempora pertineant*, dele usque ad, *Hæc ut spiritu prophetico*, exclus. —— Expungatur tota Præfatio Erasmi ad pium Lectorem, quæ incipit, *Memini, Lector optime, & alias*, &c.

IN MATTHAEUM.

Cap. 1. ad verba illa, *Liber gener.*) pag. 1. E. post illud, *Per tot religionum species*, dele usque ad, *Ad veram pietatem, veramque*, exclusive. —— Eodem Cap. ad eadem verba, pag. 2. C. post illud, *Onus legis Mosaica*, dele usque ad, *Et hactenus quidem viva voce*, exclusive. —— Cap. 3. ad verba, *Tunc venit Jesus à Galilaa*, &c. pag. 17. A. post illud, *Baptismum omnem sanctificat Joannes*, dele usque ad, *Tamen admirabilem probitatem*, exclusive. —— Eodem Cap. ad verb. *Baptizatus autem Jesus,*) eadem pag. 17. D. post illud, *Jesus alacer, & properans*, dele usque ad, *Egressus ab aqua*, exclusive. —— Cap. 5. ad verba, *Dictum est autem, quicumque dimiserit uxorem,*) pag. 32. D. post illud, *Nisi forte adulteram*, dele usque ad, *cogit illam ad adulterium*, exclus. —— Eodem Cap. ad verba, *Audistis quia dictum est antiquis,*) pag. 33. A. post illud, *Ac punit lex Euangelica*, dele usque ad, *Neque per Deum, neque per ea*, exclus. —— Eodem Cap. ad ead. verba, pag. 33. C. post illud, *Quod animo sentiunt*, dele usque ad, *Abunde satis sunt dua*, exclusive. —— Ibidem paulo inferius lit. D. post illud, *Præstiturum receperas*, dele usque ad, *Quod si quid his accesserit*, exclusive. —— Et paucis interjectis, ibi, *Itaque quum in totum vetem jurare*, dele vocem, *in totum*. —— Eodem Cap. ad verba, *Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum,*) pag. 34. C. ibi, *Accipite jam & illud præceptum, quod habetur in lege præcipuum*, dele duas illas voces, *præceptum, & præcipuum*. —— Cap. 7. ad verba, *Nunquid colligunt de spinis uvas,*) pag. 46. A. post illud, *Submovebitis à cura gregis*, dele usque ad, *Ut caveatis ne gregi*, exclusive. —— Eodem Cap. ad verba, *Omnis ergo qui audit verba mea*, pag. 47. D. post illud, *intercesserit adulterium*, dele usque ad, *Jesus exigebat*, exclusive. —— Cap. 8. ad verba, *Et adscendente eo in naviculam,*) pag. 51. B. post illud, *Serva nos, perimus*, dele usque ad, *Nec credunt sese tutos*, exclusive. —— Cap. 12. ad verba, *Dominus enim est filius hominis etiam Sabbati,*) pag. 71. A. *Aut forma, materiesve, jejunium, festi dies*, dele, *jejunium, festi dies*. —— Cap. 13. ad verba, *Edissere nobis parabolam zizaniorum,*) pag. 80. E. post illud, *Doctrina, est diabolus*, dele usque ad, *Tempus messis est consummatio sæculi*, exclus. —— Cap. 15. prope verba, *Sinite illos, cæci sunt, duces cæcorum,*) pag. 88. C. post illud, *Spiritualis est, ac cælestis*, dele usque ad, *Horum igitur prima debet esse*, exclusive. —— Cap. 16. ad verba, *Venit autem Jesus,*) pag. 93. A. post illud, *ædificium meum inexpugnabile*, dele usque ad, *Regnum cæleste est Ecclesia*, exclusive. —— Cap. 18. ad verba, *Amen dico vobis,*) pag. 101. A. post illud, *à consortio cæli*, dele usque ad, *Quin, & amplius dicam*, exclusive. —— Cap. 19. ad verba, *Si licet homini dimittere uxorem,*) pag. 103. E. post illud, *Præbet adulterii causam*, dele usque ad, *Sed qui talibus de causis*, exclusive. —— Et pag. 104. B. *Certet qui volet, quique suis fidit viribus an ferat*, dele, *quique suis fidit viribus*. —— Eodem Cap. ad verba, *Et ecce unus accedens ait,*) pag. 105. A. post illud, *Absolute bonus est*, dele usque ad, *Jesus igitur excitans*, exclusive. —— Cap. 21. ad verba, *Ite in castellum,*) pag. 112. A. post illud, *abesset ab illius magnitudine*, dele usque ad, *Hoc igitur strepitu*, exclus. —— Eodem Cap. ad verba, *Et ejiciebat ementes, & vendentes*, eadem pag. 112. B. post illud, *Aliud significabat Jesus*, dele usque ad, *Tum enim templum, quod*, exclusive. —— Eodem Cap. ad eadem verba p. 112. E. ibi, *Nunc pueri natura instinctu, vel potius afflatu Numinis*, dele, *natura instinctu, vel potius*. —— Et paulo inferius 112. F. ad verba, *Et videns fici arborem*, ibi, *Veluti indignans, quod spe delusus esset, exsecratus est*, dele, *quod spe delusus esset*. —— Cap. 27. ad verba, *Tunc crucifixi sunt cum eo duo latrones*, pag. 143. A. post illud, *Posset furtim tollere*, dele usque ad, *Perseverarunt illic dua Mariæ*, exclusive.

IN MARCUM.

In epistola Erasmi ad Franciscum Galliarum Regem, quæ incipit, *Quo minus ad hunc usque diem*, p. 149. lin. 14. post illud, *Conglutinet spiritus Euangelicus*, dele usque ad, *Quod autem spectaculum*, exclusive. —— Eadem epist. pag. 151. lin. 23. post illud, *Quid me fugis Galle?* dele usque ad, *Cur nunc invenitur Episcopus*, exclus. —— Et pag. 151. post medium, post illud, *Principem pro viribus referas*, dele usque ad, *Atque hæc scribo, Rex inclyte*, exclusive. —— Eadem epist. pag. 153. lin. 15. *Archiepiscopus Cantuariensis, leviore de causa libertatem*, dele, *leviore de causa*. —— Eadem epist. & p. lin. 18. ibi, *Itaque quum levioribus de rebus esset contentio*, dele, *levioribus de rebus*. —— Ead. epist. pag. 153. post medium, post illud, *Ut illos longius submoveamus*, dele usque ad, *Mihi vero, vel illud argumento*, exclusive. —— Capit. 1. ad verba, *initium Euangelii Jesu Christi*, pag. 157. C. post illud, *Ad cognitionem invisibilium*, dele usque ad, *Porro terror divinæ*, exclusive. —— Eodem Cap. ad verba, *Sicut scriptum est*, p. 159. A. ibi, *Aut holocautomata, non ad vota, seu jejunia, sed ad baptismum*, dele, *non ad vota, seu jejunia*. —— Eodem Capite ad verba, *Postquam autem traditus est Joannes*, pag. 163. A. post illud, *Nec discipulos colligebat*, dele usque ad, *Nos docens, non posse*, exclusive. —— Eodem Capite ad verba, *impletum est tempus*, p. 164. A. post illud, *Summa fuit impietas*, dele usque ad, *Lex figuris suis*, exclusive. —— Eodem Cap. & ad eadem verba, & eadem pag. 164. C. post illud, *Nihil opus est holocautomatis*, dele usque ad, *Hujusmodi sermonibus*, exclus. —— Cap. 2. ad verba, *Cognito Jesus spiritu suo*, pag. 173. F. post illud, *Satis est venisse ad pedes Jesu*, dele usque ad, *Totus sibi displicebat*, exclus. —— Eodem Cap. ad verba, *Et erant discipuli Joannis*, pag. 177. B. post illud, *Justior sit jejunante*, dele usque ad, *Hilaris autem esse*, exclus. —— Eodem Cap. ad verba, *Nemo assumentum panni*, eadem pag. 177. E. post illud, *id vividum est, ac validum*, dele usque ad, *inutilis est mixtura*, exclusive. —— Eodem Cap. ad verba, *Et factum est iterum cum do.* pag. 178. F. ibi, *Piis quivis dies sit aque sacer*, dele, *aque*. —— Eodem Capite ad verba, *Et dicebat eis*, pag. 179. C. ibi, *Irreconciliato proximo*, dele usque ad, *Itidem cibus hominis*, exclus. —— Cap. 3. pag. 181. A. post illud, *Debiles habet Synagoga*, dele usque ad, *Quisquis est obnoxius*, exclus. —— Cap. 7. pag. 209. F. ibi, *Non ut perpetuo, serioque servarentur*, dele, *serioque*. —— Eodem Cap. ad verba, *Et suspiciens in cælum*, pag. 215. B. post illud, *Doleat magis, quam irascatur*, dele usque ad, *Sed suspiciat in cælum*, exclus. —— Cap. 10. ad verba, *Et offerebant illi parvulos*, pag. 233. F. post illud, *Violata conjugii fides*, dele usque ad, *His dictis, aderant*, exclusive. —— Eodem Cap. ad verba, *Erant autem in via adscendentes*, pag. 238. F. *si de præmio non cogitetis*, dele usque ad, *Nemo sui judex sit*, exclusive. Eodem Cap. ad verba, *Et veniunt Hiericho*, pag. 241. E. post illud, *redde præmium debitum*, dele usque ad, *Illico visum recepit*, exclusive. —— Cap. 11. pag. 245. D. post illud, *Numquam aque sævisse*, dele usque ad, *Conspicit haud dubie*, exclus. —— Cap. 12. ad verba, *Et venerunt ad eum Sadducæi*, pag. 249. F. post illud, *Tentent divinam sapientiam*, dele usque ad, *Sed quod in illo erat infimum*, exclusive. —— Eodem Cap. ad eadem verba, pag. 251. B. post illud, *Omnibus aliis præceptis*, dele usque ad, *Contra Judæorum vulgus*, exclusive. —— Cap. 13. sub initium Cap. pag. 253. C. post illud, *Sit futura perennis*, dele usque ad, *Porro enim*

cum sederet, exclusive. —— Cap. 15. pag. 269. D. post illud, *Ac Deum profitetur*, dele usque ad, *Considera*, & *illud*, exclus.

In Lucam.

In Epist. seu Præfatione Erasmi ad Henricum VIII. quæ incipit, *Mitto tibi Lucam*, pag. 273. ultra medium, post illud, *Scripsit omnes Epistolas*, dele usque ad, *Scripsit post Marcum*, excl. —— In eadem epist. pag. 275. lin. 8. post illud, *Elaborata præcepta*, dele usque ad, *Non sapiebat amore Prophetarum.* —— Et paucis interjectis, lin. 11. post illud, *Animorum morbis*, dele usque ad, *Quemadmodum autem*, exclusive. —— Cap. 1. ad verba, *Desponsatam viro*, pag. 289. D. ibi, *Quod offertur*, *non meriti tui*, dele, *non meriti tui*. —— Eodem Cap. & ad eadem verba, pag. 290. B. ibi, *Sanctus hic divina natura cum humana coitus*, pro, *coitus*, repone, *nexus*. —— Ibidem paulo inferius, lit. C. ibi, *Ut congressum sustinere possit*, dele vocem, *congressum*. —— Et inferius, lit. D. ibi, *Sicut autem in hoc congressu divina natura*, dele, *in hoc congressu*. —— Eodem Cap. ad verba, *Et peperit Filium*, pag. 294. D. post illud, *Constabat operibus præscriptis*, dele usque ad, *Non cesserunt*, exclusive. —— Cap. 3. ad verba, *Facite fructus dignos pœnitentiæ*, pag. 311. A. post illud, *Mutati in diversum animi*, dele usque ad, *Mutanda sunt prava*, exclusive. —— Eodem Cap. ad verba, *Et ne cœperitis dicere*, p. 311. B. ibi, *Neomenia*, *delectus ciborum*, *lata phylacteria*, *tristia jejunia*, dele, *delectus ciborum*, *tristia jejunia*. —— Cap. 4. ad verba, *Et in Synagoga erat homo*, pag. 331. A. ibi, *aliasque magicis non dissimiles caremonias*, dele, *magicis non dissimiles*. —— Et post vocem, *Caremonias*, dele usque ad, *Ut exigatur spiritus*, exclusive. —— Cap. 5. ad verba, *Et ipse præcepit illi*, *ut nemini*, pag. 338. B. post illud, *Genus tollit ab omnibus*, dele usque ad illud, *Porro quod Dominus*, exclusive. —— Eodem Cap. ad verba, *Et post hæc exiit*, pag. 342. C. post illud, *& clam esse orandum*, dele usque ad, *Ad quædam etiam connivens*, exclusive. —— Cap. 6. ad verba, *Non est enim arbor bona*, pag. 349. E. post illud, *Ex affectu bono proficiscitur*, dele usque ad, *Vultis autem nosse*, exclusive. —— Cap. 7. pag. 359. B. post illud, *Figuram rerum spiritualium*, dele usque ad, *Atque in his*, *quæ narravimus*, exclus. —— Eadem pag. paulo infer. lit. C. post illud, *oblatione rerum corporalium*, *justitia Dei*, dele usque ad, *Non fuere subjecti*, exclus. —— Ibidem statim, ibi, *Irrupit ad eum*, *ac fidei simplicitate promeruit*, dele, *fidei simplicitate*. —— Pag. 359. F. post illud, *Gravioribus malis obnoxius*, dele usque ad, *Quid enim si mulier*, exclusive. —— Cap. 12. ad, *Et omnis qui dicit verbum*, pag. 389. A. post illud, *Veniæ spem habent*, dele usque ad, *Me vident hominem*, exclus. —— Cap. 15. p. 409. A. post illud, *Animus vere resipiscens*, dele usque ad, *Qui se reddiderat*, exclusive. —— Cap. 18. pag. 424. F. post illud, *Peculiariter uti consuevit*, dele usque ad, *Veluti quum juberet*, exclusive. —— Et pag. 425. A. post illud, *Quam divitem in Regnum Cælorum*, dele usque ad, *Quum promitteret se*, exclusive. —— Cap. 19. pag. 427. F. post illud, *Ebionitæ clamant*, *Ecce hic est*, dele usque ad, *O Judaicum*, *& incredulum*, exclusive. —— Cap. 22. pag. 452. B. post illud, *Honor vindicandus*, dele usque ad, *Vos autem de præmio*, exclus. —— Eodem Cap. ad verba, *Simon ecce Satanas*, pag. 453. D. ibi, *Fallit eos ad tempus*, pro, *fallit*, repone, *tenet*. —— Et paulo inferius, lit. D. post illud, *ab armatis satellitibus invadi*, dele usque ad, *Ait autem Dominus*, exclus. —— Cap. 23. pag. 461. C. post illud, *Jesus autem*, dele usque ad, *Compescuit illarum indecoram*, exclus. & dele vocem, *indecoram*. —— Cap. 24. pag. 470. E. post illud, *Victimis*, *sabbatismis*, dele usque ad, *cæterisque cæremoniis*, exclus. —— Et paulo inferius, lit. F. post illud, *Et inter legem Euangelicam*, dele usque ad, *Hoc*, *inquit*, *erit*, exclus. —— Et pag. 471. C. post illud, *Mosi lex concesserat*, dele usque ad, *Jubens etiam inimicos diligere*, exclus. —— Eodem Capite, pag. 472. A. post illud, *Ac gentis calamitatem*, dele usque ad, *Non delectabatur victimis*, exclusive. —— Et paulo inferius, lit. B. post illud, *Congruerit nomen Israelis*, dele usque ad, *Sed tamen hæ rerum*, exclusive. —— Et pag. 473. A. post illud, *Ut per hunc omnes justificentur*, dele usque ad illud pag. 473. B. *Judæi gloriantur in monte*, exclus. —— Eodem Cap. pag. 474. D. ibi, *Subinde sumi possit spiritualiter*, *grata*, dele vocem, *spiritualiter*.

In Joannem.

Cap. 1. pag. 497. E. post illud, *Ejusdem naturam divinam*, dele usque ad, *Ut*, *& pios*, *ac dociles*, exclusive. —— Eodem Cap. pag. 499. A. ibi, *Tamen similitudine Patrem quasi refert*, dele vocem, *quasi*. —— Eodem Cap. ad verba, *Quotquot autem receperunt*, pag. 503. C. post illud, *Quos mundus habet pro nihilo*, dele usque ad, *Non eruditio*, *non generis nobilitas*, exclusive. —— Et pag. 503. D. ibi, *Hæredes gehenna*, *per solam fidem fierent filii Dei*, dele, *per solam fidem*. —— Eodem Cap. ad verba, *Et gratiam pro gratia*, pag. 505. D. *Uberior gratia*, *qua per fidem Euangelicam gratis condonat omnibus*, dele, *per fidem Euangelicam*. —— Et paulo inferius, lit. E. ibi, *Per Jesum Christum*, *qui per fidem Euangelicam gratis condonat omnibus*, dele, *per fidem Euangelicam*. —— Eodem Cap. ad verba, *Et testimonium perhibuit Joannes*, *quia vidi Spiritum*, pag. 510. A. post illud, *Conferret gratis*, dele usque ad, *Remissionem omnium peccatorum*, exclusive. —— Eodem Cap. pag. 514. A. post illud, *Cognitionem sublimiorem*, dele usque ad, *Præterea quod ceu magnifico*, exclus. —— Cap. 2. pag. 515. B. post illud, *Versor in patris negotio*, dele usque ad, *Ultro faciam*, *quod res ipsa*, exclusive. —— Cap. 3. ad verba, *Qui credit in Filium*, *habet vitam*, pag. 525. C. post illud, *damnum incredulitatis*, dele usque ad, *Quisquis habet Filium*, *habet*, exclusive. —— Cap. 4. pag. 528. F. post illud, *Cultor Euangelicæ religionis*, dele usque ad, *Mulier*, *inquit*, *fidem*, exclus. —— Eodem Cap. ad verba, *Mulier*, *crede mihi*, pag. 529. C. post illud, *non umbris*, *sed veritate*, dele usque ad, *nec pecudum victimis*, exclusive. —— Cap. 6. p. 546. C. post illud, *Evocare ad perfectiora*, dele usque ad, *Ad hæc turba*, exclus. —— Eodem Cap. ad verba, *Amen dico vobis*, pag. 549. B. post illud, *Habere pro indubitato*, dele usque ad, *Ego sum ille panis*, exclusive. —— Eodem Cap. ad verba, *Panem*, *quem ego dabo*, eadem pag. lit. D. post illud, *Sumite*, *& vivite*, dele usque ad, *Nec ignorabat*, *horum*, exclus. —— Eodem Cap. pag. 551. D. post illud, *Spiritualiter intelligatis*, dele usque ad, *Quam si per credulitatem*, exclus. —— Et pro, *quam*, lege, *quem*. —— Eodem Cap. pag. 551. D. *Vitam conferunt animæ*, dele usque ad, *Scio quibusdam hæc frustra dici*, exclus. —— Eodem Cap. ad verba, *Nunquid & vos vultis abire?* pag. 552. B. post illud, *Jesum sequi viderentur*, dele usque ad, *Et Jesus mavult*, exclusive. —— Cap. 8. pag. 564. B. post illud, *Unumquemque judicaturus esset*, dele usque ad, *Lex in terra scripta*, exclus. —— Eodem Cap. ad verba, *Multa habeo*, *quæ vobis loquar*, pag. 568. E. post illud, *de Jesu scripserant prophetæ*, dele usque ad, *donec perageretur pro mundi*, exclusive. —— Eodem Cap. pag. 573. A. post illud, *Mortem non videbit in æternum*, dele usque ad, *Hoc tam mansueto*, exclus. —— Cap. 13. pag. 602. E. post illud, *Utcunque perspexerat*, dele usque ad, *Nondum viderat resurrexisse*, exclus. —— Cap. 15. ad verba, *Vos amici mei estis*, pag. 616. B. post illud, *Communicavi vobis*, dele usque ad, *Quicquid Pater vos*, exclus. —— Cap. 16. ad verba, *Hæc in proverbiis loquutus sum vobis*, pag. 624. A. post illud, *Amat igitur vos*, dele usque ad, *Ob id quia me mutuo*, excl. —— Cap. 21.

post

post finem Cap. pag. 649. ibi, *Per Des. Erasmum Roterodamum Theologiæ professorem finis*, dele, *Theologiæ professorem*.

In Acta Apostolorum.

Cap. 15. sub initium Capitis, pag. 725. D. post illud, *Circumcisio Sabbatorum esca*, dele usque ad, *Fuga morticinorum*, exclus.

In Epistolam ad Romanos.

In argumento Epistolæ, pag. 775. lin. 10. post illud, *Lucas Actorum cap. 21.* dele usque ad, *Vel in hoc, ut placarentur*, exclusive. —— Eadem pag. in medio, post illud, *Legis auxilia, per Evangelium*, dele usque ad, *Conferri ex æquo omnibus*, exclusive. —— Cap. 1. ad verba, *Dilectis Dei, vocatis sanctis*, pag. 779. D. post illud, *Hoc est, gratuitum donum*, dele usque ad, *Et per hanc penitus abolitis*, exclusive. —— Eodem Capite ad verba, *In Evangelio Filii ejus*, pag. 780. D. post illud, *Æque ad omnes pertinet*, dele usque ad, *In Jesum Christum Filium Dei*, exclus. —— Eodem Capite ad verba, *Ex fide in fidem*, pag. 781. B. post illud, *Judæorum ceremoniis*, dele usque ad, *Quemadmodum & Abacuch*, exclus. —— Cap. 3. ad verba, *Ubi ergo gloriatio tua?* pag. 787. C. post illud, *Imo per novam legem*, dele usque ad, *Etiamsi Mosaicæ legis*, exclusive. —— Cap. 4. ad verba, *Ei autem, qui operatur*, pag. 788. E. post illud, *Ad Christi fidem desciscunt*, dele usque ad, *Ad quam nemo cogitur*, exclusive. —— Eodem Capite ad verba, *Et signum accepit circuncisionis*, pag. 789. C. post illud, *Atque incircuncisus etiamnum*, dele usque ad, *Deo placuisset*, exclusive. —— Cap. 5. ad verba, *Propterea sicut per unum hominem*, pag. 793. B. post illud, *Posteritatem dimanaret*, dele usque ad, *Ita per unum Christum*, exclusive. —— Eodem Capite ad verba, *Nam judicium ex uno delicto*, pag. 794. A. post illud, *Redderet obstrictos*, dele usque ad, *Similiter mortis jugum*, exclus. —— Eodem Capit. ad verba, *Sicut enim per inobedientiam*, eadem p. 794. C. post illud, *Traxit in peccatum*, dele usque ad, *Ita unus Christus, qui*, exclus. —— Cap. 6. ad verba, *Non enim sub lege estis*, pag. 796. B. post illud, *Non estis obnoxii legi*, dele usque ad, *sed gratia Dei*, excl. —— Eodem Cap. ad verba, *Nunc vero liberati à peccato*, pag. 797. D. post illud, *Miseroque servitio rependit*, dele usque ad, *Idque non per Mosem*, exclus. —— Cap. 10. ad verba, *Corde creditur ad justitiam*, pag. 811. E. post illud, *Antiquat ceremonias*, dele usque ad, *Ex ex æquo communis*, exclus. —— Cap. 14. ad verba, *Si autem propter cibum frater tuus*, pag. 825. B. post illud, *Mortalitatis nostræ subsidia sunt*, dele usque ad illud, lit. C. *Illa nobis potius meditanda*, exclusive.

In I. Epist. ad Corinthios.

Expungatur tota Præfatio Erasmi ad Erardum de Marca, quæ incipit, *Cum mihi multorum*, &c. pag. 849. —— In argumento Epistolæ, pag. 857. post illud, *De divortiis, de virginitate*, dele usque ad, *Totoque hoc sermone*, exclus. —— Cap. 3. ad verba, *Detrimentum patietur*, pag. 868. D. post illud, *Cum ista professione?* dele usque ad, *His rebus, qui vos sua doctrina*, exclus. —— Cap. 7. ad verba, *His autem qui matrimonio*, pag. 880. B. ibi, *Exciderit à jure conjugii*, repone, *tori*. —— Cap. 8. ad verba, *Si enim quis viderit*, pag. 886. F. post illud, *Expertem scientiam retundamus*, dele usque ad illud pag. 887. B. *Verum in aliis non perinde*, exclusive. —— Cap. 9. ad verba, *Nam cum liber essem*, pag. 890. C. post illud, *Insinuandi Christi*, dele usque ad, *quin ex ipsorum etiam*, exclus.

In Episolam ad Galatas.

In Argumento Epistol. pag. 943. lin. 2. post illud, *Contra quod Galatæ Christum amplexi*, dele usque ad, *Protinus in Judaismum relapsi*, excl. —— Et ad finem ejusdem Argumenti, & pag. 943. lin. 8. à fine, post illud, *Non esse peccandi licentiam*, dele usque ad, *Postremo hortatur ad Christianam*, exclus. —— Cap. 2. ad verba, *Quod non recte ambularet*, pag. 950. D. ibi, *Cuiquam homini vera justitia, sed potius per fiduciam, qua salutem*, dele, *per fiduciam, qua*. —— Cap. 4. ad verba, *Sed nunc quidem nescientes Deum*, pag. 957. C. post illud, *In jus hereditatis adsciscit*, dele usque ad, *Vos quondam, cum Deum*, excl. —— Cap. 5. sub initium, pag. 961. B. post illud, *Non possunt qui diffidunt*, dele usque ad, *Aut plane Judæi sitis*, exclusive. —— Eodem Cap. ad verba, *Evacuati estis à Christo*, p. 961. F. post illud, *Promissam justitiam exspectamus*, dele usque ad, *Nihil autem refert*, exclus. —— Et paulo inferius, post illud, *Minis vel suppliciis*, dele usque ad, *Bene currebatis*, exclus.

In II. Epist. ad Ephesios.

Præcidatur tota Epistola Dedicatoria ad Laurentium Campegium, quæ incipit, *Quoties inconstantiam rerum humanarum intueor*, &c. pag. 967.

In Epistolam ad Philippenses.

Cap. 4. sub initium, pag. 1001. E. post illud, *Quin & te rogo*, dele usque ad, *Mecum in Evangelii negotio*, excl.

In I. Epistolam ad Colossenses.

Cap. 2. ad verba, *Nemo vos decipiat in sublimitate sermonis*, pag. 1009. F. post illud, *ac præda fiatis hostibus*, dele usque ad, *Ista magis avocant à Christo*, exclus. —— Et ad finem ejusdem Cap. pag. 1012. A. post illud, *Per Christum à Patre*, dele usque ad finem Cap. —— Cap. 3. ad verba, *Verbum Christi habitet in vobis*, pag. 1013. F. post illud, *Cantilenis delectatur Deus*, dele usque ad, *Postremo quidquid agitis*, exclusive.

In I. Epist. ad Timotheum.

Cap. 1. ad verba, *Finis autem præcepti est char.* pag. 1036. E. post illud, *Ac fide nescia fuci*, dele usque ad, *Humana charitas, quoniam*, exclus. —— Cap. 2. pag. 1040. B. ibi, *Et nos desinemus esse Christiani*, corrige, *Et nos desinemus probi esse Christiani*. —— Cap. 4. pag. 1047. C. post illud, *Percipitur cum gratiarum actione*, dele usque ad, *Nihil enim in rebus conditis*, exclusive.

In Epistolam ad Titum.

Cap. 1. initio, pag. 1067. A. ibi, *Non ad legis observationem, aut operum fiduciam, sed ad fidem, quæ sola cunctis aperit*, dele, *aut operum fiduciam*, & *sola*.

In II. Epist. Petri.

In Epistola ad Thomam Cardinalem, quæ incipit, *Cum frequenter circumspectassem*, &c. pag. 1079. lin. 9. *Epistolas Paulinas certo germanas dumtaxat explicui*, dele, *Certo germanas dumtaxat*. —— Eadem epist. pag. 1079. ultra medium, post illud, *Discipulis testes adfuerunt*, dele usque ad, *Epistola Judæ serius*, excl. —— Et paulo inferius, post illud, *Ex Epimenide citat testimonium*, dele usque ad, *De tempore ac loco*, exclus.

In Epistolam Jacobi.

Auferatur tota Epist. ad Matthæum Cardinalem Sedunensem, cui initium, *Jam videbar ad hujus curriculi*, &c. pag. 1114. in fine. —— Cap. 1. pag. 1117. B. post illud, *Toleraretis. Porro*, dele usque ad, *Pertinet hoc ad Evangelii gloriam*, exclus. —— Cap. 2. ad verba, *Quid proderit fratres mei*, &c. p. 1127. E. post illud, *Benefactis ubicumque adest*, dele usque ad, *Quod dixi, clarius fiet*, exclusive. —— Et 1128. A. post

post illud, *Quæ necessitati non opitulatur*, dele usque ad, *Quod in arbore sunt flores*, excluſ. —— Eodem Cap. ad verba, *Similiter & Rahab meretrix*, pag. 1129. E. post illud, *Sed ex fide factis comprobata*, dele usque ad, *Etenim quemadmodum corpus anima*, excluſ.

In I. Epistolam Joannis.

In argumento epiſt. pag. 1141. lin. 16. post illud, *Quemadmodum & duæ sequentes*, dele usque ad finem argumenti.

In Epistolam ad Hebraeos.

Cap. 11. ad finem, pag. 1192. E. post illud, *Æternam laudem meruerunt*, dele usque ad, *Omnes enim ejusdem corporis*, exclusive.

VIII. Tomus Theologica ex Graecis Scriptoribus Theologicis ab ipso Erasmo in Latinum sermonem transfusa complectens, totus permittitur.

IX. Tomo, complectente ipsius Apologias, &c.

In Epistola Apologetica ad Martinum Dorpium, quæ incipit, *Non fuit reddita*, &c. p. 8. A. post illud, *Ex ipsis imbiberint fontibus*, dele usque ad illud, *O si tibi liceret, mi Dorpi*, excl. —— In Apologia ad Jacobum Fabrum, cui initium, *Quum essedum conscenderem*, p. 54. D. post illud, *Duntaxat ajo dubitatum*, dele usque ad, *Et addo, constantius receptam*, exclusive. —— Pag. 55. B. post illud, *& Ethnicorum testimonia*, dele usque ad, *Idem exponens Matthæi*, exclusive. —— Pag. 56. A. post illud, *De auctore digladiandum*, dele usque ad, *Origenes ecclesiastica*, exclusive. —— In Apologia, *De in principio erat sermo*, quæ incipit, *Quum nuper ex composito*, pag. 112. C. post illud, *Doctus à suo præceptore*, dele usque ad, *cordatis, & eruditis*, excluſ. —— In Responſione ad Annotationes Eduardi Lei, titulo, *Ad CXXIII.* pag. 237. B. post illud, *Characterem imprimi indelebilem?* dele usque ad titulum, *Ad CCXXIV.* excl. —— Tit. *Ad CCXXXIII.* pag. 240. A. post illud, *Docere magis est, quam decernere*, dele usque ad, *Ego doctis, gravibus*, exclusive. —— Titulo, *Ad CCXLIII.* pag. 247. F. post illud, *Si ego labor alicubi?* dele usque ad, *Quas autem hæreses*, excluſ. —— Ibidem paulo inferius, pag. 248. A. post illud, *Eloquentiæ suæ mucronem?* dele usque ad, *An Fabrum notat?* excluſ. —— In Responſione ad Annotationes novas Eduardi Lei, titulo, *Ad II.* pag. 249. D. post illud, *Per lenas, & lenones*, dele usque ad titulum, *Ad III.* exclusive. —— Titul. *Ad III.* pag. 250. A. post illud, *De Hebræa voce, addidimus*, dele usque ad titulum, *Ad IV.* exclusive. —— Titulo, *In Acta XV.* pag. 255. A. omnia quæ ſub hoc titulo continentur, ab initio illo, *Confitentes & annunciantes actus suos, &c.* usque ad finem, seu usque ad titulum, *Ad XVI.* excluſ. qui est pag. 262. E. omnino deleantur, usque ad finem. —— Titulo, *Ad XVII.* pag. 266. B. post illud, *Ex Monacha non Monacham*, dele usque ad, *Nam si sufficiat ea ratio*, excluſ. —— Titulo, *Ad XXII.* pag. 272. D. post illud, *Ob unam, aut alteram voculam*, dele usque ad illud pagin. 273. A. post illud, *Jam quod ait?* exclusive. —— In Apologia ad Jacobum Lopis Stunicam, pag. 286. C. post illud, *Ubique deferam Hieronymo*, dele usque ad, *Atque adeo si quid illum*, exclusive. —— Titulo eodem, *Annotatione III.* pag. 291. E. post illud, *Scriptum sit, non Bersabe*, dele usque ad, *Si quid frontis haberet*, exclusive. —— Et statim, ibi, *Hoc imputasset, non Oecolampadio*, dele, *non Oecolampadio.* —— Et paulo inferius, post illud, *Sibi satis est & superest*, dele usque ad Titulum, *Eadem Annotat. IV.* excluſ. —— In Annotationibus in Epiſt. 1. ad Corinthios, Titulo, *Ex cap. XVI. Annotat.* pag. 332. C. post illud, *Stunica est Athanasius*, dele usque ad, *Stunica*

A *multis modis*, excluſ. —— In Annotatione 2. ad cap. 3. Epiſtolæ 1. ad Timoth. pag. 343. B. post illud, *Abhorrere ab uxorum mentione*, dele usque ad, *Cæterum non illic*, excluſ. —— In Apologia adversus Libellum Stunicæ, &c. à pag. 356. usque ad 374. in titulis paginarum deleatur illud, *Ad blasphemias Stunicæ.* —— In eadem Apologia, p. 362. B. §. *Actorum cap. XXII.* post illud, *Suam muniens causam*, dele usque ad, *Hic si credimus Stunicæ*, exclusive. —— Et paulo inferius, eadem pag 362. C. post illud, *Cur recenset Hieronymus?* dele usque ad, *Nam Hebræi nonnunquam*, excluſ. —— Eadem pag. 362. E. post illud, *Et cum ira loquuntur*, dele usque ad, *Nam hoc certo habuit*, exclusive. ——
B Pag. 363. C. §. *Epistola ad Corinthios posterioris*, post illud, *Accersamus nobis alium Christum*, dele usque ad §. *Epist. ad Colossens.* exclusive. —— P. 363. F. §. *In priore ad Timotheum*, dele totum §. usque ad §. *In Epist. ad Titum*, exclusive. —— Pag. 364. E. §. *Rursus adducens locum, &c.* dele totum §. usque ad §. *Ex Methodo, quo annoto*, exclusive. —— Pag. 365. C. §. *Ex Methodo, quo annoto*, post illud, *Summum jus clavium*, dele usque ad, *Deinde an ad solum*, excluſ. —— Pag. 366. B. §. *Superest adhuc una blasphemia*, dele totum §. usque ad §. *Sed capitalius etiam est*, exclusive. —— Eadem pag. 366. E. §. *Sed capitalius etiam est*, ibi, *magno ipsorum tædio, nec ullius omnino fructu*, dele, *nec ullius omnino fructu.*
C —— Pag. 367. A. post illud, *Vocalem sonare possit*, dele usque ad, *Hæc & ejusmodi tametsi*, exclusive. —— Pag. 367. E. post illud, *Hoc certe nomine sanctiorem*, dele usque ad, *Quod hic & à Deo*, excluſ. —— Pag. 368. B. §. *A divis exordiar*, post illud, *Ne dicam impie colunt*, dele usque ad, *Noto vulgus, qui*, exclusive. —— Pag. 368. E. §. *Ritus Ecclesiastici*, post illud, *Parum digna sacro cultu*, dele usque ad, *Porro indocta quædam*, exclusive. —— Pag. 369. B. §. *Vide quantum*, post illud, *ad Evangelicam pietatem*, dele usque ad, *admoneo ut prima sit*, excluſ. —— Eadem pag. 369. B. §. *De Sacramentis*
D *Ecclesiæ*, post illud, *Proprie dicuntur Ecclesiæ sacramenta*, dele usque ad §. *Doctorum auctoritatem*, exclusive. —— Pag. 370. D. §. *Superest extremum*, post illud, *Hac quidem in parte*, dele usque ad illud paginæ ejusdem 370. F. *Neque tamen me clam est*, exclusive. —— In Apologia ad Conclusiones Stunicæ, p. 390. D. num. 20. post illud, *Decrevisse pietatem*, dele usque ad 21. *Christiani*, excluſ. —— Et paulo inferius, n. 22. post illud, *Vehementer improbo*, dele usque ad titulum, *Confusi tituli*, exclusive. —— In epiſt. Apologetica adversus Stunicam, pag. 395. B. n. 13. ibi, *Interpres perperam pro quod*, dele, *perperam.* —— Ibidem inferius, post illud, *Vertit igitur Latine*, dele us-
E que ad, *Et si dicam in ipsius*, exclusive. —— Eadem pag. 395. E. n. 15. ibi, *Sæpe perperam vertere, in quanta*, dele, *perperam.* —— Et n. 16. post illud, *Antiquis codicibus*, dele usque ad, *Quia præcesserat*, exclusive. —— Ibidem n. 17. post illud, *Codicibus reperio quæ*, dele usque ad illud sequentis paginæ 396. B. *Verum hac de re*, exclusive. —— Pag. 397. C. n. 28. ibi, *Hujus orationis absurditatem*, pro, *absurditatem*, rescribe, *difficultatem.* —— Pag. 398. B. n. 36. post illud, *Erat hic labendi occasio*, dele usque ad, *πάντων ἐνιμ*, exclusive. —— In Apologia ad Sanctium Caranzam, pag. 404. B. post illud, *Deum secundum naturam*, dele usque ad, *Sed quod Christus*
F *ederet*, exclusive. —— In Notatis per Natalem Beddam, pag. 459. D. num. 15. priore, post illud, *Ne quis resiliat à prima fide*, dele omnia usque ad titulum, *De ipsa Paraphrasi*, excl. —— Pag. 464. E. §. *R. Hæc verba*, post illud, *Hactenus Chrysostomus*, dele usque ad, *Quod si quis habet*, exclusive. —— Pag. 469. F. §. *R. Ubi merces*, post illud, *Paraphrasis non excludit*, dele, *Ego Pauli verba*, excluſ. —— In titulo, *De epist. ad D. Leodien. in Paraphrases Epistolarum ad Corinthios*, pag. 472. C. §. *N. Pag. 73. Utinam quæ*, post illud,

illud, *De Eucharistia sive Synaxi*, dele usque ad §. *R. Quid piaculi*, exclus. qui est pag. 473. C. —— Titulo, *De Epistola Beati Jacobi*, pag. 479. E. §. *R. Agit hic de fide*, post illud, *Per quam datur salus*, dele usque ad §. *N. pag.* 480. A. *Lege Mosaica*, exclusive. —— Pag. 484. D. §. *R. Hunc libellum, quem Bedda*, dele omnia ab initio §. usque ad Titulum, *Annotationes Beddæ Theologi in Paraphrasim Erasmi Roterodami in Lucam*, exclus. qui est pag. 489. A. —— Pag. 491. E. §. *R. Hic videtur*, post illud, *Festis ac jejuniis loqui*, dele usque ad finem §. —— In Elencho ad Beddæ Censuras erroneas, pag. 498. A. num. 36. qui incipit, *Imo hæresis est dicere*, *&c.* totus expungatur. —— P. 505. C. expungatur numerus 147. qui incipit, *Quod hic damnat Bedda*, *&c.* usque ad illud, 149. & 150. & 151. *Quum ad has*, exclusive. —— Pag. 507. A. n. 170. post illud, *Quid ista ad hæc tempora?* dele usque ad finem numeri. —— Pag. 509. B. tollatur totus numerus 192. qui incipit, *Si consequimur regnum*, *&c.* —— Eadem pag. num. 195. post illud, *Non vere credunt corde*, dele usque ad, *Mecum sentit Ambrosius*, exclus. —— Eadem pag. initio num. 196. post illud, *Bedda incertum*, dele usque ad, *Non enim intelligit*, exclusive. —— Pag. 510. B. numer. 197. post illud, *Episcopi habebant uxores*, dele usque ad illud, *Ea res Petrum non submovit*, exclusive. —— In supputatione errorum in Censuris Beddæ, pagin. 539. F. post illud, *Horum non esse dissimilem*, dele usque ad, *Hac non dico, quod*, exclusive. —— Pagin. 586. F. propositione 35. post illud, *Ad consequendam salutem*, dele usque ad, *Si facillimum est continere*, exclusive. —— Et post verbum, *continere*, dele usque ad, *Cur Paulus dixit*, exclusive. —— P. 611. C. propositione 63. post illud, *Priusquam absolvat Sacerdos*, dele usque ad, *Certe solus Christus*, exclusive. —— Pag. 615. A. propositione 68 post illud, *Ecclesia probatissimos viros*, dele usque ad, *Calumniosum & illud*, exclus. —— Pag. 617. E. propositione 70. post illud, *Sibi crucifigant Dominum*, dele usque ad, *Evangelii testimonium pro me*, exclus. —— Pag. 618. C. post illud, *Redemtione mundi, pie flet*, dele usque ad, *Male sentit de Christo*, exclusive. —— Pag. 621. E. propositione 73. post illud, *Cæli premium debetur operibus*, dele usque ad finem propositionis. —— Pag. 643. A. propositione 111. post illud, *Quid ille docuerit*, dele usque ad finem propositionis. —— Pag. 652. A. propositione 128. post illud, *Blasphemias serit in mundum*, dele usque ad §. *Nec illud vacat calumnia*, exclus. —— Pag. 697. D. §. *Ex paraphrasi Jacobi*, dele totum §. —— Et paulo inferius §. *Loquor illic*, post illud, *Non est absque charitate*, dele usque ad, *Jam quod in scholis*, exclusive. —— In Notatis ex Enchiridio Militis Christiani, pag. 701. C. §. *Idem ex Paraclesi*, post illud, *Ac discit in silentio*, dele usque ad, *Triginta ferme tales*, exclusive. —— In Apologia adversus Petrum Sutorem, pag. 756. B. §. *Subit obiter admirari*, dele omnia ab initio §. usque ad illud pag. 756. F. *Quomodo excusabit Juvencum*, exclusive. —— Pag. 763. E. post illud, *Veritate mortem appetant*, dele usque ad, *Complectitur autem hæc sententia*, exclus. —— Pag. 769. A. §. *Porro quod reprehendit*, post illud, *Lucam accuset, non me*, dele usque ad, *Si tam insignem errorem*, exclusive. —— Pag. 786. A. §. *Sed imminet periculum*, dele totum §. usque ad §. *Postremo profert*, exclus. —— In Appendice ad quædam Antapologiæ Petri Sutoris, pag. 805. D. post illud, *Habes unam blasphemiam*, dele usque ad, *Accipe alteram*, exclusive. —— In propositionum Erasmicarum Censuris Facultatis Theologiæ Parisiensis, declaratione 4. pag. 827. E. post illud, *Judæi jejunium celebrabant*, dele usque ad, *Arbitror autem puriorem*, exclusive. —— Et pag. 828. A. post illud, *Arguit hominum malitiam*, dele usque ad, *Paulus nusquam non clamat*, exclusive. —— Pag. 828. B. post illud, *Veluti fræno coercuit*, dele usque ad, *Ne læditur præpositorum*, exclusive. —— Declaratione 5. pag. 831. A. post illud, *Vel addit, vel adimit*, dele usque ad, *Chrysostomus, ac Thomas*, exclus. —— Declaratione 22. & 23. pag. 851. C. post illud, *Liquere è tot libris meis*, dele omnia usque ad illud, pag. 852. F. *Neque propono hæc tanquam dubia*, exclusive. —— Declaratione 44. pag. 882. E. post illa verba, *Evangelica majestati admiscere*, dele usque ad, *Quanquam hunc locum*, exclus. —— Declaratione 72. pag. 903. D. post illud, *Non enim est ἐν ᾧ*, dele usque ad, *At Augustinus vehementer*, *&c.* exclusive. —— Declaratione 76. & 77. pag. 908. B. post illud, *Et illius ætatis præsulibus*, dele usque ad, *Atque ut verum esse fateor*, exclus. —— Declaratione 84. pag. 912. D. post illud, *Solus novit Deus*, dele usque ad, *Sed de his qui accedebant*, exclusive. —— Declaratione 92. p. 918. C. post illud, *Non damnat illius naturam*, dele usque ad, *Proinde quæ hic dicuntur*, exclus. —— Pag. 929. C. Titulo, *Subsequuntur nonnulla erronea, scandalosa, &c.* deleatur totus hic titulus, & omnia quæ deinceps sub eodem titulo continentur per viginti, & amplius paginas, usque ad finem declarationum Colloquiorum, nempe usque ad finem pag. 954. —— Pag. 955. A. expungatur tota responsio ad Disputationem cujusdam Phimostomi de Divortio, quæ incipit, *Legi Disputationem de divortio hominis meo judicio*, *&c.* usque ad finem, nempe per novem paginas, usque ad titulum, *Erasmus Roterodamus Lectori*, exclusive, qui est pag. 965. D. —— In Præfatione Responsionis ad Collationes cujusdam Juvenis Gerontodidascali, quæ incipit, *Ad Collationes*, pag. 967. D. post illud, *Et potest fieri ut talis fuerit*, dele usque ad, *Et si Paganus nobis dedisset*, exclusive. —— Et ejusdem paginæ 967. D. post illud, *Et tamen non raro labuntur*, dele usque ad, *Divus Hieronymus*, exclusive. —— In responsione ex Cap. 5. ad Romanos pag. 988. B. post illud, *In Schola decantatis dogmatibus*, dele usque ad illud, *Illud non modo calumniosum*, exclusive. —— In responsione de Trinitate, Cap. 2. pag. 1046. A. post illud, *Illorum vacillat auctoritas?* dele usque ad § *Notant, & hoc dictum*, exclusive. —— Titulo 4. *Contra sanctam hæreticorum Inquisitionem*, pag. 1054. D. §. *Ad hunc articulum*, post illud, *ad carceres, & incendium*, dele usque ad, *Equidem talibus*, exclusive. —— Pag. 1055. D. post illud, *Ne quem capite plectat*, dele usque ad, *Nunc etiam ultra principum*, exclusive. —— Pag. 1056. C. post illud, *Pugnatum esse cum hæreticis*, dele usque ad, *Quid autem reprehendi potest*, exclus. —— Et versus finem ejusdem pag. 1056. E. post illud, *Hominem tradi flammis*, dele usque ad, *Res agitur per relatores*, exclusive. —— Pag. 1057. D. post illud, *Edictis dicta est mulcta?* dele usque ad, *Et olim in Synodo*, exclusive. —— Et paulo inferius, post illud, *Errorem esset relapsus*, dele usque ad, *Cætera petantur ex eo loco*, exclusive. —— Pag. 1060. A. §. *Item in Colloquio quod*, dele totum §. usque ad §. *Locus hic non exstat*, exclusive. —— Eadem pag. 1060. C. §. *O sanctam Inquisitionem*, dele totum §. usque ad titulum, *Contra Orthodoxa*, *&c.* exclusive, qui est eadem pagina 1060. F. —— Pag. 1062. F. §. *Hanc non affirmo*, post illud, *Institutam à Christo*, dele usque ad, *Quum ipsam, & servem*, exclus. —— Pag. 1063. C. §. *Fateor hæc verba*, post illud, *Quod illic adjeci Confessionem*, dele usque ad, *Si modo recte utantur*, exclus. —— Pag. 1065. B. §. *Christum his verbis*, post illud, *Et hic est calix sanguinis*, dele usque ad, *Nec ipse Thomas*, exclusive. —— Pag. 1069. A. §. *In 1. Cor. c. 7.* post illud, *Quemadmodum illic demonstravimus*, dele usque ad, *Nec statim collabitur*, exclus. —— Pag. 1075. D. §. *Si Paulus fuisset*, ibi, *Sic & Christus peccare potuit, qui vulgo*, dele, *peccare potuit*. —— Pag. 1076. B. §. *Generali vocabulo*, post illud, *quæ vere pios reddit*, dele omnia usque ad §. *In Apologia ad Leum*, exclusive, qui est pag. 1077. B. —— Pag. 1081. B. post illud, *Velle mortem oppetere*, dele usque ad,

Pro his de quibus asserit Lutherus, excl. —— Et Pag. 1082. B. §. *Levia dico*, post illud, *Ut falsum esse credo*, dele usque ad fin. §. —— Pag. 1084. F. §. *Ad hanc calumniam*, post illud, *Quam ut negari possit*, dele omnia usque ad §. *Item in Colloquio Proci*, *&c.* exclus. qui est p. 1085. E. —— P. 1086. C. §. *Item in Colloquio*, *Naufragium*, dele omnia usque ad §. *Item in calce libelli*, exclus. qui est p. 1087. A. —— P. 1090. C. §. *Nemo dubitat*, post illud, *Indicta est satisfactio*, dele usque ad, *Quanquam à me*, excl. —— Ead. p. 1090. D. §. *Contra Sanctorum venerationes*, *&c.* dele ab initio §. usque ad titulum, *Contra jus in bonis temporalibus*, exclus. —— In responsione ad Albertum Pium, pag. 1105. B. post illud, *Appellamus Ecclesiæ Principem*, dele usque ad, *Ego apud Lutheranos*, exclusive. —— Pag. 1107. A. post illud, *Verbis indicent*, *quid optent*, dele usque ad, *Ecclesiam crevisse opibus*, exclus. —— Et paulo inferius, post illud, *In decretis Pontificum?* dele usque ad, *Matrimonium ubique inter Ecclesiæ*, *&c.* exclus. —— Et paulo inferius, post illud, *Venerint in hunc statum?* dele usque ad, *Nusquam ulla syllaba*, exclus. —— In responsione ad Annotationes marginales, p. 1129. A. §. *Oportet*, *inquit*, post illud, *Pastorem agnoscant pii*, dele usque ad, *Summam charitatem ab illo*, exclusive. —— Eadem pag. 1129. E. §. *Ait Pontificem*, post illud, *Honoribus sit indignus Pontifex*, dele usque ad §. *Quum fortiter*, exclusive. —— Pag. 1137. F. post illud, *Excussumque judicium*, dele usque ad §. *Post hæc Moria*, exclusive. —— Pag. 1138. B. §. *Ventum est ad Theologos*, post illud, *Sycophanta non Moria*, dele usque ad fin. §. —— Eadem p. 1138. E. §. *Nusquam non agit calumniose*, post illud, *Palam testatur se de malis loqui*, dele usque ad, *Cum audis*, *magna pars*, exclus. —— Pag. 1140. A. §. *Et hic me deridet*, dele omnia ab initio §. usque ad §. *Quæso per Musas*, exclusive, qui est pag. 1142. C. —— Titulo, *Jejunium*, pag. 1143. E. post illud, *Delectus nobis interdictus est*, dele usque ad, *Bellare Judæorum more*, exclusive. —— Titulo, *de Monachis*, p. 1147. B. post illud, *Num constitutiones innumeræ?* dele usque ad, *Num tot anathemata*, excl. —— Eadem p. 1147. F. post illud, *Censum qui volebant*, dele usque ad, *Hoc igitur*, exclusive. —— Titulo, *Loca*, pag. 1149. D. §. *Ex epistola ad Volzium*, *hæc detruncavit*, dele totum §. usque ad §. *Ex epistola ad Abbatem*, exclus. —— Titulo, *De Sacerdotum & Episcoporum auctoritate*, p. 1177. A. §. *Sed in Scholiis*, post illud, *Orbis major est urbe*, dele usque ad §. *Presbyteros autem*, exclusive. —— Titulo, *Primatus Petri*, pag. 1181. E. §. *Verum non queo*, post illud, *Et Reges esse illius oves*, dele usque ad finem §. —— Titulo, *Vota*, p. 1183. B. deleantur omnia quæ sub hoc titulo, & sequenti, *Votum continentiæ*, continentur, usque ad titulum, *Virginitas*, *& cœlibatus*, exclus. qui est pag. 1185. C. —— Titulo, *Virginitas*, *& cœlibatus*, pag. 1188. E. §. *Jam quod fortiter*, post illud, *Potest tolli per Ecclesiam*, dele usque ad §. *Si*, *inquit*, *divinus spiritus*, exclusive. —— Titulo, *Matrimonium*, pag. 1189. E. §. *Nolo scripturam*, dele totum §. usque ad §. *Sed non permittit*, exclusive. —— Expungatur tota epistola Apologetica, *De interdicto esu carnium*, ad Christophorum Episcopum Basiliensem, cujus initium, *Vix oratione consequi*, *&c.* quæ continetur à pag. 1197. usque ad 1215. —— In Hyperaspiste Diatriba, p. 1251. C. post illud, *Disputationem civiliorem*, dele usque ad, *Certe putabam me*, exclus. —— Pag. 1305. A. post illud, *Ex Scripturis rectius enarratis*, dele usque ad, *Proinde si tuum dogma*, exclusive. —— In Detectione Præstigiarum Libelli cujusdam, pag. 1570. F. post illud, *Ac quæstum ac tyrannidem*, dele usque ad, *Cum his æque peccat*, exclusive. —— In Epist. in Pseudo-Euangelicos, pag. 1576. A. post illud, *Cyprianus*, *Augustinus*, dele usque ad, *Ipsi lingua*, *librisque*, exclus. —— Pag. 1583. B. post illud, *Episcopis*, *aut Romano Pontifice*, dele usque ad, *Hæc sunt renascentis Euangelii*, exclusive. —— Pag. 1585. C. post illud, *Arte corrigendam est*, dele usque ad, *Videmus in templis*, exclusive. —— Pag. 1586. E. post illud, *Voluptati studetur affatim*, dele usque ad, *Olim Ecclesiæ præsides*, exclus. —— In Purgatione ad expostulationem Hutteni, pag. 1651. B. post illud, *Erga Lutherum æquitatem*, dele usque ad illud ejusdem pag. lit. F. *Et hoc me discruciat*, excl. —— Pag. 1654. B. post illud, *Quam habere famam illius*, dele usque ad, *Nec æquum est*, *ut quisquam*, exclus. —— Eadem pag. 1654. E. post illud, *arbitror esse orthodoxam*, dele usque ad, *Huic autem Ecclesiæ*, exclus. —— Et ejusdem pag. 1654. lit. E. post illud, *Sine controversia summos*, dele usque ad, *Sed Huttenus non fert*, exclusive. —— Pag. 1655. B. *Judicio minime mali*, *qui*, dele usque ad illud, *Cuperent explicari conscientias*, exclusive. —— Pag. 1663. A. post illud, *Est animus mortem oppetere*, dele omnia usque ad illud pag. ejusdem lit. F. *Ubique me vanissimum*, exclus. —— Antibarbarorum Lib. 1. pag. 1699. C. post illud, *Labores consequi par fuit?* dele omnia usque ad illud pag. 1700. F. *Meminisse te scio*, *quanquam*, exclusive. —— Pag. 1708. A. post illud, *Nec homini*, *nec nomini*, dele usque ad, *nostri censores*, *cum cæteris*, &c. —— Pag. 1720. B. post illud, *video verba Theologica*, dele usque ad, *Verum ne tu impune*, exclusive.

ALEXANDRI SEPTIMI INDEX EXPURGATORIUS OPERUM DESIDERII ERASMI.

Desiderii Erasmi Roterodami Libri infrascripti. *Colloquia*, *Moria*, *Lingua*, *Christiani Matrimonii Institutio*, *de Interdicto esu carnium*, *Paraphrasis in Matth. quæ à Bernardino Tomitano de Latino sermone in Italicum conversa est*. Cætera vero Opera ipsius, in quibus de Religione tractat, tamdiu prohibita sint, quamdiu à Facultate Theologica Parisiensi, vel Lovaniensi expurgata non fuerint. *Adagia*, quæ non sunt ex editione Pauli Manutii, expunctis locis suspectis judicio alicujus Facultatis Theologicæ, Universitatis Catholicæ, vel Inquisitionis alicujus Generalis permittuntur. Ea vero, quæ sunt ex editione Pauli Manutii, permittuntur.

CONCILII TRIDENTINI INDEX EXPURGATORIUS OPERUM DESIDERII ERASMI.

Desiderii Erasmi Roterodami, Colloquiorum Liber, Moria, Lingua, Christiani Matrimonii Institutio, de interdicto esu Carnium; *Ejusdem* Paraphrasis in Matthæum, quæ à Bernardino Tomitano in *Italicam linguam* conversa est.

Cætera vero Opera ipsius, in quibus de Religione tractat, tamdiu prohibita sint, quandiu à Facultate Theologica Parisiensi, *vel* Lovaniensi expurgata non fuerint.

Adagia vero ex Editione, quam molitur Paulus Manutius, *permittentur*.

Interim vero, quæ jam edita sunt, expunctis locis suspectis, judicio alicujus Facultatis Theologicæ, Universitatis Catholicæ, vel Inquisitionis alicujus generalis permittuntur.

FINIS.

ORA-

ORATIO FVNEBRIS IN OBITVM DESIDERII ERASMI ROTERODAMI,

AVCTORE GVILIELMO INSVLANO MENAPIO GREVIBROCENSI, ORATORE LVCVLENTISSIMO.

τοῦ αὐτοῦ EPITAPHIVM.

Postquam doctiloquus fatis concessit Erasmus,
Visa sibi est pietas relligioque mori.

ILLVSTRISSIMO CLEMENTISSIMOQVE PRINCIPI ET DOMINO

D. GVILIELMO

DVCI CLIVIAE, JVLIARVM ET MONTIS, COMITI A MARCA ET RAVENSBVRG, &c.

GVILIELMVS INSVLANVS,

PRAEPOSITVS ECCLESIAE DIVI ADALBERTI AQVENSIS,

S. P. D.

CVM *proximis diebus nuntiata mors* Desiderii Erasmi Roterodami *fuisset à nonnullis ipsius nominis amantissimis, sane, pro eo ac debui, plurimum indolui: non ipsius quidem causa, quem speramus enavigato hoc turbulentissimo pelago illius tranquillissimi felicissimique soliditatem littoris contigisse: nec mea etiam ipsius, ut qui una atque altera congressione & litterarum mutuo officio, non etiam familiaritatis jure mihi conjunctus fuisset, ut, quod multi solent, absentiæ desiderium ægre ferrem; sed Reipublicæ Christianæ vicem deploravimus, cujus ille spes & vota in media omnium exspectatione præcidisset: jam enim erectis omnium animis ad futuræ Synodi Oecumenicæ celebrationem multi in eam discesserant opinionem, ut sperarent* Erasmi *auctoritatem officiumque Reipublicæ Christianæ plurimum momenti allaturum: quippe comperta erant hæc omnia, fides, pietas, religio, doctrina, eloquentia, consilium, dexteritas, &, quam hic etiam valere credas, singularis & infracta ingenii libertas: non enim odio cujusquam aut simultatibus concessit, non etiam gratiæ quicquam condonavit. Quarum ille virtutum omnium commendatione ac præsidio fretus, utilis profecto vir rebus gerendis fuisset habitus. Verùm quoniam aliter visum divinæ voluntati est, cui reluctari velle, non solum nefas sed etiam habeatur inutile, interim communis fragilitatis ac sortis memores, præsentem casum æquo animo feremus, &, quod saltem superest, supremum officium pietatis mortuo* Erasmo *persolvemus. Orationem igitur lugubrem in ipsius nomen & laudem, à me quatuor vix dierum spatio compositam, Celsitudini tuæ dedico. Sed cave putes, illustrissime Princeps, me hac tam levi opella ac tenui munere solidam gratiam apud Celsitudinem tuam inire velle. Omnem meam fidem, industriam, studium, diligentiam, posthac Celsitudini tuæ devoveo consecroque. Quod tamen dum facio, minimam partem beneficiorum, quibus ego meique gentiles sumus ex ista domo illustrissima affecti, mihi videor assecutus: spero autem, illustrissime Princeps, illius viri honorificam commemorationem à nobis factam non ingratam, recordationem vero etiam jucundam Celsitudini tuæ fore, cujus tu nobiscum viventis doctrinam ac reliquas virtutes tanti facere solebas. Spero etiam fore, ut ipsius gratia, qua apud Celsitudinem tuam plurium valuit, operi meo commendationem aliquam afferat, ut si quid minus officio præstitero, ipsius me gratia ab offensa omni vindicet. Sed jam pergemus* Erasmi *nostri causam agere tum à nobis ornandi, tum vero tuendi etiam adversus indignissimas quorundam male feriatorum contumelias; nam* si alterum horum omiserimus, non satis integre officio functi videamur: qua ratione fiet, ut partim occultas, partim apertas simultates quorundam æmulorum mihi subeundas intelligam. Sed plus apud me obtinuit charitas communis nationis, cujus ego hic vicem in referenda* Erasmo *gratia fungor, quam metus impendentium calumniarum. Deum Optimum Maximum oro, ut Celsitudinem tuam diu nobis superstitem esse velit.* Colonia 19. *Augusti, An.* 1536.

* Videtur legendum, *ne.*

CEN-

CENSVRA ORATIONIS SEQVENTIS.

GVILIELMVS Insulanus, patria Juliacensis, utraque arte dicendi ac medendi eo tempore, quo *Desiderius Erasmus* Basileæ fatum humanæ conditionis persolvit, clarus erat. Huic à Magistratu demandatum, ut in defuncti viri præstantissimi funebrem Orationem incumberet, quæ Anno 1536. Basileæ in 8. edita typis Roberti Winteri. Hanc Guilielmus Insulanus, Aquisgrani ad Sanctum Adalbertum Præpositus jam designatus, Guilielmo Juliacensi Duci obtulit, cui ob originem & beneficia devinctus erat. Mentionem faciunt operis & Scriptoris hujus Conradus Gesnerus in *Bibliotheca Universali* fol. 290. editionis primæ 1545. Tiguri in fol. apud Christophorum Froschoverum, & Valerius Andreas in *Bibliotheca Belgica* littera G pag. 321. editionis ultimæ, Anno 1643. Lovanii in 4. Guilielmus autem Aquisgrani munus Ecclesiasticum cum laude & vita deposuit Anno Domini M. D. LXI.

ORATIO FVNEBRIS IN OBITVM
DES. ERASMI ROTERODAMI,
A GVILIELMO INSVLANO CONSCRIPTA.

A QVOD egregiis statuariis usu venire solet, Auditores optimi, ut in lapide nobiliore, ceu Pario aut porphyretico, aptius clariusque artificii sui monumenta edant: quippe ii lapides ob mollitudinem suam magis fingi ducique sunt habiles, & nobilitas materiæ operi ipso dignitatem quandam addere videtur: idem mihi hodie contra accidisse intelligo. Obiit mortem divinus ac incomparabilis vir, *Desiderius Erasmus Roterodamus*, in quo tot simul concurrunt virtutum ornamenta, ut si illa non dico attollere aut amplificare verbis, sed summatim oratione perstringere vellim, omnis ea vis atque facultas dicendi, quæ in me B est, (quam quidem fateor nonnihil exercitatam) parum sufficere mihi posse videatur. Itaque quæ res aliis Oratoribus solet afferre commoditatem quandam, ut facultatem copiamque dicendi materia subministret, eadem res est impedimento mihi: dubitanti videlicet, unde initium sumere, aut quem cursum tenere in tanta multitudine varietateque *Erasmi* ornamentorum debeam. Nec vero idcirco ab instituto proposito sum absterritus, quin studiis votisque quorundam *Erasmi* nominis amantissimorum obtemperarem, qui officii nostri esse duxerunt, ut dolorem mœroremque, ex amissione tanti viri animis nostris conceptum, palam etiam te- C staremur, pietatis vero, ut incredibiles ac divinas ejusdem viri virtutes publice quoque funebri laudatione prosequeremur. Gratitudinis quin etiam nostræ esse deputaverunt, ut quem sciremus copiosissime amplissimeque de universa *Germania* promeritum, ejusdem merita honorifice commemorando vicem utcunque redderemus. Quod si hic aut laudes *Erasmi* pro sua dignitate amplitudineque verbis meis non adæquavero, (nam quis hoc se facturum confidat?) aut desideriis votisque familiarium, qui supremum hoc pietatis officium *Erasmo* à me præstari postulaverunt, vel spei exspectationique vestræ, ô Auditores, non ubique satisfecero. Memineritis, nos in hac insolita palæstra Fu- D nebrium Orationum texendarum hactenus nondum versatos: sed in hoc tam præclaro eximioque viro primum nos, quid hic forte possemus, periculum facere cœpisse. Cæterum quod ad nostri studii institutique rationem attinet; tametsi hunc morem habendarum Funebrium Orationum publico consensu nondum *Germania* recepit, propterea quod virtus omnem fructum suum ex conscientiæ testimonio petat, eoque contenta theatri plausum non requirat: tamen si doctæ Antiquitatis usque æmuli esse voluerimus, sicuti plerique volumus; constat certe sapientissimis probatissimisque viris olim placuisse clarorum virorum egregie res gestas pro concione post mortem honestare. Et istud genus ornamentorum ad excitationem posterorum plurimum valere semper est Antiquitas opinata. Verum enimvero priusquam ad rem ipsam veniam, vos prius precatus accedo, Auditores, ut me de *Erasmo* verba facientem æquis attentisque animis accipiatis. Nec ego hic in communem partem invidiæ rapiar, qua scimus illum, dum adhuc spirabat, plus nimio gravatum fuisse. Ego porro sic totam seriem præsentis Orationis attemperabo, ut veræ laudi omnia, falsæ vero aut simulatæ nihil tributum esse videatur. Concedat igitur invidia veritati, si nondum, quod alias tamen solet, cessit morti.

Ortus est *Erasmus*, Auditores optimi, ex oppido *Roterodamo Bataviæ*; nam sic *Hollandiam* patriam vult vocari in calce *Chiliadum* suarum, fide ac testimonio certorum probatissimorumque Auctorum fretus. Natus est parentibus modicis, sed honestis; qui tamen si equestris Ordinis titulos & insignia ambiisset, potuisset ea facile ac suo merito consecutus (id quod de *Catone Censorio* etiam legitur) omnem suam posteritatem primus Eques nobilitare: sed non quæsivit ille extrinseca virtutum insignia, qui se satis ornatum nobilitatumque sola ipsa virtute putaret. Statim cum ex ephœbis excessit, *Daventriam*, celebrem tunc locum ad capessendum ingenii cultum, est profectus. Eo loci audivit *Alexandrum Hegium*, virum, ut illa tempora ferebant, satis instructum Philosophiæ studiis, nec tamen *Græci* sermonis expertem, singulari præterea pietate sanctimoniaque præditum. Et cœperant tum quidem bonæ litteræ, quæ eo usque apud *Germanos* in tenebris & squalore jacuerant, caput erigere, visaque est aliqua lux bonæ spei affulgere. Commodum igitur ac certe fatorum benignitate quadam accidit, ut in præceptorem tam doctum atque integrum *Erasmi* ingenium docile, fœcundum & adhuc tenerum incideret, & è jacta adhuc tenuiter semente tam uber lætaque seges surgeret, quæ sparsim diffusa multiplicataque olim fœnus copiosissime redderet: id quod fertilis beneque culti agri proprium est, ut plus multo reddat quam acceperat. His tam lætis auspiciis cum feliciora quotidie incrementa succederent, & pro captu ætatis, proque illorum temporum conditione, satis sibi profecisse *Erasmus* videretur, jam certum aliquod genus vitæ & professionis sibi deligendum statuit, in quo reliquum ætatis peragerct. Recipitur igitur in quodpiam Monasterium apud *Batavos* Ordinis *Canoni-*

corum Regularium. Sed qui corpore esset imbecillo, per omnemque vitam valetudinario, victus communis ac promiscui incommoditates ferre non poterat: itaque ab eo instituto vivendi est discedere coactus: atqui hinc nonnulli homines arbitrati sunt pulchre sibi datam materiam hujus tanquam desertoris carpendi. Quod tamen ego consilium factumque ipsius non solum non in contumeliam, sed etiam laudem vertendum esse censeo, ut qui conscientiæ stimulis angeretur, si æquato jure cum iis vivere vellet, quibuscum non posset: & altioribus melioribusque rebus destinatum ingenium illud suum nosset. Non tamen minore vitæ sanctimonia ac puritate vixit, quam prius solebat. B Quod si solitudinis nomine Monastica vita probatur, quæso tandem, næ hic tibi fastum & strepitum externarum rerum secutus videtur, qui perenne illud & solitarium otium ad utilitatem communem studiorum contulit? Laudetur, probetur, colatur solitudo, sicuti certe decet, plus tamen qui sis, quam ubi sis, refert: & si vita ista exterior plures in se habet illecebras peccandi, tanto magis in ea innocenter sancteque vixisse est laudandum. Sed in hac parte, Auditores candidi, non diutius immorabor, ne fortassis occasionem dem cujusquam levitati, novi enim licentiam horum temporum, & præcipites in mala occasiones. Me certe auctore non fiet, ut quenquam pœniteat suæ vocationis, ut istorum vocabulo utar, quoad aliud commodius invenietur. C

Factus igitur libertatis pristinæ compos & suimet juris *Erasmus*, reliquum deinde tempus suum ad studia sapientiæ retulit, quam vestigiis omnibus persequendam ratus, multas ipse ac longinquas nationes adiit; idque *Platonis*, *Pythagoræ*, *Tullii*, *Hieronymi Stridonensis*, aliorumque multorum Philosophorum exemplo, quos legimus ad remotissimas partes Orbis terrarum discendi studio descendisse; simul arbitrati hac ratione multarum se rerum habituros peritiam, sine qua perfectam sapientiam nos consequi posse dubitant *Peripatetici*, negat *Homerus*. Quocunque igitur D *Erasmus* sese deinceps conferret, ad modum mercatorum pretiosas merces in ordinem ostentantium, quo populo gratum amœnumque spectaculum præbeant, ita ipse opes suas spectandas attrectandasque passim exhibebat: jam enim ingenii doctrinæque suæ copiam facturus ausus est etiam litterarum monumentis animi sensa credere, mandareque. Verum quæ ita ederet, non specimen indolis futuræ, sed perfecti consummatique judicii argumentum de se reddebant. Nec vero illa ætate *Erasmus* abusus est ad lasciviam & intemperantiam in scribendo, sed quasi initio suorum scriptorum auspicatus à Libello *De contemtu mundi*, jam tum spei documenta præbuit; qualis post hoc prooemium superior actus esset futurus, quamque felicem eventum tam E gratum jocundumque auspicium portenderet. Scripsit etiam in ea ætate *De copia tum verborum, tum rerum*, perutile ac necessarium opus juventuti. Scripsit tum præterea formulas *Colloquiorum familiarium* teneræ ætati dicatum libellum, sed cujus lectionis grandiores natu merito non pigeat, adeo nullas partes hic vir omisit juventutis studiosæ sibi demerendæ. Intelligebat vir sapiens quantopere referret castam litteris & moribus efficere primam illam ætatem. Itaque tum *Erasmi* nomen inclarescere & celebrari ubique cœpit, ut beatos se putarent, quibus modo contigisset hujus viri congressu ac familiaritate perfrui.

F Apud *Britannos* autem postremam adolescentiæ partem peregit; delectatus amœnitate Insulæ, & studiis atque commercio incolarum, quibuscum magis suo ingenio convenire sentiebat. Ibi primum contracta ei familiaritas cum quibusdam doctis viris *Londini* & *Oxonii*, quibus in locis aliquamdiu commoratus est, sed ita commoratus, ut discedens Insulam illam suo beneficio & opera multo quam antea reliquerit eruditiorem. Inde in *Gallias Parisios* concessit, postea in *Italiam* commigravit; sed ita, ut adventum suum præsentiæ desiderium, desiderium autem præsentiæ fama præveniret. Nihil usquam celerius, Auditores, nihil violentius fama egregii & illustris hominis: quæ ubi semel viam sibi facere ad ulteriora cœpit, grassatur, perrumpit, pervadit quicquid usquam forte objicit malevolentia invidorum, nec angustis se terminis contineri patitur.

Ad *Erasmum* redeo, qui aliquanto tempore *Bononiæ* perstitit studiorum causa. Ibi venit in familiaritatem *Scipionis Carteromachi Pistoriensis*, *Pauli Bombasii*, *Philippi Beroaldi*, qui quidem eo loci cum magna nominis sui celebritate tunc versabantur. Quanto deinde sit in honore & pretio habitus *Romæ*, *Venetiis*, *Patavii* à summis amplissimisque viris quibusdam, is facile cognoscet, qui farraginem Epistolarum *Erasmi* ad doctos, doctorumque certorum virorum ad eundem legerit: quo minus necesse habeo hic diutius immorari. Nec tamen hæc tam longa ac difficilis peregrinatio suo fructu caruit, inter equitandum meditabatur, commentabatur, componebat semper aliquid dignum suo ingenio, & aliorum lectione. Bibliothecas quin etiam perlustrabat passim, ut si quid eruditæ vetustatis usquam esset, cognosceret: quo vero loci, ubi confertas ac vetustas Bibliothecas esse audierat, pervenire ipse non poterat, eo mittebat, Catalogum librorum sibi dari postulare solitus, ex hisque deligens, quibus sibi opus fore intelligebat. Ita & subsistendo & peregrinando semper aliquid ex sese ingenium illud felix protulit, ne tempus & otium inutiliter labi sineret.

Circumactis igitur annis aliquot in hac honesta simul ac laboriosa exercitatione, & ipso jam *Ulyssea* quadam sapientia cognitioneque plurimarum rerum confirmato, mentem deinde animumque ad altiora transtulit: & jam tum quidem secum coquere cœpit *Chiliades Adagiorum*, ingentis molis ac laboris, sed non minoris utilitatis, volumen. Sic existimate, Auditores, neque enim errabitis. Quicquid usquam est veterum parœmiarum, adagiorum, proverbiorum, schematum, allusionum venustarum, apud *Græcos*, apud *Latinos*, in sacris, in profanis libris, eo volumine comprehendi. Ausim profiteri, eum, qui hunc librum non legerit, inter doctos viros haberi non posse, neque debere; qui vero negligat, hostem illum esse bonorum studiorum. Perfecto igitur hoc Opere & sacris Litteris animum magis ac magis applicans, in quibus suaviorem melle dulcedinem se invenisse solebat prædicare, statim sese accinxit ad Novum Testamentum universum ac Auctores quosdam instaurandos. Erigitur officina libraria *Basileæ Erasmi* studio & opera, sumtibus vero *Joannis Frobenii*, unde quanta prodierit utilitas in universum Orbem terrarum, nemo fere est omnium, qui ignorat. Et excudebantur quidem libri singulari ac eo usque nondum viso nitore munditiaque characterum. Accedebat studium & diligentia Auctores ipsos quam emendatissimos reddendi, in cujus societatem laboris *Erasmus* juvenes quosdam egregie doctos ac impigros adsciverat. Aggressus igitur ipse Novum Testamentum universum scholiis & paraphrasibus illustrare, multum certe in eo genere scripti veræ laudis invenit. Et profecto pulchre convenire videbatur, ut tam excellens ac divinum ingenium in argumento se digno versaretur: & quem alias ubique eminere cernebamus, quasi is extra se raptus cum numinibus ipsis quid commune haberet, ita seipso majorem sublimioremque factum videremus. Multa certe cum religione ad scribendum accedebat, prius à Deo, fonte ac principio omnis boni, precatus mentem sibi largiri recta veraque sentiendi, & quæ à se forte scriberentur, publico ea bono evulgari legique: plurimum siquidem tribuere precationibus assiduis solitus erat, nec immerito, quandoquidem nulla res Deum magis conciliat hominibus, modo ne ipse dubitationis scrupum apud nos inveniat; dubitatio namque diffidentiam significat, diffidentia curationem omnem respuere videtur, unicam scilicet salutis viam; ut

ut non præter causam *Paulus*, tam sapientia quam religione præditus vir, *Hebræis* scripserit magnam esse remunerationem fiduciæ. Sed de hoc alias ac fortasse commodius.

Ad *Erasmum* revertor, qui licet hoc modo scribendo, docendo, monendo, aliisque id genus optimis artibus Rempublicam *Christianam* arctissime sibi devinciret, obtinere tamen pro tot tamque egregiis meritis atque officiis suis non potuit, ut ab æmulorum calumniis remaneret intactus. Tulit scilicet tam gloriosis successibus insidias invidia, non etiam nocuit: Irrequietum malum invidia ac summorum virorum capitibus perpetuo imminens; humiles, sordidos, miseros prætermittit, summa quæque in morem fulguris petit. Quam reperio vanum, quod tamen à doctissimo gravissimoque viro quodam traditum accepi, ut qui sit incomparabili doctrina, supraque communem humanum modum atque intelligentiam, eundem etiam positum extra aleam invidiæ: propterea, quod æmulatio & contentio illic solent esse, ubi alius alium non ita multis gradibus antecellit. At quam falsa sit ea persuasio, hic noster abunde suo exemplo docuit: namque à plerisque, quos ipse innumeris parasangis præcurrebat, ad mutuum certamen sæpenumero est expetitus. Quorum si qui sunt infimi ordinis, putes lixas, aut velites, aut etiam tyrones, hos omittemus. Classiarios quin potius, & triarios, & veteranos in hanc aciem educemus: nam, ut ab hoc ordiamur, quis unquam mentes animosque ordinum, populorum, nationum omnium plus in se convertit, quam quodam tempore *Martinus Lutherus?* Atqui hujus vim acrimoniamque scribendi, qua plurimum certe poterat, sensit *Erasmus*. Omitto jocandi licentiam & intemperantiam invehendi, pietate ac modestia *Martini* parum dignam: qui tamen qua gratia vicissim ab *Erasmo* sit receptus, non habeo necesse dicere; *Lutherum* tantum suimet judicii admonebo, quod videlicet paulo plus quam nudum & ambitiosum strepitum verborum in *Erasmi* scriptis offenderit, ac fortassis sua etiam exspectatione eruditionem majorem. Id quod in promtu sit iis etiam videre, qui *Erasmi Hyperaspisten* forte legerint *de gratia & libero arbitrio*.

Sed venio ad *Leum*. Cui apud *Britannos* nominis fama inter Theologos olim cessit *Edoardus Leus?* Nemini, opinor, aut certe paucissimis. Atqui ab hoc *Erasmus* acerbe & petulanter adeo est irritatus, ut nisi Apologia sua in hoc edita calumnias illius refutasset, periculum nominis subiisset. Quis in *Gallia Lugdunensi* agens non audivit *Stephani Doleti* nomen? verum hic styli sui cuspidem in *Erasmum* convertit quoque. Nec vero id impune tulit: rejectus namque ita est, ut pro sperato triumpho infamiam scite convitiandi retulerit. Est quispiam præterea *Parisiis*, Auditores, *Natalis Bedda* è Collegio *Sorbonico*: is sive privato studio, sive publico nomine, (intelligo enim hominem forte fortuna provectum ad censuram hæreseos, suspicor tamen commendationem audaciæ suffragatam homini ad eum honorem fuisse, propterea quod hoc munus hodie à quibuslibet non libenter suscipitur) is, inquam, pro sua diligentia observavit, collegit, annotavit ex ordine certa quædam loca in *Erasmi* libris hæretica & hæresin sapientia; nam quædam ut non sint hæretica, ita voluit hæresin resipere, ut vina aceti saporem, si in vascula saporis acetosi fundantur. Verùm quod non bene ea res *Natali Beddæ* verterit, judicent ii, qui utriusque scripta simul forte contulerunt. Sentient *Erasmi* mentem interdum non satis diligenter à *Bedda* perpensam, nonnunquam etiam male intellectam.

Per id tempus cum hæc contentio cum *Gallis* ferveret, subortus etiam *Romæ* est quidam *Jacobus Stunica Lopes*, *Hispani* generis, qui nostro huic non parceret. Verùm illius conatus impediti sunt & insolentia cohibita doctissimorum quorundam virorum intercessione, qui *Erasmi* causæ æquitatem fovebant, turbanturque. Nam cum *Jacobo Latomo* postea melius convenit *Erasmo*, cum ad arbitros res relegata fuit. Et hic erat ex *Gallo-Germanis*. Eisdem vestigiis ingressus est *Albertus Pius Carpus*, non ille quidem solidis testimoniis Sacrarum Litterarum fretus, ut quas non nosset, sed certa quadam facultate docte carpendi usus, ut non simili argumento sicut *Antoninus Commodus* Imperator incommodi, sed à carpendo *Carpi* cognomentum meruerit: nomen gentilitium, sed moribus *Alberti* alioquin debitum. Verùm hujus quoque cavillationes *Erasmus* pulchre elusit. Sed piaculi loco habeatur, si te, *Hulderice Huttene*, in hoc albo prætermittam: nam tu quoque facundiæ tuæ violentia torrenteque illo scribendi impetu in *Erasmi* nomen incurristi. Sed eo, me *Hercle*, ingratius, quo amplissimis ipsius præconiis & honorificentissimo elogio ante fuisses conspectior ornatiorque factus. Et addebat quidem animos *Hutteno* fama satis feliciter parta, & generis nobilitas, blanda ipsa favorum conciliatrix, insuper subsidiariæ sociorum cohortes & quorundam acclamationes novis rebus studentium. Quibus ille opibus fretus, videbatur unus omnium idoneus, qui cornicum oculos (ut est in proverbio) configeret. *Expostulationis* & *Adsperginum* nomine accusationes *Hutteni* circumferebantur, tituli lenitate atrocitatem criminum mitigante: sed revera nisi in *Adsperginum* locum *Spongia* subiisset, sempiternas maculas *Erasmus* nomini suo contraxisset; adeo studio partium & persuadendi viribus adversarius valebat. Successit postea nova quorundam *Argentoratensium Expostulatio*, ad quam ideo minus mihi respondendum statuo, quod neque communi omnium nomine, neque certo diffinitoque Auctore exierit, & quod existimem plures eo loci fuisse, esseque adhuc hodie, qui hujusmodi genus scripti sive civium sive incolarum nomine prodiisse permoleste ferunt. Quid de *Christophoro Longolio* dicam, nostri seculi *Cicerone?* nisi forte *Jacobus Sadoletus* palmam hujus gloriæ sibi eripi indignetur. Ille in quadam epistola sua, in farragine Epistolarum *Erasmi* contenta, dum nil se in *Erasmo* desiderare testatur, is tamen est exitus totius disputationis, ut acer & cordatus lector facile cernat, eum in hoc nostro aliqua desiderare, quæ omissa non omnes numeros integrent. Hoc quid aliud fuit, quam, sicuti adagio dicitur, sutorio atramento hominem illum notare? Ecce autem dum jam omnibus ejus generis molestiis nobis pulchre defuncti videmur, emergit aliquis *Petrus Cursius*, *Italicæ* gentis orator; non ineptus ille quidem nec præfervidus etiam, sed magis fortasse gratiosus, nisi hunc nostrum sibi vellicandum sumsisset.

Non tamen otiose illius defensiones, revera accusationes, ab *Erasmo* prætereuntur: & quamvis ita indignis & contumeliosis modis ipse ab æmulis suis acciperetur, eandem tamen modestiam constantiamque animi retinebat, *Christo* omnia accepta referens, cui uni studia sua approbare cogitabat; & inerat certe adhuc in pectore illo seniculo ardor juvenilis roburque vegetum. Præsagierat animo multo ante ac viderat ceu per caliginem vir prudentissimus, aliquando futurum, ut studia æmulorum invidorumque adversus se erigerentur. Cæterum cum hæc jam coram apparerent, nihilo ipse est conterritus, qui adversus hos insultus armis theologicarum philosophicarumque rationum paratus instructusque advenerat, nullorum simultatibus quidquam remisit, irritatus semper sese ulciscitur, nec quicquam à consueta libertate ingenii sui recedit, modo *Christi* negotium agatur. Spectabat vir ille, sicuti ore & calamo identidem testabatur, nihil magis quam gloriam Dei unius: ad quam provehendam cum studia, vota, consilia, actiones, cogitationesque suas omnes referret: quid esset, quod invidiam paucorum hominum pertimesceret, aut iniquitatem malitiosorum aliquot sui animi voluntatisque interpretum reformidaret? Non est novum aut insitatum, Auditores optimi, viros doctos invidia laborare scilicet. Semper egre-

gregiis conatibus atque factis comes fuit invidia, semperque erit, dum mundus stabit. Renascatur *Paulus*, erunt, qui nimium in eo libertatis studium damnent. Restituatur *Hieronymus*, multos hodie in se concitabit, de veneratione Sanctorum, eorumque sustinendis imaginibus & reliquiis colendis praecipiens. Cathedram suam repetat *Gregorius*, invenientur, qui in eo nervos desiderent. Concionetur de novo *Chrysostomus*, erunt qui insolentem dicacitatem in eo notent & morsus aculeosque oderint. Descendat ad nos *Lactantius*, offendentur aliqui nimio ipsius studio profanas litteras cum divinis miscendi, & plura alia in eo requirent. Non satisfacit *Cornelio Tacito Tullius:* non placet *Asinio Pollioni T. Livius: Homerum* insequitur *Zoilus: Platoni* gravis est *Xenophon: Virgilio* dicam scribit *Macrobius: Tiberius* quin etiam *Caesar*, alioquin non indoctus, *T. Livii* & *Virgilii* libros imaginesque è Bibliothecis amoveri curaverat, nec multum absfuerat, quin incendio absumsisset. Et ne in singulis persequendis inutiliter sim prolixus, nemo unus inventus est, cujus studia judiciaque passim omnibus probarentur. Aliter vulgus hominum, aliter sapientes sentiunt & loquuntur, aliter Euangelium docet, aliter Philosophia pronuntiat, atque haec ipsa in plures easdemque inter se repugnantes sectas abit. Accedit, quod veris incorruptisque judiciis saepenumero privatae affectiones vim afferunt: quibus, quia nusquam non laboratur, res eo reciderunt, quo videmus.

An vero dubitetis, Auditores, plures adhuc superesse, facinorosos, aleatores, ganeones, decoctores in omnem occasionem aliena diripiendi intentos? At si iis frugalitatem, modestiam, continentiam, sobrietatem persuadere volueritis, surdo verba, quod ajunt. Quid ita? quia aures veritati clausae sunt, quam animus nequeat admittere. Tale quiddam *Erasmo* in suis insectatoribus usu venit. Dolebat *Erasmo* Theologiam ipsam ad summulas ac indices (*repertoria* vocant) contractam, rem commodam ac compendiariam pigris & indoctis. Male habebat praeterea ipsum pervicacia ista contentiosarum disputationum, & inutilium quarundam quaestionum tractatio, unde eruditior quam melior fieres, ac fortassis ne eruditior quidem: optabat tempus & operam, quam huic rei daremus, potius impertiri lectioni Veteris ac Novi Testamenti, lectioni vetustissimorum probatissimorumque Scriptorum ac Interpretum Sacrarum Litterarum, quos ea gratia pene omnes ingenti labore reposuerat. At contra, adversarii hoc studium *Erasmi* detorquebant ad opinionem superbiae, quasi doctissimos sanctissimosque viros contemneret, quos recentiora tempora nobis dederunt. Arguebant praeterea ipsum inquietudinis cujusdam & libertatem scribendi referebant ad excitationem seditionis, publice testati, ab *Erasmo* porrigi sagittas, à *Luthero* torqueri. Rursus asseclae *Lutheri*, ob omissam societatem, quam secum initurus credebatur, aperte de levitate & perfugio ipsum accusare. Inter haec quid faceret? in bivio erat. Et quoniam decreto *Solonis* olim *Athenis* cautum erat, ut seditionum tempore cives palam ostenderent, quam partem sequi vellent, idque eo, ut factionum discrimina haberentur: ita *Erasmus* aliquando pertaesus importunitatem & stultitiam eorum, à quibus quasi duplex habebatur, sese manifestum judicii voluntatisque interpretem constituit: editis in hoc Operibus aliquot, de Eucharistia; de fide & operibus; de gratia & libero arbitrio semel atque iterum; de invocatione Sanctorum; Exomologesin sive de Confessione peccatorum; licitum esse *Turcis* repugnare. Scripsit item Apologias quasdam animi sui indices, & alios quosdam libros ea gratia, breviter ad omnia crimina sigillatim respondet, purgatque sese egregie. Qui hoc est animo praeditus, in acie ne hic stare dimicareque, an retro pedem referre, bonus fidusque dux, an contra perfuga tibi videtur?

Absit ergo, Auditores, suspicio eorum, qui putant, *Erasmum* omnia sua judicia ad occasionem for-

A tunae accommodasse, ac rimam semper sibi reliquisse, per quam elaberetur. Nihil in eo fuit subdolum aut fucatum, vita, mores, ingenium, scripta, ingenua & candida omnia. Sed hoc fateri cogor, stupidos aut rudes nonnunquam libertate *Erasmi* offendi. Verùm ii meminerint, quod de *Tertulliano Hieronymus* quoque scribit, *Erasmum* cum judicio esse legendum, & singulos libros de eisdem rebus forte agentes simul conferendos. Librorum vero ipsius tanta est multitudo, Auditores, quos aut conscripsit, aut in *Latinam* linguam convertit, aut scholiis annotationibusque illustravit, aut puriores emendatioresque nobis reddidit, ut si eos ex ordine commemorare velim, vereor, ne

B hac quasi astutia quadam tempus videar extrahere voluisse. Vere mihi de hoc videor praedicare posse, quod de *M. Varrone Aurelius Augustinus:* Tam multa legit, ut aliquid ei scribere vacasse mirum sit, tam multa scripsit, quam multa quenquam legere potuisse credamus. Harum igitur rerum admiratione ac fama perciti Reges, Pontifices, Principes, & Barones totius pene Orbis terrarum sibi hujus viri amicitiam expetendam ineundamque ducebant. Ad decus & splendorem nominis sui accessionem quandam ex *Erasmi* familiaritate factam arbitrati, nec vero quisquam eorum se liberalem ac magnificum haberi posse putavit, nisi in hoc viro liberalitatis magnificentiaeque suae exempla

C edidisset. Hac gratia ad eum pleraque vascula argentea pulcherrimi & artificiosissimi operis mittebantur. Ingressus domum ipsius putare potuisses te videre aedes aliquas superborum olim *Corinthiorum*, adeo ornatè caelatis auratisque operibus instructam abacum vidisses. Ne vero etiam sordide parcum fuisse credas. Splendore aedificiorum est delectatus: *Friburgi* namque contulisse ad impensam domus à se constructae plus mille aureos nummos fertur. In reliquis autem sumtibus faciendis, nonnulli nimium diligentes & accurati aestimatores rerum, volunt ipsum minimae quam nimiae liberalitati propiorem fuisse. Sed quam ii perverse judicent, facile advertet, cui *Erasmi* conditio fuerit aliquanto ex-

D ploratior. *Erasmus* paucis admodum reditibus vivebat, plerumque sustentabatur liberalitate Principum & Bibliopolarum, quibus forte operam navabat. Deinde infirmum illud & valetudinarium corpusculum singulari quadam & exquisita curatione indigebat, quam nequeat adhibere, cui non abunde facultates suppetunt. Venit mihi in mentem quorundam hominum insulsam vanitatem ridere, existimantium Philosophi officium esse prorsus contemnere pecunias, hoc est, sua fortiter decoquere. Non est hoc Philosophum agere, Auditores optimi: illius in primis est, virtutem colere, opes non anxie nimium quaerere, partis honestae frui, ipsarum amissione non multum discru-

E ciari: quod si omnes à se opes excludere removereque Philosophus debet, non igitur Philosophus fuit *Pythagoras*, non *Xenophon*, non *Cato* uterque, non *Plato*, non *Aristippus* ante naufragium, non ante postremum exsilium *Cicero*, non *Seneca*, non *Plinius* Junior, quos legimus admodum locupletes omnes fuisse, non sua turpiter ac stulte prodegisse: amanda est enim mediocris opulentia, non superfluae divitiae quaerendae, ut in alios etiam, si oporteat, munifici & liberales esse possimus. Fuit quandoque *Diogenes Cynicus* plusquam rustica rigiditate, non etiam disciplina, Philosophus. Fuit etiam *Democritus;* qui si hodie sese bonis omnibus exsuat, nec hoc contentus, se etiam exoculet, (in-

F gratus & perversus naturae interpres) ipse res mortalium ridere solitus, publico risu è scholis exsibiletur. Fuit etiam patrum nostrorum memoria *Franciscus Philelphus*, si quid ille ad rem: hic cum amplissimis stipendiis ob famam & auctoritatem nominis sui publice duceretur: sexcentos namque aureos nummos quotannis habebat successive à *Florentinis*, & *Bononiensibus*, & *Mediolanensi* Principe, tamen adeo inutiliter erat prodigus, ut consumtis bonis omnibus, ad extremum pro beneficio habuerit, se in Xenodochium *Mediolanense* re-

recipi, ibidemque mori. Hos si quis velit philosophicam vitam egisse, valeant simul ii Philosophi, & altum dormiant, nobis certe, ut alibi, ita hic quoque mediocritas placet, & ut cuique ratio dati acceptique constet, probamus. Sed quid? quod civilibus legibus olim decoctores & habebantur inter infames, & à publicis muneribus arcebantur? Etsi enim prodigus tolerabilior sanabiliorque *Aristoteli* in *Ethicis* videatur quam avarus, propterea quod ætas aliquid de hac luxurie demit, & discessio eorum, quibus nos charos putamus, & sumtuum ratio cautiores nos, ad remque attentiores, faciunt, tamen stulte facit, qui hujus reparationis necessitatem sibi ultro adsciscit: non minus profecto, quam si quis sibimet causam morbi afferat, quo superveniente vires efficaciamque medicinæ experiatur.

Sed quorsum hæc omnia, diceres, tam longo ambitu conquisita? Hæc simul eo pertinent, ut causam *Erasmi* defendam, & quam nonnulli cupiditatem, ego prudentiam frugalitatemque interpreter: quod quidem eo diligentius me facere decet, ut defensionem ejus in re controversa non omittam, cujus ornandi partes mihi sumseram, quoque ipse à crimine cupiditatis semper fuit alienissimus. Quod dum breviter strictimque facio, interim mihi operam detis, Auditores, peto. *Erasmus*, qui usu & peritia multarum rerum valeret, & in omnem partem erectus intentusque esset, haud dubie rem ipsam recta reputaverat via. Videbat fore videlicet si Regum ac Principum liberalitas sumtibus bellicis exhauriretur, ut consuetis ipse stipendiis fraudaretur. Nihil siquidem *Marti* cum *Musis*. Atqui ita tandem evenisse, non sine gemitu & dolore commemorare possum, ut Regum opes se mutuo collidant, atterantque. Igitur si ipse ulterioris vitæ subsidia sibi retinuit, neque curiose quæsita & affatim undique oblata, quæ repudiasse rusticitatis & inhumanitatis fuisset, suggillari-ne igitur avaritiæ debuit? Minime omnium, inquam. Etenim si opum ambiendarum studio laborasset, nunquid illi deesse poterant summi opulentissimique Magistratus Ecclesiarum, in quem quotcunque ornamenta Principes & Antistites omnes contulissent, inferiora meritis ipsius deputassent: sed nihil horum spectavit ille, cui deliberatum fuisset ab institutæ vitæ ratione ne latum quidem unguem, quod ajunt, discedere: hac gratia cum illis conferendus, quorum pedibus pictores mitras & galeros subjiciunt in argumentum singularis despicientiæ rerum humanarum, contemtorumque honorum, quos plerique omnes admiramur. *Plato* ille, Lectores, in sua Republica vult bene instituti civis officium esse, ut ab ambitione omni procul abstineat, ac inter bonos cives facilius citiusque fore contentionem de non suscipiendis quam de suscipiendis honoribus. Ita hic certe noster manibus pedibusque obluctabatur, ne ecclesiasticorum honorum ei administratio deferretur, tantum abest, ut concupiisset.

Sed non ero hic in re manifesta longior, ne vel de approbatione testimonii judiciique vestri videar diffidere, vel Soli, quod ajunt, lumen inferre voluisse: & quoniam *Erasmum* satis superque à nota avaritiæ vindicavimus, quatenus facultatum sumtuumque rationem habeatis, reliquum est, ut quod prius cursim attigeramus, valetudinis suæ incommoda explicemus, quo cognoscatis majores sumtus pecuniasque ipsi in hoc fuisse necessarios. Nam qui intolerabili calculi & vesicæ dolore per omnem vitam laboraret, lauta & diligenti curatione opus habebat. Morbis vero curandis ac relevandis & interim refocillando corpori quanti sumtus sint necessarii, nemo facile agnoscit, nisi qui fuerit expertus. Nisi forte tyrannis crudeliores, nostromet corpori parcere nolimus. Scitis, opinor, renum morbos inter pertinaciores numerari, nec qui fere nisi cum vita desinant, eo interim dolores corporis vehementiores (si singula singulis conferantur) quanto versus imum ventrem plus distant ab epigastrio. Renum vesicæque morbi malitiam in eo gravabant tussis & podagra. His itaque malis concurrentibus ita sæpenumero torqueri ac corripi *Erasmus* visus est, ut præterquam quod præcordia tenuem illum & raris intervallis interruptum spiritum redderent, vita ademta putaretur. Et accedebat senectus ipsa per se morbus habitus. Accedebant insuper quotidianæ vigiliæ & nocturnæ lucubrationes, quibus cum corpus illud gracile & aridulum quotidie attereretur, admirabile nobis ac supra fidem communem videbatur, *Erasmum* potuisse ad tantam ætatem pervenire; septuaginta namque annos complevit, adhibita supputatione annorum, quam ipse facit in quadam epistola ad *Jacobum Hornensem*. Cæterum *Erasmus*, qui omnes notiones naturæ suæ exploratas meditatasque haberet, certa quadam ac exquisite artificiosa victus ratione mederi sibi didicerat, ut qui ipsius vitæ tenorem inspexisset observassetque, non ita multum desideraturus fuisset *Marsilii Ficini* Opus de victu studiosorum legere. Et adjuvit quidem hominem in extrema etiamnum ætate vita in viridioribus annis frugaliter ac temperanter acta. Scite quidem ille, sicuti omnia: Adolescentia intemperans & libidinosa effœtum corpus tradit senectuti. Verum qui publicis se utilitatibus promovendis natum arbitraretur, nihil tamen de consuetis laboribus remisit; cumque jam alio super aliud superveniente morbo ad extremum dysenteriæ implacabili dolore miserabiliter torqueretur, adesis paulatim intestinis & modicus adhuc calor circa cor palpitaret, spiritusque in summis præcordiis hæreret, & incredibili est usus patientia, & pari mentis constantia misericordiam Dei interpellabat; non longiores moras hic præstolatus, sed futuræ vitæ felicitatem exspectans, ut in illius regionis aliquando possessionem anima perveniret, ubi mens diu peregrinata fuerat, in hac voce, *Miserere mei, Deus*, defecisse dicitur. Scripserat biennio ferme ante obitum *De præparatione ad mortem* utilem sane omnibus libellum. Qui igitur ita vixit, ut subinde moriturum cogitaret: hic profecto ita etiam est mortuus, ut perpetuo victurum se confideret.

Sed ô miseram humani generis conditionem! ô inevitabilem necessitatem fatorum! Ubi nunc cultus & honores *Erasmo* habiti? Ubi tot Pontificum, Regum, Principum, Optimatum studia & favores? Ubi amicorum officia & humanitas, quibus ille adhuc senex recreabatur, demulcebatur, sustinebatur? Ubi corporis ipsius dignitas? Ubi gravitas morum, quam grata quadam facilitate, comitate, lepore condire solebat? Ad brevem celeremque auram flos ille decidit, cælo *Erasmus* animam intulit, corpus terræ reddidit, nobis bonum odorem nominis sui reliquit, nihil præterea secum tulit. Soleo nonnunquam mirari mecum, quod cum natura cervis & cornicibus vivacitatem longissimam concedat, quæ animalia nullis usibus idonea (quod sciamus) senectus efficit, quid sit, quod homini multo brevius ævum præfinierit? Soleo etiam quandoque indignari & succensere naturæ, quod flagitiosos, homicidas, sicarios, sacrilegos, proditores sæpe ad decrepitam ætatem sinat pervenire; bonis autem, probis, modestis, doctis (quorum consilio & prudentia Respublicæ niti ac consistere deberent) ætatem maturam deneget. Sed nescio quo fato fit, ut animi bonis naturæ commoda plerunque non respondeant, ut intelligas naturam, sive, ut *Christiane* loquamur, Deum opes suas in unum aliquem confertim profundere nolle, sed quasi paria facere. Ita quibus acre & vegetum ingenium tribuit, iisdem frequenter debile & languidum corpus relinquit, quibus vastum, obesum, robustum corpus indulget, tantundem de ingenii viribus & subtilitate detrahit. Et ne solum Dei munera ingrati accusemus, nos studiosa turba mala propria sæpenumero augemus. Bilem flavam acervant, acuuntque, studium, cura, pervigilia, labor nimius; atram solitudo & imaginationes crebræ vehementesque creant: pituitam colligunt umbræ & sellularia, ut sic dixerim, otia. Putem igitur ea causa factum olim ut *Peripatetici* molliter inambulando disputarent, unde cognomen invenerint.

Sed ut *Erasmi* meminerimus, hic etsi sua quadam arte & industria obtinuit, ut septuagenarium annorum numerum conficeret, tamen ipsius mors non potuit esse non immatura, qui si supervixisset longius, poterat nutanti Ecclesiæ dorsum manumque, quod ajunt, apponere: bonorum virorum semper est immaturus obitus; sed vixit satis naturæ, permittimus, vixit satis gloriæ suæ, ultro concedimus, at nobis parum vixit, qui alienissimo Reipublicæ *Christianæ* tempore sit ereptus. Sed in hoc tanto nostro luctu & mœrore una superest consolatio, levis ea quidem aliquibus videatur, sed est tamen nonnulla: enimvero conferenti tibi animum ad miserias horum temporum, unquam-ne tot calamitates & ærumnas nos non dico fando audivisse, aut in libris legisse, aut vaticinanti dudum credere potuisse, quam quotidie videmus? Non in uno angulo aliquo Orbis terrarum bella & seditiones surgunt, non, ut olim, impressio *Cimbrorum* & *Teutonum* in *Illyricum*, non in *Germaniam Wandalorum* aut *Gotthorum* irruptio, non incursatio *Scytharum* in *Græciam*, ut divi *Hieronymi* ætate: sed Oriens, Occidens, Meridies, Septentrio laborant, quaquaversum patet Orbis terrarum terraque marique ad arma concurritur: *Xerxes*, olim Rex *Persarum* potentissimus, cum è quodam edito loco innumerabilem multitudinem exercitus vidisset, conversus in lachrymas dicitur, quod post centum annos nullus ex tanta multitudine hominum superstes esset futurus. Ego si in eminentissimam aliquam speculam conscendere possem, qua totum Orbem terrarum oculis vestris subjicerem, ostenderem vobis hos in mutuam cædem furentes, ibi in castris tumultuari, hunc fluctibus absorberi, illum in vada aut scopulos illisum obrui, aliquem veneno hausto interire, alium laqueo præfocari, per insidias alium interimi, breviter infinitum quendam miseriarum mundum vobis demonstrarem, non unius duntaxat exercitus interitum designarem, sicuti *Xerxes*. Bene-ne igitur tibi cum illis actum videatur, qui cum hac luce careant, è tot tantisque malis evaserint?

Accedit alia consolatio, & ea quidem, nisi fallor, paulo gravior, dummodo cum bona pace vestra, Auditores, mihi concedatur humano quodam more de judiciis Dei Opt. Max. aliquid commentari & æstimare, non pronuntiando quidem sententiam, quod temerarium foret, sed Scepticorum more disceptando: Possit, inquam, sapientissima consilii divini dispensatione factum videri, ut matura invidia *Erasmus* rebus mortalium sit ereptus, ut posthac posita cum morte videlicet invidia, ipsius Opera majore cum religione in manus sumantur & æquiore censura causa ejusdem peragatur. Hujus igitur viri nomen grata quadam recordatione prosequimini, Auditores, qui tam copiose de universo genere humano est promeritus, qui pro utilitate Reipublicæ *Christianæ* nullos labores refugit, non æmulorum calumnias & impetus reformidavit, qui multos honores, multa præmia non proposita sibi modo, sed etiam parata suo illo otio ad communem utilitatem collato, posthabuit. Cujus denique vita omnis bene docendi vivendique exemplar fuit. Quare agite, ô Auditores optimi, hujus viri memoriam mecum celebratote, manes religiose venerantor, & gratiam sempiternam habetote ob utilitatem Reipublicæ *Christianæ* quæsitam, & non intermoriturum decus ac ornamentum *Germaniæ* partum: namque hoc ad nos saltem, illud publice ac universim ad bonos omnes pertinet.

F I N I S.

Illustrissimo puero Duci Henrico Erasmus Roterodamus *S. P. D.*

MEMINISSE *debes*, Henrice *Dux illustrissime, eos qui te gemmis, aurove honorant, dare primum aliena, quippe fortunæ munera, præterea caduca, deinde qualia quam plurimi mortales possint elargiri, postremo quæ tibi ipsi domi abundent, quæque donare aliis quam accipere, magno Principi longe sit pulchrius. At qui carmen suo ingenio, suis vigiliis elucubratum, nomini tuo dicat, is mihi non paulo præstantiora videtur offerre: utpote qui non aliena, sed propria largiatur, nec paucis annis intermoritura: sed quæ gloriam etiam tuam immortalem queant efficere, tum ea quæ perquam pauci possint donare, (neque enim pecuniosorum & bonorum poëtarum par copia) denique quæ non minus sit Regibus pulchrum accipere, quam remunerari. Et opibus quidem nemo non Regum abundavit, nominis immortalitatem non ita multi sunt assequuti, quam quidem illi pulcherrimis facinoribus emereri possunt, at soli vates eruditis carminibus præstare. Siquidem & ceras, & imagines, & stemmata, & aureas statuas, & incisos in æs titulos, & operosas pyramidas, longa annorum series demolitur: sola poëtarum monumenta, ipsa ætate, quæ res omnes debilitat, invalescunt. Quod prudenter intelligens* Alexander *ille, cognomento Magnus, à* Chœrilo *poëta, non admodum sane bono, singulos versiculos tolerabileis, singulis* Philippeis *ex pacto redimebat; prospiciebat nimirum &* Apellis *tabulas, &* Lysippi *statuas, paucis annis interituras, nec quicquam omnino fortium virorum memoriam æternam posse reddere, præter immortalitate dignas eruditorum hominum litteras: nec ullum esse gloriæ genus sincerius ac præstantius, quam quod à posteris virtuti datur hominum, non fortunæ: non ab amore, non à metu, non ab assentatione, sed libero judicio profectum. Age jam qui malos versus tam chare prodigus emit, nonne optet* Homericos *non singulis aureis, sed singulis urbibus emercari? Quem quidem poëtam, & in delitiis habuisse, &* Achilli *invidisse legitur; beatum illum pronuntians, non solum virtute, sed potissimum tali virtutum suarum præcone. Quanquam non me clam est, hac nostra memoria, principes plerosque litteris tam non delectari, quam eas non intelligunt: qui utrumque juxta ineptum existimant, imo pudendum, optimatem virum, vel scire litteras, vel à litteratis laudari, quasi vero sint ipsi, vel cum* Alexandro, *vel cum* Cæsare, *vel omnino cum ullo Veterum, aut gravitate, aut sapientia, aut benefactorum gloria conferendi. Ineptum putant à poëta laudari, quia desierunt facere laudanda, nec tamen à gnatonibus suis laudari refugiunt, à quibus rideri se, aut sciunt, aut id si nesciunt, stultissimi sint oportet. Quos quidem ego vel ipso* Mida *stolidiores judico, qui asininis auriculis deturpatus est, non quod carmina contemneret, sed quod agrestia præferret eruditis.* Midæ *itaque non tam animus defuit, quam judicium: at his nostris utrunque. A quorum stultitia quum intelligerem generosam tuam indolem vehementer abhorrere, Dux clarissime, eoque jam nunc à puero tuos conatus spectare, ut non tam tuorum temporum quam veterum similis evadere cupias, non veritus sum hunc qualemcunque panegyricum nomini tuo nuncupare. Qui si tuæ Celsitudini longe impar (ut est) videbitur, memineris facito &* Artaxerxem *Regem præstantissimum aquam à rusticano quodam operario, quam ille manu utraque haustam obequitanti obtulerat, hilarem subridentemque accepisse: & ejusdem nominis alium (ut opinor) pro malo, à pauperculo quopiam allato, perinde ut pro magnificentissimo munere gratias egisse, ratum videlicet, non minus esse regale parva prompte accipere, quam magna munifice elargiri. Quid? nonne etiam Superi ipsi, qui nullis mortalium opibus egent, ita muneribus hujusmodi delectantur, ut contemta interim divitum Hecatombe, rusticana mica, & thusculo paupere placentur, animo nimirum offerentis, non rerum pretio nostra donaria metientes. Et hæc quidem interea tanquam ludicra munuscula tuæ pueritiæ dicavimus, uberiora largituri, ubi tua virtus una cum ætate accrescens uberiorem carminum materiam suppeditabit: ad quod equidem te adhortarer, nisi & ipse jamdudum sponte tua velis, remisque (ut ajunt) eo tenderes, & domi haberes* Skeltonum, *unum* Britannicarum *litterarum lumen ac decus, qui tua studia possit non solum accendere, sed etiam consummare. Bene vale, & bonas litteras splendore tuo illustra, auctoritate tuere, liberalitate fove.*

F I N I S.

INDEX GENERALIS
IN OMNIA
DES. ERASMI
OPERA,

Excepto EPISTOLARVM *Volumine, cui propter rerum copiam ac varietatem, peculiares Indices subjecti sunt.*

Ad calcem notati sunt loci S. Scripturæ, quos hic illic explicat ERASMVS.

a 1

LECTORI S.

HIC *habes*, Lector Benevole, *Indicem universalem omnium Operum* Erasmi, *excepto tamen III. Volumine, quo Epistolæ continentur. Ei enim, propter rerum, nominumque copiam ingentem, peculiaris suus Index, isque copiosissimus, est subjunctus. Hîc autem repeti oportere visum non est, quandoquidem, sine ullo tuo usu, pretium hujus Operis auxisset. Sui quidem Indices II & VI. Voluminibus subjuncti fuerant, sed quia non erant tanti, melius nos facturos judicavimus, si universali miscerentur. Ne quid etiam deesset, Indicem locorum S. Scripturæ passim ab* Erasmo *explicatorum, ex Editione Basileensi depromtum, addendum censuimus. Vale*, Lector, *& tuis commodis studentibus faveto.*

INDEX OMNIUM

INDEX OMNIUM
DESIDERII ERASMI OPERUM.

Primus numerus Tomum, Secundus Columnas, & tertius Litteras, quæ inter Columnas sunt, denotat.

Adimendi,

— Ex

Angelus

Aphricani

Augustinus

Bos

Χάρις

— Ejus

Deorum

Dupondii,

—— in

Eze-

H.

Herus

In

Italia

Lari

—— *Chri-*

—— nemo

Me-

— *na-*

—— Ejus

—— omni-

—— ænigma

ser-

Pa-

Peri-

—— Ejus

Puero-

Q.

Quod

Re-

Spania

T. Tacere.

T.

Tirrhe-

– Eam

SOLI DEO GLORIA

LOCI SCRIPTURARUM,

PASSIM EXPLICATI IN OPERIBUS ERASMI SUBSEQUUNTUR.

Marc. V.

FINIS.

